

નુમાન કરવાનું નથી. તેઓ તો ધર્મસંહનશક્તિવાની મૂર્તિ છે. તેમની ધર્મ વિપલક ઉદાર શુદ્ધિથી તો આ આદીકિત રામ થયો છે ! નહીં તો મું મંગદુર કે પ્રાચિન ખ્રીસ્તીઓ ધર્મોપ દત્તા એટલું સરખું એ સૂચનાય ! પરંતુ ખ્રીસ્તીઓએ ધર્મોપના સર્વથા ત્યાગવાને ઝાઝાં વર્ષ નથી થયાં. આજથી માત્ર ૭૫ વર્ષનીજ વાત છે કે ખ્રીસ્તીઓની પાસાંમિટમાં યાહુદીઓને, ખીન પ્રેરણ કરાવવાની નદી પાણીવાળી દોડા મારે સમાસદ થવાની, બંધી હતી ! તેનું કારણ એટલુંજ હતું કે, આજથી ૧૮૨૧ વર્ષ ઉપર વર્તમાન યાહુદીઓની પક મી પેદીના મણુસાંએ ખ્રીસ્તીઓના પુત્રપાદ પેપંગર હતું ખ્રીસ્તનો વધ કરાવવામાં આગવરી મદદ કરી હતી ! હજુ પણ યાહુદીઓ પ્રાંતનો વેર ભાવ કુદોપમાં સર્વથા નષ્ટ નથી થયો. ખ્રીસ્તી ધર્મમાં જે પ્રાંત અથવા દેશને (પૂર્વ કુદોપ) સર્વને નામે સંપ્રદાય છે, અને જેનો મુખ્ય ધર્મોપના રશીયાનો ઝાર છે તે સંપ્રદાયના વર્ગોને હજુ યાહુદીઓ જેટલે બાપે માથાં વેર છે. ખસ. હવે મરજ્યા કેમ ? એ હજુ તેમને સાંકે છે. વતી પણ લાગ આવતાં રશીયાના ખ્રીસ્તીઓ યાહુદીઓની વિરુદ્ધ ઉસ્તરદ નેમની કમલ ચલાવે છે, તથા નેમના ધર્મમાં જુદા દેશ ચલાવે છે. રશીયા વારંવાર ક્રાન્સમાં હોલ ઉદારતામાં નિરુદ્ધ નીવડવાનું એક મુખ્ય કારણ અત્યાર મુધી એજ હતું કે કુદોપના ક્રાંતી થતીય યાહુદી જેલ રાજાવાદરૂપના કુદોપીઓ જેઓની એકો વડેજ સરકારો ટકે છે અને સરકારો તથા સરકારના ખરચો નામે છે તે તથા ખીન યાહુદી નાણાવરીઓ, રશીયામાં પોતાના યાહુદી નાણાંઓ ઉપર કુખ પડતુ હોવાથી, રશીયાની હોલ ઉદારતાવાની તળપીજને નિરુદ્ધ કરતા. તેઓ હોલ ન લે એટલે ખીનની ક્રાંતી દીમનગર ન ચાલે ! હજુ પણ ગમે તેવા મુદેસા કુદોપીઓના મોંમોંથી યાહુદી માર જુદમાં Damned કેડ, (સત્યાનાસીઓ) જેલમાં વડે ! એમના દેવાનું પ્રેરણ ખીનું કોઈજ નહીં પણ પોતાના ધર્મધિવા હિંમિ વિરુદ્ધ યાહુદીઓએ ૨૦૦૦ વર્ષ પર મુનિપુલક મતની રામન સરકારને આડી સુપાડી કરેલી તેથી તે મહોમારે ક્રાંતીએ સર્વથામાં આવેલા તે ! હજુ પણ રોમન કેથલીકમાં અનિશય ધર્મધિવા છે. અને પ્રેરેસ્ટેટ કોઈ જાદુ માંત્રના બાપેલા નથી. અખંડ પ્રતાપી રામ પંચમ જેને, રામસિંહાસન ધારણ કરતાં, પ્રેરેસ્ટેટ ધર્મનુંજ પાલન કરવાનું સર્વથા હતાં તેને ને રામો બોલવાના હતા તેમાં રોમન કેથલીક ધર્મને ગણી ભાંડવાના સમ્મે કહી નાંખવાની, ધર્મી નાણુક માગણી તથા ધર્મોદારનાથી સૂચના કાપી. આખંડના અસર પ્રાંતના પ્રેરેસ્ટેટ, જેઓએ તો રોમન કેથલીક ધર્મ, પ્રાંતના આજીવોનાં આપખંડને મી. એકાદીય સ્વચ્છ આપશે તે સરકાર કરા ૨૦૨૨ હંડ દિવું કાપું છે (!) તેઓએ રામની એ સૂચનાની વિરુદ્ધ અનેક હાથો કરીને, કેથલીકને આપવાનો નવો પ્રસંગ લેખો કીધો હતો !! પ્રેરેસ્ટેટ પંચનું અસ્તિત્વ થતાં, રોમન કેથલીકોએ તેમને પ્રાંત જે રામના પ્રેરણી હતી તેણે જેવી નો છેક નહીં, પણ નેથી ઉતરતા પ્રેરણી રામનો ખીન. એન્સર વોલે સ્વચ્છ રોમનીસ્ટીક તથા એન્સરિક વિચારકો તથા પ્રીમુસ પ્રાંત પ્રેરેસ્ટેટ પાસેના દર્શાવતા રજા હતા. હર્બર્ટ એન્સર દેવોના પિડાનેલી 'દેવીનીયમ' કમળનો રાજાકર હતો. એક દરદી તેના આ પછી એક ખીન-સરકાર એક પાસરી સમાસને સ્વેન્સરવાળા એરડામાં ધૂપ કરતાં બેસે. તેને પુરનાં તેજે કહાં કે 'એ નાસ્તિક, હિંમિદક 'દેવીના' (સ્વેન્સર) આ આખંડનાં આ સ્વચ્છ આપખંડ 'સચું છે તે હું શુદ્ધ કહું છું !' કપિઆપખંડને જે દીધુ અમળો દેવસરિનવનો આખ્ય સ્વચ્છમાં અંતરીકાર કરતા માને છે તેઓ પણ તેમને દેવસરિનવ માને છે, તેમના ધર્મોદારના ક્યાં અને ખીસ્તી ખાન-પોની આ ધર્મધિવા ક્યાં ? પરંતુ અપસરો અવરિત સૂચનાં, રશીકારનું પંચો કે દેવસરિનવની

જ્યો, જેઓમાંના આપણુ રાજકર્તાઓ એક લાખ છે તેઓ સામાન્ય રીતે ધર્મ વિષે હવે ધણું સહનશીલ છે. જો તેમ ન હોતે તો પાલીનાણુ, ગ્રેઝુન્ગ વગેરે પવિત્ર સ્થળે લોડ કર્ઝન જેવા મગર વાદસરોય પોતાના કુટુંબી દેરી દીલી કરતાં બહુ દીધ કરતે. જો તેઓ ધર્મોધ હતે તો પર-ધર્મીઓનાં દેવાલયો આગળ, તેમની કબરો આગળ તથા શય સન્મુખ તેઓ ટોપી ન ઉતારતા હતે. પરંતુ આ સહનશીલતા વર્તમાન સમયમાં તેઓ શીખ્યા છે. આર્થો જેવી સ્વાભાવિક તેમને તે નહોતી. તેઓ તે શીખ્યા છે. હિંદુઓને સ્વાભાવિક હતી. તેમને તે શીખવી પડી નથી, કા-ચુક તે તેમનો મૂલ્યથીજ ગણ્ય હતા.

રામન મહા રાજ્યના મહારાજા કોન્સ્ટન્ટાઇન ઇ. સ. ૩૧૩ ની આસપાસની સાલમાં ખ્રીસ્તી ધર્મના “ એન કેન કારલેન ” સ્વીકાર કીધો તે પછી ખ્રીસ્તીઓની સંખ્યા દિન પ્રતિદિન વધવા લાગી. અત્યાર સુધી તેઓ ધર્મ સહનશીલ હતા, અને અખ્રીસ્તી મૂર્તિપૂજકો જેઓના બહુ મત હતા તેમને તેનો સંદુષ્ટેષ પણ કરતા. એ પેગનો એ પણ પોતાના સમયમાં ખ્રીસ્તીઓને અનેક વાર હેરાન કરવામાં તથા તેમનો ધર્મભંગ કરાવવાની ચેપા કરી હતી પરંતુ ઇતિહાસકાર ગીગન કહે છે કે “ અનેકકથિતવાદીઓ સર્વત્ર ધર્મસહનશીલ હોય છે જ. ” (દીકાદાને એન્ડ ફ્રાન્સ બોદ ધી રોમન એમ્પાઇર, વો. ૧ પ્રકરણ ૧૫); તેવું કારણ સ્પષ્ટ છે. અનેક દેવોને માનવાથી અનેક મંત્રો માટે પણ માન આવેલ; માન ન હોય તોપણ ભય, તથા સંશય તો રહેજ કે વખત છે. હોય અને ન મળયું તો તિરસ્કૃત દેવ આદિત મોકલશે! આથી પર-ધર્મના દેવને માનવા અથવા કમમાં કમ તેમનું અસ્તિત્વ રિતકારવા પુરતા સંસ્કાર તો બહુદેવ પૂજકને પડી સુખ્યા હોય છે. તે મિથિનિમાં બહુદેવ માનનારાં પેગનો ખ્રીસ્તીઓની ઝાઝી વિરૂદ્ધ નહોતા. પાદરીઓએ તેઓ ધર્મોધ હતા તે સિદ્ધ કરવા બહુ બહુ યોચાઓ લખ્યાં છે. ઇતિહાસકાર ગીગન તે પેધાઓનું પ્રયત્નશુ કરીને, તેઓમાંય હાલે છે. આથીજ ગીગનના રામન રાજ્ય પરના અમર ઇતિહાસની ખતરી નિંદ્રા દહજો પાદરી બહાદુરો કરવા સુકતા નથી! યાદુદીઓમાંથીજ ખ્રીસ્તીઓ છિપત થયા છે. બન્ને હજ “એન્ડ ટેટ્રામેટ” નામક બાઇબલના પુરાણા લાગને માને છે. પરંતુ ખ્રીસ્તીઓમાં ‘ન્યુ ટેટ્રામેટ’ ને યાદુદીઓ માનતા નથી, તેમજ યાદુદીઓનાં બીજાં પુસ્તકને ખ્રીસ્તીઓ માનતા નથી. પ્રાચીન યાદુદીઓ તો ખ્રીસ્તીઓ કરતાં વધારે ધર્મોધ હતા એ તો હવે એ સર્વવ્યાપક મારવાડીઓની વતી દુન્યામાં શોષણ લાખની રહી છે તેથીજ તેઓ ગણા ઇમરા અને સીધા પાંસરા થઇ ગયા છે. તેમનો બહુમત (મેજોરીટી) હતા ત્યારે તેમના સપાટાકેવા હતા તે સાંભળો! તેમનો તો અસલ એવેજાલ વિચાર હતા કે, પેગન રાજ્યકર્તાઓ મૂર્તિપૂજક હોવાથી તેમને કર આપવોજ ન જોઈએ! કર ન આપવા તેઓએ રાજવિષયન આરંભ્યો. ધર્મોધતાની સીમા કેટલે સુધી ગઈ કે સીરીન દેશમાં તેઓએ એ લાખ વીસ હજાર પરધર્મી ગ્રીક મનુષ્યોને મારી નાંખ્યા. સાધારણના ટાપુમાં એ લાખ ચાળીસ હજાર મનુષ્યોને મારી નાંખ્યા તથા ઇજિપ્ત (મીસર દેશમાં)માં તો તેઓએ માણસોને પણ પહોળા કરીને ચીંડી નાંખ્યા! અને પોતાના એક આગલા પેગનર દાઉદ (રેવીર) પણ એમજ કીધું હતું એ તો વગી તેમનું અભિમાન હતું! નિષ્કારણ વેરની દદ કયાં સુધી લાઈ ગયા કે તેઓએ બીચારા પરધર્મી નિર્દોષ મૂર્તિપૂજક પેગનોનું માંસ ભોજન કીધું, રિધરપાન કીધું અને તેમના શરીરનાં આંતરડાંને પોતાના પેટપર પાડા તરીકે બાંધ્યાં! બીએ દુશાસનનું રિધરપાન કીધું હતું તે માટે તો બંને ગળ્ય થઈ ગયા હોય એમ મહાભારતનાકાર વ્યાસ દેવ સ્થત!

સ્વર્ગાનંદે લખે છે. યાદુદીઓએ તો હનુમંતે, બીમશી શનંદે ક્રોધનું કારણ ન હોવા છતાં એમ કહ્યું હતું એમ વ્યાસજી બોલે તો ક્રોધજાણે એમની ક્ષમનું શું થાય ? યાદુદીઓને એવો દાવો હતો કે ઇશ્વરના હમેશ માનીત્ર પુત્રો છોએ ! આગળ ચાલતાં યાદુદીઓની જગ્યા ખ્રીસ્તીઓએ લીધી. તેમના બહુમત થયા. રામન રામજીએ ખ્રીસ્તી મતને રાજવર્મ તરીકે સ્વીકારતાં ધર્મ સંદેષલુનાં તેમનાં પૂર્વનાં દિન વચ્ચેના વાતાવરણમાં ક્યાં ક્યાં ઉડી ગયાં. તેઓએ યાદુદીઓ તેમજ પેગેનોની સહુના કીધી. ઉપદેશ તથા તરસાર, શાસ્ત્ર તેમજ શસ્ત્ર ઉલ્લેખો એવો આગ્રહ અવરતવર પ્રયોગ કર્યો કે, થોડા મો વર્ષમાં મૂર્તિપૂજક પેગેનોનો નાશ થઈ ગયો અને યાદુદીઓ વધારે ચીવડ હતા તેથી તેમનાજ થોડા હજાર કે લાખ આદમીઓ એવા પામ્યા. ખ્રીસ્તીઓને શસ્ત્ર પ્રયોગથી ધર્મ પ્રચાર કરવાના એવા ૬૬ સંસ્કારો આ પ્રમાણે પડ્યા કે, પોતાના મુદ્દેસા વિચારના આગળ પડના વિચારના ખ્રીસ્તી બંધુઓ ઉપર પણ બૂના વિચારના ખ્રીસ્તીઓએ તેનોજ પ્રયોગ કીધો હતો ! મૂર્તિપૂજક પેગેન પંથના રામન મહારામજીમાં ખ્રીસ્તીઓ મહારામ જ્યોત્સીશીમન (ઈ. સ. ૨૪૫ થી ૩૧૩) ને સાથી દુષ્ટ તથા ધર્મપ કહે છે. પરંતુ જીવન કે બૂના ઇતિહાસમાંથીજ હમે ઘણી ખરી હકીકતો ઉપર ઉર્ધ્વ કરી છે તે (બીજા વોલ્યુમના ૧૬ મા પ્રકરણના અંતમાં) કહે છે કે, બહુ તો એ હજાર ખ્રીસ્તીઓ તે રામજી મારી નાંખ્યા હશે. પરંતુ એકાં ખુન તો નેકરસેડ દેશમાં રામન ક્યુસીકોએ પ્રોટેસ્ટાને જે સંખ્યામાં મારી નાંખ્યા હતા તેના પ્રમાણમાં થ્યા હતા ! ફક્ત તે દેશમાં ક્યુસીકોએ પાંચ લાખ નિર્દોષ પ્રોટેસ્ટાને મારી નાંખ્યા હતા ! ક્યાં આ ભવંકર રોમાંચક અસાચાર અને ક્યાં ચક્રવર્તી પ્રથમ બાદ મહારામ અસીકે ખડકના પથ્થર ઉપર કાતરાવેલું શાસ્ત્ર કે “ પોતાના ધર્મની નિંદા ન કરવી, કારણ કે સર્વે ધર્મોનો અનિમ હેતુ આત્મનિવમન અને મનની ગુદિ કરવાનો છે, ” એ મહા વાક્ય ક્યાં ?

ખ્રીસ્તીઓનું બસ રામન મહારામ ક્રિસ્ટનગ્રામને ૪ થી સહીના પ્રારંભમાં કરેલા ખ્રીસ્તી ધર્મના અંગીકાર પછી, રાજસદામનાથી ઉત્તરોત્તર એટલું વર્ધમા લાગ્યું કે તેઓ યોગ્ય હતા તેને બદલે દોરડો વર્ષમાં બીજા બધા યોગ્ય થયા. ૧૫૨૩ની રંગમૂઠી ઉપર ન્ય કસારી પ્રખ્યાત વેસ્યા થીઓડોરા સાથે લગ્ન કરી તેણીને મહારાણી બનાવનાર ખ્રીસ્તી મહારામ જ્ઞાનીનીપને (ઈ. સ. ૪૮૨ થી ૫૬૫) એવીજ આદા અતિ ગ્રાહ કરી કે “ મૂર્તિપૂજક આદિ અખ્રીસ્તીઓએ ૩ માસમાં “ પાવન ” થવું, નહીં તો તેમને તે પછી દેશનીકાલ કરવામાં આવશે. પેકેટગ્રામના : સમરીડનો તે આદાની વિરૂધ્ધ થયા. તેમને રામજી તત્કાલ કસો કર્યો વીસ હજાર ધર્માસિમાની સમરીડનોને તેજે સીમમાં પેકેટ કાપી નાંખ્યા, બીજા તેડાને દસલ તથા હીલના લોકોને (હીલુઓમાં સુલામીરી નહીં તેથી આ લોકો અજુબીસતાલ તરફના હશે) સુલામ તરીકે વેચી નાંખ્યા, અને અન્યથા તેમને નીકાલ કરી નાંખ્યા. જીવન કહે છે (વોલ્યુમ ૫, ગ્ર. ૪૭ મું. પૃષ્ઠ ૧૩૬) કે “ એકંદર ખાત્રસા આખા આદમીઓનો સંહાર થયો ! ”

પરંધર્મીઓનેજ નહીં પરંતુ સ્વધર્મમાં પણ જોએ દંતુસીસના શુલ્ક આદિ સંબંધમાં જરા સુલ મન ધરાવના હોય તે વગેરેને પણ એવીજ કુર ધર્મશાસ્ત્ર કળોને સ્વાદ કલાવવામાં આવ્યો હતો. ઉપદેશન મહારામ ક્રિસ્ટનગ્રામ તો હજી નવ ધર્મમાં નવોસરો હતો તેથી ધર્મ સદનશીલ હતો. તેજે તો એક પત્રમાં ૧૮૭૯નાં એલેક્ઝાન્ડ્રિયા બદલના પાદરીઓ પ્રતિના પોનામ એક

પ્રખ્યાત પત્રમાં, ઓક શીશુએની પેઠે, શીતલ જોવા વગર દહીં પકડી રાખવાનો તેમને આગ્રહ કર્યો હતો. પરંતુ આપથી એટલે સ્વયં નીવડ્યો. તેણે ખીંટી ધર્મના તે વખતે નીકળેલી એક નવી શાખા જે ઇયુધીનીની ઇચ્છાની એકસત્તા હતી એવો સિધ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતી તેને ‘નાસ્તિક’, ‘ધર્મ પતિન’ જાહેર કરી. તે પંથના જેઓ ચૂસન રહ્યા તેમને તેણે દેશપાર કર્યા. તેમની સંખ્યા બાર હજારની હતી. તે પંથ હજી છે, અને દરેકમાં સ્વતંત્ર રીતે પોતાના મતને માને છે.

આથી બ્રાહ્મ શું થયો છે ? મનએ તો હજી બેઠે એ તેરસો ને તેરસો છે ! બધે હાથ સાથી વધારે ફલગાઓ છુટ્યા છે. જગતમાં આગામી દુષ્કાળ, ગ્રાસ વધવા શીવાય કંઈ બ્રાહ્મ એ ધર્માધિનાતા લુપ્તભાષી થયો નથી.

ખીજા થોડાં દરમિયાન આગામી અંકમાં આપને આ કચ્છારસિક વિષય શીઘ્ર સમાપ્ત કરીશું. એ નાનકડો છે, પરંતુ સાથે જાનિકારક છે, તેથી તે ઝાઝો લંબાવવામાં સાર નથી !

(અપૂર્ણ).

તુકારાનો બોયકોટ.

માતૃમાનુ પિતૃમાનુ આચાર્યવાનુ પુરુષો વેદ !

એવા અનેક આર્ષદારતા વચનોથી. પ્રાચીન કાળથી આર્ષ મહાપ્રજ્ઞ માતાનું અનિ-સ-માન કરતી આવેલી સિદ્ધ થાય છે. રાસ્ટ્રપ્રુચાર સ્ત્રી માત્ર દેવી છે, તેમાં માતા તો મહા દેવી છે. દેવીની મૂર્તિના ઉપાસકો દેવીને માતાજી કહે છે. સિદ્ધાંતમાંજ નહીં પરંતુ વ્યવહારમાં પણ હંમેશાં પણ આપણી જાતે માતૃપૂજામાં શિથિલ થઈ નથી. અનેક મોટા મોટા પ્રતિષ્ઠિત, વકીલો અને ડોક્ટરો, વિદ્વા, ધન તથા વર્ષમાં વૃદ્ધ થવા છતાં, પોતાની વયોવૃદ્ધ માતૃશ્રીની પ્રશિષ્ટા કરતા હોવાનું આપણે જાણીએ છીએ અને કલકત્તા હાઇ કોર્ટના વાતપ્રદ્ય જજ, ડૉ. સર ગુણસ જોનરજી પોતાની માતાનું દરરોજ પાદપ્રસાદન કરીને તેનાં પંખાજોનાં પગનાં મંજવાળાં જલનું આચમન કરવા માટે પ્રખ્યાત થયા છે. એ પ્રસિદ્ધ છે કે માતાનીજ આજ્ઞાને લીધે તેઓએ પદેશ ગમન કરવા ના પાડી હતી. પરંતુ આ સુચ્છની દ્વંદ્વમાં લોખંડનો ખીસો છે તે તરફ પણ દ્રષ્ટિ કરતી ઘટે છે ! આપણે (હવે જ્યાં ત્યાં ‘આપણે ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરીએ ત્યાં સામાન્ય રીતે હોદ્દાઓ સમાવતું) આપણે આપણી માતાઓને “ તું ” ના તુચ્છકારયુક્ત એકવચની સર્વનામથી સંબોધીએ છીએ ! બે મનુ ભગવાન કહે છે તેમ, માતા પિતાથી સદસંગણી અધિક છે તો, તેણી માટે તો અવશ્ય બહુ વલ હેલુજ જેછળે. માતાએ વહુવચનનું એ પાણિનીય સૂત્ર પ્રમણે શા માટે માન્ય પશુ “ તમે ” થી સંબોધન ન કરવું જેછળે ? બે કે માતાનું ભરણુ પોષણ કરવાને દરેક આર્ષપુત્ર પોતાને બધાવડો સમજે છે, (કે જેથી અર્ધાંશે પણ બધાવડા, પાશ્વર્ય લોપ્ત સમજતા નથી) તો પણ સમીક્ષા થઈ સ્વીકારવા વગર ચાલતું નથી કે બીજી રીતે માતા

માટે માનપ્રતિષ્ઠા બહુ ઘટી ગઈ છે ! સ્ત્રી જાતિ સમસ્તની પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થાય ત્યાં સાથે સાથે તેનાં એક એક રૂપ માના જાતિની પ્રતિષ્ઠાની પણ હાનિ થાય તે સ્વાભાવિક જ છે. હજુ પણ મોટી વયેનાં પુત્ર માનને અમુક કામ, કે જે પોતે પણ સહેલાણી કરી લાઇ શકે, તે કરવાની અપ્રતા કરતાં અચકાશે નહીં. તેની પાસે પાણી મંગાવવું, પાન કરાવવું ક્ષત્રાદિ અનેક હલકા દરજ્જાનાં કામ કરાવવાનો તે પોતાને એક હંક હોય એમ ગણીને વર્તે છે. માતાની માંગી દરમીયાન તેની સેવા કરવામાં આર્યપુત્ર જરા પણ પાછી પાની કરતો નથી; તેણીને કદુ વચન કદાપિ કહેતો નથી, બદકે તેણી બારે ગમે તેવાં અનુચિત કદુ વચન કહે છે તે શાંતિથી અધામુખ રાખી સહન કરી દે છે. પરંતુ માતા સાંછ હોય ત્યારે તેણી પાસે હલકા દરજ્જાની સેવા કરાવવી, તું આમ કર, તું તેમ કર, એવા હુકમ કરવા, એમાં તે પોતાના માતૃ ધર્મમાં હીનતા આવતી માનતો નથી એ શોકજનક છે.

આ જાળન ધણીને કદાચ નજીવી જેવી લાગશે. પરંતુ કહેવું જોઈએ કે માતાને તો શું પરંતુ કોઈને પણ તું-તાં થી જોડાવવાના રીવાજને ગુજરાતી પ્રજાએ તાત્કાલેય તિરાંગલી આપવી જોઈએ છીએ. એ રીવાજ ગુજરાતી સભ્યતાને એક લગાડનારો છે. હિંદુસ્તાનીમાં તું શબ્દથી મહા અધમ મનુષ્યોને અને તે પણ કોષમાંજ જોડાવવામાં આવે છે. નહિ તો તુમ (તમે) શબ્દ વપરાય છે. હિંદીનો આપ શબ્દ તો તેથી પણ વિશેષ માનસ્પર્શક છે. તેનો અર્થ તો સંસ્કૃતના મવાન્ તથા અશ્વેષ્ઠના his honour જેવો થાય છે. પણા ગુજરાતીઓ તેને દ્વિતિય પુરુષના બહુ વચન સમજીને તેનો પ્રયોગ કરે છે તે જોઈએ છે. ગુજરાતીમાં આપ શબ્દ દ્વિતિય પુરુષના બહુ વચન તરિકે ચાલુ રાખ્યું છે તે યદ્યપ્યુ છે પરંતુ તે મૂળ હિંદી-માંથી ઉદ્ભૂત યદ્યુ છે અને વ્યાકરણ દ્રષ્ટિથી તેનો પ્રયોગ અયોગ્ય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય કે ગુજરાતી ભાષામાં “તું” શબ્દ ઝાઝો વપરાય છે. હિંદુસ્તાનીઓની સમજના તેમના તુમ તથા આપ શબ્દના પ્રયોગથી ચડીયાતી સિદ્ધ થાય છે. મનની કુદરતમાં દ્વિતિય પુરુષ એક વચન હરતી ધરાવે છે તેથી “તું” શબ્દને વ્યાકરણ તથા કોષમાંથી તો બહીષ્કૃત કરી શકાશે નહિ પણ મનુષ્યોએ વ્યવહારમાં તો તેનો બહીષ્કાર કરવાજ જોઈએ. આપણે આપણાથી નાનાઓને, સ્ત્રીઓને, હલકાઓને તથા માતાઓને તું કરીને જોડાવવાથી તેમના આત્મમાનને જે હાનિ કરીએ છીએ તેનું હવે આપણને જાન થવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. આગણ વખતમાં તો સરખે સરખા ગુજરાતીઓ ગમે તેવા છુદ્દા યતાં તું તાંજ કરતા. વિદ્યાર્થીઓ પણ એક બીજાને તું-તાં કરીને જોડાવતા. અપવાદરૂપે, સાધારણ માન અથવા તાબેદારીનાં દગાણને લીધે તમે શબ્દ ગુજરાતીઓ ૫૦ વર્ષ પર વર્તેલા એક બીજા માટે માન જોણું હોવાનું આ પરિણામ હતું. પહેલા કરતાં રિયતિ બહુ સુધરી ગઈ છે. પણ હવે તેથીએ એક કદમ આગળ વધી સ્ત્રીજાતિ, સંતતી, હીનતર પુરુષો, સર્વેને એકસરખા “તમે” ની માનપ્રદ પદવીથી એક નિયમ તરીકે જોડાવતાં શીખવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. અશ્વેષ્ઠ સભ્ય ભાષામાંથી જેમ “પાઉ” (તું) નો પ્રયોગ ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ થયાં નીકળી ગયો છે તેમ ગુજરાતી સભ્ય ભાષામાં પણ શા સાર નહીં યદ્યુ જોઈએ? અશ્વેષ્ઠ પિતા પોતાની સ્ત્રી તેમજ નાનાં બાળકો, ને પોતાની ચાકરીઓને પણ “તું” (તમે) થીજ સંજોધન કરે છે. આ સંજોધન જ બાળકનામાં આત્મમાનની લાગણીની રકુરણા કરે છે. “તમે” થી જોડાવાવા જન સાથે પોતાની ગુજના

પ્રખ્યાત પત્રમાં, ગ્રીક રીઝરૂસેની પેઠે, મીઝલ જોવા વગર દલીલ પકડી રાખવાને તેમને આશ્રય દીધો હતો. પરંતુ આપથી જોશે સવાચો નીવડશે. તેણે ખોત્તી ધર્મના તે વખતે નીકળેલી એક નવી શાખા જે હમુષ્ટીરનીતી હચ્છની એકરસતા હતી એવો સિધ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતી તેને 'નાસ્તિક', 'ધર્મ પતિન' જાહેર કરી. તે પંથના જેવો મુક્ત રહ્યા તેમને તેણે દેશપાર ક્યાં. તેમની સંખ્યા બાર હજારની હતી. તે પંથ હજી છે, અને ટર્કીમાં સ્વતંત્ર રીતે પોતાના મતને માને છે.

આથી કાલ્ય મું થયો છે? મનગદ તો હજી જોડેએ તોરસો ને તેડસોજ છે! બંદે દાંડ કોથી વધારે ક્રુરતાએ પ્રુથા છે. જ્યારેમાં આત્મીય કુળ, શાસન વધવા શીવાય-કશે! શાસન એ ધર્માધિનાના બુદ્ધિમોથી થયા નથી.

ખીનતં થોડાં દ્રવ્યો આત્મી અંદમાં ગાળીને આ કૃત્તુરસિક વિચાર શીઘ્ર સમાપ્ત કરીશું. એ નાનવચક છે, પરંતુ સાથે અસનિધારક છે, તેથી તે ઝામે બંધાવવામાં આર નથી!

(અપૂર્ણ).

૧. તુકારનો બોયકેટ.

માતૃમાન પિતૃમાન, આચાર્યવાચ પુરુષો વેદ ।

કેવળ અનેક અર્થશક્તિનાં વચનોથી, પ્રાચીન કાળથી આર્થ મદાગ્રત માનાનું અને સન્માન કરતી આવેલી સિદ્ધ થય છે. શાસ્ત્રપુસ્તકો આ માત્ર દેખી છે, તેથી માતા તો મદ્દા જેવી છે. દેવીની મુર્તિના ઉપાસકો દેવીને માનાર કંદ છે. સિદ્ધાંતમાંજ નહીં પરંતુ બાહ્યમાં પણ હવે પણ આપણી બલિ માન્યતામાં શિથિલ થઈ નથી. અનેક મોટા મોટા પ્રતિષ્ઠિત, વકીલો અને ડોક્ટરો, વિદ્વા, ધન તથા વચમાં રહ્યા થયા છતાં, પોતાની વંચારહ માતૃભીમી પ્રતિશ્ઠા કરતા હોવાનું આપણે જાણીએ છીએ અને કલકત્તા દાહ કારના વાગપ્રથ વગર, ડૉ. સર શુદ્ધાસ જોનારહ પોતાની માતાનું દરરોજ શ્રદ્ધાપ્રદાન કરીને, તેનાં પંચાંગોનાં પત્રનાં મંત્રવાણાં વચ્ચે આવચન કરવા મારે પ્રખ્યાત થયા છે. એ પ્રસિદ્ધ છે કે માતાનાજ આજ્ઞાને શ્રીધેતેજોએ પરદેશ ગમન કરવા ના પાડી હતી. પરંતુ આ મુરખનાં હૃદયમાં લોખંડોના ખોસો છે તે વસ્તુ પણ દ્રષ્ટિ કરી શકે છે! આપણે (હવે ત્યાં ત્યાં 'આપણે ' શબ્દનો પ્રયોગ કરીએ ત્યાં સામાન્ય રીતે હિંદુઓ સમજાવું) આપણે આપણી માતાએને " તું " ના તુલ્યશબ્દનું એકવચની સર્વનામથી સંબોધીએ છીએ! જે મનુ જામતન કંદ છે તેમ, માતા પિતાથી સદરજાણી અધિક છે તો, નેમ્ની મારે તો અવચન બહુ વચ્ચે હોવુંજ જોઈએ. માતાથી વહુવચનાનું એ પાશ્વિનીય સૂત્ર પ્રમાણે શા મારે માતાને પણ " તમે " થી સંબોધન ન કરવું જોઈએ! જે કે માતાનું બચ્ચ પોતાનું કરવાને હંક આપવું પોતાને બંધવડો સમજે છે, (કે જેથી અર્ધાંશે પણ બંધાવતા પાશ્વચ લોપ સમજતા નથી) તે પણ શમીત થઈ સ્વીકારવા વગર આત્મનું નથી કે બીજી રીતે માતા

મોટે માનપ્રતિષ્ઠા જાડુ થઈ ગયું છે ! સ્ત્રી જાનિ સમજાવી પ્રતિજ્ઞાની જાનિ થાય ત્યાં સાથે સાથે તેનાં એક એક રૂપ માતા જાનિની પ્રતિજ્ઞાની મરુ હાનિ થાય તે સ્વાભાવિક જ છે. દરેક પત્નું બોલી વપસો પુત્ર માતાને અમુક-કામ, કે જે પોતે પત્નું સંતેષાણી કરી લાઈ શકે, તે કરવાની આજ્ઞા કરતાં અચકાશે નહીં. તેની પાસે પાણી મંગાવવું, પાન કાઢવું દરમિયાન અનેક દાસ્યા દરજ્જાનાં કામ કરાવવાનો તે પોતાને એક દૈન્ય હોય એમ જણીને વર્તે છે. માતાની મોંઘી દમીયાન તેની સેવા કરવામાં આપેલું જ્યાં પત્નું પાછી પાની કરતો નથી; તેણીને કહું વચન કદાપિ કરતો નથી, બહાર તેણી જ્યારે ગમે તેવાં અનુચિત કહું વચન કહે છે તે શાંતિથી અર્થાનુભવ શાખી સહન કરી દે છે. પરંતુ માતા સાથે હોય ત્યાં તેણી પાસે દાસ્યા દરજ્જાની સેવા કરાવતી, તું આમ કર, તું તેમ કર, એવા કુદ્દમ કરવા, એમાં તે પોતાના મનુષ્યમાં દીનતા આપતી મનને નથી એ શોકજનક છે.

આ જાપન પત્નુને કદાચ નજીની જેવી લાગશે. પરંતુ કહેવું જોઈએ કે માતાને તે શું પરંતુ કદાચ પત્નું પુત્રતાં થી બેસાડવાના રીતજાને મુજબની પ્રત્યક્ષ તાત્પર્યથી નિર્ભરતાથી અપવરી જોઈએ છીએ. એ રીતજા યજ્ઞવાતી સમજાતાને એન લગાડનારો છે, દિંદુસ્તાનીમાં તું સંજ્ઞથી મદા અધમ મનુષ્યોને અને તે પશુ ગોપમાંજ બેસાડવામાં આવે છે. નહિ તો ગુમ (તમે) સંજ્ઞ વપરાય છે. દીરીનો આપ સંજ્ઞ તે તેથી પશુ વિશેષ માનયુક્ત છે. તેના અર્થ તે સંજ્ઞતાના મયારુ તથા અમેજના his honour જેવો થાય છે. પત્નું યજ્ઞવાતીમાં તેને દિનિય પ્રાપ્તું બહુ વચન સમજાને તેના પ્રયોગ કરે છે તે બહુ છે. યજ્ઞવાતીમાં આપ સંજ્ઞ દિનિય પ્રાપ્તના બહુ વચન તરિકે આપુ 'મધુ મધુ' છે તે થઈ મધુ' છે પરંતુ તે મધ દીરી-માંથી ઉત્પન્ન થયું છે અને વ્યાજબી દષ્ટિથી તેના પ્રયોગ અયોગ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય કે યજ્ઞ-વાતી બાપમાંજ "તું" સંજ્ઞ જાણે વપરાય છે. દિંદુસ્તાનીએની સમજના તેમના મુમ તથા આપ સંજ્ઞના પ્રયોગથી ચીજવાતી સિદ્ધ થાય છે. મનની કુદરતમાં દિનિય પ્રાપ્ત એક વચન દરની ધરાયે છે તેથી "તું" સંજ્ઞને વ્યાકરણ તથા ગોપમાંથી તે બીજીનું કરી શકાયો નહિ પણ મનુષ્યોએ વ્યવહારમાં તે તેને બીજીનાર કરવાજ જોઈએ. આપને આપણી નાનાએને, સ્ત્રી-એને, દાસ્યાએને તથા માતાએને તું કરીને બેસાડવાથી તેમના આત્મમાનને જે હાનિ કરીએ છીએ તેનું દરે આપણને જાન થવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. આગળ વખતમાં તે સરખે સરખા યજ્ઞવાતીમાં ગમે તેવા જુદાં ચનાં તું તાજ કરતા. વિધવાઓ પશુ એક બીજાને તું-તાં કરીને બેસાડવાના અપવાદોપેક્ષા સાધરણ માન અથવા નાબેતારીનાં દરજ્જાને લીધેજ તમે યજ્ઞ યજ્ઞવાતીમાં ૫૦ વર્ષ પર વંતેના એક બીજા મોટે માન મેળું દોરાનું આ પશિ જામ હતું. પહેલા કરતાં રિધિનિ બહુ સુધરી ગયું છે. પત્નું દરે તેથીએ એક કામ જાણજ વાંચી સ્ત્રીજાનિ, સંતતી, દીનતર પ્રાપ્ત, સર્વેને એકસરખા "તમે" ની મનપ્રદ પાત્રીથી એક નિ-શમ તરિકે બેસાડવાના યોજવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. અમેજ સમ્ય જાણમાંથી જેમ "ધાડ" (તું) ને પ્રાપ્ત ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ થતાં નીજી ગયો છે તેમ યજ્ઞવાતી સમ્ય જાણમાં પશુ આ સાથે નહીં થતું જોઈએ ! અમેજ વિદ્યા પોતાની સ્ત્રી તેમજ તનાં જાણ-જી, ને પોતાની આકરિએને પશુ "તું" (તમે) યોજ સંજોધન કરે છે. આ સંજોધન જ જાણનામાં આત્મમાનની લાજબીની રજૂઆત કરે છે. "તમે" થી બેસાડવાના જન સાથે પોતાની જુલના

કરતાં પોતે તેનાથી હીનતર છે એવા ગ્લાનિકારક દુઃખદાયક વિચારથી તે સ્ત્રી, બાળક તેમજ નોકર મુક્ત રહે છે, તેથી તેની છાતી કેટલી બધી અપ્રસૂત રહે છે? તેઓનું ચિત્ત આ સંબંધતાભર્યાં વર્તનથી મુસંકારી બને છે. બ્યારે હમે બાળક તથા ચાકરને પણ “તમે” ના માનપદ બંધવ્ય નથી સંબોધવા આપદ તમને કરીએ છીએ, ત્યારે તેમનાથી તો અવશ્ય વિશેષ માન્ય, તમારી પત્નીને પણ “તમે” કરી બોલાવવા આપદ કરીએ તેમાં નવાઈ નથી. પણ આ આર્થિક વાંચીને તે તામસોત્થ અમલમાં મુકવાનો હંમારો મુદ્દત આપદ નથી. જેઓ તું-તાં તથા લેન્ડાવ કરતાં મોટા થયા છે તેમની છલપર હવે, તમે શબ્દ આવવો અસંબંધિત છે. જુનાં ઝાટાને નવે ઠંકણો વાવવાં અશક્ય છે. આ મુધોગે તરતજ અમલમાં મુકવાનો છેજ નહીં, તેમ કરવું અશક્યવત્ છે. હમે તો માત્ર એક આદર્શ સૂચ્યો છે જે તરફ પ્રસંગાનુકૂળ ધીરે ધીરે પ્રયાણ કરવાનું સર્વેએ સ્મરણ રાખવું જોઈએ. મનુષ્ય બંધિત માત્ર ધર્મરતી દૃષ્ટિએ એક પંકિતએ છે, તેથીજ સઘળા સાથે સ્ત્રીને પણ “તમે” ના સંબોધનથી બોલાવવી જોઈએ. એ કાંઈ એકજ શીસ્તથી બંધુ કારણ નથી. મુખ્ય કારણ તો સંતતિ પર માતાનો પ્રભાવ પાડવાનું છે. તમારું જોઈનેજ તમારી નક્કર કરીનેજ તમારાં પુત્ર પુત્રીઓ પોતાની માતાને “તું-તાં ન લેન્ડાવ” કરે છે. બાળક ને વાનર સરખાં. બંને આખાં નક્કરીયાં હોય છે. જે વર્તણૂક તમે તમારી પત્નીને આપો છો તેનીજ નક્કરી બાળકો કરે છે. તેઓ કાંઈ સંબંધભેદ જોતાં નથી! પોતાને પિતાથી કમ સમજતા નથી! નાનપણમાં તેઓ પિતાને, માતાને મારતાં તથા અપશબ્દો કહેતાં વગેરે જોય છે તો જો કે મોટપણમાં તેઓ માતા સાથે તેવી વર્તણૂકે તો ચક્ષુથી શકતાજ નથી તોપણ નાનપણના સ્મરણને લીધે માતા સાર તેમને પુરતું માન તો રહી શકતુંજ નથી. એ કાણુ! બાપા સાદીએ શ્રાદ્ધીએ ધોળકતા દત્તા તેજ રૂની! એમ યાદ આવ્યા વગર અને દુઃખ યવા છતાં પંથુ દસી દેવળા વગર રહેવાનુંજ નથી. જેમ મોટી બાળતંમાં તેમ નાની બાળતંમાં. બીજા કોઈ હેતુ સાર નહીં તો તમારાં સંતાનોનાં શિક્ષણ, સંસ્કાર, સંબંધતા સાર તમારે તેમની માતાનો નિરંતર વેગ્ય આદરસંકાર, શબ્દો તેમજ વર્તનમાં કરવો ધરે છે. આપણા લોકોમાં ધણુંક બાળકો નાનપણથીજ માતાના કલામાં રહેતાં ન હોવાનું, માતાનો તેમના પર ધાક ન હોવાનું એક મુખ્ય કારણ ને પિતા ઉપકાર્ય ઉત્પન્ન થાય એવી દશામાં રાખે છે તે છે, એમ કાંઈ પણ નિષ્પક્ષ મંત્રીકારશે. યુરોપિયનોમાં એવું બહુજ આજુ અને છે તેવું કારણ પિતાઓ માતાને સંબંધતાથી બોલાવવા કરવાનું છે. તેમની પેઠે, તેમના જેટલા “શીવર્કસ” થયા, પત્નીઓને ટ્રેન કે ટ્રામમાંથી ઉતરતાં ગમડવાની ધાતી ન હોય તે પંથુ દોષ આપવા વગેરે દદ બદારની સંબંધતાનું અનુકરણ કરવા હમે કહેતા નથી. સાંધારણ ઉપયોગી સંઘી સંબંધતાજ આવશ્યક છે, કે જેથી આપણું માનીન પુરંજો પરિચિત્ત દત્તા.

જે તું શબ્દ વાપરે તો તેની પણ હરકત નથી પણ વાપરે તો સમાન બધાને માટે વાપરે. હાલ તેનો અર્થજ દિનતાસૂચક પિઞ્જરદર્શક ચક્ર પડ્યો છે તેથીજ તમે શબ્દ સાર્વજનિક કેરવાની આવશ્યકતા ચક્ર છે. રામાયણમાં શીતા રામને “હે રામ! તું આમ કર,” અને શીતાને રામ “હે શીતા! તું આમ કર,” એમ કહેતાં પદ્મપર ત્વમ્ નોજ પ્રયોગ કરે છે. તે સાદાકોન માનો હમણે માટે ચાલ્યા ગયા છે, તો પણ હાલની અપમાનમતી વિમાતાનો જે કાંઈક પણ ઉપાય થાય તે કરવો ધરે છે. મંગલાચરણ તરીકે, તમે કાંઈનંદિ તો તમારાં નાનાં બાળકને, તેમની માતાને

તમે તથા લોકાલો કહેવાની દેવ પાંડુ તમે પોતે તો હવે સુધરી રજા. સુધરાની-વગવાની ઉમર-ક્યારની વધી ગઇ. હવે તમારી જીવ તો જડુ જાડુ થઇ ગઈ. "તમે" કહેતાં તેના ઓપન દુકા યશે એવું જાણે લાગશે ! માટે નવ પલ્લવ, નવજન્મ લેનારાથી, નવી પેઢીથી, એકેએકથી ચાર કરનારાથી ચાર કરો. તમે પોતે કુટુંબમાં તો એ સજ્જ નવો દાખલ કરો. તમે તમારા કુટુંબમાં જેને વાવજીવન તું તાં કહીને જોડાવતા આપ્યા છે તેને માત્ર આ આર્ટીકલની વીજળીક અ-સરથી 'તમે' કહેતા થઇ જાઓ એ અસંભવિત છે; પરંતુ કુટુંબ જડાર ધરીગર, મજુર વગેરે હીન ગણતાં ગ્રાહિત વર્ગને તો તમેના માનપૂર્વક વચનથી જોડાવી રાહ એમ છે. તેમની સાથે તોછડી વર્તણૂકથીજ આપણે તેમનામાંથી આત્મમાન દરી લીધું છે. તેથીજ તેઓ દેશ-ની ઉન્નતિ દરજામાં આપણને મદદગાર થવામાં અસમર્થ થઈ પડ્યા છે.

દક્ષિણ ગુજરાત આ જાતનાં ઉત્તરની અપેક્ષા બહુ વધારે મુન્દગાર છે. મુરતીઓની તોછડાઇની ઉત્તરમાં જે નિંદા યાવ છે તે યોગ્ય છે. તું સાથે અને તારો જાપ એ તો તેમની જીવ પર પ્રહારમાંથી નિરંતર વહેતો અખીરસ છે ! પિતા તથા શેઠ એ બે સિવાય ત્રીજાને ભાગ્યેજ કેટલાક તો તમે કહેતા હશે ! અને પોતાને નાના તથા પાછળ દોડત મુકાને જે મુરતી-નો પિતા મરણ પામ્યો હશે તેને તો "તમે" સજ્જના અર્થની પશુ વખતે જડુ ખતર નહીં હોય ! ગંભીર થઇને કહેવું જોઇએ કે મુધારા વધારાના આ યુગમાં એરી ઉચ્છ્રંખતના તથા જીન જવાબદારી ભરી વર્તણૂક કામ આપશે નહિ. ગુજરાત જેવા અન્યથા ક્ષાપી સુધરેલા પ્રતિ પાનાની એ દુર્જનતાને કાપ જુસી નાખવો જોઇએ. મુધારાથી જોખમદારી ઘટતી હોય એમ કેટલાક મુ-ધારાવાદીઓ માને છે તે એક ખોટામાં મોટી ભૂલ છે. તેથી તો તે જડુ વધી પડે છે. સુધરેલા વિચાર ધારણ કરવાથી જો ૧૦ ખોટી જોખમદારીઓ ઘટતી હશે તો ખરી ૫૦ વધતી હશે. જન માન, એ એ કે હું પુરુષ, હું આગાહ કે હું વદને સમ્પત્તિ તથા માનથી જોડાવવા એ ખરા સુધરેલા આચર વિચારવાળા મનુષ્યની એક મુખ્ય જવાબદારી છે.

પૃથ્વી પરની જુદી જુદી માનવી જાતોના પોપાક સંબંધી વિવિધ રીવાજો-તેની ફીલસૂફી.

રાત્રીને વસ્ત્રથી ઢાંકવાની આત્મચક્રાની લાજથી કેટલી અસ્વાભાવિક છે તે જુદા જુદા દેશોની પ્રજાઓના તે સંબંધી તરેહવાર વિચારોની તુલના કરવાથી આપોઆપ જણાઇ આવે છે. મુસલમાનોમાં ચિતરતને માટે કોથી મુખ્ય સમ્પત્તિ પદોથી પોતાનો ચતુરો દોષી દેવામાં સમાઈ ગઇ છે. ચીનાઇ, જીઓમાં વળી જીજીજ અંગ દાંડવામાં સમ્પત્તિ છે. તે અંગ તે તેમનાં દવારી દવાથીને ઝીણું કરી નાંખેલા થય છે; અને તે એટલે સુધી કે જીઓમાં તે વળતી વાત મુદાં કાઢતી, તે પગડું નામ લેવું એ ગિજસતા ગણાય છે ! મુમાત્રા તથા અગરદ ધંડીકમાં આવેલા સહીપ્રસન્ન યપુષ્ટિમાંની જંગલી ગજાની પ્રજાએ, એક દીને આ-પણ સુધરેલા દિંદુઓ કરતાં પશુ સમ્પત્તિથી ચડે છે, કાલજ કે, દિંદુઓ દે, જાગે જુઝી

રાખવામાં અને ત્યાં સુધી ખજાણાવામાં અસમ્યક્તા, માનતા નથી ત્યારે તે ટાપુના વતનીઓ, છુટણ ઉઘાડા મેલવા, મહા અસમ્યક્ વર્તાવ ગણે છે. અધ્યએશીયા (આગીન કાલના અર્થ ખંડ) ના લોકો હાથની આંગળીઓના છેડાઓ ઉઘાડા રાખવા તથા સામોઆમાં (માર-વાડેણેથી તદ્દન ઉત્કટ !) દુંદીનાં દર્શન થયા દેવાં એ અસમ્યક્તાનાં ચિન્હ ગણાય છે. આફ્રીકાના પ્રખ્યાત જંગલી દેશ તાહીટી તથાટેલાના લોકોમાં કેવળ નમ્રતા પણ કંઈ શિશ્યા-રની વિરૂદ્ધ નથી. પરંતુ શરીર છુટણ ન છુંદાવે તે બહુ બિભક્ષ્ય રીતે અસમ્યક્ ગણાય છે ! છુટણ જ વસ્ત્ર માનવામાં આવે છે. કારીબ નામક જંગલી જાતની સ્ત્રીઓ માત્ર કમ્બરની આગળ પછાડી પટો બાંધે છે પણ તે ન બાંધે અને કેવળ કુદરતી અવસ્થામાં વિચરે તેનાં બાંધા નથી. પરંતુ શરીર તો રંગુન જેમ્બે ! રંગજ તેમનાં વસ્ત્ર છે. એલાસ્કા પ્રાંત જે હવે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સનો એક પ્રાંત છે ને થોડા વખત ઉપર તે રશીયાનો હોવાથી રશ્મિયન અમેરીકાને નામે આજાણાતો હતો, ત્યાંની સ્ત્રીઓની સમ્યક્તા એજ હતી કે હોઠમાં છિદ્ર પાડી તેમાં મોટી સળી ઝાસવી, તેજ તેમની વાળી હતી ! યુરોપીયન સ્ત્રીઓ અત્યંત સમ્યક્ ગણાય છે પરંતુ તેઓ તેમનાજ વિચારથી સમ્યક્ છે. રાત્રીએ તથા બોલ વગેરે પ્રસંગે તેઓ અર્ધ સ્તનો પર્યંત ખલા ખુલ્લા મુકે છે તેમાં અસમ્યક્તા નથી માનતી ! પરપુરુષ સાથે ' ગ્રાસ ' ના નૃત્યમાં અર્ધાલિંગન કરવું તેમાં પણ અસમ્યક્તા નથી માનતી ! ખીજ રીતે ' પણ સમ્યક્તાના વિચારમાં કેટલો બધો ભેદ છે તે જુઓ ! નમ્રતાને અંગ્રેજો તથા જંપાનીઓ જુદા જુદા દ્રષ્ટિબિંદુથી જ જોયે છે. જંપાનીઓમાં સ્ત્રી પુરુષો વસ્ત્રહિત યદને બાથ વા નદીમાં સમેત સ્નાન કરે છે. તેને તેઓ અસમ્યક્તા નથી માનતા. અંગ્રેજ સ્ત્રીપુરુષો નહાવાના ખાસ પોશાકમાં સજ્જ થયલા હશે તોપણ તેમ નહારી નહીં. તે છતાં નમ્ર ચિત્રો તથા પુતળાં બનાવવા તથા જોવા એ અંગ્રેજો અસ્વીક્ય નથી ગણતા, બીજા હાથ પર જંપાનીઓ તે મહા અસ્વીક્ય ગણે છે, તમે કહો જંપાનીઓનું બનાવેલું કિંચિત પણ ઉઘાડાં અવયવનું ચિત્ર નહીં જ જોવું હોય. યજ્ઞી જુદે જુદે સમયે વસ્ત્રની સમ્યક્તામાં ભેદ પડે છે. બોલ અથવા નાટકમાં રાત્રીએ યુરોપીયન સ્ત્રી પોતાનાં શરીરનો જેટલો ભાગ અસમ્યક્ ગણાય વગર ખુલ્લો મુકી રાકશે તેટલો દીવસે કે રસ્તામાં નહીં મુકી શકે. વળી તેમનો નહાવાનો પોશાક નદી તટપર સમ્યક્ ગણાશે પરંતુ નગરમાં અસમ્યક્ ગણાશે. હીંદુઓમાં બંગાળીઓ માથું ઉઘાડું રાખે છે તથા જન સુધીના આગે ધાતીયામાંથી ખુલ્લા દેખાવ તેમાં બાંધા લેતા નથી. ધાતીયું તો પહેરતાજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે, પંચીયુંજ પહેરે છે. અન્ય પ્રાંતોના હીંદુઓમાં માથું ઉઘાડું રાખવું એ બહુ અસમ્યક્ ગણાય છે. મારવાડીઓ એક પાસની જાતી જ એક ઉઘાડી રાખે છે ને તે જ મદાનગીભરી સમ્યક્તા માની ગયા છે. મદ્રાસમાં વેશ્યાઓજ તથા દક્ષિણમાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓજ ચોળી પહેરે છે. તે કેટલી બધી પરસ્પર વિરૂદ્ધતા દર્શાવે છે ? ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ કાંચળી પહેરે છે જ્યાં સમળી પીઠ ઉઘાડી દેખાય છે તેમાં કશી અસમ્યક્તા આવતી નથી. યુરોપીયનોના ' ટાઈટ ' પોશાકને લીધે તેમનાં અંગોની આકૃતિ લુપ્ત થતી નથી તેથી આપણે તેમને અસમ્યક્ કહીએ છીએ, ત્યારે તેઓ આપણાં અનેક અંગો ઉઘાડાં રાખવા માટે આપણને અસમ્યક્ કહે છે ! તેઓ ઉડનાં લખડાં ધાતીયાને અસમ્યક્ કહે છે, આપણે તેમનાં પાટલુનમાંથી પગાકૃતિ દેખાવથી તેમને અસમ્યક્ કહીએ છીએ. ખરું જોશ ? પૃથ્વીપરની જુદી જુદી સુધરેલી, અર્ધ સુધરેલી તથા જંગલી જાતોના પહેરવેસની પદ્ધતિના ઉપરોક્ત અવધોન ઉપરથી આપણને એજ સાર

ઉપર આવવું પડે છે કે, પોષાકને તો લોકોએ મગજના ફાંટાની ચીજ ગણી લીધી છે; શરીરને પોતાના મનથી સુંદર બનાવવા સાર તેને ઘટણુ કીધા છે.

વસ્ત્ર કેવાં હોનાં જોઈએ.

પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે, ત્યારે પોષાક કેવો હોવો જોઈએ? આનો એક ઉત્તર આપવો જો કે સામાન્ય રીતે અચકચ છે તોપણ કહી શકાય કે, તે પોત પોતાના દેશની તથા વર્ષની ઋતુ, હવા, રિયતિ, ધંધા પ્રમાણે હોવાં જોઈએ; તેમાં મુખ્ય કરીને સગવડ સચવાવી જોઈએ, અને સુંદરતાના વિચારે સગવડને આધીન રહેવું જોઈએ, બધે તેને અનુકૂળ જ સુંદરતાના સંસ્કારો પોતાના ચિત્ત ઉપર પાડ્યા જોઈએ. પહેરવામાં જેથી વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત થાય તે તથા સગવડ એ જ પ્રધાન હેતુઓ હોવા જોઈએ, તથા સુંદરતા અને સમ્મતા એ ગણ્યુ હેતુઓ હોવા જોઈએ. આ દેશની ગરમ આબો હવામાં ગરમ કોટ તથા પાટલુન ઉઠાં શરીરને દુઃખી તથા રોગી કરે છે, જો કે શીયાળા માટે તો તેજ ઉત્તમ છે. તેથી હોદીઓએ તો યુરોપીયન તેમજ દેશી ઉભય પોષાક શીયાળા તથા ગરમ ઋતુમાં, અવરનવર ધારણ કરવા જોઈએ. અં-મુકમાં સમ્મતા છે અથવા નથી એ વિચારજ મનમાં ન લાવવો જોઈએ. પોષાક જેમ હંમેશાં તેમ ઉત્તમ છે, કારણ કે ભાર હમેશાં દુઃખકર છે. આથી પાપડી ફલકી હોવી જોઈએ, બધે ન હોય તોપણ તેની અવસર્યકતા શીલસૂરીની દ્રષ્ટીએ નથી. તેની આવસર્યકતા માત્ર તાપનાં કીરણથી રક્ષણ કરવા સાર છે. અને તે સાર તો પાપડી લગભગ નકામી છે એમ ફેવીકારણ પડશે. થોડા ખાણ ભારેથી જો શરીર અંદરથી વધારે ઢલું લાગે તેજ પોષાકની ઉત્તમતાની કસોટી છે! સ્વીપર હોલજી કરતાં હલકાં છે, પરંતુ તે પગને ભાર રૂપ યથા પડે છે; પરંતુ હોલજી પગને એવા 'ફીટ' આવે છે કે તે બીજા નવા પગ રૂપ યથા જાય છે અને ચાલવા-માં તે ઉઠાં પગલું કામ કરે છે અને પગને શ્રમજ લગભગ પડતો નથી. આ પગને આદર્શ પોષાક છે, બેસાક અર્થના સંવાદ જુદા છે. વળી ધંધાથી પણ આવસર્યકતાનો ફેર પડે છે. માટે તે પ્રમાણે વિચાર કરીને દરેક પોત પોતાને અનુકૂળ પોષાક પહેરવો જોઈએ. આ દ્રષ્ટિથી જોતાં સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોના પોષાકમાં હાલમાં જે ફેર જોવામાં આવે છે તેની સંમત પડી આવે છે. દુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં જોઈએ, કોઈ પણ કાળના ઇતિહાસ તપાસો તો તમને એજ માલમ પડશે કે પુરુષોના જે પગ જુદા દેખાય એવો પોષાક હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીના જે પગ એકજ દેખાય એવો ધાધરાનો પોષાક હોય છે. જે મામની સ્ત્રીઓ લેધા પહેરે છે તેઓ પણ તે ધાધરા જોવાજ કરી દે છે. વળી પોષાકમાં દુન્યાના જુદા જુદા ભાગોમાં આદર્શ બંધા પ્રક છે છતાં એક બીજા બાબતમાં પણ અગત્ય જોવું મળતાપણ છે. તે એકે ધણું ખરું આખી પૃથ્વીમાં સ્ત્રી માત્ર ખાસ કંતરાવતી નથી, પરંતુ તે વધારે છે. ત્યારે પુરુષો તે હમેશાં કંતરાવે છે! ધાધરા તથા ચોટલો એ જે લક્ષણોમાં જગતની સ્ત્રી સનાતન કાળથી એકમતની છે! એવું શું રહસ્ય હશે? હમે તો તે એકજ ધારી શંકાએ બીજે, અને તે સ્ત્રી ગૃહિણી હોવાનું છે. તેણીને ધરમાંજ રહેવાનું હોવાથી, વિશેષ-આશવાનું, દોડવાનું કે કુદવાનું નથી હોતું તેથીજ ધાધરા તેમને પહેરાવો છે, જે પુરુષના પગને બહાર ફરવા વખતે તથા લગાઈમાં (કે જે પ્રાયમિક જાતિમાં જલુ સાધારણ હોય છે) જલુ અડચણ કરતાં યથા પડે; વળી ચોટલો પણ ધંધાધારી પુરુષને પોતાના ધંધામાં જલુ અડચણ કરતાં યથા પડે. આથીજ સ્ત્રીની કમરે

ધાધરો તથા માથે ચોટસો વળાયો છે. હજી પણ જે દેશોમાં પુરુષને બદલે કે પુરુષોની પેટ સ્ત્રીઓ બંધારતું કામ કરે છે ત્યાં તેઓ પુરુષ જોવાનું પ્રમાણમાં 'ટાઇટ' પોશાક પહેરતી થઈ ગયા છે. દાખલા તરીકે, બેલ્જિયમમાં જે સ્ત્રીઓ ખાણમાં ખોદકામ કરે છે, તથા સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં જે સ્ત્રીઓ ઢોરો ચરાવે છે તથા ગોવાળતું કામ કરે છે તેઓ લેંધાજ પહેરે છે, નહીં કે ધાધરાં. ચીનમાં આ બાબતમાં એક અપવાદ છે. શાંગાઈની સ્ત્રીના સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે લેંધો પહેરે છે, ત્યારે હોંગકોંગની સ્ત્રીઓ ધાધરાં ધારણ કરે છે. ધાધરાની શોભા લેંધામાં આવી શકતી નથી, તેમજ વાળની શોભા ચોટલા વગર આવતી નથી. કાંમ વગરની સ્ત્રીઓને એ શોભા પરવડી ને તે તેઓએ મંદણ કાઢી. જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે અનુકૂળતા તથા પ્રસંગ પ્રમાણે દરેક વાતમાં વર્તન કરે તો તે અવશ્ય મહાસુખી થાય. સામાન્ય રીતે કુદરત મનુષ્યને તેમ કરવા પ્રેરે પણ છે તેથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે ગરમ દેશોમાં હમેશાં વસ્ત્ર આછાં હતાં, બાંધ-બાંધ મીસરના તથા પેલેસ્ટાઇનના ગરમ દેશમાં લખાણું હતું. તે ગ્રંથના 'જર્નીસીસ' પ્રકરણ (૩-૨૧) માં લખ્યું છે કે પેલેસ્ટાઇનના પાહુદીઓને પ્રારંભમાં વડનાં ઝાડનાં પાંતરોની ઝાંખી બસ થતી હતી. અને પાછળથી દેવતાઓએ તેમને (બોગ આપેલાં ઢોરોની) ચામડીઓ આપી. પ્રાચીન કાલના ઇજિપ્શીયનો હુધવાળા લેણાઓ કમર તથા જાંઘ માત્ર ઢાંકવા જેટલું વસ્ત્ર પહેરે છે, તેટલુંજ પહેરતા. ધીમે ધીમે ચંદતા વર્ષોમાં વસ્ત્રની લંબાઈ પહોળાઈ વધી હતી, પરંતુ શીવણ જેવું તો છેક અર્વાચીન કાલમાંજ દાખલ થયું હતું. સ્ત્રીની પેટ આંખે શરીરે એકજ વસ્ત્ર પ્રાચીનકાળના હીંદની બહારના સુધરેલા લોકો ધારણ કરતા. ઇજિપ્તમાં એશીયાથી આવેલા એલથીઓનાં જે ચિત્રો તથા કોતર કામો હજી હયાત છે તેમાં પુરુષોએ દક્ષિણી સ્ત્રીઓ જોવાજ પોષાક પહેર્યો છે ! આરબોની ઇમ્મર પણ અસલ કમર પરથી લટકાવવાતું લાંબું કપડું હતું, અને હજીએ મડકે જતા હાજીએ, પ્રાચીન કાલના સંસ્કરણ તરીકે, સ્ત્રી તેમજ પુરુષો તેવુંજ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. જુની ચીજની નીકળી જાય છે તો પણ લગન, યાત્રા આદિ પ્રસંગે તો તેજ કાપડ રહે છે તેમ આમાંએ છે. પ્રાચીન કાલના ગ્રીકો કે રોમનો પણ લેંધો કે સુરવાળ ધારણ કરતા નહોતા; ઉલટું બ્યારે તેમના ઉપર ચઢી આવનાર એશીયાના લગ્નપ્રક, જંગલી જાતોને સુરવાળ પહેરેલા તેઓએ જોયા ત્યારે તેઓ ચકિત થયા ! તેઓ એક વસ્ત્ર અથવા ઝખ્ખો વાંટાળી લેતા. હાલનાં સુખ તથા સગવડ ભર્યાં ટ્રાઉઝર્સ તો અર્વાચીન છે, હજારો વર્ષના અનુભવ, સંસ્કાર તથા અનુકૂળતાનું પરિણામ છે. ઠંડા દેશોનું ગરમ દેશોએ એ બાબતમાં અનુકરણ કીધું છે; જે કે ગરમદેશમાં ગરમીથી બચવાના ઉપાય તરીકે તે ઉત્તમ નથી, પરંતુ તેની સગવડને લીધે તેવું અનુકરણ થયું છે.

પાદરીઓના ઝખ્ખા.

પાદરીઓ જુના વિચારની મૂર્તિ હોય છે. તેથી તેઓએ હજી પણ પોતાનાં ઝખ્ખા ધોડ્યા નથી, અને ખનતાં સુધી છોડશે પણ નહીં એ તો સુધારાનો કમજ છે. જુના વિચારવાળાઓ નવા વિચારની સ્વભાવિક ઉત્તમતાને લીધે તે ગ્રહણ તો કરે છે. પરંતુ જુના વિચારનો ત્યાગ કરતા નથી. આપણા જુનાનીયાઓ અંગ્રેજો પેટ આગળ બાંધ રખાવતા થયા છે પરંતુ શિખાને નિર્ધાન્યિ આપી નથી. વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગ્રેજ્યુએટેને ઝખ્ખા પહેરવા પડે છે તે પ્રાચીનકાલમાં બ્યારે વિદ્યા નિભારી 'મુર' મુસલમાનોએ રહેને દેસ છોટી, કમોલો વગેરે સ્થળે યુનીવર્સિટીઓ

સ્થાપી હતી તે વખતે તેના વિદ્યાર્થીઓ જે આદર પોશાક પહેરતા તેનું અનુકરણ છે. પવિત્ર તથા અસાધારણ પ્રસંગોમાં તો જૂનુંજ જળવાય છે, તેના આ બીજે દાખલો છે. અંગ્રેજોમાં પણ અસહ્ય હાલતો પાટલું નહોતાં. તેઓ બહુ તો માત્ર ઘુંટણ સુધીની ચૂંટી જેવું પહેરતા, પછી પગે પડી વીંટાળતા તથા કાટ કે ઝખ્ખો પહેરતા. રાજ આક્રમક દેશ તથા સોળમી સદી સુધી પગના અંત સુધી પાટલું પહેરવું અસાધારણ હતું. તે વખતે સુધી રાજાઓ પણ પખાલીઓ જેવા તંગીયાજ પહેરતા. તે સમય સુધીના રાજાનાં વિશેષમાં તંગીયાજ પહેરવાં જોવામાં આવે છે. હજી પણ શીકારીઓ તથા સીપાઈઓ વારંવાર તંગીયાજ પહેરે છે. યુરોપમાં પણ લગભગ એમજ હતું. સાંપ્રત ' ટાઉઝર્સ ' સુખ, સગવડ શોભા ઇત્યાદિમાં સર્વોત્તમ છે, કારણ કે હમણે વર્ષના અનુભવનું ફલ તે છે. હાલમાં નવીન જગત યુવકો " ફેશનીબલિઝમ " અર્થાત્ શુદ્ધિવાદને તે અનુકૂળ છે. શીત દેશ સાર તેમજ શીતકાલ સાર તે સર્વોત્તમ છે.

પાટલું તથા ઘોતીયાં.

દેહિનું ઘોતીયું પણ ધણા પ્રચીન કાવતું છે. મહારાજા ચંદ્રસેનના સમયમાં પણ દેહિનું એજ પહેરતા. તે સૌથી સારું પહેરવેલું છે. કાઠડી પાટલી પણ પાછળના સુધારા વધારા છે. તેની સાથે પ્રાયશ્ચિક્ષ દાહતમાં તે મર્યાદા તરફ જોવામાં આવે છે. તે હાંધું વધુ, તે વધારાનો નીકાલ કરવા આગળ પાછળ છેડા ખોલી દીધા; જેન પાટલી તથા કાઠડી એવાં નામ આપ્યાં, અને હવે તેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી સુંદર રીતે ઘોતીયું પહેરી શકાય છે. તેનું કદ, કુમાસ, પહેા, પહેરવાની જુદી જુદી રીતો, ઇત્યાદિ હમણે વર્ષના અનુભવનું ફલ છે. જે યુરોપીયન પાટલું બનાવવામાં ખુબી છે તો ઘોતીયું પહેરવામાં ખુબી છે; જે કાઠું ચાલવામાં પાટલું ઉત્તમ છે તો બેસવામાં ઘોતીયું ઉત્તમ છે. શીતમાં પાટલું ઉત્તમ છે તથા ગરમીમાં ઘોતીયું ઉત્તમ છે. ઘરની બહાર પાટલું ઉત્તમ છે તથા અંદર ઘોતીયું ઉત્તમ છે. આ દેશમાં યદુ મિશ્રિત છે તેથી પોશાક પણ મિશ્રિત પહેરવેલું એજ શુદ્ધિ પૂર્વક લાગે છે, સત્કૃષ્ટતા તથા સુખ સગવડનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં શોભાને તથા સમ્પત્તિના વહેમો કારણ કે તે માત્ર દર્શિત ખ્યાલો છે-તેનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. આપણી સ્ત્રીઓનો હાંકનો સુધારેલો પોશાક સર્વોત્તમ છે એ નિશ્ચિત છે. પોશાકમાં સમ્પત્તિ માત્ર એટલાજ અંશમાં સત્ય છે કે શરીરનાં જે અંગોનાં દર્શન વસ્ત્ર કુળના સમયમાં કમોત્પાદક છે તે સહેલાઈથી બને ત્યાં સુધી હાંકવાં જોઈએ. આ સિદ્ધાંતને પરિણામે યુરોપીયન સ્ત્રીઓ બાહ્ય વગેરે રથને ખસા-જાતી ઉપાર્જ રાખે છે તે અવસ્થા નિન્દનીય છે. એ પ્રસિદ્ધ છે કે વર્તમાન જર્મન શહેરશાહ વીલ્હેમના દરબારમાં ઉધારી છાતી વાળી સ્ત્રીને દાખલ કરવામાં આવતી નથી. આ ગરમ દેશને લીધે પગના ભાગ ઉધાર રહેવામાં અસમ્પત્તિ નથી અને હોય તો તે દાખ્ય છે. પરંતુ સ્ત્રીજાતિ માટે તે આહુ' દાખ્ય છે. કારણ કે સ્ત્રીમાં કમોત્તમ કરવાની ચક્તિ પુરૂષ સ્ત્રીને કરો શકે છે તે કરતાં અતિ અધિક છે. એમ કહેવામાં આવશે કે સુંદર સુખથી વિહાર સાથી વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે કેમ ન હાંકવાં? તેનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યાં મહેંદા જેવા વગર મનુષ્યને વ્યવહાર જ અશક્ય છે, જ્યાં આંખ નાક વગેરે શાનેન્દ્રિયોની પ્રક્રિયાજ તે હાંકવાથી અટકી પડે છે, જ્યાં મુખદર્શન વિના કાર્ય માત્ર લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે ત્યાં કેવળ કમોત્તમ તેજની જાણથી વ્યવહાર સ્તબ્ધ કરવો એ તો મુખના યદુ અને મુખદર્શન હાંકી કમોત્તમજ

ધાધરો તથા માથે ચોટલો વળગ્યો છે. હજી પણ જે દેશોમાં પુરપને બદલે કે, પુરોની પેઠે સ્ત્રીઓ બંદારનું કામ કરે છે ત્યાં તેઓ પુરુષ જેવોજ પ્રમાણમાં 'ટાઇટ' પોશાક પહેરતી થઈ ગઈ છે. દાખલા તરીકે, બેલ્જિયમમાં જે સ્ત્રીઓ ખાણોમાં ખોદકામ કરે છે, તથા સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં જે સ્ત્રીઓ ઢોરો ચરાવે છે તથા ગોવાળનું કામ કરે છે તેઓ લેંધાજ પહેરે છે, નહીં કે ધાધરા. ચીનમાં આ બાબતમાં એક અપવાદ છે. શાંગહાઈની ચીના સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે લેંધો પહેરે છે, ત્યારે હોંગકોંગની ચીનીઓ ધાધરો ધારણ કરે છે. ધાધરાની શોભા લેંધામાં આવી શકતી નથી, તેમજ વાળની શોભા ચોટલા વગર આવતી નથી. કાંમ વગરની સ્ત્રીઓને એ શોભા પરવડી ને તે તેઓએ મંદકણ કાઢી. જો મનુષ્ય આ પ્રમાણે અનુકૂળતા તથા પ્રસંગ પ્રમાણે દરેક વાતમાં વર્તન કરે તો તે અવશ્ય મહાસુખી થાય. સામાન્ય રીતે કુદરત મનુષ્યને તેમ કરવા પ્રેરે પણ છે તેથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે ગરમ દેશોમાં હથેલાં વસ્ત્ર આછાં હતાં, બાંધ-બાંધ મીસરના તથા પેલેસ્ટાઈનના ગરમ દેશમાં લખાયું હતું. તે ગ્રંથના 'જેનીસીસ' પ્રકરણ (૩-૨૧) માં લખ્યું છે કે પેલેસ્ટાઈનના બાહુલીઓને પ્રારંભમાં વડનાં ઝાડનાં પાંતરાંની ઢાંળી બસ થતી હતી. અને પાછળથી દેવતાઓએ તેમને (બોગ આપેલાં ઢોરોની) ચામડીઓ આપી. પ્રાચીન કાલના ઇજીપ્શીયનો દુધવાળા લેવાઓ કમર તથા જાંઘ માત્ર ઢાંકવા નેટલું વસ્ત્ર પહેરે છે, તેટલુંજ પહેરતા. ધીમે ધીમે ચટાં વર્ગોમાં વસ્ત્રની લંબાઈ પહોળાઈ વધી હતી, પરંતુ શીવણ જેવું તો એક અર્ચાચીન કાલમાંજ દાખલ થયું હતું. સ્ત્રીની પેઠે આજે શરીર એકજ વસ્ત્ર પ્રાચીનકાળના હોંદની બહારના સુધરેલા લોકો ધારણ કરતા. ઇજીપ્તમાં એશીયાથી આવેલા એલેક્ઝાન્ડ્રીયાનાં જે ચિત્રો તથા કોતર કામો હજી દયાત છે તેમાં પુરુષોએ દક્ષિણી સ્ત્રીઓ જેવોજ પોશાક પહેર્યો છે ! આર્યોની ઇબર પશુ અસહ્ય કમર પરથી લટકાવવાનું લાંબું કપ-હુન્જ હતું, અને હજીએ મોકે જતા હાજીઓ, પ્રાચીન કાલના સ્વરમરણ તરીકે, સ્ત્રી તેમજ પુરુષો તેવુંજ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. જુની ચીજ નીકળી જાય છે તો પણ લખન, યાત્રા આદિ પ્રસંગે તો તેજ કાપમ રહે છે તેમ આમાંજ છે. પ્રાચીન કાલના ગ્રીકો કે રોમનો પણ લેંધો કે સુરવાળ ધારણ કરતા નહોતા; ઉલટું જ્યારે તેમના ઉપર ચડી આવનાર એશીયાના લગ્નપક, જંગલી જાતોને સુરવાળ પહેરેલા તેઓએ જોયા ત્યારે તેઓ ચકિત થયા ! તેઓ એક વસ્ત્ર અથવા અખો વીંટાળી લેતા. હાલનાં સુખ તથા સગવડ ભર્યા ટ્રાઉઝર્સ તો અર્ચાચીન છે, હજારો વર્ષના અતુલવ, સંસ્કાર તથા અનુકૂળતાનું પરિણામ છે. કંઈ દેશોનું ગરમ દેશોએ એ બાબતમાં અનુકરણ કીધું છે; જો કે ગરમદેશમાં ગરમીથી જમવાના ઉપાય તરીકે તે ઉત્તમ નથી, પરંતુ તેની સગવડને લીધે તેનું અનુકરણ થયું છે.

પાદરીઓના અવભા.

પાદરીઓ જુના વિચારની મૂર્તિ હોય છે. તેથી તેઓએ હજી પણ પોતાનાં જમ્બા છોડ્યા નથી, અને બનતાં સુધી છોડશે પણ નહીં એ તો સુધારાનો કમજ છે. જુના વિચારવાળાઓ નવાં વિચારની સ્વભાવિક ઉત્તમતાને લીધે તે પ્રહણ તો કરે છે. પરંતુ જુના વિચારો ત્યાગ કરતા નથી. આપણા જુલાનીયાઓ અંગ્રેજો પેઠે આજનાં બાલ રખાવતા ચણ છે પરંતુ ચિખાને તિલાંજલિ આપી નથી. વિશ્વવિદ્યાલયમાં મેન્યુએસ્ટને જમ્બા પહેરવા પડે છે તે પ્રાચીનકાલમાં જ્યારે વિદ્યા વિભાગી 'સુર' સુસંગ્રહાનોએ રથેન દેશ જતી, ગ્રોળોલા વગેરે સ્થળે યુનીવર્સિટીઓ

સ્થાપી હતી તે વખતે તેના વિદ્યાર્થીઓ જે આરણ પોષાક પહેરતા તેનું અનુકરણ છે. ખવિત તથા અસાધારણ પ્રસંગોમાં તો જૂનું જળનાથ છે, તેનો આ બીજો દાખલો છે. અંગ્રેજોમાં પણ અસહ્ય હાંડનાં પાટલું નહોતાં. તેઓ બહુ તો માત્ર ઘુંટણ સુધીની ચઢી જેવું પહેરતા, ખંડી પગે પડી વીંટળાતા તથા ક્રોટ કે ઝખ્ખો પહેરતા. રાગ આક્રમા હેત્રી તથા સાળગી સદી સુધી પગના અંત સુધી પાટલું પહેરતું અસાધારણ હતું. તેવખત સુધી રાગઓ પણ પખાંતીઓ જેવા તંગીવાળ પહેરતા. તે સમય સુધીના રાગનાં ચિત્રોમાં તંગીવાળ પહેરેલાં જોવામાં આવે છે. હજી પણ શીકારીઓ તથા સીપાઇઓ વારંવાર તંગીવાળ પહેરે છે. યુરોપમાં પણ લગભગ એમજ હતું. સાંપ્રત ' ટાઉઝર્સ ' સુખ, સગવડ શોભા ઇત્યાદિમાં સર્વોત્તમ છે, કારણ કે હમરો વર્ષના અનુભવનું ફલ તે છે. હાલમાં નવીન જાગૃત યુવકો " ફેશનીશીઝમ " અર્થાત્ શુદ્ધિવાદને તે અનુકૂલ છે. શીત દેશ સાર તેમજ શીતકાક્ર સાડ તે સર્વોત્તમ છે.

પાટલું તથા ધોતીયાં.

હોંદુનું ધોતીયું પણ ધણા પ્રાચીન કાવતું છે. મહારાજ ચંદ્રસૂતના સમયમાં પણ હોં-દુઓ તેજ પહેરતા. તે સૌથી સહો પહેરવેલ છે. કાઝી પાટલી પણ પાછળના સુધારા વધારા છે. તેની સૌથી પ્રાથમિક દાહતમાં તે મગસ તરફ જોવામાં આવે છે. તે લાંબું વધુ, તે વધારાનો નીકાક કરવા આગળ પાછળ છેડા ખોલી દીધા; જેને પાટલી તથા કાઝી એવાં નામ આપ્યાં, અને હવે તેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી સુંદર રીતે ધોતીયું પહેરી શકાય છે. તેનું કદ, કુમાસ, પહેા, પહેરવાની જુદી જુદી રીતો, ઇત્યાદિ હમરો વર્ષના અનુભવનું ફલ છે. જે યુરોપીયન પાટલું બનાવવામાં ખુબી છે તો ધોતીયું પહેરવામાં ખુબી છે; જે ઝાડું ચાલવામાં પાટલું ઉત્તમ છે તો ખેસવામાં ધોતીયું ઉત્તમ છે. શીતમાં પાટલું ઉત્તમ છે તથા ગરમીમાં ધોતીયું ઉત્તમ છે. ધરની બહાર પાટલું ઉત્તમ છે તથા અંદર ધોતીયું ઉત્તમ છે. આ દેશમાં ઋતુ મિશ્રિત છે તેથી પોષાક પણ મિશ્રિત પહેરવો એજ શુદ્ધિ પૂર્વક લાગે છે, સાનુકૂળતા તથા સુખ સગવડનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં શોભાનો તથા સમ્પત્તાના વહેમો-કારણ કે તે માત્ર કષ્ટિત ખ્યાતો છે-તેનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. આપણી સ્ત્રીઓનો હાંડનો સુધારેલો પોષાક સર્વોત્તમ છે એ નિશ્ચિત છે. પોષાકમાં સમ્પત્તા માત્ર એટલાજ અંશમાં સત્ય છે કે શરીરનાં જે અંગોનાં રક્તન વચ્ચે સુગતા સમયમાં કમોત્પાદક છે તે સહેલાઈથી અને ત્યાં સુધી હાંડવાં જોઈએ. આ સિદ્ધાંતને પરિણામે યુરોપીયન સ્ત્રીઓ ઓશ વગેરે રથને ખસા-જાતી ઉધાડાં રાખે છે તે અવસ્થા નિન્દનીય છે. એ પ્રસિદ્ધ છે કે વર્તમાન જર્મન રાજેનશાહ વીલ્હેમના દરબારમાં ઉધાડી જાતી વાળી સ્ત્રીને દાખલ કરવામાં આવતી નથી આ ગરમ દેશને લીધે પગના બાગ ઉધાડા રહેવામાં અસમ્મતા નથી અને હોય તો તે હામ છે. પરંતુ સ્ત્રીજાતિ માટે તે બોધક કાર્ય છે, કારણ કે સ્ત્રીમાં કમોત્તેજન કરવાની શક્તિ પુરૂષ સ્ત્રીને કરી શકે છે તે કરતાં વધારે વધિક છે. એમ કહેવામાં આવશે કે સુંદર સુખથી વિહાર સૌથી વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે કેમ ન હાંડવાં? તેનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યાં ચહેરો જોવા વગર મનુષ્યને વ્યવહાર જ અશક્ય છે, જ્યાં આંખ નાક વગેરે જાનેન્ડ્રિયોની પ્રક્રિયાજ તે હાંડવાથી અટકી પડે છે, જ્યાં મુખદર્શન વિના કાર્વ માત્ર લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે ત્યાં કેવળ કમો-તેજનના ઝાંચથી વ્યવહાર સ્તબ્ધ કરવો એ તો મુખર્થતા થઈ અને સુખદર્શન કાર્વ કમોત્તેજ

આવશ્યક રીતે નથી. ઉત્તમ મુખનાં દર્શન તો હિંદી પંચિન વિચારને જન્મ આપે છે. સાધુ, સ્ત્રીપુરુષો, માતાપિતાં, સંબંધીઓ આદિનાં દર્શનથી નિર્દોષ આનંદ તથા સંતોષ થાય છે. મુખનાં દર્શન માત્ર મુખ આપે છે. એની તેની અસૈદ્ધિક ઘટના છે. અન્ય અંગો વિશે તેમ કદાપિ કહી શકાશે નહીં. ચહેરાની અંદરની નાજુક ચીજો તો તે મનુષ્યની સત્ય જન્મોપદરી છે. તેમાંથી તેનું ભૂતલચિત્ત, વર્તમાન બધું વિદ્યુત જ્યોતિષી જાણી લે છે! ચહેરાથી જોઈને જ જરૂરી વિવેક, ભય, આદિ યુક્તો ઉત્પન્ન થાય છે. કેવળ યુવતી સ્ત્રીનાં દર્શનજ કામીને હેરાન કરે છે, પરંતુ તે પુરુષ યુવાવસ્થાના પ્રથમ વર્ષોમાંજ ભેટાં દેવક જતાં તે ઉત્પન્ન થતો અટકે છે. સંપૂર્ણ નગ્નતા છતાં મનુષ્યની નીતિમાન રહી શકે છે એમ આપણે ગતાંકમાં જોઈએ છીએ. તો મુખનું અંગ નેમ્ન રહેવાથી શા જ માટે નીતિમાન ન રહી શકે? જો મનુષ્યનું વસ્ત્ર વગર, પશુ તેટલીજ ઉત્તમ રીતે શીતતાપનું નિવારણ યથા શકેતે, જો મનુષ્ય વસ્ત્ર વગર પશુ ત્વચાસ્પર્શનું સુખ (ઉન, રેરામ, રૂ, ઈત્યાદિ આમરીને સ્પર્શ કરતાં મુખ પ્રાપ્ત થાય છે) તેટલીજ ઉત્તમ રીતે ભોગવી શકતું હોતે, જો અન્યથા પશુ મનુષ્ય પોતાના શરીરને તેટલુંજ સુંદર કરવા સમર્થ હોતે તો વસ્ત્ર અનાવશ્યકજ હોતે. સંબંધીઓ સાથે તેની જરૂર નહોતી; તે સાથે તે ધારણ કરવાની પ્રથા પ્રથમથી પડી જ નથી તે ખ્યાલ તો હજારો વર્ષો તે ધારણ કરવાની દેવ પડી ગયા પછી ઉત્પન્ન થયો છે. અને કેવળ નીતિનાં રક્ષણ માટે પશુ વસ્ત્રની જરૂર નહોતી તે આરોગ્ય, સુખ, પ્રાપ્તિ, કુંભનિરૂપિત, સુંદરતા, એ વસ્તુઓ સાથે કરીને છે. હવે, ખેસક સંસ્કારો પડી જવાને ક્ષીધ તે વિના નીતિ તથા સમ્પત્તા પશુ ટકવી અશક્ય છે. પરંતુ તે પાછળથી ઉમેરાયેલા વસ્ત્રના યુક્તો છે, તેના સનાતન નહીં પરંતુ વિશેષ યુક્તો છે. જો આ વાત આપણે સમજીએ તો, પહેરેલાના ભેદને ક્ષીધ એક પ્રજા બીજી પ્રજાને જંગલી કે અસમ્ય કહીને હસે છે વા વિચારે છે તેમ કરવાનું પ્રયોગન રહેશે નહીં, અને તેના જ્ઞાનથી પ્રજાઓનો પરસ્પર પ્રેમ વધશે.

(સમાપ્ત.)

અમૃત સાથે દેવ દાનવોએ કરેલા સમુદ્રમંથન તથા વિષ્ણુનાં મોહિની સ્વરૂપના ધારણની પ્રાચીન વાર્તાનું રહસ્ય શું છે ?

(ગતાંકથી)

તમે કદાચ કહેશો કે તમારા અજ્ઞાનથી અનેક શંકા રહી જશે. વિષ્ણુને સૂર્ય મનાયો તેમ હલાહલ કામડાને શું બનાવશે? તેને ઉત્તર એ છે કે મંદરાચલ પર્વતને વસોદારી બનાવી તે કરતાં તો કાંઈ સારું જ બનાવી શકાશે. હવે વર્ષાના આરંભ પહેલે આપણે અજ્ઞાન આવી પડેલો છે. વર્ષારંભ થતાં હવા બીજી યુગથી વ્યવસ્થાથી ઉત્પત્તિ થાય છે. તેજ સમુદ્ર (આકાશમાં) માં કાલકૂટની ઉત્પત્તિ છે. તે વિષ ઠાણ પામી જાય છે? તો કે મંદાદેવ. હવે મંદાદેવ તો અવાંચીન રાજા છે. મંદાદેવના પ્રાચીન રાજા રૂદ્ર અને રૂદ્રના વારસદાર અર્થે વિષ્ણુ (વોજાડી) ને વારાનામાં ધણેલું ઉત્પન્ન થાય છે તે એવું થાય છે. અર્થાત્, વિષ્ણુ વિશેષ યથા પુરુષ વર્ગ થાય છે ત્યાર પછી રામની નિર્ગતિ થાય છે. તેજ રૂદ્ર (વિષ્ણુ) નું વિષ્ણુનું છે.

ઉચ્ચેશ્વર-નામક ઘોડા કોણ ?

શ્રવણનો મૂક અર્થ શ્રવણ, કીર્તિ, યશ એવો છે અને શ્રવણ વાયુથી થાય છે. ઉચ્ચેશ્વર નામ વાયુનું છે. વંશાં ઋતુમાં વાયુનો વેગ અત્યંત હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે, કારણ વાયુ વિના મેષ મંડલની ગતિજ બંધ પડી જાય. અમુક અમુક દિશાના વાયુઓ વર્ષાને અનુકૂલ હોય છે અને તેના સમાચાર પણ મેં માસમાં વર્ષમાનપત્રોમાં આપણે વાંચીએ હોય. તેની પ્રત્યક્ષ કીર્તિ ગાય છે. તેથી તે વાયુનું નામ ઉચ્ચેશ્વર છે. હવે તે ઈંદ્રની સેવામાં ગયો એથી સમુદ્રમંથનમાં વાર્તા છે. અને એ પ્રસિદ્ધ છે કે ઇંદ્રનું વાહન વાયુજ છે. ઇંદ્રનો મૂળ સત્યાર્થ શો છે અને વાયુ શા મારે તેનું વાહન છે તે નિશ્ચય કરવાનો આ સમય નથી તેથી આપણે આગળ ચાલીશું. એ વાયુને ઘોડા બનાવવાનો અને ઘોડાનો અકાર કરવાનો હેતુ રચ્ય છે. ઘોડા જેમ મનુષ્યને લઇ જાય તેમ વાયુ વાદળને લઇ જાય છે.

ઐરાવત હાથી તે કોણ ?

નિરંતરમાં લખ્યું છે કે ઈરાં દ્રણાતીતિ યા ઈરાં દદાતીતિ યા ઈરાં દધાતીતિ યાં ઈરાં દાયતેતે ઈતિ યા ઈરાં ધાયતેતે ઈતિ યા ઇ. ઇરા નામ અન્ન જન આદિનું છે. આપણે ના અંગેશ્વર કોણમાં પણ તેના દુષ્ટ છે. અનેકાનેક અર્થ આપ્યા છે. હવે ઇરાવાનનો અર્થ એવો થાય છે કે “ ને ઇરાનો સ્વભાવ, ઇરાવણો હોય તે ” ઇરાવાનનો અર્થ અવાંચીન વિદ્વાન સંસ્કૃત જ્ઞાતક આપે, સમુદ્ર, વાદળાં, તથા રાત્રી એવા ત્રણ આરે છે. હવે ઇરાવાન પરથી ઐરાવત રાજ્ય થયો. ઈરા આપ: તદ્વાન ઈરાવાન સમુદ્ર: તદ્વાનુત્પન્ન: યેરાવત: ને જગતી ભરેલો મેષ હોય તે ઐરાવત એ મૂળ અર્થ છે. આકાશમાં વિચરતાં કાશાં વાદળાંજ હમેશાં પાણીથી ભરેલાં હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે. તે વાદળાંની કપિત આમડીનો રંધ, આદિ આદિ હાથી સમાનજ હોય છે. વળી તે હાથી પેઠે ધીમે ધીમેજ આવે છે. કીરણોની ઉપચુનાથી સમુદ્રના જગમગીતજ એ કાશાં હાથી જેવાં વાદળાં-જેમાંના કણને તો હાથી પેઠે મુંદ પણ હોય છે તે કણના જોવામાં દરી-ઉત્પન્ન થયા છે તેથી સમુદ્રમંથનમાંથી ઐરાવત (મેષ) હાથીની ઉત્પત્તિ માની તે મૂળ અર્થ તેમજ અકારકર રૂપે સત્ય છે.

પારિજાત વૃક્ષ શું છે ?

આ પણ મેષનીજ દશાનું નિરૂપણ છે. આકાશમાં મેષ ચારે તરફ રત્નોની સમાન દેખાવા લાગે છે, તેજ પારિજાત છે ૧-પરિ-આરે તત્ત્વ અને જાત-ઉત્પન્ન થાય તે પરિજાત રાજ્યનીજ પારિજાત રાજ્ય બને છે. તેનું નામ “ પર્વત્ય ” પણ છે.

કૌસ્તુભ મહિ શું છે ?

મહિ નામ પ્રસ્થર (પથ્થર) નું છે. કુ નામ પૃથ્વીનું છે. સંસ્કૃતમાં સપ્તમીમાં કુ નું કી થાય છે. કૌ શ્વેતિર્વા પદાર્થાન્ ય: સ્તોમતિ સ્તમ્નાતિ હિસતીતિ કૌસ્તુમો મેષપૃષ્ઠ પ્રસ્થર: અર્થાત્ પૃથ્વીની ઉપર પથ્થરોને ને દિશિત કરે તેનું નામ કૌસ્તુભ અર્થાત્ વર્ણથી પથ્થર તા પથ્થરનુંજ નામ કૌસ્તુભ (મહિ) છે. તે વિષ્ણુનું જૂથ છે તેની ના નહીં, કદબુદ્ધે વિષ્ણુ મહતાં સ્વીકૃત તેની ઉત્પત્તિ યદા પામી છે.

લક્ષ્મી કોણ ?

સમુદયમાં હવે લક્ષ્મી દેવી પ્રખ્યાત થાય છે. અહીં મેધની શોભાનું નામજ લક્ષ્મી છે. તેનું કારણ પણ સ્વર્ગ લગવાનું છે. તેથી સ્વર્ગનીજ શક્તિ તે લક્ષ્મી છે. મેધની શોભા સમુદય (આકાશના પ્રાચીન અર્થમાં) ના મેધનથીજ છે.

વારૂણી દેવી કોણ ?

તે પણ વર્ષાનુંજ સ્પષ્ટરૂપ છે. જે વર્ષા સર્વને અદૃશ્ય છે તે વારૂણી છે. “વારૂણ” ને અર્થે જળ આપેછે પણ કીર્તિ છે, અને સુંદર સ્વરૂપ જાળવે ત્રી પ્રત્યક્ષ માનવલગાડયો છે આ પ્રમાણે સકલ વર્ષા કુદરતની દરેકજ બળતી એક લીલાના અલંકાર રૂપ હોવાનું સ્પષ્ટ અનુમાન થાય છે. વેદના સંસ્કૃત શબ્દોના મૂલ્ય અર્થો, એજ અલંકાર સાથે અગળ્ય જેવી રીતે મળતા આવે છે. તેથી એજ સત્ય પણ હોયું એમજ એમ અનુમાન કરવું ઉચિત છે. જે વસ્તુનાં જે વર્ષાનાં ઇતિહાસ રૂપે સત્ય માનીશું તો આપણે અનેક અસંભવિત વાતોને પ્રથમ સિદ્ધ કરવી પડશે. વિશ્વ કોણ ? પરમાત્મા હોય તો શું તે દેહધારી છે ? દેવો અને દાનવો વિષ-માન છે અથવા હતા ? શું ધર્મ અવતર લે છે ? વળી તેના ઉપર જીવ કરવા આદિના અનેક આશ્ચર્યો સ્વીકારવા પડે. માટે તે સદસનો જોખમ ન લેતાં બંધ બેસતા સુંદર અલંકાર રૂપે તે વર્ષાનાં માનવી વધુ સહામત નથી શું ? મહાભારત તથા પુરાણોની અનેક વાર્તાઓને ધથા વિદ્વાનો કેવલ કપિલ કલ્પિત કરીને હસી કાઢે છે. તેમના આશ્ચર્યમાંથી પણ આ વ્યવસ્થા સ્વીકારવાથીજ રક્ષણ થઈ શકશે. તે વર્ષાનાં ઐતિહાસિક રીતે સત્ય નહીં હોવાનો પ્રથમજ દાવો ન કરતાં આલંકારિક રીતેજ સત્ય હોવાનો તમે દાવો કરશો અને તેટલેથી સતોષ પામશો તો સામે, પણ પ્રથમ તમને અધવચ મળશે; તમારા ધર્મના અચોનો આદર કરશે અને મતભેદ મટી જશે !!

અસ્તુ.

કુદરતના કેટલાક કટાક્ષો.

જેને ભાવે તેને મળે નહીં અને મળે તેને ભાવે નહીં એ બે વર્ગો કોણ ? શ્રીમતો અને બિખારીઓ. એ બે સંસાર રૂપ વાંસલાં બે છેડાંમાં છે. તે ઉભય સંસારને હાનિકારક હોવાથી, કુદરતે તેમને શાપ આપ્યો છે. એકને બદલજાળીનો અને બીજાને કુખનો ! જે શ્રીમતો પોતાની વધી પડેલી ચરખી રૂપ ધન એ કિશ્કિન્દ્રને આપે તો સંભવ છે કે, કુદરતનો નાથક પરમાત્મા, તે શ્રીમતને કિશ્કિન્દ્રની કુખા જે તેને તો શાપ સમાન છે તે શાપનું ધન પેલા શ્રીમતને આપે. એકનો શાપ તે બીજાનો આશીર્વાદ છે ! એકનું વિષ તે બીજાનું અમૃત છે. છતાં કુદરતનો કેવો કટુ કટાક્ષ કે તેઓ પોતપોતાને લાજ પડતા શાપ-વિષ પરસ્પરની ઇચ્છા છતાં પરસ્પર બદલી શકતા નથી અને તે રીતે શાપને આશીર્વાદના-રૂપમાં ઉઠાવી નાંખી શકતા નથી. શ્રીમત બીખારીને પોતાનું ધન આપે અને બીખારી શ્રીમતને પોતાની કુખા આપે તો ઉભય મુખી થાય. ઉભય આશીર્વાદને પ્રાપ્ત થાય પરંતુ તેમની સત્તાની તે બહાર છે. દેવેલી દીકરીની પેટ ધધરદત્ત ચીન્તે પછી તે શાપ હો કે આશીર્વાદ હો—‘નમસ્તુ-અદેખત્ત’ છે. તે એકને આપેલી તે બીજાને વાપરવા આપી

શકાતી નથી. અભિમાનીઓને તે કાષ્ઠો એક બોધ તથા ધટાપ છે. પરમાત્મા તમને જે જે કાંઈ આપે છે તેના માત્ર તમને એક દ્રસ્ટીજ બનાવે છે. તેના સંપૂર્ણ સ્વામી તમે છોજ નહીં. તમે જે રૂપ મંડક ન્યાયથી સમજીને મનમાં ને મનમાં પુલાતા 'હોકે બધું' માંડજ છે તો તે નિર્દોષ આનંદ તમને સુખારક છે, પરંતુ કુદરતના જ્ઞાંતમાં તો તમારી ચીજ ઉપર તમારું સ્વામીત્વ માત્ર અમુક હદનુંજ છે. સંપૂર્ણ સ્વામીત્વ તો તમને તમારા પોતાના શરીર ઉપર પણ નથી. જે જ્યમ હવે તો બહુ હૃદયી જગા આદમીઓએ ક્યારનાએ પોતાની ચરખીનું માંજે તેને દાન કર્યું હતે. એક વખત વર્તમાનપત્રમાં હમે 'વાંચ્યું હતું કે માર્ટીન નામનો એક ફ્રેંચમેન જેટલો લાખો તેટલોજ પહોળો હતો. અંધારો તે જ પુટ લાખો અને જ પુટ પહોળો (જાતીને માપે ભરતાં) હતો. તે તંબા તેનાથી ઓછા કમનસીબ, પોતાની ચરખી જ્યાં ત્યાં ઉચ્છ્રી લઈ જવાની મંદત મંદત કરતાં કટાણી ગણત્રાં જગા આદમીઓએ ક્યારનાંજે પોતાની ચરખીનો, લીંઝાંઉ કે વેચાણુથી નીકાસ કરી નાંખ્યો હતે અથવા મદત આપી દીધી હતે. પણ આદક ક્યાં નથી કે મદત આપે ? ચરખીના કોસથી પીડાતા ક્ષયરોગીઓએ તે જગા આદમીઓની ચરખી દર તોલે મીની આપીને ક્યારની ખરીદી લીધી હતે. હાલ તો કુદરતના કટાક્ષથી અત્યંત જગા તેમજ અત્યંત પાતળા, બન્ને, પરસ્પર વિરુદ્ધ રોગો મોટે દવા કરે છે ! જરો પાંતળો થવાની દવા ખાવ છે અને પાંતળો જગા થવાની દવા ખાવ છે ! આ બન્ને આદમીઓ તમે દીવાના તો નથી ? તમેજે મોઢિં મોઢિ આપ લે કરીને કેમ નથી પતાવી લેતા ? નહીં. પણ બને કેમ ? કુદરતે તે માર્ગ બંધ કરીધો છે. પોતપોતાના કર્મનુસાર ફક્ત બેગવર્તનાં જ પડેજ છે, અને ગમે તેવો શ્રીમંત કે રાજા પણ તેમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. એ કાંઈ માત્ર હંડની શિક્ષા નથી કે દીવાની કેદની ડીકી નથી કે, કાંઈ પણ હંડ ભરી જઈ અથવા ડીકી ચુકવી છંદ શિક્ષે. તે તો કારામદની સજા છે જે સજા પામનારે જાતે પડેજ બેગવર્તી જોઈએ. રાજા આ અને શ્રીમંતો ઉપર એવી જ સજા વીતે છે. તે તેમનેજ સહન કરવા વગર પૂટકો નથી થતો તો તેઓ ખીજાને શું સહાય કરવાની હામ લીડતા હતા ? આ કુદરતના કટાક્ષો બોધ સંહિત નથી. તે અભિમાનીઓને નમતતાઈ શીખવે છે. અત્યંત પક્ષો સંસારને દાનિકારક છે. સંસારના રૂપરૂપ છે-તથા મધ્યમ પક્ષજ સામાન્ય રીતે સંસારને દિતકારક છે તે સૂચવે છે તે ઇશ્વરની ન્યાય બ્યવસ્થાની પૂર્ણતા તથા અનુકૂળતા શીખવે છે, અને મનુષ્યોને બે અતોની મધ્યમાં રહેવામાંજ સુખ છે તે બતાવે છે.

ઑસ્ટ્રીયાના પ્રખ્યાત પ્રીન્સ જૉન સેલ્વેટરની અદ્ભુત જીવનકથા.

પોતાનાં સ્વરૂપવાન અગોને લીધે, પોતાની સખ વર્તણુકને લીધે, એમીલીના માતાપિતા વિવાર્થી વેશ ધારણ કરનાર પ્રીન્સને પોતાના જમાઈ તરીકે સ્વીકારવા બહુ ખુશ થયા. યોગજ વખતમાં પેલા નામધારી વિવાર્થી ઉપર એમીલી પણ વિવાર્થી જેટલીજ શ્રીલ થઈ ગઈ. એમીલી અને તેના ભાવી પતિ ઉભયે પોતપોતાને સ્વર્ગની સીટી ઉપર ચડતા બેજા માન્યા. આ સુખ સ્વપ્નની પૂર્ણાહુતિ પછી યોગ્ય અંશવાંશીય રૂઢીને એમીલી અને તેની માતા એક દહાડો લગ્નરત્ની પહેડ બેવા ગયાં. ત્યાં તેઓએ "વિવાર્થી" ને ઝકઝકા લગકરી શુદ્ધિર્મા પોશાકમાં બેજો, અને તે લેખણમાં

તેણે સ્વયં જુદું જુદું મારણું હતું. આજ શું મારો જમાઈ હશે એમ માતા માની શકી નહીં. પરંતુ તેની સુંદર આલમ્બાસ જોઈને એ તેજ તેની તેણીને ખાતરી થતાં. વાર ન લાગી. એક પાસે ઉભેલાં તેણીએ પૂછ્યું કે એ લપકાળેદ મામદાર અમદાર કાણ છે? તેણે કહ્યું કે “તે આર્ય. ઇયુક નૅન છે!”

બીજા દહાડે પોતાની ખાતરીને મથવું “વિવાર્ય” ગયો ત્યારે તેને આસાધારણ આવકાર મળ્યો. કન્યાની માતાએ જુદાં જુદાં નામ આપીને વેળા લઈને પોતાની પુત્રીના ખ્યાર છપી લેવા માટે તેને સખન હપકો આપ્યાં. તેણીએ કહ્યું કે તમારા જેવા સાથે મારી પુત્રીને પરણાવવાથી કશો ફાયદો નથી. લગ્ન હમારી પુત્રી નિર્ધન અને અપ્રસિદ્ધ હોય, પરંતુ આદરણીય ઇયુકના મોહનું સમ-કેડું સમ-પગલા જેટલી તો તે છેક હલકી નથીજ. જોને અતિ નમ્રતા ધારણ કાઢી. તેણે સપથપૂર્વક કહ્યું કે હું તમારી પુત્રીને મારાં જીવનના અંતરંગી આડું છું. તેણે ખાતરી આપી કે તેણે રાજ-પદીના ત્યાગ કર્યો છે અને હવે બીજા જોવાજ સાદી રહેરી હતા. તેને એમીલીનાં પતિ યથા શિવાય જીવનમાં બીજા કશો ગાલ તેને હવે રજાં નથી. આથી રીસાવણી માતા પાછી શાંત થઈ, અને પુનઃ પ્રીતિ સંપાદન કરી. થોડા સમયમાં તેઓનાં લગ્ન થયાં અને એમીલી પતિ સાથે રાજકુમારની જગીર ગુહન ખાતે ગઈ, ત્યાં તેણે અતિ આનંદમાં કાલ નિર્ભજ કરવા લાગ્યાં.

પરંતુ આણું શાંત આગસુ જીવન આર્ય ઇયુક સદન કરી શક્યો નહીં. મોહ અને કામનાં પ્રથમ પ્રહારને ધર્તિકેષ થઈ રહેતાં તે પાછો જાગૃત થયો. “પુરુષાર્થ વિના મારું જીવન વ્યર્થ છે. જો મને મારા દેશમાં નહીં તો બીજા કાંઈ પણ દેશ ઉપેક્ષા કરવા જવુંજ પડશે.” તેની માતાનાં અશુભ્યા અને સમજાવટની તેણે પરવા ન કરતાં, પુરુષાર્થ પરાયણ પ્રીન્સ ઇયુક પોતાની જગીર અને પોતાનાં સંપત્તિઓ આદરણીય રહેવાથી ત્યાગ કર્યો. પોતાનું નામ પણ બદલીને તે “જોન આર્ય” રાખ્યું. આમાં તેને તેની વફાદાર મહેસદારની સંપૂર્ણ સંમતિ હતી. તેઓ ગુહનથી આલ્યાં ગયાં અને ઘણા કાળ સુધી તેઓ ક્યાં હતા તેની પણ કોઈને ખબર પડી નહીં. તેનાં શુભ થવાની ખબર મુરોપમાં વીળા જી જેર પ્રસરી ગઈ અને અનેક ગણેને જન્મ મળ્યો. કોઈ કેહેતું કે નિર્ધનતાને રહેવાથી સ્વીકારીને, રશીયાના આગલા રાજા મહન પીટરનું અનુકરણ કરીને તેણે મજુરી કરવા માંડી છે. બીજાઓ કહેતા કે “બર્જીનના મેજનાલગેમાં ટેપલ લુબ્બાર તરીકે હમે તેને જોયો છે.” કોઈ વળી ગપ લાવતું કે અમેરીકન વર્તમાનપત્રના રીપોર્ટર તરીકે તે કામ કરે છે! ગમેતેમ હો પણ એ નિશ્ચિત છે કે ૧૮૯૦ ના સાલમાં સ્વપદઅટ આર્ય ઇયુક અને તેની પત્ની લંડનમાં હતાં. ત્યાં તેઓએ ઇંગ્લંડના કાયદાની જરૂરને લીધે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને જોન આર્યે પરીક્ષા પસાર કરીને સીમર હંકારવાના પરવાના મેળવ્યો. પછી હેમજગ જઈ એક આશરે ૧૩૦૦ ટનના વજનની લોખંડી સીમર ખરીદી, તે, સીમેન્ટના જથ્થો લઈને પોતાની પત્ની સહિત ઇશિયુ અમેરિકા ઉપડી ગયો. બીજા માંગીને બીખારી થયેલા, સંતાપથી તપ્ત થઈ અંરીબીવન નાહકસના સીખાડથી પણ વધારે સાહસિક અને લોભ આ શુરવીર રાજપુત પોતાની મુસાફરીઓથી પાણ કરતાં તેને વહાણમાં ભરી લાવવાનો માલ મળ્યો નહીં તેથી તેમાં ખાલી ભાર ભરી ક્રીક બંદર પર વચમાં વીસામો લીધો. ત્યાંથી તે એક મીત્રને લખે છે કે “મારી સીમરને એક કંપન મોકલે છે, બીજા નાનાયક છે; અને ત્રીજાને રજા આપવી પડી છે અને હાલ તો હુંજ મારા વહાણને કંપન છું. આથી અમલદારો વગર મારે કેપ

હોર્નની સામુદ્રધુનીની પ્રદક્ષિણ કરીને વાઘપરેએ જલુ પડશે. ” કેપ હોર્નની આજુબાજુના સાંકડા સમદ્ર અનેક બહાદુર ખત્રાસીઓનું કબરસ્તાન છે. તે છેલ્લા કાળના પછી પ્રીન્સ જૉન સેલ્વેટર વિશે એક અદ્ભુત પણ સંભળાયો નથી. તેથી અનુમાન થાય છે કે તેણે તથા ખત્રાસીઓએ સ્ટ્રીમર સહિત એ શ્રેણીકાર સામુદ્રધુનીની સમીપના જળમાં જળસમાધિ કરી હોવી જોઈએ. અત્યારપૂર્વે આર્ચરડયુકે પોતાની માતા ટરકનીની આર્ચરડયેસને નિયમિત રીતે પત્રો લખ્યાં ક્યાં હતા. સ્ટ્રીમર સેંટા માર્ફરીટા ઇકીક બંદરથી ઉપડ્યા પછીના પુત્રના પત્રની એક લીટી પણ તેણીને મળી નથી તેમજ તેની સાથેના ખત્રાસીઓના પણ પત્રો નથી !

પ્રીન્સ જૉન સેલ્વેટર વિશે કશું મહિનાઓ સુધી ન સંભળાવાથી આસ્ત્રીયાના રાજમંડળમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ. આસ્ત્રીયાના વર્તમાન મહારાજા ફ્રેન્સીસ જૉસફે તેની તથા તેની સ્ટ્રીમરની શોધ કાઢવા દક્ષિણ અમેરિકાના કાંઠા ઉપર ફરવા એક મનવાર મોકલી જેમાં ઉપડી જનાર મુખ્ય ઓફિસર સ્ટ્રીયાની ગ્રાંદીનો વારસ આર્ચરડયુક ફ્રેન્સીસ ફર્ડીનેંડ પોતે હતા. અડવાડીયાઓની તેની તપાસનું કશું પરિણામ આપ્યું નહિ. ખત્રાસી તો શું પણ સ્ટ્રીમરની કચ્ચર પણ તેમના હાથમાં નજ આવ્યા.

લોકો પોતાના વહાલા પ્રીન્સનું મરણ માનવા નારાજ હતા.

પરંતુ લોકો આવા એક અદ્ભુત ઇતિહાસ રાજકુમારના મરણનું અનુમાન કરવા નારાજ હતા- તૈયાર ન હતા. તેઓએ તો એ અનુમાન સ્વીકારવું વધારે પસંદ કર્યું કે જગતની જગતની જગતની સર્વથા મુકા થવા સાથે તેણે જગત સાથેના સંપ્રણું વ્યવહાર તજ દેવો એવો નિશ્ચય કીધો. અને તે હેતુ સિદ્ધ કરવા તેણે પોતાનું જ નહીં પરંતુ પોતાની સ્ટ્રીમરનું નામ પણ બદલી નાંખ્યું હતું અને તે સ્ટ્રીમર પરખાઈ ન આવે તો સાથે તેના રંગ વગેરે પણ ફેરવી નાંખ્યા હતા. રાજકુમારની પત્ની એમીલી સુગ્રેવ જે તેની સાથેજ અંત પર્વત હતી તેના એક પત્રથી એ અનુમાનને વળન મળ્યું. તેણી પોતાના એક છેલ્લા કાળમાં પોતાના માતાપિતાને લખે છે કે, “ હવે તો કાઈ મનુષ્ય સહિત દ્વિપમાં નિવાસ કરીશું અને ત્યાં હંમેશાં સંપૂર્ણ સુખમાં કાળ વિગમન કરીશું. ”

રાજકુમારના એટર્નીએ કાયદાનો કરેલો સત્તજડ ઉપયોગ.

જૉન સેલ્વેટર ઉર્ફે જૉન ઓર્થે આસ્ત્રીયાની સરહદનું ઉલ્લંઘન કરી જવા પૂર્વે પોતાની ખાતરી પૂર્ણ સ્વીકારેલીની એક બેંકમાં થાપણ તરીકે સુધી હતી, અને પોતાના એટર્ની ડૉક્ટર જૉન હેબર્ડર માર્ફત કુવચિત્ કુચિત્ તેમાંથી નાણાં ઉપાડતા. આરથે જે વરસ સુધી સ્ટ્રીમર સેંટા માર્ફરીટાનો પત્રો ન લાગ્યો ત્યારે, પોતાને મળેલા વજીયાતનામા અથવા હકનામાંની રૂબે, ડૉક્ટર હેબર્ડરે બેંકમાંથી પ્રીન્સની થાપણ ઉપાડી લેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બેંક પ્રીન્સનો દેહાંત થવાથી તેની “ પાવર ઓફ એટર્ની ” રદ થઈ છે એમ કહીને થાપણ પગાર કરવા ના પાડી. ડૉક્ટર અને વજીયાતના સંગમ થયો. ડૉક્ટરે બેંકને કોર્ટમાં ઘસડી અને કોર્ટે કહ્યું કે જૉન સેલ્વેટર મરણ પામ્યો છે એમ સાબીત થયું નથી તેથી “ પાવર ” આણું છે. અને બેંકને નાણાં એકંવાં પડ્યાં; નહીં તો પૈસો જતો ! ખીન હાથ ઉપર ધારના હીમાયતીઓનીજ સલાહથી, ડૉ. હેબર્ડરે પ્રીન્સની હાંદની વીંછો ઉતારનારી આર્ચરડયુક્સ કંપનીઓ ઉપર જીમાના પૈસા આપવા માંગણી કરી ! અહીં પ્રીન્સનો દેહાંત થવાનું અનુમાન કામે લગાડ્યું ! વીંછા કંપનીઓએ ના પાડી, ફર્મોસિયા દોકાઈ, ને તેમાં એ ડૉક્ટર જીવ્યો, અને કંપનીઓને બાજુ ખસેડી વીંછાની રકમના ૧૧૦૦૦ પાઉંડે તોડી આપવા

પંચા. સ્વીટઝર્લેન્ડની કોટોંચે પ્રીન્સ મરેલો હોવાનું સાબીત ન થયું ગણ્યું ત્યારે જર્મન કોટોંચે તે સાબીત થયું ગણ્યું એટલે રોકડરને બન્ને ઠેકણે તડોત પડી ગયો । શું કાલની ખારીકાની ખનિહારી ।।

પ્રીન્સ સેલ્વેટરને લોકો ચિરંજીવ અધિવાસી માને છે !

અનેક સાબીતીઓ, સ્વાભાવિક અનુમાનો તથા કોટોંચે સુકાદ છતાં હજી યુરોપમાં ધણા જણા આર્ચડ્યુકનાં હાડકાં સમુદ્રમાં પડે છે એમ માનતા નથી । ફરીથી તે એક વાર પ્રગટ થશે એવી તેમની આશા અને વિશ્વાસ, કદાચ આશ્વાસના છે, તે શ્રદ્ધાને ટેકા આપનારી અને તાજી રાખનારી એકાદ બે ગપ દર વરસે ઉડતી પથ્થુ રહે છે. દુનિયાનો ભાગ્યેજ કાષ્ઠ્યેક એવો ખુલ્લો છે કે, ત્યાં તેને કાષ્ઠ્યે જતેપસો હોવાની ખબર નહીં મળી સુકી હોય. બળવાના નાના સાહેબ હજી નેપાળ તરફ જવો છે એમ ધણક આ દેશમાં માને છે. ધણક દ્વારકાદાસ ધર્મસી, મથુરા ત્યારે કાષ્ઠ, વળી પેરીસ કે મનીલામાં, કાષ્ઠનાં રાજને દ્વારિકાદાસ બનાવીને પોત્ર થયો માને છે ! તેવીજ માન્યતા યુરોપમાં આ વીર પુરુષ તથા તેની સતી પત્ની મોટે હજી ચાલુ છે. કાષ્ઠ કહેવું હતું કે જપાનીઝો તરફથી રશિયાને સામે તે બહાદુરીથી લડતો હતો । ટિલાક કહે છે કે પ્રખ્યાત બહાદુર જપાનીઝ સેનાપતિ, માર્શલ યામાગાટા બીજે કાષ્ઠ નહીં પણ જૉન સેલ્વેટર છે । એક બીજાં ગપ પુરાણ પ્રમાણે તે દક્ષિણ અમેરીકાના ચીલી દેશમાં હતો. બાહ્યતા કૃષ્ણ અંધકર્તા મોક્ષ લેકર પેરીસમાં પ્રગટ કરેલાં એક પુસ્તકમાં એમ સિદ્ધ કરવાનો આત્મસંતોષ લે છે કે તે દક્ષિણ અમેરીકાના આર્જિન્ટાઇનના પ્રગલ્ભતાક રાજ્યમાં ઝૉન રેમનનું ત્રીજું નવનામ ધારણ કરીને રહે છે. થોડાજ દહાડા પર વર્તમાનપત્રોમાં વાત આવી હતી કે અમેરીકાથી ઈંગ્લંડ ઉપડતા એક વહાણમાં તે ઉતારા હતો. તેને એક ભાષ્ય ઉતારે પારખી કાઢ્યો; અને એમેજ જરી શરત બકી કે તેજ વસ્તુ પ્રીન્સ જૉન સેલ્વેટર છે. સેલ્વેટરને, કહે છે કે, આખરે તે કથુબ કરવું પડ્યું । એક વળી એવાજ દુષ્ટા લાગ્યો કે મેં તેને લંડનના રસ્તામાં આંધી જતાં જોયો । પ્રીન્સ જૉનની માતાએ પણ પોતાના ગર્ભને વીરતાથી પવિત્ર કરનાર પોતાના પુત્રનું મૃત્યુ સ્વીકારી લેવા અંત પર્વત ના પાડી. તેને આશ્વાસન આપનારને તે ટાણું મારતી કે “મારો પુત્ર મરી ગયો હોય તો તમે આશ્વાસન આપોને ! કાષ્ઠપથ દહારો પત્તા લાગશે અને મારો વ્હાલો પુત્ર અને આવી મળશે.” માતા પોતાના પુત્રના ખાનગી ચારડા હમેશાં તે કાષ્ઠ પણ દણે આવી પહોંચવાની આશામાં ને આશામાં સાકસું તૈયાર રાખતી કે જ્યો તે તેના તરત ઉપયોગમાં આવે. કાષ્ઠ દહારો રાતનાજ આવી પહોંચે તે વખતે તેનાં પગલાં આશાનીધી ધર તરફ વાળવા સાર, મહેબની ખારીઓ ઉઘાડી રાખી આખી રાત ત્યાં દીંદો બાળવામાં આવતા કે જ્યો તેને આવતાં અડચણ પડે નહીં ! ગામડાં તથા પહાડોના રહેનારાઓ હજી પણ આ દેશના પેશ્વરામ અને હનુમાન, અધિવાસી અને નારદ આદિ ચીરંજીવો પેઠે, તેને શુભ પથે ગૃધ્રીના સકલતલ પર વિચરતા માને છે, અને આશા રાખે છે કે “તે કાષ્ઠ પણ દીવસ આવશે અને આવશે ત્યારે તેને હમે અસાધારણ આવંકાર આપીશું.”

અહીંના ઈશ્વિયારામ જાગીરદારએ તેમજ ભાડંખાઉ શેરીયાઓ પોતાનાં આવસરી જીવનથી કંટાળીને આવી કાંઈક સાહસિકતા બતાવી સ્વદેશીઓની કીર્તિમાં ક્યારે જલ્દિ કરશે ?

મહાન અગ્રેજ શીસ્તુક જૉન રુઝ્મટ્ મીલનું જીવનચરિત્ર.

જૉન રુઝ્મટ્ મીલ ગઈ સદીનો એક સૌથી મોટા-વજુતા મન પ્રમાણે ગઈ સદીનો સૌથી મોટા-શીલ્પક, વિચારક ગણાય છે. તેના જીવનમાં તે કેવી રીતે શીસ્તુક થવા પામ્યો તેજ વિશેષ છે. તે વાત તેણે પોતાના સ્વજનચરિત્રમાં દર્શાવી છે. મુરોપના દેશોમાં સ્વજનચરિત્ર લખવું તે આત્મચરિત્ર ગણાતી નથી. તેના હેતુ આત્મપ્રથસા કરવાનો નહીં પરંતુ દરેક ગણુ પોતાની વાતો પોતેજ સૌથી સારી રીતે જાણે છે તેથી તેજ તે સૌથી ઉત્તમ રીતે લખી શકે એવા હોય છે. આપણી મુજરાતી ભાષામાં એક લાડ સાંનિનાં અને મહેતાજીપણું કરનારા એક કાણુ અર્ધદર્ધ લખેલાં હાસ્યજનક સ્વજનચરિત્ર શીવાય સ્વચરિત્ર મળતાં નથી. જ્યાં જીવનચરિત્રોજ અસ્પ છે ત્યાં સ્વજનચરિત્રનો ક્યાં સંભવ કે અવકાશ ? અને ચારિત્રવાન તથા મહાન કાર્મ કરનારાઓનાંજ ચરિત્રો તો સંગવે છે. જ્યાં મુજરાતીઓમાં મહાપુરુષોજ થોડા છે તો તેમનાં સ્વ કે પર હસ્તે લખાવડાં જીવન ચરિત્રો લખવામાં આવવાનો સંભવ રહેતો નથી. પરંતુ ઇંગ્લંડ આદિ મુરોપના અમુકાણુ દેશોમાં મહાપુરુષોની સંખ્યા આ દેશની અમુકાણુ ધણી મોટી છે. તે સંખ્યા એટલી મોટી છે કે તેમની ખાસ એન્સાઇક્લોપીડીયાઓ તથા ડીક્શનરીઓ છે ! ત્યાંના મહાપુરુષોમાં પણ જૉન રુઝ્મટ્ મીલ મહાન હતો. અને તત્વવિદ્યાના પોતાના વિષયમાં તો તે અત્યંત અને લગભગ પ્રથમ હતો. અવસ્થ, અર્થશીલ કાર્યો તો અરીક્ષતાનાક્ષીસ હતો. તેથી તેનું જીવનચરિત્ર અવસ્થ જાણવા જેવું થઈ પડવું જોઈએ. તેણે સ્વજીવન એવું સુંદર લખ્યું છે કે તેના મિત્રોને સાંજોડી બીતાને આધારે તેનાં જીવનચરિત્ર લખવાની જરૂર રહી નથી. તેથી આ જીવન લખવામાં મેં મુશ્કેલી કરીને એમનાં સ્વજીવનોજ આધાર લીધા છે, જો કે બીજાં સાધનોનાં પણ ઉપયોગ કીધા નથી એમ નથી.

શીસ્તુક પિતાનો શીસ્તુક પુત્ર.

જૉન રુઝ્મટ્ મીલનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૬ ની તા. ૬ ની મેને દીને, ઇંગ્લંડમાં થયો હતો. તેનો પિતા પ્રખ્યાત શીસ્તુક, દર્શિદાસકર તથા વિદ્વાન જોમ્સ મીલ હતો. પિતા કરતાં સવાયા પુત્રનું વિદ્યક સુધ્ધ જૉન તથા જોમ્સમાં પ્રાપ્ત થયું હતું. ઇંગ્લંડની દરેક જીવન ચરિત્ર માથા તેમજ એન્સાઇક્લોપીડીયામાં એ ઉલ્લેખ પિતા પુત્રનાં લખાણુ જીવન ચરિત્ર પ્રગટ કરવા યોગ્ય તેઓ પાદવામાં આવ્યા છે, પરંતુ પુત્રનું જીવન તેની અતિ વિશેષ યોગ્યતાને લીધે પિતાથી દોડું લાંબું જોવામાં આવે છે. જૉન મીલનો દહો એક ઊંડુત હતો. બે પેઢીમાં પ્રપુત્ર એક મહાન તત્વવેદી થાય છે. એવી સ્વતંત્ર અને સ્વચ્છ ઇંગ્લંડની વાતાવરણુ છે ! જન્મને જલ્દે શુદ્ધ કર્મની પ્રધાનતાવાળા દેશમાંજ એવી લીલા સંભવે છે. તેવાજ અખાતમાં માણસાંમાંથી મોટી અને ક્ષત્રસામાંથી હીરા જની કે મળી શકે છે ! આપણા નાયકના પિતા જોમ્સ મીલે પોતાના સૌથી વડિલ પુત્ર જૉન ઉપર જે ગાઢ સંસ્કારોનું સિંચન કીધું તે ઉપર તેનું પોતાનું જીવન ચરિત્ર પણ ઘણું પ્રકાશ નાંખે છે. જોમ્સ મીલ નિર્ધન હોવા છતાં બહુ જરૂરી પરણે છે; તે માટે પુત્ર તેને પોતાના સ્વજીવન ચરિત્રમાં નરમ દબકા આપે છે ! અને અધુરામાં પુરું, આ લગ્ન સાધારણ કરતાં ફલદુષ્ઠ નીવડ્યું તેથી કુટુંબ નિર્ધનતાવચ્ચામાં રહ્યું અને કુટુંબના ઉપદ્રવને આખાં જીવનપર્યંત સખન વહીવટ કરવું પડ્યું તે માટે પણ જૉન મીલ બગાવો કરે છે. પરંતુ આ

ભાર હેઠલ જેમ્સ મીત્ર ડગ્લો નહોતો; તે સખત પણ સ્વતંત્ર મીત્રસતો હતો. માસિકમાં લેખ લખી તથા પુસ્તકો લખી તે નિર્વાહ કરતો. તેના પોતાના વિચારો સ્વતંત્ર તથા સુધરેલા હોવાથી તે આગાહી અને જાહેરાતોથી ભ્રમણતા આદમીઓને ઝાઝા પસંદ પડે એવા નહોતા. તે સ્વીચરલેન્ડના પણ સ્વીચર, એક હાહાડતો રેડીકલ હતો. તે પોતાના સિદ્ધાંત અને મંતવ્યની પુષ્ટિમાત્ર લખતો; પછી તે માટે ગ્રાહકી હોય કે નહિ, હોય તે તરફ તે તદ્દન બેદરકાર હતો. મળમાં ગમેલેલા અળખામણા વિચાર પણ જો તેને સ્વસ્થ લાગ્યા તો તેનું મંડન કરવા તે તત્પર થઈ જતો. જો કે તેને કદમધીજ કમાવાનું હતું પરંતુ કમાવા ખાતરજ તે કદાપિ લખતો નહોતો. અત્યંત સંભાળ, વિચાર, વાંચન અને પરિશ્રમથીજ તે લખતો. તેથી આછું લખાતું અને આછું કવ્ય મળતું. તેમાં તેને અસંતોષ નહોતો. જૉન મીત્રના પિતાને આપણાં હિંદુસ્તાન સાથે પણ સંબંધ છે. તેણે ૧૦ વર્ષ સુધી અખંડ મહેનત કરીને આ દેશનો એક મોટો દત્તિદાસ લખ્યો. જે ૧૮૧૮ માં પ્રગટ થયો. તેમાં તેણે ધરદર્શિયા “કંપની સરકાર” ની વાણીવાવિવાની સખત ઝાટકણી કાઢી છે; જ્યાં પણ તેને અભ્યાસ કે પદ્ધતિન થયેલા લાગ્યો છે તે સત્ત્વરે ઉધારો પાડ્યો છે. તેથી ધણુક અંગ્રેજો તે પુસ્તકને ધિક્કારે છે પરંતુ તે એકંદર એટલું ઉત્તમ અને સંપૂર્ણ છે કે તે પ્રગટ થયાને લગભગ એક સદી થયા આવ્યા છતાં તેની બરોબરી કરવારે કોઈ દત્તિદાસ પ્રગટ થયો નથી. આથી અદ્યપિ પર્વત ૧૮૧૮ ના સાત સુધીના આ દેશના દત્તિદાસની તે આઈ. સી. એસ. ની પરીક્ષામાં ટેકસ્ટ છુક હતી.

પિતા પુત્રને શાળામાં ન મોકલતાં ઘરજ જાતે શીખવે છે.

આવા એક મહાન પિતાના સંસ્કાર મેળે કળા પુત્ર ઉપર પડ્યા હતા. ખરેખર જેમ્સ પુત્રને કોઈ શાળામાં મોકલ્યોજ નહોતો. પોતેજ તેને શિક્ષક બન્યો હતો. ૪ વર્ષથી તેને પિતાએજ ત્રીક શીખવવા માંડ્યું. તેને તેનું ભાષાશાસ્ત્ર થઈ જતાં આગ્રે વર્ષ લંડન શીખવવું શરૂ કીધું. તે બંને પ્રાચીન પંક્તિ ભાષાનાં ઉનમોત્તમ અંગકારો પણ પિતાએ પુત્રના હાથમાં મુક્યાં. કોઈ પણ વિષય શીખવવા પહેલાં તેનું ઉપયોગીપણું શું છે તે પુત્રના મગજ ઉપર ગુરૂ પિતા ઠસાવવાની ખાસ સંભાળ લેતો. તેથી નાના જૉનને તે વિષયનો અભ્યાસ જરા વધનાં બહુ રસ જામતો, અને તેનો હોંસધી અભ્યાસ કરતો.

આત્મ વિચાર કરાવવાની પિતાની ખાસ સંભાળ.

શીખવવાની જે બીજી ખુબી હતી તે એકે, પુત્રને હમેશાં વિચાર કરીને ઉત્તર આપવાની પિતા ફરજ પાડતો. વિદ્યાભ્યાસ દરમિયાન આવતી દરેક મુશ્કેલીનો અર્થ પોતાનીજ મેળે વિચાર કરીને આશુવાનો પુત્રને પિતાનો આશ્રદ્ધ હતો તેથી નાના મીત્રતાં બેઝને બહુ તરદી આપવી તો પડતી પણ તે કસરતથી બેઝનું કસાદને અતે મોટપણમાં એક મઝલ બન્યું! નાનો મીત્ર જેવો આવડે તેવો જગજગ આપ્યા પછીજ મોટો મીત્ર તેમાં ઘટતો. સુધારો વધારો બનાવતો. વારંવાર પિતા બાલકની શકિત અને ગતિ ઉપરાંત તેની પાસે જગજગની વ્યર્થ આશા ગ્રાખતો. પરંતુ તેથી એકંદર ગ્રામ થયો.

પિતાના સ્વતંત્ર ધાર્મિક વિચાર.

જેમ્સ મીત્ર પ્રેસ્બીટીયન પંથનો હતો અને તેના પાદરી ચલાની તેણે પરીક્ષા આપી પણ હતી. પરંતુ તે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાના સ્વચ્છવનો હોવાથી તેણે તરત બેઝનું કે તે શું કે

કોઈ પણ પંથ શું, તે સાથે આપણે મળતાં યશ સમીપ નહીં. બાહ્યતઃ ઇશ્વરજન છે એ વાત તેને ગળે જરા પણ ઉતરતી નહીં તેથી પાછરી થઈને કહેએ શું ? તે નાસ્તિક નહેતા, ઉઠતું નાસ્તિકતા બેઠુદી છે એમ તે માનતો. ટ્રાઈ જગતનાં હોવા બેઠાએ એમ તે સ્વીકારતો. પરંતુ આ દુન્યાનું દુઃખ તથા જગતમાં ચાલતા અન્યાય, લુપ્તમ તથા દુષ્ટતા બેઠાને તે જગતનાં ન્યાયી, દયાળુ અને સંપૂર્ણ હોવા વિષે તેને મંભાર સદેહ હતો. બે પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતના સદૃશ્યનું જ્ઞાન તેને હતું તો જન્મસ મીઠા ધણું કરીને એક દર આસ્તિક થતો. પરંતુ “છપ્પરની મરજી” ના શ્રીકૃતી વાદનુંજ તેને જ્ઞાન હતું જે તેની બુદ્ધિથી છપ્પરને દોષયુક્ત ઠરાવતું હતું. આથી તે “એગ્રોસ્ટિક” મતનો થયો હતો. પુત્ર ધર્મના વિષયમાં પોતાનાજ વિચારનો રહે એ સાઝ પિતાએ મુશ્કળ સંભાળ લીધી હતી. બુદ્ધિયોગ દરેક દરેક વિષયનો ન્યાય પિવેક કરવાનો ઉપદેશ કરતાં પિતા કદિ કંટાળતો નહીં. કોઈ પંથવાદીનાં પુસ્તક તેના હાથમાં આવ્યા હતાં નહીં. પોતા બોલે વાદવિવાદ કરવાને તે ઉત્તેજન આપતો, અને પુત્ર કહે છે કે “પાછલા વખતમાં વારંવાર તેના કેટલાક વિચારો ફરવવા હું શક્તિમાન થયો હતો.” શું પુત્ર આમ કહી પિતાને બેબે પોતાની પ્રથંસા કરે છે ? નહીં. તે પિતાની પ્રથંસા કરે છે કે, પિતા સત્યનો તથા સ્વાતંત્ર વિચારનો આદર કરવાનો એટલો તો પ્રેમી હતો કે પોતાનાં રક્ત માત્ર ૩૫ પુત્ર જેવો પણ સમ બતાવતો તો તેની પાસેથી પણ સત્ય સ્વીકારવા, પોતાનાં પિતૃત્વનો ધર્મદં ન ગણતાં તે તત્તર થતો! પિતાના આ સંસ્કાર પુત્ર ઉપર ગાઢ રીતે પડ્યા. પુત્ર હમેશાં પિતા સાથેજ રહેતો, અને ફરવા પણ સાથે જતો. રજામાં પિતા પુત્રને આગ્રહા હહાડાના અભ્યાસના સારનું કથન કરી જ્યાં કહેતો, જે પુત્ર કરતો. વળી સંવાદ પણ થતો. આઠ વર્ષની ઉંમર પિતાએ પુત્રના હાથમાં હોમરફ્રન ઇલીયડ (મીસનું મહાભારત) મુક્યું; તેથી બાહ્યક બહુ પ્રસન્ન થયો, અને તે પુસ્તક તેણે એટલી હોંસથી વાંચ્યું કે “૨૦-૩૦ વખત મેં તે વાંચી હોવી જોઈએ.” મહા પુરોમાં પણ કેટલી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે મીત્રના મનની આ સ્થિતિ હતી અને ગેટ્સટન પણ “ઇલીયડ” પાછળ ગોડો હતો ત્યારે હર્બર્ટ સ્પેન્સર (જેનું જીવન ચરિત્ર હવે પછી આ પત્રમાં પ્રગટ થશે) અભ્યાસ ખાતર પણ ઇલીયડ વાંચના કંટાળતો હતો! ગ્રીક દેવોના વ્યભિચાર, તેમની દુષ્ટ લગ્નધર્મો, એ વાંચનાં તેને એટલો કમકમાટ છડતો કે અનેકવાર તે પુસ્તક શર કરી એવી વાતો આવતાં તે અધવચથી પુસ્તક છોડી દેતો! પોતાના પિતાની દોરણણી હેઠળ જૉન મીઝ બાલ્યાવસ્થામાં ઇતિહાસ વિશેષ વાંચતો. અને સ્વભાવથી તેને રોમ અને ગ્રીસનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વિશેષ આનંદ આપતો. ૧૨ વર્ષની ઉંમરે જૉન મીઝને ચઢીઆતો અભ્યાસ શરૂ કરાવવામાં આવ્યો. એકનંદાંતકશાસ્ત્રનો તેણે પ્રારંભ કીધો. ગ્રીક તથા લૅટીન ભાષાની મોહોતીની લીધી મીઝને એ ભાષામાં લખાવેલાં પ્રાચીન મહાન અંધકારીનાં સર્વોત્તમ પુસ્તકોનું વાંચન રમત જેવું સરજ થઈ પડ્યું. ખરાબ દલીલનું ખંડન કરતાં હવે મીઝ શીઘ્ર શીખ્યો. આ બાળક તમાં મીઝ કહે છે કે “મારા પિતા મને જાણે ક્ષીઘ કરાવતો.” શબ્દ કે વાક્યમાં જરા પણ દિવ્યથ પાણું, કે અસ્પષ્ટતા તે સહન કરતો નહીં. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લવિથના મીઝની વિચારક તરીકેની અસાધારણ શક્તિનો પાયો ઉઠા નખાયો.

પરંપિ જન્મસ મીઝે છંદ દીધા કંપનીની વિરૂદ્ધ પોતાના “ઇતિહાસ” માં લખ્યું હતું તોપણ અંગ્રેજ સ્વભાવ અંતમાં કેટલો સહાધિય અને ન્યાયધિય છે કે, તે કંપનીના ડીરેક્ટરોએ હીંદ સાથના પત્રવ્યવહારના પરીક્ષક અમલદાર તરીકે જન્મસ મીઝની નીમણૂક કરી. તે આંધા ઉપર જન્મસ પત્રના ખર્ચ એવી ન્યાયની ક્રિષ્ટિથી તૈયાર કરતો કે તેથી હીંદને ધણો લાભ થયો હતો. તેના

ખડાં હીરકંદરો રદ કરતા નહીં, જેથી વ્યાવહારિક રીતે, ઉતરતા પદ જતાં ચડતા પદવાળાઓની ક્ષુદ્ધિ અને સત્તાને પોતાના ક્ષુદ્ધિબલથી જેમ્સ મીલ મરજી માફક દોરવતો. ૧૮૧૯ માં જેમ્સ મેકરીએ લાગવાથી પુત્રની કેળવણી ઉપર તે બહુ લક્ષ્ય આપતો બધે પડ્યો. જેમ્સ મીલના મિત્રો આજી હતો, પણ હતો તે મદાવિદ્વાન હતો. રીકાર્ડો જે જમીનના લાગના વધારા ઘટાડાના નિયમનું પ્રતિપાદન કરવા માટે અર્થશાસ્ત્રમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયો છે તે, તેમજ પ્રખ્યાત જેમી બેન્થમ તેના પિતાના અંગત મિત્રો થતા. એમના બન્નેના સંસ્પર્શનો લાભ જૉન મીલને મળ્યો. જેથી પણ એના સંસ્કારો હજી પણ પ્રત્યક્ષિત તથા સંસ્કૃત થતા ગયા. હજી ટચનું સૌનું જો ટચનું થયું.

૧૪ વર્ષનો રાક્ષસી વિદ્વાન.

૧૪ વર્ષની ઉંમરે જૉન મીલ લણી પરવાર્યો ! તેણે નીશાળમાં તો પોતાના કુટુંબી એડી પણ મુકી નહોતી. તે જતાં યુનીવર્સિટીના રેક્ટર (એન્સેલરને મળતું આવતું પદ) તરીકે ની. માલા જેટલો વિદ્વાન તે થયો હતો. જૉન મીલ કહે છે કે, “ શાળામાં યોગ્ય પદ્ધતિએ શીખવવામાં આવતું ન હોવાથીજ, મને ખીન્ન વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ૨૫ વર્ષ જેટલો લાભ મળ્યો હતો. જે પણ ‘હું’ કરી શક્યો છું તે મારી તીવ્ર આદક ક્ષુદ્ધિ, શીઘ્ર શક્તિ કે ઉત્તમ સ્મરણશક્તિના પ્રતાપ નથી. તેમાં તો ‘હું’ સંસ્પર્શ કરતાં ચડતો હોવાને બદલે જરા ઉડી ઉતરતો હોઈશ. જેવો ‘હું’ થયો ‘હું’ તેવો કોઈ પણ સાધારણ શક્તિ તથાસાર આરોગ્યનો છોડેશ કે છોડરી (પણ ?) થઈ શકે ! ” મીલ કહે છે કે “મારી કુતોદત્ત ગુપ્ત રહસ્ય એજ હું” કે મને જરા પણ ગોખવા દેવામાં આવતું નહીં. ખીન્નના વિચાર મારા પિતા મને પચાની દેવા ન દેતા. સ્વવિચારની પુષ્ટિ કે સહાય તરીકેજ પરવિચારનું અહણ કરવામાં આવતું. આથીજ મારી અસત્ય વિચાર કરવાની શક્તિ ઉભી ! સ્થિતિએ પડેંગી. ”

જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલના શીખવા સાથે પોતા પછી આવેલી પોતાની ન્હાની બહેનને પણ શીખવતું પડતું. અને તે પછી જેમ જેમ એક પછી એક ખીન્ન લાણ્યો અને બહેનોના ઘરમાં અપનાવ થયા લાગ્યા તેમ તેમ તે સ્વર્ણનો શરૂ થવાનો ભાર જૉન મીલના શિર પર ચોટ્યો. તેથી તે કંટાળતો, તેમજ એ શિક્ષણ કાંઈ ઉત્તમ નહોતું આપતું એમ તે સ્વીકારે છે. પણ શીખવવાના અભ્યાસથી જે લાભ થાય છે તે તેને પ્રાપ્ત થવા હતા.

યદ્યપિ જેમ્સ મીલ ધર્મના વિષયમાં સંપ્તિનો હેતુ, હપ્તર આદિ બાબત “ અગ્નેય ” ધારનો; પરંતુ નીતિના ચિણ્ણમાં તેના વિચાર સ્પષ્ટ હતા. પુત્ર ઉપર નીતિના સિદ્ધાંતોની જાણ પાડવા તે ચુક્યો નહોતો. ગ્રીક શીક્ષક મુકરતને નીતિના નમુના તરીકે તેણે જૉન આલ્ફા ધર્મો હતો, જેની તેના ઉપર ઉડી જાય પાડી હતી અને સદ્ગુણી પુણ તરીકે મીલનું જીવન પોતાના પિતાએ બનાવેલા આદર્શરૂપ સૂક્તથી ઉતરતું નહોતું એ વિશે સધળા વિદ્વાનો એકમત છે. જેમ્સ મુખ તથા આનંદ બોધવવાની વિરૂદ્ધ નહોતો. પણ તે એમ ધારતો કે ધર્મખંખમાં સુખો અને આનંદો તે પ્રાપ્ત કરવા પાછળ જે શ્રમ તથા અર્ચ કરવામાં આવે છે તેને લાભકર્તા નથી. જે કે સુખોપાદક કાર્યને જ સત્ય નીતિ માનવના સિદ્ધાંત (Utilitarianism) ના પ્રતિપાદક તરીકે જૉન મીલ પ્રખ્યાત થયો છે; પરંતુ સુખ વિરેન્ન વિચાર વિરેન્ન નાના મીલના મન પોતાના પિતાના મનથી એટલા રંગાયેલા હતા કે ધર્મિક કે સ્થૂક સુખ પ્રતિ તેના નિરૂકાર મળ્યું પર્યાં કાલમજ રહ્યો હતો.

ફ્રાન્સમાં મેળવેલું શિક્ષણ.

ફ્રાન્સમાં જે જાનનો અભ્યાસ ૨૫ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં પણ ઉત્તમ ઇટાલીન વિદ્યાર્થીઓ પૂરો કરી રહે છે તે મીલે ઘેર બેઠાં પિતાની મદદથી ૧૪ વર્ષેજ પુરો કાપ્યા પછી તે ફ્રાન્સની યાત્રાએ ફાટનારો ગયો. સારે લાગે ઇંગ્લેન્ડ દેશમાં પરદેશગમન કે સમુદ્રપ્રવાન અર્થમાં કે પાપ ન ગણાતું હોવાથી મીલ દરિયો જોળંગી ફ્રાન્સ જઈ રાક્યો છતાં ખતિત થયો નહિ. તે અંતકર બેન્ચામના લાઇ જેનરલ સર સેમ્યુઅલ બેન્ચામને ત્યાં તે દરમિયાન રહ્યા હતા. તેણે પર્વતોમાં પ્રવાસ કર્યો જેથી તેણે હૃદય પ્રવૃત્તિત થયું. ફ્રાન્સમાં રહેવાથી ફ્રેંચ ભાષાનું જ્ઞાન તેને મળ્યું. ફ્રેંચ સાહિત્યમાં પણ તેણે ડુબણી મારી. મોંટેપેસીયર ખાને રચાયેલા શાસ્ત્ર, આર્થિકશાસ્ત્ર, તત્ત્વવિદ્યા, તથા ન્યાય ઉપર જુદા જુદા વિદ્વાનોની લાપણભાષણનું નિષ્ક્રિય રીતે અવલોકન કર્યું, જેથી તેના જ્ઞાનમાં ઘણી વૃદ્ધિ થઈ. ફ્રાન્સની સ્વતંત્ર હવામાં રહેવાથી મીલ પોતાને સાથી લાલ ઘણેકો વર્ષે છે. દરિયો ફ્રાન્સમાં રહી ખાદ્ય પેરી-સમાં જઈ તેણે એક વિદ્વાન અર્થશાસ્ત્રી જે તેના પિતાના મિત્ર થયો હતો તેને ત્યાં ઇટાલીક અધવાર્ણિય વાસ કર્યો. ૧૮૨૧ ના જુનમાં “ક્રાંટીનન્ટ” ની મુલાકાતેથી જૉન પાછો ફર્યો અને પોતાનો અભ્યાસ પાછો ઇંગ્લેન્ડમાં જારી રાખ્યો. પણ હવેના અભ્યાસ કાષ્ટની દેખરેખ હેઠળ નહોતો. તે પાછો આવ્યો ત્યારે તેના પિતાએ “અર્થશાસ્ત્રનાં મૂલતત્ત્વ” નામનું પુસ્તક જે તેના પુત્રના શબ્દોમાં “તે વખતમાં ઉપયોગી હતું” પરંતુ હવે જેનાં ઉપયોગીપણાનો જમાનો વહી ગયો છે” તે લખીને લગભગ તૈયાર કરી રાખ્યું હતું, તેના સાર કાઢવાના કામ ઉપર પિતાએ પુત્રને મેણે કે જેથી પિતા તે વિચારના કામમાં શું સુધારો કરેલાં તેના વધારે સારી રીતે વિચાર કરી શકે. તે પછી તેના પિતાએ પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ મહા વિષ્ણવ (રેવોલ્યુશન) નો દત્તિદાસ પુત્રના હાથમાં મુક્યો. આ પુસ્તકથી તેને જાણે કમ્પરખીત જ્ઞાન મળ્યું. અત્યાર સુધી મીલ ધારતો હતો કે, સગ્ન જુદા ૧૫ માં તથા ૧૬ માંના સામ્રાજ્યને વિષ્ણવથી અંત આવ્યો હતો. પરંતુ આ પુસ્તક વાંચવાથી તેને પ્રતીત થયું કે પ્રજામત સત્તાક સિદ્ધિવાની તે એક મહાન ક્ષેત્ર હતી. તે દત્તિદાસ વાંચવાથીજ. તે પછી પ્રજાપ્રધાન સત્તામાં ગ્રીક ખાસ હિત ધરાવતા લાગ્યો.

જૉન મીલને બેરીસ્ટર બનાવવાનો પિતાનો વિચાર.

જેમ્સ મીલને અંગ્રેજ કાયદો જાંચલીઓના ગરબપ્રધાન જેવો લાગતો. તે છતાં ખીજ કાંઈ ધંધા કરતાં ધારાશાસ્ત્રી તરીકેજ પુત્રને જહાર પાડ્યો હીક પડ્યો એમ તેને લાગ્યું. પિતાના મિત્ર “જુરીસ્પ્રુડન્સ” ના કતાં મી. જૉન ઓસ્ટીન સાથે પુત્ર મીલ કાયદોનો અભ્યાસ ૧૮૨૧ના સાલથી કરતા લાગ્યો. કાયદોની શીશુરી સમજાવા સાર મીલના હાથમાં આ પ્રસંગે બેન્ચામ ફ્રેન્ચ “થીયરી ઓફ લેજિસ્લેશન” નામક પુસ્તક મુક્યું. એમ્સ એમ્સ. ખી. ના વિદ્યાર્થીઓ આ પુસ્તકનો ફરજયાત અભ્યાસ કરે છે, છતાં તેમના મન પર કશી અસર થતી નથી. પણ સ્વેચ્છથી મીલે તે પુસ્તક વાંચ્યું અને તેની કેવી ચમત્કારિક અસર થઈ ? મીલ કહે છે કે મારા જીવનમાં તે પુસ્તકનું વાંચન એક મહાન જાતના સરખા થઈ પડ્યો. મારા માનસિક દત્તિદાસમાં તે એક ચક્ર ફેરવનાર બિંદુ થઈ પડ્યું.” નીતિ મનુષ્યમાત્રની સુખસાધક અને હોવી બેઠકો એ સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં નીતિના તેમજ કાયદોના સમર્થન સિદ્ધિતા બેન્ચામે ઘણી અગળ જેની ગરજ રીતે લગાવ્યા હતા. ધર્મથી દુઃખજ છે, દુઃખ વેરું એજ ધર્મ છે, સાધુના અને વૈરાગ્ય જ નીતિ અને સવચાર છે, એ વૈરાગી વિચારો જે અત્યાર સુધી ઇંગ્લેન્ડની ધાર્મિક યાત્રાપત્રમાં

પ્રયત્ન કરતા તેનું બેચ્ચામે આ પુસ્તકમાં ખાંડન કીધું હતું, અને તે કામમાં, કુમારિણી ભટ્ટને જેમ
 રાંડરાચારે જેવો શિય મળ્યો, તેમ બેચ્ચામને મોઝ જેવો શિય મળ્યો તે પછી મોઝે લોક વગેરે
 અનેક શીઝુંદેના પ્રયો વાંચ્યા અને તેનો સાર તે પ્રમુખવાર લખી કાઢ્યો. બાદ પિતાને તે
 વાંચી બતાવતો, જે તેમાં મુધરા તેમજ દોઢ મુધયતો આથી શીઝુરીનું મોઝનું જાન પણ વાંચું
 પણ, ૯ અને ૯૫ થયું.

(અપૂર્ણ)

આતંદાતંદાતંદા!!!

છોકરો—આંખ બગડે અને ચરમા પહેરે તેમાં અને કાણામાં તો આસમાન જમીનનો ફેર.

બાપ—ફેર સાંકળાનો બને અને સરખા. ફેર હેલ્ય તો તારી કાણીને ચરમા પહે-
રાવીને ફેર મટાડી નાંખજે.

છોકરો—કાણી શણી કરતાં તો કુમારી એકલવાઈ છંછેરી સો દરજ્જે સારી: દુઃખ ખમાય
પણ રોજ કાણું કુખડું મોં બેવાનું સંકટ નહિ સહેવાય !

બાપ—એ બધી તો કહેવાની વાતો છે. કેળવણીએ કાણી નથી ગમતી. પણ કેળવ-
ણા ચરમેદાર હોય છે અને ચરમેદાર કાણું નહીં તો કાણા કાકા થાય છે. ત્યારે કન્યાએ કેમ
તમે મોં તેના વિચાર કીધા ?

છોકરો—ચરમાથી તો ઉઘટું નાક અને મોં અને આંખ બધું દીપી નીકળે છે. તેથી કેટ-
લાક તો ડારા કાપના ચરમા શોભા સારવ પહેરે છે !

બાપ—કેળવણી છોકરા કૃત્રિમ કાણા અને છોકરી કુરતી કાણી એ જેમાં સારું નરસું,
ઉતરતું ચઢતું કાણુ તે નક્કી કરવું કઠણ છે. આ કન્યા કાણી તો કાણી પણ કુળવાનું છે. વળી
એના બાપની એકની એક છે. અને બાપ પાસે જે પેસાંતો હોય છે. લક્ષ્મી ચાંદસો કરવા આવે
છે ને તું ક્યાં લખતો લખે છે ? અને ન્યાતમાં હવે બીજી કન્યા ક્યાં છે કે પસંદ નાપસંદ કરવા
જેવું હોય ! ? ન મામા કરતાં કાણુ મામા સારા.

છોકરો—પણ આ તો ન જાણી કરતાં કાણી બહારી સારી તેવું થાય છે. મામા તો એને
ઘેર રહે અને મામાને ભારી. પરંતુ કાણી બહારી તો ધણીને ભારી પડે તે ન પડવડે ! એવી કાણી
કુવારી કરતાં તો જીવાન ચંડીરાંડ સાથે પુનર્જન્મ કર્યાં હીક.

બાપ—હે ! શું બોલ્યો ? નાતરું કરવું છે ? ખજી ક્યા સુકામાં જવું છે !—

છોકરો—હું તો ઘણા આઘી આવું છું. મારું કહેવું એવું હતું કે પર ન્યાતની લાવવી,
સાચ સીધા જોવી કાળી લાવવી. પણ કાણીથી તોભા.

બાપ—પર ન્યાતમાંથી તો કાણી પણ નહીં મળે અને કાળીએ નહીં મળે તેવું લાન
છે કે ! બધી ન્યાતોએ એકલા કીધા છે, અને પરપર સોજન ખોંધા છે કે બહાર ન્યાત વાળાને
આપે નેને ગાંઠત્યતું પાપ ! એ વાન કાંઈ ફરજના તારમાં ઘોડીજ આવે છે કે ડાપારી ખચર પડે.
સીધા સરજો માન નહીં તો તુળસી સાથે એકા કરવાંજ લખ કરવા સુધી વાટ લેવી પડશે !

છોકરોએ જોવું કે બાપ કાંઈ સમજતા નથી, અને એ બીચારા ધર્મસંકટમાં છે.
ન્યાતના બંધારણની પુત્રીજ એવી છે ત્યાં એના પણ શું કરુર ? તેથી વિચાર કરીને કહ્યું કે,
પણ બાપ ! પરણું તો ખરો પણ તમને ખચર છે કે બાપમાં બહોતર અને કાણામાં છોતર ! કાણી
કન્યામાં છોતર છીડ અને દુર્ગણા દશે. તેથી મારી છંદગી દુઃખી કરશે, અને પહેલાં તો લખાણ
પગડો મારા ધરમાંથી કાઢશે ! મા મરી ગયું છે તેથી તમારી સંભાળ કણુ લેશે ? હું તો
કાણીને ચંદ જરૂર અને તેથી તમે રખડી જશો. મોટે હાથ તો હું તેવોજ રહેવા ઘો. ન્યાતમાં
ની જાણ કન્યાએ વંદા મોડી અને પછી બેઠ લેવાશે.

બાપને આ દલીલો કટકે ન્યાતને આપ્યા હતા અને પુત્રની વિનાશિ રીકારી જોવી
સાંસ્કારની સમાપ્તિ થઈ.

(૨)

એક સભામાં એક વક્તાને મેં એવા ઝડપથી જોડતાં જોયા, તેનું શું વર્ણન કરું, શો ચિતાર આપું ? “ કઠીક-કોણીંગ ” નામની નવામાં નવી શોધની બંદુકોની ગોળીઓ પણ વક્તાના શબ્દોથી ગોળી ઝાંઝી ઝડપથી પુટતી હશે ! મને તો પાંચગીની સાંભળતાં એવો જામ થયો કે વડોદરા રેલ્વેએ હાલમાં નવો પંચમ મેલ કાઢ્યો તેજ આ વક્તા તો નહીં હોય ! પણ આગળ પાછળ એનાંજ જ મકાનો વગેરે રતબ્ધ જોયાં તેથી તે શકો તો ટળી વક્તાના શબ્દોનો જાણે પાણીના પુવારો ખાગમાં કેમ ન પુટતો હોય તેમ થતું હતું. દસ મીનીટના કાંઈ નહીં તો ચાર હજાર શબ્દો જોડતો હશે ! પાછલા શબ્દો આગલા શબ્દોની પછી જોડાય છે એમ લાગતું નહિ. કેટલીક વખત તો સાથેજ અને કવચિત્ પાછળથી જોડેલા શબ્દો આગળ જોડતો હોય એવું ઉલટપુલટ લાગતું હતું. એક વિશાળતા રીપોર્ટર વાત કરતો હતો કે એક દલાડો મને તથા મારા એક ભાઈપ્રેમી રીપોર્ટરને બે વચ્ચે બેસવાની એકજ પુરશી મળી. પુરશી પણ ખાસી સાંકડી અને હમે બંને બહેણા છતાં અનેક સુક્રિન કરી બેઠાં તો ખરા પણ એવા તો પાસે પાસે સંકડાવે બેઠા હતા કે હમારાથી એક બીજાની ચોપડીમાં રીપોર્ટ લખાઈ જતો હતો !! તેવાજ આ વક્તાના શબ્દો આગળના પાછળ અને પાછળના આગળ ઉલટપુલટ કાનપર લાગતા. આ એકસ્ટ્રા, એક્સપ્રેસ-સ્પેશીયલને કાંઈ દરીયા કે પૂલ કે ડુંગર કે રોશન આપતું નહીં. પૂર્ણવિરામનો પતો નહીં તો બીચારી કોમળ કોમળા શા હીશાય ? આપું ભાણ્યું જાણે એકજ વાણ્યું હોય તેમ મને લાગ્યું. બીજા વક્તાઓ તો વચમાં વચમાં જરાનાસ ખાવા પણ થોભે છે, કારણ કે જોડતાં જોડતાં છતીમાંની હવા ખપી જાય છે, રહેવના એટલે પણ વચમાં બસતણ અને પાણી બરચા ઉમાં રહે છે. પરંતુ આ તો જે કોણામાંથી ઉપડ્યો તે દીક્ષી પહેાંચે તારેજ થોબે. એ ભાણ્યું એક સત્ત્રંગ રમ્ય પ્રાણુપ્રમ હતો ! ભાણ્યુમાં કાળ જે ના શબ્દોની સંખ્યા ખપી ગઈ બીજાને જોડતાં શા કલાક લાગે તે આ વક્તાએ અધો કલાકમાં પાંતું કર્યા પનારી ઠીપું ! આનાઓમાં જે કદર મુદ્દારક હતા, રેડીકલ હતા, તેઓ પણ નિમ્વાસ ખી કબુલ કરતા સંભળતા હતા કે આટલી બધી ઝડપે તો સંસાર સુધારો પણ થવાની હમે તરફેણમાં નથી ! ભાણ્યું પુરું થયા પછી મેં વક્તાને કહ્યું કે, આટલું બધું ઝડપથી જોડવાતું શું કારણ ? તેણે કહ્યું કે ૧૯૫૧ ના સાલની અંદર સાથી ઝડપથી જોડનારાઓની દરીકાલ થવાની છે તેમાં લાગ લેવા અને ૧ હંનામ મેળવવા સાથે મેં પ્રેક્ટીસ કરવા માંડી છે. મેં સંચયું કે આવી દરિફાલ નકામી હોવાથી થવાનો સંભવ નથી. તેણે કહ્યું કે મારી દરતીજ એવી દરિફાલ કાવવાનું ઘણુંને મુયવશે. દરીકાલ નહીં થઈ તો પણ દુન્યાના સાથી ઝડપથી જોડનાર તરીકે હું અમર થઈ જાઉં તો મારું જીવન સફલ માનશું. પોટમૅન વગેરેની ઝોટલેડ પદ્ધતિને તો મેં ક્યારની મારે માટે નકામી કરી નાંખી છે. તે પદ્ધતિમાં કુલ રીપોર્ટર મને તે ડુંકાસરીથી પકડ્યા અગ્યા-પરંતુ ક્યાં એ ડુંકાસરી કાચ્યો અને મારા ૩૫ દરિફાને જેનાંજ રીપોર્ટરે કલમ ખીસામાં મુકે છે. મેં બીનાં બીનાં એક વધુ સ્પૃશ કરી કે “ જહુ ઝડપથી જોડવાના લાગે તમે વર્ણવ્યા એવા નિરશંક અને સંગીન છે કે તે નિરશંક મારાથી કયું કહેવાય એમ નથી. પણ આવાં આપુ સીસીડી જેવાં એક આચકાના ભાણ્યુની કરી અસર ઝેનાઓ ઉપર થતી નથી. તેઓ પુરું સમજ પણ શકતા નથી. વક્તાએ કહ્યું “ તે વિષે નિશ્ચિત રહે. મારા ભાણ્યુમાં સમજના જેવું કયું હોતું જ નથી. ઝડપથી નો એક દેવ તો તે છુપાવવાનો છે. ” મને લાગ્યું કે ઝડપથી જોડવાનો એક ગેરકામળ બનાવડ. ત્યાં ઉકાસો કાપડો સિદ્ધ થાય છે, મારે વક્તાને નમસ્કાર કરી ઘેરજ પાછા ફરવામાં શોભા છે.

(૩)

ઈંદ્ર અને મનીષ્ઠોર્ડિચાળો ટપાલનો સીપાઇ.

(દેશ-સ્વર્ગ, રાજધાની-અમરાવતી)

ઈંદ્ર—અલ્યા સીપાઇ ! તું તો અંદી અમરતો પશુ કેમજ આવી રહ્યો ?

મ. ઓ. વાળો સીપાઇ—કેમ વાઝ ? મેં શું કાંઈ પાપ કીધું છે ?

ઈંદ્ર—પાપ શું ? પશુ પાપનો આપ ! મારા મહામંત્રી ચિત્રગુપ્ત કહે છે કે તે તો ૩, ૩૭,૦૦૦ ના મનીષ્ઠોર્ડિ તથા વી. પી. ઓના ઘાંચળો કીધા છે. તું તો નરકાધિકારી છે. સ્વર્ગનાં દર્શનનાં સ્વપ્નનો પશુ તું મહા અનધિકારી છે.

મ. ઓ. તો. સીપાઈ—મારે ઉપાર ખાતે ભણે ચિત્ર ગુપ્તે ગમે તેટલા રૂપિયા માંડ્યા હોય પણ જગે ફેરવ્યા છે તે પશુ જગ્ય બોલો !

ઈંદ્ર—ચિત્રગુપ્ત !

ચિત્ર ગુપ્ત—અમરન ! આત્મા ?

ઈંદ્ર—આની જગે બાલુ ભે.

ચિત્રગુપ્ત—એ ટપાલ ઓફીસમાં ૩૨ વરસ હતો. ને રેલ મુખ્યમાં ૭૫-૧૦૦ ફેરારે પેસા વહેંચતો તેથી તેનાં ૩૨ વરસમાં તો કરોડો રૂપિયા જગે થયા હશે. ૬૨ વર્ષના મળી ૩૨ આપણને સામટા સરવાળો ૩૯૫ હે. તેથી લીધા નથી. પણ ભણે, આંખ મીંચી સમઘણિ ધરીને કહું છું. (આંખ મીંચે છે ને પત્રકમાં પાછી ઉપાડે છે) તે તો ૩. ૩૮ કરોડ ૩૭,૦૦૦ હજાર થાય છે.

મ. ઓ. વાળો—ત્યારે મારી જગે બાલુભિ મોઝખ્યા ૩૮ કરોડ રૂપિયા રવા. તેનું પુણ્ય મને મળવું નેહણે, અને પાપ તો બાદ આપવાથી સાર થઈ ગયું. મને ખોટો નરક મોકલો તે માટે ઉંદ્રુ' નમારે પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે.

ઈંદ્ર—એ જગે કાંઈ મળે બળે નહીં. આ રૂપિયા કાંઈ તારા નરોના કે તને પુણ્ય મળે.

મ. ઓ. વાળો—મારા નરોના તો જગે કેમ થયા ?

ઈંદ્ર—એ તો હીસાબની બૂલ દરો. ચિત્રગુપ્ત ! તમે શા માટે જગે કીધા ?

ચિત્રગુપ્ત—મેં તો ધારા પ્રમાણે કીધું છે. સમાન કાલથી એ પરિપાટી ચાલી આવે છે. જ પશુ ધન આપે તેને પુણ્ય લાગે. તે ધન બીજાનું હોય તોપણ પુણ્ય લાગે. ભેદે બીજાનું ધન આપવાને દહ ન હોય તે છતાં તે જો ત્રીજાને આપે તો તેને તે માટે પાપ પશુ લાગે પરંતુ મ. ઓ. વાળાને તો બીજાનું ધન આપવાને દહ હતો. તેને તે સાર તો પોતે ઓફીસે પચ્છ કરી રાખ્યો હતો. તેથી તેને પાપ ન લાગતાં ફક્ત પુણ્ય લાગ્યું છે. તેથી જગે આપના વચર છુટી નરોના.

ઈંદ્ર—કાલગતી બારીકાતે પોતે ઓફીસમાં સીપાઈને અનુપ્રાપ્તો લાગે હોવા દેવા દીક નહીં. એને સ્વર્ગમાં ભણે મોકલે પશુ હવેથી કાલમાં સુંદરો કરેલા કે પુણ્યને ઉપરો નિવમ પોતે ઓફીસના સીપાઈઓને લાગુ પડે નહીં.

(૪)

જજ અને વીક્ટોરીયાવાળા વચ્ચે સંવાદ.

જજ—એ ! વીક્ટોરીયાવાળા !! ચક્ષુ, ઇન્સાફની અદાલત આવે છે ને ? તે જગ્યા તે જોઈ છે ને ?

વીક્ટોરીયાવાળો—નારે સાહેબ ! એ જગ્યાનું નામજ નથી સાંભળ્યું.

જજ—શું બક છે કે બોલે છે ? કારત નથી જોઈ શું કારત ?

વીક્ટોરીયાવાળો—તે તો જોઈ છે તો પણ તે ઇન્સાફની અદાલત હોવાની મને ખબર નહીં. હું તો બાણું કે, કારતો તે જગ્યાને જગ્યાં દાટવાની અને કબરસ્તાનો તે મુવેજાને દાટવાની જગ્યાઓ હશે !

(૫)

મને કાચી જેલ જોવાનું અને તેની અંદરની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાનું મન થયું. પરંતુ ત્યાં જવા કેણુ દે ? અને જવા દે તો પણ રહેવા કેણુ દે ? મહામુશ્કેલીએ જેલરે જરા જોવા રમ્મ આપી પરંતુ તેટલાથી સંપૂર્ણ સ્થિતિની વફિયાદી મળી શકે એમ હતુંજ નહીં. જેલર કહે કે ' તમને જેલમાં તો રાખી શકાયજ નહીં. કાચ રૂપિયા આપો તોપણ નહીં રાખી શકાય, ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ એક પ્રીઝન્સને પણ એ સત્તા નથી. ' મેં પણ કાચી જેલ ન જોઈ ત્યાં સુધી પાધડી નહીં પહેરવી એવા સોમન લીધા. મેં મારા વફીયાની આ બાજે સત્તાહ લીધી. વફીયે 'કહ્યું' સત્તાહની શી આપો એટલે તમને મફત કહો તેટલા દહાડા ત્યાં રહેવાની જોગવાઈ કરી આપું. શી આપી. એટલે 'કહ્યું' કે તમારા એક મિત્રની આ મારા વફીયાનામાં પર સડી લાવો કે થયું. મિત્રે સડી આપી. પછી . ૧ ની તે મીત્રની તે મિત્ર પાસથી, સત્તાહ પ્રમાણે, કે. ૧ લઈ તેની પ્રોપીસરી નોટ લખી. તે પર વફીયે મારા ઉપર ફર્પાંડ માંડી. કોર્ટમાં જઈ દાવો કબુલ કર્યો. મેં ડીક્રીના રૂપિયા લખ્યાં નહીં. તેથી મારા મિત્રે (મેં) કોર્ટમાં અડવાડીયાનાં લખાંતો કે. ૨-૧૦ લરી કેસો કઢાવ્યો અને હું જાતે પકડાયો. મને તરત કાચી જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. જતાં સાથે મેં જેલરને વેંત વેંત વળી સાત વાર સત્તામેલેકુમ કરી ! એને પણ લાગ્યું કે જ્યાં ન જાય રવિ ત્યાં જાય કવિ ! જ્યાં ન જાય ઇન્સ્પેક્ટર-જનરલ ત્યાં જાય વફીયા.

રમકડું.

સૌથી ભારે ધાતુ કયું છે ?—સામાન્ય પ્રગ્ન ધારે છે કે, સીસું કે પાંદો એ સૌથી ભારે ધાતુ છે. બેચક, સાત ધાતુઓમાં તે સૌથી ભારે છે પણ ધાતુઓ ૭ નથી પણ પચાસ ઉપર છે ! દુન્યામાં સૌથી હલકા પદાર્થ ' હાઈડ્રોજન ' નામક હવા છે, જે હવામાંના ઓક્સીજન વાયુ (પ્રાણવાયુ) સાથે મળતાં જલ રૂપ થઈ જાય છે. તેને વજનનું નાનામાં નાનું માપ ગ્રામનાં, સોનું ૧૬૭, પાંદો ૨૦૦, તથા સીસું ૨૦૭ ગ્રામ્ લારી છે. પરંતુ બીરમથ, થોરીયમ, તથા યુરેનીયમ નામની ધાતુઓ તેથી પણ ભારે છે. પરમાણુ દોઢ તેમનું વજન અનુક્રમે, ૨૧૦, ૨૩૦ તથા ૨૪૦ છે.

મનુષ્યની કારીગીરી—ધાતુના તાર એટલા પાતળા તાણી શકાય છે કે ૧૨૦૦ તારના દોરાએતું બંડન બાંધશે તો તે બંડન માત્ર એક લીટી કાચગપર દોરી હશે તેવું પાતળું જાણશે !

અમેરિકા આદિ પરદેશોમાં વિદ્યાર્થીઓ તથા સન્યાસીઓનું ગમન તથા તેમની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન-યોગ શીખવાની અમેરિકનોની છગ્ગાસા.

બંધિયામાં પંચખના યોગ્યે થવાની આશા આપનાર શ્રીમદ્દશાલ એમ. એ. નાં “અમેરિકામાં દીંદુ” નામના લેખને બાજુ શમાનંદ છત્રજ એમ. એ. એ. પોતાના પત્રમાં અમરધાનનું માન આપ્યું છે. આ સુદંદ લેખમાં લેખક અમેરિકામાં દીંદુઓની સ્થિતિ કેવી છે તેનું અવલોકન કરીને પોતાના સ્વદેશી બંધુઓને તે દેશમાં વિદ્યાર્થી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા ન્હા બહાનુ કરે છે. અમેરિકાની સ્વતંત્ર વાતાવરણથી આત્મા તથા મનને જે શાંતિ તથા તેની જે વ્યવસ્થિતિ થાય છે તેનું વર્ણન કરીને, લેખક કહે છે કે જે દેશમાં આપનારા દીંદુઓના ૪ ભાગ પાણી શકાય તે વિભાગો તે (૧) સન્યાસીઓ, (૨) વિદ્યાર્થીઓ, (૩) મનુરો તથા (૪) દીંદુ સરકારના દુતો છે. દુતોના સંબંધમાં શ્રીમદ્દશાલ કહે છે કે, સ્વભવિય વ્યવસ્થિતિ તથા આત્મ પોષણ કરવામાં દીંદુઓ આવી એટલા બધા મનુરૂ થાય છે કે તેમને શબ્દસી વિચારો પહોંચના નથી તો શબ્દોદ્ભવનું તરફ તરફ ચિત્ત દોડાવવાની કુસદ તો ભાંધીને કહે ? તેઓ તરત પરમાણુ બને છે.

સ્વામીઓ-અમેરિકનોની યોગ સંબંધી છગ્ગાસા.

અમેરિકનોની કેવલાપણે વર્ષ દિંદુને ધર્મ, શીશુરી તથા સીતીસીરજનું પાલણું તથા તેની પ્રતાપત્ત રાખે છે, તેથી તેમને તે દેશ અદિ કાંઈક માન છે. તેઓ એમ ધારે છે કે દેશ દીંદુ તે પોતા છે. અમેરિકનો દીંદુ માનને દીંદુ કહે છે. હરિયન તો તેઓ પોતાના દેશના અસહ વતનીને કહે છે. બોરલની પ્રેક્ષા શીશુરી કલબમાં દાર્પણ ચર્ચાનું મર્મ એક ન્હા પ્રજાનું કે તમે યોગથી રામીને રાજ ન્હા કરી શકો છો ? જે અમેરિકનોને આપણા દેશના ધર્મવાદનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન નથી તેઓ ખબર છે ઉપર વિદ્યતાયુગ બાજુનાં શબ્દો કરવા મંદા પડે છે. કેશીકીયામાં પોષ્ટ લેખા આતે રાજયોગ શીખવાની એક વિશિષ્ટિત દેશીન દસ્તી ધરાવે છે. જેની વડા મીસીસ કેશીન દીંદુરી છે. દીંદુ ધર્મ અને બાહ્યધર્મને ગોઠાવ કરી નાંખી, તે ધર્મ-માનની લેવાનો બાસ અનેક શ્રેયંત તથા વિદુષી શ્રીમદ્દશાલ આપે છે અને ધર્મમાં સુધાર તરીકે રાખેલા બલવાન બુદ્ધ દેવની મૂર્તિ આગળ પુષ્પ પજુ કરે છે ! કેશીકી અમેરિકન સન્યાસિનિની દીંદુ નામ ધાલ્યું કરીને વેદાંત ધર્મની પ્રેમી તથા પ્રચારિણ બની છે તેમાં કોઈપ્ર પ્રખ્યાત વિદુષી “બેન્જી દેવ માતા” છે. આ બાજુ બે વર્ષ પાર દીંદુમાં આવી હતી. પ્રાણાયામ તથા વેદાંત ધર્મમાં તેઓનાં બાજુઓથી તેઓને આંખણાં ધર્મના ઉદા અવશ્ય લેવાનું મને ન્હાવ્યું. હમ્યનર વર્ગોના એક બાગમાં દીંદુ ધર્મના વિચારોને પ્રવેશ આ રીતે થયો છે તે એ સ્વામીઓના પ્રતાપ છે, અને તેથી દીંદુને “શીશુરીના દેશ”ની ઉપમા મળી છે. દીંદુ આજ લેવાથી એ વર્ગમાં માન મળે છે.

સ્વામી વિવેકાનંદના સ્વામી શિષ્યો.

સ્વર્ગવાસી સ્વામી વિવેકાનંદના વેદાંતી સ્વામી શિષ્યો આ દેશના અનેક ભાગોમાં છે. બોરલ, ન્યુયૉર્ક, મોરારીયલ, પીટરબર્ગ, સન ફ્રાન્સીસ્કો તથા લાસ આન્જેલેસ ખાતે તેઓએ વેદાંત સભાઓ તથા રાજભાષા રચાવી છે, જે આજનાં દાહનમાં છે અને દરેક સમયે અમેરિકનોની એક સારી જેવી સંખ્યા તેમની શિષ્ય થય છે. રોમ ફ્રાન્સીસ્કો ખાતે તો વેદાંતીઓ એક મંદિર પવ્વ છે. આ બધી સ્વામી વિવેકાનંદની તથા સ્વામી પ્રાણાનંદ જેઓ ધર્મીઓ છે તેમની પ્રતાપ છે. તે મંદિરમાં પરંદેસ રામકૃષ્ણ તથા સ્વામી વિવેકાનંદની છગ્ગાસા છે. તેમાં સ્વામીઓ દર રવિવારે ૩ બાજુઓ આપે છે, માતાના વર્ગો ચલે છે, તથા “વેદાંત એક શીશુ” નામક મંદિર પ્રવેશ કરે છે. કેશીકી એક શિષ્ય સંસ્કૃત શીખે છે તથા મીડા કાંચ કરે છે ! કેશીકી તો બલવારી થઈને શીખે છે. કેશીકીની પદાર્થના એકાંતમાં તેઓએ શાંતિ

આશ્રમ નામક એક માની સ્થાપના પણ થેલ સાધકોની સમગ્ર સાર કરી છે, જ્યાં ધણાક વર્ષમાં ૧ ખાસ એકાંત ચિંતન કરના જન છે. લાલા હરદયાલ જેતાને છે કે “ આ વખાણથી અને કોઈએ જીવનશૈલી એકતા માનનાર વેસાંતી ધારના નહીં. હું તો તે શીશુનીને જાણી બેઠો, જુડી અને પહેમી માતું છું; પરંતુ દરેક મનના જે પુરો જીવનમાં આદર્શ સિદ્ધાંતોના પ્રવેશ કરાવવા મૂલ્ય છે તેમને હું માન આપું છું. ”

ઑસ્ટ્રેલીયામાં વિવેકાનંદજીની શિષ્યા.

ઑસ્ટ્રેલીયા ઉપરના પ્રેફેસર જે. નેલ્સન ફેરરે લખેલા એક લેખ ઉપરથી જણાય છે કે સ્વામી વિવેકાનંદ વેસાંતનાં વર્ણનાં પ્રતિ અમેરિકામાં જ ગયા નીકળ્યાં નથી. ઑસ્ટ્રેલીયામાં પોતાની છેલ્લી મુલાકાતમાં પ્રેફેસરને તેમની એક સ્ત્રીકનની વતની શિષ્યા મળી હતી. તેણી તેને સ્ત્રીનીમાં મળી હતી. કંઈમાં રૂઢાણા ધારણ કરી હતી, અને પુનઃજન્મ ઉપર ભાષણ આપતી હતી. તે જાણતું નામ બગિચી અને બારીયા હતું. એ કદ બાપાતું નામ તે પ્રેફેસર કહી શકતો નથી અને હવે કહી શકતા નથી.

અમેરિકામાં “ રામા ” બનીને યુનીવર્સિટીમાં લાલુતા વિદ્યાર્થીઓ.

કેલીફોર્નિયા યુનીવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થી સારંગધરદાસ ગઢ તા. ૮ મી મે એ સવાના કહેવા એક લાંબા લેખમાં વિદ્યા, સાયન્સ, ધુનર આદિના ચત્રીયોતો અભ્યાસ કરવા હમ્મતા મરીખ વિદ્યાર્થીઓને જેપાલ આદિ દેશોમાં ન જતાં યુનાઈટેડસ્ટેટ્સ જવાની ખાસ ભલામણ કરે છે. તે જણાવે છે કે એ મહા દેશમાં આવેલા હોંડી વિદ્યાર્થીઓને ૯૦ ટકા જેટલો ભાગ કઠાવર ચહેરાના પંજળીઓને છે. તેને પ્રથમ લાખ તેઓ જણાવે છે કે, જેપાનમાં જેપાનીઝ બાપામાં શિક્ષણ આપતું હોવાથી, ૧-૨ વર્ષ નકામા જેવાં બાપા શીખવામાં તથા તેમાં પ્રેફેસરોનાં અપાતાં ભાષણો ન સમજી શકવાથી આશ્ચર્ય જાય છે તેમ અમેરિકામાં ધરો નહીં. બીજે સૌથી મોટો લાખ છે કે આ દેશમાં ધરતું કામ કરનારા માણસોની ‘ખુદ્દ’ અછત છે. બહા બહાને હાથેજ સંધવાતું, ચાલતું કામ કરતું પડે છે. કામદારોને રોજ એટલો મેળો છે કે લક્ષ્યપિપતિની ખાચકીઓને પણ તેમને સમજવા મુશ્કેલ પડે છે. “ રામા ” કે “ બારી ” તરીકે તથાજ પાંચવાતું, રક્ષાગ્રીઓ વીજળવાતું (ત્યાં વાસણો રાખવી માંગનાં નથી દોનાં) પરી કરે કામ રોજના ૪ કલાક માત્ર કરવાથી રહેવાતું તથા રોજ ત્રણ વખત ખાવાતું મળે છે એટલું જ નહીં પણ મહીને ૨૦-૨૫ રૂપિયા પણ મળે છે. આથી કેલિફોર્નિયા સ્ત્રી તથા કપડા પુરોતો ખર્ચ કરી શકાય છે તથા જાણીના વખતમાં કેલિફોર્નિયા અભ્યાસ કરી શકાય છે. એ આખો દહલો ધરના કામદાર તરીકે રહો તો ૧ વર્ષમાં એટલું કમાઈને હંચુ મુઝી શકો છો કે ૩-૪ વર્ષ કેલિફોર્નિયા બજાવા જેટલો ખર્ચ નીભાવી શકો છો. ધણા ખરા તેમજ કરે છે. ૧૯૦૪ પછી ખર્ચારે ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ પેરોસીસી મહાસાગરના આ કીનારા તરફ બહુવા આપ્યા છે. હરેકાર શરૂકરના રસા-ચણસાચનાવર્તમાન પિત્રાન પ્રેફેસર સિંહ, એન. એસ. જયુ એમાંના એક છે. વિદ્યાર્થીઓની શીખ આપી છે તેમાં આ હવાકાનો તો એકલ વિદ્યાર્થી છે એ જોઈ અને રોઝ થાય છે અને તે પણ યુનવાતી નથી. દિશાળી છે, તેલું નામ પાંદુરંગ સદાશિવ ખાનકોલ છે. તે એક પાછ વખત ૧૯૦૭ માં અમેરિકા ગયા હોના અને મેટ્રીક થયા છે. ૧૯૦૨ માં તે બી. એ. થયો. મહુસદાસ કમીતું નામ પણ જેવામાં આવે છે પણ તે યુનવાતી છે કે નહિ તે કહી શકાતું નથી.

ધુતારા ઢોંગી સ્વામીઓ.

સારા અને ખરા ઉપસાંલ ઢોંગી ધુતારા સ્વામીઓ પણ હાંથી અમેરિકા આવે છે. એ ધુતારાઓને તેવી ગાંડી ગાંડી વાતોના પ્રચાર કરે છે. કેટલાક મહો સ્થાપે છે, જેમાં સૌ પુરો પસપર દર્શન પણ કરતા નથી ! કેટલાક “ જાનાના ” પદ્ધતિ દાખલ કરે છે. કેટલાક ચોગનો ઢોંગ કરીને વહેમીઓને, ખાસ કરીને બોળા સ્ત્રીઓને ધામડે છે. એક હાંડુ સ્વામી જેણે હાંડમાં હેનરી હાંડ બીચર તરીકે પોતાને ઓળખાવ્યા હોના તે ૩. ૪૫ માં ૩ બાપણેથી ચોગ શીખવી દેવાનો ઢોંગ કરે છે. તે પોતા સાથે એક “ ચોગિની ” પણ રાખે છે; તેને મટિ તે કહે છે કે તે સ્વામી વિવેકાનંદની પિત્રાણી થાય અને હાંડુતાનની એક રાણી છે ! પણ તે તે કોઈ હજમણુ સીવાય બીજું કશું નથી ! આવા લોકો હાંડતું સુંદર નામ બજાડે છે.

મી. દાસ કહે છે કે અમેરીકામાં હવેની વખત માત્ર તમારા અંગ્રહમાં ૫૦ ટેલર (રૂ. ૧૧૦) દેવા બેઠ્યો. તે શીવાય બીજી કશી પચાત નથી. ત્યાં રહેવા તથા ભણવાના અસાધારણ લાખ વર્ષનીને તેઓ બધાને ત્યાંજ જવાની બચાવ્યું કરે છે.

આર્જેન્ટીના (દક્ષિણ અમેરીકા) માં હાંદીઓ.

આ ખીલના મહારાજાક રાજ્યની રાજ્યની બુનોસ એરીસમાં ન્યુકોનો વસવાટ કરી રહેલા મી. એમ. એ. ફરીઆસ ને મૂક માંગેલાઓ રહીશ હોય, તે લંડનના ઈસ્યા પત્રને લખી જણાવે છે કે, આ દેશમાં દેશબાહ (સિંધ) શીવાયના હાંદીઓ શીવાય બીજા હાંદીઓ નથી એ દલગીરી બર્ણ છે. પૃથ્વીની સર્વ પ્રજા અહીં છે. અહીં ઉદ્યોગ માટે બહોળું ક્ષેત્ર છે. જ્યાં અહીંના સત્તાવાજાઓ પાત્ર હાંદીઓને આવકાર આપવા તૈયાર છે. એ માત્ર તેઓ પોતાને ખરેખર અહીં આવે તો સરકાર, જ્યાં સુધી તેઓ નોકરી ધધે ન વળે જ્યાં સુધી તેમનું પોષણ કરવાની તત્ત્વનીજ કરવા તૈયાર છે. હવે અમેરીકાના કેટલીકોળીયા બંદર વગેરે રાજ્યે હાંદીઓને પણ મુકવા દેવામાં આવેલો નથી. ત્યાં રાજ્યે જ્યાં તેઓ સંકલ યાજ છે ત્યાં તેઓ નથી જતા એ આશ્ચર્યકારક છે.

પરદેશ ગયલા હાંદીઓ સંખ્યાની ગયા વર્ષનો સત્તાવાર રીપોર્ટ

હાંદી સરકારે લાગમાં પ્રગટ કર્યો છે. તેપરથી વિહિત યાજ છે કે ગયા વર્ષમાં આ દેશમાંથી ૩૫ કાલેની ખાને ૩,૬૧૮ હાંદીઓ ગયા હતા, જે આગલા વર્ષ કરતાં ૧૫૦૦ વધુ હતા. શ્રીનીલાદ (અમેરીકા) ખાતે પાંચ વર્ષના વયવાળા પછી ગયે વરો ૪૦૪ હાંદીઓ ઉપર ગયા હતા. શ્રીગાયોર વગેરે સ્ટેટ્સ યાં રચાને તરફ મદ્રાસથી ૮૫,૦૦૦ ઉપર મળ્યું ૮૫,૫૦૦ હતું. ત્યાં મેક્સિકોમાં પુલક મોકરી ધધાતું જેમ ખાસી ૫,૫૦૦ છે. ૨૧,૧૧૧ મળ્યો હાંદીના એક ગાળમાંથી બીજા ગાળમાં ન્યુકોનો વસવાટ કરવા ગયા હતા.

પરદેશગતાના વિદેશીઓ પોતાના ૧૦ વર્ષના બાલકને પરદેશ મોકલ્યો !

મી. પામેયમસલાત વીલાસતને મનાસેથી પાત્ર આવ્યા ત્યારે તેમને જ્ઞાતિમાં પાત્ર લેવાની વિરજ તેમની કામચલાવ જ્ઞાતિના જે સરવોએ કમીરી રચાથી હતા તે કમીરીનાજ ઉપમુખ ગયાલા લાલા બીમાલપ્રસાદે પોતાના ૧૦ વર્ષના પુત્ર બલદેવપ્રસાદને સીપીય સર્વિસની પરીક્ષા આપવાના હેતુથી તેની પૂર્વેના અભ્યાસ પાત્ર ઉચ્ચકમાં કરાવના સાર વીલાસત મોકલ્યો છે ! કેવું પલિર્નન ! ગયાલા રેશન ઉપર તેને જવાવવા પાત્ર જ્ઞાતિજનો એકત્રિત થયા હતા.

વિદ્યાર્થીઓનું પરંપર પરદેશગમન.

‘ કોસમેપોલીટન સ્ટુડન્ટ ’ પત્રના ગયા એપ્રીલ માસના અંકમાં ખજાર આપી છે કે, અમેરીકા તથા કેનેડાના વિદ્યાર્થીઓને હાંચકની મુસાફરીએ ૧૨-૧૨ ની ટેલગ્રામ્સ જલગ કરવા મોકલવાની નેણખાત્ર મળ્યું છે. યોગરા હીક માત્ર ૨૫ પાઉંડો ખર્ચે થશે. જર્મનીના હાંચકમાં તથા હાંચકના જર્મનીમાં એન પુનીય-રસીડીના વિદ્યાર્થીઓ ફેર આપવાનું સાધારણ થયું છે. હવે સાચું નહીં ખત્ર મદારાસને પણ વિદ્યાર્થીઓ પરંપર દેશની મુલાકાત લેવા એવળગ્યા થયા છે. જ્યારે સરેલ કરવા ખત્ર સમુદ્રમનને અન્ય દેશોમાં પ્રતિબંધ નથી ત્યારે અહીં બહુપા તત્ત્વમાં ખત્ર તેનો પ્રતિબંધ છે !

પરદેશગમનના પ્રત્યક્ષ લાભ.

કલકત્તેથી અહીં વગેરે રાજ્યે વસવા જમાલેઓની સંખ્યા ગયા વરો ૧૨૮૧૮ નેટલી હતી. જેમ વરયામાં સંચાલનો ઇંદી આપનારા આરમીઓની સંખ્યા ૨૭૨૭ નેટલી હતી. જેના પોતાની સરિ રૂ. ૪,૧૭,૦૩૩ નેટલી રકમ બચાવી લાયા હતા. આગરે વરો પરદેશ ઇંદી આપનારઓ સજ લાખ રૂપીઆ નેટલી રકમ બચાવી લાયા હતા. પરદેશ ખાનેથી પાત્ર આપનારઓની સંખ્યા એહી દોવાતું કોલત્ર કેલ લેક અરો તેઓએ બચાવેલી રકમ યોરી દોવાતું ખત્ર જાણ. હવેરા પુન્ય બદારેરા ખાને ગવલા આસા-મીએલે હાંદી ખાને મોકલી આપેલી રકમ કુલ રૂ. ૧૦ લાખ નેટલી હતી. પાપ સાસમાં એતેલત્ર લાખનું દોવા, પરંતુ સરિતાથી કરતાં પાત્ર પાપ તો આ મન આપવાથી અવરં થતાં અહીં છે, તેની રાખનાપાટી રાખે !

ઈંગ્લેન્ડની વસ્તીની છેલ્લી ગણતરી, લગ્ન-જન્મ મરણના અભ્યાસ કરવા લાયક આંકડાઓ-ફ્રાન્સ સાથે તુલના.

સ્વર્ણવાસી જન સનાદેએ પોતાના એક લાખમાં કહ્યું હતું કે, હીંદુસ્થાન કાંઈ અમેરિકા નથી. અહીં વધારે તથા ઉન્નતિ જોડલી ધીમી છે કે દર દસ વરસે તેની ગણના કરવાની જરૂર નથી. દર વીસ વરસે જ તે મહેનત તથા ખર્ચ કરવો જોઈએ. પણ ઈંગ્લેન્ડમાં તો ૧૦ વર્ષનો પણ અંતર અતિ બહુ લાગે છે તેથી દર પાંચ વર્ષે ગણતરી થાય છે. ગઈ ગણતરીથી ઘણા જાણવાજોગ તથા અભ્યાસ કરવા તથા આ દેશની સ્થિતિ સાથે મુકાબલો કરવા લાયક આંકડાઓ મળ્યા છે. તે પરથી જણાય છે કે ઈંગ્લેન્ડ તથા વેલ્સની વસ્તી હવે ૩ કરોડ ૬૦૦ લાખ છે. દર વર્ષમાં આશરે ૧૧ લાખ જોડલી મનુની પ્રજા ત્યાં વધી છે, જ્યારે આખરી દશીમાં તે ૧૨ લાખ જોડલી વધી હતી. જો કે આ પ્રમાણે જન્મના વધારાના પ્રમાણમાં કાંઈક નિર્જીવ ઘટાડો થયો છે પણ તેનો બદલો એકદમ ધડી ગપસા બાળકોનાં મરણનાં પ્રમાણથી સો ગણો વધી ગયો છે. મુંબઈમાં અર્ધો બાળકોનો નકામો સુવાવડ સુએ છે. ૫૦ લાખ ૧ વર્ષની અંદર મરી ગયે છે, જેથી નવ માસનાં વિકટ ગર્ભધારણુનાં શ્રમાદિ સંકળે વર્ષે જાય છે. ઈંગ્લેન્ડમાં જે માથાપો પોતાનાં બાળકને સારી રીતે ખવડાવીને છોડી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હોય તેમને વિપવબોગ કર્યા કરવા છતાં પ્રજા ઉત્પન્ન થતી કેવી રીતે અટકાવી શકાય તેની મુક્તિ બતાવનાર ડૉ. નાઉલ્ડનકૃત ચોપાન્યુ નાસ્તિકાન્સ મી. બ્રાડેસા તથા તે વખતની તેની સિખ્યા તથા સહાયક મીસીસ બીસેટ ૧૮૭૬ માં, આજથી ૩૪ વર્ષ ઉપર પ્રગટ કર્યું હતું. તેનો હેતુ તો માતાપિતા તથા બાળક દુઃખી ન થાય એવો હતો. તે વર્ષે જન્મતું પ્રમાણ દર હજાર માણસે ૩૬ હતું. હવે તે ઘટતાં ઘટતાં ૨૫ લાખ માત્ર છે. ચોપાનીયાંની અસર યદિ છે ખરી ! પરંતુ જોઈએ જન્મે તે ખર્ચ, પણ જન્મે છે તે મરતાં તથી તેથી એકંદર પ્રજા તો જોડલીની જોડલી જ છે. માત્ર નિર્ધરક જન્મ મરણનાં આંકડાના દુઃખની નિશ્ચિતિ યદિ છે. જુઓ કે પોલીસે વાળખી રીતે અનીતિવર્ધક તરીકે ગણ્યાં તે પ્રખ્યાત ચોપાનીયાંના વરસમાં દર હજારે મરણ દર વર્ષે ૨૨૦ જોડલાં થતાં તે ૩૬ વર્ષમાં ધડીને માત્ર ૧૩૦ જોડલાં રહ્યાં છે. કેળવણી, માવજત, દવા, મુનીસિપલ સુધારો ધર્માદિ સંયુક્ત પ્રતાપથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. જ્યારે ૩૬ વર્ષ દરમિયાન જન્મ ૩૬ લાખ જોડલાં જોગ થયા છે ત્યારે મરણ ૪૧ લાખ જોડલાં જોગ થયા છે. બીજા સંજોગમાં કહીએ તો જો ૧૮૭૬ ની સ્થિતિ યાદુ રહી હોત તો જોડલાં મરણ ગમે વરસે ઈંગ્લેન્ડમાં થતાં તે કરતાં ૩૩૫૦૦૦ આઠમીઓ વધારે મર્યા હોત તથા ૪ લાખ બાળક વધુ જન્મ્યાં હોત. એક આશી ૬૪૦૦૦ ની જોડ આશી, જરૂર જોડલાં જોગ જન્મ લાગે મનુષ્યના દેહાંત કરતાં બહુ સાચ છે એ દેખીતું છે.

અન્ય સ્થળેથી મેળવેલા લગ્ન, વ્યલિયાર, ફર્લટી સંબંધી આંકડા પણ જાણવા જોગ છે. ૧૮૬૨માં ૨૫-વર્ષની અંદરના જે પુરુષોએ લગ્ન કર્યા હતાં તેનું દર હજારે જુદા જુદા દેશોમાં આ પ્રમાણ હતું:—ફ્રાન્સ ૨૭; ઈંગ્લેન્ડ ૫૧; શેપ યુરોપ ૩૬. “માથુરીયન લીગ” નો પ્રધાન ડૉ. ડીસેલ કહે છે કે “ફ્રાન્સમાં લગ્ન બહુ મોટી ઉંમરે થાય છે, તથા ત્યાં વેસ્થવાડો પણ ઈંગ્લેન્ડથી અધિક છે.” કહે છે કે, પેરીસ તો આખી દુનિયાનું કુટુંબખાનું છે ! ૧૮૬૨ ના વર્ષમાં ફ્રાન્સમાં જન્મેલાં વ્યલિયારો પન્ન બાળકો દર જોગે ૮-૪ જોડલાં હતાં, ઈંગ્લેન્ડમાં ૫-૩ તથા બાકીના યુરોપમાં ૬-૪

હતાં. ક્ષાન્ત વિપય બેળની. અનાનિમાં હજારોથી હીન હોવાનું આ આંકડા સિદ્ધ કરે છે. ત્યાં તો બાળકોનાં જન્મનું પ્રમાણ બહુજ ઓછું છે. ઘણુંખણ માત્રાપો ૩ થી વધુ સંતાનો ઉત્પન્ન થવા દેવાનું નથી. પણ તો એકથીજ સંપ્રાપ્ત કરે છે. આથી ક્ષાન્તમાં છેલ્લા ૩૦ વર્ષમાં વસ્તી લગભગ વધીજ નથી. જ્યારે જર્મની તેમણી 'બેન' ધર્મ મળું છે. તેની હાલમાં હવે ક્ષાન્ત દંકર્થ મળું છે.

શ્રી પુરુષની સંખ્યાની ગમતા વિષયમાં.

ઉપર જે ૩ કરોડ ૬૦૮ લાખ તથા ૨૬૯ મનુષ્યોની વસ્તી હતી છે તેમાં, ૧,૭૪,૪૮, ૪૭૬ પુરુષ છે તથા ૧,૮૬,૨૬,૭૨૩ સ્ત્રીઓ છે. સ્ત્રીની સંખ્યા અધિક જણાય છે, પરંતુ પુરુષ તથા સમુદયનું સેવન કરતા અંગેજ ખજાણીઓ તથા સેપાર્ટો જે પુરુષની વસ્તીમાં ઉમેરીએ તો વિષયમાં બદલ થતી જાય છે. ૧૮૦૧ માં શ્રી પુરુષની વસ્તીનું પ્રમાણ હજારોમાં ૬૨ ૧૦૫૭ સ્ત્રીએ ૧૦૦૦ પુરુષનું હતું. પછી પીરે પીરે ૬૨ કરોડ વધુ હતું તે ૧૮૫૧ માં ૧૦૪૨ સ્ત્રીએ ૧૦૦૦ પુરુષો થયા હતા. હવે પરીણાસનું સ્થાપક સામી જાણુએ જાય છે અને સ્ત્રીઓ વધતાં વધતાં, ૬૨ ૧૦૦૦ પુરુષે ૧૦૬૮ સ્ત્રી ૧૯૦૧ માં થઈ હતી. જે વડાજોમાં નોકરી-મુસાફરી કરતા ખજાણીઓ તથા હીંદમાં નોકરી કરતા સેપાર્ટો ઉમેરે તો હજારોમાં સ્ત્રીઓનું સંખ્યાનું પ્રમાણ ૧૯૦૧ માં હતું તે કરતાં ૧૯૧૧ નું કંઈક ઓછું આવે છે.

વિદ્યા વિપયક મિશ્રિત સમાચાર.

કાલીતાસ ક્યારે થઈ ગયો?—એ વિષય પોતાના તક યો. સમાવનારમાં હીંદુસ્તાન રીત્યુના લુચાસા અંકમાં આગળ ચલાવે છે. વિષયમાં રાજ્યમાં થયેલા નવરત્ન વિષે પ્રખ્યાત શ્લોક (નવરત્નપર્વ જ્યોતિર્વિદ્યામરણે યથા ધન્યન્તરિઃ દેવણસોઽમરણસિદ્ધદાંકયેતાલમદ્દ-ઘટકર્પરકાલીંદાસાઃ) ક્યારેય યદમિદિતે નૃપતેઃ સમાયં રત્નાનિ ધૈવરણચિન્તય વિવ્રમસ્યા) બોધપ્રદિ જ્યોત્સ લેખક અમાન્ય ગણે છે. લેખકને રત્નનં અભિપ્રાય એવો છે કે કાલીતાસ જ્યોતિસ્તા સંઘર્ષમાં પોતાનું એટલું સંપૂર્ણ જાન પોતાના રક્ષેલા પુત્રકામાં બચાવે છે કે, તે જ્યોતિસ્તાયેના પ્રખ્યાત કર્તાઓ આર્ષભટ્ટ તથા વસાદમિદરને સમગ્રાસિનું લગભગ હોયો જોઈએ. અને તેમની પાસેથીજ તે જાન તેજે મેળવેલું હોયું જોઈએ. આથી તે પછી સ્ત્રીની પગડી થયો ન હોયો જોઈએ, તે સામીથી તો બહુ પૂર્વે હોયો જોઈએ. કારણ કે તે સદીમાં તો તે એટલો પ્રખ્યાત થઈ ગયો છે કે ખાજુમદ્દ દર્શનમાં તથા રાજા પુષ્પોદિન બીજાના લેખમાં રત્નકર્તે તે મહાનુભાવ મહાકવિનું નામ લે છે. આ કારણથી કાલીતાસ મહાગાન ચંદ્રગુપ્ત બીજા જેણે વિામ નામ પડ્યું પાડ્યું હતું તેમજ, તેમજ તેની પછી સ્ત્રીએ આવનાર મહાગાન કુમાર ચણતના સમયમાં (અર્થાત્ ૬. સ. ની ૪ થી સદીની છેલ્લી પન્નોથી તથા ૫ થી સદીની પહેલી પન્નોમાં) થયેલો હોયો જોઈએ. ભણતી અને સુખદેવના યોગ્ય વર્ષ પહેલાં તે થઈ ગયો હતો. જ્યોતિર્વિદ્યામરણ નામક પુસ્તકમાં ઉલ્લેખ નવરત્નને શ્લોક આવે છે. પણ તે સહ વિરૂદ્ધ છે. એની

પુષ્ટિમાં રા. સમાવતાર કહે છે કે “ નિર્માલ્ય સંસ્કૃતમાં જૈનોએ અર્વાચીન કાલમાં કરેલી તે માત્ર એક ફોર્મી-નકલ છે ! ”

બુલમી રાજા કે પ્રજાસત્તાક ?—આપણો અત્યાર સુધી એવો વિચાર હતો કે ધણી ખરા મુસલમાન પાદશાહો સૌથી બુલમી તથા આપખપતાર હતા. અદલાખાના. ગતોંકનોં માસિકમાં એક વિદ્વાનપુત્ર તથા ઐતિહાસિક પ્રમાણેથી પૂર્ણ લેખમાં મી. મુશીર હુસૈન કીદવાઇ બેરીસ્ટર ખુલાસો કરે છે કે મહમદ તથા તેમની પછી ચલણ, મુસલમાન પૃથ્વીના માલીક ખાલ્દીશ-એ તો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તેઓ તો હાલના સોશીયલીસ્ટોથી પણ વધારે એકતા, એકત્વતા, સ્વતંત્રતા તથા બાતુલાવના વ્યવહારિક હીમાયતી હતા ! ! મુસલમાન ધર્મમાં હીંદુની જાતિ કે યુરોપીયનોના આમડી લેણી મુશ્યું સ્વપ્ન નથી. તેઓ ગમે તેવા જંગલી તથા કાળા માણસને પણ મુસલમાન કરતા કે તરત રાજા પણ તેને ભાઈ બરોબર ગણતો, અને લગ્ન વ્યવહાર પણ કરતા ! ચિરેખીયનાદસના પ્રખ્યાત ખાલીફ હાફ-હિ-રશીદનો લાઇ ઇબ્રાહીમ એક સીધાણો પતિ થયો હતો. મુસલમાનો જગત્ હતતાં હતતાં સ્પેન પહોંચી ગયા ત્યારે તેઓ સુધારાની સંપૂર્ણવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા. ત્યાં મુર મુસલમાનોએ એવી યુનીવર્સીટીઓ સ્થાપી હતી કે ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઇંગ્લાંડથી વિદ્યાર્થીઓ આવતા. ત્યાં શિક્ષણ મફત આપાતું. મુસલમાન ‘ અમ્બા-ખર ’ ના ખાલીફ કમ પ્રમાણે પેગંબરા મહમદ, અબુ બક્રર, ઝોબર, ઝોસમાન, અને અલી. એઓ મુસલમાન પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પ્રેસીડેન્ટ માત્ર હતા. તેઓ પોતાની ઇજ્જાથી કાળું કરતા નહીં. સભા ભરી બહુમતથી થતું તેજ કરતા ! મહમદ સાહેબ, કુરાને સરીરક કે જે બધાને બહુમાન્ય તથા બધેનકારી થઇ પડ્યું તેમાં જે લખ્યું છે તે પણ બહુમત પ્રમાણેજ લખ્યું કે કેમ તે મી. કીદવાઇ તરફથી ખાસ જાણવાલોગ થઇ પડશે. મી. કીદવાઇ કહે છે કે જે સમયમાં રાજ્ય તરફથીજ અનાય, વિધવા તથા દરિદ્ર માત્રા પેશાજી કરવામાં આવતું. કમલણી બધાને મફત આપવામાં આવતી. કહે છે કે જીને પણ મત આપવાનો હક હતો. હવે તે ક્યાં ગયો ન કેમ શ્રમ થયો તેના ઇતિહાસ જાણવાલોગ થઇ પડશે. રાજ્યના ખાલીફ (પ્રેસીડેન્ટ) ને માત્ર પેશાજી પુરતો પગાર મળતો. ઝોમરના ખાલીફ દરમિયાન મહમદના વંશજોથી તે રાજ્યના દરેક સાધારણ આદમી સુધી બધાને કમ પ્રમાણે પેન્શન આપવાનું ખાતું (દીવાન) સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. આમાં સત્ય શું છે ! મહમદના વખત પછી ધર્મોત્સાહી અને ધર્મપ્રેરિત મુસલમાનોએ અરબસ્થાન ઉપરાંત ઇરાન, ઇજીપ્ટ, વગેરે દેશો હજ્યા. તેની લૂટનો અખુટ ખજાનો તેમને હસ્તગત થયો. તીજેરી તર અને ઉભરાવા લાગી, તેની આ પેન્શનથી વ્યવસ્થા કીધી. પણ કર માત્રથી એથી હજારગી નીપજ પણ કરવી અશક્ય છે. શાંતિના સમયમાં લૂટ વગર એ ઉભરાતા દર્શાવતી અસંલખિત છે. એકદર લેખ ઉત્તમ છે, પરંતુ મુસલમાનોની ઉત્તમતા દર્શાવવા જતાં, અન્યેને અન્યાય કરવામાં તથા પોતાના પાગળીથી અધિક પક્ષપાત કર્યો જણાય છે.

બનાવટી તથા ખરા પત્થરોના વિવેક તથા કરોડી કરવાની વિદ્યાના સંબંધમાં લંડનની રોલસ ઓસાયટી ઓફ આર્ટસ સન્મુખ મી. નોએલ હીટને થોડા દહાડાની વાત ઉપર એક સુંદર નિબંધ લખ્યો હતો. તેના સાર એ હતો કે કાલ વગેરેના બનાવટી કીમતી પત્થરો બનાવવાનો હુન્નર ધણો આગીન છે. ન્યુબીયાથી તે કાલમાં તેની ઉત્પત્તિ થઇ હતી. પત્થરનો રંગ એ કાંઈ તેની જાનની બરોબર કરીતી નથી. હજી પણ લેહી એવા લગભગ છે કે, લાલ પત્થર તે માણેક અને લીલા તે ખાતાં છે ! સત્ય એ છે કે રંગ તો માત્ર અકસ્માત છે. દરેક પારદર્શક કીમતી પત્થર

મૂલ તો રંગરહિત હોય છે, અને તેની શુદ્ધતામાં મેલવણા પદાર્થોનાં પરમાણુઓ આવવાથીજ તે રંગ પકડે છે ! પત્થરની જાન તથા કીમતની ખરી કસોટીના આધાર તેની કીરણો પાછાં ફેંકવાની શક્તિ ઉપર છે. અત્યાર મુખી એ શક્તિ નિશ્ચિત કરવા મોંઘાવત્રોની જરૂર પડતી પશુ હવે એક ડૉ. હર્બર્ટ સ્મિથે શોધેલા ‘રીફ્રેક્ટોમીટર’ નામક વસ્ત્રી કીમતી પત્થરની જાન તરત-સ્વધાનુશુલ્લિનો માણસ પણ આગળથી થકે છે.

મી. કાર્નેટજીનું ભાષણ—અમેરીકાના ઇનવીર કરોલધિપતિ મી. એ. કાર્નેટજીએ સ્ત્રીઓ સન્મુખના પોતાના એક સાંપ્રત ભાષણમાં જણાવ્યું હતું કે, “હું” તો બ્રહ્માધિપતિને ત્યાં કરતાં ગરીબને ત્યાં જન્મવાનું વધુ પસંદ કરું છું. હું મારા વખતમાં અજ્ઞાને રૂપીયા કમાયો છું, પરંતુ કહેવું જોઈએ કે, ઉપયોગી મરેનન શીવાય બીજી કંઈ રીતે ધન પ્રાપ્ત કરવાના મતુલ્યને હક નથી. હાલની આપત્તિ એ જ છે કે બ્રહ્માધિપતિઓના દીકરાઓ પોતાની કામનેઉપયોગી થઈ પડવાની જરૂર જોતા નથી. મેં તો ગરીબાઈ પશુ જોઈ છે. જ્યારે મને હાંલીને ઉમરે દર અઢવાડીએ પાંચ શીર્ષાગિના પગાર મળવા માંડ્યો ત્યારે મને ઉપજેલી મગરૂરી અવશ્યનીય છે. પછી તાર માસ્તર તરફકે તે વધીને છ શીર્ષાગિના થયો ત્યારે અપાર આનંદ થયો હતો. એવો આનંદ ધનાઢ્યોને અપ્રાપ્ય છે. બ્રહ્માધિપતિઓની ધણી ખરી પત્નીઓ મુખી નથી. તેમને માત્ર મોંગ શોખ છે પરંતુ માનસિક સુખનાં સાધનોથી તેઓ રહિત છે તેથીજ નાણું નાહક જરૂરમાં કરે છે જતાં જોઈએ તેટલો આનંદ પ્રાપ્ત કરતા નથી. તમે હમેશાં હસના રહો, જાતે કામ કરો, મારી માતા પોતાની જ ધોળાણ, દરગઢ, એને રોષનારી હતી. ઉત્તરાવસ્થા પર્યંત તેણી પાસે એક પશુ ચેકર નહોતો જતાં તેણી એક જળવાયલી સ્ત્રી હતી જેનાજ પ્રનાયથી મારી ફતેહ વિશેષાંશે થઈ છે.” અહીંના શ્રુત્વાં શીર્ષાઓ તથા નખ વધારનારી શેઠાણીઓએ આ ઉપદેશ સોનાકુદથી વધાવી લેવો જોઈએ.

“દા ઝન દર તીફ્લી મુનાઝીયત કર્દન્દ” વાળી વાનાં હાથને લગતીમાં ફારસી ભાષાને દ્વિતીય ભાગ લેનારા અંગ્રેજ એથા ધારણના વિવાદીઓને યદ હશે. તે વાનાંમાં કાદ્યે જે દાવાદાર માતા બાલકને અર્ધાં ભાગ લેવા તૈયાર થઈ તેના દાવો રદ કર્યો હતો એમ જણાવ્યું છે. જાપાનીઝ સાહિત્યમાં પશુ આને મળતી વાન હોવાનું હાલમાં પ્રગટ થયું છે. તેનો સાર એ છે કે, એક પુરૂષે પોતાની પ્રથમ સ્ત્રીને ત્યાગ કર્યો. બીજી સ્ત્રી પેરીને પુત્ર પોતાનો હોવાનું કહીને ગયો પડી. જાન્યે કહ્યું કે એમાંની જે સ્ત્રી બાલકને હાથ જેવોને લઈ જશે તેને હવાલે હું બાલકને કરીશ. બીજી સ્ત્રીએ તો એવો જોરથી એવો કે તેની તરફ બાળક આવી ગયો. પશુ તેટલા જોરથી એવનાં પહેલી સ્ત્રીને દયા આવી ને તેને છેડી દીધો, જો કે તેનામાં સારીરિક બદ્ધ બીજી સ્ત્રીથી વધુ હતું. જાન્યે તે પછી અનુગ્રાન કર્યું કે એ બાલક ખરે તેનો હાથ ઉતરી જવાના ભયથી છોડી દેનારનોજ હોવો જોઈએ. હાલમાં આપ આપવાની આ અસત્ત્વ પદ્ધતિ નથી એ કેટલીક રીતે અવસ્થ અસતોત્કારક છે. હાલના નવીન ‘એવીડેન્સ એફ્ટરથી તો શાકુદાર વારંવાર માર્યાં જાય છે ને ચોર ચપાડી જાય છે.

કાઠીઓ ગાયના તમેલા રાખે છે !—“એરીઝ” જાનનાં જે કાઠી વૃક્ષમાત્રમાં રહે છે તે કાઠી ગણીઓની ગાય થાય. તે કાઠીની ચામડીને કાઠી અડકતાં, તેમાંથી દુધ નેવો પદાર્થ જરે છે તેથી કાઠીનું પોષક યાય છે. આ કાઠી-ગાયોને કાઠીયાઈ પોતાને ઘેર (દરમાં) લઈ જઈને વારંવાર રાખે છે અને તેનું દુધ કાઠીચમન કરે છે !

આતુ' નામ તે રસાયણિક ડીસઇન્ફેક્ટ—“અપદ્ધાત” ના માલીક ડૉ. દાનશાં ધડીયાળીએ પોતાના બાળક પુત્રના રાખનાં કરેલા અગ્નિના સંસ્કાર સંબંધી સમાચાર અન્યત્ર જોવામાં આવશે. ગઇ તા. ૨૨ મીના ‘અપદ્ધાત’ માં પોતાની “સોનેરી ચાલકાં” (અધિપતિની નોંધ) માં તેઓ વધુ ખબર આપે છે કે “પુત્રના દારૂરોગથી ધંધકા દેહાંતને લીધે મારી જગ્યા (ચીઝીક) ને ડીસઇન્ફેક્ટ કરવાની તંદુરસ્તી ખાતાને જરૂર જણાઇ. હું તો મજરાયો કે માફ કર તથા કપડાં ‘ડીસઇન્ફેક્ટ’ કરશે તો હું ચર્ચે સુધી ક્યાં અને પહેરીશ શું? પણ તેની કશી અડઅથ પડી નહીં. બીચારાઓએ પહેલાંથી પૂછાવ્યું કે તમને ક્યારે અનુકૂળતા આવશે. મેં કહ્યું કે એથિ દહાડે. તે પ્રમાણે તેઓ આવ્યા. સોએક ટીકડીએજ તેઓ લાંબાદાતાતથા તે તેઓએ સળગાવી. સરસામાનની કીમત એક શીર્ષાં મિત્ર હતી. કપડાંનાં કપાટનાં ખાનાં ઉઘાડાં મુખી દીવાં અને ખારી બારણાં બંધ કરી દીધાં. ૭ કલાક દમને બહાર રહેવું પડ્યું. કશું જરાક પણ બગડ્યું નહીં. અહીંનું ‘ડીસઇન્ફેક્શન’ ક્યાં કે જ્યાં સેંકડાં રૂપિયાનાં કપડાં, ચોપડીનું ગંધાના પાણીમાં ઝાળીને સત્યાનાશ કરવામાં આવે અને આ ક્યાં? જો ઈર્જામાં અહીંની પેઠે કરતા હોય તો જોવા જેવું ત્યાંના લોકો કરે!

કાયસ્થ મેડીકયુલેટ કન્યા—હીંદી મરી ગુજરાતી બનેલી શુદ્ધતની કાયસ્થ સ્ત્રીમાં ૨૬ કીલાબાઇ લક્ષ્મીબાઇ વકીલની પુત્રી શીવલક્ષ્મીબાઇ બીજી મેડીકયુલેશનની પરીક્ષામાં ધણું કરીને બેડી પણ નથી. પરંતુ ઉત્તર હિંદના કાયસ્થોતો કન્યા કેળવણીમાં આગળ વધ્યા છે એ સતોષકારક છે. દહેરાદુનના પ્રખ્યાત કાયસ્થ વકીલ મુનશી ન્યોપતિ સ્વરૂપ જ્યોત્સના કન્યા કેળવણીના ક્ષમમાં ૩. ૧૧ લાખ ઉપર દાન આપ્યું છે તેમની પુત્રી અલ્હબાદ યુનિવર્સિટીની મેડીકની પરીક્ષામાં પસાર થઇ છે. તે તે ક્ષમમાં પ્રથમજ છે.

ક્યાં ઇજીપ્ટ ક્યાં ગુજરાત!—ઇજીપ્ટની કુલ વસ્તી એક કરોડની પણ નથી. વળી ત્યાં કેળવણીના પ્રચાર કરવાનો પણ કાંતો વખત મળ્યો નથી કારણ કે ૧૮૮૩ માં તો તે દેશ અંગ્રેજોએ કબજે કીધો છતાં એટલા નાના દેશમાં પ્રજા વાંચવાની કેટલી બધી શોકોન છે તે સાંભળો: ત્યાં ૧૩૪ વર્તમાનપત્રો પ્રગટ થાય છે તેમાંના ૮૪ તો દૈનિક છે, જેમાંના ૩૯ અરબી-લાપામાં પ્રગટ થાય છે, બીજી દેશી લાપાઓમાં પ્રગટ થાય છે તથા ૩૯ અન્ય અનેક યુરોપીયન-લાપાઓમાં પ્રગટ થાય છે. ગુજરાતની ૨ કરોડની વસ્તીમાં અર્ધો જન ગુજરાતી દૈનિકો નથી. આ પ્રાંતના લોકોની વિદ્યા તથા જ્ઞાન પ્રતિનિ અત્યંત બેદરસીનું આથી એટલરક ચિત્ર મળવું અચક્ય છે.

ચોપડી ખાતું. અમેરિકનો તથા અંગ્રેજો—ગુજરાત ઇજીપ્ટ કરતાં પણ વાંચવામાં ઉતરે છે તો અમેરિકાથી ઉતરે એમાં તો શી નવાઇ! તેમાં તો ગુજરાત પાનાક છે અને અમેરિકન પાનાક સાથી ઉતરમાં છે! મે માસનું એક માસિક જણાવે છે કે ૧૮૯૮ માં અમેરિકામાં ૪૮૮૫ ચોપડીઓ તથા નવી આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઇ હતી. ૧૯૧૦ માં તે ૧૩,૪૭૦ નવાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. ઈર્જામાં ગયે વર્ષે ૧૦,૩૦૪ નવાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. જર્મનીમાં દર વર્ષે ૧૪,૦૦૦ નવી ચોપડીઓ રચાય છે. જો શાગની ચોપડીઓ બાદ કરીએ તો, ગુજરાતમાં એકંદરે ચોપડીઓની એટલી પ્રતો પણ નહીં અપતી હોય!

તળીબી કોંગ્રેસમાં કરેલી એક હીમત ભરી માંગણી—કેનેડાના પ્રખ્યાત તળીબ સર જેમસ બારે ત્યાંના તળીબોની મોદીલ નગરમાં મજેલી કોંગ્રેસ મધ્યે ભાષણ આપતાં કેનેડાને આ

મહ ક્યો હતો કે એ દેશમાં ધણા મજબુત અને જુદીશાળી શિક્ષાન વસે તેની સંભાળ લેવી; હાલકી રીતિએ ઉતરી પડેલા પરદેશીઓને, હડકાયા કુના સમાન ગણી આપવા નહીં દેવા, અને જેઓ મનશક્તિમાં ખામી બરેલાં હોય તેઓને બચ્ચોનો જન્મ આપવા નહીં દેવો ! આદીન સર્વોંગ સુંદર નિરાગી સમસ્ત પ્રજા ભવિષ્યમાં યજ્ઞે. રોગિષ્ટ મનુષ્યોની સંતતિ રોગિષ્ટ થાય એવાં રોગવાળાં માખાપોને શાસ્ત્રથી પલિને ગર્ભાધાનજ ન થઇ શકે એવો પ્રયોગ તખીયો તરફથી કરવામાં આવે છે. અમેરિકાના અચુક રોટ્ટોમાં તે સંબંધી કાનદો પશુ છે. કેનેડામાં પશુ તે લાચુ કરવાની આ બસામજુ છે. હાઈસ્તાનમાં તો ૧૦૦ એ ૨૫ પિતા કે માતા થવા અયોગ્ય છે ! જેઓ સંતતિનું બરણપોષણ કરવા અસમર્થ હોય તેમને આ કાનદો લાચુ પાડવાની કાંઈ ઓછી જરૂર નથી !!

પ્રાચીન મહાસુરમાં ચીન !—મહાસુર સમ્રાજ્ય પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રીના પોતાનાં ખાતાં તરફનો ગયા સ્થલનો રીપોર્ટ હાલ પ્રગટ થયો છે તેમાં એક જાણવા જોગ ખબર એ છે કે ત્યાંના “ચંદ્રવંશી” ગામના પ્રાચીન સ્થળ આજના આવેલી એક નદીમાંથી એક તાંબાનો સીકકા મળી આવ્યો છે. સીકકાના અભ્યાસીઓ તે ઇ. સ. પૂર્વે ૨ ૭ સદીનો ધાર છે. તે સીકકા ઉપર ચીનાઈ લખા છે, ને હવે ધણો હર્ષુ થઇ ગયો છે. મહાસુરમાં પ્રાચીન રાજમાં ચીનાઓ આવવા હોવાનો તથા આ દેશ એક કાળમાં જ્વલન માલ સાથે ગદ સંબંધ રાખતો હોવાનો આ જોવો તેવો પુરાવા નથી. વળી ચંદ્રવંશી નગરની પ્રાચીનતા પશુ આથી સિદ્ધ થાય છે. આ દેશનો પ્રખ્યાત ચક્રવર્તી મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત જેણે ગ્રીક લોકોને આ દેશમાંથી હાલની કાઠયા હતા તે વાનપ્રસ્થ થઈને આજ સ્થળે ગયો હતો, અને તે પરથીજ તે નગરનું નામ પડ્યું છે એમ કહેવાય છે.

પંજાબની પોસ્ટ ઓફીસમાંથી એક એવો નવો કૃત્યો—તીકયો છે કે, જે કાગળો ઉપર નાગરી (પાળલોષ) લખામાં સરનામું કાપું હોય તે કાગળ ‘ડેડ સેટર ઓફિસ’ ના દોળજમાં મોકલી આપવું. પાળલોષમાં દોળજ શિવાજ ખીમન સરનામાં લખાનાંજ નથી કે શું !

બંગાળાપા દેવીના મુસલમાન પૂજકો—જંગાળી જાણમાં દાખલ થવા પામેલા પરબાણાના સકલ રાજ્યોનો કોઈ રચવામાં, બંગ સાહિત્ય પરિષદના ઉમંગી સસાસદ મી. વાહેર હુસ્સેન ખી. એલ. ગુંથાયા છે. તેમાં તે રાજ્યોનું વ્યાકરણ તથા વ્યવસ્થિતની હકીકત પશુ આવશે. એ બંગાળોના પહાડી પરદેશોમાં જે અલિખિત ઉપ-લખાઓ જોવાય છે તેનો અભ્યાસ કરવામાં તથા તેનું વ્યાકરણ રચવામાં એક ખીજ ઉમંગી મુસલમાન ટ્રેન્યુએટ મુનશી સદ્દ હોવા ખી. એ રાકાયા છે. ગુજરાતી બાણાના મુસલમાન પૂજક જલુ ઓજ છે એ ખેલજનક છે.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા—નો ૭ મો વાર્ષિક સમારંજ ગઈ તા. ૧૩ મીએ અમદાવાદ ખાતે પ્રેમાલાલ હોલમાં થયો હતો. આરંભે ૫૦૦ સભ્યોની ઉપસ્થિતિ હતી. સભાના મંત્રી રા. રમણલાલ મહીપતરાએ પ્રથમ સભાનો રીપોર્ટ વાંચ્યો હતો તે પરથી જણાય છે કે સભા ૨૧ સભા સંદેથી શરૂ થઈ હતી, અને હાલ તે ૧૨૨ ની છે. ગયા વર્ષમાં ૨૬ સભાઓ મળી હતી. ઉક્ત સભાના પ્રમુખ રા. કમળાસંકર પ્રાણસંકર દિવેદીએ બાદ ગુજરાતી સાહિત્યના જુદા જુદા વિષયોના સંબંધમાં એક લાંબો નિબંધ વાંચ્યો હતો તેમાં જૂની સૂચનાઓ નવા રૂપમાં કરવામાં આવી હતી.

કેટલાક ઉપહાસ્યદાયક સમાચાર તથા ટિકા.

૭ વર્ષના 'મીનોએહેર' ના ફેલાંત તથા અગ્નિદાહ પર ૨૫ કૉલમનો વિચિત્ર લેખ-
મરનારા પિતા મુસ્તના ડૉ. દીનશ પેસ્ટાનજી ધડીવાળાએ પોતાના "સ્વતંત્ર, અપક્ષપાત, ટિકાકાર" વર્તમા-
નપત્ર "અપક્ષપાત" ના બધ તા. ૧૫ મી જુલાઈના પત્રમાં લખ્યો છે. તેનો સાર એ છે કે, "માણેકે જોડે
મારું સ્ત્રી મુંબઈમાં તા. ૨૨ મી નવેમ્બર, ૧૯૦૨ ને દિને થયું તે પછી ૨૦ મે દીને સવારે પાંચ વાગે મા-
ણેકે ગર્ભ ધારણ કર્યો ! ગર્ભાધાન પછી, તા. ૭ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૩ ની રાત્રે ૧-૭ મીનાઈ 'પુત્રે' મારાજ
દ્વાયમાં જન્મ લીધો ! તેણે ઉપલક્ષ નામ મીનોએહેર રાખ્યું પરંતુ મેં તેને ફીક્સુડ તથા 'ધર્મેશ્વરજી' નામ
આપ્યું. જયપણથીજ તે બાળકને "અદ્રશ્ય બુવનો" સાથે સંબંધ હતો, જેમાં તે અવરનવર પર્વતન
કરેલો. તેની અંતર શક્તિઓ અદ્ભુત હતી. તેના એક દાખલે એવો છે કે એક રાત્રે ધવડાવવા છતાંદિ બનવું
સમજી કરવા છતાં બાળક રડવાનું કરે, પછી એકાએક સાંપનું જલેબી જેવું, ઝુંચણું જમીન પર મીનોએહેરના
મસ્તક આગળ પડી રિધર થયું. મેં માણેકને લાકડી લાવવા મોકલી. તે દોડી 'મારી પત્ની લાકડી લાવે આવે
તે લઈ હું સાંપને મારવા ગયો. સાંપને નાસવતું છિદ્ર નહોતું કાણુ બધું બંધ હતું. છતાં એક ફટકા પડે તે
પહેલાં તે સાંપ અણપ થઈ ગયો ! મારા એક વિરોધીએ એ સર્પ વેરસાંતિ કરવા સંકલ્પદ્વારા મોકલ્યો હતો.
પણ બાળક પર નેચાડી રાખતી શક્તિઓએ તેની મારફતે તેના પિતાનો જીવ બચાવ્યો હતો ! (આવા દાખલા
તથા આવા અનુભાવથી શું સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી ?) મારે પિતા સાથે નહાનપણથી વિરોધ હતો
હતાં, તેમની, મારી કે બાળકની જાંદગી ક્યારે ખતમ થયો એ વિચારથી તેને તેડી તેમને મળવા મુંબઈ ગયો. પણ
દાખલ થતાં એવો 'આવકાર' મળ્યો કે તરત ત્યાંથી રજાસદ લેવી પડી ! હ'અંકમાંથી હું ગઈ તા. ૧૨
મી ફેબ્રુઆરીએ નીકળી એટલે આથી તા. ૧૨ મી માર્ચ ત્યાં આકારમાં એવો લેખ લેખાયેલ આથી
કે મારી પુત્રી કર્મીયા મૃત્યુ પામી છે. આ સ્થુલ પ્રિન્સિપલ બાંધતારાં મેં મારી સ્ત્રીને કામગીરી લખ્યા ને
તરત પાછો ગયો. જતાં ખબર પડી કે મીનોએહેર ચાર દિવસ પર પડેલું બરફ ખાધું હતું જેથી તેની તબી-
યત બગડી હતી. તેને ફરફારવા લાગ્યું પરંતુ ફેલાદાદી દોસ્તીશ્રવણમાં તેને ઘોડા દહાડા રાખી પાછો લાવવા
પડ્યો. અંતે તે તા. ૧૨ મી જુનને દિને મરણ પામ્યો. આ પછી અગ્નિદાહ કરવાની મોહરેસે ગ્રીન ખાતેની જમી-
નમાં તેને બાળવા સદે દાંડવેની ને સંદીકીકેટ નેહ્યે છોડ્યે તે પ કૉલમમાં લેવાઈ છે. બાળકનું જીવન પાસે
ધર્મેશ્વર સાથે સહિત લઈ જવામાં આવ્યું હતું. પાસેથી મુરદું લઈ જવામાં મફદે કપડાંનું પહેરવાં નેહ્યે તે
ક્યાંથી લાવવાં ? પણ મેં એક વ્હોરા મિત્રના સફેદ ફુટલા લેવા લઈ તેની સફેદ ટોપી તથા સફેદ બેડા
બનાવ્યા ! પચાસ મીનીટમાં બાળક જમીનમાં સંપૂર્ણ બની ગયું જેની રાખ મેં મારી ત્રીજીમાં મુકી છે.
ને પુત્ર આખા મહાનમાં દોડતાં રાખેલો હતો નહીં તે પિતાની ફેડરીમાં રાખિયાં બેઠો ! " ડૉ. ધડીવાળા એક
સુખ ચીએસેરીસ્ટ, સ્વતંત્ર વિચારતા અદ્રશ્ય છે તેટલું કહેવાથી ઉપલી લીગેનોના અણેક છુલારો એટલી મેજે
મળી જશે. સ્વચ્છવન ચરિત્રમાં ને હદ કહાલવામાં આવતી નથી તે કહાવી જતાં તેઓ અચકાયા નથી !

મુસલમાનોના સંબંધમાં કેટલીક વ્યવહારિક નક્ક સચનાઓ !—કેટલાક મુસલમાન
બાઈઓ હાંદુઓ કરતાં પોતાની બન રાખ્યેને વધારે ઉપયોગી છે એવો દાવો કરી સરકારે તેમને હાંદુઓથી
ચડીવાવા તથા સ્વતંત્ર ખાસ હક આપવા નેહ્યે એવો ને બેરુદોદાનો કરે છે તેની એક વિદ્વાન લેખક
નીચે પ્રમાણે કહી કરે છે:—

અમે કેટલીક દલીલો રજૂ કરીને છોડ્યે જેનો ને અપ્રત કરવામાં આવે તો હાંદી મુસલમાનોને મેટા
લાભ થશે:—૧. દરેક મેટ્રીક થયેલા મુસલમાને મેન્ચુએટ થયેલા દિંદુ બાજબર ગણેલો નેહ્યે. ૨. ને કોઇ
પણ વિશ્વવિદ્યાલયની પરીક્ષામાં મુસલમાન ઉમેદવાર પોતાની બન દુશીઆરીથી ૪૦ માર્ક મેળવે તો તેને
તે કામની ક્રેડ ' પેલીડીકેટલ હોર્ડેન્સ " નેનાં તેને ૬૦ માર્ક આપવા નેહ્યે. ૩. મુસલમાન વિદ્યાર્થી

એને હિંદુ વિધાયોગી કરતાં દોઢી સોલસશીયો અગતી ભેદ્યે પરંતુ હિંદુ વિધાયોગી એ ફી આપતા દોષ તેના યોગ દિશા ભેદથી મુસલમાન વિધાયોગીએ આપતી ભેદ્યે. ૪. જો મુસલમાન વિધાયોગી કોઈના ૪૦ લેકચરોમાં દાખલી આપી દોષ તો તેણે ૬૦ લેકચરોમાં દાખલી આપી છે એવી રીતે મળવું ભેદ્યે. ૫. જો મુસલમાન, ૬૨ તરીકે ૩. ૪૭ આપે તો તેણે ૩. ૬૦૭ આપ્યા છે એ પ્રમાણે મળવું. ૬. મુસલમાનોને માટે જુદી નિશાનો, કોથેલો, વિશ્વવિધાયોગી, મરીશ્વરો, મારતરો, મૈદેસરો, ઇન્ફેક્ટરો, અને પરીક્ષકો રાખવા ભેદ્યે. આ પરીક્ષકોમાં એ કોઈ મીડુ મેજરે તેને પટેલા નંબરો કરતાં મળવી ભેદ્યે; દર્શકની દીડુ પદ્ધતિને રખસદ આપતી ભેદ્યે. ૭. મુસલમાનોને માટે એક જુદી ભાષા કે જેની અંદર સંસ્કૃત અથવા બીજી કોઈ હિંદી ભાષા ઉપરથી કોઈ રાજ્ય ઉતરી આવે તો દોષ તેની રચતી ભેદ્યે. તેઓને માટે જુદી અદાલતો તથા ચરકારી કંઈનીયો દોષ ભેદ્યે કે જેની અંદર માલકેટો, ન્યાયાધીશો, કારુને, બંજોચો, બેરીસ્ટરો, વગેરે મુસલમાનો અગર હંમેશા દોષ રાખે. તેઓ ઉપર જુદા લેકચર મળવંદો તથા વાઇસરોયો દોષ ભેદ્યે. ૮. મુસલમાન ગ્રુન્દેમોની નવાસ જુદા કીમીનલ પ્રાસીવર કોઃ તથા પીનલ કોઃ પ્રમાણે ચાલતી ભેદ્યે તથા સબ ચી ભેદ્યે. અને તેમને જુદા બંદીખાનામાં કેદ રાખવા ભેદ્યે કે જેના ભેદરો તથા વારંરો પણ મુસલમાન અથવા યુરોપીયનો દોષ રાખે. ૯. તેઓને માટે પાળીનલ નગ, રેનેન, બમરો તથા કોપરવન્દી વગેરે બધું જુદું દોષ ભેદ્યે. ૧૦. તેઓને માટે રેને લાકો તથા જૂમ લાકો જુદી દોષ ભેદ્યે. ૧૧. રાંદરોમાં તેમને રેનેને માટે જુદા લાના દોષ ભેદ્યે. વખત જ્યાં તેઓને માટે જુદા ગામો તથા રાંદરો ટુકર થઈ જ્યાં ભેદ્યે, તેઓને માટે દીંદી મદાસાખરમાં એક નવું દીંદ રચાવું ભેદ્યે કે જ્યાં તેઓ દીંદમેથી તદવ અલગ રહી રાખે, અને તેમ છતાં પણ આ નવા દીંદમાં વખતે કોઈ દીંદ આપી મરો દોષ તો મુસલમાનોને તેમની માલમીલકત સાથે મુખના મદમાં નિવાસ કરવાને વિદાય કરી દેવા ભેદ્યે, પણ તે તેમને ન રહે માટે દીંદોને જ્યાં પેલલલ ૧૩. દીંદોને એ દવા, પાણી તથા ખોરાકનો ઉપયોગ કરે છે તેનાથી જુદી જાતનાં દવા પાણી, તથા ખોરાક મુસલમાનોને માટે રચાવાં ભેદ્યે. ૧૪. વસાલમાં વાળમાં દીંદ વાળમાં અને મુસલમાની વાળમાં એવા બે જાત પડવા ભેદ્યે જેથી કરીને બેડ કેમીને રચવં વસાલ મળી રાખે. ૧૫. તેઓને માટે મુર્ચ, ચંદ્ર તથા તારા બધું જુદી જાતનાં દોષ ભેદ્યે. ૧૬. કુતલાવર્જિતો નિયમ નેમને માટે ઉઠે દોષ ભેદ્યે જેથી કરીને નીચે નદિ પડતાં ઉંચેને ઉંચેન ચડવા ભય.

અને એટલું જાણવું તો જુલુજ ગયા કે જેમ દીંદોને પેલાના પદ ઉપર ચાલે છે તેમ મુસલમાનોએ પેલાના મરકો ઉપર ચાલવું ભેદ્યે અને જો આ ચાલવાની રીત તેમને અડગ પડે નદિ નો તેમ કરવાને હિંદુઓને મુચવવું ભેદ્યે.

ખાતવાને ખાતરો વેચાઓ!—ખાતરવાની જામખોર—મુરતની પાસે જામખોર તથા ડુમ્મરનાં નાનાં ગામો એક એક દરિયા કાંઠે આવ્યાં છે. ત્યાં વસાહતમાં ખાતરવાની વસ્તી છે. તથા બાળના ૮ મહીના ખાતરવાની વસ્તી છે, “કીઆરામ” છે! પણ એ કીઓ જેની નેતી નથી. “કીએકેલ” નેતી છે. પોતાની આબાનું કીમાં જતા વજર રહ્યું કરી રાખે જેની છે. દમે દળરો જોઈ દરી પણ એના માથ પર કરચલી, કીસ કે દાડું ભેળું નહીં. જેની આબદ રીયજી દવા, રીયજી મેતો તથા કસચરોમાં મદાલ છે! પ્રચલિત સાલથી વિરુદ્ધ, તે ખાતરવાની વસાહતનાં દવામાં, જ્યારે દેવા મુખ ભય છે તેથી જીવ જામખોર બધા કરે છે ત્યારે એકે અન્યે? તેમજામાં કેટલાં દેવે, પુત્ર વંદરો મોઢા કંઈક દેવા જામખોર મનાડય થઈ પડ્યા છે, અને સુવિધાને કીપે થન કેમ વાપરવું તે સમજના નથી. આથી તેઓ જામખોર મુખ ખર્ચે છે. જામખોરમાં ત્રણ માસમાં થનકે કીસજીને ત્યાં જામ દવા. મુરતની ખાતર “રમકુ” વળવું અને મુજબથી “મુજબી” (કેવો નિર્દોષ રાજ) જોડાયવામાં આવે દવા! ખાતરવાની જામ ખસ પ્રસા પ્રસ! જો સાંકળ રોષ પધાર્યાં! જેના પાળવુમરી દવા કર્યાં કે કસજીના મુરતની આવ્યા દવા વોડરોતેનેને એનકીવર મી. કેમોત તથા મીસીસ ઉપર પણ આવ્યાં દવા. જ્યારે રિસેત તથા કિન વર્ષો પણ નેવાનિને દવામાં મે.ખાતરો મન સમજે નો જુડસા અજુ પડવા નેમની રૂઝે રામે તેમાં રા દવા!

ભૂલે ચૂકે ભાગમાં 'હર્ષી' કે 'સેંટ લેન્ડ'ની દીકરી હોતા ના! હેમખર્ચે (નર્મની) ખંદસ્તી જે ચાલુએએ સરખા ભાગમાં લોહરીની એક દીકરી હોયી. લોખંડેએ તે પાણી, ને જેના નામ પર તે દીકરી તેના હાથમાં રૂ. ૨૧,૦૦૦ હજાર આપ્યા. જે તેણે તો ગજવામાં જ મુક્યા. ભાગીયણે અર્ધા પૈસા (રૂ. ૧૦૫૦૦) મેળવવાનો કોર્ટમાં દાવો માંડ્યો. પ્રતિવાદીએ ભાગ હોય તે સ્વીકાર્યું પણ કોર્ટ કસાયું કે, લોહરી પોતે એક કાયદેસરની હોવાથી કોર્ટ તે બાબતમાં જેમ તેને કાયદાનું રક્ષણ આપી નથી તેથી તેમાંથી કલ્પન થતી કોઈ પણ બાબતમાં પણ તે પોતાનું રક્ષણ આપશે નહીં! ન્યાયાલયમાં હરામીઓને જે ભાગ મળે એ તો કાયદાની મોટી ખામી ગણાય.

કુમારગોષ્ઠી ઉપર ધાડ—હલીનોઈસ ખાંત (યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ) ની રાજસભાના એક સભાસદ સીનેટર એલે બેની મલકબખુ નીચ રાજસભામાં રહ્યું હતું છે કે, જે પુરૂષ ૩૫ વર્ષની વયે પરણેલો નહીં હોય અને તે માટે સતોષકારક પ્રુવાસો આપી નહીં શકે તેની પાસથી કુંવારા રહેવાના હક બદલ 'વરરે રૂ. ૩૦ નો કર લેવો. બીજી કલમ બેની છે કે એ કરની અલગમાંથી જે સ્ત્રીઓને લખનાં જે વર્ષ બાદ ૬૦ દર્શાં બાકી થાય તે દરેક બાલક દીક રૂ. ૩૦૦ નું હનામ આપવું, જે દેશમાં સ્ત્રીય પરાયણતા તથા લખને બદલે વ્યવિચાર વધી પડે ત્યાં આડે લાકડે આવા આશા વેલ મુકવા પડે તો તેમાં નવાઈ નથી.

સામાન્ય સમાચાર સંગ્રહ (સટિક)

સરકારની ફરજ વિશે નામદાર ગાયકવાડે જે વચનો સંડગની કાંડમાં ઓડિસના હાંદુ સભાસદ એંડ સર. કે. એસ. કોતાને 'નાહલુ' નો ઉપાધિ પ્રાપ્ત મળવાના આનંદમાં 'ઈન્ડિયન સોશીયલ કલબ' માં કરવામાં આવેલા ખાખા વખતે કર્યાં હતાં. તે નામદારે કહ્યું કે, હાંડગી તથા મીઠકત માત્રનું રક્ષણ કરવામાં સરકારની ફરજનો સમાવેશ થતો નથી. મનની હાલિક દીવસોજ વિના સરકાર ફેતેલમંદ થઈ શકે નહીં, અને રાજકોરબામાં હોરસો આપવાથીજ લોકોની દીલસોજ તે છતી રહશે.

જાત્રા કામગીરીમાં પાછા જાહેરમાં—જાણી જાણતાં પોતાના પુત્રના સમરોમાંથી થયેલા રોજનનાક દેહાંતને પશ્ચિમી કેટલોક વખત થયાં એકાંત જીવન ગુજારતા હતાં તેઓ દુનિ નંદેરમાં આવ્યા છે. અનેક જાહેર બન્યો આપી, તેઓ કેટલાક આગેવાન દેશી હાંદુઓના વિરોધ છતાં બહુમતે જાહેરની ચુનીસીપેક્ષી દીના સભાસદ ચૂંટી કઢાયા છે તેમને પ્રબલ ચૂંટી કાઢે તો સરકારે તેમાં વધી નથી એવો સરકાર તરફનો પત્ર તેમણે રહ્યું કર્યો હતો. 'ટ્રીબ્યુન' પત્રમાં એક લેખમાં તેઓ કહે છે કે "અ્યાં સુધી હાંદુ કેમમાં જોઈતા મુધારા તથા એક સંપ નહીં થાય ત્યાં સુધી ને સરકાર પાસથી કદાર રાજનીતિ મળે તોપણ તે નકામી છે."

ફરે અરસમાત્થી મરણો—હાંદુસતાનમાં રહેલા અરસમાત્થી કેટલાં મરણ ૬૨ વારે થાય છે કે જ્યાં સાલનો સરકારી રીપોર્ટ તેના જવાબ આપે છે કે ગયે સાલ ૬૨ દર્શાં સાખ મુસાફરી કરતાં માણસ દીક માત્ર ૦.૦૧ જેટલાં મુલાં દનાં એટલે કે આસરે સાઠા ચાર અબખખ મુસાફરોમાં એક જ મર્યો હતો. ૧૯૧૦ ના વર્ષમાં અરસમાત્થી કુલ ૪૦ માણસનો દેહાંત થયો હતો, ન્યારે ૧૯૨ ને હના યહ હતી. આ તો કંપનીઓની બુલ કે ફેરી કાલખી થયાં. પરંતુ મુસાફરની ગણતરી, બદમાસોની બદમાસી વગેરેનાં કારણથી મળી કુલ ૧,૮૫૭ મુલાં દનાં અને ૧,૧૬૪ ને છલ યહ હતી. ઈસાંદમાં ૨૩,૩૮૦ માણસ રહેલે છે ત્યાં ગયે વર્ષ ૧,૦૩૬ મર્યાં દનાં, અને ૨૮,૩૮૪ જેટલી મોટી સંખ્યાને છલ યહ હતી. હાંદુસતાનમાં તેથી ૧૦,૦૦૦ માણસ યહ રહેલે છે તે જોતાં અરસમાત્ બહુ નથી.

હીંદુસ્તાનની નહેરો, નરેંદ્ર અને ફાયરો—ગણતા ૧૦ મી ના રોજ “ગ્રીટિંગ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” માં દીંદુસ્તાનની નહેરો સંબંધી લખવા ભેગ વીચેનો તથા આંકડાઓ આપવામાં આવ્યા છે તે પરથી જણાય છે કે, નેહરુથી દેશને અગ્રણિત લાભ થયો છે. ગયા વર્ષમાં નહેરુના પાણીના અમૃતથી રૂ. ૬૦ કરોડનો પાક થયો હતો. જે મોટાં બાંધકામો પાછળ લાગેલા ખર્ચનો હીસાબ રાખવામાં આવે છે તે બાંધકામોની કીમત તેથી અર્ધી, આશરે રૂ. ૩૦ કરોડ લાગી નથી. આશરે ૬૩ કરોડ એકરને તેથી પાણી મળ્યું હતું. દીંદુસ્તાન મોટી નહેરો ૧૩ છે. વળી નાની નહેરો તથા પાણી પુરવઠાનાં બાંધકામોની સંખ્યા ૯૪ છે, જેનો મોટો ભાગ આ ઇલાકા તથા મદ્રાસમાં છે તે પર સારો નફો તથા વ્યાજ ઉપજ્યાં હતાં. એક એકર દીંદુ સરસાસ આશરે રૂ. ૧૫૫ સરકારે અગ્રણિત લીધું હતું.

પોલીસ તથા કેળવણી પાછળનો ખર્ચ—સને ૧૯૦૯-૧૦ ના વર્ષમાં આખા હીંદુસ્તાનમાં પોલીસ પાછળ રૂ. ૧,૭૩,૦૦,૦૦૦ નેહરો ખર્ચ થયો હતો ત્યારે તેના વરસમાં કેળવણી પાછળ સરકારી મહે-સુલમાંથી રૂ. ૨,૫૪,૧૮,૦૦૦ નેહરો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. આ હીસાબે કેળવણી પરનો ખર્ચ પોલીસથી બે પંચમાંના માત્ર હતો, જે કે ઉપયોગીતામાં પ્રમાણમાં નેહરો ઉતરો અગ્રીગણિત એક શિક્ષક સો પોલીસના કામ બોલું કરે છે એ સિદ્ધાંત સ્વીકારી સરકારે વર્તવું ધર્યું છે. એક સાળા જે કેદખાનાં બોલા કરી નાખે છે એ પાશ્વર્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધાંત નામદાર સરકારે લઘુમાં રાખવો ઉચિત છે. તેથી અતે તે બેંકદાર સરખો ખર્ચ આશરે, બસકે સરકારને ધન સંબંધી બચાવો થશે.

ચીન, અફઘન અને હોંડી મોર્લી—ધર્મ પેઠે બસન પણ હીંદીના ચીન મળ્યું છે. એકથી ઉન્નતિ થઈ બીજીથી તેની પ્રતિબંધ અવનતિ થઈ. ચીને અરીજુના વ્યસનથી પાપમાલ થયેલી પ્રત્યક્ષ તેમાંથી મુક્ત કરવા ગંભીર પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં તેણે અરીજુના કુલ પાકનો ૭૦ ટકા નેહરો પ્રસાર કર્યો છે, ને બાકીના ૩૦ ટકા પણ ૨ વર્ષમાં નષ્ટ થશે તે પછી ચીનમાં અરીજુ સાથે એક સરસવ ઇગરો નહીં! હીંદીના વડા પ્રધાન મહાત્મા હોંડી મોર્લીએ પણ ચીનને આ પુંઘ્ય કામમાં સારી દાંધ લાડી આપી છે. હીંદી ચીન પુરુષ અફઘન નથી છે. તે અતે ઉગ્ધ ન બંધ થાય ત્યાં સુધી ચીનની કેસીસ ફેક્ટર દોવાથી, ચીનની માર્ચનાથી હોંડી મોર્લીએ તે દલે ચીન નેહરો પાક ધર્યો તેણે હીંદીમાં પ્રસારવાની કલ્પના આપી છે. આં નૈતિક સુધારાથી હીંદીને રૂ. ૧૫૫ કરોડની ખોટ જશે. ચીનાઓ ઇંદ આટલા જલદી સુધારવાના નથી અને સુધરે નહીં એ આશામાં વેપારીઓએ ૨૦ હજાર અરીજુની પેટીઓ ખરીદી રાખી છે તેની કીમત રૂ. ૬ કરોડ ઉપર થાય છે. તે ખપતી નથી બીચારાઓ મરી જવાના! છતાં ચીને છ મહીનાની મુદત એ વેપારીઓને માત્ર ગમે તેમ ખપાવવા આગી છે. હોંડી મોર્લીએ હીંદી અરીજુ ઉપર જગત બંધાવી કરવાની પણ ચીનને રજા આપી છે. જો કે હોંડી મોર્લીએ આ જગત પાસે ધંસે દીવાળી કરવા જેવું કીધું છે, તેણે મનુષ્ય નતિની ઉન્નતિ એ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય દોવાથી, કોઈ પણ હીંદી, ચીનાઓમાં નૈતિક સુધારો કરવા સાથે જે બોમ આપે પડે તે આપવાની વિગત નથી.

સામાજિક-સાંસારિક ઉન્નતિના સમાચાર.

ખોસીસ એની બીસેટપર આરોપ કરનારાઓ પર લાયકર પ્રત્યારોપ—તેણી તરફથી જન માસના મદ્રાસી માસિક “ધીએસિસીટ” માં એણે કરવામાં આવ્યો છે કે, “ એ તો મેં ખુનામદારી તથા રાજદારી ઉદ્ધાહરણ આદિ અત્યાચારોની વિરુદ્ધ તથા દીંદુ અને ઇન્ડિયન વચ્ચેની ગાંડ જરી રાખવામાં આરોપ થયે વાર્ષિક નેથી તેણે નવામી રીતે એમ કહે છે! મદ્રાસી “દીંદુ” તથા મુંબઈના “ગુલશાહી” આદિ

પરોએ તેણી મૈત્રેય જીવનો કૃષ્ણમૂર્તિ નામક ૧૨ વર્ષનો ચંચળ મદારી છોકરો અવતાર છે અને જાનકું તે તાણુ કરનાર છે એવી તેણીની તથા રોટલ હાંતી કંઠેજળા પ્રીતિપત્ર મી. એરડેલની યીધરીનું સંપત્તિ ખંડન ક્યું હતું, અને તેમ કરતાં તે પરોએ મીસીસ એની બીરોટ ધર્મને નામે અધિર તથા અંધ અદ્ધા તથા બેહુલી વાર્તાઓનો પ્રચાર કરતી હતી એવી મતલબનાં લખાણ કયું હતું. એ વધારા પરંતુ સ્વતંત્ર પરોનો વાળખી જવાળ આપવાને બદલે, તેમના ઉપર, ઉપરના મદારનો હુમલો કરવો એ કરતાં વધારે અનુચિત કામ કલ્પવું અસાધ્ય છે. આથી મીસીસ બીરોટના પદ્મપાત્રીઓને પણ બહુ રાશભાવું પડ્યું છે.

અણુદ બારત—નામક અમિત ભાસિક રવ. સ્વામી વિવેકાનંદ રચાવેલ રામકૃષ્ણ આશ્રમ તરફથી અહોરાત્ર ખાતેથી મળત યાજ છે. ગત માસના મધ્યમાં મળેલા તે પત્રના જુનના અંકમાં ન્યુયોર્કની વેદાંત સમા સમગ્ર સ્વામી વિવેકાનંદની અંતિમ સ્થિતિ પ્રસંગે મી. હેનરી એક્લન હાજરે વાંચેલો નિબંધ મળત ચલે છે, જેમાં તે સ્વામી ગૌરવણી વિવેકાનંદનો વિરોધી મી. જોતાવેલ રિપ્પ કમ થયો તે વર્ણવ્યું છે. નીચેના ફકરો ખાસ નજરવા જેઠ છે. “મેં સ્વામીજી આજ એક વખત તેમનો અનુયાયી વર્ગ બહુ નાનો હોવા પ્રદે દલગીરી દર્શાવી. સ્વામીજીએ ક્યું ‘મને હજી હતે તો મારાં ભાણેણીમાં હજારો વધુ સાંભળવાને હું આશ્ચર્ય રાજે પણ આ મીસનને એવાઓની મોટી સંખ્યા નહીં પણ અંતઃકરણ પૂર્વક વર્તતા અધ્યાત્મીઓને ફોલોઅર્સ કરી. જે એક પણ મનુષ્યને મુક્ત કરવા હું જાન્યવાન થઈશ તો તેણેથીજ મારા સકલ શ્રમને સફલ માનિશ. ” જેઓ બહુ મતથી અમુક વિચાર કે ધર્મ વધારે એણે ખેંચી હોવાનું મને છે, તે મને અનુયાયીની સંખ્યા માત્ર ઉપરથી સંરક્ષણ બહુ અનુમાન કરે છે તેઓએ ઉગ્ર રાજો ગેત્રી રાખવા ધો છે.

નંજુરી પ્રાદ્યોજો અને સંસાર સુધારો—ગાજુકોતના સૌથી નૂતનાં વિચારના દેશી રાજ્યમાં સૌથી નૂતન વિચારના ગણાતા નંજુરી પ્રાદ્યોજોમાં હવે ધણે સુધારો થવા માંડ્યો છે. થાદ વગેરે તો રક્ષા તામિલ વગેરે પ્રાદ્યોજોના પણ સ્પર્ધ કરતાં તેઓ જાણે થતા એવી તેમની ૨૦ વર્ષપર માન્યતા હતી. તેથી પોતાનાં ઇલ્લમ (ધર)ની બહાર નીકળતા નહીં! ૨૦ વરસ થયાં સુધારો થતાં હવે તેઓ અંગ્રેજી સા- રથપના કરવાની તરફદારી કરતા થયા છે. છતાં તેઓ કેળવણીમાં સૌથી પડાત છે. ૧૦૦ માં ૫ તેજ વાંચતાં આવડે છે. વીસ વરસ પહેલાં નીચાળમાં નંજુરી વિદ્યાર્થીઓ પાઠશી પર બીજ સાથે બેસતા ! તેને બદલે પોતાની મૂર્તિ કે પ્રતિમિ તરીકે આપડી બેસાડતા! વર્ગમાં તેમનો નંજર થડે ઉતરે તો, મો તો એક કોરે સામ્રા બેઠેલા તેમને બદલે પેલી મેલડીઓ ઊંચાનીચા નંજરે ભટી ચાલતી ! એ હક સાથે પ્રીતીઓ પણ અધિર લેતા નહીં. હવે આમલો બદલાયો છે. એ હક તેઓએ છોડી દીધો છે. તરફરે તેમનાં મંદિરો નાપત કીધાં હતાં અને તેની આવક સરકારે તેમને કેળવણી આપવાનાં કામમાં ખર- અવા કમુકાત આપી હતી. તે હવે સરકાર પાળતી નથી. પણ કોમ જન્યત ધંધાથી તે તે આવક કેળવણી માળખે ખર્ચવાં સરકારને આમન કરે છે. દેશના અણુદયનાં આ સુચિન્દો છે.

આ તે સત્ય સતીત્વ—ક્રાન્ડના કોઈનીસ ખાતેની દીવાલોની રક્ષા મોંઘ્ય મેતેલો એવિતિ મરણ પામ્યો. દીવાલોની દીવા બંધ પાડી જવાનો વારો આવ્યો, કસલ બીજ કાઢને તે યંત્ર ચલાવવાની ત્યાં આવડત નહોતી. સીને પણ નહોતી. વળી વૈધવ્યનો હુખવું મિથલ થયું. પરંતુ તેણી હીમત હારી નહીં, મ- ગજ બેઠું નહીં. યંત્રની દીવા ચલાવતાં ન આવડેલો તેથી, પેલે હાથે તે ચલાવ્યા કર્યાં. વાસકુની તેનાં સંતાનોએ પણ ને હાથે ચલાવ્યો. જે એમ ન કાણું હતે તો એક રાતમાં આનેક વહાણો દીવાલોની દીવાની ગેરહાજરીમાં ખરબે લાધી ગયા હતા, અને કલ્પ રોકેરો જન તથા લાખે ફેંકના માસની હાલિ થતે. પતિ મરણના કુખમાં પણ મનુષ્ય સેવા ન બહુવારી માહમ મેતેલોને આ પરમાર્થ તથા બહાદુરીનાં કામ સાર “લીજન એફ એનરના કોસ “નો ઇલકલ આપવાની સૂચના કરનારી ક્રાન્ડના પ્રબસતાક રાજ્યના મહા પ્રધાન પ્રેસીડન્ટ ફેલીક્સને જે અરજ ધરી કાઢવામાં આવી છે તે ઉપર ક્રાન્ડની પાર્લામેન્ટની નીચલી રાજ સભાના ૧૯૦ સભાસદોએ જેવો “રેસુલ્ટ” ને નામે જોગબાજ છે તેઓએ સહી કરી છે.

‘લંડનમાં ધર્મશાળા ઝાંધવા પતિયાળાના રાજાનું’ ૧૧ લાખનું’ દાન—ઈંગ્લંડમાં વરતા શીખો તથા હાંદી અમલદારોનું એક ડેપુટીશન પતિયાળાના જીવાન મદદરાજ જેઓ હાલ ત્યાં હાંદી રીફ્ટ ટીમ ને કમનશીએ વીલાયતમાં બહુ હારે છે તેના કેપ્ટન તરીકે ગયા છે તેમને ડેપુટીશનના આકારમાં હેપટન કેપ્ટ ખાતે મળવા ગયા હતા તેઓની જીવન્યાતથી મદદરાજને લંડનમાં એક હાંદી ધર્મશાળાને રાજ્યાધિષેકના સમરણમાં પાંચો નાંખવા સ્વીકાર્યું હતું તથા તેના ફંડમાં રૂ. ૧૧ લાખ આપ્યા હતા. આ ધર્મશાળાને સાબ શીખ માત્ર નહીં પરંતુ હાંદી માત્રને મળશે એવી આશા છે.

ખ્રીસ્તી થયલા હાંદુઓમાં એકદમ વધારો—ગેલાનાંપુરના વિસ્તારમાં ખ્રીસ્તી ધરમમાં વંચાણવાનું કામ ઘણી ઝડપથી આગળ વધે છે. તેના સંખ્યે જીલ્લામાં ૧૮૮૧ માં તેઓની સંખ્યા માત્ર ૩૬,૦૦૦ ની હતી તે વધીને ૧૯૦૧ માં ૧,૨૫,૦૦૦ જેટલી થઈ હતી. જેથી વસ્તીની ગણતરી પરથી જણાય છે કે, તેમાં દર વરસમાં ચાલીસ ટકા જેટલો વધારો થયો છે અને એકદમ ખ્રીસ્તીઓની સંખ્યા ૧,૭૭,૦૦૦ જેટલી જણાય છે. ૧૮૮૧ નાં વરસની સંખ્યા સાથે સરખાવતાં હાલમાં ૪૬ ટકા જેટલો વધારો થયેલો જણાય છે. હાલમાં આ જીલ્લાની વસ્તીનો તેર ટકા જેટલો ભાગ ખ્રીસ્તી છે. હાંદુ આચાર્યોએ ન્યાત બદલ મુકવાની ધમકીમાં કરવાને બદલે, હાંદુઓ પટલી ભવ છે તેના અગ્રગણ કરવાની વધારે તબીબ તેઓએ કરવી નોંધતી નથી શું ?

વડોદરાની વસ્તી ૨૦,૩૨,૭૭૮ જેટલી અથવા સને ૧૯૦૧ ની વસ્તી કરતાં ૪ ટકા જેટલી વધારે છે. હાંદુઓમાં ૧૦ ટકા જેટલો વધારો થયો છે, જ્યારે મહેમિદનો અને જૈનોમાં અનુક્રમે ૨ તથા ૧૦ ટકા જેટલો વધારો થયો છે.

ત્રાવેણકોરની—વસ્તી ૩૪,૨૮,૬૭૫ જેટલી અથવા સને ૧૯૦૧ ની વસ્તી કરતાં ૧૬ ટકા જેટલી વધારે છે. ખ્રીસ્તીઓમાં ૩૦ ટકા જેટલો, મહેમિદનોમાં ૧૬ ટકા જેટલો, અને હાંદુઓમાં ૧૨ ટકા જેટલો વધારો થયો છે. દર ૧૦૦ રહેવાસીઓમાં ૧૭ હાંદુ, ૨૬ ખ્રીસ્તી અને ૭ મહેમિદનો છે.

કોચીન—રાજ્યની વસ્તી ૬૧૭૮૭૨ જેટલી છે જે ૧૩ ટકાનો વધારો બતાવે છે. ખ્રીસ્તી અને મહેમિદનોમાં ૧૭ ટકા જેટલો અને હાંદુઓમાં ૧૧ ટકા જેટલો વધારો થયો છે.

શુદ્ધિ—એક યુરોપીયન નામે જીર્જ રીગર્ડસન ને યજ્ઞોક વખત થયાં મુસલમાન યજ્ઞ મર્યાદાને તેણે પં. બેનહત સાથે રાંધા સમાધાન કરી મુસલમાન ધર્મ ત્યાગવાનું જણાવવાથી તેને તેમજ શુદ્ધ પ્રાધી છે અને તેનું નામ ધર્મદેવ રાખ્યું છે.

આસુ બાબુનું બીજા ત્રીજાવારના વાંચનમાંથી પસાર !—પાટણના એક વળીકે રૂ. ૨૫૦૦ આપી એક કાઠીઆવાદી છોકરી સાથે ‘વિવાહ’ કર્યો હતો. તે છોકરીને બદલે એક ગરાસીયાની છોકરીને પરાજીવી હીધી તે બદલની વપાસ વણા વખતથી ચાલતી હતી તે દરમિયાન મહેતાપોળના જેટલાલ દ્વારાકાશની સ્ત્રી બાજુ સમર્થ પોતાની બહેનને વિવાહ કરેલો અને તેને બદલે ગરાસીયાની છોકરી પરાજીવી હીધેલાનું જણાવવાથી પોલીસે પકડી હતી, તેને હાલ જામીન ઉપર છોડી છે.

સાસુએનો ત્રાસ—મુરતના સૈયદપુરા ગામક ચેરીની રહેનાર ચંચળ તે કચરાલાલ મજનલાલની સ્ત્રીએ પોતાની સાસુ સાથેની લડાઈથી ક્રોધમાં આવી જઈ તાપી નદીમાં પડી આત્મઘાત પ્રાપ્ત થઈ હતી.

વિધવાનાં પુનર્લગ્ન—ફરખાબાદ જિલ્લાના અધિકારી, અને કાન્યકુબજ પ્રાંતોમાં કુલીન ખાનદાનના પં. બગવાનદીની પુત્રી ને બાળ વયમાં વિધવા થઈ હતી તેનું પુનર્લગ્ન પં. વેણી પ્રસાદના ભત્રીજા ને દેદાબાદમાં કોહર છે તેમની નેટ થયું છે.

કળિયુગનો પ્રભાવ !—સચીન રેટરતા એક ગામ લાછપોરમાં ફાતમા નામની એક માત્ર દર વર્ષની બાળકી ઉપર, માત્ર બે વર્ષના બાળક નામે તુરમદમદે, જાંબુ ખવાવવાની લાલચ આપીને ગામની સડના ગરામી દેહળ બગાડકાર યુવર્તી હતો. રોસ-સાલજ નવાખનના નસુરેલાખાને જુરી સાથે મળતા થઈ તેને

૫ વર્ષની સમ કરી હતી. પણ તેની નાની વયને લીધે તેને ઉદ્યોગશીલમાં મોકલવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. ૧૨ વર્ષના બેકરને આતુ' જ્ઞાનજ કેમ થયું, એમ મહા આશ્ચર્ય છે અને બનાવકાર ક્યાં તેને, તેને જ્ઞાન તો કેટલું પૂરવું થઈ ચુકેલું હોવાનું સૂચવે છે. અત્યંત પ્રેરક સંસ્કારોનું આ પરિણામ છે.

ફલાહાર અને માંસાહાર.

ફલાહાર તથા માંસાહારના સંબંધમાં જુદાં જુદાં પક્ષો પાંચથી નીચેની કેટલીક બંધાર-બેગી કરીને તે વાંચક સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ:—

૧. માછલીમાર ફલાહારની સ્થાપના કરવાની કલકત્તાની એક આગેવાને હાલમાં સૂચના કરી છે. અમુક ખાસ લાયક મહારથોનેજ તેના સલાહ થવાનું માન આપવામાં આવશે. આ સારું તે મહાભાગે પોતાની બગીચા જેવર માછલીપાળાં તળાવની સારી નિગવાઈ છે તે કલ્પન સ્થપાય તો તેને આપવા સ્વીકાર્યું છે. માછલી માલવાની “ નિર્દોષ ” ગમ્મત અને પછી તેનું “ નિર્દોષ ” બોજન !

૨. લાગાના પૈસા માછલી ખાવામાં ન વાપરવા—લાક્ષ્યના પારસી જીવવાળાઓ પોતે અને વેપારીઓ પાસેથી લઈ હાંદુઓનાં મંદીર, સહારત વગેરેના ફોટામાં રૂ. ૬૫૨ અમુક રકમ લાગા તરીકે આપતા આવેલા, પણ તેમાંથી પારસી પંચાયતના ફંડને એક દોકડા પંથુ નહોતો મળતો. તે પછી પારસી જીવવાળાઓએ હાંદુ મહાજન ઉપર આપણું કરવાથી આજ ત્રણ ચાર વરસ થયાં જીવવાળાઓ હાંદુ મહાજનને લાગાના જે રૂપિયા આપના આવે છે તેમાંથી રૂ. ૫૦૦ ની રકમ પંચાયતને પણ આપવાને હાલ થયો છે. એ રકમ વધીને રૂ. ૭૦૦ ની થઈ છે, અને તે જીવવાળાઓના ગમખારતા ફંડ ખાતે જમા કરવામાં આવે છે. તે ઉપરથી મહા જીવવાળાઓએ જીવવાળાઓને પીનાંતી કરી છે કે ગમખારતા જમણમાં દારૂ, ઈંદા કે માંસ માણવાં વગેરે મીનેને ઉપયોગ કરવો નહીં. આ માંગણી જેલક વાળી છે.

૩. સ્વીડનમાં સરકારી ઉત્તિજન—સ્વિડનની સરકારે પોતાની પ્રજાને અન્ન-ફૂલ-સાકની સંપાદનના સીપવવાની જોડવણ કરી છે. ૭ વર્ષ થયાં. ફરીઆની રાજ્યધાની સેન્ટીપીટસબર્ગમાં એક એકનેજ દરતી ફાલેલે, જેમાં ગયાં વર્ષથી માંસનો ખોટાક તદ્દન બંધ કરી, ખાતકાને માત્ર અન્ન-ફૂલ-સાકનો ખોટાક આપવામાં આવે છે.

૪. ગોવધ પ્રતિબંધની કલકત્તા મ્યુનીસીપેલિટીમાં સૂચના—જુવાન ગાયોના માંસ કે આમણ સારૂ વધ થાય છે તેને નિષેધજન કરવાના તથા તે ગાયો પોતાની જોતજનને જન્મ આપવામાં કામ આવે એવા જેવડા સૂચ દેવુંથી, કલકત્તાની મ્યુનીસીપેલિટીના તંત્રરની ખાતાના વડા અમરદારે તેથી ગાયો કાપવા પરનો લાગો ૪ આપ્યા છે તે વધારીને રૂ. ૧ કરવાની મ્યુ. કમિટી-ચાનની જેમજ કમીટીને સૂચના કરી હતી. “ તે માટે દુધ વખત આવ્યો નથી ” એવો જબીર હાલ કમીટીના સાહેબોએ કહ્યા છે. એ દરમ્યાની મુસલમાન લાહજોની વધારી કેમ થાં જતે એવી દેશને કમીટીને બીવવાની દીધી હતી એમ કહેવાય છે !

સત્યના સંબંધમાં મળેલા કેટલાક અભિપ્રાયો.

ચીઆસોરીકેમ ચોરાઈના હીંદુમાં વિશ્વાસ આ. ચોરરી તથા " ચીઆસોરી કમ છંડીયા નામક માસિકના તબી મી. વલ્હાર સંસ્થા, જેઓ, ચીઆસોરીકેમ જેવા વિદ્વાનશ્રીમાં પ્રજા એક કૌથી વિદ્વાન તથા લેખક ગણાય છે તેઓ તા. ૧૧ મી " ઓગસ્ટના પત્રમાં મને નીચે પ્રમાણે લખે છે:— " I congratulate you on your Gujarati monthly. It has respectable get-up with thoughtful contents. " અર્થાત્ " તમારા ગુજરાતી માસિક સાર હું તમને અભિનંદન આપું છું. તે પ્રતિષ્ઠિત સ્વરૂપ અને શુભિચાર યુક્ત લેખો વાળું છે. "

આનંદ સ્મારક કોમીક કોટના બીજા બેજ મી. કુલ્લુવાર મહાવતારા એવી, હવેકાલ " મોડર્ન રીવ્યુ " પત્રમાં નિયમિત રીતે ગુજરાતી સાહિત્યનું અવલોકન કરે છે. તે વિદ્વાન સંસ્કૃતને આ આખા પત્રના સંબંધમાં તે માસિકના ઓગસ્ટના અંકમાં નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપ્યો છે:—

This new periodical augurs well in every respect for its existence. He (the Editor) is well known for his lucid style, cogent reasoning and argumentative writing. What he says he always says in clear-cut, unmistakable language, and the fund of information on which he draws is really very big. The articles in this issue are very valuable and well thought out, and they range from the serious and sound to the comic and light side of literature. Those on the mistaken idea of a Hindu's frugality and on the real meaning of the traditional *Samudra Manthana* (churning of the ocean) are specially readable. We wish him success, and trust he would be able to keep up the high tone with which he has started.

અર્થ:—આ નવું માસિક દરેક રીતે તેના અસ્તિત્વ માટે સારી આશા આપે છે. તબી પત્રના તેજસવી સ્વરૂપ સાર, અલગનાં લોકિકરમિત સાર તથા દલીલબદ્ધ લખાણો કરવા સાર પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ જે પણ કહે છે તે હમેશાં સ્પષ્ટ તથા સમજાયામાં. કમ ન પડી શકે એવી લાંબામાંજ કહે છે અને સમજના જે લાંબા ઉપર તેઓ આધાર રાખે છે તે અવગમ્ય, લઘુ મોટા છે. આ (હુસાઈના) અંકમાં આવેલા આર્ટિકલો કદાચ કીર્તી છે; અને ધણી વિચારપૂર્વક લખેલા છે, આ સાહિત્યના ગંભીર તથા સંગીતીય તેજસવત્પદક તથા મનોરંજન કરવાના વિવિધ વિષયોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુઓની ખોટી ફરકસર તથા સંપ્રદાયના પ્રત્યક્ષ રીતરસ લેખો તો ખાસ વાંચ્યા જેવા છે. હમે તમને વિશ્વ હિંદીઓ, ક્રીઓ અને વિદ્વાન શાખાઓ કીર્તે છે, જે ઉચ્ચ દ્રષ્ટિથી તેમને આલેખ કર્યા છે ને આશુ સમજાવે તેઓ સંસ્કારના મિત્રો.

ગુજરાત કોલેજના વિદ્વાન પ્રોફેસર, પ્રો. નેશાલાલ ચીખનલાલ સ્વામીનારાયણ એમ. એ. તા. ૧૨ મીના પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:— " સત્યના હુલાસાના પ્રથમમાં નોંધ અત્યંત ધર્મ છે. મને હમેશાં એમ લાગતું હતું કે ગુજરાતીમાં ઉચ્ચ, કૃતિનું એક માસિક હસ્તી ધરાવતું નહોતું. જોકે, મારી તથા ખગાશીમાં અગુજરી વિદ્વાનોને સમિતિ વાળું અનેક ઉત્તમ માસિક છે. મારી ખાતરી છે કે તમારું પત્ર ગુજરાતી વાંચનારો પ્રગતીની એ લાંબા વખતની ખોટ પુરી પાડશે. ગુજરાતીઓ ધાર્મિક તથા સાંસ્કૃતિક મુદ્દાઓમાં વલમ મેળા છે. સત્યના પ્રકાર કરતાં તથા વહેમો, ખોટા રીવાજો તથા અસત્યના નાશ કરવા " સત્ય " મને જે ઉત્તમ લેખો લખ્યા છે તેથી હીંદુ સમાજનાં મન ઉપર જે એ મારી ખાતરી છે. "

સત્ય અને બીજે અસત્ય તે અસ્થિતિનો પુત્ર દાનવ. અસત્ય - રૂપ, દાનવ સત્યરૂપ દેવનું. રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારેજ તેને દેવ ધારીને લોકો પૂજે છે. અસત્યને પકડ્યા, પીઠાન્યા પછી તો તેને બધા ધુન કારીજ કરે છે એ કાંઈ સત્યનો જેવો તેવો મહિમા નથી ! ગમે તેવો અસત્યવાદી પિતા, પુત્ર પણ પોતા જેવો અસત્યવાદી થાય એ અશક્યોત નથી ! એટલું જ નહિ પણ પોતે અસત્યવાદી છે તે પુત્ર પણ જાણે એમ કદી ધ્વજીતો નથી. દુન્યામાં અસત્યનાં ગાંઠગાંઠ સાથે છે તે ખરું છે. પરંતુ તે સત્યનેજ આશ્રયે, સમ્રામાં ખપી જાતને, સત્યની ખાંધ પર ઊભીને, ધોતાને પણ તો તે સાચી શકતાજ નથી. લિંથાઓ દુધમાં પાણી એટલી દદ મુશીજ નાંખી શકે છે કે જેટલી દદમાં પાણી. દુધ રૂપજ દેખાય છે. અલણી તો સત્યના ચાંદીના અને ચોનાના સીકાનીજ છે, અને અસત્ય ખનામરી સીકા સત્ય સીકા જેવાજ સફેદ કે પીળા રંગમાં જૂદી જાત ન પડી આવે તે સાચે રંગવા પડે છે, અને તેનાજ જેવા કાપા પણ કાઢે પાડ્યા પડે છે.

અસત્યની દયાજનક પદવી.

જગતમાં અસત્ય પ્રવર્તમાન છે; પરંતુ તે ગુપ્તપણેજ. અસત્ય હમેશાં શરમાતું, ધૂપતું, ભટકતું હોય છે. સત્ય હમેશાં પ્રગટ, નિરૂ અને સ્થિર હોય છે. સત્યનો લોભ કદિ અસત્યમાં ખપવાનો હોતો નથી-લોભ શકતોજ નથી. મોર કદિ કાગડામાં ખપવા માંગતો નથી, ને તેનાં પીઠાં ધાણુ કરતો નથી. અસત્ય, હમેશાં વ્યભિચારિણી સ્ત્રી સુંદર વસ્ત્રના સંગ્રામથી કુત્રીનમાં ખપવા પ્રયત્ન કરે તેમ સત્યમાં ખપવા તેના સુનીર્દામ વેપ ધારણુ કરીને તેમાં ભળી-મળી જવા પ્રયત્ન કરે છે. અસત્ય હમેશાં ધાણુ હોય છે જેને કાંઈ નોનરતું નથી. તેથી તે નોતરેશાંના જેવું, અગોરીયું પહેરી પંગતમાં ઘુસી જાય છે. તેને પોતાનાં પોકડતું જ્ઞાન છે અને પાછળથી પ્રસીદિ પુરી જાય છે; ત્યારે તે યાંતો શરમોંડુ પડી જાય છે અને બહુ વખત શરમોંડુ પડ્યા પછી એ તે નફર થઈ જાય છે.

જ્યાં પ્રકાશ છે ત્યાં અધકાર છેજ, તેમ સત્ય છે ત્યાં અસત્ય પણ છેજ; પરંતુ સત્યનું અગ્નિત્વ હકારમાં છે, અસત્યનું અસ્તિત્વ માત્ર સત્યના નકારમાં છે. અધિકાર પોતે જેમ કાંઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ કે શુણુ નથી પરંતુ પ્રકાશનો માત્ર નકાર છે, જેમ પદાર્થશાસ્ત્ર (Physics) પ્રમાણે શીતતા પોતે કાંઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ કે શુણુ નથી પરંતુ ઉષ્ણતાનો નકાર છે, અમાવ માત્ર છે; તેમ અસત્ય પોતે કાંઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ કે શુણુ નથી પરંતુ સત્યનો નકાર, અભાવ છે.

સત્યની એક વિસદાલુતા સ્વાભાવિકતા.

સત્યનું એક વિસદાલુ લક્ષણુ લઘુપૂર્વક સંખ્યાજી ! સત્યજ કુદરતી, સ્વાભાવિક છે. તમને કાંઈ અચાનક આવીને પૂછે છે કે કલાણી વાતમાં તમે શું કહ્યું તો તમને તરતજ, પ્રથમ જે સત્ય હશે તેમ યાદ આવીને તેજ કહી દેવાની ઉર્મી થઈ આવશે. એ તો પછી તમે જવાબ આપનાં પહેલાં મનમાં વિચાર કરશે કે સત્ય કહીશું તો આ પ્રમાણે મારાં સ્વાર્થને હાનિકારક પરિણામ આવશે, ત્યારેજ તમે સત્યનું રૂંધન કરીને અસત્ય જોતવા નૈવારી કરવા માગો છો. અસત્ય કૃત્રિમ હોવાથી, તે કદાપિ એની મેળે અંતઃકરણમાંથી સ્પુરતું નથી. સત્ય તો હૃદયનાં કુવામાંથી પાણીનાં ઝરણુની પેઠે નીકળ્યાજ કરે છે. અસત્ય જોતવાં મોટે તમારે અનેક તકવિતક અને અંગી રીયા પાટીયા જોતવા પડશે, બહુ વિચાર કરવો પડશે, તેનું ધર બાંધવું પડશે, તે પડી ન જાય તે સાથે અનેક લુપ્તાર્થનાં ભાગીદારી અગ્રવવાં પડશે. આથી જવાબ આપનાં બહુ વાર લાગી જશે, જવાબ આપનાં પણ ઇલભ તેજાણે, અદરેતા અંતરવરે જાણ પડે વિચિત્ર લખાઈ જશે, વાક્ય

રચના તુટી જશે; એટલેજ પૂજનાર્થી ખાતરી થશે કે આ કૃત્રિમ અસત્ય યોગે છે ! ઉત્તર પાણી તપાસમાં અસત્ય જુવાની આપાર મમે તેના આગ્રહ સાચીઓ આવી રીતે અનિવાર્ય રીતે વિલંબ લાગવાથીજ અને જોગપા ખતી બંધાથીજ પકડાઈ આવે છે ! જુલું યોગનાર એક દહાડામાં શું યોગેલો તે મમે તેટલું કંઈથ કરવાં જતાં યોગના જતાં જુલું નવ છે; જ્યારે સત્ય યોગનારને વગર જોગે તે વરસો સુધીં વાદ રહે છે ! સત્ય તો એક પ્રત્યક્ષ શુષ્ક માત્ર છે, તે પ્રેરણા માત્ર છે, તેથી તે હુન્નર નથી, વિદ્યા નથી અને તેથી તે શીખવાની યીજળ નથી. પરંતુ અસત્ય તો એક હુન્નર છે, વિદ્યા છે, અને શીખવી મહા કશિલુ છે ! સત્ય સાર તપની આવશ્યકતા નથી, અસત્ય સાર અનેક તપ કરવાં પડે છે, અનેક કરી પાળવી પડે છે, તે યોગનારને મંગલ અસત્યનું પડે છે, હૃદયની પ્રેરણાઓને બચાકારથી દબાવવી પડે છે, છુપાવું શરમાવું પડે છે, નકટ યથું પડે છે; એ બધાં અસત્યવાદીને તપવા પડતાં કૃતયોગ છે !

જલ તથા નૌકાનો દષ્ટાંત.

સત્ય ઉપરજ અસત્યનું અવગ્રહન છે તે આપણે ઉપર ભેઈ ગયા. તે અવગ્રહન કેવા પ્રકારનું છે તે હવે આપણે નિશ્ચિત કરીશું. સત્ય સમુદ્રનું જલ છે. અસત્ય તે પર ફરતી નૌકા જલપર ભાર રૂપ છે અને જલથીજ તરે છે. શીરીકસનો એ પ્રસિદ્ધ નિયમ છે કે જલ પોતા ઉપર પોતા જેટલાંજ વજનનો ભાર ખમે છે. તરતી ગીજને, તે ગીજની સપાટી નીચેનાં પાણી થી વિશેષ ભાર થતાં તે ગીજ તરન ડુબી નવ છે. અનેક વધુઓ વગર શીજે પાણીમાં તરે છે તે એજ કારણથી કે જલ કરતાં તેમનો ભાર ઓછો છે. મનુષ્ય પણ વસ્તુતઃ જલથી ઓછો ભારી છે અથવા અમુક સ્થિતિમાં થઈ શકે છે તેથીજ તરી શકે છે. નીમક જલથી વિશેષ ભારી હોવાથી ખારા પાણીમાં અર્થાત્ સમુદ્રમાં માણસ નહીં કરતાં વધુ આસાનીથી તરી શકે છે. કારણ એ છે કે વધારે ભારે ખારા પાણી વધારે વલત ઊપાડી શકે છે. ટકીના તાખાના એકીયા માછીનારમાં આવેલો 'ડેડ સી' દુન્યામાં સાથી ખારાં પાણીનો અમુક છે, એટલે સુધી કે તે પાણી ઝાડું હાકી શકતું 'ફેશુ' નથી અને તેથી તેનું નામજ 'સન સમુદ્ર' પડ્યું છે. તે સમુદ્રની અંદર મનુષ્ય ડુબી શકતોજ નથી એ જાણી આમથાત કરનારજો નિરાશ થશે. આખા સત્યની આ સ્થિતિ છે. સત્ય પણ અસત્યનો ભાર પોતા ઉપર પોતાના વલન તથા ઘેરાયા જેટલોજ ખમી શકે છે. સહેજજ અસત્ય દુધમાં આથા જતાં થોડાં પાણી પેડે તેનીજ આથુ નવ છે; પરંતુ ઝાડું અસત્ય તેમાં નોખશે તો પરિણામ ડુબી જવાનું આવશે. સત્ય અસત્યનો ભાર થોડો થણે ઉપાડે છે, પરંતુ વધુ થતાં આખી નૌકા ડુબી નવ છે. દેશમાં ન્યાં સુધી અસત્ય કરતાં સત્ય વિશેષ હેલ છે. ત્યાં સુધીજ તે દેશની ઉન્નતિ રહે છે પરંતુ જો પાસું અત્યાચ છે અને અસત્યનું પામું ઝુકવા મડિ છે. તો પછી તે દેશ, અવશ્ય ડુબી નવ છે. સત્યની પ્રધાનતા હેલ ત્યાં સુધીજ વ્યક્તિ સંમતિ અને ડોઢ પણ ગીજ સપાટી ઉપર રહી શકે છે. ન્યાં પણ અસત્ય પ્રધાન થયું ને સત્ય જોણું થયું. ત્યાં સપાટીની નીચે તરાપો છુટી જવા વગર અને તે છેક તળેટીમાં ગયા વગર રહેતો નથી. સત્યનો સ્વભાવ વસ્તુ માત્રને સાબરના જલની પેઠે ઉચે શખવાનો અને તેનો ભાર સહન કરવાનો છે. તે સર્વેના આધાર રૂપ છે. સર્વેના શોભાળ છે. તેને તમે એકજ ચીજથી દેખવી શકો છો. અને તે ગીજ તે અસત્ય છે. મહાન સત્ય રૂપ દેવ દાનવાની સંખ્યા દેવની વિશેષ થવા જતાં જલર હમેશાં દારી નવ છે. પ્રાચીન દંતકથાઓમાં દેવો વારંવાર દારી જવાની જે દંતકથાઓ આવે છે તેમાંથી જો કંઈક પણ સાર ગ્રહણ કરવાનો હેલ

તો તે એજ છે કે, અસત્યની વૃદ્ધિ થવાથી સત્યની હાનિ અને નિગતિનો નાશ થાય છે. દેવામૃત સંત્રામ ખીજું કાંઈજ નહીં પરંતુ સત્યાસત્ય વચ્ચે આવતી સ્પર્ધા તથા તેઓ વચ્ચે આવતું તુલ્ય સુદ છે ! જ્યારે સુદમાં દેવો હારી જાય છે ત્યારે વિશ્વની સહાય માંગવા દેવો જાય છે તે માત્ર એજ સત્યનું રૂપ છે કે વિશ્વ કહેતાં સૂર્ય તેનો પ્રકાશ થતાં દાનવ કહેતાં અધકાર તેનો નાશ થઈ જાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો સત્યનો અસંતોષી પ્રભાવ થતોજ નથી. પ્રકાશને અધકાર નાશ કરતોજ નથી; કારણ કે અધકાર માત્ર પ્રકાશના તિરોલાવ-અભાવનું નામ છે. એટલુંજ થાય છે કે જેમ સૂર્ય ઉપર વર્ષા ઋતુમાં વાદળ આવતી પડતાં અથવા રાત્રી આવી પહોંચતાં, પ્રકાશનો હાલુપર્વત નાશ થાય છે તેમ, અસત્યની પ્રધાનતા થતાં સત્ય માત્ર તિરોલાવને પામે છે. અસત્યનાં વાદળાં ચાલી જાય છે અને અતિ સત્યનો સૂર્ય તો જેમનો તેજ પ્રકાશી છે. અસત્યની ગમે તેમ તમે છત કરાવો પરંતુ તે અપવાદ રૂપ હોવાથી, કૃત્રિમ અને બ્રહ્માકારનું હોવાથી તે ઝાંઝી વાદ ટકી શકતું નથી. સત્ય તો એક નિયમજ નહીં પરંતુ સૃષ્ટિનો મહા નિયમ છે. સત્ય ચરિત્ર છે અને અસત્ય તેને હાથ પડતો રોગ માત્ર છે !

સત્ય એકે મણુ-કર છે.

આપણા શાસ્ત્રો પ્રમાણે મનુષ્યે જીવનમાં પિતૃ, દેવ, અને ઋષિ એ ત્રણનાં મણુ સુકવવાં જોઈએ. તે ઉપરાંત જો કોઈ ચોથા મણુનો ધણી હોય તો તે મનુષ્ય જાતિ છે. સત્ય એ એકે સાર્વજનિકે કર છે કે જે તમારે મનુષ્ય માત્રને દરેકજ આપવાનો છે. પરમાત્માએ વાણિ તમને સત્ય જોડવાનેજ આપી છે, અને તમે તે વિશેષ સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા ન જોતો તો અવાચક પશુ જેવાજ તમે થયા અને એ ત્રણ અથવા કર ચૂકવવા કાંઈ મુશ્કેલ નથી. તેમાં તમારે કરો પુરુષાર્થ કે પરિશ્રમ કરવાનો નથી. ઉદ્ધતું અસત્યમાંજ તેની તો આવરતકતા પડે છે. ઘોડેચાર મનુષ્ય જીવ ઉપર કુહાકુ કર તો લાગે છે, પરંતુ તે જેમ કુદરતી છે, અને કુદકા પોતાની મેળેજ થાય છે; અને તેથી કાંઈ ચકાતું નથી તેમ સત્યનું છે. નિરંતર અસત્યમાંસ થવાથી કદી નાક ફુપી આવવાની તેમજ ચાલતી વખત હાથ નિરંતર હાલવાથી કાંઈ કદિ કોઈએ હાથ ફુપી આવવાની ફરીવાદ કરી સાંભળેલી છે ? નહીંજ. તેમજ સત્ય જોડતાં કદિ પુરુષાર્થ કરવો પડતો નથી. મહેનત તો તે ન જોડવા રૂપ પ્રાણાયામમાં છે ! ત્યારે સત્ય ન જોડનારા જેવા મૂર્ખ ખીજા કોણ હોઈ શકે ? આ પક્ષના સમર્થનમાં પ્રખ્યાત મૌન્ય શ્રીમદ્ ડ્યુગલ્ડ રેનુઅર્ડનું એક વચન ઉદ્ધૃત કરીશું:—

That there is in the human mind a natural or instinctive principle of veracity, has been remarked by many others; the same part of our constitution which prompts to social intercourse prompting also to sincerity in our mutual communications. Truth is always the spontaneous and native expression of our sentiments; whereas falsehood implies a certain violence done to our nature in consequence of the influence of some motive which we are anxious to conceal.

અર્થ:—અનેક અધકારી કદી ચુક્યા છે કે માણસના મનમાંજ સત્યનો નિયમ કુદરતી અથવા પ્રેરણાત્મક છે; આપણા અંતઃકરણ ચતુષ્પદમાં જે વિભાગ આપણને સાંસારિક વ્યવહાર કરવા

પ્રેરે છે તેજ વિલાસ આપણું પરપરના સંબંધ-સંદેશોમાં સત્ય કહેવા પ્રેરે છે. આપણા વિચારોનું સત્ય એ શાસ્ત્રાત્મિક અને સાદુશુદ્ધ દર્શન છે; જ્યારે અસત્ય, જે હેતુવિશેષ છુપાવવા આપણે ઇતિહાસ છીએ તેને લીધે આપણું સંબંધાવને બગાડકારથી બદલીને, બોલવું પડે છે એમ લાગ્યા, વગર રહેતું નથી. (અપૂર્ણ.)

શ્રી મુંબઈની સુરતી દશા પોરવાડ ન્યાતના નિયમોનો નિબંધ.

મુંબઈમાં વસતા પરંતુ મૂલ સુરતના દશા પોરવાડ જાતિના સુધારક જાતિના વિદ્વાન સંજ્ઞાનેએ જ્ઞાતિના સ્વીકાર સાથે-જાતિનાં વહીવટ અર્થે તેના નિયમોનો એક નિબંધ-સંસદો ઇપ્સી પ્રગટ કાઢ્યા છે. તે સૂચના અર્થે ખાનગીમાં વહેંચાઈ છે, અને તેની એક પ્રત હાથમાં હાથમાં પણ આવી છે. તે વાંચી જોનાં અનેક તરંગો તથા વિચારો ઉત્પન્ન થયા છે, જેની કેટલીક નોંધ લેવા આવશ્યક લાગે છે. નિયમોનો આ ખર્ચો નિરસદેહ એટલી સંભાળ પૂર્વક તથા સર્વ દ્રષ્ટિથી સચવામાં આવ્યો છે કે જે જ્ઞાતિ તે સ્વીકારશે તે તે ન્યાતના સીવીલ તેમજ સીમીનલ પ્રોસીડીર કોડ તરીકે પુરતો થઈ પડશે. પરંતુ જ્ઞાતિ તે સ્વીકારવા વિશેષ મોટા સદેહ છે. દરેક જ્ઞાતિ એક ઊંડી પાર્શ્વભેદ છે, જેમાં લીબરલ તથા કોન્સર્વેટીવ એવા બે પક્ષ તથા આંધ્ર તથા ઉમરાવ એવા બે વિભાગો છે ! લીબરલ પાર્ટીની દરખાસ્તો તથા બીજાની સામે થયું એ કોન્સર્વેટીવ પાર્ટી પોતાનું કર્તવ્ય માને છે. આ ખર્ચો પણ પોરવાડ જાતિની લીબરલ પાર્ટીએ શુદ્ધ કર્યો છે, તેથી કાંઈ નહીં તો, પક્ષાપક્ષીને ખાતર, પદ્ધતિ, જ્ય આપવા ખાતર, કોન્સર્વેટીવ યાને નૂતના વિચારના જ્ઞાતિજનો તેની વિરુદ્ધ થશે એ વિષે કશો શક લાગતો નથી. આ ખર્ચો તા. ૧૫ મી જુને પ્રગટ થવા પછી, “ આપાદ શુદ્ધ પૂર્ણિમા પછી જેમ અને તેમ બદલાયો તે પર વિચાર કરવાને ન્યાતનું સાબળું બોલાવવામાં આવશે ” એમ ખર્ચોની પ્રસ્તાવનામાં ન્યાતના રોકેટરી કહે છે. પરંતુ આવળું ઉત્તરના આવવા છતાં સાબળું મળ્યું નથી તેજ તાત્કાલિક રીતે થઈ શકવાનું સૂચવે છે. હવે સમગ્ર રાજ્ય નથી કે સુધારકો આ નિયમોથી શું સંજોન લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે. તેઓમાંના ધણીક એક પક્ષ મી. દક્ષીણાચી કલખમાં તથા બીજા પક્ષ ન્યાતની વાડમાં રાખીને હવા છે તે જ્ઞાતિ બંધાવણની ઉપવેદિના વિષે પણ તેમનાં ચિંતની ટાપોડાલ અવસ્થા સૂચવે છે. જે એક વખત તેમની ખાતરીના થઈ દોષ કે, જ્ઞાતિ બંધાવણનું નિર્ણયક, અસાસ્ત્રીય, તથા દેશાન્તરિણાધક છે તે તે તેઓ જ્ઞાતિ બંધાવણનું મરત્યુત કરનારા નિયમો ધરી આપવામાં પોતાનાં હૃદયનાં મંતવ્યોને ધણ કહે છે. બીજા દોષ ઉપર, પોરવાડ આદિ વિભાગો કાલના અંત પર્યંત ચાલતા દેવામાં તેઓ પોરવાડ તથા દેશનું એવ માનતા દોષ તે પણ આ નિયમોથી તે હેતુને યાત્રી સિધ્ધિ મળશે એવું કહ્યું નથી, એવ માનનારોએ આવા નિયમો જોઈતાજ નહોતા અને જોઈતા પણ નથી.

✽

✽

✽

જે સમસ્ત જ્ઞાતિઓ આવા નિયમો સ્વીકારે તે તેથી એ સતોષ પામવાનું કામ છે. તેથી કાંઈ નહીં તો તેઓ ઉપર નિયમપૂર્વક કાર્ય કરવામાં સંસદો પડશે; પરંતુ પ્રથમ તો એ નિયમો સ્વીકારકો કે કેમ તેજ એક અંબાર મળે છે, અને બીજું, જે એક વખત સ્વીકાર્યા તો પણ તેથી હવે સંસદો તે સ્વીકારતું બંધનકારી કરવાનું શું સાધન જ્ઞાતિના સુધારક પક્ષ પાસે છે ? ધાર્મિક કે તમને નૂતના વિચારવાળાઓ વચ્ચે આપણે કે હવે તે નિયમોને પાળીશું. પરંતુ તે વચ્ચે પાળવાનું વચ્ચે તેઓ ક્યાં આપે છે ? આજે પસંદ કરી કાપે તે ફેંકી દે તો તેમનો કેળુ હાથ પકડે એમ છે ? એ તો કુળ પર લીંપણ અને કાળજી પર રચાઈ લખાઈ નહીં પણ ધોળાઈ જેવું થયું, અને ન્યાં સર્વોપરી સના નહીં દોષ ત્યાં એ વસ્તુ સ્થિતિ દંભી થયા વગર રહે એ માનસરતાત્મક સર્વથા વિરુદ્ધ છે. લોકો સહારના કાલને એટલાજ સાથ

માન આપે છે કે, જે તેને નહીં માને તો તેના ઉપર શારીરિક ન્યાતન કરીને તેને કાયદા અનુકૂલ વર્તવાની ફરજ પાડી રાખાય છે. સમસ્ત પોલીસ લશ્કર, તોપખાનું, હાથગોળો તથા નૌકા સધળું સરકારની તથા હાથ કોઈની પાછળ આજ્ઞાની વાંદ જેવું ઉઘું છે તેથીજ તે નિયમો પળાય છે. જ્ઞાતિમાં નિયમોની રક્ષા કરનાર એવું કંઈ ઉપરિ બક્ષ છે ? તે છેજ નહીં. ગમે તેટલો નાના પણ ન્યાતમાં ગમે તેટલા મોટા પક્ષને હંકારીને તોળા કરી શકે છે. એક પણ ગરમ મીઠાળનો ન્યાતની સામે થાય છે તો તેને પાંચ સાત બોલકુ કે સગાએ મળેજ છે, અને તેટલા ન્યાતનો તરણો : ટુપાડવા અને કાંઈ નહીં વળ્યું તો પોતાનું તડ પાડવા તૈયારજ છે. ન્યાં સુધી તડ પાડવાની નાના પક્ષની સત્તા ઉપર ન્યાતના બહુ મતનો કરોઃ અંકુશ નથી ત્યાં સુધી ન્યાત સંબંધી સધળા નિયમોનું એકજ ભવિષ્ય હોય શકે. માન્યા ત્યાં સુધી દેવ નહીં તો પથર જેવો નિયમોની પરવશ રિયતિ છે. જે ચઢાય ત્યારે ધોળા પીવાય તેને જરૂર મોટા વહેલો કોઇને કોઇ ધોળા પીનાર મળેજ, અસાધારણ શ્રમ તથા વિચાર તેમજ અમૂલ્ય સમયનો લોભ આપીને આ નિયમાવલી તૈયાર કરનાર શુભચિંતક જ્ઞાતિઓ નિયમો દ્વારા બિન્ન બિન્ન જ્ઞાતિનાં, નિરંકુશ સત્તાના જ્ઞાતિઓને બાંધી લેવાની તે તબીબ કરે છે, તે હમને તો ઉપરોક્ત કારણસર 'દેતીવ' રાખ્યું બતાવવા જેવો સાહેસ માત્ર લાગે છે. હાલમાં પણ જ્ઞાતિના નિયમો નથી એમ નથી. તે દફતરે લખાયલા હોય છે. ન્યાં સુધી તેનો કોઇએ બંધ નથી કાઢે ત્યાં સુધી તે સર્વમાન્ય હોય છે; પરંતુ બંગલોમાં સાથે બંગલો કર્તાની શિક્ષાપાત્રતા વિષે મતભેદ ઉભો થાય છે. આ પ્રમાણે દરેક ન્યાતમાં સામાન્ય પ્રસિધ્ધ સર્વસ્વીકૃત નિયમ હોવા છતાં દરેકજ અને છે તો તે નિયમો છપાયા માત્રથી, જ્ઞાતિઓનેતો રજાબાજ એવિતો સુધી જરો એમ માનવું કમલુ લાગે છે. પ્રસ્તુત નિયમોમાં પણ નિયમ બંગ કરનારને વંધતામાં વંધતી કેટલી શિક્ષા કરવી તેજ નક્કી થયું છે. સાદકુટુંબ પરિવાર તથા વ્યવહાર રાખનારા સર્વેને પણ સાદકુટુંબ જીવનપર્યંત જ્ઞાતિ બહિષ્કૃત કરવાની તથા ગમે તેટલી મોટી રકમનો દંડ કરવાની તથા ગમે તેટલી ન્યાતો અભ્યાસવાની અને લહેણ કરવાની ફરજ પાડવાની જ્ઞાતિની અભ્યાર સુધીની સત્તા રદ કરીને આ નિયમોના ૧૫ મા પ્રકલ્પમાં ૧૫૩-૮ ની ૬ ની કલમમાં ન્યાતના સમસ્ત ફોજદારી શિક્ષાના કાયદાની સમપ્તિ કરવામાં છે. તેમાં કૌણી ગંભીર અપરાધ કરનાર બહિષ્કૃતને—તેના કુટુંબને કે તેની વ્યવહાર સાથે વ્યવહાર ન રહે નહીં—વધુમાં વધુ રૂ. ૫૦૦૦ નો દંડ તથા ૧૨ વર્ષની ન્યાત બહિષ્કૃતી શિક્ષાની મુઠાઈ કરાવવામાં છે. જે નિયમોનો બંગ કરવા હોય તો હદ ધરાવવા છતાં, બંગ કરવા પ્રયત્ન વિશાલ ક્ષેત્ર રહે છે જે હેબીટુ છે. રાજ કરવાની ન્યાતની સત્તા બોધી કરવાથી, એક રીતે ન્યાતની સત્તા તથા ન્યાતનો ભય ઉઠશે તુટી જશે; નિયમોનો બંગ કરવામાં શિક્ષાની અનશ્વિતતાને લીધે જે ભય હાલમાં રહે છે તે નીકળી જશે; આથી પણ એકંદર જ્ઞાતિમાં અવ્યવસ્થા વધશે, અને નિયમના હેતુને નિયમોજન નિષ્ફળ કરવામાં સહાયમૂલક થઈ પડશે.

એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં એક પક્ષે બહુ મતથી પસાર કરેલાં બીજાને નાનો પણ માન આપે છે તેનું કારણ એજ છે કે રાજ્યનાં તથા ન્યાતનાં તત્ત્વોમાં એક મોટો ભેદ છે. સંસ્કૃતમાં જ્ઞાતિ રાજ્યનો અર્થ તપસસતાંજ તે ભેદ નક્કી થાય છે. જ્ઞાતિનો મૂલ અર્થ " સમ્યક્કામ્ય " એકે કાય છે પ્રિત્તિક્ષિ. તથા મામા માસીનાં ઊકડાં ઊકડીઓની ન્યાત બની હોય છે. ધર્મીક ન્યાતો મૂલ એજ કુટુંબોની વંશજ હશે. જ્ઞાતિમાં એક રક્તતા હોવાથી નિયમ બંગ કરનારનો પક્ષપાત કરવો તેના સંબંધોના પોતાનું કર્તવ્ય ગણે છે, અને તે સ્વાભાવિક છે. પિતાએ ચોરી કરેલી તેની ખાતરી થવા છતાં, કચો પુત્ર તે નિર્દોષ કરી છુટી નવ તેનો બળતો પ્રયત્ન નહીં કરે ? પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં નાના પક્ષની વ્યક્તિઓ પ્રચ્છ એવો કરો સકત સંબંધ હોતો નથી. માત્ર સ્વતંત્ર મતભેદથી અસમ્મતતાથીજ તેઓ ફાલુપર્યંત નેટાયા હોય છે. બીજા વખતે તેઓમાંના કેટલાક સરકારી પક્ષમાં તથા સરકાર પક્ષના કેટલાક વિરોધ પક્ષમાં વંદ મળે છે. પરંતુ જ્ઞાતિઓમાં તો તેઓ ફેરફાર થયોજ નથી. સંબંધ તુટવાને બદલે નવા વિવાહો અને લગ્નોથી તે વધારે ગાંઠ થતો નવ્ય છે. જ્ઞાતિમાં મમતા એટલી તો અધિક હોય છે કે, નિયમોનિર્ધાર, નિયંત્રણ, પ્રમાણિક મતભેદ માટે અપકારજ નથી. બધી ' મેનેરી ' ને અનુકૂલ વર્તવાની " માળનેલીરી " ને ફરજ પાડવાનાં સાહિત્યો પણ

ન્યયિત પારો દને તો તે પણ એ નાના પસું સંદીરિક નિકંદન કરી રાખે. તેને ફેરવી તો રાક્ષસ નહીં. રક્ત સંબંધ હોય ત્યાં કેન્દ્રન્યસ્થનો સવાલ બાળ્યેજ રહે છે. આ માનસ સિધ્ધાંતની નિયમો યદનાસ્થો અવગણના કરે છે તેથીજ તેઓ નિયમો રચવામાં આપણે બધી પરિશ્રમ લે છે.

*

*

*

નિયમોના ધરનારોએ જુના વિચારવાળાઓ તે સ્વીકારે તે સાર પોતાના હૃદયના વિચારોને તથા હૃદયોએ વસામાં રાખીને, અનેક સુધારાઓ જાતિના નિયમોમાં દાખલ કર્યા નથી એમ અનુમાન કરવાને કારણ મળે છે. દાખલા તરીકે, કેળવણીના સુધારક વર્ગ માનવી એ જાણે છે કે વલ્લિ ભાગમાં લગભગ વધાર સર્વજ્ઞા નિર્બાધિત હોવા જોઈએ. તે સાર કરો પણ હંડ-કે લહેલુદારી (ઈરિયન સોશીયલ રીફોર્મરના શબ્દમાં) “જાન” હોવી ન જોઈએ. પરંતુ જુના વિચારવાળાઓનો તે વિષે સખન વિરોધ છે. તેમને પ્રસન્ન કરવા પોતાના હૃદય વિરુદ્ધ આ નિયમોમાં એવી મનાવણી કરીને નાખી છે કે, “કાંઈ પોતાની કન્યા પર ચોરામાં આપવી નહીં. આપશે તો તે રૂ. ૫૦૧ સુધીના દંડને પાત્ર થશે. પર ન્યાતમાં કન્યા આપનારને રૂ. ૫૦૦૦ સુધીના દંડ અથવા ૧૧ વર્ષની (ન્યાત બંદારની) સજા અથવા બન્ને કરવામાં આવી શકશે; કોઈ જાતિબંધુ કોઈ પણ પરન્યાતની (વલ્લિ) કન્યા પરગી લાવશે તો તેને વધુમાં વધુ રૂ. ૫૦૧ સુધીના દંડ આપશે. પરંતુ, સમસ્ત નિયમોમાં હમને આ કરીને સૌથી ખેલભર લાગે છે. કમમાં કમ આ વાત એવી નથી કે જેમાં સુધારકોએ જુના વિચાર સાથે સદમન થયું જોઈએ. આ કામમાં ન્યાય તેમજ નીતિની વિરુદ્ધ છે. પેલવાડજી શું એટલી બધી કામની છે કે તેનો આંક પાંચ હજાર કરાવે? અને બીજી ન્યાતની કન્યાઓનો આંક રૂ. ૫૦૧ કરાવે? બીજી ન્યાતોને મળે એ ન્યાય કેમ ઉતરશે? ખરેખર કન્યા મળે તેને આપવાની માગણી સના ઉપર અંકુશ મેલશે એના જેવું કન્યાના સુખને દાનિકતા બીજી કઈ નથી જાતિઓનો માત્ર ન્યાતના મરીમ ઉકારાઓ રચી નહીં જાય તેની સંભાળ રાખે છે. પરંતુ તેઓ કન્યાઓનાં દિલો તો કરો વિચાર કરતાજ નથી. જો મળે તેવા મરીમ પરંતુ દોષિયાર તથા બાળેલા દરો તો જરૂર તેમને કન્યા મળશેજ. બાળે કન્યા જરૂર હોય તેમ બાપા પ્રશોમ કરેવામાં આવે છે. “કન્યા આપવી લેવી” એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે “વર આપવો લેવો” એમ પણ શા માટે નથી કહેવાતું? ખરી વાત તો એ છે કે, જોને અર્ધચેતન અર્ધજન માનીને કામ લેવામાં આવતું હંજી બંધ થયું નથી તે એક લેવા આપવાની ચીજ સમજવામાં આવે છે. જરૂર વરત તથા દોષિની ગતિ તેજ કન્યાની ગતિ છે. “દોકરી અને ગાય વગાવે ત્યાં જાય” એ કહેવનમાં કન્યાને આપણા લોકો પ્રાચીનકાળમાં રૂ. ૧૧ ની કામની ગણતરી અને દામમાં પુષ્કળ અપાતી ગાય સાથે જો તુલના કરે છે તે તેમના શ્રી સંબંધી વિચારની ખરી કરોટી કાપે છે. પેલવાડ કે મોટા કન્યાએ કમ પ્રમાણે પેલવાડ કે મોટાના જ્યારમાં પડતું એવું ન્યાતો જાળવજાતી કરાવે છે! તેમની પોતાની કે પિતામાતાની જાણ તથા દિલ એ ન્યાતને મન કરી ચીજ નથી! રાજકન્યાઓને રાજકુમારો સાથે જ્યારમાં પડતું પડે છે તેમાં તો હજી કાંઈક પણ રહસ્ય છે, જો કે અનેક રાજકન્યાઓ તેમજ રાજકુમારોએ એના ફરજિયાત પ્યારને બજાકાર કરાવવા જેવું માનીને પોતાને મનપ્રમના સંધાચરુ પ્રેમ વા શ્રી સાથેજ સંવતંત્રનાથી લગ્ન કરીને એ રાજનિયમનો બગ કર્યો છે. પરંતુ પેલવાડ કે મોટા એ જાતિના ઉકારાઓમાં એવી શી વિરોધતા છે કે, તેમની સાથે પસંદવાને ન્યાત પેલપોતાની ન્યાતની કન્યાઓને ફરજ પાડવાનું વાગળી કરાવી રાકે છે પરંતુ આ વિચાર એટલા તો આજળ વધેલા છે કે, જુના વિચારના સામ્યનોના લક્ષમાં તે, આવી રાકે એમ નથી. તેમાં તેમનો કસુર નથી. પેલવાડ જમાનામાં ન જોઈએ સ્વીકારતું અને તેને ખરે મદદ કલિન છે. બસા બસા સુધારકો પોતાની જહાવરવામાં નોકરીયા નવા વિચારોની વિરુદ્ધ થાય છે તો બીજાના જુના વિચારવાળાઓ પોતાના સંસ્કારને વરા વર્તે તેમાં નવજાન શી! તેમ બીજા હાથ ઉપર એ સ્થિતિ સુધારકો પણ લઈ ચલાવી રાકે એમ નથી. સુધારકો આ સૌથી કપરોની જાગ્રતમાં જુના વિચારવાળાને ફેરવવાને બદલે પોતે તેમની પાછળ ધસાયા છે!

સુધારકો માટે સુધારો કરવાને એક જ ઉપાય છે. તે એ કે, તેઓએ પ્રસંગ આવે ત્યારે શક્તિના હાનિકારક બંધનોનો આયુષ્ય બંધ કરવો, પોતાના કૌટુંબિકોનો બહાર ન્યાતમાં વિવાદ સંબંધ કરવો ઇત્યાદિ કામો કરવાં, અને ખૂબી શક્તિને જે અન્યાયવૃંદ્ધ હોય તે અન્યાયવૃંદ્ધ હેતુ. હમણે નિષ્કર્ષ છે કે જે ૫-૭ શક્તિઓ પછી સખ્ત રીતે શક્તિની સામે યશ અને તટ પાટવા તૈયાર થશે તો આખી શક્તિ કયું કરી શકશે નહીં. દરેક શક્તિમાં આખી શક્તિને હંકારવા બેઠયે તે કરતાં વધારે સુધારેલા દેશવાસી ચડેરશે છે. પરંતુ તેઓ મોટા બાગે આભિષેકગળ વિચારના અને કાયર છે એમ સરોક કહેવું પડે છે. નાન બહાર યવાથી તેઓ નાનું દેશનીમાત્ર થતા હોય એટલા ડર છે. ધામ્યક તો સાંજનામાં તકસરી રવાણો ઉભા થાય ત્યારે સાંજનામાં નહ બધાને ધમધમારી આવવાને બદલે, ધરમાં ઉઠ્યા બરાણ રહે છે. જે દેશની ઉન્નતિ કરવી હોય તો ન્યાતોને માત્ર વિદ્યોતિજક તથા બીજાં ફરિયા વહીવટ કરવાથી વધુ શક્તા નહીં હોવી બેઠયે. સ્કોલેજમાં તથા બેપાનમાં હરે કુલોનો માત્ર (તે દેશીની શક્તિઓ), નુંબોમાં, અટકમાં તથા ઇતિહાસમાં રહી બધ છે તેમ આઢીની પેટા શક્તિઓનું ચતુ બેઠયે. ચાર મુખ્ય વર્ણન રહેવી બેઠયે. એ વસ્તુ સ્થિતિ આજુવામાં સાંજના નિયમે કરવાથી તો સુધારકોના હાથ ઉઠ્યા બંધાય નરો. નિયમેની ચોડી ધારી ગેરહાજરી, ન્યાતની પડાપડી, ન્યાતના બદુમતને પોતાના કરાવોને અમત્રમાં સુધારનાં સાધનોની ગેરહાજરી એ વસ્તુઓનો તો સુધારકોનાં ન્યાત બધાસુને સિધ્ધિ કરી નાંખવાનાં સર્વોત્તમ રાત્રો છે. જે શક્તિ બંધારણ આજુજ રાખવું હોય તેમને હમે સુધારક કહેતાજ નથી. વિધવા વિવાહની વિરોધ થનાર સુધારક હોઇ શકે, પરંતુ શક્તિ બંધનેને અંતપર્યંત કાયમ રાખનારને સુધારકમાં ગણના કરવી અશક્ય છે. જે પોતાના સુધારકો શક્તિ બંધના લીધાવની હોય તો કયું કહેવાનું નથી. ખૂબી નહીં તો આ તેમની નવી રમનથી તેઓ ઉઠ્યા ફરશે એમ કલા વગર આવતું નથી. દાખલ કરેલા ચોરાક સુધારા પછી ન્યાત વિચારવાળાને પસંદ આવવાતા નથી તેથી ઘણું કરીને તો નિર્બંધ આપોજ રહ યશે, પરંતુ પસાર યશે તો તેથી અંતમાં તો સંસ્કાર સુધારકના કામને હાનિજ છે. ખજી સુધારકો માર્ગ કાયમનો બંધ થઇ જશે. સુધારકો શક્તિઓમાં રહેવા છતાં ત્યારેજ મનમાનતો સુધારો કરી તેમજ કરાવી શકશે કે ન્યાતે તેઓ નિરર બનીને યક્ષો સુધારો કરીને ખજી ન્યાત પૂછે ત્યારે બપાવ અને નરર પડે તો લગાઇ કરવાને તૈયાર થશે. તેઓએ હમેશાં 'દોષેસગા' ન બધણુ લેવી બેઠયે કારણ કે નાની રાખ્યા સાર હમેશાં તેજ ઉત્તમ માર્ગ છે. ફરયાદ કરવાનું ન્યાતને કારણ આવડું. વારી તેને યવા દેવી અને સુધારકોએ પ્રતિવાદી થવું. પ્રથમ તો ફરયાદી ન્યાતવાન ન દેવી, અથવા ઉસડી મુકવા પ્રયત્ન કરવો. ધક્કે કે ન ચાલુ. એ નિષ્કર્ષ છે કે, તે છતાં વારી કયું પ્રતિવાદી પાસેથી વસુલ કરી શકે એમ નથી, કારણ કે તેની રીધી વસુલ કરી આવનાર કોઇ સત્તાધિકારી છેજ નહીં. આજો સરચામ રસ્તો મુખને વિષયોની બુલબુલામણીમાં તથા નુના વિચારવાળાઓ સાથે બંધાવ બનતાં પહેલાં આગળથી રાસાર્થો કરવાની અથડાઅંધીમાં પડવાની પદ્ધતિ પસંદ કરવી મુશ્કેલ છે.

દુન્યાની એક સૌથી નાની પરંતુ વિદ્વાન પ્રજા-આઇસ લેન્ડરો.

મિત્ર દેશમાં વસ્તી ગ્રામીન કાઠની પાહુડી પ્રજા પોતાને ઇજ્જતની ખાસ પસંદ કરેલી. પ્રજા Chosen People of God માનતી. સ્વર્ગવાસી મહાત્મા રાનાદે હોદુસ્તાનના લોકોને વારંવાર ઇજ્જતના પસંદ કરેલા સંતાનોની ઉપમા આપતા. પરંતુ મ્યાથર્મિત રાનાદિનાં આ વચનમાં સત્ય કરતાં આશાનું તત્વ વિશેષ હવું કારણ કે ઇજ્જતની કૃપા જે પ્રજા પર ઉતરી હોય, તે ભારતીઓ જેટલા દુન્યા છે તેટલી દુન્યા હોય એ અસંભવિન છે. જે સ્થિતિમાં જે માનસિક તથા શારીરિક આનંદ આઇસલેન્ડની પ્રજા ભોગવે છે, તે બેતાં ઇજ્જતની માનીતી તો તે પ્રજા હોય એવો બાસ

થાય છે ! આ ટાપુ સ્કૅન્ડિનેવીયન અને ઉત્તર-પશ્ચિમ, અને અતિશીતકટિબંધ આર્કટીક મંડળની કટોકટ સમીપ આવ્યો છે. તે છતાં પરમાત્માની કૃપાથી તે ટાપુમાં શીત બહુજ યોગી છે. અનેક કુદરતી ચમત્કારોને લીધે તેને કુદરતે ખીન કુદરતી ઉષ્ણતા બક્ષી છે ! આઇસલેન્ડ કાંઈ હિમ્વરતી પ્રસાદી પૃથ્વી થઈ જતી નથી. ૧૯૦૧ ની વસ્તીની ગણતરી પ્રમાણે તેની વસ્તી માત્ર ૭૮, ૯૨૭, આશરે પોણા લાખ મનુષ્યોની છે. તે છતાં તે વ્યવહારિક રીતે સ્વતંત્ર છે. તે નામમાં તો ડેન્માર્કને તાળે છે, પરંતુ તેને સંસ્થાનો જેવી સ્વતંત્રતા મળી છે, અને ૩૬ સભાસદોની બનેલી પાર્લામેન્ટ જે આઇસલેન્ડીક ભાષામાં ઓર્કથીંગ કહેવાય છે તેના હાથમાં સંપૂર્ણ સત્તા છે. રાજ્યની વાર્ષિક ઉત્પન્ન ૧૦ લાખ રૂપિયા છે અને ખરચ પણ તેટલોજ છે. પાર્લિયું “અલ્થેર દેયુ” તેને નથી. ત્યાં નાકા કે લશ્કરનો પણ ખરચ નથી ! જગત પણ માત્ર દારૂ, તંબાકુ વગેરે હાનિકારક વ્યભેદો પરજ લેવાય છે. ત્યાંની પ્રજા વિદ્યુષી, શાંત, નિરપરાધી અને નિર્દોષ છે ! કોઈ પણ દેશ પોતાનાં મુખ અને વે. બનો, નિરૂપાધિ અને શાંતિનું આણું સાફ જાહેર જતાની શક્યો નહીં !

આઇસલેન્ડની વિદ્વતા.

પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ પ્રજા આઇસલેન્ડો જેટલી શાંતી પણ નથી ! ગામેગામે પ્રાથમિક શાળાઓ છે, અને ત્યાં નથી ત્યાં શિક્ષકો અવસરવાળાઓને શીખવવા સાથે અર્પિત કરતા રહે છે; અને શાળાનો પ્રબંધ નહોતો તો બાકી ઘેર શીખે છે. એકપણ મનુષ્ય અભણ તો નથીજ. બકિ, વધારે મોટા ભાગ વિદ્વાન છે ! આઇસલેન્ડો જેટલાં પુસ્તકો વાંચવાના તથા વર્તમાનપત્રો વાંચવાના શોખીન છે તેવી દુન્યામાં બીજી કોઈ પ્રજા નથી. પોણા લાખની વસ્તીમાં-જે મુજબના લાખખાસા વોર્ડથી અડધી છે, તેમની ભાષામાં, અંકવારીયામાં એક અથવા બે વખત નીકળતાં એક બે નહીં પણ ૧૮ વર્તમાનપત્રો છે, અને તે ઉપરાંત માસિક તો છતાં. સૌથી મોટું નગર રેકનબીક છે, અને તેની વસ્તી માત્ર ૬,૭૦૦ મનુષ્યોની છે. પરંતુ ત્યાં પુસ્તકાલય તથા વિદ્યાલય એવાં છે કે જેવાં આ દેશના લાખ માણસની વસ્તીના શહેરમાં નથી. રાજધાનીમાં જે રાષ્ટ્રિય લાઇબ્રેરી છે, તેમાં ચાલીસ હજાર પુસ્તકો છે, જે સંખ્યા મુજબ પ્લાઝાની સૌથી મોટામાં મોટી રાજ્ય એશિયાટિક સોસાયટીની મુજબની શાખાની ટાઉન હાઉસમાં આવેલી લાઇબ્રેરીથી ૧૦,૦૦૦ વધારે છે. તે ઉપરાંત તેમાં ત્રણ હજાર કામતી મેન્સુરીયો છે. વળી એક લેડીન શાળા, એક ધર્મગાન આપનારી શાળા તથા એક મેડિકલ શાળા છે. રાજધાનીથી ઉતરતી વસ્તીવાળું શહેર હસરન્નેર છે, તેની વસ્તી ફક્ત એક હજારની છે ! ત્યાં ૪ એલીની શાળાઓ, અનેક લાઇબ્રેરી, તથા ૩ દેવશાળાઓ છે ! વિદ્યાવિજ્ઞાસી મંડળો જેવાં કે ‘આઇસલેન્ડીક લીટરરી સોસાયટી, પ્રાચીન વસ્તુશાસ્ત્રની સોસાયટી વગેરે પણ છે. આ બધા એક, ઈંગ્લીશ ને સ્વેડીશ જેટલા પોણા લાખ માણસની વસ્તીમાં- મુજબના એક નાના વિભાગ જેટલી પ્રજામાં ! તેઓ પુસ્તકો વાંચવા માત્રના શોખીન નથી. સ્વદેશમાં આવતા કોઈ પરદેશી પાસેથી સંપત્તિ જે પણ નવું જાણવા જેવું હશે તે આનંદથી અને આતુરતાથી શ્રવણ કરશે. એ પ્રજા દુન્યામાં સૌથી જ્ઞાનુ છે. કોપનહેગન (ડેન્માર્કની રાજધાની) ની સુનીવરસીટીના આઇસલેન્ડમાં મેન્સુએટો ધણા છે.

કોઈ કદાચ કહેશે કે આ પ્રજાની વિદ્યાનું કારણ તેમને મળેલા અનુકૂલ સંયોગો હશે; પરંતુ સત્ય એ છે કે પ્રતિકુલ સંજોગોમાં પણ તેઓએ વિદ્યાદીની ઉપાસના કરી છે. દેશને વિસ્તાર

આશરે ૪૦ હજાર ચોરસ માઈલનો છે. તે લંબગોળ છે. તેમાં રેલ્વે જેટું અણક્ય છે, કારણ કે તેમાં સપાટ ભુમી થોડીજ છે. તેમાં ૧૦૦ તો જવાલામુખી પહોરો છે. ૧૭૮૩ માં જવાલામુખીની રાખ એટલી ઉડી હતી કે તેથી બે લાખ મેટા; ૨૮,૦૦૦ ઘોડા, કડો કે આઈસલેંડોનાં જંગમ ધનનાં ત્રણ ચતુર્થાંશ નષ્ટ થયેલ આ કાંઈ વિદ્વાને અનુકૂળતા કરી આપનારી. સ્થિતિ તથા બનાવો નથી. એમ કહેવાય છે કે ભરકતા રજારીના ધંધા વિવાદોદ્ધિને પ્રતિફલ છે, અને કરી હામનો વ્યાપાર તેને અનુકૂલ છે. બિચારા આઈસલેંડો તો મોટે ભાગે રજારીજ છે. વસ્તીના મોટા ભાગ ભરવાડ તથા દોર ઉછેરવાના ધંધા કરે છે. હાલજ કાંઈક વેપાર પધ્ધતિ છે. અનાજ તથા ખેરાકી માત્ર બહારથી આવત કરવી પડે છે. એવી પ્રતિફળ તથા ગરીબ સ્થિતિ છતાં પણ આઈસલેંડોએ જે વિદ્યાવૃદ્ધિ કરી છે તે શું કાંઈ પણ પ્રજા માટે ધરા લેવા લાયક નથી ? તેઓ વાંચવાના કૃતલા, શોખીન છે તેના ખ્યાલ આપવા એટલુંજ કહેવું; બસ ઘરો કે કવિનર કાલીલાસ ફૂલ શકુંતલાનું ભાષાંતર પણ તેમની વિદ્યા તૃપ્તાના સમન સાર આઈસલેંડીક ભાષામાં કરવામાં આવ્યું છે ! તેઓ કાંઈ સામાન્ય રીતિવિદ્વાન (Learned અથવા literary) છે એટલુંજ નહિ પણ તેમનામાં મહાન મંથકારો, કવિઓ તથા લેખકો પણ પુષ્કળ થયા છે. ધણીએ તે પોતાના અથો મટે આખા યુરોપમાં પ્રખ્યાતિ મેળવી છે. તેમનું પણ આપણા જેવું મહાભારત છે જે “સામ” નામે પ્રખ્યાત છે. તેમાં, વીરરસ પ્રધાન છે અને તે દેશના પ્રાચીન કાળના વીરો તથા સાહસિકાની અદ્ભુત કથા, સુંદર રીતે, તેમાં, કહેવામાં આવી છે. તે ટાપુ રેન્ડીનિયીવનોએ ૯ મી સદીના મધ્યમાં શોધ્યો, ત્યાર પછી તેમાં વંસચંદ્ર થવા લાગ્યો. તે પછી ૨૦૦ વર્ષની અંદર આ કથાઓ પ્રથમ આલેખાઈ, અને તે વખતથી અત્યાર સુધી એ દેશમાં મંથકારોની પરંપરા ચાલી આવે છે. સાવનસ, ધર્મ, ઇતિહાસ ઇત્યાદિ વિવેચો ઉપર કોંકરો સ્વતંત્ર પુસ્તકો એ ભાષામાં લખાયાં છે. તેઓ કાંઈ ઘોડા વાંચી નહીં, પરંતુ જગત પ્રારંભથી સદીઓ થયાં વિદ્વાન છે. દુન્યાની સાથી ઉતરમાં આવેલો એ દેશ વિદ્વાનોનું સ્વ છે. સ્વતંત્ર પુસ્તકો ઉપરાંત અન્ય ભાષાઓના ઉત્તમ મંથોના ભાષાંતરોના પણ તોરો નથી. આ ભાષાના ટ્રાન્સક્રેશન પણ થઈ ગયા છે. પોતાના દેશની દરેક, ઝીણી તથા જુની વાતની શોધ મોળ કરવામાં તથા તે પર અથો લખવામાં તેઓએ કરી યંત્રાન સુખી નથી.

આઈસલેંડની પ્રજા કાંઈ પણ રીતે પનાશ્ય નથી તે છતાં તેઓમાં ધન પ્રાપ્તિ, આદિ કારણોસર અપરાધો બહુજ આજા થાય છે. કાંઈ પણ સુધરેલી પ્રજા આઈસલેંડની પ્રજા જેટલી નિર્દોષ ભાગ્યેજ હશે. બીનગુનેહગાર હોવા માટે તે પ્રજા નામાંકિત છે. તેઓ ધર્મ દ્યુધરના મતાના અર્થાત પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના ખ્રીસ્તીઓ છે. તેઓ ધાર્મિક, નિતિમન, સતોષી અને સુખી છે. અન્ય અનેક પ્રજાઓ અનેક વાતોમાં આઈસલેંડી પ્રજાથી સહસ્રગણીં અસીધાતી. હશે, પરંતુ આટલી નાની વસ્તી, સ્વતંત્ર રહીને, આટલી સુખી વિદ્વાન હોવાનો તો ધણું કરીને જગતના વર્તમાન ઇતિહાસમાં આઈસલેંડોના અનુપમ દર્શન મળશે. ખચ્ચીન હોંદુઓએ તેમનું અનુકરણ કરવું પડે છે, તેમની વાંચવાની શક્તિઓ ખાસ નક્ક કરવા જેવી છે. તેમની મંદના અને મુદ્તાનું એક મુખ્ય કારણ પુસ્તકોદ્ધાર મળતાં સામાન્ય જ્ઞાનથી પણ તેઓ સહિત હોવાનું છે એમ કહેવામાં તેમને હામે અન્યાય કરતા નથી.

વિશ્વ-દર્શન.

(લેખક-પ્રાણીજન વિ. શુભ બી. એ.)

૧.

પ્રસ્તાવના.

ધર્મની સૃષ્ટિનો મહિમા અગાધ છે. સૃષ્ટિની તાત્કાલિક રચના અને વિશ્વમાંના અનંત અંશોનો વિચાર કરતાં મનુષ્યની શ્રદ્ધિ કુદૃષ્ટ થઈ જાય છે. આપણી પૃથ્વી ઉપરના સર્વે પદ્ધતિઓના મનુષ્ય સ્પર્ધી, દર્શનથી અને બીજાં જ્ઞાનનાં સાધનોથી અનુભવ કરે છે. પરંતુ પૃથ્વીની બહારના પદ્ધતિઓ-જે માત્ર દર્શનનાજ વિષય છે તેનો-તેઓ અનુભવ થવો અશક્ય છે; અને એટલા માટેજ મનુષ્ય પ્રાણીની ઉત્પત્તિથી તે આજ સુધી તેને માટે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો મનુષ્યના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, હમણાં પણ થાય છે, અને હવે પછી પણ થશે. આદિ સૃષ્ટિમાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ-જ્યારે થઈ ત્યારે વેદનું જાન જેમને મળવાને માટે લાપક હતું તેવા જાતિ-ક્રમો, શિવાય જે જે મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા, અને તે પૃથ્વીના જે જે ભાગ ઉપર થયા, તેમાંનાં સર્વે મનુષ્યોને સરખાવે જ્ઞાન મનુષ્ય હોય એવું સંભવનીય નથી. આમાં મનુષ્યોના જ્ઞાનની વંશપરંપરાથી શ્રદ્ધિ થતી ગઈ છે અને તે દૃષ્ટિથી જોતાં પુરોગીય સિદ્ધાંત પ્રમાણે આદિ કાળમાં મનુષ્યો અજ્ઞાન હતાં, અને મનુષ્યના જ્ઞાનની શ્રદ્ધિ થતી ગઈ છે એમ કહેવામાં પણ કંઈ અસત્ય જણાતું નથી. પૃથ્વી પરના દરેક ભાગમાં રહેવારાં સોપનકાળમાં મનુષ્યોના પૂર્વજોની આદિકાળમાં જ્ઞાન-સમૃદ્ધિ એક સરખી નહોતી અને જે ભાગ ઉપરનાં મનુષ્યો આદિકાળમાં પશુવત્ હતાં તે ભાગનાં મનુષ્યો વિશેષ કરીને જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધિ કરના ગણાં હોય તો તે દૃષ્ટિથી જોતાં પુરોગીય સિદ્ધાંત સત્ય છે; પરંતુ તે અવગણિત નથી તેમજ એટલું તો ખરું કે પ્રાચીન કાળથી આજ સુધી જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન મનુષ્યો કરતાં આજનાં છે છતાં તે અપ્રજ્ઞ રહ્યાં છે; કહાંપણ મનુષ્ય સર્વન થયું નથી, અને યશો પણ નહિ. આત્મા અને પરમાત્માનો અવગતિ અને સર્વજ્ઞતાનો સંબંધ-એક અનાદિ છે. અને તેટલા માટે તે અનંતકાળ સુધી રહેશે. આજ એજ કે જેમ પ્રાચીનકાળમાં તેમ આજે પણ મનુષ્યના મનમાં આજ સૃષ્ટિ વિશે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. આકાશ એ શું છે? તે કેટલું દૂર છે? આપણી આસપાસ અનેક મચ્છર પદાર્થ આપણને દેખાય છે તે શું છે? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા છે? રોના બન્યા છે? હમણે અનેક પ્રશ્નો મનુષ્યના મનમાં સદાજ ઉત્પન્ન થાય છે. આજ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થયા એ સ્વાભાવિક છે અને વેદમાં પણ અનેક સ્થળે મહાન ગૂઢ વિષયોનો જોખ પરમાત્માએ પ્રશ્નોના વિચારીત કર્યો છે. એક તરફ વૈદિક જ્ઞાનથી અજ્ઞાન એવા પશુવત્ મનુષ્યો અને બીજી તરફ વૈદિક જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થઈ અજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા મોક્ષપદાર્થ થયેલા ક્ષત્રિયો એ જેની વચ્ચે અનેક ભેદનીના મનુષ્યો કદરી રહ્યાં. અને મનુષ્ય સૃષ્ટિની આદિથી તે આજ સુધીમાં ઉપજા પ્રશ્નોના ઉત્તરો અનેક દેખીને મનુષ્યોએ પોતા પોતાની જ્ઞાનસામગ્રીના આધારે અનેક પ્રકારના અજ્ઞા છે. મનુષ્ય પ્રાણીની ઉત્પત્તિથી દરેક ભેદનીના મનુષ્યોના જ્ઞાનની વિધિ કેવી થતી ગઈ તેનું દર્શન મનુષ્ય-ચક્રિની અધ્યયનમાં

કેટલુંક જાણુપ આવે છે. “બા, આલસામાં જવાને કેટલી નિસરણીઓ જોઈએ?” “એમાંથી વરસાદ પડે છે તે શું તેમાં કાણું છે તેથી?” “આંદોને સૂરજ ક્યાંથી આવે છે ને ક્યાં જાય છે?” ઇત્યાદિ પ્રકારના પ્રશ્નો શુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણને મોટે ધણા ભાગ્યશાળી માન્યાપે સાંભળ્યા હશે. ચંદ્રનું આલ્હાદકત્વ જોઈને અને વસ્તુતઃ તે કેટલો મોટો છે, કેવો છે, ક્યાં છે, તે ન જાણીને નાનાં છોકરાંઓએ તેને પોતાની રમવાની ચીજ માની લીધેલી હોય એવો અનુભવ ધણાને થયો છે. એ અનુભવને પરિણામેજ કદાચ “મા મને ચંદ્રલીઓ વહાલો; મા મને રમવાને આલો.” ઇત્યાદિ લખાણું હશે. મનુષ્યના મનની આવી સ્વાભાવિક સ્થિતિ જોઈનેજ પરમાત્માએ વેદમાં પણ એવીજ તરેહના પ્રશ્નો પૂછાવી ઉપદેશ કર્યો છે. પૃચ્છામિ ત્વા પરમાન્તં પૃથિવ્યાઃ પૃચ્છામિ યઞ મુવનસ્ય નામિઃ । અર્થાત્-પૃથ્વીના અંત અને જીવનનો નાશિ હું તને પૂછું છું, તેમજ કિં સ્વિદાસીદધિદ્વાનમારક્ષમણં કતમત્સ્વિત્ કથાસીત્ । અર્થાત્-આ વિશ્વનું (સર્વનું) અધિષ્ઠાન શું છે, આરમ્ભણું શું છે, અને એની કયા શું છે? સારાંશ, કે આ સંસારનું અધિષ્ઠાન શું છે, કારણ અને ઉત્પાદક કાણું છે; અને તે કેવે પ્રકારે રચાયો છે, ઇત્યાદિ-પ્રશ્નોત્તર રૂપે જ્ઞાન વેદમાં પણ જડી આવે છે. મતક્ષય કે વિશ્વનો વિસ્તાર કેટલો છે, વિશ્વમાં શું શું ભરેલું છે, તે શેનું અને કેવી રીતે બનેલું છે, હાલની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુધીમાં તેને કેટલો વખત થયો, તે કયા નિપમથી ચાલે છે, અને તેનું હવે ખજી શું થશે, એ વિચાર પ્રાચીનકાલથી મનુષ્ય ગ્રાણીના મનમાં આવ્યો છે; અને તેના નિર્ણય તોણે વધારાશક્તિ કરી દીધી છે. તો પણ તેના વિચાર અને શોધ આકુળ છે. અસમજના નિર્ણયોથી તેનું સમાધાન થતું આવ્યું નથી, તેથી જ તેની શોધખોળ આગળ ચાલે છે, એ સ્પષ્ટ છે. માટે આ બાબતમાં હાલના સમયમાં માણસ જ્ઞાતે વિદ્યા (Science) ના બળથી જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેનું કંઈક દિગ્દર્શન કરાવવું એ આ સમયને હેતુ છે, અને તેથી એનું નામ વિશ્વદર્શન એવું આપ્યું છે.

વિશ્વવિસ્તાર.

આરંભકાળમાં મનુષ્યો પાસે વાહન, યાન આદિ સ્થાનાંતર કરવાનાં સાધનો નહોતાં. તે સાધનોની મનુષ્યોને જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઈ અને તે મેળવાતું અને બનાવવાનું જ્ઞાન થતું ગયું તેમ તેમ તે પ્રાપ્ત કરી લીધાં. આપણે ઉપર જોયું તેમ સર્વ મનુષ્યોને સંપૂર્ણ વૈદિકજ્ઞાન મળ્યું આશ્ચર્ય હતું. જે મનુષ્યોને વૈદિક જ્ઞાન મળ્યા-છતાં કેટલોક કાળ સુધી વારંવાર વૈદિક ઉપદેશ ન મળતો રહેવાથી જેમનું જ્ઞાન નષ્ટવત્ થયું-જેઓને મરિચોના સમાગમ થયો નહિ અને દૂરના ભાગ ઉપરના જે મનુષ્યોને વૈદિક ઉપદેશ પહોંચી શક્યો નહિ-એવા અનેક મનુષ્યો પશુવત્ સ્થિતિમાંજ રહ્યા હતા એમ કહીએ તો ચાલે. તેવા લોકોના વિશ્વના વિસ્તાર વિશેની કલ્પના કેવી હશે તેના કંઈક વિચાર આપણે કરીએ.

દ્રષ્ટિમર્યાદામાં એકી વખતે નજરે પડનારો પ્રદેશ, અને ભણ્યાદિ શોધવા માટે જે પ્રદેશમાં ફરવાનો પ્રસંગ આવે તેની આસપાસ નજરે પડનારો પ્રદેશ એજ આરંભકાલીન મનુષ્યોની પૃથ્વી હશે. એટલે આસપાસ ચાર પાંચ ક્રોસની વિજ્યાના વર્તુળમાં આવનારો પ્રદેશ તેજ પૃથ્વી.

ની મર્યાદા કે જે “ રહેલા આસપાસના સમુદ્રમાંથી સૂર્ય ઉપર આવે છે ” એવા અર્થના જે ઉદ્ગાર પ્રાચીન કાળના કેટલાક લોકોના અંધમાં જડી આવે છે તે ઉપરથી પૃથ્વી ઉપરથી જેટલો પ્રદેશ નજરે પડે છે તે પ્રદેશનો છેડો જ્યાં આવે છે તેના કરતાં સૂર્ય વધારે દૂર છે એવું તેમને લાગતું નહોતું. અર્થાત્ પૃથ્વીની મર્યાદા જેટલી છે તેટલુંજ ઉંચું આકાશ છે, અને આ જે દેખાય છે તેટલીજ પૃથ્વી છે અને જે છે તે સર્વ આજ છે—આવી આરંભકાલીન અજ્ઞાની મનુષ્યોની સર્વકલ્પના એટલે વિશ્વકલ્પના હોવી જોઈએ. (વિશ્વ=સર્વ.)

પણ પછી તરતજ તેમને જણાઈ આવ્યું હશે કે આપણે જ્યાં જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં પૃથ્વી તો છે જ. ગમે ત્યાં જઈએ જોએ પણ ત્યાં તેના છેડા દેખાતો નથી. કૂવાનો દેડકા કૂવાને જ વિશ્વ માને તો તેમાં દેડકાનો વાંક નથી. કૂવાની બહાર એક વાર તે આવ્યો કે તરત તેનું વિશ્વ મોટું થઈ જાય છે. એવીજ સ્થિતિ આદિકાળના માણસોની થઈ હશે. વિશ્વ મોટું છે એવી ખાતરી તેમની થતી ગઈ પણ હજી તેમને સત્ય જ્ઞાનની જરૂર હતી. અને તે જ્ઞાન મૂળ ક્ષેત્રે વેદ ઉપદેશોનું પ્રત્યક્ષ રીતે અથવા મનુષ્યપરંપરાથી તેમને મળ્યું. વિશ્વને ઉદ્દેશીને કરેલા વેદના ઉદ્ગાર—“ અનંત છે, અપાર છે, ” એવા—તેમણે સાંભળ્યા અથવા અનુભવ્યા, અને આખરે વિશ્વ અનંત છે એવું તેમણે માન્યું.

વિશ્વ અનંત છે એવું જ્ઞાન મનુષ્યને આરંભ કાળમાં થયું ખરું, પણ તેના અનંતત્વની સત્ય કલ્પના ધણી કાળ સુધી સંકુચિતજ રહી હતી. વેદ સર્વ વિદ્યાનું મૂળ છે. વેદમાં વિદ્યાને વૈદ્ય, શાસ્ત્રા અને કૃષિ નથી. તે જો હોત તો મનુષ્યને ભુદિને ઉપયોગ કરવાની અને કર્મ કરવાની પ્રજા જરૂર રહેત નહિ. વિશ્વ અનંત છે, અપાર છે, એવી કલ્પના ધણી ધણી પ્રાચીન કાળથી મનુષ્યને યજ્ઞોત્તરી હોય એવું નજરે પડે છે. પરંતુ અનંત અને અપાર તે કેવી રીતે તેના ખરો ખ્યાલ થવાને લાગ્યા વરસો વીતી ગયાં છે ! હાલ પણ લાગ્યો—કરોડો મનુષ્યો હોવાત છે કે જેમને વિશ્વના અનંતત્વ અને અપારત્વનો ખરો ખ્યાલ નથી. વિશ્વની વાત તો એક બાલુએ જ રહી પણ જે પૃથ્વી ઉપર આપણે રહીએ છીએ તેનાજ ખરો વિસ્તાર અને ખરી સ્થિતિ જાણવા માટે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ પછી લાગ્યો વર્ષ થઈ ગયાં છે. આપણાં પુરાણો કે જે પોતે વેદમુદ્દક છે એમ સ્પષ્ટ રીતે કહી શકે છે તેના કર્તાઓને વિશ્વ અનંત છે એવી વૈદિક કલ્પના મળી નથી એમ કહેવુંજ તદ્દન અશક્ય છે. છતાં પણ પુરાણોમાંના પૃથ્વીના વિસ્તાર વિષેના ખ્યાલ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા આદિ કેટલે દૂર છે તેની કલ્પનાઓ વિશ્વના અનંતપણાના ખ્યાલથી કેટલી દૂર અને કેટલી વિરૂદ્ધ છે ! વેદનું મૂળ કલ્પના લાગ્યાદિ ઋષિઓના નિકટ સંબંધમાં આવનાર લાગ્યાણી દેશના મનુષ્યોમાંજ ન્હ. એક સામાન્ય વૈદિક સિદ્ધાંતમાં જ આટલી બધી અજ્ઞાનતા રહે તો પછી દૂરના દેશોના મનુષ્યોમાં એવા એવા અનેક સિદ્ધાંતો વિષે અજ્ઞાનતા રહે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય ? વૈદિક સિદ્ધાંત જાણ્યા છતાં પણ જે દેશના લોકોની આજે એવી સ્થિતિ છે કે જાણે કંઈ પણ વાર તે સિદ્ધાંત તેના જાણવામાં આવ્યાજ નથી, તો ૨ મનુષ્ય સૃષ્ટિના આદિ કાળમાં વૈદિક સિદ્ધાંતો અન્ય દેશના મનુષ્યોને મળ્યા હતા છતાં અન્ય કારણોથી, અને લાગે વખત સુધી વૈદિક સિદ્ધાંતો સાથે સંબંધ નહિ રહેતાથી, તેઓ જુલો ગયા હશે; અને પૂરોપીય મનુષ્યોની પેઠે ફરીથી—જાણે કે પ્રથમથીજ—પશુવત્ સ્થિતિમાં આવેલા મનુષ્યોની પેઠે—તેમણે પાછી ઉત્પત્તિ કરી હશે અને હમણા પણ કરતા જાય છે. ફરીથી પશુવત્

સ્થિતિ થવાને હજારો વર્ષ નીકળી ગયાં હશે. પણ આ સ્થિતિનેજ મનુષ્ય સૃષ્ટિનો આદિ કાળ હોય એવું માની એવો સિધ્ધાંત ઉત્પન્ન થયો છે કે મનુષ્ય જાતિમાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. જેમ એક વૃક્ષ કાપી નાખીએ પણ તેમાં મૂળ જમીનમાંથી નહિ ઉપજાડ્યાથી વખત આવે તેમાંથી અંકુર ફરી નીકળે છે, તેમ વૈદિક જ્ઞાનનું મૂળ મનુષ્યોની વિચાર ભૂમીમાં, ને બાપા ભૂમીમાં હતું જ. મખત આવતાં તેમાંથી અંકુર વારંવાર ફૂટતા ગયા અને વૃક્ષ વધ્યાં. જ્ઞાનની વૃદ્ધિનો અર્થ આ રીતે લઈ શકાય એમ છે, અને તે અર્થે સેનાંતે સત્ય છે. જ્ઞાનનું ઉત્ક્રમણ (Evolution of knowledge) સંબંધી યુરોપીય ગ્રંથો તપાસતાં અમે ઉપર કહ્યો છે એવોજ અર્થ “જ્ઞાનની વૃદ્ધિના” સંબંધમાં નીકળી આવ્યો છે. સારાંશ વિશ્વ અનંત છે એ વિચાર ધણો જુનો છે તે વિચાર આદિ મનુષ્ય સૃષ્ટિના લોકોને મળવાને ઘણો વિશ્વંજ ક્ષણો નહોતો. પરંતુ પૃથ્વીના ખરો વિસ્તાર આદિથી લઈ વિશ્વના અનંતત્વની વિચારની ખરી કલ્પના થવાને અનેક વર્ષ વીતી ગયાં હશે. આપણા પ્રાચીન ગણિત જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં પૃથ્વીનો વિસ્તાર ઘણો વધુમ રીતે કહેલો છે; પણ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ પછી આ ગ્રંથો અનંતાં સુધીમાં કેટલાં લાખ વર્ષો થઈ ગયાં હશે તે કોણ કહી શકશે !

મહોની સંખ્યા.

આપણી મૂળી જેવા પણ તેના કરતાં કાંઈ નાના અને કાંઈ મોટા એવા, હુપ-ચુકાં આદિ બીજા નવ મહો સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. તે શિવાય સૂર્યમાત્રમાં નાના અદ્વિતીય સુધીમાં લગભગ ૩૫૦ જડી આવ્યા છે. મહોની આસપાસ ફરનારા ઉપમહોઃ આજ સુધીમાં ૨૨ જડી આવ્યા છે. બીજા કેટલા જડી આવશે તે કોણ જાણે છે ! મહોની દશગતિ (apparent movement) નું જ્ઞાન પ્રાચીનકાળમાં ઘણી સારી રીતે જણીતું હતું. પણ તેની સત્યગતિ (real movement) નું સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર, અને મહત્વ (size) નું મુદ્દજ નહોતું ધણું તે જ્ઞાન હમણાં ૨૦૦ વર્ષમાં થયું છે.

હાલનો સમયમાં વિશ્વના અનંતત્વની કલ્પના અથવા વિશ્વના વિસ્તારનું જ્ઞાન કેટલું જણું વધી ગયું છે. તે જુઓ. સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે આશરે સવા નવ કરોડ માઈલનું અંતર છે. એકલા આકાશથી આ અંતરનું જ્ઞાન જરાજર થઈ શકે તેમ નથી. એક વેગવાન ઘોડો અહીંથી નીકળી રાત્રિવિસ દોડતો જાય તો તેને સૂર્ય ઉપર જવાને માટે એકહજાર વર્ષ થઈ જાય. પંચજન મેત્ર જેવી કાંઈ ખાસ આગમીમાં ખેસી જો આપણે સૂર્ય તરફ જતા નીકળીએ તો બાર્ણા અવધાં ૭૦૦ વરસ થઈ જાય. પૃથ્વી ઉપરના પદાર્થોનો વિસ્તાર, સ્થળો વચ્ચેના અંતરો, કલ્યાદિ માપવા માટે હાલનાં આંગળાં, હાથ-પગ (ફૂટ) ક્યાદિ સ્વાભાવિક અને હમેશના સહવાસમાંનાં માપો મનુષ્ય જાતિએ ચોક્કસ છે. પણ આ માપોથી જ્યાં કાર્ય થઈ શકતું નથી ત્યાં બીજાં તેવાંજ સ્વાભાવિક અને પરિચિત માપો મનુષ્યોએ શોધી શખ્યાં છે. આશરે માણસની ઉંચાઈ જેવું બદલાય મનુષ્યની સાધારણ લંબાઈ જેવું માપ તે હંડ અથવા મનુષ્ય છે. કોસ એ માપ માણસે મેટ્રે પાડેલી ખૂમ (કોસ) જ્યાં સુધી સંજગાય તેની લંબાઈ ઉપરથી નીકળેલું હોય તેમજ અને ઉંચેલ માપ માણસની ઉત્પત્તિ પણ તેનીજ કાંઈ રીતે મચેલી હશે. પણ સૂર્ય આદિની વચ્ચેનાં અંતરો માપવા માટે માણસ અને કોસથી પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી. એટલા માટે સૂર્યમાત્રામાંની જ્યોતિષોનું અંતર માપવા સાદા ખગોલવેત્તાઓ કાંઈ કેઈવાર પૃથ્વીની

નિશ્ચિત માનદંડ (Unit of measurement) કહે છે, અને તે કરતાં પણ વધારે અંતરો વિષે કહેવું હોય તો સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચેનું જે અંતર છે તે અંતરનો માનદંડ લે છે. સૂર્યમાતામાંના છેલ્લા પ્રદ જે વરણ (Neptune) તેની વચ્ચે અને સૂર્ય વચ્ચે અંતર સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચેના અંતરના માનદંડ જેટલા ત્રીસ માનદંડ જેટલું છે. ૭૬ વરસ સૂર્યની પ્રદક્ષિણા પૂરી કરનારા 'હેલી'ના ધમકિત્તું મધ્યમ અંતર સૂર્યથી એવા ૩૫ માનદંડ જેટલું છે, અને કેટલાક એક ધમકિત્તું અંતર તો ૪૦૦૦ માનદંડ કરતાં પણ વધારે છે! માદક્ષમાં ને તે અંતર કહીએ તો તે ૪,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ (ચારસો અબજ) માદક્ષ કરનાં પણ વધારે છે!

તારાઓનાં પરિવાર !

આ કેળવણી આપણી સૂર્યમાળા વિશે કહ્યું. પણ આવી સૂર્યમાળાઓ આકાશમાં કેટલી છે અને - તે કેટલે દુર સુધી પથરાયેલી છે તેની ગણતરી થઈ શકતી નથી એમ કહીએ તો ચાલે. શરતે આકાશમાં જે તેજસ્વી તારાઓ ન્યાં ન્યાં પથરાયેલા દેખાય છે તે બધાજ સૂર્યજ છે! એકલી આંખોએ આકાશમાં આશરે ૬૦૦૦ તારા દેખાય છે, પણ એક સાધારણ દુરબીનમાંથી તેનાં કરતાં ૧૦૦ ગણા એટલે લગભગ ૬ લાખ તારા દેખાય છે; અને મોટી દુરબીનમાંથી આશરે પાંચ કરોડ તારા દેખાય છે! આટલા બધા તારામાંથી ફક્ત ૧૫-૨૦ તારાઓનું અંતર ખગોળ-વેત્તાઓએ શોધી કાઢ્યું છે તે પણ જેનું નેપ્ચ્યુન તેનું નિશ્ચિત યથું છે, એમ નથી. દક્ષિણીય (Southern Bear.) માંના સાનમો તારા "આલ્ફાસેટારી" નામનો છે. તે પૃથ્વીનાં ધણી પાસે છે. પૃથ્વી અને એ તારા વચ્ચે અંતર ૨,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ થીસ હજાર અબજ માદક્ષ છે! પૃથ્વી ઉપરથી તો એનો ગણો એ તારા તરફ છોડીએ તો ત્યાં જતાં તેને ૨૦ લાખ વર્ષ ધરોળ બાકીના તારાઓ એના કરતાં ઘણું દુર હોવાથી તેમના અંતરનો અવસરો તેમનાં પ્રકાશ ઉપરથી કાઢ્યો છે. તારાઓના વધતાં ઓછા પ્રકાશ ઉપરથી તેમની આશરે ૧૬ પંક્તિ માની છે. જેમના પ્રકાશ સાથી વધારે દેખાય છે તે પહેલી પંક્તિના તારા; તેથી ઉતરતા પ્રકાશ વાળા તારાને બીજી પંક્તિના તારા; એ પ્રમાણે ૧૬ પંક્તિ સુધી તારા દેખાય છે તેથી તેની ૧૬ પંક્તિ માની છે. એકલી આંખોએ પહેલી ૬ પંક્તિના તારા દેખાય છે. સાધારણ દુરબીનમાંથી ૧૩ પંક્તિ સુધીના તારા દેખાય છે. તારાઓ વચ્ચેનું અંતર કહેવા માટે માદક્ષના માપથી કાર્ય થઈ શકતું નથી. ખગોળ ઉપર તેર મીલન મુક્યાં છે તે ઉપરથી જેતાં એ વાત સહેજ લક્ષમાં આવે એવી છે. સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચેના અંતરના માનદંડ પણ તારાઓ વચ્ચેના અંતર કહેવા માટે નિર્ણય નીતર છે. એટલા માટે તારાઓના અંતર કહેવા માટે પ્રકાશની ગતિ ઉપરથી માનદંડ નિશ્ચિત કર્યો છે. બહરપતિના ઉપમહેને જે પ્રદલુ લાગે છે તે ઉપરથી અને પૃથ્વી ઉપર પ્રત્યક્ષ કેટલાક પ્રયોગો કરી લેવા છે તે ઉપરથી પ્રકાશ કિરણોની ગતિનો વેગ એક સેકન્ડમાં આશરે ૧૮૫૦૦૦ એક લાખ ને પંચાસ હજાર માદક્ષ જેટલો છે એમ માન્ય પડ્યું છે. સૂર્ય પૃથ્વીથી એટલો દુર છે કે તેણે દુરથી પ્રકાશને અહીં આવતાં ૮ મિનિટ થાય પણ તારાઓના અંતરનો વિચાર કરીએ તો તે એટલા દુર છે કે સાથી વધારે તેજસ્વી એટલે પહેલી પંક્તિના તારા ઉપરથી પ્રકાશને અહીં આવતાં ૧૫ વરસ થઈ જાય! બારમી પંક્તિના તારા ઉપરથી પ્રકાશને અહીં આવતાં ૩૫૦૦ વરસ થાય; અને હરોલ વાળી મોટી દુરબીનની ચકિત ન્યાં સુધી પહોંચે છે, એટલે નેમાંથી જે તલ્લન છેડી પંક્તિના તારા દેખાય છે, તે એટલે દુર છે કે ત્યાંથી પ્રકાશને આવતાં

૧૪,૦૦૦ વરસો થાય! આ વર્ષની સંખ્યાના સેકંડ કરીએ અને તેને ૧૮૫૦૦૦ થી ગુણીએ તો તે તારા કેટલા માધ્ય દૂર છે તે સમજશે!

વિશ્વના વિસ્તારનો ખ્યાલ આટલેથીજ પૂરો થતો નથી. એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશ તરફ આપણે ધણાજ ધીમા વેગથી ચાલતા હોઈએ તો આપણી આસપાસના પદાર્થોની સ્થિતિમાં ધણો વખત સુધી ફેર પડેલા જણ્યોતો નથી; પણ જો આપણે ગ્રાહીમાં જેસી ઝડપથી જતા હોઈએ તો આસપાસના પદાર્થોની સ્થિતિમાં તરત ફેર પડતો જાય છે અને આપણે નવા નવા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરતા હોઈએ એમ જણાય છે. ખરું જોતાં વિશ્વમાં આપણે ધણી ઝડપથી પ્રવાસ કરીએ છીએ. આપણા સૂર્ય દરેજના લગભગ પાંચ લાખ માધ્ય જેટલા મહાન વેગથી, પૃથ્વી આદિ ધોતારા પરિવાર સહિત, હારિ (Haroies) નામના નક્ષત્ર તરફ ચાલે જાય છે. પરંતુ વિશ્વ વિસ્તારના પ્રમાણમાં આ મહાન વેગ કેવળ કીડોના વેગ જેવો છે! કારણ હજારો વર્ષ થયાં બ્યારથી મનુષ્ય જાતિએ આકાશની જ્યોતિઓનું અવલોકન કરી તેમાંના તારા સમુદાયને શાંતિ આદિનાં નામ આપી આકાશમાંના તારાઓના પરસ્પર અંતર આદિની જે સ્થિતિ નિર્ધાર કરી છે તે સ્થિતિમાં હજી કંઈ પણ ફેર પડેલા જણ્યોતો નથી! એટલુંજ નહિ, પણ આટલા મહાન વેગથી આપણે વિશ્વમાં પ્રવાસ કરીએ છીએ તે જતાં આપણે હજી વિશ્વમાંના કેઈ પણ નવા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો નથી અને નવા પ્રદેશના નવા તારાઓ જોવાને શક્તિમાન થયા નથી! આજ સુધીમાં જે મોટામાં મોટી શક્તિની દૂરબીનો નીકળી છે, અને તેનાં કેરતાં વધારે શક્તિમાન જે દૂરબીન હવે પછી નીકળશે તેથી આપણી દર્શનકક્ષા વધતી જશે; પણ મને તેની શક્તિમાન દૂરબીનથી જુઓ, તો પણ એજ વાત સિદ્ધ થશે કે તમે જે જે દિશામાં જુઓ તે દિશામાં વિશ્વનો અંત આવેલા જણ્યોતો નથી; તે અનંત છે, અપાર છે! અને આવા મહાન વિશ્વનો વ્યાપક મહત્તોપિ મહાન પરમાત્મા, વેદો કહે છે કે તેને વ્યાપીને દર્શાવવા વધે છે. અર્થાત્ આ જે સ્થૂપ સર્વ—વિશ્વ આપણને જણાય છે તેનો અંત નથી, પણ તે સર્વ—અમુનો જે વિષય નથી એવા વ્યાપક, અદ્ધ (બહત-મહાન પરમાત્મા) ના એક દેશમાં છે!

વિશ્વની અંદરના ગોળાઓનું દર્શન.

વિશ્વવિસ્તારના અમર્યાદપણથી અનંતત્વથી ચકિત ન થતાં હવે આપણે વિશ્વની અંદરના ગોળાઓનું મહત્વ, તેની ઉપરનાં રહેલા લાયક સ્થળો, ધર્માદિના વિચાર કરીશું. આપણે આજ ગ્રાહીમાં પ્રવાસ કરતા હોઈએ અને આગ્રાહીના વેગ મધ્યમ પ્રમાણમાં હોય, તો આસપાસનો ધણો ભાગ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. ધારો કે એક આગ્રાહી દર કલાકે વીસ માધ્ય ચાલે છે, અને એવી ગ્રાહીમાં જેસીને આપણે પૃથ્વી ઉપરના સેધજો પ્રદેશ જોવાને નીકળ્યા છીએ. ગ્રાહીની બહારનો આસપાસ એક માધ્ય જેટલા પ્રદેશ ધણીજ સારી રીતે જોઈ શકાય એમ છે. આપણને બધા પ્રદેશ નજરેજ નિહાળવા હોય તો આપણે પ્રવાસ કરેલાં કામ લાગશે નહિ; અને દિવસે પણ કેટલોક વખત જમવા ખાવામાં જરો. તોપણ એક દિવસમાં સેકંડો એકુતોનાં હજારો જેતરો, મોટા મોટા બાગો, વન, ઉપવન, નદી, પર્વત વિગેરે આપણી નજરે પડશે. કાંઈ કાંઈ વાર આપણને પંદર કે વીસ કલાક સૂર્યનું દર્શન થશે. કાંઈ કાંઈ સ્થળે ૨૪ કલાકમાં પણ રાત્રિ થશે નહિ. કાંઈ સ્થળે આખો મહિના દિવસજ દશે. કાંઈ સ્થળે એક સરખી વીસ કલાક, ચોવીસ કલાક, અથવા મહિનાના મહિના સુધી રાત્રિજ દશે, અને તેને લીધે આપણને દિવસ આવનાં સુધી

બેસી રહેવું પડશે. આવી તરેહની હરકતો તરફ લક્ષ ન આપતાં, અને વન, ઉપવન, નદી, પર્વત ઇત્યાદિના વિશેષ ચમત્કાર જોવામાં ન રોકતાં, દરરોજ લગભગ ૧૦ કલાક આપણી ગાંડી આગે તો આખી ભુલેલી પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાને આપણને ૬૮૫ વરસ થાય ! આખી હાંદગી સુધી એજ કામ કરીએ તો પણ એટલા માટે આપણને આઠ દશ જન્મ લેવા પડશે ! તો પણ એમાં સમુદ્ર દર્શન બાદ ક્યાં છે. ચાર માળના ઘરની ઉપરથી એટલે આશરે ૪૦ ફૂટની ઉંચાઈ ઉપરથી આપણને ચાર બાલુએ જેટલાં પ્રદેશ દેખાયા છે તેટલા દશ લાખ પ્રદેશ જોઈએ તો પૃથ્વી ઉપરની બધી જગીન જોઈએ. સમુદ્રનો લાગ એના કરતાં ત્રણ ગણો મોટો છે. સમુદ્ર વલયાંકિત પૃથ્વી જોવી હેય તો બધું મળીને ચાર ગણું રસ્તું જોઈએ ! આપણો ભૂગોળ એટલો મોટો છે છતાં સૂર્યમાળામાંના કેટલાએક મહો આપણ તે કંઈ વિસાતમાં નથી. પૃથ્વી જેવડા ૭૦૦ ગોળા બેળા કરીએ તો શનિ મઠ અને અને ૧૩૦૦ ગોળા એકત્ર કરીએ તો મઠ જેટલો ગોળો અને !

સૂર્ય સાથે સરખાવતાં આ પ્રમાણ કંઈજ નહિ જેવું છે. સૂર્યમાળામાંના સર્વ મહો જે જ્યોત્સના બન્યા છે તે બધાં ઘટક દ્રવ્યો બેળાં કરી તેના એક ગોળો બનાવીએ તો તેના ૭૫૦ ગોળાએ જેટલો સૂર્ય મોટો છે. પૃથ્વીના આકારના ૧૩ લાખ મહો બેળા કરીએ તો સૂર્ય જેટલો એક ગોળો અને. પૃથ્વીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાની જે કષ્ટતા આપણે ઉપર કરી તે મુજબ જ સૂર્યનું દર્શન કરવાની કષ્ટતા કરીએ, તો દર કલાકે ૫૦૦૦ ચોરસ માપક જોવા જેવા મોટા વેગથી જોતાં પણ ૫૦ દિવસ કરતાં વધારે વરસ થશે ! (અપ્રાચી).

- સમસ્ત પ્રજાને બેવકુફ બનાવનાર રાજા - લોખંડી પેટીના ભરમ !

ઇ. સ. ૧૭૭૮ ની સાલમાં સ્વીડનની પ્રજા એનિન્દોલ્સવમ્બે રમમાણુ થઇ ગઇ ! દેવાલયોમાં શુભ સૂચક થઈ નાદ થતા સંબળાતા તથા રસ્તામાં આનંદસૂચક થતાકા પવનમાં ફેડફેડતા જોવામાં આવતા. સંધ્યે મંગલ મંગલ જોવામાં તથા સાંજજવામાં આવતું; તેવું કાણુ એ હતું કે, સ્વીડનના રાજાને પારસની સંધળી આશા છેડી દેવામાં આવ્યા પછી, વારસ માપ થયો હતો.

મહારાજ ગરુડેસ ત્રીજે જેને મોટા ઇતિહાસકારો કહે છે કે બુદ્ધિબલમાં તે નેપોલીયન બોનાપાર્ટથી પણ બહુ હારેલો નહોતો એમ તેને હોય મળ્યું હતો તો તે બતાવી શકતે, તો એટલો તો પુત્રભાષિના પ્રસંગથી પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ ગયો હતો કે તેણે એક ખાસ રાજકીયા યોદ્ધાથી અને તેના દરેક સલાહકારને બાળક પુવરાજના ધર્મ પિતા થવા માંગણી કરી પ્રસન્ન રાજકીયાને પુત્રદાયિની મહારાણીને પ્રજા તરફથી એક લાખ ગોલ્ડની ચેટ પ્રાપ્તિ તથા પુત્રનો નામકરણ સંસ્કાર કરવાના તથા રાજ્યમાં આનંદોત્સવ કરવાના કામમાં જોડેલો ખર્ચ કરવા પુત્રની રકમની પણ મંજૂરી આપી. આ બાલક તે બનિયને ગરુડેસ એડોલ્ફસ હતો કે જેના જેવો નિર્બલ અને અધમ રાજ પૂર્વમાં દેવદાતની વક્ષવાટિકા રૂપ સ્વીડન દેશમાં કદિ થયો નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી.

આ બનાવની ખરાબ ખાર વર્ષની પૂર્વ મહારાજ ગરુડેસ ત્રીજે પોતાની કન્યા ડેન્માર્કની રાજ પુત્રી શાહબદી રોકાયા મગદલીનવું લગ્નમંડપમાં પહોંચેલા કુટુંબ હતું. મહારાજ ગરુડેસ કંઈ જોવા

તેનો નહોતો. તે તો અમીન અને સ્વભાવથીજ રાજ હતો. મનોહર ક્રાંતિનો, કૌત્રિય બોલસ અને તેની આત્મકિત, સમયતાની મૂર્તિ રૂપ અને પ્રજાને પ્રસન્ન રાખવાનાં શુભ અસાધારણ અંશે તે પરાવતો હતો. તેની રાષ્ટ્રીય પશુ યુરોપની સમસ્ત સાહુભદીઓમાં એક સૌથી-મનોહરતિથી, કુટુંબ, સર્વોચ્ચ સુંદર કન્યા હતી. આ જુવનના ભેદાપથી સુખના સ્ત્રોત સોનેરી પાણી વહેવા સિવાય બીજી કશી આશા રાખી શકાતી નહોતી.

અસલી અને નકલી પત્ની દેહાણી.

પરંતુ ધર્મ સુરે નવાં પરજોલાં ભેરને આશીર્વાદ આપવાની બીજી કાણે, લગ્નના લેખની સ્થિતિ પણ હજી લીકી હતી તે પહે, રાજ ગરબેરે પોતાની પત્નીને ત્યામ કર્યો ! હવેથી તે તેની સ્ત્રી નામનીજ હતી. તેઓ હમેશાં તે પછી વર્ષો પર્વત ભૂદા ભૂદા સ્થળોએ રહેતાં, એક બીજી સાથે બોલતાં પણ નહીં, અને રાત્ર્યકાર્ય તથા રાત્ર્યક્રિયા પ્રસંગે જ્યારે એક સાથે બેસતું અનિવાર્ય થઈ પડે તે પ્રસંગે શીવાય તેઓ બેમાં પણ ચર્ચા નહીં. અહો ! આમાં એક અનુષ્ઠાન આદર્શ સ્ત્રી પુરૂષ વીણ્યા પડવાનું શું કારણ હતું કે પ્રભાત આશ્ચર્ય, ક્રોધ અને ખેદનો પાર રહેતો નહીં. એ હખ્યાલું યોગવાના પ્રભાત સપળા પ્રયત્નો અને તર્કી મિથ્યા ગયા અને હખ્યાલું કાયમ રહ્યું. રાજ કુટુંબના વંશને નાશ નગદીક આવતો તેઓ દરરોજ ભેટાં, રાતના કુટુંબમાં માત્ર તેના શીવાય તેના બાધ સોદરમન્દોએ, યુગ હતો. તેના વિના એ વંશ નષ્ટ હતો. આ પ્રભાતે એક બે દિવસ નહીં પણ અખંડ અચાર વરસ ચાલ્યું. એક નિર્ણય લેવા અકસ્માતથી એકદમ બાજ બદલાઈ ગઈ. ૧૭૭૭ માં એક દિવસે પ્રભાતે, તે વખતે 'શ્રીલેખા'માં સુસાદ્રી કરતા 'રાતના હાથે' એક પત્ર, ટપાલ વાળાએ, રાતના સ્ટેશનમાં રહેતી રાષ્ટ્રીના હાથમાં મુક્યો તથા બીજે પત્ર તેણે પોતાની બાબી પર લખ્યો હતો. તે પણ તેણીને મળ્યો. ત્યારે કપરનો પોતાનો જવાબ દેવારમન્દોની દરેરે લખ્યા પછી તેણી દેહાણીને કહેવા ગઈ કે, તમારા પત્રને મેં લખેલો પ્રત્યુત્તર ટપાલવાળો પાછો લઈ જવા ઉપર છે. તે વખતે તેણીએ બેધું કે દેહાણી (રાષ્ટ્રી) પણ સ્વપતિ પર પોતે લખેલો પત્ર પોતાની એક સખીને નાલ કરીને તે નકલ તોડવાવા તૈયાર કરતી હતી. એવેરે કહ્યું પણ તમારો પોતાના હાથે લખેલો અસલ પત્ર શા રીતે બીજામાં નથી ? " મારી ખાતી છે કે હંડી નકલ કરતાં સ્વદંત સિખિત પત્ર મહારાજને વધુ પસંદ પડશે. " મહારાણીએ કહ્યું. " હું તો હમેશાં મારા લખેલા પત્રોની નકલોન ચોકલાતું છું. કારણ કે મારી સ્ત્રીશી બાબા બેઠને રાજ હશે. " એવેરે કહ્યું. " પરંતુ આ વખતે નવો પ્રસંગ તો જતા અનમાત્રી ભૂલો ! " એમ કહી રમતમાં રમતમાં અસલ કાગળ દેહાણી પાસેથી કુટવી લઈને તેજ પરીગીયામાં બીજીને મહારાજ પર રવાના કરી દીધી !

જ્યારે આ અસલ પત્ર રાજ ગરબેરેને મળ્યો ત્યારે તેના આનંદાક્ષરોનો પાર રહેતો નહીં. આગળ તો રાષ્ટ્રીના દરેક પત્રમાં હંડી હંડીજ વલો આવતી. અપરંતુ જતાવરા ગમે તેમ લખેલું તે શીવાય કશું દેખાતું નહીં. પરંતુ આ પત્રમાં તો હજુ સ્નેહના ઉભરા લેવામાં આવ્યા. મહારાજ બોલી ઉઠ્યો, " ખરેખર રાષ્ટ્રી અને ચંદ્રાચ છે એ નહીં છે. " તેને અર્થ અર્થ લાગ્યું કે, એ સ્ત્રી પોતા પ્રતિ આટલા બધા વખત સુધી બેરકાર-બાસતી તે એકદમ પડાઈને હદયથી અત્યંત દેવ ધરાવતી થઈ ગઈ ! તેણીમાં આ બો ફેરફાર એવીની થઈ જાય શું કારણ ? કારણ તત્ત શોધી કાઢ્યું. રાતના રસાવામાં રોરોન્દીજ કરીને એક યુવાન ઉભરાવ હતો. તેણે રાતને ખખટ આપી કે, રાષ્ટ્રીની નિકટવર્તી સખીએજ રાષ્ટ્રીને રાતની ભૂદા પાડવાનું તકર કર્યું હતું ! આ દમો કરાંદી યોગમાં એક એ ડેનીશ સ્ત્રી હતી. તેણી રાષ્ટ્રીના દરેક પત્રની નકલ કરતાં તેની અંદર પ્રીતિ તથા સ્નેહના એ પત્ર રાજ દોષ તે કુંડીકીને કાઢી નાંખતી, એ રાતને મળતા પત્રમાં તો બધું હજુ હજુ આવતું !

આ રોધ થતાં ગરબેરેના કુસ્સામાં પાર રહેતો નહીં. તે એકદમ તરત રજાદોમ મારતે ચોર પાછો આવ્યો. તે દુષ્ટ રાતની ડેનીશ સ્ત્રીને પોતાનું કર્મીનું કામ કુચુલ કરાવ્યું અને તેણીને તથા તેણી સાથે

તરફમાં શામેલ થનારી સંખ્યા અંદાજ મેકડીને તેણે એકદમ રૂખસદ આવી ડેનમાંમાં કાઢી મુક્યાં અગ્યાર વરસ સુધી ગેરસમજાતીની બુલબુલામણીમાં બચ્યા કીધા પછી રાજા અને રાણી પાછાં જોડાયાં. સમ્મતું સાર્થક્ય બાર અને બારમે વર્ષે થયું. “ સનિધરની પત્ની ” પુરી થઈ ! એક બીજાને નાણે ઓળખતાં પણ નહોતાં તે મરી તેંબાં એક બીજાના પ્રાણપ્યાર થઈ રહ્યાં. આ શુભ સમાચારથી પ્રજાના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. દેવલોમાં પ્રભુનો પાટ માનવા અનેક બંદગીઓ પણ બહુછા. રાજા રાણી પુનઃ સંલગ્ન થયા પછી થોડા-જ માસમાં રાણી ગર્ભવતી થવાના આનંદદાયક સમાચાર મળ્યા અને એક વર્ષમાં રજકહોમનો રાજમહેલ અને રાજધાની કહો કે આજુ’ રાજ્ય ભવિષ્યના મહારાજાના નામના સમાચારના આનંદથી દોસાથમાલ થઈ ગયું.

ભવિષ્યનો સિકંદર.

રાજપુત્રની બાંધવાવરવામાં તે “ મહાકુંડલી ” અસંધારણ આચારવંત દેખાઈ ને ભવિષ્યનો સીકંદર યશો કે શુ’ એવો લાગ્યો. ચતુર, હુદ્દિરાણી અને કરી પણ મગ્યા વગરનો તે દોસતો બાર વર્ષની ઉંમરે તે તે પોતાના શુભો પાસથી રીખવાને બદલે તેમને વખતે રીખવતો અને તેમની ભૂલો કાઢતો ! એક મોફસરે પોતાની એક મિત્ર આગળ તેના સંબંધમાં ટાળમાં એવી ટીકા કરી હતી કે “ હમારે તો યુવરાજની તલેનાતમાં હાનર થઈને વૃદ્ધરાજનું શિશુ પણ માત્ર લેવાનું છે, આવવાનું નથી ” આ મરદવેસ એરોડસ નિસદેહ મહા વિદ્વાન થયો. પણ તે અતિ બજારાસ નીવડ્યો !

રાજાનું પુન !

રાજા મરદવેસ થીતે એરોડાં તેા કાર્વદેશ, ચતુર અને હુદ્દિરાણી હતો કે આખી પ્રજા તથા રાજા સભાને તે પોતાના હાથની હથેલીમાં રમાડતો. જે પણ તેના સંબંધમાં આવતું તેને તે રમકડું કરી હાથે રમાડતો. બસા બંસતું તેના અગળ કશું કંપનતું કે નિષનતું નહીં. આથી લોકોઓ અને દુશ્મનો બિન્ન થયા. કેટલાક ઉમરાવોએ તેનું પુન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૧૭૨૨ ના માર્ચ માસમાં ચાંદેરા પર અધાર પીછોડી કરીને નાચવાના બેઠવા એક મેળાપદ પ્રસંગે, કરી રાખેલી મોડવણુ પ્રમાણે બંકર રૂદ્રા નામના એક દુષ્ટ રાજની પીડપર પાછળથી પાસેતોડ છોડી. તેમાં કઠાઈ ગયલા ખીલા ભર્યા હતા. હાથી પ્રાણુ ગયો નહીં પણ ખીલાના કાઠથી લોહી ફેરી થઈ ગયું. નેથી છુતીનું કાર્ય અતિ શિક્ષક થયું. રાજા ના દેહનો અંત આપ્યો તે પહેલાં ઘણું અડવાણમાં વીતી મવાં. તે દરમીયાન તેની વેદનાનો પાર નહોતો. તે મુદતમાં માત્ર એકજ વખત રાણીને તેના એરડામાં જતા-દેવામાં આવી હતી અને તે પણ થોડીકજ થયો સુધી; અને યુવરાજને તેા એરડામાં દાખલજ થયા દેવામાં આપ્યો નહોતો. સ્વાભાવિક તથા સામાન્ય રીતે તેા તેને તથા તેની માતા સોફયા મહારાજની મરણુ સત્યા ઉપરથી ખસવાં જોડાં નહોતાં પરંતુ અહીં તેા આ મરણુપણી વાજા એરડામાં પત્ર મુકવાની પણ તેમને રત્ન નહોતી ! યુવરાજે મરણુ પામતા પિતાને મળવા, તેના મુખનું અંતિમ દર્શન કરવા બહુએ પ્રયત્ન કર્યા. આંખમાં આંસુ લાવીને કાલાવાલા કીધા, પરંતુ ઉત્તરમાં, સામી આંગળીજ દેખાડવામાં આવી.

લોખંડની પેટીમાં મુકાયેલા દસ્તાવેજો.

ગ્યારે અવસાન કાલ સમીપ આવી પહોંચ્યો ત્યારે ઘાડેજ રાજ્યે પોતાના બાહ્ય સેનાર્મનું દેના હયુ અને પોતા પાસે બેઠાજ્યો, તેને પોતાનાં અમુક કાગળાંઓ એકસં કરવા અને તે સાંખાણીને એક લોખંડની પેટીમાં ભરીને તેને સીધા મારવા ગઈજી કીધી. રાજાજ દેખ્યાં તે પેટીને ઉપરા છાપરી પણ તાથા મારવામાં આપ્યાં અને તેની ત્રણ દુસીઓ રાજ્યના રક્ષક રીજન્ટ તરીકે નીમવાયા રાજના બાઈને, ઉપરાજના આર્યબીરપ તથા ઉપરાજની યુનીવર્સીટીના ચેન્સેલરને ફરેને એક એક એમ, રીપુર્ટ કરવામાં આવી તથા તેમ કરતાં, પરસોડગમેન કરતા રાજ્યે તેમને તાપીદ કરી કે આગળથી પચાસ વરસ સુધી તે પેટી ઉઘાડવી નહીં અને તેની અંદરનાં કાગળાંઓએ કોઈએ જોવાં કે પ્રગટ કરવાં નહીં !

આઠમું-કહીને રાત્રી ગરદેસ ત્રીજાએ અંતિમ પ્રાણાલંબ કર્યા. ચોત, માથે બમતું હોવા છતાં, પોતાના ગાંઠી વારસાના કે બેના ઉપર તે આટલો બધો શ્રદ્ધા દેખાતો હતો, તેને તેણે 'મળવા' સારખો 'પણ' ન દીધો તેનું શું પ્રયોજન હતું? અને કાગળોને પચાસ વરસ સુધી પેઢીમાં ગોંધી રાખવાના 'હુકમનું' શું કારણ હતું? હજી સુધી આ બરમ ફૂટ્યો નથી. હજી તે કમળો પેઢીમાંની કળતંત્રમાં ચાંતિથી સુતા છે. 'નગન' નાણું નથી કે તેમાં શી બસા છે!

જો રાત્રી ગરદેસ ત્રીજે સતોષકારક રાત્રી નહોતો તો તેનો પુત્ર તો છેજી અસતોષકારક-હોતો. તેના પિતાના સમયના દુર્ગુણો તેનામાં હતા પરંતુ તેના સદ્ગુણોથી તે સંહિત હતો. મૂર્ખતાનાં અનેક અપેક્ષાઓ યુરોપનાં ધણાં ખરાં રાત્રીઓ સાથે સ્વીડનને લશ્કરમાં ઉતરવાનો મામલો ઉત્પન્ન થયો. તેનાં અનેક કૃત્યો તથા કુચેષ્ટાઓ એમ માનવાને કારણે આપતાં કે તેની પાંસળી ખસી ગઈ છે. તેને પદચ્છેદ કરીને, ગાંઠીને છ' વચ્ચેના રાત્રી ત્રીજાના અર્ધદેશ પુત્ર શુક ચોંકાવ્યો. ગરદેસને ઘેરાડવાનો પ્રયત્ન અસફળ રાત્રીદારીઓએ કર્યો હતો. તે છ'વચ્ચેનાં પ્રધાન મંડળે તે માંગણી સ્વીકારી હતો તે તે ચોંકાવવા પાસે પાણી પીડી હતો. એક દહોડો રાત્રીના પચાસેક અમલદારો રાત્રીમહેલમાં ગયા અને રાત્રીને કંદ કર્યો, તેઓએ તેના કાંઠાને રીત્ત નીચે, અને પદચ્છેદ રાત્રીને ઘોડા વરસ કાસાઢમાં રાખીને તેને દેશ નીકાલ કર્યો. તેણે યુરોપમાં અર્થતંત્ર દરિદ્ર અવસ્થામાં બહાડીને પોતાની છ'વચ્ચે પુરી કરી હતી. રાત્રી વેળવનું અચોક્કસપણું આવી કેવું!

પેઢીના ભરમ તો પેઢી મુકરો ત્યારેજ ખુશરો, દરમ્યાન અનેક અઢળો કરવામાં આવી છે. દરેક અઢળની સત્યતાની સાબીતીઓ પણ તે સાથે પુરી પાડવામાં આવી છે તેમાં કોઈપણ માન્ય એક ટેનીસ રીપોર્ટ કરી છે તે છે. સ્વીડનના દરખાસ્તો અંતરંગ છતિદાસના શાપી થવાનો તેને સૌથી સારા પ્રસંગો હતા તેથી તેનુંજ અનુમાન રાખી માન્ય ગણાય છે.

તેના જન્મવાના બમણે રાત્રી તથા રાત્રીને જે ગરમમજ્જાની દુર ચવાની ખબર આપવામાં આવી હતી તે એક ઘોડા ઘોડાવા પછી ઉઠે છે તેનીજ સાથે ગપ હતી! રાત્રીએ તો માત્ર એક યુક્તિ કરી હતી!! વિચારણુ રાત્રીને બાસ્યું કે જો મારે વંશજ નહીં હોય તો મારી બીજા વંશમાં ચાલી જતી, આથી તેણે ઉપર જન્મવેલી પેઢી ખખડેના છોડો ઉરાછીને, છુટી રીતે પોતાનાં રાત્રી સાંપનાં લગ્ન રહ કીધાં અને રાત્રી સાથે ગ્રીત રીતે છૂટા છૂટા કીધા. જે શણે ખમને તો. રાત્રીજી વચ્ચેના સંબંધ મન માનતો 'યવાના' સમાચારની પુરાણીમાં તરેહવર ધામધુમો તથા મેળાવાડ કરતા હતા તથા દેવાલયોમાં પ્રભુનો પાડ માનતા હતા, તેને તેજ શણે ગ્રીત રીતે રાત્રીએ રાત્રીના છુટાછેડ કર્યો હતા તથા બીજાજ દમમાં તેણીને કાઢેટ મઝે સાથે પરણાવી દીધી હતી! રાત્રીએ રાત્રીજી ગ્રીત રીતે 'કન્યાદાન' કર્યું! કાઢેટ મઝે મહાશયને પરમિત તથા રાત્રીદારી હોને; રાત્રી હવે, જો કે પ્રભુથી અસાત રીતે રાત્રી, હતીજ નહિ; તેણી તો બીચારી અને કે કમને કાઢેટ મઝે બની હતી, તેણીને તેમ 'બનાવવામાં' આવી હતી. આ વિચિત્ર પ્રકારનાં નિયોગથી "સમલુની" પછી એક વર્ષમાં સંતતિ થઈ હતી જે ગરદેસ અંગેજીને નામે પ્રજ્ઞાતિને પામી હતી. તે ગાંઠી વારસ હોને અને રાત્રી ગરદેસ ત્રીજાને પુત્ર કહેવતો. પરંતુ પિતાના નહિ; પરંતુ કાઢેટ મઝેના સત્વથી તે ઉત્પન્ન થયો હતો. આ ખુલાસાથીજ તેને મરતા રાત્રીએ પોતાની હાલતમાં આવવા દીધો નહિ તેનો સતોષકારક અવાજ આપાઆપ મગી બપ છે.

દેખીનું છે કે હિંદુસ્તાનમાંજ કહિલાવાડ નથી પણ યુરોપમાં પણ છે! ગામડી તથા વિલાયતી કહિલાવાડમાં એટલોજ ફેર છે કે, ગામડી કહિલા રાત્રી પ્રભે વધારે દયાળુ હોય છે, અને તેગના સ્વમાન મરિ વધારે સંભાળ લે છે, બપારે યુરોપના કહિલા તેવા નથી હોતા. તેઓ ગાંઠી વારસમાં માતા તરફનો રંગ સંબંધ તો રહેવા દે છે. ગાંઠીના કહી રાત્રીએ તો નરદમ બંહાડના, શદ્દ પર્ગના પાલકને જંગલમાંથી મહેલમાં મંગલ કરાવી દે છે!

મહાન અંગ્રેજ શીસ્તુક જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલનું જીવન ચરિત્ર.

૨

(મતાંકથી અનુસંધાન.)

મીલનું જીવન કાંઈ રોમાંચક કે અદ્ભુત જનાવોથી ભરપૂર નથી. તેના જનાવોના ભૂખ્યા જ્ઞાને, મીલનાં જીવન રૂપ ભોજન કેવળ મીલંમરી વગરનું નિરુવાદ લાગશે. તે જીવન તો મુખ્ય કરીને આત્મશિક્ષણનો એક નમૂનો, એક ધારણ, એક ક્રમ તરીકે જ વાંચવા તથા મનન કરવા જેવું છે.

હવે જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલ, પિતા “ મનનું પુષ્કરણ ” નામક પુસ્તક ૧૮૨૨ માં લખવાનું પ્રારંભ કરે છે તે વાંચે છે. હુમ, રીડ, સ્ટુઅર્ટ અને અન્ય પ્રખ્યાત સ્કૉચ શીસ્તુક જોમની શીસ્તુકીનાં “ ઈટિકીટ લેટર ” નાં લક્ષણ વિશે, બકલે ધણું લખ્યું છે. તેમના અર્થે પણ મીલ વાંચે છે. પિતાના એક મિત્ર શીલીપે, જુરોપનું નામ ધારણ કરીને લખેલું “ ધાર્મિક માન્યતાઓની મનુષ્યનાં પ્રાકૃતિક મુખ પર થતી અસર ” એ નામક હસ્તલિખિત પુસ્તક મીલ વાંચે છે, જેથી ખેલુ તેના ચિત્ત ઉપર ધણી છાપ પડે છે. હવે તે પછી કેવલ વાંચવાનો અંત આવે છે. હવે ૧૮૨૨ ના ઉન્દાળાથી લખવાનું પ્રારંભ થાય છે. તે અસાંમાં તેણે એક દલીલ મૂકી નિષ્કર્ષ લખ્યો, જે વિશે તેને પોતાને ધણું શોક રચજીવન લખતી વખતે થઈ રહ્યું છે. શ્રીમતો નિર્ધાર કરતાં નીતિવાન છે એવી શ્રીમતોની દલીલોનું તેણે તેમાં ખંડન કર્યું હતું. આ વર્ષે તેની ઉમ્મર માત્ર ૧૭ વર્ષની હતી પરંતુ એમ. એ. માં શીસ્તુકીમાં પ્રથમ વર્ગમાં પસાર થયેલા પગીસ વરસના વિદ્યાર્થી કરતાં મીલે ઘેર બેઠાં શીસ્તુક પિતાની દેસવણી હેઠળ તથા પોતાની નૈર્ગર્ભિક છતાંસા તૃપ્ત કરવા શીસ્તુકીનું વધારે અધ્યયન અને મનન કર્યું હતું; પરંતુ આ નિષ્કર્ષમાં દલીલ શીવાય બીજી કંઈજ નહોતું; મીલનો પિતા તે વાંચી પુત્રની શક્તિથી પ્રસન્ન થયો. પછી તેણે તેને વકતૃત્વ આત્મક લેખ લખવા સૂચના કરી. નાનો મીલ ગ્રીક ઇતિહાસમાં પણ તથા અથેન્સના વક્તાઓની વકતૃત્વમાં પારંગત હતો તેથી તેણે જે લાપણો, એક પ્રખ્યાત પેરિક્લીસ લેક્ચરીઓનીવનોએ એ-ટીકા ઉપર હુમલો લાવવા છતાં તેમની સામે લડવા નગરો તે માટે તેના ઉપર મુકાબલા દેશોદાહના આરોપના બચાવમાં, કીધું હતું તે, તથા એક બીજી લાપણ એમ લખી કહેતાં. પોતાની શક્તિ તથા આવડત ઉપરાંતના વિષયો ઉપર પણ તે બાદ તેણે અનેક લેખો લખ્યા તેના સીધાં લાભ કાંઈ થયો નહોતો. તે સ્વાભાવિક રીતે કચરાતી ટોપલીને શરણાંજત થયા. પણ તેથી આડકતરે લાભ સંગીત થયો. ને લેખો ઉપર નાના મીલને મોટા મીલ સાથે સંવાદ-વિવાદ થતો જે નાના મીલના મગજને અસાધારણ કસરત રૂપ થઈ પડ્યો. તેનાં ફક્ત તો લલિત્યમાં આખવાનું જગતના લક્ષ્યાગાં હતું. વળી એના પિતાના મિત્રો જોમનાં નામ હાલ પણ અંચકાર તરીકે પ્રખ્યાત છે તેમની સાથે પણ વાર્તાલાપ તથા સંસર્ગ કરવાનો અલભ્ય લાભ મિલને મળ્યો. પ્રાચીન ગ્રીસનો પ્રખ્યાત ઇતિહાસકાર ઝોટ, અર્થ શાસ્ત્રી-રીકાર્ડો, કાયદાનો ખ્યાલ જોન તેનો લાભ આલસ આટીન જેને જોન મીલ:

મેંદ્રાલેથી પણ વધારે આહાર કહે છે તેઓ એના પિતાના મિત્ર હતાં જે નાનાં મિત્રનાં પણ અંતમાં મિત્ર થઇ પડ્યા.

ડીએટીંગ સભાની સ્થાપના-અર્થશાસ્ત્રનો પાયો નાખાયો.

૧૮૨૨-૨૩ ના સાલમાં આ રાનવૂડ યુવાને પોતાની ધીરુદ્દીને આકાર આપતાં આ પહેલે બેઠકે છીએ. પિતાના રંગનો પાસ તેને લાગ્યો હતો. ઉપયોગિતા એજ નીતિ તથા રાજદારી વિષયોનું ધારણ-લક્ષ્ય બિંદુ છે એમ મીલે સ્વીકાર્યું, અને તે મહાં નિયમ ઉપર તેણે એક પખવાડીક વિવાદ સભા સ્થાપી; તેનું નામજ “યુટીલીટરીયન સોસાયટી” હતું. અંગ્રેજીભાષામાં “યુટીલીટરીયન” શબ્દ દાખલ કરનાર, મીલ પોતે પ્રથમ હતો. આ સભાના પ્રથમ ત્રણજ સભાસદ હતા ! હું, તું ને તે ! ! એક બે-ત્રણમનો ખાનગી સેક્રેટરી હતો, જેણે બે-ત્રણ પાંચથી બે-ત્રણમના ધરમાં સભા ભરવાની પરવાનગી મેળવી. આ સભા ૧૮૨૬ સુધી ચાલી અને વધુમાં વધુ સભાસદોની સંખ્યા ૧૦ ની હતી.

મીલને મળેલી નોકરી.

૧૮૨૩ ના મે માસમાં ૧૮ વર્ષનો વયે મીલ નોકરીએ રહ્યો. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની ઓફીસમાં હીંદુ ખાતેના પત્ર વ્યવહારના એકઝામીનરની ઓફીસમાં પિતાનાજ હાથ તજે કાર્કુનની જગ્યા મીલને મળી. પહેલાં તો તે છેલ્લે પાટલે સૌથી ઉતરતા વર્ગનો કાર્કુન હતો પરંતુ પિતાની સૂચનાઓ, પોતાની અંતરીય શક્તિના વિકાસ તથા ઉદ્યોગને લીધે થોડાજ વખતમાં વહેવાર રીતે હીંદના દેશી રાજ્યો ઉપર લખવાના પત્રોના ખર્ચ લખવામાં મુખ્ય હાથ મીલનોજ થઇ પડ્યો. મીલ ૩૩ વર્ષ પર્ષત નામે તો ‘કન્સર્વેટિવ’ રહ્યો. માત્ર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની લોર્ડ ડેલેહાઉસીએ ભરેલા ખાતુ લાંબા પગલાને પરિણામે ૨૬ થઇ તેની બેઠ વરસ આગમ્ય એટલે કે ૧૮૫૬ માં મીલ એકઝામીનર નીમાયો હતો; પરંતુ પોતાની વિદ્યા તથા જીવનની શુદ્ધતાને પ્રભાવે તેનો પ્રભાવ હલકા દરજ્જા છતાં આખી કંપનીમાં ઘણોજ પડતો અને પોતાના ખાતાં પર તેનો સંપૂર્ણ કાબુ હતો. એક કારકુન પણ તપોબળથી શું અદ્ભુત કામ કરી શકે છે તેનું ઉદાહરણ મીલનું જીવન પુરું પાડે છે. હીંદુ સ્તાન તોજે કંપની સરકાર પાસેથી લઈ લેવાને દુસ્ત કરવામાં આવ્યો તેની વિરુદ્ધ, અને તાજની હકુમતથી હીંદના હકને શી શી હાનિ થશે તે દર્શાવનારી જે અરજી કંપની તરફથી તોજ ઉપર મોકલવામાં આવી હતી તે અરજી ઘડનાર મીલ જ હતો, અને મીલની તેમાં દર્શાવેલી લવિષ્યવાણિ ખરી પડી છે એમ સર્વે રાજદારીઓ હવે સ્વીકારે છે. મીલની જે અરજીમાંથી આપણા હીંદી રાજદારીઓ અનેક વખત હજી ફકરા ટાંકતા બેવામાં આવે છે.

લેખો લખી નિર્વાહ કરવો કે નોકરી કરીને ?

મીલ કહે છે કે ૨૪ માંથી થોડાંક કલાક વિદ્યાવિદ્યાસમાં જીને ગાળવા હોય. છતાં જીને નિર્વાહ કરવામાં આપની મુડી કે ચાતુર ધક્કે જ્યાં સ્વતંત્ર સાધનો નહીં હોય તેમને આવી સહેલ નોકરી કરવીજ ઉત્તમ માર્ગ છે. પુસ્તકથી નિર્વાહ કરવો દુસ્તર છે, કારણ કે પુસ્તક તો પ્રથમ પ્રસિદ્ધિમાં આવતાં ઘણો વખત લાગી બંધ છે વળી વર્તમાનપત્રમાં લખીને પેટ ભરવું એ તો વેળાવાદ કરવા જેવું થયું. તેના લેખોથી જીવન ચાલે પરંતુ તે લેખનું જીવન અસ્થ હોય છે. આ વિચારથી થોડા જાગવાળી નોકરી કરી અમર જીવનનાં પુસ્તકો આપે તે આપને

અંગ્રેજ ઉત્તમ માર્ગ છે એમ મીત્ર, વિદ્વાન લેખકને ઘોષ આપે છે. તે સલાહ તેના પોતાના સંબંધમાં માફકસર થઈ પડી હતી. નોકરીથી મીત્રને દૈનિક દાનિ સેવથી પડી હતી. “ વકીલાત-થી જીવિકાશાસ્ત્રને સહજમાં મળતાં માન તથા ધન મને અગ્રાપ્ય થયાં તે માટે હું વિલાપ કરતો નથી. પરંતુ ફ્રાન્સમાં રહેવાથી મને પરદેશ તથા નગરની જાહેર રહેણાંની જે ધ્રુજા પ્રદીપ્ત થઈ હતી તે અતર્પ્ય થઈ પડી કારણ કે નોકરીને અંગે રવિવાર તથા વર્ષમાં ૧ માત્ર શીવાય રત્ન મળતી નહીં. છતાં હું જે રત્ન મળતી તેના પુરો લાભ લેતો. દર રવિવારે ગામડાંઓમાં હું ફરવા નીકળી પડતો. લાંબી માસિક રત્ન ફ્રાન્સ, જર્મની, હાઈલ નદીના પ્રદેશ આદિમાં પગપાળા અથવા ગાડીમાં, મિત્ર સહિત અથવા રહિત, યાત્રા કરવામાં વ્યતીત કરતો. ” વળી એક વખત એણે ત્રણ તથા બીજી વખત છ માસની રત્ન તખીબી સલાહથી લીધી હતી, જે તેણે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ અને ઇટાલીમાં મુસાફરી કરવામાં ગણી હતી.

મીત્રને ઈંગ્લીશ ઓફીસમાં મળેલા અનુભવ મનુષ્યના સ્વભાવની વિચિત્રતાના એક અભ્યાસ રૂપ હતો. તેને ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિચાર અમલમાં મેળવાની મુશ્કેલીની કદર થઈ. તેને રાજદ્વારી પત્રો લખવાના હતા અને તેમાં દર્શાવેલા વિચાર તથા યોજના પોતાથી ભિન્ન ભિન્ન મતિના અનેકને પસંદ પડે તેજ તેજ સ્વીકાર થઈ શકે. એમ હતું. એ કાંઈ શાસ્ત્ર નહોતું કે લખ્યું તે આદે, આ ભતતરી ફગવણીથી મીત્રને સ્વીકાર થઈ શકે એવા આકારમાં વિચાર કેમ દર્શાવવા તેનું જ્ઞાન થયું, સમજીતી અને માંડવાવ કરવાની જરૂર પડી, જરૂરીના ભાગનો સ્વીકાર કરાવવા બીન જરૂરી ભાગનો ભોગ આપવાના હુન્નરનું જ્ઞાન થયું, મનુષ્યના સમજને હલાવવાની મુશ્કેલીઓનું જ્ઞાન થયું, અને પોતાના આગ્રહથી ઓછું પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી સતોષ માનવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. “ જીવનનાં સુખ સાર એ સામગ્રીમાં પણ આવશ્યક છે. ”

વર્તમાનપત્રોમાં મીત્રના લેખો.

“ મીત્રનું જીવન હવેજ રસમય થાય છે. લેખક અને વિચારક તરીકે હવેજ તે જાહેરમાં પ્રદાન પડે છે. કોમારવચ્ચા મરી હવે માનસિક સુવાંચના રંગ દીપી નીકળે છે. ૧૮૨૨ માં તેણે પ્રથમ ‘ ટ્રાવેલર ’ નામક તે વખતનાં ઇંગ્લેન્ડનાં “ સંજ્ઞ વર્તમાન ” માં પોતાના પિતાએ તથા રીકાર્ડોએ પ્રતિપાલન કરેલા અર્થશાસ્ત્રના દૈનિક સિદ્ધાંતોના પ્રગટ મયલા ખંડને રદીયો પિતાનીજ સ્વતંત્રતાથી લખ્યો. અધિપતિ કર્નલ રોસ્ને તેનો પ્રત્યક્ષ આપ્યો જેનો મીત્ર પાછો રદીયો વાળ્યો. ખ્રીસ્તી ધર્મની વિરુદ્ધ મત દર્શાવવા માટે રીચર્ડ કાલોક્ષ તથા તેની પત્ની અને બહેન ઉપર આ અસામાન્ય કોર્ટમાં કામ ચાલતું હતું જેથી પ્રજામાં ધણી ઉરેરણી ચાલતી હતી: તે સમયમાં ધર્મના તો શું પરંતુ રાજદ્વારી વિષયોમાં પણ સ્વતંત્ર અભિપ્રાય દર્શાવવાની હાલ જેવી હુદ નહોતી. તેથી મીત્ર દેકજણુનો પોતાને જે સત્ય લાગે તે દર્શાવવાના હકની શીસમુશી ઉપર “ વીકલીફ ” નાં તખ્તજુસ-ઉપનામથી પાંચ લેખો લખ્યા. ૧૮૨૩ના પ્રારંભમાં તેમાંના ત્રણ કોનીકલ પત્રે પ્રગટ કર્યા અને મીત્ર કહે છે કે બાઈબા ગેમાં “ સત્ય બહુ ઉપાદુ: હોવાથી ” તે કોનીકલને કામનાં નહોતાં જેથી તે છપાયાં નહિં. ૧૮૨૩ના આખા વર્ષમાં ૧૭મું વર્ષ સાત-તું હતું તે દરમ્યાન આમ તેણે લેખો લખ્યા. એ ઉપરોક્ત બન્ને પત્રોમાં છપાતા મીત્ર પાર્લામેન્ટમાં થતી દૈનિક દોડાદોડી વાત, મેજિસ્ટ્રેટોની બેવકુફી અને એવા ખુટકળ વિષયો ઉપર પણ લખેલા કોનીકલ પત્રો અધિપતિ મી. બ્લેક મીત્રના પિતાને મિત્ર અને શિષ્ય થયો, તથા તેના.

ખ્યા હતા તે બીના સ્વામી સમીર્થ મહાનોંધમાં પણ મહાન હતા એમ નિસદિહ સૂચવે છે. તેમના અકાલ દેહાંત બાદને એક સાથ સમાન થઇ પડ્યો છે. તેમણે જીવન ચરિત્ર તેમની મહત્તાનો આપણને સારો ખ્યાલ આપે છે. જો કે વિશેષ આગાહ ખ્યાલ તો તેમનાં બાળયુગ આપે છે કે જેથી અંધનો વંધારે મોટા ભાગ બરવામાં આવે છે. આ બાળયુગ શુન્દતાની ખબરને અવશ્ય વ્યક્તિમાં ઉપયોગી થઇ પડવાં દેશે. બાળાંતર સંસ્કાર તથા સુદર છે.

આખલાહિત દર્ષણ એક બધી નારીના ઉત્સાહનું મર્દન ન કરવાની કર્તવ્યબુદ્ધિથી પ્રગટ થયું હોય તો તે જુદી વાત છે. નહીં તો તેને એક કાશ્મીમાં ઉપયોગનો મંથ બાળ્યે જ ગણી શકાય. ખેરીક, સ્ત્રીના સાદ તે ઉપયોગી છે. કદાચ તેમની દૃષ્ટિથી પણ તે પ્રગટ કરવાનું હવિત ધારવામાં આવ્યું હોય તો તે વાત જી છે.

આર્ય ધર્મનીતિ તથા ચાણક્ય નીતિ સાર-આ મ્લેકોડા તથા તેના ભાષાંતરનું બનેલું છે. પ્રાચીન સર્વમાન્ય સંસ્કૃત મંથનું ભાષાંતર એ ઉપર સાહિત્ય વર્ધક મંડળ જે સૌથી પ્રથમ લક્ષ આપશે તો તેને નવા પ્રભનું સૌથી વિશેષ લાભ થશે એમ હમે મનીષે છીએ. નવા લેખો કરતાં પ્રાચીન સર્વ સ્વીકૃત સંસ્કૃત લેખકોમાં સરવાળા શુન્દતાની ભાષાંતરોની અત્યંત વિશેષ આવશ્યકતા છે અને તે આવશ્યકતાને ચાણક્ય નીતિના સારનું ભાષાંતર એક અંશે પુરી પાડનાર હોવાથી હમે તે વિશેષ આવકારદાયક ગણીએ છીએ. હવે પછી મંડળ લાઘવ્યથી, આરભથી, ઉપનિષદો, શુદ્ધસૂત્રો, તથા સ્મૃતિઓનું, મ્લેક સહ ભાષાંતર પ્રગટ કરશે તો તે બહુ લાભદાયી થઇ પડશે.

લઘુલેખ સમઘ-મીસીસ એની પ્રિસેન્ટ મહાવિદુષી છે. પરંતુ તેણીનાં ભાષણો તથા લેખો વરજીને લાયક હોવા વિશે શક છે. તેણીની અસૂચ્ય ભાષામાં જે પ્રીક્ષા, અંક તથા રસ છે તેનો દરોસ પણ બાળાંતરમાં રહેશે કદાચ છે. એ વિદુષીના ભાષણમાં સુખ્યનવા તેજ છે, અને બીજી વિશેષતા તેણીના સ્વતંત્ર વિચારો છે. પણ તે એકલા વિવાદસ્પદ છે કે શુન્દતાની ખબરને તે જાણીને લાભ હાનિ થવાનો સંભવ નથી. તેણીનાં ભાષણો તો અમેજી ભાષા જાણનારને જ ખરાં ઉપયોગી છે. આવી લેખક રા. દોશીનો પ્રયાસ ઉત્તરી પાડવાનો હમણે આશય નથી. તેમણે તો પોતાનું કર્તવ્ય જનમ રીને કીધું છે.

સંસારમાં સુખ ક્યાં છે? એ મંથ સુખ દુઃખની કલ્પનાઓ, ધૈર્ય, બાવના, બળ, વંદુરતી, વિનય અને શક્તિનું સ્વરૂપ, આત્મિક શક્તિ દત્તાદિ એ પ્રકારના વિષયો ઉપરના દુકા સરલ નિબંધોનું બન્યું છે. મંથ સાદો છે, પરંતુ રસ પડે એવો નથી, કદાચ કે ઉદાદરનો અલ્પ છે. મહાકાવ્યના રા. ઉદાકાલ જીવનકાવ્યના “મહાકાવ્યના” વાંચનારને આ મંથ મહાકાવ્યની ગયા વરસની ફાળક વાંચતા હોય તેવો લાગશે; કલ્પન ઉભવના વિષય તથા પ્રતિપાદન રીતી એકવચ્છ છે.

નવાયુગની વાતો-સ્વેચ્છામર્મ વગેરે લેખોમાં અનુકરણ કરીને લખનાર રા. પદીધારની આંદૃતિ પ્રથમ વર્ષમાં મુદ્રી શકશે નહીં. આખણે આખળ સામગ્રિ વધતું જોઈએ? તે પ્રથમ પ્રકરણમાં તેણે કદાચ આપણાં આ પ્રકારનાં ઉદાદરણ આપ્યાં છે. એક અરીએ પ્રશ્ન કર્યો કે મારી પાસે કાંઈ દંતુ નહીં તેમાં વળી મારું કુંપડું બળી ગયું. તેનો ઉત્તર. હવેર સાથે વાત કરી આવનારે એવો આપણે કે, ‘તે ભાઈ સાથે છંદે લાગ, લાવનાર કાંઈ ને, હવેથી તેણેને નહીં લાગે પણ બાળેલા ધરતી દીવાલમાંથી લાગ્યો. તે પછી સાર કાઢશે છે કે નહીં તેનો જ ફાયદો થાય છે. મારે જાત ખાત કરવું. આવા સહિષ્ણુ ઉદાદરણોથી અસ્તર સારી યાય છે. પરંતુ વાતમાં માદ છે તેના પ્રમાણમાં ગાળાં જનુ વગર અર્થ છે. એકંદર આ પુસ્તક સર્વ સામાન્ય માટે વાંચના જેવું છે.

૧૯૦૦ પછી જેટલાં ૧૨ પુસ્તકો એક વર્ષમાં થઈ ગયાં આપવાની વૈભવના અસાધારણ પ્રસારને પાલ છે. જે સામાન્ય લેખોને કોઈના આપવામાં ન આવતાં અખ્યાન થઇ ચુકેલાં શુન્દતાની મંથોની પુનરાવર્તન પ્રગટ કરવામાં, સંસ્કૃત મંથનું ભાષાંતર તથા જનમ અમેજી મંથનું ભાષાંતર પ્રગટ કરવામાં આ પુસ્તક

કાવશીનો ઉપયોગ થયો તો શુભલાની પ્રભુ ચોનકોને અવિરમજીવીય રીતે આભારી થયો. હમે તેમને ઇંગ્લેન્ડમાં “ રૅશનેસીસ્ટીક પ્રેસ એસોસીએશન ” હમખાગ પરતર કીમ્મને, જ્ઞાનવર્ધક તથા શુદ્ધિવર્ધક પ્રખ્યાત ગ્રંથોનાં આગ્રહિઓ છ પેનીની કીમ્મને છપાવી વેચે છે તેમની પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવા વિનંતિ કરીશું.

ભારતવર્ષના પ્રાચીન ઇતિહાસ—કર્તા, હરદ્વાર શુરકુલના પ્રેરેસર રામદેવજી બી. એ.—આ ગ્રંથમાં એકમુખ્ય ન્યૂનતા છે અને તે તેના નામમાં કાંઈ ફેરફાર નથી થયો તે છે. એ ગ્રંથમાં રાજદ્વારી ઇતિહાસ નહીં લેવો છે. મુખ્ય કરીને તે માત્ર પ્રાચીન ભારતવર્ષમાંનાં ‘ સીવીલીઝેશન ’—કેવતિ અને સુલ્ચતા—નો ઇતિહાસ છે. અને હાલમાં ઇતિહાસનો અર્થ વિરોધાચ્યુક્ત રાજદ્વારી ગેરહાજરીમાં રાજદ્વારી ઇતિહાસ થાય છે. તેથી આ ગ્રંથનું નામ પ્રાચીન કાળના આર્યોની કેવતિ-સુલ્ચતાનો ઇતિહાસ એવું રાખ્યું હતું તો તે વધારે અર્થદર્શક થઈ પડતે. આ ગ્રંથની અતિપ્રસંસા કરવી અશક્ય છે. પ્રાચીન ગ્રંથોનાં પ્રમાણોથી આપણા પૂર્વજો, વિચાર તેમજ વિદ્યામાં કેવા આપણ વધેલા, અનેક અસી સંપ્રેમ શુરેશીયનો કરતાં પણ નો આ ગ્રંથમાં જેવી હતમ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે તેવું અમારી કાંઈને હાથે બાગ્યેન થયું હશે. આવા ગ્રંથો વાંચવાથી કાંઈને વખતે મિથ્યા ધર્મદ આધરાંના બચ છે. પરંતુ બીજાની ગેરસમજ માટે લેખક ઉત્તરદાતા નથી. હાંદુસ્તાનની પ્રાંતિક બાળાઓમાંજ નહીં પરંતુ અંગ્રેજમાં આ ગ્રંથનું બાળાંતર થવાની જરૂર છે. એવા મોટા ગ્રંથનો કિમ્મિન પણ સાર આપવો કમનસીબે અશક્ય છે. ગ્રંથના કદના પ્રમાણમાં કીમ્મત નામનીજ છે. ‘ સસ્તું સાહિત્યવર્ધક મંડળ ’ જેવી કીમ્મત રાખે છે તેનીજ રાખી છે. રૌપય ૮ પેછ, એક ૬૦૦ પાનાનાં પુસ્તકની કીમ્મત માત્ર રૂ. ૧૧ છે ! આ ગ્રંથમાં પ્રાચીન આર્યોનો પદ્ધતિના પ્રધિકો લાગે, પરંતુ તેમને અંગ્રેજ લેખકોને હાથે ને અન્યાય થયો છે તે જોતાં તે અતિ અધિક નથી.

દ્વિતીય છાદ્યક્રમિય પરિપદ્ધતિ—આ મોટા કદનાં ૧૧૪ પાનાં છપાવવાની કમ્પી ખાસ જરૂર નહોતી. તેમાં બાહ્યોમાં બાહ્યો આપ્યાં છે પરંતુ તે અંદરનાં તે અર્થિતવર્ધક વિષયો વિષે છે કે નથી આગ્રહિ માટે તો અવકાશ નહોતોજ. જે તેનો સાર છાંપે હને તો તે વિશેષ વંચાને. ૧૧૪ પાનાં વાંચી જતાં એ કાંઈ રમત નથી. ”

મુખકર—લેખક શ. જ્ઞાનરાવ મેતાપસિંગ—એમાં મુખ્ય કરીને ૨૧૫ નીનિની શીખામણો છે તે વાતો સાધારણ છે પણ સંપ્રદર્માં વિશેષતા છે. લેખકે કવિતા પણ જોડી છે, જેમાં નીચત્રી કમ્પીમાંથી શું સાર મેળવે તો વિષે બહુ મનસેક પડવાનો સંભવ છે:—

‘ દેવાલંકી જો રહે તો વેપાર ન થાય;

મરવાથી મનમાં રહે, તો શુદ્ધિ ન જવાય.

હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે છાપખાનાં સાથે છુટ લેતો પહેલો આ હસાહી લેખકે બાપા તથા સાહિત્યનો કેટલોક વધુ અગ્યાસ કરવો પડે છે. ૪ આનાની આપાં નાનાં પુસ્તક માટે કીમ્મત પણ વધારે પડતી છે.

ધર્મવિર હેમખરામનું જીવન અરિય—કર્તા શ. હરિશંકર મેહરાજા વ્યાસ (હેમખરા સિવાસી) માતાધિકારી શિક્ષક, દેવશાસ્ત્રી શુરકુલ—આ રૌપય ૧૬ પેછ ૩૦ પાનાનાં પુસ્તકમાં, પંચગમમાં આર્ય સમાજની વર્તમાન આબાદ સ્થિતિનો પાંચો નોંખતર પં. લેખકોમળા જીવનનો ધણો સારો ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. ચંદિત લેખકામ કાર્સી તથા અરબી બાપાના વિદ્યાન હતા, અને તેમણે મેટ્રોપોલિટન ધર્મના ગ્રંથોનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનું એક જાનુનીને હાથે જીન કરવામાં આવ્યું હતું, તે વખતે આખી લાહોરની હાંદુ પ્રભુ તેને અતિમમાન આપવા કરી હતી. એક આદર્શ ધર્મોપદેશક પરા હજીનારે પદિત લેખકોમળાં આ જીવનચરિત્ર પ્રથમ અવકાશ વાંચવું પડે છે. કીમ્મત માત્ર એક આના રાખી છે, જેમાંથી કર્તા કરો લાગ ન મેળવતાં તે પુણ્યકાર્યમાં આપવાની હજી રાખે છે.

હીંદુ યુનીવર્સિટીની યોજના અને મેહોમેદન યુનીવર્સિટીની સ્થાપના.

બનારસના નામદાર મહારાજના અધ્યક્ષપદ હેઠળ ૧૯૦૪ ના સાલમાં કાશી ખાતે મંગેશી સભામાં પ્રથમ હીંદુ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવાનો હવાવ કરવામાં આવ્યો હતો. આ મુન્શી માધોપ્રસાદે તે સાર ૩. ૩ લાખની રકમ આપવા પણ સ્વીકાર્યું હતું. તે પછી અત્યાર સુધી તેના સંબંધમાં કશું કાર્ય થયું નહોતું. પ્રજા તથા વર્તમાનપત્રો તે ઉપર વિચાર માત્ર ચલાવ્યા કરતાં હતાં. હાલમાં મેહોમેદન યુનીવર્સિટી માટે ફંડ બેઠું થવાથી અને તેની પ્રત્યક્ષ સ્થાપના કરવા ખજાં લરાવાથી હીંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની યોજનાના સ્થાપક આ. પં. મદનમોહન માલવીયજી પણ પોતાના કર્તવ્ય પ્રતિ જાગૃત થયા છે. નવા રૂપમાં સુધારાવધારા સહિત યોજના તેમણે ઘડી કાઢી છે, તે પુસ્તક રૂપે તે પ્રગટ પણ કરી છે. બુલાકાના ગતમાસમાં પ્રગટ થયેલા ઇંડીયન રીવ્યુમાં પાતાની યોજનાની મી. માલવીયજીએ એક લેખ લખી સમજાવ્યું આપી છે, આ લેખમાં મી. માલવીય કહે છે કે “હીંદુઓ માટે વેદ કાંઈ પ્રાચીન, માત્ર છે એ દષ્ટિથી મૂકવાન નથી તે તો તેનાં સકળ ધર્મનો આધાર છે. આર્ય ઇશ્વર અને જર્મનીમાં વેદના અભ્યાસ માટે ઉત્તમ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે ત્યારે આ દેશમાં તેની કશી વ્યવસ્થા નથી એ શોકકારક છે. આથી હીંદુ યુનીવર્સિટીમાં એક વૈદિક પાઠશાળા સ્થાપનાનો પ્રયત્ન કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.” મી. માલવીય આમ લખતાં એ વાતને વિસ્મરણ કરે છે, કે હરિદ્વારના શુરકુતમાં વેદ શીખવવાનો ઉત્તમ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ દેશ એક નહીં પણ અનેક વૈદિક મહા-પાઠશાળાઓ સાથે પુરતો વિસ્તૃત છે. “ખ્રીષ્ટ ડોમેન લાભ, દતિહાસ, શીશુરી આદિ સાહિત્યના વિષયો શીખવવા સાથે સ્થાપવામાં આવશે, અને કાશીની સેંદૂલ હીંદુ ડોમેન તેના મધ્યસ્થીદુ તરીકે વાપરવામાં આવશે. ખ્રીષ્ટ ડોમેન સાયન્સ તથા ટેકનોલોજીના અભ્યાસ સાથે સ્થપાશે. દેશની આંદોલનિક ઉન્નતિ સાથે તે અત્યંત આવશ્યક છે. તેમાં અનેક પ્રમાણે મી. માલવીયજીએ આપ્યાં છે. ચોથી પ્રકેજ ખેતીનાં જ્ઞાન સાથે સ્થપાશે. વળી વેપારી પાંચમી, વૈદકની છંદી સ્થાપશે. વૈદકમાં યુરોપિયન સાથે દેશી પણ સાથે સાથે શીખવવામાં આવશે. ગાયન તથા ચિત્રકલા આદિ “ફાઇન આર્ટ્સ” શીખવવા પણ એક ડોમેન સ્થપાશે.

ભાષા.

પ્રથમની યોજનામાં વિવિધ હીંદી ભાષામાં શીખવવામાં આવશે એમ લખ્યું હતું. હવે તે બદલીને અંગ્રેજી ભાષા લખવા કરવામાં આવી છે. તેનું કારણ મી. માલવીય એવું આપે છે કે હિંદીના જુદા જુદા ભાગોમાં જુદી જુદી ભાષાઓ પ્રવર્તે છે, અને દરેક ભાગમાંથી વિદ્યાર્થીઓ યુનીવર્સિટીના કામ લેવા આવનાર હોવાથી હીંદી ભાષાથી અનેક આવહારિક મુશ્કેલીઓ નહો. વળી હીંદી તત્ત્વવિદ્યા અદિનાં યોગ્ય પુસ્તકો પણ નથી. પરંતુ એવો વિચાર રાખવામાં આવ્યો છે કે, ઔદિક ભાષાની ઉન્નતિ થતી જાય તેમ શીખવવામાં સાધન તરીકે પ્રાનિક ભાષા પણ ધીમે ધીમે લખવા કરવી. મી. માલવીયનાં કારણો સંગીત કાળમાં નથી. જો હીંદીમાં જોઈએ તેવાં પુસ્તકો નથી તો તે ખસ નેવાર ક્યારેય યુનીવર્સિટી માટે મુશ્કેલ નથી. દિંદુરતાના વિદ્યાર્થીઓને મી. માલવીય કહે છે તેમની હીંદીથી મુશ્કેલી નહો નહીં કેવલ દ્રવિડ દેશ શીખાય સર્વત્ર હીંદી સમજી શકાય છે. વિદ્યાર્થીઓને લાગમાં પ્રતીત થતાં યોગ્ય માસ પણ કાળમાં નહીં. યુનીવર્સિટીની રાજભાષા કરવાથી

હીંદીને જે સહાયતા મળશે તેની કલ્પના થઈ શકતી નથી. દ્વિતિય ભાષા તરીકે અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન આપવું પુરતું થઈ પડશે. પરંતુ આ મતભેદની વાત છે અને સ્થાપના થયા પછીજ આના તર્ક તથા નવા અખતરા કરવાથી એ કામને વધુ લાભ છે.

એની જરૂર છે ?

જ્યારે સરકાર પોતે અનેક કોલેજ ચલાવે છે ત્યારે હીંદુઓએ શા સારું સ્વતંત્ર કોલેજ સ્થાપવી જોઈએ ? જે સાંપ્રત સરકારી તથા ખાનગી કોલેજોમાં કોઈ પણ દોષ ન હોય તોપણ એ મુનિશ્ચિત છે કે નવી યુનીવર્સિટીથી જ્ઞાનનો વિશેષ પ્રચાર છે. હાલમાં કેળવણી ખાતેઆની સંખ્યા તો બહુ આછીજ છે. વળી ધાર્મિક તથા નૈતિક શિક્ષણને જે લાભ સાંપ્રત ખાતેઆમાં મળતો નથી તે પણ આમાં મળશે. વિદ્યાના કામમાં સહાય આપવાનું એક પવિત્ર અને દિવ્ય પાત્ર, ધનાઢય તથા વિદ્વાન નહીં તો વિદ્યાપ્રચારના પ્રિય હીંદુઓને જરૂર છે, તે તેમની ઉદ્ધારતાને પ્રેરશે તથા આકર્ષશે. હીંદુઓ પણ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું કર્તવ્ય કરી શકે છે તેની એક મહાન અને અકાર્ય સાબીતી તરીકે યુનીવર્સિટી કાયમ રહેશે. તેમના ઉપરનું તે સંબંધી એક કલંક નાશ થશે ! એમ કહેવાય છે કે આથી હીંદુમુસલમાન વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ વૈમનસ્ય થશે ! કેળવણીના પ્રચારને પ્રતાપે વૈમનસ્ય વિશેષ થવું અશક્ય થશે. ઉત્કૃષ્ટ અને વચ્ચે મિત્રાચારીભરી સ્પર્ધા થશે. જેથી ઉભયને લાભ થશે ! જે દલ તો સ્પર્ધા કરતા અર્થે હમેશાં આવશ્યક છે. જે દેશમાં હીંદુ-મુસલમાન એવાં દલ ન હોય તો હાલમાં જે રાજકીય તેજ છે તે હોતે નહીં ! કેળવણી કામ ક્રમ વચ્ચેનો દેવ ધડાડનારી સ્ત્રીજ છે તેથી વૈમનસ્યની ચિંતા રાખવી નહીં છે.

આ કામ સારું એક કરોડ રૂપિયાની જરૂર છે. રૂપિયા ભેગા કરવામાં પ્રમાણમાં દરિદ્ર મુસલમાનો વધારે ક્ષમ્યા છે. પરંતુ નિરાશ થવાની જરૂર નથી. હીંદુઓ જે ચલાવે તો સહેલાઈથી તે રકમ ભરી વાપી શકે. વીસ કરોડ હીંદુઓમાંનો દરેક જે માત્ર એક આનો આપે તો એકને બદલે સવા કરોડ રૂપિયા થઈ જાય એમ છે !

અનાથો અને મુસલમાન યુનીવર્સિટી.

કલકત્તાનું મુસલમાન પત્ર 'કન્નિડ' જણાવે છે કે કલકત્તાના મુસલમાન અનાથોની એક સભામાં મુસલમાન યુનીવર્સિટીને તેઓ કેવી રીતે સહાય કરી શકે તે સવાલની ચર્ચા થઈ હતી. એક સૂચના એવી થઈ કે આપણને અનાથોને સગાઓ કવચિત્ પૈસા બે પૈસા આપે છે તે યુનીવર્સિટીના ફંડમાં આપી દેવા. દરત પસાર થશે બીજે દરત થશે કે જે જૂનાં કપડાં પહેરીને તેઓ અનાથાલયમાં આવ્યા હતા અને અનાથાલયમાંથી નવો ખાસ પોષાક મળવાથી તે નકામાં પડ્યાં છે તે વેચીને યુનીવર્સિટીને સહાય કરવી. તે પણ પસાર પડીને દરત તેથી પણ વધારે આદમભેદ દર્શક છે. તેઓએ વધુ દરાખ્યું છે કે હમને ત્રણ વાર રોજ ભોજન મળે છે પણ સત્તાશાળાઓને જણાવવું કે સત્તારનો નાનનો હવેથી યુનીવર્સિટી સ્થાપાય ત્યાં સુધી ન આપયો પણ તેથી જે નાણાં બચે તે યુનીવર્સિટીમાં આપવાં ! અનાથો પણ ને હામનું આદમભેદથી કંથાય કરી શકે છે તે બીજાઓ ચલાવે તો શું નહીં કરી શકે ?

હીંદુ યુનીવર્સિટી ડેપુટેશન.

હીંદુ યુનીવર્સિટી સ્થાપના માટે તે સાફ ફંડ એકત્રિત કરવા ઓ. પં. મહામહાન માલગી-ખાનં બંધાયું હોય નીકળેલાં ડેપુટેશનને સારી ફોટો મળેલ દેખાય છે. કદાચાદ જેવા નાના શહે-

રમો તેમને રૂ. ૬૨,૦૦૦ મેળ્યા છે. કાનપુરમાં તેઓએ આશરે રૂ. ૭૦,૦૦૦ ભરાવ્યા છે. ખેરીમાં ૫૨,૦૦૦ નું વચન આપવામાં આવ્યું છે. બે દરજ્જા કે એવા ખીજ હોઇ મહારાજા આ ડેપુ-શનનું વડગણ હો તો અત્યંત લાભ થાય એ નિસદ્ધ છે. મુસલમાન યુનીવર્સિટીનું ફંડ મોટું થવાનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે નામદાર આગળખાન જેવા પ્રતિષ્ઠિત ઐશ્વર્ય પુરૂષે ધર્મ સાથે શિક્ષા મળવા ઉત્તરી પડવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠાની હાનિ માની નહીં. મહમુદયાદના રાજા જોગ એક તારમાં લંડનથી તેઓ જણાવે છે કે “રૂ. ૨૫ લાખ બેગા કરવા સાથે શિક્ષા મળવા શિવાય ખીજે ઉપાય નથી. જે મારી તબીયત સારી હતે તો હું પોતે તે કામ સાથે આવતે.” જાણ્યો છે હોદ્દાઓ માટે આપાજ રાજા મહારાજાઓ !

ભારતધર્મ મહામંડળની ત્રીજી યોજના.

પ્રથમ ભારતધર્મ મંડળમાંથી પં. મદનમોહન માલવીયાજી તથા તે મંડળના સ્થાપક પં. દો-નદમાળ આખ્યાનવાચસ્પતિ નીકળી ગયા ત્યારથી તે મંડળના ચાતક સ્વામી સાનાનંદ તેમની વિરૂદ્ધ કામ કરે છે. આથી વિશ્વવિદ્યાલયની મી. માલવીયાની યોજનાની વિરૂદ્ધ પોતાની પ્રતિયોજના કરી છે, જેમાં બધું સંસ્કૃતજ રાખવામાં આવ્યું છે. બધાં એક યોજના પ્રગટ થઈ હોય ત્યાં ત્રીજી યોજના રજુ કર્યા એ કરતાં હાનિકારક બીજું કશું હોઈ શકે નહીં. પં. માલવીયાની સાથે મળતા ન થનારાઓ પણ એવી મુશ્કેલીઓ આપા કરોકટના વખતમાં ઉભી કરતા નથી તે એમના આગલા મિત્રોજ ઉભી કરે છે. સારે નસીબે મહામંડળ ઉપર, જૂના વિચારના હોદ્દાઓનો તેમના પ્રતિનિધિ પોતે હોવાના દાવો કરવા છતાં, વિશ્વાસ નથી તેથી એ યોજનાથી કંઈ જાણીવાનું નથી.

દક્ષિણ અમેરીકાના વતનીઓ-ઉત્તર સાથે તુલના.

મી. મુષિન્દ્ર ઘોષે યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાંના આગેવા નગરથી મોકલેલા “ મોર્ન રીપ્લુ ” ના પાંકમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના દક્ષિણ ભાગના વતનીઓ, ઉત્તરથી રીતિનીતિમાં જેવા જુદા પ્રકારના છે તેનું એક ચિત્ર એમણે છે. ઉત્તરના અમેરીકનો જાણત, ઉદ્યોગી તથા ન્યાયી છે. દક્ષિણ અમે-રીકાના દેશ તિથી જુદીજ દેશના છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના રાજ્યધારણ પ્રમાણે ટાઇ પણ મનુ-ખ ઉમરાવપદ ધારણ કરી શકતું નથી. મનુખ માત્ર સરખા છે, એ સિદ્ધાંતને અનુકૂલ તેઓ ઉમરાવપદના માનુષી ભેદ સ્વીકારતા નથી. તે ત્રિદાંત એટલી દલ અદાર તેઓ લઈ ગયા છે કે ત્યાં દેશ દેશમાં શ્રેણી વર્ગ માટે પહેલા બીજા વર્ગોજ નથી ! એકજ વર્ગ છે પછી તેને પ-હેલો ગણો કે છેલ્લો ગણો. તે જતાં ચલતા વર્ગને ઉતરતા વર્ગથી ભિન્ન રહેવાની પ્રવૃત્તિ એટલી સ્વાભાવિક છે કે, કોઈને કોઈ યુક્તિથી તેઓ, રાજ્યધારણનું પણ ઉદ્દેશ્યન કરીને ભેદભાવ ફેરવે છે. દેશમાં તેઓ સ્વર્ગન વર્ગો નથી કદી શકતા તો પછી “ નીચર ” કહેવે છે. ઉમ-રાવ નથી થવાનું, પ્રેસીડેન્ટથી અને તે દેશ પાટીવાળા પર્વત સમજાવે. “ સીરટર ” થીજ સંતુષ્ટ થવું પડે છે, ત્યારે દક્ષિણ અમેરીકનો તમણી પાતાના આગેવાન સંદેશીઓને “ ક્રેપન ” “ ક્નલ ” અને કોઈ નહીં તો “ ગ્રાન્ડ ” (આગેવાન માટે અમેરીકન ‘ સ્ટેન ’ શબ્દ)ની ઉપાધિ આ-પવામાં આવે છે !

પ્રેમખંડ દક્ષિણ વાસીઓ.

દક્ષિણ યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના વનનીઓ મોઝામ્બિક પશુ ધણા છે. હરવું ફરવું અને ગમ્મનના રંગ ઉડાવવા એજ તેમનું ખાઈખંડ છે. જુવાનો હમેશાં પ્રેમખંડ હોય છે. પુરૂષ કોઈના આશુક તથા સ્ત્રી કોઈની માથુક અવસ્થા હોય છે ! પગલીક જાગમાં જે જુવાન જોડાને તમે જોશો - તે તમે જોલેમજનુ, રોમીયો-જુલીયટની સરતી આવૃત્તિજ માની લ્યો ! તેઓ સ્ત્રીના જગરા ઉપાસક છે. પોતાની નવોદા (નવી પરજોડી સ્ત્રી) માટે તેઓ શું નહીં કરે ? અરે ! કીચડવાળી પોળ જોળજવાથી, એ તાલુક નાજનીના પગની જોડાની એકી ન ખરડાય તે સારૂ તેના ' પતિ ' (તાબેદાર ગુલામ ?) કાદવ ઉપર પોતાના ડગલો ઉતારીને શેતરંજ પેઠે પાથરી દેતાં અચકાતો નથી ! ! !

રેલ્વેથી તથા તારથી ગમે તેટલું પરદેશો વચ્ચે સંધાન થવા છતાં, વૃત્તિઓનો બેદ તો કાયમજ રહે છે તે યુ. સ્ટેટ્સનાં દક્ષિણ તથા ઉત્તર ભાગો ખતાવી આપે છે. ઉત્તરમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેમજ હોલેજમાં બ્રહ્મચારીઓ તથા બ્રહ્મચારિણીઓ એકજ વર્ગમાં, એકજ ગુરૂને હાથે એકજ પાટલી પર સામટા જોડાને શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. તેને " ડે-એડમુટેશન કહે છે. પરંતુ દક્ષિણમાં જગજોગ પુરૂષની કોઈપણ હોલેજમાં કન્યાઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. દક્ષિણ દેશ હીંદુશાહી વધારે છે !

દક્ષિણની સ્ત્રીઓ તથા તેની ઉત્તરની ભગિનીઓ.

દક્ષિણ યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની નારીઓ પણ ઉત્તરની તેમની ભગિનીઓથી ન્યારીજ છે. દક્ષિણીઓ (સાક્ષરો હમને આ શબ્દ વાપરવાની મંજૂરી આપશે એવી આશા છે) પોતાને એક ગૃહના ટુંગાર સમાર્પણ સમજે છે. ધરતું જોળું કામ કરીને પોતાના કોમલ કરતલને કાણુ અને કાળાં કરવા તે સાર ના પાડે છે. જુએ મરશે પણ હાથે રાંધશે નહીં ! તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, યુ. સ્ટે. ના દક્ષિણ પ્રાંતોમાં શરૂ તરીકે અસલ ગુલામ તરીકે આફ્રીકાથી ખાંધી આવેલા પશુ અર્ધી શતાબ્દી થયાં સ્વતંત્ર તથા મુક્ત કરેલા અને હવે ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ' પાવન થયલા ' આફ્રીકનોજ કામ કરે છે. પ્રેસીડન્ટ ટેફ્ટની હકુમત હેઠલના દેશમાં રહેતા એક કરોડ ગુલામોમાંથી ૮૦ લાખ ઉપર દક્ષિણ લાખમાંજ છે. તેઓજ ત્યાંના " ભટ ધારીઓ " છે. સ્ત્રીઓ ધરતું કામ કરવાને સરખપત્રી પોતાને માનતીજ નથી. વળી આ આફ્રીકનો ખુશીથી સરતામાં કરે છે એટલે બાપ સાહેબને ' ધર્મી ચેર ' પર પડ્યા પડ્યા છાપો ને ચોપાનીયાં વાંચવા શીવાય અને ઘણી સાથે મહોબત કરવા શીવાય બીજું કશું કર્ષણ નથી ! ગરીબમાં ગરીબ ' દક્ષિણીઓ ' ઘેર આફ્રીકનોનું ભરી ગયેલા પેટ ભરશે પણ રાંધવા તો નહીંજ બેસે ! તે તો વેચાતુંજ કરાવશે ! ' ઉત્તરાઓ ' તેથી વિપરીતજ છે, ત્યાં ગુલામી પહેલેથીજ નહોતી. તેથી ત્યાં ' ભટ ધારીઓ ' નો જગ્ગો દુબાસ છે. શરૂ વર્ગને રાજ પ-૭ રૂપિયા મળી શકે છે. અને એવી મોઘી સહેજ તો લખખાપતિઓને પણ પરવડતી નથી. ઉત્તરના લક્ષ્યપતિઓની સ્ત્રીઓ પણ ધરતું સહે કામ આ કારણથી જાતેજ કરે છે. કપડાં પણ હાથે ધોય છે. વાસણુ પણ હાથેજ વીંછલે છે. (અહીંની પેઠે રાખથી માંજવાના ત્યાં ધારો નથી કારણ કે કાચનાં પાત્રો તેઓ વાપરે છે). તેનું તેમને આજસ કે ચરમ જેવુંજ નથી. પુરૂષો પણ તેવાજ છે. લાહોરના મી. સત્યદેવ જેઓ ઉત્તર અમેરિકામાં ૫-૬ વર્ષ અજાસ કરવા રહ્યા હતા, તેઓ શેડ દહાડા ઉપર મુખના પાછા

કર્મ તેઓ મને કહેતા હતા કે, 'ઉત્તરના અમેરીકનો ધર્મ સુધાર કામ, રીપર કામ વગેરે પણ હાથે કરી લે છે। તેઓ તે માટેનાં ઓનર' તૈયાર ધરમાં રાખે છે. આનું કારણ એ છે કે કારીગરો એટલા મોંઘા છે, તેમજ લોકોની સુખસગવડ સંબંધી લાગણી એટલી તીવ્ર છે કે, જો પોતે એ કામ ન કરે તો યાતો દેવાળું કઢવું પડે અથવા તો પોતાનાં સુખ સગવડનો ભોગ આપવો પડે.

દક્ષિણ હિંદુસ્તાન અને દક્ષિણ યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ.

દક્ષિણ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનને યાદ કરાવે છે. દક્ષિણ હિંદમાં પારીયા વગેરે અસ્પર્શ જાતિઓની સાથે અમાનુષી વર્તણૂક ચંદાવામાં આવે છે ને માટે આપણે ઉત્તરના હિંદુઓ તેમની સખ્ત નિકા કરીએ છીએ. દક્ષિણ હિંદમાં બ્રાહ્મણોને જોઇને રસ્તામાં પારીયા અતિશય ખેસી જાય છે કે જેથી તેની ડાયા બ્રાહ્મણને દુષિત ન કરે। કેટલેક સ્થળે તેઓને રસ્તામાં ચુંકવાની ધાર્મિક (સરકારી નહીં) મના છે, જેથી ગળામાં કુછી બાંધીને તેમાં ચુંકવું હોય તો રસ્તે ચાલતાં ચુંકે છે। તેઓ બ્રાહ્મણવ્રતમાંથી પસાર પણ ચંદ્ર શકતા નથી. જેશકે આ બધું દ્વેષીદીપ સરકારનું રાજ્ય થતાં માટે લાગે ધસાર્થ ગયું છે પરંતુ દક્ષિણ અમેરિકામાં તો અહીંથી તે સખ્ત છે। સ્વતંત્રતા તથા સમાનતાની અભિમાની એ ભૂમીમાં, રહેલોમાં ગેરાઓ માટે જુદા તથા કાળા આફ્રીકનો માટે જુદા, વેડીંગરો, તથા ડબ્બાઓ, દરેક નાટકશાલામાં પણ આફ્રીકન વિભાગ જુદોજ છે. મોઢ પછુ ગેરો પાદરી આફ્રીકનના દેવળમાં પ્રાર્થના કે ભાષણ કરશે નહીં. અરે, અત્યાચારની સીમા એટલી બધી છે કે, આફ્રીકનો તેમના સ્વદેશબંધુ અને ધર્મબંધુ છે તે છતાં તેમને સરખામ રસ્તા ઉપર પોતાનાં ચર્ચ પછુબાંધવા દેવામાં આવતાં નથી જેથી તેમને ગરી કુચીના આશ્રય લેવો પડ્યો છે। બાલ્ટીમોર નગરે તો એવો કામદો ગ્યે વરસે કીધો છે કે ' કાળાઓએ મોરાઓના લતામાં વસવાટ ન કરવો।' મ્યુનિસીપાલિટીમાં તે કાષ્ઠને ખડો રલુ કરનાર સભાસદે કહ્યું કે " જો કાળાઓના લોક ઉપર અંકુશ નહીં મુકીએ તો બાલ્ટીમોરનો ચુંદાકરી રીતે પોતાના સુખના સંબંધમાં બેદરકાર ગણાશે। "

હિંદી વિદ્યાર્થીઓ.

તે છતાં કહેવું જોઇએ કે અમેરીકન યુનિવર્સિટીઓમાં હિંદુઓ પ્રતિ અસાધારણ માનની લાગણીથી જોવામાં આવે છે. પ્રેડેસરો તેમના પર ખાસ મમતા રાખે છે. અમેરીકન વિદ્યાર્થીઓ તેમને પોતાના વિશેષ મિત્ર તરીકે ગણે છે. આ જાગતમાં અમેરીકનો ઇન્કેડના વિદ્યાર્થીઓથી પણ ચડે છે. ત્યાં જેરીસ્ટર થઇ માટે વિદ્યાર્થીઓએ પોતા પોતાના " ઇન " માં અમુક વખતે સાથે ભોજન કરવું જ જોઇએ એવો નિયમ છે. છતાં અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓને હિંદીઓ સાથે ભોજન કરવાનો ઉમંગ નથી. માત્ર શિક્ષણ વખતેજ તેઓ સાથે મળે છે. અંગ્રેજો આપણને પોતા સાથે ખેસાડીને ભોજન કરાવતા ચઢતા નથી એ જાણીને પરદેશગમનના વિરાધીઓને જેશકે આનંદ થશે, કારણ આખરે ' ગઈ ' તો ગઈ પણ ધરમ તો સચવાયોં !.

આફ્રીકનો કાંઈ જુદિશાસ્ત્રી નથી એમ નથી. તેમની મધ્યમાં રહી, હાઇ કમીશનરનો આધિ ભોગવનાર પ્રદિદ્ધ સર હેરી જૉન્સ્ટન કહે છે કે તેઓને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં તેઓ ગેરોગો જોવાજ જુદિશાસ્ત્રી નીકળ્યા છે. અમલુ કાળને અભણ ગેરો સાથે સરખાવતાં, આફ્રીકન ખત્રાસીઓ કાંઈ અંગ્રેજ ખત્રાસીઓથી ઉતરતા નથી. તેમજ આફ્રીકન લડવાઓએ મહાદીયોની

તથા 'મેડ મુસ્લાઓની'. સરકારી હેઠળ મુરોખીયન લડવાઓ કરતાં ઓછી ખઠાદુરી ખતાવી નથી. જનમંથી શ્રેષ્ઠતા માનનારા જુનાં વિચારનાં આલેખો કરતાં, આંમડીની વર્ણથી શ્રેષ્ઠતા માનનારો મુરોખીયનો નથા અમેરીકનો ઓછો ટિકાને પાત્ર નથી. ઉલ્લખનાં સ્વાર્થે તેમની અવસોકન સક્રિયને અપંગ કરી દીધી છે. અમેરીકામાં ન્યુકનો વસવાટ કરી રહેલા આફ્રીકનો તો ગેરાઓ જેટલા જ મુશિક્ષિત છે. તેમાંનો એક ડૉ. જુકર વોર્શીંગ્ટન તો અમેરીકન દલિગનો પ્રીન્સીપલ છે. હંધીના વેસ્ટ ઈન્ડિયામાં આવેલા ટાપુમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પ્રવર્તે છે અને ત્યાંના વતનીઓ કાળા આફ્રીકનોજ મોટે ભાગે છે. તેઓમાં કેટલાક મહાવિદ્વાન છે. મોરિય દર્મીન " મનુષ્યની મહા જાતિઓની સંમાનતા " નામક એક અનિ સરલ તથા વિદ્વાન્યુકત પુસ્તકનો કર્તા છે. હંધીનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પ્રેસીડન્ટ જનરલ લેજાઇમિં શીલ્ડુહી ઉપર એક મુંદર પ્રસ્તાવના લખી છે. ડૉ. રોડ્રીસ નામક એક વેસ્ટ ઈન્ડિયન નીતિશાસ્ત્ર તથા ઓરિજિનલ જન મેન્સ સરખાહ નામક પશ્ચિમે આફ્રીકાના વતનીએ ક્રમચાર જાતિ તથા રાજ્યધારણ પર માન્ય પુસ્તક લખ્યાં છે. અમેરીકામાં હંધેરાં આફ્રીકનો ઝેન્યુએટ છે (મહાજાતિઓની લંડનમાં ડ્રાન્કરન્સ લરવાની હીર-આલે ઉભી કરનાર મી. જી. સ્પીલરના લેખ ઉપરથી હમે ઉપલી વાગતા લીધી છે.) તે જતાં દક્ષિણ મુનાઈટરેટેડસમાં આફ્રીકનો પ્રતિ વિરોધ કેમ કે તેનું કારણ બીલું કાંઈજ નહીં, પણ આમડીની મુગ તથા સ્વાર્થ !

" હીંદુસ્તાન રીવ્યુ " માં સંત નિહાલસીંગ અમેરીકનો મોટે સામાન્ય રીતે ધણે હકિકત અભિપ્રાય આપે છે. તેઓ કહે છે કે અમેરીકનો અત્યંત લોભી છે. પૈસા સાથે તેઓ નવા અનંજ્યા આદમીઓને લાગેજ ગમે તેમ મુંડી નાંખનાં બીડે છે. લાવ દરાબા પછી પણ કાંઈ ને કાંઈ ખઠાતું કાઢીને વધારે ઓછાવવા પ્રયત્ન કરશે.

મી. મીરાન એચ. શીલ્ડપતું ભાષણ—અમેરીકન યેરીસ્ટર મી. મીરાન એચ. શીલ્ડ જે હીંદો એક હિંદવી છે અને જે હીંદુ વર્તત ફીલોસોફીનો અનુચારી છે. તે હાલમાં હીંદમાં આવ્યો છે. તેણે પુનામાં બે ભાષણો આપ્યાં હતાં. એક ભાષણ સાર્વજનિક સભાના હેતુમાં અને બીલું કોમેન્ટરક યીચેટરમાં આપવામાં આવ્યું હતું. તે સાદો અને દયાળુ લાગણીવાળો છે. માત્ર માયાની પાધડી સિવાય તે બધા પોચાક હીંદી પહેરે છે. બંગાળીઓની માફક તે કોઈ પણ જાતની ટોપી પહેરતો નથી. તેણે ચોતલાં ભાષણો દરમ્યાન જણાવ્યું હતું કે, પ્રજાને ઉપયોગી થાય તેવી પકિતપર હીંદી પ્રજાને કેળવણી મળતી નથી. ઉદ્યોગ દુન્યરની અને બીજી બધી જાતની કેળવણી અમેરીકામાં લગભગ મહત્ત આપવામાં આવે છે. અમેરીકા દેશ હીંદીની માફક જેતીનો મુલક છે અને તેને લગતી કેળવણી તરફ અમેરીકાના વતનીઓનું ભારે ધ્યાન ખેંચાઈ રહ્યું છે અને જેતીવાડીની કેળવણીના સંબંધમાં અમેરીકાની બરાબરી દુનિયાનો બીજો કોઈ દેશ કરી સકશે નહીં. અમેરીકાની જેતીવાડીની પેદાશ ૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ જેટલી છે. હીંદી વીધાર્થીઓ મોટે સિદ્ધાંત મેળવવાને અમેરીકા સર્વથી સાધનવાળું સ્થળ છે, કેમકે અમેરીકાને વેપાર સંબંધી હીંદ સાથે કાંઈ દિન લાગેલું નથી અને તેથી તે કાંઈ જાનું રાખતો નથી. હીંદી વિધાર્થી મોટે ત્યાં રૂ. ૩૦૦ થી ૫૦૦ નો માસીક ખર્ચ આજરો. તેણે પાશ્ચાત્ય દેશનના બોગ નહીં ધવાને હીંદી વિધાર્થીઓને ચેતવણી આપી હતી અને તેમના સાથ જીવનને અનુસરી રહેવા જણાવ્યું હતું.

“ગુજરાતી” તથા “સાંજવર્તમાને” કરેલી આ પત્રિકાની સમાલોચનાની સમાલોચના.

આ પત્રિકાના પ્રથમાંકની સ્થાનિક, આવાગિક પત્ર ‘ગુજરાતી’એ પોતાના ગર્ભ ૬ ફી. ઓ. ગરટના અંકમાં જે સમાલોચના કરી છે તે માટે તેના ઉપકાર માનનાં, એમ અનુમાન કર્યા વગર રહેવાનું નથી કે તેણે હંમણ તથા પત્રના સંબંધમાં કેટલી બધી લાગણીઓથી પ્રેરાધને ટિકા કરેલી દેખાતી નથી. હમને ખોટા પાડવાની, અજ્ઞાન દેવવાની તથા હંમણી ખામીઓ પ્રગટ કરવાનીજ દૃષ્ટિથી તે પત્રે પોતાની ટિકા કરી છે. તેમ કરીને તેને જે પરમાર્થ આપ્યો થયેલો હોવા બેઠકે તેના હમે દોષ કરતા નથી. તેમજ આ પત્રને હલકું પાડવાની તેના અંશાલુકારી પ્રપત્ન વિશે પણ માનજ ધારણ કરવું વધારે પસંદ કરીશું. માત્ર તે પત્રે પોતાનાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનનો જે દાવો કર્યો છે તે વિશેજ સુખ્ય કરીને કાંઈક કહીને સંતોષ પામીશું.

આ પત્રના પ્રયોજન વિષેના પ્રથમાંકમાંના લેખમાં મેં કહ્યું હતું કે “જે કામ દૈનિક પત્રો...કરી શકતાં નથી તે કામ એક સત્ય માસિક ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે.” તે પર ગુજરાતી ટિકા કરે છે “લેખક વર્તમાન પત્રોનો પરિચયશીલ પોતાને જણાવે છે તો હંમણે કહેવું બેઠકે “કે લંડનના સુપ્રસિદ્ધ “ટાઇમ્સ” શી સેવા બજાવી છે તે તે બણે છે ? એ ‘થંડર’ ની ગળે-“નાથી ‘વીત્રાયતની’ પાર્લામેન્ટના મેમ્બરો પણ મુજતા હતા અને મુજે છે.” આત્મપ્રશંસાના નિંદક હોવા છતાં મહાન જ્ઞાની હોવાની આત્મપ્રશંસા કરવામાં બધાને હરાવી દે એવાં ગુજરાતીનાં ઉપરોક્ત વાક્યોના લેખકને, તેના પ્રશ્નો એ ઉત્તર છે કે, ‘ટાઇમ્સ’ પત્ર વિષે હમે સર્વથા અજ્ઞાન નથી, હલકું તે પત્ર વિષે તે પોતાનું જ્ઞાન દર્શાવવા જતાં, અજ્ઞાન દર્શાવે છે. ‘ગુજરાતી’ના વિચારો જ એક સદી પાછળ હોવાની જગવાવડા વર્ગની માન્યતામાં તેના આ કથનથી મુધારો વધારો કરવાની જરૂર ઉભી થાય છે ! તે વિચારમાં જ નહીં પણ જ્ઞાનમાં પણ એક સદી પાછળ છે. ‘ટાઇમ્સ’ પત્રથી હવે કાંઈ એમ. પી. મુજતા હોવાનું હંમણ જ્ઞાનની બહાર છે. એ સ્થિતિ હવે કયારની બદલાઈ ગઈ છે. અગાડી ન્યારે હરીફ દૈનિક લંડનમાં નહોતાં તે વખતે “ટાઇમ્સ,” એક સત્તા સમાન હતું; પરંતુ હવે તો તેના હરીફ અનેક પત્રો થઈ પડ્યાં છે, જેની માહક સંખ્યા ‘ટાઇમ્સ’થી પાંચથી પચ્ચીસ ગણી છે ! ડેલીમેલ, ડેલી-ન્યુસ, સ્ટાન્ડર્ડ, ડેલી ટેલીગ્રાફ એ સર્વે પત્રો ‘ટાઇમ્સ’થી ઉતરતાં ગણાતાં નથી કાંઈ ગંભીર મતમેદ કે વિશેષ આત્મસર એ વર્તમાનપત્રોના અભિપ્રાયોનો સાર ‘થંડર’ તાર માર્ફત મોકલે છે ત્યારે તે કાંઈ ‘ટાઇમ્સ’ના મનને વિશેષતા આપતો નથી, એ તેની એજન્સીના તાર નિયમિત રીતે વાંચનાર દરેક જણ સારી રીતે જાણે છે. ટાઇમ્સની માહક સંખ્યા ૩૦ થી ૫૦ હજાર માત્રની છે, ન્યારેબીજાં પત્રોની લાખોની છે, અને દૈનિકની મત્તા તથા બજારો આધાર તો માહક સંખ્યા પરજ સુખ્ય કરીને છે તેની કાણ ના પાડશે ? ‘ટાઇમ્સ’ હાલમાં કદાપિ કાંઈ પર બખાળા કાઢે છે તો “મુજવાને” બદલે એમ. પી. એા હસે છે ! તેના અગ્ર લેખિનું વજન તો ન્યારે પ્રખ્યાત રીસન (Do lano) તેના મહા તંત્રી હતો ત્યારે પડ્યું. રીસને લખતી તમીષનને લીધે ૧૮૭૭ માં રાજ્યનામું આપવા પછી ‘ટાઇમ્સ’ની ‘ગળેના’ તેમજ સત્તા તથા બજારી જે આદ ધની આવી છે તે

વધતીજ નીચે છે. તે હવે માત્ર ધનાઢ્ય કોન્સર્વેટીવ ઇમ્પ્રોવેનું વાહન ગણાય છે. તે પત્ર બહુ ધનાઢ્ય છે, તથા સૌથી જૂનું છે, પૃથ્વીના સમસ્ત પ્રદેશોમાંથી તારથી સમાચાર મંગાવવામાં સૌથી વધુ ખર્ચ કરે છે તેથીજ તેની કીર્તિ ધણે અંશે ટકી રહી છે. મી.રોડ “ રીન્યુ એન્ડ રીન્યુઝ ” માં વારંવાર તે પત્ર વિરુદ્ધ જે દિકા કરે છે તે પંચથી સ્પષ્ટ છે કે “ ટાઇમ્સ ” ને ‘ થંડર ’ ની મળેલી ઉપાધિ માત્ર ઐતિહાસિક છે. જો તેની ગર્જનાથી કશી પણ અસર થઈ હોતે તો તેણે મી. રોડની વિરુદ્ધ ગર્જના કરવામાં કશી બાકાત રાખી નથી, છતાં મી. રોડ આજે વર્તમાનપત્રકારો તેમજ તટસ્થ રાજદ્વારીઓમાં અસાધારણ એક પદ ભોગવે છે, અને સામાન્ય પ્રગ્નમાં પણ તે ધણો પ્રિય થઈ પડ્યો છે. ટાઇમ્સથી જો બધા મુગ્ધતા હોય તો લીખરલ સરકાર હરતીમાં કેમ આવી શકી? ટાઇમ્સ તો રીસેનના મરણ પછી, ધણું ખરાં ‘ લીખરલો ’ ની વિરુદ્ધ સખ્ત લખાણ કરતું રહ્યું છે, છતાં ‘ ટાઇમ્સ ’ ના પક્ષને હાલમાં પત્તા પણ નથી, અને તેના વિરોધીઓ શાસન કરે છે! અત્તાની દરાવવાની ચેષ્ટા કરનારનું ‘ ટાઇમ્સ ’ સંબંધી અગ્રાહ કેટલું ભયંકર છે તે બતાવ્યા પછી, હવે તેને હમણી દલીલ તોડવા સાર “ ટાઇમ્સ ” ના આશ્રય લેતાની જરૂર નહોતી તે બતાવીશું.

હમણાં જો પક્ષજ નહોતો કે દૈનિકા જે કામ નહીં કરી શકે તે ઉત્તમ સત્તા માસિકા કરી શકે છે. પ્રૌઢ તથા જ્ઞાનપૂર્વક વિચારો દૈનિકા કરતાં માસિકા વધારે સારી રીતે દર્શાવે છે એજ હમણાં પક્ષ હતો. અન્ય હમણે સેવા “ ટાઇમ્સ ” વગેરે કરતા હશે, તેનો અસ્વીકાર હમે કર્યોજ નથી. ‘ ટાઇમ્સ ’ ના અપ્રયોજાએ દત્તિહાસમાં પરિવર્તન કરે એવું સામર્થ્ય બતાવ્યું છે તેની પણ ના નથી. પરંતુ તે તે અપ્રયોજાના જ્ઞાનપૂર્વક તથા પ્રૌઢ વિચારોને લીધે નહોતો, પણ કુશલક પરંતુ બેસઘર કમકાઠર સૌથીમાં લેખો લખ્યાથી! પ્રગ્નને ખાટું ખાટું લખીને જોખમોની સાથે લગાઈ કરવા વગેરે કામમાં ઉચ્છેદની એ દૈનિકાજ ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે તેની ના હતીજ નહીં. પ્રૌઢ વિચારોના પ્રચારથીજ ઐતિહાસિક પરિવર્તન જોખું થાય છે, અને શાંતિ વધારે જાળવાય છે. દૈનિકાના માત્ર ઉજાળા મારતા લેખો પ્રગ્નની બુદ્ધિ નહીં પરંતુ તેની મનની જ્વલિઓ (emotions) ને ઉચ્છેદનારા હોય છે. છેલ્લા સા વર્ષમાં ઈંગ્લંડને પરદેશો સાથે જોડેલી લગાઈ થઈ છે તેવું કંઈ નહીં તો અર્થો અર્થ પાછા લંડનના દૈનિકાને શિર હશે. ધરીના આવેશમાં અશાંતિ તથા વેર વધરાવનારા લેખો દૈનિકાજ, ઉત્તમ રીતે લખે છે એજ “ શુદ્ધતા ” નું ખીજન શબ્દોમાં કથન છે, અને તે હમારા પક્ષને સમર્થન કરે છે, કારણકે માસિકાના લેખો તેથી વિરુદ્ધ, લેખોને ઉચ્છેદવા નહીં પરંતુ તેમને શાંતિપૂર્વક વિચાર કરવા, તેમનામાં શાંતિનો ગુણ પ્રવિનંટ કરાવવા લખવામાં આવ્યા હોય છે. હમારું ખંડન કરવા જતાં પણ ‘ શુદ્ધતા ’ થી અન્યથુપણે મંડળ થઈ ગયું છે !!

મારા ઉપર આત્મપ્રશંસાનો આક્ષેપ પણ ‘ શુદ્ધતા ’ ના લેખકે કર્યો છે. મારા જેવા અપ્રસિદ્ધ મનુષ્યને જાહેરમાં આવવા વખતે પોતાની કાંઈક જોગબ કરાવવાની આવશ્યકતા હતી. તેમજ પોતાનું સાહસ વાજળી દરાવવાને પ્રયત્ન કરવો, તે પણ આવશ્યક હતું. તેથી ‘ લાખ્યારી ’ જે કેટલુંક આત્મનિવેદન કર્યું તેને આત્મપ્રશંસા અથવા ગર્વ ગણનાર તો “ શુદ્ધતા ” જ પ્રથમ છે. આત્મજ્ઞાન (Self-consciousness) પ્રગટ કરવું એ તો લેખકો માટે અત્યંત સાધારણ છે. પરંતુ ‘ શુદ્ધતા ’ નો હેતુ ‘ સ્વ-ગર્વિન ’ કરવા શીવાય બીજો હોય તો તે એવી બીજી બાજોનો પર જણ આપેને !

સૌથી આશ્ચર્યકારક વાત ગુજરાતીએ કહી છે તે તેણે 'સત્યનું ખંડન કર્યું' છે તે છે!! 'સત્ય' ઉપર એટલો બધો દ્રેષ કે વિશેષ નામ ઉપરના દ્રેષને લીધે, 'સામાન્ય નામ' નું પણ તેણે ખંડન કર્યું છે! એકનને આધારે 'તે' પણ કહે છે કે "વ્યવહારમાં સંપૂર્ણ સત્ય અનુપયોગી છે! 'ગુજરાતી' ના વાઘવાર શબ્દોમાં 'સુવર્ણમાં રણકાટને માટે તાંબુ મિશ્રિત કરવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે સત્યને માટે સામાન્ય વ્યવહાર પરવે એવો અનુભવ ધણીને હશે." કેટલું હૃદયવિરુદ્ધ એ વાક્ય લખ્યું છે કે વાક્ય રચના પણ ટંબવડા વિનાની થઈ પડી છે. બીજા શબ્દોમાં, ગુજરાતી વ્યવહારમાં સત્ય આદરે નહીં માટે થોડું અસત્યનું તાંબુ "રણકાટ માટે" ઉમેરવા સારૂ લક્ષ્યામણ કરે છે!! અસત્યની આવી બેચેન દીમાલત કાઢપણુ. સ્થળે કરવામાં આવી હશે નહીં. હીંદીએને જુદા કહેનાર લૉર્ડ કર્ઝનને 'ગુજરાતી' ના તા: ૬ ની ઝાગવટ ૧૯૧૧ ના આ લેખનું પૂર્વ સ્વપ્ન તો નહીં આજ્યું હોય? ગુજરાતી બેધડક લૉર્ડ એકનની નીતિનો ઉપદેશ કરે છે! એકનને 'ગુજરાતી' તત્ત્વચિંતક ની ઉપમા આપે છે. તે સાર્થક છે. ઉભય કથો પણ લેવામાં તત્ત્વ છે તેનું ચિંતન કરીને તેજ પ્રમાણે માર્ગ ધારણ કરવા સારૂ સરખી રીતે પ્રાપ્ત છે. 'રણકાટ' સારૂ વ્યવહારમાં અસત્ય ન યોગ્યનારને 'ગુજરાતી' મૂર્ખ કહેવામાં જ બાકી રાખે છે. એની દીમ્મતની નેટલી પ્રાંસા કરીએ તેટલી જાણી છે. "ગુજરાતી" ના ઉદાહર્ષ તાંબાના મિશ્રણ તથા સત્યમાંના મિશ્રણ એ બેની તુલના કેટલી હાસ્યાસ્પદ છે તે બતાવવા એટલુંજ કહેવું બસ છે કે સુવર્ણમાં તાંબુ મિશ્રિત કરવામાં આવે છે તે તો ખુસી રીતે કરવામાં આવે છે. સરકાર તથા સૌની તેનું પ્રમાણ પણ પ્રગટ કરે છે. વ્યવહારમાં અસત્યનું સત્યમાં મિશ્રણ ખુશ્કી રીતે કરવામાં આવતું નથી. વંકતા તે સા ટચનું સૂત્ર છે એવી છાપ આપે છે, જેવી છાપ મહેર બનાવનાર સરકાર કે હાથ ધરનાર સૌની આપેલો નથી. ન્યાં મિશ્રણ પ્રત્યક્ષ હોય ત્યાં તો સત્યમાં સત્યનું મિશ્રણ થયું. અહીં તો સત્યમાં અસત્યનું મિશ્રણ થયું. "ગુજરાતી" વિલાપ કરે છે કે "સત્ય વ્યવહારમાં પ્રચારને માટે સહેજ કંઠે છે." તે કંઠાણ દૂર કરવા સારૂ તે પોતું બનાવવાને 'ગુજરાતી' એ તેમાં અસત્યરૂપ પાણી ઉમેરવાની બેધડક લક્ષ્યામણ કરીને ઠીક કહ્યું કરી નોંખ્યો છે! સીકંદર અને તેની 'ગાર્ડિયન નોટ' ગુજરાતમાં ઉતરી આવ્યાં છે!

અંતમાં 'ગુજરાતી' કહે છે "એકંદર રીતે માસિકના વિષયો શિક્ષાપ્રદ છે. પરંતુ તંત્રી જે દોષો અન્ય માસિકોમાં જુએ છે તે દોષોથી મુક્ત આ માસિક જણાતું નથી." શું બીજાકુત્સજ મુક્ત નથી જણાતું? એમ તો કાંઈ પણ કહી શકશો નહીં. ત્યારે તેટલુંએ શા સારૂ નહીં. સ્વીકારવું? બે બીજાં કેટલાંક માસિકોથી સહજ પણ ઉત્તમ આ પણ નહોતું તો તે તેની ૧૧-૧૧૧ કાલમ નેટલી લાંબી ટિકાને પાત્ર નહોતું. વળી સર્વે દોષોથી મુક્ત હોવાનો જાણે હમે ઘણો કીધો હોય તેમ 'ગુજરાતી' લખે છે. તેવા ઘણા હમે કદાપિ કાઢીએ નથી. માત્ર તે પ્રતિ હમારા પ્રયત્ન છે એથી વિશેષ હમે કહુંજ નથી. પ્રથમાંકમાં માસિકમાં અનેક દોષો છે તે હમે સ્પષ્ટ "સૂત્રમ્ દ્વાકે યંત્રમાં" સ્વીકાર્યું છે. તે સ્થિતિમાં હમે બેદુલ ઘવા કરતા હોહ્યે એમ હમારા વિષે લોકોને ભમાવવાની જે તજવીજ કરવામાં આવી છે તે 'ગુજરાતી' જેવા મોહાવાળા પત્રને કાંઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

આ ઉપરાંત "સાંજ વર્તમાન" પત્રે પણ "સત્ય" ની સમાલોચના તા. ૧૨ મી ઝાગવટના

અંકમાં કરી છે. તેનાં દુર્બલિમાં વળી નવાજ દેખે દેખાવા છે. એ પત્રને 'રુપીડ' બનવા વગર બેનજ પડતું નથી. પૂછે છે કે, અથમ રૂ. ૨૦ નું લવાજમ રાખીને બીજા અંકમાં રૂ. ૨-૩-૦ રાખ્યું તેમાં સત્ય શું છે? આ તે કાંઈ સમાસોચના છે? સાંજ વર્તમાનના રોપાર્ટર-એ ડીટર (મુબલના ફેલ્ડાંક દૈનિકમાં રીપોર્ટર-એડીટરનું કામ રીપોર્ટિંગ કરતાં પણ વધારે જ-ડપ્પી અને સતોષકારક કરે છે!) લવાજમ વિશેનાં લખાણનાં પાનામાં ઘાળું વાંચ્યું કે કાળું તે સમજ પડતી નથી. કાળું વાંચ્યું હતે તો ખબર પડતે કે માત્ર શાબ્દિક ફેરફાર કીધા છે. રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ના એક આનાનો ખર્ચ ગણીને લખ્યા હતા. અને તે સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું. ભૂલથી ફાઇલક મ. એ. પણ રૂ. ૨-૪-૦ નો મોકલે તેથી મ. એ. મોકલનારે તો રૂ. ૨-૩-૦ મોકલવા એ સ્પષ્ટ કરવા સાદે બીજા અંકમાં રૂ. ૨-૩-૦ લખ્યા. તે જોવા, સમજવા વગર જ લખી માર્યું છે કે લવાજમમાં ફેરફાર કીધા! લેખક કહે છે કે વાર્તા અને ચિત્ર વગર તમારું પત્ર ચાલશે નહીં કારણ કે તમારા ધર્મ, વિજ્ઞાન, આદિ વિદ્યાના વિષયો પર નહીં પણ વાર્તા આદિ ઉપરજ પ્રત્યક્ષ રૂચિ છે. આ ટિકા કરીને પોતા જેવાજ બીજાને એ પત્રનો લેખક ગણે છે. આ પત્રનો હેતુ પણ આડક વધારવા-આતરજ બાંધી નાંખવાને તે ચૂસના કરે છે! જે પત્ર આડક વધારવા પોતાનું પત્ર કાઢવાના હેતુએ તથા પદ્ય આદ્ય બદલ કરતા હોય તેમને તે મુખારક છે. પરંતુ બીજાને એવી વર્ણુક ચલાવવાને ઉપદેશ બહેરમાં કરવો એ કરતાં વધારે ધુલતા તો કલ્પવી પણ અશક્ય છે. " સાંજે " આ પત્રમાં જે છે તેની સમાસોચના કરવાને બદલે જે નથી તેની સમાસોચના કરી છે !

ધાર્મિક તથા સાંસારિક ઉન્નતિના ઉપયોગી સમાચાર-સંદિક.

તીજેટમાં યૌદ્ધ આર્યાવર્ત-જન્મકા ને. બા. સરત ચંદ્ર દાસ જેઓ તીજેટ બાપાના પિ-દ્વાન છે તથા તીજેટ જનાર એકલા પ્રસિદ્ધ હોય છે તેમને "મોર્ન રીચુ",ના મતાંકમાં આવેલો લેખ ખાસ આકર્ષક છે. તીજેટમાં તેઓ ૧૮૭૬ ના સાલમાં પ્રથમ ગયા હતા. તરીક-દરેક નગરમાં યૌદ્ધ ધર્મની ચાર કોલેજોમાં છે જેમાં ૪૪૦૦ સાધુઓ શત રીતના ભણવા અને ભક્તિ કરવા શીખાય આખી જાંદગી પર્યાંત બીજું કશું કરતા નથી. સ્વામી નારાયણ પંથનું વડતાલ આ વાતથી આપણને ચાલે આવે છે. ત્યાં પણ સ્વામી સદાનંદના સહસ્રો સાધુ તથા પાળા અનુયાયીઓ મુખ્યતઃ એક કાર્ય કરે છે. તરીક-દરેકમાં એક પ્રવંદ પુસ્તકાવલય પણ છે, જેમાં સંસ્કૃત તેજ તીજેટ બાપાનાં ગ્રંથોનું પુસ્તકો છે. બાબુનારા બધા સાધુ-ઓજ છે. તેમાંના વિદ્વાનોને વિદ્યોપાધિક્ષો પણ મળે છે, અને તેઓ જે ભણાવવા છત્યાદિથી કમાય છે તે પુસ્તકો, મૂર્તિઓ તથા છબીઓનો સંગ્રહ કરવામાં ખર્ચે છે. તેઓ કેતારનાં પણ શીખે છે, જે કેતાર કામ પ-રથી ચેપણીઓ હાથે ધારે છે, જેથી તે સસ્તામાં નેની સાકાય છે. જ્યારે આર્યાવર્તમાં નવંદ, વજરેન, તરીક, હલનપુરી, વિકમશીલ આદિ સ્થળે યૌદ્ધ વિજ્ઞાનવિદ્યાઓ દતાં ત્યારે તીજેટના હલેરો વિદ્યાર્થીઓ આ દેશમાં આવતા, અને અહીંનાં હસ્તક્રિષ્ટિત્ર ક્ષેત્રની નકલો કરી જતા અને તે આર્યાવર્તની બહારના બેશ્વરમાં વેચતા. જ્યારે આ દેશમાં જનુની મુસલમાનોનું મત્ત્ય થયું ત્યારે રહેલાં સદેશાં વિદ્યાર્થીઓ બંધ પડ્યાં. ઉપરોક્ત હલન-પુરી વિદ્યાર્થી પંથ હલર બોદ્ધો સિદ્ધ થી રિધ્ય હતા. તેઓએ મુસલમાન ધર્મ સ્વીકારવા ના પાડવાથી તેમને મુસલમાનોએ કલક કરી નાંખ્યા! આખા મુખ્ય દેશમાં આ પ્રમણે કલક ચાંચવાથી, વિદ્યાર્થીનામે પૂજી મુકાયા! હમીરો મુખ્યતઃ પંડિત સાકય થી એક અસાધ્ય મુસલમાનોના ત્રાસથી

મગધથી ભાગી એટીસામાં બે વર્ષ બતાઇ રહ્યા અને ત્યાંથી બંગાલ તથા કુચ-બિહારને માર્ગે ભુતભની ખી-
લમાં યહને તીવ્ર પહોંચ્યા. ત્યાં સાંગના લાભઓને તે ધર્મશૂર થયા અને તેઓને તાંત્રિક તથા સાંકેતિક
બૌદ્ધ ધર્મ શીખવ્યા. તરીક-હંધોમાં હવે ક્ષત્રી રૂપમાં વહેમી રીતે વિદ્યા શીખાય છે. છતાં, તમે બહુને આ-
શ્ચર્ય થશે કે રાય બહાદુર સતતચક્રે ત્યાં તીવ્રેતોને આદર્શના કલાપ, સારસ્વત, તથા ચંદ્ર વ્યાવકરણના સ્તોત્રો
કંઠમાં લેવા ! તેઓ પાણિની વિષે પણ જાણે છે. બૌદ્ધ ધર્મની "મહાયાન" શાખાના સાહિત્યની જેન
સાધકસોપાધીયમાં પાણિની અષ્ટાંગશાસ્ત્રોના સમાવેશ કર્યો છે ! દંડીત કાવ્યાદર્શનું તેની સંસ્કૃત ટિપ્પણિત
તીવ્રેતન બાપામાં બાપાંતર થયેલું તે પણ તેમણે આખા તીવ્રેતમાં લેખ્યું હતું. તરીક-હંધોની યુનીવર્સિટીના
ચેન્સેલર લામા સેંગ-ચેન રીનપેચ જેઓ આપણા દેશના પ્રખ્યાત રસાયણશાસ્ત્રકાર શુદ્ધ નાગાર્જુનના
શિષ્ય નામ યોધિસત્તનાના અવતાર હોવાનું કહેવાય છે. (તીવ્રેતનો અવતારવાદ હસવા જેવી હરે
લઈ ગયા છે એ યાદ રાખવું) તેની અનુગાથી મી. દાસને રાજ્યપુસ્તકાલયની હસ્તલિખિત પ્રતો લેવા દેવામાં
આવી હતી તે કપડામાં બાંધી હતી, અને તાડપચો ખર લખેલી હતી. માત્ર નમન કરવા કરતાં વધારે. કુદ
અદ્ભુત તીવ્રેતનો તે હસ્તલિખિત પ્રતો સાથે લેતા નહોતા. લેતા હતે તે તાડપચોની મૂળ પણ યદ ગદ્ય હતે.

૧૮૮૧ માં ૨૧ બા. તીવ્રેતની બીજી મુદ્રણતે ગયા ત્યારે તેમણે સામથી ખાતેની બીજી મોટી લાઇ-
બ્રેરીની મુદ્રણત લીધી હતી. તેના રચાયક એક આર્યોત્તર્ નિવાસી હતા ! એક વિદ્વાન બંગાલી 'બૌદ્ધ
શાંત રક્ષિતે' ૮ મી સદીના મધ્યમાં તીવ્રેતના રાજની સદાયતાથી તે રચાયી હતી. તીવ્રેતમાં બૌદ્ધ શબ્દોષ્ણવન
ને તીવ્રેતની ઉત્પત્તિમાં એક કંઠક સમાન છે તે તેણેન પ્રથમ રાખ્યું કર્યું હતું. મગધનાં ઉદન-પુરી વિ-
હારની આધૂતિની નકલ કરીને તેણેન સામથીની યુનીવર્સિટી બંધાવી હતી. ત્યાં તીવ્રેતન બાપામાં સંસ્કૃત
ત્રયોમાંથી તે પછી ૧ સદી સુધી તરુભા કરવાનું કામ રાજ્યપચે આપ્યું હતું. તીવ્રેતનો તે અર્થે હાંદ-
થી ૧૧ મી સદીના પ્રારંભમાં પુષ્કળ ગ્રંથો કરમીર તથા મગધથી લઈ ગયા હતા. અટીરા એકો 'બે હાથી
ઉપાદી રાકે એટલા ગ્રંથો ઉદનપુરી તથા વિમ્બશીલના મઠોમાંથી લઈ આવ્યા હતા. મુસલમાનોના અત્યાચાર-
થી જ્યારે મગધમાંથી બૌદ્ધ ધર્મની જડ નીકળી ગઈ ત્યારે રોંગ્રો અને હમરો બૌદ્ધો એ આ દેશને અંતિમ
નમન કરીને તીવ્રેતનો આશ્રય લીધો હતો. ૧૨૦૨ ઇ. સ. માં ઉદન-પુરી તથા વિમ્બશીલના યુનીવર્સિટીઓ-
ને અમૂલ્ય અસંખ્ય પુસ્તકો હતાં, હમરો વર્ષના પવિત્ર પરિવ્રજામાં પરિણામ હતાં તે, બખ્ષવારના સરદાર
મહ બીન સીમે લાઇબ્રેરીના વાડામાંનું સામથી દબડો કરાવીને બાળી મુક્યાં ! અફસોસ ! કેહ પણ વિદ્વાન
મમાં રહ્યું નહોતું જેઓ ભયથી બાળ્યા નહોતા તેઓ બ્રહ્મચર્યથી મર્યા હતા. મહમદને એ પુસ્તકમાં શું
છે તે બહુવાની કુદબલતા યદ હતી તેથી તેણે કાંઈ "મુઝ" ને તેડી લાવવા ગામમાં મણસ મોકલ્યા
પણ એક પણ ગામમાં હતોન. નહીં. વિદ્યાદેવી તીવ્રેતમાં સીધાથી ગઈ. તીવ્રેતનો આ પ્રમાણે આપણું
દેશ સાથે ગાઢ સંબંધ છે. શુન્નતાના સાધારે શુન્નતાના કેટલાક કવિઓનાં દરકત ઉદગરામાં તથા રાખદાર્ય
સંબંધ બેસાડવામાં (જે કે વાતમાં માલ કર્યો નહીં મળે) પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે તેને બદલે કાંઈ
તીવ્રેત જાહેરને તે દેશમાં આ દેશના ક્યા ગયા છે તેની ખાસ તપાસ કરે તથા તેની નકલો મેળવે તો
તેઓએ દેશ ઉપર ઘણો વધારે સંજોન ઉપકાર કરેલો જણશે.

કલકત્તાનાં સત્યવત સામધર્મી—નાં ગત માસમાં થયેલાં દેહાંતથી કયા સામવેદાભિમાની દુઃખી
થયા નહીં હોય ? સામવેદના તેઓના જેવા વિદ્વાન હાંદમાં વિરવન હતા. તેમનું મૂલ નામ તો કણીદાસ
હતું. પાંચ વર્ષની વયે એક દીવસે પોતાના કાંઠેબિંક નોકર સાથે પિતાની વાડીમાં તે ગયા હશે. ત્યાં પોતે
ચોરાં કુલ તોડયાં, જે લઈને આડર ઘેર ગયા. કણીદાસના પિતા સમગ્રાણુએ કુલ તોડવા માટે થાકરને સખ્ત
કપકો આપ્યો. આડર ખેડો બદનામ થતાં જોઈ, તેને અન્યાય થતો સહન ન થઈ રાજવાથી બાલક કણીદાસે
પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી ચાકરને મુક્ત કર્યો. પુત્રનાં સલ્લવચ્છતથી પિતા એટલો પ્રસન્ન થઈ ગયા કે,
કામ પ્રમાણે તેનું નામ સત્યવત રાખ્યું. કણીદાસ ગઈ તે સલ્લવત થયા. પિતાનો લેખ પુત્રને બંગાલના
નહીં પણ ગણેશના આદર્શ ધરિત કરવાનો હતો તેથી તેણે શુભંચ સત્યવતને એક મહોવિદ્વાન, રાજ્યે સર્વોચ્ચ

સંન્યાસી વિશ્વરૂપ સ્વામીના મંડમાં અધ્યયનાર્થે સુક્યો તે પછી હમણા ગુજરાતી વાંચકો નજીકે અભિમાની થશે કે, કાશીમાં રહેતા ગુજરાતી બ્રાહ્મણ પં. નંદરામ પાસે સત્યવત તથા તેનો બાહ્ય અગ્રવત સામવેદની રચના એના શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરતાં શીખ્યા. સામવેદ ગણન રૂપે હરેશાં બોલાય છે. બંગાડીઓમાં સામવેદ તથા પાણિનીય વ્યાકરણના તેઓજ ખાસ અભ્યાસી હતા. પિતાની ઇચ્છા બંગાલમાં તે વિદ્યા પુત્રદ્વારા દ્રવ્ય કરાવવાની હતી. અને તે કેટલેક અંશે પાર પડી હતી. પં. સામશ્રમી એક સંસ્કૃત માસિકના તંત્રી હતા, અને તેનું ધ્યાનથી તે તંત્રી સુધીનું સંપર્ક કમ ખોતેજ કરતા, એના તેઓ ઉમંગી તથા ઉદ્યોગી હતા. કાશીના વર્તમાન મહારાજના પિતા શ્રીમંત ઇવરી નારાયણ સૌજનાં પ્રધાનપદ હેઠળ આર્થ સંગ્રહના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી તથા કાશીના પંડિતો વચ્ચે જે પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક શાસ્ત્રાર્થ યથો હતો તે વખતે પોતાનાં સંસ્કૃત માસિક નંદિની સાથે તેનો સંપર્ક લેવા સામશ્રમીજી હાજર હતા. સ્વામી દયાનંદનો પણ એવો હતો કે “પુરાણોથી કાંઈ મૂર્તિ પૂજન સિદ્ધ થતી નથી, વેદમાં બતાવેા પુરાણો તો અર્વાચીન છે. “પુરાણ રાજ્ય પ્રાંતીન અર્થમાં ન્યાં આવે છે ત્યાં તેનો અર્થ વિરોધી તથા પ્રાંતીનના અર્થમાં લેવાનો છે. ” વર્તમાન પુરાણોનો અર્થ ત્યાં ધીવેજ નથી. તેથી શાસ્ત્રાર્થ તે પર આવશે નહીં તરીકે પણ સ્વામીજી માન્ય ગણેલા અર્થમાં પુરાણ રાજ્ય વાપર્યો છે એવો પંડિતોનો પણ હતો. એક જગે તેવા સ્લોકનું હાથે લખેલું પણ સ્વામીજીના હાથમાં આપ્યું સ્વામીજી તે હાથમાં લીધું અને તે પર કેટલીક ફાળુ વિચાર કરતાં તે હાથમાં રાખ્યું. સ્વામીજી ઉપરથી પંડિતોના પ્રશ્નોએ સ્વામી દયાનંદની હાર થઈ જેમ મળના કરી અને મેદની વિસર્જન થઈ. આ હકીકત સામશ્રમીના માસિકમાં સચિતર પ્રગટ થઈ છે, અને તે વખતે તેની નકલો પુષ્કળ ખરી હતી, કાણ કે તેમણે જાતે તે વખતે “ નોટ ” લીધી હતી. સ્વામી દયાનંદનું જીવન હખનારે અનરય એ એક પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં જીવન અતિ પ્રમદ કરવાનું સાહસ ન કરતું તેહજે. સામશ્રમી પંડિતોની સભામાં દિગ્વિખ્યત કરી આવતા નદીયાની કોલેજના એક પ્રેફેસર તેની વિધાયી એવો ચક્તિ થયો કે, તેનાથી સામશ્રમીને હખમાં પોતાની મોટી પાત્રી, તથા તેના બાહ્ય સામાન્યાથીને નાની પાત્રી આપી દેવાય ! જગી તેઓ સિદ્ધાંતવાદી પણ જાણતા હતા. સુધારક હોવા છતાં કહેતા કે ખુદ સી સાત્રાનુસાર છે. અને કહેવા પ્રમાણે ફરી પણ દેખાડ્યું ! પોતાના બાહ્ય સામાન્યાથીને પહેલી પત્રી જીવતાં બીજી સાથે પરાણાઓ ! તેઓ એવા વિદ્વાન હતા કે છેક પંજાબથી કલકત્તા વેર તેની પાસે શીખવાને વિદ્યાર્થીઓ આવતા, જેમને તેઓ બ્રાહ્મણના ધર્મ પ્રમાણે મૂલ્ય વિના મક્ત બાણવતા. આર્યવર્તને આવે એકનિષ્ઠાવાન વિદ્વાનની ખરી બેઠ ગઈ છે, જે પુરાતી મુકેલ છે.

સ્વામી રામકૃષ્ણ પરંહસની સમાધિદશામાં અવસ્થા—ધણી વિલક્ષણ થઈ હતી. કોઈ પણ મનુષ્ય તેમના સન્મુખે ધર્મ કે પરમાત્માની વાત કરતું તો તેઓ સમાધિ (અથવા સુશુપ્તિ) ની દશાને ઓચિંતા એકદમ પ્રાપ્ત થતા. તત્કાલ તેમના હાથ સીધા તથા કડક થઈ જતા, અને જાણ થતાં ધણી વાર લાગતી. એક વખત સ્વામી વિવેકાનંદના આ મહાત્મા ગુરુ એવી દશામાં ધનધનતા કૈયલા ઉપર પડ્યા પરંતુ તેનું તેમને બાન રહ્યું નહીં, જેથી તેમનાં માંસનો એક બાગ બળી ગયો. ન્યારે વેલે આવીને માંસપેશીમાં પેશી ગયેલા અંગારાને ટુકડો એથી કાઢ્યો અને જાણતાવસ્થામાં આવ્યા ત્યારે તેમને આ ઘાતું બાન થયું. એક વખત તેઓ સરી ગયા જેથી હાથનું હાડકું બાન્યું. વેલે તેમને તે હાથ આરામ થવા પૂર્વે ઉપયોગમાં ન લેવા સૂચના કરી, પણ તેમને માટે તે અશક્ય હતું. હાથ તો સમાધિમાં સીધા થઈ જતો જેથી તે પર ફરીથી પાટ બાંધવા પડતા. છેક છ મહીને માંડમાં હાથ સારો થયો. બકતની આ દશાને ધાણક એક પ્રકારનો જ્ઞાનતંતુનો રોગ માત્ર વર્ણવતા, તેને ચોગીની સમાધિ માનવા ના પાડતા. ગમે તેમ હો પરંતુ તેમના જીવનમાં અદ્વૈતવત અદ્વૈતિકતા તથા શુદ્ધતા હતી. બંગાલના ધાર્મિક સુધારક તથા કૃષ્ણભક્ત બંગવાન ચૈતન્ય દેવ ગૌરજને પણ આ પ્રકારની સમાધિ (જેને કેટલાક માત્ર અતિ બકતોને થતી વ્યાધિ કહે છે) પ્રાપ્ત થતી તેઓ તો પોતે કયાં છે અને શું કરે છે તેનું પણ બાન ભુલી જતા. કૃષ્ણ અને ગોપુકમાંનું તેનું ચિંતન હતું. એક વન લેઈ તેમણે એમજ માન્યું કે આજ માટે વૃંદાવન છે ! જગનાં પુરી ગયા ત્યાં સમુદ્ર જોયો ત્યારે એમજ માન્યું કે તે જગના મૈયા છે, અને તેમ માની

તેમાં સ્નાન પણ અનેકવાર કર્યું હતું (બકતોની હીંચાં અપાર છે. મહાપુરુષો તો અપવાદ રૂપ છે, પરંતુ જે દુનિયામાં બધાજ આવી ઉચ્ચ કોટિના બકત થાય તો દુન્યાનો વ્યવહાર બીજો, કાંઈ નહીં થાય તો નરર અટકી તો પડેજ!)—અણુકથ ભારત (અંબોતા-હિમાલય)—જુલાઈ, ૧૯૧૧.

હીંદી ઉપપ્રધાન અને આપણી વર્ણવ્યવસ્થા—મહંદીશ હીંદી પ્રધાન મી. મૅન્ટેગ, જેઓ એક ઉદારવા અને આશા આપનારા જુવાન હીજરલ રાજદ્વારી છે તેમણે જે પાર્લામેન્ટમાં હીંદીની આપકલ-વકતો અરસેટો રજૂ કરતાં હીંદીઓની રાજદ્વારી આશાઓને ઉત્તેજિત આપનાર જે બાબતો કીધી હતી તેમાં નીચલાં વાક્ય હીંદુ ધર્મના તથા દેશના અભિમાનીઓ મટે ખાસ વાંચવા જેવાં છે:—“ હીંદીઓની ચમ-હાસિક ધાર્મિક પ્રેરણા દુર્બલ થાય એવું કશું બોલવા હું ચાહતો નથી, પરંતુ હીંદુઓમાંનાં આગેવાન વિચાર-કોને સૂચના કરવા માંડું છું કે તેઓએ પોતાના કેટલાક (સાંસારિક) બંધારણો ક્યાં સુધી સંપ્રત સાંસારિક ઉન્નતિ સાથે બંધ બેસતાં છે તે ઉપર સંભાળ પૂરક વિચાર ચલાવવો જોઈએ.” દાખલા તરીકે વ્યાપારિક વર્ગોમાં ભત્ત ગહેવત કરનારાઓનું લગ્ન સંબંધ દ્વારા નહું રકત આમેજ થાય એ છદ છે. ” વ-લ્લિક વલ્લિકમાં લગ્ન સંબંધની બાધા છે તો મી. મૅન્ટેગ મટે વધારે દુરની વાતો કરવી જોઈએ છે. લંડનમાં બેઠા બેઠા અહીંની સુકેલીનો તેમને શું ખ્યાલ હોય ?

થીઓસોફીસ્ટ આગેવાનો પાછા એક થયા—“ થીઓસોફી ઇન ઈન્ડિયા ” પત્રના મથાં આ-ગરટ માસનાં આંક સાથે છંદો વધારે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. તે પત્રની જાણ થઈ કે જાણીતા થીઓ-સોફીસ્ટ આગેવાન તથા લેખક મી. સીનેટ મીસીસ એનીબીસ્ટેટના આગ્રહથી, થીઓસોફીસ્ટ રોસાઇટીના ઉપપ્રમુખ થવા સ્વીકાર્યું છે, અને તેઓ તે જગ્યા લઈ સકે તે સારૂ હાલના ઉપપ્રમુખ સર મુજદાદસ આ-ધરે રાજનામું આપ્યું છે. મીસીસ એનીબીસ્ટેટ તથા મી. સીનેટ વચ્ચે, મંડળના પ્રમુખના આજ્ઞા તથા અમુક માન્યતાઓ સૂંબંધી મતભેદ તથા ખટખટ થઈ હતી અને તે અતિ પાછો સંપાદ ગઈ જાણીને સતોષ થાય છે. બીજા આગેવાનોએ રાજનામાં આપ્યાં હતાં તેમને પણ મીસીસ બીસ્ટેટ આગ્રહ કરીને પાછા આત-નિત કરવા જોઈએ.

અવતારો, રૂચિઓ અને મહાત્માઓ—ઉપર મીસીસ એનીબીસ્ટેટ આણેલું બાણી સચિરતર “ થીઓસોફી ઇન ઈન્ડિયા ” ને હીંદુસ્તાની સમગ્ર થીઓસોફીસ્ટ રોસાઇટીઓની વડી સમાનીતી સુખ પત્રિકા છે તેના જુલાઈ તા. ૧૫ મી એ પ્રગટ થયેલાં અંકમાં આપવામાં આવ્યું છે, તેમાં સાર આ પ્ર-માણે છે:— (કુટુમ્બી તથા બાવા મેરીયા વગેરે) મહાત્માઓને થીઓસોફીસ્ટોં માને છે તે સાથે હાલમાં મદ્રાસ, મુંબઈ તથા અદલાબાદમાં હીંદુઓએ તોફાન કરી મુક્યું છે. પરંતુ તેવું કશું પ્રયોજન નથી. પ્રાચીન કાલના રૂચિઓ તમે જોયા નથી છતાં કેમ માને છે ? શું હવે તમે એવા બ્રહ્મ થઈ ગયા છો કે જેની હાલનાં જમાનામાં રૂચિ હોવા અશક્યવિત થઈ ગયા છે ? એમ તો છત્રુ પ્રીસ્તવની હસ્તીવું પણ કશું પ્રમાણ નથી. તેના હેકાંત બાદ ૧૮૦ વર્ષની પૂર્વના કાંઈ પણ યંચમાં તેવું નામ પણ નથી. છતાં તે વિષે કાંઈ સંકા કર-તું નથી અને મહાત્માઓને તો અનેક થીઓસોફીસ્ટોંએ (દાખલા તરીકે મેડમ બેવેસ્ટ્રાંએ લંડનના હાઇ-ડ પાર્કમાં, કર્નલ આલકોટ મુંબઈમાં તેના પોતાના જંગલમાં) પ્રત્યક્ષ જોયા હતા. તમે જોઈ શકતા નથી તે જુદી વાત પ્રોપેગેન્ડામાં મનુષ્યસેવા તથા આત્મોન્નમ છે. હમને જે અર્થ લાગે તે હમે કેમ નહીં માનીએ? થીઓસોફીસ્ટોં ? સામેતે હીંદીમાં મેટી છે તથા તેઓ વચવાળા છે. તેઓ પોત પોતાના ધર્મને સહાય-પ્રેરણા વર્ધની વગે એક નેમના સિદ્ધાંતને તમે હસી કાઢો તો મદદગાર થઈ પડવાને બંધલે તેઓ પોતાનાં કુલ તોડમાં, જે લઈને ચો. ધર્મીય પ્રીસ્તોઓએ સાયેન્સીસ્ટોંની વિરૂદ્ધ થવાથી સાચવીસેટો પ્રીસ્તો ધ-કપકો આપે. ચાકર ખેલો જતાં-તેવી બાજુ રમાશે. ”

પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી આ-વચ્ચ કરવા સામે “ હીંદી લેન ” પત્રના વાંચો—તા. ૧૦ મી. ઓગસ્ટ કામ પ્રમાણે તેવું નામ સત-તા લાભાર્થે હીંદી બાબતમાં પ્રગટ થવા માંડેલું. સ્થાનિક સપ્તાહિક “ હીંદી લેન ” નહીં પણ કશીનો આદર્શ નો લાભાર્થે હીંદી બાબતમાં પ્રગટ થવા માંડેલું. સ્થાનિક સપ્તાહિક “ હીંદી લેન ”

પત્ર મળે તા. ૧૭ મીનાં અંકમાં ખબર આપે છે કે "આપણા પરંપરાનિ પાલીતાણાના તીર્થના આદેશર મંગલાનને વારંતે મેં લાખ ફરીયાનો એક મુગ્ધ બનાવવાનો નિશ્ચય થયો છે, અને એ તીર્થના કારાગારીઓ અમદાવાદની આજુબાજુ કલ્યાણુદની પેટીએ પેલાનીજ ખરડથી, દેહર મંગલ્યા વગર કે જેરડીગેટ કરવા વગર રૂ. ૧,૫૦૧ માં મુકટ તૈયાર કરવાનું, કામ મથુરના એક મદરથને સોંપ્યું છે. આવી અનિયમિત રીતે કામ કરવા સાથે "હોદી નેન" કાર્યકર્તાઓને કપાત આપે છે એટલુંજ નહીં પણ કહે છે કે "પવિત્ર પરમાત્માનાં આજુબાજુ બનાવવામાં હમણે કાંઈ આશિષ નથી, પણ નેનેલી વર્તમાન સ્થિતિ જોતાં, તેના કામમાં પેલા ખર્ચે કરમને બદલે જીવોદ્ધારમાં ધન ખર્ચવું જોઈએ. "તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટના તે પત્રના અંકમાં મુંબઈના શ્રી બુદ્ધિસાગરજી એક લેખ લખીને " નેન ચુરકુવ " સ્થાપનાની દીગ્દશ્ય કરે છે, અને વ્યાખ્યાની વિલાપ કરે છે કે, "નેને" પાસે નેની લાભી છે તેવી વિશ્વા દોષ તો નેને બાદમાં સૌથી અથ ગણાયો" જેને તેના નેને ધન બીજાં દાન પાછળ ફાળવે પાડી રોકે તે શુદ્ધિમાં સ્થાપવા સાથે જ દાલ આપવું, એ સર્વોત્તમ છે કે નહીં તે પર મદારાજ બુદ્ધિસાગરના લેખ ઉપરથી નેનેને ગંદાં વિચાર ચલાવવાનું કાણ મળતું જોઈએ.

આર્ય સમાજ અને પવિત્ર પાવન—કનોડ (પંજાબ) આર્ય સમાજમાં એક યુરેશીયન કુટુંબે આર્યસમાજને ધર્મ અખત્યાર કીધો છે. તે કુટુંબમાં ૯ માણસો છે. તેમાંની સ્ત્રી એ વિશીષ્ટ નામના યુરેશીયનને પછી અને તેનાથી તેને સાત છોકરીઓ અને બે છોકરા થયાં હતાં. શુદ્ધ થયા બાદ તેમનાં નામ હંદ્ર, વિલાસદેવી, કૌશલ્યા, સરસ્વતી, ચંદ્ર, કમલા અને છોકરાનાં નામ બલગીર સીંગ અને ઉચ્ચર ચંદ્ર રાજવામાં આવ્યાં છે. પ્રેમદેવીએ (ખીસીસ વિદીયમે) નિવેદન કર્યું હતું કે "હું ચંચા મદારમાં એક ફારીશ થતી કન્યા હતી અને મને ખીસી મીસતરીઓએ મારી ૧૨ વર્ષની વયે વડવાની હતી. મને મીસલ રકુમમાં અભ્યાસ કરવા પોઝી દત્તી અને ત્યાં હું ખીસી થઈ હતી. હમણાં આર માસમાં મારા પતિને દેહાંત થયો અને તે વખતે મેં ક્યા ધર્મનું રાજ્ય લેવાથી શાન્તિ મળે એ બાબતને વિચાર કર્યો તો મને વેદિક ધર્મમાં મદદા યોગી અને તેથી હું આ ધર્મને સ્વીકાર મેં છું. " આર્ય સમાજ પાવન કરતાં પદોમાં કમમાં કમ ક્યા દેવથી પરમર્થોએ સમાજમાં આવે છે તે જોવું જોઈએ. પાંચમી પ્રશ્નનું પોઝન કહે છે ને તેઓ પાંચ સમાજોથી નીળા, હતા તે ધર્મમાં બચે છે.

આજુ નામ તે વ્યાવહારિક કાર્ય—કલકત્તામાં નં. ૧૬ કેર્નવાલીસ સ્ટ્રીટમાં રહેતા કમળના પંડિત કેરાવેલ સાહીનાં પ્રવાસથી હાલમાં ૧૦૦ કેળાવવા શુરોનેએ ૨૫ વર્ષની ઉમર થતાં મુખી નર્દી પંજાબના અને ૧૬ વર્ષથી નાની ઉમરની કન્યા સાથે લગ્ન નર્દી કરવાના સોળદ લીધા છે, જેઓ પાલી ગુપ્ત છે તેવા કેટલાક શુરોનેએ એવા સોળદ લીધા છે કે અમારી ૨૫ વર્ષની ઉમર થતાં મુખી અને અમારી સ્ત્રીઓની ઉમર ૧૬ વર્ષની થતાં મુખી અને અમારી સ્ત્રીઓના સમાજમાં આવીશું નર્દી. ધન્ય છે કે એવું મત લેનારાઓને.

કોર્ટમાં પરદેશગમન અને કેટલોક સાધુ ખુલાસો—બનારસની કોર્ટમાં પરદેશગમન સંબંધી અમરાજ વલ્લિકોને એક કેસ ચાલે છે, જેમાં બંદીના સગ-જાજ બેનના પદાસની જગાની લેવામાં આવતાં, તેણે પરદેશગમનની તારીખમાં પોતાના વિચારોં દર્શાવી જમણ્યું હતું કે, પ્રતિવાદીઓ જેઓ પરદેશગમનની વિચ્છ છે તેઓ પજુ માંસ-મદિરાને ખુરાક લે છે. હું અન્ન-ફલ-સાગને ખુરાક ખાઉં છું અને હાથ પોતે નથી, છતાં મને ખીસી કે નોહમેદન જેઠે બેસી જમવામાં વાધ નથી. હમણાં સાધુવારની પંથમાં પજુ જાલિમેદ નથી અને તેમાં ખીસી, નોહમેદન, પાસી અને કાપરમે ઉપરનાં અમરનાં સખર દુરનાં વજુ મદરશે છે, જેઓ અલ્લાહબાદમાં એક પગતે બેસી જમ્યા હતા, જેમ કરવા મોટે હું મચર છું ! !

નિર્ણય મદારાજ માયકવાડ—મી. ડી. એન. ચોપરીએ કલકત્તાની બ્રેકસબાની મુખ પંચિકા " ઈન્ડિયન મેગેઝીન " પર એક પત્ર નીચે મુજબ લખ્યો છે— " સંસાર મુખરતના પોતના વીચારોને

ખરા કરવા અરથે અને પોતાની હાંસી રાખીએમ્ પહેલી પત્ની હોવા છતાં તે સંબંધી ઓછો અદરો ન કરતાં ગાયકવાડ એક એવા રાજ સાથે રાજકુંવારીનાં લગ્ન કરવા તરફ ચલાવેલા હતા કે જેની વાર્ષિક આમંદાની ફક્ત પચાસ હજાર રૂપિયા હતી. રાજકુંવારીની પત્ની સુબળાં સુખ સમૃદ્ધ રહે તે માટે તેમણે વીસ લાખ રૂપિયા તેને પહેરામણી કરવાનો વીચાર રાખ્યો હતો. પરંતુ મહારાણી હદખહેર શુરસે ચલાવેલા કાંઈ પણ તેમને તેને મહારાણી પદ આપવા તેઓની ઇચ્છા હતી. " પુત્રી પણ માતા સાથે મળતી ચાલે છે. આ પછી, મહારાજા સિંધીયા સાથનાં બાળી લગ્ન મટે કેટલે પણ નામદાર ગાયકવાડને કપડો આપવો પ્રથમ નથી.

૯૪૫ વગર તટક્રાંતિ, માછલાં—એક દૈનિક પત્રમાં એક દયાળુ હૃદયના ગૃહસ્થ નીચે પ્રમાણે લખે છે:— "સાહેબ, કેટલાક વરસ ચલાં લાંબી ખાતે ચોરા ખરચમાં લાખો છો. બચાવી રાકાય તેવી રીતે હવેલીને લગતું કામ કરવામાં આવે છે. વીચત એવી છે કે ચોમાસાની રૂતમાં લાંબી અને તેની આસપાસનાં નાનાં મેઘાં ગમોમાં જે જે તળાવો છે તેમાં લાખો માછલાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ લાંબી સીવાયનાં બીજાં ગમોમાં તળાવ એટલાં નાનાં છે કે તેમાં પાણી ચોમાસુ ગયા પછી માત્ર ચોરા વખતમાં સુકાવા માટે છે, અને પરીણમે તેમાંનાં માછલાં પાણી વીના તરફડી સુકાઈને મરણ પામે છે. તે મુંઝા છો. ની આવી રીતી બેઘને કેટલાક દયાળુ ગૃહસ્થોએ એકત્ર થઈ એવી ગોઠવણ કરી છે કે જે જે ગમોમાં પાણી વીના મરણ મરી જવા લાગે તે તે ગમોમાં ખાસ માછલુસ મોકલીને, માછલુને પાણીથી બચેલાં વાસણોમાં લાંબી ખાતે લાવવાં અને પછી તેમને લાંબીના તળાવમાં નાખવાં, કાણ કે એટલામાં લાંબીનું એકલ તળાવ એવું છે કે જેમાં પાણી બારે માસ રહેી રહે છે. આસપાસનાં ૧૦-૧૦ કોસમાં આવેલાં લગભગ સપ્તનાં ગામડામાંથી ખાસ કરીને ઉનાળાની રૂતમાં સંખ્યાબંધ માછલાં લાંબીમાં આવે છે, અને તે સપ્તનાં કામ બારે માસના પગારદાર માછલુસો રાખીને ચલાવવામાં આવે છે. પરંતુ રીક-ગીરીની વાત માત્ર એટલી જ છે કે આ હવેલાં કામ ચલાવવા માટે કાંઈ પણ ખાસ ફંડ નથી." તે પ્રશ્નની એવી જ ઈચ્છા છે કે માછલાં ૯૪૫ વગર ગાવાં બેઘને તો તેમાં મનુષ્ય થું કરો? મનુષ્ય મેલે હાથે કરીને હવેની ટિંકા ન કરવી એટલી હદમાં ન રહેતાં જ દયાળુ રાજાને તેઓને કુદરતી રીતે મરતાં પણ અટકાવવા બેઘને તો તે બાળ્યેલ વ્યાવહારિક અગ્રી સંકારો. રોજ કરોડો નૃત્યો મરે છે ને ઉત્પન્ન થાય છે તેના હાસ્ય કે તે પર અંકુશ રાખવા પ્રયત્ન પણ કરે. જે વાદળને આંગળીથી ટાંકવાની ચિંતા કરવા બેઘને બર થું નથી? માછલી લાવવા માછલુસને જે પગાર આપવામાં આવે છે તેની કમ હાંસમાં હુકમમાં બેઘે મરતા એક પણ માછલુસને આપવામાં આવે તો તેથી વિશેષ લાભ છે. એક માછલુસ કમમાં કમ એક કરોડ માછલાં બચાવે છે.

કેટલાક હાસ્યોત્પાદક સમાચાર-ટિકા સહિત

બે વર્તમાન પત્રોને માથે આવી પડેલી ગંભીર શ્રેણ—સુરતના અપક્ષપાત માસિક પત્રવાળા ડૉ. દીનાદા ધરીયાળીએ ઈંગ્લેન્ડમાં મરણ પામેલા પોતાના ૭ વર્ષના પુત્રને બંધીલાદ ન કરનાં અનિશ્ચયકાર કીધા તે સાચું તેમને "દેવ સમાચાર" તથા "આર્ય પ્રકાશ" એ બે ધાર્મિક સાપ્તાહિકોએ ધન્યવાદ આપ્યો હતો. તેના સંબંધમાં ડૉ. ધરીયાળી તા. ૨૨ મી એપ્રિલના અંકમાં જુલાઈ કહે છે કે, ઈંગ્લેન્ડમાં રોષમુ નદીવાળી અને દાદ દેવ કરતાં તો ઉત્તમ દેવાળી જ અનિદાદ કર્યો હતો. અંતમાં કહે છે કે, "રોષમુ હતે તો અનિદાદની પણ સલામ થતે. જાનિ બેઘે અને સમગ્ર વળગતું નથી, કેમકે સર્વ જાતિનાં ગાદબારમાં માંસભોજી આવા નહીં જવાથી જાનિને બીવી અપ્રય વાપરીને મને જાતિ બાહેર રાખવામાં જ હાથેલું વિચારેલું છે. એટલે

હવે તો એ વિચાર પણ ઉપજે છે કે દ્વાય હું જે મુસ્લિમોમાં આવીને મુનિસિપાલિટીના કરવા શાખા અને બીજા દિવેન્ચુઓની બાંહેધારી ટાંકી થઈ તો પાસીઓ કદાચ દોષને યાદવા પ્રશ્ન ના પાડે ! જે તેમજ થાય તો હિંદુ ભાષામાં તમે મને બેઝાયક અનિવાદ કરવા ઉપાદી જાજો હોં ! મારું મુરદું રખડે નહીં તે જે જે વન સમાચાર તથા અર્થ પ્રકાશ !!! તમારે મસ્તક આધી ર્ક નાંખું છું. રામબોસો રે ભાઈ !”

કેંટા કે પાટો ?—પ્રસિદ્ધ પંડિતી લેખક સંત નિદાસસિંહ અદ્વાપાદના “ હીંદુસ્તાન રીબુ ” માંના લુગાહમાં અંકમાં પોતાના અમેરીકન અનુભવ વર્ણવે છે. તેમાં એક સીધી રમુઝ બીના આવે છે. દ્વામમાં મુસાફરી કરતાં, એક અમેરીકન બાનુએ પંડિતી કેંટા સંત નિદાસસિંહના મથા પર બેઠો તેને મન તે અપૂર્વ દ્રવ્ય હતું જેથી તે વિરમ્ય પામી. તેણે તરતજ પ્રશ્ન કર્યો “ મથા ઉપર આવો મોટો પાટો બાંધવો પડે એ કેવું ખરાબ ? શું તમને કાંઈ અકસ્માત થયો હતો ? ” દાસ્યોત્પાદક સંતે જવાબ આપ્યો “ હા, મૃત્યુ; મારો હૃદયમાં જન્મ થવાનો તથા જ્ઞાતિનાથી શાપિત થવાનો આ અમેરીકન જૂઠીમાં યાત્રા કરવાનો અકસ્માત થયો હતો ” ! નિદાસસિંહના સમસ્ત લેખનો યદ એ છે કે, નવીનતા જોઈને અમેરીકનો મોટા મોટા યદ જાય છે, અને બાનુઓ જેને તેને તેની ઉપર પૂજ્યાની બદ શોખીન હોય છે. નહીં કહેવા મંગી તો આકતરી રીતે પૂછી પછી મનમાં સરવાળા બાદબાકી કરી શકી કાઢે ! એશીયાવાસીઓને તેઓ હસવાનાં રમકડાં જેવા સમજે છે. અમેરીકન યુનીવર્સિટીમાં શીખવા આવેલા એક ગીતાને એક અમેરીકને કહ્યું કે “ આ દેશની સમ્મતા એવી છે કે, આ સમયે પીપી, રોડસ, જીરીથી કાપવા, રોડલી સામાં બોળીને ખાતી, શૂપ (નરમ દાગ જેવી ચીજ) કાઢે ખાતો ” છ. છ. તે બીજાએ એ વાત ખરી માની દેશ તેણે વેશ કરવાની જેર પીછાની, અમેરીકન મંડળીની વચમાં તેમ વર્તવા શાગ્યે. અમેરીકનોને એશીયાવાસીની આવી મરકરી થવાથી અપાર આનંદ આવે છે !

લગનનું સાટું તોડવા સાદુ ડરીયાદી, તથા નુકસાની પા. ૧૫ રી. દ્વા !—પેરીસની એક કન્યાએ હોર્સમાં એવી મનસખની ફરિયાદ માંડી હતી કે લગનનું સાટું યત્ર પછી, લગન સાદુ આમંત્રણ પત્રિકા પ્રગટ કરવા તથા પોષાકની વરદી પશુ આપી દેવા પછી તેના પ્રતિવાદી ત્યાગ કરી ગયો હતો. પ્રતિવાદી પત્રિકા જવાબ એવો હતો કે બાહ્યે મને એક દ્વારો લગન પૂર્વે વાનમાં કહ્યું કે, “ મને કાંઈ સંતતિની હજી નથી ” ! આથી હું ચમક્યો. મારી હજી પિતા યત્ર નીજ છે, અને તે યત્ર દેખી હજીમાં તેણીની સદાચની નિરાશ થવાથી લગન કરીને શું લાભ ? જો જણાવ્યું કે પતિપત્ની એક બીજાની જદમાણી પકડીને, પરસ્પર લયમાં રહે એ ઉત્તમ ધારના લગનો એક હેતુ છે ! જે લગન પૂર્વે-તે હેતુ થાય તો, શું નુકસાની આપવી લેવી ને આર્મીનીયન મોટા પેટ પાર્ટિયા પ્રથમથી પરસ્પર નાશ કરે તો કાંઈને નુકસાની આંધવાની પંથકમાં ઉતરવું ન પડે. હું બાહ્યે તેણીની નીચની દાંતિ જાત ૧ સીડીય અપાવું છું. તથા પ્રાદુર્ભિક દાંતિ જાત ૧૫ પાંડિત ને દ્વા સીડીય અપાવું છું. જો કયે દિસએ એ રકમ નાશી કાઢી તે એક જાણે !

જેતા વાંસ તેનાજ વાંસો !—અમેરિકામાં રવેટો માણની બનાવડને ઉત્તમ અપવાદો હેતુથી પરોશી માત્ર પર ભરે વલેન નાંખવામાં આવી છે. તેને લીધે, સારનાં પરીવરેશ બનાવનારો એક અમેરીકન શું જુના કરી ચકલો હલે કે, તે પરીવરેશ તે પેલગા દેશમાં તો

ગાંધી વેચતો હતો, પણ પરદેશ મોકલતો ત્યાં બેઠું સસ્તી વેચતો. 'ટેરીફ' ની કૃપાથી તે શ્રવતો. એક જણે તાલ કીધો. તેનીય ધડીધાણો તેણે પરદેશમાં બ્યાં સસ્તી મળતી ત્યાંથી વેચાતી લીધી. અમેરીકન બનાવટ હોવાથી તે પર જંગલ માફે થઈ, અને પછી તે સસ્તે ભાવે અમેરીકામાં વેચવા કાઢી ! બનાવનારે તે સામે કોર્ટમાં બહુજી અપીલ કરી, પણ તે હારી ગયો તેથી સ્વદેશમાં માથું વેચવાની તેની મુક્તિ નિષ્ફળ ગઈ.

આ તો બસજખરીથી પરણીએ છે !-કેયલીક સાથી જૂના વિચારના મણુપ છે. તેથી તેઓ અત્યાર સુધી પોતાના બ્રાહ્મણો-પાદરીઓને સાથી બહુ માન આપતા. પરંતુ હવે બાહ્ય ઉલટાઈ ગઈ છે. કેયલીક ફ્રાન્સે પાદરીઓની સત્તા છીનવી લીધી છે, તેમની શાળાઓ બંધ કીધી છે. જેથી હવેના કેયલીક ફ્રેન્ચ પાદરીઓએ ફ્રાન્સના કીનારા સડાના છોડી દીધા છે. પોર્ટુગલ તેથી પણ બે ડાઘાં આગળ ગયું છે. ત્યાંના નવા પ્રમુખસત્તાક રાજ્યે ચર્ચ (ધર્મત્રય વિભાગ) ને રાજ્યથી છુટું પાડ્યું છે. વળી ધર્મત્રયોની મીલકત હતી તે જપ્ત કરી છે એટલુંજ નહીં પણ હવે પછી પણ તેને જે મળે તે સરકારની એમ દરાવ્યું છે ! કેયલીક પંથના પાદરીઓ હમેશાં બ્રહ્મચારી હોય છે. તેમને લગ્ન કરવાની માગણી કરવામાં આવી છે એટલુંજ નહીં પણ જીવી વધુ લાઘ્ય આપી છે કે જે તેઓ પરણે તો તેમની વિધવા તથા સંતાતિને પેન્શન આપવામાં આવશે !!

નિમાજ લાલતાં મસીદ કોટે વળગી !-ખમનશાં જમશેદજીએ પોતાની પત્ની સાથે 'રાહટ વાહટ' (જીજ્ઞાસા સંબંધ) ગોળવવાને દાવો તેણી સામે હાઇકોર્ટમાં માંગ્યો હતો જેની સુનાવણી જર્જ મી. દાવર સતમુખ થઈ હતી. જજે ખમનશાહને પહેલાંથીજ નરંધ કરી દીધા. કહ્યું કે કોર્ટની ટીકી મળી તો પણ લાલ શો થશે ? સ્ત્રી મારફાડનાં કારણસર તેમંદારી સાથે રહેવા ના પાડે છે. પછી ટીકીથી બહુ તો તેણીને ૧ માસ જેલમાં જવું પડશે. પછી તે નકામી થઈ પડશે. આથી તેમણે દાવો ખેંચી લીધો, અને દાવામાં સામે થવા સાદ મીસીસ ખમનશાને વધીક વગેરેને જે ખરચ થયો તે પાસેથી કાપણ પ્રમાણે મી. ખમનશાએ આપવો એવો ઉલટો દુકમ કોર્ટ પાસેથી મેળવી ખમનશા ઘેર આવ્યો !

હવાલસાની !-એ એક દાખરોજ ખની દેવાનું નામ છે. દેહરાદુનના એક મુસલમાન હાજમે આ દવા શોધી કાઢી છે તેથી દાખરોજ મઠી બન્ય છે એવો તેઓ દાવો કરે છે પણ તે એ સરતે કે. હૈંદુના હાથની તૈયાર કરેલી દ્રાઈ પણ ચીજ જે દરેક ખાશે નો તેના દાખરોજ મટશે નહીં ! આ પરદેહ ધાર્મિક ધર્માધતા દવાખાનાં તથા હાજમે મુધી પહેંચી બન્ય છે તેને એક દાખરોજ છે.

સંખાવત કે રૂરવત ?-ઈંગ્લેન્ડના નોર્થમિટામ વિભાગ તરફના પાત્રામિટના સભાસદ થવા માટેના છેલ્લા ફ્રાન્સવેટીય ઉમેદવાર પોતાના એક હબર ઉપર સુંટણી કરનારાઓમાં પોતાના આડસાઓ મારફતે નાની નાની રકમો વહેંચી હતી તેથી તેટલાજ વધુ મત લીખરજ ઉમેદવારથી મળ્યા અને તે સુંટી કદાચો લાંબ રૂરવતથી તે સુંટી કદાચો હતો એ કારણસર તેની સુંટણી રૂ કરવાની કોર્ટમાં અરજ થઈ હતી. તહેમતદાર ખસે એ વાત સ્વીકારી અને વધુ કશું કહ્યું કે, સુંટણી વખતે બીજા સુંટણી કરનારાઓને રકમો આપવાનું મુકવી રાખવામાં આવ્યું હતું પણ

ચુદેશી પછી તેમને પણ ખ્યાલવા વિચાર હતો ! તે છતાં નામદાર જલ્લેએ એવો ચુકદો આપ્યો કે, એ કાંઈ ફેશન નથી પણ સખાવત છે. તેથી “ગ્રેકરુટ કટીંગીંગ એક્ટ” ની સુગંધમાં પ્રતિ-વહી આવતો નથી ! હવે ધનાઢ્યોને ઈંગ્લેન્ડની ધારાસભામાં આસન મેળવવા સાર માન સખાવત કરવાની છે !

કાયસ્થનું યજ્ઞોપવીત તોડનાર કેટલાં—જે કે બંગાળમાં કાયસ્થ એક સૌથી કેળવણી તથા ઉન્નત કોમ છે છતાં ત્યાંના જૂનો વિચારના આજ્ઞાએ તેમને ડિજ માનવા ના પાડે છે અને તેમને શુદ્ધ કહી યજ્ઞોપવિતના અનધિકારી ઠરવે છે. આથી કાયસ્થો ઉદાજનોઈ પહેરના લાગ્યા છે ! ગજેન્દ્રનાથ પાંચ નામનાં એક કાયસ્થોનીએ બંગદેસ કાયસ્થ સમાજના સભાસદ બાણુ પંડુપતિનાથ દત્તે ધારણ કરેલાં જનોઈની મરકરી તથા નિંદા કરી હતી. તેની સ્પર્શથી એક પ્રસન્નો નામના તેના મિત્રે પેલા કાયસ્થની યજ્ઞોપવીત ભેતભેતામાં તોડી નાંખી. આથી ફેજવારી કાયદાની બે કલમો (૨૬૫ અને ૩૫૫) પ્રમાણે કાયસ્થે તે બેને, કેટલાં ઘસડ્યા છે. કાયસ્થ શુંદરની એવી ફરીયાદ છે કે, યજ્ઞોપવિત તુટવાથી પોતે બધા ધર્મો છે જેથી તેને પ્રાપચિત પણ કરવું પડે. ઉપરોક્ત ૨૬૫ મી કલમની મતલબ એવી છે કે, કેઈ, કેઈ પણ પૂજ્ય, પવિત્ર વસ્તુને તે વસ્તુના સ્વામીના ધર્મનું અપમાન કરવાના હેતુથી નષ્ટ, બદલ કે અપવિત્ર કરશે તેને વધુમાં વધુ બે વર્ષની સજા થશે. ૩૫૫ મી કલમની મતલબ એવી છે કે જુ કેઈ બીજાને ગેરઆચાર કરવા સાર તેના ઉપર દુમસો કરશે તેને વધુમાં વધુ બે વરસની સજા થઈ શકશે. પ્રથમ આ કલમો ખીન્ન વર્ગના મેટરોટ આગળ હતો. પણ તેણે કહ્યું “દિ” યજ્ઞોપવીતનું શુંદર સંગળ્યા અસમર્થ હોવાથી હું આ કલમો ચીક્રેસીડેસી મેટરોટ ઉપર બોકાલી આપું છું. ” આનું પરિણામ અધિકાર-અનધિકાર ઉપરના શાસ્ત્રાર્થ ૨૫ થઈ પડે. શાસ્ત્રો કરતાં પીનકોડનું વળત વધારે પડે એમ લાગે છે !

ગોરો, ખુરેશી અને માકડ—હિંદુ મહેતાજીઓવાળી રાજામાં માકડને કડવો અનુભવ આપ્યો પડેલો હશે કે શું તેથી કેલવણી ખાતાના એક ઇન્સપેક્ટર બ્યારે રાજાઓની તપાસ અર્થે ગય છે ત્યારે પોતાની ખાતગી કુર્સી સાથે લઈ ગઈ તે ઉપર બેસે છે. રહેલો વેરીંગ રૂમોના ખાગરો અને કુર્સીઓની હાલત પણ ધણી વેળા “હિંદુ મહેતાજીઓની કુર્સી” ના જેવીજ અનુભવની પડે છે—અપક્ષપાત.

દર અને ૨૫ !!—આ ઉખાણું છેડો ! એના અર્થ એ છે કે દર વર્ષના એક રોડી નામના નાટકકારે ૨૫ વર્ષની કન્યા સાથે નેકા કીધા છે. રસીયાની પ્રખ્યાત મહાન મહારાણી કેથ-રાઈમ બીજીએ મરનાં મરતાં ૬૭ વર્ષની ઉંમરે (ઇ. સ. ૧૭૮૬) ૩૦ વર્ષના એક છુવાન રસીયને “ રાખ્યો ” હતો તેમાં અને આમાં બંધિ દિવસ પુલટ થાય છે તે શીવાય બીજે બદ ફેર નથી ! યુરોપમાં જે ન થાય તે હવે થોડું !!

સાયન્સ તથા વિદ્યા વિષયક સમાચાર (સટિક.)

અમેરીકામાં લગાઈ કરેડોનો કચ્ચરધાણુ—આ હેડીંગથી કાઢ્યે હાંડલાશ્રેણી : યહ જ્વાની જર નથી કારણ કે લગાઈ માણસ જત. સામે નહીં. પણ માખી સામે છે ! મુમ્હરોથી મેસેરીયા, ને ઉંદરથી મરકોનો રોગ ઉત્પન્ન થવાની જેમ શોષ થઈ છે તેમ બહુ અન્ન આદિમાં દેકે જળના રોગોત્પાદક જંતુને નાખનાર તરીકે ધરમાં જમણતી, માખી સિદ્ધ થઈ છે. આથી મુ નાઈટડ રેટસમાં તે શેતાનગદીઓ સામે સરકારમાં તંદુરસ્તી ખાતાં તરફથી દીન દીન કરીને જેહાદ જગાડવામાં આવી છે ! બસ; મારો કપોના, પોકાર, યહ રહ્યા છે. વર્તમાનપત્રો પણ લોકોને માખી રોગ કરતાં તરીકે હોવાનું પ્રગટને સિદ્ધ કરી આપવા પોતાનું જનતું કરે છે. તેઓ માખીથી રોગાણું મોટું માખીનું ચિત્ર પોતાના પત્રમાં પ્રગટ કરે છે ને તેના પાગમાં જે અસંખ્ય રોગોત્પાદક જંતુઓ ભેરવાયા હોય છે, ને તે જગ્યા પર બેસે છે. તેમાં મુકી જાય છે તે આજેજીવ જનાવે છે. માખી મારનારને કષ્ટભોગ પણ મળે છે, અને મારવાની સર્વોત્તમ મુશ્કેલી તથા યંત્રો શોધી કાઢનારને પણ ખાસ ક્ષમાઓ હોંસીમાં વર્તમાનપત્રો તરફથી મળવાનું જાહેર થયું છે. એક અઢવાડીયામાં ૬૫ લાખ માખી તે લાક્ષ્યથી મરી હતી; અને ક્ષમામ છતી જનારામાં ૧૦-૧૫ લાખનાં નાનાં ૨૫ ઓકરા ઓકરીઓ પણ હતાં. પરંતુ રામે પૂની નસત્રી કરવાનું પણ લીધું હતું તેમ મુનાઈટડ રેટસના આરાજ્ય ખાતોનાં ડૉ. મેરેએ પોતાના રેસ "નિર્મિતિક" કરવાનું પણ લીધું છે. એક જાળીવાળો તાર ક્ષમામ મેળવવા માંગનારા ઓકરાઓને આપવામાં આવે છે જેમાં માખી આવતાં તે સાફ થઈ જાય છે. આ ધંધથી એક નાનું ઓકર એક દહાસામાં ૧૦ થી ૧૫ હજાર માખીઓને પ્રાણ લઈ લે છે ! આ માખીનાં મુદાં તંદુરસ્તી ખાતાંને હવામાં થતાં તે ખાસીને હીસાણે ગણાય છે. લોકો માખીથી એટલા બીધા છે કે, જે ખાણ પીણની દુકાનમાં માખી જવામાં આવે છે ત્યાં તેઓ જતા નથી ! ગળી વસ્તુ પર માખી બેસાડીને પછે તે પર ગરમા ગરમ પાણી રેડીને તેમને મરી નાંખવાની, સુકિત પણ ઘણી રહેલું મંદ માત્રમાં પડી છે. આ પ્રમાણે સુંદાર કરતી નિર્દય પ્રજાની વ્યક્તિઓના સાઅમી કોણ જતણે કેટલા યુગ યુગાંતરે પર્ષત જન્મ જન્મતર કરવાનું નિશ્ચિત થયું હશે તે પરમાત્મા જાણે ! મરુ નીપજનવા કરતાં જે પ્રથમથી પુરતી સફાઈ રાખવામાં આવે તો તેથી માખીની ઉત્પત્તિને યથા ન પામે. તેજ બંધ નર તેમજ દયાપૂર્વક છે.

એક અપંગનું અદભુત પરાક્રમ—આંધળાઓને અક્ષરો મીઠાની જુદી જુદી સાધીઓ જેવી આંધુનિઓ પાડીને દાખવવામાં આવે છે. 'પરજીના જમીનહામિ' શહેર ખાતેની સરકારી અપંગ શાળામાં તેવી રીતે લખતાં શીખેલા એક અપંગ મી. સાયમ્સ એકઝીટર ખાતે ગયા છું લાંબ માસમાં અપંગ શિશુઓ પદ્ધતિ પર ચર્ચા સ્થાપવા મળેલા દો-સર-સમાં ચપ્પાં, લાખણોને રીપોર્ટ લીધા હતા ! જન્મોત્તરી જેવા લાંબા સંકથ કાગળ ઉપર તેણે તે રીપોર્ટ લીધા હતા, ને કાગળ ફક્ત સપ્તમાસનો સપ્તગ કનકનો જન્મો હતા ! અને તે ઉપર આઠ લાખ મીઠાં અપંગે લખી કાંઈપણ હતાં ! અપંગ હોવા છતાં તે ૧૫૮ શબ્દો (અક્ષરો નહીં હો !) એક મીનિટ લખી શકે છે. અપંગો માટેની મીઠાની ખારાખડીનાં શાર્ટ-હેડ ઉપરેલાં દરકતી. રચના કરવામાં તેણે ઘણી

સહાયતા કરી છે. અભ્યાસ તથા શિક્ષણથી અપંગો જે કામ કરી શકે છે તેા ઠાઠા જેવરી જે અંગમાવશ્યા ધારે તેા 'શુભ' ન કરી શકે ?

વરાળ કે અગ્નિ ?—અંગાળી ડાઁ આપ્ત. એમ. મસીક એમ. ડી. એ સંધવાના "રોય" ના સંબંધમાં એક ચોખ્ખીયું પ્રયત્ન કર્યું છે. તેમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના આધારે તેઓ એમ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે કે, વરાળ પેદા કરીને તેની ગરમીથી ખાવાની ચીજ બાફવી એ પાણીમાં અગ્નિની સીધી ગરમીથી બાફવા કરતાં ઘણું સારું છે. પાણીમાં બાફવાથી, બાફવાથી ચીજનાં પોષક તત્વના ચતુર્થાંશ પાણીમાં મરી ન્વય છે, અને પકવ અત્ય નીરસ લાગે છે. વળી પાણીમાં જે કિંમત તેવો દોષ છે તે પણ બહાની ચીજમાં મિશ્રિત થઈને હાનિકર્તા થઈ પડે છે. "છક-મીક કુકસ" નામનો પોતે જે વરાળદાર સંધવાનો રોય બનાવ્યો છે તેમાં અગ્નિ સાથી ઉત્તમ રીતે, સાચી સંસ્કારમાં, જાણ વખતમાં, સાચી સારી રીતે રંધાય છે એવો તે દાવો કરે છે. જો ડા. મ. લીક ડા. મેલીક નહીં હતે તેા એમની આ 'ચીવરી' ને બહુદરખાવજ માનવી પડતે.

ખાલકો કે બ્રહ્માઓ !—લુગાઈ માસના અમેરીકન મેગેઝીનમાં મી. જુસ નથી પદ્ધતિથી બાંધકાને શીખવવાની યોજના ઉપર વિચેચન કરે છે. તે જણાવે છે કે તે પદ્ધતિને પરિણામે ડા. સીડીસ પોતાના પુત્રને ૧૨ વર્ષની વયે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં દાંડેજના મદતો અભ્યાસ કરવા દાખલ કરી શક્યો હતો ! પ્રો. લીચી વીનર પોતાનાં પુત્રોના સંબંધમાં એવાજ અમરકારી ફેરફારક અખતર કરે છે. તે કહે છે કે મારા પુત્ર નોરબર્ટ જે હાલમાં ૧૮ મહીનાની ઉંમરે બા-રામડી શીખી ગયો, ૩૬ મહીનાની ઉંમરે તે વાંચી શકતો ને ૬ વરસે તે તે ધર્મીન વગેરે અ-નેક સાંપેટીયીક અચોનો તેજો અભ્યાસ કર્યો હતો ! ડા. રોબર કહે છે કે મારી સ્ત્રીએ મારી બા-બક પુત્રીને પાંચ લાખાઓ (એરપેરેટો સહિત) માં વાતચીત કરતાં શીખવ્યું છે, જો કે પુત્રીની ઉંમર હજીત્ર વર્ષની નથી. આ પદ્ધતિ યાદ રખાવીને નહિ પણ મગજ ઉપર અત્યુક ડાપ પાડીને શીખવવાની છે. તે છતાં જો ઉપરોક્ત બાલકમાં પોતાનામાં અકાસ રાક્ષિ પ્રદુશિત નહિ હતે તેા ડાપ પાડી શકતે નહીં એ દેખીતું છે.

કેળવણી આપવાની એક બીજી પદ્ધતિ—શીખવવામાં પણ દરજ્જા ફેર પેડે ફેરના યુવોમાં રોજ બદલાય છે. મીસ જૉન્સને ઓર્ડેગિના નાના ગામમાં એક ખાનગી શાળા કાઢી હતી તેમાં તેણીએ વળી નવીજ શીખવવાની પદ્ધતિ કાઢી હતી. તેણી માત્ર કુરુન પર બાંધેલું લક્ષ્ય એ-ચતી, ને તેનો અભ્યાસ કરાવતી—ચોપડીતું તેા નામજ ન લેવાતી. પણ દનિદાસમાં તે પ્રત્યક્ષ પ્ર-માણ ઉપયોગી નહોતું, તેથી તેણીએ અત્યુક ઐતિહાસિક બનાવોના તાટક કરવા અને શીખના બા-લકાને તેમાં પાત્ર થવા પ્રેરણા કરી. આથી પોતાના પાઠ ભગ્નવા દોસથી તેઓ દનિદાસના બનાવો-નો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા અને તેમને એ રીતે ઉપયોગી ઐતિહાસિક બનાવો આપ્યા થક રહ્યા !

મકાન કે મીનારા ?—અમેરિકાના ચીકાગો તથા ન્યુ યૉર્કમાં હાલમાં જગ્યાની વાચુને લીધે જે ઘરો બંધાય છે તે જોઈને ચક્રર આવે છે અને કહ્યાક તેા ઉચેનગર દરનાં કરતાં શુદ્ધતાકર્ષણ-તું ચીરીતું મધ્યમિંદુ બદલનાં ચત્તારપાટ થઈ જવાય એટલાં ઉચાં છે ! સીરર કંપનીતું મકાન ૬૧૮ ફુટ એટલે સમગ્રાક યવરથી ત્રણ ઘણું ઉંચું છે. અને તે પણ સાચી ઉંચું હવે રચું નથી. મેટ્રોપો-લીટન બીડીંગ ૭૦૦ ફુટ ઉંચું છે, ને પુલ્કર્થ બીડીંગ ૭૫૦ ફુટ ઉંચું બંધાયું છે. પહેલાં આવીસ મગજથી હા થતી તે હવે સીતેર મગજા બંધાય છે. જગ્યા તેા પુષ્કળ ગયે છે, પર-

મામાનું આકાશ મક્ત વપરાય છે પણ આજ લાગે છે ત્યારે સંકટો જાણ્યા. કમોતે સંદે છે. આસ વધનાં વધનાં કેટલા દુઃખર પુટ મકાનો ઉંચાં ચસે તે હાલ કહી શકાતું નથી.

નિરોગીને પ્રયોગ સાફ રોગી બનાવનારા ડાક્ટરો!—આરે, પેરીસના પ્રખ્યાત જનુ શાસ્ત્રી પાસ્ચુર જેના નામથી તેના સ્મારક તરીકે પેરીસમાં હુમાની કાચી મોટી પથુ પ્રયોગ શાળા સ્થાપવામાં આવી છે. તેણે રોગોના ઉપચાર શોધી કાઢવા પૂર્વે જુદા જુદા રોગોના જુદાં જુદાં પથુઓને ચેપ લગાડવાથી તેની કેવી જુદી જુદી અસર થાય છે તે પ્રત્યક્ષ જિવાની આવું સ્પષ્ટતા પ્રદર્શિત કરી ત્યારે સાયેન્સીફિક નિર્દેશનનું નવું પૃષ્ઠ ખુલવાનો જો, લગ વિચારશીલ પુરોવાએ દર્શાવ્યો હતો તે ખરો પડવા આવ્યો છે. રોગીને નિરોગી કરવાનાં બંદાનાં હેઠળ, હવે ડાક્ટરો નિરોગી પથુઓ ઉપરથી નિરોગી મનુષ્યો ઉપર આવ્યા છે; આવા યુદ્ધગાર ડાક્ટરોને વેલ્કમિંગના મોઝા ઉત્તરિ કરનારા માનવામાં આવે છે! નીસર નામના એક પરદેશી ડાક્ટરને ચેસ્ટ લેક ન મેડીકલ સોસાયટી તુરકથી યોગ વળત ઉપર કેન્સેરિયનના ટાઉન હોલમાં લાવ્યું આવવાં એક લાવવામાં આવ્યો હતો. લાજુનો વિષય ઉપદેશ (સીધીવીસ) ના રોગની સાંપ્રત ચિકિત્સાની ઉદ્ધતિ એવો હતો. મેડીકલ પ્રેસ એન્ડ સર્ક્યુલર પત્ર પ્રમાણે તે ડાક્ટરને જન્મ પર્વે દેશનીકાત કરશે જોઈએ છીએ. તે દુષ્ટ ઉદમાથી જાણ્યું હતું કે “સીધીવીસ” ના રોગથી પીડાના મનુષ્યોના ચેપ મેં આઠ નિરોગી મનુષ્યોમાં દાખલ કર્યો હતો, જેમાંના ચારને તો ચેપ સ્વાભાવ લાગુ કરવામાં હું ફોટમંદ નીવડ્યો હતો! એક ડાક્ટરને ચેપની રસી ચામડી દ્વારા દાખલ કરવા પછી, જલુર વર્ષ તેણીને મુગજમાં ઉપદેશ લાગુ પડવાથી તેણી હોસ્પિટલમાં આવી હતી. બીજી ચણુ ડાક્ટરીઓને ચેપ લગાડવા પછી, એક, ૧ માસમાં, બીજી ૭ માસમાં તથા ત્રીજી એક વર્ષમાં તે રોગને બોળ થઈ પડી હતી.” પ્રાચીન કાલના રોમન એમ્પાયરના સમયમાં નાટકપ્રિય લોકોની દરજ્યા એટલી જાણ અને દુષ્ટ થઈ ગઈ હતી કે નાટકમાં રજાખોરી ઉપર જો લાગ્યો તથા આપવાને ખરેખરા થતા, તેજ તેમને આનંદ આવતો! તેથી નાટકના સાદોકો તમારાસામીનોને સીઝરના મુકામોના ખરેખરા ખુન તથા આત્મઘાતમાં ઉપયોગ કરતા! | એ જમાનાનો પાસ્ચુરનો પદપાતી ડાક્ટરો પુત્રકાર તો કરવા શાંતના નથી શું? પ્રજા આવા દુષ્ટ ડાક્ટરોને રોકવાપે પછી શું લોકો?

ક્યુનરો કે રોટોઆક્ટરો?—એક ડાક્ટર હમેશાં સંદેશ લઈ જનારા ક્યુનરોને મોટી પાં ધીને, પોતે જો મેનેટેરીયમનો ડાક્ટર હતો તેની સાથે સદેશ ચલાવતો. કેટલીક વખત તે ક્યુનરો અસોપ થઈ જતાં અને લાંબા વખત સુધી પાછાં ફરતાં નહોતાં. તેઓ દરમીયાન ક્યાં જાય છે, તે શોધી કાઢવા, ડાક્ટરે એક યુદ્ધ કાઢી. ક્યુનરોની જાતીએ તેણે એક નાનો કેમેરા ખોલ્યો, કે જેથી તે જ્યાં ગયો હોય તેથી જાણી પડી જવાથી ખજાર મળે. આ મુદ્દમ્ આદિ વિચારની હવે એટલી ઉગ્રિ થઈ છે કે કીણાઓ અને અમુક ગામોને ફોટો લેવામાં તે ક્યુનરોનાં ફ્રાન્સ તથા જર્મનીમાં કામ લગાડવામાં આવે છે. કેમેરાની અંદરની સ્પર્શી બાલમાંથી ધોમધોમે હવા એવે કમે નીકળી જાય છે અથવા ઘડીવાદની પદ્ધતિથી કોમી ચોળના કરી દોખાં છે કે, અમુક સમયે એ પછી તેજરથળે આવી પહોંચે કે ભારે કેમેરા જાણી લેવાની હાલતમાં આવે. આથી જો રથગતી જાણી લેવી હોય તેનું માપ કાઢી, પછીની ઝડપની સંકુચી કરીને તે પ્રમાણે કેમેરામાં હવા ભરવામાં આવે છે. તેજ કામે તથા સ્થળે જાણી ઉતરે છે!

જાહેરખબરના લાવ.

પૃષ્ઠ	૧૨ માસ	૬ માસ	૩ માસ	૧ વર્ષન
૧	૨	૩	૪	૫
૨	૬	૭	૮	૯
૩	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
૪	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭
૫	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧
૬	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫
૭	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯
૮	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩

છુટક જાહેર ખબરની રૂ. ૧ ની લીધી ૪ વિશેષ લીમન માટે ખાસ પૂજારી કરવી. પુરાં દેડખી-સાથે વહેંચવાના દરેક વખતના રૂ. ૫

ચર્ચાપત્રીઓ, લેખકો, ઇ. ને સૂચનાઓ.

૧. આ પરિશદમાં મુદ્દા લાગ્યામાં, પત્રની એક જાગ્યુએ, અહીંથી, તરન થોડી સકાય ઓળો અક્ષરે લેખેલા લેખો તથા ચર્ચાપત્રો ઉપરજ લક્ષ આપી સમાજો.
૨. ચર્ચાપત્ર તથા લેખો જેમ મુદ્દાસર તથા મુદ્દા દરો તેમ તે પર વધુ લક્ષ આપી સમાજો. નહીં તો સામાન્ય રીતે તેના સારજ આપવામાં આવશે.
૩. લેખનારઓ મારી અગત્યવશ માટે પાતાનું ખર્ચ નામ ડેમણ સાથે લખી મોકલશે નહીં તો તેમનાં લખાણ ઉપર લક્ષ આપશે નહીં.
૪. રફ કરેલા લેખો તથા ચર્ચાપત્રો પાંચ મોરતવા હું જાહેર નથી. જેમજો જોએ તેમજો તે આ પોસ્ટરની લીડીટ મોકલી મોકલી લેવા. મોકલ્યા પછી ૩ મહીના ખાતે તે નક્ક કરવામાં આવશે.
૫. ઉત્તમ કારિના રસમય તથા વિદ્યાર્થુજન તથા પ્રમાણુ યુગ લેખો શીવાય બીજા બહારના લેખને સ્થાન આપવામાં આવશે નહીં.

પ્રાદેશીને ખબર.

૧. આ પરિશદનું પારિશ લગતમ હીલ્લનાના કોષ પજુ જાગ માટે ૧. ૨-૩-૦ દયામ અર્થ સદિન છે; ૨. માસનો રૂ. ૧૫, તથા માસના ૧૦ આના ને છુટક કોષીના ૪ આના. જેઓ આખા વર્ષના પ્રાદેશ થયા મદતના દરો પરતુ શરીય વિધિને લીધે સામટા રૂ. ૨-૩-૦ આપવા અગત્ય દરો તેઓ. આમમયથી રૂ. ૭ મારી રૂ. ૧-૨-૦ મોકલશે તે પજુ સ્વીકારવામાં આવશે.
૨. હીલ્લના તથા શીશીનની બહાર વી. પી. જી. રજુ નથી તથા દયામના દર દર કોટ લીડ ૧-આના પટે છે. તેથી ત્યાં આ પજુ, અગત્યથી વર્ષના લગતમના તથા દયામના મળી રૂ. ૨-૧૨-૦ આમમયથી પોસ્ટર, કોર્ડરથી અને મોકલી આપવા પછીજ, તેમજુ પ્રાદેશ તરફ નામ નોંધવામાં આવશે.
૩. પ્રાદેશ થયા પહેલાં જેમને નમુનાની છુટક કોષી જોડતી દરો તેમને તે માન જે પંચાની લીડીટ દયામ ખર્ચ સાથે મોકલી આપેથી મજન મોકલવામાં આવશે.
૪. કોષપજુ માસથી, પ્રાદેશ થયા સહાય છે. પરતુ જાહેરખબરના પ્રાદેશ થવાની લગતમજુ છે. જેઓ રજુ નહીં લેખે તેમને વાર્ષિકથી પ્રાદેશ સંજી ખાજતા આને પજુ મોકલી આપવામાં આવશે.
૫. ગાયુજ માસન લગતમ ઉપવાસની વ્યવસ્થા ન દેવાથી આ પરિશદ મુજબના પ્રાદેશને પજુ દયામથીજ મોકલવામાં આવશે, તેમજ તેમજુ લગતમ વી. પી. થી જાગ કરવામાં આવશે, જે માટે દયામ ઉપવાસની પડોચ મોકલે નહીં.
૬. પ્રાદેશને દેખાં પાનાને નેજર અને આ પરિશદની કોષ પજુ વ્યવસ્થા વગેરે સંબંધી પત્ર-લખતી વખતે, લખી જાગતામાંની વિનંતિ છે. આ પરિશદ દર માસની તા. ૧૨ થી મુધીમાં ન પહેંચે તોજ તેમની તે ન પ્રહુલ્યાની શ્રદિયાદ કરવા વિનંતી છે.
૭. વી. પી. ન કરતુ પટે તે આ પ્રાદેશને પ્રથમથીજ લગતમનાં રૂ. ૨-૩-૦ ને મ. મ. આમમય પાસ વિનંતિ છે. જેઓ દમને વિને લગતમ આપી જશે તેમની મારી પેજુ પારિશ લગતમ તરીકે રૂ. ૨-૩-૦ જ લેવામાં આવશે.

મોતીલાલ ત્રિભાવનદાસ દલાલ, હાઈ કોર્ટ વકીલ, નં. ૮૨, સંજાતી-ગીરજામ.

માત્રમાત્ર આકાશ મહત વપરાય છે પણ આગ લાગે છે ત્યારે સોંકડો જાણ્યો કમેતે મરે છે. આમ વધનાં વધનાં દેટલા હબર પુટ મકાને ઉંચાં થશે તે હાથ, કહી શકાતું નથી.

નિરોગીને પ્રયોગ સાઝ રોગી બનાવનારા ડોક્ટરો!—જ્યારે ચેરીસનાં પ્રખ્યાત જનુ-શાસ્ત્રી પાસ્ચુર જેના નામથી તેના કમારક તરીકે પૈરીસમાં દુનિયાની સાથી મોટી પથુ પ્રયોગ શાળા સ્થાપવામાં આવી છે. તેણે રોગોના ઉપચાર રોટી કાઢવા પૂર્વે લુલુ લુલુ રોગોનાં લુલુ લુલુ પથુઓને ચેપ લગાડવાથી તેની કેવી લુલુ લુલુ અસર થાય છે તે પ્રત્યક્ષ બેવાની આત્મિકતા પ્રદર્શિત કરી ત્યારે સાયેન્ડીફિક નિર્દેશાનું નવું પૃષ્ઠ ખુલવાનો જે ભય વિચારશીલ પુરવાર્યે દર્શાવ્યો હતો તે ખરે પક્ષના અભાવે છે. રોગીને નિરોગી કરવાનાં બહાનાં હેઠળ, હવે ડોક્ટરો નિરોગી પથુઓ ઉપરથી નિરોગી મનુષ્યો ઉપર આપ્યા છે; આવા ચુન્નહેગાર ડોક્ટરોને વેલક વિદ્યાના મોટા ઉભવન કરનારા માનવામાં આવે છે! નીસર નામના એક ખરેશી ડોક્ટરને વેસ્ટ લેડન મેડિકલ સોસાયટી તરફથી થોડા વખત ઉપર ટેન્સીગટના ટાઉન હોસમાં બાપચુ આપવા બાં લાખવામાં આવ્યો હતો. લાખચુને વિષય ઉપદેશ (સીરીસીસ) ના રોગની સોપાન ચિકિત્સાની ઉદ્ધારિણી હતો. મેડિકલ પ્રેસ એન્ડ સર્ક્યુલર પત્ર પ્રમાણે તે ડોક્ટરને જન્મ પર્વેત દેશનીકાંત નેપ્થિયે છીએ. તે કુણે ઉકમાધથી જાણ્યું હતું કે “સીરીસીસ” ના રોગથી પીડિતા મનુષ્યોના ચેપ આડ નિરોગી મનુષ્યોમાં દાખલ કર્યો હતો, જેમાંના ચારને તો ચેપ આપ્યા હાથ કરવામાં ક્રેસ્ટમંદ નીવડ્યો હતો! એક છોકરીને ચેપની સ્ત્રી ચામડી દ્વારા દાખલ કરવા પડી. ત્રણ ત્રણીને મગજમાં ઉપદેશ લાગુ પડવાથી તેણી દેહપીડામાં આવી હતી. બીજી ત્રણ છોકરીઓ ચેપ લગાડવા પડી, એક, ૧ માસમાં, બીજી ૭ માસમાં તથા ત્રીજી એક વર્ષમાં તે રોગ બોગ થઇ પડી હતી.” ગ્રામીન કામના રામન એમ્પાયરના સમયમાં નાટકપ્રિય લોકોની એટલી બેટ અને ફૂલ થઈ ગઈ હતી કે નાટકમાં રંગભૂમી ઉપર જે લગાડ્યો તથા આ ખરેખરા થતાં, તેજ તેમને બાળદ આપતો! તેથી નાટકના આલેખ તમારાશબ્દોના નીચે ગુલાબના ખરેખાન ખુન તથા અભિમાનમાં ઉપયોગ કરતા! ! એ જગાનાનો પાસ્ચુરના પત્ર ડોક્ટરો પુનરુદ્ધાર તો કરવા માંગતા નથી શું? ગ્રામ આવા કુણે ડોક્ટરોને ટોકો આવે પછી શું ?

કુણુતરો કે દોટોગ્રાફરો?—એક ડોક્ટર હમેશાં સદેશ લાઇ જનારા કુણુતરોને ધીને, પોતે જે સેનેટેરીયસના ડોક્ટર હતા તેની સાથે સદેશ ચકાવતો. દેટલીક વખત તે અલોપ થઈ જતાં અને લાંબા વખત સુધી પાછાં ફરતાં નહોતાં. તેઓ દરમીયાન ક્યાં જાય રોગી કાઢવા, ડોક્ટરે એક સુકિન છાંયી. કુણુતરોની છાંયીએ તેણે એક નાનો કેમેરા બાંધ્યો. તે જ્યાં ગયો તેણે તેની છાંયી પડી જવાથી ખબર મળે. આ સુઝમ આદિ વિચારની હવે એટલી થઈ છે કે કીટાંગો અને અમુક ગામેતો દેશો લેવામાં તે કુણુતરો ક્રાન્સ તથા જર્મ લગાડવામાં આવે છે. કેમેરાની અંદરની કેમરની બાજમાંથી ધીમેધીમે હવા એવે ક્રમે નીકળે તથા ધીમેધીમે પેદાશથી એવી ધોળા કરી દેાય છે કે, અમુક સમયે એ પડી ને પડે એવે કે જ્યારે કેમેરા છાંયી લેવાની દાઝમાં આવે. આથી જે સ્થળની છાંયી લેવી માપ કાઢી, પડેલીની ઝડપની ગણતરી કરીને તે પ્રખણે કેમેરામાં હવા ભરવામાં આવે હાથે તથા સ્થળે છાંયી ઉતરે છે!

પછી, સુન્ની અને શીયા એવાં બે તીવ્ર પક્ષ પડ્યા હતા અને વખતના વહેવા સાથે તે પક્ષ ઉઠતા મજબુત થયા છે. ઇરાનના મુસલમાનો સધળા શીયા છે, અને તેઓમાં પશુ અનેક ઉપ-પક્ષો છે; તેમાંના એક ઉપપથનું નામ 'શયલી' છે. તે પંથના સૈયદ, રસૂલના કાઠીમના બાબી ધર્મના સ્થાપક મીર્ઝા અલી મહમદ શિય અથવા શાગીદ ધાય. પોતે બાબ પદ ધારણ કર્યા પછી "નુક્તા" (ફાર્સીમાં 'નુક્તા' નો અર્થ Point થાય છે.) અર્થાત્ સર્વેને પહોંચવાનું "બિંદુ" એવું ઉચ્ચતર પદ ધારણ કરીયું, અને ખાલી પહેલું 'બાબ' નું પદ તેના શિષ્ય મુશ્તા હુસેને ધારણ કર્યું.

આ નવીન અને વિચિત્ર ધર્માધી, અને ધર્માધારના ઉત્સાહ તેમજ ધર્મપિરાધથી ધરાત ચક્રિત થયું. રાજ્યપરિવર્તન થઇ જાય એવો ભય ટુંકી દ્રષ્ટિના રાજ્યકર્તાને લાગ્યો, તેથી ધર્માધારને તરત કેદ કરવામાં આવ્યો. ૭ વર્ષ તે કેદમાં રહ્યો. પરંતુ કેદ જતાં પહેલાં તો તેણે એવી જ્વાળા પ્રકાશિત કરી દીધી હતી કે તેના પોતાના સુબધાથી અગ્નિની શાંતિ થઇ નહીં. તેના શિષ્યોએ તેના નવીન ધર્મ એવા ઉમંગ અને એવી નિઃસ્વર્ગીય પ્રવર્તીઓ કે ધરાનમાં અનેક ખડો અને હુલ્લો, જાજેજગ, સરકારના વચમાં આવ્યા કરનાથી જાગ્યાં. ધરાનના વિચારશીલ તથા વિદ્વાનવર્ગ બાબી ધર્મનો સહાયક, પ્રેરક તથા શિષ્ય બન્યો. ત્રિફુળી સ્ત્રીઓ પશુ તે ધર્મની ક્રોધિકાઓ અને પ્રચારિકાઓ બની. ધરાનના શાહ મહમદ શાહ ૧૮૪૮ના સપ્ટેમ્બરમાં મરણ પામ્યો, તે પછી રમખાણ વધી પડ્યાં. શત્રુઓમાંથી શત્રુઓ ઉત્પન્ન થયા. ૧૮૪૮ ના ડિસેમ્બરથી તે ૧૮૪૯ ના જુલાઈ સુધી, ૮ માસ પર્યંત, બાહરશ ખાતે બાબીઓએ શાહની સેનાને મુશ્તા મહમદશી અને મુશ્તા હુસેનની આગેવાની હેઠળ હરાવી. અતે તેઓ હાર્યા અને આર્થ ગયા. ૧૮૫૦ માં ધરાનની લાયબમાં આવેલા મંજન ખાતે થયેલું બંડ પશુ ૮ માંસ ચાલ્યું, અને જુલમને લીધે બાબીઓ ધરાનના અન્ય પ્રાંતમાં પશુ સરકાર તથા તેનાં સૈનિક બલની સામે થયા. આ બંને આક્રમક હતાં તે દરમિયાન ધર્મના સ્થાપક મીર્ઝા અલી મહમદ 'નુક્તા' ને મીલીકના કેદખાનામાંથી સરકાર તરફથી બહાર કઢવામાં આવ્યો; અને દાલાની સામે જાહેર રીતે તેના ગોળી વીંધીને પ્રાણ લેવામાં આવ્યો. પ્રાણ સમાન નુક્તા અને પોતાના બાબના આ ક્રહણ-રસિક દેહાંતથી, લયથી ત્રાસ પામી જઈ, બાબીઓ રક્ત વાર તો શાંત થઇ ગયા. બાબનું શબ, તેના શ્વન તથા તેના ધર્મ ઉપર પ્રગ્નને તિરકાર આવે તે સારૂ દેટલાક દહાડા ખુરશુ પડી રહેલા દેવામાં આવ્યું. અતે બાબીઓ તે લાશ ઉપાડી ગયા, અને તેદરાન આગળ એક દર્માં તેનું દફન કરીયું, અને ત્યાંથી તે બાદ સક્રામતી સારૂ ખસેડીને સીરીયામાં એકર ખાતે લઇ ગયા જ્યાં દહી તે છે.

કેટલાક બાબીઓનો ઇરાનના શાહનું ખુન કરવાનો નિષ્ઠુળ પ્રયત્ન-એવું.

ભયંકર પરિણામ.

બે વર્ષની શુશ્રુક યાંત્રિ, પછી બાબીઓ પાછા પ્રગટ થયા. તા. ૧૫ મી જોગસ્ટ ૧૮૫૨ ને દિને ધરાનના શાહ તસીરદીન, નીલપરનાથી શીકારને એક એશીને પાછા ફરતા હતા. પોતાના ધર્મગુરુના કાલ રૂપ થઇ પડેલા જલમ રાજનો અંત આવ્યો તો તે દિને ત્રણ જુનુની બાબીઓ કટિબદ્ધ થયા. પરંતુ તેઓ પોતાનો શીકાર સહજમાં મુકી ગયા. આ નિષ્ક્રિયાનું પરિણામ એ આવ્યું કે બાબીઓ ખર પાછો બેશુમાર-સીતમ, શુદ્ધવા માંગ્યો. ફુલ-પ્રયત્નને ૧૫ મે દિને, તા.

૩૦ મી ઓગસ્ટે, તેદરાનના-ભર ચોટામાં ધોળે દોવસે સામઝા ત્રીસ બાબીઓને અમત કુંના ભરી રીતે મારી નાંખવામાં આવી. મરનારમાં એક તે પ્રખ્યાત સ્વપ્રવચી અને હુદિયાલી યુવતી સી કમિ કુરતુ-અલ-અઇન હતી ! બાબી ધર્મના સાથી પ્રથમ ઇતિહાસ લખનાર, કુશા-નના વિદ્વાન હાથ મીર્ઝા જાની પણ રાજ્યના આ અસાધારણ ભોગ થઈ પડ્યા હતા.

મરણા ઇતિહાસનો ઇરાનમાં પડ્યો-પૈથાગીરીની પુનરાવૃત્તિ.

બાબીના દેહાંત થતાં તેની ગાદીએ મીર્ઝા અહીંઆ આવ્યો. આ વખતે તેની ઉંમર માત્ર વીસ વર્ષની હતી; હવે ઇરાનમાં તેના જાનની સલામતી નહોતી, તેથી તેને બચાવ નહાસી જતું. પડ્યું. ત્યાંથી તેણે નવા પંથના વડા પોપ તરીકે હકુમત ચલાવી પરંતુ તે એકાંત પ્રિય હતો. તેથી તેણે પોતાનું કાર્ય પોતાના ચોટા સાવકા બાઈ મીર્ઝા હુસેન અલીને સોંપ્યું. તેણે “ બહા-ઉલ-અસ્લાહ ” એવા નામ અથવા પાતીનું ધારણું કર્યું. તે શબ્દનો અર્થ “ પરમક્રમા-નું તેજ ” એવો થાય છે. કામ કરવાને લીધે સઘળી સત્તા પણ બહા-ઉલ-અસ્લાહને અધીન થઈ. શાહના પેશવાની મતિ તે તેની થઈ. એટલી હદ સુધી તેણે પોતાની સત્તા જમાવી કે ૧૮૬૩ માં તેણે “ મન યત્ત હીરદુસ્સાહ ” (જેને કષ્ટ પ્રગટ થશે તે) એવું ઉપનામ ધારણું કર્યું અને પોતે પોતાના એ દાવાના સમર્થનમાં અનેક લવિષ્યવાણિઓ પણ કરી. તે લવિષ્યવાણી સત્ય પાડવા તેણે અનેક પ્રયત્નો કર્યા. આ લવિષ્યવાણિઓને તેના અધેશદાતા બહોતોએ સત્ય માની અને જે પણ જાનાવ અકસ્માતથી વા પ્રયત્નથી જનનો તેથી તે વાણિઓ સત્ય પડતી તેઓ નોંધ શકતા; પરંતુ બાહાઉસ્સાહનો આ નવીન દાવો તેમના પૂર્વના શેઠ મીર્ઝા અહીંઆ સ્વીકારી શક્યો નહીં તેથી, પશોના ઇતિહાસમાં હમેશાં અનિવાર્ય રીતે બને છે તેમ, એ પરી પડ્યા. પરંતુ ચોટાએજ મૂળ બાબી તરફદારી કીધી. બહુ બગએ બાહાઉસ્સાહનેજ સ્વીકાર્યો, અને હવે મીર્ઝા, અહીંઆના ભાગે ૧૦૦-૨૦૦ શાગોં છે. હજી મીર્ઝા અહીંઆ વિષમાન છે. તેઓ સી-પ્રસન્ના દ્વિપમાં હવે છે પરંતુ તેને કાંઈ બાહ્યાઈ માનતું નથી.

બાહ્યાઈ ધર્મના વર્તમાન વડા-આચાર્ય.

બાહાઉસ્સાહ ૧૮૬૨ ના મે માસમાં મરણ કર્યું થયું. તેના પુત્ર અબ્બાસ-એ-હી તેની ગાદીએ આવ્યો. તેણે ‘ અબ્દુલ બાહા ’ (બાહા કહેતાં દેવરી તેજ, તેનો શુભામ) એવું નામ ધારણું કર્યું. પરંતુ બાહાઉસ્સાહને જે ચાર પુત્રો હતા તેમાંના બીજા એક મહુમદઅલીએ પણ પોતેજ પંથનો બાહા અથવા બાબી દોવાનો દાવો કીધો. આથી પાછી પંથમાં પક્ષાપક્ષી ચાલી. પરંતુ હદિ-બાત તથા ચાલુર્બની વિરોધતાને લીધે વિરોધાંશે અબ્દુલ બાહાજ રાજ્યો છે. બીજા નામ પશને કાંઈ જાણું એકામત નથી. આ બે હરિદ્વિની ગરમાત્તમ તારાર સંબંધી શર્સિમંત નહીં પરંતુ અંગ્રેજમાં પણ પુષ્કળ સાદિત્ય પ્રગટ થયું છે, કારણ કે ૧૯૦૦ ની સાલ પછી ફક્ત અમેરી-કનોએ બાહ્યાઈ ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. અમેરીકામાં બહુજ ધર્મનો પ્રથમ પ્રચાર કરનાર એક મી. ક્રિસ્ટીમ ન્યોર્ન હતો, અને સીકાગોના પ્રખ્યાત પ્રચાર (૧૮૬૩) માં તેણે તેનું મંત્રાવન કર્યું હતું; તેણે પોતાનું નામ ખેર ઉસ્સાહ રાખ્યું હતું એ અમેરીકાને જોડવા ધર્મ ન તેટલા ઓછા બોદ, વેદાંતી, તાંત્રિક સઘળી જાનના ધર્મવાળા તેઓમાં મળી આવશે ! બહાઉસ્સાહને મહમદ અલીની તરફથી કરવાથી તેના હરીફ મહમદ એ-હીએ અમેરીકા ખાતેના પોતાના શાંત્યો પરપક્ષમાં ન રહ્યા ત્યાં તે સારું સુઅપજાનના વચોટક અને વિદ્વાન મીર્ઝા

અનુસ-ક્રમ તથા અન્ય ધરાની બાબી ધર્મ પ્રવર્તકોને અમેરીકા મોકલ્યા. તેને પરિણામે અમેરીકન બાહ્યશક્તિએ માર્કસ-ગ્રુસ તરીકે મહામદ એફ્રેન્દીનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

મુખ્યમાં બાહ્ય ધર્મનો પ્રચાર અને કાઉન્ટર એરેલીયા.

આ ઇતિહાસ રજુ કરવાનું પ્રયોજન એજ છે કે હાલમાં એ ધર્મની પ્રવર્તિકા બાઈ, કાઉન્ટર એરેલીયા બેથલીન મુખ્યમાં આવી હતી અને તે ધર્મના સંબંધમાં તેણે અનેક લાપણી આપ્યાં હતાં. તે ધર્મની ખરી વસ્તુસ્થિતિ તે બાઈએ પોતાનાં ભાષણોમાં દર્શાવી નહોતી. તે પોતે એફ્રેન્દીની શિષ્યા છે, અને પોતાના ધર્મની તથા પક્ષની વૃદ્ધિ ચઢાય છે. તેની વિરુદ્ધ જતી વાતો તે ગ્રમટ કરે કે સ્વીકારે એ સંભવિત પણ નથી. હીંદુસ્તાનના લોકો પરમાત્મા અથવા તેના દારૂ, દૂત, પ્રતિનિધિ, પેદાશ, અંશ, કલા, તથા અવતાર હોવાના દાવાઓથી તથા તે માનવાના પરિણામથી એટલા તો સુપરિચિત છે કે તેઓ આ નવા દાવાથી ભ્રાજવાય કે અચળો પામે એ સંભવિત નથી; તેમજ એ પણ સત્ય છે કે, તેઓમાંનો એક બહુ મોટો વર્ગ મહા અધ્યક્ષો છે. વિવેકશક્તિરૂપ તેમના ગળાની નળી સાનરૂપ મુખથી પણ કદાચ હોળી છે. મોંમાં ન પેસે તે તેમના ગળાના નગામાં ઝટ ઉતરી જાય છે. તેથીજ મુખ્યમાં પધારેલી આ નવા ધર્મનો નવો દાવો સ્વીકારવા પહેલાં જાણ્યેત રહેવાનો ઘંટનાક કરવાની હમને આવશ્યકતા પ્રતીત થાય છે. હાલમાં તે ધર્મનું બધું મુખ્યમાં વિશેષ નથી. માત્ર સ્થાનિક ઉચ્ચ વર્ગના ધરાનીઓ તથા મોગજોનો એક મોટો ભાગ તે ધર્મનો છે પરંતુ કેટલાક હીંદુઓ તથા પારસીઓ પણ તેમાં સામેલ થયા છે. મારા પૂછવા ઉપરથી તે મંડળના મંત્રીએ કહ્યું હતું કે “હમે કાંઈ બાહ્ય હોળમાં સભાસદોની દીપ ગાળના નથી પરંતુ અહીં કાંઈ નહીં તો ૫૦૦ ગૃહસ્થો એ ધર્મનો ખાનગી પ્રચાર કરતા હશે. બાહ્યશક્તિનો ઉત્સાહ દંગ કરનારો છે. તેઓ જગતના મનુષ્ય માત્રને બાહ્ય કરવા ચઢાય છે. તેમના ગુરૂએ એવી ભવિષ્યવાણી કરી છે કે “૧૮૧૭ ની સાલમાં એક એવો અદ્ભુત બનાવ બનશે, કે જેથી જગત ચક્રિત થશે.” કાઉન્ટર એરેલીયા ગયા માસમાં એવો પધારેલી હોવાથી અને આ વાણી ઉપર તે પોતાના દરેક લાપણીમાં અતિશય ભાર મુકતી હોવાથી મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો કે એવો તે તે કેવો બનાવ છે? પ્રથમ તો સાદું ઉત્તર ન આપ્યો. બહુ થયું ત્યારે એજ ઉત્તર આપ્યો કે, દુનિયામાં ૧૮૧૭ સુધીમાં દરેક ઘરમાં બાહ્ય ધર્મ સુવિદિત થશે! હમને લાગ્યું કે એમાં કાંઈ ચક્રિત થવાનું નથી. અનેક ધર્મો દરેક ઘરમાં ક્યારનાયે સુવિદિત છે છતાં કાંઈ ચક્રિત થતું નથી; પરંતુ ઉત્તર વધુ પવનની દિશા સૂચવે છે. એ માન્યતા તેઓ ધર્મપ્રચાર દેશદેશાંતરમાં કરના કેવા ઉત્સાહી અને ઇતિહાસની રવા છે તેનું સૂચન કરે છે. એ ધર્મના બધારણના કેટલાક નિયમો કહ્યા ઉત્તમ છે. તેના અનેક ઉપદેશો છે, જેઓને એક બંધ પણ પગાર આપવાનો ધારો જ નથી. કનાટ્ય અમેરીકન બાઈએ ધર્મોપદેશકનું માનાધિકારી કામ દેશદેશાંતરમાં કરે છે. આશરે ત્રણ વર્ષ ઉપર મી. હેરીસ નામના એક અમેરીકન બાઈ પોતાના ધર્મની ઉત્પત્તિનાં સ્વયં ધરાનું જવા દરમીયાન આર્મમાં મુખ્ય આવી ઉત્પત્તિ હતા. તેમની સાથે વાતચીત કરે તો પશુ આકસ્માનથી હમને પ્રસંગ પડ્યો હતો. તેની દિવ્ય તથા તેજસ્વી કાંતિ તથા પ્રેસીડન્ટ ટેક્ટ જેનું કદાચ સરીર જોઈનેજ, તેની સાથે વાત કરનાર અહીં સાંત તથા પરાજીત થઈ બન્ય-એવો તે દેખાવે હતા. તેણે અને જાહેરભાષણ આપ્યાં હોય તો તે હમણાં લોકોમાં નથી. કાઉન્ટર

આરબીયા બેથલીન પછી તેજ ધર્મની સંઘમિત્રા (મહારાજા અશોકની ઉપદેશાર્થ લંકા જનારી બહેનનું નામ) છે. એ કાઢિસ હજેરીના એક સાથી પુરાણ ખાનદાન કુટુંબની છે. તેના વંશ છેક ઇ. સ. ની પૂર્વના વખતથી અખંડિત આવ્યો આવે છે ! મધ્યમ વયની, પુષ્ટ પરંતુ નાણુક તથા હિંચા શરીરની આ બાઈની કાંતિજ તે ઉમરાવબદી હોવાનું સૂચવે છે. તેનું વય આલીસેકનું હશે. પોતે વિધવા છે. અને સ્વદેશનો ત્યાગ કરીને, કાઢિસના પદનો ત્યાગ કરીને પોતે મેઝમ બેથલીનને સાદે નામે અમેરીકાના ન્યુયૉર્ક નગરમાં અજાણી નિવાસ કર્યો છે. તેના એક પૂર્વજ ગેબ્રાયલ બેથલીન (ઇ. સ. ૧૫૮૦ થી ૧૬૨૯) નો મુરોપનો એક પ્રખ્યાત લર્જેયો તથા દ્વાન્સી-લવાનીયા દેશનો રાંજા હતો. આવા એક પ્રાચીન રાજવંશની અભિમાનિનીનું નિરભિમાન બોધને હમને મહાન્વાનંદાસ્થાન ધણું હતું ! તે પોતાને મનુષ્ય માત્રની બહેન તથા મેલિકા તરીકે જાળખાવતી અને પોતાનું ભાષણ સાંભળવા આવનાર પ્રતેક જાતાને જાતે હસીને શેક-હેંડ કરતી. તે બિહુથી હતી કે વક્તા પછી હતી એમ કહી શકાશે નહીં. પરંતુ તે શુણે સાર તેની અમે પ્રથમ કરતા નથી. મુરોપની સ્ત્રીઓની વિદ્વાતાં નહીં પરંતુ તેમની તાજગતિ, તેમનાં અદ્ભુત આચર્ય, તથા શૌર્ય, તેમનું નિરભિમાન, તેમની સાહસિકતા અને શ્રદ્ધા-દ્રઢતા-હમે તે હૈયાનાં એ અણુમાત્ર શુણેનાં વખાણ કરીએ છીએ. મેં એ બાઈને પૂછ્યું કે અહીંથી આપ ક્યાં સીધાવશો ? કાઢિ-ટેસે કહ્યું, અહીંથી ધરાન ! મેં સૂચના કરી કે ધરાનમાં હાલમાં પદબ્રષ્ટ શાહ મહમદઅલી તથા મંગલીસ સરકાર વચ્ચે લડાઈ ચાલે છે, સરકાર અનિશ્ચિત તથા મુશ્કેલીમાં છે, અને તેના લાભ લઈને ધરાન દેશમાં બધે લુટપટ પુકળ માણે છે, અધેર બાપેશું છે ને જનમજની સક્ષા-મતી નથી તેથી જનું સત્તાગત નથી; પરંતુ તે બાઈએ કયું કે તેની મને શી દરકાર છે ? હું તેથી ડરતી નથી; એકલી, હુનિયાના પ્રાણી ભાગમાં મુસાફરી કરવા હું સમર્થ છું. મને કશોના ભય નથી.

મેં પૂછ્યું કે ત્યાંથી ક્યાં જતો ? ઉત્તર મળ્યો કે ત્યાંથી અરબસ્તાન, એશીયા માઈનાર, બગદાદ, પેર્સિયાઈન, ત્યાંથી ગ્રીસ, પછી ટર્કી, એજીપ્તીયા, દ્વાન્સી-લવાનીયા, મારો સ્વદેશ કે જ્યાં મારી જાગીરો છે; પછી બર્મીન, પેર્સિસ અને સંડન, અને પછી પાત્ર ન્યુયૉર્ક ! અર્થાત્ આ વિધવા ઉમરાવબદી અજ્ઞતા એકલી જગતની પ્રદક્ષિણ કરશે ! જ્યાં તે જાને ક્યાં ઘેરથી ચાર જા-લાં પછી દુર જતું હોય તોપણ લેવાનાં પૂછ્યાં વગર કદમ ન ઉપાડનારી મુંબઈની ભાટીયાણી કે વાણીયાણી શેઠાણી ! જ્યારે આવીની વિધવાએ તુલસી માતાના ક્યારાનીજ પ્રદક્ષિણા કરે છે ત્યારે મુરોપીયન વિધવાએ પૃથ્વી માતાના પ્રદક્ષિણા કરે છે ! તે જ્યાં દેશાએક આપણી સ્ત્રીઓ મુરોપીયન સ્ત્રીઓથી શ્રેષ્ઠ છે એમ કહેવામાં મગરી માને છે; ને એવી મગરી લેવા માગ્યો આપણા દેશની કે આપણી સ્ત્રીઓનાં લાભ ઉઘટનાં હને તો હમે પણ તે મગરીમાં જરૂર સામેલ થાન.

બાહ્ય ધર્મના કેરવાક ઉત્તમ સિદ્ધાંતો.

કાઢિસે આરબીયા બેથલીનને પુછવાથી તેમજ અન્ય સ્ત્રીઓને આપણે આગળ નોંધ મુખ્ય સિદ્ધાંતો આ પ્રશ્નો હોવાનું જણાય છે. તે સિદ્ધાંતો અન્ય ધર્મમાં લેવાયેલા, સં-કુચિત કે પલિનિત નથી. મનુષ્ય માત્રને તે ધર્મમાં જાતું કલા છે. પ્રભુ તથા મનુષ્ય માત્ર પ્રતિ એમ એ તેમના ધર્મનું મહત્ત્વ છે. સર્વ ધર્મમાં સત્ય છે એમ તેઓ માને છે; પરંતુ

સાથે કહે છે કે, દરેક ધર્મના આચાર્યશ્રીઓએ મૂળ ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોના વિપરીત અર્થ કરવા-
 થીજ તે ધર્મમાંથી સત્યનો દોષ થયો છે. બાળી ઈસ્લામીયો સ્પષ્ટ એમ નથી કહેતા કે હમે મુ-
 સલમાન નથી, પરંતુ તેઓ તથા મુસલમાન સિદ્ધાંતમાં બહુજો થોડી સામાન્યતા છે. તેઓ એકજ
 નિરાકાર ઇશ્વરને માને છે, તેમજ મૂર્તિ, પૂજના કટર વિરોધી છે. મહમદને તેઓ પેઢખર માને
 છે, પરંતુ તેઓ તો દરેક ધર્મના પેઢખર કે આચાર્યને માને છે. જે પંથમાં પોતામાં પેઢખર અથવા તેને
 મળતો આવતો દાવો કરનારાની હસ્તી હેઠ તે બીજા ધર્મનાં પેઢખરો હોવાની નોંધ પાડતા જ
 નથી ! બાહ્યમાં માત્ર એટલુંજ કહે છે કે, “ હમારા બાહ્ય એક પેઢખર છે. અને બીજા-કોઈ
 પણ ધર્મના પેઢખર તેવા એક નથી ! હમારા બાહ્યને માનવાથીજ ઇશ્વરની શોધ પ્રાપ્તિ તમને
 થશે ! ” અને એ ધર્મમાં હમને તો આજ ન્યૂનતા, એજ મોટામાં મોટો દોષ લાગે છે. ઇશ્વરના પેઢખર
 અને પ્રતિનિધિના સિદ્ધાંત એક નિયમ તરીકે સત્ય માનવાથી, ધૂર્તતા, ખોટા દાવા, જૂઠી ભવિષ્યવાણી
 ની ઉત્પત્તિને કેવી સીધી ઉત્તેજના મળે છે, અને અતે જુદા જુદા દાવાદારો ગાદી માટે કેવી લડાઈ
 કરે છે તથા પંથોમાં કેના પક્ષમાં જવું તેની કેવી મુઝવણીમાં આવી પડે છે-એ સઘળી બા-
 બતોનો વિચાર કરતાં, પ્રતિનિધિ અથવા પેઢખર રહિત તેમજ તેની ગાદી રહિત એવા જોન, પાસી
 આદિ ધર્મો જ સર્વોત્તમ દીસે છે.* સંપ્રદાયોના મિત્રશુ રહિત પ્રાચીન વેદધર્મ પણ તેવાજ
 ઉત્તમ છે. એ ધર્મ માત્ર અવિચ્છેદન છે. કાષ્ઠપણ અવિચ્છેદન ગાદી કે તંત્રીયો કે મંદિર કે મઠ કે શું નથી.
 તેમની તો શુદ્ધ શ્રુતિ તથા કૃત સ્મૃતિઓજ છે. તેજ તેમની ગાદી, તેમની યાદી, તેમની યાદગીરી છે.
 બાહ્ય ધર્મના અન્ય સિદ્ધાંતો ઉત્તમ છે. પરંતુ સોનાની પેટીમાં ઉપલી લોખંડની મેખ છે ! ધાતુનાં
 પુતળાંના પગ કાઢવા છે ! મી. એફેન્ડોને સર્વ એક આચાર્ય માનવો એજ તેમનો પ્રધાન
 સિદ્ધાંત વખત જતાં યજ્ઞપડવાનો તથા બીજા ઉત્તમ સિદ્ધાંતો ગૌણ થવાનો સંભવ છે. ઇશ્વરનાં દ્વાર, દ્વાર,
 માર્ગ હોવા વગેરેના બેદુશ દાવાઓને લીધેજ તે ધર્મમાં વિશેષ ફાટફુટ પડવાનો લગભગ અવિચ્છેદન
 રહે છે. અને ફાટફુટ પડી છે તેજ એ દાવાની અપાત્રતાનું સિદ્ધ કરી આપે છે. તેથીજ, તે
 ધર્મ બીજી રીતે આપક હોવા છતાં, મધ્યમાં તાર જોવો સાંકડો અને સંકુચિત થઈ જાય છે.
 બાહ્યમાં એક પક્ષ જ પેઢખરો માને છે. તેમના ધર્મનું એક બીજું લક્ષણ એ છે કે
 કોઈ પણ પ્રકારની પૂજા નથી. તેઓ માનતા નથી. પ્રાણિ માત્રને દયા તથા પ્રેમ દર્શાવવાના
 તેઓ હીમણ્ણી છે. મેં પૃથ્વી કે તારે બાહ્યમાં ગાંસ બોળન કરે છે કે કાઢિન્ટેસ કશુલ કીધું
 કે, કરે છે. પરંતુ એમણે કે તેઓ તેના ત્યાજ કરવા પ્રવર્ત કરે છે, અને ધોમ ધોમે છોડી દેશે.
 એ જાણી ધણો દાવો થયો કે કોઈ પણ ધર્મમાં રહેવા છતાં ધીઓસોફીસ્ટની પેટ બાહ્ય થઈ
 શકાય છે. માત્ર “ મી. અબ્રાહમ એફેન્ડોજ મનુષ્યનું તથા માત્ર “ રજુ કરો ” અને કૃષ્ણ અને
 મધુ પ્રીત, મહામદ અને જુદા એ સર્વે કરતાં તેઓ ધર્મપ્રાણીમાં મહત્તર છે એમ માનવું
 જોઈએ ! મેં પૃથ્વી કે એવું શું પ્રયોજન ? કાઢિન્ટેસ કહે કે, ‘ ઇવોલ્યુશન ’ (ઉદ્ભવના મહા
 સિદ્ધાંત) પ્રમાણે મનુષ્યો ઉદ્ભવ કરે છે તેમ તેમ તેના પેઢખરો પણ મનુષ્યોના પ્રમાણમાં વધારે ન
 વધારે ઉત્તમ તરફ ઉદ્ભવ હોવા જોઈએ. મેં તમનાં પૂર્વક સૂચના કરી કે જો એમજ હોય તો
 ભવિષ્યમાં આદ્યથી પણ મહાન પેઢખર (Manifestation) ઉત્પન્ન થશે તો.
 પરંતુ કાઢિન્ટેસ એ સૂચનાથી કિસ્મિત પણ પ્રસન્ન થઈ નહીં અને એટલુંજ કહ્યું કે હવે

* નેતા કે સ્થાપકના અર્થમાં પેઢખર માનવાની હમે વિરોધ નથી.

ઉત્પત્તિને અંત એણે આણી નાંખ્યો છે. મી. એન્ડ્રીન માટે કાઉન્ટેસ ખાત્રી આપે છે કે તેઓ દુન્યાના એક સૌથી સાદામાં સાદા માણસ છે; તેમણે વધ હાથ પાંસઠક વર્તેલું છે, અને તમારી ને સર્વ કાંઈ સાથે એકજ પંક્તિએ તથા સ્પષ્ટીએ બેસશે તથા મિત્ર તરીકેજ વાતોલાપ કરશે; તેઓ યુરોપમાં ઘણી વાર ગયા છે અને હાલ ત્યાંજ છે. દુન્યામાં શાંતિ જળવાઈ રહે તે સારું તેમને પ્રયત્ન ચાલુજ છે. દુન્યામાં પૂર્વે કરતાં હવે લડાઈઓ કમ છે. તે બાહ્ય ધર્મની જાગૃતિનેજ આભારી છે એમ કાઉન્ટેસેલું ક્યત છે. લડાઈ માટેની હાલની મદદન તૈયારીઓનું, પ્રયંત ક્રેડનોટોનું અને લાંબા માણસોના જાણુક તથા અમાનન લશ્કરનું માન પણ તે સાથે તેઓ કેમ નથી લેતા? ખરી વાત એ છે કે તેઓ જરા હદ બહાર દાવાઓ કરે છે; પરંતુ બાહ્યઓનાં અંતઃકરણું શુદ્ધ છે. તેમનામાં જનુન છે પણ તે જલતત્વનું, શાંતિનું, નહીં કે અગ્નિતત્વનું. પૃથ્વીમાં શાંતિ તથા પ્રેમનીજ તેઓ આકાંક્ષા રાખે છે. તેમના વર્તમાન ગુરૂના અમલમાં તેમના સિદ્ધાંતો ઘણાં વ્યવહારિક ઉપયોગિતા ધરાવતા થયા છે. તે પરંતુ તેઓ હવે લક્ષ આપે છે. પ્રારંભમાં જે વિચિત્ર દાવાઓ તથા ભવિષ્યવાણીઓ તેઓ કરતા તે હવે બંધ પડ્યા છે. તેઓ હવે મનુષ્યના જાતબાવ, પરસ્પર પ્રેમપ્રાંતતા તથા પ્રયુક્તિની એકતાએ સિદ્ધાંતરૂપ પરંતુ પોતાનું બલ એકત્ર કરે છે.

બાહ્યઓ અને યુનર્જનમ તથા સ્વર્ગ નરક.

બાહ્યઓ હિંદુઓના યુનર્જનમના સિદ્ધાંત માનતા નથી; તેમજ મુસલમાનો તથા ખ્રિસ્તીઓના સ્વર્ગ નરકના સિદ્ધાંત પણ માનતા નથી. કાઉન્ટેસ કહે છે કે સ્વર્ગ નરક છે ખરા; પરંતુ તે પ્રાકૃતિક નહીં કિંતુ spiritual છે! મને લાગ્યું કે 'સ્પીરીટ' ની પેઠે ઉગની દેવાની ગીમને, "સ્પીરીચ્યુઅલ" કહેવાતી હશે! તેઓ એમ માને છે કે પાપીઓ પણ અંતે પ્રભુમાં લય પામે, માત્ર પુણ્યાભાઓ કરતાં તેમને વિગ્રંથ થશે. વળી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી પાપ નષ્ટ, જરમ થાય છે એમ પણ તેઓ માને છે. પાપ કરવાને આવાં સિદ્ધાંતોથી ઉત્તેજન મળે છે કે નહીં એ એક મંબીર વિચારને યોગ્ય પ્રશ્ન છે. બાહ્યઓને કેટલાક Agnostio અર્થાત ધર્મનાં ગુહ તત્વોથી મનુષ્ય અજ્ઞાત છે એવું માનનારા વાદીઓ તરીકે ઓળખાવે છે. બાળી ધર્મના આગાહા સિદ્ધાંતોમાં કાંઈક એવા સ્વીકારની પ્રતિ પ્રવૃત્તિ હતી; તેમજ કુદરતના તથા ઈશ્વરના અદ્વાન ગુણો તથા લીલાઓ ઉપર તેઓ નક્કીના ચતુરુખી અપવા બહુ દોષાવતા નથી તે પણ સત્ય છે. પરંતુ એકંદરે તેઓ તે વાતના કહી શકાશે નહીં. મુસલમાન ધર્મમાં સુધારા કરનાર તથા ધર્મની સ્થિતિ જગતમાં સુધારવાનો પ્રયત્ન કરનાર તે એક મંડળ છે. પરંતુ ધર્મની બહાર હજી તેના બહુ પ્રચાર નથી. ધર્મમાં તેમની સંખ્યા બહુ ઓછી છે. ૫ થી ૧૦ લાખની હશે. તેઓ ધાર્મિક જિંદગી છે, અને ઇસ્લામની રાજદારી ઉચ્ચપાયેલી છેલી દીલ્લાંચમાં કાંઈ પણ પક્ષ-પ્રજા કે રાજનથી તેઓ અજ્ઞાત એન્ડ્રી હિંદુ અખંડ બાહાની આગાહાસાર, તદસ્થ રહેતા હતા. પરંતુ તેઓ અંતઃકરણથી. મજલીસની સ્થાપના ચાહતા હતા. ધર્મના વાહાઓને બને એમ વિસ્તૃત, વ્યાપક કરવાની જે શુભ પ્રવૃત્તિ આ નવા યુગમાં પ્રકાશિત થઈ છે તેવું બાહ્ય અથવા બાળી ધર્મ એક ઉજ્જવળ જિંદગી છે એમ સૌ કાંઈ સ્વીકાર્યું પડશે.

વાયુ દેવતા તેજ બ્રહ્મા છે !

જ્યોતના રચયિતા તરીકે ધર્મ ગ્રંથોમાં વર્ણવેલા ચતુર્ભુજી બ્રહ્માના સંબંધમાં કેટલીક એટલી તો વિચિત્ર, અસંભવનીય, રાંત તથા સાત્ત્વની વિરૂદ્ધ તેમજ અદ્વિતીય તથા અપમાનકારક વાર્તાઓ તથા લોકવાયકાઓ આવે છે કે, કાંઈ નહીં તો આર્યશાસ્ત્રોની પ્રતિષ્ઠા બાળવવા ખાતર, એ વાર્તાઓ કયા કારણેથી ઉત્પન્ન થઈ, તે તથા બ્રહ્માનો મૂળ, સત્ય અર્થ શું છે તે જાતાવવા પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક લાગે છે. બ્રહ્મા સંબંધી વાર્તાઓ બનેલા બતાવો તરીકે, ઇતિહાસમાં પ્રકરણો તરીકે, હાલમાં માનવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં જોતાં તે માત્ર કુદરતમાં દરરોજ બનવા બતાવો ઉપરથી ફક્ત તર્કશક્તિવાળા વિદ્વાનોએ પોતાની શુદ્ધિમાંથી ઉપજાવી કારણો મૂક કાઢવાનું ચિત્ર છે. બ્રહ્મા બીજા કોઈ નહીં પરંતુ પ્રત્યક્ષ સર્વવ્યાપક વાયુ દેવતા છે ! અને વાયુની દરેક કુદરતી ક્રિયા તથા પ્રક્રિયાને, બ્રહ્માને એક મનુષ્ય કહીને, તેના શુદ્ધકર્મરૂપ બતાવવામાં આવી છે. આપણા આર્યોના ધર્મનાં મૂળ રૂપ વેદથી પ્રારંભ કરતાં એજ અનુમાન ઉપર આપણને આવવું પડશે. વેદસાહિતામાં પરમાત્મા, ઋત્વિક, તપસ્વી, આદિ અર્થોમાં બ્રહ્મા શબ્દનો પ્રયોગ વારંવાર થયો છે પરંતુ એ અર્થસૂચક છે કે, બ્રહ્મા નામનો કોઈ મંત્રનો કોઈ દેવતા નથી. અર્થાત્ કાંઈ પણ ઋચામાં બ્રહ્માની સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરી નથી. ચતુર્ભુજધારી બ્રહ્માની ઉત્પત્તિનું સવિસ્તર વર્ણન શ્રીમદ્ભાગવતના ત્રીજા સ્કંધમાં કર્યું છે. તેનો સાર એ છે કે જળમાં શયન કરેલા એવા લગવાન વિષ્ણુના નાભિપ્રદેશમાંથી એક કમલ ઉત્પન્ન થયું. તે કમલમાંથી બ્રહ્મા થયા ને સ્વયંબૂ કહેવાય છે.

તત્સ્યાં સ ચત્તમ્બોરુહાણિકાયામવાસ્થિતો લોકમપદયમાનઃ ।

પરિક્રમન્વ્યોમ્નિ વિવૃત્તેત્રશ્ચત્વારિ લેભેન્નુદિશં મુક્તાનિ ॥

શ્રીમદ્ ભાગવત, ૩ ને સ્કંધ, ૮ મો અં., શ્લોક. ૧૬ મો.

ભાષાંતર:-તે કમળની કળીમાં બેઠેલા (બ્રહ્મા)એ લોકને નહીં દોષ તેથી આત્મપાસના આકારમાં ચારે દિશાએ નજર કરી તેથી (તેમણે) ચાર મુખો મેળવ્યાં.

આ વાર્તામાં આવતા, વિષ્ણુ, સમુદ્ર આદિ શબ્દોના વર્તમાનને બદલે જો પ્રાચીન અર્થ સમજી તો બ્રહ્માની ઉત્પત્તિનો ખુલાસો સ્વયમેવ મળશે. “સમુદ્રમંથનના રહસ્ય” સંબંધી “સત્ય” ના પ્રથમ બે અંકોમાં બતાવ્યું હતું તેમ વિષ્ણુ એ સૂર્ય દેવતા છે અને ‘સમુદ્ર’નો અર્થ જલનો સમુદ્ર નહીં કંતુ વાયુનો સમુદ્ર અર્થાત્ આકાશ-અંતરિક્ષ એવા કરવાનો છે. હવે, તેમ ચિત્રમાં આવતા વિષ્ણુ તથા વિષ્ણુની નાભિમાંથી ઉગતા કમળનાથ પર આરૂઢ થયેલા બ્રહ્માને મનમાં રજાપો ! વિષ્ણુ (સૂર્ય) સમુદ્ર (આકાશમાં) શયન કરે છે તે પ્રત્યક્ષ છે. સૂર્યનાં કોરણ-નેજ કમળનાથ માનો ! સૂર્ય (વિષ્ણુ) માંથી કોરણ નીકળે છે ને અંતરિક્ષમાં ઉજ્યુતા ઉત્પન્ન કરે છે. કોરણની ઉજ્યુતાથી શું પરિણામ આવે છે ? તેથી વાયુ (બ્રહ્મા) ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રાતઃકાળમાં વાયુ રાંત હોય છે, અને મધ્યાહ્નમાં કમળનાથ રૂપ કોરણો બહાર પૂર બેરમાં હોય છે, ત્યારેજ વાયુને એક પ્રકારનો આકાર થાય છે અને તેમાં વેગ આવે છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

બ્રહ્મા ચતુર્ભુજી કેમ ?

જો બ્રહ્મા માત્ર વાયુ દેવતા હોય તો તેને ચતુર્ભુજી કેમ કહ્યા ! તેનું કારણ પણ સ્પષ્ટ

છે. ચત્તસ્રપુ વિષ્ણુમુખં યસ્ય સ ચતુર્મુલો વાયુઃ અર્થાત્ જેનું મુખ ચારે દિશાઓમાં હોય તેનું નામ વાયુ છે. અત્યંત છે કે વાયુ કાંઈ એકદિશાગામી નથી. વાયુને શરીરધારી કલ્પનાં તેનું મુખ ચારે દિશામાં છે. ચારે દિશાઓજ વાયુનાં મુખરૂપ છે. કાંઈ શંકા કરશે કે ચારે બાજુનાં મુખજ ચાર કેમ ? ખીજાં અંગો પણ કેમ ચાર ચાર કઈયાં નથી ? એ શંકાનું સમાધાન એ છે કે, મુખમાં વાયુનીજ વિશેષતા છે. મુખ એ વાણિનું દ્વાર, વાણિનું સ્થાન છે, અને વાયુ સિત્તા વાણિ અશક્ય છે. મુખ વાયુસ્થાનિય છે. વાયુ અદશ્ય છે, તેથી તેનાં ચરણ આદિ કાંઈના અંગો કલ્પવા અશક્ય છે પણ તેમાં મુખની એવી રીતે પ્રખ્યાતતા છે, કે તે (વાયુ) જે દિશામાં મુખ કરવા ચલાય છે ત્યાં કરી શકે છે. કાંઈ વખત પૂર્વાભિમુખ, કાંઈ વેળા પશ્ચિમાભિમુખ, કાંઈ વર ઉત્તરાભિમુખ તો વળી કાંઈક સમયે દક્ષિણાભિમુખ તે હોય છે. સ્વર્ણાદિ કાંઈપણ અત્યંત દેવતા (દેવતાથી અહીં શરીરધારી દેવતાનો અર્થ નહીં પરંતુ દેવતાનો “ દિવ્યતા વાળી વસ્તુ ” એ મુલ ધાતવ્ય અદણુ કરવાનો છે) આવી રીતે ચારે દિશામાં મુખ કરતો નથી.

પ્રજ્ઞા અને તેની કન્યા સરસ્વતી.

પ્રજ્ઞા કામાસક્ત યવાની અસ્તીત્વ લાગતી વાતાંનો જે સત્ય અર્થ આલોકકારિક છે તે મદણુ કરો તો તેમાં કશી અસીત્વતા રહેતી નથી. ઉચ્ચતું દુર્ગંધને રથથી મુગ્ધ આવે છે. પ્રજ્ઞા પણ વાયું દેવતા હતા એમ માનવાથી સદૃજ એ વાતાંનું સમાધાન થાય છે. નૈવેય વિદુત્તે હે છે, “ હે વિદુર ! હમે સાંજાણું છે કે, સ્વયંજ સૃષ્ટિકર્તા પ્રજ્ઞાજી કામયુક્ત થકેને સને તેણી કરતી એવી અકામા દુહિતા સરસ્વતીને અહાલા લાગ્યા. આવી રીતે પિતાને અધર્મનાં શુદ્ધિ કરતા નેહ પ્રજ્ઞાના પુત્ર મરિચી આદિ મુનિઓએ, અધર્મ કરનાર પ્રજ્ઞાનો ત્યાગ કર્યો. નિ પિતાને કહે છે, “ હે જગદ્ગુરો ! નૈતન્મુર્ચે શક્તે ત્વજ ન કરિષ્યાંતિ થે પરે, પૂર્વકાલમાં આવું કામ કાંઈએ કહ્યું નથી અને કાંઈ હવે પછી કરશે પણ નહીં. ” હે જગદ્ગુરો ! તેજની વતાઓને પણ આ કાર્ય મરોદાયક નથી. એના આચરણ અનુસાર વર્તન કરવાથી શોક કલ્યાણના ધર્મી થાય છે તેજ જો અનુચિત કામ કરશે તો ધર્માનુષ્ઠાન નહ થશે. ” ક્યાદિ બોધવચન મરીચી આદિ પ્રજાપતિઓએ કરવાથી પ્રજ્ઞા લજ્જાત થાય છે અને તેણે પુત્રી પ્રતિ કામાસક્ત બની તેની યજ્ઞ દોડવાનું હેડી દીધું. અજમેર નગર પાસેનાં પુષ્કર કે જ્યાં પ્રજ્ઞાની મૂર્તિ છે ત્યાં આ કાણું રાત્ર કલાવનારી મૂર્તિ પણ નિવમાન છે. શું જગદ્ગુરોનાં પ્રજ્ઞા પુત્રી પ્રતિ આવું અર્થ સ્વપ્ને પણ વિચારે એ શુદ્ધિમાનો સ્વીકારશે ? સત્ય એ છે કે આ વાતાં વસ્તુનાં બની નથી- નવી અસંભવિત છે. એવા પ્રજ્ઞા અને એવી પુત્રી અને પિતાને લજ્જાનગર એવા પુત્ર હોવા યજ્ઞ અસંભવિત છે. માત્ર વાયુની વિચિત્ર ક્રિયા-શીલાની આ એક ધરના છે. આ વાતાંમાં સ્વની મટે વાપરેલો શબ્દ વાચ્ છે (વાચં હિહિતરં તન્વીં સ્વયંમૂર્હતો મનઃ ભાગવન. ૫ ૩-અ. ૧૩ સ્તો. ૨૮). અહીં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે વાસ્તે પ્રજ્ઞાએ ઉપન્ન કીધી. વાતાં સૂતમાં અનેક નામે છે-આઘ્રીની, ભ્યરતી, ગિષ્, વાણી, સરસ્વતી ભાગવતના ટિકાકાર આ ધોના સંબંધમાં જે ટીકા કરે છે તે પણ તેમની શુદ્ધિ દર્શાવે છે. તેઓ કહે છે કે—

યાં તપાજ વિમુર્ચસા માનુર્ષી વાક્તુ સા સ્મૃતા ।
સરસ્વતી નિજામાર્ણાં દૈર્ઘી વાચં તુ તાં વિદુઃ ॥

અર્થાત, જેનો અહાએ ત્યામ કર્યો તે માનુષીનાદ છે. જે પોતાની ભાષા સરસ્વતી છે તે દેવી વાણી કહેવાય છે.

તેવે જુદો, કે વાણીની ઉત્પત્તિ વાયુથીજ થાય છે, અને વાણીને પુનઃ વાયુજ અહણ કરી શકે છે. તમે જાણો છો તે પાણી વાયુમાંજ મળી જાય છે, કે જેનાં અદિગતને આમોદાનની રૂપ પર પોતાનાં બીજાં કોતરી આપે છે. અંદરના વાયુની સદામતથી વાણી ઉત્પન્ન થાય છે અને બહારના વાયુમાં તેનો પાછો લય થાય છે ! હવે અહીં જેમાં વહાર તથા અંદરના વાયુ તે એકજ છે. ઘરિતના અંતરાયથી તે બેદ થાય છે. ત્યારે વાયુ કેવો મહાન દેવ છે, કે જે વાણીને ઉત્પન્ન કરે છે એટલુજ નહીં પણ પોતેજ જેને (જોડાવા પડી, જન્મ્યા પડી) અહણ પણ કરે છે. વાણી માહિતી છે તેની તો કોઈ ના પાડી શકે. એજ છેજ નહીં. કદરેષો મનુષ્ય પણ પોતાની વાણીથીજ માનિતો થઈ પડે છે, અને મને એના મોઢક સ્વરૂપનો મનુષ્ય વાણીનાં સાહિત્ય રૂપિત હોય છે તો તેના પ્રતિ કોઈ આકર્ષણ નથી. મનુષ્યનાં સ્વરૂપ કરતાં તેની વાણીનું આકર્ષક બલ અતિ વિશેષ છે. વાયુ (અહા), વાણી (સરસ્વતી) ને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી તે તેની પુત્રી થઈ, અને તેજ વાયુ (બાહ્ય) તેજ સ્વપુત્રી વાણીનું અહણ કરે છે તેજ તેના પુત્રી સાથેના અનુચિત વ્યવહાર છે ! વસ્તુતઃ એ કોઈ બંધનવિશેષનો દર્શિદાસ નથી, પરંતુ વાયુ દેવતા જે નિરંતર લીલા કરે છે તેનો એક અવકાર છે. અહાતના સ્વભૂષ ઉપરથી તેમજ સરસ્વતીનું અહણ કરવાની વાતોથી, અહા તે વાયુ દેવતા જ છે એમ નિસ્સંદેહ સ્પષ્ટ થાય છે.

અહાની બીજી પત્ની સાવિત્રી.

આનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ છે. પત્નીનો અર્થ “ પાંડતી ખરેખરી બેરી ” એવો નથી કરવાનો, પરંતુ પાત્રવિત્રી શક્તિ એવો અહણ કરવાનો છે. સાવિત્રીનો ધાત્વર્થ જુલો. સાવિતુઃ સૂર્યસ્ય હ્યં સાવિત્રી અર્થાત્ સવિતા કહેતાં સૂર્ય તેનો જે શક્તિ છે તે. હવે સૂર્યની શક્તિ શું છે ? તે નિસ્સંદેહ, ઉજ્જ્વળ છે. સૂર્યથીજ ઉજ્જ્વળ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આત્મકારિક રીતે, ઉજ્જ્વળતા સૂર્યની કન્યા-પુત્રી થઈ. કન્યાનું સૂર્ય વાયુને દાન કરે છે, અર્થાત્ વાયુ સૂર્યનો જગાઈ થાય છે અને સૂર્ય વાયુનો સસરો થાય છે ! સાવિત્રી (ઉજ્જ્વળ) સંપન્ન વાયુ (અહા) દેવતા જગત્પત્ની સૃષ્ટિ કરે છે. પૃથ્વી પર વસ્તુ માત્રમાં નિરંતર સંયોગવિયોગ થાય છે તે વાયુ તથા ઉજ્જ્વળતા સંયુક્ત પ્રત્યાપ છે તે પદાર્થવિજ્ઞાને એક પ્રખ્યાત મહાનિયમ છે. આજ દેહુથી અહા (વાયુ) ની દ્વિતિય સ્ત્રી સાવિત્રી અર્થાત્ સૂર્યની ઉજ્જ્વળતા કહી છે. પરંતુ વાયુ દેવતાની મુખ્ય શક્તિ તો સરસ્વતીજ છે, ત્યારે વાયુસ્થાનિક અહાની પૃથક્ દેવ તરીકે કથના થઈ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેની સ્ત્રી તરીકે સાવિત્રીની કલ્પના કરી, કે જેથી વાયુના સર્વશુભ અર્થમાં પડી શકે.

અહાની પ્રથમ પત્ની તો સરસ્વતીજ છે !

જેમ વિષ્ણુની શક્તિ લક્ષ્મી, મહાદેવની પાર્વતી તેમજ અહાની શક્તિ સરસ્વતી માનવામાં આવી છે. શું આ સરસ્વતી શક્તિ લક્ષ્મી ગણાવે છે ? નહીં. પાછળથી, અર્થસમજમાં ન આવવાથી તેના ભવે દાઢ પગ કાઢ્યા હો પરંતુ મૂળ સરસ્વતીનો અર્થ સાર્થક છે અને અહાની પત્ની-શક્તિ તરીકે તે મથાર્થ થઈ છે તે નિસ્સંદેહ છે. સરસ્વતીનો વાસ્તવિક અર્થ વાણી છે. નિરંતર ૧-૧૨ માં “ વાણી ” નાં પાઠ નામ આપ્યાં છે. તે પાઠની રીપમાં સર-

સ્વતી, ઇંતા, ભારતી આદિ નામ પણ આપ્યાં છે. અમરકાશમાં પણ એ અર્થ આપ્યો છે—યથા, બ્રાહ્મી તું ભારતી ભાષા—ગીર્વાનગણી સસ્ત્રવતી । અમરકાશમાં જ્યાં વિગ્ધ અને મહાદેવનાં નામ આપ્યાં છે ત્યાં તેની યજ્ઞિત લક્ષણ તથા પાર્વતીનાં નામ છે. પરંતુ જ્ઞાનાનાં નામ સાથે ગાયત્રી કે સરસ્વતીનું નામ નથી. એટલે જ નહીં પણ તે સમસ્ત ગ્રંથમાં જ્ઞાતાની પત્ની કે યજ્ઞિત સંબંધી કશુંજ કથન નથી. તેમજે ઇંદ્રાદિ દેવતાઓની યજ્ઞિતનું પણ કથન કર્યું છે. તેથી અનુમાન થાય છે કે આપણા પ્રાચીન કવિજ્ઞ જ્ઞાન, અમરસિંહના સમય પર્વત જ્ઞાતાની પત્નીની કલ્પના જ થઈ નહોતી. પુરાણોમાં કેટલેક સ્થળે સરસ્વતીને વિગ્ધની પત્ની માની છે. દેવી ભાગવત કહે છે કે,

સસ્ત્રવતિ ગંગા તિષ્ઠા માર્યા હરેતયે ।

પ્રેમ્ણા સમાસ્તાતિચ્ચંતિ સતતં હંરિસન્નિધૌ ॥

દેવી ભાગવત, ૯-૬-૧૭.

અર્થાત્ સરસ્વતી, ગંગા આદિ હરિની પત્નીઓ પ્રેમથી તેની સાથે રહે છે કદાચિ બીજા પુરાણોથી આ વાત વિદ્ય છે. દેવી ભાગવતની વાનમાં દેવતા સાંપ્રદાયિક પરાધાન ને ઉપરથી કિંદ થાય છે. નદીને તથા જુદા જુદા કુલની યજ્ઞોને ૯. પવનપાળા માનુષ સાથે ભેગ ભેગ કરી નાંખવાથીજ મૂળ અધિકારનાં કારણો અસંખ્ય શાસ્ત્રોનાં કથનોમાં અદ્યત્થ થઈ ગયાં છે. તેમાં સૂક્ષ્મત રચે ભાવ સ્થૂળ, નામ કુલની લાજાને બરસે અરેખસં કાં પુરોહિતોજ લીલા, મૂળ અધિકારથી અનંતરીતે વાંચનાં બતાવે છે. તે છતાં તે સ્વપ માનુસે બનાવી દીધેલી વાતોથી મૂળ અધિકારને આધારજ સ્વાદ્ય છે તે પણ સ્પષ્ટ બતાવી દાકાય છે. (અર્થ)

વિશ્વદર્શન.

(લેખક—પ્રાણાનંદ વિ. શુક્ત બી. એ.)

વિદ્યની અંદરના ગાળાઓનું દર્શન.

કદાચ વાંચક કહેશે કે વાલ્મીકી જૂના કરી ! અતિચર્ચામાં તો સંસ્કૃત કાવ્યે કરનાં પણ તમે વળતા. પણ પ્રિય વાંચક, ઉપર જે કહે કહી તેમાં એક જ વાત અનિસંકોચિત ભરેલી નથી. ગદી સ્વયં છે. કુશળિત આલેખી સરસ્વતાથી નિદાનેશ્યે આ વાતો મિલે કરેલી છે, કેટલીકને પ્રવક્ષ અનુભવ લીધા છે, અને કેટલીક અશ્વિત્યથી મિલે થઈ ચૂકી છે. પોતાની મિત્રતા અને તે ઉપરથી નીચળતું તેના પદ્મજાનું ક્રોધવ્ય, યતિ, સુર, સુરે આલેખિત આપના. મિત્રતા, કદાચિ ગાળાને દિગ્ગામ મળી દેશે તો આ વાતો વાંચે કશું કરે નહીં નહીં.

હવે આપણે અલ્પ રસપાત્ર શબ્દમાં પ્રવેશ કરીશું. વાળુના વાળુના રસને અંતર નિશ્ચિત થયું નથી, તો પછી તારાંબેનું મહત્ત્વ (sanzo) કેવી રીતે ચામત્તવ કે મહત્ત્વ મનાવવું તો વિદ્યની પ્રવેશમાં પ્રવેશ કર્યાં વાતે વાતે એમ નથી. તો પણ કાવ્યના તરફે દેવતા અનુચિત નહિ થાય.

તારાઓના તેજ ઉપરથી અને કેટલાક તારાઓ વચ્ચેનું અંતર કેટલીક સૂક્ષ્મ રીતે કાં-
વામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી તેમનાં મહત્વનું જ્ઞાન થીતું થયું તો ચચેયું છે. તારાઓમાંના કેટ-
લાઓએ તારા આપણા સૂર્ય કરતાં મોટા છે, કેટલાએક સરખા છે, અને કેટલા તો સૂર્ય કરતાં
નાના પણ છે.

આપણા સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વી જેવા મોટા ફરે છે, તેમ આ તારાઓની સૂર્યોની આસ-
પાસ છે કે નહિ તે વિષયે નિશ્ચયત્વ કંઈ સમજાયું નથી. પણ તેવા મોટા હોય એ ધણું સં-
ભવિત છે, અને તે બાજતનાં કેટલાંક પ્રમાણ પણ છે. મોટા અને ઉપમોટા મળીને દરેક તારાની
આસપાસ ૨૦ ની સંખ્યા માનીએ તો આગમાં આગ એક અબજ ગોળા આપણને જે
આપણા દેખાય છે તેમાં છે. એ સર્વેનું રજકણની પેઠે કેવળ ધ્વજિર્ણ કરીએ, અને એક એ-
કનું દર્શન કરવા ફક્ત એક મિનિટનો અવકાશ લઈએ તો બધાનું દર્શન કરતાં ૪૫૦૦ વર્ષ
થાય ! પૃથ્વીની પેઠે તે ગોળાઓ ઉપરના ચમત્કાર, તેમનું સ્વરૂપ, દાસ્યાર્થિનું જ્ઞાન કરી લેવા માટે
દરેક ગોળા ઉપર આપણે એક એક જન્મ લઈએ અને પ્રત્યેક જન્મમાં સો વર્ષ. જીવીએ તો
પણ એક અબજ જન્મ લેવા પડે, એટલે ૮૪ લાખને ફેરા કરી બીજા કેટલાક લાખ જન્મો થાય !
એક કાષ્ઠ મુખી મોક્ષાવસ્થામાં રહેનાર જીવાત્મા કદાચ આ કામ કરવાનું છાછે તો કરી શકે પણ
વિશ્વનો અંત નથી, જે આપણને દેખાય છે તેનું જ પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાની વાત આપણે કરીએ
છીએ. વિશ્વમાં જેમ દૂર જમણ કરીએ તેમ નવા ગોળાઓ, -વિશ્વનો નવો પ્રદેશ દૃષ્ટિગોચર
થતો આપે એ સર્વથા અસંભવનીય છે, એટલે મોક્ષાવસ્થાનો જીવાત્મા પણ આ કામ પુરું કરશે
કે નહિ તેને માટે શંકાજ રહેશે ! એક પરમાત્મા સિવાય અસ્પૃશ જીવાત્મા આનો નિર્ણય કરે
એમ જવા પણ જાયતું નથી !

વિશ્વમાંના પ્રાણીઓની સંખ્યા.

પૃથ્વી ઉપર જેમ પ્રાણી છે તેમ બીજા સર્વે ગોળા ઉપર પણ છે કે નહિ તે વિષે કંઈ
નિશ્ચયત્વ સમજાયું નથી; તોપણ પૃથ્વી જે દ્રવ્યોની યનેત્રી છે તેજ દ્રવ્યોથી બીજા ગોળા
પણ યનેત્રી છે એ વાત નિઃસંશય યથ જાત છે. એ એવું છે તો પછી કોઈપણ તરફના પ્રાણી
બીજા ગોળા ઉપર વસનાજ નથી એમ કહેવું તે કલ્પનાને માટે સંભવનીય નથી. વિશ્વના વિ-
સ્તારમાં એક રજકણ જેટલો આખી સૂર્યમાળાનો વિસ્તાર, અને તેમાં પણ એક રજકણ જેટલી
જે પૃથ્વી તેની ઉપર પ્રાણીઓ વસે અને બીજા અબજ ગોળા ઉપર એક પણ પ્રાણી ન હોય એ
કેમ સંભવ ! પાંચકાડી સૂર્યમાં, તે અગ્નિવત્ હોવાને લીધે, વસ્તી ન હોય તો પણ તેમની આસપાસ
ફરતા મોટા ઉપર વસ્તી હોવી સર્વથા સંભવિત છે. માટે તે મોટા ઉપર વસ્તી છે એમ માનીએ
તો વિશ્વમાં જ્યાં મળીને કેટલા પ્રાણી હશે તેની કલ્પના હવે આપણે કરીએ.

પૃથ્વી ઉપર લગભગ ૧૪૦ કરોડ માણસો છે; ચોપામાં જનવસોની ભત્તીઓ આસરે ૨૦૦૦
છે; ખાદ્યપાનના જાતિ ૮૦૦૦; સર્પની ૧૬૦૦; માછલાંઓની ૮૦૦, અને બીજાં જીવજંતુ વિગેરેની
આંકો ૩ લાખ છે એવા આધુનિક પ્રાણીશાસ્ત્રવેતાઓએ શોધ કરેલા છે. તે સિવાય જેમનો શોધ
જાણી શક્યા નથી એવી કેટલીક જાતિના પ્રાણી હશેજ. હવે ધારો કે દરેક જનના પ્રાણીની
સરેરાશ ૧૦ કરોડની આગ છે. એ પ્રમાણે કલ્પના કરતાં આપણી એક પૃથ્વી ઉપરજ ૩૨૦૦૦-
જાનના પ્રાણી છે ! અને એ પ્રમાણે દિસાજ કરીએ તો આકાશમાં જે નારાઓ આપણે જોઈએ

તે તારાઓની આસપાસના ગોળાઓ ઉપર ૩૨૦૦૦ ગળાઓ એક કરોડ ગુણતાં જેટલી સંખ્યા આવે, એટલે ૩૨ ના અંક ઉપર ૨૧ મીલ મૂકતાં જે સંખ્યા થાય, તેટલા પ્રાણી છે ! અને વળી એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આટલા પ્રાણીઓ જે છે તે અનંત વિશ્વનો જે ભાગ દુર્લભિત આદિની મહત્તી ભેદ સકાય છે તેટલામાંજ છે, અને નહિ કે અનંત વિશ્વમાં, અનંત વિશ્વમાં પ્રાણી પણ અનંત હોવા ભેદથી; વનસ્પતિની સંખ્યા તો ગણીજ નથી; અને પ્રાણી તથા વનસ્પતિમાં જે જીવાત્મા છે તે પાંચ વિશ્વમાં જીવાત્મા અનંત છે એ વાત પણ મું સિદ્ધ નથી થતી ?

આકાશલુપતમાં રહેનારા પ્રયંડ ગ્રહસ્થો !

આપણી પૃથ્વી જેવા ગ્રહો, તેમની પ્રકૃતિ કરનારા ચંદ્ર જેવા ઉપગ્રહો, ધૂમકેતુ, અને આ સર્વ મંડળો મેર જે સૂર્ય, એટલાજ આકાશલુપતમાં વાસ કરે છે એવું નથી; પણ તેમના કરતાં પણ મહાન્ પ્રયંડ એવા ગ્રહસ્થો હજી કહેવાના છે. તે ગ્રહસ્થો તે તેજોમેધ (Nebulae) છે.

કેવળ સ્વચ્છ આકાશમાં રહે નરી આંખોએ એવ મેધ જેવા અથવા આકાશગંગા (milky way) જેવાં નાનાં નાનાં પ્રકારનાં ધાખાં દેખાય છે. દુરબીનમાંથી ભેતાં તેમાંના કેટલાંક તારાઓના લુપ્તમાં હોય એમ જણાય છે. એક દુરબીનમાંથી જે દ્રાઘ ધાણુ મેધ અથવા વાદળાં જેવું દેખાય છે, તે તેજ ધાણું બીજી વધારે શક્તિમાન દુરબીનમાંથી તારાઓનાં લુપ્તમાં જેવું દેખાય છે. પણ એવા પ્રકારનાં કેટલાંક ધાખાંના વલુલિખ (Photographs) લીધા છે તે ઉપરથી એવું જણાય છે કે તેમાંનાં કેટલાંક ધાખાં અતિપ્રદીપ વાયુ અથવા વરાળના સ્વયંપ્રકાશ પંદાર્થ છે. એને આપણે અગ્નિમેધ અથવા તેજોમેધ કહીશું. સૃષ્ટિકર્મ પ્રમાણે તેજોમેધ આકાશાદ્યુર્વાયોરસિઃ-આકાશથી વાયુ અને વાયુથી અગ્નિની સ્થિતિમાં છે. તેજોમેધના આકાર છુટી છુટી તરેહના હોય છે. તેમનો વિસ્તાર તો ધણોજ પ્રયંડ છે. કાલાંતરે કરીને તેજોમેધનો સંકોચ થતો જાય છે અને તેના તારા બને છે. તારા તેજથી સૂર્યજ છે. આપણો સૂર્ય પ્રથમ તેજોમેધ હતો; અને તે વખતે તેનો વિસ્તાર સૂર્યમાળાના જે હોતો ગ્રહ વરુણ (Neptune) છે ત્યાં સુધી હતો ! અર્થાત્ સૂર્યનો આકાર હમણાં જે છે તેના કરતાં ૨૭૦૦૦ કરોડ ગણો આકાર તે જ્યારે તેજોમેધની સ્થિતિમાં હતો ત્યારે હતો ! કેટલાક તેજોમેધ એથી પણ મોટા છે.

અશનિ તથા ઉલ્કા.

ઉપર લખેલા તારા-સૂર્યો, ગ્રહો, ઉપગ્રહો, ધુમકેતુ અને તેજોમેધ શિવાય નરી આંખે અથવા દુરબીનમાંથી પણ નહિ દેખાય એવા નાનાં નાનાં પદાર્થો અંતરિક્ષમાં સર્વત્ર પથરાયેલા છે. એ પદાર્થને આપણે અશનિ નામ આપીશું. મોટી અશનિમાળાઓ પૃથ્વીના માર્ગમાં સપ-ગ્રાહ જવાથી તેમાંના અશનિ પૃથ્વી તરફ આકર્ષાઈને પેલા છે ત્યારે તેને આપણે ઉલ્કા (ખરતા નારા) કહીએ છીએ. અર્થાત્ અશનિ તે ઉલ્કાનું પૂર્વરૂપ છે. સને ૧૮૮૫ ના નવેમ્બર માસની ૨૭ થી તારીખ રાત્રે જે મહાન્ ઉલ્કાગટિ-ઉલ્કાપાન થયો હતો તે જેમના જેવામાં આજે હોય એવા હાલ ધણા માણસો દેખાત હશે. તે રાત્રે સાખ, પોણા સાખ ઉઝા પડી હશે. હમેશા કેટલીક ઉલ્કાઓ પૃથ્વીજ હોય છે. એક દિવસ અને રાત ગળીને પૃથ્વી તરફ જ કરોડ અશનિ

આવતા હશે એવો અડસટો ખગોલવેતાઓએ કર્યો છે. અશનિ પળવા માટે છે. ત્યારે તેની જે રેખા આપણી નજર પડે છે તે ઉપરથી એવું જણાય છે કે અશનિની કક્ષાઓ (orbits) પૃથ્વીની કક્ષામાં નથી. એવું હોવાથી અશનિમાંના બધાએ અશનિ પૃથ્વીની વાર્ષિક પ્રદક્ષિણામાં એને મળવાનો સંભવ નથી. એટલું છતાં પણ જે અશનિ મળે છે તેમની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. વળી આપણે જોઈ ગયા છીએ કે સૂર્ય રોગ નવા પ્રદેશમાં જાય છે, અને તેમ છતાં પણ અશનિ તો મત્તાજ કરે છે. એ ઉપરથી અંતરિક્ષમાં સર્વત્ર કેટલા અશનિ હશે તેની કલ્પનાજ કરી શકાતી નથી! વિધવા ગોળાઓ સાથે તોલીએ તો તેમનું વજન તદ્દન નહતું છે. પણ તે મનામાંના કેટલાક પૃથ્વી ઉપરના નવા મોટા કુંગેરા જેવા પણ છે, તેમના વ્યાસ ૧૦૦ થી લઈને ૧૩૦૦૦ ફુટ સુધીનો હોય છે એવો અંદાજ કરેલો છે.

આકાશભુવનનો આકાર અને રચના.

હવે આપણે આકાશભુવનનો આકાર અને તેની રચના કવી તરફની છે તે જોઈશું. જ્યાં જોઈએ ત્યાં તારાઓ અથવા તેજમેધ દેખાય છે. એ ઉપરથી જોતાં આકાશભુવનનો આકાર ગોળા વગર ખોજ સંભવનીય લાગતો નથી. ખરું જોતાં તો તેનો આકાર અણુય જ છે. પણ ધારો કે આકાશભુવનનો આકાર ગોળા છે અને પૃથ્વી એ ગોળાની મધ્યમાં છે. હવે, જે ગોળાના આકારની મર્યાદાજ આપણને ખબર નથી-જે ગોળાનો વિસ્તારજ અત્યંત છે-તેનું મધ્ય કિયું, તે કેમ જાણવું! ગમે તે સ્થાનમાં જઈશું તો પણ તે સ્થાન આપણને મધ્યજ છે એમ લાગશે!

આકાશમાં જે તારાઓ દેખાય છે તેમાંના ઘણા ખરા તારા આકાશગંગાના પ્રદેશમાં પથરાયેલા છે. આકાશગંગાનો જે પાટ દેખાય છે તેના મધ્યથી જાને જાણુએ પંદર પંદર અંશ મળીને, ૩૦ અંશ પહોળાઈના જે આકાશભુવનનો પ્રદેશ છે તેમાં એકંદર તારાઓમાંના મવદશાંસ તારાઓ આવે છે, અને તેજમેધમાંના એક-દશાંશ તેજમેધ છે. જાડીના પ્રદેશમાં એટલે આકાશગંગાના પાટની બહાર એક-દશાંશ તારા અને નવ-દશાંશ તેજમેધ છે. આકાશગંગાના પ્રદેશમાં પણ તારાઓ એક સંરખી રીતે ગોઠવાયેલા નથી. ઘણું કરીને તેમના જુદાં જુદાં અનિયમિત સમુદાય છે. તે સમુદાયની મર્યાદા પણ સરખી આંદોલી છે, એમ પણ નથી. દરેક સમુદાયમાં વચ્ચે વચ્ચે થોડી ઘણી ખાલી જગા છે. આ સમુદાયોમાં તારાઓની સંખ્યા જયથી તે હમરો મુકીતી છે. આપણને નરી આંખોએ જે મોટા તારા દેખાય છે તે 'પણ' કરીને એકલાજ છે. કેટલાક તો નાના નાના સમુદાય મળીને મોટા સમુદાય બનેલા છે. આકાશગંગાની બહારના પ્રદેશમાં જાને જાણુએ તારા ઘણાજ આજા પથરાયેલા છે, અને તે પણ આકાશગંગા પ્રદેશનાં વ્યાસના જેટલા દૂર પથરાયેલા નથી; જો છે તો, તે ઘણાજ ચોડા છે. આકાશગંગા પ્રદેશની જાને જાણુએ તેજમેધ છે; અને જમ જમ દૂર જઈએ તેમ તેમ તે વધારે સંખ્યામાં નજરે પડે છે. આખા આકાશમાં કેટલેક સ્થળે તારાકણુઓ છે; તેમાં અત્યંત ઝીણા તારા ખીચોખીચ ભેદેલા છે. કેટલાક ચુમ્બો એકલી આંખે ચોથી પકિતના તારા જેટલા દેખાય છે; પણ મોટામાં મોટી દુરબીનમાંથી જોઈએ તો ત્યાં લાખો તારા દેખાય છે!

વિશ્વમાંના ગોળાઓનો મહાન વેગ.

અ. ઉપર, ધમકિડુ. તારા તેજમેધ, અશનિ કક્ષાદિનું જે મહાન સત્ય આકાશમાં પથરાયેલું છે તે. શું સ્થિર બેસી રહ્યું છે? બીજકુલ નદિ. તારાઓની સંખ્યા, તેમના આકાર તે.

મનુ' તેજ, દત્તાદિ બાળનો જેમ આશ્વર્થકારક છે તેમ તેમની ચળવળ પણ આશ્વર્થકારક છે. પૃથ્વી ઉપર ઘણી ઝડપથી ચાલનારી એવી જો દ્રશ્ય વસ્તુ આપણી નજરે પડે છે તો તે આગ-ગાડી છે. તેનો વેગ કહેતી વેળાએ આપણે કલાકનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. એટલે કે એક કલાકમાં અમુક માઇલનો વેગ છે એમ આપણે કહીએ છીએ. પણ આકાશમાંના ગોળાઓનો વેગ કહેતી વખતે મિનિટ અથવા સેકન્ડનું કાલમાન સમવડાવું થાય છે. ધર્ણીન ઝડપથી ચાલનારી આગગાડી કલાકમાં ૬૦ માઇલ ચાલે છે. સુષુ પોતાની કક્ષામાં એક સેકન્ડમાં ૩૦ માઇલ ચાલે છે! આના મોટા સ્થૂળ ગોળાઓ આપણી ઝડપથી ચાલે છે એ જાણીને ધર્ણન આશ્વર્થ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઈ. સ. ૧૮૪૩ નો ધૂમકેતુ નીચ્છાને હટો ત્યારે પણ તે એક સેકન્ડમાં ૩૫૦ માઇલ ચાલતો હતો. એજ પ્રમાણે આજ વખતે વેગથી ઉપગ્રહો પોતાની ધરીની આસપાસ અને ગ્રહોની આસપાસ ફરે છે, ગ્રહો સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. સૂર્ય પણ ફરે છે. આપણો સૂર્ય અને બીજા સૂર્યો અર્થાત્ તારાઓ અચળ છે એમ સામાન્ય: કહેવામાં આવે છે; પણ 'ખરું' જોતાં તે અચળ નથી. તારાઓને ગતિ હોય છે. પણ તે આપણથી ઘણા દૂર હોવાને લીધે તેમના એક એક વચ્ચેના અંતરમાં હજારો વર્ષ થયાં ફરે પડેલા જણાતો નથી! એજ પ્રમાણે 'સૂર્ય'ની આસપાસના ગ્રહોના પરસ્પર સંબંધ ઉપરથી જોઈએ તો સૂર્ય પણ અચળ છે. એટલે કે આ-કાશમાં તે કાંઈપણ એક દિશા તરફ ચાલે નય છે, તો પણ તે સપરિવાર-સહકુટુંબ નય છે તેથી ગ્રહો અને સૂર્ય વચ્ચેના પરસ્પર અંતરો હમેશાં એક સરખાનું રહેલાં છે એમ કહીએ તો માલુમ. એજ કારણથી સૂર્ય અને તારાઓ અચળ છે એમ સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવે છે. તારાઓમાં ગતિ છે એ વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે, પણ તેમની ગતિના દાર્ઢિ નિયમ હજી સુધી જણાયાં નથી. એટલે બધાએ તારા એક અથવા અનેક સ્થાનેની આસપાસ ફરે છે કે કેમ તે હજી સુધી ખગોળવેત્તાઓ શોધી શક્યા નથી. તે આમથી તેમ ફરે છે એટલું જ કહી શકાય છે.

તારા આદિની સંખ્યા, તેમના આકાર, તેમનું તેજ, તેમનો મહાન વેગ અને તેમની સ્વ-ચંદ્ર ગતિ તથા સ્થિતિને અવકાશ આપીને પણ વધી પડનારા વિશ્વના અપારતનો વિચાર જ્યારે મનમાં આવે છે ત્યારે મનચકિત મળે ગતિ કુદિત થઈ નય છે.

વિશ્વના વિસ્તારનું સૂક્ષ્મપણું.

વિસ્તાર માપવાનાં નિત્યના સદ્વાસમાં આપણાં માપો કરતાં મોટા પદાર્થો તરફ ઉપર જતને આપણને આધુનિક કાળમાં જેમ વિશ્વનું અનંતત્વ જણાયું છે તેમ નાના પદાર્થો તરફ નીચે નીચે જતને તો આકાશના સૂક્ષ્મત્વનું પણ અનંતત્વ જણાઈ આવ્યું છે. જેમ બહારનું કામ દુરસ્થાંક યંત્ર-દુરંબીને કયું છે, તેમ અંદરનું કાર્ય સૂક્ષ્મસ્થાંક યંત્ર કરેલું છે. હાય, કુટ દત્તાદિ માપો, તે કરતાં પણ કેટલાક સ્થૂળ મોટાં એવાં બીજાં માપો, અને એથી પણ હજારો ગણા મોટાં માપો, વિ'વ વિસ્તારના મહિમા (મોટાપણા) માટે તે દિશામાં પડ્યાં પડ્યાં નથી. એજ પ્રમાણે બીજા દિશામાં એટલે વિશ્વવિસ્તારનો અભિમા (સૂક્ષ્મપણું) માપવા માટે હાથનાં આમળાં, આંગળાંના અંધ, અને તેના પણ સૂક્ષ્મ અંધ જેમ તેટલા કરીએ તો પણ તે નકામા પડે છે. તેનાથી એ સૂક્ષ્મ પદાર્થો છેજ! નહીં આંખોએ દેખના દેખા ભ્રમ જોડેલા નાનો પદાર્થ જેમ આપણને સ્પષ્ટ દેખાય છે, તેમ સૂક્ષ્મપદાર્થમાંથી એક દેખના

લાખમાં ભાગ જેવડો નાનો પદાર્થ સ્પષ્ટ દેખાય છે તેમ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની સહાયતાથી એક નવીન વિશ્વમાં આપણો પ્રવેશ થયો છે. તેમાં સજીવ અને નિર્જીવ જીવા જેવે પ્રકારના પદાર્થો છે.

આપણા સૂક્ષ્મપણાનો ખ્યાલ પણ ઘણા પ્રાચીન કાળથી મનુષ્યના જ્ઞાન-સંગ્રહમાં હતો. મહત્તોડ વિમહાન-અગોરવ્યખ્યાના, ધર્માદિ ધર્મવર જ્ઞાન સંબંધી ઉદ્દગારોમાં અણિમાનું જ્ઞાન ઘણા પ્રાચીનકાળથી મૂળ રૂપે-ખીજ રૂપે હતું. પણ તેનાં વૃક્ષ, શાખા, પદ્મવં આદિનું જ્ઞાન યવાને લાગેા વર્ષ વીતી ગયાં છે. વળી પાણી વાંચકને માથે દેવગવંતી પડે છે કે વેલે સર્વ વિદ્યાનું મૂળ છે, તેમાં તેનાં વૃક્ષ, શાખા, પદ્મવં આદિ નથી. તેથીજ અણિમાનું જ્ઞાન હતું છતાં અણુસૃષ્ટિ-સૂક્ષ્મસૃષ્ટિનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, તેની સ્થિતિ, અને તેનું પ્રયોગસિદ્ધિવર્ણન પૂર્વે આપણા રસને પણ નહોતું. સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રનો શોધ થયા પછી કેવળ આધુનિક કાળમાં કેટલુંક સવિસ્તર જ્ઞાન સૂક્ષ્મસૃષ્ટિના સંબંધમાં જ થયું છે તેના કંઈક ખ્યાલ નીચે આપેા છે.

એક પાણીમાં પાણી લઈ તેમનું પાણી સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી તપાસતાં માત્રમ પડશે કે તેમાં ઇન્ડિયરહિત, એકપેરામય (Single-coiled) સૂક્ષ્મ જંતુઓ જેને ઇન્ડિયમાં અમીબા (amoeba) કહે છે તેવા હન્ટેરા જંતુઓ નામરે પડે છે તે સૈસમિતથી અહીં તહીં સંચાર કરે છે, ખાય છે, પીએ છે અને પ્રજોત્પદન કરે છે. મોટા સમુદ્રમાં જેમ નાની માછલીઓને વ્યાપાર અખાધિન રીતે ચાલે છે તેમ આ સૂક્ષ્મ જંતુઓનો વ્યાપાર પાણી જેટલા પાણીના સમુદ્રમાં ચાલે છે. વાતાવરણમાં પણ અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ખીજરૂપે ઉડતા હોય છે, અને તેમના જીવનને માટે યોગ્ય સ્થાન કે સાધન મળતાંજ તેમ પ્રાણી બને છે. લોહિતાંગ જ્વર, કાલેરા, મરકી, શિતળા ધર્માદિ રોગને ઉત્પન્ન કરનારા ખીજરૂપી જંતુઓને માનવી શરીરમાં અનુકૂળ સ્થાન મળી જવાથી તે રોગો પ્રતી નીકળે છે. કાઠ કાઠ વાર આપણા જંતુઓથી ચણા, લુવાર, ધાનના પાક ઉપર રોમ ચર્મ આવે છે અને તેથી દુકાળ પડે છે.

સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રની સહાયતાથી આપણે સૂક્ષ્મસૃષ્ટિમાં જેટલો ઉડો પ્રવેશ થાય છે તેના આંધારે ઉડો પ્રવેશ, રસાયનશાસ્ત્રના અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રકાર, ઉચ્છ્વાત આદિના આધુનિક શાસ્ત્રથી થયો છે. અતિ સૂક્ષ્મજીવ, અને જીવ શરીરના આદિ રૂપ કરતાં પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે—જેવા કે સૂક્ષ્મપ્રકાર લાલરી, અણુ અને પરમાણુના રાત્મમાં રસાયન શાસ્ત્રની મદદથી પણ પ્રવેશ કરીએ છીએ. અહીં કૂટ, ઇંચ ધર્માદિ માપોનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. એક લક્ષાંશ જેટલું માપ પણ ઘણું મોટું પડે છે. અગ્રિય આંગળ લાંબી, પહોળી અને ઉંડી ગાંમાં વાતાવરણના અણુઓની સંખ્યા ૨૧ ઉપર ૧૮ મીલિ મીટરમાં થાય છે! પાણીનું ટીપું જો પૃથ્વી જેટલું મોટું થાય તો તેમાં અણુનો વિસ્તાર ફક્ત એક નાગની જેટલો મોટો થાય! પરમાણુઓ (atoms) નો અણુ બને છે, અને અણુઓ (Molecules) થી પદાર્થ બને છે. એ ઉપરથી જોતાં અણુ અને પરમાણુ કેટલા સૂક્ષ્મ છે તેની કલ્પના કરો! સોયંશ એન્ડે વિશ્વવિસ્તારનો મહિમા (મોટાપણું) જેમ અનંત છે તેમ તેનો અણિમા (સૂક્ષ્મપણું) પણ અનંત છે.

વિશ્વદર્શનમાં પ્રથમ વિશ્વવિસ્તારના અનંતત્વનો ખ્યાલ હવે વાંચકજનને કંઈક થયો હશે. “અનંત” શબ્દની વ્યાખ્યા આપણે જોયું કે બે દિશામાં છે. એક દિશા મહત્ત્વ (મોટાપણું) તરફની અને બીજી અણુત્વ (સૂક્ષ્મપણું) તરફની છે. બન્ને દિશામાં વિશ્વના વિસ્તારનો અંત નથી—તે અનંત છે—અપાર છે!

(અપાર, :)

સત્યનું મહાત્મ્ય,

(૩)

સત્યની કેટલીક વિશેષ વિશિષ્ટતાઓ અને વિશેષતાઓ.

સત્ર રૂપે સંચોટ સત્ય વર્ણન-આખ્યા કરવામાં, પાશ્ચાત્ય ગ્રંથકર્તાઓ સેફરપીયર અદિતીય છે. સત્યની એક બીજી વિશિષ્ટતા સત્ર રૂપે સેફરપીયરે કહી છે તે બ્રહ્મ છે:—

Truth is Truth

To the end of reckoning.

અર્થાત્ ગણિતનાં અંતિમ આંકડા (ના વર્ગ) પર્યંત, અથવા સંજ્ઞિતા અંત પૂર્વ સત્ય તો સત્યજ, તેજ રહેવાનું. જો કોઈ પણ ઓળખના પાકામાંપાકી રંગ હોય તો તે સત્યનો છે! તેની એજ વિશિષ્ટતા છે કે તેમાં અલગજલ, ફેરફાર કે પરિવર્તન કદાપિ થતું જ નથી. તે એક રસ છે. બીજા હાય ઉપર, અસત્યની સ્થિતિ જુવો! એક વસ્તુનું સત્ય એકજ છે. પરંતુ તેનાં અસત્ય અનેક, અસંખ્ય છે—એક શીવાય બાકીના બધા છે! આકાશ શું છે? તે માત્ર અવકાશ, ખાલી જગ્યા છે—જો એક સત્ય છે. તે જ્યાં મુખી જગ્યાનું નહોતું ત્યાં મુખી તરે-હવાર અસત્યો પ્રવર્તમાન હતા. કોઈ કહે કે તે કુન્માનુ હાપર છે, કોઈ કહેતું કે તે તારા રૂપ હાંડીઓ જડવાનો ચક્રરે છે, જ્યારે વળી યાત્રુદીઓ કહેતા કે તેમના ખુદા જેહવાહના ધરના તે પાથો છે! અસત્યમાં અનેક કલ્પતાઓ કરી શકાય પરંતુ સત્યમાં તે બીજકુલ આત્મી શકની નથી કારણ કે તે એક છે, ન તે શોધી કાઢેજ તમારા છટકા છે.

સત્ય અને પ્રકાશ.

સત્ય અને પ્રકાશ વચ્ચે એક અજળ્ય એવું મગતાપણું જોવામાં આવે છે. કોસ્ટન કહે છે કે, Truth, like light, travels only in straight lines, અર્થાત્, પ્રકાશ પેટ (જે કુદરતનો એક પ્રસિદ્ધ નિયમ છે) સત્ય હમેશાં સીધી લીટીમાંજ દોરે છે. કાલ્પ્ય કદિ વાંકું ફરણ જોયું છે! નહીંજ. સત્ય પણ તેવુંજ છે. તે કદિ ગચીકુચીમાં ભટકતું નથી. સીધું જાય છે. માર્ગમાં મુશ્કેલીઓના અને સ્વાધર્મનાં પહોડા અને ધર્મા અને દ્વેષના સમુદા પગ આવે, પરંતુ સત્ય કદાપિ પોતાના માર્ગની સીધી લીટીના પટા પરથી ઉતરતું કે ખસતું નથી. તે સીધું તેમજ તટારજ હોય છે; તેથી સત્ય કદિ કોઈને નમન પણ કરતું નથી, કારણ કે વાંકું વંચ્યા વગર નમન અચક્ર્ય છે, અને પોતાનો શુભ છેડવા વગર તે વાંકું વળી શકતું નથી. બીજા હાય ઉપર અસત્ય તો વાંકુચુંકુજ જાય છે. ગચીકુચીઓજ તેને વધારે અનુકૂલ છે.

સત્યની એક બીજી વિશેષતા જુવો. તેની નિશ્ચતા અમાપ છે. તેને માત્ર પોતાની સ્વતંત્રતાજ અને હરવા ફરવાની છુટ જોડલીજ જગ્યા જોઈએ છીએ, અને પોતાની તે ચલાય તે કરી શકે છે. પ્રખ્યાત ગ્રીક ગણિતવેતા અને તત્ત્વવેતા સાયરેકયુસનો આર્ચીમીડીસ એમ કહેવા માટે પ્રખ્યાત થયો છે કે Give me a fulcrum and I will move the world, અર્થાત્ મને ઉંઘા રહેવાનો આધાર આપો

અને પછી હું પૃથ્વીને પણ ખસેડી શકીશ ! મનસુખ કે દુઃખ ઉપર ઉભા રહેવાથીજ દુઃખા ખસેડતી નથી. તેથી સ્વતંત્ર જુદી જગ્યા ઉપર ઉભા રહીનેજ દુઃખા ઉપર ભેર લગાડી શકાય છે. સંતો કે રામચરિત પદ્ય જે ખુશી પર બેઠા હશે તે ખુશી તે જતા હસાવી પણ નહીં શકે. તે ખસેડવા માટે તો તે પરથી ઉઠવુંજ પડશે. મહાન્ આર્યામીશીસના શબ્દોનું રૂપાંતર કરીને આ પદ્યે એમ કહી શકીશું કે સત્યને ઉભા રહેવાની માત્ર તત્ત્વજ્ઞ જગ્યા આપે. અને પછી તેનું આગ્રમેય બલ બેઠા લ્યો ! વારંવાર એકજ સાધારણ આદમી સમસ્ત મહાન્ સભાને ઇંગતવી શકે છે ! તેના શરીરમાં શું ' માતા ' આવે છે ? હા, એ સત્યની માતા છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજ રાજદારી અને વકતા એકામ (પીટ) નાજ એ શબ્દોજ છે કે,

The evidence which truth carries with it is superior to all argument; it neither wants the support nor dreads the opposition of the greatest abilities અર્થાત્ સત્યની જુબાની સકળ દલીલોને પસંદી જાય છે. સત્યને કેશનિ આશ્રય નીકળતો નથી, તેમજ સાચી બાદોશ મનુષ્યોના વિરોધનો પ્રયુ તેને ભય નથી !

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સ્વતંત્રતાના એક મુખ્ય કારણરૂપ ટામસ પેન કહે છે કે, Such is the irresistible nature of truth that all it wants is the liberty of appearing. The Sun needs no inscription to distinguish him from Darkness. (પેન ડ્રૅવ Rights of men, પૃ. ૮૧, આર. પી. એ. સી. સીરીઝ.)

અર્થાત્ સત્ય સ્વભાવેજ એવું દુર્ધર-અપ્રતિહત છે કે તેને માત્ર દેખાતા દેવાની સ્વતંત્રતાની જરૂર છે. સૂર્ય બગવાનને અપકારથી આગાહેશે પાડવા તેના ઉપર લેખ લખવો નીકળતો નથી !

સત્ય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું ?

સત્યની પ્રકાશ સાંભળતાં સાંભળતાં જડ કાન પણ કંટાળ્યા એમ તમે કહેશો. તમે પૂછશો, કે સત્ય હિતમ છે તે તો સૌ કોઈ સ્વીકારે છે; પરંતુ સત્ય જાણવું કેવી રીતે ! એક કહે કે મારી વાત સત્ય છે, અને બીજા કહે કે મારી વાત સત્ય છે-ત્યાં. સત્ય કહ્યું છે તેના નિર્ણય કેમ કરવો ? સત્ય એકવાર જાણ્યા પછી તે પ્રમાણે જતવું, સહેલું છે; પરંતુ જાણવા પહેલાં શું કરવું ? તે સંબંધમાં કેટલાક સાદા, નિયમો હમે સ્વીકારીશું. સત્ય જાણવાની જગ્યાસા યાવ તો તે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્યની પેઠે કેટલાક યમ નિયમ પાળવાં પડે છે. કહ્યાં કે પતંગબેજ ભગવાને દર્શાવેલા યોગો અને નિયમોનુંજ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરેથી સત્ય સાથે તમારા યોગ થઈ શકે છે. સત્યના જ્ઞાતાનુભવે પણ કે નિરુત્તાનું અભિમાન, હક, દુરામન, પક્ષપાત, ધિક્કાર, સમરોપ, ધર્માધિના, અહંકાર, અધેરધ્યાનુભા તથા સ્વાર્થ એટલી દશ વસ્તુઓનો પ્રથમ ત્યાગ કરવોજ નીકળ્યે એ ૧૦ નિયમનાં પાલન વચરતો સત્યની સમાધિ-અરોજ નહો. તે પછી જુદીથી સર્વ માન્યતાઓની કસોટી કરવી, જ્યાં માત્ર અહણુ કરવું, પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોનાં દારણો દરેક માન્યતા ઉપર ફેંકવા અને તેને જે અનુકૂળ આવે તેજ માન્યતા અહણુ કરવી. સત્યની એક કસોટી એ છે કે તે કદિ અસત્ય પેઠે પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી. એક સત્ય બીજા સત્ય સાથે સંબંધ ન રાખવું હોય તોપણ કદાપિ પરસ્પર વિરુદ્ધ તો હોઈ શકશેજ નહીં. એ કસોટીથી અનેક સત્યનાં જવાહીરા તમારે હાથ આવશે. જુદિય, ઇદિયનાં, તથા અન્ય સ્વીકૃત યાન, અને અનુકૂલ

વાતજે તમારે સત્ય માનવી, અને એજ પદ્ધતિથી તમને સત્ય કટોક કટોક હાથ આવતું જશે. વળી સ્વાધ્યાય, લેખોએ તથા દુર્બુલ્લીએ ગમે તેવા વિદ્વાન હોય તેપણુ તેના વચન પર વિશ્વાસ રાખેતાં બહીલું, તેમ બીજા હાથ ઉપર નિરંચ્યાં, સત્યપ્રિય વિદ્વાનના વચનને આપત વચન ગણીને તેનો સ્વીકાર કરવો. તેનાં વચન જે તમારી ભુદિયો અસત્ય ન લાગે તો સત્યજ માનવાં. હમેશાં ભુદિય અને જ્ઞાનના વિકાસ કરતા રહેવું, વિચાર કરતા રહેવું અને સત્યનું અચૂત દીપે દીપે તમારા જોશોમાં એકઠું થયેજ.

સત્યામહીએ શી શી બાબતોની પરવા ન કરવી જોઈએ ?

એક બીજી વાત યાદ રાખવી. બહુમત અથવા ઝાઝી સંખ્યા અમુક વાત માને છે તેથીજ તે સત્ય છે એમ માનવું નહીં ! તેમજ મોકકો વર્ષથી તે વાત ખરી મનાતી ચાલી આવી હોય તેથી પણ તે ખરીજ છે એમ માનવું નહીં. ફીચરોએ અમુક વાત માની લેથી પણ તે ખરજ છે એમ માનવાનો આગ્રહ ન કરવો. બેચાક, બહુમત, બહુવર્ણી સ્વીકારાતી આગેલી તથા બહુ વિદ્વાનોથી સ્વીકૃત થયેલી માન્યતાઓ જોડીજ છે એમ પણ ન માની લેવું ! તે ખરી હોવાને ઝાઝો સંભેલ છે, પરંતુ કોઈ તે જોડી સાચીન કરી આપવા તૈયાર થાય તો તેને સંભેલવેજ નહીં એવી જિત્ત ન રાખવી. તે સંબંધી નિષ્પક્ષ વિચાર કરવો. તેમાં કોઈ વધિ, દોષ, કિંવા બીજાં સત્ય સાથે વિરોધ દેખાતો હોય તોજ પ્રાચીન વાતો અસત્ય હોવાની સંકા કરેલી નહીં તો જ્વળ પ્રાચીન છે એટલા મારેજ અસત્ય છે એવી પણ જિત્ત ન રાખવી. નહીં તો એના એ યવા જેવું, દોષામાંથી મુક્તિમાં પડ્યા જેવું થાય તો તો અસત્યને બદલે પ્રાચીનતાના અથવા બહુમતના દ્રેષી થયા જેવું થઈ જાય. હમેશાં મગજ ઉપાધું રાખવું, open-minded રહેવું. કેટલાક પ્રાચીન વાતો સત્ય માની અર્વાચીન અસત્ય માને છે તેઓ પેલાના મગજના આગ્રહ દરવાજાને તાળું મારે છે તેમજ જેઓ પ્રાચીન વાતો અસત્ય માની અર્વાચીન સત્ય માને છે, તેઓ મગજના પાછલા દરવાજાને તાળું મારે છે. અર્વાચીનકાળમાં પ્રાચીનકાળ કરતાં એક મોટો લાભ સમાવેલો છે. પ્રાચીનકાળ કરતાં, આંતરિનકાળના મનુષ્યને જૂની દુન્યાના ઐતિહાસિક, સાંસારિક તેમજ કુદરતી દુન્યાના ઇતિહાસનું જ્ઞાન વિશેષ છે. તેને બહુ કળના બનાવેલી પરપર સરખામણી કરવાનાં સાધના ધણાં વધારે છે. પ્રાચીનકાળનાં એકવિન થયેલાં જ્ઞાન પાનનો સવળો વારસો, વધીને તેના પુત્ર અર્વાચીનકાળને સંપન્ન છે જેથી સત્યસત્યનો તુલના આદિથી નિર્ભય કરવાનાં, તેમાં સાધના ધણાં વધારે છે. પરંતુ તેથી પણ કોઈ અર્વાચીનકાળ સત્યજ શોધી કાઢે છે અને તે અમુક છે અને પ્રાચીન માત્રમાંથી બહુમતજ નીકળે છે એવો કોઈ ખાસ નિયમ નથી. તુલના પણ વારંવાર હારી જૂનાનો ખરાબારી થઈ પડે છે.

સત્યનું સર્વોપર દીપે દીપે ભરાય છે.

સત્યની કોઈ ટંકચાજ નથી. તેની તો જોતાની ખાણ છે. અસત્યરૂપ કપરામાં તેનાં કણો ભેળાપણાં મળી આવે છે તે પરથી તે ચાલી નાખીને કચરહી નીકળા કરી એકાં કરવાં જોઈએ. તે શોધવાંથીજ મજે છે. હાજનાં વિજ્ઞાનનાં સાંજોમાં જે અસત્યનો ભાંડર છે તે એજ પ્રમાણે કટોક કટોક અને દીપે દીપે જોજો કરતાં હજારો અને લાખો વર્ષ પાંતી ગયાં છે. હજારો અને લાખો બન કર્મોધનાનાં જનન અને કુદરતની

અશુભીને અર્પણ કરવાં પડ્યાં છે. “ મનુષ્ય, માત્રને સ્વતંત્રતાના સમાન અધિકાર છે ” એ સત્ય સિદ્ધ કરતાં અનેક યુગો સુધી સુરોપના વિદ્વાનો અને સુધરેલા વિચારના ધર્માબ્ધોને ધુલ અલાવતું પડ્યું હતું, અને એમ સત્ય કહેવા સાર અનેક મહાપુરુષો ફાંસીએ ચઢ્યા છે. ગેલીલીઆને પૃથ્વી ફરતી કહેવા સાર કે પંકડવામાં આળ્યો હતો, અને શીલસુદ્ધ ધુનોને ધર્માધતાતું અસત્ય ખતાવી આપવા સાર બળી મરવું પડ્યું હતું. દુનિયાતું બેસું થયતું સમસ્ત સત્ય જ્ઞાન, પુસ્તક અથવા એ-સાઇકલોપીડીયાના રૂપમાં તમે ચોક્કસ રૂપિયામાં મેળવીને તેનું સાંતિથી શય્યા ઉપર સ્થાપતા પાન અને મનન કરો છો; પરંતુ તે જ્ઞાનની રજ રજ મેળવતાં કેટલાં અસંખ્ય અને અમુલ્ય ટકવેના, વર્ષોના-ભોગ આપવો પડ્યો, કેટલાં કરોડો પાઉંડોના અખતર વગેરેમાં ખર્ચ કરવામાં આવ્યો તેના તમે હિસાબ લગાવો તો તમે તમારી આ શય્યા ઉપર પોદાયમાન સ્થિતિમાં જ્ઞાન ગ્રાસ કરવાની પ્રાપ્ત થયેલી પદ્ધતિને એક મોટામાં મોટા આશીર્વાદ, ધધરના તમારા પોતા ઉપર તમારા તથા તમારા જમાના ઉપર પદપાત થયેલો ગુણવો જોઈએ !

સત્યની શોધની પદ્ધતિ તથા તેનાં પરિણામ વિષે રસદીન અને લોર્ડ મોર્લીંગ્હ સદીના ત્રણ સાથી મહાનુ લેખકોમાંના એક કહે છે તેના શબ્દો ટાંકવા જેવા છે. *The truth reveals itself in proportion to our patience and knowledge discovers it self kindly to our pleadings, and leads us, as it is discovered, into deeper truths.* અર્થાત્ આપણા પોતાના ધર્મ અને જ્ઞાનના પ્રમાણમાં સત્ય સ્વપ્રકાશિત થાય છે, આપણી દલીલોને અનુસર યદ્ય પ્રગટ થાય છે, અને જેમ જેમ તે શોધાતું જાય છે તેમ વધારે અને વધારે ઉંડા સત્ય તરફ દોરવે છે.

સત્ય શોધકે પરમતની કદિ હિંસા ન કરવી.

તમારો મત એક હોય અને બીજાને બીજે હોય તેથી તે બીજા મતવાળાને ધિક્કારી કાઢવો અને તેને તે મત દર્શાવતાં અટકાવવો એ કરતાં સત્યને ગળે વધારે કારી પુરી ફેરવનારી બીજાનાં ધર્મની નથી. મતભેદનો અસહનરીત કદાપિ સત્યશોધક ગણાઈ કે હોઈ શકે નહીં. સત્યશોધકે તો હમેશાં મતભેદ સતોત્પત્તિ સહન કરીને, પોતાથી મતભેદ રાખનાર પ્રતિ સખ્ય રહેવું જોઈએ. તે સખંધી ગણ સદીના એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ શીશુરૂનાં વચ્ચે ટાંકી આજનો આ લેખ સમાપ્ત કરીશું.

જેન રુઝવર્ટ ગ્રીસ કહે છે, *The peculiar evil of silencing the expression of an opinion is that it is robbing the human race; posterity as well as the existing generation; those who dissent from the opinion still more than those who hold it. If the opinion is right, they are deprived of the opportunity of exchanging error for truth, if wrong, they lose, what is almost as great a benefit, the clearer perception and livelier impression of truth, produced by its collision with error.*

અર્થ—જોય પણ મત પ્રદર્શિત કરનારને અટકાવવો એ મનુષ્ય માત્રને, વર્તમાન તેમજ જનિષ્ઠની આત્માને હુલ્લવા બદામર છે; અને જેઓ તે મતથી છુટા પડતા હોય તેઓ તો તે

જ્યાવવામાં આવતા મન માનતાઓથી પણ અધિકારી લગાય છે. કારણ કે, જે જોવામાં આવે છે તેમના મન ખરે હોય તેનાથી જુદા પડતાઓને અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યનું પ્રદર્શન કરવાની તક જતી રહે છે. જે તે મન ખોટા પણ હોય તે પણ તેનાથી જુદા પડતાઓને તેનો અવાજ સુગંધાવવાથી લગભગ તેટલુંજ નુકસાન થાય છે. કારણ કે, તે ખોટા મન સાથે ખરો મન અથડાય તે, સત્ય વધારે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને તેથી વધારે સચોટ ળપ પડે છે.

અત્યારે મુખી તે પાશ્વર્ય વિદ્યાનેના સત્ય સંબંધી મનજ આપ્યા છે. આગામી અંકમાં આપણા સાત્રો સત્ય વિષે શું કહે છે તે જોઈશું. (અપર્ણ)

મહાન અંગ્રેજ ફીલ્સુફ જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલનું જીવન ચરિત્ર.

(૩)

મીલના મનપર જવાઈ ગયેલાં વાદજાંઓ.

૧૮૨૧ ના શીયાળામાં જ્યેન્મામૃત પ્રંથ વાંચ્યા ત્યારથી મીલને જીવનમાં એક દેવ માત્રમ પડ્યો. તેના લોભ જગતના સુધારક થવાનો થયો. તેમાંજ તે મુખ માનવા લાગ્યો. ફેટલાંક વર્ષ યુર્ષા જગતને સુધારવાના કામમાં તેને ફોલ્ડ મળી હતી જોમ તેને લાગ્યું અને તેથી તે પોતાને મુખી માનતો. પરંતુ ૧૮૨૬ ના ઉન્દાગામાં સ્પષ્ટ પડે તે સપ્તમું ફેરવાઈ ગયું !

“ પાપી ખ્રીસ્તી ” ના જેવો શોક તેને થવા લાગ્યો. ૨૦ વર્ષનો યુવાન ફીલ્સુફ આત્મપ્રત્યક્ષ કરવા લાગ્યો કે, “ તમે જે સપ્તમા સુધારા કરવા માંગો છો તે ધાય, તમારા સપ્તમા મનારથો અને દેવુઓ પાર પડે, સંસ્થાઓ જોઈએ તેવી દરતીમાં આરે અથવા સુધારો, અને તે સૈધુ આજેજ થાય તે શું તેથી તમને યજોજ આનંદ અને મુખ થશે ? ” આમનાત તેને એજ ઉત્તર તેને આપતું કે “ ના ! ” આ જવાબ અંતરરો આપતાની સાથે “ મારું દેવું મરકાય ચકું. મારાં જીવનની ઉમારત કુરુપુષ્ટ થક પડી...તું પ્રથમ આરા રાખનો હતો કે આ વાદજું એની મેજે પસાર થક જશે. પણ નહીં. જીવનની નાની ખીજવારોના પરમ ઉપાય-એક રાત્રીની નિંદ્રા-ની પણ તેના પર અસર થક નહીં. મારા દરેક આપારમાં તથા મંડળોમાં તું ગમ-મીલીની આ લાજણી સાથે લઈ જતો હતો. દિવસે દિવસે, ખાસે ખાસે, આ નિરાશની લાજણી પડ અને ધડ થવા લાગી. મારાં માનીનાં પુરુષાનાં વાંચનથી જગ ને નડ કરવા તું અસમર્થ થયો. મારા પિતાને મેં મારો આ માનસિક રોગ દર્શાવ્યો નિરપયોગી ધારો-મારી દવા તે સમજી રાકોજ નહીં, અને સમજી તોપણ તે કાંઈ મારા દરદની ચિકિત્સા કરી રાકશે નહીં અને વળી તે નાદક દુઝી થશે એમ ધારી મેં તેને મારી ચિંતા નિવેડન ન કરી સરકાર તથા સંસર્ગથીજ મુખદૂખ થાય છે એવું મારાથી અખ્યાસધી મને માણમ પડ્યું તું તે પછી મને સર્વે મુખ ફૂલિમ લાગ્યાં, તેથી તેમાં આનંદ માનવા તું બુદ્ધિથી અસમર્થ થયો ” જાન ઉંડી શીલ્સુફીનાં ચક્રમાં મીલ આ પ્રમાણે ૨૦ વર્ષની વયે ફસાયેલ પોતાની લાજણીમાંનું પૃથક્કરણ કરનાં, મર્યાદિતકાંના તેજનમાં તેની સપ્તમી લાજણીઓ મળી અને જોઈતી થક ! ને જ્યાં મીલ પોતાના કામરૂખમાં તે નાંદુર રહેા હતો પરંતુ તે એક યુવજાં પડે દોરીથી જોવાને અને કુરુષી ફરે. નિરાશાની પ્રહતી મંથનમાં એક

દિવસ મારમોન્ટલકૃત “ મેમોર્સ ” વાંચતાં ‘ તેના ચિત્તને હરાવનાર એક વાત તેના વાંચકામાં આવી. મોર્મોન્ટલ કહે છે કે ‘ મારા પિતાનો દેહાંત થતાં કુટુંબને મહા દુઃખ આવી પડ્યું. યશ્ન પિ હું બાલક હતો તોપણ મેં પિતાનું પદ હું પ્રાપ્ત કરીશ, અને કુટુંબને તારીશ એવું પવિત્ર પણ્ય કર્યું. ’ એક જાળકની હિમ્મત ભુવો ! આ વૃત્તાંત વાંચવાથી મીલનું કામજ હુમ્મ પીગળી ગયું, તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, તેનાં મનને ભાર અચાનક એકાએક ઝાઝો થયો અને પ્રકાશનાં કિરણોનો પ્રવેશ થવા લાગ્યો ! મીલને હવે લાગવા માંડ્યું કે જીવનમાં, સામાન્ય ખતાવો પણ સુખ આપી શકે છે, બહુ નહીં તોપણ આનંદી રહી શકવા પુરતું સુખ આપી શકે છે. જો કે કેટલીક વખત ઉચ્ચે યશ્ન આવતો પરંતુ તે ઝાઝો ટકતો નહિ અને મીલનાં મન ઉપર જીવાલકાં વાદળને પવનનો ઝપાટો ઉપાડી ગયો. પરંતુ આ નૈરાશ્યની લાગણી પોતાની અસર મીલનાં મન ઉપર જીવકની કરી ગઈ. જીવનનાં નિયમોનો અતિમ હેતુ સુખ છે એ દ્રઢ વિચારનો તો મીલે ત્યાગ ન કરીધો. પરંતુ તેમાં એટલો સુધારો કર્યો કે સુખ પ્રાપ્તિ એ સીધો હેતુ ન રાખવો. અમુક કામ કરવાથી સુખ મળશે તે ખરું, પરંતુ સીધો હેતુ તે કામ કરવાનો રાખવાનો અને સુખરૂપ ફલ તો પરાક્ષમાં પેલી તરફ વિચારના પ્રદેશમાં રાખવું. સીધું સુખ શોધવાથી મળતું નથી એમ તેની ખાત્રી થઈ. એક માર્ગે જતાં રસ્તામાંજ સુખ મળે છે. સુખનો સરીવામ કે જ્વલંત રસ્તો નથી. સુખ શોધવા જતાં નાશી જાય છે, અને અનાયાસેજ મળે છે. નૈરાશ્યની લાગણી મન કરવા મીલે કવિ બાચરન-ગુજરાતના દયારામ નાની કવિતા વાંચી. પણ એ હજરત તો પોતા જોવાજ નીકળ્યા, પોતાના જોડે કે જુદા કારણથી-દશથી-તે પણ પીડાતો હતો. તે પણ સુખથી કંટાળી ગયો હતો ! ‘ પછી મીલે વર્ડઝવર્થે હાથમાં લીધો. વર્ડઝવર્થની પરચુરણ કવિતાઓએ તેની નરમથેસ જેવી મૃતપ્રાંષ ખતેલી. લાગણીઓને ઉતેજીત કરીધી. સંગીને તેમાં પોતાનો મધુર તાન પૂર્યો અને મિલનું માન-સેક આકાશ પાછું નિર્મળ અને સ્વચ્છ વાદળરહિત માણેકારી પૂર્ણિમાની રાત્રીનાં જેવું બન્યું. વર્ડઝવર્થે પણ મીલ જોવાજ અનુભવ થઈ ગયો હતો એમ જાણી મીલને કાંઈક સતોષ થયો ! તેને સહાનુભૂતિ મળી ! પવિત્ર તથા કુદરતી દેખાવેમાં જરોથીજ તથા એ દ્રશ્ય ચિત્તની જે દેહાપિની લાગણીઓને જન્મ આપે છે તેનાં જરોથીજ મન પ્રસન્ન રહે છે એવો વર્ડઝવર્થનો અનુભવ હતો, તેથી મીલને શાંતિ થઈ અને સમજું બન્યું ન બન્યું થઈ ગયું.

પૂજ્ય પિતાના વિચારોનો પણ સત્યને ખાતર ત્યાગ કરનાર પુત્ર.

મીલનું સૌથી જાણુવા જોગ લક્ષણ એ છે કે તે વિશેષ જ્ઞાનના પ્રકાશમાં પોતાના સુખ પરંતુ પોતાને જીવન અને વિદ્યાદાન આપનાર પોતાના પિતાના વિચારો પણ ત્યાગ કરતાં અચકિત નહીં. રાજ્યધારણ ઉપરના તેના પિતાના નિમિષ ઉપર લોઈ મેકાસેની ટિકા વાંચીને, પિતાના કેટલાક વિચારો બહુ સાંકડા હતા એમ તેણે માન્યું. વળી ક્રાન્સના સેન્ટ સીમોનીયેનાની ફીલ્સુફી મીલને પસંદ પડી તેથી તેનો પણ તેણે અભ્યાસ કર્યો. તેમના પ્રયોજના અભ્યાસથીજ મીલની ખાતરી થઈ કે ખાત્રી મીલકત તથા વારસાના હક અસ્પર્ધ રીતે પવિત્ર હોવાનો અસલો અર્થશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત સુધારાને પાત્ર છે. કાંઈક સૌશયેલીકમ તરફ મીલ ઢળ્યો. જો કે મીલને “ સૌશયેલીકમ ” અભ્યાવહારિક લાચું તોપણ તેના સિદ્ધાંતના પ્રચારથી પ્રગ્મની, જરીમોની કંઈ ગાલ સ્થિતિ પ્રતિ દયા, ન્યાયરત્તિ, નીતિ આદિ શુભ સુધરશે એમ તેને લાગ્યું. મીલનું મન આ ઉપરાંત અનેક ખીજ નવ નવા વિચારોથી, સ્થળમતી લાગી પરની ક્ષાધર્મોનાં તેમ પેઠે ઉકળતું રહ્યું હતું.

જે સિદ્ધાંતો તે એક વખત માનતો નહોતો તેમાં તેને સત્ય જણાયું. સંયોગેજ આપણને ન્યાય છે અને આપણે માન નિમિત્ત છીએ એવા જે વાદને અગ્રેજીમાં “ શીસોશીકલ નેગેસીટી ” કહે છે તથા આ દેશમાં પ્રારબ્ધવાદ કહે છે તેને મીસ નિરાશાની ઋતુમાં રાજ્ય થયો હતો. તે સિદ્ધાંત પશુ માયાવી તથા અસત્ય લાગવાથી મીસે ત્યજ્યો. આવરણકતા રાજ્ય અને ખેડાં અનુમાન તરફ તથા નૈરાશ્ય તરફ દોરવી જનાર દેખાયા. મીસના તર્કશાસ્ત્રમાંનાં ૭ પુસ્તકોમાં ૭મું અને છેલ્લું પુસ્તક એજ “ પ્રારબ્ધ વાદ વિરુદ્ધ સ્વતંત્રતા ” ના વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે, જે મીસનાં પરિપક્વ અને સાનુલભ્ય વિચારો દર્શાવે છે.

આ પછી મીસ વર્તમાનપત્રો માટે વારંવાર પુષ્કળ લખાણ લખતો, અને રાજદૂતરી એવી સઘળા વિષયોપર તે કલમ ચલાવતો. પરંતુ તે હમેશાં શીસ્તુશીની દ્રષ્ટીથી લખતો, નિષ્પક્ષ રહેતો, અને દરેક વસ્તુનું મૂલ કારણ શોધતો. પણ આ વિદ્વાતપુરુષ લેખો “ સાંસ્કૃતિકમાન ” જ્યાં વર્તમાનપત્રો વાંચનારી પ્રજાને ચોખ્ખું નહોતા. તેની અસરજ કરી થઈ નહીં એમ મીસ કદાચ કહે છે ! વાંચકની પાતળા બેઠને તે પ્રમાણે લખવાનો આ પરથી લખનારાઓએ દરાવ કરવો બેઠએ.

૧૮૭૦-૧માં (૨૪ વર્ષની વયે) મીસે અર્થશાસ્ત્ર ઉપરના પોતાના નિબંધો લખ્યાં હતા. તે વખતેજ એ-સાઈકોલોજીથી બીટનીકામાં મીસનો જીવનચરિત્રકાર કહે છે તેમ, મીસને પોતાની અદ્ભુત ઉડો વિચાર કરવાની શક્તિનું આનંદાન થયું હતું. પરંતુ મીસને આત્મ-વિશ્વાસ નહોતો. તે નિબંધો તેણે પુસ્તકકારે ખાસ પ્રગટ કરવાને નહીં પરંતુ આત્મ સુધારણા દેવુંથી મૂલ્ય લખ્યા હતા. તેણે જાહેર, તે એક પ્રગટ કરનારને તે પ્રગટ કરવા આપ્યા, પણ તેણે મીસની કદર કરી તેને પ્રગટ કરવા નાણાયક જણાવી પાછા વાળ્યા ! મીસનું તર્કશાસ્ત્ર ૧૮૭૩ માં પ્રગટ થનાર મીસ પ્રખ્યાત થઈ ગયો, તેની મળુના તરતજ એક આશા અપાતા શીસ્તુકમાં યવા મોડી. તે પછીજ તેણે અર્થશાસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું અને અર્થશાસ્ત્ર ઉપર મીસનું અંધ આજ ૭૦ વર્ષ થયાં એક સર્વોત્તમ અંધ મણુષ્ય છે. અને હવે પછી મળુનું રહેશે. તે પુસ્તક ચોપડી પ્રગટ કરનારાએ ના ખાસ ક્યું હતું ! મીસે તર્કશાસ્ત્ર રચ્યું તેનું કારણ એજ કે અપીરના-તાલીસ દલીલ માત્ર ‘ સીસોજીઝમ ’ થી નિષ્કર્ષ કરી દેવાનું શીખ્યું હતું. પરંતુ તેમાંથી નવું સત્ય જણતું નહોતું તેથી નવા સત્ય શોધવા કયા પ્રકારના તર્કના નિયમોને અજાણી રીતે અનુસરીને મન કામે લગાડે છે તે શોધવા મીસે મથન કર્યું. ખરેખર એ સમુદ્રમથન હતું. તે સાર તેણે અનેક તર્કશાસ્ત્રો ઉપા વાળ્યાં. દરેકના વિચાર પર પોતે વિચાર કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેને કરી પોતા લાગ્યો નહીં સર જૈન હશે એ ખગોલની મહ આદિ સંબંધી શોધો કેવી રીતે થઈ તે વિષે લખેલું પુસ્તક વાંચવાથી મીસને નવીન સત્ય શોધવા મન કયા નિયમોને વધ વેત્તે છે તેની જાંખી થઈ. મીસે તે પુસ્તકને ફરીથી વાંચ્યું, અને તે પછી પોતાની પ્રખ્યાત ધીવરી લંખી.

મીસે કહેલું નાતર-“ મારાં જીવનની સૌથી કીમતી જૈની ”

ખાસે મધ્યાવસ્થામાં આપણા વિદુરો તેમજ શુદ્ધાએ બાળકોએને પરણીને બન્નેનો ભવ બગાડે છે તારે યુરોપમાં પુરેથી પોતાની સમાન વયની સ્ત્રી સંયોગ-પછી તે કુમારી હોય કે વિધવા-કામાઈ અને વૈધવ્યના મનુષ્યદૂત. અને વિશેષાંશે કલિપત બેઠે રાખવા વગર-પરણે છે. આપણા નાયકે પણ તેમજ કીધું હતું. મોટી ઉંમરે મોટી ઉંમરની કુમારીઓ અને ખાસ કરીને

ઉત્તમ પંક્તિની કુમારિકાઓ મળતી મુશ્કેલ હોય છે તેવી પકવ વપના પુરૂષો યુરોપમાં વિધવાઓ સાથેજ લગ્ન કરે છે. હાલના જમાનામાં આપણા બાહોશ ગવનરે સર જોર્જ સીડનહામ ક્લાક મીસીસ રેનાલ્ડસ નામની વિધવાને પરણ્યા. થોડા વર્ષ ઉપર લોર્ડ કોમરે પણ વિધવાનેજ પરણ્યો હતો. આપણો નાયક પણ એમજ વર્ત્યો હતો. એ પણ વિચિત્ર છે કે આધાર્મિકોમાં ગણમાં અપતા પુરૂષો વિધવા સાથે લગ્ન ન કરવામાં શ્રીક્ષ્ણશ્રી સંમત છે ત્યારે જગતને માન્ય થયેલા શ્રીકૃષ્ણ પોતે મુશીથી વિધવા સાથે પરણે છે ! મી. ટેલરની ૪૨ વર્ષની વિધવાનું મીસે પોતાની ૪૪ વર્ષની ઉંમરે પ્રથમ વાર ખાણીપ્રહણ કર્યું. ૪૮ વર્ષ પર્વત બ્રહ્મચર્ય પાળનારને આદિત્ય (સુર્ય સમાન) બ્રહ્મચારી આપણું શાસ્ત્રોચ્ચે કહ્યા છે. તેઓજ લગ્નમગ્ન મીલ્લ હતો. મીલ્લ આ સ્ત્રી તે દેવી હોય તેમ તે પોતાની અધ્યાંગના થયા પૂર્વે આરાધના કરતો. તે તેને મનજ નહીં પણ વસ્તુતઃ સકલ ગુણસંપન્ન હતી. જેવી સ્વરૂપવતી તેવીજ નીતિમતી હતી. જેવી વિદુષી તેવીજ પતિમત્રતા હતી. મીલ્લને એ બાપ સાથે તેણી ૨૩ વરસની હતી અને પોતે ૨૫ વર્ષના હતો (૧૮૩૦) ત્યારે ખાસ એ જાળ પડી હતી. તેણીના પીયર સાથે મીલ્લનાં કુટુંબને પરપરાની પીઝન તો હતીજ, મીસીસ ટેલરના હાથને ઘેર મીલ્લ બાળક હતો ત્યારે વારંવાર રમવા ગતો. તે વખતેજ નિર્દોષ મીલ્લને લાગતું કે એ છોકરી મનુષ્યત્વની સંપૂર્ણતાને એક નમૂનો છે. તે પછી તેનાં કર્નલ ટેલર સાથે લગ્ન થયાં અને કેટલાંક વરસ સુધી તેઓ છૂટાં પડ્યાં. પાછું ઝાડી વયે આજળાપાછા થયું ત્યારે તેમાં સ્ત્રીનાં સર્વ સફળ્યો સંપૂર્ણપણે પ્રકુલીન અને પ્રકાશિત થઈ રહ્યા હતા. તે સ્વભાવથીજ આત્મશિક્ષક અને આત્મસુધારક હતી. તેના પતિ કર્નલ ટેલર એક શૂરવીર, મુશિસિત, ઉદાર વિચારનો પુરૂષ હતો. તેની ન્યૂના એટલીજ હતી કે તે કંઈ મહાન પંક્તિ નહોતો. તેની પત્ની તો એક વિદુષી નારી હતી. તે તો બીજી એનીબીસ્ટન્ટ હતી ! મીલ્લ તો કહે છે કે કદપૂના શક્તિના પ્રદેશમાં મહા કવિ શેક્ષ્પીર પણ તેણી આગળ બાળકવર હતો ! તીવ્ર, અપકલ શુદ્ધિની તે સ્ત્રી તો મીલ્લ જેવાનીજ અધ્યાંગના થવાને યોગ્ય હતી. અને કુદરતની કોઈ ગંભીર જાડ અને બૂલયીજ તે એક શાસ્ત્રરૂપે સદે રજુરૂની પત્ની થઈ પડી હતી. છતાં મીલ્લ ખાત્રી આપે છે કે, અર્વાચીનકાલની આ મૈત્રેયીને જે કે યોગ્યવસ્થા જેવા ઋષિને પ્રાપ્ત કરવા પ્રથમ ભાગ્યસાક્ષી થઈ નહોતી પણ તેને જે પતિ પ્રથમ પ્રાપ્ત થયો હતો તેને તે દેવ તુલ્ય પૂજ્યતી અને તેના દેહાંત પછી તેના હૃદયથી ખેદ કરતી. મીલ્લ તેની ૨૩ થી ૪૨ વર્ષની ઉંમર સુધી વીસ વરસ પર્વત તેણીનો અંગત, ગાદ, અને વિશ્વાસુ મિત્ર હતો. પરંતુ આ સંબંધ માનસિક અને આધ્યાત્મિક હતો. તેમનામાં મનોવિકારનો લેશ નહોતો. ઉભય પવિત્ર મૃતિ હતાં, ઉભય વિદ્યાના બગર હોવાથીજ વિદ્યાનાં જ્ઞાનપ્રદાન, સંપ્રદાન, સારજન, વાર્તાલાપ તથા સંવાદ, વિવાદ અને વિનોદ સારજન બેમાં મળતા અને છૂટાં પડતાં. મીલ્લનું જીવન લખનારા સર્વે એક મતે સ્વીકારે છે કે મીલ્લની મીસીસ ટેલર સાથની મિત્રતા દેવતા માનસિક હતી. એક જીવન્યવિત્તકારે તો તે મિત્રતાને " ખેટનીક " (શ્રીકૃષ્ણ ખેટોએ સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચેના આદર્શ સંબંધ તરીકે સચવેલી એવી) ની ઉપમા આપી છે. કર્નલ ટેલરને કે જગતને કોઈ પણ રીતે શક પણ જન્ય એવી રીતે તેઓ કદાપિ વર્તતા નહીં. તેના મનુષ્ય પછીજ, મીલ્લ કહે છે કે, તેણીએ મારી સાથે પુનર્લગ્ન કરવા સ્વીકાર્યું, અને તે પોતે પુનર્લગ્ન પછી સાતજ વર્ષ જીવી. પણ એ ૭ વર્ષને મીલ્લ પોતાના જીવનનો સૌથી સુખપ્રદ - ભાગ, સુખચુંચ ભાગ કહે છે. મીલ્લ, શેક્ષ્પીર તથા વિચારદીર્ઘતામાં સર્વોત્તમ તથા સાથી પ્રખ્યાત પોતાના નિબંધ "સ્વતંત્રતા"માં

અર્થેથી પત્રિકાનું માન તે વખતે દેહલંપદને પાથી મુકલી પોતાની પત્નીને આપ્યું છે. તેમાં તે કહે છે કે " એ પુસ્તક લખવામાં જેટલા મારો હાથ હતો તેટલોજ મીસીસ મીલને હવો. સ્વ. રા. ગોવર્દનરામનાં બહેન સમર્થ લક્ષ્મી વિદ્યાન બાઈનાં " સરસ્વતીચંદ્ર " લખવામાં ગ્રા. ત્સાહિની હતાં તેમ મીસીસ મીલ કાંઈ પ્રોત્સાહિનીજ નહોતી-નહીં. રેડીયમની શોધ જેન મેંદેથ અને મેડેમ ક્યુરીએ સંયુક્ત રીતે કરી હતી તેમ " લીબર્ટી " ગ્રંથ મી. અને મીસીસ મીલે સંયુક્ત લખ્યો હતો. દરેક વાણ્ય ઉપર ઉભય સાથે વિચાર કરતાં તથા એક બીજાની સમ્મતિથી તે સંધારતા. મીલ પોતાની પત્નીને પોતાને અનેક નવા વિચાર મારે સ્પષ્ટી વર્ણવે છે. તેની સાચતાં લખને તે " એક માન, અને હયાતીને મુખ્ય આશીર્વાદ " કહે છે. પોતાના માનસિક વિકાસમાં મુખ્ય હિંસા તેની સાથેજ વાનગીય, વિદ્યાભ્યાસ, તથા સંસર્ગ હતા. તેના સંસ્કારોએજ મીલને મીલ બનાવ્યો એમ મીલ ધારે છે. અને આ કાંઈ પત્નીપ્રેમની અત્યુક્તિ કે સ્ત્રીનેહ માત્ર નહોતો પણ શુદ્ધ સત્યજ હતું એમ સ્વતંત્ર લેખકો સાક્ષી પૂરે છે તેથી આપણે તે વાત અમાન્ય કરવાનું પણ કાંઈ કારણ નથી. છતાં હવે તારે આ " નાતર " ! " પુનર્જન્મ " ને નાતર કહીને વગોવનારોએને મીલ, ક્રાઈસ્ટ અને ફ્રાંસર જેવા મહાન પુરુષોએ કરેલાં દર્શાવે રૂપ પુનર્જન્મનો ઉપરથી કાંઈક સુધરવું પડે છે.

ચીનાઈ બાપામાં કહેવત છે કે " મૂખાંઓ અને પથરાઓ પોતાના વિચાર બદલના નથી. " મીલ પોતાના પ્રથમ વિચારનાં પૂઝાને વફાદાર રહેનારાઓમાંનો એક નહોતો. તેણે સ્ત્રી-દસીમેનીયનોનાં પુસ્તકો વાંચીને, કાંઈક અંશે અને ભવિષ્યને માટે એક આદર્શ સમાજ સાથે " સ્ત્રીઓશીક્રમ " મોટે ભાગે ઉત્તમ છે એ પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. તે આપણે અગાડી જોઈ ગયા છીએ. આ અસાંમાં તેણે બીજા વિચારો પણ બદલાયા. બહુ મતાનુસાર સરકાર સ્થાપવાની, રાજ્યતંત્રીનાં અમેરીકામાં આવેલાં પરિણામ ઉપર ફ્રેંચ રાજદ્વારી શીયર મો. ટેકીલીનું " ડીમો-ક્સી ધન. અમેરીકા " નામક પુસ્તક આ અસાંમાં તેના વાંચવામાં આવ્યું. તે વાંચીને તેની ખાતરી થઈ કે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કાંઈ સર્વોત્તમ નથી. પ્રજાના પ્રતિનિધિ દ્વારા, મતના વજન ઉપર રાજતંત્ર સ્થાપવાના લાભ તેમજ હાનિઓનું જેવું ઉત્તમ તોલ આ પુસ્તકમાં ક્યું હતું. તેવું મીલે બીજા કોઈ પુસ્તકમાં વાંચ્યું નહોતું. તે પુસ્તક વાંચી સર્વોત્તમ રાજ્યનું તંત્ર કેવું હોયું-જેઠું તે પર વિચાર મનાવ્યો. તે વિચારે તેણે " કન્સ્ટીટ્યુશન્સ ઓન ડેમોક્રેટીક ગવર્નમેંટ " નામક પુસ્તકમાં દર્શાવીને, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પદ્ધતિની કાળી ગોરી બાજુઓ બનાવીને, આદર્શ પદ્ધતિ રચવી છે. મહાપુરુષ બીજાના વિચારોને તે સત્ય જણાતાં પોતાના વિચારો કરતાં જરા-પણુ સરમાતા નથી એ તો મહાપુરુષનાં એક લક્ષણ છે. ગેરજટન પ્રથમ એમ. પી. થયો ત્યારે તે 'કોનઝર્વેટીવ' હતો અને વડો પ્રધાન થયો ત્યારે તે લીબરલોનો સરદાર હતો, દયા નદ દીક્ષા લીધી ત્યારે શૈવ હોઈ જયપુરના મહારાજના તબેલાના ઘોડાઓને પણ દરદાસ ધારણ કરાવીને શૈવ બનાવ્યા હતા! અને તે પછી મનુસ્મૃતિમાં નલિંમં ધર્મસ્ય કારણમ્ (બાલ્યિન્સ કાંઈ ધર્મ નથી) એવાં આત વાકયોપર વિચાર કરવાથી દરદાસિનું ખંડન કરતાં અવકાશ નહોતા! મીલ, દયાનંદ અને ગેરજટન આદિ મહાપુરુષો એકજ કોટિના હતા.

માસિકના અધિપતિ તરીકે મીલ.

સર. વીલીયમ મોલેસવર્થ જેમાં લક્ષ્મી અને સરસ્વતી ઉભયે કૃપા કરી હતી તેણે " શ્રી

સ્વદેશીકરણ" પદ્ધતી શુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરેલાં. "લંડન. ઝેડ વેસ્ટમીનીસ્ટર" નામના માસિક પત્રના અધિપતિ તરીકે કામ કર્યા મીડે. ૧૮૩૪ માં સ્વીકાર્યું. ૧૮૩૪ થી ૧૮૪૦ સુધી મીડેને નોકરીમાંથી મળતો પ્રસંદનો વખત આ માસિકના સંપાદક તરીકે કામ કરવામાં જવાથી તે અસાધ્ય તે કાંઈ સંગીત પુસ્તક લખી શક્યો નહીં; કારણકે અહીંના માસિક જેવાં ધંધાગ્રામી માસિક હોતાં નથી. પ્રમ્લના વિચારવંત તથા વચ્ચાગા ભાળના વિચાર દ્રઢ કરવામાં કે ફેરવવામાં, માસિકના વિદ્વાતયુક્ત તથા તર્કપૂર્વક લેખો ઉપરજ સર્વે આધાર રહે છે. મીડેના આ માસિકમાં મુખ્ય લેખ લખનાર તેનો પિતા હતો. પણ પુત્ર પિતાના અનેક વિચારથી ભિન્ન પડતો પણ પિતાના લેખમાં ફેરફાર કરવા કે કાપકુપ કરવાની મીડેને સત્તા નહોતી કે મીડેમાં હોમન નહોતી કે તે પુત્ર ધર્મથી વિરુદ્ધ માનતો—ગમે તે કારણથી પુત્રને પિતાના લેખો પોતાથી વિરુદ્ધ મનાતા હોવા છતાં તે છાપવા પડતા તેથી તેને ખેદ થતો. પિતાપુત્રને પુત્રની ભુદ્ધિ પરિપક્વ થવા પછી મતભેદ ઝાઝો થતો. અને પાછળથી તે એટલો બધો વધી પડ્યો હતો કે, પુત્રપિતા સાથે તેની લાગણી ન હુન્નાવવા સારૂ વાદવિવાદમાં ઉતરતો નહિ. આ મતભેદ કાંઈ ઘર સંસારી બાળક પર, લાભીએ મારી ઝિંમરીમાં કચરો દાખો કરીને રહેવા દીધા ને દાવેદ કીધી નહિ એવો નહોતો. પરંતુ જગતના કલ્યાણના સામાન્ય સિદ્ધાંતો કયા તે નક્કી કરવા વિષે હતો! હિંદુ ડોશીઓ કદાચ કદેશે કે એ પર તે તકરાર કરવાની હોય! લમ કે મધરણીમાં, સાડી કે ચૂંઠ કે રસોઇની બાળક સારૂ છાપ દોકરા લડે તે તેઓ કલ્પી શકશે પણ આવી લડાઈ તો નહિજ કલ્પી શકે! પુત્ર મીડે સંપાદક હતો તથા પિતા મીડે મુખ્ય લેખક હતો. પત્રના પ્રારંભ પછી જેમ્સ મીડેની તળીયત લખડવા માંડી અને ૧૮૩૬ ની તા. ૨૩ મી જુને તેનો દેહ પડ્યો. અંત પર્વત તેની ભુદ્ધિ જેવી ને તેવીજ તીવ્ર અને અપ્પ કલ્પમ રૂઢી હતી. ખ્રીસ્તિ ધર્મના વહેમો તે નહોતો માનતો છતાં એ "પાપ" સારૂ અવસાન સમયે તેને જરા પણ પશ્ચાત્તાપ થયો નહોતો. પોતે આત્મ્યા ને કરતાં વધારે સારી સ્થિતિમાં ગમે, તેટલા અપ્પ અને ક્રિષ્ચિત અંશમાં પણ જગતને, તે ઊડતી વેળા પોતે મુકી ગયો એજ તેનો મરણ સમ્યા ઉપરનો સતોષ હતો. તેજેજ તેણે છાપનું સાહસ માન્યું. વિશેષ છત્રી ન શકવાથી, જગતની વધુ સેવા નહીં થઈ શકે એજ તેનો મરતી વખતનો ખેદ હતો. જુના વિચારના પાદરીઓ ગમે તેમ બળડે અને ધાપ દે પરંતુ "નાસ્તિક" ગણ્યોતો જેમ્સ મીડે અવસ્ય રૂચે (મુખ્યધામ) ગયો હોયો એકજે. જાંતને તેણે જન્મ આપ્યો તથા પોતાની બદલી તરીકે તેને જગતમાં મુક્યો ગયો એ કરતાં સંગીત સેવા બીજી કંઈ ઓછુ કરી શકશે? જેમ્સ મીડે દુન્યાને પોતાના યશસ્વી પુત્રના રૂપમાં દોકફેર અને રોસવાઈડો જે મુકી જશે તે કરતાં પણ મોટો વારસો મુકી ગયો હતો. જેમ્સ જગતને જાંતના રૂપમાં દાખાવા તરીકે એક પાણીદાર રત્ન મેલી ગયો છે, જે રતનનું તેજ દહાણ પણ જગતને પ્રકાશિત કરી રહ્યું છે.

પિતાના દેહાંતથી માસિકનો જન્મભંગ થયો! પિતાના મરણથી મીડે લેખક તરીકે એક સમર્થ સદાયક ઝામેલ પણ તેને સટે તેને સ્વતંત્રતા મળી. તે દવે પોતાના વિચાર સ્વતંત્રપણે નિરૂપતાથી પ્રગટ કરવા લાગ્યો, કારણ કે પિતાની મુસરી દવે ઉતરી ગઈ. વળી માસિકનો માલિક જોડ આપનો યાદી ગયો અને માનાધિકારી અધિપતિ મીડેનો હેતુ એ માસિકને પાઠાં-મેટમાં એક સ્વતંત્ર દેશીકલ પક્ષ ઉઠા કરવા ઉત્તેજિત કરવાનો હેતુ પાર પાડવાના સાધન તરીકે અનાવવાનો હતો તેથી પોતે તેનો મલિક થયો. પરંતુ તેમાં તેને ધન સંબંધી મોટી દાનિ થઈ,

કારણ કે ધણીક લેખકોને તેમને લખવાના ઘમ આપતા પડતા હતા. અને વળી એક ઉપ-
તંત્રીને પગાર આપવો પડતો હતો. આ માસિકમાં કાર્ણાધ વિગેરે અનેક નામાંકિત લેખકો હતા.
પોતાના મૂલ ગુરૂ બે-ચામના મૂલ વિચારો સાથે મળતા થતા હતાં, તેનાં સંકુચિત વિચારોથી
જુદા પડવાની અને બે-ચામના મતોને એક પંથ તરીકે પૂજતાં લોકોને અટકાવવાની આ માસિક-
કમાં તેણે તક લીધી હતી. અને ચાલુ યોગ સહન નહિં થઈ શકવાથી તથા પાઠામંદમાં રેડીકલ
પક્ષ ઉભો કરવાની નિરાશા થવાથી, મોટે તે માસિક મી. હીકસન નામના એક લેખકને સાંપી
દીધું. તે પછી વારંવાર મી. તે માસિકમાં લેખો લખતો, પરંતુ કેટલીક વાર કેટલાક લેખો,
“એડીનબરો રીવ્યુ” માં પણ તેની વધારે બહોળી આહવાની લક્ષ્યાધને મોકલી આપતો. પોતાનું
આ સ્વાથર્પણું પણ મી. તે ગુપ્ત રાખતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

સત્યજીત.

(એક નવીન વાર્તા.)

લખનાર-શ. પ્રવાસી.

પ્રકરણ ૧ હું.

આનંદ અને શોક એક જગ્યાએ.

“ નગર પર રાત્રી ચડી આવે છે, ” સર્વે સ્ત્રી પુરૂષો તમે તમારા જનમાત્રને સંભા-
ળો ” “ હમણા આખું નગર લૂટાઈ જશે ” આવી અનેક ભયપ્રત્યક શ્રુતિ ત્યાં દરગાઠ ભર-
વામાં આવ્યો હતો ત્યાં સંભળાઈ.

વાંચક! આ ખૂમો કેને પાડી, શા માટે એ ખૂમો પાડવામાં આવી હતી એ સર્વ સમ-
જન્ય છે? એ સર્વ તોફાન શું છે તે જાણવાને માટે એ સ્થળ કયું છે અને ત્યાં એકાએક
પ્રકરણો ભય કેવા પ્રકારનો હતો તે આપણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ.

દુનિયામાં વસ્તા લોકોનો મોટામાં મોટો રાત્રી કોણ છે? શા કારણથી દરિદ્રતાના ત્રાસ
જગતના લોકોને આટલા લાંબા વખતથી સંતાપી રહ્યો છે? આનો જવાબ એકજ શબ્દમાં આપી
શકાય એમ છે અને તે શબ્દ તે આગ્રસ છે. આગ્રસે ભક્ષણના બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને મૂર્ખ બ-
નાવી દીધા છે અને સંપત્તિયુક્ત પુરૂષોને સંપત્તિહીન કરી મૂક્યા છે. આ આગ્રસ ને ગાઈ
ખૂમી પર-કેટલોક વખત થયાં નિઃશ્ચિત-કંઈ કામ ન કરવું તે નરીકે આગ્રખ્ય છે તે દુર-
ભંરપૂર કુસુમપુર નામનું નગર નીચ-પર્વતનાંથી વહેતી હરિતા નામની નદીના કીન
હિંદુસ્તાનનાં ઉત્તરોત્તર પ્રદેશમાં આવેલું છે. આ રાહેર અસહ્ય સારી
સ્થામાં હોવાને લીધે એમાં કંઈક હજી રહ્યો હતો. લોકો ઘણું ખર્ચ ખેતીનું કામ કરતા હતા.
તેથી ત્યાંના નગરવાસીઓને ખાંભે ખાંભે કોઈ ધંધો કરવાની જરૂર રહેતી નહિ. કુસુમપુરનો

રાજા ચંદ્રસેન જરા લહેરી હોવાને લીધે પ્રજાની સમામતી માટે ખાસ ધ્યાન આપતો નહોતો. ફક્ત દર વર્સે રાજ્યને જે આવક થતી તે હમેશાં થાય છે કે નહિ તેની જાણ લેતો. રાખતો. યથા રાજા તથા પ્રજા એ ન્યાયે કુસુમપુરમાં વસતી પ્રજા પણ રાજાનો આવેલ સ્વભાવ જોઈ એનું અનુકરણ કરતાં શીખી હતી. પ્રજાજનો માથા ઊંચાં કરી આપતા હતા પણ તે કરતાં ઉપયોગ કેમ થાય છે અને રાજ્યના લગ્ન માટે કોઈ ઉપાયો લેવામાં આવે છે કે નહિ તેની ખબર રાખ્યા વગર પોતાનું હલન ચલન ગણતા હતા. આથી કુસુમપુરની પ્રજા-નાગથી રાંક સૂધી ફક્ત ખાતાં પીતાં. શીખી હતી. નહિ કંઈ નમસ્તા રક્ષણું ઠેકાણું કે નહિ કંઈ નગર-પર આવાનક હશે આવે તો કોઈ કોણાનું ઠેકાણું નગરના કોઈને ખાસ પાણીનો લણો લાગી ગયો હતો અને લોકરીઓના હથીયારોને કટકાક વરસાનો કાટ લાગી ગયો હતો. માત્ર એટલું જ સાચું હતું કે નાં રીંછ જોડે આવડા વખત સૂધી કોઈ પણ જાતની વિપત્તિ આવી નહોતી.

આ રાજ્યમાં જે એક ખૂબી રહી હતી તે એ હતી કે રાજકુલમાં જોયો ધારો પડી ગયો હતો કે રાજકુલોમાં જ્યાં સૂધી મોટા થાય નહિ ત્યાં સૂધી તેઓને રાજ-ગુરના આશ્રમમાં રાખવામાં આવતા. તેઓને, ત્યાં, રાજ-ગુરની ખાસ ડેપાર્ટમેન્ટ દ્વારા વિવિધ વિદ્યાઓ ભણાવવામાં આવતી અને રાજ્ય સંભાળવાને જોઈતી અનેક રીતની મુક્તિઓ શીખવવામાં આવતી. જે કે આ રીતે કુસુમપુરના રાજકુલો હમેશાં પરીપૂર સુધીવાળા યદને ગાદીપર બેસતા હતા પણ જ્યારે તેઓ અગાડીના રાજ્યોની રીતસાતથી વધુ યદને ટેવાઈ જતા હતા ત્યારે તેઓ પોતાના માતાનું લાન ભૂલી જતા હતા.

આજનો દીવસ રાજકુલોને આશ્રમમાંથી નગરમાં પાછા ફરવાનો હતો. પ્રજા તેઓને અતઃકરણ પૂર્વક આવકાર આપવાને જોડાઈ કરવામાં રોકાયેલી હતી. આખા રસ્તાપર મુગધમધ જળા છાંટવામાં આવ્યું હતું અને રસ્તાની બન્ને બાજુએ પુલનાં તેરણો લલકારવામાં આવ્યાં હતાં. આથી કુસુમપુરની હવા કુસુમમય થઈ ગઈ હતી તેથી જાણે હવા નગરમાં તે કુલોને શું ભોગવવાનું છે તે સૂચવતી હોય એમ જણાતું હતું.

કુલોને નગરની હદમાં આવ્યા એવી ખબર લોકોમાં ફેલાઈ કે આખું નગર મનુષ્યોથી ઉભરાવા લાગ્યું. કંઈક બારી બારણાં ઉઘડી ગયાં. જોડવાઓપર અને અગાડીઓમાં અનેક મનુષ્યોનાં ઉત્ક્રાંતિ મુખો માલમ પડતાં હતાં. આજનું કુસુમપુર સાંત કે તેજ વગરનું નહોતું. ત્યાં વિચિત્ર દોડધામ થઈ રહી હતી. રસ્તાપર સાવવાને તલપુર જગ્યા નહોતી. જ્યાં ત્યાં મનુષ્યોનાં ટોળાં આમ નેમ ફરતાં માલમ પડતાં હતાં. આથી જોનારને કુસુમપુરમાં ઘણો ફરફાર થઈ ગયો હોય એમ લાગતું હતું.

બન્ને કુલોને જોમનું દર્શન કરવાને આખી પ્રજા ઘણી આનંદ થઈ ગઈ હતી તેઓ એક સુંદર સ્થળમાં બેસીને, રાજાના કારભારી વર્ગ સાહિત લોકોની નિર્મળ દષ્ટિ વચ્ચે યદ આજ્યા આવવા હતા. તેઓમાં એમનું નામ સત્યજીત હતું અને બીજાનું નામ કીશોર હતું. નામ-પ્રમાણે તેઓમાં શુભ હતા. સત્યજીતને કુસુમપુરનો વકીલ જે રીતે ચાખતો હતો તે ગમતો નહોતો. પોતાના હાથમાં સત્તા આજ્યા પછી બધો જોશદોષદન કાઢી નાંખવા એણે નિશ્ચય કર્યો હતો. કીશોર પણ સત્યજીતના વિચારને મળતો હતો પણ જ્યારે સત્યજીત ધીરે ધીરે કામ કરતા મોંગો. હતો ત્યારે કીશોર જે દણે એક કામ કરવાનું મગજમાં આવ્યું તેજ દણે તેને

આચારમાં મૂકવાના સ્વભાવવાળો હતો. બન્નેની કાંતિ ઘણી મનોહર અને તેજસ્વી હતી; અને તેથી પ્રજા તેઓને નિહાળવાને ગાંડી ઘેલી થઈ જાય એમાં નેવાઈ જેવું નહોતું.

આ સમયે સત્યજીત અને કીશોર બન્ને આનંદના મહાસાગરમાં નહતા હતા. આખી પ્રજાનો રોનેહાંસ જોઈ તેઓનાં હૃદયો પીગળ્યા વગર રહ્યાં નહિ. પ્રજા તરફનો સત્કાર સ્વીકારનાં ધીર, ધીર તેઓ. કુસુમપુરની હદખર આવેલો મંડપ જે તેઓને અલિનંદન આપવાને માટે ખાસ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓએ દરબારમાં જેવો પગ મૂક્યો કે સર્વે દરજારીઓએ ઉભા થઈ તેઓને યોગ્ય માન આપ્યું.

આ વખતે રાજ-મંડપ માથુસોથી ખીચીખીચ લગાઈ ગયો હતો. અનેક મનુષ્યોનાં ડો-કાંચો રોનેહાંસ પવનને લીધે સમુદ્રનાં મોગાઓની માફક ઉપર નીચે થતાં હતાં. તેઓની આંખો અને મન રાજ-કુમારોનું નીચ્છિક્ષણ કરવાને માટે કલહ કરતા હતા. આ કલહનો ન્યાય આપતા આપતા સત્યજીત અને કીશોર સિંહાસન આગળ જઈ પહોંચ્યા અને રાજ-ગુરુ રામાનંદ જે અગાડીથીજ સીધા ત્યાં પધાયાં હતા તેમને ઘણી નમ્રતાથી નમ્યા. ત્યાર પછી તેઓના પિતા જે પોતાના પુત્રોને મળવાને ગાંડા ઘેરા થઈ ગયા હતા તેમને પ્રજામાં કરી તેઓ પોતપોતાના આસન પર બેસી ગયા.

ચોમેર ઘોર શાંતિ પ્રસરી રહી. આખા મંડપમાં જે ખજાલગાદ થઈ રહ્યા હતા તે બધે થઈ ગયો. એક ક્ષણવાર તો જાણે સૃષ્ટિમાં જડ વસ્તુનું સામ્રાજ્ય હોય એમ જણાવા લાગ્યું. બીજી ક્ષણે જ્ઞાનજ્વાલ રામાનંદ પોતાના આસન પરથી ઉઠ્યા અને દરબારમાં હાજર રહેલા સર્વે મનુષ્યો પર કૃપાદ્રષ્ટિ ફેરવી બોલવા લાગ્યા:—

“કુસુમપુરને દીપાવનાર રાજની—” વાર્તાની શરૂઆતમાં આ રાજો પૂરેપૂરો બોલાયા નહિ એટલામાં તો આ વાર્તાની શરૂઆતમાં જે જૂઓ આપણે સાંભળી તે મંડપની બહારથી, આચિંતી સંભળાઈ. જાણે કુદરતી સત્તા રામાનંદના રાજોનો સાવાઈ સાંખી શકી ન હોય એમ લાગ્યું, વિશ્વમાન્ય નિતીરીતીથી વિરૂધ્ધ ચાલનાર કયો મનુષ્ય મુખનું દર્શન કરી શકે? જ્યાં જ્યાં વિરૂદ્ધ વર્તન ચાલ્યું છે ત્યાં ત્યાં ગુપ્ત શાંતિનો અભાવ થયો છે. મંડપના બધા સભાસભો આંખો ફાટીને જોવા લાગ્યા અને મહિમામંદી ગભરાયતે મોટે વાંતો કરવા લાગ્યા.

તીવ્ર બુદ્ધિવાળા કુમારો લયનું સ્વરૂપ સમજી ગયા, ગુરુ સામું જોયું, ઉભા થયા અને પોતપોતાનાં હૃદયોના લેવા પોતાના રથ પ્રતિ દોડ્યા; પણ તેઓ હૃદયોનાર લઈ પાછા આવ્યા નહિ એટલામાં તેઓએ આખા મંડપને ધ્રુમાટથી ગુંગળાતો જોયો. સર્વદરજારીઓ ગાભરા બની ગયા. યું કરવું તે કોઈને સૂઝ્યું નહિ. મંડપના દરવાજા પર પડાપડી થવા લાગી. કેટલાક રસ્તો શોધી નાકરી ગયા; કેટલાક અંદર રહી ગયા; કેટલાક ધ્રુમાટથી ગુંગળાઈ ગયા; અને કેટલાક રાજ સૂધાં બળી મુખ્યા. આનું કારણ એ હતું કે લુટારૂઓએ એકદમ ધસી આવ્યાને મંડપની પાછળથી આગ લગાડી હતી. રાજગુરુ પણ ક્યાં ગયા તે કોઈને ખબર પડી નહિ. આ રીતે સર્વેને હેરાફેરા મંચી રહ્યો અને જેમ વર્ષાના દીવસમાં મેઘો ટોંઠાંટોંડી કરે તેમ આગથી દાંજિરા અને બચેલા લોકો જેને જેમ શનું તેમ નગરમાં નાસાનાસ કરવા લાગ્યા.

આપણા સત્યજીત-વાર્તાનો નાશક-આ વખતે કંઈક જીવન કામમાં હતો. આ સંનિગ્ધોમાં શહેરને નાશમાંથી બચાવવા પોતે કંઈ કરી સકશે નહિ એમ ધારીને એ પ્રધાન-પુત્રીની મુલાકાત લેવા ગયો-રસ્તામાં અનેક આપણા ભોળાવીને પલ્લુ મથે. પ્રધાન-પુત્રી જેવું નામ શોભના હતું તેના મહેલ દુર આવેલો હતો. થોડા વખતમાં સત્યજીત મહેલ નજદીક આવી પહોંચ્યો. પાછળના બાગની વાડ કુદીને સત્યજીત મહેલના બારણા આગળ ગયો અને બહારથી શોભના આવી. બન્ને મળ્યા. આંખમાંથી સુખદુઃખનાં અશ્રુઓ પડ્યાં. એક શ્વેત દિગ્દીપ્તિ મળી રહી. પાણીમાં પાણી મળી ગયું. વાત કરવાને વખત નહોતો. પાંચેક કલાકમાં આખું રામાયણ મહાભારત કહેવાઈ ગયું. બીજી શ્વેત તેઓ એક બીજાનાં હૃદય લઈ છુટાં પડ્યાં.

પણ કીશોર ક્યાં?

(૧ હું પ્રકરણ સમાપ્ત)

અપૂર્ણ.

આનંદોનંદાનંદ !!!

હિંદુભાઈઓ માને છે કે રામકૃષ્ણાદિક અવતારો થવાનો હેતુજ એ છે કે અવતારી પુરુષોનાં આદર્શ રૂપ જીવન જોઈને દુનિયા સવળે માર્ગે ચાલે. વાત જોણ આના અને સત્તર પાઈ જેવી ! એક બાઈડીથી સતોત્ર માનવો હોય તે રામાવતારનો દાખલો લે, અને એટલું—અહ—શું કહું ? બે, ચાર, જોઈતી હોય ! રામના આપનો દાખલો લે ! હિંદુભાઈઓના રામચંદ્રજી તો ઠીક ઠીક ! બાઈડીની વાત આવે ત્યાં તો જંદા રમતારામને ગલીપચી થઈ આવેજ ! પણ મારી અલી એવી તો કડક ચલાવતી અને કડેર દહણી છે કે બીજાં લગન તો શું પણ બીજી સ્ત્રીના સંબંધમાં રહેજ વાત કરે તો પણ નિકાળ વાપણની માફક ડોળા ધુરકાવી મારાં હાનનંદ ગગડાવી નાંખે છે ! ઇતિહાસ પુરાણના દાખલા તો બેઠી કરીનેજ વખોડી કહાડે ! પેલા આર્થ સમાજીઓનાં મુધરેલાં એતરમાં વેલું ઘાસ ચરી આવેલી તે ઘસ, તેનુંજ પ્રમાણ મારે ! બહુ ગંજાડ કરે તો કેમ સારા પશ્ચિમના વિદ્વાનોની સહાદત ટાંકવાનો સપાટો ચલાવે ! ભાઈ ! ‘સત્ય’ માસિકમાં કંઈ પોલીસીથી દંડ તો થોડોજ ચલાવ્ય છે. સેવકનો અભ્યાસ તો અંગ્રેજીનું બહુ-હુંક, બાંડીયું પુછકું મેળવવા જેટલો આગળ વધેલો, પણ વાંચન ઉંઠાં જેટલું ! એટલે આવો સવાલ થાય કે જંદાજીનું કાફું ભાપ ! જેઠું દેલું જે !!

*

*

*

*

શિંહનો જાતિ રૂપભાવ તો એકજ સીંહલુ સાથ રહેવાનો, પણ “વાસ એવો અભ્યાસ.” રામચંદ્રનારમાં એક ભુંડી પાછળ ભટકતી અનેક ભુંડણીઓની માફક તેને પણ જંદા આગાક અસર થઈ ! સીંહરાજે ડોળા ફેરવી અવલોકન આવેખ્યુ ! એક નરી પણ અનેક પશ્ચિમના વિદ્વાનોનાં મત પ્રમાણે આવી જે બાઈડીથી કરવાનો આપત્તધર્મ નહીં પણ આનંદકર્મ સિંધવં કયું ! જાકું જોયે તેને પરમેશ્વર પૂછે—ખાત્રી કરવી હોય તેણે જોઈ લેવા, “શુભ્રતાતી” ના તા. ૬ હી કે ૧૩ મી ઐગસ્ટ ૧૯૧૧ ની અંકો ! માસ કીઝવાની મા તો તે વાંચી ને કંઠીગાર ને સીધી સડકજ

યશ મઈ ! “ વારા કેડે વારા ને સોય કેડે દોસે ” આજે તારો હાથ ઉઠ્યો તો કાસે મારો હાથ ઉઠ્યો. કાસે મારું કેહું બોપ યશ મયું હતું તો આજે મારે નામ ન લેવાય (!) તેનું કેહું બોપ ને કાતરીયું ગેપ !!

પણ મારી એકથી બહાદુરની એરી કાઢતી ગાંઠ જાપ નહીં તો ! બે બાપડીની દિમા-
પન વાંચતાની સાથે જીવણીને છેડાઈ પડી ! પડેલાં તો આ દેશનાં પ્રમણોને હડકુન કરતી, પણ
હવે તો પશ્ચિમના વિદ્વાનોને પણ દેમ-દંભા કરીને તુચ્છકારી કહાડ્યા ! અસાધની એવાદત કરી,
ખુદના દરબારમાં અપીલ મોંઘાવવા લાગી ! સંપાદકાચાર ! આ ખુદા બે ચાર કે હજાર સ્ત્રીઓની
છુટ આપનારો નહીં, પણ સર્વવ્યાપક, સર્વોત્કર્ષી, સર્વેશ્વર. મહાન પિતા પરમેશ્વર પોતેજ
હતો; અને તેથીજ અપીલના મુદ્દા બોધ, જન્મે પશુની દસીયા સાંભળી, વગર મોટોડાંએ અને વગર
શરીર ઘેર અને ગંબીર વાણીથી સુકારો આપનાં જણાવ્યું કે-“ અરે દુનિયા કે મનુષ્યો ! દેખો !
યદ જગત મેં કરીખન મેને હો અખજ મનુષ્ય પેલ કીયે હે. હિસમેં મેં આધી સંખ્યા ઊડી
ઉમર કે બાજ બચ્ચેં હોપગે. બાપી રહે ઉનમેં સ્ત્રી ચૌર પુરુષાદી સંખ્યા સગમગ સમાન હે.
દસસીયે ને એક આદમી એકસે ન્યાદી જોગત કહેજે તો બડીડી અવ્યવસ્થા દેખ જાયતી. બીચારે
અસંખ્ય આદમી, પિતા પ્રનિતા કિયે દુરે પિનામહ લીખતી સદા મર જાયગે, ચૌર હિસસ
દોપ ન્યાદી સ્ત્રી કરવાને વાસે પરવી રહેંગા. યદી કારણ કે સર્વે કી આદિમેં વેદારા મેને
પ્રકાશિત કિયા હે કે એક પુરુષ એકસી સ્ત્રી સાથ ચખાદિ કરે. ” ખસ ! મારી પેલી તો દર-
ખાતી દરખાતી ઘેર આવી, અને હું પણ આનંદ ઉત્સાહથી આજે ખુદાદેવના દેવેશ તમારાં
“ સત્ય ” માં પ્રકટ કરવા મારે મેવામાં હાજર થયો છું. અધિપતિ સાહેબ ! પ્રકટ કરી સેવકને
ઉપકૃત કરીશ.

જુલમ થયો ! જાન્યોનો ગોરો વળી ગયો ! અધિપતિરાજ ! જાગો છો કે ઉઘો છો ?
ઉઠો ઉભા થાઓ. નમે જાનિ નાહી નાંખો ! કુવે જાનિ સ્નાન કરો ! તળાવમાં જાનિ ડુબતી
મારો ! સમુદ્રમાં જાનિ સવેજ સ્નાન કરી નાંખો ! નદીમાં ઉભા રહી ગાયત્રી જાપો ! મહા અ-
ધોર પાપ યશું છે ! કહેછે કે પેલા દેવચો બહુ આગ કાઢ્યા છે ! પેલી વરોદાની મુરેલી
સીમમાં બધાં દોર એક લાકડીએ હાંકવાનેજ હાથમાં વા વાસે છે. આગળના ધરગ તો કહેતા કે,

“ દેવ ગયા હુંગરે ને પીર ગયા મકે
અંગેજના રાજ્યમાં દેડ મારે ધકે. ”

પણ આ તો તેથી પણ વાન આગળ વધી જણાય છે. મારે તે શું કરવું તેની મુજ પડતી નથી.
અંગેજ રાજ્યને ખરે દેશી રાજ્યમાં વળી આ પીડા કષ્ટથી જીવી ! જાગી તો જાગી પણ કુચિ ને લુચ-
કે આગળ વધવા લાગી ! જ્યાં જુઓ ત્યાં દેશ ! નીચાણમાં તો કહે દેશ ! કચેરીમાં તો કહે
દેશ ! વળી જોખમાં પુરં લાવેલીઓ અને પુરુષકાવયોમાં તેઓ ધુસ્સા મંડ્યા છે; છતાં ન
પાપ ધણી કે ધારી ! ન કાંઈ દાદ કે ફરીવાદ !!

મારું તો મનજ ફાંટીને ધૂમકાંઠે જાય છે ! અરે ધૂમકાંઠો તો શું પશુ આગનાં ભયુકાં
ઉઠે છે છતાં અજળ નેત્રું તો એ છે કે કલેત્રું ઠંડુગાર નેત્રું છે ! ભાગ્યામ ! પેટની તો વાંતજ ન
પુછવી ! એ તો બિચારું ભુખ લાગવાથી રહે છે ! ભુખ તરસની દરકાર રાખ્યા વગર આંધાં ધસેડે તે
બોરા કરવા માટે પેટ મહારાજ અને હપ્પા આપી રહતા રહતા મને નીચેનો લલિત હંદ લખાવે છે !

નેગાકે સપાટો ! બંદાની પોલીસીજ એવી કે પેટેલથી ખાતસી મળનો દમ દેવાં કે પંછી
દાઢ ચું કે ચાંચ કરી શકે નહીં ! મારા લલીતમાં દાઢ બુજ્જ કહારે નહીં અને કાઠબધુ ટેં ટેં
કરશે તો કહીશ કે એતો વીસમી સદીમાં નવીન પદ્ધતિથી કુદરતી ઉદ્યારો લખવાનો તરીકો છે !
સાંભળ હવે પેટ મહારાજનો લલીત !

(રાગ-સલીત ! તાલ-ખેતાલી ! સુર-ભેંસામુર !)

અરર હાથરે, પેટ બળે છે રે-વેલવેલ રે, ભુખ લાગી છે રે !

તેમ છતાં અરે, હિન્દુભાઈની-અરથીતિ દેખી ક્લથમ પકડી છે !

વાણીયા કાઠબધો, દીકરીયો ચેચે-તેમ છતાં તેઓ, દેગથી અભડાયરે !

ખાળ વિધવાને, છુદી નાંખે રે-

” ”

જત્રાએ જઈ, હોકરાં પારે-રે-

” ”

વેપાર માંહે તો, ધાળાં ધેળાં કરે-

” ”

અમ્મ દી ઝાટલે, મટન અને જોટલ-હોટલ માંહે જઈ, તેઓ ઉડાવે રે !

ગોરાળાં પીંડાળાં, સર્પ છે કબુત્ર, -પશુ દેગઓથી તોમા તોખરે !

દાંચે કરીને રે-દુખી ન થાય રે ! તે તો હિન્દુ ન કહેવાય રે !

છ કરોડ ગયા, ભણે બીજા પશુ ભંય-તેમ છતાં અરે, દેગને કેમ અડાય !

વડોટરા નરસા, ગાંધા કેમ થયા-હિન્દુઓનો વિનાશ, કેમ અટકાયો રે !

હિન્દુઓને મરણું છે, હિન્દુઓને રણું છે-હિન્દુઓને ટળણું છે, હિન્દુઓને બળણું છે !

પશુ હિન્દુ ભાઈઓ-જ્યા તો પેજો-આંખ ઝાલીને, રથીતિને દેજો !

અંતતેને ઉચ્ચ-કરશી ને નહીં-તો તમારા નાશનું ભવિષ ભાણું છું !

દેગને અડવાની-સાંભ માંહે તો-મના કાંઈ નથી, સાચું કહું છું રે !

રૂઢીના બાપની, પરવા શીઃ કરો-રૂઢીના દાસ યઈ, કમોતે કાં મરો !

આમણું ફકડું છું, ભણાં તમારાં કાજ-માનનું હોય તો માનો,

નહીંતર જમવાને માટે આ આ આ આઓ ! !

(ઝું-લલીતનું લલિત ન લટકા ! !)

દુનિયામાં બધાં માણસા જગ્યા પકડી મુશબીલજમાં આપી જાય છે. મારા એક આખલાં
પંડયા વિદ્યાશુર મેનાજ એક વખત કહેતા હતા કે જગ્યા ! કોઈ માટા અમંતદાર કે રોડ પાસેથી
કામ કદાવણું હોય તો તેઓ જમીને બેસા હોય ત્યારે જમીને અડખવાળી, હાથ નેડી, મરફો
લગાડી, નમકાર કરીને અજળ કરવી કે બેડો પાર ! પેટ ભર્યો પકડી દેડી ગવડાવનો કે બીડીયો
પૂંછી પરિમ એન્જન મગાવનાં આનંદના આશ ઉઠજે છે ! ! પશુ અધિપતિરાજ ! આજે તો
મારા કુંઘળા દાણને ત્યાં ગયો તે બીચારા જમી પરસરીને આનંદમાં બેસા બેસા બેસા વાંચનાં

હતી, ત્યાં એકાએક વોય મારે ! કોકના બાપરે ! કરતાકને ચોધાર આંધુએ રડ્યા લાગ્યા. મારોના હાનગ. ગગડી ગયાં ન પેટમાં તો કાંઈ, કાંઈ ચલા લાગ્યું ! થણું સમગ્રયું પણ રડતા જાનાજ રહે નહીં ! બહુ કરગરીને પૂછ્યું તો કહે કે ચંદ્રચામ—ઉંહ આગરામાં—ઉંહ હરમાનજ વોપરે ! —આગરામાં હરમાનજ રહન કરે છે—રે મારી માઆગ્યાગ્યા !! એમ કહીને તાણીને કુકરો મૂક્યો ને જાણે મારા નાકની ડાંડીની દીવિકા ઉપર અફળાવ તેમ ફેક્યો ! નાક પંખાળતાં મારી આંખમાંથી પાણી આવી ગયાં, પણ જાણે વાંચ્યા પછી જરાક હસી દેવાયું ! આગરામાં કોઈ લોભી ઘસ ધુતારાઘસે દેંગ મચાવી, હરમાનના માથામાં ખાડો કરી, તેમાં પાણી ભરી, આંખમાંથી જરા જરા પાણી ટપકે તેની આંખનાં કાંજાંની આણ વાળ ગોઠવીને યુક્તિ રચી હતી. લોકોમાં તરેહવાર ગપાટા ઉડી રહ્યા, કોઈ કહે કે કુકાળ ફાટશે જે કોઈ કહે કે મરજી મારશે ! કેટલાક અકલ્પના આંધમીર તો એટલે મુધીની હોકે કે સત્તાવનના બળવા વખતે પણ આ હરમાનજના ચરીરમાંથી પરસેવો છુટ્યો હતો ! અરે બાપડીયા આ વખતે તો કાણ જાણે શું તું શું ચંદ્રજશે ! મારા ઘણાં તો બીચારા આ વાંચીને હૈખતાઈજ ગયા ! પણ શું કહ્યું ઘણાં ! સત્તાવનના બળવા વખતે હરમાનજને મરણોના છુટ્યો ત્યારે રસો બપોનીક વાર વખતે તેઓને કેમ નહીં છુટ્યો ? આ કુકાળ વખતે રહે છે ત્યારે જપનીઆ વખતે કેમ નહીં રડ્યા ! મેં કાકાને કહ્યું કે બીચારા હરમાનને કોઈ ધુતારાએ નકામો ખદનામ કર્યો છે. કોઈએ હરમાનજના મસ્તિકાના કુંડતું પોકળ માહાત્મ્ય ઉધાડું કરી નાંખ્યું. તેથી ધમધાકાર કમાણી ચલાવતો ધીંગણાસ પુનરી બીચારા વંભેજ માણી ગયો !! મારી અગ્રી પણ સહ ભેતી હશે મારે અમ્યુત, કેરાવ, કંઈ છું.

“ રમતારામ ”

માસિકોના કેટલાક ખાસ લેખોનો સાર.

(જે માસિક કયા મહીનાનું છે તે જણાવ્યું નહીં હોય તે ગયા સપ્ટેમ્બર માસનું છે એમ સમજાવું)
અગ્રિજી.

દેશીયોની યુનીવર્સિટી—ઉપરના “ હીંદુસ્તાન રીવ્યુ ” (અલ્ફાબાદ) માંના લેખમાં ડૉ. આર્થ એફ. જોન એલ. એલ. ડી. કહે છે કે ૧૮૮૧ માં તેની રાજ્યાત યર્જી તે પછી તે તથા ક્યુટેની યુનીવર્સિટીએ નાપાનના આશરે ૪૨૫ હજાર હંચા અમલદારો પુરા પાડ્યા છે. તે સિફત તથા રોધ (રીસર્ચ) એવાં બે કામ કરે છે. તેમાં ૫૦ ઉપર માર્ગો છે. નાપાનીજો નાત કરનારા આગાદ છે. તેઓએ આ યુનીવર્સિટી માટે બર્લિન તથા લીપ્ઝગની યુનીવર્સિટીઓની નકલ કરી છે. જે (યુરોપના કે અમેરીકાનો) દેશ જે બાબતમાં ઉત્તમ હોય તે ખસંદ કરી તેની તેઓ નકલ કરે છે. તે યુનીવર્સિટીના પ્રિફેસરોની સંખ્યા ૧૨૨ છે પણ તેમને પગાર બહુ ટુંકા છે. નાપાનમાં સરકારમાં હંચા અમલદારોના પગાર બહુ નાના છે. પ્રિફેસરોને પણ ફાત ૧ થી ૨ હજાર રિયર દર વચ્ચે ભણે છે. નાપાનીજો ગોખણીયા જગતા છે તેથી તેમનામાં વિચારક શક્તિની અભવ ન્યુનતા છે. તેઓ ચતુરજ્ઞ ઉત્તમ ગુણોની માત્ર પરીક્ષા કરીને તેની નકલ, તેનો સ્વીકાર કરી ભણે છે. આ તેમની વિશ્વજ્ઞતા છે, પણ તેને વિરોધતા કહે કે ન્યુનતા કહેબ અને એ પ્રસિદ્ધ છે કે નાપાનમાં હજી એક પણ મહાન વિચારક (પ્રોફર) થયો નથી. ચીનમાંથી ફેલોશીમાં નાપાનીજોને

ચીનાઈ સહિત્ય 'શીખવવામાં' આવે છે, જે ગ્રીક કરતાં બહુ ઉત્તરના પ્રકારનું છે. તેથી પણ તેમની વિચાર શક્તિ કુદિત થઈ નય છે. તેમાં તત્ત્વ બહુ એકલું છે. ચીનાઈ બાપાના અક્ષરો 'અંચિ' કે બાધબોધ એવા નથી. દરેક સખ્ત તેના અર્થ પ્રમાણે ખાસ રીતે લખાય છે. સેથી તે લખતાં શીખતાંનું હુએ નીકળી નય છે । એવા ૫૦ હજાર સખ્તો શીખતાં હમઃ આખર થઈ જવાય છે. ત્યાં બીજી ખુશી એ છે કે, સરકાર તરફથી કેહાયું ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની મનાઈ નહીં. પ્રોફેસરો પોતે ધર્મ ખરું અભ્યવાદી (એન્થ્રોસ્ટીક, મીલ અને સ્પેન્સના મતના) છે. એક વખત એક વર્તમાનપત્રે ૩ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ કયા ધર્મના પક્ષપાતી હતા તે પૂછ્યું. ૪૦૦ જવાબોનું પૃથક્કરણ આ પ્રમાણે આવ્યું—ક્રીસ્ટીયન (ખ્રીસ્તીતમ ચીનાઈ ધર્મ) ૧; શીન્ટો (ખ્રીસ્તીતમ બાપાનીય) ૧; પ્રોસ્ટી ૪; જૌધ ૧૫; નાસ્તિક ૧૦; અભ્યવાદી ૨૮૨; ખાસ મત આપવા ના પાડનારા ૪૬; બાપાનીય વિદ્યાર્થીઓનાં લક્ષણ એ છે કે તેઓ મહા હિંદોગી તથા હચ્ચાબિલાદી છે; પરંતુ ગોખાણીયા છે. બાપાનું શીક્ષણ સંબંધી સૌથી મોટી સત્તા સમગ્ર કુટુંબના અધ્યક્ષ છે. તે પોતે કેહ ધર્મ માનતા નથી. છતાં કેહ ધર્મ લોકો માટે જરૂરી છે, એમ સ્વીકારે છે. તે કહે છે કે જેમ આ જરૂરી છે તેમ ધર્મ જરૂરી છે । સાંપ્રત બાપાનેના પિતા પ્રોસ્ટ હશે। તે કહે છે કે ધર્મ તે વહેમ છે; માટે જરૂર ધર્મની નહીં પણ સાયન્સના જ્ઞાનની છે । ધર્મનાં ચર્ચાઈ જ્ઞાનનાં અભાવનું આવી ટિપ્પણિય છે એ સ્પષ્ટ છે. બેસાક, તેની ટિપ્પણિય પ્રચલિત ધર્મોને ધણે અંશે લાગુ પડે છે. ટોલ્સ્ટોય ચુનીવર્સાઈટીની સાથે વિદ્યાર્થીઓને રહેવા; હોસ્ટેલો પૂછ્યું છે. તે બાપાનમાં બીજાં મકાનો પોંઠે ધર્મિકંધના બપને લીધે લાકડાંની હલકી બાંધેલી છે. ફક્ત ૧૧૧ હજાર રોકડની ૧ હોસ્ટેલમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓ રહી શકે છે.

અમેરીકનો અને મહેનત—અમેરીકનો હાંડીની દ્રષ્ટિએ કેવા દેખાય છે । એ મધ્યાનાહોળ સંત નિહાલસિંહ " હાંડીસ્તાન રીબુ " માં ૧૩ મે લેખ લખે છે. તેઓ કહે છે કે અમેરીકનોને હવે પ્રીસ્ટી ધર્મ પર કે પાસ્ટરો પર વિશ્વાસ રહેા નથી. અમેરીકન હવે માત્ર પ્રકૃતિ પૂજક તથા ધન ભક્ત બની ગયા છે. તેને હંધમાં પણ ગાંઠ રોકડનાં સ્વપ્ન આવે છે. સુતાં સુધી તે કામગીરી કરે છે. અમેરીકન વેપારી સવારના ધંધાના કાળે વાંચતા વાંચતાજ જોડા પાલીસ કરાવે ને નખડોતરાવે છે. હંધમત કરાવતાં પણ જો લખાવે છે, ને બપોરના નાસ્તે કરતાં કરતાંજ અમલદારો અને છાપાના રીપોર્ટરો જોડે વાત કરી લે છે. ને મોટરકાર પણ થીમી લાગે છે । કેન્સાસર પણ દીવસના વરડી મેજની રાતનાજ વેનમાં ઉઠે છે. એમ બેવડું કામ એક વખતમાં કરે છે. ને કામ નથી કરતા ત્યારે બસ મહા મારે છે, 'બીલ્ડ' કાંઈજ કરતા ધણી સીએમ એટલું હંદ બહાર નાચે છે કે ' જોલ ' ને અંતે અત્યંત તાચના થાકથી મરણ પામે છે. નું જોડવામાં પણ આદીના દક્ષિણીઓ તથા મધુઓથી તેઓ ઓછા ધોંધારીયા કે એછા ખર્ચાળુ નથી. ૭૭૬ ની તા. ૪ થી જુલાઈએ અમેરીકા ઇંગ્લંડથી સ્વતંત્ર થયું. તે દીવસ તેઓ મહાખર્ચ તરીકે પાળે છે. તેની ખુશાલીમાં તે દીવસે યુનાઈટેડ સ્ટેટસના લોકો ૩. ૧૦ લાખનું દારખાતું ફોડી ખુમોડા કરે છે. હવાઈઓ તથા બર્મીઓને ખર્ચ જુદો. આ દીવસના દેશાભિમાને અંગે દારખાતુની મોહકલુમાં ગયે વરસે ૫૬ લાખ બર્મી મૂલ, ૧૮૯૯ ને હંધ થઈ, અને ૩. ૮૫ લાખની કોમ્પનની ચીએ તથા ધરોને આજ લાગીને બપોં ગઈ ?

જાતક ખુદનાં અવશેષો—ની રોંધ ખોલ કરતા જે બિહારમ ગોરખપુર જલ્લાના કાશીયા ગામ ખાસે દાહમાં સરકારનાં ખ્રીસ્ત વસ્તુસાક્ષર ખાતાં તરફથી થયું છે, તે સંબંધી એક લેખ ગત બાદપદના " વેદિક મેગેઝીન " (હરિદ્વાર ગુરુકુતની મશિક મુખ પત્રિકા) માં જોવામાં આવે છે. બાહ સાંચાલુસાર મોક્ષ રામના કુશીનગર ખાતે જુદા બગવાન પરિવર્તિષ્ટને મળત થયા. કપિલવસ્તુ, વૈશાલી આદિ ૭ દેશોવેળા રામજીએ તે મહાપુરુષના રાજની પવિત્ર બસ્ત્ર સાથે માંગળી કરી પણ એ અંમુદ્ય વસ્તુની સ્વ પત્ર મોક્ષ રામજી આપવા ના પાડી ! આથી રાજ સાથે યુદ્ધની તૈયારી રામજીએ કરેવા લાગ્યા । રાખ જેવી ધીવ સાથે લડાઈ કરવાની મૂર્ખતા પ્રતિ એક દ્રોણ નામક વિદ્વાન જ્ઞાણી રામજીને ઉપદેશ કર્યો.

અને આઠ રાત્રીઓ રાખના ૮ દીરગા વહેચી લીધા. મૈર્થ રાત્રી છેલ્લી આંખો તેને બાજે કાંઈક આવ્યું. ટ્રેલુને રાખતું ખાલી થયું મરડું મળ્યું તેથી પક્ષ તેણે સૌથી ઘણો હોવાથી જામિત મળી. આ આઠ રાખમાં વિભાગ પ્રમાણે તેમાં આશ્રમ તરીકે ૮ સુયો બધવા બોદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર કરનાર અગ્રણી ૮ માંથી ૭ સુયોની નીચેની રાખ ખેંચાઈ કાઢીને તે ૬ ના ૮૪,૦૦૦ વિભાગ કર્યા અને તે કુરુર દેશદેશવંદર પોતાના ઉપદેશો સાથે મોકલ્યા જેનું સ્મારક કરવા તે દેશક રમણે સુયો ૨૪૦૦૦ માં બાજુ તે કચ્છર લેટલો પક્ષ બાજ્યે દરો પરંતુ કદા તથા પૂજ્યલુદ્ધિ ચેપુ આગળ સુમધર્મક તરીકે કામ આવે છે. કુરુનગર (સાંપત કાશી) તે સુયોમાં સ્થવમાં મુખ્ય હતું. એ નગરનું સંપૂર્ણ વર્ણન સંકોરે વર્ષ ઉપર અને આવેલા પ્રખ્યાત ચીનાઈ સુસાદરો કાઢીને અને ઉર્ધ્વ દરોચે આપ્યું હતું તેને આધારિત અર્ધ ખેંદ કામ થયું હતું, અને તે સુસાદરો કહેતા હતા તેમ જ્ઞાનના ખોદકામ કરતાં બુદ્ધની ૧૦૧ કુટ લાંબી કાંચાં આરસની મૂર્તિ મળી આવી હતી ! (ઇ. સ. ૧૮૭૭); ૧૯૦૪-૫-૬ માં વધુ ખેંદ કામ થતાં, અનેક સીકકાઓ, કીમતી પથ્થરો વગેરે મળ્યાં આવ્યાં હતાં. સીકકાપર શ્રી રાત્રી કુમાર ચાલતું નામ હતું. અને ગ્રીક રાજાઓના કાળની વિધિમાંલ તે પર લખાયું હતું. આથી તે સુય ૫ માં સતીમાં બંધાયેલું અનુમાન થયું. વળી એક તાંબાનો ધડો પક્ષ જરૂરો હતો તેની અંદર તાંબાની નળી હતી. તે નળીમાં વધુ ૨ પાંખી અને તેમાં કીણી સોનાની નળી હતી, અને તેમાં પુત્ર જેવું કાંઈ હતું ! આજ બુદ્ધની તારાની બન્ને માનવત્વ આવે છે. રસાયણિક પૃથક્કણ સાથે તે સસરી રસાયણશાસ્ત્રી ઉપર મોકલવામાં આવી છે. એક તાંબા લેખ પક્ષ જરૂરો છે, અને તેના પર ચરેલો કાટ સંભાળથી કાઢી નાંખવા પણ તે ઉદ્ભવમાં આવતાં હિતિદાસના બોદ્ધ બાજુ ઉપર પક્ષો નવન પ્રકાર પડવાનો દરેક સંભવ છે. લેખક મી. ગંગા પ્રસાદ એમ 'એ કહે છે કે મેં આ રીતે ખોદ્યો એક છે તે પાંચી પ્રતીન કુશીનગર તેજ આ કાશીમાં છે એ નિર્ણય સિદ્ધ થાય છે.

દશ અવતારો તથા પરશુરામના સંબંધમાં મી. તેલંગના વિચારો—સૌ દર્શકો દેશજન મેગેઝીનના ગાંઠમાં લેવામાં આવે છે. મના ૧૦ ઉપસાવનાંના હેતુઓનો સાર આપી તેઓ કહે છે કે " હું તે અવતારો ઐતિહાસિક માત્ર હું જન્મ તે સાથે આત્મકાંક્ષિક પણ મળ્યું અને તે બે પરસ્પર વિરોધી હામવા છતાં તેની એક વાક્યતા કેમ કરીને એક બંદો સવાજ છે જેનો કતર મેં અન્યથા આપ્યો છે. " પરશુરામ-અવતાર હોય તેા તેણે પૃથ્વીને ૨૨ વાર નાશી કરી ' એ વાત તેનાં ઉપદેશમાં બાધાકારક હોવાથી માર્યાના સમાજના પ્રમુખના ધીમેધીમેથી પ્રેમ આ લેખમાં તેનો એવો અર્થ કરે છે કે " ૨૨ ને માટે મધિમાં ત્રિસપ્તકૃત્વા રાજ વાપરો છે. તે અર્થ સ્પષ્ટ છે. દ્વિતીયો સમસ્ટી થઈ ગયા હતા તેથી તેમને ત્રણ રીતે ગર્ધાન તેમનાં પ્રાકૃતિક, અત્તિક દળ મનસિક (physical, astral and mental), સ્પર્શના સંબંધમાં સાત (૭ × ૩ = ૨૧) વાર દ્વિતીયત્વની વિલાસ સિદ્ધિ આપ્યું ! એન અર્થ મને વાસ્તવિક લાગે છે " એ અર્થ કબુલ થયો છતાં અધરે છે તે હું સમજું છું—જન્મ તેની કામના આંતરી હોય તે આકાશ દ્વિતીયને શીખવવામાં પરશુરામ ઉપસાવનાર ક્રોધમદે ન થયા તેથી તમચ્છેદ થયા જેથી સાત દ્વિતીયત્વના નમૂના ૨૫ થયા " દ્વિતીય. રામ અને પરશુરામ એકજ વખતના દળ, અને બન્નેએ બુદ્ધ કહેલું એવી વાર્તા રામાયણમાં છે તેજ વાત મી. તેલંગની ' ધીવરીને ખોલી પાડવા પુરતી છે. વળી પરશુરામજી નિદ્રિય થયા એમ લેખે સ્વીકારે છે તે ઉપસાવનાર વાદનું અર્થ ખંડન કરવા બરાબર લાગે છે.

અમેરીકામાં એક પરમાર્થી દીદી સેસાહીને મુનઘરે રોડમાં મોડીયન માનમાં મુખ્ય નગર ટ્રેલર (જેની વસ્તી ૩૦૦ ૧૧ લાખની છે) નજની હાંધી સેસાહી છે એમ મોર્ગન રીન્ડુ (કચકા) નાં મોડ મોડ રેલવેના લેખ પરથી પ્રાપ્ત થાય છે. ' મોડીયન મુનીવર્ગીય દીદી વિલાઈ-એન્ડે, આ સેસાહી રચાયો છે. ' સ્વચ્છ ના અર્થમાં કહેશ અને હાલ આ દેશમાં લગભગ સન્વાસીના નેરામાં ફરતા વેંતી મના અમેરીકન મેડીટર મી. ફેબ મોડા નખન ઉપર ટ્રેલર આવ્યા હતા તેમની પ્રે.

બાપી આ સોસાઈટીને પણ સહાયતા મળી હતી. હોદી વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત મીસ મેડ, તથા બીજા અમે-
રીકન સ્ત્રી પુરુષો “ઈંગ્લીશ સોસાઈટીના” સભાસદ તથા દિવેશી થયા છે તે મંડળનો હેતુ અમેરીકામાં હોદી-
ઓને ફેળવવાનો હતોજન આપવાનો છે. અમેરીકા આવતા હોદી વિદ્યાર્થીઓને તે. સભા યથારાકિત ધન,
સંવાદ વગેરેની સહાયતા આપે છે. મીસ મેડ કહે છે કે, અમેરીકાનો હોદીઓને અદ્યાય છે પણ દબરારીઓ
સાથે તેઓ ભેળાઈ ન જાય તે સાર પાઘડી પહેરેલી !

શંકરાચાર્ય તે કયા ? એ સંબંધી એક નાનો પણ કાંઈક વિચિત્ર લેખ, થીયોસોફીકલ સોસા-
ઈટીના માણ ઉપદેશુષ, મદ્રાસના વિદ્વાન ડૉ. સર મુખ્યદશ્ય આપર ગયા એગરદના ઇંગ્લીશન રીઝ્યુ-
માં લખે છે. તેઓ કહે છે કે ત્રણ મહાભાવો જગતમાં ઉત્પન્ન કરવા એક પછી એક આવ્યા, ગૌતમ, બુદ્ધિ
તરીકે, કુમાર શંકર રૂપે; અને મહર્ષિ મેત્રેય ગોપેશ્વર કૃષ્ણના રૂપમાં. આ વાત હું (થીયોસોફીકલ) સોસા-
ઈટીના ગુરુઓ (મહાભાવો) ના આધારથી કહું છું. તેમની શોધોમાં મને સંપૂર્ણ એકીન છે. સુકિત સાથે
આંશલ જન્મવૃત્તિ, એવા સાંકડા વિચારોનું ખંડન બુદ્ધે કીધું. તે પછી શંકર થયા. ગ્રાહ્ય કહેવું એ છે કે
તેમનો (ઇશ્વરનો લેખક કહેવા માગે છે એમ અનુમાન થાય છે) ઉચ્ચ દરજ્જેના ગ્રંથો તેણે વેદાંત રાત્ર
ઉપર બાળ્ય લખ્યું હોય એ અસંભવિત છે ! તેઓએ તો માત્ર ઉપદેશ કર્યો હતો, જેનો બહુ અસર થઈ
હતી. પોતેજ એ શીખવે તેના અક્ષર અક્ષર પર પોતેજ બાળ્ય લખે એ અસંભવિત છે. શંકર કરીને કોઈ
બાળ્યકાર થયો હશે, પરંતુ તે તેજ નામના મહાન ગુરુની પછી થયેલા હોવાને કારણે, બાળ્યકાર શંકરના ગુરુ
ગોવિંદના ગુરુ ગૌડપાદાચાર્ય માર્કુપ ઉપનિષદ પર લખેલી કાલિકા ઉપર શંકરે બાળ્ય લખ્યું છે. બૌદ્ધ દાર્શ-
નિક નાગાર્જુન એ ઇ. સ. ની ૨ છ ૩ છ સદીની મધ્યમાં થઈ ગયો તેના ૪૦૦ વર્ષ પછી ગૌડપાદ થઈ
ગયો તે નક્કી છે. હવે નાગાર્જુનના લેખોનો ગૌડપાદ ઉપયોગ કર્યો છે, અને તેના રાખો પણ વાપર્યા છે.
પરંતુ તે વાતથી તો એજ સિદ્ધ થાય છે કે શંકરાચાર્ય એક ઈ. સ. ની સાતમી સદીમાં યઈ ગયા છે. જે
પૂર્વ થઈ ગયલા માનો અને વેદાંત પ્રચારક તથા બાળ્યકાર એવા એ શંકરે માનો તોજ સર મુખ્યદશ્યની
દક્ષીણમાં વળન છે. પરંતુ તે તો મૂળજ સિદ્ધ કરવાનું છે. લેખના અંતમાં તેઓ પોતે કહે છે કે “હું
તો માત્ર સૂચના કરું છું.” મહાભાવોનાં કથન માત્ર કરતાં બાળ્યકાર ઉપરાંત બીજા શંકરનાં અસ્તિત્વ મઘે
મનને વધારે સંગીન સાગીતીઓ જોઈએ છે. મહાભાવોને જેઓ ન માને તેઓ તેમની વાતને પાત્ર કેમ માને ?

ચીનમાં ૧૬ મી સદીમાં પ્રાચીન આર્ય-ઓદય રાજતના પ્રતિનિધિઓ—ગયા હતા. તે
સંબંધી વિદ્વાતજીવ વીંગેતો આપનારો લેખ કલકત્તાની “ નેશનલ કોલેજની ” મુખ પત્રિકા, ડેન (અર્થ
પ્રબાન) ના ગત (સપ્ટેમ્બર) અંકમાં પ્રગટ થઈ છે. મી હસલવૃંદ્ર ચક્રવર્તી એમ. એ. પ્રાચીન આર્યો
એ કરેલાં સમુદગમનની લેખ માહત્તા આ મહત્વમાં કહે છે કે ઇ. સ. ની ૧૩ મી સદીમાં ચીનના પર-
દેશી વંશારખાનના ઇન્સ્પેક્ટર ચાઇ-નુ-કુવણે લખેલાં ચુ-ફાન-ચીડ (અર્થ—પરદેશી રાષ્ટ્રોનું જ્ઞાતાંત)
નામક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે, ચીનના રાજાની મુલાકાત લેવા ઇ. સ. ૧૦૧૫ માં ચાઇ દેશના લોકો આવ્યા
હતા. મહાભાવોને પૂછ્યું કે તમે કેમ આવ્યા ? તેઓએ ઉત્તર આપ્યો કે “ચીનાઈ સીવીલીઝેશનનાં પ્રસંસા
કરવા.” ચીનાઈ દિગ્ભાષી (દુભાષીયા) એણે તેમ રાજાને કહ્યું, તેઓએ બાદ ચીનાઈ મેદમાનગીરી આપી.
ઈ. સ. ૧૦૭૭ માં વળી ચાઇ દેશથી ૭૩ હોંદુ પ્રતિનિધિઓ ચીનના રાજાને મળવા આવ્યા. ચીનાઈ અથ
મુગ-શીડમાં તે સંબંધી આવેલાં વર્ણનોને “ જર્નલ ઓફ ધી ફેથલ એન્ડિયાટીક સોસાઈટીના (૧૮૬૬)
માસિકમાં ડૉ. હર્ષ આ પ્રમાણે તરુભો કરે છે—૧૦૩૩ માં ચાઇ દેશથી આવેલાં હુતમંડલ મોકલનાર
રાજા શ્રીરાજાઈ ચાઇ (૧૦૧૮ થી ૧૦૩૫ સુધી રાજ્ય કર્યું) હતો. ૧૦૭૭ માં હુતમંડલ મોકલનાર
દેવકુલ હતા (૧૦૭૦ થી ૧૧૧૮ સુધી રાજ્ય કર્યું) ; ચીનાઈ રાજાને આર્ય રાજ્યો કીનખાન, કાલ્ય,
કાંપુર, હાથીલાંત, હોંગ, સોંગા વગેરેની બેઠ મોકલી હતી. બદલામાં ચીનાઈ બાદશાહે ૭૨ હુતોને ૮૧,૮૦૦
ચાંચાની ધાતુની દેરીઓ (દરેકની કીમત ૧ રોકર થતી) અર્પણ કરી હતી. પ્રાચીનકાળમાંજ નહીં પરંતુ
આજથી માત્ર ૮૦૦ વર્ષ ઉપર હુરુર દેશો જર્ણવ આર્યજનો સમુદાયની પાર જતા તેનું આ

‘વેચુ’ તેવું પ્રમાણ નથી. ચાલ રાખ્યો તો સમુદ્ર ગમન માટે પ્રખ્યાત હતા. છેક પેચુ પધંત તેઓ છતાં છતાં ગયા હતા. કોનોમંદલનો મદ્રાસ તરફનો કાનો તે ચાલમંદલ રાજ્યનેજ અપવંશ છે.

સંમંદુલનાં બોધન વચનો—અકબર બાદશાહના વખતમાં દીક્ષીની સમીપ વનમાં રહેતા એક ક્ષી રને અવેશાલોનો સત્કાર કરવા ધન ન હોવાથી તેની યાચના કરવા અકબર પાસે ગયો. અકબર તે વખતે નીમાત્ર પડેતા હતા અને પ્રાર્થના કરતા હતા કે ‘ ઉમર મને વધુ દોષત, વધુ દેરા, વધુ સત્તા અર્પણ કર ! ’ આ સાંભળી ક્ષીર તો ચાલતોજ થયે. અકબરે તેને અટકાવી જવાનું કાણ પૂછ્યું. ક્ષીરે કહ્યું કે ‘હું તો તમારી પાસે ધનની લીધ માંગવા આવ્યો હતો. પણ ન્યારે તમે પોતેજ તેની લીધ પ્રભુ પાસે માંગો છો તો બીજારી પાસે શી લીધ માંગશી ? ૨-અમળી પહેલાં પુષ્પ યોગદ હોય છે. પછુ ચાલતા માંદોને જમવાનું રાત્રી યતાં રાત્રિ થઈ જાય છે. અતે માત્ર ક્ષી પીરસાતાં સમગ્રકાનો અવાજ સંબંધાય છે. તેમજ ક્ષીર પ્રાપ્તિમાં છે. તે પ્રાપ્ત નથી ક્રીધે ત્યાં સુધીજ વકસર છે. સમાધિ યતાં રાત્રિ યાય છે. તે વખતે ત્યાં પછુ યોગદ નથી-પ્રભુજી બારતા.

રાહત વિરુદ્ધ પ્રભસત્તાક રાજ્યનો પ્રેસીડેન્ટ—એ વિષય ઉપરના “ લંડન મેગેઝીન ” નામના માસિકમાં ચોલાના લેખમાં મી. અર્લેસ બ્લાઈટ ઉમયના લખાણાખી ઉત્તર કરીને, ત્રાજવાનું ‘ પામુ ’ રાજની તરફેણમાં નમાવે છે. રાજની દેશને, તેના કહેવા પ્રમાણે, નીચલા વિશેષ લાભો છે—પારદેશમાં રાજ તરફના એક-બાજોની પ્રભ સત્તાક રાજ્યોના એકચીએ કરતાં આંટ-મતિયા અદ્યપરીતે કાંઈ વધુ રહે છે. (૨) ને રાજ-કરોબાર કર્યો સારો હોય તો પ્રભસત્તાક રાજ્ય કરતાં રાજવાળાં રાજ્યના લગ્ગરીઓ રાજને પ્રેસીડેન્ટ કરતાં સ્વાભાવિક રીતે વધારે વફાદાર હોય છે, કાણ કે પ્રેસીડેન્ટ એક ચલાવમાન, આજે છેને કાલે નહીં બેસી ચીજ છે, ન્યારે રાજ તો અંતિદશિક પ્રતિષ્ઠા તથા નિયમના પરાતપાર પદવીધર છે. (૩) રાજ્યોની કાલિની ઓઝોની પ્રતિષ્ઠા તથા વજન રીપબ્લીકન કચ્છાપિણ્ડીઓની ઓઝો કરતાં હમેશાં માન્ય સીપુરે. સમુખ જાનુજ વધારે પડે છે, (આ તો રાજની દરિયાી લાભ થયે, પ્રભતી દરિયાી નહીં !) મી. બ્લાઈટ ક્રિષ્ટા કરે છે કે, ન્યારે દેશ કાંઈયે રશીયાના કુન્સાદા બંદરની મુલાકાને ગયો ત્યારે રાજના પ્રેસીડેન્ટ ફોરે વગર આનાકામીએ, રશીયાના-ગર તથા તેના મેંદરુક પીરાઓથી પોતે સાંસારિક ઉતરતી પકિનો હોય એમ સ્વીકારી લઈને વર્તન કર્યું હતું. (૪) રાજવણા દેશના નેજા ખાતામાં તરખીયન (રીસીધીન) બનુ સારી હોય છે કાણ કે રાજનાં વચન ઉપર તથા સંબંધે લીધે, નેજાખાતાના અમલદારે પુરોથી તાજામાં રહે છે. ને રાજ્યના તાજામાં એશીયાદીક પ્રભજો છે તે રાજ્યના તો પ્રેસીડેન્ટ નહીં પણ રાજ્યોના હોવા બેઠાએ, કાણ કે એશીયાદીક માટે તો નિશ્ચય પ્રાચીનવંશના રાજનીજ આવશ્યકતા છે.

શુન્યરાત્રી મારિકો.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ લેખાવવાનો ઉપાય— મહા કાવતા “ આપ-ખુના અંગમાં નીચે પ્રમાણે બતાવ્યો છે. તે અનંત સરતો છે. ” ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ બેઠા અથવા વસે પહેરવા માંદયા ન હતાં ત્યાં સુધી ન્યારે ત્યારે તેઓ દારતા કમા, અને રાત્રિએ સુષ રહેતા ત્યારે ત્યારે બને સમયે તેમને પુષ્ટીનો નિરંતર સાધાન સંબંધ રહેતો—તેઓનું રાત્રી સર્વા પુષ્ટીને સાધાન બેઠું રહેતું. પૂર્વે પુષ્ટી સાધેના આ સાધાન સંબંધમાં કાષ્ટ પ્રકારે ક્રોધ પ્રતિજ્ઞ નાંખવામાં આવતો ન હતો. એ સમયે એક પ્રચલિ કેટલાક દેશોએ નરમ લીલા પાસ ઉપર પહેરણ કે બંદી સરખી પહેર્યા વિના કેવળ નમ્મ સ્થિતિમાં, ગોદમાં બેઠીને આખી રાત્રી સુષ રવા રાત્રિએ નિદ્રામાં પુષ્ટીના સંબંધની તેમના રાત્રી ઉપર ને અમલદારિક અકબર થય, તેથી તેઓ ખુસ ખુસ થય ગયા ને રોળેને મગાડવાને માટે—રાત્રે પુષ્ટી ઉપર મુલાનો તથા ઉપવાનો રિવાજ એક વાર રાત્રી લેવો માટે તો સપના વ્યાધિઓને અને તેમાં પશુ જાનવંદી દુર્બલતા સર્વે વ્યાધિઓને બલ સમૂલ નાશ પામે ને. ” ! બર પણ નાશ પામે તો વ્યાધિની તો વાત નથી ?

વિદ્યમુલ્ય દરદો-કોણ-ખુલાનો કરશે ?— ‘ સપ્તમંદના ’ પૈવકકવતર “ મોં-અમ પુદ્ગા-

ના એક વંશ નીચલા પાંચ વિવક્ષણ દરદીનાં દરદ બંધુવે છે-૧-પુરુષ ઉમર વર્ષે ૩૮ નો છે. જ્ઞાતે મુસત્ર-માન છે, તેને વર્ષ ૧૧ દોઢ યુધ્ધે દરદ લાણ પોસ છે કે, દર શુભવારે મંથાદને સમયે બરોબર બાર બારોથી ઝાડો તથા ઉગ્રી ચાલુ થાય છે. તે-શુક્ર, શની સ્ત્રી, અને સોમવારના મંથાદને બંધે થાય છે, અને સોમવારના મંથાદને પછી મંગળ, બુધ, શુક્ર, અને શુક્રવારના બાર વાગ્યા સુધી કંઈ નહિ, અને પછી પાછા ઉપલાળ ઉપદ્રવો ચાલુ થાય છે. તારખર્ષે કે, સાડાત્રણ દિવસ આતમ અને સાડાત્રણ દિવસ વ્યાધી. સદરદુ દરદી સરીરે મન્યુત છે. તેને દરદ શું હશે? ૨. એરત વર્ષ ૩૦ ની છે. જ્ઞાતે બ્રાહ્મણ છે. તેને મૃતવદા (મૃતવત્સા) દોષ છે. પણ ન્યારે રૂતવતી થાય અને ત્રીજે દિવસે સ્નાન કરે ત્યારે સ્ત્રીવાર હોય. ઊકરો નન્મે ત્યારે પણ સ્ત્રીવાર હોય, ને સદરદુ ઊકરો મરે ત્યારે પણ સ્ત્રીવાર જ હોય છે. ૩. સ્ત્રી ઉમર વર્ષ ૨૨ ની, જ્ઞાતે વૈશ્ય, તેને પ્રથમ ઊકરી, પછી વાંદર, સર્પ! (વાત ખરી તેની શી સાખીતી ૧-ત્રી 'સર્પ') તે માત્ર દોઢ કલાક સુધી જીવતાં હતાં. ૪. સ્ત્રી, ઉમર વર્ષ ૪૫ ની, જ્ઞાતે વૈશ્ય છે, જેને સ્તનમાં દુધ, સરીરે પુષ્પ, પેટ અને કુશ્વા ઉપર નવા સોય, અખમુદ્રા તેજસ્વી, પેટ ખલુ મોટું; તેમ તે વિધવા છે, ઘણા તખીના કહે છે કે, તેને અવસય ગર્ભ છે. એ ચિન્હ બરાબર ગર્ભહી જેવાંજ દર્શાય છે; એને ખાનગી રીતે ધણીજ ખૂંધપેસ કરી, ઘણીજ દબાવી, પણ સદરદુ બાદ શોયવધી ખચ્ચીત સુખી નથી. પછી મારી ખાત્રી થવા માટે તેણીને મુવાધી. ને કહોરોફોર્મ નાના ડોઝમાં આપો કે પેટ સખાટ બની ગયું ને તેનો નીસો ઉતરી નતાં ફરીને ગર્ભનાં ચોન્દ કેખાવા લાગ્યાં. ૫-સ્ત્રી, ઉમર વર્ષ ૧૭, જ્ઞાતિ ફારી, પણ બીધવા છે; તેને એક બાહક નન્મેજુ ન્ખા સરીરમાં હાંડમાં બીધકુસ નહિજ હોતાં; હાથ, પગ, માથું, નાક, આંખ આંગળા, દરેક અવયવ હતું અને જીવતું હતું, તેને ખેંચવાથી લાંબું થતું હતું તે નળમયા પછી બે કલાકે મરણ પામ્યું.

યુનીવર્સિટી માટે યોગ્ય રાખે દિવે ૧-એ મંથેનાં હોળ અને એ પ્રસન્ને નિર્ણય કરવા શ નરસિંહરાવ ભોળાનાથે ૨ અખાં પાનાનો એક લેખ ગયા અખાંના (જેલા) અંકમાં લખ્યો છે. આ મ-દાન વિષયનાં વિદ્યાતાપુત્ર પ્રતિપાદનના અંતમાં વિદ્વાન લેખક એવા સાર ઉપર આવે છે કે "વિશ્વવિદ્યાલય" ને બદલે "શ. કેશવરાવ મુને યોજેલા શારદાપીઠ રાખે બહુ સુખિષ્ટ અને સુધારિત નજાય છે. "મટે સાક્ષરવર્ગની સમક્ષ એ રાખની ભગમણ પૂર્ણ આગ્રહથી હું કરું છું." તે દૈરે અમેજી રાખ માટે શુભાતી રાખ વાપરવાના સંબંધમાં આલ્સી વિદ્યા તથા આલ્સાં પાનાં રોઝવાં પડે તો શુભાતના વિ-દ્વાનેને બીજું કંઈ લખવા પુરતા કોરા કાળ રહે કે નહીં તે એક પ્રશ્ન છે.

હાસ્યજનક, વિચિત્ર તથા અદ્ભુત સમાચારો.

ત્રણસો કન્યાઓનાં માતાં!—ન્યુ યૉર્કની સૌથી ધનાઢ્ય વિધવા સ્ત્રી મીસીસ ગ્રીનના પુત્ર કર્નલ ગ્રીનના સંબંધમાં ત્યાંના પત્રોમાં જાહેર થયું છે કે, તેનાં લગ્ન ન કરવાની તેણે પોતાની માતાને આપેલી મુદત થોડા માસમાં ખલાસ થાય છે. લગભગ ૨૦ વર્ષ ઉપર ૨૬ વર્ષની ઉમરે પુત્રે માતાને વચન આપ્યું હતું-કોણ જાણે શા કારણસર આપ્યું હતું-કે હું વીસ વર્ષ સુધી પરણીશ નહીં! અહીંની માતા તો આપું વચન લેવાને બદલે પુત્ર તેની પ્રતિજ્ઞા લે તો વખતે આત્મઘાત કરે, અને આત્મઘાત ન કરે તો જલ્દી તો જરૂર મરી જાય! વીસ વર્ષની મુદત ખલાસ થવા આવવાથી તેના ઉપર, અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે દુન્યાના અનેક ભાગોમાંથી એક બે નહીં પણ ૩૦૦ પોતાનું મુલ્ય અને હાથ તેને અપેણ કરવાનાં માગાં કર્યાં છે? કર્નલ ગ્રીનની માતાં ૭૬ વર્ષની છે અને હવે વાનપ્રસ્થ થઈ છે જેથી કરોડોની દોષતનો

વહીવટ કરનાર પુત્ર યરો, એક આખી રેલ્વેના તે માલીક છે. કર્નલ કહે છે કે " ૪૬ વર્ષની મારી હાલની ઉંમર ખરેખર લગ્ન કરવા યોગ્યની છે ! લવિષ્યથી મીઠાસ ઓન હજી એ નિશ્ચિત કીધી નથી પરંતુ જે ધન સાર નહીં પણ માત્ર સારજી અને વરશે તેનેજ પસંદીય. " પણ કર્નલ ઓન તે ક્ષતિપિ કેવી રીતે પારખી કાઢી શકશે ? તે એક પ્રશ્ન છે. જો અમેરિકામાં "ગુજરાતી" નાં સિંહાવરોકનકારનો તેને ટેકા હોત તો ૩૦૦ એ ૩૦૦ ને પસંદી નાખી સવેને સંતુષ્ટ કરત ! પણ શું કરે ત્યાં " અમુક અંકુશ સહિતનાં " જાડુ સ્ત્રીપ્રત્નનીખંધી છે. કર્નલ ઓનની પસંદગી ' સ્વયંવર ' ને બદલે ' સ્વયંકન્યા ' કહી શકાય કે નહીં ? એ ગુજરાતના સાહસીએ નિશ્ચિત કરવું જોઈએ.

ખીલાડી સામે યુદ્ધ—માખીઓ સામે અમેરિકામાં ચાલતા યુદ્ધ વિષે હમે મતાંકમાં ખખર આપી ગયા છીએ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના કાન્સાસ પ્રાંતમાંથી ખીલાડી સામે યુદ્ધ કરવાની ખખર મળી છે. ખીલાડીની મુજ ને ચોખ્ખામાંથી ચીકાઓમાં કહેલા અવલોકન પછી અનેક ખખર રોગોપાદક જાંતુઓ મળ્યા હતા; અને તેથી પાળેલી લાડકડીખીલાડીઓની સુખી લેતાં શેઠાણીઓને સાવચેત રહેવા લાગ્યામણ કરવામાં આવે છે. કારણ કે તેનાં જાંતુ સુખન લેતાં વળગતાંતેને મરણ વગેરે રોગો લાગુ પડશે ! મરણીના ઉપાય તરીકે ઉંદરોના નાશ કરવા ખીલાડી પાળવાની અવેના ઇકરોએ લાગામણ કરી હતી. પણ રોમ કરતાં તેનો ઉતાર ખજાન લાગે છે !

ઉંદર બહાદુર—ઉંદરોની વીંધાવાની શક્તિનું માપ કાઢવા સાર પરીક્ષા પ્રયોગ શાલામાં તેના વડા કેપ્ટન બેનરમને અખતર કયાં હતા. પોતાના રીપોર્ટમાં તે કહે છે કે એક ઉંદર અને એક ઉંદરી, જે મળીને ૧૬ માસમાં ૮૦૦ બચ્ચાંઓ પરંપરાથી ઉત્પન્ન કરી શકે છે, અને તેમાંનો પોણો ભાગ તો જીવતો રહે છે ! આ બેતાં રોજ ૧૦૦૦-૨૦૦૦ ઉંદરો તંદુરસ્તી ખાતું મારે છે તે આકાશને ઓઘું કરવા જેવું લાગે છે !

પોરવાડ ન્યાતનો નિબંધ જ્ઞાતિમાં રહ્યું થતાં હીલ કેમ થાય છે?—શ્રી મુંબઈની સુરતી દશા પોરવાડ ન્યાતના નિબંધના સંબંધમાં મતાંકમાં હમે કેટલુંક વિવેચન કર્યું છે. એ ખીલાના ખડાની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે " આપણે શુદ્ધ પૃથ્વીમાં પછી જેમ અને તેમ જલ્દીથી તે પર વિચાર કરવાને ન્યાતનું સાંજનું યોગ્યતામાં આવશે. " તેના સંબંધમાં મતાંકમાં હમે રિકા કરી હતી કે " પરંતુ આવશ્ય ઉતરવા આવવા છતાં સાંજનું મધ્યું નથી તે તાલભંગ શરૂ થઈ ચુકવાનું સ્પષ્ટ છે. " હીલનાં કારણના સંબંધમાં, એક શુદ્ધ દમને ખખર આપે છે કે " હિત પોરવાડ જ્ઞાતિના સજ્જનોની એક સભા અથવા મંડળ છે તેના એક મુખ્ય પદાધિકારીની પત્નીનાં સંમિતને અવસર પાસે આવ્યો છે. નિબંધમાં અવરજીની ન્યાત બંધ કરવાની પણ દરખાસ્ત છે. અને તેથી એ હિત મહાતાપન્યાં ધર્મજ્ઞનીનાં સીમંતોન્નયન પૂર્વે આ ધારા પસાર થઈ જાય તો તેના પતિ અવરજીની ન્યાત જમાડવાના હ્દયો લેતાં અટકી જાય. તેથી તેઓ સીમંત પૂર્વે નિબંધ ન્યાતમાં આવે તો નિબંધની વિરુદ્ધ યજ્ઞ જાડુમન પોતા તરફ ખેંચી લાવી શકે એમ છે. એ કારણથીજ સુધારક જ્ઞાતિઓ વખત વિચારીને, સીમંત ઘઠ જવાની વાટ જુલે છે, કે જેથી કંટક વચમાંજ ન નડે ! "

પતિની સુખન કરવાની દ્રશ્ય વિષે સ્ત્રી મત!—એક મુરતી અમેરીકન સ્ત્રીએ, તેના પતિ લગ્ન થયાં પછી તેને સુખન કરતો નથી એ સમજસર પુરાણેજ મેળવવા

ફરીવારી નોંધાવી છે. તે ખજાર અનેક પત્રોમાં પ્રગટ થઈ છે. સુખાંત પત્રિકાએ દેવેશી કરવી નોંધ્યું છે. વિપ્લવ ઉપર, આ પ્રસંગને નિશિતે અનેક પ્રખ્યાત સ્ત્રીઓના સાહસિક અમેરિકન પત્રોએ અભિપ્રાય મેળવ્યા છે. મહાન ગાનારી માદામ નોડીસ કહે છે કે, પત્નિએ પત્નીને રાજા જાણે તેમાં જાણી પાંચ સુખી કરવી નોંધ્યું ! રાત્રે સુતાં, સપાંરે ઉઠતાં, ઝાંઝીસમાં જતાં, ત્યાંથી ઘેર આવતાં તથા એક બોજન વખતે સ્ત્રી મુંદર પોવાક પહેરીને જનીફનીને પીરસવા આવે ત્યારે ! એક પત્રની અધિપતિ અમેરિકન બાનુ કહે છે કે, વૈદ્યની દ્રષ્ટિથી હોષસુખન અટકાવવું નોંધ્યું. સૌથી મુંદર સુખન સ્ત્રીના હાથનું પત્નિએ લેવું જોઈ છે !

માકડોના એક નવો રામબાણુ ઉપાય—ખંભાતથી તા. ૨૨ મી ઓગસ્ટના પત્રમાં રા. જનનલાલ મેતાપસંગે બ્રહ્મસદ્દ હમને નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે:—“ મને મારા ધંધા અર્થે ધણા ગામોની મુલાકાત લેવી પડે છે, તે દરમ્યાન ઘણાસ્થળોમાં મને રાતના માકડોના જીવલભી ઉગમરા કરવા પડતા. થોડા વખત પેર હું મારા એક મિત્રને મળવા તેમને ગામ ગયા. તે પરમરનેહીએ મારો સારી રીતે સત્કાર કીધો. પણ રાતના મારે માટે જે પત્રંગ બીજાવવામાં આવ્યો તે ખરખર માકડોના લંડારણ હતો. મને તે પેર સુતાં ન કલાક પણ પુરો થયો નહિ એટલામાં તો માકડોએ મારા પર જોર અજમાવવા માંડ્યું. હું આખા શરીરે વલુરી વલુરીને યાક્યો, અને નિંદા તો કાણ જાણે ક્યાં નાસી ગઈ, અને મન માકડોને મારવા ઘેટાળખનું ને વખને મારી ‘પાકીટમાં’ લેધર કલ્સાય હતું તે મેં મારી તત્કાલ ઉપર બીજાવ્યું ને સુઈ ગયો. આશ્ચર્ય પમાટે તેવી રીતે માકડોના લોપ થઈ ગયા ! ને જાણીની રાત સુખી નિંદામાં વ્યતીત કીધી. ત્યાર પછી તેની ખજાખર દ્રાહ કરવા માટે માકડોના લંડારમાં જે ચાર વખત તેવી રીતે સુઈ ગયો પણ માકડોના ઉપદ્રવ બીજકુલ થતા પાગ્યો નથી. ” લેધર કલ્સાય પર ચામચા જતાં માકડ સરી જતા હશે તેથીજ આ ચમત્કારીક પરિણામ આવ્યું હાજે છે.

“ ઝેડી-ફૂજરી ” પેનનું પેટ લેવા અમેરિકા જનારા મુરતતા ડૉ. ધ. ટીયાલી—પોતાના ‘ અપક્ષપાત ’ પત્રમાં નીચેનું વિચિત્ર વર્ણન કરે છે:—

“ એ તમે લંડનમાં પેટ લઈને વેચતા દમજી ગીવા; તમે અમેરિકા જઈને એડીસનને મળીને પુટ્ટી દઈ દસ વીસ લાખ કમરે બાંધી ઉતરી પડોની, ” આવું કંઈક વારંવાર મારો કંઈ મિત્ર ફ્રાન્સ માલેક રેતીવાલા લોકો દેગાકાકા-લાખા કરતો તેથી મારાં મનથી હસ્યા કરતો, કે વડી હું મોટો નામચીન નર પડ્યો તે એડીસન મારા ફરમાસુ પેટ લેવાતા લેવાનો ! તે પેટ ટી-ઓનો સાહ, હું મકાઈ પુત્રનો દરખાલ; ક્યાં તે, ક્યાં મારા જેવા કુંડી દાંડીના કચરાપરી ! એ તો અનવડ હિંદમાંજ ” પારસી એડીસન ” કરીને તોપ મરાય, બાકી અમેરિકામાં તો બાર બાર વર્ષની પોરીઓ એવી છે કે એડીસનને પણ ગળવે પાલી દે. હું બહુજી જોઈ જાણી અનુભવી થઈ ચુકેલા હોવાથી એવા દયાહ મેહનો તો નહોતા બાંધ્યા, પરંતુ અમેરિકા વિના શેવટે મારા છુટકા નથીજ એમ ત્રણ વર્ષના લંડનના રહેવાસમાં સિદ્ધ કરી ચુકેલા હોવાથી દોરતો સાથે બેસી ગયા મારતાં જોજ કીડો મરતકમાં ફૂફડી આવ્યો કે બસ—અમેરિકા હવે તો જલું કરણ કે “ મૂર્ધન સાંસ્ત્રી ” એ કહી મેલેજુંજ હતું કે મારી રવિની બારી દયા ઉતરીને ચંદ્રની ઉચ્ચ દશા ચરશે (અગ્રારમે આકાશ) કે પંદર વર્ષ આરામ, સુખ, સખન, દ્રવ્ય, કીર્તિ, અને બધું ૧૦૬૫ દવ્ય જોસ રાહટ થયા વિના રહેવાનું નથી. વાન પણ ખરી, કે રવિયે કીર્તિ. તો આખી, પણ બે વર્ષમાં, છેલ્લે પાટલે બે કુચા અને બે દગ્ગર પાંડને અગ્નિ શરણ કરતો ગયો—તે પણ ખરું. આથી

જેવાં ચંદ્રના પંડજાએ નંબર ૫૦ ખરોજેડ રોડ, ચીકીકાનાં મારાં મકાન ઉપર પડ્યો કે રીંગ કંલોકમાં અમેરિકા જેવું જ એ નિશ્ચયને હું બાકી પડ્યો અને પ્યારી દિશારામ માણેકે તેને પોતાંદો રોકા આપી હિંમતમાં વધારો કરવાથી મોહામ નવીન કિન્હગીમાં મેં ભુરો માર્યો. હું સદા અર્થેજ છું ! ”

વિદ્યા તથા વિજ્ઞાન સંબંધી સમાચાર (સંટિક)

ભુદી ભુદી કેમોનાં એન્જ્યુએટોનું પ્રમાણ—હીંદુસ્તાનમાં ભુદી ભુદી કેમો, સદી-પાંતી (યુનીવર્સીટીની) કેળવણી કેટલા પ્રમાણમાં તથા કયા પ્રકારની લે છે તે સંબંધી કેટલોક જાણવાલેજ આંકડાઓ હાલ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. તે પરથી માલમ પડે છે કે, કોમોમાં લાંબુતા વિદ્યાર્થીઓમાં ૭૪ ટકા જેટલા એટલે પોણા ભાગ આર્ટસ કોમોમાં શિક્ષણ મેં છે. હીંદી કેમોમાં હીંદુ, અને હીંદુઓમાં આંકડા એન્જ્યુએટોનું પ્રમાણ સૌથી વધારે આવે છે, એ હીંદુઓ તથા આંકડો માટે સતોપકારક છે. મયા ૧૯૦૬-૧૦ માં લેવાયેલી બી. એ. ની પરીક્ષામાં હિંદીમાં એકંદર ૧૧૫૦ યવત્રા એન્જ્યુએટોમાં ૪૬૧ આંકડો, ૪૭૬ આંકડા હીંદી-વના હીંદુઓ, ૧૦૪ મુસલમાનો, ૪૬ પારસીઓ તથા ૨૮ બીજા કેમોના હતા. ૮૦૧ બી. એસ. સી. ઓમાં ૫૧૬ આંકડો, ૧૮૧ અન્ય હીંદુઓ, ૧૪ મુસલમાનો, ૫ પારસીઓ તથા ૪ બીજા કેમોના હતા. ૧૦૧ એમ. એમ. બી. યથા તેમાં ૨૬૫ આંકડો, ૨૦૬ અન્ય હીંદુઓ, ૧૩ મે. હોમિદનો, ૨૦ પારસીઓ તથા ૮ બીજા કેમોના હતા. ૨૮ એમ. બી. ઓ યથા તેમાં તે હીંદુ શૌચ બીજાને લગભગ પગડેજ નહોતો તેમાં ૧૪ આંકડો તથા ૧૨ અન્ય હીંદુઓ હતા. રેકોની સીમીઝ એન્જ્યુએટોની પરીક્ષામાં ૧૫ હીંદુઓ તથા ૩ મુસલમાનો પસાર થયા હતા. જોતીવાડીના લાંબે-શાંતિની પરીક્ષામાં ૬૨ હીંદુઓ તથા ૬ મુસલમાનો પસાર થયા હતા. કેળવણીમાં સંખ્યાતા પ્રમાણમાં પણ હીંદુઓ કરતાં મુસલમાનો એટલા બધા પછાત હોવા છતાં તેમને સંખ્યામાં સરખા હીંદુઓ નોંધવે છોડો! આશ્ચર્ય છે કે, પરીક્ષામાં પણ હીંદુઓ નેટલાજ મુસલમાનોને પાસ કરવા જેવી હીંમાયત હજી કેળવણીને ધરણમે કાઢી નથી.

કરકડમાં અગ્નિદાહ—ગયે વરસે ૮૪૦ જલુનો યયો હતો, ન્યારે આગલે વરસે ૫૫૮ નો યયો હતો. પ્રારંભમાં જોતાં આ આંકડો આશા આપનારો છે. ત્યાંની પ્રજા રાજને દાટવા કરેતાં બાળવું એ આરોગ્યશાસ્ત્રને વધારે અનુરૂપ છે એમ માનવા લાગી છે, એટલુંજ નહીં પણ ખ્રીસ્તી ધર્મ તેની વિરદ જતાં તે પ્રમાણે વર્તવા પણ લાગી છે. એથી તેમની કર્તવ્ય ભુદિ માટે ઉચ્ચે વિચાર આવ્યા વગર રહેતો નથી.

શ્રીમંતી સત્યબાણા દેવીનું ન્યુયોર્કમાં ભાષણ—પ્રખ્યાત બંગાળી બ્રાહ્મણ સંગીત શાસ્ત્રી સત્યબાણા દેવીએ થોડા વખત ઉપર ન્યુયોર્કના કોર્નેલ હોલમાં એક મોટી સભા સમક્ષ હીંદુ સંગીત એ વિષય ઉપર ન્યુયોર્કના અગ્રણી ડોક્ટર સી. એ. વીલરના પ્રયુખપદ હોળ એ એજમાં ભાષણ આપ્યું હતું. ભાષણમાં તે બાંધવે વીજાની પ્રશંસા કરી હતી, અને આર્યોનું

સંગીત દૈવી હતું એમ વર્ણવ્યું હતું. સંગીત રત્નાકર. સંગીતસાર, સંગીત પરિમિત, સંગીત-દામોદરાદિ સંસ્કૃત સંગીત વિદ્યાનાં પુસ્તકોમાં સંગીતથી અનેક દંદો નોંધેલાં હતાં. બ્રહ્મનાભ, લક્ષ્મીનાભ વગેરે તાલો યુરોપીયનો જાણના પણ નથી. ધણું ઉપર મહારાજ રાગિણી હું. બેસાડું છું તે અમેરિકાના સંગીતના સમર્થ વિદ્વાનો પણ બેસાડવામાં નિષ્ફળ ઉતર્યા છે. આ-યાંવતના સંગીતના ઉદ્ધારની આવશ્યકતા આ બાબતે સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે. પ્રમુખ સંત્યાજ્ઞાની કદર રવેશમાં ન થતી હોવા માટે દિગ્ગોરી તથા આશ્ચર્ય જતાવ્યું હતું.

નવસકથાઓ અને લાઘવિરીતો—આપણા લોકો વાંચવાના શોખીન નથી તેથી જોયો ખિન્ન રહેતા હશે તેઓ, જોયો વાંચવાના શોખીન છે તેમાંનાં પણ ધણાખરા નવસકથાજ વાંચવાના શોખીન છે એ જાણીને વધારે ખિન્ન થશે. રાજ્ય જોશાપાટીક શોસાહીની મુળની શાખાની સ્થાનિક ટાઉન હોલમાં આવેલી લાઘવિરી પશ્ચિમ હિંદમાં સૌથી મોટી છે. તેના છેલ્લા રીપોર્ટ ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે, ગયા વર્ષમાં તેમાંથી ૪૪,૦૯૧ ચોપડીઓ વાંચવાને સભાસદો લઈ ગયા હતા. તેમાંથી ૧૬,૧૭૦—સગલમ અર્થાત્તર નવસકથાઓજ હતી. આથી સ્પષ્ટ છે કે લોકો સંગીત જ્ઞાન સાદું વાંચના નથી, પણ વિશ્વાહિની પાતાંજોથી માત્ર પોતાનાં જ્ઞાનતંતુઓને તથા ચિત્તને ઉદ્દેશવાને શકાશક્તિ પ્રાકૃતિક જ્ઞાનદં મેળવવા સાદું વાંચે છે. નવસકથાઓથી જ્ઞાન નથી મળતું એમ નથી, પરંતુ તે ધણાજ ન્યુન પ્રમાણમાં મળે છે—તેનો મુળ હેતુ જ્ઞાન આપવાનો હોતોજ નથી—અને ધણીક તો જ્ઞાન હોય તે પણ ચોરી લે એવા પ્રકારની હોય છે. નાટક તથા કવિતાની ચોપડીઓ ૬૩૧ લઈ જવામાં આવી હતી. તે સંખ્યા બીજા વિષયો કરતાં મોટી છે, પરંતુ તેનો હેતુ પણ જ્ઞાન કે શુદ્ધિનો હોઈ ન શકે એ દેખીતું છે. જીવનચરિત્રોની ૧૩૪૦ ચોપડીઓ વાંચવા લઈ જવામાં આવી હતી એ કાંઈક સતોષકારક છે. ૧૪,૨૭૨ માસિક પણ ગયાં હતાં. ઉપર કહેલી લાઘવિરીતું વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૫૦ છે તે જોતાં ધનાઢ્ય તથા વિદ્વાન વર્ગજ તેનો લાભ લઈ શકે એમ છે એ સ્પષ્ટ છે. જો તેમનો શોખ અને રસતાતા પણ નવસકથાઓ ઉપરના તેમજ પ્રેમઉપરથી ઉતરના પ્રકારની જણાય છે તો બીજાઓ પાસેથી શીજ આશા રાખવી ?

સિંધુમાં પ્રિંદુ—હીંદુસ્તાનની ૩૦ કરોડ જેટલી પ્રજા આખાદી છે, છતાં તેનું માનસિક મોજન તો સમુદ્રમાં ટીપાં સમાન છે તે તેનાં પ્રેસ તથા પ્રેસના પુત્રો રૂપ પુસ્તકો તથા પત્રોની અદ્ય સંખ્યા તેમ તેમના અદ્યપર અધ્યુપથી સિંધ ધાય છે. ૧૯૧૦ ના માર્ચની તા. ૩૧ મીએ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં માત્ર ૨,૭૩૬ જાપાખાનોં હતાં. તે નિધિએ દેશમાં માત્ર ૭૨૬ વર્તમાન પત્રો તથા ૮૨૯ માસિક (વગેરે) પ્રગટ થતાં હતાં. અંગ્રેજ વ. પરદેશી ભાષાઓમાં તે નિધિએ સમાપ્ત થયલા ૧૨ માસમાં ફક્ત ૨,૧૧૨ પુસ્તકો તથા હીંદુસ્તાનની ભાષાઓમાં ૯,૬૩૪ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. માળુસ દીઠ આ આંકડાઓની સંખ્યાના પ્રમાણનું સરેરાસ શોધી કાઢવા અનેક દર્શાવના શૂન્યનો પ્રયોગ કરવો પડે.

શત્રુપ્રેયકની તેમજ આત્મભોગની પરાકાષ્ટા—મોજ શોખમાં પડેલા અંગ્રેજો હવે જાણે યથા છે, મહાસ્વાર્થી જાતી ગયા છે, સગાં સંબંધીઓની કરી દરકાર કરવા નથી એવા વિચાર ધરાવનારાઓએ નીચલી દપ્પીકનથી પોતાના મનમાં લગરીક ફેરફાર કરવો પડશે એવા હમને ભય છે ! હંમંડના દસિકસ પરજાણના બુદ્ધિશીલ નામની એક એનુન સ્ત્રી મીરસી હોટ્ટી-નું શરીર અકસ્માતથી સળગી જવાથી, હોય તથા ખીક લાગી ગયાં હતાં. રોકરોએ બાહન તથા

સી એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે બીજાની નવી ચામડી મુઝા તોજ ખાધ સારી થાય. પોતાની ચામડી આપવા, મા, ખાપ, પતિ, ચાર ભાઈ, ૩ બહેનો. ૪ કાકાઓ, પિત્રાઈઓ તથા અનેક મિત્રો તૈયાર થયાં. દરેકની થોડી થોડી મળીને એકંદર ફોજલુની થોડી થોડી છત્તી ચામડી કાપી ને તરત બાંધને લગાડી. આ શસ્ત્રવૈદ્યક લાંબા વખત ચાલ્યું અને તે ફોતેહમંદ નીવડ્યું.

ધર્મ કે ધાડ ?—વિદ્યા તથા શોધજોશની ઉત્તરિનિસાર, જનવરો પર પ્રયોગ કરવા સાર, કાયદાની રૂઝે ઈર્જાંડની સરકાર પાસેથી ખાસ પરવાના લેવામાં આવે છે. સરકાર યોગ્ય જનોનેજ તે આપે છે. ગયા વર્ષમાં ૫૪૨ હિસેક વિદ્વાનોને તે પરવાના આપવામાં આવ્યા હતા. તેમાંના ૧૨૭ ભણા આઠમીએ પરવાનાનો ઉપયોગ નહોતો કર્યો. બાકીનાઓએ પ્રાણિઓ ઉપર ૯૫, ૭૩૧ પ્રયોગો કર્યા હતા. તેમાંના ૬૦,૭૬૨ પ્રયોગો એવા ગંભીર વ્યથા કરનારા નહોતા કે જેથી બેલાન કરવાની દવા પ્રાણિઓને મુંઝાડની પડે. બાકીનામાંથી ૨૯૪૨ પ્રાણિઓને દવા મુંઝાડી અખતરો કર્યા પછી હાથે કરીને મારી નાંખવામાં આવ્યા હતા, કારણ કે અવરો એવો છે કે જો બેલાન કરવા પછી અખતરને લીધે તેની ખરાબ અસર પ્રાણિપર જાય છે થયેલી હાલ તો તેઓ દુઃખી હોયે તે કરતાં મારી નાંખવા ! એ હમરો બેલાન થવાના કિંચિત પ્રમાણમાં પણ વિદ્વાની ઉન્નાતિ કે મનુષ્યનાં દુઃખની નિરતિ યજ તે જતાવનારું કર્યું પ્રમાણ નથી.

તુલસીથી મેસેરીયા ભાગે છે !—મુંબઈ મ્યુનીસિપલિટીના ‘એક્સપર્ટ’ ડૉ. બેંટલી મેસેરીયાનો નાશ કરવા લોકોના કુતાઓ પુરાયે છે પણ તુલસી વચાવે તો વધારે સારું ! ૮ વર્ષ ઉપર આપણા મુંબઈના વાનપ્રસ્થ એંગ્લિકાઈશન અમલદાર સર જેમ્સ બર્ડવુડે ‘ટાઇમ્સ’ માં એક પત્ર લખી જણાવ્યું હતું કે, મુંબઈમાં વીક્ટોરીયા ગાર્ડન તથા આઈમર્ડ સમ્રાટના પધાન મા ત્યારે મળુરો મેસેરીયાથી એટલા તો પડકાર પડ્યા કે, તેમના હોંદુ ઉપરીએ તે બાગની ચાર પાસ તુલસી વાવી દેવતામાં. તરતજ મેસેરીયા નર થયો !! પંડેરપુરમાં વિદ્વાનોનાં દેવાવધની આ સખાસની જગ્યાનાં આરોગ્યનું કારણ પણ એજ છે કે, તેની ચોનરફ તુલસીનું જંગલ વાળી દાંધું છે અંચવા અસાર મુખી હતું.

મિશ્રિત સમાચાર-સટિક.

મદ્રાસ વગેરે દલાકાની વસ્તી—પોતાના મિત્ર પરના એક પત્રમાં મદ્રાસીઓને “કાળી ચામડી અને ઘોળી પાંચડી ધરણુ કરનાર” તરીકે મેક્સેએ મદ્રાસીમાં વર્ણવ્યા હતા. તે મની વસ્તીના આંકડા હવે પ્રગટ થયા છે. મદ્રાસ દલાકાની (ત્રાવણકોર તથા કેલ્પીનનાં સંજોગો બાદ કરતાં) વસ્તી ૧૯૧૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ૪ કરોડ, ૧૮ લાખ ૬૯ હજારની અંકાઈ છે. ૧૯૦૧ ની વસ્તી કરતાં સેંકડે આઠ ટકાનો વધારો છેલ્લી વસ્તી જનાવે છે. પ્રજાની આબાદી તથા મુખની, વસ્તીના વધારો એક અચુક નીશાની છે. લુધા લુધા ધર્માવજ્ઞીઓનું પ્રમાણ પણ જાણવાએ છે. તે દલાકામાં હોંદુઓની તેમજ તથા ખ્રીસ્તીઓની વસ્તીનું પ્રમાણ સાચી વધુ છે. દર સોમાં ૮૬ હોંદુ છે, ત્યારે મુસલમાન ૬ છે અને ખ્રીસ્તી ૩ છે. પરંતુ તે જન-

રાત થયો અને ઉમરાવોની સોનેરી સભામાં પ્રવિષ્ટ થયો. ૧૮૮૧ માં મી. ગ્લેડસ્ટને તેને મરદુમ મહારાણી વીક્ટોરીયાના ખીજમનદાર લૉર્ડ—એ દેશની સભ્યતા પ્રમાણે તે એક અભિમાનભરી પદવી ગણાય છે—ની પદવી આપી. બાદ તે વેપાર ખાતાનો ઉમરાવોની સભામાં પ્રતિનિધિ થયો. ૧૮૮૨ માં લીબરલો સત્તાપર આવતાં તેને આયર્લેન્ડના વાઇસરાયની પદવી મળી. આવા યુવાન ખીન અનુભવીને એ પદવી મળવાથી પ્રગ્નમાં વિસ્મય થયો, પણ તેણે યોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી આપી. ૧૮૮૫ માં તેને અર્લ ઓફ ક્યુની સ્ટીયાતી પદવી મળી. ૧૦ વર્ષ પછી વડા પ્રધાન મરદુમ સર હેનરી કેપેલ—એનએનને તેને કાઢીનોડનો પ્રેસીડેન્ટ બનાવ્યો. ૧૯૦૮ માં મી. એસ્લીય વડા પ્રધાન થતાં તેને લૉર્ડ એડમ્સની જગ્યાએ સંસ્થાન ખાતાના પ્રધાનનું પદ આપવામાં આવ્યું. હીંદીઓને દાન-સલાહમાં થયો અન્યાય દુર કરાવવાનું તેના હાથમાં આ પ્રસંગે હોવા છતાં તેણે તે તક જવા દીધી એ દીક્ષગીરી લયું છે. હવે તેઓ હીંદી પ્રધાનને મહાપદ છે.

૧૮૮૦ માં તેનાં લગ્ન સર ફ્રેડરીક એડમ્સની પુત્રી સીરીસ મર્ફિયા સાથે થયાં હતાં. તેનાથી તેને ૩ પુત્રી થઈ હતી, અને તેની ૧૮૮૭ માં લગ્ન પછી ૭ વર્ષે મરણ પામી હતી. બાદ ૧૨ વર્ષ સુધી લૉર્ડ ક્યુએ બ્રહ્મચર્યનું સેવન કર્યું. તેણે આ એકાંત જીવનમાં સીકાર તથા કક્ષમંથી મેળવાય એટલો શિક્ષણ મેળવ્યો. તેણે ઘણી છુટક કવિતા રચી છે. ૩૫૦૦૦ પુસ્તકોના મુંદર-પુસ્તકાલયનો તથા ૨૫૦૦૦ એકર જમીનનો તે સ્વામી છે. વળી ફેટલીક ખાણોનો પણ તે માલિક છે. ૧૮૯૯ માં ૪૧ વર્ષની વયે તેણે લૉર્ડની ડાયમંડની સૌથી નાની તથા ૧૬ વર્ષની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું, જે ઘણી ધામધુમથી કરવામાં આવ્યું હતું. તે લગ્નથી હાલજ તેમને એક સંતાન થયો છે, જે તેમને વારસ થશે. લૉર્ડ ક્યુ ઉમરાવોની સભામાં લીબરલ પક્ષના વડા છે, જે વિરૂદ્ધ પક્ષ પ્રતિ પણ જે સભ્યતાથી તેણે વર્તે છે તે સર્વ પ્રશંસાપાત્ર ગણાય છે. હાલમાં જંબાર માંડગીમાંથી તેઓ પાછો હોવા છે, આ દેશની સગામ તેમના હાથમાં છે. આ દેશ તથા સ્વદેશને મુખી કરવા તેઓ દીર્ઘાયુ થયે એવી ઈચ્છા પ્રાર્થના કરશે નહીં !

મી. રોબર્ટસન ઉર્ફ સ્વામી ધર્મદેવ—જેઓ એનર્લિન યુનિવર્સિટીના ખી. એસ. સી. છે અને આર્થ સમાજદ્વારા વૈદિક ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેઓ હવે મત્રાસ ઇલાકામાં અરુપર્થ વનિઓનો ઉદ્ધાર કરવા સાદ્ ગયા છે. દેશાંગો કરતાં પરદેશીઓનો ઉત્સાહ જુવો ! તા. ૧૭ મી તથા તા. ૧૮ મી એપ્રિલે એમણે મીરત ખાને આર્થ સમાજ તથા વેદધર્મની શ્રેષ્ઠતા પર વતહોર લાવ્યો ત્રાસા વામીરામ એમ. એ. નાં પ્રધાનપદ દરમિયાન આખાં હતાં. આર્થ સમાજના સભાસદ થયા તેમણે આગ્રહ કરવાથી, મીરતની ધોઆરોશીકથ સોસાયટીના મંત્રી ડો. બેન્ડલ, મી. અન્નેશ્યા પ્રસાદ બી. એસ. સી. મી. યુસુફસિદ બી. એ. વગેરે સભાસદ થયા હતા. એક આગ્રહ મુરોપાલન ખીરતી નથા હવે આર્થ ચક્રને મહારાષ્ટ્ર દેવદાનું નામ ધારણ કરનાર સાથે મી. ધર્મદેવ મીરતથી સહરાનપુર ઉપડી ગયા હતા. તેઓ પ્રથમ સ્વામી વિવેકાનંદના સંગમાં આવ્યા હતા. દિમાસવતા પ્રદેશોમાં પુષ્કળ ર્યા છે.

મધ માંસ નિપેધનું પ્રકરણ

ખાટકીઓનાં વાછું પત્રનો વિલાપ—હજારોના બોલો કેટલા મુશ્કેલા છે કે ત્યાંના ખાટકીઓ પશુ પોતાનાં હિત સારે ખાસ વર્તમાન પત્ર પ્રગટ કરે છે, જેનું નામ “ સુવર્ચ્ચ દેડ જી નિલ” છે. તે પત્ર વિલાપ કરે છે કે, “ કાલ બપોરે એવી દોઝાની પેઠે ફાગણની હોવાવાસનો પ્રચાર તથા શ્રદ્ધિ દેશમાં થાય છે. ” શું ઉદાહરણ !

ભયંકર ગોવધ—મુંબઈ હતાકામાં ગાયોનો વધ ફેટલા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે તે નીચે આપેલા આંકડા ઉપરથી સમજી શકાય. મુંબઈ ૪૫૪૧૧; નેક્રાયાવાદ ૬૫૬, દાદોદ ૫૮૦, ગોપરા ૨૧૯૬; સુરત ૧૮૫૧; લારખાન ૧૬૦; કંબર ૧૦૦, અમદાવાદ ૭૬૭૧; અંકેસેવર ૧૮૩; જાલુસ ૨૨૫; હાદ્રાવાદ ૬૭, (૧) નાપેસ ૧૫, કર્ચેચી ૨૮૭૮, ખાનદેશ ૪૦૧૫; કરમણ ૬૫; ખેડ ૪૦૫; નગર ૪૫૮૭; અને સાતપુરમાં ૪૨૬૬ ગાયો કપાઈ હતી. મુંબઈ હતાકામાં ૧૯૦૯-૧૦ ની સાલમાં ગાયો સુમારે ૨૩ લાખ અને આખા, બેસો વિગેરે ૧૮૦૦ લાખ કપાઈ હતી ! ગાયોનું માંસ ખાનારાઓને મોટેજ મોટે ભાગે આ વધ થાય છે. તેથી ખેતીને માટું ગુફાન થાય છે, એ કરતાં ૨૫૫૨૨ કાંઈ નથી.

શીકાર વિરૂધ્ધ એક અગત્યનો લેખ—જાંગલની પ્રસિદ્ધ ફાંદ બારોડામાં હોસ્પીટલના વડા તબીબ, પ્રખ્યાત ફાગણારી ડૉ. નેશીયા ઓટ્ટોમીના તંત્રીપણા હેઠળ પ્રગટ થતા, ફાગણારી હોમાયતી પત્ર “હેરલ્ડ ઓફ ધી ગોદાન ઓફ” (સિનેરી બુના અંગ્રેસ) ના એક ગત્રાકમાં, અંગ્રેજ નોકાનો એક કમેન્ટર ઉમશુવ પુત્ર ઓલ્ટેગલ ક્રાન્સ સ્પ્રીંગ મુશ્કેલ, “ શીકાર ”ની વિરૂધ્ધ એક સખત લેખ લખે છે. શીકારની દુષ્ટ રીતી તદ્દેખમાં ૪ મુખ્ય દલીલો લાવવામાં આવે છે:— (૧) ખોદાક મળે છે. (૨) કસરત થાય છે, (૩) ફરવા ફરવાની ગમ્મત મળે છે, અને (૪) જાનતંતુનું બજા વિકાસ પામે છે. ૧ લી દલીલનો જવાબ લેખક આપે છે કે, મુખ્ય કરીને વધુ ખર્ચને લીધે, ખાસ કરીને મહેનત કરનાર વર્ષ માંસ બોળન કરીજ શક્તો નથી. તેમને તે વગર સારી રીતે ચાલે છે. અંગ્રેજો મારે નેપોલીયનની નોકાનો નાશ કરનાર પ્રખ્યાત નેક્સન પશુ ફાગણારી હોનો. કસરત તથા ગમ્મત શીકાર કરતાં વધારે નિર્જન તેમજ વધારે સારી રીતે અનેક રીતે થઈ શકે છે. જાનતંતુનું બજા વિકાસ પામવાની વાત પણ લેખક હતી કાઢે છે.

સમુદ્રમાં ફાગણારી બહીષ્કાર ભાષણ—ફેટલા પત્રકારેલા મનીના વિરોધે હોય છે. “ ધીવન સોશીયલ રિફોર્મર ” મહીનાઓ થયાં જામુ બીજની પાછળ તેની તર્જીમાં ખાલ પોને મંગી છે, તેમજ અપહવાન પત્રમાં પણ ફાગણારી બહીષ્કાર બીજન યોગ્ય વિરોધે આવે છે. અપહવાનના મી. ધીવાણી ફાગણારી બહીષ્કારના શું કરી રવા છે તે સાંભળો:—

“ દીનશાદ પેતનહ પાંચાણી ૪૪ તા. ૨ છ ઓગસ્ટે સરકારે મનથી રીમર ઓગા-અનીકમાં હિપી ન્યુ યોર્ક તા. ૬ મી ઓગસ્ટે જઈ પહોંચ્યા હતા. માર્ગમાં મદાસાલર ઉત્તર-વર્ષ, રવિવાર તા. ૬ દિવસે તેઓને, બંદગી કરનારો આગ્રહ યવથી, બાઈબલમાંથી “ ગ્રેતર્નસ ” નાં વીશમાં પ્રકરણમાંથી “ સરગ્ય ટેકરી કરનાર છે ” એવા પ્રથમ ફક્ત ઉપર દીનશાદે વખત

કાપી હતી; જે શ્રાતાઓને એટલી પસંદ પડી હતી કે તેને 'અંગિરે નામ કાઢે.' 'સામંતી ખરામી' ઉપર લખાણથી લાપણુ આપનાનું તેઓને દખાણુ થયું હતું. તે લાપણુ 'મી. ધર્મિયાબીજી' પેનાની ગમેતાની રૂઢિ મુજબ એવાં બેશબી કીધું હતું તથા તેમાં દાઢી થતો કુટુંબી નામ એવી મેળજીવીથી ખતાવ્યા હતા કે જેટલાકાની આંખોમાં અંધુ લેરાયાં હતાં, અને લાપણુ સમાપ્ત થતાં, દારૂનો ત્યાગ કરવાના હસમ લેવા મારે બંને જોઈ શકાતાં આવી હતી. પરિણામે ૩૩ જણે મદિરા નિષેધનાં પત્રકો ઉપર માહી મેલી હતી, જેમાં ૨૩ પુરુષ તથા ૧૦ સ્ત્રીઓ હતી. કપરી વસ્તુઓ છોડનારાંમાં જેટલાક તો સ્ત્રીમતનાં અંગેજી સ્ટુવર્ડો હતાં અને ઉતાડગામાં તો વીંછમન, જરમન, શીન, સ્વીડીશ, રશીયન, આરમીનીઅન, આદિ કોમોના હતા. "અપક્ષપાત (અસ્ત.)

ઇંગ્લંડની દોલતનો કોઇ હિસાબ કીતાબ છે?—ઇંગ્લંડમાં રહેલ તથા રોકના કા-
મદારોએ હડતાલ પાડી તેમાં "સમ" ને શું? પણ તેને પણ તેનાં જાંટાં ઉડ્યા છે. ઇંગ્લંડની વર્તમાન પત્રો પુરાં પાડનાર અથેના મેથર્સ તારપોસ્થાગાને હમે પૂછાવ્યું કે "હજી" રીવ્યુ જોઈ રીવ્યુઝ" (લંડન) કેમ તપી ગાકર્યું? જવાબ આપે છે હડતાલને લીધે પાસેઈ રીગર પર ચલાવાયું નથી. પરિણામ એ આવ્યું કે જોગરડનો અંક તા. ૧૩ મી સપ્ટેમ્બરે મળવો જોઈએ તેને બદલે તા. ૧૩ મી એક્ટોબરે આ ઉણાં ફોર્મમાં ઉણાં પ્રકૃતિ પાસની વખતે અને સપ્ટેમ્બરના અંકની સાથેજ મળ્યું. તે અંકમાં ઇંગ્લંડ પરદેશો ખાતે કેટલી ગંભીર દોલત રેપાર ધંધામાં રોકે છે તેના આંકડા "ક્વાર્ટર્લી રીવ્યુ" માં ઉલ્લેખ કીધા છે, જે આશ્ચર્ય કારક છે. ઇંગ્લંડની થાપણું નીચે પ્રમાણે રોકાય છે:—હીંદુસ્તાન અને સીલોનમાં ૪૩ કરોડ પાઉન્ડ; એસ્ટ્રેલીશીયા ખંડમાં પા. ૩૬૫ કરોડ; આફ્રિકામાં પા. ૩૯૬ કરોડ; કેનેડામાં ૩૬૫ કરોડ; બીજા બ્રીટીશ અંચાલોમાં ૭ કરોડ પાઉન્ડ; સ્પાનન દેશોમાં તેજે રોકેલી મુંદીની વીગત સુધુરામ સુનાઈરેટ્ટસમાં પા. ૧૧ કરોડ; આર્જેન્ટીના (દક્ષિણ અમેરીકાનું પ્રબલસત્તાક) માં ૨૯ કરોડ; બ્રેઝીલમાં, બાપાન, ચીલી, ઇક્વેડોર, પુરુગ્વે, ચીન, પેરુ, ક્યુબા, મળીને આશરે ૪૦ કરોડ; યુરોપમાં ૧૫ કરોડ (૧૦ વર્ષો પર ૨૫ કરોડ હતાં તે થટ્યા; ખાસુર્ય દેશમાં) ૮૫ કરોડ પાઉન્ડ; ૧૯૧૦ ની અંતે ઇંગ્લેન્ડે એકર ૩ અગ્નિજ્વાળાતર કરોડ પાઉન્ડ (સ્પીલા આશરે પર અગ્નિજ્વાળા હીંદી સરકારની ૪૦ વર્ષની ફૂલ-આવક) માત્ર પરદેશોમાં રોકી છે. દસ વર્ષ પહેલાં તે કેવળ આશરે એક અગ્નિજ્વાળા પાઉન્ડ જોડી હતી. ઇંગ્લંડની વધતી જતી આપાદની આથી સારી સામીતી જોઈ છે.

ગાંધેરખખરના ભાવ.

પૃષ્ઠ	૧૨ માસ	૧ માસ	૩ માસ	૧ વખત
	૩.	૩.	૩.	૩.
૧૧	૧૦	૩૪	૧૭	૧
૧૧	૩૦	૧૭	૬	૪
૧૧	૧૫	૮	૪	૨

છુટક ગાંધેર ખખરની રૂ. ૧ ની લીટી ૪ નિરીષ્ટ
વીજત માટે ખાસ પૂર્ણપરબ કરવી. છુટા હોંડબી-
લો વહેંચવાના દરેક વખતના રૂ. ૫

ચર્યાપત્રીઓ, લેખકો, ઇ. ને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રિકામાં શુદ્ધ ભાષામાં, પત્રની એક બાજુએ, શાહીથી, તરત વાંચી સકાય એવા અક્ષરો લખેલા લેખો તથા ચર્યાપત્રો ઉપરજ લક્ષ આપી સકાયો.
૨. ચર્યાપત્ર તથા લેખોને મુદ્રાસર તથા ટુંકા હરો તેમ તે પર વધુ લક્ષ આપી સકાયો. નહીં તો સામાન્ય રીતે તેનો સારજ આપવામાં આવશે.
૩. લખનારાઓ મારી અંગત જાણ માટે પોતાનું ખરું નામ ઠેકાણું સાથે લખી મોકલશે નહીં તો તેમનાં લખાણ ઉપર લક્ષ આપશે નહીં.
૪. રદ કરેલા લેખો તથા ચર્યાપત્રો પાછા મોકલવા હું બંધાતો નથી. જેમણે જેમણે તેમણે તે સાર પોરોજની ટીકીટ મોકલી મેંગવી લેવા. મોકલ્યા પછી ૩ મહીના બાદ તે નષ્ટ કરવામાં આવશે.
૫. ઉત્તમ ક્રાંતિય વસત્ય તથા વિદ્વાનપુકત તથા પ્રમાણ્યુ યુક્ત લેખો શિવાય બીજા બહારના લેખને ક્યાન આપવામાં આવશે નહીં.

આલોકોને ખખર.

૧. આ પત્રિકાનું વાર્ષિક લવાજમ હોદુરતાનના કેઇ પણ ભાગ મરિ રૂ. ૨-૩-૦ ટપાલ ખર્ચ સહિત છે; ૧ માસનો રૂ. ૧૧, ત્રણ માસનો ૧૦ આના ને છુટક કોપીના ૪ આના જેઓ આપ્યા તર્જના આલોક થવા ચલાતા હશે પરંતુ ગરીબ સ્થિતિને લીધે સામગ્રી રૂ. ૨-૩-૦ આપવા અસાધ્ય હશે તેઓ આગમચવી દર ૭ માસે રૂ. ૧-૨-૦ મોકલશે તે પણ સ્વીકારવામાં આવશે.
૨. હોદુરતાન તથા ત્રીસોતની બહાર વી. પી. બપુ સહતું નથી તથા ટપાલનો દર દર પોસ્ટ ટીક ૧ આનો પરો છે. તેથી ત્યાં આ પાત્ર અચકીથી લખના લવાજમના તથા ટપાલના મળી રૂ. ૨-૧૨-૦ આગમચવી પોસ્ટલ એડ્રેસી મને મોકલી આપ્યા પછીજ, તેમનું આલોક નરીકે નામ નોંધવામાં આવશે.
૩. આલોક થવા પહેલાં જેમને નહુનની છુટક કોપી જોઇતી હશે તેમને તે માત્ર જ વિસાની ટીકીટ ટપાલ ખર્ચ સાથે મોકલી આપેથી મરત મોકલવામાં આવશે.
૪. કોઇપણ માસથી, આલોક થઇ સકાય છે. પરંતુ વર્ગરેલથીજ આલોક થવાની લક્ષામચ છે. જેઓ રખત નહીં લખે તેમને વર્ગરેલથી આલોક રખી પાઝવા એકો પણ મોકલી આપવામાં આવશે.
૫. માણસ મરત લવાજમ ઉપરજવાની વ્યવસ્થા ન હોવાથી આ પત્રિકા મુંબઈના આલોકને પણ ટપાલથીજ મોકલવામાં આવશે, તેમજ તેમનું લવાજમ વી. પી. થી વસુલ કરવામાં આવશે; જે માટે ટપાલ ઉપરોતની પહેલું ચક્રશે નહીં.
૬. આલોકને હમેશાં પોતાનો નજર મને આ પત્રિકાની કેઇ પણ વ્યવસ્થા વગેરે સંબંધી પત્ર લખતી વખતે, લખી જણાવવાની વિનંતિ છે. આ પત્રિકા દર માસની તા. ૨૦ મી મુધીમાં ન પહેલે તોજ તેમની તે ન પહેલેઆની શ્રદિયાદ કરવા વિનંતી છે.
૭. વી. પી. ન કરવું પરો તે સાથે આલોકને પ્રથમથીજ લવાજમના રૂ. ૨-૩-૦ નો મ. ઓ. મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે, જેઓ હમને જવે લવાજમ આપી જશે તેમની પાસે પણ વાર્ષિક લવાજમ તરીકે રૂ. ૨-૩-૦ જ લેવામાં આવશે.

મુજબ
નં. ૮૨, કાંધાવી-ગીરગામ.

મોતીલાલ ત્રિલોચનરાસ દલાલ,
કમ્પોઝ્ટ વર્કી;
તેનો અને વ્યવસ્થાપક " સત્ય "

RAMJI BHAGWAN & BROS.

GOLDSMITHS SILVERSMITHS JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS

Desire to call the attention of the public to their large varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns Carved and Plain Silverware Presentation trunks of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shah Memon Street, Bombay, Telephone No 674

रामजी भगवान् जोन्ड ब्रदर्स.

सोना, चांदी तथा क्रोडना आलु वननाने पारना सुंदर
दगीना तथा बोट देवा लायडनी भनदुर वस्तुओ

पनावनार तथा वेथनार.

रुपय, गेणभेगा आरु रुपय

देवीहान नभज १७८

हो पदरम पनामे ईश १२५५५ धान १५५५ आरु

વી. પી. કરવામાં પોસ્ટ ઓફીસની થયેલી એક ભૂલ.

ગયા સપ્ટેમ્બર માસનો એક વી. પી. થી લવાજમ વસુલ કરવા મોકલવામાં આવ્યો હતો. ધણીક તરફથી હમને ફરયાદ થઈ છે કે ર. રા ને બદલે ર. ર-૧૨-૦ નું વી. પી. કેમ આવ્યું ? ધણીકે એજ કારણથી સ્વાભાવિક રીતે વી. પી. " રીફ્યુઝ " કયું છે. તેના સંબંધમાં ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે, ' કન્સેરીકેટ ' મહેનત બચાવવા તેમજ જૂના ન થઈ શકે તે સાર રાનામાં રીવાજ સંબંધે વી. પી. ફોર્મનું લખાણ ફોર્મ પર હમે અંગ્રેજીમાં ઉપાવી દીધું હતું. તેમાં સ્પષ્ટ ર. ર-૪-૦ નું વી. પી. ઉપાયું હતું. પણ બહાર ગામ મોકલનાં પોસ્ટ ઓફીસ તરફથી કેટલાંક ખપેલાં વી. પી. ને બદલે, પોતાને હાથે લખેલાં વી. પી. નાં ફોર્મ મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. તેમ કરતાં તેની તરફથી ર. રા ને બદલે ર. રાના નું લખવાની જૂલ કરવામાં આવી હતી. તે જૂલ હમારી નહોતી. જેમણે એ કારણસર વી. પી. ' રીફ્યુઝ ' કયું હોય તેમને વિનંતિ છે કે, ર. રા નું લવાજમ હમને મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવું, તથા એક છુટા કાર્ડથી ' રીફ્યુઝ ' કરવાનું ઉપકું કારણ બચાવનાં સપ્ટેમ્બર તેમજ તે પછીના એકા તેમને મોકલી આપીને તેમનું નામ પ્રાહકની લીપમાં પાછું દાખલ કરવામાં આવશે.

આ પત્રિકાના સંબંધમાં મળેલો એક વધુ અભિપ્રાય—આ પત્રિકા રાત્રી જાનની વૃદ્ધિ કરવા જે અસ્થ પ્રયાસ કરે છે તેની કદર કરનારા અનેક અણમાંગ્યા અભિપ્રાયો પ્રારંભથી મળતા રહ્યા છે તેથી હમને સતોષ થાય છે તથા હમારો શ્રમ સફળ માનીએ છીએ. એક વધુ અભિપ્રાય " ધનવંતરિ " નામક જાણીતાં વૈદક માસિક પત્રના તંત્રી રા. લોગીલાલે " વકીલ તરફથી નીચે પ્રમાણે મળ્યો છે:—

" આપના તરફથી " સત્ય " માસિક આવે છે, તેમાંના આપના લેખો વાંચી અતિ સતોષ થાય છે. જો આપના ઉચ્ચ કક્ષાના લેખો લલિતમાં પણ પ્રસિદ્ધ થયાં કરશે તો ખરે ખર શુર્જર સાહિત્યમાં આપના માસિકથી સારા ઉમેરો થશે. "

જરૂરી વિનંતિ—વી. પી. થી હમને પત્ર મોકલશે નહીં. હમે મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલી આપીશું. " એ પ્રમાણે જે કેટલાક ગ્રાહકોએ વી. પી. ન કરવા સ્વતંત્ર આપી હતી તેમને હમે સપ્ટેમ્બરનો એક વી. પી. થી મોકલ્યો નહોતો. જેમણે હજી તે પ્રમાણે મ. ઓ. થી ર. રા નું લવાજમ મોકલ્યું નથી. તેમને વિનંતિ છે કે, પોતાનું લવાજમ મ. ઓ. થી હમને અને તેમ શીઘ્ર મોકલી આપવું. અથવા માણસ સચે ધેર અમારા ઓફીસને ફેકાણે મોકલવાનું, કે જેથી લીસાબની ચોખવટ થઈ જાય.

સત્ય.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચાસચ ઘચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યનરદ્વૃજીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હન્યસન્ ॥

શ્રમ્યેદ, ૭-૨૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાગૃત્તા બેગ છે, સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (ઘચસી) ઘચનો (પસ્પૃધાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની રેપ્લી કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યત્તરત્) એ બેમાં (જજીયઃ) ઝાલુ અડુલિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રદ્દગુ કરે છે, ધા (અસત્+જા+હમિત) જે અસત્યજ છે તેનું દબન કરે છે.

પુસ્તક ૧ છં

નવેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૫ મો.

અન્યોન્યાશ્રય.

અંગ વિના સંગ નહીં,
સંગ વિના દંગ નહીં,
દંગ વિના રંગ નહીં,
રંગ વિના ચંગ નહીં—
છાપ વિના છાપ નહીં,
છાપ વિના માપ નહીં,
માપ વિના ભપ નહીં,
ભપ વિના આપ નહીં—
સાન વિના સાન નહીં,
સાન વિના તાન નહીં,
તાન વિના દાન નહીં,
દાન વિના માન નહીં—
દામ વિના કામ નહીં,
કામ વિના હામ નહીં,
હામ વિના હામ નહીં,
હામ વિના નામ નહીં—

બુદ્ધિ વિના શુદ્ધિ નહીં,
શુદ્ધિ વિના સ્મૃદ્ધિ નહીં,
સ્મૃદ્ધિ વિના સીદ્ધિ નહીં,
સીદ્ધિ વિના વૃદ્ધિ નહીં—
ધીર વિના સ્થીર નહીં,
સ્થીર વિના ધીર નહીં,
ધીર વિના મીર નહીં,
મીર વિના ધીર નહીં—
મર્મ વિના કર્મ નહીં,
કર્મ વિના નર્મ નહીં,
નર્મ વિના ધર્મ નહીં,
ધર્મ વિના પર્મ નહીં—
વ્યક્તિ વિના શક્તિ નહીં,
શક્તિ વિના યુક્તિ નહીં,
યુક્તિ વિના ભક્તિ નહીં,
ભક્તિ વિના મુક્તિ નહીં—
મુખસાક પી. દેસી (બીટાદકર).

બ્રહ્મા તે વાયુ-દેવતા છે.

(૨)

બ્રહ્માનું વાહન હંસ કે કેમ ?

આપણી તમાનો નિરંતર સ્પર્શ કરીને અસંત મુખ્ય આપણાં, અગત્યાજ જીવને સમજાવનારના, મત્ર માત્રને લઈ જઈને જીવતને નિર્મળ કરતા, અપ્રત્યક્ષ પરંતુ નિરંતર હાજર વ્યાપક પરંતુ દોષ વસ્તુનું આગમન થતાં પોતાનું આસન હમેશાં સકારાર્થ તેને અર્પણ કરતા, જ્યારે જોઈએ ત્યારે સર્વેની સેવામાં પંખોમાત્ર હવાવેથી હાજર થનારા, જડ વસ્તુને શ્વાસરૂપે ચેતન કરનારા, ત્રીથી પણ દેશમત્ર તથા ચપ્પત્ર, ગમે તેટલા મલીન થયા છતાં સ્વભાવે નિર્મલ અને મત્રને પણ નિર્મલ બનાવનારા—એવા મહાન, એવા અનેક સદ્ગુણધારી આદિ દેવ વાયુ દેવતા છે ! તેમની જોડથી શ્તુતિ કરીએ તેટલી જોડી છે—પણ તેમની તે શ્તુતિ તેમને પ્રસન્ન કરવા નહીં કિંતુ આપણો સાર્વદાયિક દર્શાવવાનું કરવાનું સાધક છે. તે વાયુ દેવતાને કાંઈ કાન નથી કે તે સાંભળે. તેઓ તો કાનની સહિતના દાતા છે. આવા મહાન દેવનું વાહન હંસ માન્યું છે. તેને અર્થ શું છે ? હંસ નામ સૂર્યનું છે. માનુષ્યે સહસ્રાંશુ સ્તપનઃ સવિતા રવિઃ એ આદિ સૂર્યનાં અનેક નામો છે. વાયુને પ્રચાર તથા વેગ થવાનું કારણ સૂર્યજ છે, સૂર્યની ઉષ્ણતાથીજ તેમાં વેગ આવે છે. આથીજ સૂર્ય પ્રાતઃકાલમાં પાત્રકવત્ર અને દુર્બલ હોય છે તથા તેની ગરમી કમી હોય છે ત્યારે પ્રભાતેના પથન હમેશાં મંદ, શિથિલ હોય છે. સૂર્ય તપવા માંડતાં વાયુ પણ ઉજળા ભારવા મળે છે, અને જપોરના તે સર્વત્ર જળરી દોડધામ અને કુદાકુદ કરી મૂકે છે. સાયં કાળે પાછો તે જરા શાંત થાય છે. સૂર્યજ તેના વેગનું, તેના ગમનનું કારણ આ પ્રમાણે છે; તેથી સૂર્યને તેનું વાહન કહ્યું તેમાં શું ખોટું છે ? ખોટું માત્ર એટલું છે કે હંસને અર્થ પાછલા કાલમાં એપશું પંખી કયાં છે. ગ્રેફેસર આપે પોતાના સંસ્કૃત શાસ્ત્રમાં કહે છે તેમ, The description of this bird as given by Sanskrit writers is more poetical than real, (અર્થાત્) “સંસ્કૃત કવિઓએ એ (હંસ) પક્ષીનું જે વર્ણન કર્યું છે તે સત્ય કરતાં કાવ્યાત્મક વિશેષ છે.” તેઓએ હંસને કૈલાસ પર્વત પર દિમાસયની પેઠે પાર આવેલાં માનસ સરોવરનાં તીરના મૂલ્લ વતની (એબોરીજીન્સ-Aborigines) કહ્યા છે, અને તેમની કલ્પના પ્રમાણે એ હરેરા ગર્જાવતકાને અને વારાંલકાને તે તટ લાણી કુચ કરી જાય છે. અન્ય કવિઓ સાથે મહાકવિ કાલીદાસ પણ “અભિજ્ઞાન શાકુંતલ” માં કહે છે કે,

હંસો હિ શીરમાદસે તન્નિશ્રાવતેયત્વપઃ ।

(શકુંતલા, ૬-૨૭)

અર્થઃ—હંસજ ક્ષીર (દુધ) મહંણુ કરે છે અને તેમાં મિશ્રિત કરેલાં પાણીનું વર્જન કરે છે.

હવે શબ્દમાં શબ્દ, અને મુખ્ય કરીને કપાસીપાજ ખાનારી બેંસનાં જાડમાં જાડમાં દૂધમાં મણુ ૯૦ ટકા શુદ્ધ પાણી છે અને ૧૦ ટકાજ અન્ય નક્કર તત્વો છે એ રાસાયણિક પૃથક્કરણથી સિદ્ધ થયું છે, અને તે એટલે સુધી કે દુધની અંદરનાં નક્કર તત્વો લોટ અથવા પાઉડર—ચૂર્ણ તરીકે પણ સાંપ્રત રાસાયણિક પ્રક્રિયાઓના પ્રતાપથી પૃથક્ કરી શકાય છે. દુધરાગા બિયાએ આંચકુમથી દુધ કાઢવા પછી હોમેનું પાણી તથા આંચકુંમાંથી દુધ સમેત

નીકળેલું પાણી એ એ પાણીમાં કરશે ભેદ નથી. ભેદનાળાઓ વારંવાર દુધ વધારે નીકળે એ-
ટકા સાર ભેસને દહોવાની થોડી આગમ્ય ભેસને પાણી પાય છે, જે પાણીનો એક ભાગ દહો-
તા સાથે દુધમાં મિશ્રિત થઈને આવે છે. સાંપ્રત રાસાયણિક ગ્રોધાના પ્રકારમાં કવિઓનાં ક-
થનમાં સ્વયં કરતા તર્ક તથા મંથુરના માત્ર વિશેષ લાગે છે. પરંતુ તેના મૂળ આધાર તો સત્ય
પરજ છે. બે કવિઓના દ્વિપગી હંસને તમે સૂર્યના અર્થમાં ઘટાવો તો તે ઉત્તમ રીતે ઘટશે.
સૂર્યે રૂપી સ્વેન પક્ષી સાયંકાલ રૂપી ગર્ભાધાનના સમયે હિમાચલની પેટી તરફ હમેશાં અદ્રશ્ય
થઈ જાય છે; બાલુ કે તેજ તેવું રાત્રીએ રહેવાનું સ્વયં કેમ ન હોય ! વર્ષાઋતુને પ્રારંભે હંસ
પક્ષીઓ માનસ સરોવર (હિમાચલ) તરફ પ્રયાણ કરે છે એમ કવિઓ કહે છે. હવે, જેમ
દિવસનાં અંતિમ ભાગે સાયંકાલ છે તેમ વર્ષાના અંતિમ ભાગ વર્ષા ઋતુ છે. સૂર્યે રૂપી પક્ષી
પણ પોતાના વર્ષા રૂપી દિવસ (કારણ કે સૂર્યની જ્યોતિષિ શાસ્ત્ર રૂપી ચતુર્ની દ્રષ્ટિથી તો ૧
વર્ષ ૧ દિવસ સમાનજ છે) ની સાયંકાલે હિમાચલની પેટી પાર વાટ્યા જાય છે, અદ્રશ્ય થઈ
જાય છે. ઘટનાની સમાપ્તિ આટલેથીજ થતી નથી. ક્ષીરનીરને પૃથક કરવાની કાષ્ઠનામાં પંચુ
સાથી નિર્વિવાહિત શક્તિ હોય તો તે સૂર્યે રૂપ હંસ પક્ષીમાંજ છે ! તે નિરંતર દુધ તો શું
પણુ સમગ્ર વસ્તુમાંથી જલ તત્વને છૂટું પાડી નાંખે છે ! સમુદ્રના સમુદ્ર તે પી જાય છે, એવી
અદ્ભુત તેની જલશોષક શક્તિ છે. એ સમુદ્રાન કરી જનાર અગત્ય ઋષિ તે ભગવાન સૂર્ય
નારાયણ પોતેજ જુના રૂપમાં છે ! કાષ્ઠ પણુ વસ્તુમાં જલ ગમે તેવું આતપ્રાન અને શુષ્ક ભરાઈ
જેવું હશે પરંતુ સૂર્યે પોતાનાં કીરણરૂપ ફૂલ દ્વારા તેને જલર છૂટું પાડશે. કાષ્ઠ પ્રજા કરશે કે કુ-
ધમાં વાસ કરતા જલનેજ. છુટા પાડ્યા ઉપર કવિઓ કેમ ભાર મુકે છે ! તેના ઉત્તર સ્પષ્ટ છે.
દુધમાં જળા નેટકું આતપ્રાત અને સંપૂર્ણ મળી મધુ હોય છે તેટલું બીજી કાષ્ઠ યીજમાં
મળી ગયલું લાગતું નથી. તે છૂટું કરવું સાથી મુશ્કેલ લાગે છે. હંસને જ્યારે સૂર્યથી પૃથક્
કરવો ત્યારે પણુ સૂર્યની જે શક્તિઓ અને શુભો છે તેજ હંસમાં કદાપી છે. એ શું અર્થ
સૂચક નથી ?

પક્ષીતે કેમ વાહન તરીકે કદર્યું ?

એવી પણુ ચંકા ધણીને થતી હશે કે જ્યારે અન્ય દેવતાઓનાં વાહનો પશુઓ
હોય છે ત્યારે બ્રહ્માનું વાહન હંસ પક્ષી કેમ કદર્યું ? તેના ઉત્તર પણુ હંસને મૂળાર્થ
સૂર્ય હોતો તે છે. પક્ષી પેટેજ ગળનમાં રોજ સૂર્ય પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ઉઠે છે ! અને હંસને રંગ
પણુ સ્વેત કદર્યો છે તે પણુ સૂર્યનાં સ્વેત રંગનું અનુસરણ જ છે !

બ્રહ્માનું નિવાસસ્થાન અને પુરંકર તીર્થ.

વિશ્વનું નિવાસસ્થાન ક્ષીરસાગર અને રૂદ્રનું નિવાસસ્થાન કૈનાસ પર્વત કદર્યું છે. પરંતુ
બ્રહ્માનું તેવું નિવાસ સ્થાન કદર્યું નથી. તેવું કારણ પણુ એજ છે કે બ્રહ્મા વસ્તુનાં વાયુ દેવતા
છે, અને પ્રસિદ્ધ છે કે વાયુનું કાઈ નિશ્ચિત નિવાસસ્થાન હોઈ શકેજ નહીં. તે તો નિરંતર અવાગ-
માન, અને ગતિમાન છે. તે કદાપિ વિશ્રામ લેતો નથી. વાયુના પરમાણુનો સ્વભાવજ અનિર-
રહીને નિયુક્ત દિશામાં પર્યટન કરતાજ છે ! તેથી તેવું નિવાસ સ્થાન અકલ્પ્ય થઈ પડે છે.
ટલુંજ નહીં પણુ જગત્કર્તાની કલ્પના કરો તો પણુ બ્રહ્માના શુભનો તેથી ઉચ્ચે વ્યાધાન સાથ
એમ છે.

અહાતું એક નિવાસસ્થાન છે ખરું. અને તે કમલ છે. તે પરથી તેમનું એક નામ કમલાસન એવું પણ પડ્યું છે. પરંતુ કમમાં કમ સામાન્ય મનુષ્ય જેવડા અહા નાના સરખા અને કામત્ર કમલનાં નાળુક પાંદડાં ઉપર માથું શકે તેમજ કમલપત્ર તેમના બારે દાણુભર પણ સહન કરી શકે એ અસંભવનીય છે. તેથી એજ અનુમાન પર આવ્યું પડે છે કે અહા તેમજ કમલ એ બેના વર્તમાનથી કાંઈ જુદાજ અર્થ હોવા જોઈએ. અહાનાં અર્થ તો નિશ્ચય કરી ગયા છીએ. કમલના હવે કરીયું. કમલનું એક નામ “પુષ્કર” છે. વિસાવસુન રાજીવ પુષ્કરાંભોરુહાણિ ચ અર્થાત્ બિસ, પ્રસન્ન, રાજ્ય, પુષ્કર, અંબોરુદ્ધ આદિ અનેક નામ કમલનાં છે. હવે લક્ષમાં રાખો કે પુષ્કર એનામ આકાશ અંતરિક્ષનું પણ છે. અંધરમ્ । ઘિયત્ વ્યોમ । ઘર્હિઃ । ધન્ય । અંતરિક્ષમ્ । આકાશમ્ । આપઃ । પૃથિવી । મૂઃ । સ્વયમ્સૂઃ । અધ્વા । પુષ્કરમ્ । સાગરઃ । સમુદ્રઃ । અધરમ્ । શતિ પોઢશાન્તરિક્ષનામાનિ (નિ. ૧-૩.)

અગવેદના ૭ મા મંડળના ૩૫-૧૧ માં પણ પ્રહ્ણાવિંશ્યેન વિશ્વેદવાઃ પુષ્કરેત્વાદહન્ત । ઇશાદિ મંત્રની વ્યાખ્યા કરતાં, લગ્નના ચાંદ્રચાર્યજી પુષ્કરમન્તરિક્ષં પોષાતિ સૂતાનિ । કહીને “ પુષ્કર ” નો અર્થ અંતરિક્ષજ કરે છે. અહાનું નિવાસસ્થાન આ પ્રમાણે કમલ કહેતાં પુષ્કર અને પુષ્કર કહેતાં અંતરિક્ષ હતું. અને અંતરિક્ષ કેવું નિવાસસ્થાન છે ? નિરસદેહ જે તે ઇર્ષાનું પણ નિવાસસ્થાન હોય તો તે વાયુ દેવતાનું છે. વાયુ તેજ અહા છે. માત્ર દૈદિક રાજ્યોના બાહુ અર્ધાંનો લાભ લઈને, અસંકાર સાથે હૃદયી આદ્ય ૨મ-૨મવાથી હંસવાનું ખસવું થઈ ગયું છે અને મૂલનો બૂધાવો અને ઘોંટાલો યદ ગયો છે. આટલી ઘટનાથી પરિસમાપ્તિ થતી નથી. અહાનાં નિવાસસ્થાન તરીકે પ્રારંભમાં કમલને રથને પુષ્કર જ રાખે વપરાતો હતો. અહાનાં રથૂલ મૂર્તિ નિવાસસ્થાનનું નામ “ પુષ્કર ” જ આવ્યું છે કે જે રથજ અજમેરથી ચોડા માછળ દુર આવ્યું છે.

અહાની મૂર્તિ કેમ નથી પૂજાતી ?

લૌકિક વાચકો એવી છે કે, અહાએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સાથે બિલસ વર્તન ચલાવ્યું તેથી તેને તેના પુત્રોએ શાપ આપ્યો કે “ તમારી આજથી કાંઈ પૂજા કરશે નહીં. ” પરંતુ અહા જેવા મહાતાની દેવેશ્વર, એવું કર્મ કરે અને એના પિતાના પુત્ર પિતાને શાપ દે એ કાંઈ તત્ત માની લેવા વાત તો નથીજ. જે કે એ દંતકથા સત્ય નથી તોપણ તેનું કારણ સત્ય છે ! અહાની પૂજા નથી તેનું કારણ બીજું કાંઈ નહીં પરંતુ તેની મૂર્તિ નથી તેજ છે અને તેની મૂર્તિ હોવી અસંભવિત છે. નરનારાયણ, રામકૃષ્ણદિ દેવી મહાપુરુષો ઐનિદાસિક હતા, અને તેમની આકૃતિ હતી તેથી તેમની મૂર્તિ પ્રતિનિધિ રૂપ સંભવે છે. સૂર્યની મૂર્તિ પણ સંભવે છે, કારણ કે તેની આકૃતિ છે. પરંતુ જેને આકૃતિજ નથી, જે દેશ કે દિશાથી બંદ નથી, જેને રંગ, રૂપ, હાથપગ કે અવયવજ નથી, જે હવનમુક્ત પેદા, અદ્રશ્ય રીતે ઇચ્છાનુસાર વિચરે છે એવા વાયુ હિં અહા દેવતાની મૂર્તિ કેવી રીતે કલ્પી શકાય ? કલ્પના ઉદ્ભવતી મુશ્કેલ છે. મૂર્તિપૂજના યુગમાં જે અહાને સર્વથા મનુષ્યદેહવારી માનવા હતાં તો જરૂર તેની મૂર્તિ ખડી થઈ ચૂકી હતે. પરંતુ મૂર્તિપૂજના પ્રચારના પ્રારંભમાં આપે પ્રગટે. અહા તો વાયુ છે એવું કાંઈક પણ સ્પષ્ટ જ ન હતું તેથી તેની મૂર્તિ મૂલથીજ નિષિદ્ધ ગણાવતી અને તે વિચારપરંપરા (વાયુનું તે ઉપનામ માત્ર હોવાનું પાછળથી બૂસાઈ જવા છતાં) તો ચાલુજ રહી. તેથીજ તેની

મૂર્તિ તથા તેની મૂર્તિની પૂજા અટકી ઉઠે. "તમારી પૂજા નહીં થાય" એ શાપ આપવાની કલ્પના પાશ્વળી મૂર્તિપૂજા નહીં થતી જોઈને કલ્પનાત્રિય કનિષ્ઠાએ ધરેલી લાગે છે. લોકમાન્ય તા એમ છે કે શાપ પ્રથમ આપ્યો ને પૂજા પછી બધે યજ્ઞ ઐતિહાસિક અને શાસ્ત્રીય ચક્રથી જોતાં પૂજા પ્રથમ બધે હતી અને શાપ પછી આપ્યો (કલ્પાપો) એમ લાગે છે.

બ્રહ્માની પૂજા ન હોવાનાં અનેક અન્ય કારણો કલ્પામાં છે. મહાશિવ પુરાણમાં વળી અવનુજ જોવામાં આવે છે. એક લાંબી વાર્તા તેની ૨૭ સંદેહતામાં આપી છે, જેના સાર એ છે કે કે દિવ્ય, અપ્રમેય સ્થાનના પાર પાળી ઇશાણ્યું જેમવા બ્રહ્માએ વિષ્ણુ સાથની સ્પર્શ કરી વિષ્ણુ સાથે યુદ્ધ કર્યું, અને વળી અસત્ય જોઈતા કે મેં તે સ્થાનના અન જોયા ! તેવું અસત્ય જોઈતા સાર તેના પ્રદાર કરવા શિવે ભૂકૃતિના મધ્યમાંથી હોત ઉત્પન્ન કર્યો. પછી શિવે શાપ દીધો કે " લોક વિષે તમારા ઉત્સવ તથા સહાર થશે નહીં, પરંતુ અમિહોત, તથા યદ તમારા વિના નિષ્કલ જશે (શિવપુરાણ ૨-૮-૧૬૨). આ પ્રમાણેની એક બીજીની વિરુદ્ધ જાતી વાતો સૂચવે છે કે, હા કહો કે ના કહો, બ્રહ્માની પૂજા થતી નહીં હોય તદિજ તેવું મૂલ કારણ ન જાણનારાઓની હિસાસા વખ કરવાને ઉપત્તિ જેવી વાર્તાઓ કલ્પનામાં આવેલી અને તેઓની હિસાસા ગમે તેવા ખુલાસાથી વખ થતી તેથી તે સમયના વિદ્વાનોનું કામ બહુ આસાન સહ પોરું હોયું જોઈએ એ નહીં છે.

બ્રહ્માની મૂર્તિની પૂજા ન હોવાનું એક બીજું મોટું કારણ છે. મૂર્તિપૂજા થવા પૂર્વે તેમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠાની ક્રિયા કરવી પડે છે. પ્રાણનાં પ્રતિષ્ઠાન પૂર્વે તે શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિથી જડ માનવામાં આવે છે. જૈન બુદ્ધિમાં તીર્થંકરોની મૂર્તિની પણ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે હિંદુ મૂર્તિઓની પણ કરવામાં આવે છે. બીજા દેવાની મૂર્તિમાં પ્રાણનું પ્રતિષ્ઠાન સંભવે છે. પરંતુ પ્રાણરૂપ વાયુમાં પ્રાણનું પ્રતિષ્ઠાન સંભવતું કે ઘટતું નથી. મૂળમાં અમૂર્ત્ય તેની મૂર્તિ અને વળી મૂળમાં પોતે પ્રાણ તેમાં પાજ પ્રાણ નવા તે લાવવા ક્યાંથી? બીજા દેવો તો વાયુ-પ્રાણથી પૃથક છે તેથી તેમનામાં પ્રાણનું આરોપણ સંભવે છે, પરંતુ વાયુમાં નહીં તે તો પોતાની ખાંધ ઉપર બેસવાવાળી વાન જેવું થયું ! એટલુંજ નહીં પણ વાયુ ચક્ર સીધાની ઇંદ્રિયથી મુગ છે, નિરંતર સમીપ છે. તેથી પણ તેની મૂર્તિની આવશ્યકતા લાગેલી નહીં; કારણ કે મૂર્તિપૂજાને પણ પક્ષ એજ છે કે મૂલ દેવ અપ્રત્યક્ષ હોય તો પ્રતિનિધિ તરીકે મૂર્તિ કામમાં આવે છે. પણ વાયુ દેવતા તો સત્ત્વિવસ્ત, નિરંતર સમીપ અને જાને હાજર છે. તેથી તેને પ્રતિનિધિ જોઈએ શાને ! તે ગેરહાજર હોવાના સંભવ હોય તોજ પ્રતિનિધિ તો સંભવે ! આમ અનેક કારણોથી બ્રહ્મા (વાયુ) ની મૂર્તિપૂજા, મૂર્તિપૂજના કામમાં પણ પ્રચરિત થઈ નહીં. સમસ્ત લોકોમાં માત્ર ચાર સ્થળેજ બ્રહ્માનાં મંદિરો છે અને તેમાં તેની મૂર્તિઓ છે. અને એ ચારે સ્થળ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોનાં રચન નથી. બહુ અર્ચાવીન કામમાં એ મૂર્તિઓ વેદાનુસાર પુરાણ ગ્રંથોના અંતર્યામીઓએ સ્થાપેલી હોવી જોઈએ. બ્રહ્માની મૂર્તિ પુરાણાનુસાર વર્ણિત છે.

બ્રહ્મા મુષિ.

બ્રહ્માને ચારે વેદના જ્ઞાતા માનવામાં આવે છે. વાયુથીજ વાણી માત્ર છે. અને વાણીથીજ

* પુષ્કર, ઈંદર (રજપુતાના) દુહડી (ખુરેશખંડ) કાલકલ (મત્તપાર) એ ૪ સ્થળે બ્રહ્માની મૂર્તિઓ છે. નવાં " ઈંદ્રપીરીયલ ગેઝીટીયર " માં આદ્ય કુકનો લેખ.

જ્ઞાનને વ્યવહાર મુખ્ય કરીને થાય છે તેપરથી તેમજ આ પૃથિવી પરની માનવસૃષ્ટિની આદિમાં બ્રહ્મા નામક એક જાગ્રિ થઇ ગયા તેપરથી, ચતુર્મુખી હોંદુ ત્રિમૂર્તિના બ્રહ્માને પણ વેદજ્ઞાતા કરવા છે. વસ્તુતઃ વેદજ્ઞાતા બ્રહ્મા તો મનુષ્ય દેહધારી હતા, અને તેમને બ્રહ્મા નામક વાયુ દેવતા સાથે કરો. સંબંધ હતો નહીં. જોશિએ ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે,

તદ્વેતદ્બ્રહ્મા પ્રજાપતય ઉવાચ । પ્રજાપતિર્મનવો મનુઃ પ્રજાભ્યઃ ॥

જા. ઉ. ૩-૧૧-૪; ૮-૧૫-૧.

અર્થઃ—બ્રહ્માએ એ જ્ઞાન પ્રજાપતિને કહ્યું. પ્રજાપતિએ મનુને કહ્યું. મનુએ પ્રજા જ્ઞાને કહ્યું.

આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રહ્મા એક પ્રસિદ્ધ જાગ્રિ હતા. મુંડકોપનિષદમાં જાગ્રિ બ્રહ્માની આ પ્રમાણે સ્તુતિ-પ્રશંસા કરી છે:—

બ્રહ્મા દેવાનાં પ્રથમઃ સમ્યમ્ભૂત વિશ્વસ્ય કર્તા ભુવનસ્ય ગોપ્તા ।

સ બ્રહ્માવિદ્યાં સર્વવિદ્યાપ્રતિષ્ઠામયર્વાય જ્યેષ્ઠપુત્રાય માહ ॥

અર્થઃ—બ્રહ્મા દેવામાં પ્રથમ થયા, તેઓ વિશ્વના કર્તા તથા ભુવનના રક્ષક હતા. તેમણે સર્વે વિદ્યા પ્રતિષ્ઠા પાતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અથર્વાને કહી.

હવે જો વેદજ્ઞાતા, અને વેદજ્ઞાનના મૂલ પ્રચારક મહર્ષિ બ્રહ્મા તેજ ચતુર્મુખી બ્રહ્મા હોતો આવરણ, યા તો મુંડક ઉપનિષદમાં બ્રહ્માના કેટલેક સ્થળે સાત તો કેટલેક સ્થળે દશ, મરિચી આદિ પુત્રો ગણાવ્યા છે તેનાં નામ હોતે, અથવા તો પુરાણોમાં જેવાં એ સાત અથવા દશ પુત્રોનાં નામો આવે છે તેમાં ‘પુત્ર અથર્વાનું’ નામ જરૂર હોતે, કદાચકે વિદ્યાનું પુરાણકારીની કૃતિ કરતાં મુંડક ઉપનિષદ સર્વાનુમતે અતિ પ્રાચીનતર છે અને પુરાણકારી એ ઉપનિષદથી અજ્ઞાન હતા એમ માની શકાશે નહીં. પરંતુ તેમાંનું એક નથી. કેમકે પછી પુરાણમાં બ્રહ્માના કેમકે પછી પુત્રનું નામ અથર્વા નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રહ્મા નામના એક જાગ્રિ હતા, અને તેની ખ્યાતિ ત્રિમૂર્તિના બ્રહ્માના ઉપશોભમાં લેવામાં આવે છે.

સત્ય ત્રિમૂર્તિ.

વેદના મુદ્દાર્થ સરસ કરનાર ગ્રંથાન પરમાર્થિક મુનિ યાસ્કાચાર્ય કહે છે કે, ત્રિસ્રણ દેવતા इति त्रैलोक्यतः । अग्निः पृथिवीरूपानः । वायुवेन्द्रोवात्तरिक्षस्थानः । सूर्यो-
 -रूपानः । अर्थात् त्रैलोक्यतः अग्निः पृथिवीरूपानः । वायुवेन्द्रोवात्तरिक्षस्थानः । सूर्यो-
 -रूपानः । अर्थात् त्रैलोक्यतः अग्निः पृथिवीरूपानः । वायुवेन्द्रोवात्तरिक्षस्थानः । सूर्यो-
 -रूपानः । अर्थात् त्रैलोक्यतः अग्निः पृथिवीरूपानः । वायुवेन्द्रोवात्तरिक्षस्थानः । सूर्यो-
 -रूपानः । अर्थात् त्रैलોક્યતઃ અગ્નિઃ પૃથ્વીરૂપાનઃ । વાયુવેન્દ્રોવાત્તરિક્ષસ્થાનઃ । સૂર્યો-
 -રૂપાનઃ । એવાં ત્રેલોક્યના ક્રમવાનુસાર ત્રણ દેવતા છે. અગ્નિ દેવતા પૃથ્વી પર છે. અંતરિક્ષ-
 માં વાયુ છે તથા દુર્યોક્કમાં સૂર્ય છે. અને એ ત્રણ અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યનાં નામ પાછળથી દેવતાને દે, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ થયાં છે. બ્રહ્મા-સંબંધી ખુલાસો યથાશક્તિ આ લેખમાં કરી ગયા છીએ. જો ખુલાસાની હમારી ટીકી તથા તર્ક હમારા મૂલ વાચકોને પસંદ છે એમ પ્રતિત થશે તો એજ પ્રમાણે વિષ્ણુ તે સૂર્ય છે તથા મહાદેવ તે મૂળના અગ્નિ દેવતા છે તે સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન આગામી અંકમાં આદરીશું.

અંતમાં, સ્વીકારવું જોઈએ કે આ લેખ કાંઈ જમી હમારાજ લેખમાંથી અને અસત્ય મંથાવલોકન કરીને ઉપગતી કાઢશે નથી. એટલે ભાગે ધણક વિદ્યાનેના મનોને આધાર લીધો છે.

આપણા ઘરમાં વસ્તી કેટલીક અમાનુષી પ્રજાઓ-તેનાં અસ્તિત્વનાં કારણો અને નાશના ઉપાયો.

બહાળા કુટુંબકીયા સહિત રહેતા એક અસહી વિમાનના હીંદુનાં જૂના પુત્રાણા ઘરમાં રહેતી અમાનુષી પ્રજાની તમે કોણક વખત પુરસદ કહાડીને મળ્યારી કરશો તો તમને શું માનમ પડશે ? આંકડાથી તમારી પત્થરપારી જરૂર બરાબ જશે. એકાદ મધપૂડો, એકાદ સાપ, આથરે ૨-૩ ખીચાડી, ૩૦-૪૦ ઉંદર, ૪૦-૫૦ કંગોળીઆ, ૫૦-૭૫ ધીસાડી, ૧૦૦-૧૫૦ વાંદા, ૨૦૦-૩૦૦ ક-સારીઆ ૩૦૦-૪૦૦ મચ્છર, ૫૦૦-૭૦૦ માકડ, થોડાક ચાંચ, ઘણાંક મગજરાં, અને અગણિત માખીઆ, એટલાનો તો જરૂર તમારી 'સેન્સસ' માં સમાવેશ થઈ શકશે. ઘણાક હીંદુ બહુઆ આ રહેજી, અંગ્રજ ઘેનિઆ જાણે મનુષ્યના રહેણાણની સાખીતીઆ હોય તેમ ગણે છે. તેમની હાજરીથી પોતાને ખમવાં પડતાં નાનાં દુઝ્યા તેઓ, છતાંનાં મુખદુઃખનાં મિશ્રિત અનુભવનો એક કુંદરતી ભાગ હોય તેમ વર્તે છે. તેઓની સખ્યા ભયંકર ન થઈ પડે ત્યાં સુધી તેઓ શુદ્ધમાં દર, દાતર વગેરે પ્રકારનાં ઉપશુદ્ધ બનાવે અને તેમાં આનંદથી તથા ઉચ્ચાસથી દરે દરે, રમે કરે, અને વંચતી શક્તિ પશુ કરે, તેમાં કશું વાંધા ભયું જોતા નથી. એટલુંજ નહીં પશુ પોતાના ઘરમાં સમગ્ર વચર ખરચે હજારો છતાં પળે છે તે માટે પોતાને પુણ્ય લાગે છે એમ પશુ કદાચ કેટલાક માનના હશે, અને પ્રભુનો, મહત્તમાં પુણ્ય થવા માટે પાડ પશુ માનના હશે. એ જગ્યા આશીઆની દષાહુતા પ્રશંસનીય છે, અને પોતાના મુખનો આનંદભાગ કરવાની શક્તિ તેથી પશુ વધારે અભિવંદનીય છે. પરંતુ પ્રશ્ન એ યાજ છે કે, છતાંનાં આવાં સંસ્થાનો ઘરમાં વસવા દેવાં એ શું કાંઈ ઘર કે કુટુંબનું જીવન છે ? શું ખચ્ચીત એવી રીતે જીવ પળે એ ઉચમ પડે છે ? શું ખરે એથી દયા યાજ છે ? હમને ભય છે કે અંતમાં એ દયાનો નિર્દયનામાંજ અંત આવે છે. એ નિરાશરો અને મજસરો અને ખટમસોની મધ્યમાં તથા સ્થિતિ ધ્યમાં રહેવાથી મનુષ્ય, મહીન, એઈ, યુવક, રોખી અને ચેપી બને છે. તેનો નાશ તેઓ આહતા નથી એમ નથી. જેમને ત્યાં આ આગાહી હોય છે તેઓએ તે જાણે ધપરદૂન, ધપરદત અને પરમાદમ પ્રેરિત હોય એમ માની લીધું હોય છે. જાણે શિવે કોઈવેચની કોઈ ધણે મનુષ્યને તેમના સહવાસનો શાપ આપ્યો હોય અને જહાજે તપથી પ્રસન્ન થાવે પારકા ઘરમાં મહેત મળ કરવાનું એ અમાનુષી પ્રજાને વંદન આપ્યું હોય એમ જાણે માની લઈને તેઓ નાસીપાસ થઈ ગયા હોય છે અને એમ માની લે છે કે, એ જગ્યાઓથી મુક્ત થવું અશક્ય છે. આ સેખનો એમ બનાવવાનો હેતુ છે કે તેવું કશું નથી.

હીંદુઆના ઘરમાં, કહેા કે હીંદુઆના ઘરમાં. માંકડચાંચઃ વિગેરે નાના મોટા છંવાનોના ઉપદ્રવ દેવાનાં મૂક કારણો તેઓ પોતેજ છે. તેઓજ તેના ખીનકાળેસરના ઉત્પન્ન કર્તા પિતા છે. તેઓએ જ એવાં બધાંવેશોં હોય છે કે, ખુદ પોતા કરતાં માંકડમચ્છર વગેરેને રહેવાની વધારે સચડં ધારો 'પ્રાણ' કરતી વખતેજ વધારે લક્ષમાં ન રાખી હોય ? વંદાને રહેવા મોટી,

ઉદ્ભવે તથા કસારીના કુચિને રહેવા માળીયાં, ઘીચીડીને રહેવા વાંસની છાત, ચાંચડીને રહેવા લીંપણની જમીન, માકડને રહેવા ખાડાખોળાનીયો તથા ફાટ વાળી જાંત તથા ફેરકાળ, તથા બે-શુમાર બાકારાં અને ફાટે વાળો પલંગ, ખુરશી તથા હીંચકાનું ફર્નિચર કહે છે કે દુન્યાના સર્વે દેશો કરતાં જાપાનમાં ધર્તિકંથો સૌથી વિશેષ સંખ્યામાં થતા હોવાથી તે વિષયની વિદ્યા (Seismology-સીસ્મોલોજી) તે દેશમાં સૌથી ઉત્તમ થઈ છે. તેજ શબ્દોમાં કહી શકાય કે આ દેશમાં પણ માકડોની સંખ્યા એટલી પુષ્કળ છે કે તે સંબંધી વિદ્યા આ દેશમાંજ સૌથી ઉત્તમ થઈ છે. તે વિચિત્ર પ્રાણિને વશ કરવા તથા અંકુશમાં આણવા જે વિચિત્ર યંત્રની શોધ થઈ છે તેનું મન પણ આજ દેશની મૂલ શોધક શુદ્ધિવાળી પ્રજાને ધરે છે. તે યંત્ર તે બીજું કંઈજ નહિ પણ માકડીયું છે ! તેના ઝળને દિશાએ ચોગચો દરેક ધરમાં હોય છે. રાતના તે તકીઆ નીચે મુકીને શોક ચર્ચાળય છે એટલે માકડોની ધારા નીચે ઉતરે છે. કરડવાનું શર કરે છે. શોક મુનો મુનો બળકે છે કે, ભલે કરડી લે. કરડતાં કરડતાં કાઠ કમકાંડી બાહાણુ તો એમ મગકાતો દરો કે, યતમાં હોમવા પડેલાં લીલા ચણા ખૂંચ ખરાડીને બાગ કરવામાં આવતા બકા જેવાએ માકડોને ધાટ થાય છે ! છોડી મુકીને માતેલા અને ચાલવા પણ અસક્ત થઈ ગયલા માકડો તૈયાર મળતાં માકડીયાની ધર્મશાળામાં શોધારત્રી વિદ્યાની લે છે. સવાર પડતાં દરેક જણનાં છોકરાંઆ માકડોને કાઢવા એક બીજનાં પડોશીના ધરના એટલા પાસે તેઓ આમતેમ ગયાં એવો લાજ ભેદને માકડીયાં કાઢી આવે છે ! જેમ માકડોની તેમ ઉદ્ભવાદના ઉદ્ભોની પણ અદશબદ્ધ થતી રહે છે ! જનાં માકડ કે ઉદર ગમે તેટલાં માકડીયાઓ અને ઉદરવાળાઓ ભરી ભરીને મોકલી આપવા જનાં ચોખાં થતાં નથી. દર વરસે અને દર પેઢીએ તેથી ધરવાળાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા કરે છે કે તેમનામાંથી કાઠ ચોખું થતું કેમ નથી દેખાતું.

જે તેઓ આદોગ શાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન કરે તો તેમને આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ રહે નહીં. એ પ્રસિદ્ધ છે કે ઉચ્ચ વર્ણના મુરોપીયન ધરોમાં માકડ વગેરે જીવોનું નામ નીચાન પથું ખરું હોતું પણ નથી. તેનું કારણ શું છે ? માકડ સ્વદેશ અર્થાત પંચીનામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પચીનાનાં બિંદુ મળતાં તેમની ઉત્પત્તિ થાય છે. જો રાખાપરની માદર તથા તકીવાના મદર જે પર તમેજ પચીનાનાં ટીપાં પડે છે તે દરોજ નહીં તો બે પ્રજા દીવસે ખરેખર ઘાઠ નાંખવામાં આવે તો એક મુખ્ય કારણ એણું થઈ જાય. હીંદુઓ દરોજ જ્ઞાન કરે છે કે એ તેમની જેની તેવી સુખના નથી. પરંતુ કમનસીબે પોતાનાં શરીરનેજ તેઓ સ્વચ્છ રાખે છે. આગળ પાઠ-બની સીએ શરીર નેટલીજ સ્વચ્છ રાખવાની અમલ તેઓ પીછાનના નથી. જ્ઞાનસંધ્યા કરીને પચીનાથી તમેજાગ બદન અને અંગરજો તેઓ ખુશીથી પહેરશે ! જોડમાંનાં કાદવ તથા પચીનાના મેઝથી બાએજા પોષણ તો તે પર પગનાં આંગળાંની આમૃતિની રેખા પડે છે એટલા જંગમ થાય છે ! અંગેજ નદારો નહીં પણ એક વખત કપડામાં પચીનો પચવા પછી તે ઘાવાવા વિના તે પહેરશે નહીં. ઉભયે સુવચવાની વદર છે. શરીરનાં અંગો તેમજ વસ્ત્ર એક બીજના સંબંધમાં હોવાથી બન્ને એક સાથે અને એક સરખાં સ્વચ્છ હોય તોજ તેનો લાભ તથા ઉપયોગ છે. એક વધાર બીજું લગભગ નિરર્થક છે. શરીર તથા પહેરવા મુલાનાં વસ્ત્રાજ નહીં પરંતુ ધરતી સપાળી સીએ પણ તેટલીજ સ્વચ્છ હોવી જોઈએ. ધરનું ફર્નિચર વેચાતું લીધું તે પછી દર વરસે કે દસ વરસે પણ પાડીય કે વર્નિય લાગે થાય છે. અરધાનો એક કપડું ફાટે છે ત્યારેજ બીજું

પહેરે છે. આપણે રાચરચિત્તાના સંબંધમાં અધ્યાત્મને જોવાનું છીએ. જે ક્યાંક ખુરશી પર, દર વર્ગે નહીં તે જ વર્ગે પણ વૈભવીકરણ હાથ કરે તે, તેમાં ઉપાધ, વાંધ કે માકડ થશે નહીં. વૈભવીકરણ વાસ્તવિક તેઓ હશે તે પણ બાળી જશે. વાસ નહીં યતન તેઓ તેમાં પાતાનાં સંસ્કૃત વસાવી શકે છે. ચોપડીની અવસર, વાસણોની અવસર વગેરે પણ આપણી સ્ત્રીઓ રોજ અંધારા દર અંધારીએ સાફ કરતી નથી. માત્ર અનિયમિત રીતે થતાં મદ્યુજન દીવસે તેના ઉપર હાથ પડે છે. જે કમ નસીએ પાપ આણું ચાલે છે ને ધરણ મંદીનાઓ સુંધી થતું નથી તે તે મંદીનાઓ સુંધી નીતે ન્યાંની ત્યાં ખાંચે પડી રહે છે, જેથી તેને દવા લાગી જવા વગર રહેતી નથી અને તેથી ઘર અનેક પ્રકારનાં નાશકારક જંતુઓનો ભોગ થઈ પડે છે.

*

*

*

*

માકડ, મચ્છર, વાંધ, ઉપાધ આદિ કીટ ન ચાલે તે સારું એક બીજી જાતની સીંગ હવા તથા પ્રકાર છે. ઘરની દરેક સીંગ ઉપર તેના મારો થોડાક કલાક તે રોજ માલતોજ લેઈએ. તેમ થતાં રીંગળું આપણે વધશે અને તેના તે કીટો નાશ કરવા તેમાંથી ઉત્પન્ન થશે નહીં. વાયુ, મનનાં પરમાણુઓને બહારી જાય છે અને સૂર્યનાં કીરણ તેમને ઝિન્ક ગિન્ક તથા નહીં કરી નાંખે છે.

જે મોરીઓના ને ખાજોના નય પડેલા કરે તથા તેનાં આવજનનાં ઝિન્ક નાનાં રાખો-તેથી દાઝ "દેશ"માં ઉડીને રીતે વર્તવામાં આવે છે-તો વાંધ, ઉંદર પણ તેમાં પાડી સારો નહીં. તે પાણીના મારાથી રોજ ધાંધ નાંખવા માગતી જરૂર છે.

જ્યાંત ઘરમાં ન થવા દેવા માટે એક બીજી આવરણ બાળત મનુષ્યની વસ્તી છે. એક ઘરમાં હાથી વધારે આદમી થતાં ન લેઈએ. કુદરત તથા મુનીસીપેલીટી, તેટલી જગ્યામાંથી જેટલા મલ કાઢી શકે તેથી વધારે મલ તેઓ ઉત્પન્ન કરે તે અપરમ મલની શુદ્ધિ થશે અને તરેહવાદ જવાબને ઉત્પન્ન કરશે.

માણીયા તથા કાતરીયાં એ નાનાં જવાનમાં રેવાસ સમાન છે. ઘરના ૨૬ સ્થાનને કાઢી નાંખવાની, " સંધર્ષી સાપ પણ કામને " એ કહેવતવાળી વાતનાં સંસ્કાર વાળી મદુપન્નીની તે સામાન ગમે તે ભાવે કે મલત આપી દેવાની હામ માગતી નથી. જે કમરો મંદીને અંદરથી ગમે તે જંતુઓ ઘરમાં ઘોંઘાટ મચાવે તે કમરો પણ કચરા જેવા સામાનનો ત્યાગ તે નહીં કરે. " માણીયામાં ફેરો બેઠા સામાન ગાય છે ? " એ ચિચારથી લેવી હાનિથી અત્યંત દીર્ઘ સ્ત્રી જેટલી ખુશખુશ ચાલે છે તેટલી બીજા કરાથી થતી નથી. મુંજામાં ચોરડી રોધવા નીકળી પડનાર ભુગવ જેઠામાં સ્ત્રીનાં કાતરીયાંનાં તે એજ વાન દરો કે કાતરીયાં વાળી જગ્યા મળે તે થલું સારું ! નહીં તે સામાન મુનીસ ક્યાં ? ક્યાં મું ગરમાં રેશનના દીઠાપર ઉંદર ' ટેનીસ ' રમે, મચ્છરો જેડ બળવે, કસારીઓ પીપી વગેરે, તે સપથું કમરો પણ માણીયાની જગીર અને વનને કબજે તે નહીં જોડે ! જે માણીયા નહીં દોષ તે ગળતાં ટંબોરો, લાંબો ગોળી સપડીઓ, દીનતા કળાં મેસ જેવા નેત્રી કળાઓ, ફૂરેલી ચીમનીઓ, કુચ વગરની રીંછ શીઓ અને શીશી વગરના ભુઓ, એવી અમૂલ્ય સીમે તેઓ ક્યાં ચણે ? બહાર મૂકે તે તે નજર લાગે ! ! જાનમાં કામમાં તથા ખર્ચા જાનનાં કાકમાં વાપરવાયી જીવોટી વગેરે કમકમાટ ઉપજાવે એવાં મંદીન, વિવશુત જ્યાંત પેલા ચાલે છે. જાનમાં જ્યાંત થવા બહુ સંસ્કૃતિ ને,

કારણ કે તેની અંદરના ભાગમાં વાયુનું સંચયુ કે પ્રકાશ, અશક્ય છે, તેથી તેમાં તો સુગંધી વાનો ભરા તો પણ તે વિશેષ નથી. જંતુ નાશક વીએ પ્રથમથીજ જાનમાં થોડી ભરવી નેદરે કે જેથી અંદરથી જંતુ યદને સડો થવાનું ન પામે. ઘણાક ધુરંધીયનો તેમ કરે છે. આથીજ તેમના મકાનોમાં જંતુ યદ શકતા નથી.

મોંય મારી તથા લીપણની આપણુ લેટા કરે છે તેથી સરદી ઝાઝી થાય છે, એ લાભ છે; પરંતુ બીજા દ્વાય ઉપર તેની મરામત તથા કડાકુટ બહુ ભારી છે. તેમાં જંતુઓ પુષ્કળ પાકે છે. ચાંચડો તેમાંજ રહે છે, અને વધી શકે છે. સફાઈ જંતુઓની પણ તે અનુકૂળ બૂમિ છે. તેથી લોકોની અથવા સાફ પથ્થરની જગ્યાએ વધારે પસંદ કરવા લાયક છે. છોની જમીનથી જેને સરદી લાગતી હોય તે જે ધરમાં કપડાની સપાટ પહેરશે તો પછી સરદી વિશેષ લાગશે નહીં. તાત્પર્ય એ છે કે, હવાતેને વસવા તત્તપૂરે પણ અનુકૂળતા આપવી નહીં. એ પરાણાઓનું કામ પતનુંજ નથી એટલે વિસર્જન થવાજ નથી! તેથી તેમને 'આવો' એટલે પણ આવકાર ન આપવાની ખાસ સંભાળ લેવી નેદરે.

હાંદુ ઓળો એકંદર રીતે ધર રાખે છે એટલું ઘણું સાફ રાખે છે પરંતુ ધરની બહાર પણ સાફ રહે તેની તેમને બહુ ઝાઝી ચિંતા છે. ધરની આસપાસ કચરો થવાથી તેમાંથી સડો તથા દુર્ગંધ થાય છે તથા અનેક જંતુઓ પાકે છે અને તેથી ધરમાં પ્રવેશ કરે છે. જે ધરની આસપાસની ખુદી જગ્યા પણ સાફ નહીં રાખે તો ધરની અંદર સાફ રાખવાનો અર્ધશ્રમ વ્યર્થ સમજવો. એટલુંજ નહીં પણ મહોક્ષામાં પણ તેવુંજ સાફ હોયું નેદરે, અને નગરમાં પણ એ પ્રમાણે હોયું નેદરે. મુનીસીપાલિટી પોતાનું કર્તવ્ય કરે તથા ધરના માલિકો તેમજ ભાડુતો દરેક પોત પોતાનું કર્તવ્ય કરે તો નગરમાં ચોડા પણ સાપ, કાનખજુરા, વીણુ, આદિ મત્ર તથા બીનાસર્પીજ ઉત્પન્ન થતાં પ્રાણિઓ ધરમાં દર્શન આપે નહીં; પરંતુ હાલ તો ગ્રંથમાંનું એક પોતાનું કર્તવ્ય કરતા નથી. વસ્તુતઃ ત્રણે એકજ સપારી પર છે. રહેવાનું મકાન એ મનુષ્યનાં શરીરનું શરીર છે, મહોક્ષો એ ધર રહેવાનું શરીર છે, અને નગર તે મહોક્ષાને રહેવાનું શરીર છે. આ પરંપરાના સંબંધને લીધે મનુષ્યે દ્રવ્ય આત્મ શરીરની સ્વચ્છતા રાખીનેજ નહીં બેસી રહેતાં સપાટાં શરીરોને સ્વચ્છ રાખવાં જોઈએ.

સ્વચ્છતાનો બોધ કરવો શોધા તેમજ સહેલો છે. પરંતુ તે કરવો મોંઘો તેમજ અધરો છે. તેથી નિર્ધનો પાસે શ્રીમંતોની સ્વચ્છતાની આશા રાખી શકાય નહીં. પરંતુ હમારી ફર્યાદ ગરીબ વર્ગ સ્વચ્છ નથી તે નથી; પ્રતિફલતાને લીધે તેમની અસ્વચ્છતા હમ્મ છે—જે કે તેઓ પણ ચડાય તો, રાખે છે તેથી ઘણી વધારે સ્વચ્છતા રાખીને, જંતુઓના ઉપદ્રવ ટાળી શકે એટલા અવકાશ છે. દેહલાંક સ્વચ્છતાનાં કાર્ય એવાં છે કે જેમાં દ્રવ્યની નહીં પરંતુ ખંતતથા ઉલ્લાંગ માત્રની આવશ્યકતા છે. આપણે શ્રીમંતવર્ગ પણ લગભગ દરિદ્ર જેવાજ માકડ મચ્છર વગેરે જંતુઓના સંબંધમાં ઉઘસીન છે એજે હમારી ફર્યાદ છે. તેઓનાં બંધાવેલાં મકાનોમાં પણ લીનર બુધ્ધિ પુષ્કળ જોવામાં આવે છે. જંતુઓથી થતું દુઃખ સહન કરવાની તેમની શક્તિ દરિદ્ર વર્ગ જેટલી તીવ્ર હોતી નથી. તેથી તેમને નાશ કરવાની દવાઓ વધારે છુટકી અવજાએ છે એટલેજ નેઓમાં તથા ગરીબ વર્ગમાં કેર છે. વળી શોધા કરતાં સાફ પણ અકરમંજીથી

જનુનારાક સ્વચ્છતાનું કામ તેમને હાથે થઈ જાય છે; પરંતુ જનું મૃદમાં હોવાનું ન જોઈએ. યજ્ઞનું ન જોઈએ, મૃગથીજ તેની ઉત્પત્તિના અટકાવ થઈ શકે છે, એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ તો હાજર તેમને થવા માંગ્યો છે. જો મકાન ગરમર અધિમાં આવે તો કીડી મોકાણ મારે પણ અવકાશ નથી એ હાજર તેમના લક્ષમાં આવવા લાગ્યું છે. મદાસય ઇમુપમેંટુ ફરટને આ જ્ઞાનનો બ્રહ્માકારથી, " જાણોનેટની અવધીએ " પ્રચાર કરતા મારે જોડેલા ધનવાદ આપીએ તેટલો થોડો છે ! ખરચ આધી બેશક વધી ગયો છે, ભાડું વધ્યું છે, અને જલુ ગરીબ વર્ગોને ભાડું ભારે પડી ગયું છે; પરંતુ એ નિશ્ચય છે કે રહેવાનાં સ્થાન વધારે સ્વચ્છ, જનું સ્વદિન થવાથી તે સાબ મગરો તેના પ્રમાણમાં કાંઈક વધારું ભાડું દર્શી વીજ્ઞાનમાં નથી. આ દુઃખ થોડાજ કાળનું જાણ્યું અને સુખ કાલમનું માનવું.

આરોગ્યતા મેળવવાના પશ્ચિમતા નવીન પથો—આરોગ્યતાની આર્થ વૈચકમાં મળતી ૩ કુચીઓ.

(લેખક—ડૉ. તિલકચંદ તાડાચંદ વૈદ—મુદત.)

આજે યુરોપ—એશિયા—આફ્રિકા, અને અમેરીકા ખંડોના સુધરેલા દેશોમાં આરોગ્યતા દરેકની ગ્રામ્યતાના-સાંજુ આવુમ બેળવવાના, ધડપણ નહીં આવવા દેવાના, તરેહવાર શારીરિક, માનસિક અને આદિક ઉપાયોની સુચના કરવામાં આવે છે. દરેક સુચના કરનાર પોતાની સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કરે છે. સાજોની સંખ્યામાં સૌથી તેને માનનારા તરિકે જોવાય છે, તંદુરસ્ત દેખાય છે, પોતાના મનમાં મતકાય છે, પણ હજુ નહીં પરિણામ જણાયું નથી. પિયાના જ્ઞાનમાં અને કૃત્રીમ યુગમાં સત્ય શોધવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. દેટલાક ખાવાનું ખુબ ચાવીને ખાતા લગામજુ કરે છે. દેટલાક ઉપવાસ કરવાની લગામજુ કરે છે. અને હેટલા શોધવાલાઓ માત્ર કુદરત (નેચર) પ્રમાણે ચાલવાનું શીખવે છે; તેઓ પશુના દાખલા આપે છે. જેમ પશુઓ કાંઈ પણ મગાસા વિનાનો જોરાક ખાય છે, સંખ્યા વિનાને જોરાક ખાય છે, જમીન ઉપર સુઈ રહે છે, ઉપાડે પગે હરે છે, તાપમાં રખડે છે, તાડ વેડે છે, અચાનુ કુદરતે નિર્માણ કરેલા અદાર વિદારમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કરતા નથી તેથી તેઓ તંદુરસ્ત રહી શકે છે, મારે મનુષ્યોએ પણ તેમજ કરવું જોઈએ. અને તે પૃથા ઉપર ચાલવા લગામજુ કરે છે અને સૌકા તેને પણ અનુસરી ચાલવા થવા છે. પણ હમને તો તેથી પેટ દાખીને દસવું પડે છે ! કલ્પ કે સુદેસી પ્રાગજ્ઞા જાન મકાનો ખાંધી વિવિધ દુર્નિયતથી યજ્ઞગરી, વચ્ચાનુસ્યુથી અલકૃત થઈ જો સુખ બેળવે છે તેનું શું થશે ! તમામ માણસો ખાતા જોઈ તેમાં સુઈ રહે-ઉપાડા ફરે, મગ મત્રના વેળને જતા પણ રેફિ નહીં તો પછી વર્તમાનમાં ચાલેલા પ્રવાદ નકામો થઈ જાય. હવે આપમે શું કરવું ! માનસિક ઉપચારવાળા, જ્ઞાનપચારવાળા, (માદીના) કરે ઉપચારવાળા, કુદરતોપચારવાળા, વિષ્ણોપચારવાળામાંથી કાનું માનવું ! પરબધેનચાં નહીં, વૃત્તમાં પડેલચાં નહીં, સમિષું ખાવું

નહીં, મળ મૂત કર્યા પછી અપહારની શુદ્ધિ કરવી નહીં, એવી ભલામણો થાય છે. કોની વાત માનવી ?

વર્તમાન કાલમાં આરથી સ્પર્ધા પશ્ચિમે દીશમાં ઉઝે છે ત્યારથી હોદી પ્રગ્ન પોતાનું ભાન ભુલી આચર્યથી બેબાકલી બની ગઇ છે. પશ્ચિમથી એક નિયમ પ્રગટ થયો કે તુરત તેને પોતામાં દાખલ કર્યો. તે નિયમ પશ્ચિમના લોકોએ રદ કર્યો, બીજો ગ્રહણ કર્યો એટલે હમે એ નિયમ ગ્રહણ કર્યો ! પોતાનું ભુલતા જવું, નવું માનતા જવું, ભુલું ત્યાગતા જવું, પણ વિચારપૂર્વક કોઈક નિયમ નક્કી કરી રાક્યા નથી. દાખલા તરીકે, દીવેલના દીવસ ગયા-વિગળીના-એ તેની જગ્યા લીધી, દુધની જગ્યા ચાહે લીધી, દોડલીની જગ્યા બીધકુટ લીધી, પાણીની જગ્યા કોણાતરે લીધી, વીગેરે. દિંદી પ્રગ્નના આહાર વિહાર છુટતા ભય છે, નવા દાખલ થતા ભય છે. દિંદુનું વગર સુખાનનું વહાણ ક્યા ખંદે જઈને પડકારે તે નહીં નથી ! એવી અવસ્થામાં હું કાંઈ બોલવા માગું છું.

જે વર્તમાન કાલમાં એક નિયમ ઘડાય છે, અજમાવાય છે, ખેડા પડે છે, બીજો પ્રગટ થાય છે, ચીયરી ઉચર ચીયરી પ્રગટ થાય છે, એક બીજાનું ખંડન કરે છે, કોઇ પણ રીત નહીં સહ નથી તેવા વખતમાં આપણે શું કરવું ? આપણે તો ધીરજ રાખી તમારો જોવાનું અને આપણું જોવાયયું આપણા ધરમાંજ સોધવાનો વિચાર સજાવવાનું છે. જો તેમ નહીં કરીશું તો આપણે અતોગ્રસ્ત અને તતોગ્રસ્ત થવાના. ધરનું યુમાપીયું, ખારનું મગરો નહીં માટે મને આરાધ્યતા માટે તે નીચમમાં એક વાન યાદ આવે છે તે તરફ સમક્ષ દિંદી પ્રગ્નનું ધ્યાન ખેંચુ છું. સિંધુ શરૂને પુછે છે કે કોરુક્ કોરુક્ કોરુક્ ? અર્થાત નિરાગી કોણ ? નિરાગી કોણ ? નિરાગી કોણ ? આવા ત્રણ પ્રશ્ન કર્યા. મહાત્મા સદ્ગુણએ કૃપા કરી ત્રણ પ્રશ્નના ત્રણ ઉત્તર આપ્યા કે હિત-મુક્-મિતમુક્-મરાકમુક્. એટલે હીન પદાર્થ ખાવાવાનો, મિત ભોજન કરવાવાનો અને અ-શાક ખાવાવાનો. આ ત્રણ પ્રશ્નને ત્રણ ઉત્તર મળવાથી સિંધુ પ્રદુષિત સોચતથી શરૂના પાદ પન્નને પ્રશુભ કરી એના ગંભીર અર્થનો વિચાર કરે છે. શરૂના પ્રથમ પ્રશ્નના જવાબમાં એ આવ્યું કે હિતમુક્ અર્થાત પ્રતિને હિત હોય તેજ પદાર્થ ખાવા. હાલમાં આપણે આ નિયમનો ભંગ કરેલો જણાય છે. રોષ મમરા, લાજ્યા, ખમણકોળાં, ગોપાપુરી, રાંબેરી, શુધરા, વાલ, માલપુત્ર, દાળ, બાંદી, અરીસ, લાંગ, ગાંજી તમાકુ, વગેરે આદ્યપદાર્થો અને પેય પદાર્થો જે કે મ-દુષ્યની પ્રતિને જ્યાં પણ હિતવાદ નથી છતાં જેવડક આપણે તેનો ઉપભોગ કરીએ છીએ, અર્થાત હીનને છેલ્લી ગાહીતનેજ ક્ષેત્રીએ છીએ. તે પછી મિતમુક્ નો વારો આવે છે. હું નથી ધારણ કે ત્રીસ પૂજાની વસ્તીમાં ૩૦૦ મહાત્મ મિત આહારનો દાવો કરી શકે. એટલે ગમે તેવું સ્વાદ વાહું ભજન થયું હોય, સરખે સરખા મિત્રો ખાવાને બેસા હોય, તે વખતે આક તોણા કે કોણ તોણા હમેશના ધારા કરનાં આકો તોણે પણ વધારે નહીં ખાનાર કોણ નીકળશે ? અને ત્રીજે બરશાકમુક્. એટલે માત્ર મુખમાં ચારીને ખાનાં જોરાક એટલી પડે તો જીભમાંથી રસ છુટો પાડ્યા માટે ખારા-ખારા-તીખા-કડવા-અને કચાપ પદાર્થો જીભને લગાડવા જોયાં જીભ-માંથી રસ છુટો પડી જોરાક સાથે મળીને હોઝરીમાં જઈને અન્નને પચાવે-એટલા માટે ભો-જનમાં શાક, ચટણી, અમરણ, રાઈસ વગેરે પદાર્થો ખાવાને નિર્માણ કરેલા છે. પણ જે દોડલી સાથે ચાર શાક, આક શાકનાં અને કોણ પ્રકારની ચટણી ખાનારાની આપણામાં ખોટ નથી અને નો નીચમ પણ ભંગ થયો છે.

મિત્રો ! આપણે આરોગી રહેવા માટે કંઈક મારીએ છીએ. હવા ખાવા માટે હવાવાળા સ્થાનમાં જઈએ છીએ. વૈદોની માત્રા, ડાક્ટરની દવા કે હાઈમોની માન્યુન કે માકુતીઓ ખાઈએ છીએ. શું તેથી આપણે આરોગી રહી રહીએ છીએ ? કદી નહીં. અત્યાર સુધીનાં ચિકિત્સા શાસ્ત્રે ગમે તે જગતની ચિકિત્સા બતાવી હોય પણ ન્યાં સુધી ઉપર કહેલા નિયમ પ્રમાણે માણસો આવે નહીં ત્યાં સુધી શારીરિક દવા દાવ્યો, માનસિક આદિત્વના, પશુનું જોષ તે પ્રમાણે સાતનારાઓ કેટલું તન્દુરસ્ત રહી શકવાના નથી, કારણ કે મેદવના લોહિતા ધોરાકના નિયમો પંજનને દિન-કર્તા થતા નથી. બંગાળનો ખેતરક ગુજરાતને માફક આવતો નથી તો સુરોપ અને અમેરિકાના ખેતરકના નિયમો આપણને શી રીતે બંધ બેસતા આવશે ? એટલા માટે ગુર કહે છે કે હિતમુક્ત અર્થાત આપણી પ્રકૃતિને હિત હોય તેજ ખેતરક ખાવો, ગમે તેવો શ્રાદ્ધવાલો હોય પણ પ્રકૃતિને હિતકર્તા નહીં હોય એવો ખેતરક કેઈ પણ વખતે ખાવો નહીં-પછી તે ભરે ખાટો, તીખો કે ગળ્યો હોય. અર્થાત હવે ધારો કે આપણે આપણી પ્રકૃતિને અનુકૂળ ખેતરક ખાના શી-ખ્યા તો પણ ખીન્ને નિયમ 'મિતભુક' નો સત્યવાલો જોઈએ. જલના શ્રાદ્ધી-પીરસનારના આશ્ર-ધી-મિત્રોની શરમથી-સરખેસરખાની ઉદ્દેશથી આપણા નિયમ કરનાં થોડાં પણ વધારે ખેતરક ખાવો નહીં. ધીવાળતું સંગર જેમ જરા પણ વળન ખમી શકતું નથી અને કદાચ થોડું પણ વળન મુકવામાં આવે તો આખા ધીવાળને ભેર પડેએ તો વખન આપનામાં અવ્યવસ્થિત કરી રોગ રૂપ થઈ જાય છે; તેમ આપણી હોજરી પણ જરા વળન વધારે પડવાથી આખું શરીર અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. હવે ધારો કે આપણે મિતભુક પણ થઈએ તો પણ "અશાકભુક" ન થવાથી ચાલે એમ નથી. માણસને જીવવા માટે અન્ન ઉત્પન્ન થયેલું છે. કયાંય શાક જીવન રૂપ નથી. એક મહીના માણસ એકલું અન્ન ખાઈને જીવી શકે છે પણ એકલા લોહ કે ગુવાર, ગજકાં કે તુરીયાં, લાજ કે બટાકા ખાઈને જીવ શકાવી શકતું નથી તો પછી અન્ન ખાધાનું મુકીને જીવના શ્રાદ્ધને માટે લાજ પાકાનો ચટકો કરી અન્નની જગ્યા શાકથી પૂરીએ તો એ-ટલું પોષણત્વ આપું મળે અને પોષણત્વ આપું મળવાથી મળ કેવળ પામી પ્રકૃતિમાં કોઈ ઉત્પન્ન કરે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? માટે આરોગ્યને દૈનિકારા તમામ મિત્રોને મારી ખાસ લક્ષ્યમણ છે કે તમે હિતનું જ બોજન કરો. હિત હોય તો જીવ મિત્રદારી થાઓ અને વધારે શાક તેમાં મુખ્યત્વે કરીને શાકને યોગીને નીચોત્તરે કે પાણી નીકળે તે શાકનો તો સ્વચ્છ ત્યાગ કરો. એટ-લે તમારે વૈદની માત્રા-ડાક્ટરની દવા કે હાઈમોની માકુતીની જગ્યા રહેશે નહીં, તેમ કેમોપથી, હોમોપથી, હાઈડ્રોપથી, ટ્રાયોપથી, હો-ટ્રોપથી કે ન્યેરોપથીની ચિકિત્સાની સુશામત કરી પૈ-સા બચાવ કરવા જતું પડશે નહીં, અને જો આ વાત ધ્યાનમાં નહીં રાખી ઉપર બતાવેલા ત્રણ નિયમોનાં લેઈ કરશો તો તમારે માટે હમારી હુકાનો ખુદી છે. પૈસા લઈને ચાલ્યા આવો, પૈસાં આપો, પરેજી કરો. દવા પીઓ ને વહેલા મરી જાઓ.

ત્યાંના એથીઓપીયન રાજા મેનેલીકને મળે, તે તને કાંઈ રાજ્યકન્યા આપશે. કદાચ રાજકન્યા તનેજ સ્વયંવરમાં સાથી યોગ્ય જોઈને સ્વીકારશે, અને તેના વહાલા પ્રીતમને વરમાળ આરોપશે. મિત્રો ત્યાં જવાનો ખર્ચ આપવા તૈયાર હતા, અને આવવાના ખર્ચની તો ચુંચવણ નહોતી. સાસરેથી પહેરામણી એટલી પુષ્કળ મળતે કે જવાનું ચડકલાસ થતે પણ આવવાનું તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ખુશીથી થતે. પણ ધર્મ વટાળ થાય તે લયથી મેં જવાની સાદ ના પાડી. બીજી મુશ્કેલી એ કે મારી દુબસણ ધર્મપત્નીની દબારી ભાયા હું નહીં સમજું ને મારી ગુજરાતી ભાયા એ ન સમજે તેથી દમારા વચ્ચે દુલાપીઓ રાખવો પડે, ને ઘણી ધણીયાણીના સંબંધમાં દુલાપીઓ રાખવાની મારી મરજી થઈ નહીં.

એક મિત્રે કહ્યું કે, આ દેશમાં ગોરા બહુ ઘોડા છે, ને હમેશ અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે થોડી ચીજ મોંઘી મહે છે. તેથી લોકોને ગોરા બુવાલીયાને જમાણ રૂપ જજમાન કરવા બહુ મન થાય છે, ને કાળા બહુ તેથી તેમની ખપત ઝાઝી નથી. મેં કહ્યું કે, પણ ગોરા તો યોગ્ય દેશે, મારા જેવા બહુ કાળા તો તેથીએ ઘોડા દશે, માટે મારા પર તેમની અર્થશાસ્ત્રાનુસાર પ્રથમ પ્રસાદી ઉતરવી જોઈએ. મિત્રે કહ્યું, લોકો તો હમેશ ગેટાં પડે એકની પાછળ સામ્રાજ્ય જાય છે. એક આગળું નામમાં પડ્યું તો બધાજ પાછલા નદીમાં પડશે તેથી હવે તને દેશીઓમાં 'આન્સ' નથી. કાળી પ્રજામાં તારી પ્રીતમ નથી. કરોડો છેક તારા જેવા નહીં તો તેથી ઉતરતે ન'ખરે તો છેજ. અહીં કાંઈ કાળાની નવાઈ નથી, તેથી મોઢ નથી પણ યુરોપીયોનામાં તો બધાજ ગોરા છે, તેથી ત્યાં ગોરાની નવાઈ નથી. તારા જેવાનીજ નવાઈ છે. વળી સાયન્સથી સિદ્ધ થયું છે કે ગોરી આમડી શોભાયમાન લાગે હો પણ તે જાડી, કાંણુ ને કઠોર હોય છે. બીજા હાથ પર, કાળી આમડીને બહારનો દેખાવ ગમે તેવો હો પણ તે પાતળી અને દામળ વધારે હોય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ગુણમાં કાળી આમડીજ ચટે છે, અને દેખાવ કરતાં ગુણ ચટે છે. એક તો કાળી આમડીની મદાઈની નવાઈ અને બીજું તેના ગુણની શ્રેષ્ઠતા એ એ કારણોને લીધે મડમો તારા પર નહીં તો કાના પર મોહિત થશે ? વળી આપણી માથેક કાંઈ સાહેબ. લોકોમાં કન્યાની અછત નથી, એટલી છત છે કે, તેમને પતિ શોધ્યા બહુતા નથી ને મોટે ભાગે કુમારી રહેવું પડે છે. આથી તને તો અડચણ પડશેજ નહીં. તને વર કરી, પરણનાર અહો ભાગ્યવાનું મડમડી તને સોનામાં મુગંધ મગેજ ગણશે. એ લોકો જ્યાં ત્યાં સફેદ આમડી જોઈને તેનાથી એટલા કંટાળ્યા છે કે, પણ ખરું કાળો પોશાક પહેરીને અને તેટલા કાળા પોતાને દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ એ કૃત્રિમતાની તારાં કુદરતી પડ આગળ શી વીસાત છે ? તારી બીજી યોગ્યતા તો ધણા યુરોપીયોનામાં કદાચ દશે પણ આ તો નહીંજ, ઓળો પણ નહીં, છાયા પણ નહીં, માટે તારે જે વખતસર વરવું હોય તો તું જે લતા પર યુરોપીયન મડમો ઝાઝી દરતી, ફરતી હોય છે, ત્યાં જ ને ફર ને પસંદ પડે તેને પરણી લાવ. મારી પતિત ચવાની બ્હીકને એક જણે એમ કહીને ઉઘાડી મેલી કે, "તું પરણતાં સાચેજ પતિત પાવન સજાની હું સ્થાપના કરીશ, અને તેના પહેલો શીકાર તને બનાવીશ પણ પછી તારેજ તે સજા ચલાવવી પડશે." મેં તે કણક કીધું.

માત્ર છેલ્લા મિત્રે શોધવું કારણ જેમ મને સાથી ખરું લાગ્યું તેમ તેણે સ્વયંવરો ઉપાય પણ સાથી પ્રેક્ટીકલ લાગ્યો. આથી મેં કાલાળા તરફ ફરવા નિશ્ચય કર્યો. મને રાંકા થઈ કે, સફેદ

પોણાક પહેરું કે કાળો ? મારી જાનિ વધુ ચાથી વધારે પ્રસન્ન થઇ જશે ? જાનુ તક વિતક
તથા મિત્રો સાથની ચાલ મધ્યસ્થીઓ સુધીની મસજતો પછી એક દહાડો તદ્દન કાળો, ખીજો
દહાડો તદ્દન સફેદ ને ત્રીજો દહાડો અર્ધો કાળો ને અર્ધો સફેદ એમ અવરનવર અદત્ત બદલ ફેસ
પહેરવાનો નિશ્ચય સર્વજનુભવે થયો-મહા પોતાની જાગત ચર્ચાનો પ્રસંગ હોવાથી હું મન ગાપવાથી
અમગ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી હું દેશજાની ચોપાટી, ત્યાંની હોટેલની પગથીઓ પર, હાનખીરોડ, લાલપગળા ઇત્યાદિ સ્થળો-આમાં પણ યુરોપીયન દેવીઓ સમૃદ્ધમાં જતી હોય ત્યાં રોન માવના લાગ્યો. યજ્ઞી સ્ત્રીઓને મેં નિયમિત રીતે રોજ આવનાં જતાં જોયા. તેઓ મારી સામે જોતી, -ને હું પણ. એક દહાડો જે સ્ત્રી દરેકજ મને ખાસ ટીકી ટીકીને જોતી હતી; તે મને જોઈને જરા હસી ! હસીને વીજળી પેડે અડસ્ય ચઢ ગઈ ! મેં જાણ્યું કે હવે મારું કામ પાર ! બીજી દહાડે પણ મને જોઈને એ જરા વધારે હસી. મેં પણ દીગ્ધત આણી ને હું સામે હસ્યો, પણ તેટલામાં તો તેની પીઠ પડી તેથી મારું મંદ રિમનદાર્ય તેની દ્રષ્ટિમાં આપ્યું નહીં. હવે મેં તેણીને એકંતિ-માં મળવાનો નિશ્ચય કીધો. તેની પડે પડીને તેણી રહેતી હતી તે જગ્યા જોઈ લીધી. બીજી દહાડે તેજ જગ્યાએ તેની વાટ જોતો જઈ હોમો. સંધ્યાકાળે તે ત્યાં આવી પહોંચી. મેં ઝીંજી સાહે ' માછ ટીપર ' કહીને જોડાણી એટલે તો તેણીએ જવાં ચઢાવ્યાં ને મારું નામ પૂછ્યું-મેં નામ કહેતાં પહેલાં ઠેકાણું આપ્યું ને પછી નામ આપ્યું. મેં જાણ્યું કે હવે એ મને વળતી મુલાકાત આપવા આવશે, ને ઇચ્છનાં મારે આપવાના પડ્યાનું અને મળવાની પહેરામણીનું સંધ્યું આચકાતી સાથે સેટલ થઈ જશે. જવાં ચઢાવ્યાં તે મેં સ્વાભાવિક રીતે એમ માન્યું કે તેમની પ્યાર છુપાવવાની એ એક ખરી કુકિત છે. પ્યાર ન હોતો તો નામ ઠામ શું કામ માંગતો ! પાનાને પણ એ નામ જરા પ્રત્યક્ષ ફેર કરીને ધારણ કરવાનું લવિશ્યમાં લાગ્ય પ્રાપ્ત થયું પાદેનું તેમાંજ મારું નામ પૂછેલું. મારું નામ તે એવું નામ યદ્ય પડ્યાનું તેમાં.

જાનુને મળવા અને તેને આવકાર આપવા મેં તથા મારા મિત્રોએ ઘરમાં સ્વયં જો-
તોરાસત કરી દીધી. સવાર થતાં હું દાંતણુ કરતો હતો ત્યારે ખારીચ્છી એક ગેરો અ-
મેં મારા ઘર તરફ આવતો જોયોઃ પ્રથમ દૂરથી જોતાં તો મેં ધાયું કે, પેલી જાનુર,
વાત તરત ન જણાય તે સાદું મરદના પોશાકમાં ધુપી રીતે મને મળવા આવે છે પણ
જન નજદીક ધરને આંગણે આવી લાગતાં, તે તો અસંભવિત લાગ્યું, કારણ કે આ તો
ને ઉંચો હતો. પેલીએ ઉંચી તો હતી પણ આવી જાડી ખીમકુત નહોતી. આ સમયે તે ઘો, -
તરતની જેવી દેખાતી પાંપડી ને તીચે જઈ પહોંચી દતાં પાંપડીના અમ્મમાં ઉપર ઢીલું
કું પાડીયું માયું હતું જે ઉપર P. ક્લારી અસરો ખાડો ખોદી કેતળાં દતાં મારી ખાતરી
જાનુ પોને નથી આવી પણ એણે, સરખામમાં ઘરમલગે તેથી પોતાના આપને-મારા સત્કારને-
થી વગેરેની શરતો અને કશુંકાતો નાકી કરવા મોકલ્યા છે. મેં તેમને પ્રચ્છન વરને આ-
પાપો. તેણે મને દીખાડીદીને પગથી માથા સુધી નીકાલ્યુંઃ મારાં મોં સામું ખાત્ર નેપું-
મીમાં દાંતણુનો કુંચો હતો તે આ હાથે, મારાં મુખનીંદની સંપૂર્ણ મુંડતાનું તે પાત્ર

કરી શકે તે સાર કાઢી નાંખ્યો ને મહીથી. પણ જોઈ શકે તે સાર બગાડું - આપવાનું - બહાનું કાઢીને, તે વકાસ્યું. મોતીની હાર જોઈ દંતાવલીની પુષ્પાવલી પણ તેને દ્રષ્ટિગત્યર યદ્ય, તે મેં જોયું. પછી પેના સાહેબે મને સલાહ કર્યો કે તમે કોણ છો? મેં કહ્યું, માણસ. સાહેબ-તમે ટોર હોને તો શી હરકત હતી? હું બોલ્યો-મારે તો એની કાંઈ હરકત નહોતી, પરંતુ તમારી પુત્રીને બહુ પડતે.

સાહેબ-તમે શું કહેવા માંગો છો?

હું બોલ્યો-તમે ક્યાં જાણતા નથી?

સાહેબ-તમારું નામ સ્વામશર્માજી કે?

હું-હા! મારું તેજ નામ હોવાનું મને માન છે. આપને તેની ક્યાંથી ખબર પડી?

સાહેબ-એક યુરોપીયન જાનુ કાલે રાતના અને મંજવા આવી હતી અને તમારું નામ હાથ આપી ગઈ હતી તે પરથી.

હું-યું, મંજવા આવી હતી? વળી આપવાનું શાનું ને જવાનું શાનું? તે જાનુ તે તમારી પુત્રી થાય છે ને?

સાહેબ-નહીં, તે મારી સગી પણ નથી થતી, તમને ક્યાંથી એ ખબર મળી?

હું બોલ્યો-અનુમાનથી મેં જાણ્યું. હમારા શાસ્ત્રીમાં વારંવાર પ્રત્યક્ષ કરતાં પણ અનુમાનનું પ્રયજ વધારે સખજ કહ્યું છે, ને કેટલીકવાર પરંપરાથી સાંભળવામાં આવતી વાતો તો પરંપરાથી, પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનથી પણ વધારે માન્ય ગણાય છે.

સાહેબ-તમે કોઈ યુરોપીયન જાનુને કાલે રાતના મળ્યા હતા?

મેં કહ્યું કે મક્કરી વગેરે મંગલાચરણ સમાપ્ત કરી હવે સાહેબ પ્રસ્તુત, મુદ્દાના વિષય, યુક્તિથી આવવા માંગે છે. તેથી મેં કહ્યું કે, અવગત હું કાલે તેને મળ્યો હતો, અને તેણે જાણ મારી સાથે વાતચીત કરવાનું માન મને આપ્યું હતું?

સાહેબ-શું વાતચીત કીધી હતી?

મેં કહ્યું-તે વારે તો ખીજી શી કરે? પ્રસંગે નહોતો, અવકાશો નહોતો વળી પહેલીજ મુલાકાત હતી. તે વારે તો તેથી તેણે મારું નામજ પૂછવાની મહેરબાની કરી હતી. પણ હમારા વચ્ચે ગમે તે ખાનગી વાતચીત થઈ તે જાણવાનો તમને શું હક છે? તે ખાનગી છે. તમે તો એ બાઈના બાપ કે ભાઈ નથી તેથી તમારી જોડે વાત કરવી ફાકટ છે.

સાહેબ-તમે એ બાઈને અનુચિત સંબોધનથી બોલાવી હતી એમ તેણે મને ક્યાં કહી હતી તે વાત ખરી છે?

હું બોલ્યો. મેં શાંતિ ધારણ કરી કહ્યું-પોતાની બહાલીને બહાલી કહેવું એ તો કોઈ પણ દેશમાં અનુચિત નથી ગણાતું. મેં તો તેને તમે કહી ઉઠેલું માન આપ્યું હતું. તે મારા પર ખારમાં પડી છે. તેથી મને દરેક હક હતો, તમે કાંઈ તે તરફથી સંદેશો સંચાલવા સત્તા લઈને આવ્યા-હો તો, ટીક ન કરો, મને જે આપ્યું હોય તે હોય તે કહી દો. હવે મારી વિજય કરવાની જગ્યાએ રૂચે નથી.

સાહેબ-હું સંદેશો લાવ્યો છું કે તમે નિર્દોષ જાનુએને અપરાધો કહી સતાવો છો,

તેમ ને ફરીથી કરશો તો તમારું બિર કામ સંચાલવામાં આવશે. તેણે એ પ્રમાણે

પોલીસને ફરિયાદ કરી છે, ને તેથી તમને ચેતનાવાં પોલીસના અમલદાર તરીકે મારી ફરજની રૂએ આંચો છું.

હું ભડક્યો. હું ધારતો હતો કે સંસારે આંચો પણ આ તો (પોલીસ) દાદોનીકર્યો !! તોપણ મેં પોલીસની ધમકી મસ્કરીજી માનવા નીચળ કર્યો ને કહ્યું કે, મેં જુવાણપણ એવું અપમાનના શુદ્ધો તો યુવતી કુંવરીઓનાં ભાગ્યમાં ક્યાં છે ? તેઓ તો ધમકે છે કે—

અહીં પેણે અમલદાર આચારી ઉભો થઈ ગયા ને મને કહ્યું કે તમે મેંડ જેવા દીસો છો—જે આ પ્રમાણે ફરીથી કહ્યું તો દોષાના સાગાના ભાણે તમને ધોવવા પડ્યો, જે યાજુના તહો તો ઉમરખાડીના મહેલમાં તો જરૂર કીધાવડું પડ્યો. સકણા સકણા તમારે ઘેર બેસી રહો. આમ કહી તે ચાલતો યથો.

મેં શોકહુંડ કરવા હાથ બહાર કાઢ્યો. પણ રખેને એનો હાથ હું જેની કાઢીય એ ખેડીકે તેને લાગવાથી હાથ આપવા વગર ચાલતી પડી.

મરો ધોળા પાડ્યો રસ્તામાંજ દોગળાં ગયો જે બે મને અનહદ સંતાપ થયો. મેં મારા મિત્રોને આ સમગ્રી વાર્તા કહી જે તેમને સમજ ન પડવાથી વારંવાર મારી પાણી કહેવડાવતા ને તે પર વિચાર કરવા તેઓએ મારી બીજી ભેગવાઈ કરવાની ખાતરી આપી પણ મેંજ ના પાડીને કહ્યું કે મારો મોઢ સંસાર પરથી ઉઠી ગયો છે. હવે, મેં અપવિત્રત્વ અત્યંત અત્યંત ગાળવાના નિમિત્ત કર્યો છે.

સ્થામશર્મા.

અંગ્રેજ તત્વવેત્તા જોન સ્ટુઅર્ટ મીલનું જીવનચરિત્ર.

(૪)

(ગ્લાંકથી સમાપ્ત)

‘ રીઝુ ’ માસિક સાથે છુટા છેડા કીધા પછી મીલને પોતાનું ન્યાયશાસ્ત્ર જે લખવાનું તેણે ૫ વર્ષ ક્યાં અધૂરું મુક્યું હતું તે પાછું જારી કરવાની ખુસ્તદ મળી. મીલનું ન્યાયશાસ્ત્ર તેનું સૌથી મોટું પુસ્તક છે. તેથીજ તેની પ્રથમ પ્રક્રિયા શીશુરૂમાં મળતા છે. તે શાસ્ત્ર રચવામાં તેનો દેવ ન્યાયશાસ્ત્ર વિષેનું પ્રચલિત વિચારમંદુ ખરોચવાનો હતો. મીલના સમય સુધી વિદ્વાન વર્ગ ધારતો કે જ્ઞાન, નૈસર્ગિક-કુલ્લતી છે; મીલનો મન એવો હતો કે તે અનુભવ અવગોચરથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને મન તરફશાસ્ત્રના અમુક નિયમોને અવલંબીને તે અનુભવ ઉપરથી જ્ઞાનનું અનુમાન-પ્રાપ્તિ કરે છે. તે અમુક નિયમો એક શાસ્ત્રરૂપે પ્રતિપાદન કરનાર મીલ પ્રથમ હતો તે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. એ અસાંમાં એ વિચાર ઉપર કે એ ફીલ્સુફ કોમ્પી તથા ડો. બ્રેવેલનાં ન્યાયશાસ્ત્રો નીકળ્યાં તેથી પોતાના સિદ્ધાંતોને વધારે સ્પષ્ટ કરવા એ પ્રયત્નોના વિરોધી સિદ્ધાંતો તેને જાંડુ કામ આપ્યા, અને તેના ખંડનથી મીલ પોતાના સિદ્ધાંતો કયા વધારે સ્પષ્ટ કરી શક્યો. વિરોધી પણ પણ જગતના કલ્યાણ સાર અવસ્થક છે તે આ ખાતર બતાવી આપે છે. મીલ હવેમાં કાંઈ ખુશ હજીતો તો તે બે વાર લખેલો કા-

લોકોને તો પસંદ ન પડે ત્યાં સુધી લખતો. હરિ-વર્ણન તેણે ૧૩ વાર લખી હતી. પણ મીલ જે વાર આખી ફરીથી લખી જતો. પહેલાં તે ખડો કરતો અને પછી તેમાં સુધારા વધારા કરીને નવેસરથી લખતો. આખું ન્યાયશાસ્ત્ર પછુ તેણે એમજ લખ્યું હતું. ૧૮૪૧ માં આ ગ્રંથ પ્રેસ માટે તૈયાર થયો. મરે નામના પ્રખ્યાત ગ્રંથ પ્રગટ કર્તાને તેણે તે જાપવા આપ્યો પણ આ મહા-ગ્રંથને જાપવા નાણાક ગણી મરે એ તેની હસ્તાક્ષિત ગ્રંથ પાછી વાળી. આ પરથી વિધરતા ગ્રંથકારોએ પોતાને મજેથી નિષ્ફળતા સાર બહો દીવાસો લેવાનો છે. મીલને આ ગ્રંથ પ્રગટિય થવાની તેને આશા નહોતી; કારણ કે તેના વખતમાં તો અનુભવજ્ઞાન વાદના વિદ્વાનો વિરોધી હતા. તથા અવિદ્વાન પ્રભને તો ક્રીસ્તીની સાથે લેવા દેવાજ શાની હોય ? તે છતાં એ ગ્રંથની ઘોણા વખનમાં અનેક આશ્ચર્યો યથા, યુનીવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓની તે હવે સર્વત્ર ટેકરટ છુકે છે. આ દેશમાં તે બી. એ. માં તર્કશાસ્ત્રના વિષયમાં ફરજિયાત ગ્રંથ છે. મીલ માનતો કેટલીકથી સિદ્ધ થાય, મનથી વિચારી શકાય તેજ સત્ય-જ્ઞાન છે. તે વિના તે સત્ય માનવાને આપણે ખંધાયા નથી. પ્રેરણા અથવા આત્મજ્ઞાનથી મનોગાથ સત્ય પછુ સાત યથા શકે છે, એ વિચારનો તે વિરોધી હતો અને તે કહે છે કે એ વિચારજ નહીં સિદ્ધિ અને ખરાજ સંસ્થાઓના સ્પંભરપ થઈ પડ્યો છે, એવા વિચારની મદદથીજ જેનો મુક્તિથી ખયાલ ન થઈ શકે તે સત્ય મનાય છે. એવાં અસત્યનું ખંડન કરવા તથા અનુભવની / પત્થરની ખડક ઉપર જ્ઞાનના મહાનનો પાયો નાંખવાના પરમાર્થ વિચારથી મીલે ન્યાયશાસ્ત્ર લખ્યું. અનુભવના મનને સત્ય જ્ઞાન તરફ પ્રેરના, અસત્ય જ્ઞાનના પાશમાંથી તથા ખોટા સંસ્કારોની આંધમાંથી છોડવા મીલે ; આ તર્કશાસ્ત્ર રચ્યું. મીલના વિચાર-તર્ક સત્ય હો કે ન હો તે પ્રશ્ન અહીં નથી. એ ક્રીસ્તી ફીલ્સુફી દ્વારા કેટલા વ્યાવહારિક પરમાર્થ ઉપર દ્રષ્ટિ કરતો હતો તેનીજ આપણે પ્રશંસા કરવાની છે. મીલે અસત્યને પવિત્ર ખતાવનારી તથા કારણરહિત પરંતુ દ્વંદ્વ યથા ગણતા કુસંસ્કારો તથા તાત્પર્યોને ટેકા આપનારી આંતર્યાની ફીલ્સુફીનું જડ મૂલ્યો ઉન્મૂલન કરવા પોતાનું ન્યાયશાસ્ત્ર રચ્યું હતું. જે કે આંતર્યાનું તેણે હથાર ખંડન કીધું છે તોપણ આંતર્યાના વાદનો દુષ્પયોગ કરીને ગમે તે ખોટી વાતને ટેકા આપવામાં તે કામે લગાડવામાં આવતી તેમ શૂનાં તેણે પોતાનાં ન્યાયશાસ્ત્ર રૂપ પુરતો ખાંધીને અટકાવ્યું એ કાંઈ તેણે જગતની કાંઈકી નાની સૂતી સેવા નથી.

તે પછી મીલનું બીલું માનસિક પર્યાપ્ત તેનું અર્થશાસ્ત્ર હતું. તેમાં તેને હેતુ ગરીબ વર્ગોની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધારી શકાય, તે અર્થે સરકારે કેવાં પગલાં ભરવાં જોઈએ, તથા કયા કાયદા રદ કરવા તથા નવા કરવા જોઈએ તે બતાવ્યું હતું. મીલને આ ગ્રંથ બહુ પ્રગટિય થઈ પડ્યો કારણ તે કાંઈ માત્ર ફીલ્સુફી નહોતી, પણ દરરોજના વ્યવહારમાં કામે આવતી બાબતોને લગતો હતો. એક પ્રમાણ તરીકે લેખકો મીલનાં એ ગ્રંથની લીટીઓ પોતાના લેખમાં " હાર્વર્ડ કોમા " માં ઉતારતા અને હજી ઉતારે છે.

મીલના ગ્રંથોમાં મીસીસ મીલનો હીરો.

તે પછી મીલનાં, મીસીસ ટેલર વિષના ચર્ચા તેની સાથે ૧૮૫૧ ના વસંતમાં લખ થયાં. મીલનાં શુભ તેમજ સુધારાનાં કારણોજી એ વિદુષી બાર્બ હતી. ગ્રંથ લખવામાં તેણી તેને લગ્ન પૂર્વે પછુ મદદ કરતી. અર્થશાસ્ત્રમાં અનેક વિષયો તથા પ્રકરણો તેનીજ સ્વ-

નાથી મીઝે દાખલ કર્યા હતા, અને કેટલીક જાણતો તે તેણે તે જોડેથી તે પ્રભાતે જઈ શબ્દ ઉતારી લીધી હતી. એની એક સ્ત્રી સાથે મીઝનું માનસિક લગ્ન તે ક્યારનું થયું હતું પરંતુ તે વિધવા થતાં શારીરિક લગ્ન પણ થયું. એ સદાચારી સ્ત્રી-પુરુષોના સંગેષ જા વર્ષ રહ્યો. મીસીસ મીઝ મરણ પામતાં મીઝને આત્મિક પર્યાપ્ત થયેલ તેનાં આત્મિક જલનો જ્ઞાત બંધ થઈ ગયો. જનાં મીઝ જીવનનું કાર્ય પાર કરવામાં મલાપમાલ થયો નહીં તે હો કોઈ મોટું પ્રંથ લખતો નહીં પણ માસિકમાં તથા અન્ય પત્રોમાં વિચારશીલ લેખો લખતો. વડા પ્રધાન લોર્ડ પાર્લમેન્ટની તરફથી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનો નાશ થયો ત્યારે મીઝ વાનપ્રસ્થ થયો. એ મહા પુરુષને નવા ઈન્ડિયા હાઉસમાં રાખવા ઇંગ્લેન્ડની સરકાર ખુદી હતી, માંગણી પણ કરી હતી, અને તેના રહેવા માટે મંજૂર થયે. પરંતુ મીઝને પોતાને વાનપ્રસ્થ થવું હતું. નોકરી જવા બદલ તેને ઉદાર બદલો મળ્યો તે લઈ તે વાનપ્રસ્થ થયો. નોકરી છોડવા પૂર્વે બે વર્ષ પહેલાં મીઝ અને તેની પત્ની “સ્વતંત્રતા” જાનો નિબંધ તૈયાર કરવામાં રોકાયાં હતાં. ૧૮૫૪ માં મીઝે તે એક નાના નિબંધ તરીકે લખ્યો હતો. પછી રોમની પ્રાચીન પાસામેન્ટ (કોર્પોરેશન) નાં મકાનની સીડી ચડતાં તેને તે એક પ્રંથ તરીકે વિસ્તૃત કરવાનો વિચાર થયો. મીઝનું એ પ્રંથ સૌથી વધુ મહેનતનું છે. જાપનાં પટ્ટાં તેમાં અસંખ્ય મુદ્રા વધાવા કરવામાં આવ્યા હતા. એક વખત તે તૈયાર થવા પછી તે રાખી મેઝનું હતું. અને વારંવાર અવર નવર મી. અને મીસીસ મીઝ તે પોતા સમગ્ર રાખનાં અને તેના દરેક દરેક વાક્ય ઉપર સાથે વાંચીને, વિચાર કરીને, પરસ્પર ટિકા કરીને, તે સુધારતાં.

મીસીસ મીઝનો દેહાંત—મી. મીઝને થયેલો અત્યંત શોક.

મીસીસ મીઝ જોકાલિક માથે સોદી મરી જવાથી એવીશ્વર અને મુસાફરી દરમિયાન મરણ પામી. મીઝને આ એક પ્રત્યક્ષાત્મક ઈટકા હતો. ને હવેનાં પોતાની પાંચજ છે એ વિચાર તેના મનમાં રહે તે સાર મીઝે જ્યાં તેને સદાચાર્યાં આવી તેની જની રાકે તેટલું નજર દીકરું એક ખુપડું ખરીદ્યું, અને તેમાં તે તથા પોતાની રાખણ પુત્રી રજાં. મીઝે જીવનના મોટા ભાગ જીવ રથળે તે પછી ગળ્યો હતો. પત્નીની મરણપ્રતીતિ તેણે નિર્ધારિત બનાવ્યું અને ને કહે છે કે “તેણે રમણુજી મને ધર્મ છે.” તેના આશ્રય પત્નીની પુત્રી દરે મીઝી થયાં મીઝની મિત્ર થઈ. મીઝ જેની પ્રથમ તેની માતાની સલાહ લેતો તથા તેનાથી પ્રેરિત થતો, તેમ દરે પોતાની સાચી પુત્રીની સલાહ લેતો અને પ્રેરિત થતો. જોમ આગળ લખવામાં તેને મીસીસ ટેમ્પની અતુલ્ય સહાયતા અને સલાહ હતી તેમ તેના દેહાંત પછી તેને મીસ ટેમ્પની સહાયતા અને સલાહ મળી. ને કહે છે કે “મારાં સમસ્ત મર્યાદાઓ જોડે નહીં પણ ત્રણે જોડે સજેષાં સમજવાં.” એમના પત્નિ તથા પિતાને કેટલી ઉપયોગી સલાહી શકે છે, તેમની જાનિ યોગ્યતાની કેટલી પરમારથે જોડેથી શકે છે ને સિદ્ધ કરવા મીઝની પત્ની તથા પુત્રી કરતાં ઉત્તમ ઉદાહરણો જોડેલા દનિદાસમાં મનમાં આગ્રહ છે.

મીઝે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં લેખણ પ્રથમ પ્રથમ પ્રાન્ત સંસ્કૃત જાનાં સંસ્કૃત જાના તથા પ્રાન્તની સત્તાની મર્યાદા સુચરતા સંગ્રહી હતો. તે પછી “સ્ત્રી જાનિની પરચરતા” નામક પ્રંથ તેણે લખ્યો. આ પ્રંથમાં સ્ત્રી હિંદુજાતમાં પુરુષી ઉત્તરની નવીજ, ને જે હાલ ઉત્તર

રતી દેખાય છે તો તે તેને સમાન પ્રસંગ નથી મળ્યા તેથીજ તેમ છે, સ્ત્રીને સમાન અધિકાર મળવા બેઠક, કપડાં સિદ્ધિતેનું તેણે પ્રતિપાદન કર્યું. તેના આ-સિદ્ધાંત-પૂર્વથીજ હતા; બહુ મીસીસ ટેકર તેના તરફ આકર્ષાવાનું મુખ્ય કારણ. તેના આ વિચારોજ હતા. પંચ મંથમાં દર્શાવેલા અનેક વિચારો તથા દલીલો મીસીસ ટેકર પાસેથી પ્રથમ સાંભળેલા. મીસીસ કહે છે, મીસે પત્નીના વિચારોનેજ આકૃતિ તથા હાથ પુરાક કર્યે આપી છે એમ તે પત્નીની પ્રસંગમાં કહે છે. અંગ્રેજોના સ્ત્રી જાતિ વિશેના વિચારો ઉદાર કરવામાં આ મંથનો હીરસો ધણો અગત્યનો છે.

આ અસાંમાં મોકલ કરેલું બીજું કામ પ્રસિદ્ધ રસાયણ શીસ્લર સર વીલીયમ હેમીલ્ટનની શીસ્લરીના પુસ્તકના અંત રૂપે આપેલા રીવાજ હતું. હેમીલ્ટન પણ આમત્તાન વાદ (intuition) માનનારો હતો. સ્ત્રીજ અનુભવવાદી હતો. હેમીલ્ટન બહુ પ્રસિદ્ધ શીસ્લર હતો, તેથી મીસ જે તેનો ઉત્તર ન આપે તો પોતાનો મત ગળાડી પડવાની ધારતી હતી. આથી તેણે હેમીલ્ટનનો જવાબ આપ્યો. આ કાંઈ મુશ્કેલી શીસ્લરી કે વિતરવાદ નહોતો. એ મતભેદ જુદાજ સંપ્રદાય હતો. ઉન્નતિના જમાનામાં મતભેદનું કારણ એજ મૂલ્ય મતભેદ છે. વ્યાવહારિક મુશ્કેલ હમેશાં એમ મહાય છે કે, જે સ્ત્રીને તરફમાં સોંક લાગણી, મળતી છે તે સ્ત્રી ખાસાં જોઈએ તે બતાવવા એ લાગણીઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ તે તેને બતાવવું પડે છે. પ્રેરણા વાહીઓને લાગણીની પણ ઉત્પત્તિ હોય એ વિચાર ગમતો નથી. તેથી લાગણીઓની ઉત્પત્તિની શોધના અભ્યાસને તેઓ નિરંતર કરે છે. લાગણીઓને તેઓ તો સ્વયંજ સનાતન તથા પરમાત્માના ગેળી આવજ રૂપ ગણે છે. આ શીસ્લરીની મદદથી ગમે તેવા જોડા સોંક વિચારો, તથા જોડી લાગણીઓ કામગીર રહે છે, અને સુખાત્મી મેદર ચાલી શકતી નથી. આ પ્રમાણે બીજીની શીસ્લરી કાંઈ વિતરવાદ નહોતો પણ પરમાર્થના હેતુથી, એક વ્યાવહારિક સુધારકના હેતુની સિદ્ધિ સાર ધોડું યસ્ત હતું. મીસે હેમીલ્ટનની શીસ્લરીના મંથમાં, એટલી તો પરસ્પર વિરુદ્ધ લગણી વાતો બતાવી આપી અને બીજી રીતે તેનું એવું તો સરસ ખંડન કોણ કે, મીસને પ્રત્યુત્તર હેમીલ્ટનની શીસ્લર તરફની પ્રખ્યાતિની દગર રૂપ થઈ પડ્યો.

૧૯ મી સદીના ક્રાન્સના સૌથી પ્રખ્યાત તથા મહાન શીસ્લર ઓમરટ કોમ્પીએ “પ્રો-ગ્રીવીકીઝમ” નામની પોતાની નવીન શીસ્લરીનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું. તે શીસ્લરીનો સાર એવો છે કે હંધર, આત્મા, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, હેતુ તથા અવિષ્ય આદિ બાબતો હવેલાથી સંક્રિતના મનુષ્ય માટે અજેવ છે. તેથી તે પર નાહક વિચાર કરીને વખત બરબાદ ન કરવો, પરંતુ સાબત્સ આદિના નિશ્ચિત (Positive) તથા જેવ વિષયોનીજ શોધજોઈ કરીને તેને સંપૂર્ણવિસ્થામાં આણવા પ્રયત્ન કરવો. તે શીસ્લરીમાંની ધણીક બાબતોથી મીસ મળેલા થતો નહોતો. પરંતુ ધણીક તેને ઉત્તમ લાગી. વળી કામ્પી તેને એક મહાન તથા ગંભીર શીસ્લર લાગ્યો. અંગ્રેજ પ્રંત પર તેની તથા તેની શીસ્લરીની કદર કરાવવા મીસે હેમીલ્ટનની પ્રતિદિનો અંતેધિસંકાર કર્યા પછી પ્રયત્ન કર્યો. પોતાનાં આગમાં પ્રસિદ્ધ “વેસ્ટમીનીસ્ટર રીવ્યુ” માં કોમ્પીની શીસ્લરી સંબંધી એ નિવેદન લખ્યા અને પછી એક વિદ્વાનના જીવન આદર્શમાં નિવાસીની તરીકે તે પુસ્તકના કારે પ્રગટ કર્યાં. આ પ્રમાણે મીસની ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૫ સુધીની લેખક તરિક્તી કાઢી દીધી.

મજુર-વર્ગી, પણ વાંચી અને મનન કરી શકે એવા મીલના ૩ અર્થો હતા:—અર્થ
રાજાનાં મૂલતંત્રો, સ્વતંત્રતાનો નિષેધ તથા પ્રતિનિધિ તત્વવાળી સરકાર. તે વર્ગમાં તે પુસ્તકો
વંચાવ અને તેમનાં મન સંસ્કરી થાય એ હેતુથી મીલે તે ૩ પુસ્તકોની ખાસ સસ્તી આજ્ઞા
પ્રગટ કરવા નિશ્ચય કર્યો. ઇચ્છાના અંશકરિ હમેશાં પ્રગટકર્તાઓ પાસે પોતાનાં પુસ્તકો પ્રગટ
કરાવે છે. તેઓ વચ્ચે ધણું ખર્ચ એવી સમજુતી થાય છે કે નફામાં ઉભાને અર્થો અર્થ ભાગ
વહેંચી લેવા સસ્તી આજ્ઞા હજી પણ સસ્તી વેચી શકાય તે સાક મીલે પોતાનો અર્થો ભાગ
છોડી દેવા સ્વીકાર્યું, તે છતાં તેની નકલો એટલી તો ખપી કે, તેને સહેજ નફો રહ્યો. એ કે,
લાઠિયેરી આવૃત્તિથી મળતા પ્રમાણમાં તો તે નિર્જીવ હતો.

મીલ એક એમ. પી. તરીકે.

એક એકાંત નિવાસી લેખક મટીને મીલ હવે ઉત્તરાવસ્થામાં પાઠ્યમિત્રનો સભાસદ થાય
છે. છેક ૧૮૫૫ માં કેટલોક આયેરીશ આગેવાનોએ આપલેડની તરફેણમાં મીલનો મત હોવાનું
નિર્ણય કર્યું તેને આપલેડ તરફના એક સંભાસદ તરીકે પાઠ્યમિત્રમાં લાવવા માંગણી કરી હતી.
પણ ઇંગ્લીશ આંદોલનમાં તે નાકર હોવાથી તે વળી મંદા ધારાસભાના સભાસદ તરીકે તેનો શોધ
પણ થાય એ બે વાંત અંશક્ય હતી. વાંતપ્રથમ થયા પછી મીલના મિત્રો તે પાઠ્યમિત્રમાં પી.
રાજે એમ. મંદોતા. મીલ પોતે રાજદ્વારી બાબતોમાં લેણા દ્વારા ધણી ચર્ચા કરતો, દિન ધરા-
વતો તથા તેના લેખનું અસંધારણ વર્ગન પડતું. પરંતુ મીલ એ કારણથી ઉમેદવાર
તરીકે બદલ પડેલા નહોતો સ્વીકારતો કે કેમ પણ રાજદ્વારી પક્ષનું વાજન કે પ્રતિનિધિ થવું,
પર વિચારોનાં વીણા કે પીપી માત્ર થવું તેને માટે અસહ્ય અને અશક્ય હતું. તેને કાંઈ સામા-
ન્ય પ્રાંત સાથે સંબંધ નહોતો. વળી તેને ખાતરી નહોતી કે દેશનું ભવું તો એમ. પી. થવા
શીવાય બીજું કેમ વધારે સારી રીતે નહીં થઈ શકે. પરંતુ બ્યારે વેસ્ટમીનીસ્ટરના
પરગણાનાં સુદૃષ્ટી કરનારાંઓએ પોતે મીલને તેમના સભાસદ થવા સામી માંગણી
મોકલી ત્યારે મીલને લાગ્યું કે અમુક શરતે તે માંગણી સ્વીકારવી જોઈએ. તેણે સુદૃષ્ટી
કરનારાંઓને તથા પત્રોમાં પ્રગટ કરાવ્યું કે હું કાંઈ મારે માટે સભાસદ થવા માગતો
નથી. અને હું કાંઈ મત 'કેન્વાસ' કરવાનો નથી તેમજ સુદૃષ્ટીને લગતો ખર્ચ કરવાનો નથી.
વળી સુટો તેઓ કાંઈ તમારીજ સ્થાનિક બાબતો પર લક્ષ આપવા બંધાતો નથી. વળી
મીલે પોતાનાં મત મુખ્ય બાબત પર રા હતા તે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું. હાલમાં સ્વીચેને પુરેષ
પેઠે મત આપવાનો અધિકાર આપવાની તકતર ઈંગ્લેન્ડમાં જોશએર આવી છે. પરંતુ મીલના યુગમાં
તેનો આશોજ્વાલ પણ નાસ્તિકતા ગણાતી! સ્ત્રીના વિરોધમાં અંગ્રેજો અર્ધી સદી પર હાલના હોદી-
ઓથી મંદતા વિચાર ધરાવતા નહોતા. અંતિ મત આપવાની શબ્દોમાં પણ તરફેણ કરવાની
જેને સભાસદ થવાની ઈચ્છા હોય તે હીમ્મત કરવું નહીં પણ મીલે તો ઉલટા સામા જોનાંઓ
કે લાઠિયાં મારે તો ફાંસી મેલ છે, અને તે છતાં જો મનજ સુદવાની તમને ગરજ હોય તો મત
આપજો! ધન્ય છે આવા સંસ્વકાને! પરંતુ આટલેથી હદ આવી રહી નહીં. સુદૃષ્ટીમાં ફતેહ મેળ-
વવાનાં દરેક દરેક કોષણનું મીલે ઉલ્લેખ કરવાથી તેને ફતેહ મળવાની કશી આશા નહોતી. તેણે તો
કહિ મત લેજો ને કીધું તેમ પેલી પછી ખરચી મેલો! સુદૃષ્ટી કરનારાંઓ સમક્ષ તે પોતાના

વિચારો સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કહી દેતો ને તેમને તે સ્થિતિ કે જે નહીં તેની જગ્યા પરવા નહોતો કરતો. ઉદ્યુતે તેમની રીતિનીતિની નિંદા પણ કરતો. એ દેસમાં બાપજીને અતે ઉમેદવાર, શ્રોતાઓ ને ઉત્તર માંગે તે આપવો એવો રીવાજ છે. અને તેમાં પણ મીઠા ગોલામાલ ન કરતો તેનું એક ઉદાહરણ બસ થયો. પોતાના એક ચોપાનીયા (ચોટસ આંન પાત્રમિટ્ટરી રીશિમ) માં મીઠા કે ડકપણે કહ્યું હતું કે જો કે ઇચ્છા કરીને કામદારો જુદું બોલતાં શરમણ છે ખરા અને તે બાબતમાં બીજા દેશોના કામદારોથી જુદા પડે છે તોપણ તેઓ સામાન્ય રીતે તો જુઠાજ છે ! હવે કામદારો તો મીઠાને ચુટનારા, અને તેમને સાદ મીઠાના આ સુર્પણમય લેખિત મત ! બિરોધીઓના હાથમાં મીઠાનું આ વાણ મીઠાને ધાર કરવાનાં એક ઝેરી બાણ સંમાન થઈ પડ્યું. તેઓએ તો મીઠા કામદારો માટે દલકા વિચાર ધરાવે છે એમ સિદ્ધ કર્યા તેનાં વીરોધીના ' રેકાર્ડો ' છપાવીને બીંત ઉપર ચોટાડ્યાં ! આ ' રેકાર્ડ ' એક શ્રોતાએ ભર સભામાં મીઠાના હાથમાં મુક્યું અને તેને દબાવીને પૂછ્યું કે " તમે એમ કહ્યું હતું કે ? " જરા પણ પહીંચા વગર મીઠાે કહ્યું " હા, મેં કહ્યું હતું. " આની અસર સુધયથી તમે ધારો છો ? પોતાને જુઠા કહેનારને તેઓ તો માત્ર " હીસહીસ ", ના અવાજથી બેસાડી જ દેતો તો તો નરમમાં નરમ શિક્ષા થઈ. પરંતુ મીઠાના સત્યવક્તૃત્વ, તેની સત્યપ્રિયતા તથા તેના આત્મિકબળનો આ દ્રષ્ટાંત જોઈ, કામદાર શ્રોતાઓ મીઠા ઉપર એટલા તો પ્રસન્ન થઈ ગયા કે તેઓએ તેને હર્ષનાદથી વધારી લીધી ! બીજા ઉમેદવારો જ્યારે આવા ધર્મ સંકટ વખતે જુદું બોલતા, બ્યર્થ અર્થ કરતા, દ્વિઅર્થ કરતા, માફી માગતા, ત્યારે મીઠા તો રોકડું જ પકડાવ્યું ! તેથી કામદારોને લાગ્યું કે આ તો ટાઈ ચારિત્ર્યવાન પુરુષ છે કે જેના ઉપર તેઓ વિશ્વાસ આણી શકે. નિઃસત્યવક્તા તરીકે ને મીઠાની પ્રસિદ્ધિને પ્રતાપે મીઠા, પોતાના હરીફ કાનઝવેટીવ ઉમેદવારથી ઘણા વધુ મતો મેળવીને પાત્રમિટમાં દાખલ થયો. મીઠા ને વિવશેષ ઉપર બીજાઓ બોલતા તેમાં ટાઈલું કરતો નહીં, ને બીજાઓ નહીં કરી શકે અથવા ને વિશેષ બીજા બેઠકાર હોય તેજ મીઠા કરતો. તે કાંઈ મહાન વક્તા નહોતો. ઉદ્યુતે તેની જલ્લ જરા તોડાડતી. રાજ્જો શોધવાની દોડધામમાં તેનાં વાક્યો અર્ધાં ઉભાં રહી જતાં. પરંતુ મીઠાને સભાસભો આતુરતાથી સાંભળતા. તે ઉભો થતાંની સાથે ખાડી બોલો લસણ જતા, ને તેના રાજ્જ સાંભળવા બધા કાન તાણતા. તેના વિચારોનું સઘળા તે જાણે અમૃત કે સોમરસ હોય તેમ પાન કરતા. તેનાં બાપજોની શેઠી કરતાં તેની ગંભીરતા અને સંગીનપણામાં વિશેષ આકર્ષણ હતું. તેની જાત પ્રતિષ્ઠા અત્યંત હતી. ઉભયે પણ તેના આદર કરતો. એક મૂર્ખ કાનઝવેટીવ સમગ્રસદને મીઠા પ્રતિ દસતાં જોઈ, તે પક્ષના વંદા હોર્ડ-સોલમ્બરીએ તેને વારો કે " મીઠા જાણ છે તેનું તને લાન પછી છે કે " ! મીઠા તૈયાર તેમજ મોટેથી બાપજી આપવો તે સઘળાં વળનસર હતાં. તે લીજરથ હોવા છતાં, સ્વતંત્ર રીતે પર્તવો. તે પોતે પોતાનાં નવાં બીડો આણવો જેમાંનું એક સ્ત્રીઓને મન આપવાનો હક આપવાને લગતું હતું. લીજરસોમાં પણ તે સૌથી આગળ વધેલા વિચારનો હતો, અને ઘણા તેને ચક્રમ પછી ધારતા. ને વિવશેષ તથા વિચારોની પુષ્ટિ કરતાં. બીજા લીજરસો. પ્રજામાં કે અમુક રથજો અપ્રિય થઈ પડવાની તથા નામોશી પામવાની બહીકથી જતાં તેજ મીઠા ઉપાડી લેતો ! રાક્ષસની પુંછડી દબાવવાનું કામ તેણે પોતાનું કરી લીધું હતું ! ઘખજા તરીકે લીજરસોથી પણ ધિક્કારાતા આપવેડની તરફેણમાં તે હમેશાં મન આપતો. તેનું કોઈ બેટી કે વંશવારસ નહોતું થતું તેના મીઠા થતો ! તે નિંદા અને અનાથ વિચારોનો નાથ હતો ! મીઠા કામદારોથી અનેક બાબતમાં જુદો પડતો. તેઓ

પણ. જીવનની દોરી આવી રહી હતી, અને તેના ૧૮૭૩ નો તા. ૮ મીને દિને દેહપાત થયો.

જળવાયના વર્ષના હૃદયમાં મીઠાના વિચારોએ જે જગ્યા લીધી છે તે અનુપમ છે. વિદ્વાનોના મનોરાજ્યનો તો એક તાજ વગરનો ચક્રવર્તી રાજ છે. તેના લેખ કરતાંએ તેનાં શુદ્ધ નિષ્કલંક, પવિત્ર જીવને તેને વિશેષ પ્રેમપાત્ર ક્યો છે. વિદ્વાનો મીઠાને હર્ષદ ર્પેન્સરથી મંડન કરવામાં ચડીપાતો ગયો છે જ્યારે ખંડનમાં ર્પેન્સર તેનાથી ચડે છે એમ કહે છે. એ ઉભય મંદા વિદ્વાનોનાં ધણાં ખરાં પુસ્તકાનું અવલોકન કરવાનો પ્રસંગ હમને પ્રાપ્ત થયો છે. તે પરથી મારો નમ્ર મત પણ એવોજ બંધાયો છે. ર્પેન્સરમાં ક્રીસ્તીયી જ્ઞાન કમ હતું પણ સાબરમાં તેનું જ્ઞાન મીઠાથી ધણું સરસ, અને અદિતીય હતું. વિચારક તરીકેની ર્પેન્સરની શક્તિ મીઠા કરતાં ચઢતી હતી, પરંતુ મીઠા જે બાલુની તુલના વધારે નિષ્પક્ષરૂપે કરતો. મીઠાની વિશેષતા તેની તુલનાશક્તિમાં હતી, ર્પેન્સરની વિશેષતા તેના સિદ્ધાંતોની વિશ્વવ્યાપકતામાં હતી. તેમના સંધાના વિચારો સત્ય હરે થા ન હરે, પરંતુ સત્યને જ્ઞાનનારી એમના જેવી જોડી ફરીથી અવતરતાં ઘણા જુગો વહી જશે એમ તો આપણને કબુલ કરવુંજ પડશે.

અસ્પર્ધ્ય હિંદુઓનો ઉદ્ધાર.

(લેખક-૨૧. આત્મમારામ રાધાકૃષ્ણ, એન્થ્રોપોલોજી હેડ ઇન્સ્પેક્ટર,

અંત્યજ શાળાઓ, વડોદરા રોડ.)

હિંદુ લોભા ધોણપર ચવારી કરે છે. ગૈધિયા, ઉંટ, બકરી, ગાય, બેંસ, ઘેટાં, કુતરાં, બિલાડી વગેરે અનેક પશુઓને ખાડે છે અને તેમનાથી અનેક પ્રકારનાં કામ લે છે. પણ જે હિંદુ સંસારની પ્રચલિત રીતભાત બેઠાએ તો આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતું નથી કે જે હિંદુઓ એ પશુઓને અડકવા યોગ્ય માને છે તેઓજ પોતાના હિંદુ કુલમાંજ ઉત્પન્ન થયેલા કે કરોડ ભાઈઓ-જે પંજાબમાં રહેતીયા, મેઘ, જોડ, સંયુક્ત પ્રાંતમાં હૂમ વગેરે અને ગુજરાત તથા મહારાષ્ટ્રમાં ટેડ, મહાર, મોચી આદિ નામોથી જાણખાય છે-ને અડકવા યોગ્ય માનતા નથી.

ચતુર્વેદના ૧૬ માં અધ્યાયમાં દુનિયાના તમામ ઉપયોગી ધંધા તથા તે કરનારાઓનું નામ નિર્દેશ કરતાં તે બધા ધંધા કરનારાઓને એટલાજ પ્રેમપૂર્વક વર્તવા યોગ્ય ગણ્યા છે કે જેટલા આજ સમાજના નેતાઓને, ગણુવામાં આવે છે. જ્યારે વેદની આવી પવિત્ર આગ્રાઓ અને વ્યવહારમાં ચાલુ હતી તે વખત અહિંના લોકો મનુષ્ય માત્રને કદી પ્રેમરહિત દ્રષ્ટિથી અને અડકવાને અયોગ્ય માનતા નહોતા. અને જોજ કારણથી જ્યારે છુદ્ધ ભગવાને અહિંસા અને પ્રેમ ધર્મનો પ્રચાર કીધો ત્યારે તેને વારંવાર કહેવું પડ્યું હતું કે, “ હે લોકો! હું તમને આપેલા તે પ્રાચીન ધર્મનુંજ જ્ઞાન કરાવું છું. ” અસ્તુ. હવે અમે ચતુર્વેદના ૧૬ માં અધ્યાયના કેટલાક મંત્ર આપીશું જેથી લાચકાને ખબર પડે કે તે આગ્રા ઉપરના કચનની પુષ્ટિમાં કેટલે સુધી છે.

નમઃ સમાખ્યઃ સમાપતિમ્યથ્થ વો નમો નમોઽધ્યેમ્યોઽથ્થ પતિમ્યથ્થ વો નમો.....

અં ૧૬, મં ૨૪.

નમસ્તક્ષેમ્યો રથકારેમ્યથ્થ વો નમો નમઃ કુલ્લાલેમ્યઃ કર્મ્મરિમ્યથ્થ વો નમો નમો નિષાદેમ્યઃ પુન્નિષ્ટેમ્યથ્થ વો નમો નમઃ શ્વતિમ્યો મૃગપુમ્યથ્થ વો નમઃ ॥૨૭॥

આ મત્રોથી સાદ જણાય છે કે જોડી આદરશુદ્ધિથી એક સમાના સમાપતિને જોડીને તેડલીજ આદરશુદ્ધિથી ગાડી બનાવનારા મુનાર, કુંભાર, સિંહ આદિ દિસ પશુઓને મારી પ્રાંતને નિર્ભય રાખનાર નિષાદ અને ખેતરમાંથી પશીઓને ઉડાવી મુકનારા પુંછટ વગેરે ને પણ જોવાનો પરમાત્મા ઉપદેશ કરે છે.

એ ખરું છે કે મોગત્ર અને મુસત્રમત્રી રાજ્ય પૂર્વે આ દેશમાં કોઇ પણ માણસ બીજાનું મેલું ઉંચકવાનું કામ કરતો ન હતો, અને જે લોકો આજે ભંગીના નામથી ઓળખાય છે તેમની અને તેમના ધંધાની દરતી તે વખત ન હતી. બગાસ, સંયુક્ત પ્રાંત, રાજપૂતાના, પંજાબ, મધ્ય હિંદુસ્તાન, ગુજરાત, દક્ષિણ અને મદ્રાસ મુખી તમે ફરી વળો, તમે તે પ્રદેશોના ગામડે ગામડે અને શહેરે શહેરની સરેરાસ કદાચો તો તમને જણાશે કે શંકડે અડાણું ધર સંઘસ વગરનાં છે. હિંદુસ્તાનનાં બધાં ગામોમાં હજી પણ શંકડે ૯૮ માણસો શાય મારે જંગલમાં જ જાય છે. દિશા, જંગલ, શાય, દિશાએ જવું, જંગલ જવું વગેરે જુદા જુદા પ્રદેશોમાં વપરાતા શબ્દો પણ એજ બનાવે છે કે પહેલાં પરમાં સંઘસ રાખવાનો રીવાજ ન હતો. પાપખાતું અને જાગર જે શબ્દોજ ફરતી લાગતા છે અને તે એ, નવીન રીવાજ સાથે આપણી ભાષામાં સામેલ થયા છે. પાપે-લાના એટલે ધરતી નિચેનો ભાગ, અને જાગરજર એટલે આવશ્યક-જરૂરી જગ્યા. એ શબ્દાર્થજ બનાવે છે કે મુસત્રમાન લોકોએ પોતાની પરદા નરીન બેગમોને ધરમાંજ ઝાડે ફરતા જતા સાથે સંયોગ પ્રથમ બનાવમાં દોષાં જોડીએ અને એ લોકોએજ એ પદ્ધતિ પ્રથમ હાખત કરી દોવી જોડીએ તથા તેનું દેખાદેખી અનુકરણ પાછળથી હિંદુ અમીર ઉમરાવોએ પણ મોટા મોટા શહેરોમાં કરવા માંડ્યું અને તે કિસ્સાથી શુદ્ધિમ વિરુદ્ધ માણસનો મગ ઉડાવવાનું કામ માણસોનેજ માથે નાંખવાને જુલમ રહે થયો. અને તે લોકોને મહેલ તથા ભંગી નામ મળ્યાં (મેનર એ ફરતી રાજનો અર્થ શુભલાનીમાં ' મોરો ' થાય છે.) ચંડાલ અને અંત્યજને નામે ઓળખાતા લોકો આજે જે ધંધા કરે છે તે મું પ્રથમ તેઓ નહોતા કરતા અને જો કરતા હતા તો રસ્તા જાગનારા માણસને જુલ્લેસે પાતાનો શિય નહોતો બતાવ્યો ! અત્યજ બનાવ્યો હતો પણ તે શિય બનેલા માણસ કે તે વખતમાં બીજો કોઇ પણ માણસ, માણસને મગ ઉંચકવાનો ધંધા કરતો હોય એવું પ્રમાણ કોઇ પણ જગ્યાથી મળી આવતું નથી. રસ્તા જાગવા, અને મગ ઉડારવો એજ કામ તદ્દન જુદાં જુદાં છે. ચંડાલ અને અંત્યજ રાજના અર્થોમાં મગ ઉંચકનારા અર્થનો સમાવેશ થતો નથી. અંત્યજ રાજ વેદમાં પણ કોઇ દેકાજે આપ્યો નથી તે રવાનીઓ નિત્યર્હદ અને વિશ્વેશ્વરનાંદજો બનાવેલા વેદક રાજદ્યુતીથી રૂપટ મૂલ્યમ પડે છે. અને નવીન પ્રાંતજ તે રાજનો વ્યવહાર કરવા લાગી છે, પણ નવીન લેખકોએ પણ અંત્યજનો અર્થ મગ ઉડાવનારો એવો નથી કીધો. ' રાજસ્તોમ મદાનિધિ ' કાસમાં રજક, ચર્મકાર, નદ, વડુઃ, કેવર, મેષ, બીજ, એ જ્ઞાનને

“કાણે? શોભના! તું પણ આ જગ્યાએ કુદરતને લક્ષ્યવવા આવે. છે કે શું?”

“હા, હા. ધરમાં કંઈ મૂકે ન પડે ત્યારે મન અને શરીરને ખસીવવા હું ધણીવાર બહાર નીકળું છું. આજે હવેરની મરજી હશે કે શું તે હું અહીં આવી પહોંચી.”

“તું હમેશા આવે તો ખરેખર આ કુદરતની શોભામાં વધારો થાય ખરો.”

“જે આપની ઇચ્છા હશે તો મને અને આવવા કંઈ અડચણ નથી. મારા મનમાં કે હજી આપ પ્રથમ આશ્રમમાં છો અને તેથી કદાચ સ્ત્રીનું મુખ જોતાં આપને પ્રતિબંધ આવે અને વખતે ઉર્વશીની માફક વનસ્પતિ જેવા રૂપમાં ફેરવાઈ જવાનો પ્રસંગ આવે. એ લાયકી હું આ જગ્યાએ આવતાં સંકોચ ધરતી હતી.”

“એવો લપ રાખવાની જરૂર નથી. હું પ્રથમ આશ્રમમાં છું તેથી મારું મન પણ પ્રથમ આશ્રમમાં હોયું જ નેહ્યું એવું કંઈ નથી. આશ્રમોનું બંધારણ રાસ્ટ્રીએ રચ્યું છે પણ મન ક્યાં એવાં રાસ્ટ્રીના બાંધેલા નિયમોના પાંચરામાં પડ્યા રહે એવું છે? માટે શોભને! તારે અને આવવા લેશ પણ સંકોચ રેખવો નહિ. તારા આ જગ્યાએ આવવાથી મને કશું આનંદ થયો છે.”

“જેવી આપની આજ્ઞા હશે આપની હું રજા લઉંશ.”

“ભરો જશો.”

આ રીતે શોભનાને મળવાની આતુરતાથી સત્યજીત ધણુ ખરું બહાર ફેરતો હતો અને ન્યારેશિખવર્ગ અને શોધવા આવતો ત્યારે જ એ પાછો ફરતો હતો. આ પ્રમાણે એકાંત જગ્યામાં સત્યજીત અને શોભનાને વારંવાર મળવાનું થતું હતું. તેઓ વચ્ચે નિર્દોષ પ્રેમ બંધાય ગયો હતો પણ તેની દિશા કંઈ હતી તેનું જ્ઞાન કોઈને નહોતું.

એક વખતે રામાશ્રમની નજદીક એક નવીન પ્રસંગ બન્યો. એક દરેણું હાકતું, હાકતું દોડતું આવતું હતું અને તેનું માંસ ખાવાને આતુર એક ભૂખ્યો વાઘ પાછળ ચોરી છપ્પગો માં રતો ધસતો હતો. પોતાના હવ બચાવવાની આશાથી તે દરેણું સત્યજીત તરફ આવવા લાગ્યું. પણ તેમ કરવાથી દરેણું અને વાઘ વચ્ચેનો અંતર તદ્દન ઘટી ગયો. દરેણુંની દોડ, એકે વીજળીના જેવે જેવી હતી તોપણ ધણુ લાંબા વખત સુધી દોડવાને લીધે તે ગરીબ, પ્રાણી ધાંકીને, પડી જવાની અણી પર આગ્યું હતું. આથી તેના પ્રાણ જવાને એકજ ક્ષણ આક્રી રહી હતી; પણ તેજ ક્ષણે સત્યજીતે પોતાના ધનુષ્ય પર બાણ ચડાવી તેના વડે વાંધેને વીંધી નાંખ્યો. દરેણું સત્યજીતના પગપર લપેટાઈ ગયું અને વાઘ જમીન સાથે લપેટાઈ ગયો. એકનો હવ બન્યો અને એકનો હવ ગયો. આ બાબત, પાસે ફરતા વિગ્રાથીએને દીક લાગી નહી. અહિંસાપરમોધર્મ: એ સિદ્ધાંતનું ખંડન થયું અને તેટલા માટે સત્યજીતને દોષ દેવા તેઓ તેની આગળ પાછળ ફરી ગયા.

“બધું સત્યજીત! શું આ ધી ગુરની આંખેથી વિગ્રાનું પરિણામ છે કે?” શંકારાણે લે પ્રશ્ન કર્યો.

“પ્રિય બધુ! શ્રી ગુરની સમીપ રહેવા છતાં આપણા કોઈથી અધિકૃત ક્રિયા થવાનો સંભવ છે કે?” સત્યજીતે જવાબ ઉત્તર્યો.

“પણ એમાં ઘટિત અને અઘટિત વાતજ ક્યાં છે? શરણે આવેલાને રક્ષણ આપવું એ તો આપણા સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે.” કીશોરે જવાબ વાળ્યો.

“અરે વાહ? એકનો પ્રાણ હરવો એ ને સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ સ્વીકારાય તો પછી આ સંજીવમાં બાકી શું રહે?” સર્વજ્ઞે સંકાશીલને ઝીલી ગામ્બે.

એટલામાં આશ્રમવાસીઓને હમેશનો પરિચિત આવડીતો અવાજ સંભળાયો. આકાશમાં મેઘ ગર્જના થવાથી જેમ ચાતક પક્ષીઓ ઉડે જુએ તેમ જે દિશા તરફથી તે અવાજ આવતો હતો તે તરફ શિષ્ય મંડળ એવા લાગ્યું. દીવ્ય મૂર્તિ રામાનંદ મંદ મંદ હસતા ધીરે ધીરે ચાલ્યા આવતા હતા. સર્વ શિષ્યોએ પોતાના ચાલક પાલક એવા રામાનંદને જોઈ ભક્તિ પૂર્વક શાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને તેથી કરીને જેમ સરિતાઓ સમુદ્રમાં એક યથ જળ તેમ તેઓની મનોવૃત્તિઓ શ્રીગુરુના ચરણાર્દ્રમાં હથ પામી. આ વખતે રામાનંદ આખી સંજીવમાં પરમ પુરુષ રૂપે બિરાજ રહ્યા હોય એમ લાગતું હતું. તેઓશ્રીની આરા થવાથી સર્વે શિષ્યો પોતપોતાના સ્થાને બેસી ગયા અને રામનો આનંદ જોનામાં રમી રહ્યો છે એવા પુરુષવર્ષ શ્રીરામાનંદ પોતાના હૃદયના આસનપર બેસા. ખીજ કોણે દુનિયાનો વ્યવહાર ચાલુ થયો.

“આજે શી ચર્ચા ચાલી રહી છે?” રામાનંદ પૂછ્યું.

“ભગવન્! આપની ગરહાજરીના અધિકારમાં રમણ સિતાય ખીજું શું હોઈ શકે?” સસંજીતે જવાબ આપ્યો.

“ભાઈ! અધિકારમાં રમણ પડીજ આવણેને આવું ચમત્કારીક માનવ-તનુ મળે છે; માટે તમારી ચર્ચા મારી આગળ ચલાવવામાં લેરા પણ સંકોચ તમારે ધરવો નહિ. અતંતમાં તે રૂઝામણજ નીવડશે.” શુરૂએ ચર્ચા જાણુતા આગ્રહ કર્યો.

“હે કશ્વેશ! આપણી ઇચ્છા છે તો હું અહીં શું જન્યું તે આપને કહું છું. યોગ સમય આગાઉ એક હરણ પોતાની પાછળ એક વાંધ પડવાથી સસંજીત જે એના રસ્તામાં ઉભા હતા તેની તરફ દોડતું આવતું હતું. તેના પ્રાણ જવાને ઝોઝો વખત નહોતો. તે નિરાધાર પ્રાણીની હયા આવવાથી પોતાના સંધર્મને અનુસરી સસંજીતે વાંધને બાણવતી ધાવણ કીધી. આ દિસા આપણા શંકાશીલને રૂચી નહિ અને તેથી શુરૂબુના હકની રૂએ ભાળેને કપકાના રૂપમાં ચીન આવતા હતા.” કિશોરે ખુણી ડાખી. “હે દેવ! આવી રીતની દિસા દુનિયામાં ધર્મને નામે યાવ તો પછી કેટલેક અનર્થ થવાનો સંભવ આવે! આવી જાતનું કર્મ ધર્મરૂપ છે એવું મેં કદાપિ સાંભળ્યું નથી.” શંકાશીલે પોતાના વિચાર જણાવ્યો. “મ્હારા પરમપ્રિય શિષ્યો! તમારી ચર્ચા ખચ્ચીત રસજનક છે. મ્હારા વિચાર પ્રમાણે શરણે આવેલા પ્રાણિને ગમે તેટલા બોગે મ્હણે આવવું એમાં શાસ્ત્રની આગ્રહાતું ઉલ્લંઘન કરવા જેવું કંઈ નથી. આરે જ્યાં રક્ષણ આપણે આપણે આપવાથી રાજ્યોને શરણે જતા ત્યારે તેઓશ્રી તેમનું અનેક શુક્તિઓથી સંરક્ષણ કરતા હતા અને તેમ કરવામાં કોઈપણ જાતનો ધર્મનો બાંધ જોતા નહિ. આવી જાતના પ્રસંગો ધર્મપુસ્તકોમાં અનેક ઢેકાણે આપણા શંકાશીલના વાંચનામાં આવ્યા હશે તે છતાં પણ એ ભાષ્યે એવા પ્રસંગોમાંથી નીકળતો બાંધ પોતાને માટે એવી લીધો નથી એ આશ્ચર્યજનક છે. દિસાના ડરથી જે મનુષ્ય આણીની વખતે અચકાય છે તે મનુષ્ય

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય-અધ્યાવનોક્તન.

(લખનાર-એક ગ્રેનયુએટ.)

“ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય” એનામનું આશરે સવાનબેઠા પાંદડું પુસ્તક રા. મણીભાઈ નાર-
શુભ તંત્રી; બી. એ. એમએ હવણાજ બહાર પાડી ગુજરાતી આલમને સ્વરચિત્ત ઐતિહાસિક ગ્રંથોનું
વાચન પૂરું પાડવાનો પ્રયત્ન પ્રયત્ન કર્યો છે. છેક ઇ. સ. ૧૮૬૭ થી — “કરણુ લેના” પ્ર-
સિદ્ધ થયાથી — શરૂ કરી તે ઇ. સ. ૧૯૧૦ ની આવ પર્વતની વાંચવાયોગ્ય નવલકથાઓનું કો-
ઈ ઠેકાણે સવિસ્તર તો કોઈ ઠેકાણે સંક્ષિપ્ત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં
વિવેચન દ્રષ્ટિથી સાહિત્યના એક ભાગનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં આજે પહેલ વહેણેજ લખાયો
છે. બાકી, ‘સર્વ’ ગૂર્જર સાહિત્યપ્રેમીને આનંદ થવા સિવાય રહેશે નહીં, એવી હમારી ખાત્રી
છે. આવા પ્રકારના પુસ્તકની ઘણી જોડ છે એમ સર્વની બાજુ બહાર ન હોતા છતાં અદ્યપિ
પર્વત બાણીતા ગુજરાતી સાહિત્યએ એ દિશામાં કંઈ પ્રયત્ન કરેલો નથી એ પણ જરા આશ્ચર્ય-
જનક છે. માન્ય સાક્ષરોને હાથેજ આવાં પુસ્તકો લખાવાં જોઈએ, અને તેમ થાય તોજ તેની
કીર્તિ થાય, એવા ભ્રમને લીધે કદાચ રા. તંત્રીના આ પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી એમની કૃતિવિષે
આનાર કે અવગણના કરવામાં આવે તો તેમાં કંઈ નમ્રજ નેપું નથી પણ રા. તંત્રીનાજ સ-
ખમાં કહીએ તો “દાદીની લંબાઈથી લુધિની બેળાગાંઠ માપવાની બૂઝ પણ ન કરવી જોઈએ,”
અજ્ઞાપત આથી અમારું કહેવું એવું નથી કે રા. તંત્રીમાં ‘દાદીની લંબાઈ’ ન હોવા છતાં લુધિ-
ની બેળાગાંઠ પણ વ્યાપેલી છે, અર્થાત્ આ એમની કૃતિ સર્વોશી લુધિની બેળાગાંઠનું જ પરિણા-
મ છે; પણ સમગ્ર પુસ્તકનું નિષ્પદપાત અવલોકન કરતાં, કેટલાક સૂક્ષ્મ દોષો અને કેટલુંક મં-
તૃચિત્ત બાદ કરતાં, એકંદરે આ પુસ્તક ધણ અનુભવી લેખકને પણ સુગોષ આપનારું નથી.
ન માર્ગ સ્થાવનાર, બીકણ લેખકને ઉત્સાહી કરનાર, અને વિવેચન સાહિત્યમાં તેમજ ઐતિહા-
સિક સાહિત્યમાં અન્ય ભાવી એવી કૃતિ ઉપજાવનારું યદ્યપિ એમાં તો કંઈ શક નથી. હં-
મને આશા છે કે જરૂર આ પુસ્તકના પ્રોત્સાહનથી ગુજરાતી પદ અને ગદ્ય સાહિત્યને ઇતિહાસ
લખવાની શરૂઆત થશે. આપણાં દુર્જન સાહિત્યમાં હલુ સુધી ભાષાંતરો અને પ્રતિનિધિત્વો
થીજ ને ઘણા ઉમેરો કરવામાં આવે છે, તેને બદલે સ્વરચિત્ત કૃતિઓ દિવસે દિવસે વધારે
થવાની આવશ્યકતા સર્વ ગૂર્જર સાહિત્યપ્રેમીના લક્ષમાં આવી તેવી કૃતિઓ થવા માંડશે. અને
તેના બ્યારે ભાવી ઇતિહાસકર ઇતિહાસ લખશે ત્યારે રા. તંત્રીના આ પુસ્તકનું ખરું મૂલ્ય
અંકારો એમ કહીએ તો એમાં કંઈ અનિશ્ચયિત નેપું નથી. હાલ પણ એવું મૂલ્ય ન થાય
એમ નથી. એ પુસ્તકનું સ્થૂલ મૂલ્ય બે રૂપિયા જે રાખવામાં આવેલું છે તે અજ્ઞાપત આપણ
વાચક વર્ગની સંખ્યા તેમજ પુસ્તકનું કદ જોતાં નિઃસંશય ધણું વધારે છે, પણ એવું વાસ્તવિક
મૂલ્ય તો એથી ઘણુંજ વધારે છે. હમે અંચકારને તરતજ, કંઈ નહીં તો કિમ્મત અર્ધા કરી
નાંખવા-લક્ષામણુ કરીએ છીએ.

રા. તંત્રીએ નવલકથાના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે. (૧) ઐતિહાસિક, (૨) સ્થિતિચૂંચક અને

(૩) દાર્શનિક. પહેલાં જે વિભાગ વિષે કંઈ વાંધો લેવા જેવું. નથી. પણ રીતી વિભાગનું નામ “દાર્શનિક” આપવાને બદલે “દૃષ્ટ” આપ્યું હત તો હીક થાત. દર્શનનો અર્થ તત્ત્વજ્ઞાન એવો રૂઢ થયેલો છે અને તે ઉપરથી નીપજતું વિશેષજુ બુદ્ધિનો ખવરાવે એવું છે. જે કે અંધકર્તાએ ઉપજી બૂલ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે ખરો પણ “દાર્શનિક” કરતાં “દ્રશ્ય” શબ્દમાં વધારે સ્પષ્ટ અર્થસ્પર્શકતા રહેલી છે, એટલે અદર્શીમાં “દાર્શનિક” નો અભવીકાર વધારે સાસ્ત્રીય થઈ પડતો. નવસકથાનાં સાધનો તરીકે, દેશ, કાલ, પાત્ર અને સંપ્રદાયકેરનાં છે તે હીક છે, એ ચારના વર્ણનથી ઉપજતી સાક્ષાત્કારતા વિષે પણ હીક ઉદાપિહ કરવામાં આવ્યો છે, પણ સર્વાનુભવરસિકતા, અને સ્વાનુભવરસિકતાનાં દૃષ્ટાંત આપવામાં-રા. તંત્રી નિષ્ફળ નિવડ્યા છે. કાંઈ જાતે ઉપજતી કારણો દૃષ્ટાંત આપવા કરતાં કાંઈ માન્ય વર્ણનકારના અંધમાંથી અવતરણ કીધું હોત તો હીક પડત. પદઅંધ વિષે જે ભાર મૂકીને જણાવવાનો પ્રયત્ન કીધો છે તેને અમારું અનુમોદન છે. નવસકથાના અંશોમાં કલ્પના, જનસ્વભાવચિત્ર, અને યોધકહેતુ એમ ત્રણ કેરનાં છે. આ વિષે તકરાર કરવાને કાંઈને કારણ મળે એમ નથી. નવસકથાના અંતર્ગત અને પરીણામક ભાવ “કાનુકમ્પન” દર્શાવ્યો છે. એ ભાવ પ્રત્યે અમારે વાંધો નથી; પણ એ સંપ્રદાયોગ ભંધકર વાગ્યો એથી બહીક છે. અંધકર્તાએ નવસકથાનો મહિમા પણ વિવેચક દૃષ્ટિથી જાતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો, પણ “વિકર આર વેકરીફ” ના વાચનથી જર્મન કવિગીતી (Goethe) ઉપર થયેલી અસર ટાંકી જતાથી તેને અનુમોદન આપવામાં અનિવાર્યક ભયેજ અભિપ્રાય દર્શાવ્યા ગયો છે. નવસકથાનું વાચન તો સામાન્ય બુદ્ધિ અને કેળવણીવાળાને તથા “નવરા યેલા નખખોદ વાળવાનો” ધંધો કરવા કરતાં કાળક્ષેપ કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે; એ સિવાય જીવનજ્ઞાન, નીતિ સુધાર વિગેરેમાં નવસકથા સહાયકરી થઈ પડે એમ અમે તો માની શકતા નથી. નવસકથા કાંઈ મગજનો ખરો યોગ્યક નથી. એ તો આ, કાફી પેઠે માત્ર ક્ષણિક શાન્તિ કે આનંદ આપતારી વરતુ છે.

સિંહાવલોકનમાં વર્ણવેલી નવસકથાની ઉત્પત્તિ અને ગુજરાતી મઠનું કુંક વિવેચન વાંચવા યોગ્ય છે તેમજ અંધકરો અને તેમનાં સંશ્લિષ્ટ લક્ષણોની નોંધ પણ કાળેક કલમને શોભાવે એવી છે. નવસકથાઓના સવિસ્તર અવલોકનમાં “સરસ્વતીચંદ્ર” ઉપર જે લગભગ ત્રીસ પૃષ્ઠ દેા કરવામાં આવ્યાં છે તે વ્યાખ્યાન ક્યું છે. પણ સરસ્વતીચંદ્રને પુરાણ કેરવાના પ્રયત્ન વિષે કંઈ ધસણો સરખો પણ કીધો નથી એ જવા નવાઈ જેવું છે. સરસ્વત સા. શ્રી ગોવર્ધનરામની આ ઉત્તમ મૂર્તિ વિષે સાક્ષાત્કારતા અને યોધક હેતુ વિષે જે લખવામાં આવ્યું છે તે યથા-યાય જાણ્ય છે. છુદ્ધિધન જેવાં પાત્રની સમીક્ષા રા. વિષ્ણુચંદ્ર અને રા. રમણસાધના કરતાં વધારે સારી રીતે થઈ છે. સરસ્વતીચંદ્ર સિવાય બીજી નવસકથાઓના અવલોકનમાં મુખ્ય દેા તો સંશ્લિષ્ટતા વાગે છે. હલુ વધારે સંખ્યામાં અને વધારે વિસ્તારમાં અવલોકન થયું હોત તો હીક માન. દૃષ્ટીકેરે થોડી લીટીમાં જ પતાવી દેવાને પ્રયત્ન હીક જાણીતો નથી. અગ્રે અવકાશ ભયે અગ્રે તર્ક અવલોકનનું અવલોકન કરી શકાએ એમ નથી. રા. ગો. ક. દેવચાકરકૃત “નીત્રમ અને માણેકનું” વિવેચન પણ હીક ક્યું છે. એને માટે વધારે પાનાં દેાવામાં બીજે કેકાજે જતાવેલી કલ્પસાધના ભાગ ક્યોં એ ધલું સારું ક્યું છે. નવસકથાકારની જવાબદારી દર્શાવવાનો-રા. તંત્રીનો આ સ્તુત્ય પ્રયાસ છે.

જોડણી અને ભાષા વિષયે અપેક્ષા અભિગ્રાએ અંમને સંવંશિ રેચિકરે નથી. અને એ વિષે અન્ય સ્થળે પણ ઘણા મતભેદ પડશે. પણ એ વિષયને ગણ્ય ગણી પુસ્તકના ભરોળ ઉપર લક્ષ આપીશું તો ગ્રા. તંત્રીનું આ પુસ્તક અનેકથા ગુજરાતી સાહિત્યમાં સંગીન વધારો કરનારું છે. એ વિષે જે મત થશે નહીં. હરેક ભુદ્ધિમાન નવલકથા લખવાની અભિલાષા રાખનારે તેમજ ભુદ્ધિમાન નવલકથા વાંચનારે આ પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે. પુસ્તકની ભાષા જરૂરી કરનાં નાહક વધારે અધરી અને કિંમત સ્થળે સ્થળે કરી છે એમ પણ હમને લાગ્યા વગર રહેતું નથી.

એક ગ્રેજ્યુએટ.

સાયન્સ તથા વિદ્યા સંબંધી સમાચાર.

હોમથી વાયુ શુદ્ધિ—આર્ય ધર્મના કેટલાક ‘હિતીપીઓ’ કહેઓ કહે છે કે, “ પ્રાચીન કાલના આર્યો માત્ર અસ્તાન અને વહેંચી હતા, અને ભયને લીધે કસ્થિત દેવ દાનવાને પ્રમન કરવાનાજ હેતુથી હોમ કરતા. તેમાં વાયુ શુદ્ધિના ઉદ્દેશ હતોજ નહીં, અને હવનથી વાયુ શુદ્ધિ થાય છે એ તો હસવા જેવું છે. ” તેમને તા. ૬ દીસપ્ટેમ્બરનાં “ પાયોનીયર ” (અલ્બાના) નો પ્રથમ આર્ટિકલ (લીડર) વાંચવાનો હમરો નમ્ર આગ્રહ છે. તે પત્ર કહે છે કે “ આજ અકસ્માતથીજ લાકડાના ધુમાડાથી જંતુઓ નાશ પામે છે. એ શોધ પશ્ચિમમાં હાલમાંજ યથા હતી. વિકાર પામી વરતુથી ઉત્પન્ન થતાં તથા વિકારોત્પાદક જંતુઓ ધુમાડાથી નાશ પામે છે. મોક્ષ દ્વીપરને અખનરાથી માલમ પડ્યું છે કે, ખાંડના મોટા જથ્થો આગવાથી “ ફોર્મિક એસિડ હાઇડ ” નામક બદ્ધવાન જંતુનાશક રાસાયણિક તત્ત્વની વરણી ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ તત્ત્વ લાકડાની ઘણી ખરી ધુણીમાં હોય છે. જે રત્ન લાકડામાં ૩૨ થી ૩૫ સેંટીગ્રામ એસિડ હાઇડ, ૭૦ સેંટીગ્રામ ખાંડ તથા ૧૮ સેંટીગ્રામ નેટ્રોસો ગુગળ (incenso) હોય છે. હોમ કરનારા પ્રાચીન આર્યો જંગલી હતા એમ કહેનારાઓ હવે પસ્તારો ખરા ?

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં વીજળી—વીજળીને લગતી શોધો હાલમાં પશ્ચિમેજ કરી છે એ માન્યતા હવે તાંત્ર થવી જ લેજો. “ વિષ્ણુજ તંત્ર ” નામક આર્ય ગ્રંથ જે અનેક શાસ્ત્રીઓ પૂર્વે લખાયું છે તેમાં નીચેના શ્લોક આવે છે—વિષ્ણુ ત્રિવિદ્યા પ્રોક્તા સંઘર્ષણ-સમુદ્રવા । અયસ્કાંતપ્રસૂતા ચ તથા સંસર્ગસંમવા ॥

અર્થાત્ વીજળી ૩ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મણ, આકર્ષણ તથા સંસર્ગ. આ માટે અંગ્રેજ પારિભાષિક શબ્દો, friction, magnetism તથા contact છે.

ખનાનટ્ટી વર્ષાદ—એક દોરીના જગીચાવાયો અંગ્રેજ મી. જેમ્સ સ્ટેન્સ ખબર આપે છે કે “ દક્ષિણ હિંદના કુલપા લક્ષ્માં કેટલાક વખત, ઉપર ફુગિમ વરસાદ લાવવાના પ્રયોગ માટે ‘હાઈડ્રીમાં’ કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૦૫ ના જુલાઈમાં મને લાગતું કે જે આ ભેગાં મળતાં વાદળાંઓ ઉપર ઘટ્ટાણું છોડવામાં આવે તો જરૂર વરસાદ થાય. તેથી હવાઈ અનુકૂળ સંજોગોમાં દર પાંચ મીનીટને આંતરે છોડવાનું શરૂ કર્યું. અકસ્માતથી કે એક તે

કારણથી તે વખતથી હવાઈ હોડાં હમેશાં દુકાળ ન પડે ને દોરીના છોડ સુકાઈ ન જાય એટલે વર્ષ દે તો હમને મજાજ છે. " ફરસાંક વખત ઉપર યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનાં હવામાન ખાતાના વડાએ તોપના ગોળા આકાર તરફ હોડવાના અખાતરા કર્યા હતા. પણ આકાશને કે વાદળાને પડોંચ્યા નહોતા, અને વારામાં ભેગાં થયાં નહોતાં. વળી દક્ષિણ આફ્રિકામાં કરેલા આના અખતરા પણ નિષ્ફળ ગયા છે. યુરોપના ઘણા દેશોમાં પણ અખતરા નિષ્ફળ થયા હતા.

ઑસ્ટ્રીયામાં બ્રહ્મચારિણીઓની નવાઈ નથી—ઑસ્ટ્રીયામાં હવે કન્યાઓ એટલા તો મોટા પ્રમાણમાં કોલેજની કેળવણી લે છે કે તેઓની નવાઈ નથી રહી. વીએનાની એક કન્યા પોતાની એક અમેરિકન બહેનપણીને લખે છે કે " હવે અમેરિકા પેઠે અહીં પણ કોલેજમાં લાલુતી કન્યાઓની નવાઈ નથી. ગયા વર્ષના ફેર્લિંગર પત્રથી જણાય છે કે ૩ ઑસ્ટ્રીયન યુનીવર્સિટીઓમાં લાલુતા ૨૪,૮૦૪ વિદ્યાર્થીઓમાં ૧,૯૯૩, આશરે ૮ ટકા કન્યાઓ હતી. વૈદ્ય કોલેજમાં ૨૭૧ કન્યા લાલુતી હતી અને શીશુશી શિક્ષક વિગેરે શિક્ષણ આપનારી કોલેજમાં ૧૯૪૬ હતી. ૪૪ કાયદાનો અભ્યાસ કરતી હતી. હવે તેમને બેઠન મોઢ આપ દક્ટરકામનું નથી ! " ઑસ્ટ્રીયા પ્રથમ પકિતનાં રાજ્યોમાં એક સીધી ઉતરતું હોવા છતાં તે પણ આટલો વધારો કરે છે ત્યારે હાલમાં ૬૭ ૮ ટકા કન્યા પ્રાથમિક કેળવણી પણ લેતી નથી !

બહા વનવાગોળીયા—જો બનવાગોળીઓનો તિરસ્કાર કરે છે. પણ તે ઝીકુતોને બહુ લાલચાથી છે. તે યેતીનાશક જન્તુઓનો નાશ કરે છે. અને પોતે યેતીને કશી હાનિ કરતું નથી. છતાં યુરોપમાં તેમના પ્રતિ એટલો તિરસ્કાર છે કે લોકો તેમને દેખે છે ત્યાંથી ભારે છે.

કાવેરીના કે પૈસાનો ધોધ ?—સાવ-સતી શું સિદ્ધ થતું નથી ! કાવેરીના ધોધમાંથી વીજળીક બલ ઉત્પન્ન કરવાની યોજના માધ્યસાર રાજ્યે અમલમાં મુકી છે. ગયે વર્ષે તે બલવેચવાથી તેને રૂ. ૧૬ લાખ ૪૩ હજાર ઉપજ્યા ને અર્ચ ફક્ત ૬ લાખ ૧૮ હજાર રૂપિયા આવ્યો. યોજના પાળળ અર્ચ રૂ. ૮૨ લાખ ૭૬ હજાર થયો હતો.

સંયુક્ત પ્રાંતોની નહેરો—સાવ-સતી વળી બીજી ફોલ્ડ સાંભળો. સંયુક્ત પ્રાંતને લગતા નહેરોના રીપોર્ટ ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે યુરેમ્બંડ પ્રાંતમાં દુકાળનાં રક્ષણ અર્થે કરવામાં આવતાં બાંધકામને લગતી દરજ્યાન વીર નહેર અને બરવા નહેરની હમીરુર સાખા પુરી કરવામાં આવી છે. એ ઉપરાંત પાલુજ અને મરમાન નહેરમાં સારો વધારો કરવામાં આવ્યો છે અને દેન નહેરને લગતું બાંધકામ હાથ પરવામાં આવ્યું છે. ૨૨, ૫૦,૦૦૦ એકર જેટલા ભાગને પાણી પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું. સર્વે મજીને સતાલું લાખ રૂપિયાની મેહેરુલ ઉપજ હતી. નહેરના પાણીથી લગભગ અઝીયાર કરોડ રૂપિયાનો પાક ઉતર્યો હતો. ખરીદના પાકમાં ૧૧, ૪૬૨ ગામડાંએ તથા રજીના પાકમાં ૧૨, ૨૬૦ ગામડાં આગે નહેરનું પાણી પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું. સર્વે મજીને આવક એક કરોડ રૂપિયા ઉપર થઈ હતી જ્યારે કામ પાળળ અર્ચ ૨૮, ૨૫, ૦૦૦ થયો હતો. ચોખ્ખા નદી ૬, ૭૦,૦૦૦ રૂપિયાનો થયો હતો, કે જેની કરીને ચાપલુ ઉપર ચેકેડ ૫૭૬૬ ટકાનો નફો થયો હતો.

ઈંગ્લેંડમાં પંજાબ—પંજાબીઓ કેળવણી સારૂ ઇંગ્લેંડ જવામાં બહાદુર છે. તેમને પ્રથમથીજ પરદેશગમનનો આદ્ય નહોતો. નાનકે પ્રથમથીજ તે દેશ પર કૃપા કરી હતી. ગયા વર્ષમાં ૧૨૮ પંજાબી વિદ્યાર્થીઓ ઇંગ્લેંડ ઉપડી ગયા હતા. તેમાં ૭૨ હીંદુ, ૩૩ (સર્વો હીંદુઓ માગનતર) મુસલમાનો, અને ૨૧ શીખ હતા. હવે હેતુ સાંભળો. જેરીસ્ટર થવા માટે ૭૫; એલ્ગનીવરીંગ ૨૦, વેઇક માટે ૧૩, તાર માટે ૧, એલીવાડી સારૂ ૫, વગેરે.

ચીનમાં શ્વાહાર!—ચીન માંસાહાર "સારૂ પ્રખ્યાત છે. તેમના જેટલા "શ્વર" તે દેહકાનાં ભજ્યાંખાઉ કેઓ પણ નથી થયા. ઝોરીનાં નાપાક જંતુઓ પણ એ જન હોડતી નથી ! જમાનો તેમને પણ સુધારે છે. શાંગાહીમાં 'દેશનજ ડાવેટ સોસાઇટી' હાલમાં સ્થપાઇ છે. માંસાહાર ઉપરાંત તંબાકુ દારૂ વગેરેનો પણ આ મંડલી નિયંધ કરે છે. ભોંલરામાં પણ કીરણ દાખલ થયાં છે !

બાળલગ્નનું ખરું કારણ—ઇટલીનું ઉદાહરણ—મુસલમાનોના અત્યાચારને લીધે લોકો બાળલગ્નમાં પ્રવૃત્ત થયા એવું જે બાળલગ્નનું કારણ આપવામાં આવે છે તે હમે કદિ સ્વીકાર્યું નથી. ઇટલીનો ઇતિહાસ આ બીના ઉપર પુષ્ટક પ્રકાશ પાડે છે. મધ્યકાળમાં ઇટલી મહા અધોગત દશાને પ્રાપ્ત હતું—હાંદ જેવી તેની સ્થિતિ હતી. ત્યાં પણ તે વખતે અર્ધીની પેઢી બાળલગ્નની રીતિ પ્રચલિત થઇ ગઇ હતી—અદૃશ્ય મૃત્યુ મૌરી એવો શ્લોક બનવાનોજ ત્યાં ખાંડી રહ્યો હતો. વીલીયમ બ્રાઉન કહે છે કે "કુટુંબો વચ્ચેના સંબંધ દ્રઢ કરવા તથા તેઓ વચ્ચેના કલહ દૂર કરવાનાં કારણસર કન્યાનાં લગ્નની વય ૧૨ થી ૧૩ જેટલી નાની થઇ પડી. વળી ઇટલીની બહાર રહેલા વેપારીઓ પણ ખાજ કરીને પોતાની ધેરી તરીકે નિર્દોષ જુવાન *Fresh* (ફ્રેશ) કન્યાઓ વધુ પસંદ કરતા. આથી કેટલીકવાર તે પાંચ વર્ષની ઇટેલીયન કન્યાનાં લગ્ન થઇ જતાં, ને ૧૬ ની તો *Old Maid* (ધરડી કુમારી) ૧૨ થી તથા ૧૩મી સદીમાં ગણાતી."

કેટલાક માસિકોના ખાસ લેખોનો સાર.

ભાષાનીક કેળવણી:—ની કેટલીક બાલવાજોય વીચનો આપતાં, સર્વેગરતા "ઈડીયન રીવ્યુ" (મદ્રાસ) માં મી. રોર્ડેડ એડ કહે છે કે જેપાનમાં પ્રાથમિક શાળાએ જવા લાયક ઉમરની બાલકોઓમાંની ૯૬ ટકા જેટલી 'પ્રાથમિક' શાળામાં બળે છે; ન્યારે હાંદમાં માત્ર ૭ (સત્તરે સાત) જ ટકા જાય છે. વળી તે દેશમાં બાલલગ્ન કાયદાથી બંધ રહે છે. જેપાનીક કન્યા ૧૫ વર્ષથી એાછી વયે, ને બ્રાહ્મો ૧૭ થી એાછી વયે લગ્ન કરી શકે નથી. સામાન્ય રીતે કન્યા તથા બાલકો ૨૦ તથા ૨૫ વર્ષની વય પૂર્વે લગ્ન કરતા નથી.

અમ દેશનો ઇતિહાસ:—ઈશિયુહીના પ્રખ્યાત પ્રાચીન અમ દેશના ઇતિહાસ ઉપર વિવેચન

કરતાર મી. એમ યત્નરૂપ ઇરિયન રીતિનું અર્થકર્મ કહે છે કે, સંસ્કૃત અર્થ (આધારો) સખ્દ પરથી અર્થ સખ્દ ઉત્પન્ન થયો છે, કારણ કે, પ્રત્યક્ષતામાં તે દેશ અર્થકર્મ વ્યાપ્ત બેંગલ (બેંગલ) હતો.

ભારતભૂમિનું સ્વરૂપ:—સંબંધી ઘણી વ્યવસ્થાઓ વીચાર આપનારો એક લેખ અક્ટોબરના "મોર્નિંગ રીવ્યુ" માં તે મંડળની વિચારી માનાધિકારિણી મંજિલી શ્રીમતી સરસ્વતી સમભવદત્ત, બી. એ. એ લખ્યા છે. ૧૯૦૬ માં લાહેરમાં મળેલી સાંસદીય પરિષદની સીસલા પ્રતાગબદમાં મહારાણી સાહેબનાં પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી, તે વખતે આ સભાની સ્થાપના કરવાનો સર્વાનુમતે ઠરાવ થયો હતો. પરંતુ યુબક્તિના સંસાર મુદ્ધાઓને મુદ્ધારૂપ પ્રવેશી સ્વતંત્ર સ્ત્રી સભા મળે તે રૂઝુ નહીં તેથી તેઓએ અઠડાબાદમાં ૧૯૧૦ માં મુદ્ધારૂપ પરિષદ મળી તે પ્રસંગે કોઇએ પણ તેને સહાયતા ન કરી એટલું કહેણ મોકલ્યું. પણ ભારતભૂમિનું તે આમત્રણ પરિષદ પણ ઘટ્ટી ચૂક્યું હતું. તે ન બરાબ તે સારું મુદ્ધારૂપ બનતું હતું. સામી પાતાની સ્ત્રી સભા ભરી. પણ ભારતભૂમિનું આગેવાન સ્ત્રીઓ કાંઈ તેથી ગાંજ નહ એવી નહોતી. તેઓએ પણ ભરી ત્યારે જ રહી ! અને બંદુકથી બેગમ સાહેબાને પ્રમુખપદ આપ્યું. મંડળની મંત્રી મીત્રીસ સરસ્વતી દેવી પોતે છે, અને તેની હેડ-મેઈસ લાહેરમાં છે. તેની સામયિક કલકત્તા, અઠડાબાદ, વગેરે સ્થળે સ્થપાઈ છે. મંજિલી પોતે પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મુસાફરી કરીને સામયિક સ્થાપનાના વિચાર કરે છે. હાલ તે મંડળના લગભગ ૫૦૦ સભાસદો છે. શ્રી સોહાગમાં એકી વર્ષિક ૨. ૧ છે, એ કોઈપણ નીતે બાંહે નથી આ મંડળના ટેનુઓ સ્ત્રીઓની સાંસદીક તથા નૈનિક ઉન્નતિ કરવાનો અને તેના સંબંધમાં સ્ત્રીઓને ઘેર બેઠાં સ્ત્રીને બચ્નું શિક્ષણ આપવાનો, સ્ત્રી-પર્યાયી સાહિત્યનાં સ્વભાવનાં પ્રવેશને ઉત્તેજન આપવાનો, સ્ત્રીકૃત ભરત કામ વગેરે યોગે વેચવા બતાવવા માટે શેઠવણ કરવી, સ્ત્રી સંબંધી સમાજોને આ મહારાણાના આશ્રય હેઠળ એકત્ર કરવી, ઇત્યાદિ છે. કલકત્તાની આ સભાની સાખા સહ કરે છે. ગયા એપ્રિલથી ૬ સિફિડાઓએ ૧૦ કુટુંબમાં ૧૮ કન્યાઓને ઘેર શિક્ષણ આપ્યું સારું હતું. મીત્રીસ સરસ્વતી દેવી ફરીયાદ કરે છે કે કમગણની એ છે કે આ અર્થપરિષદોમાં એકેએક પદાના ત્યાગ કર્યો છે તેથી પણ આવાં જવા ના પાડે છે તેથી, રાજ હમને ૩. ૪-૫ થું તે ગાડીબાઈ જ રહી જાય છે ! જુન માર્ચમાં ૫૦ કન્યાઓને ૬ વર્ગોમાં શીખવતી હતી. આ સમયે ઠીક છે પણ પ્રજા તરફથી આ બાબતમાં એટલો જાંજ નિરૂપાદ બેવામાં આવે છે કે કોઈ પણ સ્ત્રી સભા લાખો રૂપિયાના ફંડ વગર શ્રી શ્રી કી અસંભવિત છે. એ આર દસ સ્ત્રી એન્જીએટોના ઉત્સાહ, માનથી થું વચ્ચું. ૧

અંદરુસના અમર્યમાં આવલતના માર્ગોની વિચિત્રિ કેવી હતી ?—એ વિષય ઉપર શ્રીયુગ નોરેન્દ્રનાથ લો, એમ. એ. ના અક્ટોબરના "મોર્નિંગ રીવ્યુ" માંનો લેખ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારો છે. મહારાજ અંદરુસનાં રાજ્ય યાંત્રણમાં આખાની અરબી સમુદ્ર પર્યંત હતું. તે બ્રીટીશ હાંદથી પણ વિરતીલું હતું. એ રાજ્યની રાજનીતિ તથા રાજ્યવ્યવહાર ઉપર રાજમંત્રી આબુકયૂત અંધ અંદરુત પ્રકાશ પાડે છે. રાજ્યના લુદ્ધાલુદ્ધા બળો વચ્ચે વ્યાપાર તથા વ્યવહાર એટલો વિસ્તીર્ણ હતો કે રાજ્ય તરફથી દરેક લતના વ્યવહાર માટે ખાસ લુદ્ધા માર્ગો નિર્માણ કર્યા હતા; હવાદંશુર્ય, વહિવટીય trade-route; વ્યવસય (ગાડાં, સાંપીયા રસ્તો) પાકાપ, અંદરુપ, ખરેલુપ (લનવરોનો રસ્તો). તે દરેક માર્ગ ૧૪ ફુટ (૮ ફંડ) પહોળા હતા. રાજચર્ચાસંચાર એ માર્ગ રમીને આગવારણ લાકડાનાં પાટી વાનો બનાવેલો હતો. એ આમુક નમુનાના રાજ્યમાં ફરે તે એવા સારૂ રથાવ્યક્ષ રાજ્ય તરફથી નીમાતો. એમાં એક ૭ લતના રથ તે નખેને હતા, તે રથ ૧૦ ફુટ લાંબાથી ૬ થી ૧૨ ફુટ પહોળા હતા. ફાલ્લી આધાર્યજન બીજા એ છે કે, અંદરુસના અમર્યમાં સંચાનપથ અર્થાત્ પારસી સાથે સમુદ્રપાર થવાના માર્ગ નિર્માણ કર્યા હતા. મહારાજાદ પાર લતા વડગીર્ન નામન ખાસ હતું. તે નામ તે સંચાનપથને મોકલું હતું અને તેમાં લતાર વેસ્ટીનું નામ સંચાનિકા હતું. અમર્યમાં સંચાનિકાના અર્થ પણ Morchaun, -વેસ્ટવર્કિ એવો અર્થ છે. કંઈકનાં અર્થસાતના આ અમર્ય પછી, કશીના સમગ્ર

ક્રમમાં ક્રમ વૈધો માટે છેક કહેવાના કાલિ કવિયુગમાં પણ પરોક્ષરૂપે અગત્યનું હતું અને તેથી તે કાલનું સારૂ વૈયથ ન્યાન બહાર ન શકી શકાય એમ દર્શાવે, ન્યાન બહાર મુકના અસરોએને દંડ શીમે તે સાથે પૂર્વક હોતો એમ કાણુ ના કહી શકો ? વિશેષ તથા છે કે અંતરૂપતા શ્રમયમાં મેલીની માણી પકડવા સારૂ ખાસ દોડ્યો સરકાર તરફથી બતાવવામાં આવતી જેનું નામ શાંતમુક્તા ગ્રાહિણ તાર હતું. મેણ પણ ખાડું આપીને મેલી વાંચી માણી પકડી શકું. પછાત પેઢીની દોડ્યો પણ શખતા. ચાંચોવ્યોનાં વડોએ નું નામ હિસ્ત્રાનું હતું. એ કોમના બીજા બાળનાં “કેસા પ્રેમ્ય અનપરીક્ષા” નામક પ્રકરનું છે. તેમાં લખ્યું છે કે, કાર્લિયક નામની એક ભૂતની શુભ સ્વર્ણમ્મી (નર્મ) ચીન સૂમિશા: સ્ત્રીપદા: ચીનહું, કાપડ, કાગળ વગેરે પારસમુદ્રથી આવ્યું. રાખે રાખે પસંદોનાં નામ તે મંદમાં આવે છે. પરંતુ શાપના આપના પ્રતીન વચ્ચે માટે મમર યવને બહાર કેટલાક તેથી રાખાય છે.

નાટકશાળા પાછળ થતા ખર્ચ બતાવનારા આંકડાઓ:—કોમલાંતો પ્રખ્યાત સ્ટ્રેંડ પર (સપ્ટેમ્બર) માં એક લેખ: તથા છે કે ૧૮૭૩ માં નવમન પ્રમ. નાટક તથા એવી ભૂતની મોઝરોખ પાછળ ૪૦ લાખ પાઉંડ ખર્ચાની ખો વર્ષ તેમજ હજી કોમ પાઉંડ ખર્ચના હતા એક વરસનીજ વાત ઉપર લેખમાં બાંધે ૧૨ તથા આખા લેખમાં ૮૦ નાટકશાળા ની. હવે લેખમાં ૬૭ છે, ને ત્યાંના “મોડ્યુસીય” માં ૭૩૮ છે. ૧૯૧૨ સુધી કેવે તો બહા ! ૧૯૧૩ નાટકશાળા તથા કોમલાંતોની સંખ્યાનું ૪૦ લેખનું કાગળો વચ્ચે ના વર્ષે ૫૪૧ નવા લાંબા મુકાયા હતા, ત્યારે ૪૦ વર્ષ પછી ફક્ત ૧૧૨ મુકાયા હતા. અમેરિકા સીવન બાળ દરેક દેશમાં નાટક ઉપર આવતી મોટી સંખ્યા પોતાનું માટે આધાર રાખતી નથી. વિન્ટનન નાટકમાં નાટકી નાંચ પગલ માં છે કાલનું કે ને બધાને હસાવે છે. એક નવા દોષ્યકરિક નાટક (comedy) પાછળ ૧૮ લાખ કરી હોના પર્યં હવે જાતી કપેલી કરે છે. સીનરી તથા એવા ખર્ચ પાછળ ૮૦ લાખ કરી હોના તો ખરું જાણે છે.

નવીનકાન્ત—ખરું કહો છે, મહારાજા શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને આપેલા ઉપદેશ જેવો આપનો ઉપદેશ મને થઇ પડે છે. આપની મતિ આગળ પાશ્વત્ય મહા વિદ્વાનોની—કહેવાતા વિદ્વાનોની મતિ પાણી ભરે છે. તેઓ ઇલેક્ટ્રિસિટીનો નિયમ વર્ણવેલાં જોઇ ન શક્યા ! તેઓ પાણી ઉપર આગમોઘો ચલાવે છે, આકાશમાં વિમાન ઉડાડે છે, પણ ઇશ્વરના કર્મખાનામાં વીરેન્દ્રનાં મશીન તથા ડાંખેનો છે જેનાથી તે દરેક માણસમાં ઇલેક્ટ્રિસિટી ભરે છે એ શોધ આપ જેવા હિંદુત્વા મુકુટમણિજ કરી શકે. જય શાંતિ ! ('સાતિધ્વજ')

સાક્ષરો સાક્ષર પ્રજાના મુખરૂપો!—પોતા ઉપર અર્જિત રીતે મેયેશી સાક્ષર શા મોહનશાસ્ત્ર પાર્વતીશંકર દેવેની દિકા ન રચવાથી તેના ઉપર સાક્ષર નરસિંહરાવે દિકા કરેલી તેના ઉત્તરમાં વસંતના છેલ્લા બાદ્રપદના અંકમાં એક ત્રીજા સાક્ષર શા મોહનશાસ્ત્રનો નીચે પ્રમાણે બચાવ કરે છે:—

“ વળી શા મોહનશાસ્ત્ર આગળ જતાં દર્શાવે છે કે “ એ ગણિતશાસ્ત્રમાં મંડ્યા રહેતાં આવરણું જોઇએ. સામો લેખક પાછો જવાબ આપે તો તેને ફરી પાછો આપણી કરી—મનજીવત—નેરસાક્ષર શૈલીમાં જવાબ આપ્યાં કરે, અને તેજ યાણને રાકે ત્યાંમુધી આપણે આપણાં કર્તવ્યમાં મર્યા રહેવું. ” વ્યં-વ્ય રીતે શા મોહનશાસ્ત્ર એમ સૂચવે છે કે દીકરો અભુજાજી રીતે લખાવવી એ સુખ નથી અને છેલ્લા જવાબ આપે તેજ વિતવવાનું એવું માનવું જૂલ બરેલું છે. રાજાવી મસિકોનું અધુનિક સાહિત્ય :વાંચનારને આ દીકા કેટલી બધી અસહ્યક ને સંગીત લાગવી જોઇએ તે ખરે સિદ્ધ કરવાની જરૂર નથી; પણ અત્ર ખતલવવામાં આવેલા નિયમો શા નરસિંહરાવ જેવા લેખક પ્રત્યે બંધા કરે છે ને તેમાં પોતાનું જોતલ સમજે છે એ ધર્મીય શોચનીય વાત છે ને જોતે તેમ સમજતા હોવાથી તેમને શા મોહનશાસ્ત્રની દીકા ન. રચે. એ તદન સ્વભાવિક છે; છતાં શા મોહનશાસ્ત્રની દીકા તદન આપર્યક છે એમ સદુ કોઇ કમુલ કરશે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં શા નરસિંહરાવ અને સાક્ષરોની સાથે નામી તારારોમાં દાખલ થયા છે ને તેમાં એમની રૂત્તિ જોખની રીતે જલુદાઢ આવે છે કે “ ઉપરો હાથ ખારોજ રહેવો જોઇએ. ” તેમોને તારાર રચવી નથી, તેઓ તારાર સાંભળતા નથી માત્ર કોઇના પજુ દોષ કાઢી. તેને ઉત્તર અભુજારની શૈલીથી અન્તે ચૂપ કરેલાં એમાં જો જોતલ સમજે છે. આજ કારણે બીધે સાક્ષરો એમને ઉત્તર આપવાનું પણ અયોગ્ય ધારે છે; “ મૈત્રાપ્તક ”નો દાખલો આ વાત સાબીત કરે છે. ”

કેટલાક હાસ્યજનક, વિચિત્ર તથા અદ્ભુત સમાચારો.

કોણ જીવ્યું ?—એક વાણિયા ગંગાજીના કીનારા ઉપર નહાતો હતો. દરમ્યાન એક પ્રાહ્મણ મહારાજ આવી પહોંચ્યા; પણ તેમની પાસે ચંદન તિલક કરવાનું નહોતું, છતાં જળમાન પાસેથી દક્ષિણ લેવીજ હતી જેથી એક કાંકરાને ધરી તેનું વાણિયાના કપાળમાં તિલક ખેંચી દીધું. એ જોઈ વાણિયા વિચાર કરતા લાગ્યો કે—“ મહારાજે પેચ કર્યો. દરો દીક છે, પૂછીયે તો ખરા. ” એમ ધારી મહારાજને પૂછ્યું—“ કાંકરો ઘસીને કેમ તિલક કયું ? ” મહારાજ જોડ્યા—“ ગંગાજીની કાંકરી તો ચંદન સમાનજ હોય છે. ” એ સાંભળી વાણિયાએ તરત ગંગા જળમાં દૂખડા મારી દેડીને પકડી લઇ મહારાજના હાથમાં મૂકી કહ્યું—“ મહારાજ ! ગંગાજીની દેડી જોહાન સમાન હોય છે તે રીકારી આનંદ કરો. ” મહારાજ ચુપ થઇ રહ્યા; કેમકે પોતાનુંજ પ્રંપચી પગલું પોતાનેજ નડ્યું. વાતોનો સાર પ્રસંગ છે—ધન્યવંદરી

વાણિયાથી ધારી ગળે ઉતારવી પડી !—મુંબઈ સમાચારો સુરતના ખુબરપત્રી તે.

પત્રને ખપ્પર આપે છે કે અત્રેની સુરતી દસાપોરવાડ ન્યાતનો આજીવ ગઈ આક્રમને દોને શાહપોરમાં આવેલી ન્યાતની વાડીમાં થયો હતો અને જમણ ધારી દુધપાકનું કરવામાં આજીવ હતું. બધાંઓની પંગત જમી ઉઠવા પછી મરદોની પંગત જમવા એકત્રાની હતી તે દરમિયાન આશરે પચીસ મણ દુધપાક તપેકમાં રહ્યો હતો તેમાં કાંઈ નહીં જણાયવા સખશે એળીઓ નાંખેલો માલમ પડ્યો હતો ! જેથી ન્યાતના મરદો તે દુધપાકને ઉપયોગમાં ન લેતાં દુધપાક વીલાની ધારીનું બોજન લઈ ચાલી ગયા હતા.

ગજળ !—એક સસલી ચાર વર્ષની મુદતમાં ૧,૨૭૮,૮૪૦ કુટુંબીઓ ધરાવી શકે છે. આ પછી સસલાની જાતને ગમે તેથી મશ્કરીમાં કાણ વાંકીયું કહી શકશે ?

ફલિત જ્યોતિષનાં ગાળગાળ લખાણનો નમૂનો—વીજાપત્રમાં હવતાળ પડતાંની સાથે પાશ્ચાત્ય જ્યોતિષોઓએ ભૂતકાલની એ વીજાતની ‘લવિથ વાણી’ કરી છે. તેમની મુખ્ય પત્રિકા “ મોનર્ન એસ્ટ્રોલોજી ” આ પ્રમાણે વહે છે:—મંગળનો અદ્દ હાલમાં પ્રગળે રાગ છે, અને તેના અવધિ ૩૩ વર્ષ છે ! મંગળની મુજ્ત હમેશાં વિગદ, અને જગજગતની હેલ છે. પૃથ્વી ઉપર અતિશય કર હોય તથા મહાપ્રજાઓ મુરકેલીઓના મુચવાડમાં હોય ત્યારે મંગળ રાગ હોય છે. આ લવિથવાણીથી તે માનવાના પ્રમાણમાં પ્રજા નિરસાદી અને નિરાશ જર થશે.

તારી હા, મારી ના—પરમાર્થનો અર્થિતાર્થ—મદાન રાજ્યોએ પરમાર્થ લુદ્ધિથી ઈર્જ્યંડને વિનાંતિ કરી કે તમારા રાજ્યમાં અશીયુ ઉગે છે, ને તેનાં વેચાણથી ચીન વિગેરે અનેક દેશની પ્રજાઓનું સત્તાનાશ થાય છે. માટે તેની ઉગ તથા વ્યાપાર બંધ કરવાને આપણે કોનફરન્સ બરીએ તો સારું. ઈર્જ્યંડ કણુવ થયું અને અશિયુની ઉગ તથા વેપાર ઉપર અંકુશ પાણ મુકયો. તેથી હાનિયષ હીંદની મહેસુલને હવે ઈર્જ્યંડકહે છે કે, તમારા દેશમાં સોદાઈન (અશીયુનો અર્ક) તથા ક્રેકન ધુમ બને છે તેથી પણ અશીયુ જેટલુંજ સત્તાનાશ હમારી હીંદી વગેરે દેશની નીતિરીતિનું થાય છે. માટે તે બંધ કરવાની જાગ્રત પર પણ વિચાર કરો ! તે દેશો તેની તો ના પાડે. છે ! પોતાના મજવાપર તરાપ પડે ત્યારે તો પરમાર્થની વાન જૂસી જવી. પારકાને ભોગે પરમાર્થ કરવા નીકળેલા સુધરેલા દેશો ! તમારા સુધારાને તમે શું આનાં વર્તનથી શરમમાં નથી નાંખતા ?

નવલ વિદ્યાર્ક સાલ મુબારક ! ! !

(હરિગિત ઇંદની ચાલ.)

યોગ દર્શન ભક્તિ ભૂમિનાં નવલ વિદ્યાર્ક વર્ષમાં,
ૐ ત્રિપુટી વ્યાપક બ્રહ્મથી, સૌ સતત સુખી રહેા હર્ષમાં.

(૧)

- ઉર્જકાર રૂપી જળ કુંડળાં સમાધાં છે જે મંદીઃ
નિર્મળ ઉદક યલુર્વદ રૂપી રજુ છે જેમાં વહી. (૨)
- દ્વીપાન્ત્ર કિનારા રહેલ, ઝમ, અથર્વ વેદ રૂપી વળી;
ગંભીર ઘોષા સામ (વેદ) રૂપી રજા જેમાં ગડગડી. (૩)
- ન્યાયશાસ્ત્ર રૂપી ઉજળતા જળ તરંગો જે મંદી,
ક્રમપદ રૂપી રેતી પવિત્રજ જે મંદી વ્યાપી રહી. (૪)
- વેદાંગ રૂપી મગર જેમાં વ્યાપ્ત ચળે રજાં રમી;
ને પરમપ્રાપ્તિ સ્થાનનું વિસ્તાન રજુ બધાં વિરમી. (૫)
- ઐર્વો વાણીરૂપ ગંગા સરિતા, વિદ્વાનમાંથી નીકળી;
અનેક માર્ગે ભ્રમણ કરી, અદ્વૈત ઉદ્ધિમાં જતી. (૬)
- તે વાણી મંથ ક્રોધ કરે તમારું, ઐયના માર્ગે ચડે;
મુરુકેલી સઘળી દૂર યદ્ય ઇન્દ્રીત રૂળને ભોગવે. (૭)
- શાંતિ તથા ભોક્તા બની, તમ યસ સુખ રૂપે બને;
ભયવોટિકા સુખરૂપ બની, નિર્ભયપાથ તેમાં બને. (૮)
- વિદ્યા અને વળી શિદ્ધિ સિદ્ધિમાં, સતત વૃદ્ધિ થતી રહે;
બની પૂન્ય કાંતિ આપતી, કીર્તિ તથા લ્હાવા લહે. (૯)
- પરિવાર પત્ની સહિત પોતે, સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે,
અંગદમ્ભો સાથે વળી તમે દીર્ઘ આયુઃ ભોગવે. (૧૦)
- મૃતિ, જીવ પરમાત્મનું, વિસ્તાન પ્રાપ્ત યતું રહે,
વળી આત્મજળ વધતું રહીને, અક્ષયનંદ ભોગવે. (૧૧)

ગીતીવૃત્ત.

- ઉન્નતિ શુભપર ચઢીને, અન્ય તણી ઉન્નતિ કરવા ધારે,
અદ્વૈત દુરજ વિચારી, અસ્ત પામતા સ્વદેશને તારે. (૧૨)
- દેશ મંદી શું રોગો, પરાદા રીતે ભરતને દણતા,
કરી ચિકિત્સા તેની, કારણીય અખંડ કરો દૂર કરતા. (૧૩)

દોહરો.

- મનઃ કામત્ર પૂર્ણ યદ્ય, લ્હો આનંદ વધાઇ,
શાંતિ આશ્રમમાં રહે, વદે ઐશ હરિનાદ. (૧૪)

સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાંથી.

કલકત્તામાં મળનારી આગામી કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે પંડિત બિશન નારાયણ ધરને, પ્રયાગમાં તે કાન્હે મળેલી આત ઇડીયા કોંગ્રેસ કમીટીએ વધુમતે સુ-કોંગ્રેસના પ્રમુખ પં. બિશન નારાયણ ધરને. ત્રી શરૂ છે. જંગલ તથા બીહાર તરફના પ્રતિનિધિઓ સર હેનરી ક્રાઉન (આસામના માછ કમીશનર) ને સુદી કાઢવા સર્વોત્તમ હતા; જ્યારે, (૧) મુંબઈ, (૨) મદ્રાસ, (૩) સંયુક્ત પ્રતિ, (૪) બીહાર તથા (૫) પંજાબ એ પાંચ પ્રતિઓ પંડિત બિશન નારાયણ ધર માટે મન આપ્યા હતા. આશુ મુરેન્દ્રનાથના સજ્જમાં, કોંગ્રેસના પ્રમુખ પદ એક હોદીને મળી શકતું મોટામાં મોટું માન છે. પંડિતશ્રીને તે માન મળ્યા માટે અભિનંદન આપીશું. તે છતાં આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેતું નથી કે, જો. મી. મરોલકર જેવાએ કોંગ્રેસ તથા દેશની વિશેષ સેવા કરી છે તેમને પ્રિયમજૂરી જ્યામાં આપ્યા આવ્યા છે. આક્રિકતા વીરરત્ન મી. ગાંધીને પ્રમુખપદ સેવા કલકત્તાની રીસેપશન કમીટી તરફથી પ્રથમ માંગણી થઈ હતી અને ડરે ખખર આપી હતી કે તેમણે સ્વીકાર કર્યો હતો. પરંતુ તે પછી તરત મી. ગાંધીએ અસ્વીકાર કરવાની તારથી કલકત્તા ખખર આપી હતી. તેમની પસંદગી મારે કોંગ્રેસના અધ્યક્ષ તત્વે નાપસંદગી દર્શાવવાનું તે પરિણામ હોયું. નેધરલેન્ડ હોદી પ્રજાને દેશ સેવામાં જે નીતિમય વ્યવહારિક પાઠ, મી. ગાંધીએ પોતાની અદ્ભુત અને અનુપમ વર્તનથી શીખવ્યા છે તે તે મેયસં તિમ્મ અને જાખમેએ પણ શીખવ્યા નથી. મી. ગાંધી તો મહાપુરુષ તરીકે સિદ્ધ થયા છે; પંડિત બિશન નારાયણ પ્રમાણમાં સાધારણ છે. મી. ગાંધીને કોંગ્રેસનું પ્રમુખપદ ન મળનાથી હોદી પ્રજાને સામાન્ય શોક થયો છે એ નિશ્ચય છે. પરંતુ કોંગ્રેસ મંડળના દેખાઓની ગતિ ગહન છે, અને વર્તણૂક વિચિત્ર છે. પં. બિશન નારાયણ લખોના કારિમરી બ્રાહ્મણ છે અને તે જાતિના વ્યક્તિ માત્ર પંડિત કહેવાય છે. બેરીસ્ટર ધનાર પોતાની જાતિમાં તેઓ પ્રથમ હતા, અને તેમના સમુદ પાર ગમતથી તેમની જાતિમાં તેઓ ૧૮૮૭ માં પાછા આવ્યા પછી જે દસ પડ્યાં હતાં. ૨૪ વર્ષ ઉપર મદ્રાસમાં તેમણે કોંગ્રેસનાં રંગભૂમી ઉપર પ્રથમ દર્શન દીધાં હતાં ત્યારથીજ તેમનો પ્રભાવ પડ્યો હતો. એક મહાન વક્તા હોય, લેખક તરીકે તેથી પણ પ્રખ્યાત છે. તેઓ બુદ્ધિશાળી, સમતોલ વિચાર કરનારા તથા સાંસારિક સુધારક છે. પ્રાંતિક કોન્ફરન્સના પ્રમુખ તરીકે ચોક્કસ વખત ઉપર તેમણે ચાલુ રાજદ્વારી વિષયો ઉપર પોતાના પક્ષ વિચારો સવિસ્તર પ્રદર્શિત કર્યાં હતા. આથી તેમને કોન્ફરન્સના પ્રધાન તરીકે તેના તે વિષયો ઉપર પુનઃ ઘોષવાનું થયે તેથી “ નવા લેવાશમાં જૂના વિચારો ” દર્શાવવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડશે તથા કળ વાપરવી પડશે. જો તેઓ કુદરતી પતાવશે તોજ રંગ રહેશે ! કોંગ્રેસના પ્રધાનોનાં લાણ્યોનાં કેળમે વારને હીસાએ લગાય એટલાં લાંબાં હોય છે. તે ઘણું ખર્ચ લખેલાં વાંચી જવામાં આવતાં હોવાથી મોટેભાગે કંટાળાગ્રસ્ત થઈ પડે તે તેમજ સુદાયતા પ્રમુખને હવે નવીન કહેવાનું શેષ રહ્યું નથી. તેથી, અદ્ભુતશક્તિ આગવી કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે વધોદ્ધ સર વીલીયમ વેડરગર્ન્ટનું અનુકરણ કરીને તેઓ પણ અર્ધક કલાકમાં આટોપી રહેશે, તો “ આખાં કરનાં અર્ધું ” વધુ કીમતી ” થઈ પડશે, અને રંગ વધારે રહેશે. જ્યોતિષીઓ જાગજાગ

ભાષામાં સત્તરશો ઘરનો તથા “લે” અને “ખલુ” ના પદોમાં વીંટાળીને આવતું ચોમાસું કેવું ફળવાનો “સંભવ છે” તેની ભવિષ્યવાણી કરે છે. અને એટલી અગમચેતી અને સાવચેતીથી કહેવા છતાં પણ ખોટા પડવાનાં તેમનાં કમનસીબ હોય છે. તેઓ જે આવતી દેવિસનો પ્રમુખ કાણુ કાણુમાંથી-કાણુ થયો તે કહેવું તો બેખમ બહુ છે-થશે તેની દીપ પ્રગટ કરશે તો ઉમેદવારને ભાવયુ માટે સાહિત્ય ભેળું કરવા વગેરેનું મુખ્ય પડશે, અને વળી જે ચુદાશે તેની તરફથી તેનું નામ દીપમાં મુકનારને ઇનામ પણ મળશે. મારે જોયીએને કીરમત હવે એ દિશામાં અજમાવવાની લાગમણુ કરવી અશ્વચર્ય નથી! હાલ તો છેક છેલ્લી ધડીએ માયું ચવાયી કુદરતીરીતે અકલામણુ અને મુંઝવણુ થાય છે. ભાવયુ મુદાસરને જાહેર લાંબુ ધઈ જાય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, છેક છેલ્લી ધડીએ, આગસે મહીને પ્રમુખ નીમવો એ દેવિસ તેમજ તેના પ્રમુખને અન્યાયકર્તા છે. રીસેપ્શન કમીટીમાં હાલ હાલ માજેદ ઝાઝો પડે છે. તેથી બહેળા કામવાળા દેવિસમેનને આંધ ઈશ્વિ કમીટીની પ્રભાવની યાવાએ જવું પડે છે. જે આવતી દેવિસનો પ્રમુખ સ્થાપી પેઠે તેની પૂર્વની દેવિસ વખતેજ નિશ્ચિત થાય તો એ સમજી વિંટળણુઓનો અંત આવી જાય. દેવિસના જાંધારણુમાં એટલો મુધારો સત્તર કરવો જોઈએ છે.

*

*

*

*

મીસ મોગરેટ નામનું નામની એક અધ્યાપિકાએ લંડનમાં સ્વ. સ્વા. વિવેકાનંદનાં શ્રીતા ઉપરનાં પ્રવચનોનું શ્રવણુ કર્યું. તેનાં શ્રવનના પ્રવાહમાં તેથી પરિવર્તન સ્વર્ગવાસિની સ્વા. થયું. આર્થ ધર્મ તેને ખ્રીસ્તીભાથી અગ્રણિત ઉચ્ચ કક્ષાના લાગ્યો. મિની નિવેદિતા. તેણે સ્વામી વિવેકાનંદને લંડન પ્રણામ કર્યાં, અને તેની શિષ્યા ધંધા તે સ્વામી સાથે રહીને આર્થ ધર્મનો અભ્યાસ કરતી. તેમની સાથે અમેરિકા આદિ દેશાંતરમાં પ્રવાસ કર્યો, અને આર્થજાતિની સેવા કરવા તેમની સાથે સ્વદેશ સર્વદાને મારે ત્યજી આ દેશમાં આવી. મીસ નામને આર્થધર્મનો અંગ્રેજીકાર કર્યો, અને સેવાને પોતાનાં શ્રવનનું શ્રવ કર્યું. તત્તુસાર પોને સ્વામિની નિવેદિતા એ નામ ધારણુ કર્યું. મુંબઈમાં તે બાહુતું એક ભાવણુ “ગેટીમાં” હવે સાંભળેવું હોવાનું સમજાયું છે. એક યુવતી, નાણુક, મનોદર સ્વરૂપની, પાતાળી અને ઉંચી અગ્રેજ કુમારિકાએ અનેક મુખ તથા વૈભવનો, કુદૃબ તથા દેશનો ત્યાગ કર્યો, અને દૂરસ્થ આર્થજાતિની સેવા કરવા સીકાણું-તે યિત્ર મનમાં ખડું થતાં હમને તે બાહુ માટે અસાધારણુ ગાન સ્વાભાવિક રીતે પેદા થયું હતું, અને તે પછી તે બોણું થયું નથી. તેનાં હાલમાં થયલાં અકાલ દેહાંતથી ભારતવાસિ અવિમરણીય દાનિ થઈ છે. અગ્રેજી ભાષા ઉપર તેણે કાણુ અદ્ભુત હતો. લલિત ભાષા તો તે પોતાનીજ કહેવડવળી. મરણુ સમયે અને તે પૂર્વે તે, એક સાદું હૈંદુ શ્રવત વ્યતીત કરતી. કલકત્તામાં દેશી લતામાં બોજપરા ગલી નામની સાંકડી શેરીમાં તેણે જાંગાળી સ્ત્રીઓના ઢિવાઈ એક શણા સ્થાપી હતી, અને સ્ત્રી કેળવણીનું તે એક દંદ્ર ધઈ પડ્યું હતું. દરિદ્ર વર્ગને શુભી કરવા, પછાત પડેલા વર્ગોને આશળ પાડવા એજ તેના ધર્મ હતો. કલકત્તામાં પ્રથમ મરણી ફાટી નીકળી ત્યારે તેણે ઇત્તાડી મુવાનો સાથે મળીને નગરમાંથી મેરા તથા મરાનીનાં ઉત્તરજ તત્તો દુર કરવા તથા આરોગ્યના નિયમોનું લોકોને જાણ કરાવવા અસાધારણુ શ્રમ લીધો હતો. આવીઆવ શ્રમમાં આવેલી રેકથી વનમાલની જે ભયંકર દાનિ મળે હતી તે વખતે જયુ તેણે ત્યાં જતને જઈને દુઝીઓનું સંકટ દાખવા અસાધારણુ શ્રમ લીધો

હતો. એ નિસ્સ્વાર્થપરાયણ બાળમાં દોષ નહતા એમ નહોતું. હીંદુ મહાજાતિના અનેક સદ્ગુણોથી તે એટલી એકિત યજ્ઞ હતી કે તેમના દુરુણો જોવા તે અસમર્થ થઈ પડી હતી. બાળજન, વિધવા કેશવપન, - બળાહારયુક્ત - વિધવાજનપ્રતિષ્ઠા, હીંદુ સ્ત્રીનાં અત્યંત પારતંત્ર્ય એ સર્વેનાં તેણે પોતાનાં “ Web of Indian Life ” નામક હિંદુ રીતી નીતિનો ચિતાર આપનારાં અદ્ભુત મોઢક શૈલીમાં સર્જેલાં પુસ્તકમાં વિચિત્ર જવાબ કીધા છે. જે નામમાત્ર સાધુઓ દારિકાથી જન્મનાથ ને ત્યાંથી હરિકેશ અને પાછા દ્વાવિકા એમ ત્રિશાલુકારની પ્રદક્ષિણા પારકે પૈસે કર્યા કરતા શીવાય અને માર્ગમાં અનેક પ્રકારની અવાચ્ય બદ્દેલી કરવા શીવાય બીજું કશું કરતા નથી, તેમને પણ તેમને ભારતવર્ષની સાંસારિક economy નું એક અનિવાર્ય તત્વ વર્ણવ્યું હતું, અને કહ્યું હતું કે દેશમાં ધર્મ તથા યાત્રુ સમાચારના જ્ઞાનના મહાપ્રચારક તેઓ છે ! સ્વામી વિવેકાનંદનો દેહાંત થતાં સ્વામિનીને સમકૃષ્ણાશ્રમના સન્યાસીઓએ તેમનું વડું પદ આપવા આગ્રહ કીધો હતો. પરંતુ, પતાંગી માનવી નિર્લોભી અને કીર્તિની કામના વિનાની એ વિદુષી સ્ત્રીએ તેનાં સ્વીકાર કરવા ના પાડી હતી. ભર મુવાવરસમાં, ઉપવેષાદી જીવનના મધ્યાહનમાં, મઠમાં એ બાળના અપ્રાપ્ત થયો છે. તે માટે અત્યંત શોક થાય છે. પરમાત્મા એના શુદ્ધ આત્માને શાંતિ અને સદ્ગતિ અર્પે !

પુનામાં રથપાપલી “ બાલકાનું રક્ષણ કરનારી સભા ” ના સેક્રેટરી ડૉ. હરદાસ મેનને એક દહાડો ખજાર પડી કે, નામ માત્ર ખ્રીસ્તી માબાપોની ૧૪ વર્ષની બાલક કન્યાઓનો એક પુત્રીને એક પકાણે દેવાના સાદામાં વેચાતી લીધી છે, અને “ વ્યાપાર. ” પોતાને ઘેર અસિચાર સાકે ઉપાડી ગયો છે ! સભાની કમીટીના એક સભ્ય તપાસ કરવા પકાણુને ઘેર સાંતિ ગયો તો પેલી કન્યા પકાણુને આટલે રહતી બેઠી હતી. કન્યાને રક્ષાસના પંજમાંથી મુસ્કેડીએ છોડાવીને સભા લઈ ગઈ, અને સભાએ પકાણુ ઉપર અનીતિભર્યા કામ સાકે છોડરી મેળવવાનો ફોજદારી અપરાધ કીધાનો ટ્રાઈમાં આરોપ મેળ્યો. આપાધીશ સીડી મેંજ્યેટે એવો સુકલિ આપ્યો કે પકાણુને કન્યા અનીતિના કામમાં પડશે એમ તેનાં કૃત્રથી જાન હોયું બેંધયું; તે પરથી તેને ગુન્હેગાર ઠરાવી સખન સજા કરી. સભા હર્ષ પામી, પણ પકાણુ અપીલ કીધી. અપીલ કોર્ટે સુકલિ ફેરવી નાંખ્યો, અને સજા રદ કરવાનું એવું કારણ આપ્યું કે, ૧૬ વર્ષથી પણ નાની વયની કન્યાને “ ઉપરની ” તરફ પુરૂષ રાખે અને જો તેથી તે અનીતિના ધધામાં પડવાનો સંભવ માત્ર હોય તેવી કોઈ તે ગુન્હેગાર ઠરતો નથી. આથી હાલના કાયદાનો અર્થ એ થયો કે ૧૨ વર્ષની ઉપરની કન્યાનું કોઈ પણ કામી બ્યલિયારી ગમે તેવું સત્તાનાય વાળે અને પકડી, તે લાંબી નર્તી પણ રાખેલી હોવાથી “ તેને હાંકી કાઢે તો તે બીચારીને કશી દાજ્જ ન મળે અને પેણા હરામખોર સત્તામત ઊટકી બાજ ! ડૉ. મેનની કમીટીને આ રિયલિટી એવી ભયંકર લાગી કે તેણે સરકારને કાયદામાં સુધારો કરવા અરજ કીધી. સરકારે દરેક કામના આગેવાનના અભિપ્રાય પૂછ્યા અને બાદ એવો જવાબ આપ્યો કે, “ જુવાન (૧૬ વર્ષની અંદરની) છોડરીઓને રાખતરફ રાખવાનું ગેરકાયદેસર હવાવવાથી તે અનેક સ્ત્રીકૃત રીવાજોની આડે આવશે. અને “ સંપૂર્ણ આંધાર-વર્ગો તેથી ગુસ્સે થશે અને તેની સામે ધરો. ” કેપાંનો આગેવાનોએ આપેલો

અભિપ્રાય એ પ્રકારનો છે કે સરકારનો તે સ્વતંત્ર અભિપ્રાય છે ? તે સ્પષ્ટ કરીને, આગેવાનોના અભિપ્રાય સરકારે પ્રગટ કરવા નેહ્યે, કે જેથી તેમનો તેવો મત હોવા વિષેની શંકા દૂરલાકને થાય છે તે નિર્મૂલ્ય દરે. રાષ્ટ્રો રાષ્ટ્રનારા કે તેમને પક્ષ લેનારા આખરદાર કહેવાતા હોય એ બહુ શક્ય છે. હજી સમાજની નીતિ એટલી બધી જોડાનાં પાણીએ ગળ નથી એમ હમે ધારીએ છીએ. એ પ્રસિદ્ધ છે કે ૧૨ વર્ષથી ૧૬ વર્ષની અંદરજ યુવતીઓ અની-તિમાં ફસાય છે. એ તેમનો કોલકટનો સમય છે. એ તેટલો વખત તેમનું રક્ષણ થાય તો તેને દરમીયાન સીધે રસ્તેજ પડ્યું પડે છે, અને તે પછી તેની નીતિ માટે ધારણ રહેતો નથી. વેશ્યા કે તેનાથી ઉતરતા દરજ્જાની, વેશ્યા યજ્ઞની નીસરણી રૂપ ઉપજી થવાની ૧૩ થી ૧૬ વર્ષની વયમાં ઉપજી તરીકે રાષ્ટ્રનાર પુરુષને કાલો ધરીને અપરાધી દરાવવામાં આવે તો અનીતિને જેવો તેવો ફટકો પડે નહીં. ઈર્ષ્યામાં સમગ્રિ વય માં રોડની લકતને પરિણામિ આ દેશથી વધારે થઈ છે. તે વય પછીથી અને ૧૪ થી ૧૮ નીજ વયમાં, સ્ત્રીઓ વેશ્યા થઈ બળ છે. તાજી જુવાની તેમને લક્ષ્યાવે છે. પાછળથી તે ધંધામાં પડનારી થોડીજ છે. તેજ કારણથી મેં વેસ્તરમાં મળેલી મુદારક અંગેજી સ્ત્રીઓનાં શીડેસને સમગ્રિ વયની મર્યાદા વિસ્તારીને ૧૮ વર્ષની લઈ જવાની સૂચના કરી હતી કે જેથી યુવાન દરિદ્ર સ્ત્રીનું એ માર્ગ તરફ વળવાનું આર વરસનું ચોષડીયું—“વેશ્યાકાસ” —વ્યતીત થઈ બળ. આ દેશમાં પણ લગ્ન શીવાયના સ્ત્રી-સંબંધનો કામ કમમાં કમ ૧૧, અને બને તો ૧૮ વર્ષનો કાં ન દરાવવો ? સુસ્ત મજા તેવા કાલકટનો કદાપિ વિરોધ કરશે નહીં. તે વેશ્યાત્વ જોમ બને તેમ ઘટાડવાજ ઉત્સુક છે. સરકારે પુનાની બાકક રક્ષક સમાજી સૂચનાને પાણીથી લોન્ગેલી ધામશી જોડારવાને બદલે તેને પોતાના રોકાને ગરમાડો આપવો ધટે છે. પ્રગ્નએ પણ સમાજી આદિ દ્વારા પુનાની સોસાઈટી સાથે સહમત છે એમ સિધ્ધ કરી આપ્યું ધટે છે.

ગુજરાતના ઉત્તર ભાગોમાં—જેડા, અને વિરોધ કરીને પંચમાદાસ તથા અમદાવાદ હાલ-જોમાં તથા કાઠિયાવાડમાં દુષ્કાલ પડ્યો છે. પાણીની તંબી અન્યથી ગુજરાતમાં દુષ્કાલ. પણ વધારે વ્યથાકર થઈ પડી છે; અને પશુઓ માટે ધાસ મેળવવું મનુષ્યો માટે અત્યંત મેળવવાથી પણ વિશેષ દુર્લભ થઈ પડ્યું છે. પશું તેમજ પશુપાલકો ઉભય, ધુધા અને તૃણથી વ્યાપુર છે. તેમનો જીવ બચાવના અનેક પરમાર્થી હીંમતો થઈ ચુકી છે. અનેક જામોમાં ફડા થઈ છે; સરતું અનાજ વેચવાની દુકાનો ઉપરી છે; પાંચપેંગોએ દેતો પાળવા સ્વીકાર્યા છે. “ગુજરાતી” એ પરમાર્થ શુદ્ધિથી આના ફંટ જોડ્યું છે. સરકારે તમારી આપી છે, અને સંસ્કૃત નિવારણ બાંધકામ પણ રાકે કર્યા છે. જ્યાં મી. ગોખલેના પદસિધ્ધ પરમાર્થી મી. દેરધર એમ. એ. વારીલા ચેરીટીઝ દ્વરં તરફથી ત્રિય-તિનું એવલાકન કરવા દુષ્કાલપીડિત ભાગોમાં ફર્કા હતા, અને તેમનો રીપેઈ સાંભળવા બોજે પ્રેમીડંતી એસોશીએસના રીવાનખાનમાં આવેવાનોની જોક સજા મળી હતી. અમદાવાદમાં શકવાના બગરમાં તેમણે ઉત્તમ જાનસિ, સાધારણથી ચોથે ભાવે વેચાનાં જોયાં હતાં. તેમણે કહ્યું કે પશુ બચાવવા તેમને, બંડકમાં ચોંકલ્યાં (૨) એડુનોને મફત ઘેર ધાસ પુગાવું અથવા તે કોથિલાવે વેચતું તથા (૩) પશુ શાકાળા સ્થાને રથાને મ્હાપવી. તે ભાગોના લોકો મદદ

કરવા તૈયાર હતા. હાથ કુચા કરવાના તથા બીજાં કામ્યુને હાથે માણસ જૂએ મરતાં નથી પણ બનેલારીથી તેમં પણ થવા માંથી. માટે સવેગા ઉપાય લેવાની જરૂર છે. ઘટની વ્યવસ્થા કરવા તથા ફેંડ ઉપરાવવા, પરિણામે એક કમીરી નીમાણ છે. આપણે અંતઃકર્ણથી આઠા રાખીશું કે, તેના ફેંડમાં મુંગલપાલીઓ ઉલટાની પોતાની નામના પ્રમાણે પોતાનો હીસ્સો આપવા સુકશે નહીં. દુષ્કાલ અંગે દાન કરવું પુણ્ય, (લાભ) સામાન્ય રીતે છે તેથી દયા દયા થયું છે, કાલજ કે જેમના પ્રાણ બચે છે તેઓને દલિતિક મદદ લેઈએ છીએ અને ઘોરથી ઝાંણનું રક્ષણ થઈ જાય છે. તેથીજ ભવિષ્ય પુસ્તકે “ દુષ્કાલમાં ૧ દોષીનો અથવા આપવાથી અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બિંદુ જેટલું જલ આપવાથી સાજો થતું ફલ થાય છે,” એ અત્યુક્તિ ગુપ્ત શબ્દો દુષ્કાલના મુખમાં યુધિષ્ઠિને કહેવાને સુકયા છે. દેશી રાજ્યોએ પણ જાણ્યું થયું લેઈએ. જામ સારુને ફેંડ જોત્યું તેમાં રૂ. ૨૫૦૦૦ મળ્યા પરંતુ તેનો ક્યા સંકટના નિવારણમાં ઉપયોગ થયો તેનું જ્ઞાન પ્રગટ થવાની જરૂર છે, કે તેથી બીજાં દેશી રાજ્યોની પણ આંખ ઉઘટે અને સુખ પડે. પોદબંદર માટે મુંબઈમાં લગભગ બા લાખ, અહીં વરના પોદબંદરીઓએ ભરાં છે એ ગુપ્ત વાત છે. પોત પોતાના વતન માટે મુંબઈની વ્યક્તિઓએ એજ પ્રકારે વર્તવું લેખ્યું. ઉપર સંભામાં “ રાષ્ટ્રસં જોડ ફરીયા ” ના નંબી રા. રીડે કહ્યું હતું કે આપણે અમદાવાદ સાર કશું કરવું લેઈએ નહીં; કાલજ કે અમદાવાદીઓ ધનાઢ્ય છે, અને પોતાનું ફેડી લેવાની સ્થિતિમાં છે. આ રિક્ષા થવાને લગભગ બીજેજ દહારે ખજર મળી હતી કે અમદાવાદીઓની સખા ભણઈ હતી અને તેમાં ફેંડ થયું હતું. પરંતુ ટીપ્પ લેવાં દરબારી સાથે કહેવું પડે છે કે, ત્યાંના શેરીયાઓએ પોતાની દોષનના તેમજ દુષ્કાલના વિસ્તારના પ્રમાણમાં બહુજ દિરિ રકમો ભરી છે. દસ લાખની ખુંઈ ધરાવનારાઓએ રૂ. ૧૦૦૦ માં પતાચી દીધું છે ! અમદાવાદ લક્ષ્યધિપતિઓનું નજર છે. તેઓ ગરીબોનાજ પક્ષીનારી કમાયા છે. જો તેઓ ન કમાયા હોત તો ગરીબો તથા તેમનાં દાર આગે જૂએ મરતાં ન હોત. આઠા છે કે તેઓ પોતાની રકમનો પહેલો આંકડો ફેરવાતી ઉલટના બતાવશે. દુષ્કાલ પડવાથી કામીરીના એક રૂબરૂ તે આશ્ચર્યના કપોં તને એમ “ રાજ તરંગિણી ” માં લખ્યું છે. શેરિયાઓ તથા અનામનો વેપાર કરનારાઓને, રૂબરૂ પેટ આપવાન કરવાની ભલામણ ફોફ ફરતું નથી. જો તેઓ આપે પ્રસંગે વ્યાપારી શ્રેણી નહીં પરંતુ માત્ર ભાત ભાતની દ્રષ્ટિથી વર્તે તો પુરતું છે. દુર્નિશમાં તો શ્રેષ્ઠતાનો ક્રમ ફેરવાતો જિઘાસ કરતાં પણ અનામત વધારે ફરવાથી થઈ પડે છે એ સત્ય રમદાજમાં રાખીને પ્રત્યેક પ્રકારનો પરમાર્થ કરનારાઓએ બીજા પરમાર્થ ચિત્તેલ કરીને અનામતદારી પ્રણ રક્ષણ કરવાના પરમાર્થ ઉપર પોતાની પ્રતિભા એકત્ર કરવી લેઈએ.

* * * *

બદાઈ ધર્મ ઉપર ‘ સત્ત ’ ના અકરોજર માસના અંકમાં પ્રગટ થયેલ લેખ વાંચીને, મો નજાવતુ આર. વખીય બી. એ. નામના એક જાદાઈ મતાવર્તથી બદાઈ ધર્મ-ફેટલીક નવસારીથી પોદબા મળ તા. ૪ મીના પત્રમાં ફેટલીક લખુ વિમનો લખી વધુ દુહીકત મોકલે છે. તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—“ બદાઈ ધર્મનાં પુસ્તકો કા-સોં તથા અરબીમાં અસર લખવાં છે. તેમની પત્રીક સાંપડીએલા તરણુમાં અંગ્રેજમાં થયા છે, અને તે બાબતેની નીકમો (પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૮૩) ની

“બહુ” પદનીય કંપની” પાસેથી (હમે ધારીએ છીએ કે વેચાતાં) મળી શકશે. તમે લખો છો કે “ મીઝાહુસેન અલીએ પોતાના દાતા (ખંધર પ્રગટ થશે તે) નો સંમર્થનમાં અનેક ભવિષ્ય વાણીએ કરી. તે ભવિષ્ય વાણી સ્વત્વ પાડવા તેણે પ્રયત્નો કર્યા. ” જો તમે મી. હીલીએ પ્રગટ કરેલું પુસ્તક “ ઝેન ઓફ નોસેજ ” વાંચશો તો તમને ખાલમ પડશે કે, બહુ-ઉલ્લ-અલ્લા એ બીજાઓ ઉપરાંત કાન્સના રાજા ત્રીજા નેપોલીયનને અને જર્મનીના રાજા ફ્રીડ્રીકને અંકકાના દેશનામાંથી લખેલા પત્રોમાં જે ભવિષ્યવાણીઓ કરી હતી તે ખરી પડી હતી. તે ખરી પાડવા બહુઓ કશું કરી શકે એમ નહોતું. પણ ભવિષ્ય વાણીઓ કાંઈ એકલી સાબીતીઓ નથી. કેટલાકને તે છે ને કેટલાકને તે નથી. આશુલ બહા ખીસ્ટ, કૃષ્ણ આદિથી મંદતર જણામાં આવે છે એવું કાઉન્ટેસસ અરિસ્ટોવા બેચ-લીને કહ્યું હોય એમ હું માનતો નથી; કારણ કે તેમના તે દાવા નથી. તેણીએ કદાચ એમ કહ્યું હોય ખર કે કૃષ્ણાદિ ચેષ્ઠા કરતાં બહુઉલ્લાહતું ધર્મશિક્ષણ ચડીવાળું છે. પણ તેવું કારણ જ્ઞાન પ્રમીટરણના મહા નિયમને અનુસરીને વધતું જાય છે તેજ છે.

અબદુલ-અહા અનેક વખતે યુરોપ ગયાવું તમે કહ્યું છો તે જુલ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, તેમના પિતા સાથે તેઓ બગદાદ, અલિયાનોપલ, સ્તંભુલ તથા આઝકા ગયા હતા કે જ્યાં તેમને દેશપાર કરવામાં આવ્યા હતા. અંકકામાં અબદુલ બાહા ૪૦ વર્ષ કેદમાં રહ્યા હતા, અને ઉફ ૧૯૦૮ ની ગ્રીષ્મમાં તેમને ટર્કીની ચાંચસભાએ મુક્ત કર્યા હતા. ગત વર્ષમાં મિશ્ત્રદેશની તેમણે મુલાકાત લીધી હતી અને હવે તેઓ પ્રથમજ વાર યુરોપ ગયા છે.

બાબી ધર્મની હીલચાલ છત્રનમાંજ નથી. મુનાઈએડેટ્ટસમાં ૨૫ કે તેથી વધુ બાહાઈ મંડલો છે. કેટલીક કનેશનમાં પણ છે. લંડન તથા બીજે સ્થળે ઇંગ્લેન્ડમાં પણ તે છે. પેરીસમાં એક છે. જર્મની પણ તેથી રહિત નથી. રશીયામાં તો ઘણા અનુયાયીઓ છે. ત્યાં તો એક દેવળ પણ તેમનું છે, જે કાંઈ ચારીજ તરાહથી બાંધ્યું છે. ચીકાગો (ઇલીનાઇસ પ્રાંતમાં) મંદિર બાંધવાને જગીન ખરીતાઇ છે. મિશ્ત્રદેશની રાજધાની કરો, પોટ સિપદ, એલેક્ઝાન્ડ્રીયા આદિ સ્થળે પણ બાહાઈઓ છે. હિંદમાં પણ મુંબઈ, કલકત્તા વિગેરે સ્થળે બહાઈ સમાજો છે. અમદેશમાં રંજુન, માંડલે, તથા કજનજુન ખાતે સભાઓ સ્થપાઈ છે. વિશેષ અખર માટે લંડનના “ રેપ્રેસેન્ટર ” માં આવેલું મી. એમ્પરનું ભાષણ વાંચો. મુબંબા તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૦ ના ઈસીવન રેપ્રેસેન્ટરમાં તે ચક્રવર્તી જે બાહાઈ નથી (પણ તેની ભનીજ બહાઈ છે) તેમના ભાષણને બાહાઈ ધર્મના પ્રચાર સંબંધી એ ઉતારો આપ્યો છે. હું તમારા માસિકને, અંતમાં દરેક-દરેક ઇન્કુ હું. ” મી. વડીસના લેખના સંપૂર્ણ સાર ઉપર પ્રમાણે છે. ખુદી વીગતો પુરી પાડવા તથા દમારા લેખમાં સુધારો વધારો કરવા માટે હમે તેમના ઉપકાર માનીએ છીએ. દમારા મૂલ લેખમાં દ્વાવેલા વિચાર ફેરવવા જેવું મી. વડીસના પત્રમાં કશું નથી. હમે એ નવીન ધર્મના એકંદરે દિનેથી છીએ તે કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે.

RAMJI BHAGWAN & BROS.

GOLD-SMITHS SILVER-SMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS

Beg to call the attention of the public to their large, varied and choice assortment of Gold Ornaments of latest Patterns Curved and Plain Silverware Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellry

202 Shark Armon Street Bombay Telephone No 671

રામજી ભગવાન જોડે પ્રથમ.

સેના, ચરી તથા હોરનાના પુત્ર વનેનામે, પાના સુધ
દળીના તથા લેટ દેવા લેના ની મનહર વસ્તુઓ

ધનાવનાર તથા વેચનાર.

વસ્તુ, શેખરિયાનાં ચોર પુત્ર

ટેલીફોન નંબર ૬૭૧

જો પદારથ મનાએ હોરે પુત્ર પુત્રી અર્થે આપવામાં આવે છે

“અપદ્ધપાત”નો “સત્ય” વિષે અભિપ્રાય.

“સત્ય”, ધાર્મિક, સાંસારિક, પૈતાનિક, સાહિત્ય, સંબંધી તથા અન્ય વિષયો ઉપર ચર્ચા કરનાર તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ સંબંધી તથા ઉત્તમ માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ ધર્મોના સાર આપનાર, ગુજરાતી ભાષામાં અગ્રણી માસિકા પ્રારંભમાં પ્રકટ થતું માસિક પત્ર—તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક, ભોતીલાલ ત્રીલોકવનદાસ દલાલ, હાઈકોર્ટ વકીલ, મુંબઈ—સરકારે માસિકનો ગયા જુલાઈ માસથી સંચાલ થયો છે અને તેના ગયા જુલાઈના સંપાદના આર આરો નિખામનુસાર દર માસે બાહેર પડી ચુક્યા છે. એ માસિકમાં કેવા પ્રકારના વિષયો અને ચર્ચા હાથ ધરવામાં આવે છે તે માસિકના નામ જોડે જ દર્શાવી દીધામાં આવેલું હોવાથી તે વિશે ફરીથી ચોક્કસની આવશ્યકતા રહેતી નથી. હવે જોવાનું જે રહે છે તે એ છે કે, હાથ ધરવામાં આવતી બાબતોને કેવા રૂપમાં છત્રાશ આપીને વાચક વર્ગ સમક્ષ મેલવામાં આવે છે, તથા સરકારે માસિક બાહેર પાડવાને તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક ખાસ ઉદ્દેશ શો ધરાવે છે. પ્રમુખ સંપાદક તથા સંપાદક અને માસિકના એક હોરથી બીજાં છેડે સુધી ચક્રુ દેશવર્ત, હાથ ધરવામાં આવતા વિષયોની ચુટકી કાઢી ઉપરથી અને વ્યવહારિક અનુકરણી કરેલી જાણ્ય છે; અને તે બાબતોને બની શકતી ઉચ્ચ કૃતિયે ચોગ્ય છત્રાશ આપવામાં આવે છે. ઉદ્દેશ જોતાં, છત્રાશ જોગ થા નહિ છત્રાશ જોગ, પરંતુ જે તરફ પ્રભાવ વધુ પ્રમાણમાં પવન પુકાતો હોય તેવી બાબતોની યોગ્ય આદિ દાહિયાં આપી યા યોગ્ય ખુલામદવા શેષ આદિ દાખવ કરી, માત્ર કમાણીના સાધન તરીકે માસિકની સંખ્યા વધારવાથી સદિલની સેવા સંપૂર્ણ થઈ જતી હોય એવી નેમ એ પત્રની વિશિષ્ટતા જણાતી નથી. પરંતુ ગુજરાતી વાચક વર્ગ શુશિક્ષણ જોડે સીધી માર્ગે મેલવા અને ઘણો યા યોગ્ય દરેક જગ પોતાની સમગ્ર પ્રમાણે હાથેજ દાખવ કરી શકે એ હેતુ ખાસ માણસ પડે છે. ઉદ્દેશમાં આગતી અન્ય ભાષાઓમાં, કેસાયતા અનુભવી વિદ્વાનોને સ્તે જ્યાં ઉત્તમ માસિકો બાહેર પડે છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષામાં અદ્યપિ નહિ હોવાથી “સત્ય” તે ખોટા પુરવાર સામર્થ્યવાન થશે એમ કહેવું અનિવાર્યિત લાગુ નથી. એમ તેના અદ્યપિ બાહેર પડેલા અકો ઉપરથી સ્પષ્ટ અનુમાન જોવાી શકાય છે. ઉચ્ચ કેલવણી સમ્પાદન કરી બાહેર આવના વર્ગમાંથી મહત્ત ભાગ પોતાનાં ઉચ્ચ જ્ઞાનનો ઉપયોગ માત્ર “પેટની વેડ” માંજ લાવી મેરી તેથી સતેલ માની જોએ છે અને પોતાની ઉચ્ચ કેલવણી તપી અનુભવનાં દ્વન તેથી ઉચ્ચ કેલવણીથી જોતરીન રહેલા પોતાના દેશમાંથીને ચખાવવાની ફરજને બાલુજો દુકસેલી ગોએ છે તે વિશ્વભીરી લાગુ છે. વકી જેઓ એક યા બીજા રૂપે પ્રકટે છે તેઓ અગોજો ઉપર જાણવેલી નેમને અદુસરતી પદ્ધતિ પારકુ કરતા હોવાથી કહેવત—ગુજળ “હાથા ક્યાં? તે જ્યાંના જ્યાં.” એજ સરસોએ હેવટે આવી રહે છે. “સત્ય” નો વિદાન સંપાદક દ્વન નેમમાં ગુજરાતી વાચક વર્ગની લાગ વખતની ખોટ પુરી પાડવાનું જે બીજું કંઈ હોય છે તે કાર્ય પ્રસંગને પાત્ર કરે છે. “ગ્રેમધેલી પ્રિય”, “શરીરનાંધોને કોસ”, “રત્નકરની લગન” અને “સ્વાચકશાદના સગન” વગેરે અને હીડી હાથ આંધિ વાંતો રૂપી લેજો સિવાય સુવિચાર આપનાર માસિક ગુજરાતીમાં વાચવાનું મગતું નથી એવી ક્યાં, ઉદાહરણ: સગણુ વાચક વર્ગ હવે એ માસિકને કેવા પ્રકારનું અનુભવન આપી તેને ઉત્તેજન રૂપ થઈ પડે છે તે જોવાનું રહ્યું છે. જાણુ જોએ કે, એક લેખકની ગમે તેટલી સુર્ત નેમ અને “પત્ર” હતાં તેમાં “દોષ” વાચક વર્ગે સારંગી ઉત્તેજન રૂપી પચોપાચ “પુરક” પુરક પાડવામાં “મીઠા” આવે તે તેને જીવનની શેરી લખવાની, પોતાના પત્ર ઉપર ઉજાં રહેવાની શક્તિ રહેતી કહીને સમ્પ પડે છે; અને ગુજરાતી વાચકવર્ગની એવીજ કદાચી ખોટાં લીધે ઉમદા લેખકોની કદમો સાહિત્યના મપદાનમાંથી આંચકી ખાઈ પાછી દુકાની હોય તો કાંઈ નાહ્યું છે? એ વિશેને અખોને પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવાથી વધુ જોવાની જરૂરત રહેતી નથી. ખાખી પિતાના ધનચાનને માંડુ ધરાવત નથી અને આખો સુધમાં “પ્રકુ” પામવાનાં માનની હોવાથી ખાખી રહિત હોવાશક્ય નહિ, તેમ “સત્ય” પણ જુલ પિતાનું હોય રહે નહિ, પરંતુ એની અનેક પ્રમુખીયા આગળ યોગી: આખીઓ દકાષ જાય છે. અમ એની દોહ દમજીએ છાએ અને સમજી વાચકવર્ગને જલામજી કરીએ છાએ કે, જોના માહક થઈ પોતાની જોલાદના હસ્તમાં મેલવાથી વર્ગ દાંધ પેલુ મેળવવાનુંજ રહેશે, પરંતુ ગમાવાનું રહેશે નહિ.

સુવિજ્ઞાને ચિકિત્સુષે જ્ઞાતયં સચાસચ વચસી પસ્વધાતે ।
તયોર્પત્સત્થં યત્તદ્વર્જીયસ્તદિત્તોનોઽપ્યતિ હન્યસત્ ॥

શ્રુત્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાતી (જ્ઞાતય) જાને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા જોય છે કે, (સદ્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્યવાતે) પરસ્પર એક બીજાને દખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યત્+ચ) એ બેમાં જે (વર્જીયઃ) મળુ અકુદિસ છે (તદ્+ન્યત્) તેનુંજ (નોઽપ્યતિ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+માનસનિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક ૧ છું

દીસેમ્બર, સન ૧૯૧૧

અંક ૧ ફે

હું છું સર્વ હિન્દુસ્તાન !

હિમાલય મસ્તક મહાર છે મુજ શીરમાંથી ઝળિંગાવે છે,
બ્રહ્મપુત્રા ને સિંધુ મહાન, હું છું સર્વ હિન્દુસ્તાન,
વિદ્યાવલ મુજ કમર પટો છે, નહાની નદીયો મહારી નસો છે,
છાતિ છે મુજ રજપુસ્તાન, હું છું સર્વ હિન્દુસ્તાન,
કોચિમાંલવ પગ જમણો છે, ઘણો મેં મલબાર ગણ્યો છે,
પાકુક લંકાને જાણુ, હું છું સર્વ હિન્દુસ્તાન,
હાય પુર્વ પશ્ચિમ પ્રંતાયો, હૃદય ચાંપવા બધુ મહાર,
એહા ! મુજ દેવ અંગ મહાન, હું છું સર્વ હિન્દુસ્તાન.

“ નવલ ”

સત્ય-મહાત્મ્ય.

(૪)

સત્યના બે પ્રકાર.

આગલા લેખમાં એક જગ્યાએ ઘોંટાળો થયો છે ! સત્યના બે બહુ જ જુદા પ્રકાર છે તે સ્પષ્ટ પૃથક કર્યા વગરજ તેનું મહાત્મ્ય ગાંધ ગયા છીએ. હવે તે ‘ બૂઝ ’ પ્રથમ સુધારીશું. સત્ય જાણવું તથા સત્ય બોલવું એ બે વિભાગ છે. અને તે બે વચ્ચે બહુ ભેદ છે. એક બાઈ નિરક્ષર રહી બાહુબલ માત્રથી પોતાના દેશનો સેનાપતિ થાય અને બીજા સંદેશર બની અખ્યાત અંધકર્તા થાય એ બે વચ્ચે જોટલો અંતર છે તેટલો સત્ય જાણવા તથા સત્ય બોલવા વચ્ચે છે. સામાન્ય રીતે અથવા વારંવાર સત્યનો અર્થ પાછલા, બોલવાનાજ સંકુચિત અર્થમાં વપરાય છે. મનમાં જે હોય, અથવા જે વસ્તુતઃ તમે જાણતા હો, અથવા જેનું સાંભળ્યું અથવા કીધું હોય તેજ કહી દેવું એનું નામ સત્ય છે. જો કે તે પણ મેઢા કહિન કામ છે, પરંતુ તે પ્રમાણમાં સદજ છે. સત્ય જાણવું એ તે બોલવા માત્ર કરતાં બહુ વધારે કહિન કામ છે. કેટલાંક સત્ય તો સપાટી પર હોય છે. સાદી શુદ્ધિ અને ઉધારી આંખ તેને જોઈ શકે છે. પરંતુ કેટલાંક સત્યો સપાટી પર નહીં પરંતુ તલેટીમાં હોય છે. તેની ઉપર અસત્યનાં અને બીજાં એટલાં પડ ફરી વળેલાં હોય છે. કે, સત્ય શોધી કાઢવું મેઢા કહિન કામ થઈ પડે છે. એવાં સામુદ્રમાં કુબેરનાં અથવા ખાણમાં ય્દાદ ગયેલાં સત્યો ઉપર લાવવાં એવો મહાસમર્થ વિદ્વાનોનાંજ કામ છે, જ્યારે સત્યવક્તા યશું એ મનુષ્ય માત્રનું કામ છે. જ્યાં, મનુષ્યને, સાધારણ શુદ્ધિ, વિદ્વાનોમાં પણ જોવા જે અમુક વાત સત્ય તરીકે જાહેર કરે છે તે, બીજા વિદ્વાનોના તેની તરફેણના અથવા વિરુદ્ધના મતની સહાયથી, તે વસ્તુતઃ સત્ય હોવી જોઈએ કે નહીં તેનું અનુમાન કરી શકવા પુરતી, સામાન્ય રીતે પરમાત્માએ પ્રદાન કરી છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે, કેઈ વિદ્વાન એમ કહેકે બાળસખ ઉત્તમ છે અથવા તો એમ કહે કે ધર્મ શુરેઓ ધમરના અંશ હોવાથી તેમને અનીતિના દોષ લાગેતો નથી તો તે વાતો અસત્ય છે તે, સાધારણમાં સાધારણ શુદ્ધિના મનુષ્યો પણ સ્વશુદ્ધિથી તેમજ અન્ય વિદ્વાનોના મતની મદદથી, અસત્ય છે એમ જાણી શકવા સમર્થ છે. સ્તુત્ત સત્યાસત્યનો વિવેક-નિર્ણય કરવાની આપણા આર્થખંડ નિવાસીઓની એટલી એ શક્તિ ચાલી ગઈ ત્યારેજ તેઓને આટલી બધી અધમ સ્થિતિએ પહોંચવાના વારો આવ્યો. શુભ સત્ય કેવી રીતે શોધવું જાણવું તેના નિયમો તે તર્કશાસ્ત્ર છે. અને તેનું સાધન, તે વિગ્રાહું અધ્યપન છે. ખાસ કરીને વિગ્રાહ શાસ્ત્રો (‘*Grāhaśāstra*’) નાં જ્ઞાનની તથા ઇતિહાસનાં જ્ઞાનની અભ્યાસમકતા છે. થોડા ઘણા પણ પદાર્થ વિદ્યા તથા સૃષ્ટિ-ક્રમના મેઢા નિયમોના સામાન્ય જ્ઞાન વિના, સત્ય શોધક હોવું લગભગ અશક્ય છે. તેનાં અજ્ઞાનીઓ સત્યવક્તા ગમે તેવા હોય પરંતુ તેઓ જગતને બહુ ઉપયોગી નથી. એવાં શૂન્ય અને દેવસ સત્યવક્તાઓ તો વારંવાર બકરૂં કહતાં ઉંટ પેંસાડે એવા નીવડે છે. તેમને સત્ય પણ ક્યાં ન કહી દેવું, સત્ય પણ ક્યાં કઈ સૈદ્ધીમાં બોલવું, સત્ય કહેવાથી ઉલટી હાનિ ન થાય તેથી કેવા શબ્દોમાં લપેટવું, તે સૈદ્ધી અસરકારક રીતે કહેવાનો પ્રસંગ ક્યારે આવે છે એ કરાનો ખ્યાલ હોતો નથી એટલુંજ નહીં, પરંતુ પોતાનાં તથા અન્યોનાં ઊંઘો ઉધારાં પાડવા શીવાય, મૂર્ખ

અજ્ઞાની સત્યવક્તા વારંવાર બીજા કશા ઉપયોગમાં આવતો નથી. રાજાના કુર્યુલુ રાજાને મોંએ પણ કહે એવા મહામારતના પ્રગળા પર્વમાં વસુવેલા વિદુર જેવા સત્યવક્તાની જગતને જેવી તેવી જરૂર નથી. પરંતુ તેઓ સાથે વિદુર જેવા વિદ્વાન અને જ્ઞાની પણ હોવા જરૂરી છે. અનેક વહેમોને માનનાર, ખાતરાગ્રસ્ત કરનાર, અને તે સધાને સત્ય માનનાર પણ મહા સત્યવક્તા હોઈ શકે. તે કશાંયે બુદ્ધિ નહીં જોખતો હોય પરંતુ એ શુદ્ધ માત્ર સ્વાધી જેવો છે. દશમથી વિવિધાકૃતિમાં લીધનાર કાંઈ વિદ્વાનની કલમ તે સ્વાધીમાં જોખાવી નેહ્યે; ત્યારેજ તેનો ખરો ઉપયોગ છે. નહીં તો તો તે, ધોળાઈ જઈ કાંઈ મોં, ચેતરંછ કે કપડાં જગાડે ! જેમકે, દાપરમાં પણ એવા કેવળ સત્યવક્તાઓ વિરલ હતા. નહીં તો વિદુરને વિશ્વાસ ન કરવો પડતે કે, " આ લોકમાં પાપી અને મીઠું જોડનારા મનુષ્યો મળી શકે છે, પણ, અપ્રિય પરંતુ દિનકારક સત્ય વચન કહેનારા તેમજ સાંમગનારા મનવા બહુ દુર્લભ છે. " (સભા. પર્વ, અ. ૧૪, શ્લો. ૧૧); પરંતુ હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યવક્તા હોવા સાથે તે સત્ય જાણનારા સત્યજ્ઞાની હોવા અતિ વિશેષ લાગણી છે. જે સત્ય ન જાણે તે કુપકીની વાતો શીવાય અથવા ધરતારની વાતો શીવાય બીજું સત્ય જોશી પણ શું શકશે ? અને એવાં સત્યજ્ઞાં જાણે ઉપયોગ શો ? વળી અજ્ઞાનીઓ સત્ય પણ કહે તોએ તેનું નેહ્યે તેવું વચન પડ્યું નથી, અને વિદ્વાનો અસત્ય પણ કહે તો તેનું વચન પડે છે ! એટલા માટે સત્ય જોખવાથીજ સત્યની પરિ- રીમાં આવી જાય છે. એવા જન સમાજમાં પ્રવર્તતા સામાન્ય વિચારોના ત્યાગ કરીને પ્રથમથી સત્ય શું છે અને શું નથી, તેનું જ્ઞાન મેળવવા હરહમેશ સર્વએ પ્રયત્નવાન રહેવું ઉચિત છે. કાંઈ પડોશી અજ્ઞાની સત્યવક્તાને પૂછે કે, મારા પુત્રને શિત્તો થઈ છે તેના શું ઉપાય કરવો ? જો તે અજ્ઞાની હશે તો કહેશે કે એ તો માના છે કે કાકા છે ! માટે એની દવા ન કરવી, ફક્ત ખરમાં લીમ્બો રાખવો ! તે ઉપરથી સત્ય કહે છે, પરંતુ કુરુક્ષેત્રમાં સત્ય નથી. આપણને જેની જરૂર છે તે મનોકલ્પિત સત્યની નહીં પરંતુ વસ્તુના તથા જ્ઞાનનિર્મિત સત્યની છે. જ્ઞાનપૂર્વક સત્યના વક્તાનીજ ખાસ જરૂર છે.

અવિદ્વાન પણ સત્યચોષક યથાશક્તિ થઈ શકે છે.

અજ્ઞાન કાંઈ જ્ઞાની હોઈ શકે નહીં એ સત્ય છે. પરંતુ સર્વેનો પ્રયત્ન તો તે નરક હોવાનું નેહ્યે. શ્રી કાંઈ અપેક્ષાથીજ અને સરખામણી માત્રમાંજ જ્ઞાની છે. બાકી જજ્ઞાનાં અને જજ્ઞાંનાં જ્ઞાનની અપેક્ષા તો શ્રી કાંઈ મહા અજ્ઞાની છે ! ન્યુરન કહેતો કે હું તો સત્ય જ્ઞાનની રજ રૂપ માત્ર દલીલા દ્વારા પડ્યાં ફેંકરને પામ્યો છું. અને જ્ઞાન રૂપ સમુદ્રનો તત્તરપર્વ પણ નથી ક્યો. ગ્રેફેસર ટીલ્કને એક પ્રશ્ન ક્યો કે, સહિની લીલા-ક્રમને કાપી સંભવિત ખુલાસો તમે મને આપશો ? તે વિદ્વાન સાચે-ટીકે ક્યું કે " હજી તો પરમાણુ, વીજળી વગેરે સર્વ- ક્રમના કાંઈ પણ મહાપદાર્થને પણ જાંઘ જોડતો ખુલાસો નથી કરી શક્યો તો આવી સહિના ખુલાસાની માટી પાસેથી કેવી રીતે તમે આશા રાખી શકો છો ? " જ્યાં જજ્ઞાનના સમર્થ વિદ્વાનો પેલાને અજ્ઞાન માને છે, તો સાધારણ મનુષ્યોએ શા સાફ નિરાશ થવું નેહ્યે અને સત્ય શોધક શુદ્ધિ રૂપ દેવના ઊંડી નાંખવા નેહ્યે ? જ્ઞાનજ્ઞાં જોખના જગ્યાની વાતો સાંભળી કાંઈ શુભ્વા રહેવાંની ખાંધા લેવું નથી. ત્યારે શામાટે મગ્ન વિદ્વાનેશ્વર જ્ઞાનની પ્રવંદનાથી અંગત જઈ, સત્ય જ્ઞાનના શોધક-થવાં અરકનું નેહ્યે ? જોઈએ વિશેષ સત્ય તેમનું વિશેષ દેવ. નોંધે-

હર અને રાજ્યાધિકારીની દૈવ્યતા આંકડો સાંભળી કોઈ પોતાની ગમે તેટલી કંગાલ મુંઝી જઈ-
માં આવી કે ધર્મદા રૂંડમાં પણ આવી આવું નથી. આવીને કોલમાં પહોંચે એવું મને સાંભળ્યો અ-
થવા કાલ (જેના લંબરોની કુંચીએ ૪૦ હિટ ઉપર લધાતી હતી) ની દૈવ્ય સાંભળીને
પણ કોઈએ પોતાનું ધન વકરે કયું સાંભળ્યું નથી. ત્યારે શું સત્યજ્ઞ સાથી સત્ય અને આપણી
દેવા લાલક લોકોએ માની લીધું છે ? કોઈને પણ પુંછીશું કે દેવાણી વાંત સત્ય છે કે ખોટી તેનો
તમે તમારી બુદ્ધિ અને જ્ઞાનથી નિર્ણય કરો, તો એમજ કહે છે કે જ્યોત વિદ્યાનામાં કામ ।
આપણે શું કહી શકવાના હતા ? સત્ય ગમે તે હોય તેની લોકોને પરવાજ નથી ! પેટ ભરાયું
અને પુત્ર પુત્રી પરણ્યાં કે થયું । જ્યાં સુધી લોકોમાં સત્ય શોધકશ્રુતિ પશ્ચિમના દેશો જેવી
સ્ફુરી નથી ત્યાં સુધી આપણા સંસારની શુદ્ધિ થતી મહા કલિન છે.

પાશ્વાત્ય લોકોની સત્ય શોધકતાનું એક ઉદાહરણ.

પશ્ચિમના લોકો દેવતા સ્વતંત્ર સત્ય શોધક છે તેનો એકજ દ્રષ્ટાંત બસ થશે. કલકત્તાના
રેલ્વેસ મેન પત્રના માણ અધિપતિ (જિનું) નામ થયું કરીને મી. રેલ્વેવીક હવે તેણે કલકત્તામાં
“આ દેશના અને પશ્ચિમના વર્તમાનપત્રોની સ્થિતિ ” એ ઉપર એક લાંબાં કલાક વખત ઉપર
આમું હવે. તે લાંબાં તેમજ “ રીવ્યુ ઓફ રીવ્યુઝ ” પત્રના લેખો વગેરે પરથી જણાય છે
કે હવે અંગ્રેજ લોકો “ રાજદારી પત્રોમાં કયો પક્ષ સત્ય છે તે જણાવવા સારું વર્તમાનપત્રોના
આર્ટિકલો વાંચતા નથી. ” તેઓ માત્ર રાજદારી ખબરો વાંચે છે. અને તે ઉપરથી પોતાની
સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાંધે છે કે આ પક્ષ સત્ય છે અને આ નથી, અને તેજ પ્રમાણે મત આપે
છે. આગળ કરતાં હાલ ઈંગ્લંડના પત્રોમાં આર્ટિકલ ઓછી ઉત્તમ આવે છે તેનું એજ
કારણ છે કે હવે વર્તમાનપત્રના અધિપતિઓ જે પક્ષને સત્ય કહે તેનેજ વાંચકો સત્ય માનશે
નહીં એમ પત્રોના માલિકો જાણી ગયા છે, તેથી આર્ટિકલો લખવા ઉત્તમ લેખકો રાખવા પા-
છળ તેઓ ઝાંઝો પગાર ખરચતા નથી. વળી ઉત્તમ લેખકોને પણ તેમના મત મોંઝવું વળન
પ્રજ્ઞમાં ન હોવાથી ઉત્તમ લખવાનું ઉત્તેજન નથી. આથી હવે વિલાપતંત્રના વર્તમાનપત્રોની દિશાજ
ઉદ્ઘાટિત છે. પ્રથમ સ્વમતદર્શક આર્ટિકલો મોટા ટાઇપમાં અને પુષ્કળ આવતી. તેને સડે
હવે તે નાના ટાઇપમાં, ટુંકી, લગભગ નામની આવે છે, અને ખબરો મોટા ટાઇપમાં તથા
પુષ્કળ આવે છે. ઉત્તમ લીડર-રાઇટર કરતાં “રંગીન ઇમારત”માં સમાચાર મોકલી આપનાર કાર-
પેન્ડન્ટની અગ્રિય તથા અમેરિકન પત્રોને વધુ જરૂર છે. એવું કારણ બીજું, કોઈજ નહીં
પણ એજ કે પાશ્વાત્ય પ્રજા સત્ય પક્ષ કયો છે તેનો પોતેજ નિર્ણય કરે છે; પોતેજ જરૂરી
સત્ય જ્ઞાન મેળવે છે તથા તે પર તથા તે ઉપરથી પોતાના અભિપ્રાય બાંધે છે. સત્ય શોધકના
તે આનું નામ. તેઓ એ શક્તિને પર્ણિણમે એક વખત લીડરલોની તો બીજી વખત કોન્સર્વેટીવોની
વિરુદ્ધ યા તરફમાં મત આપે છે, અને તેમાંમાં સાથી ઉત્તમ કામ કરનાર કયો પક્ષ છે તેનો
સત્ય નિર્ણય કરીને, તેનેજ પ્રજાનું પદે જોડાવે છે તેમજ તે અભોગ્ય જણાતાં તેને નવી સુદૃઢી
વખતે પદબદ્ધ કરવા પણ સુકતી નથી.

**વર્તમાન આયોની સ્વયં સત્ય ન શોધતાં બીજાના જોડવાપર ભરોસો
રાખવાની કુદૈય.**

હવે આપણા લોકોની સત્ય શોધકતા જુવો. પ્રથમ તો કશું વાંચનાજ નથી કે કુખ્યા

કેમ દોરાય છે તેની ખબર પડે. અને વાંચશે તો, શુદ્ધ સમાચારને બદલે આર્ટિકલ-અધિપતિના પોતાના મતજન-મુખ્ય કરીને વાંચશે. દુર્લાભી અકવાદીક છાપાએ અદા ! કેવું સરસ કેવું આવાદ લખ્યું છે ! એજ ઉદ્ગાર તેઓ વાંચીને કાઢશે. તે અટકારાઃ સત્યજ છે એમ માનીજ લેશે. અસત્ય છે એમ તો ધારવુંજ લગભગ પાપ. જે રાજદારી તથા સાંસારિક પ્રકરણમાં પણ પ્રજા પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાયથી સત્યનું શોધન કરતી નથી, તેમ કરવું લગભગ પાપ સમજે છે તો તેઓ ધાર્મિક પ્રકરણમાં તો ગાંડપર તંભાંચા મારી તેલાદ ! તેલાદ ! જ કરે એમાં શી નવાઇ ? તે પ્રકરણમાં તો જે પણ આગળાં ધર્મોચારો, શુદ્ધિ તથા પંથ પ્રવર્તક મહાકમા-જાએ કહ્યું છે તે સત્ય છે. તેઓએ તેના આપણે બધાએ પાસણમાં ખુસના હતા તે વખતનો નિર્ણય કરી નાંખ્યો છે. જ્યાં ધર્મની વાત આવી અને એ તો ધર્મનો સિદ્ધાંત છે એટલું કહ્યું એટલે બસ. સદેજ પણ વિચાર ક્યાં વગર તે સત્યજ માનશે; અસત્ય માનવું એને પાપજ માને ત્યાં પછી શું ! આર્થ પ્રજાની સત્યશોધક શુદ્ધિ ધર્મના પ્રતિબંધથી એટલી તો નાશ પામી છે કે તેના કુસંસ્કાર તેમને બીજા દેક પ્રકરણમાં લાગ્યા છે. આપણામાંના વિદ્વાનો પણ વગર વિચારે જાત્યા અધકારોના ઉતારા આપણ, સ્વમને સ્થાપન કરવાને બદલે વધારે પસંદ કરે છે એ તેમને પ્રજાના કુસંસ્કારના ઉડેલા ઇંટાનુંજ પ્રદિશામ છે. જીવનના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં સોડા સ્વયં સત્યનો નિર્ણય ન કરતાં, માત્ર કેઇ બીજે તે કહે-સંભળાંવે તેના પરજ અધ અંધાર રાખીને તે સત્ય માને છે. કહ્યું પણ અસત્ય માનવાની તેમની દીગ્મતજ સાધારણ રીતે ચાલતી નથી ! વિચારશીલ વર્ષ પણ તેમનાથી સદેજજ સારો એટલે સરવાળે પરિણામ તો સવળા અત્તાલમાં રહેવાનુંજ આવે છે. સત્યના જ્ઞાની તથા સત્યના શોધક બને એટલે અશે પણ યેવા વગર કેવલ સત્યના વક્તા થવું એ એકલ વગરતા મીંગ, ગણિતમાં દશાંશમાં આગળ આવતાં શૂન્યોથી સદેજજ તથા ઉપયોગી છે એ હમોદા નમ પક્ષ જે કે ધણીને અતિ વિચિત્ર લાગશે તો પણ ઉપડી દહીનો સાંભળ્યા પછી હમે નથી ધારતા કે તે સર્વથા એરો પક્ષ છે એમ કેઇ કહી શકે.

એણક, સત્યવક્તા પોતાની સીમામાં જદુ ઉપયોગી છે. તે વિના વ્યવહારની સરજના નઈ થઈ જાય છે. પરંતુ અ જગતમાં વ્યવહારની સરજનાજ બસ નથી. તે સાથે ઉન્નતિ પણ યવી જોઈએ. બાપદાદા હતા તેવાને તેવા, દુષ્ટીજના 'રીપ વાલ વીકલ' જેવાજ, પેડી દર પેડી રહેવું કદાચ ઉત્તમ હોય તોપણ હવે પાસવે એમ નથી ! જગત્ વધતું જાય છે અને આપણે પણ તેની સાથે વધવુંજ જોઈએ. નહીં તો જાણ પસગાદ્યું. તે કરતાં જોરથી પ્રયત્નોજ આગળ ચાલવું શું બહેતર નથી ! પોતાની ઉન્નતિ અને શુદ્ધિ સાથે આર્થ-આર્થોવર્નનિવારી પ્રજા માથે પરમનને સત્ય મહાજ કરવાની આવડતી જતિને ત્યાજ કરીને સ્વશુદ્ધિથી સત્યનું શોધન કરીને સ્વતંત્ર મત બોધવાની સહિત ખીજવરી મહા આવશ્યક છે.

સત્યવક્તા થવું, સત્ય રીતે વર્તવું દંડ્યાદિના લાક્ષના હમે અમાન નથી. તેનું મહાત્મ્ય પણ આપણે આગળથી અંકમાં જોઈએ. (અપૂર્વ).

શું હિંદુઓ ધર્મોધ છે?

(૩)

ઈસ્લામ ખાત ધર્મ વિષયમાં સહનશીલ કેમ થઈ?

‘સત્ય’ના ૧ લા અંકમાં હિંદુઓ ધર્મોધ નથી એ પક્ષનું પ્રતિપાદન કરી બીજા અંકમાં પ્રાચીન કાલના ખ્રીસ્તી ધર્મપ્રવર્તકો કેટલા અંશમાં ધર્મોધ હતા, તેનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું. આ અંકમાં મુસલમાન ધર્મ વિષે કાંઈક વિવેચન કરીશું. એ રમણ સખ્તુ કે હમારો હેતુ કાંઈ ગણ શુઝરી વાતને તાણ કરવાનો નહીં પરંતુ ધર્મોધતા દર્શાવવાથી કેટલી દાનિ થઈ છે તેનું અનુમાનથી માપ માત્ર કરાવવાનો છે. હમે જે કહીશું તેથી હેજ પછુ બધા મુસલમાનો ધર્મોધ છે એમ કહેવાનો આશય નથી તેમ અનુમાન કરવાનો અવકાશ નથી. અહીં તો ધર્મોધતાના સમગ્ર ઇતિહાસનું આપણે શીઝુરીની અને નહીં કે ધર્મ પ્રચાર કે પક્ષપાતની દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરવાનું છે.

ઈસ્લામ ધર્મના સ્થાપક હજરત મુહમ્મદ (ઇ. સ. ૫૬૮-૬૩૨) કૃત કુરાનમાં ધર્મના મતભેદ સંબંધી અનેક ઉદાહરણો વિચારી દર્શાવવામાં આવ્યા છે. અંતઃકરણના મતથી સ્વતંત્રતાનો સિદ્ધાંત તેમણે કુરાનમાં રિવકાઈ છે. એટલુંજ નહીં કિંતુ ધર્મના મતભેદ સાર બનાવવા કરવાનું તેમણે ખડન કયું છે. અર્જસ્તાનમાં તેમના સમયમાં અનેક સ્વતંત્ર તાપકઓ તથા બલિઓ હતી. સઘળા મૂર્તિપૂજક હતા. મહમ્મદને મૂર્તિની વિશ્વ ક્ષણેજ વિરોધ હતો. તે વિરોધને અંગેજ મુખ્ય કરીને તેને લગાઈ થઈ મક્કા તેણે હીજરી સાત ૭ માં ગ્રામ કાધું-મદીના તો તેના હાથમાં હતુંજ, અને મક્કા એ સમસ્ત અર્જસ્તાનનું કેંદ્ર હોવાથી, અર્જસ્તાનના જે લાગે સ્વતંત્ર હતા તે મહમ્મદનાં યથ પડ્યા. પરંતુ પશ્ચિમોત્તર તથા ઉત્તરપૂર્વ ભાગો રોમન (બાઇઝેન્ટાઇન) તથા ધરનની સરકારના હાથમાં હતાં. આખું અર્જસ્તાન સર કરવા તેને એ એ મહાન સામ્રાજ્યો સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડે એમ હતું. તે ઉપરથી તેમને જગત જીતવાનો પણ વિચાર સૂઝ્યો હતો; અને ત્યારથીજ તે સાર ધર્મને નિમિત્ત કરવાની પણ સાથે રૂરુણા યથ દશે. તેથીજ કુરાને શરફના પાઞ્ચા પ્રકરણમાં ધર્મને સાર લોહી ચડવાની અ-સાધારણ તારીફ કરવામાં આવી છે. તેનાં આવાં આવાં વચનો દ્રષ્ટિએ પડે છે:—“તરવાર એ બેહસ્ત અને દોઝખની કુચી છે.” “જુદાની ખીદમનમાં જીવનું એક લુદ પણ દોઝખનું, હથીથાર સહિત એક રોત પચાર કરવી એ જે મહીના અપવાસ અને બંદગી કરવા કરતાં વધારે લાભકારક છે.” “જે પશુલપ્રધમાં પડશે તેનાં પાપ માફ થશે. તેનાંજે અગ કપાઈ ગયાં હશે તેને બદલે ફરસ્તાની પાંખો આવશે, તમા ધા ચક્રકિત, મુંદર તથા કસ્તુરી જેવા સુગંધીદાર યથ પડશે.” “દયાદિ. આપરથી રપટ છે કે, રાજદારી જીત મેળવવાના હેતુથીજ આ પ્રમાણે પોતાના અનુયાયીઓને ઉત્સાહિત તથા ઉત્તેજીત કરવા મહમ્મદ ધર્મને નિમિત્ત કર્યો હતો. ધર્મભાંવ બીજકુલ નહોતો એમ નહીં. ત્રધર્મતા પ્રચારનો ઉત્સાહ પણ તેને જેવા તેજા. નહોતો. છેક હીજરી સાત ૭ માં, મક્કા લીધું તેની પણ પહેલાં તેને ઇસ્લામના લીધા પલાકને આકાશમાં પૂરીના શિર ઉપર ધરીને ફરજવા-

જો વિચાર થયો હતો, અને તે અર્થે તેણે તેની જાણમાં આવેલા દુન્યાના સધળા રાગમંદરાગઓ ઉપર સંદેશ મોકલ્યા હતા કે જો તેઓ ધર્મના ધર્મ સ્વીકારશે તો તેઓ સલામત રહેશે ! અસહ્ય પત્રના શબ્દો - હજી કાયમ છે. તેનો બેજ રાગઓએ મનમાનતા ઉત્તર આપ્યો હતો. અને મિત્રદેશના એક મુખ્ય તો કીમતી બેટા પણ મોકલી હતી જેમાં જ્ઞાનખાના સાર બે કાષ્ટિકી જાતની જાણીઓનો પણ સમાવેશ થતો હતો ! સંદેશો રામન અર્જુનનામાં આવેલા યોગસાત્ત્વ ગવર્નરને - મળતાં, તેને તો એ માગણી એટલી તો ઉદ્વેગ લાગી હતી કે તેણે તરતજ તે પેગમ લાવનાર દૂતને યમદૂતને સ્વાધીન કાઢી મહામહે વેર વાળવા તરત (હીજરી સંવત ૮) લશ્કર મોકલ્યું. ૮ મા સાલમાં પોતે ઉત્તર તરફ લશ્કર લઇ ગયા, અને બાઇજેનટાઇન લશ્કર તેની સામે ન થવાથી ધણેક મુશ્કેલી તેની સત્તા હેઠળ આવ્યો હતો. થોડાક દહાડાના તાવથી તેમનો દેહાંત થયો તે વખતે તેઓ સીરીયા દેશ પર ચડાઇ લઇ જવાની તૈયારી કરતાં હતા. આ પછી મહામહા સ્થાનાપત કાલીક, અશુભકર, યોગ્ય મરં, યોગ્યમાન, મહામહા જામાતા અલી, યોગ્યએ જે ફોટો દુન્યાના જુદા જુદા દેશો ઉપર મેળવી તે જાળવે છે. તેનું સૂત્ર મહામહાનું રચેલું છે. જે દેશોના રાજ કે પ્રજા દ્વારા સ્વીકારતી તેને તેઓ ખીલકુલ હેરાન ન કરતા અને લખતો સ્વતંત્ર રાખતા. પરંતુ જેઓ ના પાડતા તેમને તેઓ હજારે માણસોના ભોગ આપીને પણ છૂતતા. તેમની છૂતજ થતી. ઇમાન અને દીનથી ઉત્પન્ન થતાં એટલાં જોશ અને સાથે શુદ્ધિ તથા હોરાથી અગ્રાહતા નામનો જપ જપતાં તેઓ લડતા કે વિજય દેવી તેમનેજ વરમાળા પ્રદેશવતી. જો ધર્મ પ્રચારનો આવેશ ન હતો તો રાત રહિત લશ્કર છૂતને માર્ગે જવાનો સંભવ નહોતો, એટલું તેમને ન્યાય આપવા સ્વીકારવું પડે. પરંતુ તેથી હજારે અને લાખો મનુષ્યોના જાનમાલની જે બચકર હાનિ થઇ છે તેનાં પણ હીસાબ ગણતરી થઇ છે; હાનિ તો ગંભીર અને સંગીન થઇ હતી, જ્યારે લાલ તો માત્ર નામનો, કીર્તિનો અર્થાત્ કાશ્મીરિક હતો. મુસલમાનોને છુટથી લખજુટ દોલત મળી હતી. પરંતુ તે તો જુગારના લાભ કરતાં પણ વધારે નીતિ-રહિત-graceless-હતી. એકને ભોગે, ભોગ જેટલો લાભ જુગારમાં છૂતનારને મળે છે. પરંતુ છુટમાં તો છુટનારનું અધું પણ મળતું નથી. જોગમાં જોગ અર્ધનો કેવળ માર્ગમાં નાશ થાય છે. એ દત્તિદાસ હવે પૂર્ણ થયો છે. અને તે તરફ શાંત દ્રષ્ટિથી જોતાં એજ અનુમાન પર આવવું પડે છે કે, મુસલમાનોની આજ રહેલી કીર્તિની એક બે સદી જગતના દત્તિદાસમાં એક બે કાણુ માત્ર બરોબર છે. તથા એકતાનો લાભ એક બાલુએ મેલતાં જગતને મહા હાનિજ થઇ છે. વિદ્વાન અને વિચારશીલ મુસલમાનો પોતે તે ક્યાં નથી સ્વીકારતા ? મહામહા ધર્મપુદ્ગલ કરવાનાં વચનોએ જગતને કાંઈક અનુભવ શીખવ્યો છે, અને તેનાં ધર્મ સહનશીલતાનાં પ્રથમ વચનોજ સાત્ત હતાં તે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

ખંડનમાં શ્રેષ્ઠ મહામહ.

મહામહે પોતે નિયમિત ઇશ્વરચાહની સ્થાપ કરી નહોતી. તેણે તો અર્જુનનામાં તેના સમયપર્યંત ચાંપતા દુષ્ટ રીવાજો તથા રીતિઓનું ખંડન કર્યું હતું. તે એક મહાન ખંડકાર્ય હતો. મુશ્કેલીનું તેણે આપાદ ખંડન કર્યું. તેણે નવું જ ધર્મ વિધાન-ડીસેન્સેશન પ્રખરે આપ્યું, અને તેથી જુનું સંધર્મ ધસાડાઇ ગયું. અસહ્ય સધળા વહેમો અને વિધિઓની એક સપાટ,

એકજ સૂત્રની તીમ ધારથી તેણે કતન કરી નાંખી ! તે સૂત્ર એ હતું કે ઇસ્લામથી આગેહું
બધું રહ સમગ્રપુ. માત્ર દેવુંજ અપવાદ રૂપે હતું ! મતિપૂજન, સગાંઓની અરનારતું ઘેર લેવાની
પવિત્ર ફરજનો ખ્યાલ, ઉંઠનાં માંસ સંબંધી ચાલતો વિચિત્ર ભુગાર, બહુઓસન, હંસાદિ અનેક
રીવાજો જે તેને ખરાબ લાગ્યાં વા હતા, તે તેણે એ મહાસૂત્રથી સાર કરી નાંખ્યા. નિયમિત ધાંસ
વિલા-ચીઓડાણતું મંડળ તેણે થોડુંજ કીધું હતું-કદાચ સમય કે ધીમી કશાની ખોટ
હતી. તેમની પછી મુસલમાન વિદ્વાનોએ ઇસ્લામ ગુણુ કર્મ સ્વભાવ ઉપર વિચાર ચંચાલ્યો, અને
તે ચલાવતાંની સાથે મુસલમાનોમાં ગંભીર મતભેદ થયો ! અત્યંત ધર્મચુસ્તપણું જેમ તેમની
પ્રથમ એકતાતું કારણ થઇ પડ્યું તેમ કુસંપે, અને મતભેદતું પણ તેજ પાછળથી કારણ થઇ
પડ્યું. અહીં અને મોઝમ્બીલા વચ્ચેની સીરીનની લડાઇ ઇસ્લામની એકતાના ભંગનો પ્રથમ પ્ર-
સંગ હતો. અહીંને વ્યવહારિક રીતે પોતાના હકોના દાવા લવાદી પર લઇ જવાની જરૂર પડી.
તેમના ધર્મધિ મદદગારો તેની સામે થયા અને કહ્યું કે " ખુદાની કીતાબ " શીવાય
ખીજે લવાદ કેમ હોય ! જે મુસલમાનો તે વિચારની વિરુદ્ધ થયા તેને તેઓએ કાધર. જેવા અને
મારી નાખવા જેવા ગણ્યા. તેમનામાં પણ " એકરડીમીસ્ત " અને " એડરેટ " મતના બે
વિભાગ પડ્યા. " એડરેટ " તેમના સરદાર અમદદલા ઇબ્રન ઇબ્રાહીમના નામ ઉપરથી ઇબ્રાહીમી
કહેવાયા, અને તેમનો મત એ હતો કે, ઇસ્લામ ન માનનારાઓને ઉમરે પુરતા, ચોટાચવા દેવાની
અને પછી જો તેઓ ઇસ્લામ થવા ના પાડે તોજ તેમની સાથે સખ્તાઈથી વર્તવું. પરંતુ
ધીમી એકરડીમીસ્ત પક્ષે તો કાદરના (એસ્લામ ન માનનારાઓના) નિર્દોષ પુત્રોતું પણ હતન.
કીધું અને જેઓ ઇસ્લામી નહીં હોય તેની સાથે કરો સંબંધ રાખવા તેઓ ના પાડતા. તેઓ
પોતાની ટાલી બહાર લઇ પણ કરતા નહીં. અહીંજ ખરો કાલીફ છે કારણ કે ઇશ્વરનો વ્યય.
તેનામાં છે એમ માનનારાઓ શીવાદ કહેવાય છે. તેઓ જુના વિચારના, " સનાતની " મુસલ-
માનોની વિરુદ્ધ અને સુધારક ગણવામાં આવે છે. મુસલમાન સંખ્યનો વિસ્તાર વધતાં જણ
રચળ ધર્મચર્ચાનાં સ્વત્વ થઇ પડ્યાં; ડેમેરકસ, (જેતું નામ એરેબીયન નાઇટસમાં પુલક
આવે છે), મદીના અને હ્રાક આદિ પૂર્વ દેશ ડેમેરકસના કાલકાલો તો ધાર્મિક મદી " મુહીર
બની ગયા હતા એવો " સનાતની " અર્પાત જૂના વિચારના મેહોમ્મદનો આદેશ હતો. તેઓ
તો વારંવાર ખ્રીસ્તી વિદ્વાન કવિ તથા અમલદાર વર્ગના ખ્રીસ્તીઓના પક્ષપાત પણ કરતા.
ખ્રીસ્તી ધર્મે ત્યાંના મુસલમાનોના સિધ્ધાંતોપર પણ અસર કરી.

એસ્લામીઓમાં વધેલી વિચારસ્વતંત્રતા તથા થયેલો મતભેદ.

ડેમેરકસના ખ્રીસ્તી અમલદાર મીક બહાવાદી બેન (મરણુ ઇ. સ. ૭૬૭, ની પૂર્વે થયું) તથા
તેના પુત્ર થીઓડોરસ અણુકારાએ (મરણુ ઇ. સ. ૮૨૬) ઇસ્લામ ધર્મ ઉપર વાદ-વિવાદનાં
પુસ્તકો લખ્યાં છે. તે બતાવે છે કે, ગુજરાતમાં અનંગપાળના સમયમાં બાહણો અને જેનો વચ્ચે
અને હીંદુસ્તાનમાં અકબરના સમયમાં શાસ્ત્રી થતા તેમ ડેમેરકસના ઉદાર વિચારના ખાલકિત
સમયમાં પણ થતું. ધર્મ વિષે અનેક મતભેદ આ વિચારપૂર્વકતા તથા વિચારની સ્વતંત્રતાને
લીધે થયા. મુરજીયાના પંથ ઉમે. થયો, અને તેઓનો મત એવો હતો કે માત્ર ઇશ્વર
તથા તેના પેગંબરમાં વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. પછી પાપ માટે પશ્ચાત્તાપ ન કરો, તો પણ
હમેશા માટે દોષી બનશે નહીં. પ્રારુધ તથા પુરુષાર્થ વિષે પણ મતભેદ ઉત્પન્ન થયો.

જ્યાં મુખી મુસલમાનો પરધર્મીઓ સાથે લગ્ન કરતા ત્યાં મુખી તેમને એ વિષય પર વિચાર કરવાની પુરવઠ નહોતી. નિમિત્તકારે મરતું અજ્ઞાન નિમિત્ત કીધું છે એ વિચારથી મરતુણી થઈને તેઓ ધર્મી બાદશીથી લગ્ન કરતા. પરંતુ નગરિકનું સાંન હવે બની ગયું છે, ખ્રીસ્તીઓ સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરતાં, આરબીયલ નેમાંના ધર્મીને કુદિતી દુર્ગત લાગે. મદમદના પોતાના “મનુષ્ય” વાંચે તેવું લખું કરી શકે છે, બાદશી બનાવી શકે છે” એ વચનોની એવાવાવા કરવાની અથડવાની પ્રતીત ધર્માંધારી મન ઉત્પન્ન થયો. કારણીઓએ કહ્યું કે કમી કરવા મનુષ્ય સ્વયંત્ર છે. પરંતુ આરબીયલના સંસ્કાર અટકાવવા પડી ચુક્યા હતા કે કુદિત અને તકવા નિર્મૂલ ગયા. “સનાતનો” ઓએ સ્વદેશ કીધું કે એ તર મન સનાતન કુલધર્મ તરફ છે, એ નાસ્તિક મન છે, અને તેના પ્રથમ વિદ્વાન પ્રતિપાદક માયરહેસલુડાનીને દાર પશુ કર્યો. મદીના મૂલ મદમદનું રહેણાં અને મરજુથત્ર તેમજ તેના સંબંધીઓનું તિલાંશરૂપ હોવાથી, મુસલમાન જૂના વિચારના ધર્મી રૂપ હતું. પરંતુ તમા છતાપણ, તરોયેસ્તીઓ, ખ્રીસ્તીઓ અને બ્રાધ્યલના તિલાંશરૂપ દેશમાં તો મુસલમાનોને તેમની સાથે ઉત્તરમુત્તર કરવાનું પડ્યું. તેથી તેમની જુદી તીવ્ર થઈ. પરિણામે તેઓમાંના વિચારશીલ વર્ગે ધર્માંધતાને તિલાંશરૂપ આપીને, જુદીવાદને મદમદ દીધો. સનાતની મુસલમાનો અસત્ર કુલને તેની અદાર માત્રા સદિત, અનાદિ, સનાતન માને છે. તે મનથી મુતઝીલ અર્થાત્ દુલ્હા પડ્યા મારે વામીત્ર જન્મ અનાના અનુયાયીઓ મુતઝીલગીએને નામે અપ્પાલ થયા. તેઓના પક્ષ એ દત્ત કે કુલ અનાદિ દોનું અસંભવિત છે. માત્ર મદમદે દર્શનથી પ્રેરણાથી તે ઉત્પન્ન કયું. દર્શનના ચુલકમ તેનાથી જુદા અને સ્વયંત્ર થાતું છે. એવા જુના વિચારવાળા પડાને પશુ તેમજે નાકાં. Briefly, they ascertained the supremacy of reason (અસત્ર) as distinct from faith received by tradition દત્ત વિદ્વાન અને વિચારશીલ વર્ગે તેમાં સામિત થયો પરંતુ મુખીના બદમત હોવાથી, દર્મશ અને છે તેમ ચોરે કાલપાત્રને હંડ્યો ! તેઓ નાસ્તિક, કુલ આદિ કહેવાય અને તેમના પર મદા જુલમ થયો. ધર્માંધતાએ ધર્માં તિમદ લાગ્યો. પરંતુ ખાસીક માનુનના રાજ્યમાં તેઓની મદની થઈ. તેજે મુતઝીલમત રસાકર્યો. પરંતુ તેઓ પશુ કમનસીમે ધર્માંધ બન્યા. તેઓ તેમના મનને ત માત્રાર પર જુલમ જુલમ લાગ્યો ! રમાર્ન ત્રીલદને ઉભય જુના વિચારના મળાય છે. પહેલાં નહોતા મળતા-તેમ દવે એ ઉભય જુના વિચારના મળાય છે પરંતુ તેના દનિદાસ મનોદર્શક છે.

તોત્તેર મુસલમાન ધર્મી

મુસલમાનોની છત વધતાં તેઓ મૂલ નિમિત્ત સારે નમીતે જુડી ગયા. ધર્મ સાર નહો પરંતુ મુલ સાધ્ય તેઓએ રહેલ હતું હતું, અને તેજે રહેણમાં મંદોરે વર્તે રાજ્ય કરતા હતાં તેઓએ અસાધ્યારથી ધર્મને પ્રચાર કરવાની કલપિ કલપીય કીધી નહોતી. આવાંવર્તમાં જે કે દેશમાં મેદોષિતો બાદશીઓએ જાલકાર લાખ્યો હતો, પરંતુ પ્રથમના મેદોષિતો તો નરવાર અને કુદાનની વચમાં, તમારું મહ્યું મુકના ને પછી જુડા તેવું કયું નહોતું. ધર્મ ખરે માત્ર જન્મ્યું કરતા, લાલચ આપતા, અને દર્ધમેશ્વિતો પરપાન કરતા. લાલચના જુલમીઓ પડતાં. નગરમાં રહેતાં ધર્મ, તેઓ પોતેજ વિચાર કરવા લાગ્યા તો તેમના પાતામાં મનમદ થયો; તકસિતિ પ્રતીમ થઈ; ત્યાં ધર્માંધતા ક્યાં રહે ? ગોરવાળી મદમદને તેમના પૂરેજે રાખ

આપો કહેવાય છે કે “ દેવાદારજ રહેશે ”! ભાવિકા કહે છે કે “ આંધીજ મહારાજને ધણે મોટે ભાગે દેવાદાર રહે છે. કોઈ પણ જુદિમાન વેણુવ કે દેવદીનંદાચાર્ય જેવા હોયુદાર અને ધનાઢય મહારાજ એ શાપની વાત સ્વીકારતા નથી. પરંતુ અંધશ્રદ્ધા આગળ જુદિ નિર્ગલ છે! રડતી બાપડી આગળ ધણી નિર્ગળ થઈ જાય છે તેમ! તેમજ મહાદે એમ શાપ રૂપે એમ કહેલું કહેવાય છે કે, “ ક્ષત્રાભમાં પણ ૭૩ પથો યશે. તેમાંના ૭૨ નષ્ટ થઈએજ અતે રહેશે. સત્ય એ છે કે ૭૩ જ નહીં પણ મનમેદ વધતાં વધતાં તેની સંખ્યા ઝાંકડોની થઈ છે. છતાં તે ભવિષ્યવશિ ખરી પાડ્યા, ૭૩ નો મેળ લાવવા, અનુયાયીઓ આગળ તર્ક લગવી અમુક પંથને માત્ર ઉપલભાગ આદિ વર્ણવીને જવાળ ઉપરથી દાખલો કેટલાક આકાશ ગણિતવેતારો એસાં છે તેમ, ૭૩ નોજ સરવાળો લાવે છે! ”

કહેવાતું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે મુસત્રમાનો પૂર્વે હતા તેવા ધર્માંધ, કેટલાક ધારે છે તેમ સ્થાન નથી. “ સીવીકીઝેશન ” ધર્મોધનાથી એટલું વિરુદ્ધ છે કે તે ધર્માંધનાને નષ્ટ કરે છે. કુદરત જુદિરૂપ તરવારના બહાતકારથી ધર્માંધ મનુષ્યોને ધર્મોદાર થવાની દુરજ પાડે છે! હવે હીંદુઓ અને મુસત્રમાનો દળીમળીને રહે છે. અનેક દુકાનોમાં તેઓ ભાગ્યા છે! તેઓ વચ્ચે લગ વ્યવહાર તથા ભોજન વ્યવહાર નથી. પરંતુ ભાગીદારીનો તેનાથી પણ વધારે કીમતી વ્યવહાર તો આજુ થઈ ગયો છે! એ કોઈ તેવાનની ના પાડે તો તેને હમે કહીશું કે એ ભાગીદારી લગતી વધારે કીમતી તથા ઘાડ વ્યવહાર સ્વચ્છતી નહીં હોય તો શીખાઓ શા માટે પોતાના જમા-છાને તથા ન્યાતીકાઓને પોતાના ભાગીદાર બનાવતા નથી? આથી કોઈ હમે એ જ કામ વચ્ચે એવો સંબંધ આણવાની હીમાયત કરતા નથી. ધર્માંધનાનાં પાણીની ઓટ કેટલી બધી આવી ગઈ છે તે બતાવીએ છીએ. સકલ ધર્માવલંબીઓ હવે એકજ મધ્યગિંદુની સમીપને સમીપ આકર્ષિત થતા જાય છે, અને તે ગિંદુ તે મનુષ્યત્વની એકતા અને બંધુતા છે.

આ સુપરેક્ષા જમાનામાં મુસત્રમાનો પણ હીંદુઓ જેટલાજ ધણેક અંશે ધર્મ સહનશીલ થયા છે. હમારો પક્ષ એટલોજ છે કે, મુસત્રમાનો જ્યારે કડવા અનુભવ તથા આત્મવિશ્લેષથી થયા છે, ત્યારે, આપોં પરપૂર્વથી સહનશીલ હતા. તેઓ સહનશીલ થયા નથી. કારણ કે ધર્માંધ કદાપિ હતાજ નહીં! હતા, છે અને રહેશે એવી આશા છે. તેમની સહનશીલતા કટાઈ ગઈ છે, તે સ્વીકારવામાં બાધ નથી. હીંદુઓની ધર્મસહનશીલતા કટાઈને ધર્મોધના જેવી થઈ ગઈ છે, જ્યારે મુસત્રમાનોની ધર્મોધતા કટાઈને ધર્મ સહનશીલતા જેવી થઈ છે. અને સાથ સામે છેડેથી નીકળીને વચમાં, મધ્યમાં, શ્રેક્રોડ કરતા થયા છે! કાનસ ધસતોજ મૂઠ ધાતુ દ્રષ્ટિગેત્યર થાય છે. હીંદુ સહનશીલ હતા અને છે તેથી એમ નથી સમજવાતું કે તેઓ ધર્મશૂન્ય નથી એજ તેમની વિવક્ષણતા છે કે સ્વધર્મપ્રિય હોવા છતાં પરધર્મ સહનશીલ તેઓ છે. તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ હવે પછીના અંકમાં કરીશું.

માનવી આનંદ વલ્લભા (કલ્પનાશક્તિ.)

લેખક—શ. રા. મયાદાસ મુંદરજી વૈદ્ય—જેતપુર નિવાસી.

મનુષ્યને આનંદ આપનાર મનની કલ્પનાશક્તિની અદ્ભુતતા અવર્ણનીય છે. તે મનુષ્યને પોતાની અનેક લીલાબુમિયોની લંદુરો લેખાય છે, અને વિચાર કલ્પિત વર્ણનોથી વંધાય છે. મનુષ્યની અર્થદાથી મનની નિર્ણયશક્તિથી, મેળવેલા કુરોશ પત્ની કે દામ્પતી પણ જે મહત્ત્વ પિંડ રીતે બની શકે, કે વખતે ન જાય બની શકે, અને તેથી જે આનંદ ન લઇ શકાય તે સાંપ્રીક અને અસાંપ્રીક આનંદ કલ્પનાશક્તિથી લઇ શકાય છે. એવા આનંદને આપનાર આ હંમદદત્ત કલ્પનાશક્તિ એ એક મહાન વિજ્ઞાન કહીએ તો ચાલે. આજ સુધીમાં જે શુદ્ધિશક્તિ વડે બન્યું છે તેમાં પણ પ્રથમ સદાય કલ્પનાશક્તિની પણ છે.

જેની મનમાં જ્ઞાન નથી, ચિંતન નથી, સન્માન નથી એવી આનંદકારી આશ્વસન અનકર્ષ વિશ્વુતિયોને આ કલ્પનાશક્તિ નાટકી પ્રમાણે હાજર કરે છે ! જે કે દેહતીક કલ્પનાશક્તિજન્ય આનંદ સમ નથી હોતો પણ સત્ય પ્રતિન સંસારનો આનંદ પણ કામ સાથે ક્યાં છે ? એક જેમ નહાનું રૂપું છે, ત્યારે બીજું આખા ભારૂં મોટું રૂપું છે, કેમકે તે બંધિ આદેહ સાંગ પછી અનિત્ય થઇ જાય છે. માર તેનું અનુભવ રમણ જે મનમાં રહે છે તેજ કાંઈ ચીર નિરાનિત્ય કહીએ તો કહી શકાય. આમ જોતાં આનંદકારક યોગ્ય કલ્પનાશક્તિને વજન આપવું એ ધટારત દે છે. તત્સાનીઆ પણ યોગ્ય કલ્પનાઓને પિંકારી શકતા નથી. તો પછી બીજા સાધારણનું શું મળું છે કે તેનો અનાર કરી શકે ! વળી—

સૃષ્ટિસિદ્ધ વિદ્યામાં અપૂર્ણ એવાં મનુષ્યોની એક એવી ખાત્ર્યત થઇ પડી છે કે, જેને જેનો વધારે પરિચય થઇ પડે છે તે પાગળથી સૃષ્ટિસિદ્ધ અસાધારણ આશ્વકારી સમ્ય જનાં પણ તે એને સાધારણ થઇ પડે છે. તે સુરતી સવામજીનું કાણું લુપ્ત છે જનાં પણ જ્યારે એ સામગ્ર કરીની મઝા પચીથી મધવેની એક વાનાંમાં ગાંઠે માંડ તણાય એવા ચીમતલા કલ્પિત વર્ણનને સાંભળે છે ત્યારે જાને સજીત થઇ આશ્વર્માં પડે છે. તેને બીમસેન મારે બાર કળશો ના ખીચડાને તેર ઘાણીના તેમની એક ટંકના લુગડની કલ્પના જોઇ, ટંકે દશ રોર જમનારનાર ચોગાનું જમણ અથ ડામે છે ! આમ જોતાં વિદ્વાન જ્યારે સંભવિત કલ્પનાથી કે સંભવિત અસાધારણ સમ્ય ગતારથી રીઝે છે ત્યારે અવિદ્વાન જ્ઞાનમુદ્ધા અસંભવિત ને અસમ્ય કલ્પના વડે રાઇ ચાલે, એ તેની અપૂર્ણ શુદ્ધિને પ્રત્યેકે. આમ સૃષ્ટિજન્ય સંભવાસંભવન જન્મનાર કેળવણી હીન બહેળો અજ્ઞાન વર્ગ તો આશ્વકારી પણ અસંભવ કલ્પનાઓ સાંભળ્યા પછી, સૃષ્ટિસિદ્ધ અસાધારણ ખાત્રોને પણ મદિમાની નગરે જોવા જોજીયાનું જુજી જાય છે ! એટલે તેને આ માસની સિદ્ધિર્થાદ પ્રથમના ખાત્રગતના જેવી મહીમાવાળી અને આશ્વ આનંદવાળી જગ્યુની નથી; પરંતુ બીમસેનના બોલના જેવી સૃષ્ટિના સંભવિત અસાધારણ સમ્યથી રાન બળી કલ્પનાની કુતુહલ સૃષ્ટિ માનવી કલ્પનાશક્તિ વડે જે કલ્પિ, વાનાંકરો સિમેરથી કલ્પાય છે તેથી જાંઝવાના સમુદ્ધ જલ્લત્ત જનાં તેથી આશ્વ રંછન થાય છે ! તેથી દુનીઆના રંજનકાર કવિઓને વાનાંકરો, સાંપ્રીક અને અ-

લોકીકના રૂપમાં, પાંડિત દુઃખી પડે ને મુખે મલકાય તેમ સર્વને સ્પર્શ કરે. તેવી નીતિ દુઃસંતતા કવિયોની કલમથી રૂપક અને મહારૂપકના સ્વરૂપમાં ગદ્યપદ્ય રૂપે વાર્તા કે નાટક રૂપે તથા બીજા અનેક પ્રકારે કલ્પનાશક્તિ ગોઠવાયેલ અને ગોઠવાતી જોવામાં આવે છે, કે જેનું વર્ણન કે ચિત્ર દર્શન જોતાં જ જનસમુદાય હેરાત પામે છે, અને તેથી એ પાછળ મોહ થાય છે એટલે આનંદ ઉભરાયા વિના રહેતો નથી !

કવિઓની કલ્પનાશક્તિનાં વર્ણનો જોડે કેટલાંક સંલગ્નિત અસાધારણ જનાવ જોવાં અને કેટલાંક અસંલગ્નિત લાગે છે; પણ તે, નવીન સૃષ્ટિના જોવાં લાગે છે તેથી તેમાંની નજાવિષ્ ગામન મેળવવાને મન લક્ષ્યાય છે. અત્યંત મનુષ્યના સમુદાયનો સ્વભાવજ એવો છે કે પ્રથમના બીજા અનુભવ જેવું, અનુભવ પછી તે તેને જોયેલું જોયેલું આનંદ પુર્ણ લાગતું નથી ! જેમ વગર દામથી પ્રાપ્ત ચર્મચી ધનુ, જાળકોને કીમતી અને આનંદ મહીમા સ્થાયે મીઠી લાગે છે, તેમ મોટાને દામ ખસવાથી પણ છતાં જાળકના જેવી મીઠી લાગતી નથી. આમ મીઠાસ પેડે મહિમા આનંદ ન ઉપજવાથી જાળકો કરતાં મોટી ઉમરનાં તેટલું તે સંબંધી મુખ્ય કમ મેળવે છે એમ કહીએ તો ચાલે.

મનુષ્ય, પોતાના નિત્ય પરિસ્થિતિ સહવાસથી સમીપનો આનંદ, વિદ્યતા વિના કે તેની મહત્તા મનમાં રહ્યા વિના, કમ થઈ જઈ તેના મનમાં તેની જોગ્ય કે કમતાઈ (તુચ્છતા) થઈ જાય છે, અને એનું અસાધારણપણું મટીને સાધારણપણું સમાવજ જાય છે; ઉપરથી ભત્તિ પરિવર્ણાદવશા ॥ એ ભર્તૃહરીનું કહેયું મયાર્થ સિદ્ધ થાય છે.

જ્યારે મનુષ્યની નિર્ણયશક્તિ અધિક વાનગો છેડા લાવી તેનો તોડ કાઢે છે ત્યારે કલ્પનાશક્તિ આ પૃથ્વી શિયાવ બીજા ગ્રહો આદિનું પણ કેટલુંક તમારો દોષ કે નહોતો તેમ કેટલુંક અધિક કાઢે છે, કે અધિક છે. તેમ જોતાં મનુષ્ય છાતી ધણી કળાની સહવાસિની કલ્પનાશક્તિ હોય તેમ અટકાયા છે.

મનુષ્યને આનંદ આપનાર કલ્પનાશક્તિ છતાં મનની બીજી શક્તિઓ કરતાં સર્વોપરી છે એમ કહીએ તો મયાર્થ છે. એજ લૅન્ડીક અને અલૅન્ડીક માશા વૃત્તિને આનંદ દબાવે છે. આવી કલ્પનાશક્તિ સંલગ્નિત નિયમ કવિઓની વપરાય ત્યાં મુખી તેને કાઢ પણ ખાળી શકવા સમર્થ નથી.

કલ્પનાશક્તિનાં રૂપકોની શી મજા છે ! કે જોને મુખથી વિદાન પર્વત હોંસથી હાથમાં ધરી, ધ્યાન લઈ અવલોકે છે, અને તે મધ્યેનાં અસાધ્ય કલ્પનારૂપક વાગીને વાંચીને આનંદ આનંદનું રસપાન કરે છે. જે મનુષ્યજનમાં આવી છત્રશક્તિ પ્રજ્ઞા રહવાની ધરતી બહોલ ન હોત તો, આજે મનુષ્યસમુદાય જે નવીનરી કલ્પનાઓમય વાર્તાઓ વિગેરે નાટકો કથાનકોના આનંદ અનુભવે છે તે સ્વપ્ને પણ અનુભવત નહીં.

કલ્પનાશક્તિ જે કે અનંત જેવી છે; પણ જનજનની મુદ્દિયળ પ્રમાણે તે પ્રકાશીત થાય છે. વળી તે દુઃસંતનું વર્ણન કરનારા મહાન કવિઓનાં અકલ્પીત અને કલ્પીત, અસંલગ્ન અને સંલગ્ન વર્ણનો, ગદ્યપદ્યો, વાર્તાઓ ને નાટ્યો જિવાથી, એના ભાવોજન મનમાં વધારે પ્રભાશિત થાય છે. ધણું વાંચન પણ તેને અચ્છો દેશ દે છે. અને વિદ્યા તો તેની માતાજી છે. જેમ અસંલગ્નિત કરતાં સંલગ્નિત કલ્પના ઘણી તેમ આજે તેની કિંમત વિશેષ અંકાય છે.

અને વિદ્વાતાના બેરે યુરોપાદિ સભ્ય દેશોમાં આજે તેજ ક્રમ આને છે ને યોગ્ય સેવાય છે. આ ભારતવર્ષમાં પણ હવે તેજ ક્રમને, કલ્પનાશક્તિને માટે સ્વીકાર થતો જાય છે.

કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ દરેક મનુષ્ય કરી શકે ખરા, પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરવાના પણ કાંઈક, ખીછ જાગ્યેલાની પેઠે નિયમ છે ખરા; તેથી કાંઈ રૂપમાં કલ્પનારૂપક બનાવનારા કુદરતના કવિઓએ અને વાર્તાકારોએ એ સંબંધે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે, જે કલ્પનાઓથી મનુષ્ય સમુદાય મિથ્યા તરંગી, ખીકણ, દેવભોજો, ધર્મભોજો કે વહેમી થઈ જાય એવું કાંઈ પણ કલ્પનારૂપક રચવું ન બેઠવ્યે. આપણા વેદકાળનાં રૂપકાંથી જ્યારે આનંદ સાથે જ્ઞાન વધે છે; ત્યારે તે પછીના પાછલા કાળમાં ધર્મ ઓધ સાથે ભેડી કાઢેલા દુઃખરના નામે યજ્ઞવેદ કુતૂહળી કવિકલ્પનાઓથી જ્ઞાનાનંદ મળવા કરતાં અવિદ્યાની વિશેષ પ્રાપ્તિ થઈ છે. એટલે તેથી મનુષ્યવર્ગ બહુ ધર્મભોજો, વહેમી, ખીકણ, મોક્ષનો શિશ્ય મિથ્યા જ્ઞાત્યુ આ-થરા જેવો બનીને આલેખી પરંપરાના માર્ગે આવી પડ્યો છે આમ થવાથી આપણા દેશની ધાર્મિક અનૈકયામય અનેક જનશ્રેણી પડતી રૂપી હાની થઈ છે ને થાય છે. આમ અસંભવ કલ્પનાઓ ધર્મ સાથે ભેડવાથી બન્યું છે. વળી તે કાળે પ્રસ્તાવના લખવાનો અને તે માટે હેતુપૂર્વક મુગ્ધ મુદ્ધ જણાવવાનો સાધ ન હતો તેથી પણ તેમ થયું છે. પરંતુ તે પરિણામ તે વખતના કવિઓના ખ્યાલમાં કદિ પણ નહીં હોય. પણ તે જાન આજે આપણને ઇતિહાસે સૂઝાડ્યું છે. અને તે આજે તેઓને લગ્નવતનારી બીના બની ગઈ છે ! તેનું પરિણામ પશ્ચાન્ન, પશ્ચાન્ન-ખ્યાન અને દુઃખપનીને વિગેરે નામથી જે કલ્પનારૂપકો આજે આપણે છે તેનાથી બન્યું નથી. એનું કારણ ધર્મ સાથે તેઓએ પોતાની કલ્પનાને લગાવાડ કરેલા નથી, તે છે. તે જ્ઞાન આજે પણ કલ્પના કરનારાઓએ તો પ્રથમ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

મનુષ્ય ધર્મભાવી છે તેથી એ બે આજના આ દેશના જનસમુદાયના એક ભાગ પેઠે મુખ્ય હોય તો ધર્મ સાથે મેળવેલી રમુછ કલ્પનાઓને પણ પોતાના ભોગાભાવે સાચી માની બેસે છે. તેથી ધર્મજ્ઞાનમાં કલ્પનાનો અસંલિન કે અનર્થકારી મેળ કદિ પણ મેળવવો નહીં. આજે જનશ્રેણીકારી કલ્પનાઓજ આજના પ્રાચીન વિદ્યાચર્યાના અને આધુનિક વિદ્યારેશનારા કાળમાં સન્માનપાત્રક ગણાય છે. પરંતુ જોતી જુની કલ્પનાવડે વહેમ પડે છે; તેવાજ રીતે તેની વિરુદ્ધ અપાતંત રમુછ કલ્પનારૂપકો જેવાં કે—“ભદ્રંભદ્ર,” “હિંદની દેવતાઃ તપાસ”-હત્યાદિ કલ્પનારૂપકો ઉભાં થશે તોજ તે લક્ષ્યમાં રચનાર અગણીનલોકોમાં તેની પ્રશંતિ થઈને તે વડે, બીજાં તેનાં ખડોને કરતાં, તેવા આદેશ પ્રકરેલા અજ્ઞાનમય વહેમોના જલસી વિનાશ થશે. તેને માટે આ સર્વોપરી ઉપાય છે. અસંભવ પણ મનુષ્યશ્રેણીકારી આવી ભેડણી ભેડનારાઓને ધન્ય છે ! આવી ભેડણી ભેડનારા પ્રથમ ગાંધીઓના રોળા સાથે મળી જાય છે અને પછી તેને પોતાના હાથપાંતના સરકાર પાડી રજા બનાવે છે ! કેમકે તેથી ઉપર કલા ગુણ ઉપજે ને. હવે જોએ: જાડિત અગાઉ તેરી કલ્પના લખીને કાંઈ કલ્પના ભેડણી કરે છે તે આજના વિદ્વાન સમુદાય ખરા ગાંધીજીને ધારે છે, એ જ્ઞાનમાં રાખવા જેવું છે. વહેમો તે કવિ નથી. છેવટ ! કે, જ્ઞાનના મંડળી આનંદ કાળઓથી આજાગ્રહિને અને તેની કલ્પના જ્ઞાતને ધણીજ નેકરેનો ખેંધે હોય એવું જાગે છે. મનની નિર્ગુણશક્તિ (શુદ્ધિ) ની કાંઈક દર છે; પણ તેના કલ્પ-શક્તિની દર ન હોય. તે સાથે શુદ્ધિ મેળવાય તો તે વિશેષ સુંદર રૂપ-ધારણ કરે છે, તથા

“ સ્પેન્સર અને મટીન ” હતું. આ પુસ્તક અંગ્રેજી બોલનારી પ્રજામાં અગ્રણ્ય રીતે. ધણુ લાંબા વખત સુધી લોકપ્રિય રહ્યું હતું, પણ હાલમાં અન્ય વિશેષ સારાં પુસ્તકો એક પછી એક બહાર પડ્યાથી એની લોકપ્રિયતા ઘણી ઘટી ગઈ છે. પાઠ્યક્રમો બ્યારે એને વાર્તાનાં પુસ્તકો, (નવલકથા) વાંચવાનો શોખ થયો, ત્યારે ચોરી છુપાઈ “ કેસસ એન્ડ જોડા-ટો ” (જોડા-ટોનો કીંગ્ડમ) અને ગ્રીસીસ નેટ્કલીફના નોવલ, રાત્રે સર્વ સ્થળ ગયા. પછી વાંચતો અત્રે એની ચોરીથી વાંચવાની રીત રમુજી હોઈ નોંધ કરતા યોગ્ય છે, કાણકુ એના પિતાને નોવેલ પ્રત્યે ઘણો નિરસાર હતો અને એની માતાને એનું ચરીર, રાત્રે મોડે સુધી વાંચવાથી ન બચે તેની ખીક હતી. એથી સર્વ બ્યારે સ્થળ ગયું અને એને સુવાની રજા મળે ત્યારે એના ખાદ્યના માથા તરફ એક કખાટ હતું તેમાં એક ખાનામાં ગીજુગતી મૂકી સુતાં સુતાં વાંચતો. બ્યારે એની મા કે એનું કાંઈ આવે ત્યારે તેના પગનાં ધસારો થતો કે તરતજ કખાટનાં ખાસણાં બંધ કરી દેતો. એટલે દીવો સળગાવેલો છે એમ કાંઈ વતણી શકતું નહીં, અને એ ઉંઘી જવાનો ટોંગ કરી પથારીમાં પડી રહેતો. આથી એ નોવેલો વાંચે છે એમ એના પિતાની જાણમાં આવેલું નહીં. આટલું જતાં એની વૃત્તિ હરહમેશ સાહિત્ય તરફ હોવા કરતાં કુદરત તરફ વિશેષ હતી. તેથી ઇંગ્લેન્ડ પૃથ્થમાંના આનંદજનક વર્ણન વાંચવા કરતાં વનસ્પતિનો વિકાસ નિદાગવામાં અને પતંગપાની વિશ્લેષણ દલીલન પ્રવેશ કરવામાં એને જ્યારે આનંદ મળતો. એના કહેવા પ્રમાણે “ ઘણાં બાળકો સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રાણીશાસ્ત્રી હોય છે ” પણ અનેક કારણોથી ઉત્તેજન નહીં મળવાથી અને આપણી કૃત્રિમ શિક્ષાપ્રણાલીથી તેમનો ઉત્સાહ મંદ થઈ ગયો છે. પણ સ્પેન્સરનો પિતા સામાન્ય માન્યપથી વિશેષ ચતુર હોવાથી, તે, એના બાળકમાં પ્રવેશ થતા કુદરતી લીલાના પ્રેમની થયેલ વૃદ્ધિમાં જ્યારે આવેલો નહીં, અને એનરામાં નથા દરીયા કીનારે ફરવાની છુટ આપેલી.

જે કે સાત વર્ષની ઉંમરથી ને તે વર્ષ સુધી સ્પેન્સરને સામાન્ય રીતે નિર્ધારન પણ નિદાગમાં મોકલવામાં આવેલો, પણ ખરું શિક્ષણ તો તેના પિતાની દેખરેખ હેઠળ ઘર આગળજ મળેલું. ગાદીયાં સીધી રીતે ફળવણી મળવા. ઉપરાંત, એના મગજને પુષ્ટિ મળે અને બળવાન ધાય એનું શિક્ષણ મળવાના અતુકુળ સંજોગો ઘણા હતા. એને ત્યાં દર વ્યાપારીયે અને દર મહીને વેંચક વિદ્યાનાં, સાહિત્યનાં અને રાષ્ટ્રીય વિચારના વિવિધ પ્રકારનાં ઉત્તમ સામયિક પત્રો આવ્યા કરતા હતા. એ પત્રો વાંચવાની સ્પેન્સરને થયેલ ઈચ્છા હતી, પણ તે ઉપરાંત દરેકજ બોળન સમયે જે વિવિધ વાદ વિવાદ થતા હતા તે એ લક્ષ્યપૂર્વક સંભળતો, અને થોડાં સમય પછી તેમાં ભાગ પણ લેતો. એનો પિતા અને બીજા કાકાઓ તીવ્ર શુદ્ધિશાળી હોવા ઉપરાંત રાજકીય વિષયોમાં ઉદ્દામ પદ્ધતિ હતા અને ધાર્મિક વિચારમાં પણ ઘણા સ્વતંત્ર વિચારના હતા. અને બ્યારે બ્યારે પ્રસંગોપાત કુટુંબના માણસોના મેળાપ થતો ત્યારે ત્યારે તે વખતે ચર્ચાના શાસ્ત્રીય, સામાજિક, નીતિક, ધર્મિક અને રાજકીય પ્રશ્નો ઉપર બહુ ઈચ્છા તકદાર ચાલતી હતી. એથી સ્પેન્સરને જે વિષયો તે વખતે ગંભીર વિચારવંત મનુષ્યનું મગજ ટોકી રહ્યા હતા તે સર્વ દલુ નિવારણ છે, એનું માનવાની નહાતપણની સારી

આપણે ત્યાં રાજોપયોગી પુસ્તકોની કીમત તેની લોકપ્રિયતા ઉપર કે બીજાં યુક્ત ઉપર આધાર રાખતી નથી. છેક ૧૮૬૯ સુધી આ પુસ્તક મેં અને ધનુષ્યેક શાળાઓમાં વાંચેલું.

તેવ પડી ગઈ જે વખતે બાળકને સંત્યા અને ચાલતા આવેલા રીત રીવાજની ધોમન તેમના કુમળા મગજ ઉપર ઇસાવવામાં આવે છે, તે વખતે એને સર્વ ક્રોધ પ્રેમ ઉપર સ્વતંત્ર ટીકા કરવાનું અને તે ઉપરથી પસંદ પડે એવા નિગ્ન અને ગમે એટલી સંખ્યા સામે હોવા છતાં તેની વિરુદ્ધ હોય તોપણ ભુદ્ધિપૂર્વક મન બાંધવાનું શિક્ષણ મળતું. આથી એના સ્વાભાવિક સ્વાશ્રયને ઉત્તેજન મળતું, ટીકા કરવાની સક્તિ તકરારિત વિકાસ પામી, દરેક વસ્તુનું સ્વતંત્ર નિરીક્ષણ કરવાની શક્તિ વૃદ્ધિગત યશ અને બહારથી તૈયાર આવેલા અભિપ્રાય ઉપર એના નિરસકાર વધ્યો.

પિતાનો સ્વતંત્ર ધાર્મિક મત.

આ વખતનો એનો ધાર્મિક શિક્ષણનો ક્રમ પણ વિવેકજન્ય હતો. એનાં માન પિતા જન્મથી બને “મેથોડીસ્ટ” (Methodist) “પંથ”નાં હતાં. પણ એ પંથ ને તેનું શિક્ષણ અને બીજી સાંપ્રદાયીક રીત પસંદ નહીં પડવાથી, એના પિતાએ તેનો ત્યાગ કર્યો, અને “ફ્રેન્ડસ મીટીંગ હાઉસ” (મિત્રોને મળવાનું ગૃહ) નો સત્તાસદ્ધ થયો; એ મંડળમાં દાખલ થવાનું કારણ કંઈ એના સિદ્ધાંતો ન હતા, પણ તેનું તીવ્ર વ્યક્તિત્વ અને સાંપ્રદાયીક રીતના અજાણને લીધેજ એ તેમાં જોડાયો હતો. છતાં એની માતા તો છેવટ સુધી “મેથોડીસ્ટ” જ રહેલી. પણ એના પિતાને સ્પેન્સરની ધાર્મિક કેળવણી સંબંધિતા માતાના દહની આડે આવતું યોગ્ય નહીં લાગવાથી એ જોડાયે સ્પેન્સર સંબંધિ પોતાનો બનેનો દર કાલમ રાખેલો. એથી લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી સ્પેન્સર દર રવિવારે સવારે એના પિતાની જોડે “મળવાના ગૃહ” માં જતો અને સંજો એની માતા જોડે “મેથોડીસ્ટ” દેવક્રમાં જતો. આ વિવેકજન્ય ક્રમ સંબંધિ ટીકા કરતાં પોતાના સ્વજીવન ચરિત્રમાં સ્પેન્સર લખે છે કે “આથી મારાં મગજ ઉપર કંઈ બાધુવા જોગ અસર થઈ હોય એવું મારા ધ્યાનમાં નથી. પણ કદાચ એટલું ખરું કે લિન્ટ લિન્ટ પ્રકારના અભિપ્રાય અને રીત જોઈ મનમાં સદનશીલતા વધી.” પણ આપણે એવું અનુમાન કરીએ તો છેક જોડાું નહીં કહેવાય, કે આ વિવેકજન્ય ક્રમથી સ્પેન્સરને જે અનુભવ મળ્યો તેથી તેના મનમાં ધાર્મિક સત્તા વિશે કંઈ પણ માન રહ્યું નથી.

મીલ અને સ્પેન્સર વચ્ચે તુલના.

અને, “સત્ય” ના તંત્રીએ વિશેષ જગ્યા આપી હતી તો ગર્ભસદીમાં ઈચ્છાએ ઉત્પન્ન કીધેલા જે મહાન તત્ત્વચિંતકો—આ કુદાનો નાયક અને જોન—રુટ્વર્થ મીલ—નો બાળપણનો શિક્ષણક્રમ કેવો ચમત્કારી હતો તે વિશે તુલના કરવા થોડો વખત ઉલ્લેખ રહેતો. પણ એ તુલના ઉપયોગી હોવાથી બેયાર શબ્દો કહી સતોષ માનીશું: મીલ પણ સ્પેન્સરની માફક ન્દાનપણમાં એના પિતાની દેખરેખ નીચેજ લાગ્યો હતો તેને પણ ન્દાનપણમાં મોટા વિદ્વાનોના વિવિધ અભિપ્રાયની વિવેકજન્યતા અને સ્વતંત્ર્યને અનુભવ થયો હતો, અને એણે પણ ન્દાનપણથીજ લાગ્યા વખત થયાં ચાલતા આવેલા સંપ્રદાય તથા રીત રીવાજ તરફ અવગણના બતાવવા માંડી તથા દુનીયાના માનીતા પથો તરફ ટીકાનું શસ્ત્ર વાપરવા માંડેલું. પણ આ તુલનામાં સ્પેન્સર અને મીલ વચ્ચેનું સામ્ય આલેક્ષીય અટકે છે. મીલનું મગજ જાણે કૃત્રિમ ગૃહમાં ઉગારેલાં વૃક્ષના જેવું

હવું જ્યારે રૂપેન્સરનું કોઈપણ પ્રકરણ બાળ દળાણ સિવાય ખુદશી હવામાં પ્રચુર થયેલું. વળી જ્યારે રૂપેન્સર જે ઉમરે સ્વભાષાની જોડણી કરવા પછી અશક્ત હતો, તે ઉમરે મીસે તો ગ્રીક અને લેટીનમાં પણ ધણે અભ્યાસ કરીએ હતા. મીઝની શિક્ષાપ્રણાલીને પરિણામે તે એવું માનતો કે, લોકપ્રિય ધર્મપંથોમાં આજસુ અને હાસ્યરુપે કથા કહાણીના સંગ્રહ સિવાય પ્રીણું કંઈ જ નથી, જ્યારે રૂપેન્સરના મનમાં એમ હતું કે ધર્મપંથની માન્યતાઓ છેક ખોટી અને હાસ્ય સ્વાધિક્ષક નથી. વળી સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોના નિર્ણય સંબંધે મીઝ આગ્રહી હતો અને માનતો કે સામાજિક અને રાજકીય ફેરફાર જરૂરી અને સમજાગા થઈ શકે, જ્યારે રૂપેન્સરે એ અને બીજા બધા પ્રશ્નો વિશે કંઈક મધ્યસ્થ વક્તવ્ય રાખી હતી અને માનતો કે હરેક પ્રજા વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી જોઈ શકાય છે, એટલે તેની સમીક્ષા નિરનિરાળાં ધારણે કરી શકાય છે, તેથી છેવટનાં સત્ય કે નિર્ણય ઉપર કોઈ વ્યક્તિએ આમલ કરવો એ ખોટું છે. આ તુલના સવિસ્તર કરી શકાય અને તેથી શિક્ષણચાત્રને ઉપયોગી સિદ્ધિ તારવી શકી શકાય પછી અને સ્થળ સંકોચને લીધે અટકવું પડે છે. અને માત્ર એકજ બાબત ઉપર ખાસ લક્ષ આપવા જેવું છે અને તે એજ કે મીઝનું લગભગ બધું શિક્ષણ પુસ્તકમાંથીજ હતું, અને રૂપેન્સરનું એથી વિરુદ્ધ હતું. મીસે પોતેજ એના સ્વજનન ચરિત્રમાં પોતે જાણ પ્રકરણ 'વ્યવહારિક સામૂહિક શિક્ષણ લીધેલું' નહીં તેને માટે જોઈ જતાઓ છે, એ કબજાત એમના જેવા મહાન પુરુષે કીધી છે માટે ધણી અર્થસૂચક હેઠ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

ધુની કાકો.

તેર વર્ષની ઉમરે રૂપેન્સરના શિક્ષણક્રમમાં ફેરફાર કરવો યોગ્ય લાગ્યાથી અને એના કાકા રેવરંડ ટોમસ રૂપેન્સરને ત્યાં (બાળની નજીક હીન્ટન આર્ટર હાઉસમાં) મુકવામાં આવ્યો. એના કાકા પછી કુટુંબના બીજા માણસના જેવા વિવશાણ પ્રકૃતિ વાળો માણસ હતો. અને આંજીલીક સંગ્રહાયેલા અનુયાયી હોવા છતાં તે વર્ણનો એક વિચિત્ર નમુનો હતો. એને લોકો સહેજ ગાંઠા નહીં, તો અત્યંત ધુની ગણના હતા. જે કાળે સમગ્ર "એંગ્લેન્ડનીશ ચર્ચ" ક્રાન્ક વેન્ટીવ મનનું હતું, તેવા સમયમાં એ અધિક ઉદ્દામ પક્ષનો, "રેડીકલ" (Radical) હતો. જે કાળે ઇંગ્લાંડમાં નિયત આદાર વિહાર ચંડળને એક પ્રકારનું સૂક્ષ્મ નારિતક મંડળ માનવામાં આવતું હતું, તેવે સમયે એ ખૂબ મહિરખાન વહી હતો; વળી આર્ટીસ્ટ, અને યેરેન્થ દેશાંતર વ્યાપારનો હીમાયતી હતો. અને ૧૫૦૦ પાદરી પૈકી માત્ર પોતે એકજ અપવાદ તરીકે એવો યોધ આપતો હતો કે ઇંગ્લાંડના જમીનદારોને નકામા ઘેરવવાને માટે કૃત્રિમ રીતે વધારી દીધેલી કાંમતે ગરીબ લોકોએ તેમના ઘઉં ખરીદવા નહીં તે, વળી શારીરિક, નૈતિક અને સામાજિક પ્રશ્નો ઉપર લોક દિલાર્થે તીવ્ર ઉપદેશ કરનાર અને ખતીઓ લેખક હતો. આ બધાંથી તેના વર્ણના પાદરીમાંથી એ તદ્દન જુદો પડતો હતો. આના અભિપ્રાય અને લોક કથા-જુની તીવ્ર લાગણીને લીધે તે વારંવાર એટલી બધી શ્રમ લેતો હતો કે પરિણામે, સત્તાવન વર્ષની ઉમરેજ મરણુવશ થવું પડ્યું.

હીન્ટનમાં રૂપેન્સરે ત્રણ શાંત વર્ષ ગાળ્યાં. પછી નૈતિક અને માનસિક વિકાસના દૃષ્ટિબિંદુથી જોઈએ તો આ સમય છેક શાંત અને નિરુત નહીં હતો. કારણ પર આજણ કીલ્લા અભ્યાસ કરતાં અર્ધિયાનો અભ્યાસ વધારે નિયમપૂર્વક હતો અને અંકુશ પણ વધારે હતો. એના

અભ્યાસમાં જ્યેષ્ઠિય તો આગળની માફક જેવા હતા તેવા ને તેવાજ રહ્યા. પાઠ જીહ્વા કરવામાં એને અસર થુઃખ લાગતું હતું. અને જે કંઈ મહા મહેનતે જીહ્વા થતું, તે બરોબર કદાચિ પણ બોલી જવાનું નહીં. પણ જે જે વિષયોમાં અવલોકનશક્તિ અને તર્કશક્તિનો ખપ પડતો, તે તે વિષય શીખવામાં એને ઘણો આનંદ પડતો અને તેમાં આધર્મજનક શુદ્ધિ દેખાડતો. ગ્રીક, લેટીન અને ફ્રેન્ચ શીખવામાં એની પાછળ જેટલી મહેનત લેવાઈ તે સર્વ વ્યર્થ ગઈ; કારણ એના કહેવા પ્રમાણે ભાષા પ્રત્યે એના અણુગમાનું મુખ્ય કારણ “ સર્વનિઃ શંકપણે, નિર્વિવાદિત રીતે કહેવાયના મત (Dogmatic opinions) પ્રત્યે તિરસ્કાર ” નું હતું. પણ ગણિતશાસ્ત્ર કે યંત્રશાસ્ત્ર જેવા વિષયોમાં થોડકશુદ્ધિનો ખપ પડતો તેમાં એણે ઘણી માનસિક ચપળતા દેખાડી. આ વખતે બનેલો એક નહોતો પ્રસંગ એનું માનસિક વશણ બરોબર દેખાડી આપે છે. એક વખત એવું બન્યું કે “ આનો ” ના પદાર્થવિજ્ઞાનના પુસ્તકમાં પદાર્થના જગત સંબંધ એ વાંચતો હતો. તેમાં સમગ્રવેલી રીત જોડી છે એમ લાગવાથી એણે ટોમસ કાકને બંધક કહ્યું કે આનો આ જગ્યાએ જોડા છે. એના કાકાએ “ આનો ” ની મહત્તામાં ઘણુંએ કહ્યું પણ એના મનમાં નહીં દસવાથી કાકાની વડીલાત કબુલ કીધી નહીં, અને પોતાનો મતજ કબુલ રાખ્યો. શિક્ષક જેવા અધિકારી પદચાગાની સામે યવાનાં ધૈર્ય અને હીમત યોગ્ય બાળકમાં હોય છે-જોકે શંકા કાઢે ખરું પણ શિક્ષકનાં ભવાં થડે કે સહેજ સાજ સમજીત આપે તો એ સમજ પડ્યા વિના, હા, સમજ પડી છે એમ કહી તેજો ઘેસી જાય છે; તેમ ર્ષેન્સર કદિ કહી શક્યો નહીં. આ ઉપરથી એનો સ્વભાવ, સત્યમતાપ્રદ અને નિઃસ્વતા પ્રત્યક્ષ થાય છે અને તેથી નવાઈ જેવું નથી કે એણે જે દાખલાની સમજીત જોડી કે બરોબર નહીં લાગી તે તે દાખલાના પોતાની મેળે નવી રીતે શોધી કાઢી ઉતાર આપ્યા છે.

આટલી હકીકત ઉપરથી એનો ભાષા સામેનો અણુગમો જોતાં ગમે તે રીતે લાગ્યા વગર રહેતું નથી કે ર્ષેન્સર યુનીવર્સિટીની ગાખણી વિદ્યાને માટે બીમકુલ નાણાવક હતો. તેથી કાંકાએ અને પિતાએ, એને કેન્ઝીન મોકલવાનો વિચાર રાખેલો હોવા છતાં, પાછળથી માંડી વાળ્યો. અને એથી જોકસર્ફ કે કેન્ઝીનના વિશ્વ નિવાસમાં પ્રવિષ્ટ થયા સિવાય, યુનીવર્સિટીની છાપ મેળવ્યા સિવાય, ઇંગ્લંડમાં જે વિરલ તત્ત્વચિંતકો થઈ ગયા છે તેમની સંખ્યામાં ર્ષેન્સરે ઉમેરો કીધો.

ર્ષેન્સરને યુનીવર્સિટીની કેળવણી નહીં મળવાથી કંઈ જોડ ગઈ છે એવું એ પોતે કદિ માનતો નહોતો, તેમજ આપણને પણ એનું કાર્ય અને અન્ય વિશ્લેષણના જોતાં, માનવાનું કારણ નથી. શ્રી. મેક્કર્સન જેવા ઘણા મિત્રાન એમ ધારે છે કે એ યુનીવર્સિટીમાં ગયો હત તો જગતના સામાજિક મુદ્દાઓના ક્ષેત્રમાં એણે જેટલું મહાન કાર્ય કીધું છે તેના કરતાં અધિક કરી શકત. અત્યંત એટલું ખરું કે એના પુસ્તકોના પ્રચાર, એની પાછે દારકાંની છાપ (ખી. એ. કે એમ. એ.) નહોતી તેથી પ્રારંભમાં જાણે યદ્ય શક્યો નહીં પણ એ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનું મંદીર નુકસાન ર્ષેન્સરને કે જગતને એ યુનીવર્સિટીના કમલાગ્ય બંધનમાં નહીં પડ્યો તેથી થયું હોય એમ અમે માની શકતા નથી, અને ર્ષેન્સર તો પોતે પોતાનો સ્વતંત્રશુદ્ધિ વિકાસ એ વિદ્યાલુના અભ્યાસને લીધેજ થયો છે એમ ખાત્રીપૂર્વક માનતો હતો. એથી એને કેન્ઝીન નહીં મોકલવામાં આવ્યો એ બહુજ હાખણુ ભરેલું કાર્ય થયું. (અપર્ક.)

સત્યજીત

(એક નવીન કલ્પિત વાર્તા.)

(ખતાકંથી આરુ.)

મંકરણ ૩.

(લખનાર—પ્રવાસી.)

નવી હંદગી

વિવિધ સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો, શોક અને હર્ષના મોજામાં અચકતો, વિચારના ભારથી ધીમાં ધીમાં પથકાં મૂકતો સત્યજીત-કુસુમપુરનો પાટવી કુંવર-જગતમાં એકલો રહેતો કાપવા લાગ્યો. કુંકે વખતમાં બનેલા અવનવા બનાવથી એ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. કયે મુજો હતું એ નક્કી નહોતું. જ્યાં પગે એની જાય ત્યાં જવાહું હતું; કારણ કે સત્યજીત હમણા પોતાના શરીરનો સ્વામી નહોતો. થોડા વખતમાં કુસુમપુરની હાથ આપી પહોંચી. દુષ્ટોની દુષ્ટતાને લીધે જીવન દેશમાં રખડવાનું આવ્યું. જૂનો વખત યાદ આપ્યો અને નીચે પ્રમાણે કવવા લાગ્યો:—

“ કુસુમપુર ! શું હું તને છોડું છું ? હા. કદાચ તારી મારી સાથની મૈત્રી હાલ છાપ રને પ્રિય નહિ હોય. તારા હાલ અત્યારે શું થતા હશે તે મને માત્રમ નથી. આવેશમાં ને આવેશમાં હું અહીં નીકળી આવ્યો છું. મંડપના ચમકા તોફાનથી ચંદ્રસેનની હંદગી બંધી દરો કે નહિ તે ધારણ મુશ્કેલ છે. રામાનંદની કૃપા પણ શું કરી શકે ? કાગળના બનાવેલા ધરનો અગ્નિના રપરાંથી નાશ થતાં કોણ અટકાવી શકે ? સુમતિ ત્હાંકે રક્ષણ કોણ કરશે ? કોઈ પણ જાળની કાળજી રાખ્યા વિના આમને આમ ચાલી આવવામાં મેં અચ્ચીત જૂઠું કોપી છે. અદેખર હું દોષપાત્ર છું. શું તું મને મારા દોષને માટે દામા આપશે ? તું તો દામા આપશે પણ જ્યાં સુધી હું તને તારી અસત્ત રિયતમાં ત્રાવી શકીશ નહિ ત્યાં સુધી મને મ્હાફ મન માર કરશે નહિ. કીશોર ! તું પણ ક્યાંથી ધૂરે પડી ગયો એ મને યાદ નથી. ‘જસ’ હવે પાછો વખત સંભારવામાં માત્ર નથી. બનવાનું બની ગયું. વિચારના વખતે ચલવામાં લાલ નથી. કોઈ સત્તાવાળા રાજ્યની હદમાં જઈ ત્યાંના રાજની કેલ્પણ વ્યાજની શરતે મદદ લઈ કુસુમપુર પાછું મેળવવું એવું નિશ્ચય છે. આ અસ્વચ્છનો પીકટ રહેતો કાખા બાદ કોઈ પણ રાજ્યમાં મને આશ્રય મળશેજ મળશે. ”

આ રીતે વિચારો કરતો, વારંવાર કુસુમપુરપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતો સત્યજીત આગળ ચાલવા લાગ્યો. સત્યજીતની રિયત બદલાવથી સૂર્ય પણ આકાશમાં, અપાણ કરતાં નિરાશ થઈ ગયો હોય એમ ખિન્નવદને અસત્ર થઈ ગયો. કુરુતે પ્રકાશનો પડો ઉચકી લીધો અને દુઃખદાય અધકાર દરેક મનુષ્યને પોતાની સત્તામાં લેવા લાગ્યો. નવો દેખાવ નવી સજિમાં જણાવા લાગ્યો.

રાત્રીનો સમય થવાથી પક્ષીઓ પોત પોતાનાં માળામાં જવા લાગ્યાં. વાગોળીઓ આમ તેમ પાંખ ફેરવતા ફરવા લાગ્યાં. વડ, પાલ, સિંદૂર શિકારની કોપમાં બહાર નીકળ્યા અને રાંક

નત જેવી ગાય, બેંસ, મુંગદિ ખૂણા શોષવા લાગ્યાં. આ સર્વ વની પ્રજામાં એક ખૂબી માલમ પડતી હતી; અને તે એ હતી કે વડે વડેનો શિકાર કરતો નહેતું; વાંધે વાંધેનો શિકાર કરતો ન હોતો; સિંહ સિંહનો શિકાર કરતો નહેતો; એક એકને મળતા જંગલો પૂરાણા મિત્રો હોય એમ એક બીજાપર દ્રષ્ટિ નાંખી પોતપોતાના કામમાં ભુલ પડતા. પોતાના જાતસાધને મારી નાંખવામાં કાંઈ પણ જંગલી પ્રાણી પોતાનું જાળ અજમાવતું નહેતું.

પણ અશ્વસ ! મનુષ્ય જે પોતાને સૂંધરેલું પ્રાણી ગણે છે, તે પોતાના જાત સાથે વખત આગળે પોતાના પંજામાં લેવાને કદી છોડતું નથી. મનુષ્ય મનુષ્યને નાશ કરવાને વિવિધ યુક્તિઓ શોધે છે અને કેટલેક ઠેકાણે તે માણસોના ધાતુ કેવી સહેજાઈથી નીકળી શકે તેને માટે રાત્રી દીવસ વિચાર ચલાવવામાં આવે છે. કાંઈ પણ કહેશે કે મનુષ્ય જંગલના પશુ કરતાં કયે પ્રકારે ચડીપાતો છે ? એકને કુછતી બક્ષીસા વધારે મળેલી છે અને એકને કુછતી બક્ષીસા આંધી મળેલી છે; પણ મનુષ્ય જેટલો દુરપ્રયોગ તે બક્ષીસોના કરે છે તેના કરતાં પશુ ઘણો આજો દુરપ્રયોગ કરે છે. હા, પશુ નમળા પ્રાણીઓના નાશ કરે છે; પણ જ્યારે મનુષ્ય કીર્તિ, ડંબાદિને માટે મન એવે છે ત્યારે પશુ પોતાના પોષણાર્થે બીજાને મારે છે. એક વખત પશુનું પેટ ભરાય છે કે તે બીજાને છેડતો નથી પણ મનુષ્ય તો પોતાના પોષણાર્થે બીજાને મારે છે. એક વખત પશુનું પેટ ભરાય છે કે તે બીજાને છેડતો નથી પણ મનુષ્ય તો પોતાની કીર્તિના વાવડે જંગલમાં છેડતો હોય અને દસ ખાંધ પૂરાય એટલું દ્રવ્ય એકલું યથું હોય તોપણ એનું મગજ તો પોતાના માતી લીધેલા કર્તવ્યમાં જ ધુમે છે.

સત્યજીત અનેક દેખાવો જોતો, વિવિધ પશુઓને જોયે પમાડી નસાડતો, કાંઈ રાત્ર્યની સરહદ હમણું આવી પહોંચશે એમ આશામાં ને આશામાં અગાડી આજવા લાગ્યો. રંરતો નિર્જન હોવાથી એને કંઈ ભાજ મળી શકી નહિ. રાત્રીના અંધકારથી રંરતો વધારે ને વધારે વિકટ થતો ગયો અને તેથી આખર કંટાળી જઈ કુમાર કાંઈ આરામની જગ્યા શોધવા લાગ્યો.

ઐટલામાં દૂરથી એક ઉંચો પર્વત દેખાયો. આ પર્વતનું નામ નીલપર્વત હતું અને આજ પર્વતમાંથી હરિતા નદી કુસુમપુર તરફ વહેતી હતી. પર્વત નજીક કાંઈ સારી જગ્યા મળશે એમ ધારીને સત્યજીતે પર્વતની દિશા લીધી. આશાસર્યો થોડા વખતમાં પર્વતની આજુ આગળ આવી પહોંચ્યો; પણ ઐટલામાં એના મુખપર દૂરથી તેજ પડ્યું. સત્યજીત ચમક્યો, સ્વરથ થયો, ઉંચું જોયું અને એક ઉંચું નિશાસ મૂક્યો. આવેશને લીધે કાનીવનું લોહી આખા શરીરમાં ઉછળી આવ્યું અને એની આંખો મંગલના તારા જેવી લાલચોળ જણાવા લાગી.

જે લૂટાડ્યો વિષે પહેલા પ્રશ્નમાં વાત આપી છે તેમાંનાજ કેટલાક લૂટાડ્યો આ નીલ પર્વતની ખીણમાં રહેતા હતા. આ લોહિની જાન નિકુની હતી અને સર્વ પોતાના સરદાર સિવાય એક બીજાને નિહુ કહીને જોવાવતા હતા. અચુક શરણેને લીધે નિહુઓમાં તદ્દરાર થઈ હતી અને તેથી તેઓમાં જે પક્ષ બંધાઈ ગયો હતા. પહેલો પક્ષ કુસુમપુર તરફ ધસી ગયો. અને બીજો પક્ષ કાંઈ એવીજ દીમન જતાવવાની ટેણરી કરતો હતો. જે પક્ષ નીલપર્વતમાં રહ્યો હતો તે પક્ષના સરદારનું નામ અજકરી હતું અને એની સરદારી નીચે સર્વ લૂટાડ્યો પોતાના ધધા ચલાવતા હતા. તેઓએ નીલપર્વતની ખીણમાં પોતાના ધરો સ્થાપ્યા હતાં અને તે ખીણને ધણી સ્વનાથી શોભાવમાન કરી હતી. દરેજ સતતા જે નિહુઓ ખીણની

અમરકીના ગયા પંજી નિહુઓનાં યોગેદોળોં સંવચ્છતને જોયાં આવતાં હતોં. આવે પુરુષ ખીણમાં કરી આવ્યો નથી એમ કેટલાંક કહેતાં જણાતાં હતા. અમરકી કરતાં આ મનુષ્ય વધારે સામર્થ્યવાળો છે એમ કેટલાંક ધારતા હોય એમ લાગતું હતું. કેટલાંકને સત્યજીતની દયા આવતી હતી; પણ અમરકીના હુકમની વિરુદ્ધ જવા કાઢતી હિંમત આવતી નહોતી.

સત્યજીતને અન્ન કે પાણી કાંઈ આપવામાં આવતું નહોતું અને જો અમરકીના હાથમાં હોત તો તે સરદાર એને હવાનો ઉપયોગ પણ નહિ કરવા શરૂમાવત. નીલ-પર્વતની ખીણમાં આવા પ્રસંગો નવીન નહોતા. કંઈક મનુષ્યો અમરકીની અને એના સાથીઓની નિર્દયતાના ભોગ યથ પડ્યા હતા અને કંઈક મનુષ્યો ખુદાર થઈ ગયા હતા.

નિર્દયતા! આટલું ત્હારું ભણંદર સ્વરૂપ છતાં પણ ત્હારી હદ છે. જેમ ઝેરની સાથે સાથે તેના ઉતાર પણ હોય છે તેમ ત્યાં તું છે ત્યાં દયા પણ છૂપી હોય છે. નિહુઓ ગમે એટલા નિર્દય હતા તે છતાં પણ સત્યજીતની કંગાલ સ્થિતિએ ત્રીજે દીવસે તેઓના હૃદયપર જેમ પાણીનો ધોધ નીચેનાં ખડકપર ધામ કરે તેમ ધામ કીધું. તેઓનાં હૃદયે પ્રીતિઓ, કોષ રીતે નવીન મનુષ્યને એની દુઃખદ સ્થિતિમાંથી ઊઠવે એવા તેઓએ નિશ્ચય કીધો. કેટલાંક નિહુઓ એકલા યથા અને નવા આવેલા માણસને છોડે કરવા અમરકીને તેઓએ રાખત આમ્રદ કીધો. અમરકી વખત વિચારી ગયો. નિહુઓના સ્વભાવથી એ આશ્ચર્ય પામ્યો પણ કંઈ બોલ્યો નહિ. તેઓને શાંત કરવા નિરૂપાયે સરદારે સત્યજીતને પાંજરામાંથી કાઢી “ગુપ્ત જમ્યા” એ લાઇ જવા હુકમ કીધો.

આ હુકમથી આનંદ પામી નિહુઓ ત્યાં સત્યજીતને રાખવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ગયા. એક નિહુએ પાંજરામાં જઇ કહ્યું કે અગારા સરદારની તમારાપર મહેરબાની થઈ છે, અને તમને અમુક રૂબાં લઇ જવા અમને આજ્ઞા કરી છે માટે ત્યાં અમારી સાથે આવવા કૃપા કરો.

સત્યજીત નરમ યઇ ગયો હતો તેથી એણે તેઓની સાથે જવા હા કહી. નિહુઓએ સત્યજીતને પાંજરામાં બેસાડ્યો અને ખુલ્લો ચતા ચતા તેઓ તેઓની “ગુપ્ત જમ્યા” એ લાઇ ગયા. જમીનપરથી તેઓએ એક મોટું પાટીયું ખસેડી દીધું. અંદર એક સીડી હતી. સત્યજીત સહીત ચાર નિહુઓ અંદર ઉતર્યા. નીચે એક વિશાળ ચોરડો હતો. ચોરડાની એક બાજુએ એક બારણું હતું. આ બારણું ઉઘે નીચે જઈ શકતું હતું. ત્યારે ઉપાડ્યું હોય ત્યારે એક દોરી ખેંચવામાં આવતી અને બારણું ઉઘડી જતું અને ત્યારે દોરી મૂકી દેવામાં આવે ત્યારે બારણું બંધ થઇ જતું હતું.

આ બારણું ઉઘડવામાં આવ્યું. અંદરનો ચોરડો સમચોરસ સાધારણ ચલુચારસો હતો. એક તરફ ચુરને માટે પથંગ હતો અને ત્રણ ખુરશીઓ આમતેમ પડેલી હતી. ચોરડાની અંદર તાજી દયા પુષ્કળ આવતી હતી અને તેથી સત્યજીતને આરામ સેવને માટે આ જગ્યા ઠીક હતી.

ચોરડાની અંદર ખદારના બારણાની રહાસે, એક બારણા જેરડો મોટો ચોરસો હતો અને તેની ઉપર સેનેરી અશરો નીચે પ્રમાણે જણાતા હતા.

“અમરકીની રાજ સિવાય આ બારણું ઉઘાડવા કાઇને દક્ષ નથી જેને પોતાનો જીવ રહાસો ન હોય તેણે આ બારણું ઉઘાડવા પલ કરવો.”

સત્યજીતને આ બારણા સંબંધી કંઈ દરકાર નહોતી. એ પતંગપર પડ્યો અને એની સાથે આવેલા નિહુઓ “ તમને વખતસર ખાતાનું મળશે ” એમ કહી બહારનું બારણું બંધ કરી ચાલી ગયા.

હાલ તુરત તો સત્યજીતને નિરાંતે આરામ સેવા એકલો મૂકી આપણે દુનીયાના બીજા ભાગોમાં સા રંગ છે તે જોવા પાછા ફરીશું.

(અપૂર્ણ.)

આનંદાનંદાનંદ !!!

સુધારકો કહે છે કે સ્ત્રીને હોંદુઓ પુરુષ સરખા અધિકાર આપતા નથી, બોમ્બેમાં જ બમાવવાનીજ આ યુક્તિ મને તો લાગે છે! સુધારકો પણ એટલું તો કમૂલ કરે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષને તેના તેજ દર અપાય નહીં, કારણ કે બન્નેનાં કર્તવ્ય જૂઠાં છે. પણ તેને પુરુષ સંખ્યા અધિકાર હોવા જોઈએ. હું પણ તેને “ ડીટા ડીટા ” કહું છું. તે સિદ્ધાંત સાથે મળતો ‘ યાઉ ’ છું, પણ અધિકાર નથી મળતા એ તહોમત કલુષ કરવા ના પાડું છું. જુવો કે સ્ત્રી ધરતું કામ કરે છે, અને પુરુષ બહારનું કામ કરે છે. ઉદુંબર (ઉમરો) એ ઉભયનાં રાજ્ય વંચેની બ્રહ્મા નામના ડેવીમીટિશન (સરહદ નક્કી કરનાર) કમીરાનરે નક્કી કરી આપેલી સરહદ સીમા છે. પુરુષ ઑશીસ જાય છે, અને સ્ત્રી ઑશીસ રૂપી ધરમાં રહે છે, તેથીના પોતાનો ઑશીસ-રૂમ ક્યાં નથી? રસોડું એ તેની ખાનગી કચેરી સ્વતંત્ર ઑશીસ છે. તેના દરવાજા ઉપર ‘ નોટ-એલાઉડ ’ નું પટીયું લેખવાની પણ જરૂર નથી, કારણ કે પાકેશતરમાં પારંગત તે પડિતા શીવાય બીજા કોઈના તમાં પ્રવેશ કરે તે દાઝવા શીવાય પાછોજ નહીં ફરે. આ ઑશીસ કાંઈ જેવી તેવી નથી. તમે કહેશો કે તેમાં પુરથી ટેબલ, કલમ ખડીયો છર્યાદિ ઑશીસનું સાહિત્ય ક્યાં છે? તે તમને હમણાંજ આગેદુન ખતાવું છું. તે ફર્નીચર હમણાંજ તમારી આંખો આગળથી સીનેમેટોગ્રાફની રીલમની પેઠે પસાર થશે, માટે તે પરથી પાટા છોડી નાંખો, ને દિવ્યચક્ષુ ધારણ કરી જુવો! રોટલી વણવાનો આખખીયો તે ટેબલ છે, જેના પર રોટલી રૂપી કાગળો વણવા રૂપી લેખો સ્ત્રી લખે છે! કલમ તો આશીસ વાળા જોઈને ભડકે એવી મોટી છે! વેસણ તે કલમ છે!! પાટલો તે પુરથી છે. કણક તે કાગળને સીમ છે! અઠામણ તેને ચઢાવ તો રોટલીની બીનાસ આઠી કરનારી રેની કહે, ચઢાવ તો બ્લોટીંગ પેપર કહે. જે કહે તે છે. વાસણો તે જુદી જુદી કાષ્ટો અને રેક્ટો છે. ક્યાં સુધી કહું, સંકલો તે કાપીકાગ-પ્રેસ જેવુંજ કાંઈક લાગે છે, અને હોવાને મળતું આવતું તો પુરવાની મોટામાં મોટી ઑશીસમાં દેખાતુંજ નથી. ઠંડી, સાણસો, ચમચો ઇત્યાદિ સ્ત્રીના હાથ તળેના કાકુંનો નથી તો બીજા કાચુ-થું છે? કાંઈક કહે છે કે, તેની ઑશીસમાં કાકુંનો નથી અને કંઈ વગેરે છે તે કાકું નહીં પણ સીપાઇ છે. પણ એ કાંઈ મોટા મતભેદ નથી. એને તમે કદાચ અંધકાર કહેશો, પણ અંધકારની અધિકારી પણ સ્ત્રીજ છે.

માટે સુધારકાએ, જે વાત જાણતા-સમજતા ન હોય તેમાં હવેથી માયું મારી, બીજાનું માયું પકવવું નહીં એવી મારી તેમને નમ સલાહ છે ।

પૈસાદાર (ધણા ખરા) લોકોની દમજલતા જોઈને માંડે વજ્ર હાથ ઝાગળી પીગળી થઇ જાય છે. અહીંયાંના જ નહીં પણ સઘળા દેશોના તાલેવંત લોકો એક સરખા દયાલુ છે; એ ગુણમાં કોણ વધી જાય એનીજ તેઓમાં હરીશય છે. બીયારા રૂપીયાઓની તે બાધઓને બહુજ દયા આવે છે. એ બીયારાઓની નહીં તો શું વલે-ધાય? રૂપીયાઓ અનાથ છે એ સિદ્ધ છે. તેનાં માખાપ કોણે કદિ જોયા છે? તે અનાથોને બેઠ તથા ત્રીજેરી જેવા પત્થર અને લોખંડના ખાસ બનાવેલા ઝોરકાઓમાં રાખે છે, અને તેને સાચવવા રાત દહોડો રાખીઓ વગેરેનો પગાર પણ પોતે આપે છે. નહીં તો બીયારા રૂપીયા ઝુંપડામાં અને ગલીઓમાં સડતા સળડતા હવે તે પૈસાદારને ત્યાં અમનચમન કરે છે. રૂપીયાને એકલા ગરીબને ઘેર ગમે નહીં તેથી તેમને તેમના હમરે બંધુઓની ન્યાતમાં સાથે રાખે છે. કોઇ પણ અધોગ્ય માણસની પાસે રૂપીયા ન રહે તેની તેમને ખાસ કાળજી છે. રૂપીયારૂપી એ અનાથે નમન અતિથિઓ માટે તેમનાં દાર પર સદા આવકારના ઉદ્ગાર નીકળતા રહે છે, રૂપીયાનું (બદલ) તેજ પણ તેમની આંખ સહન કરે છે, અને તેનો બાર પણ તેમનાં રકપ સહન કરી જાય છે. રૂપીયાને દત્તક પુત્ર કરવામાં તેમને અનેક દત્તક પુત્ર હોવાનો કાયદાનો બાધ પણ તેઓ ગણકારતા નથી. રૂપીયાને સાચવવા તથા પાળવાનું આખી દુન્યાનું સંકટ તેઓએ પોતાને શિર લઇ લીધું છે; આ અનાથના નાપતા પણ નિંદોકોની ન્યૂતતા નથી! એ નિંદોકોની કાજો મરાય એવી લાંબી-પોળી જીભ કાતરી કાઢીને પૈસાદારોને રૂપીયા ભરવાની કોથળી બનાવવા અર્પણ કરવી જોઈએ! બહુમત તેની તરફેણમાં હશે તો સરકાર બહુમતને માન આપવા બંધાયલીજ છે, અને આનંદેશીની મફતીયા પણ-તેથીજ!-કીમતી-અરે, અમર-અમરથી તેને કાયદાનું રૂપ આપવા અચકાશે-અટકશે નહીં. એ નિંદોકોએ ખાતરી રાખવી માટે જો જીવનું હોય તો જીભ ગળાની નળીમાં ખોમી દેવી ને કહેવું કે હમારી જીભ તો ક્યારની કપાઇ ગઇ છે ।

બધા દેશમાં મેન્જેરીટીથી કામ ચાલે છે, પણ હિંદુસ્તાનમાં ' માઇનોરીટી ' થી કામ ચાલે છે. હમર માણસની ન્યાતમાં ૫-૭ સોળીયાની માઇનોરીટી પ્રમાણેજ મેન્જેરીટીને આસપું પડે છે. સાહેબ લોકોએ આપણને ક્યારની પાર્લામેન્ટ આપી હોત, પણ તે લોભ તેની એવી રાત કરવા માંગતા હતા કે મેન્જેરીટીથી કામ લેવું; પણ હિંદુઓએ કહ્યું કે હમારી સનાતન પરિપાટી, હમારી જીનીયસ, હમારી ટ્રેડીંગ-સ તેની પ્રતિકુલ છે. હમારી રીતિનીતિ, ઇતિહાસ પુરાણ તેથી સઘળાં ખોટાં પડી જાય. જુદિમાનો યોગ હોય છે, અર્થાત્ તેમની સ્થાપી માઇનોરીટી હોય છે, ને બાકીના બધા મુખાં હોય છે, અર્થાત્ મેન્જેરીટી બેવકુફોની હોય છે, ને વકુફોની માઇનોરીટી હોય છે. તે કારણથી યોગ જુદિમાનો કરોડો નિબંધને દોરવે-પોરવે, હાંમે-હાંકી કાટે તે વાજળી અને કુંદરતીજ છે. ધધર ટાપી વધુ માઇનોરીટીમાં છે, એકજ છે, છતાં, -કહો કે તેથીજ તે કરોડો આપાઓ અને પંરાહો પૃથ્વીઓની પ્રચંડ મેન્જેરીટીને દોરવે છે. અમેજે મેન્જેરીટીની બાધ મારે છે પણ તેઓનાં પોતાનાં આચરણ જુલો । હિંદુસ્તાનમાં દેશીઓની મેન્જેરીટી છે,

ને અમેરિકાની માઇનોરીટી છે. એક અંગ્રેજી ૩૦૦ દેશી હોલ્ડિંગ, પણ ગોરી માઇનોરીટીની કાળી મેજોરીટી પર રાજ્ય કરે છે. એમજ હોયું જોઇએ, નહીં તો તો “ માઇટ ઇઝ રાઇટ ” નો સિદ્ધાંત ચાલુ થઇ જાય, ને થોડા બીચારાને મોટા પક્ષ ગણી જાય. સર્વ એક છે પણ તે આક્રમક પર રાજ્ય ચલાવે છે. આ કારણે, તર્ક અને અનુમાનોથી આપણી હીંદુ સભાઓ, સાજનાઓ, તંત્રો, દેશી રાજ્યો વગેરે સંસ્થાઓમાં જે નિયમ ચાલે છે તે ચોગ્ગજ સિદ્ધ થાય છે. માયું નાનું છે પણ પોતાથી મોટાં આખા શરીરને ઘોરે છે. તેમ નહીં હોત તો પેટ સાથી મોટું અવધવ હોવાથી સાથી પ્રતિષ્ઠિત થાત ન લોકો તે મોંમાંથી પેટ ઉઘાડું રાખતે ન માથે મોંએ ઘાતીયું વીંટળાતે ! કવિ વર્ડઝવર્થે પણ કહ્યું છે કે child is the father of man, એટલે કે નાનું બચ્ચું માણસનો બાપ છે. થોડાએ જાકા પર, ઓછાએ વધારે પર, તકેદારી ચલાવથી એજ સંસ્કૃતિમને અનુસરતી બીના છે ! એ કાંઇ માત્ર પોતાનો કોકો ખેંચે કરવાનો સવાલ નથી !

૨મકડું

એક સ્થાનિક સાપ્તાહિકના કેટલાક કુતર્કો.

સહયોગી સ્થાનિક સાપ્તાહિક “ ગુજરાતી ” એ અંગાર રસિકોને પ્રિય એવાં “ કુન્ન-વિહાર ” નામના શિર્ષક હેઠળ ‘ સત્ય ’ ના જુલાઈના અંક વિષે કરેલી સમાલોચનામાં કરેલા કેટલાક મિથ્યા આક્ષેપોના ‘ સત્ય ’ ના સંપર્કગરના અંકમાં હમે ઉત્તર આપ્યો હતો. તે અંકની પોતાના ગણ તા. ૨૬ મી અક્ટોબરના અંકમાં સમાલોચના કરતાં ગમે તેવા લૂપ્તા લંગડો પરંતુ તમાચા ભારીને પોતાના ગાંઠ લાલ રાખવા જેવો પ્રત્યુત્તર આપવાનો તે પત્રે પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેમાં હમારા ઉપર નવા તથા ભજતા આક્ષેપો તથા હુમલાઓ પણ કર્યા છે. તે પત્રે હમારા ઉપર અનેક અંગત હુમલાઓ વિવિધાંતર કરીને પણ કીધા છે, તથા ગમે તેવી હલકટ અને તોછડી લાખા, સભ્યતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને વાપરી છે. હમારા પત્રની સમાલોચના કરનારથી ન્યારે હમારા આક્ષેપોનો ઉત્તર આપ્યો નથી, ત્યારે તેણે ગાંધિપ્રદાનનો છેવટનો તેની પાસેનો રામખાણ ઉપાય અજમાવ્યો છે ! સંપર્કગરના અંકના લેખોમાં કાંઈ છિદ્ર તેને શોધ્યાં જ્યાં નથી, તો અમુક રાખોના પ્રયોગ માટેજ કેવડ ગાંધિના વાંધા ઉઠાવ્યા છે. ‘ સત્યના મહિમા ’ ના લેખમાં હમે લખ્યું હતું કે “ એ સત્યની આકૃતિ પણ અવલોકન કરવા લાયક છે. ” તે ઉપર આ નવિન જમાનાના ટિકાકાર લખે છે કે, સત્ય અને અસત્ય ભાવ વાયક રાખો છે. ભાવની આકૃતિ શી? જે ભાવની હોય તો તેની મૂર્તિ પણ થઇ શકે. ભાવને આકૃતિ હોતી નથી તે વાત લેખકેના રસરણમાંથી સરી મઠ હોય એમ લાગે છે. ” શું મહાન અને ગંભીર ટિકા ! લેખક વળી પૂછે છે કે “ કાઇએ દયાનું સ્વરૂપ જોયું છે ? ” હમને એ ટિકા લખનારની ભુદ્ધિ ઉપર છેકળ હસવું આવે છે. સત્ય ભાવવાચક નામ હેલાલી હમને ખબર છે, અને હતી. પરંતુ સત્યની આકૃતિ કહેવાથી તાત્પર્ય તેને એક સ્વૂચવસ્તુ તરીકે, ક્ષણમાત્ર-વાર માત્ર અવકાશ તરીકે કલ્પવાનું હતું. દયાની શું પરંતુ ન્યાયની પણ આકૃતિ અનેક મહાન. ચિતારાઓએ કદાપી છે.

“સ્વતંત્રતા” પણ ભાવવાચક શબ્દ હોવા છતાં તેની સ્ત્રીરૂપી મૂર્તિ કદપીને તેનું કાંસાનું સ્તંભસી કંઠનું ઘોઠ સહિત-૧૫૩: છુટ. પ'ઈચનું-પુતનું ન્યુથોકેનાં બારા આગળ ઉભું કરવામાં આવ્યું છે; અને તેના હાથમાં મરાઠા આપી છે. આ ‘ભાવવાચક’ શબ્દની મૂર્તિની ૧૮૮૬ માં સ્વતંત્રતા પ્રિય ફ્રેંચ મહા પ્રાગ્જ્યો પોતાના જેવા, સ્વતંત્રતા પ્રિય અને સહુદયની સાક્ષીરૂપે અમેરીકોને ભેટ આપી હતી. મંજવર “ગુજરાતી” ની ટિકા વેંચ્યા પછી હમને લખ છે કે અમેરીકોને એ ‘ભાવવાચક’ શબ્દની અકસ્માત મૂર્તિ તોડી પાડ્યા વગર છુટકો થવાનો નથી ! ‘સત્યની આકૃતિ’ કહેવામાં હમારો આશય કેવલ તેનું કેપક તરફિ ચર્ચન કરવાનો સ્પષ્ટ હતો. ‘એક’ ના ઉપસાવેલા ટાઇપમાર્ગ તે લખ્યું બાકી હતું. છતાં જેઓ હાથે કરીને અથવા તો લખકર અપાન ધારણ કરીને, ગમે તેટલું દેખીતું પણ ન જોડે તેમને માટે દયા ખાવા શિખાય બીજે ઉપચાર કરવા લાચાર છીએ.

• હમારો અંગ્રેજી જ્ઞાનનું ‘ગુજરાતી’ એ ‘સર્વિશિષ્ટ’ આપ્યું છે. કહે છે કે “લેખકનું અંગ્રેજી જ્ઞાન પણ ઘણું કાચું છે. લેખક આત્મજ્ઞાન અને self-consciousness (સ્વસંવેદના) કહે છે. સેંધ કોન્સીયસનેસ એ તત્ત્વવિદ્યાનો પારિભાષિક શબ્દ છે એટલું પણ લેખકને જ્ઞાન નથી.” આ તથા, તે પછીના કેપક અંગત હુમલાઓ તથા અમખાંદિત અને હુલકટ શબ્દો વાળી સીટીઓ “ગુજરાતી” ના લેખક માદક દ્રવ્યનું સેવન કરીનેજ લખી દેવાને એમ માનવું પડે છે. નહીં તો આવું યદાનદા ન લખત. ‘લાંગ પીનારને’ સુના સુના જગત આકાશ જેવી દેખાય છે; તેમ ‘ગુજરાતી’ ને કોન્સીયસનેસ વિશે થયું છે. તેને તે સામાન્ય રીતે સામાન્ય અર્થમાં વપરાતો શબ્દ તત્ત્વવિદ્યાનો અને પારિભાષિક દેખાયો છે ! દારૂ, પણ સ્વાપણ શાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ ક્યાં નથી ? રસાયણ શાસ્ત્રમાંજ સયોગીકરણ તથા પૃથક્કરણનો વિધિ દર્શાવ્યો છે. પરંતુ દેશના આવેશમાં, તેને જગત આકાશ દેખાઈ ! પૂર્વાપરનો સંબંધ જે જગત પણ ભેદ ન શકે તેમને, માટે હમેલાચારજ છીએ. હમે લખ્યું હતું કે, “આત્મજ્ઞાન, પ્રભુ કર્યું એ લેખકે માટે અતિ સાધારણ છે.” સદગ, સમગ્રનું શકે છે કે અહીં યોગ્યતા સાથે આત્મજ્ઞાનનો સંબંધ હતો. હમારી સ્વલ્પ ગોચરના આત્મજ્ઞાન એ કહેવાનો હિંદુ હતો, અને આગલા લેખમાં જેજ પ્રકરણ હતું. હમે સેંધ કોન્સીયસનેસ સી, સીજ છે તેનું પ્રતિપાદન કરવા ઘેડા હાલકીને, એમ “ગુજરાતી” સમજ્યું ! પોતાનું પાંડિત્ય દેખાવવા એ શબ્દની કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓએ કરેલી વ્યાખ્યા કરેથી તદ્દગાંને ઉદ્ધૃત કરી છે. એક નાના છોકરાએ તેના બાક મિત્રને પાછ ઉધાર આપી હતી. એણે તે પાછી આપેતાં નહોતો. તેથી લેણદાર છોકરાએ ગુજરાતીના લેખક જેવાજ કાટિના વિદ્વાન અને ગણા પોતાના મોટાભાઈને પૂછ્યું કે “હવે માટે શું કર્યું ?” મોટાભાઈએ, કહ્યું કે “સુખો, એ તો કાવલનો મહાન વિષય છે. એ તો લેનદેન થયું. માટે કોઈ સારા વ્યૂત્ત આનુભવી વકીલની સલાહ લેવી જોઈએ.” તેથી “ગુજરાતી” ની “કોન્સીયસનેસ” વિશેની ખાત છે.

બાપાંર કરવા જેટલું હમારું જ્ઞાન ત હોવા વિશે એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે એ “કોન્સીયસનેસ” શબ્દનો અર્થ સ્વ. ગ્રા. આપે એમ. એ, જેવા, મહાન સંસ્કૃત વિદ્વાને પોતાના કાલમાં પણ જ્ઞાનજ ક્યાં હોય તેમના સંસ્કૃત અંગ્રેજી તેમજ અંગ્રેજી સંસ્કૃત પ્રયમમાં એજ તરલુઓ છે. અગત્ય ગ્રા: અંગ્રેજી પણ અંગ્રેજી તેમજ સંસ્કૃત જ્ઞાન ધણું કાચું હોવું જોઈ.

ધ્યો! " ગુજરાતી " નું જ્ઞાન ધણું 'પાકું-પાક' પર ચઢેલું છે તેની આ કરતાં વધારે પ્રત્યક્ષ સાબીતી તેના ગમે તેવો મિત્ર કે શત્રુ મેળવવાની આજ્ઞા રાખી સકશે નહીં-વિશેષ કહીશું કે ઉક્ત કેવો જોતાં ગુજરાતીએ કરેલો 'સવેચના' શબ્દજ એ કોયોમાં નથી! પોતાનું અપ્રમેય ખાંડિય મપાવવાજ એણે આ શબ્દ બનાવરી ઉભો કર્યો છે. તત્ત્વવિદ્યાના કયા સંસ્કૃત શાસ્ત્રમાં એ શબ્દ વાપર્યો છે તે " ગુજરાતી " દર્શાવવાની કૃપા કરશે? મેરાસ્ટ્ર વ્યાસ અને પટેલ કૃત અંગ્રેજી-ગુજરાતી તેમજ ગુજરાત દુનિયા કોલેજના વાઇસ-પ્રીન્સીપલ મી. બ્રમસારે કૃત ગુજરાતી-અંગ્રેજી કોયોમાં પણ એ શબ્દ નથી. " ગુજરાતી " ના શબ્દ જ્ઞાનની અર્પણ કોયોની ચતુસ્સીમામાં સંકુલિત નથી એવો હીમત ભર્યો ઉત્તર કદાચિત્ત તે આપે તો હમે સ્વીકારીએ છીએ કે તેના પ્રત્યુત્તર હમારી ખાસે હાલ તો નથી! " સુસવેચના " શબ્દ હમે જોયલી ઉપલી કાઇડીક્ષેત્રીમાં નથી એટલુંજ નહીં પણ સવેચતા, કે વેચતા શબ્દ પણ નથી!

" જોન્સીયસનેસ " સંબંધી ગુજરાતીના લેખકે જે અગડઅગડ લખીને આટો બાદ્યો છે, તે સંબંધી હમે હમારા ધણક મિત્રોને પૂછ્યું કે તમે સમજો છો કે? તેમનાં મણા તો એમનું એટ હતાં. તેઓ સપળાએ એકે બધાને કહ્યું કે " શું બંકે છે તે સમજજ નથી પડતી! "

'કુલવિહાર' કરનારા શપથ ખાઈને કહે છે કે, " આ (ગુજરાતી) પત્ર વાસ્તવિક અને સત્ય ટિકાં લખી છે. " આ પણ ત્યારે આભંપ્રસંસા નહીં તો શું? આત્મનિંદા દશે. 'ગુજરાતી'ની સત્યપરાયણતાનું પૂછ્યું શું? તે તો "નોરોરીયસ" છે. તે પત્રના એકજ અંકમાં પદપદ વિરૂદ્ધ લેખો-લગભગ સામસામા-અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી ભાષામાં આવવાની લીલા કાંઈ બહુ અસાધારણ, સાપ્તાહિક દ્રશ્ય નથી! જેનું અંગ્રેજીમાં મંડળ તેનું ગુજરાતીમાં ખંડન અને ગુજરાતીમાં મંડળ તેનું અંગ્રેજીમાં ખંડન! સત્યપરાયણ ગુજરાતીનાં એ લેખમાં કીધું મુખ સત્ય વહ્યું માન્યું? બને, કે એક કે કોઇપણ નહીં? પણ ગુજરાતીનું સત્ય તો એથી પણ વિશ્વશય છે. સર્પનાં દ્વિમુખ સાબની હરીશંખમાં તો, તે છાપાનું છના ગયું છે, 'ગુજરાતીનું' સત્ય તો ચંતુરુખી છે! જે ઉપર ગણાચ્યાં ત્રીણું, તેના પ્રારંભ પટ્ટી અનેક વર્ષે તે વિધવા પુનર્વંશ, ઇલાદિ અનેક સામોજિક તથા ધાર્મિક સુધારાનું, સમર્થન કરતું. પણ તે પછી જ ધીમે ધીમે આ સત્યના પતંગે ગોટ ખાધી તે એવી કે પતંગ છાતરા નીચે મુછ ગયો તે પાછો ઉડ્યો ત્યારે તેને બીજજ કન્ના બાંધી! તે હંદહડતા અને અસંત હાનિકારક, છુના ચિચોરાનું. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષે થયાં (પોતાનું પત્ર કાઢવાના હેતુ તથા પ્રારંભના અનેક વર્ષોના લેખોના વિરૂદ્ધ, તેના પર આજ્ઞાદ અગ્રેણ કરીને,) મંડળ કરે છે. 'ગુજરાતી' નું કીધું સત્ય સત્ય પ્રથમના પંદર વર્ષનું કે પાછળના? તેના કયા વિચાર એક સદી પાછળના છે, પેટલાં ૧૫ વર્ષનાં કે તે પછીના વર્ષનાં? પાછળના હોવાની તેના પાડે છે તેથીજ આ મુગ્ધવચ્ચ ઉભી થોડી છે. એ ત્રીણું મુખ. જો તંત્રી કે સ્થાનીય પરિવર્તન થયું હશે તો સત્યના ભાસમાં થયેલા ફેરફાર સમજી શકો. તેમજ એ પત્રેજે સ્પષ્ટ કદિ લખ્યું હશે કે "ક્રાશાશુ ક્રાશાશુ કારણું કેહેતુથી હમે હમારી પાઘડી આજની તારીખથી ફેરવી નાંખી છે" તેનું પણ સમજી શકીતે, પણ તેમ તેણે કદી કરવાનું હમારી જાણમાં નથી. હશે એવું મુખ સાંભળો! સ્વદેશીની અગવળ પ્રથમ ચાઇ તે વખતે તે " એક્સપ્રીમીટ " ખાંડાં લગુ, ખજી તેમાં મારતી કે શું નોંધું તે જોમ સાંસારિક પ્રકરણમાં કીધું તેમજ રાજદ્વારી પ્રકરણમાં કીધું-એટલે મારી-કાર મરડી-અને 'માટેટ' બની ગયું!!

આ પ્રમાણે 'સત્યવાદી' ગુજરાતી રાજ ચતુર્થી બ્રહ્મા છે. અસ્તુ. ગમે તેમ હો. પણ કમમાં કર્મ એટલું તો નક્કી છે કે બ્રહ્મા જ્યેષ્ઠ ગણા અને સકલતા જ્ઞાતા તે પોતાને સમજે છે. દરકને દર રવિવારે સવારે શીખામણ, કપકા, નિંદા, ક્ષમાદિ ઇત્યાદિ જ્ઞાનાપ્રાપ્તા તાંબાના યોગ્યતા અનુસાર ચાલેલું હકાલું કરે છે. તેનું પાંચમું અને છેલ્લું મુખ તો લીપમક છે તેથી હલુ કશું નથી. પરદેશી કાળગ ઉપર તે રવેદેશીની સખત હીમાયત કરતું આવ્યું છે. ! તેનું શું સત્ય માનવું ? તેના આચાર કે તેના સિદ્ધાંત ? ગુજરાતનાં "દાદર" - "ટાઇમ્સ" ની ખાલી ખુરસી આ પ્રાંતમાં તેજ સાચવે છે એમ તેના પ્રામાણિક મત હેતુથી હમે તેનું તે '૫૬ સ્વીકારીશું-હમને જુનેજાને ઉતાર આપી રહેલો ખતાવશે ત્યારે જ હમારાથી આગળ વધારો.

હમે લખ્યું હતું કે "કેળવાયલા વર્ગની માન્યતા એવી છે કે ગુજરાતીના વિચાર એક સદી પાછળના છે." આથી પચ્ચેનન કોધાયમાન થઇ ગયા છે. લાગણી આપી કરીને તે પૂછે છે કે "કેળવાયલા વર્ગમાંના કયા પુરુષોના અભિપ્રાય લેવા લેખક. મહારાજ તેમને ઘેરઘેર ભટકયા હતા ? કે તેમના અભિપ્રાય પત્રથી મેળવી નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા ?" લેખક પૂછે છે કે કેળવાયેલા વર્ગ સત્યના તંત્રી તો નથી ? ના, નથી. માન્યતા કેવી છે તે સાર ગુજરાતી લેખિત અભિપ્રાય માંગે છે. એક નહીં પણ સિંકડો જણાને મેટિ હમે તે સાંભળ્યું છે. કેળવાયલા વર્ગની કક્ષણ કે સજ્ઞા કે મિત્ર મંડળમાં ન્યારે પણ ગુજરાતી વિષે વાત નીકળે છે ત્યારે એજ વાત થાય છે. "ગુજરાતી" ના કેળવાયલા વર્ગો (કેળવાયલા વર્ગથી હમે હંમી અગ્રેજ કેળવણી લેનારા સમજીએ છીએ) માં જે પણ ગ્રાહકો છે તે તેના અગ્રેજ કાલમેને લીધેજ પ્રાય છે, નહીં કે તેના ગુજરાતી લેખો માટે. તેઓ તેના સામાજિક લેખો તો જોતા સરખા પણ નથી. 'ગુજરાતી' ને અભિપ્રાય જણવાની બહુજ ઉત્સુકતા હોય તો તેમણે દર ભટકવાની કે બીજાને ભટકવવાની જરૂર નથી. એમના ધરનાનેજ હમારો ઇન્સાર સોંપવા હમે કહ્યું છીએ. 'સત્ય' ના તંત્રી તો એને ઘેર રહ્યા; 'ગુજરાતી' પત્રનાજ અગ્રેજ કાલમેના તંત્રી તો કેળવાયલા વર્ગના ખરા કેની ? જો તેઓ એમાં લેખિત અભિપ્રાય આપે કે તેના ગુજરાતી કાલમેમાં આવતા (હમારો કટાક્ષ અગ્રેજ લેખો રીવાજના પત્ર પર હતો એ કેળવીતું હતું) લેખોમાં દર્શાવવામાં આવતા વિચારો ખાસ કરીને સામાજિક તથા ધાર્મિક વિષયો ઉપરના અપ-દુ-રૂ છે અને ૧ સદી પાછળના નથી તો હમે ખુશીથી હમારા રાખ્દો પાઠ્ય એમી લખશું. 'અપ-દુ-રૂ' રાખ્દ રાખવાની એટલા માટે જરૂર પડે છે કે, નહીં તો જો તેઓ કદાચ કહે કે "નહીં, એક સદી પાછળના નહીં પણ બે સદી પાછળના છે" તો હમારે ખરખર છતવાવું જતાં, "ટેકનીકલી" હારી જઈએ!!

'ટાઇમ્સ' પત્રથી હવે કાર્થ એમ. પી. મુજો હોવાનું હમારા જાનની બહાર છે, એમ હમે 'ગુજરાતી' એ ગામડી : ટાઇમ્સ' ચલાના ઇલાકાથી તેણે તેનાં પ્રુક્ટાં બંધાવ્યાં રહીઆ તરીકે લખ્યું હતું. તે પત્રથી તે લખે છે કે, હમે વર્તમાનપત્રોથી પરિચયશીલ નથી, અને તેમ કરતાં તેમજ હમારી પાછતી કાર્થઈ તાજ કરી છે, જે બીના એટલું ખતાવવાને બસ છે કે તેણે કેટલી ઝેરી દેવશુદ્ધિથી પોતાના લેખ લખ્યા છે. મુજ છે તેના પ્રમાણ તરીકે 'ગુજરાતી' લખે છે કે 'યોગજ સમય ઉપર 'ટાઇમ્સ' કપસરે લખેલો પત્ર પ્રસિદ્ધિમાં મુક્યો હતો. આથી એમ. પી. એલીજ નહીં પરંતુ કેબીનેટના મેમ્બરોની શી રીતિ ચર્ચ હતી

તે હજી તાજાં વાત છે ? આ વાંચી હેંસતાં પેટ ફુગ્ગે છે. એ વાક્યમાં ૪ બીજી જરૂરી અંગ્રેજી શબ્દો ગુજરાતી શબ્દોં હોવા છતાં અંગ્રેજીનું પાંડિત્ય બતાવવા વાપર્યાં છે. એમાં દાખલે શી ધાડ મારી. ન્યાત નાતનું ખાપ, મુસાંભાઈનું વાને પાણી તેવી વાત છે. દાખલે પત્ર પ્રગટ કીધાં, તેવીજ રીતે કાંઈ બીજાં દૈનિક કે માસિક કે સાપ્તાહિક તે પ્રગટ કીધા હતાં તેમાંનું કશું ન થતે, અથવા યોગી કફેડી સ્થિતિ થતે એમ ‘ગુજરાતીનાં બાવર્ણ્ય શું છે ? હાઈ ટવીડમાઉથ ઉપર જર્મન શહેનશાહે એ પત્ર લખ્યો હતો તેમાં વિરોધવા જર્મન મહારાજની હતી-નહીં કે “દાખલની.” બે ગુજરાતીમાં પણ વર્તમાન જર્મન શહેનશાહેના એ પત્ર છપાશે હતે તો પણ “દાખલમાં” તે પ્રગટ થવા જેવીજ સ્થિતિ “પ્રધાનમંડળ” ની થતે એની હમે ‘ગુજરાતીને સંપૂર્ણ ખાતરી આપીએ છીએ. રૂયર જરૂર વીલાપત તેનો તાર કરતે. આશા છે કે આથી હમે તેની મોટાઈની જે કદર કરીએ છીએ તે તે પીછાનશજ ગુજરાતીની વાત સજ કરાવનાર બ્રાહ્મણ મારેલાં મહેણાં જેવી છે.” હું નહીં હોત તો હું કુંવારો મરી જાત. તને પરણાવતે કાણ ? “દાખલના” વિવચનથી-ટિકાથી એમ. પી. એ શું મુશ્કેલી ત્યાં તે બતાવતું નથી ત્યારે તે હવે આમ હાસ્યોત્પાદક “વામાડામા” મારે છે. તે અહીં નહીં યાતે.

જર્મનીનાં મહારાજના (હાઈ ટવીડમાઉથ ઉપરનો) પત્ર દાખલે છાપ્યો તેની અસરનું માન “ગુજરાતી” પોતાના ઇષ્ટદેવ “દાખલ” ને આપે છે તે સાંભળી દાખલ પોતે બરાડો કે “હમને મિત્રાથી બચાવો !” દાખલ બેં એ માન પોતાને લે તો તે એક વાર્તામાં આવતા પેલા છેડરા જેવો છે કે જે કહેતા હતા કે શહેનશાહે મને બોલાવવાનું માન આપ્યું હતું. તેને કાંઈ પ્રશ્ન કર્યો કે શા સાર ? ત્યારે તને એ માન મળ્યું અને શું વાત થઈ ? છેડરાએ કહ્યું, એક દહાડો હું રસ્તે જતો હતો. પાછળથી રાજા ઘોડો કુદાવતો આવ્યો. તે સગોલગ આવવા છતાં મેં સીધા ચાલ્યા કીધું ત્યારે રાજાએ હાંક મારી કહ્યું કે “એ હટ !” બે “દાખલ” ગુજરાતીએ કહેલું માન લે તો હમે તેને ઉપજા છેડરા જેવોજ ભોળો માનીશું.

“ગુજરાતી” તો હજી ઉંઘમાં છે. તે કાંઈ “તાજ” વાત નથી. એ વાતને તો ૪ વર્ષનાં બહાણાં વાંચાં આવ્યાં ! એ પત્ર તા. ૬ ફી માર્ચ ૧૯૦૮ ને દિને ‘દાખલ’ માં પ્રગટ થયો હતો, યુરોપની રાજનીતિનું એક દેશનું જરૂરી શરે છે તેનું ‘ગુજરાતી’ને લેશ પણ જ્ઞાન નથી. તે પછી તો તે બનાવને દારી દેનારા અનેક બનાવો બન્યા, જેમાંનો સુખ્ય, તેજ મહારાજએ “ડેલી ટેલીગ્રાફ” પત્રના પ્રતિનિધિને આપેલા “ઈંટ્યુ” માં છુટથી દર્શાવેલા વિચારો હતા. તે ઇંટ્યુ તે પત્રમાં તા. ૨૮ મી અક્ટોબરે પ્રગટ થતાંજ યુરોપમાં જાણે નવો જ્યાંવાસુખી પ્રગટ્યો, ને જર્મન રાજસભા તો સળગી ઉડી. તેને પરિણામે એ મહારાજને ૨ વર્ષ માત્ર ધારણ કરવું પડ્યું. આ વાતની જગ્યા ન જાણનારને ગદ્ય ગુજરી “તાજ” લાગે તેમાં નવજ નથી. ગુજરાતી ૧ સદી પાછળ હોવાની માન્યતા ઝોટી નથી. તેના લેખજ તે બતાવી આપે છે. હમે સત્તજ સખ્યું હતું કે, માસિકો જે કામ કરી શકે છે તે દૈનિકો કરી શકતાં નથી. આમાં કશું વાંધા જેવું નહોતું. નરેણી તે નખરો કાપે, તેમ માસિકનું કામ માસિક કરે. દૈનિકો વગર ચાલે અને તેઓ કમ કામ કરે છે એમ કહેવાના આશય હતાજ નહીં અને હોષ-શકે જ નહીં. દૈનિકનું કામ તો માસિક કરી શકે છે એમ હમે સૂચ્યું હતું તો “દૈનિક”ના વકીલ થવું વાજબી હતું. સત્ય એ છે કે, હમને ચેતકેન પ્રકારે “હું નહીં તો તારો ખાપ”

એ ન્યાયે પંચુ ખોટા કરાવવાનો “ ગુજરાતી ” નો સંકલ્પ હતો. નહીં તો સ્પષ્ટ સત્ય પર પંચુ તે આવા કુતર્ક કરતોજ નહીં.

• ગુજરાતી લખે છે કે “ એ માસિક સાથે હમારે વૈરભાવ નથી, એટલે ‘ લેખકને દલકા પાડવાના અઠકથાલુકારી પ્રયત્નો ’ અસ્થાને છે. ” એવી ખાલી ખોટી, ‘ હા ’ ના થીકાઇ છેતરાશે નહીં. કૃષ્ણ પરથી ઝાડની જાત સમજાય છે. જે વૈરભાવ નથી તો હમારી આગલી પાછલી કાર્કર્ષિ “ સત્ય ” ના કથા અંકમાં આવી હતી કે જેમાંથી ઉતારો શીધો ? દેખીતું છે કે અગાડી દસારે હાથે લખાવલું હમને સ્મરણ નહીં રહ્યું પશુ તેમાંના ટાંકિ સપાટા, ‘ ગુજરાતી ’ ના લેખકને લાગેલા તેના સોળ હજી પંખાળવા પડતા હશે તેથીજ તેનું વૈર વાળવાનો “ સત્ય ” પ્રગટ થવા માંડવાથી તેને હલકું પાડવાનો સર્વોત્તમ પ્રયત્ન હાથ આપ્યો. “ ગુજરાતી ” નો હમારાથી મતભેદ માત્ર હતો તો હમને તેનો શોક નહોતો. તેની વિરોધી ટિકાની પશુ હમને પડવા નથી. પરંતુ “ ખુટે દલીલ ત્યારે ખુટે ગાળ ” તેમ તેણે ગંધ તા. ૨૬ મી અક્ટોબરના અંકમાં કીધું છે. જે હમારું પત્ર ખરે નાલાયક છે, હમારું જાત કશું છે તો હમારા પત્રની લગભગ ત્રણ ત્રણ ડોઝમ દસોડસ ઝીણાં ટાંકપર્મા સંમતિયાના કરવા યોગ્ય કેમ ગણવું જોઈએ ? જે એમજ હોય તો તે ત્રણ સીટીને પશુ લાયક ન ગણવું જોઈએ. ખડનને યોગ્ય પશુ ન હોયું જોઈએ ! પરંતુ “ સત્ય ” જેમ સરકારને મન “ ટ્રેસિસ ” દમ વગરની હતી તેમ અંતઃકરણથી ગુજરાતીને છે. તેથીજ તેના પર ટીકેકીવ પડે આટલી બધી “ મીઠી નજર ” રાખે છે ! જે અંગત હુમલાં ધારીએ તો હમે પશુ કરી શકીએ એમ છે. પરંતુ “ ગુજરાતી ” ની એ ધૂણિત પદ્ધતિનું અતુકરણ હમને ઇષ્ટ નથી. અર્થાના રજુક્ષેત્રમાં કાંઈ પશુ પત્ર ઉતરે તેને હમે આનંદથી અને અંતઃકરણથી આવકાર આપીએ છીએ પરંતુ સત્ય નિયમને ઉલ્લંઘીને લડત ન કરવી જોઈએ. લડત મરદાનગીની અને નહીં કે, અંગત આક્ષેપોની બાપણી હોવી જોઈએ. માત્ર મત પર ટિકા કરવી જોઈએ, નહિ કે મનુષ્ય પર. હમે તો આ લેખમાં પશુ પ્રતિષ્ઠાની દરવાની લાલચને વશમાં રાખીને અંગત આક્ષેપ કોઇપર કર્યા નથી. આશ્ચર્ય છે કે “ ગુજરાતી ” પોતાની ગંભીર અસભ્યતા માટે પોતાનો હાર્દિક પશ્ચાત્તાપ પ્રગટ કરશે.

લોહ બેકનતી તત્વવિદ્યાના પ્રસંગ કરીને તેની વિદ્વતા તથા સપ્રવાદ આદિ નીતિનો તે કેવો ઉપાસક હતો તેનું સૂચન પશુ ‘ ગુજરાતી ’ એ કર્યું છે. બેકન તો જાણે “ ગુજરાતી ” નાજ લેખકે દુન્યામાં વાંચ્યો હોય તેમ ગર્વથી તે લખે છે. તેણે તેનાં અર્થોનાં બહુ તો થોડાંજ પાનાં વાંચ્યાં છે તે હમે આગામી અંકમાં સિદ્ધ કરીશું, અને બેકન તત્વવિદ્યામાં કેવો નિપુણ હતો, અને તે પોતે નીતિનો અને સત્યનો અને ગ્રામાજીવતાનો કેવો ઉપાસક હતો તેના થોડાક નમૂનાઓ બેકનનાજ અર્થોમાંથી આગામી અંકમાં આપીશું.

માસિકામાંના કેટલાક લેખોનો સારાંશ.

શીખોનો યથ શુર કેમ થઈ પડયો ?—તત્વદર્શન તથા ધર્મ ઉપર વિદ્વાતાયુક્ત લેખો પ્રગટ કરવા માટે પંકાચલાં હોબર્ટ જર્નલના અક્ટોબર માસના અંકમાં ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૬ રીપબ્લિકન શીખધર્મ ઉપર એક લેખ લખ્યો છે. તેનો સાર એ છે કે કબીર જેમ બાદશાહની ગાય છત્તની કરવાનો મેળોએ (માર્કસ) કીધો હતો તેમ નાનકે શીખોના બાદશાહ હામીમ હોદ્દાના મહેલા હાથીને છવતો કર્યો હતો ! એક સુકાયલાં બાદશાહનાં પીપળ તથે બેસતાંજ તે લીધુંકેમ થઈ ગયું હતું ! હાલમાં જેમ શીખો છે તેમ અત્યાર પૂર્વે પ્રતિષ્ઠિત ધર્મશુર યવા માટે આવી અદ્ભુત શક્તિની છાપ બેસાડવાની જરૂર હતી. તેમ નાનકે વિષે પણ હતું. નાનકે અને કબીર સહયોગી હતા, અને ૧૪૯૬ માં પરસ્પર મળેલા પણ હતા. તેમના સિંધાંત એક બીજાને મળતાં આવે છે, પરંતુ મળી જતા નથી—જેમ મુરોખમાં સોન અને સોન નદીઓ સરખે અંતરે સમી સોયે વહે છે પણ મળી નથી જતી તેમ ! નાનકે કૃત ગ્રંથે શુરતું સ્થાન શીખોમાં કેમ લીધું તેનો છતિ-હાસ આ પ્રમાણે ડૉ. કાર્પેન્ટર આપે છે. નાંદોગીની આજ્ઞાથી શુર અર્જન (૧૬૦૬) માં દેહાંતકની શિક્ષા પામે છે. તેમ બહાદુરે હિંદુઓ યવા ના માડવાથી એકાગ્રજેન તેને મારી નાખે છે (૧૬૭૫). દરામા અને હેલા શુર ગોવિંદસિંહના પુત્રોની કતલ માય છે, અને પોતે ખુનીયા ખંભતથી મરણ શરણુ ગાય છે. તેમ યતાં શુરવંશ નિર્વંશ યવાથી અને શુરવિના પંથની એકતા અસાધ્ય લાગવાથી, શુર મરતાં મરતાં આજ્ઞા આપે છે કે “ હરેયી તમારા શુર મંથ છે. તેને માન આપજો ! ” આથી શીખધર્મ પુસ્તકધર્મ યથ પડયો. તેનાં વાંચનથીજ મુક્તિ મનાઈ. અને હરગોવિંદ કહે છે કે શુરની કૃતિ વાંચે તેનાં પાપમાન જન્મ યથ જાય છે !

ઈત્તાંડના ઉમરાવનહાએ નદીઓ કેમ પરણે છે ?—એ સામાજિક શીશુરીના પ્રશ્નની મીમાંસા અક્ટોબરના લંડનમાં મીસ સી. એન. ડેવીસન ધણી મુંદર રીતે કરે છે. તે કુમારિકા કહે છે કે, ‘ જમર ’ આશ્ચર્ય તે એ છે કે હજી વધારે ઉમરનો કેમ એ નાટકકાર શીઓના સપાટમાં આવતા નથી ? બુબલ ઉમરાવ તો સ્ત્રી રૂપી કરોળાઓએ વણેલા એક સૌથી મુંદર દેરામી ભગવામાં માખી માત્ર છે ! ઉમરાવ નહોતો તો જન્મતાંજ પૈસાને પાણેયો હોય છે, તેથી તે બાલકવત્, પ્રાથમિક રિયલિતા માણુસ જેવાજ ધણે અંશે રહે છે. નાટકકારની સાથે તે સ્નેહની મટાબાજ ખેલે છે. પણ દ્વંદ્વમાં એક તરફ વગર આવડતને કોળો માણુસ અને બીજી તરફ તો મહાપુરાણ પટા ખેલનારી ત્યાં પેલો હારો ને પેશી જતે તેમાં શુંજ આશ્ચર્ય ? ઉમરાવનહી તો દરગજ પ્રમાણે પરદેશી બાપજો, ગયન, વાદન, છત્યાદિ શીખવામાં મથી રહે છે, પણ નાટકકાર મીસ ડીપલ તો જન્મસૂચક આંખના પડકારા કેમ મરવા તે બેવડી આરસી મુશીને શીખે છે ને એરી મોહકે હૃદયગમી ત્યાજ આણતાં શીખે છે કે જેઠો માર યથ જાય છે ! ને ઉમરાવનહી તો ગંભીર વિદ્યા શીખવતી મોં વકાસતી રહી જાય છે !

સિંહલદ્વિપમાં પ્રાચીન હોસ્પીટલો-સિંહલદ્વિપ (લંકા) આર્ય સંસ્થાન પ્રાચીન કાલમાં હતું. ઈર્વિના મત પ્રમાણે તે દેશમાં છેક ઇ. સ. પૂર્વે ૪૩૭-૩૬૭ દશબાજી રાજ્ય કરનાર રાજા પંડુ-કા બધે હોસ્પીટલો બંધાવી હતી. રાજા દત્ત ગમ્મી (ઈ. સ. પૂર્વે ૧૬૧-૧૩૭) ના સમયમાં લંકામાં ૧૮ સ્થળે હોસ્પીટલો હતી. બૈદ્ધ આર્ય રાજા અરોહ છે. ગ્ર. પૂ. ૨૫૬-૭માં પ્રજાના દેવ નિવારણાર્થે હોસ્પીટલ અર્થે સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી. રાજા લગ્ગલ્લીસે (૧૧૬-૧૦૯ ઇ. સ. પૂર્વે) દવાઓ પ્રજાને મફત પુરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. તે પછી અનેક વર્ષ પર્થત આ સ્થિતિ આથી હતી. પ્રાચીન કાલના રાજાઓની વ્યવસ્થા હાલના સમયથી ઉતરતી નહોતી તે બતાવવા રોમ (અક્ટોબર) ના લેખમાંના આ દાખલા બોધા નથી. રાજા સુદહાસના પુત્ર રાજા લપ્પારોએ (ઇ. સ. ૩૬૮-૪૧૦) તે ગર્ભિણી સ્ત્રીઓ મુદ્દે તથા લગ્નલગ્ન માટે હોસ્પીટલો બંધાવી હતી.

પર જાતિઓ વચ્ચેનાં મિશ્રિત લગ્નથી લાભ કે હાનિ !—ત્યારે એક જ રોરીમાં રહેનારી જુદી જુદી વર્ણના, વાણીયા તથા બ્રાહ્મણીયાં લગ્ન થાય તો પાપ કેટલું થાય, પ્રાચલિત થું, વર્ણસંકરતા કેટલી મુદ્દ એવા પ્રશ્નો આ દેશમાં થાય છે ત્યારે જ્યતના વિદ્વાનો જુદાં જુદાં ખરોતી, રંગદપ, તથા અન્યાયા સંવધા વિનિયતિય માનવી જાતિઓના લગ્નથી શા શા લાભ થાય છે તેનું લંડનમાં મળેલી “યુનીવર્સલ ફ્રેન્ડ્સ કોંગ્રેસ”માં ગંભીર વિચેચન કરતા હતા એ તેમની કેટલી બધી ધૂણતા ? આ વિષય પરનાં બાબતોના સાર આપનારા લેખને હીંદુસ્તાન. રીવ્યુ (અસહાયક)ના અક્ટોબર અને નવેમ્બરના મિશ્રિત, અંકમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું છે. અહીંનું યુનીવર્સલિટીના એગ્રેગેટિયના પ્રેફેસર હેર ફેલીક્ષ વોન હુસનના મત પ્રમાણે જુદાં જુદાં દેશોનો જાતિભેદ રહેવાથી લાભ છે ને તે રહેશેજ, પરંતુ બીજા વક્તાઓ તેનાથી જુદા પડ્યા હતા. વીલ્ફ્રાઈડ યુનીવર્સલિટીના હબ્બર્થી (અમેરિકન હબ્બર્થીએ જેટલા કાળા તેટલાજ પંડિત છે.) પ્રેફેસર અર્ન્સ્ટ શેન્કે દાખલાઓથી સિદ્ધ કર્યું હતું કે વિનિયતિઓ વચ્ચેનાં લગ્નથી લાભ છે—તેથી કૃષ્ણદૂપતા ઘટવાને બદલે વધે છે, તેણે બાર મુજબે જણાવ્યું કે “જે હબ્બર્થીઓએ યુનિટેડ સ્ટેટ્સમાં નામના મેળવી છે તેમાંના વધારે મોટા ભાગ શુદ્ધ હબ્બર્થી કરતાં મિશ્રિત રક્ત (અમેરિકામાં પણ ઘણું ખરું બાપ) ની ઉત્પત્તિના છે.” તે મિશ્રિત મલદા કહેવાય છે. તેઓની પ્રજનન રાક્ષિ શુદ્ધ હબ્બર્થી કરતાં વધારે છે, જે સાચાંસની દ્રષ્ટિથી લાભ છે.

અમેરિકાનો વિચિત્રતા ને દુષ્ટતા—નું વર્ણન સેન્ટનીડક્સસિંગ હંકત પત્રમાં આપે છે, ત્યાં લોકોને ખાવાનો ખણ વખત નથી. સપ્તાહમાં ખાવા સાર ખાસ રસોડાં હોય છે, ને ૫ મીનીટની અંદર એક દાખમાં પાંચ ને બીજામાં આ કાફીલું ખાણું રાખીને ધણા લોકો હબા હબા ટાપી સમેત ખાઈ નાંખે છે. આ હોયલોનું નામ પણ “ડૅગિક” છે. તેનું નામ મેટ-ફ્રેન્ડ-ક્રીક “(હાથબંધ ખાવાની) છે. મી. સંત ફીરસ્ટમ્સ કે પર અમેરિકાનો લાખો મર્યાદાશુદ્ધ ઇસુખ્રીસ્તાન નિમિત્તથી ખાવા બોલ લે છે તે સાથે તેમની ચથાર્થ નિંદા કરે છે. એક મોટું જાતક ખમાખાનો હપ્પાર માનવાને (સારી ખેતી સાથે) ડીવરે દર વરસે અમેરિકાના પ્રેરીયટ પર મેકલવામાં આવે છે. અમુક માણસનેજ તે મેક કરવાનો અધિકાર હોય છે ને તેને તે તેજ સાથે ખાસ હાથે છે. અમેરિકાનો રાણ મંડળી. છુરાલ મંડળી જેવાં છે તે જાણે પીક-નીક કરવા ઉતરી પડી હોય તેવી હોય છે. ધણા તો ધારા પ્રમાણે તે વખતે મક્કત ગાડીમાં બેસવાનું મળે તે સાથે ગાડીમાં સહેલ કરવાજ નય છે. રમણભૂમિએ જતાં માર્ગમાં આ મંડળી જોતે છે ને એક પીકમાં મલાસના કુંબને ખર્ચે દાઢ પાપે છે ને ખાય છે. ધણા તેં જોટલું પીએ છે કે છાલકા ચાય છે. પચાત્ત્ય મુખારો સોલું તેટલું પીણું નહીં એ કહેવત અસ્તિત્વ કરાવે છે.

લૉર્ડ મેકડોલ અને સ્વામી દયાનંદ—નાં સુંદર ચિત્રો ઇંગ્લીયન રીવ્યુ (મદ્રાસ) ના અક્ટોબરના અંકમાં આપ્યાં છે. હબ્બર્થીનાં જીવનચરિત્રો પણ છે. મેકડોલનાં જીવનમાં તેણે આ દેશમાં અગ્રેજ કૅપ્તવહીનો કેવી રીતે પાથો નાંખ્યો તેનું વર્ણન છે. આર્થ સમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીનું લંગાણું (ગાસિક મોટે) જીવનચરિત્ર મી. જી. એ. અંદાવરકરે લખ્યું છે. સ્વામી દયાનંદને લેખકે મનુષ્યની લાગણીઓ, વિચારો તથા જાતિઓના ચાલક તરીકે વર્ણવ્યાં છે.

૧૪ દીવસની લાંઘણી—જે. એ. સ્ટેન્સન એમ. ડી. એ ૫૬ વર્ષની વયે કરી હતી એમ તે પીચર્સ ન્સ મેગેઝીનમાં કહે છે. ૧૩ મા ને ૧૫ મા દીવસ શીવાય અપવાસ દરમીયાન તે રોજ ૨૦ માઇલ ચાલેલો હતો. લંડનમાં ટાઇટને ધંધો પણ દરમીયાન તેણે હમેશા સુંઝ્ય કરતો ચાલુ રાખ્યો હતો ને ૧લા સપ્તાહમાં તેને દુર્બલતા પણ દેખાઈ નહોતી. ૧૪ દહાડે અપવાસ બંધ થયો કારણ કે પગમાં નળખાઈ લાગી. આથી તેને સંપૂર્ણ રોજ નિવૃત્તિ થઈ હતી, અને સરીરમાં જેમો થયતો અનેક વર્ષોના એકત્રિત મલ નીકળી ગયો હતો. અપવાસ રોગીને છૂટ છે, તેથી નિરોગીને પણ લાંબા અપવાસ ઉપર છે એમ ધારણ કરવાની છે.

સ્પેનનાં ધૃત કેથલીક પાદરીઓ—ગુરુપુરાણદિ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે પલંગ, ઉપાનત્ત (જાડ) છત્ર, ઇત્યાદી વસ્તુઓ મૃતકની ઉત્તરક્રિયામાં બ્રાહ્મણને દાન આપનારને શું શું પ્રાપ્ત નથી થતું ? આ કથન માત્ર દાન મેળવવા બ્રાહ્મણોએ સ્વરચિત ગ્રંથોમાં કરેલું છગકપટ છે એમ આપણે કહીએ છીએ. અહીંના બ્રાહ્મણોને તમે ગમે તેવા ખરાબ કહો પરંતુ સ્પેનના કરતાં તો તેઓ સહસ્રગણા સારા છે. તે, વૈદિક મેગેઝીન (હરદ્વાર ગુરુકુળની પત્રિકા) ના ગ્રાહકાર્થિકના અંકમાં સ્પેનીશ મહા સુધારક ફેર (જેને કાવાદાના કરીને પ્રપંચના આરોપસર કેથલીક પાદરીઓએ યોગ્ય વખત ઉપર ફ્રેન્સીએ દેવદાઓ) નાં જીવન સંબંધી, બુદ્ધિનેશ પ્રમાણુ માનનારા નવગીતા લેખક મી. બેસક મેકેને હાલમાં લખેલાં પુસ્તકમાં કરેલાં અવલોકન ઉપરથી સાફ જણાઈ આવશે. લોકો ધારતા હશે કે મહેલાને હુંડી મેલકવવાની ને તેના રૂપીયા અડી લેવાની જે યુક્તિ 'સેંટ પીટરનું' દેવાવય બંધાવવા પ્રથમ, પોપે કાઢી હતી તે માર્શન દ્યુયરના પ્રતાપથી હવે બંધ પડી છે. પણ ભૂલ છે. સ્પેનમાં હજુ તે ચાલે છે. કેથલીક ચોપડીની દુકાનોપર હજુ "બુલ" ની નહેરખબરો મોટી હોય છે. એક ચોરસ કુટ બેઠેલા આચાર્યશાપની સીલ સહી સાથેના ચીપરા જેવા કાગળ (બુલ) ૧ પેનીએ મળે છે. તે ખરીદવાથી પાપ માફ થાય છે, ને બીજું પાપ કરતાં સુધી તે કાગળ ચાલે છે, એમ ત્યાંના બ્રાહ્મણ લોકોને કહે છે; અજ્ઞાન ખેડુનો આ "બુલ" ના કાગળ પુકલ ખરીદે છે, ને પાપ પાછું કરીને પાછા ખરીદે છે. એક બીજી ભાવના "બુલ" તેજ કોમરે મળે છે, તેથી તમરિશ મૃત મિત્ર પાછો સ્વર્ગમાં આવી રાકે છે ! ત્રીજી ભાવના "બુલ" થી, અપવાસ ન કરવાથી પાપ સાગતું નથી. !! ચોથી ભાવના "બુલ" ખરીદવાથી, ખરીદનાર પાસે પારકી મીલકત હોય પણ તેના માલીકનું નામ ખજાર ન હોય તો તેથી તે તેની થઈ નય છે. ખીસાકાતરો ખીસાવાળાનું નામકામ જણતા નથી, તેઓ તે બહુ ખરીદે છે. સ્પેન મહાદરિદ છે. કસલ એ છે કે ત્યાં મંદિરો અત્યંત ધનાઢ્ય છે. ધર્મગુરુઓ મોળ કરે છે. હસુખીસ્તની કુમારિકા માતા મેરીનાં ટોચેનાના દેવલમાં જે કપડાં છે તે લખિની કોમરતાં છે. એક જગ્યા ઉપર ૮૦ હજાર અનુપમ મોતી છે. સ્પેન ધર્મગુરુઓનો દેશ છે. તે બીજું તોચે છે. કોર્ડોવાની વરદી માત્ર ૧૫૦૦૦ છે. છતાં ત્યાં બધા ૧૦૦ ધર્મગુરુઓ છે. ત્યાંના દેવાલયોની દોલત એટલી મોટી છે કે સેંકડો સાગાઓ ચાલે છતાં સ્પેન, યુરોપમાં એક સાથી અજ્ઞાન દેશ છે. મંદિરોમાં જે ખર્ચ થાય છે તે જોના પણ નથી કરતા. એક વરનો હીસાબ કાઢતાં મેરીની મૂર્તિ આગળ મંદિરોમાં ૧૫ લાખ પાકડેનો તો ધુપ અને મીણ બાળવામાં આવ્યું હતું ! એક હાથપર આવી ધર્માધતા ને બીજા હાથપર ધર્મપૂર્તા હોય ત્યાં દેશાભિમતિ શી આશા ? આ ઇતિહાસે હાંદુસ્તાનની પણ આંખ ઉઘાડવી જોઈએ.

પરદેશગમનનો પ્રતિબંધ કેમ થયો ?—ને વિષે સેંટ્રલ હાંદુ કોલેજ મેગેઝીન (કાશી)—નવેંબર—નો સંપાદક એવી અટકળ કરે છે કે, મલયાલ કાલમાં તો પરદેશગમન હતું ન. પણ કાલક્રમે કોઈ સ્થાનિક પ્રલય જેવી સ્થિતિ, બૃહત્તરસાસના કોઈ અસીન યુગમાં ઉબી થતાં, સમુદ્રમાં મહાન વાવાઝોડાં થવા માંડેલાં ને તેથી સમુદ્રગમન રોકેડો વર્ષ બર્ષકર થઈ પડેલું તેથી આ પ્રતિબંધ થયેલો ! પણ ૨૦૦૦ થું પણ ૧૦૦૦ વર્ષપર પણ પરદેશગમન હતું. પ્રતિબંધ અર્થશીન છે. લેખકે એ પ્રલયની કોઈ મીની નહીં નાંખી એ સર્વોત્તમ કાંઈ.

શિવતાની રસીથી લાલ નથી પણ ઉલ્ટી હાનિ છે—તેના પુરાવામાં હાંદુસ્તાન રીવ્યુ (અક્ટોબર—નવેંબર) માં લંડનની શિવતાની રસીની વિગત લઈત વ્યક્તવતાં મંડલની મરિગી મીસ એલ. હોલ નીચે પ્રમાણે આંકડા આપે છે. ૧૮૦૮ માં પુરા થયેલાં ૧૫ વર્ષમાં દર દસ લાખે જુદા જુદા દેશોમાં શિવતાની રસી ન મુકાવનારોએમાં મરણનું પ્રમાણુ આ પ્રમાણે હતું,—બર્મી ૦-૬; આયર્લેન્ડ ને સ્વીટઝર્લેન્ડ, ૪; ઇંગ્લેન્ડ ૧૨; એસ્ટ્રીયા ૨૮; બેપાન ૩૬; બેલજીયમ ૫૧, ઇટલી ૫૩; ફ્રાન્સ ૬૮. મીસ હોલ પૂછે છે કે આ ઉપરોક્ત, એસ્ટ્રીયાથી ફ્રાન્સ સુધીના સપથા દેશોમાં રસી ફરત્યાન છે છતાં મરણનું પ્રમાણુ કેમ બહુ મોટું આવે છે ? ઇંગ્લેન્ડમાં તો જે રસી મુકાવવી અંતઃકરણુ વિગત મને તેને મુન પગદરતામાં

આવે છે. છતાં ત્યાં 'મણ્ણુ' પ્રમાણુ જોઈએ કેમ કે તે એવા સાર ઉપર આવે છે કે 'સ્ત્રીના' કરો. એવું નથી. તે ભ્રમ છે. જર્મનીમાં જોઈએ પ્રમાણુ આવવાનું કારણ એવું છે કે ત્યાં : સિતલાસ્ત્ર રોગીને વસ્તીથી પૃથક કરવામાં આવે છે. અને તેથી જ લાભ છે. સિતલા થવાનું મૂળ કારણ અંતઃક્રિયા છે, ને પ્રચારનું કારણ એવું છે. માટે તેના ઉપાય લેવા જોઈએ. કેળવણીમાં ધણું સત્ય છે.

હાપાણુ અને જ્ઞાન વચ્ચેની સુદૃઢ તુલના—'ધીઓસોફી' ધન 'ધીડીયા' (મર્વેન્સ) આ સિકમાં આ શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યા છે.—જ્ઞાનના વિકાસ વિના હાપાણુ (હીડકમ) અસાધ્ય છે. 'એક' (હાપાણુ) આંતર જગતનું પ્રવચન કરે છે, ખીલું (જ્ઞાન) બાહ્ય જગતનું. હાપાણુ આંખોને 'આત્માના પ્રવેશ તરફ લઈ લેવો છે અને તે અમર છે, જ્યારે જ્ઞાન મુક્તિને પસંદગીમાં હોવાથી પ્રત્યેક અવતારે નવીન થાય છે. એક (જ્ઞાન) અંદરથી ખંઠાર આવે છે, ખીલું ખંઠારથી અંદરે નીકળે છે, એક બેળના સદાચક્ર-પૂરક છે. એક પૃથ્વી રૂપે ખીલું આકાશ રૂપે શબ્દાય કરે છે. હાપાણુ બંધીની નીચેનું મૂલ છે, જ્ઞાન તે 'પરતું' હીલું વૃક્ષ છે. હાપાણુ મણ્ણુને ધરતર રૂપ કરે છે (૧) જ્ઞાન મનુષ્યને પરુમાંથી મનુષ્ય કરે છે, જ્ઞાન હમેશાં વધારે શુદ્ધ પીવા તરતર હોય છે, પણ હાપાણુને તેની તૃષ્ણ નથી. જ્ઞાનથી સંદેહ, સંવાદ અને વિવાદનો જન્મ થાય, પરંતુ હાપાણુ તો શાંતિમય નિમજ છે. જ્ઞાન મનુષ્યને વિચાર કેસાં રાખે છે, હાપાણુ તેને ધરતર સાથે એક રૂપ કરે છે. જ્ઞાન તો અતિ એક નદીન છે, એના તટ કેટલીક વાર ઉભરાઈ નીકળે છે. પરંતુ હાપાણુ તો એક મહાસાગર છે, ને નિસ્સીમ છે, અને અચૂટ આકર્ષકિત ધરાવે છે !

ગુજરાતી.

હીપનોદીક્રમનો પ્રકાર. હેતુ અને ઉપયોગ.—હીપનોદીક્રમ એ પ્રયોગો કરવામાં ખાસ ઉપયોગી છે, એકું તો યુરોપીયનો પણ માન્ય રાખે છે, અને તેને તે અંગે છુટ્ટી ઉપયોગ પણ કરે છે. (૧) માંદા મનુષ્યને બહાર કાપ કરવાનું હોય છે ત્યારે અત્યાર સુધી 'કર્સોફોર્મ' આપવામાં આવતું હતું, પણ હવે તો એ પ્રચાર બંધ પડ્યો છે, અને એને રથાને અમેરિકા અને ફ્રાન્સમાં હીપનોદીક્રમનો છુટ્ટી ઉપયોગ કરે છે. (૨) પોલાં વ્યસનો મુકાવવાના કામમાં પણ આ ધોળું અર્થે સફળ થાય છે. હીપનોદીક્રમની અસર એવી છે કે મહા યુગમાં યુરો વ્યસન હોય તો તેના તરફ વ્યસનીને એવો અભાવ આવે છે કે ફરી તે ચીત્તને તે વ્યસની અડકતો પણ નથી. આપણાં યોગ અને હીપનોદીક્રમમાં મુખ્ય મુખ્ય ભિન્નતા એ છે કે હીપનોદીક્રમ આપણા યોગ કરતાં વધી સ્વેલાઈથી થઈ શકે છે તેમજ આપણા યોગથી ને ને કાર્યો કરવામાં આવતાં, તે તે કાંઈ હીપનોદીક્રમથી થઈ શકે એમ નથી. હીપનોદીક્રમની સાફસતતા, વિધાયક કે વિધેય ને ને સુચવતા (Suggestion) કરે છે તે ઉપર આધાર રાખે છે. અને વિધેય યોગનું કાર્ય કર્યું નથી. હીપનોદીક્રમમાં વિધાયક કરતાં વિધેયની રાક્ષિ ઉપર બધો આધાર છે. અને ખરો કર્તા-પ્રયોગતા તો વિધેયન કહી શકાય; વિધાયક તો એક માર્ગદર્શક (Guide) ને બોલે છે. એના ધર્મ એટલે કે વિધેય બિટ્ટે રસ્તે દેરવાઈ જતો હોય તો તેને અટકાવે. હીપનોદીક્રમ અને યોગ ઉભયનો આશય તો તદન જુદો જ છે, અને ઉભય વચ્ચે આસપાસ જર્મીન જેટલો ફેર છે, કારણ કે હીપનોદીક્રમનો આ લોકમાં સુખ મેળવવાના સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને આપણા યોગને તો પરલોક સાધના મદ્ય સાધનમૂલ કરેલો છે.—હીડી જનુગર, નોંખર.

ધૈર્ય. જાતિલેહ માનતા નહોતા તેનાં કેટલાંક પ્રમાણે : તા. રમણનાથ નીલકંઠના તંત્રીય હેડ જાલતાં જ્ઞાનમુદ્રા (અક્ટોગર) માં બૈદ્ધર્મ્ય થતાં આજી લેખમાં આપ્યા છે. સારીપુત, મોગ્યા. જન વગેરે જાણીતા જેવી રીતે બિશુસંઘમાં હતા તેવી રીતે સોશ્યાલ નામનો એક અંગણ પણ તેમાં હતો.

“ ન જચ્ચા વસલોહોતિ જચ્ચાહોતિ માણ્ણો ।
કમ્મના વસલોહોતિ કમ્મનાહોતિ માણ્ણો ॥ ”

અર્થ:-નનિયો કોઈ બ્રાહ્મણ થતો નથી, અથવા નનિયો કોઈ ચંદ્રાણ થતો નથી; કર્મથી ચંદ્રાણ થાય છે, અને કર્મથીજ બ્રાહ્મણ થાય છે.

આ તત્ત્વ જુદે બિહુસંધને પૂર્ણપણે લાંબુ કરું છું. કેટલાક વખત મુખી બિહુસંધનો સંપ તેજે સ્થાપ્યો હતોને; પરંતુ વખત નતાં તેની પણ તેજે સ્થાપના કરી. હિંદુધર્મમાં સૌએ અને શુદ્ધને વેદાધિકાર નથી. તેઓએ પુરાણો ઉપરાંત આધાર રાખી રહેવું જોઈએ, એમ બૌદ્ધધર્મમાં નથી. બૌદ્ધસંધોને તમામ ધર્મકથા વાંચવાની છૂટ છે. હાલ પણ અમરેશ્વરમાં ત્રિપિટક મંથન અંચલન કરેલું હોય એવી ને કરતી હોય એવી પુષ્કળ સંખ્યા છે. અમેજ સરકાર તરફથી બ્રહ્મી સભ્યની મદદનિને અનુસરીને પાલી બાબાનાં બૌદ્ધ વાર્તામયમાં પરીક્ષા લઈને કેટલાક દુનિયા અપાયાં છે. આ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈને કેટલીક સંખ્યાએ ઈનિઓ મેળવ્યાનું પણ મારા જ્ઞાનમાં છે.

“જહાકાલનું” “વેદાંત”-“માનસ રસાયણ તથા યૌવન પ્રાપ્ત કરાવતો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય”-“ની કૃષી મહાકાવ્યના તંત્રી મહોદય નીચે પ્રમાણે બતાવે છે. ‘હું’ ‘જુવાન હું’ એવી જગ્યાએ તમે મનમાં બાવના કરો ત્યારે તે બાવનાને એવી તો રચ, એવી તો નિઃશ્વચામક અને એવી તો બળવાન કરો કે તમારા શરીરમાં પ્રત્યેક અર્થ, યૌવન અને જરૂરનાં આદેશનોથી જીવજંતી રહેલાં તમને બાળ થાય; અને આ આશોક્તોનું એવું તો કંઈ ઉત્તરી બાળ કરાવતો પ્રયત્ન કરો કે આંતર મનના ઉપ કંઈ બાળમાં તેઓ પ્રવેશી જાય. જે નવીકરણની ક્રિયા શરીરને નિરંતર જુવાન રાખે છે તે સત્ત્વ નિઃશ્વચને અનુસાર મનને વિચાર કરવાને અભ્યાસ પરે એટલા માટે નીચેની બાવના કરવાની પણ અન્યંત અગત્ય છે: ‘મારું આપું’ શરીર સર્વદા જુવાન અને નવું હોય છે, કારણ કે કુદરત કોઈ પણ પુરુષને મારા શરીરમાં ઘેરા માત્ર કરતાં વધારે સમય રહેવા દેતી નથી; તે તેને બહાર કાઢી નાંખે છે. અને તેને સ્થાને નવો પુરુષીને મૂકે છે.’ આ બાવનામાં ‘કુદરત દર વર્ષે મને નવું શરીર આપે છે, મારું મન હંમેશા સવારમાં નવું હોય છે, અને વચ્ચેનું મનમાં પુણીની જેટ મારું જીવન, જીવનદાતા પરમેશ્વર તરફથી પ્રતિષ્ઠા અને નવું અંત વાનું પ્રાપ્ત થયા જ રહે છે, એટલાં વાંચી કમેથી હોય તો વધારે સારું છે.” આ મહાં વ્રત્તાસ્તિ જેનું જ લાભ છે. મારા બચ્ચને સ્થાને જુવાન રાખે યોગ્ય છે.

પરમેશ્વર વિદુષ્ઠ લેખો-હિંદુ લતુગરમાં એક તરફ મંત્ર, તંત્ર આદિ વર્તેમનું ખંડન થાય એવી બાબતો લખાય છે જ્યારે બીજી તરફ “પવિત્ર દિમાવચ પર્વત ઉપરની જગ્યા જુદીઓ” ના અને “તત્ત્વ ઉપરથી નરીય લેખની નવી રીત” વગેરેના-આંધરો આંધરોને દોરે-નેવા લેખો પ્રગટ થાય છે. હાંખલા તરીકે, “હાથાજોડી-આ જગ્યા જુદીને યજ્ઞવલ્કિ મંત્રથી તૈયાર કરીને પાસે રાખવાથી સરકાર દરબારમાં માન દેવા મટે છે, પ્રભમાં પ્રગિષ્ટા વર્ષ છે અને રાત્રુ પણ મિત્ર થાય છે.” દલે એ જગ્યા જુદી દિમાવચ પર્વત ઉપર (જેને દિન્નચય મર્વત એક તરફનો ટેકો દેવ :) રોડવામાં બિન્દવી ગુમરી તે જુદીને રોડવી, યજ્ઞવલ્કિ મંત્રવાજાની રોડમાં નીકળી રાત્રુને મિત્ર બનાવવા જતું એ વડેમનું ખંડન કહેવાય કે, એમનું માપન કહેવાય કે એવી પ્રસિદ્ધિથી વાચક વચને શો ફાયદો થતો દશે? એ “હાથાજોડી” પવિત્ર દિમાવચની જુદી કરતાં ઈધરે પવિત્ર આખા જોડે દન્નમાને, ઉપવા બોલોમાં બેસીને તો “દાણ-જોડી” જુદી થાને નસના બખોડી હોય છે તેને સરકાર રૂપી મંત્રથી તૈયાર કરી પાસે રાખી હોય તો અજ્ઞાનેદ ઉપલી રાધનો મક્કસ અવશ્ય થાર થશે.-અપદ્ધમાત (નુરત.)

ટમાં વગર છુટે કરી આપે છે. ગમે તેવા ગુચ્છવસ્તુ હોયલા આંકડા આ યંત્ર માંડી શકે છે કે જે માટે આપણે તો ચાર્જી દબવી પડે છે જે પછી તે યંત્ર સધળું સરવાળો બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારનું કામ પોતેજ કરી લે છે. આ સંચો વ્યાજ વટાવ ચાલુ તેમજ દર્શાવની રીતે કરી આપે છે. નાની રકમના હીસાઓ એવી વેળા બેવડા ગણી આપવાનું કામ એ સંચો કરી આપે છે. સરવાળો કરવાને બદલે રકમ મેલવા પછી તેમાં એક રકમ બૂનથી મેલાઈ ગઈ હોય અને તે કાઢી નાંખવી હોય તો તે કામ હેન્ડલથી બની સાત રકમનો સરવાળો આપણી આગળ રજુ થઈ શકે છે. તેથી હીસાબી કામકાજમાં એક હોંશીયાર માણસ કરતાં પણ તે ઉપયોગી થઈ પડે એવી ગરજ તે સારી શકે એમ છે. અમેરીકામાં માણસનું કામ યંત્ર વડે બીજા કોઈ દેશ કરતાં વિશેષ થાય છે. “ સેન્સસ ” નું કામ પણ યંત્ર કરે છે ।

પ્રાણાયામના લાભ—દીર્ઘ અથવા લાંબો (ઉંડો) શ્વાસ પ્રવાસ લેવાથી અર્થાત પ્રાણાયમ કરવાથી સાવ-સની નજરથી સુખ્ય લાભ આ પ્રમાણે છે. દરેક દેશમાં ૨૨૦ ધન (ક્યુબીક) ઇંચ જેટલી હવા રહે છે. જે પૂરક પ્રાણાયમ કરે તો તેમાં બીજો ૧૧૦ ધન વાયુ વધે છે. ને બાદ રેચક પ્રાણાયમ કરે તો ૨૩૦ ઇંચ જેટલો ખાલી થાય છે. સામાન્ય રીતે તો શ્વાસમાં ફક્ત ૨૦ ઇંચ જેટલોજ નળ છે. બીજા શબ્દોમાં, પ્રાણાયમથી તમે દેહ-સાની શક્તિ તથા હવાનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરો છો.

વિદ્યાર્થી પતિને થનારી શિક્ષા—આલસમના દહાડા ગયા. હવે તો વિદ્યાર્થી વયમાં લગ્ન કરનારાઓને સારી શિક્ષા થાય છે. સેન્ટ્રલ હીંદુ કોલેજમાં તેમને બોર્ડિંગમાં રાખવામાં આ વતા નથી. કલકત્તાની કોલેજોમાં પણ પરણેલા વિદ્યાર્થીઓની ગણના કરવામાં આવે છે. તેમાંના જેમને શિષ્યવૃત્તિઓ મળતી હોય તેમને તે બંધ કરવાના હેતુથી આ ગણતરી કરવામાં આવે છે. એમ કહેવાય છે ।

હાલની સાયેન્ટીફિક લગાઇ એટલે શું તે સમજવા ?—જર્મનીના ફોશીયેલીસ્ટ પક્ષનો પ્રખ્યાત વડો કહે છે કે મોરોકોનાં મુઠાં સુંઘણાં સુખતાં જર્મની અને ફ્રાન્સ લડી મારે. તો લગાઇ બહેર કરવાની તિથિથી જર્મનીને દરરોજ પા. ૨૫ લાખનો રોકડો ખર્ચ કરવો જોઈએ. તેટલોજ ફ્રાન્સને વળી એ લગાઇને લીધે વાદળ તેમની હદમાં ન પુટી પડે તે સારૂ બીજાં રાજ્યો પણ લશ્કર જમા કરવા માટે તેના ખર્ચ પણ તેટલોજ આવે. એટલે રોજ યુરોપને લગાઇ દરમીયાન રૂ. ૧૫ કરોડનો ખર્ચ થાય. જેની તથા બાપારનું સત્તાનાશ, લશ્કરીઓની હુટકાટ, ભાંગતોડ કલ્યાદિની ધનિક તથા માનસિક હાનિ તો જે તેથી ઘણી ભયંકર છે, તે તો નૃદી ! યુરોપ લગાઇ માટે ધમધાકાર તૈયારી કરવા છતાં વાણીયા પેડે ખરેખાર લગનાં બીહે છે તે ઉપલા લગાવનારા આંકડાઓને લીધે !

અર્ધા હીસ્સાના દાવાદાર મેહોમેદન ભાઈઓની કેળવણી સંબંધી યોગ્યતા—બંગાળ (સંયુક્ત) માં નીચે પ્રમાણે છે. કલકત્તા યુનીવર્સિટીની સ્થાપનાથી તે અત્યાર સુધીમાં તે સંસ્થા તરફથી એમ. એ. સહિત ૧૩,૮૭૫ ગ્રેજ્યુએટો પાસ થયા તેમાં સુસજ્જમાનો રોકડા ૬૭૫ અર્થાત સોએ ૪.૮૬ ટકા હતા. જે કે વસ્તી બંગાળમાં તો તેમની લગભગ અર્ધા અર્ધ છે, એ ગ્રેજ્યુએટોમાં જેઓએ વિશેષ યોગ્યતા બતાવીને ચાંદો મેળવ્યા છે તેમની સંખ્યા ૫૪૧ ની છે.

તેમાં તો મુસલમાનો રોકડા ૭ છે. (સોએ સવાટકા પંચુ પુરો નદી, ૧.૨૧ ટકા) પંપ વર્ષમાં ૩ કરોડ મહેમદનોમાં ૭ મેડેલીરો ! જંગલમાં હાલ કલકતા યુનીવર્સિટી સાથે યુકત ૪૫ ઝલેજ છે. તેના પ્રોફેસરોની સંખ્યા ૪૫૬ છે. અરબી તથા ફાર્સીના પ્રોફેસરો અને તે પંચુ ધણા હિંદુ છે—આદ કરો તો એજ ઉતરતી પંજિનો પ્રોફેસર એ ૪૫૬ માં છે ! તે પ્રોફેસરોમાં ૫૮ યુરોપીયનો તથા ૩૭૬ હિંદુ છે. એ પંચુ જાણવાજોગ છે કે એ ૪૫ પ્રોફેસરોમાંથી સાતના સ્થાપક વા આત્મક કેવલ હિંદુઓ છે, પરંતુ એકના પંચુ મહેમદનો નથી ! ૧૯૦૬—૧૦ માં પૂર્વ જંગલોમાં કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા મહેમદનોની સંખ્યા ૪૬૪ ની હતી, જ્યારે હિંદુઓની સંખ્યા ૬૫૦૦ ની હતી. હાઈસ્કૂલોમાં ૭૪,૫૦૮ હિંદુ છાત્રાઓ હતા ત્યારે મુસલમાન પ્રકત ૬,૨૭૧ હતા. પંચુ તેઓ નિરાશમાં બાણતાજ હતા. “ ગેઝીટ ” માં પાસ તો હિંદુઓથી અર્ધા પ્રમાણમાં જતા હતા. ! અર્ધા સંખ્યામાં ઉતરવા ઉપરાંત બાણવામાં પંચુ તેઓ હિંદુઓ કરતાં જમણા કાચા છે.

દેશની વાતાવરણ ઉપર અપરાધની જાતનો શું આધાર રહે છે ?—તેની આનુભવિક માનસશાસ્ત્રીઓ હા પાડે છે ! તેથીજ સ્પેન મોટે ભાગે વિશ્વાસઘાતના અપરાધોનું ધામ છે. સ્પેનીશ બદમાશીએ તેજ ૩૫ લીધું છે. તેવીજ રીતે રશીયન બંદમાંથી પંચુ એજ અપરાધ કરવા માટે પ્રખ્યાત છે. ઇટેલીયન કુખો છરી અને રીવોલ્વરને ઉપયોગ આપે છે. ફ્રેન્ચીયનો વિશેષાંશે અસત્ય જોડવા માટે પકડાય છે. જર્મનો ધંધામાં હુઆથ કરવામાં શૂરા છે, જ્યારે અંગ્રેજો અને તેમના પિત્રાઈ અમેરીકનો માટે ભાગે ખીસામાંતર તરીકે કોર્ટમાં દેખાવ આપે છે. કાન્ઘની કોર્ટોના અનુભવનું બા પ્રયત્નરણ ક્રાન્સુમર રીપોર્ટ ઉપરથી એક ફ્રેન્ચ પત્રે કહ્યું છે. મહાપ્રજાની સમઘટમાં આ નિયમ પ્રવર્તે છે તેમજ વ્યક્તિમાં પંચુ તેનું સ્થાન છે. અમુક ચોરો અમુક વસ્તુનીજ ચોરી કરવાના પદપાતી હોય છે, તે વાત તો ઉપજા આનુભવથી વધારે પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે વિસ્તારવાની જરૂર નથી.

વયોવૃદ્ધ ગ્રેસીડન્ટ ઇલીયટ આર્થવર્તની યાત્રાએ—આ માસની તા. ૧૬ મી એ આવે છે, માર્ચ તા. ૧૬ મીએ આવી તા. ૨૪ મીએ મુંબઈ આવી પહોંચ્યાનું તેમના કાર્યક્રમ પરથી જણાય છે. જરાજર એક માસ આ દેશમાં તેઓ રહેશે. એ ગૃહસ્થ કાઠ અમેરીકન કે યુરોપીયન પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નદી કિંતુ તેથી પંચુ મહત્તર એવા સારિત્યનાં રીપ્, જ્ઞીકમાં અમેરીકની સૌથી મોટી અને જૂની એવી હાવાર્ડ યુનીવર્સિટીના પ્રેસીડન્ટ છે—કહો કે ગયા વર્ષે મુંબઈ, લાગકામટ ૪૦ વર્ષે ખર્ચેલ હતા. કાન્ઘણી ઉપર તેઓ એક “ આથો-રીડી ” (સત્તા) સમાન ગણાય છે. તેઓ આસરે ૮૦ વર્ષના છે પરંતુ દેખાવે તથા શક્તિએ ૬૭ નવ જુવાન છે ! તેમની સાંઘે તેમનાં પત્નિ તથા પુત્રી પંચુ આવે છે. પૃથિવ ઉપર સુલેહ શાંતિનો પ્રસાર કરવા અને લડાઈને બચિયના ઇતિહાસમાંથી જોખકાટ કરવા પ્રસિદ્ધ કાર્નેટએ લાખો રૂપિયાનું જે ફંડ સ્થાપ્યું છે તેના સંબંધમાં ઘટતી માહિતી મેળવવા, તથા તે ઉદ્દેશને આગળ વધારવા તેઓ દુનિયાની મુસાફરીએ નીકળ્યા છે, અને હોઈમાં તેમના આગમનનું તેજ કારણ છે. આપણે ક્યહીયું કે તેઓ પોતાની વિદ્વતા તથા અનુભવનો લાભ લાપણો હારા હીંદી પ્રજાને આપશે જ.

કન્યા ગુરુકુલ—હામરસ (સંયુક્ત પ્રતિ) માં એક કન્યા ગુરુકુલની સ્થાપના કરવા એક

પરોપકારી સત્ત્વને બે લાખ રૂપિયાની મીઠકત ઉત્સાહી આયોજિત કરાવી દર્શનાર્થે દ્વાર દાન આપી છે. ઓકરાઓ માટે ગુરુકુલ સ્થપાયાં છે પરંતુ કન્યાઓ માટે જલધર શીશવ એકં પશુ ગુરુકુલ ન હોવાથી તેની મોટી ખોટ હતી. આ દાન તથા ગુરુકુલ વિષે વધુ વિગત મેળવવા આપણે ધણા ઇતિહાસ છીએ.

ગ્રેફેસરની અદલા બદલી—દેશ દેશાંતરે પરસ્પર ધિઘારવાને સટે પરસ્પરની ખુશીઓ સમજી શકે અને કદર કરે તથા મિત્રતા વધારે. એ-હેન્રી ૧૯૦૫ માં જર્મની તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટસના તથા જર્મનીની યુનીવર્સિટીઓએ પોતાપોતાની યુનીવર્સિટીના ગ્રેફેસરોને પરસ્પર વર્ષ દહાડા સાર અદલા બદલા કરવાનો ઠરાવ કરી દેતા. તેના લાભ લેધને યુનાઇટેડ સ્ટેટસની ૬ યુનીવર્સિટીઓએ એવી ગોઠવણ કરી છે, કે ૧૫ માસ લાપડો આપવા માટે ૧ જેપાનીઝ વિદ્વાનને આવવા આમંત્રણ કરવું ને બીજે વર્ષે બદલામાં જેપાન આવે અમેરિકન ગ્રેફેસર મોકલવો. હોલની યુનીવર્સિટીઓએ પણ આ પ્રમાણે કેમ ન વર્તવું? હોલ ને મેલોમેકન યુનીવર્સિટીઓ સ્થપાશે ત્યારે વખતે વળશે. સુરોપમાં તો વિદ્યાર્થીઓની પણ હવે અદલા બદલી થવાનો નિયમ ચાલુ થઈ ચુક્યો છે.

ગાયના દુધની બલીહારી—ગાયના અગણિત પરોપકારમાં એક વધ્યો છે. તેના દુધમાંથી હાથીદાંત બનાવવાની શોધ થઈ છે. ખરે હાથીદાંત તો ખાજગથી મીઠો પડે છે પણ આનો રંગ કાચમ રહે છે! વળી તેની વાસ આવતી નથી ને તે બળી શકતો નથી.

ગ્રખ્યાત અમેરિકન સાયેન્ટીસ્ટ અને ફોનોગ્રાફ વગેરેના શોધક મી. એડીસનના નામથી કોણ અનાડુ છે? તેઓ હાલમાં અમેરિકાથી યુરોપની મુસાફરીએ ગયા છે “સાયેન્ટીફિક અમેરિકન”માં તેમનું ૪-૫ વર્ષ ઉપર જીવનચરિત્ર આવ્યું હતું તેપરથી જ્ઞાન થાય છે કે તેમની કામ કરવાની રીત વિચિત્ર છે. વર્ષમાં ૭ માસ કામ કરે છે ત્યારે રાત દહાડાનો ફેર પણ ભૂલી જાય છે, અને નહીં ત્યારે કંઈ નહીં. તેમના દહાડા, અતિશીત કટિબંધ (arctic zone) ના દેશોમાંના ૭ માસના એક દહાડા તથા ૭ માસની એક રાત્રી જેવા છે! હવે તેમની ૭ માસિક રાત્રીના પ્રારંભ થયો છે, અને યાત્રાના રૂથમાં આરામ લે છે. તેઓ સૂત્રમાં સચોટ સત્ય (epigrammatic aphorism) કહેવા માટે ગ્રખ્યાત છે. ઉક્ત જીવન. ચરિત્રમાં ૪-૫ વર્ષ પર વર્ણવેલ એક લેખ હજી હમને વાદ છે. તેઓ શોધકોની મહાન શોધા અકસ્માતથીજ વગર મહેનતે થઈ જાય છે એવી સામાન્ય પ્રજાની માન્યતા ખોટી પાડતાં જણાવે છે કે, “શોધમાં” ૯૮ ટકા થતીને છે અને ૨ જ ટકા પ્રેરણા છે”

(98 percents of perspiration and 2 percents of inspiration.) યુરોપની ચાલુ મુસાફરી દરમિયાન અવલોકન કરતાં પણ આવાં સત્યો સુતરૂપે તેઓ બતાવીને બોલતા જાય છે. ફાન્સની અવનતિનું કારણ તેઓ સીમારેટ હોવાનું કહે છે! તેમના મત પ્રમાણે સીમારથી હાની નથી. પોતે તેના ગ્રેમી છે. સીમારેટના તંબાકુથી નહીં પણ તેના રાઈસ પેપરથી દાનિ છે. અમેરિકનો સાચી ઉદ્યોગી છે એમ કહી તેમની તારીફ કરે છે. એક અમેરિકન ૧૬ વજુવાની શાયો; અંગ્રેજ ૧૨; જર્મન ૧૦; ઇટલીયન ૮ અને ચીનો ત્રણજ શાયો ચમકારી શકે છે. તે દુક્રીકત ઉપરથી તે તે પ્રજાની માનસિક શક્તિનું તે અનુમાન કરે છે. મી. એડીસનને ૧૦૦ વર્ષ સુધી જીવવાની આશા છે. તેનું કારણ તે એવું આપે છે કે “હું મિતાહારી છું અને ખાવામાં ઉદાર નથી.” તેના મત છે કે “ જો તમે જાણું ખાઓ તો કેસરેત કરવા વગર તમે

શતાયુ થશે. મિતાહારથી શરીરનાં પત્રોમાં કચ્ચે ભરાતો નથી. ” એમના જેવા મહાન પુર-
ણના વચનામાંથી કાઢ્યું ગ્રહણ કરવાનું છે તેની કાલ્પના પાડી શકશે ?

સાંસારિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિ સંબંધી સમાચાર.

પરદેશગમનનો નવો અર્થ—કાલ સુધારવાની જરૂર હાલમાં ગણ તા. ૩ જીથી, હંદી નવે-
બાર સુધી દુર્લભામાં મળેલી ઐયિય બ્રાહ્મણોની કોન્ફરન્સ કરેલા એક દરાવથી ઉભી થઇ છે. સદાચાર-
ની શક્તિ કરવાનો હરાવ કરીને બીજી દરાવ તે અર્થે પરદેશ ગમન—સમુદયાન—પ્રતિપદ કરવાનો
કાષી હતો ! તેથી અબક્ષ્યનું બોગન, અપેક્ષનું પાન થાય છે તથા અશાસ્ત્રીય વર્તન થાય છે એ-
વો કોન્ફરન્સ દરાવ કર્યો હતો. બીજા સપ્તામાં પરદેશગમન અને દુરાચાર એ પર્વાયવાત્મી સ-
ખો સલામતે કરાવ્યા હતા. દુર્લભિશ્વર મહારાજને સર રાગેશ્વર બહાદુર તે મહાસભાના પ્રમુખ હતા
અને ઉક્ત દરાવના મુખ્ય પ્રેરક હતા. જો તેમના આવા સંકુચિત વિચારો હશે તો હીંદુ યુનીવર્સિટીની
નોકાનું ભવિષ્ય બહુ ભયંકર થઇ પ્રશ્ન. ઉપનિષદોના મહારાજ જનક વિદેહીની મિથિલાના બ્રાહ્મ-
ણો અને તેમનીજ ગાદીના લગભગ વારસ આવા સંકુચિત મનના થાય એનું જનકને જ્ઞાન થાય
તો તેઓ અશુભાતનો વર્ષાદગ વર્ષાવે.

ખાસુ બીડનો અમલ—ખાસુ બીડ હજી વરજોળા ખાય છે. તે પસાર થવાની પણ ગરજના-
ઓ વાદ જોવા થોડાના નથી ! થોડા વખત ઉપર એક ધનાઢ્ય અમેરીકન હીંદુઓ પેટે રહીને તેમને
ખ્રીસ્તી કરવાના હેતુથી આ દેશમાં પધાર્યો છે. તેણે ક્યંટુડી આંધ્ર ધી ધમીરેશન આંધ્ર જીસસ નામક
નવા લેખામાં જૂતા પ્રકૃતિ ધર્મની સંસ્થાની સંસ્થાપના કરી છે, ન પોતે તેના આચાર્ય બન્યા છે. રોગ
કરવો તો પૂરો એવો તેનો સિદ્ધાંત છે. ઉપરથી ખ્રીસ્તીધર્મ હીંદુ રીતિ નીતિને મંજોરો આવે તોજ
તે હીંદુઓને પ્રિય થઇ પડે એ તેનો મુદ્દો છે. તે જરૂર આવવા તે હવે બાધથી પણ હીંદુ પર-
ણવાના છે. કતગતી એક હિંદુ મુંદરી સાથે તેનું વેશવાસ થયું છે, એમ “ઈડીયન વીટનસ” ખબર
આપે છે. તે કહે છે કે, મુરોપીયનો હાંસીઓ સાથે લગ્ન નથી કરતા તેથી લોકો એમ સમજે
છે કે બંધુભાવમાં ખ્રીસ્તીઓની ખામી છે. વિશ્વજંઘુભાવ સિદ્ધ કરવા તથા ખ્રીસ્તી ધર્મની એકતા
ખતાવવાજ તે આ લગ્ન કરવા તૈયાર થયો છે. ૨- રમણનાનો એકના મેનેજર અંબાલાથી ઈડી-
યન સોશીયલ રીફોર્મરને તા. ૫ મી નવેબરના પત્રમાં ખબર આપે છે કે રીતસ નગરના
અગરવાલ વૈદ્ય મી. રામશરણજી અને લાહોરની એનજનીયર ઓશીસના ખત્રી કલાઈ મી.
જસરાજે ગઈ તા. ૩૦ મી એ ડિસ્ટ્રીક્ટ ઓશીસના હેડક્વાર્ટ મી. વીશીયમ્સ નામના યુરોપીય-
નની બે પુત્રીઓ સાથે આર્થ સમાજ પ્રતિષ્ઠાદિ વેલોકલ વિધિ અનુસાર કર્નાટમાં લગ્ન કર્યું છે.
લગ્ન નિમિત્તે રૂ. ૧૦૦૦ ઉભયે સામાજિક સંસ્થાઓમાં દાનમાં આપ્યા હતા એ બે કન્યાઓનાં
કુટુંબને ગયા મેમાં આર્થ સમાજ વેલોકલ વિધિથી પાવન કર્યો હતા. ૩- રમણનાનો એક શાળા એક
બર્મિઝ કન્યાને શીખ ધર્મમાં પાવન કરીને તેની સાથે લગ્ન કર્યો ન બાદ લગ્નકરના પછીને રહેન રાજ્યોના
બરોખ વાળા લાગમાં પત્ની સાથે રહેવા જગ્યા માંગી—અમલદારે શીખ સરદારોના મંત્ર માર્ગતા

તેઓએ 'લગ્ન' ધર્મવિરૂદ્ધ 'વર્ણવ્યુ'. મલય દ્વિપકલ્પની ખાસતઃ દિવાન (શિખ ધર્મ સભા) ને ખર્ચર પડતાં તેણે શિખ ધર્મમાં ધર્મ પાળનારમાં દેશી પરદેશી જેવા ભેદ નથી એ મતલબની અરજ કરી છે. તે સભા જણાવે છે કે મલયમાં ૧૩ શીખો યુરોપીયન, જાપાનીઝ, ચીની તથા બીજા જાતની કન્યાઓને કપારના પરણ્યા છે ને તેમને ગૃહસ્થીઓના ખરાખોમાં જગ્યા મળી છે.

દારૂની બંદી-અને વધુ મતને ત્રાસ-લુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં દરેક પ્રાંત પોતાના સ્વતંત્ર કાયદા ધટે છે અર્થાત્ ત્યાં "ડિસ્ટ્રીક્શન" નો નિયમ પ્રવર્તે છે. મેઇન પ્રાંતિ અપવાદ રૂપે કાયદાથી પોતાના પ્રાંતમાં દારૂ બનાવવો, વેચવોએ ગુન્હો દર્શાવે હતા. કેટલાક આ અંકુશથી પાછી ગયા. વાન વંધી પડી. પ્રજા માત્રને મન પૂજાયો. ઇનખીનને ચેકડા વીસ વધુ મત દારૂના પક્ષપાતીઓને મળ્યા ! તેથી તેમની જીત થઇ ! એ કુડીએ તો દારૂની કુડી જીતકાલી ! આવા કામમાં ડારા વધુ મંત નહીં પરંતુ જોજમાં જોજા ત્રણ ચતુર્થાંશ જેટલા વધુ મત હોવા નેહએ. હાલ તો ૧૦૦ ખેડા અને ૧૦૧ ખરા જેવા અનિયમ પ્રવર્તે છે.

ઇન્ડિયન ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઓર્ગેનાઈઝેશન-પ્રધાનની મુક્તિ અને ગરીબોની મુક્તિ-નાણું ખાતાના પ્રધાને પાંચમીએટમાં રજુ કરેલા ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઓર્ગેનાઈઝેશનના અંગ્રેજી ભાગે છે કે આથી તરફ તેના મુદ્દા ખરાખર જણાયા નથી. પણ તેનાં એક ભાગમાં તેણે ઘોડા શખેમાં તેની વીગત રજુ કરી હતી તે અષ્ટ છે. આ બીજા મુખ્ય કરીને, કામદારો ન્યારે માંદા પડે, એ રોજગાર થઇ પડે આ બીજા આપત્તિમાં આવે ત્યારે તેમને વેઠક તથા ધન સંબંધી મદદ કરવા માટે છે. બીજા પ્રમાણે કામદારને ૪ પેનીના બદલામાં ૯ પેનીનો લાભ થશે. તેમને સાડે ઉઘાડવામાં આવનારાં ખાસ ફંડમાં તેમના ફાળા ઉપરાંત દર વરસે તેમને નોકર શખનારા તથા પ્રજા ૧ કરોડ ૭૦ લાખ પાઉંડ આપશે. તે દ્વારા કામદારને ઘેર બેઠા ડોક્ટરની મદદ મળશે, તે માંદા હોય ત્યારે દર સપ્તાહે શી. ૧૦ ને જો હમેશ માટે અસક્ત થઇ પડે તો શેષ જીવન પર્યાંત શી. ૫ મળશે. જો તેણે કોઈ કૌટુંબિક ક્ષયોગી થાય તો તેના ઉપચારાર્થે રાત્ર, ઇન્ડિયાના અનેક ભાગોમાં સિનીટ્રીઅઓ આંધવા દર વર્ષે ૫૯.૧૫ લાખ કાઢશે. ને ત્યાં તે કુટુંબનું ફંડમાંથી પોપણુ થશે. ન્યારે કામદારની બેરી જણે ત્યારે કામદારને સુવાવડના ખર્ચે સાડે શી. ૨૦ મળશે. તે ખર્ચે કરવાં છતાં ફંડમાં દર વર્ષે રૂ. ૩૦ લાખ ફાળવે રહેશે, જેનો ઉપયોગ કામદારો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાની જ સગાઓ માર્ફત કરી શકશે. એ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ફંડમાંની એક પાંચ પાંચ બચત માટેના અમલદારોના પગાર આપવામાં વપરાશે નહીં. તે ખર્ચે ખજાનામાંથી થશે. અમુક અચોક્કસ ધંધાના જેરોજગાર થનાર કામદારને પણ જેરોજગારી દરમિયાન કાંઈક આશ્રમ આપવાની જોગવાઈ બીજમાં કરી છે. ધન્યવાદ આવા પરમાર્થી પ્રધાનને ! આપણા દેશી રાજ્યનો કોઈ પ્રધાન આવી નામના કરશે ?

તમને તમારો મારનારને તમે શું કરો?—લખવાન ઇસુ ખ્રીસ્ત કહે છે કે તમને એક ગાયને તમારો મારનારને તમારે બીજે ગાય તે તમારો ચારે તે સાડે ધરવો, અર્થાત્ એવી ઉદાર નિરપેક્ષ હાથ તથા સહનશીલ શુદ્ધિ ધારણ કરવી. પ્રધાન શિક્ષક મી. એડવર્ડ દેરા-બજી તંત્રાદીએ દેવત્રાવીમાં જરૂરોની બેઝીંગ સ્કૂલની સ્થાપના કરી છે. તેના નીચેના શિક્ષણના પાકની નોંધાની એક નવકક્કી ચોપડી હાલ હાથમાં આવી છે. તેમાં કહે છે કે, (પાનું ૩૯) લીટી ૧-૨) "લડતાં હતાં ના-જે કોઈ એક થપડ મરે તો તમે એ મારને !" અવહાર-

માં તે સુત્રપીયતો પ્રાંતી હોવા છતાં એજ નિયમ સ્વીકારે છે પરંતુ તે સિદ્ધાંત તરીકે તો મી. તક્ષાદીએ સ્વીકારવાની હિમ્મત કરી છે. ખરો કૃષ્ણ તે નિશ્ચિત કરવું એ હમારા જેવાની સામાન્ય કુદ્દિની પરે છે.

કેદીએને સુધારવાનું. યોર્ડલ સીરમ શું છે?—તે નામ ધણીએ સાંભળ્યું હશે, પરંતુ તેના ઇતિહાસની માહિતી થોડાનેજ હશે. તેના હેતુ ૧૬ થી ૨૧ વર્ષની વયના અને જેમના દુષ્ટતાના સંસ્કાર હજી પકવું અને ઈંદ નથી થયા તેમનું હૃદય તથા મન સુધારવાનો છે. ઇંગ્લંડ માં યોર્ડલ નામક એક સ્થળના કેદખાનામાં તે પદ્ધતિના ૧૯૦૨ માં આરંભ થયો હતો. તે પરથી એ પદ્ધતિનું નામ યોર્ડલ પડ્યું છે. ૧૨ માસથી વિશેષ શિક્ષાના પાત્ર થનાર અપરાધીઓને તે હાથ પાડવામાં આવે છે. આત્મસુધાર સાર તે કેદીઓ પાસે અમુક નિયમોનું પાલન કરાવવામાં આવે છે. કેદીઓ છુટવા પછી યોર્ડલ એસોસીએશન નામની સભા, તે કેદીઓને, પ્રમશ્લિક ઉદ્યોગમાં પડે તે સાર નોકરી ધંધા શ્રાધી આપવામાં સહાયતા કરે છે. આવી યોગ્યતા હોવાને કેદીઓના સંબંધમાં અમલમાં મુકવાની ખાસ જરૂર છે. બાકી અપરાધીઓ માટે સ્વતંત્ર જુવેનાઈઝ કોર્ટની પણ વરોડરાની પેઠે બીટીસ રાજ્યમાં સ્થાપના થવી જોઈએ. અપરાધની અટકાવન વધતી સાબ કરનાં આવા ઉપાયોથી વધારે સારી રીતે થાય છે.

મી. સ્ટેડના મી. બીપીનચંદ્ર પાલ વિષે ઉંચો અભિપ્રાય—“રીવ્યુ ઓફ રી-વ્યુઅલ” ના પ્રખ્યાત સંપાદક મી. સ્ટેડ ગયા માસમાં અગ્રે મળેલા તે માસિકના અકટોબરના અંકમાં મી. બીપીનચંદ્ર પાલનો કાંઈક અદેવાત્ર આપે છે. મી. સ્ટેડ, તેના ઉદાર, દીર્ઘ તથા વિશ્વ-બાપી વિચારોને લીધે તેને હોદ્દાના “નરનેલીસ્ટો” માંના એક સર્વોત્તમ તરીકે વર્ણવે છે. તેમની વક્તવ્યશક્તિનાં પણ વખાણ કરે છે. મી. પાલ અહીં બીટીસ રાજ્યના એક વકાદાર સેનક તરીકે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તેથી સતોષ થાય છે. મી. પાલે, મી. સ્ટેડને તેણે પોતે કર્યું હતું તેમ ઇંગ્લંડમાં ૩ વર્ષ સુધી રહીને હોદ્દા વિચાર્યોના અગ્રેજ પ્રતિભા અભાવ દર્શ કરવાનું સાચી મુખ્ય કામ કીધું હતું. મી. પાલ સંસ્થાનો જેવું સ્વરાજ્ય આપણે વિદેશી હોવાથી મળી શકે નહીં એમ સ્વીકારે છે. તેઓ દેશની ધાર્મિક અને આત્મિક ઉત્કૃષ્ટિથીજ લાભ થશે એમ માને છે.

ખર્ચા જેક અને જૈન ધર્મ—જેમ બીજી કોમનાઓએ, આ જૈનકતા બધે ચંચાલી ખમવું પડ્યું છે તેમ અમારા જૈન બંધુઓને પણ કાંઈ નહીં તો ૩-૪ લાખનો ધોડા આવ્યો છે. આ ધોડા મોટા ભાગે અમારા મુરબી જૈન બંધુઓને લાગશે છે. આ ધોડામાં શોડીજનો દેરાસરના દસ હજાર રૂપીયા અને શેઠ વેપુરીચંદના કેંગવણી ખાનાને ત્રણ હજારનો ધોડા લાગશે છે. વેણી-ચંદ ભાઈના પૈસા કેંગવણી ખાનાના હતા એમ કહેવાય છે. આ પૈસા વ્યાપારમાંજ ગયા છે. આપણે બાજર લેવાને ઉપાય કર્યો. જૈનકાવ્યાએ ધાસજેટ અને ચોખાનો વ્યાપાર કર્યો હતો. આ પૈસે ખરીદાયેલ ધાસજેટ અને ચોખાના વાવેતરને આપણે ઉત્તરના આપણું નહિ કહેવાય ? ધાસજેટની કેટલા અગ્નીકાયનો સહાર થયો હશે ? ચોખાના વાવેતરથી કેટલા વાણિક્યનો સંહાર થયો હશે ? મુ આ પૈસા આપનાર તેના પાપના ભાગીતો નથી થતા કે—

જૈન (અમરવાત)

અમરવાતમાં કોટલ—સન ૧૯૧૦-૧૧ ની સાલમાં ધોડાગડગ મળી ૬૪૫૪૮ અને

મોટાં જનવર ૧૨૧૫૨ મળી કુલ ૭૬૬૬૬ જનવર કપાયાં હતાં. આ આંકડા ઉપરથી એમ જણાય છે કે લગભગ-પોણાં લાખ જેટલાં જનવરો કપાયાં હતાં અને છેલ્લા આઠ માસમાં ઘેરાં બકરા ૩૦૬૨૩ અને મોટાં જનવર ૫૬૧૫ મળી ૩૬૨૩૮ કપાયાં હતાં. આ આંકડો કાંઈ એછી સંખ્યા બતાવે છે. જો આ સંખ્યા કોઈ ઉપદેશથી માંસ ખાનાર ઘરી હોય તો તે માટે ઉપદેશકનો ઉપકાર માનવો જોઈએ છે, પણ તેવું કારણ અમને જણાતું નથી—જૈન.

બુદ્ધ બુદ્ધા દેશોના કેટલાક વિચિત્ર નવા કાવ્યદાઓ—ઈંગ્લેન્ડની પાલાંમેંટથી ધણવણ કેટલાક કાવ્યદાનો ઉપયોગ શેહેરી કૌન્સિલ તરફથી હાથ હા બાહેર કરવામાં આવતો કહેવાય છે, જેમાંના કેટલાક આ ચાલુ સાલમાં હોમ સેક્રેટરીની પરવાનગીથી ધણવણ જોવામાં આવે છે, જે સલ્મસ્ટી મેન્ચીસ તથા રીંગ્વેડ આદિ રસ્તામાં ફેંકતા અટકાવે છે. બીજા કાવ્યદામાં દર્વાં ઉનારે કોઈએ કોઈની પાછલ કુન્દો લસના દેવો નહીં અને લસનાં અટકાવેલાં. જો તેમ યતાં જોવામાં આવશે તો કાવ્યદા પ્રમાણે કુતરાના ધણીને આવીસ શિલીંગ સુધીનો દંડ કરવામાં આવશે. એકસંસ્થામાં એક વખત એક માણસને બસની મેન્ચીસ ફેંકવા માટે દસ શિલીંગનો દંડ થયો હતો. બનારે ચોડાં વર્ષ ઉપર પોર્ટ ચેરમનના એક કમીશનરે પોતાને દસ્તકની જગ્યાએ મોહકામાં જોગલગ પાતીલાંઓ ફેંક્યાં હતાં કે, “ સર્વેને ગોડીસ આપવામાં આવે છે કે મોહકામાં ફરતાં જેનાં મરઘાં બતકાં હોય તેણે એકદમ બંધ કરવાં, અને એકદમ તેમાંની નરજાલિનો નાશ કરી નાખવો, કેમકે મરઘીઓ શતના કુકરે કુક કરીને પોકારે છે તેથી સખ્ત મજૂરી કરનારાઓની ઉંધમાં ખસત થાય છે. માટે જેમ અને તેમ મરઘાંઓને યમપુરી જલ્દી મોકલી દેવા.” ગરીબ પાપગ મરઘાંઓ! કાવ્યદાના સપાટામાંથી તેઓ પણ નથી છુટતાં ! પછી આવી થાડ વાતુઓના માનીતા કૉર્સેટ ઉપર, એને વાસ્તે પણ કેટલાક કાવ્યદા ધણવણ જોવામાં આવે છે. રોમાન્સની ગવર્નમેંટે ત્યાંની સ્ત્રીઓમાં જતી છોકરીઓને માટે કાવ્યદા ધણે કે તેણીઓએ કૉર્સેટ નહીં પહેરવે, અને કોઈ પણ જાતનો આર્ટિફિસિયલ દેખાવ નહીં કરવે. સ્ત્રીની હેડ મીલેસ તેમ નહીં કરવાને છોકરીઓને આજ્ઞા કરમાવે. ઉતરતી માસ્ટરણી છોકરીઓને કૉર્સેટ તપાસે અને પછી સ્ત્રીઓમાં માંકસે છતાં તે કાવ્યદા એવો ફોલ્ડમંદ નિવડ્યો નહીં, કે જે પ્રમાણે ત્યાંના મિનિસ્ટર ધારતો હતો. અમેરિકામાં મોટા ઘેરાવાની ટોપી નહીં પહેરવાનો કાયદો ધણે ધણે વધતામાં વધતી દસ ઈંચનો ગવેમેંટર હોયો જોઈએ. કોઈ વધારે થાય તો પહેરનારને બેધી પીસ પાંડ સુધીનો કાવ્યદા પ્રમાણે દંડ થાય. પુરિવામાં વેશજાન કૌન્સિલના એક મેમ્બર આગળ વાતુઓની વારંવાર ફરીયાદોં જઈ કે અમારા ધણીઓ, લાકણી રાને પણ મોટા ધરે આવે છે, અને વળી આવે છે ત્યારે ખૂબ પી ધરાઈને રોસન બારાદ ચંદ આવે છે. આથી દસ વાજામાં દારૂનાં પીંડાં બંધ કરાવવા, અને ત્યાર બાદ અર્ધાં કલાકમાં બહાર, છોકરાં, પુરુષો આદિએ ચૂલે જતું. આ કાયદો પસાર થયો અને તેની સાથે બાંને એક કાયદો એવો ધણે કે કોઈએ પણ મોહકામાં બીડી ઝુંકવી નહીં. જો ફેંકતો જોવામાં આવે તો દંડ અને બાંધીમારની સજા તેને માટે ફાળી હતી. જર્મનીમાં એક કાયદો એવો પસાર થયો હતો કે છુદ્ધ ગાર્ડે તારથી ચોપડીઓ આવેલી નહીં કેમકે કાવ્યદા તારીની ચોપડીથી સ્ત્રીઓનાં જઠરાંક ઇંડાંઓને ખેંચે ચઢી જવાની ફરિયાદ થઈ હતી. આથી છુદ્ધ બાઈ-ડેસે તેમ કરતું બંધ કર્યું. જો બંધનર કોઈ જણાય તો તેને અમુક દંડ થાય—અપહરણમાં મીસીસ માણેક દીનરામ બીડીવાડીનો લંડાંવા તા. ૧૦ ૧૦ થી એકરોમદે લખેલા લેખ.

પતિ પતિના હુકમ-મેસેસમેસમાં નેરથેમ્પટન નામે ગામ છે. ત્યાં એક જગ્યા બાહિર જવા નીકળ્યો ત્યારે વપાના હિંગામં થઈ રહેલો હોવાથી તેણે જાત્રી માંગી પણ સ્ત્રીએ એવું કતી આપી નહોતું કે તેણી બાહર જવાની હતી અને એક જગ્યા હોવાથી તેણીના તે ઉપર પ્રથમ હુકમ પુગતો હતો. ધણીએ જણાવ્યું કે મકાનના તથા હુકમના વજ અને પાલક દાખલ તેના દરજ્જાને વધુ ચડતો હતો એટલે મને જાત્રી નેધળે પણ પેલી સમજે ક્યાંથી ? આ ઉપરથી જાને વચ્ચે બાઈબાઈ થઈ ને કોઈ ગયાં જાણે મરહૂમ તરફથી માં મન આપ્યો સ્ત્રીએ તેથી તેની વિરહ લેખો લખે છે !

અંથાવલોકન.

૧—કેળવણીની કળા, અર્થના, સાળા વ્યવસ્થા તથા શિક્ષણ પદ્ધતિની સામાન્ય માહિતી—મુજ ૩. બા, પ. ૨૦૮, સુપરરોલ્ડ ૧૬ પેજ ૨ છ આવૃત્તિ (૧૯૧૧)—કર્તા: રા. ગાંડાભાઈ આગળભાઈ દેસાઈ, વડોદરાની મેન ટ્રેનીંગ કોલેજના શિક્ષક.

આ પુસ્તક શિક્ષકને તેમજ શિક્ષણની વિદ્યામાં ખાસ દિન ધરાવનારને અવશ્ય પાંચવા જેવું છે. હુંક મુદતમાં તેની બીજી આવૃત્તિ બાહર પડી એજ તેની ઉપયોગિતાતો એક સાદુ પ્રયત્નો છે. શિક્ષણ આપવું એ પણ એક દુન્યર અને વિદ્યા છે એ સિદ્ધાંત હવે સર્વસ્વીકૃત છે; તેથી આ પ્રકારનાં પુસ્તકો ગુજરાતી ભાષામાં હોવાં અનિવાર્ય છે. કર્તાએ પોતાનું પુસ્તક ૬ પ્રકરણોમાં વિભક્ત કર્યું છે. પહેલાં પ્રકરણમાં શિક્ષક, શિક્ષક તથા શાસ્ત્રાલયવસ્થા ઉપર વિવેચન કર્યું છે; બીજામાં કથિત, ત્રીજામાં ગણિત, ચોથામાં વ્યયન, પાંચમાં લેખન અને છઠ્ઠામાં ઇતિહાસ ભૂગોળ પર વિવેચન કર્યું છે. દરેક વિષયના રાતના લાલ શા. શા. છે, તેના ઉદ્દેશ શો છે, અને તે કેવી રીતે વિદ્યાર્થીના મન પર આપવું તેની સમજ પ્રયત્નરે મણી કમબલ, નિયમિત રીતે, યોગ્ય વિભાગો પાડીને આપેલી જણાય છે. શિક્ષણ વ્યવસ્થાની જીણી ખાંચતો પણ તેમજે લક્ષમાં રાખીને શિક્ષકને તે સંબંધી સલાહ આપી છે. આ સલાહ સામાન્ય જુદિને અનુસરીને છે. ઘણું કરીને તીવ્રજી શિક્ષક આત્મશુદ્ધિથી તે નિયમો વગર વાંચે પોતાના મનથી ધરી શકશે. પરંતુ સધગ્રાજ શિક્ષક તેવા હોતા નથી. અને ઘણાંક નિયમોના ઉદ્દેશ તો કેટલાક અનુભવ પિના લક્ષમાં આવી શકતો નથી. વિદ્યાર્થીને વિદ્યા કષ્ટકર ન થઈ, વિદ્યાભાસ કરતાં તેમના ચારીર અને મનને હાનિ ન પહોંચે, હિસપ હિસા સાવધાન અને તંદુરસ્ત અને એવા નિયમોના સમાવેશ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો છે. શિક્ષક માત્રને તે પુસ્તક વાંચવાની હમે ખાસ ભલામણ કરીશું. મુજ પુસ્તકમાં કદ તેમજ તે પાછળ લીધેલો શ્રમ જેતાં બહુ અલ્પ છે.

૨—વેદાંત આર્ય ભાષાનું ગુજરાતી ભાષાંતર—મુજ દીક્ષિયાં, કર્તા, ગાંધેરની, ડી. એ. વી. પ્રોફેસર સંસ્કૃત શ્રીસોમોદીના પ્રેક્ષક, પદ્ધિત આર્ય મુનિ; ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાં શ્રીમતી મુબલ પ્રેક્ષા આર્ય પ્રતિનિધિ સમના ઉપદેશક, શ્રીમંત. રાણેશી મહિશાંદર પ્રાણ. શંકર શર્મા; મુજ ૨. રા. પ. ૩૮૮, દાપ્ત ૧૨ પેજ. આ ઉપરાંત જે પાનાં જુદિપદ્મ નાં છે.

આ પુસ્તક લુહાણા ગાંધિના સદ્ગત જોડાભાઈ પ્રેમજીના તરફથી તારફી સદ્ગતના વીરમાં કરેલી આત્મલુસાર પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. રા. જોડાભાઈને હેતુ પોતાનાં ધન દારા આર્થિક પ્રયોગો ગુજરાતી પ્રજામાં પ્રચાર થાય એ હતા, અને તે હેતુથી તેઓ પોતાના વીરમાં વ્યવસ્થા કરી ગયા છે. આ હેતુ તરફથી જોડાભાઈ બર લાખા નથી એમ કહેવું પડશે. જો પ્રચાર કરવાનો હેતુ છે તો ૩. રથ જોડાલી ઉઠી કામત રાખવી નહોતી. બીજા હાથ ઉપર એન્યુએટ માત્રને તે મરત આપવાનો હસ તેઓએ કીધો છે. પરિણામ એ આવે કે કેવલ લાખમેરી બાકી કરવા સારા એન્યુએટો તે મેળવવા હાથ લંબાવશે, જ્યારે જે નિર્ધનને ધર્મ જ્ઞાન પર પ્રેમ હશે તેઓ ૩. રા જોડાલી મોટી રકમ ન આપી શકવાથી તે વાંચવાથી બેનસીય રહેશે. વેદાંત દર્શન એ આર્થિક ધર્મની વ્યવસ્થાનું મૂલ્ય ગણાય છે. સંપ્રદાયોના સ્થાપકોએ તેના ઉપર ધર્મની રચના હોય એમ માનીને તે પરજ લાખ્ય કર્યું છે, તે વિના આર્થિક પદ્ધતીની પ્રાપ્તિ અશક્ય હોય એમ મનાય છે. વેદાંત ધર્મના ગુણ્ય કર્મ સ્વભાવ વર્ણવે છે, અને આચાર્યોના તેના સૂત્રોના અર્થ કરવામાં એવો મનભેદ પડ્યો છે કે, આર્થિક ભૂતિ, એ અર્થોત્તરને કારણે જુદા જુદા સંપ્રદાયોમાં વિભક્ત થઈ ગઈ છે. દૂત અદ્વૈત, શુદ્ધસ્વ, વિશિષ્ટાદ્વૈત પ્રભાદિ સૂત્રમયલેખે હીંદુ સમાજને ઊન્નતિન કરી છે. મૂળ સૂત્રો અસ્પષ્ટ હોવાને લીધે એના અર્થ વિષે મનભેદ થવાને કારણે મધ્યુ હોય કિંવા આચાર્યોએ સ્વતંત્ર અર્થ કરીને પોતાનાં પાડિત્યની સ્થાપના કરવા લાખ્યા રચ્યાં હોય ! ગમે તેમ હો-પરંતુ વેદાંત સૂત્રોમાં કાંઈક વિશેષ અમરૂતિ ન હતા તો તેના પર ટિકા અને અનુદિષ્ટાઓ થતે નહીં. પ્રોફેસર આર્થિક મુનિ શંકરાચાર્યના અદ્વૈતવાદની વિરુદ્ધ છે અને વેદ ઉપનિષદ તથા તેને આધારે રચાયેલાં વેદાંતમાં દ્વૈતવાદ છે એમ સિદ્ધ કરવા આ પુસ્તક રચ્યું છે. તેઓ તેમાં એમ જનાવે છે કે, શંકરાચાર્યે માયાવાદ બાદ અને જોનાના તર્કમાં કિચિત ફેરફાર કરીને તેમનાં તાંત્રીયા તેમના ગળામાં જ ભેરવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. વેદાંતના આધાર રૂપ વેદ તથા ઉપનિષદોના તે મત નથી. તે સિદ્ધ કરવા તેમણે અનેક સજગ પ્રમાણો આપ્યાં છે; અને શંકરના વિરોધી રામાનુજ તથા મધ્વાચાર્યની તેમને સારી સહાયતા મળી છે. વેદાંતના અર્થ ઉપર નિષ્પક્ષ મતન કરનાર માટે આ પુસ્તકનું વાચન અનિવાર્ય છે. ભાષાંતર કર્તાએ હીંદીભાષાનો અનુવાદ, મૂળ શૈલી અને તેમ જ મેમની તેમ રાખીને કર્યો છે. ભાષાંતરકર્તાએ પોતાનું કામ ઉત્તમ રીતે કર્યું છે.

૩-મુધારેલ ભાગવત-લખનાર “ જુલ જુલ ”-મુધારા સાથે છપાવી, પ્રકાશક, રા. મણુપતિ કેશવલાલ શર્મા-પાટણી. ૧. ૩૨, મૂલ્ય ૧ આનો. પ્રકાશકનો ઉદ્દેશ પ્રથમ, પ્રસ્તાવનામાં લખવા પ્રમાણે અનાયાસ સ્થાપવાનો હતો. પણ તે માટે પ્રજામાં પુરતો ઉત્સાહ ન હોવાથી તે વિચાર મુશ્કેલી રાખીને દેશ સેવા કરવાની તેમની જિતિએ ટૂંક ખાતું ખોલવાનું રૂપ લીધું છે, જેના આ ૧ લો મણુકા છે. આનો નફો તેઓ જુલ જુલ ખાતામાં આપનાર છે. પુસ્તક નારદ તથા ભગવાન વચ્ચેના સંવાદ રૂપ છે, અને તેનો હેતુ ધાર્મિક, તથા સામયિક કુરીવાજો બતાવી આપવાનો છે. પુસ્તક રસિક રીતે લખાયું છે.

૪-નડિયાદ હીંદુ અનાયાસમનો રીપોર્ટ-૧૯૦૮થી-૧૧ સુધીનો-આ રીપોર્ટની પહેલિ માનં સહિત રસિકરીએ છાપે. અનાયાસમનો રીપોર્ટ દર વર્ષે બહાર ન પડે. ને પાછળથી અનેક વર્ષોના સંબંધ બહાર પડે એ લગભગ નકામું છે. રીપોર્ટ જોઈએ તે કરતાં બહુ પ્રિય

કે? કહો પાનો વાંચવાનો પુસ્તક કયાં છે? અને વાંચવાના પ્રમાણમાં સાબર કયાં છે? તેમાં કેટલાંક આઈ મેપર પર ચિત્રો છે. એક ગરીબ અનાધારને જોઈ બધા ગમે સાચું કરવો જોઈએ? આમ કહી હમે એ આશરના કાર્યકરનારોને ઉતારી પાડીએ છીએ એમ ધારવાનું નથી. તેઓ તો અસાધારણ હિમ્મતી છે. અને ખરા સંસ્કૃતિમાંથી છે. તેમને જોઈને ધન્યવાદ આપવાનું સ્થાપવા તથા નિભાવવા માટે આપીએ તેટલો થોડો પ્રયત્ન. ૧૭ પર આપેલો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

“અનાથોને રાખવાનો આરંભ તા. ૨૪-૫-૧૦ થી કરી શકાયો હતો. હાલમાં એટલે તા. ૧ જુન ૧૯૧૧ સુધીમાં અનાથોની સંખ્યા ૨૪ ની છે. એમાં ૮ બ્રાહ્મણ, ૨ વાણીયા, ૮ પાટીદાર, ૨ ધારંગા, ૨ સુહાર, ૨ બારેટ છે. આમાંના બે અનાથ અપંગ છે. અપંગમાં ધારંગાનો વય ૧૩ નો છે. કહે છે તે અમુક અકસ્માતથી કોંઈ તોળ ખુલો થઈ જઈ રાખેલો અને અશક્ત રહે છે. બપોરે તે આ અનાથાશ્રમમાં દાખલ થયો ત્યારે તેની શારીરિક તપાસ કરાવતાં ડાક્ટરે એને અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે તેનો રોગ અસાધ્ય હોઈ તે મરણને યોગ્ય માંડ મારો. પરંતુ યોગ્ય માનવત્વ અને દયાળી તે સાધારણ રીતે હાલવાય કરી શકેલો થયો છે. એની સંભાળ રાખવામાં અને સુધુષા કરવામાં બંધુભાવથી અન્ય અનાથો જે ઉત્સાહ રાખે છે તે પ્રશંસનીય છે. ખરેખર બંધુભાવનું એ દ્રવ્ય આદર્શરૂપ છે. બીજા અપંગ અનાથ હાલમાં જ આપ્યો છે અને તે એક કારિયાવાડી વણીકનો પુત્ર છે. જેમથી તેના પગ એકપર એક એ પ્રમાણે વળી ચોંટી ગયા છે. ” દાન મેળવવાં જાહેરજનરો દ્વારા આપવાની એ આશ્રમની પ્રકૃતિ નવીન છે. ” ૨૫૦ રૂ. માં અમર નામ ”, વૉલન્ટીયરોને આંદ. એ. સમિતી આપિકારીઓનાં હિસાબ દર્શાવે છે. પરંતુ માન ને નામની લાલચ કરતાં ઉચ્ચ પદોપકાર પ્રતિષ્ઠા દાન આપવા લેવામાંજ પુણ્ય છે એમ હમે માનીએ છીએ. માત્ર માનની લાલચ આપવી ઉત્તમ પદ નથી. કહો જોઈએ તેવું સતોપકારક નથી, તેની પાસે રાકડા ૩.૩ હજાર પચ માંડ હશે. પચ ૩.૧૦ હજારનું મકાન છે એ સતોપકારક છે.

અખૂર

દેવતા આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૩૭૫ ૧ ના રૂપિયા ૧.

તદન વનરૂપનીની જ બનાવટ દોઢાંથી ઓછુ પણ જાતની પરજ
પાળવી પડતી નથી.

કુદરતી આવેલી કમતાકાતને ઘણી સજાકીથી યોગ જ દિવસોમાં
સદંતર નાશુકારકર છે.

અખૂર દોરત આપનાતું અપૂર્વ સ્થાપન છે. દરત સાર લાવે છે,
પાચનશક્તિને મુશ્કારે છે અને કમરજુલકિતને વધારે છે.

ગ્રીસ વર્ષો ધર્મા વધારે વધારે મળતી હોય અને લાખો સદિ-
શીશ કોની કીર્તિના મજબૂત રતંગો છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાતોની બરઆદ થતી હાલગીને મુશ્કારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાતોમાં થતી કંચકર લૂહોનાં માણં પરિણામને આનેદુગ
ગિનાર આપી આરોગ્ય અને ઉત્કર્ષને જન્મે રક્તો પાતાવનાર આ
પુત્રાંગી જુદી જુદી દય જાણાઓનાં મળી આજ સુધી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાંચવામાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે અલેજ પત્ર લખી તે મંગવી લ્યો. જેમ. તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પેસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

- વળી વિદ્યા તણાં અંકુર, ખીયાં જોડથી આજે. (૬)
- સકળ સ્થળમાં સદા આનંદ, રહેા પ્રસરીજ જેનાથી;
થયા અતિ લાલ ને ઉપકાર, ભરત ભૂમિનેજ જેનાથી. (૭)
- અનુપમ 'રામરાત્ર્ય' સમું, ક્ષિતિજ જે એવું કહેવાયે;
તે ક્ષિતિજ રાત્ર્યના નૃપતિ, કિરિટ ધારણ ક્રિયા થાયે. (૮)
- અહો ! ધન્યભાગ્ય ભારતનાં, ઘેરા વિપદ ધરી અવસર;
મિરાજે જ્યોર્જ પંચમ તખ્ત, વધ્યો આનંદ તો અનહદ. (૯)
- નિર્વતા વિશ્વતા તેનું, કરો હમેશ પ્રીતે રક્ષણ;
મહિમા એહનો ઉત્તમજ, વંધારો સૂર્ય સમ નિશાનિ. (૧૦)
- અચળ અગલ રહેા એનો, સુપથ વ્યાપક બધે યાચો;
વિવલ્લના વાવડો ફરકી, રહેા સર્વત્ર દિશાઓ. (૧૧)
- અખુટ રિક્તિ અને સિદ્ધિ, તણી પ્રાર્થિત પ્રભુ બક્ષો;
વિમળ ચેતન, રણા ઉનાત, કુશળ શુદ્ધિ વળી બક્ષો. (૧૨)
- રિપુ સઘળા કરો નિર્મળ, વિજેરી મુંડ તે સૈનાં;
કરો દક્ષિણ તેમની શક્તિ, રહેા સંકલ્પ કુખેના. (૧૩)
- અમરવેશી સખો પરિવાર, આપો વિશ્વના સ્વામિન!
કુશળ, આરોગ્ય, રાજ સમાજ; સન્નિધર રહેા નિશાનિ. (૧૪)
- મિરાયુ: એમનું જીવન, બનો અત્યંત શ્રેયસ્કર;
કૃપાની વૃદ્ધિ વરસીને, રહેા શાંતિ નિવાસ હરદમ. (૧૫)
- મતારથ મન-ઉર્મિના, પૂરણ કરને જગત આધાર;
"હવે બાહુ જ્યોર્જ ને મેરી," 'હરિ' આશીસ જ્વલનપ્રકાર. (૧૬)

પારડી.

તા. ૩-૧૨-૧૧

} હરિભાઈ શાહાભાઈ વશી

યમુના તટની, સંધ્યાકાળની શોભા. (માસિની)

ગંગા સખી સાથે હું સાંજ સમયે યમુના, નિરખ્યાં નજ મુખીત શિખરો મન્દિરોનાં,
પાસે યમુના આ ઘોષ ધ્રુ ધ્રુ કરે છે, નીર ગમ્ભીર બેઠું મ્મ ભયું ઉજળે છે,
મુન્દર જળમાં આ રોલતી દેખ દોડી, ચીરી જળ ઉંડું જાય છે જો તે દોડી,
થકેલો મૃદિ આ પશ્ચિમે જઈ છુપાયો, જળ દળતો ધનુ પુર્ણિમાનો પ્રદાયો,
શી મુંદર સન્ધ્યા પાળીમાંથી દિશી છે, ભૂરા નજ પડ્યાં તારણ રોલતા છે,
લલકરે રંગો નાનિકાં નાવ ઢેલી, પડ્યાં પ્રિતિ ઘોષા પાણીમાં જળ.મેદી,
રણુજી રણુકાશ આરતીના થયા જો, ગેળી નાદો આ સંખના વાણીયા જો,
જળ પશુ આ પ્તમ્યુ શાન્તતા સર્વ જાણી, ઘડી ભર જગ વિસર્જ પાપ ઘટિત વિરામી.
હાથરસ, તા. ૩૦-૧૧-૧૧] "નવમં"

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ વચસી પસ્યુષાતે ।
તયોર્યત્સત્ત્વં યતરદ્વૈર્જાયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હસ્યસત્ ॥

પ્રાચ્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જાની (જનાય) જાનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણનાં જ્ઞેય છે કે, સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્યુષાતે) પરસ્પર એક બીજાને દર્શાવતી રૂપરૂપ કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્ત્વમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં (જ્ઞાયમાનઃ) ખૂબ અધિક છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષાય કરે છે, એ (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું દાન કરે છે.

પુનઃ ૧ હુ

જાનેવારી, સન ૧૯૧૨

અંક ૭ સે.

રાજ-રાજેશ્વર-રાજ્યાભિષેક

(રાજ-ગજલ-કબાલી)

- વિવિધ રાજ્યો જગત્તામાં, મણિપુર અગ્રણ્યમાં જે; (૧)
- અમલ જેનો અધિક જગ્યો, અતિ ઉત્તમ મનાવું જે. (૨)
- નદિ ચુર્યાસ ન્યાં ચાતો, રહે તપોજ દમેશો. (૩)
- અવજ સત્તા રહી વ્યાપી; જગત્માં જેની હમેશાં; (૪)
- સદા શાંતિ અને યુગ્મો, અંબે વિશેષ બેનાથી; (૫)
- વંશમ, લાખ, લાગી, નિર્ભયતા રચેપાઠ હેતુ જેનાથી; (૬)
- અદ્વૈત હેન્સાદ ન્યાં મળતો, નદિ લવરેશ ન્યાં ખાતો; (૭)
- પીનાં જળા ઘાટ એક ઉપર, અજ ને વાદ તો ન્યાંથી; (૮)
- અજ, હિંમત પ્રમાણે ન્યાં, અમે તે ધર્મને પાળે; (૯)
- નથી હરકત તેમાં ન્યાં, ખરે! નદિ કાલ તો ખાતો. (૧૦)
- દુનર ઉદ્યોગ, કળા, કાશ્યમ, જેનાથી ખીખાં આજે;

- વળી વિદ્યા તણાં અંકુર, ખીટ્યાં જેદથી આજે. (૬)
- સકળ ક્ષયમાં સદા આનંદ, રહ્યો પ્રસરીજ નેનાથી;
થપા અતિ લાભ ને ઉપકાર, ભરત ભૂમિનેજ નેનાથી. (૭)
- અનુપમ ' રામરાજ્ય ' સમું, ક્ષિપ્તિજ ને એવું કહેનાયે;
તે ક્ષિપ્તિજ રાજ્યના નૃપતિ, ક્ષિપ્તિ ધારણુ ક્રિયા થાયે. (૮)
- અહો ! ધન્યભાગ્ય ભારતનાં, વડે પિવાહ થઈ અવસર;
મિત્રાજે જ્યોર્જ પંચમ તખ્ત, વધ્યો આનંદ તો અનહદ. (૯)
- નિયંતા વિશ્વના તેનું, કરો હમેશ પ્રીતે રક્ષણુ;
મહિમા એહનો ઉજવળ, વધ્યો સર્વ સમ નિશાદિન. (૧૦)
- અચળ અમલ રહ્યો એનો, સુવસ વ્યાપક બધે શાશ્વિ;
વિજયનો વાવડો ફરકી, રહ્યો સર્વત્ર દિશાએ. (૧૧)
- અખુટ સિદ્ધિ અને સિદ્ધિ, તણી પ્રાપ્તિ પ્રભુ બક્ષા;
વિભળ વૈભવ, ઠળા ઉન્નત, કુરાળ શુદ્ધિ વળી બક્ષા. (૧૨)
- શિશુ સધળા કરો નિર્ભળ, વિખેરી ઝુંડ તે સૈનાં;
કરો ક્ષીણુ તેમની શક્તિ, દહો સંકલ્પ દુષ્ટોના. (૧૩)
- અમરવેલી સમે પરિચર, આપો મિશ્નના સ્વામિન !
કુશળ, આરોગ્ય, રાજ સમાજ; રાજેશ્વર રહ્યો નિશાદિન. (૧૪)
- ચિરાયુઃ એમનું જીવન, બનો અમંત શ્રેયસ્કર;
કૃપાની શ્રદ્ધિ વરસીને, રહ્યો શાંતિ નિવાસ હરદમ. (૧૫)
- મનોરથ મન-ઉર્મિના, પૂરણુ કરને જગત આધાર;
“ હવે બહુ જ્યોર્જ ને મેરી, ” ‘ હરિ ’ આશીસ જ્યનજ્યકાર. (૧૬)

પારડી,
તા. ૩-૧૨-૧૧

} હરિભાઈ ડાહ્યાભાઈ વશી

યમુના તટની, સંધ્યાકાળની શોભા. (માસિની)

ગયો સખી સાથે હું સાંજ સમયે યમુના, નિરખ્યાં નહ સુખીન શિખરો મન્દિરોનાં,
પાસે યમુના આ ઘોરા ધુ ધુ કરે છે, નીર ગમ્ભીર વ્હેતું મદ ભયું ઉછળે છે,
નુન્દર જળમાં આ ડોહાતી દેખ હોડી, ચીરી જળ ઉડું જામ છે જો તે દોડી,
શદ્ધિઓ રૂપિ આ પશ્ચિમે જઈ છુપાયો, જળ હળતો ઇન્દુ પુર્ણિ માનો પ્રકાશયો,
શી મુંદર સન્ધ્યા પાણીમાંથી ડિસે છે, બુરા નમ પડમાં તારણ ડોહના છે,
લવંગરે રાગો નાવિકાં તાવ ઢેલી, પડતા પ્રતિ ઘોષો પાણીમાં જામ બેલી,
રણુરણુ રણુકાર આરતીના થપા જો, ગેળી નાહો આ સંખના વાણીવા જો,
જળ પણુ આ પ્તમ્યું રાત્રતા સર્વ જમી, મડી ભર જળ કિસકું પાપ શંતિ વિરામી.
હાથરસ, તા. ૩૦-૧૧-૧૧] “ નવમ ”

ઉપસર્ગોત્સર્ગ

(ત્રોટક)

ધરતી પ્રીત કે શુદ્ધ નિત્ય જતાં, ધરી વીત જતું અનીતિથી સદા;
 ધરી જ્ઞાન જતું મુદ સંગ રહે, ધરી જ્ઞાન જતું મુખ માગતજે—
 ધરી ધર્મ જતો મન ભુટ થયે, ધરી રામ જતી અપકૃત્ય વડે;
 ધરી શુદ્ધિ જતી બહુ બોજનથી, ધરી શુદ્ધિ જતી નકિ શોક યત્રી—
 ધરી શાન્તિ જતીજ અનુષ્ઠિત વરે, ધરી કન્તિ જતી વ્યભિચાર કરે;
 ધરી નેક જતો ખદેર ચલે, ધરી રેક જતી નિજ વેણ ગમે—
 ધરી યોગ જતો શિખ લંગ થયે, ધરી ગુણ જતાં નિય સંગ રહે;
 ધરી શ્રેય જતુંજ અધીર ધરે, વળી પુણ્ય પગે અપકાર કરે—
 મુંબઈ તા. ૧૨-૧૧-૨૧] મુંબસાલ પી. દાશી (જોડાદકર)

સત્યનું મહાત્મય.

(૫)

શાસ્ત્રોનાં વચનો.

સત્યની જે એક કસોટી આપણા આત્મિક ગુણ મનુલભવાને આપી છે તે સૂચવવામાં આવતી અનેક કસોટીઓમાં સર્વોત્તમ છે. મુખ્ય દુઃખનાં લક્ષણ તરીકે સર્વ પર-વશં દુઃખમ્ સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ॥ અર્થાત્ જેટલી પરવશતા છે તેટલું દુઃખ છે, જેટલું આત્મ-વશ છે તેટલું સુખ છે એમ અસાધારણ દીર્ઘદૃષ્ટિથી જાણવાને તારતમ્ય નીચલા શ્લોકમાં આપ-શાસ્ત્રના જે અધિપતિ કહે છે કે

યત્કર્મ કુર્વતોઽસ્ય સ્વાત્પરિતોષોન્નતરાત્મનઃ ।

તત્પ્રયત્નેન કુર્વાતિ વિપરીતં તુ વર્જયેત્ ॥

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૪, શ્લોક. ૧૧૧

અર્થ—જે કામ કરવાથી તમારો અંતરાત્મા (કોનસ્કન્સ) ઝસમ થાય તે કર્મ પાતપૂરક કરવું અને તેવાથી વિપરીત કર્મનો ત્યાગ કરવો.

આજ સત્યની સર્વોત્તમ કસોટી છે. ખીચ અને ફેંપેન્સર તેમજ લોક અને લુભતા અન્ય અનુયાયી શ્રીસ્મૃદ્ધે મનુના અંતરાત્મા અર્થાત્ "કોનસ્કન્સ"ને માનવા નથી. પરંતુ હવે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને તેથી એક ગ્રીજ છે તે સ્વીકારવા લાગ્યા છે. દુઃખ અને અસત-વાદીઓને અંતરાત્મા દેખાતું નથી તેથી અંતરાત્મા જેવી વસ્તુ નથી એમ કહેનારાઓને જે ઉત્તર છે કે દુઃખ તથા અસદ્ગતિઓને પણ અંતરાત્મા તો છે, માત્ર તે બહાર ગાદી મળું છે. દીરખોશીવાથી પીડાતો દરદી અન્નભોજન ન કરે તેથી જ્વરાગ્નિ જેવી વસ્તુ નથી એમ જેમ સિદ્ધ થવું નથી તેમ અંતરાત્માનું પણ જાણવું. તેને શુદ્ધ અને નિર્મલ રાખવું હોય અને

વિશેષ કરીને એ રંગ રહિત પારદર્શક બીજને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત કર્યું હોય છે તો તેના જેવી સત્યાસત્ય, ન્યાયાન્યાયનો સપાટામાં સંપૂર્ણ નિર્ણય કરનારો એક બીજો ન્યાયાધીશ નથી ! જે બાબત પોતાપર અજમાવાય તો પોતાને ન પસંદ પડે તે બીજાપર અજમાવવામાં આવતા પસંદ નહીં પડે એવો વિચાર કરીને, તેજ પ્રમાણે વર્તનારો અવશ્ય સત્ય પક્ષમાં હોય છેજ. ઇશુ ખ્રીસ્ત Do unto others as you wouldst be done by (જેમ તમારું પોતાનું થવા તમે અંતરાત્માથી ઇચ્છો તેવુંજ બીજાને કરો) તે બીજા શબ્દોમાં મનુષ્યજાત હોય દર્શાવે છે.

અહો ! મનુષ્યગણને સત્યની કેવી પ્રશંસા કરી છે ! કહે છે કે “ જેમ મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, આકાશના તારા ગણોમાં સૂર્ય, સરીરમાં શિર તેમજ ધર્મમાં સત્ય ઉત્તમ છે. ” (આ શ્લોક મનુની કેટલીક પ્રતોમાંજ મળે છે.)

અનેક સ્થળે મનુ સત્યનું ગાયત્રી ગાય છે. એવા અધ્યાયના ૨૩૭ માં શ્લોકમાં કહે છે કે, યજ્ઞો ઽનૃતેન કરતિ અર્થાત્ અસત્યથી યજ્ઞનો પશુ હાય થાય છે, અર્થાત્ કર્મ માત્ર નિષ્ફલ જાય છે. આઠમા અધ્યાયમાં (શ્લો. ૧૩) કહે છે કે જે સભામાં સત્ય જોડવાની હામ ન હોય તો ભડે ઘેર ઊનામાના બેસીરહો, પરંતુ જાણો તો, સત્ય જોડવું (સમાધાન પ્રવેષણ વ્યવસ્થા વા સમંજસમ્) કરણ કે સત્ય ન જોડવાથી તેમજ અસત્ય સાંભળી મૃગા રહેવાથી પાપી થવાય છે ! વળી એ આદિ રાજર્ષિ ઉમેરે છે કે “સભામાંજ સભાસદોના દેખતાં ધર્મ અધર્મથી, સત્ય અસત્યથી નષ્ટ થાય છે ” (અર્થાત્ જે સભાસદો મુગે મહોડે અધર્મ અને અસત્યનો જન્મ થવાદે છે તે સભાસદો ઉપરોક્ત પાપથી પોતે નષ્ટ થાય છે) (અ. ૮ શ્લો. ૧૪).

જે સઘળી સભાઓમાં સભાસદોને આવા શપથ આપવામાં આવે તો અસત્યનું સામાન્ય આગ્રામાનના ટાપુઓમાં પણ આવડવું કહિં પડી જાય ! મનુ લગવાનને અસત્યપ્રક્રિયામાં પણ ભુડી ભુજાની આપનારાઓ ઉપર તો સૌથીવધુ તિરસ્કાર છે. મહર્ષિ તેમને શપથ આપે છે (અને તે સત્ય છે) કે “પાશોથી બદ્ધ તે સો જન્મ પર્વત પીડાય છે.” ઇશ્વરને હાજર “જણી જે જોડીશ તે સાચું જોડીશ” જેમ ઇશ્વરપ્રીતર ટ્રાઈમાં હીંદુને સોગલ જાળડી જવા કહે છે. તેને બદલે જે દરેક ઉપરોગી સાક્ષીને જનજ પોતે ઉપરોક્ત મનુસ્મૃતિનો શ્લોક ગંભીર વંદને કહી સંભળાવે, તો તેની ઘણી વિશેષ અને ચમત્કારિક અસર થવાનો સંભવ શું નથી ? મનુસ્મૃતિમાં અસત્ય જોડવાનું પણ વિધાન છે ખરું પરંતુ એ શ્લોકો સ્પષ્ટ પ્રદિષ્ટ, તથા ઉપરોક્તથી વિરુદ્ધ હોવાથી તેને ત્યાગજ કરવો ઉચિત છે.

પ્રાચીન શાસ્ત્રકર્તાઓએ અસંદર્ભિત યત્ન પંચી પરંજનમાં જે શિક્ષા નિર્મિત કરી છે તે અર્વાચીન શાસ્ત્રોએ ઓછી કરી નથી. એ સતોજનક છે. પુરાણકારોએ અત્તાની લેખિ સીધું ન સમજે તે કાશ્યપી અથવા અમે તે કાશ્યપી, તેમને અધર્મચરણ કરતાં અટકાવવા ૨૪ નરકોની કલ્પના કીધી છે. તે નરકોનું ભુગોલમાં તેમજ ખગોલમાં કશું વર્ણન કે ‘સૂચન’ મળતું નથી, તેથી તે કલ્પનાજ હોવી ભેદછે. પરંતુ ભુગોલ તથા ખગોલનાં અત્તાની લેખિને અધર્મ તથા અસત્ય જોડતા અટકાવવા માટે જે નરકો સત્ય તરીકે મનાવવામાં પુરાણકારોને ઝાઝી અડચણ નહીં તેઓએ તો તે સત્યજ માન્યાં અને પુરાણકારોએ ઘણી ભુદ્ધિમતાથી અસત્ય જોડનારાઓ ભયંકર ૨૪ નરકોમાં પણ સૌથી ભયંકર એવાં ત્રેવ નરકમાં પડાશે. એમ કહ્યું છે !

ને નરક પોતેજ સત્ય ન હોય તો તે સત્ય તરીકે ખખવાતાર પોતાનાજ લખનાં પ્રમાણે કયા નરકનો અધિકારી થાય એવો વિપરીત થઈ શકતો પ્રશ્ન બાબુએ રાખનાં, આમાં હેતુ ઉત્તમ સમાયો છે, તે સ્વીકારવું પડશે. અસત્ય સાથી મહાન્ અર્ધર્થ છે તેથી તે માટે નરક સાથી ભવંકરજ હોવું જોઈએ.

શ્રીમદ્ ભાગવત કહે છે કે, “ બુખાની, દાન અથવા લેવડદેવડમાં અસત્ય બોલનાર મંત્રણ પછી “ અવીચિમાન ” નામના નરકમાં જો પેળન ઉંચા પર્વતના શિખર ઉપરથી ઉઠી પડે છે. આ નરકમાં પત્થરની ભૂમિ જ્યાં જેવી ભાસે છે, તેથી તે અવીચિમાન કહેવાય છે. ” (શ્રીમદ્ ભાગવત, સ્કંધ ૫, અ. ૨૬, શ્લો. ૨૮) પુરાણકારો હમેશાં સત્યનો પક્ષપાત કરતાં એ તેમને ન્યાય આપવા સારૂ કહેવું જોઈશે. પુરાણોના દેવા વિષ્ણુ સુદાં અસત્ય બોલે છે એ શોકજનક છે, પરંતુ એ કાંઈ દીવાસો છે કે, અસત્ય બોલનારા, ગમે તેવા મહાન્ દેવ હોવા છતાં, તેમને પણ કાંઈને કાંઈ શિક્ષા જરૂર સહન કરવી પડે છે. અસત્ય બોલના માટે રાગ હરિશ્ચંદ્રને પણ ઉદર વૃધ્ધિનો ગેર લાગુ પડ્યો છે. તેને પુત્ર આપનાર વરુણને પ્રતિજ્ઞા અને શરત પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર યત્નમાં પોતાના પુત્ર રેહિનને આપતો નથી, અને હજી મારા શહિતને દાંત નથી આવ્યા, હજી બાલક છે ક્યાંદિ અસત્યોથી ઉડાવ્યા કરે છે. અતે જ્યારે હરિશ્ચંદ્ર બીજાના પુત્રને વેચાતો લઈ તેનો યત કાંઈ ત્યારેજ તેની ઉદરવૃધ્ધિ મટી એવી શ્રીમદ્ ભાગવતના નવમા સ્કંધમાં વાત આવી છે. જો કે એક દોષ મહાત્મા બીજને ઉમેરવા જેવી આ વાત થઈ છે, તોપણ શાસ્ત્રમાહાત્મા એ અર્વાચીન પુષ્પ એવાં પુરાણોમાં પણ અસત્યનું અત્યંત ખંડન જોવામાં આવે છે.

ચંદ્રગુપ્તનો મંત્રી અમાત્ય યાચુક્ય પોતે સત્યની મૂર્તિ ન હોતો. તેનું બીજું ઉપનામ કુટિલ છે, અને તેનું નીલિશાબ્દનાં “ કોટિલ્ય શાસ્ત્ર ” એવાં અન્ય નામથી પ્રખ્યાત છે. તે વિપરીત તેઓ સત્યના સૈથી પ્રેમી નજ હોવા જોઈએ એટલું સ્પષ્ટવાય છે પરંતુ સત્યની પ્રશંસામાં તો તેમની બેઠી મળવી મુશ્કેલ છે. તેઓ કહે છે કે,

સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વીયી સત્યેન તપતે રવિઃ ।

સત્યેન યાતિ વાયુશ્ચ સર્વે સત્યં પ્રતિષ્ઠેત ॥

યાચુક્ય નીતિ, અ. ૫, શ્લો. ૧૯.

અર્થ:—પૃથ્વી સત્યથીજ ધારણ થાય છે, સૂર્ય સત્યથીજ તપે છે, વાયુ પણ સત્યનેજ લીધે વાય છે અને સર્વમાં સત્યજ પ્રતિષ્ઠિત છે.

પરમાત્માનાં સત્ય સનાતન મહાનિષ્કેષે અટકે છે, તેજ પૃથ્વી સૂર્ય તથા વાયુ આદિ મહાન્ તત્ત્વો અને દેવોની યતિ તથા કૃતિનું ખરૂં કારણ છે તે ઉપરાંત રસોડામાં યાચુક્ય મુંદર રીતે દર્શાવે છે. સત્યની શ્રેષ્ઠતાની સંગતિ તેઓ સમસ્ત સંસ્થિની ગતિની નિમ્નમિત્રતા સાથે કરે છે ।

કિંજ પુરાણમાં શંકરતા મુખમાં ચિત્રાચીનાં ત્રત મહાત્મ્યની વાત મુકવામાં આવી છે. તે ત્રત મહાદેવનાં શબ્દોમાં “ અત્યંત ગુપ્ત હોવા છતાં ” તેઓ પાર્વતીને કહી સંભળાવે છે. તેની અંતર્ગત મુગ્ધી અને પાર્થિવ વચ્ચેના મુંદર સંવાદ આવે છે. તે સર્વે સ્પષ્ટ કલ્પિત છે, કારણ કે, મુગ્ધી પશુ કાંઈ બોલી શકે નહીં. એવું જોઈએ સંસ્કૃત તો ભાષાસાગ્ર મહામહો-

પાધ્યાયો નથી બોલી શકતા, તે જે મૂંગલા મૂંગલીઓ બોલતાં થશે તો બેઝશું શું? સત્ય એ વાતો છે કે તે હસપત્નીને અથવા પૈતૃત્રમાં બોલતાં પણ પાત્રોના જેવી સુબોધક વાતોઓ છે. તેનો કેટલોક ભાગ સાર રૂપે અસત્ય તરફ દોરવા જેવો છે. તેમાં સત્યનું મંડળ ઉત્તમ રીતે કરવામાં આવ્યું છે. કલ્પિત હોવા છતાં સારાંશની વિસ્તૃતતા ન્યુન થતી નથી. ઉપરોક્ત મહાદેવોક્ત વાતોના સારાંશ એ છે કે પારધિને મૂંગલી એવી પ્રતિષ્ઠા કરીને બાધ છે કે હું તારે હાથે ધ્વંસ મતાં પહેલાં મારાં કુટુંબને મળી આવું. તે વિચાર કરે છે કે “હું પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે પારધિને ત્યાં ‘બેઝશું’ તો પ્રતિષ્ઠા ભંગ થાય છે. સ્ત્રી, પુત્ર અને પોતાનો નાશ પણ બહેતર છે પરંતુ સત્યનો ત્યાગ ન કરવો. કારણ સત્ય છોડવાથી કલ્પપર્યંત શૈશવ તરકમાં રહેવું પડે છે.”

સત્યેનાર્કઃ પ્રતપતિ સત્યેનાપ્યાયતે શનિઃ ।

સત્યેનામૃતમુદ્ગતમ્ સત્યે લોકઃ પ્રતિષ્ઠાસિ ॥

એ સ્ત્રોક મિંગપુરાણકાર મૂંગલીની છલ ઉપર, શંકર દ્વારા, દેખીતી રીતે ચાલુક્યમાંથી ઉતારી—મુખારીને મુકે છે. તેનો અર્થ લગભગ ઉપર કહેા તેવોજ થાય છે. તેથી ફરીથી ભાષાંતર આપતા નથી.

ધણક શ્રદ્ધાનુ બંધુઓની એવી માન્યતા છે કે એકાદશી આદિ મતો કરવાથી અસત્ય આદિનાં સ્વભાવો પાપો નાશ થાય છે. તે માન્યતાને ઉત્તેજન આપનારી વાતો કેટલાક આધુનિક ધર્મશાસ્ત્રના પ્રયોગમાં છે એ ખેદનતક છે. એવી માન્યતાથી તો અસત્યને ઉત્તેજનનું મળે એમ છે. પરંતુ એ માન્યતા સત્ય નથી તે “વતરાજ” જે વ્રત ઉપર પ્રમાણુભૂત અથ ગણાય છે તે પરથીજ સિદ્ધ થાય છે. “વતરાજ” માં ૨૫૪ કથા છે કે “સત્યવારી હસાદિ સદ્ગુણ ધરાવનારનેજ વ્રત ફલે છે.” લોકો તો સદ્ગુણો વગર ફલ મળે તે આશ્ચર્ય કરે છે । અને તેઓ તદ્દન ગેરવાળખી પણ નથી. સદ્ગુણ હોય તો વ્રતની આવશ્યકતા પણ જાણી રહેતી નથી, કારણ કે સદ્ગુણનાં પુણ્ય ફલોં પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતાંજ નથી. સત્ય એ છે કે એકાદશી આદિ તો રથૂબ વ્રતો છે. તેનો મૂલ હેતુ કલ્પ્ય શરીરને નિરોગી કરવા માત્રનો હશે અને તેની હવે અન્યુક્રિં કરવામાં આવી છે. ચક્ષુ અને સત્ય વ્રત તો સત્ય છે ! અને તે કાંઈ જેવા તેવા શાસ્ત્રનું નહીં પરંતુ વેદનું વચન છે. યજુર્વેદમાં કથું છે કે,

અગ્ને વ્રતપતે ચરિષ્યામિ તત્ત્વકેયં તમેરાધ્યતામ્ ।

દ્વદમહમનૃતસત્યમુપૈમિ ॥

યજુર્વેદ અ. ૧; મં. ૫.

અર્થઃ—હે પરમાત્માન્ ! સત્ય ધર્મોચરણ પ્રાપ્ત થાય એવું સત્યનું વ્રત અનુશીલ કરવામાં અને સદાપ યાચો । તે વ્રત પ્રમાણે હું અવરણ વર્તીશ, તેમાં અને સંપૂર્ણ સદાપ કરો ।

નિશ્ચય, સત્ય વ્રત કરતાં કાષ્ઠપણ વ્રત વિતરં હેલું અશક્ય છે. જેને સત્ય જ્ઞાન થાય ત્યાં જ સત્ય વચન બોલે તેને ખીજા કશા વ્રતની અપેક્ષા નથી. તેમજ જેવામાં તે નથી તે ગમે તેટલાં વ્રત કરે તેને તે નિષ્ફલ છે. એમ અનેક વ્રતનો મહિમા જાનારા પુરાણગ્રંથો પોતે સ્વીકારે છે. છતાં શ્રદ્ધાનુ પ્રજા તેના એક ભાગને માની અંકુચિ કરે ખીજા ભાગ જણે સાંભળ્યો જ ન હોય તેમ છોડી દે છે ।

મદાભારતમાં સત્યનો મહિમા કેવો છે તેનું આગામી અંકમાં અવલોકન કરીને આ લેખ સમાપ્ત કરીશું.

વેદની ઋચાઓમાં શું પ્રાચીન હીમયુગનું વૃત્તાંત છે?

વિદ્વાન્ બાલ ગંગાધર તિલકે, ટ્રિકાકારની દ્રષ્ટિથી “ આર્યન ” તથા “ આર્ક્ટીક દેશોમાંથી આર્ય-સહ્યદ્રી વેદક ” નામક પુસ્તકો લખાયાથી, વેદાર્થ કરવાની દૈશીમાં ઘણું પરિવર્તન થઈ ગયું છે. અમુક સિદ્ધાંતનો પક્ષ કરીને નાનુસાર અર્થાર્થાંતર કરવાની દૈશીમાંથી મર્યાદાજ નથી મુદી ગઈ છે. અતિ પ્રાચીન કાળથી વેદના અર્થ વિષે મનમંદ આશયો આવે છે. વેદની ઋચાઓમાં કશું નવા સદિગ્ધ અર્થોનું સ્પષ્ટીકરણ કરનાર નાન પ્રથમ ઋષિ તે ભગવાન્ પારશ્વર્ય છે. અને નિમ્ન ઉપરની પોતાની કલિદા નિષંદુમાં તેઓ તેમના સમયમાં વેદાર્થ વિષે જે પક્ષ દત્તા એમ સ્વીકારે છે. તેમનો પોતાનો પક્ષ એ દત્તો કે, વેદમાં ઐશ્વર્યાનું પ્રતિપાદન છે; તે કલિદાસ નથી, પરંતુ દેશકાલમાં એકરસ એવું દૈશીય જ્ઞાન માત્ર છે. તેમના મનથી વિરુદ્ધ જોયો દત્ત તેમને તેઓ “ અતિદાસિષા ” કહે છે. દેખીતી રીતે પુરાણ મર્યાદા અંતિદાસિકાનો પક્ષ લીધો છે. અને ઉત્તરોત્તર આચાર્યો નવા પડિતોએ વેદને આધારે પાનપોતાના વિચારોનું મૂલન કર્યું છે. દરેક તેની મોઢળી ઋચાઓમાં પોતાના વિચારનો અર્થ, નેહ, જોગી અથવા ધારી રાખ્યા છે !

સાધવાચાર્ય મૂર્તિપૂજા જોઈ શક્યા છે. મહીષરાચાર્ય શાશ્વત્વામ મન જનારી રાખ્યા છે; ડૉ. રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર પણ તથા મનુદિસા તેમાંથી કાઢી રાખ્યા છે; પ્રો. મેક્સ મુલરે તેમાંથી હીનાધીઝમ, અર્થાત્ વસ્તુધર્મવાદ અને ઉત્તરમધ્ય-મધ્ય ઐશ્વર્યામાંથી-જન કરતા દક્ષિણ તરફ આવેલા આર્યો પંજાબમાં સિંધુ અને સરસ્વતી ઉપર સંસ્થાનો વસાવના નવા પરમાત્માની હીજાને દેવજન માનના દોવાનું આપણને જનાવું છે. મી. રોમેશચંદ્ર દત્તે ઋગ્વેદના બંગાદી ભાગોનાં ભાગે પ્રો. મેક્સ મુલરનું અનુકરણ કર્યું છે. સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીએ મુખ્ય કરીને પ્રાચીન કાલના પારશ્વર્ય તથા વેદને દેશકાલ અદિ બાધિત કેવલ સત્ય જ્ઞાનનાં પુરાવક નરિક માનીને, તેનાં વસ્તુવેદનું તથા ઋગ્વેદના પ્રથમ સાત મંડલોનું ભાગોતર કર્યું છે. રા. તીલકે વેદમાં આર્યોને ઉત્તર દિશા પ્રદેશમાંથી તે પ્રાંતોમાં હીમયુગ પ્રવર્તવાથી જોગા શીત ભાગો તરફ પ્રયાણ કરવું પડ્યું તેનું છે એમ કહ્યું વર્ણવે છે, અને દબે સ્થાથી છેલ્લા વેદાભાસી બેંગ્ગારના વિદ્વાન્ શેલ્સ-જનર મી. ડી. પરમશિવ આધારે The Riks or Primaval Gleams of Light and Life નામક દાતવ પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકમાં, મી. તિલકની ધર્મરીથી જે ઋચાં આગળ વધીને, વેદમાં હીમયુગનું વર્ણન છે એમ સિદ્ધ કરવા સવિસ્તર પ્રયત્ન કર્યો છે ! આ લેખકનો અદ્યતન તે પુસ્તકનો સાર માત્ર આપવાનો છે.

મી. પરમશિવના વિચાર અનેક સ્વીકૃત સિદ્ધાંતોથી અલગ વિરુદ્ધ છે કે તે વેદ માનનારી જનસમાજમાં સ્વીકારવાનો સંભવ થયો અદ્ય છે. તેમના મન પ્રમત્તે આદંબમાં જ્યારે હીમ

હતું. અને પૃથ્વી મનુષ્યથી અનિવાર્ય હતી તથા ધીમે ધીમે બરફ ઝાગળીને નક્કર સ્તરો કે જેના પર ચનરૂપિત તથા મનુષ્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે, તે ઉત્પન્ન થતી ગઈ, તે સમયના કુદરતી દત્તિદાસનું અધિઓએ પ્રત્યક્ષ જોયું હતું તેઓએ મનુષ્ય કથાણુર્થ વૈદિક ઋચાઓ દ્વારા પ્રગટ કર્યું છે. પુરાણોની અંદર સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સંબંધી જે આશુન વાર્તાઓ છે તે ઋચાઓની પણ પૂર્વે જગતની જે સ્થિતિ હતી તેનું આલંકારિક વર્ણન કરે છે; બે કે વર્ણન ઋચાઓ પછી કર્યું છે, પણ વર્ણન છે ઋચાની પૂર્વેની સ્થિતિનું, એ મી. પરમશિવનો સિદ્ધાંત છે.

પૌરાણિક વાર્તા ઝીંચી છે કે વૃત-આદિ (સર્પ) પૃથ્વીને ગળી ગયા ત્યારે તેણે વિશ્વકર્માને તેના ઉદ્ધાર કરવા વિનંતિ કરી. વિશ્વકર્માએ પૃથ્વી, આંતરિક્ષ તથા આકાશ એ ત્રણે રથોએ દેવતાઓ ઉત્પન્ન કર્યાં. વૃત-આદિ સાથે યુધ્ધ કરીને પોતાની શક્તિનો યત્ન કીધો તથા પરિણામે જલમાં ગતિ, તથા પૃથ્વીમાં ગરમી આણી. એ યત્ન કરીને તથા એ યત્નમાંથી મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેણે પૃથ્વીનું કસપ સાથે લગ્ન કર્યું. પ્રથમ તો પૃથ્વી એ લગ્નની વિરૂદ્ધ હતી અને સમુદ્રમાં ડુબી જઈ આત્મચાત કરવાના લગ્ન આપ્યો. પરંતુ અંતે પરણી અને જણી.

ઉપલાં ઉખાણાંનો ઉત્તર.

મી. પરમશિવ ઉપરાક્ત વાત આલંકાર છે એમ સમજાવે છે. અને કહે છે કે પૃથ્વીને ગળી જનાર વૃત-આદિ તે બીજી કાંઈ નહીં પણ હીમનું પડ-સ્તર છે. પૃથ્વીના હીમયુગમાં આ અજ્ઞાતિ કરનાર હીમનાં પડો ઘણાં પ્રચંડ હોય છે. તે અનેક રીતે સર્પના મુથુ તથા ગતિને મળતા આવે છે. તે પહોડો અને ડુંગરો જેવા હોય છે અને જ્યે ઝાગળતા જાય છે તેમ સર્પ ઝૂંટી સરતા જાય છે. કવિ શેલી અને વિરાનવેત્તા ટીડને પણ હીમના ડુંગરો (ગ્રેશીયરો) ની સર્પ સાથે તુલના કરી છે. તે વચનો મી. પરમશિવ ઉદ્ધૃત કરે છે. મી. પરમશિવનું કથન બે સત્ય હોય તો તેમાં એક બાધ આવે છે. તે સમયે સર્પો હતા તેની શી સિદ્ધિ છે ? અને હોય નહીં તો તુલ્યની અનુપસ્થિતિમાં તુલના કેવી ? દેવના ઉપાદેક વિશ્વકર્મા તેણે તે સર્પને નષ્ટ કીધો તે કાંઈ નહીં પણ પૃથ્વીના ગર્ભમાંની ઉજ્જ્વળતા જ હતી, અને તેના પુત્રો દેવો તે બીજા કાંઈ નહીં પણ એ ઉજ્જ્વળતાથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્વાલામુખી પર્વતો છે ! ! ! સોની, લુહાર, સુથાર આદિ પાંચાલ સાતિનાઓ, જેઓ વિશ્વકર્માથી પોતાના મૂલ ઉત્પન્ન થયેલા માને છે તેઓને નવો મૂલ પિતા, બે આ વાત સત્ય હશે તો, શોધવા નીકળવું પડશે ! વળી દેવતા માનનારાઓને પણ તેમની મૂર્તિઓ તથા જગીઓ છોડીને, જ્વાલામુખીઓની શોધ કરાવવી પડશે ! કસપ તે બીજા કાંઈ નહીં પણ પૃથ્વી દેવીના પતિ સર્પ છે. જ્યારે તેનાં ગર્ભમાંની ઉજ્જ્વળતા ૩૫ વિશ્વકર્મા, તેના પિતા ૩૫ છે. તે દેવીનાં દુષ્યાણુધી પિતા (વિશ્વકર્મા-ગરમી) જ્વાલામુખી પર્વતો (દેવતાઓ) ઉત્પન્ન કરે છે. જે પર્વતોમાં મુખમાંથી નીકળતો પ્રવાહી (લાવા), હીમના ડુંગરો (સર્પો) ને નષ્ટ કરે છે; તેથી જલની નદીઓ બહેવા માંડે છે. પૃથ્વી ફલદુપ થાય છે; અને પૃથ્વી અંતે પોતાના પતિ સર્પને પાછી લેતે છે. જ્વાલામુખીની પ્રવાહી (lava) થી ભૂમી અસાધારણ ફલદુપ થાય છે એ તો પ્રસિદ્ધ નિયમ છે.

ઈંદ્ર પણ જ્વાલામુખી જ છે !

પુરાણોમાં ઈંદ્ર અનેક સ્ત્રીઓ સાથે વ્યભિચાર કરવાની વીગતવાર વાર્તાઓ આવે છે.

આની વાતોઓની પ્રીતિઓ સમીક્ષા કરે છે, તારે જુના વિચારના મહામહોપાધ્યક્ષને, તેના બચાવ કરતાં બહુ બારી પડી જાય છે. તેઓ જાણીને આનંદ પામશે કે હવે તેમને બચાવ કરવા માટે બેભુનું કસવાની જરૂર રહી નથી. હવે તો સૌથી નિર્ધારિત અને છે. તે બ્યભિચાર કરે એ કુછતી રીતે અશક્ય હતું. તે દેવ કે મનુષ્ય નથી, ચેતનજ નથી. પરંતુ જડમાં જડ એવા જ્વાલામુખીનું નામ છે, એમ મી. પરમશિવનું કહે છે.

સોમરસ તે ધાસલેર છે!!

હવે સોમના વર્ણનો છે. પરંતુ વેદના સોમ તે સાધારણ રીતે અને ખાસ કરીને શ્રેષ્ઠ સમુદાય કરે છે તે સોમવંશી નથી. તેના સમર્પનમાં ઋગ્વેદના દશમા મંડલની એક ઋચાનો અર્થ તેઓ આપે છે. યથા—“ તેઓ એક છોડને છુંદી તેના રસ કાઢી પીએ છે. ને ધારે છે કે હમે સોમપાન કીધું, પરંતુ જે બાહ્યજોને જે સોમ રિવે જ્ઞાન છે તેનું કંઈ પાન કરવું નથી ” મી. પરમશિવની શોધ પ્રમાણે એ સોમ તે પેટ્રોલીયમ, બાહ્યપુમેન છે! સોમરસ પીવાથી અમર થવાય છે, એમ કહેવાય છે, પરંતુ જો તે પેટ્રોલીયમજ હોય તો તો મરી જ ન જાય છે! એ પણ એક જાતની અમરતા તો છે! પેટ્રોલીયમ તથા સોમમાં જેટલુંક મળતાપણ છે. ઉશ્વમાં વેલક શુભો છે.

ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ અને જગતી.

સોમના ત્રણ પુત્રો તે ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ અને જગતી કલા છે. એ ત્રણ પુત્રો પણ તે દવાથી પણ દગ્ધા એવા હાઇડ્રો-કાર્બન ગાસ માત્ર છે! તે ત્રણ ગાસ તે, અતુકમે, માર્શ-ગાસ, એસ્ટીલીન, અને એથીલીન છે. ગાયત્રીનાં હંદ તે એસ્ટીલીન જાનના મોટરકારમાં વાપરવામાં આવતો સ્પીડીટ છે એવી મી. પરમશિવની કલ્પનામાં કિમિત્ત પણ સત્ય દસો તો સંધ્યા ગાયત્રીનું શું યજ્ઞે એ વિચાર કરતાં કંપારી છુટે છે!

સોમ તથા હંદ વચ્ચેનો સંબંધ.

સોમ (પેટ્રોલીયમ) તથા હંદ (જ્વાલામુખી) વચ્ચેનો સંબંધ મી. પરમશિવ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—“ વેદકાર ઋગ્વિદ્યોએ પોતાના વર્તમાન પુત્રોના સામાર્થ્યે એ સત્ય પાઠ દીધ્યો છે કે, પેટ્રોલીયમથી જ્વાલામુખી પણ અંશમાં વજ્રમાં રહી શકે છે. પેટ્રોલીયમની પાછળ પાછળ જુઓ ઘોઘ પેડે જ્વાલામુખીની પ્રતીતિ પહોંચાય છે.”

વિશ્વ પણ “ લાવા ” જ છે! તેના અવતારો એ પ્રાકૃતિક તારવો છે!

વિશ્વકર્માથી બસવત્તર ગણાતો વિશ્વ-એ બેસાલીક લાવા છે! “ લાવા તે વાયુરેવા છે”. એ ભેખમાં હમે વેદિક જ્ઞાને આધારે વિશ્વ સ્ફુટનું નામ છે એમ કશું હતું. તે મારે જ્ઞાન આધાર દેતો, પણ મી. પરમશિવનો આધાર ગુસ્તરવિજા છે.

વિશ્વ ઉપર એક આખું પ્રકરણ પુસ્તકમાં રોક્યું છે. એક બીજા પ્રકરણમાં રસ અવતારોને પણ મી. પરમશિવે ઉપગ્રહ દીધા છે! મદરાસ રામચંદ્ર olivine basalt નામના એક જડ રસાયણિક દ્રવ્ય શીવણ બીજું કશું નથી! કિલોસ પર્વતની ૪૦૦૦ ફીટ ઉપર મદલ માંઘન રાજ પોતાનું શિર રાખે છે તેની આંખ નીચે ગ્રમ જન્મ્યા હતા એ કથા તેઓ તે ઉપર પદાર્થ માત્ર દેવાની પુષ્ટિમાં આપે છે. એ પદાર્થ લીલા પત્થર જેવો છે, અને જમીનની હવરપાનાં સકલ

પ્રાકૃતિક-જડ તરવો તેમાં છે ! અને કૃત્રિમ જમીનમાં તે જોવામાં આવે છે. જે કૃષ્ણને હમેશાં શ્યામ કહેવામાં આવે છે તે નદીઓ સાથે ઘસડાઈ આવતો “એલ્યુવીયમ” માત્ર છે !

વેદમાંજ કુદરતી અને વિશેષ કરીને જ્વાલામુખી પર્વતોની ગતિઓનાં વર્ણન છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ ખ્રીસ્તીઓનાં આઠ ટેરેમિટમાં પણ એજ વર્ણન છે, એમ અંધકાર કહે છે.

બાંબળેજ કહેવાની જરૂર છે કે, વૈદિક ઋચાઓનાં આ અર્થ અંતર્ગત વિચિત્ર અને અમાન્ય છે. વેદની અમુક ઋચાના અર્થ કરતાં બીજી ઋચાઓ સાથે જે અસંબંધિત નંયછે તેનો મી. આયરે કશો ખુલાસો કરવાની જરૂર નેધ નથી, કે તકલીફ લીધી નથી. એટલુંજ નહીં કિંતુ એનિહાસિક દ્રષ્ટિથી પણ તે મહા અસંભવિત છે. જે કુદરતનો તરવોનું વર્ણન માત્ર હતે તો ઋષિઓએ સીધે સીધું કેમ નહીં લખતે ? અલંકાર માત્ર શા માટે વાપર્યાં ? કેંઈ સમજી ન જાય એજ તેમની મતલબ હતી શું ? પ્રાચીન કાલના કાષ્ઠપણુ આર્ષ વિદ્વાનોએ તેની આપાત્ત અર્થ કેમ ન કંપ્યાં ? તેઓને તો જે પ્રાયમિક કાલની વિશેષ સમીપ હોવાથી તેની અત્યંત ઘણી વિશેષ માંહીતી હોવી જોઈએ. વેદના હાલ જે અર્થ સામાન્ય પડિતો કરે છે તે સર્વથા યથાર્થ નહીં હોય, પરંતુ પ્રાચીન કાલના અર્થ પણ અસત્ય હોવાનું કશું પ્રમાણુ મી. પરમશિવ આપી શક્યા નથી. માત્ર થોડાંક તરવોનાં રંગરૂપ તથા ગુણુમાં કિચિત્ મજાતાપણુ આવવાથી, તેજ રામ, કૃષ્ણ, શ્યામ, ધર્મ આદિ છે, એ અનુમાન કરવું એ સાદસ માત્ર પ્રતીત થાય છે. એક મહાન ધર્મપુસ્તકની મરકરી કરવા જેવુંજ આ તો લાગે છે. એ દેવતાઓના સંબંધમાં જે વાર્તાઓ છે તે સઘળી જોડી દે છે; તે વાર્તાઓ અલંકાર રૂપે અર્થાંતર કરવાનો પણ તેથી અવકાશ રહેતો નથી. જ્યાં સુધી એ વાર્તાઓને મી. પરમશિવના મૂલ અર્થો દ્વારા ન સમજાવી શકાય ત્યાં સુધી એમની થીપરી અમાન્યજ ગણાવી જોઈએ. તે છતાં તે એટલી નૂતન, વિચિત્ર તથા હીમ્મતઝરી છે કે નંદાનોએ તેનો તિરસ્કાર ન કરતાં તે પર વિચાર કરવો અવશ્ય ધટે છે.

વેદમાં અનેક રથો પરમાત્માનાં ગુણુનું યશોગાન છે, તેમની શતિ પ્રાર્થના અને ઉપાસના છે, એ સઘળું શું બધું ‘લાડ’ ‘વેસાલ’ અને ઘાસવેટજ છે ? હમે ધારીએ છીએ કે જે મનમાનસ અર્થ કરવાની પુરતી છુટ આપવામાં આવે તો, મોગલ ખાદશાહોના સમયનો ઇતિહાસ પણ ખગોલ શાસ્ત્રનાંજ સિદ્ધાંતો ગૂંઠી રીતે છે, એમ સિદ્ધ કરી શકાય. અકબર તે સૂર્ય, બેન આઠ મોગલ રાહેનશાહો તે તે સૂર્યના ઝોહ; ટાડરમલ, ખીરમલ, માનસિંગ આદિ તે ઉપ-ઝોહ ચંદ્રો ઇત્યાદિ કેમ નહીં ? જ્યાં સુધી મી. પરમશિવ આપર સમસ્ત વેદનું ભાષાંતર પોતાની થીપરીને અનુસરીને ન કરી શકે ત્યાં સુધી તે તેમના કચન પર ઝાંઝું વળત મુકી શકાય એમ હજી નહિ. એવું કાષ્ઠપણુ પુસ્તક નથી કે જેનો અર્થ આદે તે નહીં થઈ શકે, માત્ર અર્થ કરવાની આપખુદ સત્તાની સનહ મળી જતી જોઈએ ! જે સૈદ્ધી મી. પરમશિવે પોતાની થીપરી ઉત્પન્ન કરી છે તે તેઓએ એક ગંભીર મરકરી રૂપેજ બહાર પાડી હોય એમ પાછળથી-ખજર પડે તોપણુ હમને તેમાં બહુ આશ્ચર્ય થશે નહીં.

આપણી સ્નાનક્રિયાનો થયેલો અનર્થ.

આર્થ મહાભતિની એક અનુપમ વિશેષતા, તેમનો સર્વદા સ્નાન કરવાનો આચાર છે. ખીટ કોઈ જાતિના ધર્મમાં નિત્ય સ્નાન ઉપર ભાર મેલ્યો નથી. જગતી સરીરની બાહ્યશુદ્ધિ કરવા સારું સ્નાન કરવાના લાભ સાંપ્રત 'હાથડને' પ્રગટ કીધા તેની અતિ પૂર્વે, આર્થો તો તે વિધિ અમલમાં લાવી ચૂક્યા હતા. એ વિધિ એટલો તો સાર્વજનિક છે કે ઘોડાજી હોં-દુઓ નિત્ય સ્નાન કર્યા વગર રહેતા હશે. કકડવી કંડીમાં પણ તેઓ ન્હાયા વિના રહેતા નથી. ઠડે નહીં તો ઉંહે પાણીએ; પ્રથમ પ્રકરે નહીં તો પાછલે પહેરે પણ ન્હાય તો છેજ. સિખા સંધ્યા વિનાના લગભગ ધર્મ સંહિત થઈ ગયેલા કેટલાક કહેવાતા કેળવણીવાળા પણ મુરોપમાં હોય છે ત્યારે ત્યાં પણ સ્નાન કર્મ તો કવચિત્તજ વિસારે છે. કામધંધી પરવારીને પાછા કરતાં સાંજે સ્નાન કરનારા તો હવે ઘોડા રહ્યા છે, જે કે તે સાધકાદિનું સ્નાન સવારના સ્નાન કરતાં પણ કદાચ વિશેષ લાભદાયી છે. તોપણ સવારનું સ્નાન તો સમગ્રા કરેજ છે, અને તેના લોપ થવાનો સંભવ નથી. સ્નાન વિના ભોજન કે સ્પર્શ ન કરવો એ પ્રતિબંધ હવે શિથિલ થયો છે, તોપણ અને એમ શીઘ્ર સ્નાન તો યોગ્ય કરેજ છે. તાલપર્ષ કે આર્થોનું સ્નાન એ દીવસની શેષ ક્રિયાઓનું અનિવાર્ય ગણ્યપરિપૂર્ણ છે. એ ઉત્તમ સંસ્ક્રામણે આર્થ માત્ર અભિમાની છે. પશ્ચિમના દેશોમાં ખાસ કરીને ગરીબ વર્ગને સ્નાન કરવા લગ્યાંવવા સારું, આરોગ્ય માટે ઉત્તરગતાં મ્યુનીસીપેલિટીઓને જાહેર સ્નાનાલયો (પબ્લીક બાથો) બંધાવવાની જરૂર પડી છે, ત્યારે આ દેશમાં તેની જરૂર પડીજ નથી. ગરીબમાં ગરીબ લોકો અને ચોરા તથા ખદ્મકો પણ જ્યાં સ્નાન તો અવસ્ય કરે છે ત્યાં સ્નાનાવધી જરૂર શી ?

શોક એટલેજ છે કે આ સ્નાનનો મૂલ હેતુ બહુ અંશે ભૂલી જવામાં આવ્યો છે. તે એક આરોગ્ય અર્થેનું શારીરિક કર્તવ્ય છે, તે વિસરી જઈને તેના અવનવા અટપટા હેતુજ માની લેવામાં આવ્યા છે. તે એક કર્મને બદલે ક્રિયા વસ્તુને સ્પર્શે નાર્ક, યજ્ઞ પડ્યો છે. ધણાખરા તો એમ ન કહી શકાય કે નાશો નથી તેટલા સારજ નાહો છે. "કાચાંની બારીકી" નો જાણે લાલ લેતા હોય, સાફીના પોંજામાં નાશો હતો તેના સમ્પ્રાપ્તિ સોગળ ખાઈ શક્યાંજ લોકો માટે લાગે ન્હાવાનો દેખાવ કરે છે. તેમનું સ્નાન કાષ્ઠમાં ભલે સ્નાન કહેવાય, પરંતુ આરોગ્ય-શાસ્ત્રમાં તો તે જલ પ્રશ્નજનન કહેવાશે. જગતી મત્ત દુર કરવો, પત્નીનાથી પુરાવણાં ચામડીનાં હિંદો ઉઘાડ્યાં, ચામડી મુલાળી. રાખતી, ઉષ્ણ વા શીત જલતા સ્પર્શથી શરીરને કિચિત્ આનંદ આપવો એ હેતુ તેમના સ્નાનમાં હશે તો ગૈરજ છે. નહિતો સંધ્યા નહીં ધાવ સંધ્યા નહીં ધાવ તો ખરાશે નહીં એટલા સારું સ્નાન ધાવ છે. ધણા તો ખાળમાં નહાવાં જતાં જે કટાણું ખોં કરે છે તેજ તેમની સ્નાન પ્રતિની રૂચિ બનાવી આપે છે.

પરંતુ સ્નાના સ્નાનવિધિ માટે કેવા નિરરકરયુક્ત વિચાર ધરાવે છે તે એક અભ્યાસ કરવા લાયક ખીના છે. કોઈ મિત્ર સવારમાં કોઈ કામસર તેડવા આવે તેને મગનાર કહેશે કે હજી તો "સાગું ન્હાવાનું છે." જાણ દીકરાન કહેશે. કે "ન્હાઈ નાંખ" "ન્હાઈ લે."

જાણે કે પરાણે કરવાની, અને વીજળીના ચમકારા અને આખના પત્તકારા જેટલી વેળામાં તે કરી લેવા નાંખવાં જેવી હોય ને ! કેટલાક બને તેમ વહેલા નાહી લે છે, કેટલાક બને તેમ મોડા રોજી થઈ ગઈ છે, રોટલી ટાઢી પડે છે, ઓછીસ જવાનો વખત થઈ ગયે છે, એમ બાબડી જીમ પાડવા માંડે ત્યારે ન્હાવાનો નિશ્ચય કરે છે. વહેલું તેમજ મોડું સ્નાન કરનાર એક સરખા ઠપકાને પાત્ર છે. કારણ પ્રથમનો, એક કપડું કમરડાથી કરવાનું કામ પાછળથી નીચત રહે તે સાર વહેલું પતાવે છે, બ્યારે બીજો, પણ પેલા પહેલા પેઠેજ તે કામ આતંજનક નહોં કિંતુ કેવલ તકલીફનું ધારે છે, પણ તે કારણસર એક બ્યારે તેને ઝટપટ નીવેલા થાય છે, ત્યારે બીજો તેનાથી દુર ભાગે છે, અને રોજ કંઈ પ્રાણ આવે છે ત્યારેજ ખાળપ્રવેશ કરે છે ! ઉભયના સ્નાન સંબંધી વિચાર તો એકજ રાશિના છે—માત્ર વ્યક્તિગત પ્રકૃતિ બેદને લીધે, વર્તન વિરોધનો ભાસ થાય છે.

સ્નાનની ક્રિયા તથા તેનું સાહિત્ય અને સામગ્રી પણ રમરણ કરાવવા યોગ્ય છે. કેટલાક તો જે ખાળમાં બેસે છે તે તેમની પસંદગીથી પણ નાનો હોય છે, અને તેમાં પણ કેટલાએક વળી સાથે પોતાના નાના છોકરાનો અજગ્ય કુટિયાથી, તેને ઉભો રાખી કે ખાળામાં બેસાડી સાથે લાગે ન્હવડાંથી દે છે. બહાર કુંડી મુઝી અંદર પોતે હીમ્મત કરીને પગ મૂકે છે. ખાળ પણ એવો આરસપહાણનો કે શાનો હોવાથી એવો લીસો હોય છે કે ધણી, પગ મુકતાં સાથેજ ધરતીમાતાને ઉંઘા પડીને કરવાનાં તેને બદલે, ચત્તા પડીને સાંધાંગ દંડવત કરે છે, ને ન્હવાડવાનું છોકરું ને ન્હાવાની બાડી પણ સહાય બાવથી ઉંઘા ચત્તા થઈ જાય છે. ન્હાવા બેસતાં નહીં તો નાહીને છોડતાં કોઈને કોઈવાર લપસી ન જાયલા થોડાજ નંતીખંતતા હોડીયા હશે ! ખાળ કેવતા વસે એમને બેઝ તો માંગીજ લે છે ! ખાળમાં કેટલાક પાદસો મૂકે છે તે એવો નાનો હોય છે કે તે પર બેસતાં ગળુપતિરાજ ઉંદર પર બેસવાનો અથવા બાહ્યીકરની બેઠક પર આપણા શેઠ સવાર થવાનો આખા દેખાવ થઈ રહે છે ! બેસશે તે પણ કુદરતી રીતે ખાળ નહાના હોવાથી ધણું ખડું અદુકડે; ધણી તો એટલા સંકાયથી બેસે છે કે જાણે ગર્ભા સન માંડીને બેઠો હોય ને ! કેટલાક તો વળી કાંઈ જૂમિતિમાં શોધી ન જડે એવી અનિયમિત આકૃતિના પથરથીજ પાટલાને બદલે ચલાવે છે, એવો કે જો તેનો એતરપાળ શીવણ બીજે કોઈ ઘાટ થવા જાય તો બધા કંકડામાંજ પૂરા થઈ જાય, અને ઘાટમાં તો વાતાવરણજ રહે.

વધુ લીલા સાંભળો, ! નહારો તે પણ જાણે હનુમાન પર સનિવારનું તેજ ચડ્યું. કેટલાક નહારો તે ઘાળના ધણ દીવપર રડ્યા જશે, એટલે સુધી કે આંગણુની સામેની સરકારી જગ્યા નાચતા દૂદતા ઉપર, છંટાય કરી દેશે. કેવલ જાસના સુખકંતાં સ્પર્શને ખાતર આમ સ્નાન કરે છે. બીજા નહારો તે કોઈ પુર પાણીમાં, ગ્રણ ચાર પાંચ લોટામાં, માત્ર આમડીને જાન સ્પર્શિત કરવાનો તેનો દાવો મુકવવા—કોલેજમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ટર્મના દલાલ પૂરા કરવા કેમ માત્ર હાજરી પૂરાવતી વખતે હાજર રહે છે, તેમ—માત્ર ધરના દરતરમાં નાનો એમ નોંધાય તે સાર, તે પુરુષજ ન્હાય છે. અને ખડું જોતા, ન્હાય છે કેણું ? પોતે કે ધાતીયું ? કમમાં કમ પહેલું તો ધાતીયુંજ અને તેનું—“ એહું કરેલુંજ કમર નીચેનું દિશ ન્હાય છે. નાહીને ઉભા થતા. છોકરાને બાપ વદશે તે એમજ કે. “ તું આ નાશો કે વેશ કોઈ ? તારાં ધાતીયું તો પાછળથી ઠાઈ છે ! ” સરીરનાં અવયવો વખતે અણુનાથા રહે—

અને રહેલેજ-તેનો વાંધો નહીં ! ધોતીયા દેવની જલપૂજા દેહ કરતાં પહેલી યાવ છે. ધોતીયાના “ફીલ્ડર” (ગળણી) દ્વારાજ સ્નાન ઉત્તમ મનાયું છે. તેઓ કેના “શુભશાન્તિનિયમાનુસાર યાત્રક” છે કે પીવાનું પાણીજ નથી ગણતા પણ ન્હાવાનું પણ (ન્હાતાં ન્હાતાં) ગણે છે ! શરીરનાં અંગે અંગ ધસીને તે પરનો મેલ કાઢવો, ધસાદિ સ્વચ્છ પ્રાકૃતિક સ્વાર્થી હેતુસર નહીં કિંતુ પરલોક કલ્યાણાર્થ સ્નાન કરતા હોવાથીજ સ્નાનનો વિધિ આવો વિપરીત હશે ! માલીને ઉઠ્યા પછી દુઆથી દીવ ધસીને લૂછું તો મળેજ નહીં. ધણાં તો કલ્પોપદ નવાં પહેરતાં પંચીયાથીજ તેને બને તેટલું વાદળી જેવું જનમીને લુંછે છે, અને દીવપરનું પાણી પ્રવેશવાથી તે પંચીયું કુદરતી રીતે નરમ સેડીન જેવું પણ થોડી વાર પર્થત થઈ જાય છે. સેડીન વગર સેડીનનો લ્હાવો લેવાને આમ કરતા હશે. પંચીયાના નંધા વાગાથી અધુરુંપધુરું દીવ લૂછું પડે છે કારણ કે બાકીનું લૂછવાની જરૂર રહેતી નથી. તેટલામાં બાકીનું એની મેળે સુકાય જાય છે ! સૂર્ય અને વાયુ દેવતાઓ કૃપા કરે છે. દીવ લૂછે છે તે મેલ કાઢવા નહીં, પણ પાણી કાઢવા ! પાણીનેજ મેલ રૂપ સમજે છે. એમાં ન્હાનારનો કસર નથી. મૂલ હેતુ વિરમરણ થાય એમાં નવાઈ નથી. જ્યાં પોણું પાણી તો પોતીયું પત્તાજવામાં પણ થઈ જાય ત્યાં બાકીના પાણીમાં તો ચામડી ભીંજવા શીવાય બીજું શું થઈ શકે !

સ્નાતકનું પંચીયું પણ એક મહા આશ્ચર્યકારક ચીજ છે. “પંચીયાથીયું” એ શબ્દના અપભ્રંશ તે છે. પંચ હાય એટલે ૧૦ ખીલકા થયા. જો કે આટલાં બધાં ટુંકાં પંચીયાં હવે ઘણે ભાગે ખાસ કરીને સુખેષ્ઠ જેવા મોટા નગરોમાંથી નીકળી જતાં છે. તો પણ હજી નાના નગરોમાં ધનાઢ્યો પણ તેવાં વારંવાર પહેરે છે. પંચ હાય હાંબુ તે પહેાળું પણ પ્રમાણમાંજ હોય. તેમની સમજ પ્રમાણે જેમ પગરખીને ઘુંટીથી ઉપર જવાનો હક નહોતો તેમ પંચીયાને ઘુંટણુ નીચે લખાવાનો હક નહોતો. આમ તો રોજ પોતા સાથે પંચીયું સ્નાન કરે પરંતુ તેની શી ખુબી કે વારંવાર દવા કરવા છતાં જેમ વ્યાધિ બરાતો જાય છે તેમ અહીં મંલોઅહેદક નિત્ય સ્નાન છતાં, પંચીયામાં મેલનાં સીંદુરનાં ધરં પર ધર અદતાંજ જાય છે. સફેદનું પીણું, પછી માલ પછી કાળું એવાં અનેક રંગ તે સરજના રંગ પેઠે બાકે છે. ધણાંનાં પંચીયાં જોઇને તો તમે તે કેટલું જૂનું છે તે તેનાં પરનાં મેલનાં સ્તર તપાસીને કહી શકશો. લૂગ્યામાં લૂગ્યા અમલવાદી મીલ માલિક જેટલી કાંછ નાંખવાની હીમ્મત કરશે, તેથી તથ્ય ગણી કુદરતી કાંછ પંચીયાંમાંથી જડશે. તે જ માત્રમાં એટલું કડક થઈ જાય છે કે તે પોતાં પહેલાં ‘ફેડગેટ્ડ આયર્ન-શીટ’ જેવુંજ લાગે છે. જમીને હાય લૂછવાના નેપકીન, તેમજ ટાવેલ તેમજ રૂમાલ અને વળી, બ્લોટીંગ-પેપર તરીકે પણ એજ વાપરવામાં આવે છે. આથી તેમાં દરેક પ્રકારનાં ભોજનનો અંશ આવે છે. અને તે જેમ જેમ જૂનું થાય છે તેમ પ્રસાંદથી પવિત્ર થાય છે. આવું મેલું છતાં “ધોણું” તેથી પવિત્ર ! તે પહેરવામાં આવકા કે સગ નહીં !

સ્નાનનો હેતુ મત્ર માત્રનો નાશ કરવાનો છે એ જુલવાથીજ, સ્નાન કરનારાઓ મલીનમાં મલીન વસ્ત્ર પહેરતાં સંકલ્પ કરતા નથી. જેમીજર છે તે અમુક મલનાસક ક્રિયાની નહીં પરંતુ સ્વચ્છતા ક્રિયા-spirit of cleanliness ની છે, અને તે તેની ધ્વજ સ્થાપી થઈ તો પછી ક્રિયા તો એની મેળે આવશેજ. જો વસ્ત્ર મેલાં હોય તો તે ચામડી ચોંટી હોવા જેવું જ છે એ પીછાનવાની અત્યાવશ્યકતા છે.

આરે સ્નાનના મહા હેતુ જૂની જગ્યામાં આજ્યા હશે અને કેવલ સંધ્યાંભોજન કરવા સાથે તથા એક ધર્મકર્મ તરીકેજ તે કરવાની જરૂર છે એવો વિચાર પ્રથમ ફેલાયો હશે પછીજ નદી આદિમાં ન્હાવામાં યુલ્લેષ વિશેષ હોવાની કલ્પનાની ઉત્પત્તિ થયેલી હોવી જોઈએ. તે પૂર્વે નહીં. કેટલાંક ક્ષુદ્ર નિર્ણય પામે. માટે સ્મૃતિકારોએ એક પ્રાચીન સ્નાન બતાવ્યું છે. પ્રથમ તો સ્નાન એક આનંદદાયક વસ્તુ નહીં કિંતુ કડવી ફરજ થઈ પડેલી તે અરસામાંજ તે પ્રાચીન કલ્પાયું. એમ અનુમાન કરવાને કારણ મળે છે. કાષ્ટ સંબંધીના દેહાંત થાય, ત્યારે તથા સ્નાનક પ્રસંગે પણ સ્નાન ફરજિયાત છે. તેના આનંદને સટે શોક સાથે સંબંધ સાધ્યો છે તે પણ એજ સૂચવે છે. પૂર્વે આનંદ સાથે તેને સંબંધ હતો. પૂર્વે તે આનંદજનક હોવાથી વેલ્લટરી હતું, અને તે પ્રાણીથી કષ્ટકારક હોવાથી ફરજિયાત થઈ પડ્યું. આગળ જતાં તો કેટલાંક અનોખીન હીંદુ શાસ્ત્રોમાં અથવા નવીન રીતિ રીવાજોમાં તે દુધીયજ્ઞદાનનું શોક થઈ પડ્યું છે. કાંઈ પણ થયું તો બસ સ્નાન! અસ્પર્શ મનુષ્ય કે વસ્તુનો ગમે તેવો અમલગુનાં તરફપર માત્ર થવાથી તેટલા ભાગને જડલે આખા શરીરનું પાણી ભેડા સહિત-સ્નાન ને સ્નાનજ-દોષિત ભાગને ભડે ગમે તો સાબુથી સાફ કરી નાંખો; ગમે તો તેને તેજળથી બાંળી નાંખો; પણ નજદીકનાં નિર્દોષ અન્ય અંગો કે જેમને સ્પર્શ સાથે કશો સંબંધ નથી તેમને અને તે અંગો સાથનાં તેમનાથી પણ નિર્દોષ કપડાંને આવી શિક્ષા કરવી એ તો એકના અપરાધ માટે નિર્દોષ હજારને સજા કરવા જેવું થયું! જાણ્યું એ છે કે, અસ્પર્શ વસ્તુના સ્પર્શથી તે વસ્તુમાંનો દોષ એક અવયવમાંથી આખા શરીર અને શરીર પરનાં કપડાં, ઝગસામીનાં ગળ્યાં અને ગળ્યામાંનાં પાકીટ અને પાકીટમાંની ચીજોમાં પણ આવી જાય છે. તે એવો ભયંકર ચેષી છે, ત્યારે ખીજ દ્વાય ઉપર ચેષી છતાં તે એટલો ઉપલકોચ્ય અને સહેજમાં સમજી માની જનારો છે કે, માત્ર બહારની ચામડી ઉપર પાણી પડતાંજ ઠી અંદર પડેલો અને શરે દિશામાં ઉડેલો હોવા છતાં ક્યાં ક્યાં ભાગી જાય છે અને તેના પતોએ લાગતો નથી! સ્નાન પણ એક અમહારી એવંધ છે! સ્પર્શિતના રોગ જેવુંજ. જેવો રોગ તેવુંજ આપણે આપધ છે.

આ લખવાનો હેતુ, આપણા લોકો સ્નાનને કષ્ટકારી માની લેવામાં ગંભીર બૂલ કરે છે એમ બતાવવાનો છે. તે કષ્ટકારી થઈ પડેલા માટે તેઓ પરોજ ઉત્તરદાતા છે. શા માટે ધરમાં ચોળાન જેવા અનેક ચોરડાઓ હોવા છતાં એક સ્વતંત્ર સ્નાનાલેખ ન કરવું? જેઓ અતિ દક્ષિ છે તેમને વિષે હમે કહ્યું કહેતા નથી. જેમના ધરમાં અનેક ચોરડાઓ છે, પરંતુ સ્વતંત્ર ન્હાવાની ચોઈ નથી રાખતા-અને એવો ધણોજ મોટો વાગ છે-તેમનેજ આ પ્રસન્ન છે. જ આ નાની હોય તો આનંદો કરો: સ્નાન દરમિયાન તો વચ્ચેની ઉપાધિ જેમ ચોઈ હોય તેમ સાચું માત્ર સગવડ તથા ઝડપથી અંગ સાફ થાય એવી વ્યવસ્થાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. વળી આસા નથી એવું જોઈએ, અને વધારે પાણી વાપરવું જોઈએ. ચરીજ વર્ગે જો સાબુને ખર્ચ ન કરી શકે તો હાથે દીઠ ચોળીને પણ શરીર શુદ્ધ થઈ શકે એમ છે. મૃતિકાથી પણ થઈ શકે છે અને તે સુકા હુઆથી નેરથી લજીવું જોઈએ. કમમાં કમ દરેકને દુઆલ તો જોઈ હોવાજ જોઈએ. મોટાં કુંડોમાં વારંવાર તેમ હોતું નથી. અમરું દીઠ પર પાણી દોળવાથી પણ કાંઈક પણ લાભ તો થાય છે, કાંઈક શરીર શુદ્ધિ થાય છે, પરંતુ તકલીફનાં પ્રમાણમાં લાભ થતો નથી. જો જરા વિચાર એકાંત, અને સારી જગ્યામાં, સારા આસન ઉપર બેસીને, પુરતાં પાણીથી

તથા સ્વતંત્ર સાધુ દુઝાલ આદિ સામગ્રીથી સ્નાન કરવામાં આવે તો તે તકલીફ નથી પણ આનંદજન છે. બેઝન્ટી એવી વ્યવસ્થા કરવાની સ્થિતિ ન હોય તેમને સારું " જાહેર બાથો " બનાવવા લેઈએ. સ્થિતિવાનો પણ ઘણા મુંબઈ જેવાં મોટાં નગરો બાદ કરતાં દરિયો પડે સ્નાનની બાબતમાં વર્તે છે એજ શોક છે. પાણીના સ્નાનનો શોધક ગ્રીક તો એટલો બધો માન્યો છે કે જેટલો હાલાભમા શોધક રસાયણો તથા તેજ્યોનો પણ નથી માન્યો, છતાં સ્નાનના વિધિને તો તદ્દન કચરાપટ્ટી મસ્કરી જેવો કરી નાંખ્યો છે. દર્યાવેલા વિચારો કેળવાયલા વર્ગે તો સ્વધુદ્ધિથી જ સ્નાનના અહણ્ય ક્યાં છે. અન્ય વર્ગો પણ પોતાના રીતિ રીવાજોના હેતુ સમજીને તે હેતુઓ પાર પડે, એવી રીતે વર્તે એટલા સંસ્કૃત આ યોગી લીડીઓ લખી છે.

અગ્નેય મીમાંસક મહાત્મા હર્ષદ્ સ્પેન્સરનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

(ગત્રાંકથી ચાલુ -૨).

(લેખક, રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, બી. એ. બી. એસ. સી.-લેક્ચરર, મેજ ટ્રેનીંગ કોલેજ, વડોદરા.)

સ્પેન્સરને કેમ્બ્રીજ કે ઓક્સફર્ડ નહીં મોકલવાથી લાભ થયો કે નહીં તે વાત ઠીક મૂકી, હાલ તરત એણે શું કીધું તે લેઈએ. કાકાનું ચુલકશિક્ષણ છોડી પાછો ઝર્મી ગયેલાં સાં એક વર્ષ નકામું કાઢ્યું; પણ ખરી રીતે એઈએ તો આ વર્ષ કંઈ તદ્દન નકામું કાઢેલું નહીં શકાય નહીં, કારણ એ દુઝાલ યાત્રિકશાસ્ત્ર અને અજિતશાસ્ત્રના કેટલા પ્રશ્નોના એણે સ્વતંત્ર નવીન પ્રવાસા કીધા હતા, તેમજ ભૂમિતિમાં એક નવું પ્રમેય શોધી કાઢી પાછળથી તેને " સીવીલ ઇન્જનેર અને શીલ્પ શાસ્ત્રીના જર્નલ " નામના પત્રમાં છપાવ્યું હતો.

સ્પેન્સર પંતુજી તરીકે.

આ વર્ષ પછી એને પહેલ વહેલો વ્યવહારિક ધંધો કરવાનો વખત આવ્યો. જે નિશાળમાં એ પોતાના પિતાની દેખરેખ નીચે બાણ્યો હતો, તેજ નિશાળમાં એને ઉપશિક્ષકનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. એના પિતા જીએમ્સ સ્પેન્સરને, આગળ લેખું તેમ, શિક્ષકના ધંધા માટે બહુ ઉચ્ચો મત હતો, અને જો કે તે વખતે ઈંગ્લાંડમાં પંતુજીના ધંધા લશ્કરી અને બીજા ધંધા કરતાં ઘણો નીચો ગણાતો હતો, પણ જીએમ્સ સ્પેન્સરની તો કાર્યાલયની માફક અચલ શ્રદ્ધા હતી કે " માણસના શરીરને તોપને ગોળે ઉગ્રવી દઇ તેના ચૂરેચૂર કરી નાખવા કરતાં, તેના મગજને કેળવવામાં વધારે યશ રહેશે છે. એટલે પોતાના પુત્રને એજ પ્રિય ધંધામાં પ્રવેશ થયેલો જોઈ એ ઘણો ખુશી થયો. સ્પેન્સર જેટલો વખત અને કામ કર્યું તેટલા વખતમાં એણે હિતમ આદર્શશિક્ષક નીવડવાની દરેક શક્તિ ખતાવી આપી હતી. અધરામાં અધરા વિષયોમાં પણ બાળકોને રસ પડે એવી રીતે સમજાવ્યું આપી શકતો હતો. અને તેમને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપતો હોવાથી કાંઈ વખત શારીરિક શિક્ષા કરવાનો પ્રસંગ પણ આવેલો નહીં, એ

શિક્ષાથી એ તદ્દન વિરૂદ્ધ હતો. આ વખતે મળેલા અનુભવ ઉપરથી અને જાતે વ્યવહારમાં ખતાવી આપ્યાથી એણે પાછળથી “ જીવલણીની કળા ” ના પુસ્તકમાં શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચે કેવા સંબંધ હોવા જોઈએ તે બરાબર બતાવ્યું છે.

સ્પેન્સર રેલ્વેના ઇજનેર તરીકે.

પણ આ ધંધા એક વર્ષ જ ચાલ્યો. એકએક બીજી દિશામાં એની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ ફેરવાયો. આ વખતે લંડન અને બર્મિન્ગહામ રેલ્વે કંપની તરફથી એને માટે માગણી થઈ. જાણીતું તથા ધનસાસ્ત્રનો પોતાને શોખ હોવાથી રેલ્વે ઇજનેરીના ક્ષેત્રમાં વિશેષ ધરાં મળશે એમ લાગવાથી એ માગણી સ્વીકારી. આ કંપનીમાં એક વર્ષ રેલ્વેની માપણી વિગેરેનું કામ કર્યા બાદ બર્મિન્ગહામ અને ગ્રુન્સ્ટર્થપિર રેલ્વેમાં બદલી કરાવી ત્યાં દોઢ વર્ષ ગાળ્યું. આ મુદત દરમ્યાન ધંધાના દૈનિક કાર્ય ઉપરાંત સાસ્ત્રીય વિષયો ઉપર ડેટલાક લેખ લખી માસિકામાં છપાયા હતા અને એક “ વેગ માપક ” નામ શોધી કાઢ્યું હતું.

કદેક કદેક ઇજનેરી ખાતામાં લગભગ છ વર્ષ સુધી નોકરી કરવાથી, સર્વેન એમ લાગ્યું કે સ્પેન્સરની ધંધાની “ સાબન ” નક્કી થઈ ગઈ છે. પણ વખત જતાં રેલ્વેની યંત્રજ્ઞ લોકોમાં એાજી થઈ ગઈ, કંપનીએ લાગવા લાગી, અને અનેક માણસોની સાથે સ્પેન્સર પણ ધંધા બગરનો થઈ ગયો; એટલે અધ્યાવીસ વર્ષની ઉંમરે હતું એ કોઈ જગ્યાએ ટકાણે પડેલો નહીં. આ ધંધામાંથી પરવારી ઘેર પાછા આવી શું કર્યું તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો. લીમીટેડ રેલ્વે કંપનીના પ્રવર્તક અને ડીરેક્ટરો જે લુઆચ, ડેંગાઈ તથા ઘોટાળા કરે છે તેવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સ્પેન્સરને આજ સમયમાં થયું હતું, અને તેમની પૂર્વતાયુક્ત યુક્તિઓ તેણે એક નિબંધમાં પાછળથી પ્રગટ કરી હતી, જેથી ઘણી ચકચાર થઈ હતી, અને એના ઉપર “ બદનશી ” માંડવા પણ ધમધમીએ આપી હતી.

નોકરી ધંધા બગર બેસી રહેલો સ્પેન્સર.

એની પાછળી પ્રવૃત્તિ બેનાં ઘર આગળ ધધારહિત સમય કંઈ બર્ષ ગાળેલો નહીં. આ વખતે ઘણી પુરસદ મળવાથી વિવિધ પ્રકારના સાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો, ઘણું વિચારવા માંડ્યું, અને ઘણું વાંચવા પણ માંડ્યું. એજ અરસામાં સર. ચાર્લસ લાયલ કૃત “ લુસ્તર વિદ્યાના સિદ્ધાંત ” નામના પુસ્તકે એનું ઘણું ધ્યાન ખેંચ્યું. એ પુસ્તકમાં એને “ હેલીજવાર ક્રમશઃ પ્રગટીકરણનો સિદ્ધાંત (the theory of gradual Evolution) હાથ લાગ્યો. એ કે લાયલે તે એ સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ દલીલો આપી તેનો ત્યાગ કરેલો હતો. પણ સ્પેન્સરને તો વિરૂદ્ધ દલીલથી કંઈ અસર ન થતાં, એ સિદ્ધાંત મોહક લાગવાથી તેને આજી કીધો. એટલે આ વખતથીજ સ્પેન્સરને ઉદાંતિવાદ (Evolution Theory) નો અગ્રગણ્ય અવકાશ મળ્યો. ગણીએ તો સાહે. તે વખતે માત્ર કલ્પનાત્મકજ હોવા છતાં, અને પૂર્ણ સાબીતિને માટે નિર્બળ પ્રમાણો હોવા છતાં, સ્પેન્સરના કહેવા પ્રમાણે એના વિચારોની વજણ એજ દિશામાં હોવાથી, એને એ વાદ ઘણો પસંદ પડ્યો, અને જેમ ઘણાકને ખડનાત્મક પુસ્તક વાંચવાથી ખંડિત કરવા ધારણા વિષયનું મંડળ ચુરૂરી આવે છે, તેમ સ્પેન્સરને પણ આ વખતે થયું. રવજીવન ચરિત્રમાં પાછળથી લખે છે કે “ અમુક માન્યતા મઠણ કરવી પા ન કરવી તેનો આધાર જે તે વખતની માનસિક વજણ ઉપર હોય છે, તેવું આ બાબત અમુક પ્રમાણ છે.”

જેમ જેમ એના વિચાર પરિપક્વ અને હઠ યતા ગયા, તેમ તેમ પ્રવચિત ખ્રીસ્તી સંપ્ર-
દાયના ખાસ ચમત્કારો વિષેની એની યદ્દા એાછી યતાં યતાં, આખરે શૂન્ય યઇ ગઇ. આ પ-
રિણામ ચમત્કાર સામેની કોઈ ખાસ દલીલનું નથો, પણ એના ચાહુ વિચારો સાથે જે તે મા-
ન્યતા બધે બેસતી નહીં આતી, તેનો આખો આપ ત્યાગ થતો ગયો; પછી તે માન્યતા સનાતન
કાળથી ચાલેલી હોય કે આખી દુનીયાએ માનેલી હોય તેની રજ પણ પરવા એ રાખતો નહીં.

જે વખતે આમ એક ખાલુએ એનું માનસિક બળ વધતું હતું અને બીજા ખાલુએ
ધંધામાં નિબળ યયો હતો, તે વખતથીજ ભવિ મહાન કાર્યની જાણે અણબાણે એણે
તૈયારી કરવા માંડી હતી. માત્ર વીસ વરસની ઉંમરે તો એણે એનો પહેલો પેશામ જગતને
પહેંચાડી દીધો હતો, એટલે તે વખતે " સંસારની અને ધર્મની સ્થિતિ, તથા કેજવણી
સંબંધી કંઈક ચર્ચા " નામનો નિબંધ બહાર પાડ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં એટલે ખાવીસ
વર્ષની ઉંમરે " નોનફોર્ડોર્મિસ્ટ " પત્રમાં " સરકારનું વ્યાજબી ક્ષેત્ર " ઉપર ચર્ચા કીધી
હતી. પાછળથી આ બંને નિબંધને સ્વતંત્ર ચોપાનીવાંના રૂપમાં બહાર પાડ્યા હતા. પાછળથી
જે વિચાર સવિસ્તર ચર્ચા અને વિવિધ પ્રમાણસદ્દ એણે જગત્ સમક્ષ મૂક્યો હતો તે સંબંધી
આત્મચરિત્ર કહી દીધેલું હતું કે " સરકારના કાર્યનું વ્યાજબી ક્ષેત્ર પ્રગળા મહિમાહેના
વ્યાજબી હક જાગવવા પૂરતુંજ છે. "

સ્પેન્સર તંત્રી તરીકે.

પણ હવે કયો ધંધો કરીને, આજીવીકાનો સાધનો પ્રાપ્ત કરવાં એના વિચારમાં તે ધણો
શોકમસ્ત રહેતો. શિક્ષકના ધંધાનો એણે ત્યાગ કર્યો હતો, અને છજનેરી ધંધાએ પણ એનો ત્યાગ
કરેલો હતો. ભવિષ્ય બહુ આશા ભર્યું લાગતું નહોતું. કોઇ કોઇ વખત એમ લાગતું હતું ખરું
કે કલમના આધારે ઉપજીવીકાનાં સાધન મળી શકશે ખરો. આ મુશ્કેલુમાં અને ઉપજા કાર્યમાં
પાંચેક વર્ષ ગાળ્યા પછી, એના કાકાના કામને માટે લંડન જવાનું થયું અને બંને તો કંઈ
ધંધો પણ શોધી કાઢવાનો વિચાર કીધેલો હતો. સુભાગ્યે ધંધો પણ મળી આવ્યો, અને ઈ. સ.
૧૮૪૮ ની આખરે તે " ઈકોનોમીસ્ટ " નામના પત્રનો ઉપતંત્રી નીમ્યો, તેમજ
લંડનમાં નિવાસ કરવો એમ નક્કી કર્યું. આ જગ્યા ઉપર પાંચ વર્ષ સુધી એટલે ઈ. સ.
૧૮૫૩ સુધી રહ્યો. આ જગ્યાએ એને બહુ પસંદ નહોતી, પણ તેમાં બે મુખ્ય કારણ હોવા-
થીજ પસંદ કીધેલી. એક તો, એના ખર્ચ પૂરતી આવક, અને બીજું અવગણ કરવાનો ધણો
અવકાશ.

સ્પેન્સર અચકાર તરીકે.

આ જગ્યાએ મગેલી પુસ્તકના પરિણામે બે વર્ષમાં સ્પેન્સરે એનું પહેલું ઉપયોગી
પુસ્તક તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કર્યું. આ પુસ્તક તે " સામાજિક સ્થિતિશાસ્ત્ર " (Social Statics)
હતું. એમાં સંસારમાં માનવસુખની મર્યાદાઓ નક્કી કરવામાં આવી હતી, તથા પ્રાથમિક મર્યા-
દાની સવિસ્તર ચર્ચા કીધી હતી. ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં એટલે ત્રીસ વર્ષની કાચી ગણાતી, ઉંમરે
આવું ગંભીર પુસ્તક લખેલું હોવા જતાં તેમના મુખ્ય સિદ્ધાંત ઉપર ઘણી સ્વતંત્ર અને નવીન
ચર્ચા કીધેલી હતી. " ત્યાં સુધી અન્ય વ્યક્તિને કોઈ પણ પ્રકારે કંઈ હરકત ન આવે, ત્યાં

મુખી પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમાજમાં હરકાઈ કાઢી કરવાની છુટ છે. ”આવો સિધ્ધાંત અત્યંત સામાન્ય જનસમૂહને વિવશણુ લાગે તેમાં કંઈ નવાઈ જતું નથી. તેમજ એનાથી નીપજતાં ગર્ભિત અનુમાનો સમાજને નુકસાન પહોંચાડે એવાં લાગનાથી રપેન્સરને તે પુસ્તક પ્રચારમાંથી પાછું ખેંચી લેવાય તો ટીક એમ લાગ્યું હતું. અને તેથી એમાં ધણુ સુધારા કરી સમાજને વિદ્ય આપે એવી બાબતો કાઢી નાખી છેલ્લી આવૃત્તિ જાહેર કરી છે. રપેન્સરનાં પાઠ્યગ્રંથો બીજાં વધારે ગંભીર અને ઉપયોગી પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તક બહાર પડ્યું તે વખતે એને માટે વિરોધી ટીકાઓ ઘણી થઈ હતી; તેમજ સ્વાભાવિક રીતે એવાં પુસ્તકનો વાંચક વર્ગ થોડો હોવા છતાં એનો પ્રચાર પણ ટીક થયો હતો. આ બાબત સામાન્ય ટીકાકારોની નિરૂપણોગીતા બતાવી આપે છે. પણ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાથી રપેન્સરને જે ખરેખરો સંગીન લાભ થયો તે તો જુદો જ હતો. એથી એને તે વખતના શાસ્ત્રીય અને સાદાર જગત્ જોડે સારી જોળખાણ થઈ. કાવેન્ડીશના બેઝ અને ડેનેલ્સ જોડે મૈત્રી બંધાઈ. અત્યંત કદરૂપા મણુતા અને ઉત્તમ વાર્તાલાપ કરનાર (best conversationalist) તરીકે જોળખાયા તથા બહુ વિષ-જુદિમાન (versatile) જીઓર્જ હેની હાંધસ જોડે ગાઢ મૈત્રી બંધાઈ, અને પેલી ઉત્તમ નવલકથાકાર પુરૂષ નામ ધારણ કરનાર અને તે વખતે “વેસ્ટમીનીસ્ટર રીવ્યુ” પત્રના ઉપતંત્રીનું કામ કરનાર વિવશણુ બાઈ. જીઓર્જ એલીયટ જોડે પણ તેના મરણથીજ સુદેશી સહૃદય, સવિનય મૈત્રીનો લાભ પ્રાપ્ત થયો.

હમેશને માટે ઇંગ્લેન્ડ છોડી જવાનો વિચાર.

પહેલાં પુસ્તકથી આમ સ્વશક્તિનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળવા છતાં આ વખતે જાણ જણે શાથી એને ન્યૂઝીલેન્ડ જવાનો વિચાર થઈ આવ્યો હતો. ઇંગ્લેન્ડમાં રહેવાથી કે ન્યૂઝીલેન્ડ જવાથી લાભલાભ જુદી થાય તે નક્કી કરવા ટકા મુખી વિવશણુ મણુત્રી કરી બેઠા. મણુત્રીને પરિણામે ઇંગ્લેન્ડની તરફેણમાં માત્ર ૧૧૦ ટકા અને ન્યૂઝીલેન્ડની તરફેણમાં ૩૦૨ ટકા મળ્યા! રવ. રા. ગોલ્ડનરના ત્રિપાઠીએ પણ નોકરી કરવી કે સ્વતંત્ર વજીરાત તે બાબે આવીજ રીતે ટકાની મણુત્રી કરી હતી. મુલાખે ન્યૂઝીલેન્ડ જવાનું માંડી વાલ્યું. અને ઇંગ્લેન્ડમાંજ રહેવાનું નક્કી કર્યું. એનું પરિણામ શું આવ્યું તે તો જગત્ સમક્ષજ હોવાથી તે વિષે કંઈ કહેવાની જરૂર નથી.

રપેન્સરની લગ્ન કરવાની ઉત્કૃષ્ટતા અને તેની અશક્યવત્ શરતો.

એમનું જીવન લગ્ન સંબંધી એના વિચારો દર્શાવવા વગર અપૂર્ણ કહેવાશે. હાંદુનાં બાલકલ્પ તેને અકલ્પજ હતાં પરંતુ સુવાવસ્યા પ્રાપ્ત થતાંજ લગ્ન કરવાની તેણે અનેક સ્થળે પોતાના ગ્રંથોમાં તરફેણ કરી છે. પ્રેમ, યશ કે પોતા, કેમ ન પરણ્યો? તેનો ઉત્તર એ છે કે પરણેલી જાંઘળી માટે જે સામગ્રી બેઠજ્યે તે એની પાસે નહોતી. તે પોતા લગ્નની જાંઘળી પસંદ કરતો, પરંતુ સ્ત્રી તથા લાલિ સંતતિનું પોષણ કરવા જે ધન બેઠજ્યે તે એની પાસે નહોતું. તે કહે છે કે લખવાનો ધસળોશ કરીને હું તે પુરતું મેળવી શકું એમ હતું.

આ આવૃત્તિનું ચુલ્લારાત્રી લાખાંતર કરવામાં આ સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રનો લેખક શકાયો છે. અને યોગ્ય વખતે એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થશે. રપેન્સરના તત્ત્વદર્શનની પ્રવેશિકા પણ હુકામાં બહાર પડશે.

પરંતુ તેમ કરવા જતાં ઉત્તમ કૃતિના અથોલખવા રહી જાયે ! એવા અંતરહિત જગત રહે તે કરતાં પોતે સ્ત્રી રહિત રહે તે એને વધારે સર્વ લાગ્યું. ર્ષેન્સરની એક મહાન શ્રીસ્તુક તરીકે ગણના જમારે, યવા લાગી, અને એના અમેરિકન ભદ્રતાએ એનાં પુસ્તકોના જાહેર ખર્ચા, પ્રસાસા આદિથી કરેલા પ્રચારને લીધે, એના અચોતે ખપ વધવાથી એને તેમાંથી અતે નફો મળવા લાગ્યો, ત્યારે એની ધનિક વિપત્તિ તો દૂર થઈ; મરણ સમયે એની પાસે દીક પૂંછ હતી. પરંતુ તેની ખીજ આપણ એ હતી કે તેને એના સદ્ગુણયુક્ત સ્ત્રીની અપેક્ષા હતી કે જે મળવી મહા ક્ષતિ. એક તો એ કે, તેને સ્વરૂપવતી જોઈતી, અને સાથે વિદુષી તથા સ્ત્રીનાં લાવાણ્ય અને મૃદુતા પણ જોઈતાં પરંતુ તેને સ્ત્રીના સવચિત્તા, ઇલાદિ સામાન્ય દોષોથી રહિત સ્ત્રી જોઈતી. આથી એને કાંઈ કુવતી પસંદ આવતીજ નહીં; અધૂરામાં પૂરું તે એમ માનતો અને ને વિશેષારે સત્ય હતું કે ભણેલી અંગ્રેજ કન્યાઓ તો બદ્ધચરિત્ર અને કદરૂપી હોય છે, ક્રારણ કે તેમને કેળવણી આપવાની પદ્ધતિજ એવી છે કે જેના અસલ લાર નીચે તેમનું સ્વરૂપ કચડાઈ જાય છે. કેળવણીથી કુમારી તેને ડેરણ જેવી લાગતી-તેની, તેનાજ સમજમાં flat chest, ગાંધાજા જેવી આંખો, બેયડ કમ્મર ઇલાદિ બદ્ધચરિત્રીથી તે ત્રાસ પામતો. અતે એક દિને તેના મિત્રાએ એને વધાઈ આપી કે “ તારે માટે એવી કન્યા શોધી લાવ્યા છીએ કે તું જરૂર ખુશ થશે.” તેણીએ તેમના મેળાપ કરાવ્યો એ કન્યા તે પ્રખ્યાત નવમકથાકાર ઉપેન્ડાન “ઇયોર્જ હર્થોલ્ડ” (મૂળ નામ જ્યોર્જ સેંડ) હતી. પરંતુ ર્ષેન્સરને, તે પણ અત્યંત પસંદ પડી નહીં કે શું-ને લક્ષ ન થયાં. સ્વજીવનચરિત્રમાં ર્ષેન્સરે વખાણવાલાયક બોળપણથી કહે છે કે, પાછળથી મને પંચુ મારા મિત્રોથી ખબર પડી કે “હું” પચુ તે બાળને પસંદ પડ્યો નહોતો”. તેં મારા વિષે favourably impress થઈ (સારી) છાપ પડી નહોતી. અલખત તેણી બોળપણથી પછી લખ્યા વખત સાથે દરતા ફરતા રહ્યા હતા. ઉલખને પ્રત્યેકની વિદ્વાતા તથા વિચારશક્તિ મારે પરસ્પર માન હતું. તેણી રાત્રીએ ગાયન પણ અટારી પર સાથે ગાતાં. લોકોએ પ્રણુ અનુમાન કર્યું કે તે- આ પરસ્પર પ્રેમમાં પડ્યાં હતાં. પરંતુ ર્ષેન્સર કહે છે કે, તે અનુમાન ખોટું હતું. એ તો નિર્દોષ મૈત્રી હતી, જે અંતર્પર્ષત કામમ રહી હતી. ઉપેન્ડાન વિદ્વાન અને પોતાના મિત્ર મી, લુઈસ સાથે તે વિદુષી બાઈનું બોળપણ કરાવી આપનાર ર્ષેન્સર જ હતો. અને તે બાઈ મી, લુઈસ સાથેજ અંતર્પર્ષત વિના લગ્ન-કારણે મી. લુઈસની ખત્તી-કેટલોક કાળ, સંબંધના અ-રંસ પછી જીવતી હતી-સહી હતી. પરંતુ એ સંબંધ, લગ્ન જેવોજ પવિત્ર અને વિશુદ્ધ હતો! મી. ર્ષેન્સર લગ્નનો કેટલો ઉત્સુક હતો તે જતાવવા એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, ન્યુયોર્કેડ જવાના જે લાલ દીક તેણે માઈડો માઈડી હતી. તેમાં સૌથી વધુ માઈડ (૧૦૦) તેણે લગ્નને આપી હતી ! તેની ધારણા એવી હતી કે સંસ્થાનમાં વસવાથી ત્યાં ઇંગ્લંડ કરતાં આવક વિશેષ થશે. તેથી શીઘ્ર લગ્ન થઈ શકશે. પોતાના સ્વજીવનચરિત્રમાં ચરણદિકામાં નિખાત્ત મનનર ર્ષેન્સરે માઈડો આપ્યા આંકડો ઉતાર્યો છે.

આગામી અંકમાં એનાં જીવનનાં મુખ્ય પુરુષાર્થ “સંગોળીકરણ દર્શનની પરિચાટી” તથા એનાં સ્વભાવની નીરિક્ષા કરીને આ સંક્ષિપ્ત જીવન સમાપ્ત કરીશું.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વચિંતક બેકનની વિદ્યા, નીતિ અને સત્યવાદના તેનાં પુસ્તકોમાંથી મળતા કેટલાક નમુનાઓ.

ગુજરાતીના ગ્રેસ ગુરુસ્વામી બેકનની આ કથા ઉપર વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. સાક્ષરવર્ધ “ ગુજરાતી ” હમારે વિષે લખતાં લખે છે કે “ લેખકને જે જાણે કે બેકન શું લખ્યું છે, એમ ન હોત તો ‘ ગુજરાતી ’ બેકનને તત્ત્વચિંતકની ઉપમા આપે છે, એમ (હમે) લખત નહીં. આંગ્રેજસાહિત્યનો મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવા પછી લેખકને જણાશે કે એ ઉપાધિ એનાં લખાણે પ્રાપ્ત કરી છે, ” ગુજરાતીએ આ કથન પણ હમારો ભાવાર્થ સમજવા વિનાજ કયું છે. બેકન તત્ત્વચિંતક નથી એમ હમે ક્યાં કહ્યું છે ? હમે તો માત્ર ‘ ગુજરાતી ’ એ વાપરેલા અમુક ગુજરાતી શબ્દનો દ્વિઅર્થ કરીને તે ખીજા અર્થમાં વિશેષાંશે તે તત્ત્વચિંતક હતો, એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો. માત્ર ગુજરાતીએ વાપરેલા ‘તત્ત્વચિંતક’ એ દ્વિઅર્થ ગુજરાતી શબ્દનો હમે લાભ લીધો હતો. તમામ આંગ્રેજસાહિત્ય (આથરે પાંચ લાખ પુસ્તકો) નો અભ્યાસ ગુજરાતીના લેખક, તેવો હમે કયોં નથી. કરી નાંખ્યાનું પોતે કહે છે, હમને કદાપિ આશા પણ નથી. બેકન તત્ત્વચિંતક છે કે નહીં તે સાર બેકનના મથો વાંચવાને બદલે તમામ આંગ્રેજસાહિત્ય જેને બેકન સાથે સંબંધ હોય કે ન હોય તે ઉધું વાંચવાની ‘ ગુજરાતી ’ ની સગાહ સાહિત્યનાં તેનાં મનનપૂર્વક અભ્યાસે તેને કેવો કાર્પકાસ્યનાં સંબંધનો શુદ્ધિમાન જ્ઞાતા બનાવ્યો છે, તેનું એક નમૂનેદાર ઉદાહરણ છે. બેકનનાં યોગ્યાં પાનાં વાંચીને બેકનના સાક્ષર હોવાનું બતાવનારને હમે બેકને શું લખ્યું છે તેનો યોગ્ય સ્વાદ અંખાડીશું. તત્ત્વચિંતક બેકનનું ઉંડું જ્ઞાન જરા જૂવો ! પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર સૂર્યની પ્રદક્ષિણા નિરંતર કરે છે, એવા ખગોલવેત્તા કૉપર્નિકસના મહાન સિદ્ધાંતનો બેકને અરસીકાર કયોં હતો ! સાયેન્સીશીક રીખ-એસ (researches) કરવામાં સંજ્ઞા (instruments) થી કાર્પ પણ લાભ હોવા વિષે તેને ગંભીર શક હતો. વિજ્ઞાન વિદ્યાનો બેકન પિતા ગણાય છે. પરંતુ તે પોતે તેનો જ્ઞાની નહોતો. તેની પૂર્વે તેના સંબંધમાં મયસી મહાન શોધાનું પણ તેને જ્ઞાન નહોતું. પડતી ઓળેની વધતી જતી ઝડપનાં પ્રમાણની શોધ તે વિષય ઉપર તેણે લખ્યું. તેની ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે ગેઝીટી-ઓએ ઊપીને પ્રસિદ્ધ કરી હતી. છતાં તેનું તેને જ્ઞાન નહોતું. તુલાયંત્ર (lever) ના સિદ્ધાંતની પણ તેને ખબર નહોતી, ખગોલ શાસ્ત્રનાં ઇક્વિનોક્સીયલ equinoxes વિષુવવંતનાં અવલંબન (precession) નથી પણ તે જ્ઞાતન હતો. અને દુકમાં જે વિદ્યાના અને વિજ્ઞાનના વિષયોના જ્ઞાનમાં પુષ્કલ પ્રગતિ મળે, તેની પૂર્વે યજ પણ મૂકી હતી. તે તેણે વાંચ્યા સરખા પણ નહોતા.

પ્રખ્યાત ખગોલવેત્તા કેપ્લરે ઇ. સ. ૧૬૧૮ ની તા. ૧૫ મી એને દિને પૃથ્વીની પરિક્રમા વિવેચે પોતાનો ત્રીજો મહાનિયમ શોધ્યો. તે પછી બેકન પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એ કૉપર્નિકન તેમજ આર્ચસિદ્ધાંતનો ઉલ્ટો કદર વિરોધી થયો ! ખગોલમાંજ નહીં પરંતુ ગણિતમાં પણ તે પોતાના સમયની જડ પાછળ હતો. “ ડીરેક્ટીપ્રોગ્રેસ ઝેઝાપી ઇન્સેક્ટમ્યુ-એન્સ ” નામક પુસ્તકની પ્રતાવનામાં એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે, બેકને યાતો “પેરસને-

ફક્ત " તું નામ પણ સાંભળ્યું નહોતું, અર્થમાં તે સમજવા તે અસમર્થ હતો. ગણિતમાં લાંબા સરવાળા વગેરેની લાંબી ગણતરી ટુંકી કરી નાંખવાની કરી પદ્ધતિ ન હોવાની બેકન ફરીવાર કરે છે, પરંતુ તેણે તે ફરીવાર કરી તેની નવ વર્ષ અગાઉ તે બેક્ટી પદ્ધતિ શોધી કાઢી હતી ! નેપીયર ફક્ત logarithm" (સંવર્ગમાન) નેવ વર્ષ પહેલાં ઉપયોગે લાવ્યા હતાં.

" સ્પેરીરીક ગ્રેવીટી " તું (દ્રવ્ય ગુરુત્વ) બેકને એક ' ટેબલ ' (ફક્ત) પોતાની ભુદ્ધિથી તૈયાર કર્યું છે. તે ધારતો હતો કે તેણે જે નહીં. પરંતુ સત્ય એ છે કે તેનાથી ઉત્તમ ફક્ત ક્યારેનું એ પ્રગટ થઈ ચુક્યું હતું, અને બેકનનાં ' ટેબલ 'નો કાંઈએ ઉપયોગ કર્યો નથી.

બેકનનું ' ખગોળનું ' જ્ઞાન આપણે ઉપર જોયું. તેનું રસાયણ શાસ્ત્રનું પ્રથમ જ્ઞાન જુઓ ! "બરફ પાણી કરતાં ઠંડું" એટલા માટે છે કે તેમાં " સ્પીરીટ " વધારે છે; પાણી બધી ધાતુઓમાં સૌથી શીત એટલા માટે છે, કે તેમાં " સ્પીરીટ " ઓછા કરતાં વધારે છે ! તે વધુ જ્ઞાન ખાલી કરે છે. " મારા મન પ્રમાણે, અરીષ્ટ આદિ " સ્પીરીટો " ઉદ્ભવનું કારણ તેમની શીતતા નહીં પણ દૈવ ભુદ્ધિ છે ! " વેદનું જ્ઞાન—" કુષોન " ને ઊભી અને લોહીથી નીતરતી લાવો અને તમારા શરીરના જે ભાગમાંથી લોહી વહેતું હોય તેને, તેની સાથે દખાવો. એક લોહીખીન લોહીને મળવાથી તે પાણું ફરે છે ! "

જૂન ગણતરીના વહેમોને પણ સત્ય જ્ઞાનનો સ્પર્શ બેકન માનતો. કહે છે કે, " મર્તિ પૂજારી (હીધન) તેમજ ખ્રીસ્તીઓમાં અનેક ગણતરી (witches) માણસનું માંસ તે દારા મંદાતી હવાં મેળવીને પોતાની કષ્ટનાશકિતને તાલ કરવા ખાય છે ! " " વાઇટલ સ્પીરીટ " હવા તથા ભડકાનાં તત્વનાં મિશ્રણની બનેલી છે, એવો પણ તેને કોમતી મત હતો. રસાયણ વિષે તકે પણ અદ્ભુત હતા. " જેમ બરફ પર મીઠું નાંખવાથી તેથી જાણ થતી શીતતા પાણીને બરફ કરી નાંખે છે તેમ (ત્રિસારાને હીસાએ) તેવીજ રીતે લાકડું કે કાંઈ માટી પણ તેનાથી પથ્થર થઈ જાય એ સંભવિત છે ! "

ધાતુનાં પરિવર્તનમાં પણ તેને શ્રદ્ધા હતી. જે કે હાલમાં દખાણથી અત્યંત ન્યૂન અંશે તે બની રહે છે, પણ કોમીવાવાગાઓની તો કાંઈ વિચિત્રજ થીવરી છે. બેકને ગંભીર રીતે, રૂપાં કે તાંબાનું સોનું કરવાનો વિધિ (formula) આપ્યો છે. જે તેમાં સત્ય હતે તો તેને લાંચલેકને પસ્તાવું અને ઘેર બેસવું ન પડતે. ધાતુ પેટે ગાડપાન પણ ફેરવાઈ જાય એમ પણ તે માનતો ! જનું શાસ્ત્રમાં પણ તે ઘણો નિપુણ હતો, અને એવા અદ્ભુત નિર્ણય ઉપર આપ્યો હતો કે જનું જોમાં લોહી જેજ નહીં ! તેની અવસોકન શક્તિની બદ્ધ પ્રેરણા કેટલીકવાર થાય છે. તેના આ શોધ નમૂના છે:— (૧) જે કે રીડો ખાના નથી તો પહું ઉંઘમાં શીત્તામાં વગર ખાધે જાય જાય છે ! (૨) કાચમાંમાં હાડકાંજ નથી ! (૩) એક એવો પથ્થર છે કે તમે હવામાંમાં મુકે ને તે હવામાં પાણી ગાય પીએ તો તે ગાય પેસા પથ્થરના પ્રનાયથી પડુ દૈવ આપણે; (૪) નેને એવો રસાય મન હતો કે, કાન્સના વનની નાંગાયામાં (ચારીરિક) દાય દોષ તે શાન્તિ પથે અર્પે છે પણ તેના પગ સાજા કરવા સહેલા છે; (૫) પીત્તગના દર્દીઓમાં ધા કરેલાં તો તે લોખંડી થવા ધા કરેલાં જરૂરી રહેશે ! (૬) જમીનમાં દવાયમાં કાંસાનાં જ્વારમાં વગેરે બીજાંજ વળન એની મેંજે વધે છે (૭) આકા-

રામાં ધનુષ યાય છે તેનો જોને સ્પર્શ થાય તેની સુરાસ આવે છે ! " આમાંની એક એક વાત વ્યાવહારિક અવલોકનથી સર્વથા અસિદ્ધ થઈ છે.

પક્ષી શાસ્ત્રમાં તેને પારંગતતા જુવે. "શુદ્ધ પક્ષમાં જે ઈડાં પક્ષીઓ મુકે છે તેનાં પક્ષી વધારે સારાં થાય છે. (૨) અમુક પક્ષીનાં ઈડાં સેવાય તે પહેલાં તેના ઉપર અમુક મગ્ગમ લગાડે તો તેનો કુદરતી રંગ બદલાઈ તે સફેદ થાય."

ગાકણાનું કલ્પિત સિદ્ધ થઈ ચુકેલું શાસ્ત્ર પણ તે સાફ બાણ્ય છે. તે કહે છે કે ગાકણો સાધારણ માણસ પેઠે રાત્રીને સહેલાઈથી ધળ કરી શકતી નથી. આ નવી શ્લેષતા છે. "ખુદ-ખોથી મગ્ગ સુકું અને મગ્ગચુત અને છે ! " (ગાકી ખુદખોથી તે ઉડતું નવળું પર છે એમ હવે સિદ્ધ છે) એ મહા વિદ્વાન અક્ષય ગુણતા પણ હાલ જે વહમો નથી માનતા તે માનતો હતો. યથા, " તમારી ફતેહને પ્રસન્ને તમારા ઉપર કાઠ દૂધથી " નગર " કરે તો તેથી તમને ધળ થાય છે, અને જો બાકી આંખે જુવે તો તો બહુ ધળ થાય છે ! "

વૈષકનું રાત્રી પણ અપાર હતું. દૂખના (ઉદ્વેગ) રોગ માટે સાખનાં બનેલાં કંકણ ઉત્તમ છે ! પ્રાકીક (અપચા) માટે રીંછની આમડી ઓઢવાની તેની ભક્ષામણ હતી. તેનું કારણ તે એવું આપે છે કે રીંછની પાચનશક્તિ ઘણી મજાની છે ! વળી વહે છે કે " મરણી અને સસલાનાં જીવેલાં બેનાં ખાવાથી રમરણશક્તિ તીવ્ર થાય છે " ! અણુદ્વાયકા મુર્ખાની ખોપરી પર જે લીંચ ઉગે તેથી વહેતું લોહી અટકે છે. એવો " ડાક્ટર " બેકનનો પ્રીમતી મત હતો.

સૌથી વિચિત્ર અને હાસ્યજનક આ છે-ધાને બદલે ધા કરનાર હથીયાર ઉપર મગ્ગમ લગાડવાથી ધા રૂખ્યા વિષે તેને શક છે. તે હથીયારને બદલે ધા પર મગ્ગમ લગાડવાથી સારું થવાનો વધુ સંભવ છે એમ પોતાના અભિપ્રાય આપે છે.

જેમ ગુજરાતી હીંદુઓનું કમનસીબે કાઠ ઉત્તમ. દૈનિક કે સાપ્તાહિક પત્ર ન હોવાથી નિરસ્તપાદપે દેશે પરંપ્તોડપિ દુમાયતે ના ન્યાય પ્રમાણે " ગુજરાતી " મહાન પંથ થઈ પડ્યું છે. તેમ બેકન તેના વખતમાં તત્વવેત્તા ગણાયો. તે સર્વથા અત્યંત હતો એમ નથી. પરંતુ તેના પ્રદાંસકો તેને વારંવાર અસાધારણ માન આપે છે, તે તેના અચોત્ત સૂક્ષ્મ અવલોકન તથા તત્સમયનો દત્તિદાસ લક્ષમાં ન લેવાને લીધેજ. તેનામાં ઉંચ રાત્રી કરતાં ગંધાશુક વૃત્તિ તથા કલ્પનાશક્તિ વિશેષ હતી. બેકને ખીલું શું શું ગાંડું ઘેલું લખ્યું છે તે દૈવ જાણે. " ગુજરાતી " નો કુળમાં વિહાર કરવાનો રસિક લેખક ! અનેક વિદ્વાનોએ બેકનને તત્વચિંતક હોવાની ના પાડી છે. તેઓ તો તેને માત્ર *trifler* (જેમાં કાદનાર) કહે છે. બેસક, તે વિચારણા પ્રકૃતિનો, વિચારણા શુદ્ધિનો અને બહુશ્રુત હતો. તેના સમયમાં મહાન હતો. તે માર્ગદર્શક હતો. પરંતુ " ગુજરાતી " તેને સાતમે આસમાને ચઢાવે છે તેવો કશો નથી. એન્સાઇક્લો પીટીનીકામાં લોર્ડ બેકનનું જીવનચરિત્ર લખનાર તેની ચક્રિત વિષે જે અધ્યયન વિચાર દર્શાવે છે તે હમારી અલ્પમતિ પ્રમાણે વાસ્તવિકજ છે.

બેકને લખેલા " એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા " ની કુમકથી સ્વયં હરેક રીતે આદરણીય છે એમ " ગુજરાતી " સિદ્ધ કરવા તૈયાર છે. સ્વચ્છતા સીકામાં તામાના મિત્રશ્રીની જરૂર બતાવીને તે તેણે સ્પષ્ટર રીધું છે. તે આપણે જોઈ ગયા છીએ. તેણે ન્યાયાધિશ વરિદિ એક પક્ષની

લાંચ લીધી અને કહ્યું કે “ તારી તરફેણમાં ચુકવે આપીશ ” અને પછી તેની વિરૂધ્ધ ચુકવે આપ્યા અને તેથીજ તે ધણીએ બેકન સામે ફરિયાદ કરી એવાં તેના વર્તનથી તે એંધી પણ સ્પષ્ટતર સિધ્ધ થાય છે.

શુજાતી કહે છે કે “ ન્યાં કેટલાક અસત્ય બોલતું, જનના લાભાર્થે, જનસમાજના લાભાર્થે છાટ ગણે તેવા પ્રસંગમાં પણ બેકન સત્ય છોડી અસત્યનું અવલંબન લેવાની ના પાડે છે. ” કેટલેક સ્થળે તે તેમ કહે છે તેની કાણે ના કહી ? ‘ પ્રોવીન્સિયલ લેટસર્સમાં ફ્રેંચ મહાલેખક પેંકલે લેખાડ પાડી અમર કરેલા “ લેસ્ટ્રુટ કાપર્સ. ” પાસેથી જોવા તરફીબથી અસત્ય બોલવાનું ઉત્તેજન આપતા; પણ તરૂંથી વખત એમજ કરેના ! બેકન હવેથી તેમ નહોતો કહેતો, તે તેનાં અસહવર્તનથીજ નહીં પણ તેનાં લખાણથી સિધ્ધ થાય છે. તેનાથી પરાણે અસત્ય આચરણ (બોલવાથી દસ ગણું) દરવાની સત્તાહ આપીજ દેવાઇ છે. દૈન જાણે “ શુજાતીના લેખક ” કે બેકને શું લખ્યું છે. તેની ખાતરી નહીં થતી હોય તો તેણે બેકને ખીરતી ધર્મપુસ્તક પર લખેલી કેટલીક ટિકા વાંચવી. તેમાં રાજને અપરાધ કરવાથી તેની અવકૃપા પ્રાપ્ત કરનાર એક રાજદરબારીને બેકન રાજની પ્રસન્નતા પાછી કેમ મેળવવી તે સંબંધી ચોખ્ખી સલાહ આપે છે. તે તેને શીખામણ આપે છે કે રાજ આગળ ખાતે આવીંદી ન દેખાવું, પણ ધણી ગંબીર અને મયાંદાવાળો મહેરા ધારણ કરવો (અર્થાત્ અસત્ય જોએ બોલવું નહીં પણ ગોચિ અસત્ય ચાળા તો જરૂર કરવા.) “ કોઇ પણ ખાતત પૈતેરાજ આગળ નહીં લાવવી; બહુજ ઉદ્યોગી યદ્ જણું કે જ્યો રાજને દેખાય કે એના વગર તો ખાટકોજ નહીં ફરે ! મિત્રો માર્ફત રાજને કહેવડવડવું કે રાજદરબારી જાણુ દિલગીર છે. આથી પણ જો રાજની કૃપા ન થાય તો પછી “ let him contrive to transfer the fault to others ” “ બીજાએને શુઠેગાર કરાવવાની ધેરવી ફરવી ! ” સત્યપરાયણ બેકન મહારાજ તમને ધન્ય છે, અને તમને સત્યપરચણ કહેનારા “ શુજાતી ” ને પણ ધન્ય છે !

“ એડવાન્સમેન્ટ ઓફ લીબર્ટી, ડીફેન્ડ એડ હુમન ” નામક પુસ્તક તેણે પોતાના આશ્રયદાતા, હંજાંડના રાજ જેમ્સ પેહેલાને અર્પણ કર્યું છે. તેમાં તે લખે છે કે “ હમુ ખ્રીસ્ત પછી તમારા જેવા કોઇ પણ સર્વ રાજપારખન કોઇ દેવી કે માનુસી વિદ્વાન થયોજ નથી ! ” શું એના હિતદાસતું જ્ઞાન ? અને ખર્વે જોતાં જૂની પુરામાનગણીની અચરમી હા ! જે જેમ્સને મોકલે ઉશ્લુનો સરદાર કહે છે, ને માત્ર પાસી થવા લાગ્ય કહે છે તેને બેકન ધર્મવેતા કે મહાત્મા હમુ ખ્રીસ્ત સાથેજ સરખાવે છે ! પ્રખ્યાત રોમન મહારાજધિરાજ મૉર્કિસ આરેલીયસ જે પૃથ્વીમાં થયેલા એક હિતમમાં હિતમ, વિદ્વાનમાં વિદ્વાન, સર્વાનુમતે ગણાય છે તે પણ મોકલેના રાજદોમાં “ બેખંડાકળા ડોળાવાળાં, કહેવાતી ટકલોથી બીંટા, તરવાર બેઠને મુજતા, જેમ્સ પહેલા ” કરતાં બેકનનાં ગંબીર મત પ્રમાણે હિરે ! સત્ય એ છે કે, રાજ જેમ્સને પુરામાનથી પ્રસન્ન કરવા એકને નાણીજીવને મહા અસત્ય લખ્યું છે.

પોતાને ઉન્નતિના શિખર પર હાઈ જનારા; તથા મુખ્ય આશ્રયદાતા અને આર્થ હસ્તિકસ પરનો રાજદોહનો આરોપ પુરવાર કરીને તેને મરદન મરાવવાની અપ્રતીમ કૃતમિતા બેકને કરી છે. એ ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધિની બીના છે. એના જેવા અપકટી ચોડાજ થયા છે અને યશો એવા અનેક મહા દુર્ગુણો બેકનમાં હતા. સ્વાર્થ સાઝ અસત્યવાદ, પુરામાન, કૃતમિતા એનાં

નિર્વિવાદ દુર્ગુણોમાંનાં હતાં. તે એકદર અનેક વિષયોમાં વિદ્વાન હતા, જે કે મોટે ભાગે તેની વિદ્વતા 'jack of all trades' ના જેવી હતી. તે ગર્ભિન તથા માર્મિક વાણીમાં પોતાનાં અનુભવ તથા અવલોકનનાં વચનો કહેવામાં અતુર હતાં. આજ તેની વિશેષતા હતી. ઉચ્ચ શાસ્ત્રો તત્ત્વચિંતક કે રાની કે સત્યવાદી કે નીતિઓષ્ઠક એકત્ર નહોતાં.

ચકવર્તીઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારાજધિરાજ પંચમ જ્ઞેજ્ઞ-પૂર્વે થઈ ગયલા
ચકવર્તીઓ અને તેમના રાજ્યાભિષેકનો ઇતિહાસ.

વાલોડપિ નાવમંતવ્યો મનુષ્ય इति સ્મિપઃ ।

મહતી દેવતા હોયો નરરૂપેણ તિષ્ઠતિ ॥

મહર્ષિ મનુ અ. ૭. સ્તો. ૮.

ઈર્નવ્યપરાયણ આર્ષ માત્ર આઘ રૂપિને ઉપરાક્ત સ્તોત્ર નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. મહર્ષિ કહે છે કે રાજા મનુષ્ય નાની વયના હોય તો પણ તે માનવજ પાત્ર છે. તે (આઘ રૂપે તો) મનુષ્યજ છે પરંતુ તે વસ્તુતઃ (શુભમાં, સર્વચંદ્રાદિ જેવા) દેવતાજ છે. તો ન્યારે પ્રાચીનકાલથી અને આલ્યાવશ્યાથી આર્ષપુત્રો ઉપર આવા સંસ્કાર પાડવામાં આવે છે, પછી આર્ષ મહાજાતિ પોતાના સ્વભાવથીજ પોતાના વર્તમાન મહારાજધિરાજ પંચમ જ્ઞેજ્ઞને તનુ અને મનથી, દીલોજાતન વહાદાર હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? સ્પષ્ટ ચંદ્રાદિ પ્રત્યક્ષ દેવતાઓ જેમ પોતાના અનાદિ સ્વભાવથીજ મનુષ્યો ઉપર પરમાર્થ કરે છે તેમ રાજા પણ પોતાના જન્મથી પ્રજાપર પરમાર્થનો વધી વધાવે છે એ તેમની માન્યતા છે. જે ભારતનિવાસી મનુષ્ય ધર્મને માનનારી નથા પતર પ્રજાએ એકતાવધી અને સુસ્વરથી, મહારાજ પંચમ જ્ઞેજ્ઞ તથા તેમનાં અખંડ સૌભાગ્યવતી શીનાસમાન પત્નીને આર્ષવર્તમાં આવનાં પાલવાપર પોતાનાં પાદાર્પિદ મુકતાં, આનંદોર્મથી વધાવી લીધાં તેમાં તેઓએ પોતાના ધર્મજ બળવ્યો છે. અભિવંદન અને આવકારની આર્ષપ્રજાની, જ્ઞેજ્ઞનાં આ તીવ્રહીને પણ પોતાનો ઝીણો સ્વર પૂરવા અને ઉમેરવા ઇચ્છા થાય છે. મહારાજધિરાજ પંચમ જ્ઞેજ્ઞ કોઈ સાધારણ રાજા નથી. અનેક દ્રષ્ટિથી એમના જેવા પ્રભાવશાલી અને ભાગ્યશાલી મુકુટધારી કોઈ થયો નથી, અને એમના વસંતી જાદાર થવાનો સંભવ નથી. પૃથ્વીમાં એકજ કોંગ એમપર તેઓ છે. ઓસ્ટ્રીયાનો વયોદધ્વ પ્રતાપી રાજા ફ્રાન્સીસ જોસેફ માત્ર કોંગ એમપર છે પરંતુ તેઓની સક્ષતત માત્ર ઓસ્ટ્રીયા-હંગરીના એક પુરોષીયન સંયુક્ત દેશમાં છે. મહારાજ જ્ઞેજ્ઞ તો પૃથ્વીના લગભગ ત્રીજા ભાગના સ્વામી છે, કે જટલી બૂમીના બીજા કોઈ સ્વામી નથી. બીજા કોઈ પણ મહારાજના એ નાવરના જેવા અંડણી આપનારા મહારાજો નથી પ્રતાપશાલી સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના આર્ષ મહારાજો પણ મહારાજ જ્ઞેજ્ઞના તામેદાર છે. રેડું અદ્ભૂત પુણ્ય એમણે ગન જન્મોમાં કયું દશે ત્યારે તેમને માતા એલેક્ઝાન્ડ્રાના પુત્ર થવાનું અને જગતના સૌથી મહાન રાજા થવાનું અનુપમ સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. રાજ જ્ઞેજ્ઞ સુવર્ણમાં તો મુગધેના પણ મેળાપ છે. રાજના કર્તવ્યોમાં પણ તેઓથી નિપુણ છે. રાજાત્રના નિવસને સુસ્ત

રીને વળગી રહીને તેઓ પ્રગતના કલ્યાણ અર્થે નિરંતર યુગ્મધર્મ કરે છે. કમનસીબ બંગમંગનાજ બંગ કરવાની પ્રેરણા કરીને તેમણે ભારતનાસીંચામાં દુઃખનો બંગ કર્યો છે. જો આર્થ મદાપ્રગતનો ઉપાર કરેલો તેમને હુટ ન હોતો તો ૧૦૦૦ માણની મુશાફરીની વેઠ ચા સાર કરને ? રાજાં પંચમોં હિ આર્તાનાં આર્તિનિગ્રહ:-દુઃખીનાં દુઃખનો નાશ કરવો એજ રાજાનો પરમધર્મ છે. એવાં બાગવર્તનાં વચનો તેમણે જ્વરદાસમાં સિદ્ધ કીધાં છે. તેમનાં સાંપ્રત બાવણોમાં તેમની હીંદીઓ સાથની સદુદ્યતા અને ગંભીરા પારદર્શક રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. તેમનાં શુદ્ધ અને નીતિમય જીવન, તેમના સાદા, અને સરસ આચાર વિચારથી પ્રગતનાં મન હરજ ગયાં છે. પોતાનાં વચનો અને પ્રવૃત્તિથી, પોતાના પ્રેમ અને સ્વભાવથી, પ્રગતનાં સુખલાષક મર્મોના સ્પર્શ થયો છે અને દુઃખલાષક મર્મો પરના ધા રૂઝાઈ ગયા છે. એમના હાથના જાદુઈ સ્પર્શથી દીકરી પાણું આ દેશનું પાટનગર થયું છે. ભારતના પ્રાચીન ઇતિહાસનો જે અનાદર અનાદર મુશી થયો હતો તેનો એ રીતે અંત એમના આગમનથી થયો છે. ભારતવર્ષ, શહેનશાહનું સાથી ચક્રચકિત જ્વાલીર છે; આપણે અંતરરજુથી ઇચ્છીશું કે તે નામઘરો પોતાના પ્રિય દીકરીમાં વિશેષ નહીં તો વરે ૭ માસ નિવાસ કરે ! ! જો એમ થશે તો જ્વાલીનને માર્ગે આઠ દીસમાં યુરોપ અને હીંદુસ્તાન વચ્ચે મુશાફરી થઈ શકે એવી જે યોગના વાતાવરણમાં છે તે સિદ્ધ સંપૂર્ણ થયું થશે ! એથીયા અને યુરોપ પછી સિન્ધ નહીં રહેતાં તેમના મીઠાપુ હનમેશાપ થશે અને વિજનીયતાના કલેશકારક પ્રકરણનો અંત આવશે. પ્રમુ રાજા જૈનર્ અને રાણી મેરીને મુખશાંતિ અને દીર્ઘાયુ આપો કે જેથી જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની તેમની લીલેજા તૃપ્ત થાય !

યુરોપમાં હાલમાં પ્રગતતાક રાજ્ય કરતાં રાજા વિશેષ રાજ્ય વંચારે રહીજ છે તેનું કારણ નાણિક મદારાજ્ય અને તેમના સ્વર્ગપાસી પિતા જેવાજ અનેક અંશે આદર્શ મદારાજ્યો હોવાનું છે. જ્યાં મુશી જૈનર્ રાજા જેવા રાજ્યો વિષમાન છે ત્યાં મુશી પ્રગતને કશો ભય નથી.

આર્થિકવર્તનમાં અનેક ચક્રવર્તી મદારાજ્યો થયા છે અને સ્વર્ગવંશી રામચંદ્ર અને ચંદ્રવંશી યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્માત્મા આર્થ રાજા કાઢ ચયા નથી, અને યવાના નથી. હદ્રવાકુથી ભરત અને ભરતથી યુધિષ્ઠિર પવૈત અનેક ચક્રવર્તી રાજ્યો આ દેશમાં કાઢ ગયા છે, અને રાજસુખ કરીને અખંડ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. મદારાજ્યતમાં કૃષ્ણચંદ્રને યુધિષ્ઠિર કહે છે કે મોંધિના રાજુ વિજયથી, લગીરથ રાજા પ્રગત રસાથી, સદુદ્યતાનું તપ પ્રભાવથી, ભરત વાલપ્રભાવથી, અને મરૂત સંપત્તિથી ચક્રવર્તી થયો હતો. (મદારાજન સંસ્કારપત્ર અ. ૧૫, રજો ૧૫-૭) યુધિષ્ઠિર પછી અનેક ચક્રવર્તી રાજ્યો આ દેશને દીધાની ગયા છે. અરોહ, ચંદ્રગુપ્ત અને સમુદ્રગુપ્ત (જે વિક્રમાદિત્ય જયુ કહેવાય છે) એ ચક્રવર્તીઓએ ઘોડી કીર્તિ સંપાદન કરી નથી. પરંતુ એ સપ્તમા મદારાજ ચક્રવર્તીઓમાં મદારાજના પંચમ જૈનર્ની તો વિશાળ જિજ્ઞ પત્તી છે. પંચમા જૈનર્ની આજ તો પાંચે ખડો અને પાંચે મદારાજ્યોમાં ફરે છે. ઉત્તરમુખથી દક્ષિણમુખ પવૈતની પાનીની એક અવધીથી બીજી અવધી મુશી ને મદારાજના અનેક દેશરોજાનો છે. મદારાજના પંચમ જૈનર્ ચક્રવર્તી છે. તેમના મુકુટના આગ્રવ દોશ આર્થપ્રગત આવી છે, એ પ્રત્યુત્તર એક લીલા છે, અને તે મારે તેણે તેનો ઉપકાર મનસાનો છે. પ્રગત એ જૂપતિ તથા જૂપતિની સરાર પાસે એજ શયતા કરે છે કે પ્રમુ તરથી જે આર્થિકવર્ત તેમને એક પવિત્ર "દુઃખ" તરીકે મળ્યું છે, તેને ચોખ્ખા ન્યાય આપવો ચાહુ રાખવો !

મુગ્ધમાન રાત્ર્યાભિષેક અપુર્ણ ગણાય છે. મુસલમાનો પણ હિંદુઓ તથા મધ્યકાલના યુરોપ જેવાન ક્ષિતિ
 ગ્યોતિષની માન્યતાના ભોગ યદ્યપિ પડ્યા હતા. કેઈપણ કામ તેઓ જોયોએને મુદ્દત પૂર્યા વગર આરં-
 બતા નહીં. મોગલ હાબરમાં હામી તથા હિંદુ જોયોએને નિયમિત 'રહાઈ' હતો, ને તેમના પર
 વળી તેમનો એક (દારેઓ સુપરીન્ડેન્ડ) હતો. હુમાયુન જેસલમીરના શ્યામાંથી ભાંગેતો બાગેતો પણ કને
 જોયોએને તો હતાજ, ને અકબરનો જન્મ થતાં તેની ધર્મી તથા પગ વિપજની તેને વરતન ખબર કરવામાં
 આવી કે જોયો ગૃહસ્થિતિ નિર્માણ થાય તથા જન્મોત્સવી રચાય. પોતાના પિતાની માંદગી દરમીયાન ન્યારે
 મુરાદખાન બાઘ્યો સાથે ગાદી મટે જંગ કરતો ત્યારે તેને જોયોએએ ખબર આપી કે તા. ૨૦ મી નવેમ્બર
 ૧૬૫૭ જેનો મંગલ રાત્ર્યાભિષેકના મુદ્દતનો બીજો અદસયોગ નથી, ત્યારે તેણે શુપ્ત રીતે તે શ્રીમંતે
 આગ્રા પુર્વે મુદ્દતમાં રાત્ર્યાભિષેક કર્યો! જાહેર રીતે રાત્ર્યાભિષેક કરવાનો તેને પ્રસંગ ન આવ્યો. પ્રેમ
 જ્ઞાનાય કહાણ કરે છે કે "જોયોએ" તથા તેને માનનાસરો મટે આ બહુ કમનસીબીની ખીના છે" આજ
 પ્રમાણે રાત્ર્યાના જોયોએએ મત આપ્યો કે ઐરંગઝેબના રાત્ર્યાભિષેક સાર ૧૬૫૬ તી : તા. ૫
 મી જુનનો દિન મંગલ હતો. તા. ૧૨ મી મેએ તેઓ હિંદીમાં જાહેર રીતે દાખલ થયા. સરખતમાં
 નગરાં, દોલ, તાસાં કપરાંત, હેડે હાથીઓ તથા હંટીઓ હતી. અને બાદ દરબારીઓ હતા. અતિ
 હાથીપર ઐરંગઝેબ બેઠો હતો. આ વખતે તેણે ૪૦ થી અધિક હાથે. શસ્ત્રેત્રમાં ઇવનથી તે મોખ
 મોખ થતો બધો ગયો હતો, અને મુખ રચાન હતું. પણ સરીર સુરોહ હતું. નગરના મહેલમાંથી સર-
 ખસ જતું ત્યારે હાથીઓ પરથી સોના રૂપાના સીકાના મુકે મુકા દરબારમાં આવતા. દીવાને-આમ તથા
 ખાસમાં દરબાર બધો તથા સખાવત સાર દરબારીઓ પસંદથી ભેટ હાથ પછી તેઓ જ્ઞાનખાનામાં સીધા
 વ્યા. દીવાને આમ આ પ્રસંગે શુભાસ અને હિંદુઓની કીનખામથી મદી લેવામાં આવ્યો હતો. મધ્યમાં હોસ-
 નસિત સંદાનહાનતું મેલતપ્ત પણ અગત્ય હતું. સુરોદય પછી બરોબર ૩૦ કલાકે અભિષેક હતું. મુદ્દત
 હતું. તે સાર સખા આવુર હતી. જોયોએએ પણ જલ યંત્રથી તેનીજ વાટ જોતા તત્કાલે રાજ ઐરંગ-
 જેબ પદમાંથી બહાર નીકળી આવસને બિરાજમાન થયેલ ગાયકો ગાવા લાગ્યા, ક'ચનીએએ નૃત્ય આરંભ્યું.
 "૧ નામની નેકી પોકારાહ, તેમના પુર્વજ રાજાઓનાં નામ લેવામાં ને ૧૨ નામે તેમને ક્રમા બોલાવવામાં
 ન પોતાનું નામ આવતાં સોનેરી ક્ષત્રો પહેરાવવામાં આવ્યો. તેજ દિને નવા સીકા પડ્યા. રાહજીવિ
 તો. સીકાપર કક્ષો પડાવ્યો હતો. પદંતુ હદ બહાર ધર્મચુસ્ત ઐરંગઝેબે તેમાં કંદેરોના સ્પર્ધથી કક્ષો
 અંધવિત્ર થવાનો ભય જોયો; તેથી તે કહાલીને "પૃચ્છના છતનાર રાહ ઐરંગઝેબે પૃચ્છી ઉપર, પૂર્ણિ-
 માના ચંદ્ર જેવો આ સીકો મુદ્રિત કરાવ્યો છે" એ અર્થની ફાર્સી બેલ પડાવી. પછી પ્રાંતોના
 કુબાઓ ઉપર ગાદીએ આવવાના સત્તાવાર પત્રો લખાયા. આ ક્રિયા દીવાને આમમાં બરોબર ૨ કલાક-
 ૪૮ મીનીટ ચાલી. જ્ઞાનખાનામાં જઈ ત્યાં બીજ દરબાર બહી. ત્યાં રાહજીવિઓ, અને હમરાવનદીઓ
 હાજર હતી. તેઓએ તેમના પર સોના રૂપા તથા અંબર અને જ્વાહીરનો વર્ષા કર્યો. તેમણે પોતાની બહેન
 દેસાનરાય બેગમ જેણે લરાહ દરબાર તેમજ પશુ ક્રીયા હતો અને તેનેજ મદદ કરી હતી અને દાહ.
 શીકાહનીને પણ લેનારી મેદી બહેન જહાનરાની વિરૂદ્ધ રાહજીવિઓ જ્ઞાનખાનામાં કાર્ય કરતી, તેને રોકડ
 વગેરે મળી ૩, ૫ લાખ આપ્યા તથા પોતાની ૪ પુત્રીઓને અનુક્રમે ૪, ૨, ૧.૬ તથા ૧૧ લાખ રૂપીયા
 બહીષ્ક ક્રીયા તે પછી દીવાને-ખાસમાં જઈ પોતાના ચાર પુત્રોને અનુક્રમે ૩, ૨, ૨, ને ૧ લાખ રૂ. આપ્યા.
 ત્યાં ૪૮ મીનીટ થઈ. બાદ આદિ અન્યોને પણ ઘટનાં હનામ મળ્યાં. ઐરંગઝેબે પોતાના રાત્ર્યાભિષેકના
 સ્મરતક તરીકે, હિંદીઓનો નવદાહનો સંબંધસર જે અકબર પ્રવર્તાઓ હતો તેને સ્વયં હીન્દી સંવત પ્રવર્તાઓ
 હાસી બની આદિ અનીતિ અટકાવવા એક અમલદાર નીચો તથા અનેક ટોણો, તથા અનાજ પસની પોલીસ-
 શ્રી માફ કરી. સવે થમુનાના બન્ને તર પર દીક્ષાસવ થયા. વડાણ સાથે પાદીમાંથીની દાર લગાવી તે પર
 દીવાજનીઓની માણાઓ લગાવી દીધી, જેથી નદીમાં વરતા દીવાજોથી નદી બન્ને અકચરિત થઈ રહી. પાદીયાં
 તરતાં ભય અને વદાણ પર ગાનારા ગાદા ભય! તા. ૨૪ મી જુનને દિને નેપખાનાં તરફથી, દારખાલ
 પદ્ય એવામાં આવ્યું હતું.

જહાંગીરનો રાજ્યાભિષેક.

મી. હયવદનરાવ બી. એ. ના લખેલા ઉપસેકત નામના લેખ પરથી જણાય છે કે જહાંગીરે રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમાં ન્યાયની સાંકળ ટંગાવી હતી. પોતાની 'હાથરી' માં જહાંગીર કહે છે કે, અમલદારો ન્યાય આપવામાં નિષ્ફળ નીવડે અને લોકો તેની પોતાની પાસથી દાદ માંગી શકે તે સાથે આ નરદમ સોનાની સાંકળની યોજના કરી હતી. તે આશરે ૩૦ હાથ (૧૫ ફુટ નો એક હાથ) અથવા ૪૫ ફુટ લાંબી હતી. તેણે વર્તન કરે મણુ હતું ! તેનો એક છેડો આગળે કોઢે ને બીજો જમનાના તટ પર પાવરના સ્તંભ પર હતો. મી. હયવદન કહે છે કે સભા અનંતપાલે દીકરીમાં આમ કીધું હતું, તથા ધીનાઈ શહેનશાહ શુન્દુ એ કીધું હતું તેણે આ અનુકરણ દરો. તે સમયે એ ઇતિહાસ જુદું પ્રસિદ્ધ નહેતો, સંબંધિત એ છે કે ઇરાનના નેશાપુરના આદિલે આ પ્રસંગે કીધું હતું તેણે અનુકરણ જહાંગીરે કીધું હતો.

શિવાજીનો રાજ્યાભિષેક.

મરાઠા (પુના) પંચના સંપાદક મી. એન. સી. કેકર, શિવાજીના રાજ્યાભિષેક સંબંધી લેખ લખતાં કહે છે કે લાંબીથી તે કાનેરી પર્યંત એકજાત તથા દેશને લાવનાર શિવાજી હતો. આ શિવાજીનો દિગ્વિજય હતો. પૃથ્વીમાત્ર કાંઈ દિગ્વિજય સાથે ઇંગ્લીશ એક એક પ્રાંતનું નિયમ નહેતો. રાજ્યાભિષેક કરવામાં તેનો સંબંધી હતો હતો. તેનો હતો કારણ સભા તરીકે અપવાદો હતો જ્યાં શરૂ પણ શિવાજી પોતાના પરાક્રમથી કારણ ગણાવા. યોગ્ય ગણાય પરંતુ સંકુચિત વિચારના ધર્મથી પ્રાણલેખી તેણે કારણત્વ સ્વીકરવાના પાટી ને વેદમંત્રીથી અભિષેક કરવા આજ્ઞા કરી, ત્યારે કાશીના સવતી પ્રખ્યાત ગણપદને આમંત્રણ કરીને (ને તેને સમજાવીને) તેને હાથે રાજ્યાભિષેક કરાવી, શિવાજીએ નણિ લેનારોને મુખ્ય મર્દન કર્યું. શકે ૧૫૬૧ ના જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૩ તથા શરવારને દિને શિવાજીનો રાજ્યમંદના કીલ્લામાં રાજ્યાભિષેક થયો હતો. મુંબઈયા પુર્વે ગોળને દિને થઈ હતી. આ પ્રસંગે એ પ્રખ્યાત કીલ્લાને મુંદર રીને રાજ્યપાટનામાં આપ્યો હતો. પ્રખ્યાતમાં શિવાજીએ મળ્ય હોવામાં પોતાની એક લીધી. તેના આઠ પ્રધાનો આઠે દિશામાં પવિત્ર નંદા બહેલાં એવાં સોનેરી નંદા પાત્ર લઈને આજ્ઞા પાછળ ઉભા મુદ્દત કાર્ય અંજન તથા તે જગતે તેના શિર પર અભિષેક કરવામાં આપ્યો. તે જણે આજ્ઞા વેદમંત્રીને પાત્ર કરતા રજા હતા. તોપના બહાર આખો દહાડો થયા હતા હતા. તે ક્રિયા પછી શિવાજી મુંદર સિંહાસન પર અવરૂ થયા. તે પછી સોનેરી પોતાણું તુલાદાન કીધું, ૭૦ શેર સોનું તેના વળન બહેનર થયું તે મુખ્યિને દાન કીધું ! અનેક મીંત્વાનીઓ પણ આપાઈ. આ રાજ્યાભિષેકમાં અંગ્રેજ, પોર્ટુગીઝ તથા બીજા પરદેશી વેપારીઓને ખાસ આમંત્રણ હતું. તેઓ ભેટ પણ લાવ્યા હતા. મુંબઈનો ડેપુટી મગર્નર મી. લેનરી એસનડન તથા તેની સાથે બીબે વેઅંગ્રેજ વેપારીઓ પણ આ પ્રસંગે દાનર હતા. અભિષેકની એક અડવાડીયાં પુર્વે, તા. ૧૫ મી મેને દિને તેમને શિવજી સાથે વેપારી કોલકાર વિશે ચર્ચા થઈ હતી ને અભિષેક પછી લખા થયું હતું. મેહોબેદનોના સ્વતંત્ર રાજ્ય ગોલકોંડા તરફનો પ્રતિનિધિ પણ આ પ્રસંગે દાનર હતો.

અરપર્ય હિંદુઓનો ઉદ્ધાર.

(લેખક-ડૉ. આત્મારામ રાધાકૃષ્ણ અમૃતસરી, દેઃ ૬-સપ્ટેમ્બર, અંતર સાળાઓ વડોદરા સ્ટેટ.)

હિંદુસ્તાનમાં અરપર્ય નવિ મટે સૌથી વધારે કાળજી વડોદરા રાજ્યે બતાવી છે. ઇ. સ. ૧૯૧૦ ની ગણતરી પ્રમાણે વડોદરા રાજ્યમાં ૧૭૪૨૮૯ અંતર છે. તેમનાં છેડાં

ઓની કેળવણી માટે રાજ્ય તરફથી ૩૧૧ શાળા ખોલવામાં આવી છે; અને એ શાળાઓમાં માત્ર અત્યજ વર્ગનાજ છોકરા છોકરીઓ શિક્ષણ લે છે. આમશાળાઓમાં જે અત્યજ બાળકો માટે પેટા વર્ગ છે તેમાં શિક્ષણ લેનારા અત્યજની સંખ્યા ૪૩૭૧ છે અને ઉપર કહેલી ૨૬૨ સ્કુલોમાં લગભગ અત્યજ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૨૯૫૦૦ છે. એકદર વિદ્યાર્થીઓ ૩૩૮૭૧ છે. અને એ બધી શાળાઓ તથા જે બોર્ડિંગ હાઉસોના વાર્ષિક વ્યય રૂ. ૫૦૦૦૦ થાય છે. ઇ. સ. ૧૯૦૮ થી એક બોર્ડિંગ હાઉસ વડોદરામાં અત્યજ બાળકો માટે ખોલવામાં આવ્યું છે. જેમાં ૩૫ છોકરા અને ૧૫ છોકરીઓ રહે છે. તે બધાં જે ઉંચકા સંજ્ઞા સંધ્યા હવન કરે છે એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક છોકરા તો સ્વર સહિત વેદ મંત્રોનો પાઠ પણ કરી શકે છે. કાંઈ પણ ગઘ કે માંસને કદી અડકવા પામતું નથી. તેમજ લવિષ્યમાં કદી અડકશે નહિ. એવી તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. સ્નાનદિથી સર્વ પ્રકાર તેઓ શુદ્ધ રહે છે, અને તેમને જોઈ કદી કાંઈ કહી શકશે નહીં કે તે ટેડ કે મદારનો છોકરો કે છોકરી છે. એ પચાસ વિદ્યાર્થીઓના ખાનપાનદિના વાર્ષિક વ્યયના રૂ. ૩૩૨૧-૫-૬ થાય છે. વળી એ અત્યજ બોર્ડિંગ હાઉસમાં પુસ્તકાલય તથા વાંચનાશય પણ છે. એક જ્ઞાનવર્દિની સલા છે. જ્યાં છોકરાઓ જુદાં જુદાં વિષયો પર લાપથુ આપે છે અને સંવાદ કરે છે.

પાટણમાં પણ એવુંજ એક બોર્ડિંગ હાઉસ છે. તે ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં ખોલવામાં આવ્યું હતું અને તેમાં હાલ ૩૦ છોકરા રહે છે. તેના અધ્યક્ષ (superintendent) એક અત્યજ જાતિનાજ ટ્રેન્ડ માસ્ટર છે. એ શિવાય નવસારીમાં પણ ૩૦ છોકરીઓ માટે એક બોર્ડિંગ હાઉસ ખોલવાની હિલચાલ ચાલુ છે.

વડોદરામાં ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી અંગ્રેજી લખાવવા માટે વર્ગ ખોલવામાં આવ્યા છે અને તેમાં ત્રીજા ધોરણ સુધી અંગ્રેજી શીખવવામાં આવે છે. એ વર્ગમાં પણ છોકરા લાલ લે છે. એજ પ્રમાણે પાટણ અને ઉંઝામાં પણ અંગ્રેજી શિક્ષણના વર્ગો ૧૯૦૬ અને ૧૯૧૧ માં અનુક્રમે ખોલવામાં આવ્યા છે અને પાટણમાં ૩૩ અને ઉંઝામાં ૨૩ છોકરા લાલ લે છે. એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે જે છોકરાઓ મેટ્રીક થયા પાઠ બી. એ. થયા મોજતા હોય તેમને સર્વ પ્રકારનો મદદ પણ મળી શકે.

પહેલાં વડોદરા મેન ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અત્યજ માસ્ટરો, દાખલ થતા નહોતા. પણ હજી જે વર્ગથી અત્યજ માસ્ટરો પણ દાખલ થઈ શકે એ હાલ ઉઘાડી શકે છે. ગયે વર્ષે એક લગ્ની માસ્ટર પ્રથમ પદની પરીક્ષામાં પાસ થયા છે.

ઇ. સ. ૧૯૧૦ની જાનેવારીના દિવસે અત્યજોએ ખાસ રૂમરૂમમાં રાખવા લાયક છે; કારણ કે તે દિવસે શ્રીમંત મદારાજ સાહેબ સંપાદકશ્રવ બેંગાલુરુ રાજ્યમહેલના મોતીયાગમાં લગભગ ૬૦૦ અત્યજ છોકરા છોકરીઓને જે ટેન્ડર અને રક્ષાખીમાં મોટા મોટા ઓધાવાળાઓ લોક જમે છે તેમાં ભોજન આપ્યું હતું. ઉપરાંત નવાં વસ્ત્ર, પુસ્તકો, પેટીયો, વગેરે આપી ઠનામમાં આપી હતી. આ વ્યવસ્થા કુલ ખર્ચ રૂ. ૩૦૦૦૦ થયો હતો. પુરૂ મદારાજ સાહેબ ત્યાં જે કંડાકે રોકાયા હતા અને આ અત્યજોની ગીત સંજીવી તથા રમતો જોઈ બહુજ ખુશ થયા હતા.

પહેલાં મદાર અને ટેડ લોક લગ્નીઓની સ્કુલોમાં નોકરી કરતા નહોતા. હવે બહુજ

પ્રસન્નતાથી; કરે છે પાઠશુ તથા સાંવડી આદિ અનેક ગામોની શુક્રવાસ ૩૯ અને બંગી છોકરાં એકાં એકજ શુક્રવાસ શિક્ષણ લે છે.

વડોદરા બોર્ડીંગ હાઉસમાં એક ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો બ્રાહ્મ-House-master નું કામ કરે છે અને તે ઉપરાંત બીજા પાંચ હિંદુ છુટી છુટી અંતજ શાળાઓમાં શિક્ષણ દેવાનું કાર્ય કરે છે.

૨૦૦ અંતજને કેળવણી ખાતામાં શિક્ષકનું કામ કરે છે. લશ્કર ખાતામાં ૧૯ અંતજ 'સ્વાર' છે. મ્યુનિસિપલ ખાતામાં દસ મુકાદમના કામ પર છે. પોલીસ ખાતામાં સાત નોકરીયે છે. barrer ખાતામાં ત્રણ મોકાદમીદાર છે. દુબુર-ગાડીખાતામાં બે અને વોટરવર્કસમાં એક નોકર છે—અર્થાત્ એકંદર ૨૪૨ અંતજ રાજના જુલ જુલ ખાતાઓમાં નોકરીયે છે! હિંદુ ઇન્સ્પેક્ટર અને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર અને મુસવમાન હિંદુ ઇન્સ્પેક્ટર અને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર બધી અંતજ શાળાઓની પરિક્ષા તથા તપાસ લે છે. થીમાનુ વિભાગિકારી એ. એમ. મસાણી અંતજને તરફ અંતજ સાગણી ધરાવે છે અને તેમની શુદ્ધિ ઉન્નતિ અને શિક્ષણ સાથે ધણી કાળજી રાખી શ્રીમંત મદારાજ સાહેબના સ્તુત્ય હેતુને પૂર્ણ કરવા હંમેશા ઉદ્યોગશીલ રહે છે. ધર્મિ.

સામાજિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિના સમાચાર.

ગ્રેડેસર મીલ્સ, પાર્સીઓની અને વેદની ભાષા—પાર્સીઓની પવિત્ર ગ્રંથ ભાષાના એકાદ્ય યુનીવર્સિટીના ગ્રેડેસર લેફ્ટેનન્ટ મીલ્સે, ઇંગ્લંડમાં વસતા પાર્સીઓની ગઈ તા. ૨૫ મીએ મુલાકાત લીધી હતી, અને તે ભણતી ઉત્તર માટે તેણે કરેલા અધ્યાપન શ્રમના ખીજાનમાં તેને રૂપાના દાનમાં એક માનવત્વ અર્પણ કર્યું હતું. ઉત્તરમાં ગ્રેડેસરે કહ્યું કે પાર્સીઓનાં " ગાથા " ગ્રંથોના શબ્દકોષ પૂર્ણ રચના તથા ગાથાઓનું તેનીની સદ્-જનની ભગિની (twin-sister) ભાષા વેદિક સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર કરી રહેવા પુરતું જીવન રહે એજ તેની આશા છે ! બીજા શબ્દોમાં ગ્રે. મીલ્સ આથી એમ સિદ્ધ કરશે કે પાર્સીઓની ગાથા તથા વેદની ભાષામાં માત્ર નામજાજ ફેર છે. વેદનાં વાક્યે વાક્ય ગાથાઓમાં ચોક્કસ શબ્દોના ફેરફાર સહિત મળી આવે છે. વેદના અવગણ ઉપર ગ્રે. મીલ્સનો પરિશ્રમ પૂર્ણ થતાં અસાધારણ પ્રકાશ પડશે. પરમાત્મા તેમને દીપાંબુ કરે !

"મારા પિતૃઓ પિતાનો આમદ સોગંદી શાપતા મધી!"—એમ બજાવે ઉગાડનારી અને જુલમી માંચુ રાજ્યની તાસ પામેલી પ્રજાને શાંત કરવા મીનનો પા વધેના મદારાજ પ્રજા જોગી પોતાની માશીમાં વહે છે. માશીમાં તેના મુખમાં, પશ્ચાત્પ કરતા તેના સ્વાદકરિ તેના મુખમાં એવા પશુ શબ્દો મુકે છે કે " રાજદારી શુદ્ધિ મારામાં ન હોવાથી મેં યોગ્ય આદર્શોની નીમ્યા નથી. જોઈએ તે કરતાં વધુ ઉમરાળો મેં રાખ્યા છે જે રાજ્ય બંધારણના મહા નિયંમતો વિરુદ્ધ છે, જમતે દુઃખદેર કાઢું કે દુઃસુખો કરવાના શબ્દ બહુ, " આ માશી બંદુ

મોડી છે. આ રહ્યા લાખ બંગલાની બાંધતમાં હસના લાખક અંકરમાં આ માફીમાં ચીનાંબ્ર મુતકબાદનો રાજદારી દ્રષ્ટિથી કરેલા ઉપયોગ છે.

લાહોર આર્યસમાજનો ઉત્સવ—લાહોરની વસ્તીમાં આર્યસમાજનો ગણ તા. ૨૪ થી ૨૬ મી નવેમ્બરના દિનોએ થયેલો ૩૪ મો વાર્ષિક મહોત્સવ અસાધારણ ફતેહમંદ હતો. આ પ્રસંગે આર્યસમાજના વેદના સર્વોત્તમ વિદ્વાન પં. ગુરદત્ત એમ. એ. (મૃત્યુ ૧૮૯૪) ના સ્મારક ગુરદત્તબચનોના પાંચ નાખવાની ક્રિયા હરિદ્વાર ગુરુકુલના ગવર્નર લાલા મુન્શીરામે કરી હતી. પં. ગુરદત્તનું જીવનચરિત્ર તેમના પરમ મિત્ર લાલા લગ્નપતરાયે અંગ્રેજીમાં લખ્યું છે. તેઓ માત્ર ૨૮ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા. પરંતુ તે વયમાં પંખજની આર્યસમાજને તેમણે દ્વંદ્વ કરી દીધી હતી. આ આશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓ રહેશે તથા લશ્કરો. ઉત્સવ વખતે વેદપ્રચાર આદિ પ્રકારે અપીલ કરતાં રૂ. ૪૫,૩૨૫ તરત ભરાયા હતા, અને તે ઉપરાંત રૂ. ૬૨ હજારની સ્થાવર મૂલકત દાનમાં મળી હતી. હરિયાણા મંદિરના ગોસ્વામી તુલસીદેવજીએ પણ રૂ. ૫૦ દાન આપ્યું હતું. આ ઉત્સવમાં લાલ લેલા બહારમાંથી ૧૨૦૦ સ્ત્રી પુરુષ ડેલીગેટો આવ્યા હતા. લાહોરની અનાઈલી આર્યસમાજનો વાર્ષિક ઉત્સવ પણ એજ દિને થયો હતો. દશમંદ એન્જેલો-વૈદિક કોલેજ માટે કોલેજના આનરરી પ્રીન્સીપલ લાલા હંસરાજ બી. એ. એ અપીલ કરતાં રૂ. ૩૦,૦૦૦ ભરાયા હતા. અગાઉ લાલા લગ્નપતરાય અપીલ કરતા ત્યારે લગભગ રૂ. ૧ લાખ થતા ! વ્યક્તિ પ્રભાવનો આ બેદ છે.

હરિદ્વાર ગુરુકુલ અને હોંદી ભાષા અને દીવાલી—ભાવિ હોંદુ યુનીવર્સિટીની પ્રથમ યોજનામાં હોંદી દ્વારા શિક્ષણ આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું. પરંતુ વિદ્યાનના વિષયો શીખવવા પુરતા હોંદીમાં શબ્દો ન હોવાનું બહાનું કહીને, બીજી યોજનામાં ભાષા હોંદી બદલીને અંગ્રેજી કરાવી હતી. આના સંબંધમાં એ ખાસ જણવાએ છે કે વક્તવિદા (બોલની) હરિદ્વાર ગુરુકુલમાં શીખવાય છે. તેમાં અનેક વિદ્યાર્થીઓ છે, જેઓ અંગ્રેજી જાણતા નથી. છતાં તેમણે તે વિષયમાં હોંદી પત્રોનો હોંદીમાંજ ઉત્તર આપ્યો હતો. અને એક પણ અંગ્રેજી શબ્દ વાપરવાની જરૂર પડી નહોતી, એમ તે સંસ્થાનાં વાહન પત્ર વૈદિક મેગેઝીનના માર્ગશિર્ષના અંકમાં જણાવવામાં આવે છે. (૨) એ ગુરુકુલમાં દરોરાને દિને સહબોજન પણ મળ્યું હતું, અને તે વખતે પ્રખ્યાત વેદાંતી અને આર્યદિતેષી અમેરીકન મી. માંધન ફેલ્સ પણ હાજર હતો. (૩) એ સંસ્થાના પ્રથમ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓએ પોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો છે. બીજા બે સહિત બહાર્યારી ઇદ્રે ' સ્નાતક ' ની અંતિમ પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કરી છે, અને તેથી હવે તેને ' સર્વર્થપ્રચારકના ' તંત્રીનું કામ સોંપવામાં આવ્યું છે.

વધુ શુદ્ધિ-આર્યસમાજ પ્રજાતાપ કરતા પતિતોને પુનઃ તેમનાં આપીકાં વેલેકત ધર્મમાં પાવન કરવામાં જે જનશ્રુતિ બતાવે છે તે માટે હોંદુસમાજ હવે તેના પાઠ માનવા લાગી છે; સત્યાન ધર્મસભા પણ તેનું અનુકરણ કરવા લાગી છે. હાલમાંજ (તા. ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૯૧૧) લાખૈના (અવધ પ્રાંત) ની આર્યસમાજે કરેલી શુદ્ધિ ક્રિયા સામાન્ય કરતાં વિશેષ આકર્ષક છે. તેના આશ્રય હેઠળ એક ખ્રીસ્તી મી. પી. ડેવીડ અને તેની પત્ની મર્યા, તેના બે પુત્ર તથા બે પુત્રી સહિત વેદધર્મમાં પ્રાપ્ત થઈને હોંદુ સમાજના બલમાં પુષ્ટિ મળે છે. મી. ડેવીડ દેવીદીનનું, મીસીસ દેવીડે હુલાસ દેવીદું, પુત્રો ૪ઝાક અને એચ. શ્રીસીપે તથા પુત્રીઓ ડીઈરી

તથા રાઝીએ કમાનુચાર, રામશરણ, હરશરણ લક્ષ્મણદેવી તથા રામદેવી એ આર્ષનામે ધારણ કર્યા છે.

વિધવાવિવાહના મોટા ઐત્રિય શંકરલાલજી મરણ—ગઈ તા. ૧૭ મી નવેમ્બરે પોતાનાં વતન બીજનેર (સંયુક્ત પ્રાંત) માં થવાના સમાચાર આપતાં અત્યંત શોક થાય છે. આ દેશમાં આ યુગમાં કોઈએ પણ એમના જેટલી વિધવાઓનાં લગ્ન કર્યાં નહીં હોય, તે સંખ્યા ૧૫૦ ની હતી ! પોતે જુના વિચારના પંડિત હતા; પરંતુ વિધવાવિવાહ શાસ્ત્રાનુકૂળ માનતા, અને કાશીના પંડિતો સાથે તે વિશે શસ્ત્રયોગ કરવા તૈયાર હતા. કાશીના પંડિતોએ તેમનો એકેજ સ્વીકારવા તૈયાર ન થયા તે માટે તેઓ દિલ્લોર હતા. તેમણે જે શાસ્ત્રાર્થમાં છોડે તેને અયુકત મોટી રકમ ધનામ તરીકે આપવા બેઠકમાં જમા રાખી હતી. તેઓ ખરે વિધવા દુઃખ બંજન હતા. આગરનાર દિવસે યુવતી વિધવાઓને, સિદ્ધાંત સાથે સ્વાર્થથી કરનાર યુવાનો સાથે લગ્ન કરાવી આપતાં, એ તેમના જીવનનું કર્તવ્ય હતું. સુધારકોમાં એમના જેટલી નૈતિક શક્તિ કવચિત્ જ હોય છે.

વીર ભગવાન અને સાક્ષાત્કિના તંત્રી—નામદાર રાજેનરાદના રાજ્યાધિપતિના યુગ સમરણ્યાર્થે આખા દેશના જેન વિદ્યાર્થીઓ સાથે વિદ્યોત્તેજક ફંડ માટે રૂ. ૫૦,૦૦૦ એકઠા કરવાના છે. તેની અધીન નાના મોટા ટાઇપોમાં બહેરખમરના રૂપમાં ૮-૧૦ ટાઇપોમાં “ જેન સમાચાર ” ના તંત્રી કરે છે. અને કહે છે કે, “ દાન યજ્ઞ વગરના સખસને જેન કહેવાની વીર ભગવાને ના કરી છે, અને હું કહું છું કે દાન યજ્ઞ વગર ધર્મ તરીકે યેળ ખાસનારને કુર્ત કહેવા જોઈએ. ”

ઈન્ડિયન નાટકરાજામાં વસ્તુ રહિતતા—ઈન્ડિયન નાટકની અમર્યાદાની વ્યાખ્યા સંબંધી કાયદા વિચિત્ર છે. શરીર, મૂર્તિ કે ચિત્રનાં યુક્તિઓ માત્ર દાંડ દોષાં જોઈએ. તેથી તે શીવાપના અંગે કોણે હોય તે વસ્તુ રહિત રાખીને-જતાવીને કામી પ્રગળે નાટકરાજા. આદિમાં આકર્ષવામાં આવે છે. બેચાં આ જોઈનાં સંબંધમાં કરવામાં આવે છે. નાટકમાં કેટલીક “ પરીચોને ” એકદમ સુખ અને આમડીના રંગને પોચાક પડેલાં તે પછી તેમનાં શરીર પર એકદમ પ્રકાશ કરીને તેને ગેપ કરવામાં આવે છે. હાથમાંજ નાટકના લાઇ-સેન્સર (પરવાને આપનાર અથવા નિરેધક) અમલદારે એક નાટકને દેખાવ તે છે. મરીના સુધી આજ રહેવા પછી તેનું ખ્યાલ બેચોટા, તે બંધ કર્યો છે. તેમાં એક અંકમાં એક સ્નાન વિધિના દેખાવ આવતો. જનાનાની સુંદરીઓ રનાત કરે છે. વસ્ત્ર કે વસ્ત્ર રહિતતા તે પ્રમંજને અનુસરીને છે. કુચકી મારતા પૂર્વે એક સુંદરી જરાક વાર આરસપદ્મનાં સેરાવરની પાળ ઉપર બેસે છે. પછી તેમાં કુચકી મારતી જણાય છે. દ્રવ્ય મોદક પરંતુ શરીર પર વસ્ત્ર લગભગ નાશરમાં હવે એ એવ બિન્નસ અજાણને બંધ થયો છે તેથી નાટકરાજાઓને વસ્ત્રના વિષયમાં વધારે ઉત્તર થવું પડશે એ એક આનંદની વાત છે. “ સીનામેટોગ્રાફ ” ની “ શીમે ” માં આવતા આવતા તથા બીજા અસંખ્ય દેખાવો પણ જપે કરવાની એટલી જરૂર નથી, હીંદુસ્તાનની પેલીએ પણ કુરોપથી દોષમાં આરતી એવી શીમે જાળ કરવી જોઈએ. એવી ધણીક વાંધા બરી શીમે બરી જેવામાં આવે છે.

ઈન્ડિયન યુએ મરતા પાદરીઓ-ને સદાય આપવા “ કરીન વીકેટરીય ક્લબ

૫૬" ની રચાપના કરવામાં આવી છે. 'ઈસ'ડની સરકારને આશ્રિત અને આધીન ૩૦૦૦ પગારદાર પાદરીઓ છે, જેઓ સરકારી દેવલમાં પૂજા કરવા, લગ્નની તથા મરણની ક્રિયા કરવા, તથા ઉપદેશ અને બાંહેધી કરવા બંધાયેલા છે. જ્યારે આર્યબીશપો અને બીશપો જેવા ઉચ્ચાધિકારી પાદરીઓને હજારો પાઉંડનો પગાર મળે છે ત્યારે ૩૦૦૦ પાદરીઓને સરાસરી ફક્ત ૧૩૩ પાઉંડની વર્ષીસન મળે છે, અને ધણીને તો વર્ષે રૂ. ૧૫૦૦ પણ નથી મળતા. છતાં કહેવાય 'દિવરડ'ની પણ ઘરમાં દાંસિ દાંસલાં લાડે. તેમાં વળી તેઓમાંના ઘણા ખરા મોટા કુટુંબવાળા, વારંવાર ડગ્લન-ડગ્લન છોકરાંઓવાળા. જેમ ગરીબ તેમ છોકરાં વધારે એવો હાથરનો વિચિત્ર ન્યાય છે. તેથી બીચારાઓથી ઉપદેશ પણ ખરાબર થતો નથી. તેમને સહાય કરવા ઉક્ત ફંડની રચાપના થઈ છે.

વીસાયતલું પત્ર મહારાજા ગાયકવાડને એરેએથન નાઈટસના બાદશાહની ઉપમા આપે છે !—ચીયર્સન્સ મેગેજીન (નવેમ્બર) કહે છે કે તે નામદાર પાસે દાથીની જે અંબારીઓ છે તે સોના રૂપાની અને રાતજડિત છે. દરબાર વખતે તેઓથી જે હીરાનો હાર પહેરે છે તે રૂ. ૩૫૫૫ લાખનો છે. ને તેમાંના ૧ હીરા તો ૧૨૫ હેરટનો છે, તે આજળ નેપોલીયનની માલકીનો હતો. તેમની પાસેનાં રત્નોની કીમત લગભગ રૂ. ૩ કરોડની ને પત્ર આપે છે. એ પત્રકારને લીલાંઉથી રૈયતના બસા સાથે મહારાજા તે વેચી નાંખે છે તેની ખબર નથી. તેમની રૂ. ૧૫ કરોડની આવક છતાં પોતાનો ઘર ખટલાનો વાર્ષિક ખર્ચ માત્ર ૧,૩૫,૦૦૦ પાઉંડ છે. શ્રીમંત મહારાજા, પ્રજાની કેળવણી માટે જે પ્રમુલે છે તેમજ તેમના હાથપણ માટે તેમની યોગ્ય પ્રશંસા આ લેખમાં કરવામાં આવી છે.

સ્ક્રાંડ્ડ ઓઈલ કંપનીનું ટ્રસ્ટ કાયદા વિરુદ્ધ કરાવવાથી શું પરિણામ આવશે ?—કાંઈજ નહીં. તેવો મુકદ્દમા અમેરીકાની મુનાઇટેસ્ટેટસની " સુપ્રીમ કોર્ટ " આખો કે તરત તેના શેરના ભાવ છ દોઝા બેઠા. પણ એક કલાકમાં પાછા દત્તા તેટલા તે થઈ ગયા ! એવી મુકદ્દમાની એક કલાકની ક્ષણિક અસર ! ટ્રસ્ટ છુટું પડી જવા છતાં ભાવમાં ફેર થયો નહીં. તેનીએ જુદી જુદી કંપનીઓએ ટ્રસ્ટ રૂપે સંપત્તી સત્તા એક હાથમાં મુકી દત્તી. હવે પણ તે કંપનીઓ એકમેકને મળીને સરખા ઉંચા ભાવ રાખશે. માત્ર જરા ખરચ વધારે આવશે પરંતુ તેથી અસર થશે નહીં. તેના શેરા ફક્ત ૬૦૦૦ માણસોના હાથમાં છે. અમેરીકન ધનાઢ્યો કોરોડાધિપતિ નહીં પણ અબ્બાઅધિપતિ છે. અમુક વેપાર એકદાય કરીને મનમાનતા ઉંચા ભાવ પ્રજા પાસેથી આકાંક્ષાની તેમની સુક્તિ રદ કરવા ગમે તેવા સખત કાયદા થડવા છતાં, ધન તથા ધનોપજ સત્તાના બુદ્ધથી તે કાયદાઓને તેઓ હસે છે ! એ સ્ક્રાંડ્ડ ઓઈલ ટ્રસ્ટનો નિવામક તથા નેતા દુન્યાનો વર્તમાન સૌથી ધનાઢ્ય પુરૂષ રોકફેલર છે. તેના હાથ નીચે કંપનીના સાઠ હજાર કામદારો છે ! કંપની પોતાના અમંદારોના ઉપયોગ સાથે એક ખાસ પોતાનું મુસિક પત્ર પણ પ્રગટ કરે છે ! રોકફેલર, આટલો ધનાઢ્ય છે છતાં કહે છે કે " ધન માટે ધન બેસું કરવું એ કરતાં વધુ વિચારવા જેવી વીજ બીજી કાંઈ નથી ! " આવાંક વેદનો ઉપદેશ કરે છે ! !

યુરોપના રાજા રાણીઓ પણ રાજ્યધનોને પ્રજા જેવાજ વશ છે !—અને તેમાંથી આપણા માનવતા રાજ પણ મુક્ત નથી. હાખસા તરીકે આપણા શ્રીમંત રાજને

માલબરો હાઉસના લોડ તરીકે સેન્ટ માર્ટિનના પેરીશને ફર તરીકે વાર્ષિક કેટલાક સો પાંડની રકમ ભરવી પડે છે. આપણા શહેનશાહ ન્યેર્જ ને હવે કાષ્ટ રરને બંધ કરવા ચાહે તો તેમ કરી શકે નહિ. મરદુમ મહારાણી વિકેટમાંથી ચોરબોર્ન ખાતેતો એક રસ્તો બંધ કરવા ચાહ્યું ત્યારે તે ઝમીનના બદલામાં બોજી જમીન આપીને પ્રભુ પરવાનગીની સત્તાથીજ તે રસ્તો બંધ કરી શકી હતી. ચુનાદની માફી બખ્શવામાં પણ શહેનશાહ ન્યેર્જથી પોતાની મજા મુજબ વર્તી શકાયું નથી. તેની મરદુમાં આવે તો તે કુંડીમંથ ગુનેહગારને ફાંસી જતા અટકાવી શકે, પરંતુ રસ્તો વારે વ્યાપાર કરવો નહિ એવો જે ચાર્ટર્સ બીજનો કાયદો છે તે ને કાષ્ટ તોડે તો તે રાખ્યાને થતી શિક્ષા કોઈ રાજ્ય પણ માફ કરતી શકતો નથી. ગાદી વારસ શાહનદાએ (પ્રીન્સીપલ) ના સાધારણ માણસ કરતાં પણ વધુ સખ્ત કાયદા હોય છે. તેને તેઓએ માન આપવું પડે છેજ. તેઓએ કોર્ટમાં સાક્ષી તરીકે પણ હાજર થવું પડે છે અને સાધારણ રૈયત પ્રમાણે તેમને પણ બધા કાયદા લાયક પડે છે. તેઓથી રાજનીયા વાલીની મરજી સિવાય બીજા દેશોમાં જઈ શકાયું નથી. નેમજ તેઓથી લગ્ન પણ થઈ શકતાં નથી. ઓસના રાજને પોતાના કૂતરાનું લાઇસન્સ ચાહ્યું નહિં રાખવા માટે પાછલી લાઇસન્સ શી તેમજ સાધારણ લોગને કાયદાનો ભંગ કરવા માટે જે દંડ ભરવો પડે છે તેટલો દંડ પણ ભરવો પડ્યો હતો. છટલીના રાજ વિકટર ઇમેન્યુઅલને એક સિપાઇએ એક દિવસ અમુક રસ્તે જવા દીધો નહિ, કારણ કે અમુક વખત પછી તે રસ્તે કોઇતે પણ જવા નહિ દેવાનો કાયદો હતો. રાજને તે રસ્તેથી તરિક પાછું ફરવું પડ્યું. બીજી દિવસે તે પહેરગીરને રાજ તરફથી એક મુંદર ધડિયાલ બેટ મરદુ; તેની ઉપર એવો લેખ હતો કે, “ જે સિપાઇ કાયદાને માન કેમ આપવું તે જાણે છે તેને માટે. ” કટલીક વેળા કેટલીક રાણીઓ પણ પોતાની મરજી મુજબ વર્તી શકતી નથી. થોડાં વર્ષ અગાઉ રપેનના રાજ ઓટ્ટોએ પોતે બેદર-કારીથી મોટાર હાંકતો હતો તેમ નહિ કરવાની નેના પ્રધાનોએ સલાહ આપી અને રાજને તે મુજબ ચાલવુંજ પડ્યું. વળી લગભગ તેજ અરસામાં હોલેન્ડની રાણી વિલ્હેમીનાને સાઇક્લ ઉપર સવારી કરતાં શીખવાનો શોખ થયો, પરંતુ પ્રભુએ ના કહેવાથી તેમને તેમ કરતાં અટકવું પડ્યું. શહેનશાહ ન્યેર્જ પાંચમની ફ્રાન્સમાં આવે ખાતે ખેતી છે. ત્યાં તેને સાધારણ ખેડુત પેઠે નેના પટાની રૂએ ફર ભરવો પડે છે અને એક સાધારણ ખેડુત પેઠે કાયદાને માન આપવું પડે છે, અને બીજા ખેડુત પેઠે પોતાનાં ખેતરનાં ગાંડાં ઉપર પોતાનું પુલ્કું નામ આપવું પડે છે. રાજનો પણ કાયદાને વફાદારીથી માન આપે છે, નેમાંજ તેમની પ્રતિષ્ઠા છે એમ કાણ ના પાંડશે ?

સેન્ટ્રલ હીંદુ કોલેજના ૧૩ મે વાર્ષિક ઉત્સવ—ગઇ તા. ૨૬ મી ડીસેમ્બરે ઉજવવામાં આવ્યો હતો. સમાવેશ કાશીના રાજ મુન્સી માધિલાલ સી. આઇ. એ. લીધું હતું. કોલેજ કમીટીના સેક્રેટરી મી. ભગવાનદાસે ગત વર્ષના રીપોર્ટ વાંચ્યો હતો. તેના સાર એ હતો કે એ વર્ષમાં કોલેજને બે મુખ્ય મોટી બેટા મળી હતી. એક, કાશીના મહારાજાએ પોતાનું “ પુર્વ મહાત્મ ” નામનું અર્ધવાંશનું મકાન તથા મુન્સીના શેઠ ધર્મસી મોદરજી ગોકલદાસે જીમનેશીવમ સાર અર્ધી લાખ રૂપિયા પ્રદાન કર્યા હતા. કોલેજના ૨ ગ્રેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીઓ સી-વીસ સર્વિસમાં લાખલ થવા પરીક્ષા આપવા વાલાખત ગયા છે, અને હવે કોલેજ એમ. એ.

ના અનેક વિષયોમાં અદ્વાયના પુનર્વર્તી સાથે 'એડીમીટેડ' (સ્વીકાર) થઈ છે. વળી શોક સાથે ઉમેરવામાં આવ્યું હતું કે "હીંદુ ભાડેર પ્રજા તરફની સહાયતાને અમારે કાલેજની ફી ચઢાવીને સરકારી કાલેજથી અર્ધી જોડશી કરવામાં આવી હતી." મીસીસ. બીસ્ટે વિદ્યાર્થીઓને રાજદ્વારી તકરારમાં ભાગ લેતાં કેવી રીતે અટકાવ્યા હતા તેનું વર્ણન પણ કર્યું હતું.

૩૬ મું ધીઓસોફીક વાર્ષિક કન્વેન્શન—ધીઓસોફીની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ-કન્વેન્શન વારોફરતી અઘાર અને દાશીમાં ભરવામાં આવે છે. તે આ વર્ષે કાલેજના ઉપરીકત ઉત્તમ સમેત ગઈ તા. ૨૬ મીએ ભરવામાં આવ્યું હતું. મી. લીડમેટર જોએ એક પ્રખ્યાત વાચ્યવૃત્ત (conversationalist) છે તેમણે વાર્તાસભા ભરી હતી. બીજે દીને, તા. ૨૭ મીએ, મંડળની પ્રધાના મીસીસ બીસ્ટે એક ભાષણ આપ્યું હતું. તેણે જણાવ્યું હતું કે યુરોપમાં ધીઓ-સોફી વિષે ધણે ઉંચા અભિપ્રાય બોલે છે. તે ત્યાં સારા માટેની એક સંસ્થા ગણાય છે. ગયા વર્ષમાં તેના સભાસદો પૃથ્વીમાં ૩૭૫૮ જોડલા વધ્યા છે અને એકંદર સભાસદોની સંખ્યા ૨૧,૪૪૭ છે. વર્ષમાં ૮૯ નવાં સભાસદો રમવામાં છે, અને કુલ સભાસદોની સંખ્યા ૬૬૨ છે. વર્ષમાં રૂ. ૧,૪૩,૨૬૫ નું ધન મળ્યું હતું. મી. હોર્નગીની મુદ્દર સંખ્યાવત્તથી અઘારમાં રમવાયલું લીડમેટર વિદ્યાશ્રમ જગતના જુદા જુદા ભાગોના વિદ્યાર્થીઓથી ચીકર ભરાઈ ગયું છે. "જગતના આવના પેઢા" કૃષ્ણ મૂર્તિ કૃત At the feet of the Masters નામક નાનકડા પુસ્તકનું ભાષાંતર કુલ ૨૭ ભાષાઓમાં થયું છે. એ પેઢાંરને જગત સ્વીકારે અને માને તે સારૂ ભૂમી વેપાર કરવા જે "આર્ડર ઓફ ધી રટાર ઇન ધી પ્રસ્ટ". સ્વ-પાથો છે તેના પણ પુષ્ટિ સભાસદો થયા છે.

એક વધુ વિધવા પુનર્લભિ—ગઈ તા. ૧૨ મીએ અમદાવાદમાં ત્યાંની વિધવા વિવાહ પ્રયા-રિણી સભાના આશ્રય હેઠળ વિધવાવિવાહ દોઢમાં થયું હતું. સામલ ગિરધરની પુત્રી બાઈ રાધા (ઉંમર ૨૦ વર્ષ) નું પુનર્લભન સામલ હરગોવન (ઉંમર ૨૩) સાથે થયું હતું. કન્યા ૯ વર્ષની ભામલ વગે રાંડી હતી. બન્ને મહેમદવાદના શ્રીમાળી સોની યાત્રિનાં છે.

વેશ્યાઓ અને રાજ્યાભિષેક—વેશ્યાઓને રાજ્યાભિષેક સાથે શું નીસળત ! ખરું જાણ કે જે પુટડી વેશ્યાઓએ માટે વિદ્યાપીઠ જોડ્યું જ લગભગ પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંના કેટલાક રસિ-ધને તેમને આગળ કરવાનો કીડો ખદબદી આવ્યો હતો એમ પ્રવાગતું દૈનિક 'લીડર' પત્ર કહે છે. તેઓએ પોતાનું હમેશનું નૃત્ય કરીને રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા દેવાની માંગણી માટે જુદા મેજસ્ટ્રેટને અરજી કરી હતી. પ્રજામત તેમની વિરુદ્ધ છે એમ કહીને તેણે તે અરજી રદ કરી. પણ રસિધો કહે તેવા નહોતા. તેઓએ મોટી હોડીઓમાં એ નૃત્ય કરનારીઓને બેસાડી તેમનો મુજબો ગંભીર નદીના મધ્યમાં કરાવ્યો. એ જોવા સારૂ દીકરી કે ફી નહોતી એટલે લોકોએ લાજ પહોં સારા લીધા ! આનો બચાવ એજ કરવામાં આવે છે કે આ કાંઈ પેસા લઇને કરવામાં આવ્યું નહોતું ! ત્યાં સુધી વેશ્યાપુખ્તનાં દર્શન પ્રજા આતિથ્યક નહીં માને ત્યાં સુધી તેમનો ધંધો સન્માન્ય છે, અને તેમને ઉત્તેજન આપનારા મગરો તેની કાણું ના પાડશે !

સીઆ સંબંધી કેટલાક વિશેષ સમાચાર.

જા જા તને ઓળખે છે કોણ ? -ઉમેદવારીમાં નિરાશ પતિની ડામાજીની ક્યુપીડ-અમેરીકામાં ન્યુયૉર્ક શહેરના એક પ્રખ્યાત કરોડપતિની છોકરી મીસ હેલન મેકમુરે યુરોપની મુસાફરી કરવા નીકળી. ભારે તે ઓસ્ટ્રીયાના પાટનગર વિયેનામાં આવી ત્યારે તે એક ઓસ્ટ્રીઅત લાસ્કરી ઓફીસર લેફ્ટેનેન્ટ એડોલ્ડ સ્ટાર્કના ખારમાં પડી અને તેની સાથે લગ્ન કરવા કબુલ થઇ. લેફ્ટેનેન્ટ સાહેબે પણ તેની સાથે મુસાફરી કરવી શરૂ કરી અને પોતાની પાસે જે કંઈ હતું તે વચીસાટીને તેને ખુશી રાખી, એટલું જ નહીં પરંતુ પોતાથી બનતું દેવું કરીને પણ તેની સાથે શ્રીમન્તાઇ બતાવી, અને તેને ઘણી કીમતી બેટા આપી. ઉપરાંત તે સાહેબે પોતાની નોકરી પણ બાલકી મળવાની આશામાં છોડી દીધી અને તેની પાછળ ઘેલા થયા. ભારે મીસ હેલન મેકમુરે પાછી ન્યુયૉર્કમાં આવી ત્યારે લેફ્ટેનેન્ટ સાહેબ તેને મળવા ગયા. તે વખતે તેણે જવાબ આપ્યો કે યુરોપમાં લગ્ન કરવા સંબંધી કરેલી યોજના મને અત્રે માન્ય નથી. એટલું બોલી તેને ઘર બતાવી દીધી. લેફ્ટેનેન્ટે તેની ઉપર ૫૦૦૦ પાઉંડનો નુકસાની ખર્ચ વિગેરેના ઘણા કીધા છે.

ચાર મળે ચોટલા તો ભાંગે એટલા—એ કહેવત અમેરીકન સીઆમાં ચરિતાર્થ થઇ છે. હોલ્સ એનજોલ્સમાં પુરોવાની માફક સીઆને મત આપવાના હોય આપી તેમને સમજાવવામાં આવી છે. થોડા વખત ઉપર એક યુવાને પોતાને નક્કી કરી, આપેલી ઝડપ કરતાં મોટર સાઇકલ વધારે ઝડપથી દોડાવી. તે સાબીત કરવા સીઆ જુરી કોર્ટમાં બરાણ (ત્યાં ડામાજી નક્કી કરવા હમેશા જુરી મળે છે.) જોડા કે ખરા કોઇ પણ નિશ્ચિત નિશ્ચય ઉપર તેણે આવી રાંકી નહીં એટલું જ નહીં, પરંતુ તેણે ક્યાં મળશે તથા શું નારતો લેશે તે વિષે પણ એ જુરીની સીઆ લઇ પડી ! પછી પુરવની જુરી બરતી પડી.

અમેરીકન દેવીને સાદાંગ દેવવત !—ચીકાગોમાં ગત સપ્ટેમ્બર માસમાં મી. એડવર્ડ મેટગીલે જુડીક એલીસ નામની દેવી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તે પ્રસંગે તેણે સાહેબે પોતાની સ્ત્રીના લાભાર્થે એક 'એશીડેવીટ' લખી સોજન ઉપર જણાવ્યું હતું કે, "મારી સ્ત્રીને હું જેવી રીતે અમેરીકાની સ્વતંત્ર સીઆને જે હોય આપવામાં આવે છે તે આપવા બધાઉં છું. તે પોતાની મરજી મુજબ ગમે ત્યાં ફરી દરી ચાકરો તથા પોતાને મન માનતા સદચારી મંડળમાં પણ લાગ લે તેપણ મને કોઇ જાતની અદખાલ કે વાંધા નથી. તે સ્વરૂપવતી હોવાથી કોઇ અન્ય પુરોવા જે તેના સૌંદર્યનાં વખાણ કરે અથવા તેની ખાતર જો તેની ખુશામત કરે તેપણ મને તેની ચીડ નથી. તેમજ પોતે જે જે કંઈ કરે તેમાં હું સદમત છું એમ સમજવું. વળી મારી કમાણીને ઉપયોગ પણ તેનેજ હાથે થશે અને જે વધશે તે બેંકમાં હમણા જાનના નામપર જમા થશે. વળી હું વધુ ખાત્રી આપું છું કે તેને જે જે વાંચો પસંદ નહીં હોય તે કદાપિ તેના આગળ કરીશ નહીં અને હું હમેશા નિયમિત રીતે તેને અનુકૂળ રહી કરીશ." પશ્ચિમની સ્વતંત્રતા હવે તો આગળ વધવીજ મુશ્કેલ છે કારણ કે ઉત્તરમુલ્કની જુમીજ આવી પહોંચી. તેનાથી વધુ ઉત્તરમાં કેમ જવાય ?

ખીડી ખીવાની બધી અમેરીકન સ્ત્રીએ તોડી !—યુરોપ અમેરીકામાં હવે સ્ત્રીઓ પણ સીગાર તથા સીગારેટ પીતી યદ્ય છે. પ્રથમ વેસ્ટમાઓજ પીતી, પંડી હલ્કા વર્ણની સ્ત્રીઓ પીતી યદ્ય; તેમના છત્રી નેહા પેઠે તેમની ખીડી પણ ખાસ બનાવટની “ સ્ત્રી સારજ ખાસ ” બને છે. પણ હજુ તેઓ તે જાહેરમાં પીતી નહોતી. જે કે જાહેરમાં વેચાતી લેવા બવાની “ ફેશન ” ચાલુ યદ્ય પડી હતી ખરી. યુરોપીયન રીતિ નીતિથી કંટાળેલી નીસીસ સ્ત્રીની ખીસંટનો પણ ત્યાં એ મત છે કે “ યુરોપને ખીવાનો અધિકાર હોય તો સ્ત્રીને કેમ નહીં ? ” ત્યાં તેના પ્રચાર સખ્યાં અધિકાર માંગનારી સ્ત્રીઓમાં યદ્ય વગર કેમજ રહે ! કહે છે કે, યીઓસોશીયલ સાસાધરીની નાયિકા સ્થાપિકા મેંડેમ બેન્વેલરડી, જેને અખ્યાત વિષયમાં અસાધારણ અભ્યાસ હતો તેના સીગારેટના ધુમ્રપાનમાં પણ અસાધારણ અભ્યાસ હતો. ત્યાં અખ્યાત વાદિનીઓ, હીંદુ સ્ત્રીને અતુલ્ય ગણનારી વિદુધી સન્નારીઓ પણ સ્ત્રીને ખીડી પીવાની બાબતમાં આવા વિચારવાળી ત્યાં, યુરોપ, અમેરીકામાં તો તેના પ્રચારનો પવન વટોળીવાને વેગ પ્રકાશ તેમાં થી નવાઇ ! રેસ્ટારાં (કાવાખાનાં, વીસાવતી વીસીઓ વા રીફ્રેશમેન્ટ રૂમો) માં સ્ત્રીઓથી અધાર મુધી અમેરીકામાં ખીડી પીવાતી નહોતી. સ્ત્રીસમાનાઅધિકારવાદી સ્વતંત્રતાપ્રિય અમેરીકોને પણ તે મહા અમર્યાદિત અને બિમત્સ ભાસવું. પરંતુ એ અધનનો દાસમાં ત્યાંના એક મહાન નગર શીલાડેલરીયામાં ત્યાંના પ્રખ્યાત કરોડપતિની ફેશને બધ પત્ની નીસીસ ફ્રેજ ખીડીને બંજ કાઢી છે. તે શ્રીમંતી અબિમાનિની રેસ્ટારાંમાં ધુમ્રાડા કાઢતાં જેઠ, ત્યાંનાં નોકર નગે તો આમોજ બની ગયો ! પણ પૈસાધર સ્ત્રીને કાઢની તા સરખી કહેવાની હીંમત ચાલી નહીં. યુપ રહ્યા. આ પ્રમણે પડેલ કરવાનું. “ નૈતિક ધર્મ ” “ આત્મિક બધ ” પ્રત્યાદિ રહિત બનાવવા માટે એ તર્રથી સ્ત્રી સ્વતંત્રતાના હીમણુતીઓ નીસીસ ખીડીની પ્રસંસા કરે છે. કહે છે કે એ બાધને જાહેરમાં ખીડી પીવાની ટેવ લાડને સાસાધરીમાં પડી હતી અને તેણે એ મહાન સ્વતંત્રતાને પોતાને વતન રાખવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો હતો ! હવે બીજી શું બાધી રહું છે ?

વેશ્યા કેમોમાં આત્મોન્નતિની લાગણીની સ્ફુરણ—તેમનો ધર્મો નિર્તા સોથી અચકા ગણાય છે છતાં મદ્રાસ ઇલાકાના કોલનગ્ર નગરનો એક ખગરપત્રી ખગર આપે છે કે એમજ છે ! લાંના નજીકના પેદાપુર ગામની નાયકાઓએ સલા કરી એવો દરાવ કર્યો હતો કે, (૧) અન્ય ન્યતોની કન્યાઓને પોતાના દુષ્ટ ધધામાં પાડવા ઉઠેરવી વા દત્તક લેવી નહીં. (૨) પોતાના પુત્રોને સુરક્ષિત કરવા, (૩) મહિમામહે ઉપાસણી કરીને મરીજ લોકો પ્રલાદિને દાન આપવું; તથા (૪) જે જ્ઞાનિઓ આપણી સાથે બોજન બ્યવહાર ન કરતી હોય તેમની સાથે બોજન બ્યવહાર ન કરવો. આ ૪ થો દરાવ ધર્મદ્રષ્ટિથી નહીં પરંતુ આત્મમાન સાચવવા કર્યો હતો. તે દરાવથી કમચાલી નામની જે ગાતિ હવે પોતાને વિષ્ણુજીને મહાન નામે આજખાવવા લાગી છે તેને લડકો લાગ્યો. તેણેએ તેથી પોતાનું અપમાન માન્યું. કારણ અત્યાર પુર્વે નાયકાઓ તેમનું પકવ અજ ખાતી તેથી તેણેએ નાયકાઓને એવો સામો દરાવ કરીને “ બૈલકોટ ” કરી કે, નાયકાઓનાં ઘરેણાં ન બનાવવાં, તેમનાં ધર કે ગાડાં બાંધવાં કે દુરસ્ત ન કરવાં, તેમજ તેમને જેઓ ગાડાં લાડે આપે તેમનાં ગાડાં પણ દુરસ્ત ન કરવાં. જે તેને બંજ કરે તેને રૂ. ૫૦ દંડ. લખત પર સખ્યાંએ સદીઓ પણ કરી.

પણ ધણાના પેટ પર આપી કાપ પડશે તેથી કેટલાકાએ તો વેસ્થએને પાછા પોતાનાં આંહક બનાવ્યા. એક અમ્યન નામના વિષકર્મના વંશજે એક વેસ્થાનું ગાડું ખાધું. તેને ૨, ૫૦ નો દંડ થયો. દંડ ન આપતાં એની ન્યાતશળાએએ તેના ઉપર લખનને આધારે ૩. ૫૦ ની ફરિયાદ માંડી. છતાં મુન્સફે એ ફર્માં (રમૉલ કૉલ મુટ નં. ૬૯૬-૧૯૧૧ નો) ખર્ચ સાથે કાદી નાંખી અને ફરાલ્સું કે લખત તે પર સદી કરનારા ઉપર ગેરકાયદેસરના હેલ્ડનું હોવાથી બંધનકારી નથી !

જૈન સ્ત્રી મેટ્રીક્યુલેશન— હેલ્લી મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં બેઠેલી આપણી ૪ ચાર બહેનોમાં ૩ અમદાવાદ ખાતે અને એક થી મુંબાઈ ખાતે બેઠી હતી. આ ચાર બહેનોમાં એક પરણેલી છે, ૨ વીવાહીત છે અને એક કુંવારી છે. જે પરણેલી અને વીવાહીત છે તેમના પતિઓ મુંબાઈ ઇલાકાની મુનીરસીંદીના મેન્યુએટ છે. જ્યારે બીજી કુંવારીકાના પીતા વડીલ દોલતરામ થી અમદાવાદમાં સાદપુરના વતની છે અને તેઓ ઉત્તમ સુધારના વ્યવહારીક વિચારો ધરાવનાર છે. અમા પ્રમ્થીએ છીએ કે સાતિ રિવાજના કુચાલના મેળ નહીં યતાં તેઓથી પોતાની સુકન્યાને સારી કેળવણી આપ્યા પછીજ પરણાવવાનો વિચાર રાખશે. જૈન સ્ત્રી કેળવણીના સખંધમાં આ એવું વર્ષ છે કે આજ વર્ષે આટલી સખ્યામાં જૈન બહેનો મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેઠી છે. વળી આ ચારે બેને દસ શ્રીમાળી કોમની હોવાથી અમને અનુભવી થાય છે કે શું જૈન સમાજમાં આ કોમજ આગળ વધી છે કે કેમ ?—જૈન.

ઈસ્લામી રાજ્યમાં બહુસ્રો જાગ—છત્તામી રાજ્યોની ખરાબી બહુ સ્ત્રી લખચીજ થઈ છે એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાતન અકરોંખરના, “ કારપોન્ડટ ” માં મેરિનાદ કરે છે. તે કહે છે કે, ટર્કીના પદ્મપદ સુલતાન અબ્દુલ હમીદના જનાનખાનાં—જે કેદખાનાં જેનુંજ હતું—માં ૪૦૦૦ સ્ત્રીઓ તેના એક માટે હતી ! તે કહે છે કે, આર્મીનીયા, મેસોપોટેમીયા, અને શાલીયા વગેરે આગળ જાહોજલાલી બેગવતા દેશો તથા નગરોની અશક્તિને નાર થવાનું કારણ મુસલમાનોએ ત્યાં ઘખલ કરેલી આ ઝેરી બીજ જ છે. બહુ સ્ત્રીલખચી યુવામણીરી ઘખલ થઈ છે. આની વિરદ રાષ્ટ્ર એ સેવદ અમીરખમ્લીએ થોડા વખત ઉપર લંડનમાં એક બાંધણ મુસલમાન કાપદાઓ વિવે આપ્યું હતું. તેમાં પણ બહુ સ્ત્રી લખનો ખાસ જવાબ કપેાં નહોતો. તેણે કહ્યું હતું કે મહમદે વખનને અનુસરીને ૪ સ્ત્રી સુધી લખ કરવાની છૂટ આપી હતી. પરંતુ તે સાથે એવી અશય શરતો બેઠી હતી (કે જેવી કે દરેક સ્ત્રીને જુદી સ્વતંત્ર જગ્યા આપવી, ઇ.) કે નિર્ધા બહુ સ્ત્રી લખ થઈ યોગ નહીં. હીંદુસ્તાનમાં સૌએ બે દસ બેટલાજ મુસલમાનોને અનેક પત્નીઓ છે. છતાં, ટર્કી વગેરેના રાજકર્તાઓ સંકેડે સ્ત્રીઓ તથા ઉપસ્ત્રીઓ ગણે છે તેને મુસલમાન ધર્મ શું અટકાવ કરે છે ?

ફ્રાન્સની મુલાઅવવાન મુવાવડીઓ—ફ્રાંસમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને બાલકને જન્મ દેવા અગાઉથી એક માસ અને જન્મ દીધા બાદ એક માસની રજા આપવાનો આપણે કાયદો પાલસો છે. વળી એવો કાયદો છે કે જો પણ રોડ આડ અડવાડીગંની અંદર તેવી દોલતની સ્ત્રીને નોકરીએ આવવા દેવી નહીં અને તે કારણસર તેની સાથે કરેલા કેટલાક દંડો લગ કરવા નહીં. રકુલ મિલેસાને બાલકને જન્મ દેવાનો વખત આવે તેની મદિનો અગાઉથી ચાલુ પગાર રજા મળે છે અને જન્મ્યા બાદ મદિને દિવસ રહીને થઈ શમે જાય તે પુરે પગાર મળે છે, તે

પણુ જો તે તેટલા વખતમાં પુરતી તંદુરસ્ત થઇ હોય તો કંઈ નહીં અને નહીં તો તે ત્યાં સુધી બરાબર તંદુરસ્ત બને ત્યાં સુધી ગૃહે રહી શકે. શેટ તરફથી વીધ હાર પાંડ બાપ્તીસ કરવામાં આવ્યા છે તે એવી મતલબે કે સ્ત્રી હમેશ્વર દાસતમાં તથા બાલકને જન્મ લીધા પછી કોઈ પણ જાતની તકલીફ ખર્ચ નહીં. પરંતુ જો મળુરને દર છોકરો દીકરો મહિને ચાર પાંડ મળ્યા બાદ અને છોકરો ત્રણ વર્ષનું થયા પછી તેજ રકમ સોલ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી બાપને બંધે તેને મલે ! જન્મનીમાં હમેશ્વર સીને દરેક જાતની તબીબી મદદ મળત મલે છે. તેજ પ્રમાણે એકીઆ અને હંજરીમાં પણ જન્મનીની રૂઢિ ચાલુ કીધી છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં એવી કોઈ પ્રકારની શેટ તરફથી મદદ કરવામાં આવતી નથી પરંતુ એવો કાયદો કાયમી છે કે બાલકને જન્મ લીધા પછી ચાર અપવાદીયાં સીએ જરૂર અરામ લેવો, ખોસીસ માણેક દિનવા, ધડીયાલી પોતાના “અપક્ષપાત” (સુરત) ના પત્રમાં લાંડનથી વધુ ખર્ચ આવે છે કે, ઇંગ્લંડમાં આ દીનની સુનાવડી સીએને બહાર ફરતાં મેં ધણી વખત જોઈ હતી. “અપક્ષપાત” ૧ લી જાનેવારીથી બધે પડનાનું સાક્ષીની હમે ધણી દીકરી, યથા છીએ.

કેટલાક ચાલુ બનાવો પર ટુંકી ટિકા.

મુંબઈના ધનાઢય લીખારીઓ અને લીખારી ધનાંકયો—એણે દલાડાં ઉપર મુંબઈની પોલીસકોર્ટમાં એક વિચિત્ર કેસ નીકળ્યો હતો. એક લીખારીએ લીખ માંગીને રૂ. ૬૧ ની મુડી બેગી કરી હતી. એક રામોરીને પરદેશીને તેની ખર્ચ પડી. તે બાંધને અટકાવેલ સમજાવીને તે સાચવવાને બદલે તેની મુડી તેણે પચાવી પાડી. તેમને જ જાણસી સખંત સર્જાઈ. મુંબાઈમાં ઘેરો ગરિ, ગાડી, બાપડીને નામે કે ખાનગી જાડે લીધેલી એવાં લીખારી ધનાંકયોની મણાં નથી. એમ જણાય છે કે એ અલખેલા નગરમાં ધનાઢય લીખારીઓની પેણે જોડ નુંથી. સવારસાંજ સદાપ્રતોમાંથી ખાવા પુરતું તો મલે છે અને બાકી પૈસાં લીખ માંગીને લીખારીઓ પાતો મુડી જમાવે છે અથવા જોયેક રસ્તા પર આસાંમથી બેસી બીડી ગાંજે પુકવામાં ખર્ચે છે. કેટલાક શોખીના તો—જેમાં અપજો પણ નથી એમ નથી—એજ તમારાં પૈસાથી રાત્રે બલિયાત પણ કરે છે !! તાલ આવે ચોરી કરવી એ પણ લીખનો પેટ લાય છે; જતાં તંદુરસ્ત માણસોને લીખ આપવાથી ઉચ્છેદ પાપ લાગે છે, અને હાનિ થાય છે તે પ્રતિ દાતાઓની આંખે ઉઘડતી નથી એ દિલગીરી ભણે છે. એ દાતાઓનું હૃદય ધનાઢય છે પરંતુ શુદ્ધ લીખારી દરો. ત્યારેજ લઘુપદેને પૈસા આપીને તેમને બીડીમાં પુકવાની તથા રોકને ત્યાં જવાની જોગવાઈ કરી આપતા દરો !

હીંદુ નિરાશ્રિત ફંડ તરફથી છાપેલી સોનેરી અપીલ—પારમાર્થિક રૂઝે જાહેર અપીલ કરે, તે નિભાવખર્ચે આવશ્યક છે. પરંતુ તે સ્વમાન કે નીતિને બોગે ને હોવાં જોઈએ. ખાલી ખોટી પ્રુથાંમતથીજ જો ધન મળતું હોય તો બહેતર છે કે એણે ફંડ બંધ કરવું. નહીંવાતનાં હીંદુ નિરાશ્રિત ફંડના મંત્રીઓ તરફથી હાલમાં કેટલાક સગળને સોનેરી અપીલ છાપેલી અપીલ મોકલવામાં આવી છે તે આ પ્રમાણે છે:—

“પરમદયાળુ સખાવતે બહાદુર,—(કૃષ્ણા કલાળા—ને નામ પણ તેને પાને ચડાવવા સાર હોયે સખાવતે બહલે ખાસ ખર્ચ કરીને મોટા ટાઇપમાં સાનેરી અક્ષરથી છાપવામાં આવ્યું છે.) આપ દયાની મૂર્તિ છે, પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે આપનો પ્રેમ છે! આ પ્રેમભાવથી આપની કૃપાળુ દષ્ટી પ્રાણીમાત્ર પર સમાનપણે પડે છે. કોઈ પણ જાતના બેફાલ વગર આપની સખાવતનો અખંડ પ્રવાહ મરૂમૂમિને અજીવન કરતો રહે છે. ખરેખર ! અસખ્ય દુઃખી મનુષ્યો આપની કૃપાની શીતળ છાયાની ઇન્દ્રિય રાખે છે. કદવટક્ષ સમાન આપ એ સર્વને યથાચેત્ મન વાંચિત આપી દુઃખનો નાશ કરો છો. અમે આજે કદવટક્ષ સમાન એવા આપ ધર્મતામા નરરાતની કૃપાની પ્રાર્થના કરતા આપનેજ શરણ આપીએ છીએ. દુઃખી મનુષ્યો દુઃખ બંજનનોજ આશ્રય ન લે, તો કોનો લેવા જાય ? તેમજ દુઃખબંજન દુઃખીનાં દુઃખનો નાશ ન કરે તો કોણ કરે ? મહાનુભાવ ! ઇસ્લાહિ હતાદિ. ” હમે ધારીએ છીએ કે આનો હાલી ખુશામતની હદ સુધી જવું એ ગુજરાતના શ્રીમતોની નીતિને ઉતારી પાડવા, ને તેમને લક્ષ્યાલક્ષ્ય બેધુજ છે. જેને ધન સામાન્ય વિનંતિ જતાં ન આપવું હોય તે આવા મરકાથી પણ આપે એ સંભવિત નથી. અને જે એવા મરકાથીજ પસળે તેની પાસે ૧૧ લેવું એ પણ બહુ દિનકર નથી. એ લેખ રજૂ અસખ્ય છે. જે હરેકનું નામ હાથમા આવ્યું તે સખાવતે બહાદુર અને દયાની મૂર્તિ, તે કદવટક્ષ સમાન અને પરદુઃખ બંજન છે એ ખાતમી મંત્રીઓ મેસર્સ ચંદ્રલાલ નંદલાલ અને મુળછાબાઈ હરિવંદનાસ. તેમજ કયા જીવનચરિત્રમાંથી શોધી લાવ્યા ?

વ્યાજ ન લેવાની મુસલમાનોની શીક્ષુશીનો “ જૈન ” પત્રને લાગેલો પતો—
“ જૈન ” પત્ર કહે છે— “ મુંબાઇની પાજરાપાગલા જે બરમા બેઝમાં એક લાખ રૂપિયા મથાની કે કુબાની વાત સાચી હોય તો આ પૈસા જવાથી કેટલા બધા દોરાને બચાવવાનું નુકસાન જવાનું. વળી પછસા આપનારને ઉદ્દેશ નહી જળવાયથી તે પૈસા આપનારાઓનો શું નીશસો વહીવટદારને નહી લાગે ? મુસલમાન ધર્મ વ્યાજની પિરક છે અને આનું કારણ પણ આવા કારણોને લઈનેજ છે. જે મુદરો પાસે પૈસા છે તેઓને વ્યાજ ગળવાથી ધંધા સુકનો નથી અને આથી તેઓ કેવળ આગસુ અને છે. જ્યારે મુસલમાન કોમ તરફ નજર કરીશું તો બહોરાઓ વગેરે વ્યાજ નહી ઉપજવનારા કેટલા બધા વ્યાપારમાં વધ્યા છે ? કાઢિયાવાડના મેમજો કયા કયા દેરામાં જેવામાં આવે છે અને આમ વ્યાપારની શક્તિ આખાદાની વધે છે. બીજી તરફ આપણા વ્યાજમોહ બધુઓ કેટલા બધા કોટોમાં જેવામાં આવે છે, કેટલા બધા પત્રના સેનારાઓને હેરાન કરતા જણાય છે. અને આમ હેરાન ચર્ષ કેટલા આપધાત કરે છે. એ બધું આપણે આપણા જીવદયાળુ બધુઓ દારા જેઈ સહીએ છીએ. તો હવે સમજના જાય થમ શું આપણે આપણું વર્તન ફેરવવું નેહવું નથી ? ” જેનો બેક કાઢવાની વાતો આવે છે તો આ શું ? જો “ જૈન ” પત્રની દલીલ ખરી હોય તો અર્થસાચ ખોટું પડવાનો ભય છે. અને એ પત્રની છેલ્લી દલીલ પ્રમાણે તો આપણે ધરતા માળ પણ ન ચડાવવા નેહવું, અને બાંધવા પણ લોખંડનાજ નેહવું, શરણ કે માળ ચડાવતાં કેટલા બધા મલુદો નીવે ગળડી મરી જવાનો સંભવ રહે છે અને લાકડાનાં ધર બાંધવાથી કેટલી બધી અગો લાગે છે ?

આલંકારિક ભાષાનો ઉપયોગ—એક સજ્જન લખે છે કે અગત્ય ત્રપિ સાગર પા

ગયા “ એ હજી તમારું હૃદય કબુલ કરતું જણાય છે ! ” એ ભાષ હમારો હેતુ સમજી શક્યા નહો તે માટે દઢગીરી છીએ. ‘ સત્ય ’ ના એક અંકમાં અન્ય સ્થાને હમેજ એ પૈરાનિક કથાનો સત્યાર્થ કરતાં અગત્ય યકિ તે ખરું જોતાં સૂર્ય, જે નિરંતર સાગર પીએ છે, એમ સૂચિત કીધું હતું. એ અન્યત્ર તે વાર્તા ખુલાસા વગર લખી તો તેનો હેતુ એ વાર્તા તેના દેખીતા અર્થમાં સ્વીકારવા નહીં પરંતુ રૂપક તરીકે તેનો પ્રયોગ કરવાનો હતો. સંદેશ મિત્ર, કોષ્ટપણુ વાન હમે માનતા નથી એ રષ્ટ કરવાની પણ જરૂર અમે અત્યાર સુધી ધારી નહોતી. જે કદાચ એની વાતો આ પત્રમાં લખી હશે, જાણવા લખવામાં આવશે તો તે માત્ર અજાંઝાર અથવા રૂપક તરીકેજ લખાને વધારે પુષ્ટ, મોહક તથા રંજક કરવા. પ્રાચીન અસંલપિત પરંતુ લોકગમ્ય યદ્ય પહેલી પ્રસિદ્ધ વાર્તાઓના કહેવત તરીકે, રૂપક તરીકે ઉપયોગ કરવો એ જોઈ લેખકોમાં મહુ સાધારણુ રીવાજ છે. Nemesis એ પ્રાચીન વેર દેવી છે. છતાં વેર વાગવાના વાત આવતાં એ દેવીની હસ્તી કદાપિ ન સ્વીકારનારા અંગ્રેજો તે રાષ્ટ્રના પ્રયોગ કરે છે. યુદ્ધસાવી લેખકો સત્યવતી દેવીને પ્રણામ કરેલું એમ કહે છે, ત્યારે તેઓ શું ચાર હાથવાળી જે પૃથ્વી પૂર્વે મનાતી તેની હસ્તી સ્વીકારે છે એમ કોષ્ટ કહેશે ? શું દર વખતે એવા ખુલાસા કરવાની જરૂર છે ?

સર્ખો હીસ્સો માંગનારા કેટલાક કસ્તામી ભાષ્યોની યોગ્યતાના નમૂનાઓ—
(૧) સ્થાનિક “ મુસ્લીમ હરદહ ” ના માસિક સ્થાનિક મ્યુ. કોર્પોરેશનના પ્રમુખ પરના એ પત્રમાં ફરીવાર ફરી હતી કે મ્યુ. કમીશનરે એક વર્ષ થયાં મ્યુ. જાહેર ખમરો મુસ્લીમ પત્રોમાં આપવી અંધ કરી છે, તેથી “ મુસ્લીમ ડોમના ઉર્દુ લાલની દ્રષ્ટિથી ” તે પર વિચાર ચક્રાવલો. રેડીંગ કમીટીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં કમીશનરને એ દરાવ એમ જણાવીને વાજખી-દરાખો હતો કે ઉર્દુ પત્રે નિયમિત રીતે પ્રગટ થતાંજ નથી ! (૨) કલકત્તાની મ્યુ. કોર્પોરેશનની “ માર્કિટ કમીટીમાં ” “ કમનમાન કસાઇખાનું ” સ્થાપવાની તે “ મહુમ ” પાટનગરના મુખ્યશાંતિ ખાતાના વડાની ૧૪ તા પર વિચાર યતાં એક મહોમદન સભે એવો લખ દર્શાવ્યો કે એ બે રાષ્ટ્રનો, “ તો ન લખ નોને કાપી નાખવાની જગ્યા ” જોયો પણ વ્યાકરણુ પ્રમાણે અર્થ થઈ શકે છે ! તે વિદ્વાને તે દિવ્યાર્થ કરીને એવું આશ્ચર્યજનક તાત્પર્ય “ કાઢ્યું ” કે “ એ નામ એમ સૂચવે છે કે ગર્વો શનના કદોબારોમાં હાતની ટર્મ તથા છટલી વચ્ચેના વિગ્રહમાં છટલી પ્રતિ પ્રોત થાં વે છે ! ! ! હૃદય આંતરે જેમાંના એક પણ અર્થ માટે અવકાશ નહોતો એમ સિધ્ધ કરવાથી એ સભાસદન શનિ યદ્ય હતી. ત્યાં દેહલાંક મુસલમાન પત્રો અને સભાસદો આવાં પ્રકારનાં હોય ત્યાં તેઓએ હીંદુઓને પોતાની વિશેષ યોગ્યતાથી મળતા વિશેષ લાભ માટે દેવ કરવા કે દોષ દેવો એ અનુચિત છે. મુસલમાનોને અન્યાય ન થાય એટલુંજ નહીં પણ જિન્નાતમાં તેમને વિશેષ સહાય મળે એ યોગ્ય છે. પરંતુ તેની પૂર્વેજ તેમને ઉંચા ઓછા તથા હોઠા આપવાની વાતો કરવી તેમને માટે મિથ્યાજ છે.

આપના મહિમાના ગણા અંકમાં મીઠા વિષે એ એક નાદ પ્રારંભ છે તે સંજોગે 'યુ. પ્રકાશ' પાસના નીચેથી ફૂંકે બજાર આવેને મેકાનું છું. મીઠું નરિં જાણા વાનગી વિનયે બાજારની રડ મળે નથી તે સાંભળી જમનાથી ચાલુ છે. પેલિસથી એક જાણુ કાઢીને મીઠા વિષય એક મેકનું પુખ્ત 'સાઈ' નામનું સખીને, મીઠાને માનવ રેડ મારે લાલુ નિર્ધારેલી તેમજ નુસાસાકારે પેલાની પ્રતિબી લખી.

ખાતું છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ ઘણા માણસો એના છે જેઓ લાંબા વખતથી મીઠું ખાતા નથી અને સાધારણ માણસો કરતાં વધારે સારી તંદુરસ્તી ભોળે છે. મારી બાજુમાં ચાર પાંચ માણસો એના છે. વડોદરામાં એક મહારાજ લગભગ ૮૦ વર્ષની ઉંમરના છે તેમની તંદુરસ્તી એક નુવાન માણસના જેવો છે. તેઓએ ૫૦ વર્ષ થયાં મીઠું છોડી દીધું છે. બીજા એક લાહોરના મખ્યાત લાલો દુર્ગમિસાહ માસતર જેઓ હાથ રફના હેઠ મારતર, આર્થ સમાજના ગત પ્રમુખ તથા “ હોળી” ના પત્રના તંત્રી છે, તેઓ એક તંદુરસ્ત નુવાન જેટલું જ કામકામ કરે છે. ઉંમર ૬૦ ની ઉપર છે. લગભગ પંદર વર્ષથી મીઠું ખાંચતું છોડ્યું છે. બીજા એક મહારાજ ભરૂચ પાસે અરિયેશના છે તેઓ પૂર્વે ઘણા બીમાર રહેતા અને પોતાના રોગ બદલે મળી રાક્યા તેટલા મોટા મોટા દેશી અને અંગ્રેજ ડોક્ટરોની દવાઓ ખાઈ ચાક્યાં હતાં. આખરે કંઈકાને આરોગ્યના નિયમો પ્રમાણે રહેવાનું તેમણે નક્કી કર્યું અને ચાંચવા બદલે ને નિયમો ખતે ચવામાં આવ્યા છે તે વ્યવહારમાં સુકંચા માંડયા પણ મરી મસાલાદાર નાંભણ ગમે તેટલો પકો નિષેધ છતાં ચવાયા વગરના પેટમાં ધસડાઈ તથા લાગ્યું. આખરે એક એક મંસાસો એટલે કીર્તિ છતાં આખરે ન્યાં સુધી મીઠું ખાતા રહ્યા ત્યાં સુધી પોતાનો ઉદેશ બર આવ્યો નહિ. એમ લગભગથી મીઠું છોડી દીધું અને પછી ફીફો ધોરાજ ખૂબ ચવાયા લાગ્યા. બરોબર પંદરમે દીવસે તેમનો ઘણો લાંબો વખતનો અને ભયંકર રોગ (પિસાબમાં સફેદ પદાર્થ જવાનો) તદ્દન બંધ થયો. પછી તો તેમને મોળો બેરોગ, ખાવાની જેમ એક તરફથી ટેવ પડી ગઈ તેમજ બીજી તરફથી એમ લાગ્યું કે આ રોગ ને મહા કષ્ટ વડે મર્યો છે. તે કાલ્ય મીઠું પાણું ખાવા માંડીસા તે પાછો થયો તેથી તેમણે છોડ્યું તે છોડ્યું. હવે તે તાન તંદુરસ્ત છે. એ ગિલાય બીજા બે ત્રણ જણ ભરૂચમાં છે અને અન્યત્ર પણ સાંજગવામાં આવ્યા છે. પણ પ્રતિધ્ય થયો નથી. એ મીઠું ન ખાનારઓ બદલે એની ગપ લોકો કહે છે કે એમનું સારી જરી બની ભયં છે.

આખા લાહોરમાં મારતર દુર્ગમિસાહ માટે એમ બોલાય છે કે માસતરનો સાપ કે વીંછી કરે છે કે તે કરનાર માણસ ઉલટું મરી ભય છે! પણ તેઓ પોતે તે વાત ખોટી ભાવે છે. મોત એક વખત જાના ખટલા નીચેથી મર્યો સાપ મળી આવ્યો હાં એ વાત ખરી છે. વળી એમ જણ તેમણે પોતાનો હિંમત નાખ્યો છે કે મધમાખી કરડવાથી જ્યારે બીજાઓને સોજો પડે છે અને બળત્રા બને છે ત્યારે તાનને માત્ર એક કીડી કરડ્યા જેટલું લાગે છે અને વીંછી કે સાપનું પણ જેર વધારે પડેલું નથી. બીજું, મીઠું ન ખાનારઓને એ આશમાં મીઠું જેટલું પણ જરાક મીઠું આવે તો તે પણ તેમને તરત ખખર પડી આવે છે અને તાંસ લગડે છે તથા ક્વચિત્ રોગો ચડાવે છે. મીઠું ખાનારને નાંત ભતમાં કે સંગો વહાલવંતો સાથે સ્વદિષ્ટ વસ્તુને ઉપભોગ નથી લેવાનો અને સ્વાદનાં વખાણો નથી કરી શકતાં એમ એકજ વાંધો આવે છે. પણ એ એક વાતને ભોલે આરોગ્ય મેળવડું એ કોઈ પણ રીતે મીઠું નથી.

ધૂતાનાં મહાધૂતોડતિથિ:—જો તેની ફરીયે દોડરોર વાળી દવાઓ બનાવીને દોડ દોડ રીપીને આજસને ભાવે વેચનાર યુરોપના ધૂત પેટન્ટ દવા વેચનારઓના દેશમાં પણ અમેરીકન પેટન્ટ દવા બનાવનારઓ ફાયે છે. ધૂતોને ત્યાં મોટો ધૂત હમેશા પચેલો ચાય છે. છતાં દસ વર્ષમાં અમેરીકાએ યુરોપને પંદર કરોડ રૂપિયાની પેટન્ટ દવાઓ મોકલી છે. ઈંગ્લીશમાં કોઈ જણે દેશ પેટન્ટ દવાઓ બનાવવામાં અમેરીકાની હરીફાઈ હાલ કરી શકે તેમ નથી. આજથી પંદર વર્ષ પહેલાંના નીકાસ વેપાતના રીપોર્ટ, ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તેની બધી મળીને દવાઓની ખરેસ ખાને નવજક ફક્ત પોણા કરોડ રૂપિયાની હતી. હવે બંધ વર્ષે તે વધીને ઈકન વર્ષમાં અગ્યાર કરોડ રૂપિયાની થઈ હતી. લગભગ એક કરોડ ફાંકસ. એથે ૫૦૦,૦૦૦ પેટન્ટ ફક્ત અમેરીકામાં વપરાય છે. બાકીની ફાંકસ, આરેક્ટોઆ, બેનઝાઅમ, હોલાંડ વિગેરે દેશોમાં ભય છે.

નિકા રીપીને લોગ-નેસા રીપી દર વર્ષે જુદું અને જુદું તારી ચાય છે. ઈન્યાનો જે આજ મહા પ્રભુઓ સૈયા મીઠું નીકાળ્ય પાસે છે તેનાં નિકા પછાવ કુલ ખર્ચ ૧૦ વર્ષ ઉપર દર વર્ષે નવ કરોડ પાંઉ હતો. હવે તે વધીને આજરે ૧૩૫ કરોડ પાંઉ થયો છે. જો આ પ્રમત્તુ વધતો જશે તો ઈંગ્લેન્ડ

અર્થ દેવોને દેવામાં કાઢવાં પડવાનો વખત આવી લાગ્યો ! કુન્દોદની મનચાલના યુગ્મને પ્રારંભ હજારે ૧૯૦૫ ના હિસાબમાં કાઢ્યા. ત્રણ ત્રણ કરોડ રૂપિયાની કામગીરી એ ઘડાશે તે ખબર નહોતી. દેવોએ ૧૧૧ બાંધ્યા છે અથવા બાંધાય છે ! હજારોની ૧૪ રૂબેદો તંબાર છે, અને ૩૬ બાંધાય છે અથવા બાંધવાનો પ્રયાત્ન છે. ૨૭ વધુ બાંધવાની વરદી થોડુંકમાં આપશે જર્મનીના ટ. ટ. ૧૯૧૪ ના સિમીલ મુખીમાં સંરચનો મળીને હજારોના ૩૨, અને જર્મનીના ૨૬, ઈંગ્લીશ ૬ અને ઑસ્ટ્રીયાના ૪ બાંધાય રહેશે.

ઉદરનો દુશ્મન સર્પ-આક્રિયતા અમુક ધર્મના જાત ભાગોનાં પરોમાં ઉદરો વધી જઈ પહોં પુરુષાન કહે છે. ઉદરો એટલા બધા વધી જાય છે કે, બિલાડીએ તેમને પકડવાને અણત થઈ પડે છે. તેમને પકડવા માટે ગોસામાં નાખતા એક ભાતના સર્પને પાવવામાં આવે છે. એ સર્પ બિલાડી બેરી દેખે નથી અને એક વખત ધાત્રીથી તે છુટો પડે છે તો તેને ચોખી કાઢી તેના ધાત્રીને જ લઈ જાય છે. એવા સર્પો બનવામાં વેચાતા મળી શકે છે. દલી નહીં પાવવાથી બોલાવેલું આ ચૂસનાર મનુષ્યના સર્પ વિશે શું થાય ?

સુસાફરીના કહેાં ! ઉપદેશ એવું જણાયે છે કે, વારંવાર દેવની મુસાફરી કરવાથી દમેશ્વર બેનને તેમજ પોતાનાં હાથાને અત્યંત લાજવાથી રહીને નુકસાન પહોંચે છે.

તંદીયા કાઢી નાંખો !-એમનાં વીંડી શરતનામો દેવે ઉપદેશ જણાવે છે કે હાલમાં હોંકા બીજાનાં ઉલ્લી પ્રકારનાં બનાવે છે, કાણુ કે મણુ અને પત્ર રંગો નીચે સપાટી ઉપર નહીં રાખતાં, સંરખી સપાટી પર રાખવાં, પણ ઉપર આવે છે કે નહીં ! તેમાં મી. શીશરને શું છે ?

દીવા વગરની દીવાદાંડીએ-દિગ્દોષન ચોલક માર્ગીએ તાર વગરના તાર ચોખી કાઢ્યા છે. હવે, આજનાં વંધીને, દેવ સરકાર દીવા વગરની દીવાદાંડીએની રચના પૈતાના દેશના કાંડા ઉપર કાલુનર છે. તેમાં દીવાને બદલે "દંડીયન વેગ" નાં પ્રકારનાં આદિત્રોને ઉપયોગ કરવામાં આવશે, એ આદિત્રોને વડાંબોને પદોંચતાં ધુમસ વખતે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. કઈ વિધામાંથી એ આદિત્રોને આવે છે તેની વડાંબોના અંતરિક્ષારોને તરત ખજાર પડશે. હાલની જરીપુરાની દીવાલનીચીની દીવાદાંડી ધુમસ વખતે નાખી થઈ પડે છે. અમુક રચને સામગ્રીમાં ધુમસ એટલું જરૂર દેખાય છે કે પાડેલો પ્રકાર પણ નીચેની રાખી નથી. હવે તે બધું મી. જી. દીવા વગરની દીવાદાંડી તથા તાર વગરના તારના સંદેશ એ બે ચોખી દીવામાં, વડાંબો બહુ સાચે અધ્યાત્મનાં વર્ગે આત્મજ્ઞ થાનો સંભવ બહુ એટલા થઈ ગયા છે.

"વાયલેસ-યુરોપર"—માર્ગીની ચોખી સમુદાયના જાતી રીતિમાં કવલી આ કાઢી નથી લખતી છે. તાત્ત સમાચાર કમુદ પર્વત કરતાં પણ મહત્તા રહે તે સાર વગર દોરવાનાં, સંદેશ મં-આંત્રીને રીતિમાં દર્શાવે તે છાપવામાં આવે છે ! તે પત્ર નુત્ર નુત્ર દેશનાં ઉત્પન્નો વાંચી રહે તે સાર અને બાલ્યોમાં, બહેર ખજાર સદિત છાપવું છે ! કેટલાંક તે સચિત છે !

ઉત્તમ સંતતિ આતાપિતાને કેટલાંક રૂબેરૂ થાય છે ? ઇ. પ્રસન્નોને નિર્ણય—તે સંબંધી એક લેખ ઉત્તમ સંતતિ રાજ્યના પ્રતિપદ્ય "યુરોનીકસ રીવ્યુ" (આરોહાર) ખંડ આર. જી. ડાઈલેન્ડ છે. હજારોના મી. ડાઈલેન્ડે પત્રકમાં કામદાર રજાનાં બાલ્યોની સંરેષ કંચાઈ (ઉચ્ચાડને તે ઉત્તમજ્ઞ પ્રમજ્ઞ માને છે) નાં અનેક માથા લગુને, તે પછી તે એક સારા-અનુભવ ઉપર આવે છે કે, ખજા કાઢી ઉત્તમ પુત્રી ૨૫ વર્ષની આંત્રી વયે અને ઉત્તમ પુત્ર ૨૬-૩૦ વર્ષની વયે લગ્ન કરે છે. પિતા કાઢી ઉત્તમ પુત્ર ૩૦ થી ૩૫ વર્ષની વયે લગ્ન કરે છે. એ મળા ૨૫ થી ૩૦ અને પિતા ૩૦-૩૫ વયેનાં દોષ તો તે સમયે જ પુત્ર થશે તે કાલની રીતે, પિતાનાં તેથી નહીં ઉપર થવાનાં પુત્ર કરતાં સરોસ બે હજાર રૂબેરૂ થશે ! એ સૌ અત્યંત રૂબેરૂ હોય તેની સંતતિ દીક્ષી થાનો સંબંધ છે ! વગર તે કહે છે કે, પ્રસન્નો, કુદરતી અપારો ભાગ કાઢ્યાં અને પુત્રી વિધાનિ મળે તો સૌની તબીબનાં ગંધી મુખ-રથી એટલે જ્યાંપણ માટે મી. હાઈનાં મત પ્રમજ્ઞે વસંતકુટ સંરોગમ છે, કાણુ કે તેથી જ્યાંપણ જાત બનેવડી, ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં કાચ છે, આથી બાલ્યોને ૧ લે વર્ષે બે ઇન્ડોના તથા એક જીવાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે છાપવાને સંભવ થાય છે.

સુખમાં કેટલા કુવા, ટાંકાં, તળાવ છે?—કુવા ૪૩૮૦, તળાવ ૧૧૧, ટાંકાં ૪૮૮૭. આમાંથી છેલ્લાં પાંચ વરસમાં ૧૨૧ કુવા અને ૧૭ તળાવનાં પાણી મ્યુનીસીપલ પંચકક્ષણશાસ્ત્રીએ તપાસ્યાં છે. ટાંકાંનાં પાણી તપાસવામાં આવ્યાં નથી. ૧૨૧ માંથી પહેલા કુવાના પાણી ઉપયોગ માટે નાકાચક અને ૧૩ નો સકમંદ અતે ૧૭ નાં પીવા સાચક જાણ્યાં હતાં. ૧૭ તળાવનાં પાણી પીવા માટે નાકાચક જાણ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે ૯૭ ટકા જેટલા કુવાઓ રહી ગયા છે. તેઓમાં લાંબા વખતની બકીયા પ્રેવરા થયેલી છે અને વખત સાથે તે વધતી જાય છે. ૪૫૩ કુવાઓને ઢાંકણ કરવામાં આવ્યાં છે.

જળસંચયમાં ત્રણ વર્ષે મળેલા ૫૨૬ માસીન સીકાઓ—મધ્ય માસના પેત્રીવાડી ખાતાના વડાએ, બંગાળની એસીસ્ટન્ટ સેક્રેટરીની ભલામણ પ્રમાણે બ્લડી બ્લડી માસીન વિદ્યાવર્ધક સંભાલેને વહેંચી આપ્યા છે. એ સીકાઓ ખેડકામ કરતાં જડયા હતા. તેમાં ૧૨ તો સોનાના, ૩૬૬ રૂપાના ને બાકીના માંગાના હતા. ૧૨ સોનાના સીકામાં ત્રણ તો ઘણા માસીન હતા. ને ૬ મધ્યકક્ષણ હતા. આ સીકાઓ સંભાલેની વંશાવલી ગોઠવવા તેમજ ઇતિહાસની ખુટતી સામગ્રી પૂર્ણ કરવામાં ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. પૂનમાં પણ કામ ચાલી રહે.

વિચિત્ર "વાસુદેવ પ્યાણુ" જનાવવાની કળા—આ પ્યાણું મધુસં તરફના લોકો બનાવી લે છે. એની બનાવટ એમ હોય છે કે એક પીત્તળના પ્યાણામાં વાસુદેવની પીતળની મુર્તિ ઉભી બેસાડેલી હોય છે, જેના બંને હાથ કમર આગળ એકા કરી ત્યાં આગળ તે હાથ ઉપર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની મુર્તિ આડી સુવાડી સખેલી હોય છે. એથી રીતે બનાવેલાં આ પ્યાણાંએ વેચનારા એમ દલીલ બતાવે છે કે "ન્યારે કેસ સારવા બધને સીધે શ્રીવાસુદેવ તરતના જન્મેલા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને મધુસંમાંથી લેખને માંચ રાત્રીના સમયે ગાળખમાં શ્રી નંદરાયને ત્યાં સુકવા લતા હતા, ત્યારે ચાલતાં જમનાદ આગળ આવ્યા તે વખતે શ્રી જમનાદમાં ઘણા ભેરમાં પાણીનું પુર આવેલું હતું. સાથે કીનારે કેમ જવારો એવા વિચારમાં પડી વાસુદેવ શ્રી જમનાદના પાણીને આસપડાં ગેવા નીચા નચા, તે વખતે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના પંગોને અંછડો શ્રી જમનાદના જળને આડી ગંગા, ગેથી તરતજ સપાટું પુર ઉતરી નજ એકદમ ઉતાર થઈ ગયો. તેજ મુજબ આ પ્યાણામાં પણ એવો ચમકાર છે કે તેમાં ટપ્પણ પડે એવવા કેટલું જાણ્યો કાંઈ નથી. ગેથી તમે તેમાં પાણી ભરવા શરૂ કરો તો તેમાંથી એક ટપ્પું પાણી પણ બહાર નીકળે નહીં. પરંતુ તમે જ્યારે પાણી ભરતાં બસતાં શ્રી કૃષ્ણના પગન અંશુકાને અંદે ત્યાં મુંચી પાણી બરોડા ત્યારે એકદમ તે પ્યાણામાંથી સપાટું પાણી રુમ થઈ નજ આવે નાન ફેરો થઈ નજ એ પાણી કયાં ગયું તેની કોઈતે ખબર પણ પડે નહીં. એવાં એ પ્યાણામાં ચમકાર છે. તેનો ખુલાસો એમ છે કે કેસરખના વખતમાં સો ગમે તેમ બન્યું હશે, પરંતુ જે લોક ઉપલા પ્યાણાથી એ ચમકાર કરી બતાવે છે તે એવી રીતે કે વાસુદેવના બંને પગ તથા કમર પોલી હોવાથી તે બંને એક ચીમકાના આકારની નળીનું કામ ચારે છે. હવે પ્યાણાની તળીએ વાસુદેવના બે પગ જડેલા હોય છે, તે પછી એક પગ પ્યાણાના એ તળીઆ સાથે ન જડતાં તેનાં બંને પ્યાણાના તળીઆ વચ્ચે થોડું અંતર રાખેલું હોય છે. જ્યારે બંને પગ પ્યાણાના તળીઆ સાથે બરાબર જડી હોય તેની પ્યાણાના તળીઆમાં આરપાર કાણું પાડેલું હોય છે, ગેથી આપણે પ્યાણામાં જેમ જેમ પાણી રેડ્યું શરૂ કરીએ છીએ, તેમ તેમ પ્યાણાથી અલગ રાખેલા પેલા પગમાં પણ પાણી બસતું નથી. એમ બરાતાં બંનેમાં જ્યારે ઉક વાસુદેવ કમરપુર હુમે એટલું પાણી પ્યાણામાં ભરાય છે, ત્યારે તે પોલો પગ થઈ કમર મુંચી બસતું ગયેલા હોવાથી તરતજ તેમાંનું પાણી કમરના પોલાણને રસ્તે થઈ બીજા પગમાં પડે પાણી બીજા પગમાં પડે થઈ પ્યાણાની તળીએ નીકળી જાય છે, કાણુ તે બીજા પગ નીચેથી પ્યાણામાં આરપાર કાણું રાખેલું હોય છે. એથી રીતે આકર્ષણ ગતિના આભારે પાણી નીકળી જાય છે. તે ભેદ લોકો અન્યથા માય છે.

હોદી જાનુઆરી (ડિસેમ્બર)

કમરના પ્યાણાનું નરીખ-મુલ્યુ જે વર્ષ માસીન કાલથી વિદ્યા દેવોનાં પરમ અંત ન, હવે જુલેજાવલા વર્ષમાં તેમનું અંત્યુ સેથી થઈ છે. જે તેમને શુભ સંકલ્પ મળે તો

તેમનામાંથી જેટલા ઉચ્ચતર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા બહાર પડે તેટલા બીજા કેટલા વર્ગમાંથી પડે એમ નથી. જો વિદ્યાભ્યાસ માટે જો કેટલાં પણ વર્ગો સૌથી વધુ સહાયને પાત્ર હોય તો તે જાણીએ છે. આથી પુણ્યના મી. ગણેશ બ્રહ્મવંત સીમયેએ એવામાં ઔદ્યોગિક વિષયનો અભ્યાસ કરવા ત્રણ વર્ષ સુધી, ૩. ૭૫ તુ' મૅસિક વેતન આપવા સરકારને રૂ. ૨૫,૮૦૦૦ની કીમતની સરકારી નેટો સીપુર્ડ કરી છે તે માટે હમને આનંદ થાય છે. આ હદાર માંગણી સરકારે સત્કાર સ્વીકારી છે. નામદાર ગાયકવાડ પદાત. પંડેરા વર્ગોના મુધાર માટે ખાસ સહાયતા તથા લાભ આપે છે, તે વાસ્તવિક છે. પરંતુ જાણીએ પણ દ્રવ્યની બાબતમાં પદાત છે. તેઓ તેજસ્વી બુદ્ધિના અને વિદ્યાપ્રિય છે તે જોતાં તેમને પણ ખાસ મદદ ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે આપવી એ ઓછું આવકારદાયક ગણાયો નહીં.

સ્વયંવર કરનારી એબોર સ્ત્રીઓ—કેલ્કટના લોર્ડ કન્ટે લીગેટ પર ચદાઇ મેલહી હતી. પેન્ટરેટના લોર્ડ લોર્ડને એબોર મુલક પર મેલહી છે. ચદાઇથી સમાજની રાજના જ્ઞાનમાં જિદ્દ થાય છે એ સાબ થયો છે. પણ મી. વીલીયમસનનું એમોરેલ્લે બુન કીડું તેનો કીનો પુરો ચદાઇથી વળી રહે કે નહીં. બપુર મળી છે કે એબોર જંગલીઓ ગમે તેવા હોય પણ બાવલા તો નથી, જંગલમાં છે. તેઓ વધતું-મોંસ એટલા સારા ખાય છે કે વાઘ જેવા બહાદુર બને! વળી બાવલબની નિર્મોલ્ય પ્ર., પણ નથી. અહીંના એક રામો દાણે પસણી લેતા નથી. ત્યાં તો જોડકીઓ પણ બને પડે છે. જ્યાં સ્વયંવર હોય ત્યાં કન્યાવિક્રયનો અવકાશ જ્યાં! કન્યા રોકેટ કહે છે કે એક એબોર સ્વરૂપા મુલતી માટે તેના પિતાએ જે પાંચ પસંદ કીધી હતી તે તેને નહીં રૂચે. તે તો પોતાના મનથી જેને વરી ચુકી હતી તેની સાથે પવનપાવડી પોંડી કહી. બધને એક ગોરક્ષાદેખને પગે પડી અને અગત્યનું રક્ત કાઢી એની માર્ધના કરી! સાહેબે કહ્યું, વાઘ, બતાવ તારો પતિ. પેશીએ ખુલામાં બધ એકને બદલે બે બહાર કાઢ્યા! તાત્પર્ય કે સ્વયંવર છતાં, બહુવરા પછું (પાંક્તિયેંગી) એ મુખ અને અમાન પ્રભમાં પ્રવર્તે છે.

અંધાવલોકન

શ્રી રાજર્ષિ મોહનજી—સ્વનાર “અલર્ષિ મહાત્મા” શ્રી પ્રભાકર વિ. પ્રધાન સમી. “અર્ષિ આશ્રમના” સરંચાપક—કી. ૨ આના, ૫૮ ૪૦. રોગીરાજ અને રાજ મોહનજી વચ્ચે આ સંવાદ છે. મોહનજી મોહને હલો છે તેની યોગી, પરીક્ષા કરી તેને ધન્યવાદ આપે છે. ‘સંસારના મોહનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આ નાના અંધમાં છે.

પતિવ્રતા બારાખડી—ઉપદેશક કતાં ૫. ૩૨, મૂલ્ય ૨ આના. લુદા લુદા રાખોના પ્રથમે અસંસ્વાળા રાખો મહાલુ કરીને તે રાખટી સ્ત્રીએ કેવો ઉપદેશ કરવો તે આ અંધમાં બતાવ્યું છે. કાકાથી કુસંગ ત્યાગ કરવો. ટાપી ટેક ધારણ કરવો છ.

આત્મભોગી સ્વામી દયાનંદ—કતાં, રા. ચમનસાગર હોટાસાગર દેસાઈ (વિદ્યા વિદ્યાસી) ૫. ૭૭, કી. આના ૪. આ પુસ્તકમાં સ્વામી દયાનંદને બદલે સ્વ. ગા. સા. દત્તપત્ર-રામ પ્રાણજીવન ખખખર જે. પી. નો ફોટો આપ્યો છે. તેમનું જીવન ચરિત્ર પણ ૧૬ પાના નેટલું લાંબું આપ્યું છે. સ્વામી દયાનંદ સાથે આ જીવન ચરિત્રને શું સંબંધ તે સમજ પડતી નથી, પરંતુ લેખક સત્યવાદી છે. લેખક કહે છે કે “શાકુન્તલ નાટક તેમજે પ્રગટ કર્યું અને રહેના

૭ અખૂટ ૭

દેવતા આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૪૭૫ ૧ ના રૂપિયા ૧.

તંદન વનરક્ષીની જે બનાવટ દોઢાળી ૩૦૪ થયું જાતની 'પુરેજ' પાળી પડેલી નથી.

કુદરતી આદેશી હમતાકાતને, કાળી કશકાળી થોડા જાતનામાં સદંતર નાધું છે છે.

અખૂટ 'દેવતા' આપનારું 'અખૂટ' સાધન છે, દરેક 'સાથ' સાથે છે પાચનસક્રિયને 'સુધારે' છે અને રમરસક્રિયને વધારે છે.

મોંઘ પછી થઈ વધારે વધારે અંગની રુચિ અને સાખો રુચિ શીકે છે એની દીર્ઘતા અગ્રજીત રાખે છે.

વેંચશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

ભામનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો છુવાનોની જરૂઆદ થતી જીંદગીને સુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

છુવાનીમાં થતી ભયંકર બુલેનાં મણાં પરિણામને આગેદુળ ચિતર આપી આદેશ્ય અને દિત્તદિનો ખરો રસ્તો જણાવનાર આ પુસ્તકની નૂતની નૂતની દરેક બાબતોમાં મળી આજ સુધી લગભગ સાત લાખ નકલો વહેંચનામાં આવી છે.

જે તે તમારા વાંચનમાં ન આવેલ હોય તે નીચે જણાવેલ સંદર્ભો અજોજ પત્ર લખી તે મંગાવી લ્યો. જેમ તેની કિંમત દેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટલ ખર્ચ દેવામાં નથી આવતું.

વેંચશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

ભામનગર-કાઠિયાવાડ.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા અન્ય વિષયો ઉપર અર્થાકરનાર તથા મનુષ્યની ઉત્તિ સંબંધી તથા ઉત્તમ માનસિક વગેરે પદ્યોમાંના ઉત્તમ લેખોનો આરંભાપનાર ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રીક સાદના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું 'માનસિક ખન'.

તેનો અર્થ અત્યથાપક,
માતીલાલ મિલુવનદાસ દ્વારા,
દાખર્ડ કલિંગ, ગુજરાત.

પ્રકરક ૧ ઉ :

ફેબ્રુઆરી, સન ૧૯૧૪.

અંક ૮ રોડ.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧. "નૂતન નિર્દાશી" - અવિના (રો. દુરાસમ હીરણ્ય આરણીયા - મુદ્રા ૩૩૦	૩. આનંદાનંદાનંદ ૧૧૧ (દાસપરક) ૩૫૬
૨. જગત્કલી પ્રતીનઅને અસમીન લાખલેરીઓ... ૩૩૮	૮. અવગત્ત (એક નવીન અધિપતિ વાનો) લેખક, રા. પ્રવારસી..... ૩૫૮
૩. શિવ એ નિવૃત્ત દેવતા છે ... ૩૪૩	૯. કેટલાક અલુભાવોપર દુકંડી લીધા, ૩૬૩
૪. દુન્યાત્વ સોધી અમકારિક સરેવર, ૩૪૭	૧૦. પ્રસિદ્ધ માસિકોના મુખ્ય લેખોનો સાર... ૩૬૬
૫. દેવકે યાત્રાના ફરજાક વિષેથી દુ. મોહાણા (લેખક, પેશ, મધ્યારામ સુદેશ, જેતપુર નિવાસી)... ૩૪૮	૧૧. અલુભ નિમિષાર સમગ્ર... ૩૫૧
૬. અન્યેર મીમાંસા - મદાગા ૬૪૮	૧૨. મુખ્યલેખન ... ૩૫૭
૭. પેનલગુ કવનચરિત્ર (લેખક, ગ. સ. મગનલાલ રતનજી નિવાસી, બી. એ. બી. એસ. સી.) ... ૩૫૧	૧૩. કેટલાક નવીન પ્રયોગો વિશેષતા... ૩૫૮
	૧૪. વિદ્યા, વિજ્ઞાનની નવી શોધો ધ. સમાચાર... ૩૮૦-૮૪

પ્રસિદ્ધ રર્ષા,

વિદ્યુત્તલાઈ અધ્યયારાજ દ્વારા.

પરોક્ષ - વિદ્યાપુરામાં થી લુલ્લાભિન નિમિષ કિન્નર પ્રેમમાં પ્રસિદ્ધતાએ અધિ.

અધિક મુખ્ય ૧, ૨-૩-૭ પેરેરે અધે.

જગતની પ્રાચીન અને અર્વાચીન લાઘ્યચેરીઓ.

A house that has a library in it has a soul (ઘરે પુસ્તકાલય તે ઘરના આત્મા છે)—PLATO (આદ્યસંદેહ).

ઘનવાને ધર્મગોષ્ઠક પુસ્તકાલયનો સમ્બંધ કરવો—

શિવ મહાપુરાણ-૨-૧૪-૨૦૪

લાઘ્યચેરીઓ એ જગતરૂપ શરીરનું મરતક છે. તે વિદ્યાનો આદિકાલથી અભાવિપ્રયત્નોનો નિષ્કર્ષ—રસ છે. તે વિદ્યાનોનાં ઘરનું કાચી અને અવિદ્યાનોનું ઘરનું સ્વર્ગ છે. ઇપ્સવાની કલાની તે પરાકાષ્ટા (culmination) છે. દુન્યાની પુસ્તકશાલાઓ નષ્ટ કરે અને તે માથા વગરનાં થડ જેવી થઈ રહે છે. દ્વિત્રિયાવતાર ધારિણી વિદ્યાદેવીનું તે દારૂખાનું (magazine) છે. પુસ્તકાલયો વિનાનો સંસાર, રમગાન તુલ્યજ છે. જગતનો આત્મા તે તેનો વિદ્વ સમૃદ્ધ છે. અને વિદ્વ સમૃદ્ધનો આત્મા તે તેમનાં પુસ્તકાલયો છે. જો તમારા દેશને સર કરનાર યોગી 'જંગલી' પ્રજા તમારાં સર્વસ્વને નષ્ટ કરવા ઉદ્યત થાય, અને તમારી ટાકલુદીભરી આજીવ્યો તેમનું પાપાણ્ય-વત્તુ હૃદય પીગળે અને તમને ગમે તે એક વસ્તુ લઈ જવાની રજા આપે તો તે વરદાનને પરિણામે તમે અવશ્ય તમારું જે સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય સાથે સંપૂર્ણ હશે તેજ ધણું કરીને લઈ જશો. અન્ય સમસ્ત સંપત્તિ રૂપ શરીરમાં પુસ્તક સંપત્તિ રક્ત છે. યુરોપ તેના લપકર મધ્યકાલની ધોર નિદ્રામાંથી જાગૃત થયું, તેના પુનરુદ્ધાર થયો (જે તેમના ઇતિહાસમાં Renaissance કાલ કહેવાય છે) તે, ખ્રીસ્ટ અને એરીસ્ટોટલ આદિનાં આદિતીય પુસ્તકો તેમનાં પુસ્તકાલયમાં હોવાને લીધેજ થયો હતો, એ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક વાર્તા છે. જો આજના જમાનામાં ભારત વર્ષમાં સીવીલીઝેશન-સાનોદીપનનો ઉદ્ધાર થયો છે તો તે, અગ્રેજ પુસ્તકો ઉપરાંત અને તે કરતાં પણ વિશેષ અંશે, વેદ અને ઉપનિષદ, દર્શનો અને શ્રાવણો, મનુ અને યાતવલ્ક્યની સ્મૃતિઓ તથા શ્રૌતસૂત્રોની હસ્તલિખિત પ્રતો, જે પડિતોના પેદારો રૂપી પુસ્તકાલયોમાં ઉધાઈ ખાઈ ગયેલી હોવા છતાં સર્વથા ક્રીટ પ્રકથમાં લીન થઈ ગઈ નહોતી, તેની સાચવણી હોવાથીજ અને કટોકટીને વખતે તેણે હાજરનાં જવાબ આપવાથી અને તેના પુનઃ અભ્યાસ થયા લાગવાથીજ છે ! પુસ્તકાલયમાં આત્માનીજ ખોટ છે. તે હોય તો તે શ્રદ્ધાથી પણ વિદ્યાનું અને વિજ્ઞાની થાય ! તેનામાં પેતામાં આત્મા નથી તો પણ તે બીજામાં તે મેલવાની અને કાંઈ નહીં તો જેનામાં આત્મા મુતવત્ અને શિથિલ હોય તેને નાજીની આંખને ચંચળા કાચ કરે છે તેમ તેજ અને પ્રકાશિત કરવાની અંદુલન શક્તિ તો છેજ. કાળજીનાં એ વિશાલ વનમાં વિચરનાર મનુષ્ય પંથુલનાં શાપથી સુકત થઈ માનની અવતરતા સંપૂર્ણ અધિકારી અને આશીર્વાદોનો ભાગી થાય છે !

આપણા દેશમાં પુસ્તકોની અવરજાવ હજી બહુ દીન-દીન છે. તેનો સ્વર્ગ હજી માવ ઉપાકારનો છે. પુસ્તકાલયની પ્રજાતજ આ દેશમાં પ્રવૃત્ત થઈ છે, લાકમાં જાપેલાં પુસ્તકો પણ પ્રા-

ચીન કાલમાં જ્યારે મુન્તકચો દસ્તીમાં નહેલી ત્યારે હાથે લખેલાં ખપતાં તેટલાં ખપતાં નથી. લાખો રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યા બાદ, હજારો જનોની હાનિ થયા બાદ જે અમુક અતુલ્ય જ્ઞાન વિવિધ પુસ્તક રૂપે પ્રાપ્ત થયું છે તે જ્ઞાન, ચોક્કસ આત્મામાં પુરાકાકારના સાદમથી મુખના ધાગાથી બંધાયેલા રહેલ પેઠે તમારી મેંચામાં આવેલા તપર હોવા છતાં તેનો આપણે આનંદ કરીએ છીએ. કંચાક ધરોમાં તમે પુસ્તકને સૌથી ખરાબ જગ્યા આપેલી જોશો. દવાની શીટી ચકચકતા કબાટમાં મુકેલી, અને દવાની ગરજ ન પડે એવું જ્ઞાન આપનારાં પુસ્તકોને પેટામાં સડપડર ખરેલાં એવી વિચિત્રતા અનેક સ્થળે તમને દ્રષ્ટિગોચર થઈ હશે.

યુરોપીયનો અને અમેરીકાનો પુસ્તકાલયની કદર આપણા કરતાં અતિ વિશેષ છે. તેઓના તે એક સાંપ્રત ધૃષ્ટદેવતા છે. લાઘવેરીનું મહાન એજ તેમનું દેવમંદિર છે. પુસ્તકાલયની ઉત્તમિ તથા વૃદ્ધિ કરવા તેઓ શું શું કરે છે તેના અદ્ભુત વાંચીને ચકિત થયું પડે છે. તેમાં અમેરીકાનો તો અવધિ કરી છે. આ લેખમાં તેમણે લાઘવેરીઓને કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર આપી છે તેના સાર આપવાનો હેતુ એજ છે કે તેથી હમારા સ્વદેશ બાંધવોની અનુકરણ બુદ્ધિ કાંઈક જાગૃત અને સતેજ થાય, અને તેઓ પણ કાંઈક તેમને પગને ચામવા પ્રયાસ કરે. એ ખર્ચ છે કે જે પ્રજામાં વાંચવાનો શોખ ન હોય તો લાઘવેરી નકામી છે. પરંતુ આ દેશમાં છેક એમ નથી. મહત્ત્વ અને મન ગમતું એ જે શરતોએ વાંચવા જોડેલા શોખ પ્રજામાં થયો છે તે જ્ઞાન મેળવવા સાફ નહીં તોપણ વખત ઠંડાડવા (kill time) ના સાધન તરીકે વાંચનને ઉપયોગ કરવાની તેઓ વિરુદ્ધ નથી. ગંજી અને ખીટીકથી કંટાળતાં પુસ્તક કે છાપું પાસે પોતું હોય છે તો તે ઉઘાડવા લગ્નચાવા પુસ્તક વાંચનપ્રિય તેઓ થયા છે. રમતગમતથી ઉતરતી એવી ઉંચી પંક્તિએ પુસ્તક વાંચન આનંદ છે. જોડા પર માછ જાય એટલી સંખ્યાના વિદ્યુર્ગત માંદ કરીએ તો સરસા હીંદુ બધુનાં જીવનનાં સૌથી મુખ્યથી સાધનો પ્રથમ લાંબા, સીમંત અને મરણ સંબંધી ક્રિયાઓ; પછી જોગન; પછી જાતી પુખ્ત; પછી ગણા સંપાદા; પછી રમત ગમત; અને અતિ વાચન આવે છે. શું આશ્ચર્ય છે કે વિદાન વર્ગનાં સુખનાં સાધનોના ક્રમ આથી જરૂર ઉઘટે છે; અને દેડકા વિધિ પણ સામાન્ય વર્ગોથી ચારો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય કે હાલમાં સામાન્ય વર્ગોમાં પણ દોહન દોહ નિમિત્તથી વાંચવાનો કાંઈક રસ પ્રદીપ્ત થયો છે. જે તેમને પુસ્તકાલયની સગવડ પ્રાપ્ત થય તો અપ્રત્ય તેમને તે રમ ઉત્તેજિત થાય; તો તે તેમની “લક્ષી” મટી “નેસેસીટી” થાય, તેમને તે રાગ મટી બેસન થઈ પડે. વાંચવાની ઇચ્છાથી લાઘવેરીઓ સ્થપાય છે; અને લાઘવેરીઓ સ્થપાયથી વાંચવાનો શોખ વધે છે. આમ ઉભયની પરસ્પરની અસરથી, ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિ (action and reaction) નાં મહા નિયમને અવલંબીને, વાંચનપ્રિયતા પુસ્તકાલયને અને પુસ્તકાલય વાંચન પ્રિયતાને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત કરે છે. જાગૃતી પ્રાચીન અને અર્વાચીન લાઘવેરીઓનું કાંઈક નીરીક્ષણ આદેશ ઉપોદ્ધાત પછી કરીશું. અને આજ રાખીશું કે તેથી લાઘવેરીઓ સ્થાપવાના વિચારને કાંઈક ગતિ મળે તેમજ તે કાલચનો ઉદ્દેશ પર પાડવામાં વાચક પ્રજા સંદાયન થાય!

લાઘવેરીનો મુજરાતી સબ્દ પુસ્તકાલય અથવા પુસ્તકસાક્ષી છે. તે વિશે એવો વાંધો વારંવાર લેવામાં આવે છે કે મુજરાતી અર્થમાં લાઘવેરીનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થતું નથી. કારણ કે લાઘવેરીનાં વર્તમાનપત્રોના પુસ્તકાલયમાં સમાવેશ થતો નથી. પરંતુ લાઘવેરીનાં પત્રોને તે દોષથી

રહિત નથી. લૅટીન “લાઇબર” (liber) ઉપરથી લાઇબ્રેરી શબ્દ વ્યુત્પન્ન થયો છે. અને લાઇબ્રેરીનો અર્થ માત્ર ગ્રંથગૃહ છે. લાઇબ્રેરીના ધાત્વર્થ પુસ્તકાલયપદ થાય છે. અનેકાનેક પુસ્તકો સ્વયં પછી જે કાંઈમાં લાઇબ્રેરી શબ્દ રચાયો તે કાંઈમાં થતે માત્રપત્રો યોગ્યતા ન હોવાથી તેના સમાવેશનો સંભવ નહોતો. હરોપમાં હુન્વાનુ પ્રથમ પંચ તો છેક ઇસવીસનની ૧૬મી સદીમાં નીકળ્યું. ઇંગ્લેન્ડમાં ઓક્સફર્ડ ગ્રેજુટ નામક વર્તમાનપત્ર પ્રથમજ વાર ૧૬૬૫ માં પ્રગટ થયું. તેની પૂર્વે ઇ. સ. ની પંચ અંતિ પૂર્વે કાળગતી શોધ થઈ. તેની પૂર્વે તાડપંચની શોધ થઈ. તેની પછી પૂર્વે લાઇબ્રેરીઓ જગતમાં વિદ્યમાન હતી! ધણું કરીને હુન્વાની સાથી ધંધેલી અને પ્રથમ લાઇબ્રેરી તે ઇટાલિ લખાવવા અશ્વરોની હતી! ગ્રામીન એસીરીયન એમ્પાયરની રાજનગરીની નીનેવેહનો દ્વારવામાં ખંડીયેરોમાં રાજમહાસ્ય ઓદી કાઢતાં, સર એચ. લેવાઈને તે મહેલનાં દક્ષિણ પશ્ચિમ ખૂણામાં આવેલી મેડીઓમાંથી મેટ્રોડીની ઇટા-એસત્રાઓ “કયુનિઝમ” * અશ્વરોમાંથી લખાવમાં મળી આવ્યાં. ઇટલાંક એસત્રાં પર એટલાં તો ઝીણાં અશ્વરો હતાં કે સ્વમર્શક યંત્રની સંકલ્પતાથીજ તે વાંચી શકાયાં! આ એસત્રાઓ એક ઇચ્છી એકે પૂટ નેટલાં વિવિધ કંદનાં સમયોરસ હતાં. અને ધણું કરીને, વેદિક કાલ આદ કરીએ તો, હુન્વાની સાથી હુની લાઇબ્રેરી નેજા હતી! એવી ગણના કરવામાં આવી છે કે ઇટ રૂપી કાળગ ઉપર આ પ્રમાણે ૧૦ હજાર ‘પુસ્તકો’ તથા હતાવેલે આ ઇટ પુસ્તકાલયમાં હતાં. અસીરીયન મહાપ્રમળના સાથી વિદ્યોપોષક મહારાજ-તેમના ભોજરાજ-મહારાજ અસુર-અની-પાલનું આ પુસ્તકસંગ્રહ હતું. આ પુસ્તકાલય કાંઈ જેવું તેવું નહોતું. તે સાંપ્રત લાઇબ્રેરીઓની પેઠે, નિયમિત રીતે ગોઠવાયું હતું; અને તેનું કેટલોગ પણ હોયું એવું. અનેક પુસ્તકો તો અનેક એસત્રાઓના સમદનાં બન્યાં હતાં. આ મેટ્રોડીનાં પુસ્તકોનો ગોઠો લાગ ઈઝ્રાક લારવામાં આવ્યો છે, અને તે પૃથ્વીનાં સાથી મોટાં પુસ્તકાલય “શ્રીરીશ અુગ્રીયમ” માં તેને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અમેરીકાની પેન્સીલ્વેનિયાના કુનીવર્સિટી (અમેરીકન વિશ્વવિદ્યાલયો પોતાનાં નામ પ્રમાણે વિશ્વની વિદ્યાઓની શોધ કરવા કેવો સાહસિક પ્રયત્ન કરે છે તેવું આ એક ઉદાહરણ છે) ના આશ્રય તથા અર્થથી, એમીસોનીયાના એક સાથી પુરાણ સહેર નીપુર (તે ઇ. સ. ની પૂર્વે ૫૦૦૦ વર્ષથી પછી પછી ૬મી સદી ૧૯મી સદી વર્ષ પૂર્વે હતું-તે કાલ પર્ષતનો તો દતિદાસ મળે છે) માં ઇ. સ. ૧૮૮૬ થી આજ પર્ષત નિયમિત રીતે વિદ્વાનો તથા મહુરોની એક રોળી-એકસપેડીયન-શોધ યોગ સાર-ખોદ કામ કરે છે. તે પરથી પ્રતીત થાય છે કે ત્યાં પણ ઇ. સ. ૪૦૦૦ વર્ષ ઉપર ઇટ પરલખાવતાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ હતો અને તેને લાલ લાય લાગ્યો છે! પરંતુ સાથી ગ્રામીન, સાથી અખંડિત મોટી લાઇબ્રેરી જે હાથ લાગી છે તે તો ઉપર વર્ણવેલી નીનેવેહનીજ લાઇબ્રેરી છે. એમીસોનીયામાં રેસો, લગાઈ, નીફર વગેરે ગ્રંથો પણ લાઇબ્રેરીઓ હતી. એ ગ્રામીનકાલની મહા પ્રમળો મહા ધર્મિક હતી. મંત્ર મંદિરને અંગેજ ગાય વડનું! અને આમ તે મંદિરની મળીર અને મંદિરનું પદ માત્ર હતું. પુસ્તકાલય મંદિરોજ એક વિભાગ હતો, અને દેવના પૂજારી આલેખોજ પુસ્તકાલયો હતા. ઇટાલિ દેશમાં પણ એમજ હતું. ઇટાલિ ઇ. સ. ૭ હજાર વર્ષ પૂર્વેમાં ત્યાં પણ લાઇબ્રેરીની શરૂઆત થઈ હતી, નેના ઇતિહાસ ઉપરજ છે. દરેક દેવાલયમાં તથા રાજમહેલમાં, મુસારિદાર મધાતાર, લેખકો

* અશ્વરો અર્થમાં ઓક્સફર્ડમાં ‘અશ્વરો’ હતાં. અસીરીયા, એમીસોનીયા તથા ઇરાનમાં ગ્રામીનકાલમાં આજનાં દરજગી લખાવું હતું. લેખકો તેમાંજ લખેલાં મળી આવે છે.

હતા, જેઓ રાજકુટુંબ તથા રાજ્ય વ્યવસ્થાની વીગતનો તથા મંદિરની આયત્તર આદિની વીગતો જોડા જોડા-લખ્યા કરતા. વળી તેઓ ઇતિહાસ, વેદક, ધર્મ પુસ્તકો, તે પર લાખ્યા-કતાદિ-પણ હમેશનાં કામથી પરવારતા ત્યારે લખતા. એક જૂનાકાલથી ઇજીપ્ટના હેલીઓપોલીસ નગરમાં એવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ હતો. પ્રખ્યાત પીરમીડમાં બીજી પીરમીડ બાંધનાર ઇજીપ્શિયન રાજા ખફરનું પોતાનું સ્વતંત્ર પુસ્તકાલય હતું. યોયના દેવાલયમાં તો એક એવું મહાભારત મહા-પુસ્તક તૈયાર કર્યું હતું કે તે ધર્મ તથા વિદ્યા તથા ટિકાની “એન્સાઇક્લોપીડીયા” હતી. ધણીક ઇજીપ્શિયન લાઇબ્રેરીઓ એવી મોટી હતી કે તેના સુરક્ષણ અર્થે રાજ્ય તરફથી પગારદાર ડીરેક્ટરો નીમતા. ચીનની લાઇબ્રેરીઓના એક ડીરેક્ટરનું નામ અમેન-એમ-હતું અને ઇજીપ્ટના મહાન મહારાજા રામસીસ બીજા (ઇ. સ. પૂર્વે ૧૩૦૦ થી ઇ. સ. પૂ. ૧૨૨૬). એ તેની નીમણુંક કરી હતી. એ લાગેજ કહેવાની જરૂર છે કે મુતિકાનાં ચોંટાં ઉપરજ તે કાંઈમાં લેખો તથા પુસ્તકો લખાતાં હતાં. હજી શીસ કાળજ શોધાયા નહોતા. ને શોધાયા હતાં તો આંખજીને ઉકત આચ્છંકરિક સમાચાર હસ્તગત થવાનો અવસર દુર્લભ હતો. તો તો તે કાળજ દ્યારનાએ ઉધાંધ-આંધી અવાઈ, ઉધધોથી ચીરાઈ કે બળી કે કાંઈ નહીં તો કુદરતી રીતે સડી ગયાં હતાં ! એ અદ્વાલ, અદ્દહનશીત્ર, મુતિકાનાજ પ્રતાપથી મિશ્રાદિ દેશોના મહાપ્રાચીન-વિદ્યાલયોને સગરગ અરખમિત પ્રાપ્ત થયા છે. કાળજની શોધ કાંઈ અમિશ્રિત આશીર્વાદ નથી ! નેની પોતાની દુર્બલતાઓ અને ન્યુનતાઓ કાંઈ આંધી નથી. મુક્તમા એજ એકજ શંકાશીત સંશય-તેનામાં છે ! ઇજીપ્ટની વિદ્યાની પડતી ધરાનીઓએ તેના પર ચઢાઈ કરી તેને સરકરું ત્યારથી ધર. ધરાનીઓની જગડમાંથી છુટતાં તેઓ મીક (યવન) પ્રજાની સુગ્રહમાં સપડાયા અને સુદિવની નિરંતર દાસક ઇજીપ્શિ-યન-પ્રજાનો સ્પર્ ત્યારથી સદાયનો અસ્ત થયો.

પ્રાચીન ગ્રીસની લાઇબ્રેરીઓ.

ગ્રીસ દેશ ને કે સીરીયા અને અસીરીયાના પોરથી રાજ્યોના પ્રભાવમાં અર્વાચીન છે, પરંતુ તેના વિદ્વાનો જગતના સાર્વજનિક પ્રકારમાં આવનારા પ્રથમ છે. મીક મહા-વિદ્વાનો આજના વિદ્વાનોમાં પણ જ્યારે પ્રભાવજન ગણાય છે, ત્યારે ઇજીપ્ટ અને એશીયાના વિદ્વાનોનાં નામ પણ કોઈ સંભારતું નથી. પ્રાચીન મીક તત્ત્વવેતાંઓનાં નામ આજે પણ આ વિદ્યામંદલાતપ્રીમાં ધરગથ્ય ધર્મ પડ્યાં છે. મક્રુનીયાના મહાન સીકંદરના શુર એરીસ્ટોટલ (આરખ વિદ્વાનોના અરીસતાંત્રીસ) ના નામથી કોણ અજાણ્યું છે ? અને એ સિદ્ધ અને પ્રસિદ્ધ છે કે ખાનગી મનુષ્યની સૌથી મોટામાં મોટી લાઇબ્રેરી તે વિદ્વાનોના રાજ્ય કહેવાના એરીસ્ટોટલની હતી. એટલે જેવું પ્રભાવ હવે ઉપર આંખ્યું છે તે પેલું પુસ્તકસંગ્રહનો પ્રેમી હતો. એટલે અને એરીસ્ટોટલનું તે પ્રાચીન કાલમાં અર્વાચીન મીક અને રથેન્સના જેવું યુગત હતું. એરીસ્ટોટલને પોતાનું પુસ્તકાલય પોતાના શિષ્ય થીઓફ્રાસ્ટસને વારસામાં બેટ આપ્યું, અને તેણે પોતાના વારસામાં તે-નેલીયસને પ્રાપ્ત કર્યું. તેણે રાજ્યોના વિદ્યાવિષયક દેપથી બચવા તે અન્ય સ્થળે લઈ જઈ એપરમાં સંતાપ્યું અને તે પછી તેનું શું થયું તે સંબંધી પ્રાચીન વિદ્વાનોમાં ધણો વારવિવાદ ચાલ્યો છે.

એલેક્ઝાન્ડ્રીયાની પ્રખ્યાત લાઇબ્રેરીઓ.

એલેક્ઝાન્ડ્રીયાના કથનાનુસાર એલ પાયા ઉપર પુસ્તકસંગ્રહ કરનાર પ્રથમ એરીસ્ટોટલજન હતો.

અને તેણે પુસ્તકસંગ્રહના શોખની રસી ઇંગ્લેન્ડના મુદ્રણધારીઓના મોનસી કાપામાં પ્રવિષ્ટ કરી. મુદ્રણ થયે હજી ચીનથી યુરોપ તરફ આવ્યું નહોતું, જ્યાં પુસ્તક પ્રચાર હતો એજ અદ્યુત્તમ છે. ઇંગ્લેન્ડમાં લાઇબ્રેરીઓના પ્રચાર પુરુષ થયો. એલેક્ઝાન્ડ્રીયા સૌથી પ્રચંડ પુસ્તકાલય ધરાવતું હોવા સાર સૌથી પ્રખ્યાત હતું. ઇંગ્લેન્ડના લગભગ ત્રીજા ટોચેથી રાજાઓના આશ્રયથી, તથા એ પુસ્તકાલયોને લીધે, એ નગરમાં અનેક વિદ્વાનો આકર્ષિત થયા. રાજા ટોલેમી શીલાલેસસે લાઇબ્રેરીઓ સાર ખાસ મકાનો બંધાવ્યા, અને પુસ્તકો ગમે તે ખર્ચે ખોસે તથા એશીયામાંથી વેચાતાં મંગાવવાના પ્રયત્ન કર્યા. તેના વંશજે તો રાજ્યમાં જેની પાસે અસદ પુસ્તકો હતાં તે લાઇબ્રેરીના લાલ સાર જપતજ કર્યા અને તેમને તો માત્ર જલ્દાનાં નકલોજ આપી. વળી વિદ્વાનોએ ઇંગ્લેન્ડ તથા હીબ્રુ ભાષાનાં પુસ્તકોનો ત્રીજામાં તરલુમો કર્યો. એલેક્ઝાન્ડ્રીયામાં એ ધણી મોટી લાઇબ્રેરીઓ હતી. તેમાંની એક વધારે મોટી હતી, જેમાં તેના એક લાઇબ્રેરીયનના કથન પ્રમાણે ચાર લાખ નેપું હજાર પુસ્તકો હતાં, ન્યારે ખીજામાં ચાર લાખ અઠાવીશ હજાર પુસ્તકો (સઘળાં હસ્ત લિખિત એ જૂઠાં નહીં) હતાં. વધારે મોટીમાં ૫ લાખ હતાં એવું પણ કેટલાકનું કથન છે. તેના જે પાંચ વિદ્વાન લાઇબ્રેરીયનો એક પછી ૧૦૦ વર્ષ દરમિયાન યજ ગયા તેઓ તે કાલના સૌથી પ્રખ્યાત વિદ્વાનો હતા. ૧૨૦ વર્ષો તે પુસ્તકોના કેટલોગમાં પાડવામાં આવ્યા હતા. એલેક્ઝાન્ડ્રીયાના બંદરના કારણને પ્રખ્યાત રોમન-સેનાપતિ અને મહારાજા સીઝરે આગ લગાડી તેના તથાખાથી વધારે મોટી લાઇબ્રેરી બની ગઈ. ઇંગ્લેન્ડની રાણી પ્રખ્યાત કક્ષીયોપેટ્રાને તેને રાખનાર સીઝર પછીના રાજા એટનીએ તો તાની લાઇબ્રેરી બેટ આપીને કંઈક દીવાસો આપ્યો. આ પછી ૪,૨૦,૦૦૦ પુસ્તકો વાળી નાની લાઇબ્રેરીજ મુખ્ય રહી. જનશ્રુતિ પ્રમાણે ઇ. સ. ૬૪૦ માં મહમ્મદ પેશવરના જનુરી સે-રેસેન અનુયાયીઓએ એ ગ્રામીન નગર જીત્યું ત્યાં સુધી તે લાઇબ્રેરી સમૃદ્ધિવતી સ્થિતિમાં ચાલુ રહી હતી. પરંતુ જનનાર મુસલમાન અમરના લશ્કરને બાળી મુઘલાની ઘોડીજ ચોપડીઓ બાંધી રહી હતી-એવો ઇતિહાસનો મત છે. ૩૮૯૬ કે ૩૯૧ માં રોમન રાજા થીઓડોસીયસે ખ્રીસ્તી ધર્માંધતાને અધીન થઈને પુસ્તકોને ખ્રીસ્તી ધર્મ વિરુદ્ધ ગણીને તે નષ્ટ કરવા આજ્ઞા કરી હતી. અને ખ્રીસ્તીઓએ તેમ કરીને “ સ્વધર્મનું સંરક્ષણ ” કર્યું હતું ! મુસલમાનોએ-તો બહુ તો માત્ર એ લાઇબ્રેરીનાં રહેલાં સહેલાં હાડકાં ઠેકાણે પાડ્યાં હતાં. ખ્રીસ્તી ધર્માંધતાએ એસ્લામી ધર્માંધતા સાર, અવકાશ રહેવાં દીધો નહોતો ! છેક ૧૨ મી સદી સુધી કોઈ પણ ઇતિહાસકારે એસ્લામીઓ ઉપર લાઇબ્રેરી જોરાન વિરુદ્ધ હોવાના આરોપસર તેને નષ્ટ કરવાનો દોષ મૂક્યો નહોતો. જો તેમાં સત્ય હતું તો તે બનાવ પછી ૬ સદી સુધીના ઇતિહાસકારો માન ધારણ કરે નહીં.

શાસ્ત્રવેદ અને નાપિતે (આ તુલના કાંઈ પૂર્વજ કવિઓ તથા શાસ્ત્રકારોને ઉતારી પાડ્યા નથી કરી) ના ધધા જેમ પૂર્વ એક હતા અને હવેજ હું પડ્યા છે તેમજ, પૂર્વે શાસ્ત્રકારો તથા કલ્પનાપ્રવીણ કવિઓના ધધા એક હતા અને હવેજ હું પડ્યા છે. તેથી શાસ્ત્રકારો જ્યારે જ્યારે કવિ તરીકે શાસ્ત્રના વિષયને કવિતારૂપે કલ્પનિક પ્રદેશમાં લઈ જતા ત્યારે પોતે શાસ્ત્રકારની સીમા અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે એમ માનતા નથી અને ન માનવામાં તેઓ વાળેલી હતા. અર્થાત્ દ્વિઅર્થ કરવાની તે એક નિર્દોષ, લેખની રમત હતી. રમતમાં ગમત હતી. પરંતુ કેટલાક અજ્ઞાન લોકો સમય જતાં મૂંઝ શાસ્ત્રકારોના આશય સમજી ન શક્યા. તેથીજ હંસવામાંથી ખસવું થયું. દેવાને પણ તેઓએ દમતા-તમારા જેવા ખરેખાર માણસ માન્યા અને તે દેવો સ્વભાવથી જ કર્મ કરતા તે તેઓએ અનુષ્ઠ હુદિથી કરતા માન્યા. એ બોળાઓની સ્વૂત મતિએ પછને ગદ્ય માન્યું. સત્યજ્ઞાનને સ્થળે નવલકથાની રાજકીયતાજ તેમના ચિત્તને પ્રધાન રસ યદ્ય પડ્યો. તેમને જોડતા વધારો પણ મત્સ્યા અને તેઓએ જોડેલા સંભાર ભજારાની આપેલ મૂલ રહસ્ય તો લગભગ ઉડીજ ગયું. તે છતાં કોઈપણ દેવની વાર્તાના હુંદા હુંદા શબ્દો, વાક્યો, તથા વર્ણનોનું પૃથક્કરણ (analysis) કરતાં અસત્ય તત્ત્વ છુટું પાડી શકાય છે. વાર્તાએ હુંદે હુંદે વખતે કેટલા વધારા, એક બીજા સાથે સરખાવી જોતાં મૂલ બાંધણી કેવા પ્રકારની હતી તેનો પાર ધર્માધિના રહિત પિદ્ધર્ગ પામી શકે છે. આર્થ દેવાસયને મસદદે મહાવતું, અથવા આર્થ કીર્તિસ્થંભ કે સ્થપને મીનારાનું સ્વરૂપ-જેમ કુતુમમીનારું કુતુમ્બીન બાદરાજે કીધું હતું-મુસલમાન-રાજકીર્તિઓએ આપવા છતાં, તેનાં તળીયાં તથા બીજાં ચિન્હો તપાસીને મૂલ તે આર્થ બનાવટ હતી એમ પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રીઓ (archaeologists) જેવી નિશ્ચિત રીતે જાણી શકે છે તેથીજ નિસ્પંક રીતે દેવાની ઐતિહાસિક બની ગયેલી કથાઓ મૂલ કેવા દેવાના શા શુધ્ધ કર્મના અલંકાર માત્ર હતા તે શાસ્ત્રાભ્યાસી શાસ્ત્રીના સંશોધનથી જાણી શકે છે.

શિવ-પાર્વતી સંબંધી અનેક પ્રસિદ્ધ કથાઓ અને કિંવદંતીઓ લોકોમાં અત્યંત માન છે. તે મૂલ કષ્ટ હુદિપૂર્વક કથાઓનો નામનો આધાર લઈને તેનાં નૂતન રચન સ્વરૂપને પહોંચી છે તે સંબંધી અનેક વિદ્વાનશ્રીએ વર્તમાનકાલમાં સંશોધન કીધું છે. એ સંશોધનને અત્રાપે દેવા જેમ દોષથી મુક્ત થયા છે તેમ આર્થશાસ્ત્રીનું ગૌરવ વધ્યું છે. આર્થશાસ્ત્રીના વિરોધી વિદેશીઓનું એક આપણા શાસ્ત્રો ઉપર પ્રહાર કરવાના એક સાધી પ્રયત્ન શાસ્ત્રી મુકે એ સંશોધનને લીધેજ ઉખડી ગયું છે. શિવ-પાર્વતીના મૂલ સત્ય અર્થ શું છે તે જાણવાથી તેઓ વસ્તુતઃ કેટલા પૂણ્ય છે, કેટલા નિર્દોષ છે તે વિદ્વાનવાચકોઃસ્વયમેવ સ્વીકારશે એવી આશા છે.

શિવ અથવા રૂદ્ર મૂલ કષ્ટ શક્તિ હતા તેનો નિશ્ચય કરવા આપણે સૂક્ષ્મ જ્ઞાનના આરંભ રૂપ વેદ તથા તેની પછીના પ્રાચીન મથેલું અવલોકન કરવું જોઈશે. શિવ-શક્તિના પ્રયોગ વેદમાં વારંવાર થયા છે. પરંતુ રૂદ્રને પણ તેજ, પશ્યેન્દ્રગ્રી અર્થમાં પ્રયોગ થયા છે. બહુ પ્રાચીન કાંસમાં, શિવ કરતાં રૂદ્ર શબ્દ વધારે પ્રચલિત હતા. એ રૂદ્ર તે મૂલમાં મેઘના અગ્નિનું, વર્ષાના વાદળોનો સર્વશુધ્ધ જ. અગ્નિ-બીજાની-વિદ્યુત-ઉત્પત્તિ યાચ છે તેનું અથવા તેના કલ્પેશ આધિ-હાતુદેવતા નામ છે. શાસ્ત્રવિલોકન તેમજ રૂદ્ર-શિવની વાર્તાઓનું હાલ તપાસવાથી એ શંકા નથી બુદ્ધિમંત્ર અર્થે અસંભવિત છે. તે અર્થથીજ સૂક્ષ્મ શિવ-વાર્તાઓ સરસ યદ્ય જાય છે. પ્રજ્ઞા તે મૂલ વાણુદેવતા છે તે હમ સત્ય ની ગતિમાં દેવોની ગતિ છોડી વિશ્વ તે સંશોધન અર્થભંગ

રુદ્રાણ્યઃ કૃતો દેવસ્તસ્ય વિરોધિનં હનુમિચ્છાં ભવતિ । તદનયાં મગિન્યાં કૃત્વેવંતયાં
સાધનમૂતયા તં હિનસ્તિ । અર્થાત્ “ ત્યારે રૂદ્ર નામનો જે કુરુ દેવ છે તેને ‘ચંદુને’ મારવા-
ની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે તે તે આ પોતાની કુરુ બહેન અમિકાને પોતાનું શસ્ત્ર બનાવીને મારે
છે. ” તથા સા જામ્બિકા શરમુષં જગદ્દિક્ષુત્પાદ્ય તં વિરોધિનં હન્તિ, અર્થાત્ “ તે
અમિકા રૂદ્રરૂપ જવર આદિકે રોગને ઉત્પન્ન કરીને તે વિરોધીને મારે છે. ” યદ્યપિ
મરીષર શાકત મતાવલંબો હોવાથી તેને રૂદ્રનો અર્થ વીજળી વા વળ્લોના બ્રાહ્મ નથી, પરંતુ તેનું
વર્ણન નો તેનેજ લાગુ પડે છે. વર્ણા પછી આવતી ઝતુમાં ઈશ્વરાદિ દેવો થાય છે તેમજ વર્ણ-
ની ઉત્પાદક વજ્ર તથા વીજળી કુરુ દેવ છે એ સ્પષ્ટ છે.

પુરાણોમાં રૂદ્રનો વર્ણવેલો જન્મ.

ભાગવત તથા વિષ્ણુપુરાણોમાં રૂદ્રની જે આખ્યાયિકાઓ આવે છે તે આજના કુદિ-
વાદના કુળમાં અક્ષરે સત્ય માનવી તો અંશકય છે. પરંતુ તે રૂદ્ર દેવને મૂળ વજ્ર દેવ
તરીકે કહેલા એક નિસ્સદેહ મુશવે છે. પ્રજાપતિએ એક સમય પોતાના ચાર પુત્રો,
દર્ધરેતા સનક, સનન્દન સનાતન, અને સનતુમારને કહ્યું કે, હું સોમ્ય ! પ્રજાની વૃદ્ધિ કરો !
પરંતુ તેઓએ પ્રજાવર્ધન પાલન વિશેષ પસંદ કર્યું ! નિરાશ થય્યા પ્રજાપતિને એથી અતિ ક્રોધ
થયો. અને તેના ભૂમાંથી નીકળેલો કુમાર ઉત્પન્ન થયો. તે રૂદ્રના લાગ્યો. બાલકે પોતાનું નામ
આપવા પિતાને કહ્યું. પિતાએ કહ્યું કે “ તું જન્મનાં રૂદ્રના માટે તને પ્રજા રૂદ્રને નામે ઓળખશે.
જો તારું મુખ્ય નામ, આકાશ, વાયુ આદિ તારાં ધ્યાનો છે. અમિકા રૂદ્રણિ તારી પત્નીઓ થશે.
(ભાગવત સ્કંધ ૩-૧૨).

વિષ્ણુ પુરાણમાં જરા હેરેરવાળી વાત છે. “ કલ્પની આરિમાં સ્વસમાન પુત્ર સંહાનર
પ્રજાપતિને મુશ્વર રૂદ્રો તથા દોડતો નીકળેલો એક બાલક ઉત્પન્ન થયો. તે રૂદ્રના લાગ્યાથી
પ્રજાપતિએ તેનું કારણ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું નામકરણ સંસ્કાર કરો. પ્રજાપતિએ કહ્યું “ તારું
નામ રૂદ્ર. ” પ્રજાપતિ અર્થાત્ બ્રહ્મા તે કોણ ? આ પત્રના ચતુર્થામાં સિદ્ધ કર્યું છે કે તે વાયુ
દેવના છે. બ્રહ્મા (વાયુ) થીજ મેલો એક બીજા સાથે અયશ્ય છે, અને વીજળી થઈ સમકાસ
થાય છે અને લોક ભયભીત થઈ રહે છે. વીજળીના દેવતા મેઘ સાથે તીક્ષ્ણતાથી દોડતા તથા
લાલચોળ થવાની કલ્પના સ્વભાવિક છે. નીકળેલો મેઘ તેની આડે પાસ હોવાથી તે નીકળેલો તેમજ
લોહિત-લાલચોળ (ક્રોધમાં) દેખાય છે. આથીજ વજ્રદેવ (રૂદ્ર) માટે નીકળેલો રાજદેવ
પ્રયોગ પુરાણમાં થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. વાયુના વેગથી વાદળના ધર્મશુદ્ધિ. ચતી
વીજળીની (ક્રોધાવિષ્ટ દેવની) એ પારાણિક આખ્યાયિકા છે. વિષ્ણુપુરાણ પોતે કહે છે કે
“ રુદ્રન્ દ્રવતિ ધાવતીતિ રુદ્રઃ ” અર્થાત્ “ રૂદ્રતાં રૂદ્રતાં દોડે તેનું નામ રૂદ્ર ” અને તેમ વાદળજ
કરે છે. અને વાદળનાં શુભ ચરિત્ર તેના દેવ ગાની તેમાં આરોપિત કર્યા છે એ પારસ્તિક ભૂતું છે.

શતપથ બ્રાહ્મણમાં પણ આગેય શક્તિ વિશે મુંઝવણ વર્ણન છે. “ સૂર્યથી પૃથ્વી, પૃથ્વી
પર પવંતાદિ યથા પ્રદત શક્તિ પ્રપાણે પ્રત્યેક પદાર્થ ઉચ્ચતા ધારણ કરવા લાગ્યા. તેમાંથી
(ઉચ્ચતામાંથી) એક કુમાર થયો જે રૂદ્ર કરવા લાગ્યો. ” આનો ભાવ એવો છે કે, અગ્નિ
ઉત્પન્ન થવાથી અવરંધ નાક થાય છે. પ્રત્યેક પદાર્થમાં અગ્નિશક્તિનું હોવું એજ

મારનો જન્મ છે. શતપથ બ્રાહ્મણમાં વાર્તા આગળ આવે છે—પુત્રના કહેવાથી પિતા બધા તેને પશુપતિ કહેવાદિ ૮ નામ આપે છે, અને અતે કહે છે કે “એ આંડે અગ્નિનાં રૂપ છે.” વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે—સોડય કુમારો રૂપાબ્ધયનુગવિસત્ । ન વાં અતિને કુમારમિવ પદ્યન્તિ ॥ અર્થાત્ એ કુમારરૂપ અગ્નિ છે. તે સર્વ રૂપમાં અનુપ્રવિષ્ટ છે. વજ્રના કરનાર વિદ્યુત દેવ એ અગ્નિનું જ એક રૂપ છે, અને તે સર્વમાં છે, અને આગ્નિ ગુપ્ત રીતે સર્વે વસ્તુમાં છે એ સાપ-સના મોઝામાં મોઝા સિધ્ધાંતને અનુસરીને જ શતપથ બ્રાહ્મણનું કથન છે. શિવનાં લક્ષણો તથા તેની પત્ની, પુત્ર-ગંગા આદિનું સમાધાન શિવને મેધ દેવના માનવાથી જ થાય રીતે થઈ શકે છે તે આપણે આગામી અંકમાં જોશું. (અપૂર્ણ)

દુન્યાનું સૌથી ચમત્કારિક સરોવર-૩૬ સી.

દુન્યાનું સૌથી મોટું સરોવર લેક લેડોગા (રશીયા) છે. પરંતુ સૌથી વિચિત્ર અને સૌથી ચમત્કારિક સરોવર તો ટર્કીના એશીયા માધ્યમમાં આવેલા પેન્જિસ્ટાનમાંનું છે પ્રખ્યાત ૩૬ સી જ છે. તે નામે “સી” (સમુદ્ર) છે, પરંતુ તે વસ્તુનાં એક સરોવરજ છે, કારણ કે તે ચારેપાસ જર્મનીથી બંધીવાર છે. એ સરોવરની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તેમાં ખીખ્ત કાંઈ પણ સરિવર કે સમુદ્ર કરતાં પણ અતિચાલુ વધારે દાર છે. મહાસાગરનાં જલમાં પણ સરેરાસ સોમાં ૪૦૬ ટકા જટિલો દાર તથા ખીખ્ત ખનીજ પ્રદાર્યો હોય છે. પરંતુ ૩૬ સીમાં તો તેથી ૭ ગણો છે: પાણીમાં ચતુર્થાંશ ૨૫ ટકા મીઠું વગેરે દારો તથા ખનીજોની નજર ચીજોનો સમાવેશ થાય છે. દારોમાં સોડીયમ ક્લોરાઇડ તથા મેગ્નેશીયમ ક્લોરાઇડ બેનું મળીને અર્ધો અર્ધ નજર તલ છે. આથી પાણીનું વર્ગન સામાન્ય પાણીથી પણ બારે છે, એટલે સુધી કે તે સહેલાઈથી માણુમને બાર ગ્રીડી શકે છે. માણુસ તેમાં માટે તોપણ હુબ્બી શકતો નથી! આત્મધાન કરનારાઓ જુને ચૂકે આ સરોવરમાં ઝીંપલાવશે તો તેમને પરતાવું પડશે!

ક્લોરાઇડ તથા એમ્મોનિયા તત્વો તેમાં એટલા તો મોટા પ્રમાણમાં છે કે, એમાં કાંઈ જનજનાવર પણ હુબ્બી શકતું નથી. ૩૬ સીમાં માછલીજ નથી. માંછલી તો શું પણ સૂક્ષ્મ જંતુઓ પણ તેમાં રહી શકતાં નથી. માત્ર કાદવરમાં તે કેટલીક વાર જડી શકે છે. અને તે પણ નિશ્ચિત નથી. અને માંછલી કીનારાના અમુક નાના ભાગની પાસે-મધ્યમાં તો નહીં જ-અપવાદ તરફે થાય છે. તેમાં તમે નવી નાંખો તો પણ ચોટી વારમાં મરી જાય છે. તેનું પાણી તેને એવું ઝેરી થઈ પડે છે. ૩૬ સીની ત્રીજી વિશેષતા એ છે કે તેનું પાણી જાદુ તેજ રહેલું હોય એવું સાંન છે. તેમાં તરતાં તેજમાંથી પસાર થતા હોહમ્મે એમ લાગે છે. આનું કારણ એ જલમાં ક્લોરાઇડ આદિ કેટલીયમ છે તે છે. ચોથી વિશેષતા એ છે કે તે પાણીનો સ્વાદ કડવો છે. તેનું કારણ જલમાં ક્લોરાઇડ આદિ મેગ્નેશીયા છે તે છે.

જેરક રીતે આ સરોવર વિચિત્ર છે. તે દરિયાની સપાટી પર, પણ નથી. જમણે સમુદ્રની

સંપાદીથી તેની સંપાદી આશરે ૧૩૦૦ પુટ નીચી છે. તેથી તેના પાણીને જવાના માર્ગ પશુ નથી. તે ૪૦ મીટર ઘાંધુ છે અને તેની વધતીગાં વધતી લંબાઈ હોય માંડ છે. કુદ વિસ્તાર આશરે ૩૪૦ ચોરસ માપ છે. તેની ઉંડાઈ ઉત્તરમાં વધુમાં વધુ ૧૨૭૮ પુટ છે. આશરે દક્ષિણમાં તે માત્ર ૧૨ પુટ છે; ને કેટલેક સ્થળે તો ફક્ત ૩ પુટ છે. વરસાદ વગેરે કારણથી ઉંડાઈમાં તફાવત પડેલો રહે છે. ૧૮૫૮ માં તેમાં એક ટાપુ પશુ દેખાયો હતો અને તે પાણીની સંપાદીથી ૧૦-૧૨ પુટ ઉચે આવ્યો હતો. પરંતુ હાલ તે પાછો અદ્યય થઈ ગયો છે.

આ સમુદ્ર-સરોવર દ્વારમાં થઈ જવાનું કારણ એ છે કે તેની ત્રણ દીર્ઘાંશથી નીચાના જાગ્યાનું પાણી તેમાં ગ્રાપ છે. એવો હીસાબ કાઢ્યો છે કે, આથી રાજ ૩૩ સીમાં ૬૦ લાખ ટને પાણી નવું આવે છે અને સમુદ્રમાં જવાના તેને માર્ગ ન હોવાથી પાણી જોણું થવાનું એકજ કુદરતી સાધન તે સ્વભાગવાનું રોપણ છે. પરંતુ એ હંસ તો કેવલ દ્વિચક્ર નીરજ મદ્ય કરીને તેમાંના અન્ય તરવા જ્યાં ત્યાં રહેવા દે છે. આથી પાણી જોણું થતી, તેની સાચના શરત તો સરોવરમાં વધ્યાજ જાય છે. સંભવિત છે કે આ હીસાબે એક દીવસે-લાખે વર્ષે-૩૩ સીમાં દ્વાર જલ જલતત્વથી પશુ વધી જાય.

પ્રાચીનકાલમાં ૩૩ સીના જલમાં રાગો સારા કરવાની શક્તિ હોવાનું ધારવામાં આવતું હતું. રોમન રાજ્યના સમયમાં તેમ મનાતું. મુકદ્દસી (ઇ. સ. ૯૮૫) કહે છે કે, ૧૨ આંગસ્ટ્રો માસમાં એ સરોવરના તટ ઉપર ઉત્સવ થતો, અને ઉત્સવના મેળાનું પ્રવેશન એના જલનું પાન કરવાનો હતો. ૩૩ સીમાંથી મોટું પુષ્કળ મળે છે અને તે જલસ્રામાં (ઇ. સ. ખ્રીસ્તની કબર માટે પ્રખ્યાત ચપ્પા સહેર) માં વેચાય છે. ટર્કીમાં મીઠાનો સરકાર પોતે ઇંજનો રાખે છે.

" ૩૩ સી " એ શબ્દનો ભાષા-અર્થ મૃત-મરેલો સમુદ્ર એવો થાય છે. એ નામ પડવાનું શું કારણ? કારણ એ છે કે તેનાં જલ હમેશાં એવાં રાત હોય છે. બંરતીઆટ વખતનાં કે પચનની લહેરોને લીધે જલાશય માત્રમાં પાણીનાં ઝીણાં મોઝાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ ૩૩ સીનાં જલમાં ગતિ છેજ નહીં. તેની એ શક્તિનેજ લીધે તે મૃત હોય એમ લાગે છે. તેથીજ તેને એ નામ આપ્યું છે. બાદ્યજમાં તેનું નામ સાલ્ડ સી આવ્યા પૂર્વ સમુદ્ર એવું છે. ૩૩ સી સંબંધી લૌગિક શોધ જાણ અત્યાર સુધી નહીં જોઈ થઈ હતી. પ્રાચીન ઇતિહાસમાં પણ તેના વિષે ખુબ પ્રમાણ નથી. મધ્યકાળમાં ૩૩ સીની વિચિત્રતા વિષે પ્રવાસીઓ વિચિત્ર વાતો કરતા હતા. જેમની કેટલીક ખરી અને કેટલીક ખોટી હતી. એક તો એવી ગપ હતી કે એ દ્વાર સામરનું એવું માદાત્મ્ય છે કે તેના ઉપર કાંઈ પણ પક્ષી ઉડી શકતુંજ નથી ! ઉડતું નહોતું એટલે સુધી વાત ખરી. તેનું કારણ સ્પષ્ટ હતું. એ સમુદ્રમાં ઉપર નિવેલ કશું છે તેમ મત્તવનો પાટ અસક્ય હોવાથી પક્ષીઓને તે તરફ વામણમાં મારવાની જરૂર નહીં-તેથી તે તરફ નકામાં ઉડતાં નહીં. બાકી ઉડે તો કાંઈ ખીજે-વાંધા નહોતા.

૩૩ સીમાં હાલમાં નૌકા આવહારિક રીતે ફરતી નથી. અને શોધખોળ કરવા દરેકની પણ કાંઈ સહેજ દાંમ નથી. તેનાં તટ ઉપર વસતી ખીટીઈન જાન તોફાની, જંગલી અને જાદમાય છે અને લુટારુઓનો ધંધો કરનારી છે. વળી એ સરોવર ટર્કીનાં મુસ્તાનની અંગત મોકતે ગણાય છે. આ કારણથી તેમાં પ્રવેશ કરવો એ મુશ્કેલ છે. નૌકાથી તેની પ્રથમ પ્રદક્ષિણ કરનાર પ્રથમ, કેરડીગન નામનો એક સાહસિક આઈરીશ પ્રવાસી હતો. તેણે આ સાહસ ૧૮૩૫ ના પાનખરમાં કર્યું હતું. તેના પ્રથમ ઝીંક

નોકરે, શોકને પૂછ્યા વગર, હોલીના બાર દડા કરવા સાર, વહાણમાં પીવાનું મીઠું પાણી સરોવરમાં નાખી દીધું છતાં પાણી વગર તેણે પોતાની પ્રદક્ષિણા તો પૂર્ણ કરી. પરંતુ તે લોથ પોથ થઈને તરસ્યા જેવીકા આવી પહોંચતાં તેને એવી સખ્ત બીમારી લાગુ પડી કે તે અંતે મરી જાયો. શોધખોળ માટે સ્પષ્ટ કરવામાં યુરોપીયન બચ્ચો કદિ પાછળ દડોજ નથી આપણા ઘણા બધાઓ તીર્થતી નદીમાં પણ લપસવાથી રનાન કરતાં હુબ્બીજા તેમાં કીર્તિ અને મોક્ષ માને છે ત્યારે યુરોપીયનો કુદરતના ગુપ્ત નિયમે તેમજ ભૂમીની શોષ સાર પ્રાણની અજ્ઞાતિ આપવી એમાં કીર્તિ અને મોક્ષ પામે છે. હવાના નિયમે જાણી તેના પર કાણુ લાવવા ૧૦૦ મનુનીરો છેલ્લા થોડા માસમાં હંનરો શીટની ઈશાંચએથી પડીને મરી પડવામાં છે. તેમનાં તો હાડકાં જોખરાં જોખરાં પણ જડ્યાં છે. પરંતુ ઉત્તર અને દક્ષિણ ક્રુવ તરફનો પ્રદેશ શોષવા 'ફરી'માં લપેટાઈને ગંધા સંકોડો બહાદુર ખવાસીઓનાં તો હાડકાં કે વાળનો પગ પડે નથી! પરંતુ તેથી હાવુ એ શું તે તો સમજ્યાજ નથી. જીવન સફલ થયું એમ મરતાં મરતાં માનીને કરારે કાપમની મહા નિદ્રા લે છે! કેડ સીનાં ખુણાં જોયરાં શોષી કાઢવાં પાછળ પણ તેઓએ એવોજ જીવનભોગ આપ્યો છે. કોરડીમનનું એજ નિમિત્તે મરણ થયા પછી તેની જગ્યા લેનાર બીડીયા નાકા ખાતાના એક અમંગલર લેક્ટે-ન્ટ મોલીનોની પણ એજ અવસ્થા થઈ. બીડુછનાએ તેની ટોળી પર કુમરો કરી તેમને લૂંટી. (૧૮૪૭) તે પછી યુનાઈટેડ રોટ્ટાની સરકારના આશ્રય હેઠળ બીડીયાએ અમેરીકન લીચી બીકુ કડખું તે વધારે નસીજવાન નીવડ્યો. તેનાં તટોની સંપૂર્ણ તપાસ કરનાર તથા તેની ઉંચાઈ માપનાર પ્રથમ તેજ હો. તે પછી ડયુક એફ લુઇસ ઇત્યાદિ અનેક પ્રવાસી શોધકોએ તે વિચિત્ર સમુદ્રના આપણા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ કરી છે. તે છતાં એ સરોવરની અનેક ખીજ વિચિત્રતાઓનાં મનમાનતો ખુલાસો મળ્યો નથી. તેમાંના એક એ છે કે, રોજ સવારે તેની ધરી ઉપર સફેદ શીલુની લાંબી ને લાંબી ચિતાર્થક ત્રીડી જોવામાં આવે છે. તે માટે એવું અસંતોષ કારક અનુમાન કરવામાં આવે છે કે, જો જુદી જુદી નદીઓ, જેનાં જળમાં જુદાં જુદાં તંત્રો છે, તે નદીના પ્રવાહ એક બીજા સાથે યતાં તેનાં સમાગમથી આ લીડી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી કેટલાક વીજળીક સમકારો ત્યાં થાય છે તેની ઉત્પત્તિ પણ હજી ધરાવર શોધાઈ નથી. ત્યાં જંગલી જાતો વસતી હોવાથી શોધકની મુશ્કેલીમાં વૃદ્ધિ થઈ છે.

વૈદ્ય જ્ઞાનના કેટલાક ઉપયોગી દુયકાઓ.

(લેખક—વૈદ્ય મયારામ સુંદરેશ, જેતપુરનિવાસી.)

અજાણે ધવાનાં અથવા નિદ્રા ન આવવાનાં કારણો—મરતક (મગજ) માં રક્તનો ભ્રમણ થવો, અથવા મગજમાં ઘણા દિવસની રક્તની કચવાઈ થવો, ઉન્માદ રોગ (ગાંડપણ), મનની અતિ હર્ષાનંદ કે ઉદાસીનતા થતી, કે એક પિત્તમાં આંચકાદિ કે ભ્રમણ થવો આમરક્તોદિસાર અણધાર, અગ્નિમાં, આમારાયનો દાહ, પેટમાં અતિ આદાર વડે કે કોઈ રોગવડે અણધાર રડે તથા પેટમાં પચન (આક્રોશ) થવો તથા પેટમાં રાજ (દુર્બલ) ગુલ્મ, ગંદાગ્નિ થવો, હેન્ટી (આમારાય) માં

વરમ, મણિમોહા મહાત્મ્યાનાં (કેડી બંસનથી મગજનું જખડવું) ફેફસાનાં દાંડ (વરમ) હૃદયના પિટકાના રોગ, માંસ ખાનારને ચાપડાં વિગેરે કૃમીનો રોગ થયો અને દમનો રોગ ઇત્યાદિ.

નિદ્રામાંથી સ્વપ્નાં થવાનાં કે બેઠકી લાંગણનાં કારણો—અલ્પશ્ચી, મગજને તાવ વિગેરે રોગથી કે 'લ'થી મગજની રક્ત વાહિનીઓમાં રક્તની ન્યુનપ્રતિ ગતિ નભાવ કે ન્યુનતા થવાથી. મગજમાં ક્રોધીરોગ થવાથી, ઉપદંશ વડે મગજનો ઝંખો દાંડ (વરમ) થવાથી, મનને કોઇ પણ ક્ષોભ થવાથી, મગજના આવાશનો દાંડ થવાથી, બાળકને દાંત આવવાના વખતથી, રોમો ગ્રાણ વિગેરે કૃમી થવાથી, હૃદયની સ્નાયુરુદ્ધિ થવાથી, હૃદયના પડકાના રોગ થવાથી ચોખી નિદ્રા ન આવતાં સ્વપ્નાં થાય છે અથવા અચાનક નિદ્રા ઊભી નજી આવેલા થાય છે. અને તેથી માણુ ચડે છે ને દુઃખે છે તથા મનને સંતાપ નજાય છે, અને વખતે કોષ કે પ્રસાપ ઉદ્ભવે છે.

ઉપાય—આણું ને કારણથી તેમ જાણ્ય ત્યારે તે તે રોગને અનુસરીને ઉપાય કરવા જેથી તે રોગ અટકા-સાથે આરા તેના પડખાનો ઉપદ્રવ પણ મટી જશે. છતાં કોઇને તેથી બહુ દુઃખ થતું હોય તો તેણે હવે બાંગ, અરીણુ જેવા મગજને નુકસાન કરનારી દવાઓ ન. ખાતાં કસળ વેલ કે દંડારને. પૂજીને કાંઈ કબજ ન કરે તથા મગજ ન સુષ્ટી આવે તેથી શિમાણક પોચારા, કસોરલ હેંદ્રાસ કે સર્વથી સરસ 'સાફીનલ, બેયર' વગ્ન સાર લેવી, જેથી કાંઈ કબજ થતો નથી તેમજ મગજને બહુ કાંઈ દાનિ પહોંચતી નથી, અને સુખ પૂર્વક થોડી નિદ્રા આવે છે અને દારદીને તેના દારદમાં પણ એથી અગ્રે આરામ જણાય છે. નિદ્રા હાવણા મટિની કુનીઆ ઉપર હળુ સુધીમાં થોડા વખત પહેલાં શોધવામાં આવેલી 'સફીનલબેંગર' રંગ તેની બીજી બધી દવાઓ કરતાં નિર્ભય અને સર્વોત્તમ લેખાર્થ છે. એથી તે મોટાં દાંડમાં ચાલેલાં સુધીમાં એજ તપસાય છે.

અતિ નિદ્રા અથવા ઘેનનાં કારણો—પાંડુરોગ, હારિદ્રક, કમળો, દુષ્ટ શરીરો તાવ, અપ રમાય બેલોમાદ (હિરેદીઆ), ફેફસાં સડવું, અરીણ, બાંગ વિગેરે માદક પદાર્થો. અતિવંશને સેવન, માણક, પોચારા વિગેરે વધુ સેવન, પિત્તની કમતાઈ, રક્ત કમતાઈ, નબળાઈ, અતિયાક, સંતત, નવર, સન્નિપાત (ત્રિરોષ) નવર (બીજું કે ત્રીજું અકવાદીયું) રાષ્ટ્રકાંડ નજમસ્તક, મગજનો અકવરશાવણુ, બાંગનો દાંડ (વરમ), મગજનું મુદબબન, રક્તસંબંધદાંડ (વરમ), રક્તવાહિની મરિનો ક્રોધી રોગ, યદુ (વિવર) નો રક્તસંચય, અને કેટલાક પ્રકારના મૂત્રરોગ વિગેરે.

સુષ્ક થવાનાં કારણો—મુવર્ષિની જખડીનતા, હારિદ્રક, રક્તજન સુષ્ક, ખેત્રાગિનાદિ-વિષ, મુખમેદ (ઉવદમાં), કસોરલ વિષ, ખનીજ કોલસાના ધુવાણુ વિષ, મગજ મરિની રક્તમયી-દાંડ રક્ત સંચય, યદુ, શીશોરિષખંગ, નવરધિય, દુષ્ટ વિષમન્સર (મહેરીયલ તાવ), શીતળા, આતપ સુષ્ક, તડા મની, છત્રી બેચુદ્ધિ ઇત્યાદિ સુષ્ક અથવા અજ્ઞાન નિષ્ક્રિય થવાનાં કારણો છે.

ઉપાય—ને કારણથી રોગ થયેલ હોય તેને અનુસરીને ઉપાય કરવાથી સુષ્ક કે અજ્ઞાન મટે છે. શિંષાંય, કસ્તુરી વિગેરે ભરત કરનારી દવા, રિપરીટ એક્ષ આરોમેટીક અમોનીઆ તેને યથા વળને (૧ દામ) પુરી વચનાને દેવાથી બેભાની મટે છે. હિરેદીઆની બેભાની મટે કાર્બોનો અમોનીઆ સુખાપાય છે. તેમજ બીજી બેભાની મટે પણ કસ્તુરી દેવાય છે. ચોખી હિંતુ વાલ વાલ ધીમાં ગળાયવાથી પણ કસ્તુરીના જેવાજ શુભ કરે છે.

મેહેરીયા અને તેના ધરણુ ઉપાય—મેહેરીયાનો તાવ આખા દોંડુસ્તાનમાં બહુ વ્યાપી થયો છે. અન્યાતના તકમાં તેા તે-દર્મને લીધે મરીજ વર્ગોની તલલીજ મેદ બાગે કુલેલી રહે છે. એકાંતરીયા ચો-ધીઓ-જોગે-તાવે તે મેહેરીયાના પ્રકાર છે. સિમલામાં વિદ્યમા દારૂરોગ 'મેહેરીયા' માં તાવ મટેલું કેન્સર વચ્ચે મરીને તેની ગાદીતી મેળવતાં તેમાં જાણવામાં આવેલું છે કે આ મેહેરીયાના (વિષમ) નવર વેળાં દિનુરતાનમાં ઉપજે છે અને તેનાથી દર સાલ સુમારે ૧૧૭૦૦૦૦ લોક મૃત્યુ પામે છે! આ તાવથી મંજિમાર

પડનારની સંખ્યા દરસાવ ૧૦૮ કોડની (હિંદુસ્તાનની સર્વ વસ્તીના ત્રીજા ભાગની) હોય છે. આ તાલુકામાં જ્યાં જ્યાં ગાંધીવાસી પાણીની પાટો ખાડા ખાણેલીયાં, અને જિમી નીમીનમાં જલપાન થનાર એક પ્રકારના મચ્છર ઉત્પન્ન થવાને લીધે પેદા થાય છે, એવાં એમ સિદ્ધ થયું છે કે એવાંમાં કે એવાંનીમાં આ કુદરતમાં વાળીને દિવસે અગાસીમાં રાખવાં, અને તેમાંથી બેચાર કુડાં રાત્રે ઘરમાં રાખવાં કે જેની ગંધથી ઘરમાં તાલુકામાં મચ્છર બીજકુલ આવતા નથી એમ જાણવામાં આવેલું છે. તાલુકામાં ટંકાવા મટે પત્રન પથારીને ફરતી મચ્છરહાલી રાખવાથી, શરીર ઉપર મચ્છર દંખ મારવાનો પ્રતિબંધ થવાથી તાલુકાની સખત મોસમ હોય છતાં, તેમ શરીર બળવાનારે તાલુકામાં પછી રાકતો નથી એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે. છેલ્લી દાકતરી સોધોમાં મહેરીઅલ તાલુકાને મટે જેલ દવા ચેકસ કરી છે, સુખમ અને કચીનાઈન તેમાં સુખમ ઉચ્ચ વિષ હોવાથી મટે વળને હાથ ન રાખવાથી, નાને વળને દેવો છૂં દિવસે તાલુકા નિર્મૂળ થઈ શકે છે. અને કચીનાઈન વસ્ત્રપતિની પેદાશ હોવાથી બહુ ઉચ્ચ નથી જેથી તેને વળનસર આથી સમય છે, અને તેથી ૩ દિવસમાં તાલુકામાં રાખાય છે, અને તાલુકામાં પછી પછી નાને વળને લેતાં રાક્ષિત પણ પાછી જલદી આવે છે તથા ફરીને તાલુકામાં પછી થતો નથી. નવીન મહેરીઅલ તાલુકાને મટે કચીનાઈન ટીક છે. અને જુના ટીકા (જરૂરમાં વાળા) તાલુકામાં કચીનાઈન સાથે થયા વળને સુખમ (મવાઈ રૂપે દવાખાનાઓમાં મળે છે તે) દેવો ટીક છે. તાલુકામાં ઉપદ્રવ વળને સવાર સાંઝ સ્ત્રી સ્ત્રી કચીનાઈન દુધ કે જળ વડે લેવાનું ભરી રાખવાથી તાલુકામાં પડતો નથી તથા શરીરમાં રાક્ષિત પણ આવે છે. આમ એમાંતરે કે ત્રણ ત્રણ દિવસને છંદ લે તો પછી ચાલે, પરંતુ તાલુકાની રત વિના ક્યારેક લેવું.

કોડાની કમળચતને ઉત્તમ ઉપાય—કોડા રાખી કમળ રહે છે તેવું મૂળ કાણુ જોવાને તે પ્રમાણે એના ઉપાય કરવાથી તે નિખારસ રીતે મટે છે. પણ કમળચત મહાવાને હંદાવણાં, એવાંયુ, દીમળ, મોંદી, રેવંતચીની (રૂખાઈ), એટીઓ અને નેપાળની જોળાઓ વિગેરે વારંવાર લેવાથી કોડાને તેની દવાની દેવ પછી જવાથી તે દવા લે ત્યારે જાણે ઉતરે છે, તેથી આવી દવા અધુના બહુ ઉત્તમ લેખાતી નથી. કમળચત મટે, જરૂરિયાત પ્રદિષ્ટ કરે અને રક્ત સુધારી રાક્ષિત આવે એવી દવા આને “ કેરકેરા સાગરેડા ” લેખાય છે. તે દરમિયાન કમળચતમાં પણ હાથ રાખાય છે. કમળચતને મટે દીંગ અને જોળા આની જોળાઓ ટીક લેખાય છે; પણ તે જોળા દીંગ અને જોળા જોળાઓની હોવી જોઈએ. તથા વેળાંમાં તે વાલ વાલની હોવી જોઈએ તથા નિત્ય કમળચત મટે ત્યાં સુધી રાત્રે સુતી વળને એક એક લેવા ભરી રાખવી જોઈએ. પરંતુ, જોથી પણ ઉત્તમ તો એ છે કે, એકરકાટ એક કેરકેરા સાગરેડા સોલીડ (હુંક) ૧ થી ૨ વાલ અને લીડનીડ હોય તો ૦૪ થી ૧ દ્રામ થઈ સવાર સાંઝ કે નિત્ય સુતી વળને રાત્રે સુવાના કે વરીયાળીના પાણીમાં મેળવીને, કંઈ દિવસ કમળચત મટે ત્યાં સુધી લેવા જેથી નિત્ય સરસ્તી પ્રમાણે જોડા ઉતરવા લાગે છે, તથા સૂખ ઉધરે છે, સ્ત્રી વધે છે અને શરીરમાં રાક્ષિત આવે છે. જો નિત્ય ઉપર સુખમ બે વળત લેવો બધું થઈ પડે તો તે ૧ વળત લેવા કે એમાંતરે લેવા. કમળચતને મટે આથી સરસ બીજ દવા નથી એમ કહીએ તો ચાલે. વળા તે આંતરડા મયિના પિત્તને પણ નિયમસર બનાવે છે. એવાંયુ (ઉગાલ) લેવાથી કમળચત દૂર થાય છે. વળા તેનાથી દીમળ, રેવંતચીની (રૂખાઈ) પેટે પાંડળથી કમળચત કરનાર આંતરડાને સકોચ (નક) ન કરતાં કમળ મળ કુણા કરી ખાહેર કાઢે છે; તે પ્રથમ એ કાઢ વાર લેવું કે અચાનક કમળચત થઈ હોય તેમાં શુંક, સુવા કે વરીયાળીના પાણીમાં દેવું એક છે. પણ જોળા સુદાની કમળચતને મટે તો “ કેરકેરા સાગરેડા ” ન સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

આવેલા મોહાનો અનુભવી ઉપાય—પાનમાં ખાવાનો ઉચ્ચ કાથો તોલા ૩, રોકેડો કે મોચુપુ તોલા ૦૧, કુશવેર ટંકા ખાર તોલા ૦૪ અને જરૂર કપુર ૩. ૭ બે આના બાર, સર્વ એકત્ર બારીક કરી મેળવીને તેમાંથી વાલ વાલ મધમાં કાલની મહેરિ બે મહેરિ મુખમાં લગાવવી. લાગે નેચવા રહેવાથી આવેલું મોહું મટે છે. તથા પેદાં અને હાંત દાઢતાં મદી મળુત થાય છે. ખાહેર લગાવતાં શુંબાં ખસ વિગેરે મટે છે.

આવેલી આંખનો ઉત્તમ ઉપાય—ધીમાં તળેલી હીમન, તેવા પૂ, મેરુપુ તેવો વા તથા ટંકણખાર તેવો વા અને બારંસ કપુર બેઆળી બાર એકત્ર મેળવી બારીક કપડે, ઊંણી, દારૂના ઓળંગ ગળેલા રસ વડે મગ ભગ તેવડી ગોળીઓ વાગવી. તે ૧ બોળી દુધના ૧ ટીપામાં મેળવીને આંખવાથી તત્કાલ શુભ થાય છે.

હરમળ—અરબીમાં તથા યુનાનીમાં આ યુનાની દવાને હરમળ કહે છે, હિંદુસ્તાનીમાં હરમળ કહે છે. અને યુનાની બાષામાં તેને હરમળો કહે છે. તેમાં બીજ આવે છે. તેનું ચુરુ બનાવીને પેટમાં, દેવામાં આવે છે. તે અર્ધાંબ, હરતબ, અર્દિત વિગેરે લકવા (વાત દર) માં આલપવામાં આવે છે. તેમજ તેને રૂંદ ન આવતી ગ્રંથ તેને અમુક દિવસ આપવાથી રૂંદ લાગે છે. શિવાય જ્યમને તેની ખુમારી દેવાથી તે ન થઈતાં રહાય છે અને તેથીજ મુશ્કલમીન સુવત્કસી વખતે ઇંદ્રિયા જ્યમને આની ખુમારી આપવાનું તેના ધર્મમાં ફરમાવેલું છે. હરમળનું ચુરુ હોતે દેવાથી પેટમાં તથા હાંતની કળતર, બળતર મટે છે, અને હાંત મળ્યુત થાય છે તથા મુખ સુવાસી થાય છે. હરમળ કપીનાથને મળતી કલ્પાસ્ત્રવણું હોવાથી દા-કત્તર ગળ વિગેરે વેદલાક તાલ ઉપર તેનું 'હરમીન' અને 'હરમીન' સત્વને વાપરવાની ભદ્રામણ કહે છે. આ હરમળનું ચુરુ બળત પેટે સુખવાથી શીશાગાની થંડીવડે કે સંડી વડે જે નરકેલાં બધાં (સંકેપાલ) જવાથી નાકાત્તા થાય ન લેવાતાં મેદેથીજ થાય લેવા પડે છે તે આથી પ્રુક્ટાં. યદ નહદારે થાય લઇ શકાય છે. હરમળ પેટમાં દેવાથી તથા તેની ખુમારી થાયમાં લેવાથી તથા બેની બીડી કરી ધુવા, પીવાથી ચરેલા દમ વડે આસનથી સંકેપ પામી જે કપ લોભવડું પડે છે તે તર્ત મટે છે. વળી તે મળતી કમ-છપત તથા મંદાંત્રિ અને હરસ મ્પાડે છે, અને નિદ્રા લાગી અજાગો અને અપુરુષ-કાસી - દુર કરે છે તથા સંડીમાં રાત્રિ જરી મહાંબ વધારવામાં એકા છે. રાત્ર પેટમાં દેવાને મારે તેના ચુરુનાં વા દ્રામથી ૨ દ્રામ સુધી-છતાં મધ્યમ સર વળત ૧ દ્રામ મધાય છે. દેશી વજનમાં પુરી કમરવાગાને ૩. વા પી વા બાર દેવું બસ છે. કોઈને આનાથી ઉણી થાય છે, તે તેને ધીરે ધીરે વજન વધારવું. મધ્યમ નાને વળને દેવું. ચરેલા દમમાં કદ મેડવો કરે છે. બાળક બાળક ગણું હોય તેને આની ખુમારી દેવાથી તથા વાત નેટવું વળીને પાવાથી તેનો આસ અને કદ મેડવો થઇને મટે છે.

અનેનાસ કુળમાં એક તલો ચોપથી ગુણુ—પરિયાનો ચીર, નર-બારે ગળ પચતલા કામમાં બહુ ઉપયોગી છે. અને તેથી એનું સત્વાંસ " પેપટાન " કે પેપાર્ટન " પેપટાન " ની પેટે સર્વત્ર દવાબાલ્યોમાં વપરાય છે, તે સર્વ કુરાત રૂંદ દહલો ભજેજ છે. પર્વત હમળાં " અનેનાસ " નામની કુળમાં પ્રભુ તેવાજ રૂંદ છે એમ વલુવામાં આવેલું છે. ગ્યંસને કલો અનેનાસની બે ચીંટાની વચ્ચે રાખવાથી તેમાં પ્રલોજ ફેર પડે છે. તે સર્વ ગળાડ લેવા બની નય છે. દુધનો ધન બાજ તેવાથી બહુ સારો મધી નય છે. બાળકોને પાદ સર્પ (યુટીયા) મુખ ગળામાં થવાથી જે ગળામાં ઉપવચ્યા નંદ પ્રભુ ઉલ્લે છે તેને સાફ કરવામાં બજા જેની બીજ એક દવા નથી મધમાં ગળતી તેને ગળામાં લગાવવાથી તથા તેની ટીકડી ગળાવવાથી તરી પ્રભુવાતક ઉપલેલી તથા વજર દસર વિનાસ કરી શકાય છે. આંચે દેવાલ કલિકોર્નિયાના મેડીવ રીપર્ડમાં દર્શાવેલ છે. વિશાલતામાં એ. પેન્ટીમર નામની કંપની આ દવા તૈયાર કરવામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. તે કંપનીએ ટ્રિપ્ટેસ (Trypsin) નામની પાચક દવા તૈયાર કરેલી છે. અને તેમાં આ અનેનાસના અગ્ર રસનું સત્વાંસ હોય છે.

અંગ્રેય મીમાંસક મહાત્મા હર્બર્ટ સ્પેન્સરનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

(૩-ગત્રાંકથી સંખ્યા).

(લેખક:—રા. રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, બી. એ. બી. એમ. સી.)

“ વેસ્ટમીનીસ્ટર ડીન્યુ ” ના માલીક અને ઉપનિરી એડના સંબંધથી તે પત્રમાં હવે સ્પેન્સરે લેખો લખવા માંડ્યા. તેમાંથી કંઈક સારી કમાણી મળવાથી તથા બીજા વિચારોથી આખરે ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં “ હીકેનેબીસ્ટ ” ની નોકરી છોડી. ત્યાર પછી લગભગ દેઠ વર્ષની મંદગી બેઠાથી, ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં “ માનસ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો ” (Principles of Psychology) નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તકને એની પાછતી યોજના સાથે જોડી દીધેલું છે. આમાં માનવ મસ્તિષ્કના સર્વ પ્રકારના ઉત્ક્રાંતિ વાદના ધોરણે તપાસવામાં આવેલા છે. તે વખતનો વિચાર પ્રચલ જોતાં આ પુસ્તકને માનવ મસ્તિષ્ક શોધના ધારામાં નવો યુગ પ્રવર્તાવનારું કહી શકાય. આ કાર્ય અને બીજા નિબંધ જખવામાં એ ઇ. સ. ૧૮૬૦ સુધી રોકાયેલા હતા. ધણેા શ્રમ લેવાથી અરુદ મહીનાની સખત માંદગી બોગવથી પડી હતી. અને કેટલોક વખત તો બીજકુલ કબી શકાયું નહોતું. થોડા વરુા સાજા થવા પછી પાછી મહેનત શરૂ કરી હતી. તેથી એ માંદગીનાં પરિણામ અનિદ્રા, મંદાગતિ અને ઉદાસી વાયુ આપી છંદગી અને વંચગી રહ્યા હતા.

સીન્થેટીક ફીલોસોફીની પ્રયાવડીની યોજના.

ઇ. સ. ૧૮૬૦ ના વર્ષ સુધી આપણે સ્પેન્સરની પાછગ પાછગ ઉતાવળે આશ્ચર્યાંભાવી પહેાંચ્યા છીએ. આ વર્ષ એના જીવનમાં અને અર્વાચીન વિચારના ઇતિહાસમાં નોંધ કરવા યોગ્ય છે. કારણ આ વર્ષે એણે એના તત્ત્વદર્શન — “ સંયોગીકરણ દર્શન પરિપાટી (system of synthetic philosophy) ની યોજનાને ખરડા બહાર પાડયો, અને તેમાં ખતાવ્યું કે કયે કયે વખતે કયા કયા વિષયો ઉપર લુદાલુદા ગ્રથો બહાર પાડવામાં આવશે. આ યોજનામાં માનવ જ્ઞાનને મર્યાદિત બતાવવામાં આવ્યું છે, અને તેને લીધે અમર્યાદિત પરમ તત્ત્વનો તેનાથી વિચાર થઈ શકતોજ નહોતો હોવાથી, તે તત્ત્વને અંગ્રેય સિદ્ધ કર્યું છે. એટલે તે વિષે વિચાર કરવો વ્યર્થ જાણી તેની મર્યાદા ન કરતાં, રોય જગતના પ્રપ્રતોનેજ હાથમાં લઈ, શાન્તિ, નીતિ, અને સમાજ શાસ્ત્ર વિવેક મુખ્યત્વે કરીને આ યોજનામાં વિવેચન કર્યું છે. આ કાર્ય એટલું બધું મોટું હતું કે સ્પેન્સરની ગણતરી પ્રખણે દરરોજના ત્રણ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં વીસ વર્ષમાં પુરું થાય !

એ વખતની તખીયત અને બીજા સંબંધો જોતાં ખરેખર આ એક સાદસજ હતું. એની પાસે કંઈ પૈસાનું સાફ સાધન ન હતું, એના કાકા તરફથી થોડા વરુા પૈસા મળ્યા હતા તે તો ઉપકાં જે પુસ્તક છપાવવા માંડ્યાં અને મંદવાડમાં વપરાઈ ગયા હતા; તે પુસ્તકોમાંથી પણ ઝાટી કમાણી થઈ નહોતી. વગી પ્રસિદ્ધાના લેખમાંથી પણ મહેનત અને વખત જોતાં સારા ખંદો મળતો નહોતો તેમજ એની યોજનાના પુસ્તકોના વાંચક વર્ગ ખૂબ થોડો હોવાથી

તેનાથી એ લવિષ્યની કમાણીની આશા રાખી સકાય એમ ન હતું. વળી, એ કાર્ય એક જીવ-
ગીમાં એકલા હાથે પૂરું થશે કે કેમ એની પણ એના દિનૈવીચીત્રના શંકા હતી. આરંભુ છતાં સ્પે-
ન્સરે અંપ્રાણ્યુ, અને બપોરે ૩૬ વર્ષે (૧૮૬૦ થી ૧૮૯૬) એ યોજનાનો છેલ્લો અંથ લ-
ખાઈ રહ્યો સારે ખીજા બદલા કરતાં માત્ર કાર્ય પૂરું થઈ રહેવાથીજ સ્પેન્સરને ધણો સતોષ
મળ્યો. આણું મોટું કાર્ય અનેક પ્રતિકુળ સાધનો હોવા છતાં શા માટે આરંભુ હશે અને તે
પૂરું પણ કેમ કરીને થયું હશે તે વિશે સ્પેન્સરને પોતાનેજ આશ્ચર્ય લાગેલું. વચ્ચે તો પૈસાની
એટલી બધી તંગી થઈ હતી કે અધ્યયન કાર્ય પડતું મૂકી દેવાશે કે શું એવો ભય થયો. તે
વખતે જોન સ્ટુઅર્ટ મીલે મદદ આપવા કહેલું પણ તે એના સ્વતંત્ર આમાને રચેલું નહીં
એટલે ના પાડેલી. એજ વખતે એના અમેરિકન લોકોએ ફંડ કરી એના ઉપર મોકલી આપેલું
પણ તેના ઉપયોગ “વર્ણનાત્મક સમાજ શાસ્ત્ર” (Descriptive Sociology) માં
કરવાનો હોવાથી, તે ફંડને અનામતજ રાખી મૂકેલું. વળી વચ્ચે વચ્ચે એના પુસ્તકો ઉપર થતી
ટીકાનો જવાબ આપવામાં પણ વારંવાર રોકાતું પડેલું, અને એક વખત એની તબીબત એટલી બધી
બગડી ગઈ હતી કે લખવાને માટે એક માણસ રાખવો પડેલો અને તેને પણ, એકાદ બે પેર-
માથી વધારે લખાવી શકાતું નહીં. આટલાં વિદ્વા હોવા છતાં કાર્ય પાર પાડેલું જોઈને વિદ્વા
પુનઃ પુનરાપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ પ્રારબ્ધમુક્તમજના ન પરિત્યજન્તિ તું” મંત્રરણ થયા સિવાય
રહેતું નથી, અને હર્બર્ટ સ્પેન્સરને ઉત્તમજનોની કક્ષામાં મૂક્યા સિવાય રહેવાતું નથી.
એના તત્ત્વદર્શન સિદ્ધાંતો જોડે ભણે મળતાં નહીં થઈ શકાય પણ એનું પુરુષાર્થ જોઈ ધન્યવાદ
આપ્યા સિવાય કંઈક ના હોઈ શકે નથી. શાંત હીમત, ખંત, અને મહાન્ આંદર્શની પાછળ સર્વસ્વ
અર્પણના મોટા સ્મારક સ્તંભ તરીકે લવિષ્યમાં સ્પેન્સરનું સંયોગીકરણ દર્શન અથવા રહેશે
અમાં શંકા નથી. તથા નૈતિક પ્રયત્નમાં વિજય પ્રાપ્ત કરનારા વિરલ મહાપુરુષો પૈકી પણ સ્પે-
ન્સરનું સ્થાન, જીર્ણ અને ક્ષમિત શાવચ્ચદ દિવાકરો અખંડ અને ઉજ્જવલ રહેશે.

આપાર પછીનું સ્પેન્સરનું જીવન ઉક્ત યોજનાની પૂરતી અર્થે એક પછી એક અંથ
અસિદ્ધ કરવામાં આવેલાં કાર્યમાંજ સમાપ્ત થાય છે. (સિવાય કે ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં અમેરિ-
કાની મુલાકાત લીધી), પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો ” (First principles) ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં
બહાર પાડ્યા પછી તે છેક ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં “ સમાજ શાસ્ત્ર ” (sociology)
નો અંથ પુરો કરવા સુધી એકાદ બે અપવાદ સિવાય જીવીસ વર્ષે દરમાન ખીજા કંઈ પ્રવૃત્તિ
નહોતી (હોઈ શકે પણ નહીં). ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં લંડનથી બ્રાઇટન ઘર ઉપાડ્યું. અને ત્યાંજ
મરણ સુધી રહ્યો. દરિયા કીનારે એક નાની ટેકરી ઉપર ઘર ખરીદ્યું હતું તેમાંજ એની ઇચ્છા
પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના ડીસેમ્બરની સાતમી તારીખે આ સાધુ પુરુષે ધારેલું કાર્ય પૂરું પાડી
શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્તે આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો. એના શરીરનો એની ઇચ્છા પ્રમાણે બુદ્ધિ-
દાહ ન કરતાં અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

સ્પેન્સરનું જ્ઞાનગી જીવન.

હર્બર્ટ સ્પેન્સર સ્વાભાવે ધણેજ સાદો અને માયાળુ હતો. એનું હૃદય આરપાર જોઈ
શકાય એવું ખીજાકલ પારદર્શક હતું. જનમ્બીજ તત્ત્વન સ્વતંત્ર વિચાર અને યોજક બુદ્ધિના હતો
તથા હરેક મંત્રરની માલતી આવેલી સત્તા અને માન્યતાનો છુદ્ધિપૂર્વક અનાદર કરતો હતો.

એણે ધણું* પુસ્તકો લખ્યાં છે; પણ કોઈ રીતે એ પુસ્તકનો કોડો નં હતો, અર્થાત્ પુસ્તકમાં થીજ મળી આવેલા અભિપ્રાય ઉપર કદી મુદ્દા બાંધતો ન હતો. સર્વ શાસ્ત્રીય વિષયોમાં બહુજાળી માહિતી હોવા છતાં તેમાં વધારા કરવાને હરેક ક્ષણે એ તત્પર રહેતો હતો. એની આગળ યથ ગવક્ષા ખીજ તત્ત્વવેત્તાઓ અને હરેકાઈ માનનીય ગ્રંથકારના વિચારથી જુદો પડવામાં એ ખી-લકુલ ડરતો નહતો. આવી માનસિક ઇત્તિને લીધે નૈતિક વગર પણ એવાજ પ્રકારની બધાઈ ગઈ હતી. એટલે સત્યનું ગ્રહણ અને પ્રચાર કરવામાં ગમે તેટલો વિરોધ હોવા છતાં તદ્દન નિડર-પણે ધસ્યો જતો હતો. લાભાલાભને અનાદર કરી આપદર્શનો કદિ સ્વીકાર કરતો નહી. જે માર્ગ સત્યગામી લાગતો તેના પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર અને લોકમનનો ડર રાખ્યા વગર તેનો સાગ્રહ અવલંબી થવામાં ખીલકુલ અચકાતો નહી.

એમાં માનસિક સ્વાનંદ્યની માફક માનસિક ચાંચકય પણ તેટલુંજ વિવેકશીલ હતું. જોકે એ ચાંચકય સયોગીકરણદર્શના ગ્રંથોના પ્રત્યેક પૃષ્ઠ ઉપર દષ્ટિગોચર થાય છે, પણ તેને કોરે મુક-તાં ખીજ દિશામાં પણ તે નજરે પડ્યા સિવાય રહેતું નથી. અર્થાત્ ખાસ અભ્યાસના વિષય સિવાય ખીજ બાબતોમાં પણ એની ઉત્તમ નૈસર્ગિક શક્તિ (originality) અને યોગ્ય કુદ્ધિ ન્યાં ત્યાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. છેક બાળપણમાંજ ભૂમિતિના પ્રશ્નના સ્વનંતર ઉત્તર, જોળી કાઢવા હતા, તથા પાછળથી રહેલી નોકરી દરમ્યાન કરેલી વેગ માપક મંત્રની શોધ તો આગળ આપણે જોઈ ચૂક્યા છીએ. એ સિવાય વિવિધ મંત્ર શોધવામાં ઘણી મજુરાઈ દેખાડી છે, જેવાં કે, વિમા-નની યોજના, સંગીતની ટાંકણી, દરદીનું બીજાનું વિગેરે આ બાબત એની મહાન મંડનાંતમક કુદ્ધિ (Constructive intelligence) ની સાક્ષી પૂરે છે. એ કુદ્ધિનું મોટામાં મોટું ફળ સયોગીકરણ દર્શન છે.

જે માણસો એને નહીં જાણખતાં હોય તેને એ મળતાવડા સ્વભાવનો હોય એવું લાગતું નહીં. પણ સહવાસમાં આવ્યા પછીજ એના હૃદયની વિશાળતાની ખંદખરી ખૂબી માત્રમ પડી શકતી. અસંખત એની સાથે લાંબા વખત નીલાવણું સાધારણ માણસોને તો કંઈજ પડે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. કારણ એને સામા માણસને ખોટું લાગે છે કે નહીં તેની દરકાર કંઈ વગર સખત ટીકા કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હતી. વળી સામાન્ય વિવેક મયાંદા (obtuseness) માટે પણ એને હલકાજ અભિપ્રાય હતો. વળી એના લાનામય સ્વભાવ પ્રત્યેક ક્ષણે તીવ્ર કુદ્ધિની સત્તા તળે દબાયલોજ રહેતો હતો. તેથી જાતેજ ઉપાડી લીધેલાં મહાન કાર્યની પૂરતીને અર્થે આપવા પડેલા અનેક ભોગો પૈકી આખું જીવન પ્રત્યારીતુંજ ગાળવું પડેલું જેથી એની માતાના મૃત્યુ પછી કોઈ નજીકનું સી સંબંધી ન હોવાથી, એના પાછળના જીવનની મીઠાશ બહુ ઓછી યથ ગઈ હતી. આખરે સ્પેન્સર મનુષ્યજ હતો. કંઈ ફેરરતો નહીં હતો, કે સર્વાંશે સંપૂર્ણ હોઈ શકે. છતાં એના ખીજ ગુણો જોતાં એના સ્વભાવની કડાસ દમ્બજ ગણાશે. અત્યંત પ્રમાણિકપણું, શુદ્ધ નિર્મળ હૃદય, અને સત્યની અનન્ય ભક્તિ વિગેરે જોતાં એક ઉપલો કરવા સ્વભાવનો દોષ ખીજ ઉમદા ગુણની દગલીમાં દખાઈ જાય છે. એની નૈતિક મીમાંસા-ના મુખ્ય સૂત્ર “ ન્યાય ” ની ઉપરજ એનો આચાર સ્થાપલો હતો અને તે ન્યાયમાંથી કરિયે ઝડતો નહી. જે ન્યાયે અન્ય વ્યક્તિની ખોડ કાઢી વખોડી કાઢતો તેજ ન્યાય જાનને લાગુ પાડ.

* એકલાં સયોગીકરણ દર્શનના દશ ગ્રંથોનાં મોટાં મોટાં ૬૦૦૦ પૃષ્ઠો વેંચા જાય છે.

વામાં પણ ડરતો નહીં. કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ એવું રૂપેન્દ્રમાં હતું નહીં. એને તો ચિત્તે વાલિ ક્રિયાયાં ચ સાધુનામેકરૂપતા જ હતી, અર્થાત્ મન, વાણી અને કર્મમાં એણે એક રૂપતાજ રાખી હતી, એટલે એવું ચિત્ત ખરેખર સાધુજનના જેવું હતું. એથી એને અજ્ઞેયમીમાંસક કહેવા કરતાં બેકાંઈ ઉત્તમ સાધુ પુરુષ કહે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય માન નથી.

આનંદાનંદાનંદાનંદ !!!

એક ઝવેરીએ મારા ઉપર તેની દામીના સંગ્રામી વિશ્વાસવાત કરવાનો પ્રયત્ન આરંભ મુક્યો. તે સત્ય પણ હોય તોયે શું? મારા કર્મથી મારાં જીવે મરતી કુટુંબની આંતરડી કેટલી બધી ફેંટી? તે ઝવેરીને તેણે કેટલું બધું પુણ્ય લાગ્યું? પરંતુ તેનામાં દયા કે ધર્મને છોટા હોય તો પાપ પુણ્ય સમજેને! તેથી મને તેણે ધમકી આપી કે મારી સ્ત્રીજ પાછી લાવ નહીં તો તને ખૂબ પડશે. મેં કહ્યું કે હાલ મારી પાત્રે કંઈ નથી તેથી 'ત્રેમીસરી નાટ' લખી આપું છું. તેણે નહીં માન્યું અને વિશ્વાસવાતનો આરંભ મેલી મારી ઉપર ચોરંટ ફાડ્યું. મને તેની ગંધ આ-વવાથી વખતસર મારી ખોલીનું લાડું ઉતારી નાંખ્યું અને ભુગોડમાં તેમજ ઇતિહાસમાં અપ્રસિદ્ધ સ્થળનો આશ્રય લઈ ત્યાં આશ્રય કીધો. શહેરમાં હું કાઠ પાટલુન નેકટાઈ કાંચર તથા છુટ મોળત, એવો અપ દુ કેટ સ્ટ્ર પહેરતો. દાદી મૂઝ મૂઝવતો અને કપાલ પર ખાતની વેશ ઉગવા દેતો, જેમાં હમેશ સુગંધી તેલનું સાંજ સવાર પાણી છાંટતો, તેથી તે હોરથી ભગી નીકળી હતી. નવે સ્થળે જતાં દાદી તેમજ મૂઝ પર અભાને નિરોધ કીધો, અને માથાના બાજ પર તેની અહલી કીધી. કાઠને બદલે કેસનો ઝડપો, પાટલુનને બદલે ઘોલીયું, ને છુટને બદલે ચપ્પલ એમ વેશ ફેરવી નાંખ્યો. ભલભલને મને પારખી કાઠવો આપી ફુલિયાં પડ્યું. મારી, સ્ત્રી પણ વારંવાર મને કાંઈ બીજોજ ધારતી, અને સાદ પડતો ત્યારેજ શાંત પડતી. હું પોતે મને કેટલી વખત શૂદ્ધી જતો. છુટાંચો ત્યાર વરસની બાળકીને નળદીકનાં લવિષમાં ઝાડાવવાનો પ-છ હજારનો ખર્ચ કરીને વાડીમાં વીચો ઉતરાવી આવે છે. તે બાવાઓ બ્યારે કલપથી સફેદ કાળા કહે, ત્યારે હું બાળક નાનો જણે ધરડીને પરણ્યો હોય તેમ મારા કાળાને સફેદ કરવા લાગ્યો. કપાળમાં ત્રિપુંડ, હાથમાં માળા, પગમાં પાદુકા અને હૃદયમાં ચોરંટ હું ધારણ કરવા લાગ્યો. સાધુ બની નહીના તટપર હું કયા કરવા લાગ્યો. તેમાં ફીમતી કહેવાતા પથરાના ઝેમના પાશમાં સપડાયલા ઝવેરીએ ઉપર હું ખાસ દયા આણતો.

* * * * *

મારે ત્યાં ચોરંટ લઈ પોલીસ આવે છે એમ ખૂબ પડતો વેતન, ચેરથી પાડોશીના ઘરમાં, પાડોશીના ઘરમાંથી મહોલ્લાના ખાંયામાં, નાથી જાતી કુંચીને રસ્તે રહે પર આવ્યો, ને ત્યાંથી જે ગમે તે છજ મહીને બહારોજીય જવાબો પડી આવ્યો. પાડોશી પૂછે, શેક, આપ ક્યાં સહેજ કરવા ઉતરી પડ્યા હતા?

જવાબ—ક્યાં શું? વેરાળને ઉભો ચંદી આવ્યો, સંસારનો મોહ ફર થયો, કુન્યા મોયા દેખાત, એમને જોણો થઈ થઈ ગયું, તેથી સૃષ્ટિ લીલામાં. બળમાં વધુ ન ફસાવું સાથે ધીરી ધરખારનો ત્યાગ કર્યો હતો.

સવાલ—પણ કોઈ ઓચીંતાજ બહુ ઉતાવળથી આરોપી લીધું ?

જ—આખ પચી પચ્ચ ખસતાં પગ પણ લાગતી નથી. ખસે છે ત્યારે મદિરના તેરા પેઠું એકાએક એકદમ.

સ—વાર, આપ ત્યારે પાછા કેમ ફર્યા ?

જ—માથાએ મને પાછો ઘેરી લીધો, ત્યાગ કવખતનો જણાયો.

સ—વાર, આપ ક્યાં ગયા હતા ?

જ—પહાડની ગુફામાં

સ—ક્યા પહાડની ગુફામાં ?

જ—એટલી બધી જુગોળ હું ભણ્યો નથી.

સ—વાર, કંઈ દિશા તરફ એ પહાડ આલ્યો હતો તે તો ખચર હરોજ. તે પચી તેના નામનું અનુમાન થઈ શકશે.

જ—મારી પાસે હોઝામંત નહોતું કે તમને દિશા કહી શકું. તમે એક ૧ આપશો તો પાછા કોઈ વખત ત્યાં જવાનું થશે ત્યારે લેતો જઈશ અને દિશા આવીશ ત્યારે કહીશ.

સ—કેટલે દહાડે પહોંચ્યા ?

જ—સાંચે પંચાંગ કે કેતેડર નહોતો કંઈ ગયો કે કહી શકું.

સ—એ તો તે વગર પણ કહી શકાય.

જ—હોઝા કેતેડર અને પંચાંગ વચ્ચે છે તે બેવડુજ છે એમ પણ ત્યારે કહો તો

શી હરકત છે ?

સ—પણ આશરે ટપકેજ કેટલા દહાડા ચલ્યા તેજ હું તમને પૂછું છું.

જ—તેમાં તો વખતે જૂઝ આવે. તો હું જુઝુ જોતવાતા પાપમાં પડું. મારે આશરે ટપકે કે ઉપર ટપકે જોતવાતા મેં ચપથ લીધા છે. જુઝુ જોતવા શીવાય હું ગમે તે કરીશ, પણ, તેની તો નજામાં પણ નહીં જઈશ.

સ—તમે જે પહાડ તરફ ગયલા ત્યાં દેરી રાજ હતું કે ધીરીશ કે પરદેશી ?

જ—ત્રણમાંથી એકનું નહીં.

સ—ત્યારે કેતું રાજ્ય હતું ?

જ—ત્યાં વસે તેતું.

પરોશીએ વિશેષ નિવેદન કર્યું કે તમે ગયા તે દરમીયાન અહીં તમારું માન ધણું વધી ગયું. મોટા મોટા સરકારી અમલદારો, તેમાં કેટલાક તો જોરા તમને મળવા આવતા. તમારે ત્યાં આંટા ખાતા અને બેટા શકતા. એક દહાડો તો પોલીસનો સુપરી-ટેનંટ જાતે તમને મળવા આવ્યો અને તમે ક્યાં હશો તેની બહુજ પૂછપરછ કરી. મેં ક્યું કે કાચાર છું કે તમે શેઠ મને તમારું ચરનામું આપી ગયા નથી. કેને ત્યાં પેરોશી તરીકે ઉતર્યા છે, કંઈ શેરીમાં તમે રહેવા ગયા છે. ક્યે મારે રહેતા હતા તે ક્યું ન ક્યું હતે તો આવલે માત્ર ગામનું નામ આપ્યું હતે તો સાદેજ તમને મળવા આવતે એટલી બધી તમારી એમને મજા પડી હતી એમ, તે મને કહેતો હતો. પણ હું શું કરું નારીપાસ થઈને તે ચાલ્યો ગયો. હવે, જાણો તો ઢેકાણું આપતા જાણો તો સારું.

જ—હવે ૨ : : સારું વખત હશે તો તમારી સલાહ અનામત નહીં રાખી જઈ.

સ—તમે તે પહાડની શુક્રામાં શું કર્યા કરતા હતા.

જ—આ દેહે કરેલાં કર્મના ફલ, અને મુક્તિના ઉપાય.

સ—મુક્તિ મળી ?

જ—જેવી જોઈતી હતી તેવી મળી.

પરોક્ષાએ જોયું કે આ ભાઈ કાંઈ કશું કરે એવા કાયા નથી માટે આટલેથી તૃપ્ત થઈ વાળુ કરવા ચાલ્યા ગયા.

છાકરી વિષે એક અમેરીકન છાકરાએ નીચે પ્રમાણે રસીકો નિબંધ લખ્યો હતો:—
“ છાકરીઓ છાકરાઓની બહેનો થાય ! તેમને લાંબાલાંબા પાળ હોય છે. તેઓ પોશાકની શોખીન હોય છે. પાઉડર ચોળે છે અને ફેટલીકવાર સીમરેટ પીએ છે. હુન્યામાં થયેલી પહેલી છાકરીનું નામ ધ્રુવ પાડયું હતું. પણ તેનું કારણ અને સમજ પડી જ નથી. ધ્રુવ ખરું દરેક કુટુંબમાં એક એક છાકરી હોય છે, અને જે કુટુંબનું નસીબ સહેલું હોય છે તેમાં બે ત્રણ પણ હોય છે ! અમારા ઘરમાં ત્રણ છાકરી છે. તે મારી બહેનો થાય. છાકરીઓ મોટીઓ થાય ને પાછી નાની પણ થઈ જાય, દાખલા તરીકે, મારી મોટી બહેન છેલ્લાં ત્રણ વરસ થયાં પચીસ જ વરસની રહી છે, અને કાંઈક દહાડે હમે બન્ને સહજ-મી (ટવીન) થઈ જવાનો સંભવ છે. છાકરીઓ પીવાનો વગાડે છે અને એક બીજાની વાતો કરે છે. જાડી છાકરીઓ પાતળી થઈ ચડાય છે, અને પાતળી છાકરીઓ જાડી થઈ ચડાય છે ! અને પરચુરા બધી ચડાય છે ! ધ્રુવે છાકરીઓ શું કામ પેદા કરી તે કાંઈ જાણતું નથી. પણ હું ધારું છું કે, તેમને દેવે જવાને અને આપસકીમ ખાવાને પેદા કરી હશે. છાકરી ત્રણ જાતની હોય છે:—૧ કાળી (અમેરીકન હબશી) ૨ ગોરી તથા ૩ પેસવાળી. છાકરીઓ જીવનનું અને ઉંદરાથી બહુ બોહો છે, અને તેથી તેમની ખીડ પર તે મુકતાં બહુ રંજાઈ છે ! ” આ છાકરા ભોળા હશે ! મરકરો હશે તે કાણ જાણે ! એટલું તો નક્કી છે કે મોટા મોટા લેખકો પણ આવી રસીકો નિબંધ તો નહીં જ લખી શક્યા હોતે !

સત્યજીત.

(એક નવીન કલ્પિત વાંતા.)

(રીમ્પરના અંકથી અનુસંધાન)

પ્રકરણ ૪.

(લખનાર—પ્રવાસી.)

જેવી દરબારમાં તોફાન થયાની ખબર પડી કે રાણી મુમતીએ પાતાના માળસાને બોલાવ્યાં, અને કુશુભ-મુવન જે રાજ-કુટુંબને રહેવાને માટે વંચરાવું હતું તેની ચોંટી કરવાને કહ્યું.

આ માણસોને દેખીતી રીતે આ વખતે પોતાની છ'દ્મી જોખમમાં નાંખવાની હતી. તે છતાં તેઓએ રાણીને દુકમ માન્યો અને ખુલાં દલીલો સંકીર્ણ તેઓ કુસુમ-પુરની આસપાસ ફેરી વળ્યા.

થોડીવારમાં ઈશોર દરબારના હાલદવાલ જોઈ પોતાની માનતું રસાય કરવા દોરી આગો. ઝંખામાંથી મુમતિએ પોતાના પુત્ર ઈશોરને જોયો અને તેણે એને મળવા નાંધે ઉતરી આવી.

"માતાજી! સત્યજીભાઈ અહીં આગે છે?" ઈશોરે મુમતિને તમન કરતાં કરતાં પૂછ્યું.

"અહીં તો ઢાંઢ નથી આવ્યા. " મુમતિએ જવાબ આપ્યો.

"ત્યારે સત્યજીભાઈ ક્યાં ગયા? દલીલો લેવા મંડપમાંથી અમે સાથે નહાર ગયા, પણ પછીથી એ ક્યાં ગયા તેની મને ખબર નથી. " ઈશોરે ખેડપુત્ર શરે કહ્યું.

ઐત્યામાં શોભના કેટલાંક માણસો સહિત આવી પહોંચી. એને આ વાત સાંભળી પણ સત્યજી સંબંધી કંઈ બોલી નહિ.

"પિતાજી દરબારના તેણામાંથી બચ્યા છે " શોભના વાત વાંચી બેઠા હતા " અને કુસુમપુરના લશ્કરની તૈયારી કરવામાં રોકાયા છે. થોડા વખતમાં લશ્કર સહિત આ જગ્યાએ આવી પહોંચશે. "

આ રીતે શોભનાને બોલતી જોઈને મુમતિ છતી ઉઠી. ઉપલાં વચનોનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ ન સમજવાથી એણે આવેશમાં આવી જતને પૂછ્યું કે "રામજી ક્યાં છે?"

"રામજીની મને ખબર નથી પરંતુ પિતાજી હાજર અહીં આવશે અને તેઓ એ જાનન વધારે જાનથી આપશે. "

મુમતિની આવી દુઃખદ સ્થિતિએ એના મનપર ધણી અસર કરી. હુડાએલ્યા અધ્યાત્મક દુઃખવાપર એને ધણે નિરાકાર ઉપજ્યો. તેઓને ક્યારે નાંખવાને સંદેશમાં લશ્કરનાં શાંતિ જોઈ એને ત્રાસ હુડયો. પણ કરે શું? હાથ પથ અને મોંઘાના પગલ મારવાથી કંઈ લગત નહોતો. આવે વખતે મુમતિને ટીકસો અપવાતું નિર્ણયક હતું. ઐત્યામાં પ્રધાન નિરોદીનજીને આવના જોઈ ઉત્સાહી થઈ ઈશોર એને અત્યંત આપણ ઉડ્યો.

નિરોદીન એક ભજુલો, હાલ અને સારાસરના વિચાર કરવાની યત્નિ વાળો પ્રધાન હતો. એના વડાઓએ પહેલાં કુસુમપુરના મંત્રીનું પદ બોજનું હતું અને હાલ નિરોદીન કુસુમપુરના રાજાને વિશ્વમુ મંત્રી હતો. કંઈ પણ કામ કરતું દેશ તો રાજા અને પ્રધાન સાથે નિચાર કરી કામ કરતા. ચંદ્રેલ નિરોદીનને હજોમાં મળ આપતો અને એના વિચારો ધ્યાનપૂર્ક સંભળતો. મધ્ય રાત્રે પણ કાંઈ કામ આવે તો પ્રધાનની સલાહ વગર એને કંઈ કરવાનું થતું નહિ. ઢાંઢ પણ માણસ નિરોદીન વિરુદ્ધ હરીવાર લાગે તો એને એ સંભળતો નહિ. કારણ કે રાજાને ખાતરી હતી કે નિરોદીન કરી અપહરેન કામ કરેલ નહિ. નિરોદીનને દુકર્મ સાથે જન્મથી જ દત્ત અને તે પ્રમાણે એક વધારે પહેલાં માણા દવા લેજ પમતે અપવાતો એને નિમ્મ હતો.

નિરોદીનને કોઈ શોભના નામની કુચી હતી અને એને એના કોઈ પુત્રની મારફ

ઉછેરી હતી. જો કે થોભાને એણે લાડમાં મોટી કરી હતી તે છતાં દરેક જાતની સ્ત્રી જાતિ-ને યોગ્ય કેળવણી આપવાં એ કુસુમો નહોતો. આથી શોભનામાં ધર્માથ શોભા આવી વસી હતી.

પ્રધાન જો કે પ્રતાપી પુરુષ હતો તે છતાં એના પ્રતાપ દરબારના પ્રસંગથી કંઈક મંદ થઈ ગયો હતો. દરબારમાં બ્યારે એણે પગ મૂક્યો ત્યારે એને ખ્યાલ પડ્યું નહોતો કે કુસુમપુર આ રીતે છિન્ન લિન્ન થઈ જશે. શું કરવું તે પહેલાં એને સૂઝવું નહિ; પણ થોડો વખત શાંત વિચાર કરી જો કંઈ મસે રહ્યું સહ્યું હોય તે બચાવવા કેટલુંક લરકર એકઠું કરી કુસુમ-ભુવન તરફ ચાલી આવ્યો.

“પ્રધાનજી ! દરબારમાં રાજ્યજ્ઞા મરણ થવાની વાત શું ખરી છે ?” કીશોરે નિવેદિતવે સત્કાર કરતાં પૂછ્યું.

“હા, લાહ,” નિવેદિત બોલવા લાગ્યો “એવી દુઃખદ ખબર કવચિન્ન જોડી પડે છે, પણ એને માટે અત્યંત શોક કરી કર્તવ્યમાંથી ચૂકવું સત્તાહકારક નથી. આ લૂંટારો નિહુની જાતના કહેવાય છે તે આહીં પણ આપણને સુખે જીવવા દેશે નહિ. આથી કરીને કુસુમ-ભુવનનું રક્ષણ હાથે વખત થઈ શકે એવા પગલાં તત્કાળ લેવા હું ઇચ્છું છું. એ અરસામાં હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય કરતાં અંગ્રેજોને આપણા કુસુમપુરને આ આપત્તિમાંથી બચાવવા એક વિનંતિ પત્ર મોકલવા હું માગું છું; કારણકે કુસુમપુરનું નિર્જોન લરકર કુસુમપુરને ખંચાવી શકે એમ નથી. અંગ્રેજોના રક્ષણસા થવાની ખેંચરથી મુંઝે લરકરીઓ જાભારા બની ગયા છે. એમાંના કેટલાક ઉંદર અનુકરણીઓ હુરિતા નદી તરી નાસી ગયા છે. એમાંના કેટલાક રાજ્ય-ભક્ત પુરોષ મારી પાછળ આવે છે. પણ તેઓ કુસુમ-ભુવનનું સારી રીતે રક્ષણ કરી શકે એટલાજ પૂરતા છે. કીશોર ! તું આ મહારા વિચારને અનુમતિ આપે છે ?”

જો આ સિવાય બીજો રસ્તોજ નહિ હોય તો એમ કરવા મને કંઈ વાધો નથી; પણ અરે ન સત્યજીત ક્યાં ગયા તેની કાઠિને ખબર નથી ! શું તમે કંઈ એ સંબંધી સાંભળ્યું છે ?” કીશોરે કરગરતે સ્વરે પૂછ્યું.

મૂને રસ્તોજ ખબર મળી છે કે સત્યજીત લાહના પતો મળેતો નથી. એ લાહને કંઈ જૂઠ્ઠાનું ઘૂત લાગી હશે. કીશોર ? તારે એ સંબંધી કંઈ ચિંતા કરવા જરૂર નથી. સત્યજીત પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ છે.”

આ રીતે વાત થયા પછી કીશોર અને નિવેદિતની જૂઠ્ઠા પડ્યાં કર્યુંકે જે એક વિશ્વાસુ નોકર ગણાતો હતો તેની સાથે કુસુમપુરને લૂંટારોના હાથમાંથી છોડવાના અંગ્રેજો પર એક નમ્ર સંદેશો નિવેદિતને મોકલ્યા. જ્યાં મુખી આ સંદેશોના જવાબ કરી ન વળે ત્યાં મુખી કુસુમભુવનમાં રાજકુટુંબનું રક્ષણ કરવા પ્રધાને મોકલવા કરવા માંડી. થોડા વખતમાં એનેક અનુધ્યાની કુસુમ ભુવનમાં ભરતિ થવા લાગી. કાષ્ઠપણ રીતે રાજકુટુંબનું રક્ષણ કરવું એ તેઓના ઉદ્દેશ હતો.

વધારાનાં બારીબારણાંઓ બંધ કરી દેવામાં આવ્યાં, મહેલમાં પ્રવેશ કરવાને મટે એકજ દાર ઉધાડું રાખવામાં આવ્યું અને ત્યાં પણ સખ્ત ચોકી રાખવામાં આવી. મહેલમાં ચોકીની તંત્રી તો પડે એમ હતુંજ નહિ. અરધાં મનુષ્યો કુસુમ-ભુવનની રાતના ચોકી કરે અને અરધાં મનુષ્યો દીવસની અખંડ ચોકી કરે એમ નહોતું. થોડુંક

“કીશોર તારે હમેશાં નદીની બાજુ સાચવતી કરજી કે આપણે બદારથી એ લોકોને મારી દેવાનીએ તારે વખતે તેઓ નદીની બાજુથી આવતીને આપણા પર હુમલો કરે.” નિસેદીને કહ્યું.

“એ લૂટારો પર સીધું વેર લેવા મારો વિચાર છે; મારે હું અગાડી રહીશ તો હીક પડશે. નદી પરની બાજુ બીજું કંઈ સાચવશે.” કીશોરે વેર વાગવાની મનઃશયી કહ્યું.

“હા, એજ હીક છે. કીશોરને અગાડીની બાજુએજ રહેવા દેવો ભયમ.” મુમનિએ કીશોરને ટેકા આપ્યો.

“એ તો હીક નદિ. જેટલી આગળની બાજુ સાચવતી જરૂરની છે તેટલીજ પાછલી બાજુ પરથી હાથ આવતો અટકાવવાની જરૂર છે. સહુએ નીચ જાનતા છે અને એવી જુઝ્યાઈથી તેઓ ધણખૂંદ હુમલો કરે છે. જુઓની, દરબારમાં પણ તેઓએ પાછળથીજ દોમન બતાવી.” નિસેદીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“પણ કીશોરભાઈને પાછલી બાજુ પર શું કામ રહેવું જોઈએ? એ હાથ અનુભવ વગરના છે માટે એમને તો ફક્ત રક્ષણ કેમ થાય છે તેજ જોવું જોઈએ. એ તો દુર્ગ જેટલાક માણસો સાથે નદીની બાજુએ રહીય.” ચોખ્ખા ને મૂંઝી મૂંઝી સાંભળતી હતી તેણે કીશોરની જગ્યા લેવા આમદ્ કયો.

“વાહ! ચોખ્ખા બહેન! તમે પણ હીક અમારું મુખ કાઠું કરવાનો માર્ગ દર્શાવો છો! સ્ત્રીથી પુરુષનું કામ થઈ શકતું નથી અને પુરુષથી સ્ત્રીનું કામ થઈ શકતું નથી; મારે તમારો ઉત્સાહ અરથાને છે. જે પ્રધાનજીની એવી ઈચ્છા છે તો એ અગાડી રહેશે અને હું પાછળ રહીશ.” કીશોરે છેવટ આપ્યું.

આ રીતે કુમુમ-જુરનનું રક્ષણ કરવા થોડા સમય ગાંઠવો સંપૂર્ણ થઈ ગયા. દરેક માણસ પોતપોતાનું કામ અંતથી કરતો હતો. નિસેદીને કપુરક શું જતામ હાથે છે તેની શદ જોતો દિવસો પસાર કરતો હતો. એમને એમ દરેક દિવસો થઈ ગયા નદિ કપુરક પાછો આવ્યો અને નદિ કાંઈ અમેજ સરકાર તરફથી સંદેશો આવ્યો.

એક દિનસ સાંજના વખતે નિસેદીને અને કીશોર મહેલની અગાડી પર મંડવા. ઝાંખું અજવાળું ચોમેર પથરાઈ ગયું હતું. દિશાઓ ખરા પાની હતી કાંઈ કાંઈ તારો દેખાતો હતો. બહુ ધ્યાનથી જોતાં નિદુઓએ કુમુમ-જુરનની આગળ પાછળ ઘેરો ઘાસો દોષ એવું લાગતું હતું. તેઓનો હેતુ લક્ષ્ય કરવાનો હોય એમ જાણતું નેદાતું. લૂટારો આસપાસ પર કરી યોડા દોષ એમ જાણતું. એક બાજુ ઘોડાઓ ઝાંખાઈ કંડા દતા. બીજી બાજુ જેટલીક સ્ત્રીઓ માટલીમાં કંઈ ઉઘાળતી હોય એમ દીસતું હતું. નદીને સમક્ષ કીનારે પણ જેટલાક માણસો દધીવાર સરીન અટકી તહી કરતા દતા. આ રીતનું નિદુઓનું વર્તન જોઈ નિસેદીને ચિંતાનુર થયો. ક્યાં સુધી એમને આમ ચાલશે તે એ વિચારી શક્યો નહિ.

બીજે દિવસે કુમુમ-જુરનના મુખ્ય દરવાજા આગળ કુમુમપુરને રહેવાથી દોષ એવો દેખાતો એક માણસ આવ્યો. મહેલમાં લાખડ થવાના જેટલા દરવાજા છે, જેટલા માણસો મહેલની એંડી કરે છે તેની સ્ફૂર્તી કરતો દોષ એમ તેજ વર્તન ઉપરથી જાણતું હતું. બદારથી રક્ષણ કરવાના સીપાઈઓને તરન બેઠમ પડ્યો અને તેથી તે માદસને પડતી મુખ્ય દીગળખાણમાં જ્યાં નિસેદીને હમેશ પોતાનું કામ કરતો હતો ત્યાં જઈ આવ્યા.

જે કે આ માણસ કુસુમપુરના રહેવાસી જ્યોતે વેળ પહેર્યો હતો તે જનાં નિવાસીતે પોતાની તીવ્ર દૃષ્ટિથી એને નિહુ તરીકે ઓળખી કહ્યો. એ જુના વેળમાં જસુસ તરીકે આવ્યો હતો એમ નક્કી થયું. કીશોરની સંમતિ લઈ પ્રધાને દુકમ કીધી કે આ માણસને છેક બહારના દરવાજા આગળ લઈ જવો અને એને ઉભો રાખી દરવાજા સાથે લોહાની સાંકળથી બાંધવો, એવી રીતે કે જોયી કુસુમ-જુવન તરફ એની નજર ન રહે.

સીપાઇઓ પ્રધાનને દુકમ માથે ચઢાવીને તવીન માણસને બહાર લઈ ગયા તેઓએ કીધેના આવેશમાં પહેલાં તો ખૂબ એને ફોકથો અને દરવાજા આગળ બહાર નજર રહે એવી રીતે ઉભાને ઉભો લોહાની સાંકળથી કસકસીને બાંધી દીધી. આ વખતે તે માણસના શરીર પર લોહી તરી આવ્યું અને આંખે શરીર એન ખરેખરો ધૂરી ગયો.

ઉપસા કેરીને બપોરના બાર વાગે એક વાર ખાવાનું મળતું હતું. કેરીની જૂખ અસાધારણ હતી અને આ રીતે એક વારના મળતા ખોરાકથી એ ધીરે ધીરે સૂકાવા લાગ્યો. એના મહેસા મૂળે તો કાળો હતો અને જૂખ અને સૂકાવા તાપથી વધારે કાળો થઈ ગયો. આથી બ્યારે અધિકાર થતો ત્યારે એ અધિકારમાં સૌથી પહેલાં બળી જતો.

દરત્રાક નિહુઓ વિવિધ વેળમાં કુસુમ-જુવન નજદીક આવતા હતા; પણ બહાર ઉમેશ કેરીની રીયતિ જોઈ મૂગા મૂગા ચાલ્યા જતા હતા; પોતાના જનભાઈની આ દશા જોઈ તેઓ ગુસ્સામાં આવતી ગયા અને ત્યારે જોડવા મોટી સંખ્યામાં વારંવાર ધસી આવતા. કુસુમ-જુવનના રોક્ષા આ ઘસારાઓ પાછા હાંપી કહતા હતા પણ તેમ કરવામાં ધણી છંદંગોએના મોગ તેઓને ખમવો પડતો હતો.

એક દિવસ રાતના નિવોહીતને એવી ખબર મળી કે નિહુઓ બીજે દીવસે સામગ્રી ઘસારા કાવવા મંગે છે. આખી રાત ન્હાના મોટા અવાજો ચારે તરફ થતા સંભળાતા હતા. દરેકે દરેકે મોટી મઠાએ બળતી દેખાતી હતી. નિવોહીત અને કિશોરે પણ જરૂરી બચ-રચાઓ કર્યા પોતાના માણસોને તાકીદ કરી દીધી. અને ગમે તે રીતે નિહુઓને મારી નહાવવા કસાવ કર્યો. આખી રાત એક જાતની તૈવારીઓ કરવામાં વીની ગઈ. સવારના પહેરમાં મહેસમાં થતી દોડધામથી આખો મહેસ ગાછ રેલો. કાંઈ નવર જણાનું નહોતું. આજે રાત-કુટુંબ અને પ્રજા-વર્ગમાં કંઈ ખેદ ન હતો.

આજે બહારનો કેદી કોઈ આવ્યો નહિ. બપોરના વખત થયો અને કંઈ ખાવાનું નહિ મળવાથી લૂટારોના રાક્ષસી જ્ઞરાસિ અંદરથી ઝકટ થયો અને એનાં આંતર ભાગને ખાગવા લાગ્યો. બહારથી સૂઈ એને અકળાવવા લાગ્યો. અંદરના અને બહારના તાપથી કુસુમ-જુવનને કેદી કરમાવા લાગ્યો. એનું રોક્ષું ઢળી ગયું. એના પગે અક્કડ થઈ જવા લાગ્યા અને સાંકળમાં માત્ર ટંગાઈ રહ્યા.

અરસામાં દુરથી ધણ ઉઝી દેખાઈ જતાઓ ચારે તરફથી. એક સરખા કુસુમ-જુવન તરફ ધસી આવતા જણાતા હતા. જંગલી કાસદંડ મથાઓ, એક વંખનનું નિર્જીવપરાયણ કુસુમપુર આ કાસદંડથી જંગલ કરનાં પણ નમેતર ખન્યું. કાનને ફાટી નાંખે એવાં રણકારથી નીજે રૂઝ-કાળે આવ્યો હોવાની એમ કુસુમપુર ઓછું રહ્યું. દિશાઓએ સામો પડ્યા કીધા અને તેથી

આ કોલાહલ અમલો વધ્યો. કાંઈ કાંઈનું બોલવું સાંભળી શકતા નહોતા. આંખ મીંચાય તેના કરતાં ઓછાં વખતમાં નિદુઆ નીકળવાની બ્રમ્હો, કુસુમ-બુવન આગળ આવી પહોંચ્યા. બહારના ક્ષેત્રને તેઓએ છોડી દીધો પણ એની સ્થિતિ વિશે કાંઈએ વિચાર નહિ કર્યો. જેવો તેઓએ એને છોડ્યો કે એ નીચે પડ્યો પણ કાંઈનું લક્ષ્ય એના પર રહ્યું નહિ. નિદુઆ અંદર પ્રવેશવાને અધીર થઈ ગયા હતા. આથી કેટલી બે જમીન બેગો પડ્યા હતા તેના પર પગ મૂકીને તેઓ ચામચા લાગ્યા. સ્નેહ છૂવે રહ્યો હતો તે આ પ્રમાણે પૂરો થયો. ક્ષેત્રના શરીરની માટી પૃથ્વીની માટી સાથે મળી ગઈ.

એટલામાં હુરિતા નદીમાં એક નિદુઆ રાજ-કુંવર કીશોરને પડતાં જાયો. જેવો કીશોર નદીમાં પડ્યો કે તરત તેની સાંધે બીજા ધવાસુ થયો.

નિદુઆ કુસુમ-બુવનમાં દાખલ થયા. તેઓએ કાંઈ કુસુમપુર વાસીને અંદર જાયો નહિ. બહારના ઓરડાઓ તદ્દન ખાલી હતા. છેક અંદરના ભાગમાં જવાની કાંઈની હાંમલ ચાલી નહિ. આ રીતે લુટારાઓ ખાલી મહેલમાં ખાલી હાથ ધસતા રહ્યા અને શું કરવું તેની મુશ્કેલીમાં પડ્યા.

એક દોહડાણાએ વિચાર જણાવ્યો કે તેઓ કાંઈ અંદરના ઓરડામાં સંતાઈ રહ્યા હશે! માટે આપણે મહેલને આગ લગાડી; જેથી કરીને આગના તાપથી જે છુપાં રહ્યાં હશે તેઓ બહાર આપણા રક્ષણ નીચે ઘેરી આવશે.

મુખ્ય નિદુઆએ હા લાગી, અને અગ્નિદેવને આખા રાજ-મહેલનો ભોગ અપાવ્યો. ધીર-ધીર વ્યભી માળ તુટ્યો અને તેથી ત્રીજા માળ એક બાલુએ ટળી ગયો. લુટારાઓ ખસી ગયા અને રાણી વિગેરે હમણાં બહાર આવશે એની રાહ જોતા ઉભા.

અગ્નિએ પોતાનું કામ આગળ વધાર્યું. પોતાની જવાબદારી એ આખા મહેલને પંખાગવા લાગ્યો અને અજમાની માફક આસપાસ વીંટાઈ વળ્યો.

એક કલાકમાં કુસુમ-બુવન જે રમણીયતાને રહેવાનું અપૂર્વ સ્થાન હતું તે આજે અડધાં અંગેલાં લાકડાં, કોલસા અને રાખના ઢગલામાં ફેરવાઈ ગયું. બહાર તો કાંઈ આવતું જણાયું નહિ. અગ્નિનો તાપજ લુટારાઓની આશાઓને બાળતો બહાર આવ્યો અને તેઓ તો ઓંટું ચિહારી જોતા જ ઉભા રહ્યા!

(અપૂર્ણ.)

કેટલાક ચાલુ બનાવો પર ટુંકી ટિકા.

કાંઈ કાંઈનું કામ કરે છે—એક વખત એવો હતો કે આરે ચીનાને ચોટલી તેના માથા કરતાં વધારે વંદાવી હતી. ૩૦૦ વર્ષ ઉપર તેજ ચોટલી ચીનાઇ કેદની છવાણી હતી. મંચુવાના રાજ્યે ચીન ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં છુટું. તે પછી તેઓએ પોતાના દેશની ચોટલી રાખવાનો રીતજ ચીનાઓમાં ફરમાવત દાખલ કર્યો. તે રાજદારી ચરણનું ચિન્હ હતું તે ઇતિહાસ જૂની જતાં તેઓ ચોટલીને પ્રતિષ્ઠા તથા અમરતાની છવાણી સમજવા લાગ્યા. વળી પા-

હું બળવાનું તોફાન નગમતાં, પૂર્વના ઇતિહાસનું જ્ઞાન યતાં, તથા મંચુ રાજ્ય કર્તાઓના પરાભવ યતાં તેઓએ ચોટલી કાઢી-કાપી નાંખવા માંડી છે. હવે ચીનમાં કેટલે વગેરેની કાયદેના વિ-
ચાર્યોએ મહત્તા સાધુઓ જેવા બોડા યજ્ઞ પણ નવા છે ! હાંદુસ્તાનમાં પણ અગાડી માચું જવું પણ
ચોટલી ન જવા દેતા. આનું તો વાસ્તવિક કારણ હતું. તેને ધર્મનાં ચિન્હ તરીકે તેઓ માન
આપતા. સિખા આધારની પતાકા હતી. પરંતુ બ્યારથી જોર જીત્યમથી ચોટલી કપાવી નાખવાનું
બંધ પડી ગયું છે ત્યારથી તેનું માન ઉતરતાં હવે ચોટલું ઉતરી ગયું છે કે. કે. તેની ત્રણ તાં-
તાણા પર વાત આવી ગઈ છે, અને ધણાક તો તે ઉગવાનું દેતા નથી ! આ સમય સમયની
બહિષ્કારી છે. જે ગમે તેવા ઉપદેશ, ગમે તેવા બચાવકાર નથી કરતા તે પ્રસંગ આવે સરકાર
થી અનાયાસે યજ્ઞ નબ છે તેનું ચીનીઓની લાંબી તેમજ હાંદુઓની ટુંકી ચોટલીઓ એક
આખા ઉદાહરણ છે.

જુગાર પર કર !—જાપાનની સરકાર વ્યભિચારાત્મકોની કમાઈ સરકારી ત્રીબેરીમાં
સ્વીકારે છે, તેથી સુધરેલી દુન્યામાં તેને વિરે હલકું ગણાય છે. સાંપ્રત સુધરેલી સરકારોના એવો
મહાનિયમ છે કે વ્યભિચારાત્મક અનીતિનો અટકાવ થઈ શકે એમ નથી તેથી તે તંત્ર આંખ
મીંચામણ કરવાં, ને છે નહીં એમ વર્તવું; અને તેને સરકારી રક્ષણ હેઠળ ન મુકવું. તેની પાસે
થી હંડ તરીકે ખાસ કર લેવાથી એક રીતે તે અનીતિને ઉતેજન મળે છે, ને વધુ કર મેળવવા
માટે. સરકાર ઉતેજન આપવા હજાય છે. આથી કર લેવામાં આવતો નથી. ક્રાન્સની સરકારે
તે નિયમથી વેગળા જઈને, જાપાનનું કાંઈક અનુકરણ કરીને ક્રાન્સના પ્રખ્યાત નાયબાના, તથા
જુગારખાનાં જી “ક્રીનો” નામે યોગપાય છે તે પર કર નાખવાનો દરાવ કર્યો છે. સારાં
કામપર કર ભરવો પડે તો નકારાં પર હિંચો વધુ પડવો જોઈએ તેને ખત્તે તે બધી નબ તે
સારાને ઘોર અન્યાય તો છે. પરંતુ નીતિના રક્ષણ સારજ, સુધરેલી સરકારો તે અન્યાય, અની-
તિથી દીક એમ ધારીને કર નાંખતી નથી. ક્રાન્સને તે “મહાનિયમની” ખામી, બંધાવાથી કર
નાંખ્યો છે. તેના હેતુ ઉત્તમ છે. તેની આવક તેણે જાહેર કામોમાં ખર્ચવા દરાવ કર્યો છે, એ
વરસે તેને આ કરથી ફક્ત ત્રણ મોટાં શહેરોમાં એક કરોડ ધોરા લાખ રૂપિયાની આવક થઈ
હતી ! (૧૨૨, પેરીસના તાર, જાનેવારી તા. ૧ લી). ત્યારે જુગાર તો કેટલા અન્યાયોના રમતો
દરો ? દુન્યાના સૌથી સુધરેલા ગણાતા દેશની આ સ્થિતિ છે તો જગતમાં હજી અધકાર કેટલો
આપત છે અને સેતાનને હરવા ફરવાનું કેટલું મોટું મેદાન છે તેનો વિચાર કરતાં કંપારી છુટે છે !

પત્થર પીગળયા !—દુન્યાની સૌથી જૂના વિચારની, અને સૌથી જૂની જીવની
જાત તે પાહુડીઓની છે ! સુન્નતની પ્રખ્યાત દિયાના ચિત્રણ તેઓજ ગણાય છે. તેઓ
કદાપિ નયું શીખતા નથી ને જીવું જીવતા નથી એમ કહેવાય છે. છતાં વખત સમયે
તેમને પણ બહેતુ પડે છે. ઇર્ષ્યામાં સેંકડો વર્ષ ચર્ચા રહેવા છતાં તેમને દેશાભિમાન જેવું બહુ
ચોટું હતું. ધણી તો અગ્રેજ ભાષા પણ જાણવાની દરકાર કરતા નહીં. સુરોપનો સૌથી બનાદય
હોઈ રોસસવાઈડ આજ પંથનો છે. પરંતુ શ્રીમંત વર્ગ તો ખ્રીસ્તીઓ સાથે જોગવાની તર-
ફેણમાં છે. તેથીજ ત્યારે ઇર્ષ્યાના વણ પાહુડી-ધર્મનો દેહાંત થયો; અને નવાની નિમણૂક કરવા
સારું રોસસવાઈડના પ્રધાન ખડ હેઠળ ગઈ તા. ૧૪ મી જાનેવારીએ લંડનમાં એટલીટનનાં ના-

હુદી પ્રતિનિધિઓની સભા મળી ત્યારે પ્રધાને, ધર્મશુદ્ધ કરો હોવા બેઠાએ તે વર્ણવતાં જણાવ્યું હતું કે “ તેને અંગ્રેજી પ્રમાણે અનુલવ હોવા બેઠાએ, તે અંગ્રેજીમાં ભાષણ કરવા સમર્થ હોવા બેઠાએ, (હવે હીલુથી થું વચ્ચું, ?) અને તે અંગ્રેજીભાષી હોવા બેઠાએ. (હજી સુધી તેઓ પોતાના મૂળ વાન વડસવામના અભિમાની હતા). તે કોવા હોવા બેઠાએ કે પોતાના અનુયાયીઓને શહેનશાહનના વશાદાર નાગરિક બનાવે ” (રૂઝના તારના સાર). અત્યાર સુધી યાદુદી ધર્મશુદ્ધો તેવા નહીં હોય ત્યારે લોર્ડ રોયસ્ટ્રાઈડને આ પ્રમાણે ભાષણ કરવાની જરૂર પડી હશે એ સ્પષ્ટ છે. દેશ પ્રમાણે વેશ કરવાની, વખત પ્રમાણે વર્તવાની, દેશકાલને અનુલ્લેખ ચલાવીને ઇન્નમિના ચિખર પર દુકાની રહી રહાય છે એમ યાદુદીઓને પણ સ્વીકારવું પડ્યું છે, તો આપણે હીલુઓએ તો જાણુ વધારે શીખવાથી સ્વીકારવું બેઠાએ છે !

‘ ગુજરાતી ’ અને બેકન—ગુજરાતી પત્ર બેકનની નીલિ, ત્રિદતા ધૃત્યાદિ ગુણોની હા પારની પ્રશંસા, આ પત્રની બેકન સંબંધી દિકાઓ બોલી પાડવાના હેતુથી કરા પચુ આધાર કે પ્રમાણ વગર કરી હતી. ગતકામાં હમે તે પત્રની દિકા કેટલી ગેરવાજબી હતી તે એક સ્વતંત્ર સેખથી દર્શાવી આપું છે. તે સેખ પ્રેસમાં ગયા પછી ધણે દહાડે બેકન સંબંધી હમારા કચનને સર્વોચ્ચ પુષ્ટિ કરે એવા એક સેખ રચાનિક “ ટાઇમ્સ બોર્ડ ઇડિયા ” દૈનિક પત્રના મુદ્રતા. ૭ મી જાનેવારીના અંકમાં જોય. સી. આર. ના પ્રયત્નશક્તિથી પ્રગટ થયો છે. તેનો ઉદ્દેશ ભાગ ‘ ગુજરાતી ’માં હમારા વિરે સખતાર સંસ્કરનને વાંચવા હમારી ખાસ ભલામણ છે. એ નીચે પ્રમાણે છે:—

A few words about Bacon. In certain circles it is mysteriously hinted that he was no ordinary mortal. This may be the case, but if so, his character and achievements are sadly disappointing. It may well be that in the Essex affair he was acting under compulsion. But that does not explain either unpleasant incidents. He persistently supported, with all the weight of his enormous legal knowledge, the tyrannous encroachments of the Crown. He tortured the old Puritan Peacham to extract evidence, when even Coke (not a scrupulous man), doubted the legality of his action. He flattered, in a fulsome and unworthy fashion, that silly pedant James I., for whom in his heart, he felt unlimited contempt. When impeached, he whined and grovelled for mercy in a manner incredible in a contemporary of Raleigh and Drake. He reveals himself in his own essays, a profound, cynical, time-serving pedant. A true product of the Renaissance, he displays the utter indifference to means, when an end is to be achieved, which is characteristic of Machiavelli and his contemporaries. A glance at the admirable picture of Bacon in the National Portrait Gallery reveals the man at once. The great brow, the finely chiselled features, are entirely dominated by the weak and cruel mouth. In science, his knowledge was encyclopedic, but his achievements singularly limited. It is hard to believe that an 'avatar' (as I believe the followers of Mrs. Besant name him), would offer the world nothing better than his clammy

and unworkable method of scientific analysis. Bacon discovered nothing. He also regards the discoveries of others with contempt. He ridicules the Copernican theory; he passes over Gabriel Harvey's discovery of the circulation of the blood, with silent scorn. He thinks that the heart of an ape, worn near the heart, will promote courage, and that a bloodstone checks bleeding at the nose. In short, he stands between the old world and the new, at the parting of the ways. With all his professions of utility and progress, he failed to make the world richer by a single useful invention.

(આમાં ઇટલિયન હમણા છે: તરલુમાની ખાસ જરૂર નથી, કારણ કે શુભ્રાતી બાષ્પજન મજબૂત હમણા વાયુઓને વિશેષ રસ પડે કે ખાસ નદીન કે વિશેષ લાગે એવું એમાં કશું નથી.

પ્રસિદ્ધ માસિકોના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સાર.

યજ્ઞથી વર્ષા લાવવાની વિદ્યા—ના ત્રિણ ઉપરના ગયા પાપના વૈદિક મંગેલીન (હરિદ્વાર.) માં, હરિદ્વાર શુભ્રાતી પ્રો. જાણકાર એમ. એ. કહે છે કે, વેદને વર્તમાન વિમાનો પછી નવાઇ નથી. ઘણાં સ્ક્રમ્માસ: સ્ક્રમિતાસ આરંભ ત્રિનેકં વાચસ્તિર્વશ્વિના, વિદ્યા મેદ મંત્રથી ધર્મ જોષ કરે છે કે “વિમાનમાં જણુ સ્થિતો બીજા સ્થિતો પર આધાર રાખેલા હોવા નોંધે અને રચના મક્કની આશિ પેદ મધ્યમાં સમસ્ત વંત્ર હોવા નોંધે. તત્વવેત્તાઓએ મુખ્યથી વરણ અથવા વીજબીના ઉપયોગ કરીને વિમાનની રચના કરી નોંધે. તે એવાં સ્થાં કે જ્યાં ૩ દિવસ ને ૩ રાતમાં આખો ગ્રહ ઓળંગી શકાય.” વેદમાં તત્ત્વવિદ્યાનાં સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતો છે તે જાતાયા પછી લેખક કહે છે કે “યજુર્વેદમાં ‘‘યજ્ઞથી મારું હળ ફૂલિત થાય, યજ્ઞથી મારી શકિત, આનંદ, દુધ, મારી ખેતી, સતેષ ધ. જલ્દિ ગત. થાયો.” એ અર્થની શાંતિનાઓ છે. યજ્ઞને વળી વેદમાં તદ્વાજ સાથે સંરખાયો છે. એક મહાત્મા પછી કહે છે કે, અગ્નિદુજાયતે મનુષ્યા:। યજ્ઞાત્ પર્જન્યા:। અર્થાત્ અગ્નિથી મનુષ્ય અને યજ્ઞથી વર્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. વર્ષા યજ્ઞથી થાય છે તેનાં શાસ્ત્રો ઉપરાંત અંતિહાસિક પ્રમણો છે. હજુ પછી વર્ષા નથી આવતો ત્યારે આશ્વિનો યજ્ઞ કરે છે. છેલ્લી વર્ષાજનુમાં વર્ષા. મેદ, હરિદ્વાર દીપ્તી, જહાંજ, લાહોર, મુંબઈ વગેરે શહેરોમાં અગ્નિદોષ કરવામાં આવ્યો હતા, અને એ સ્થળોએ વર્ષા પડ્યો. પછી હતાં પ્રાચીન આર્યો વિમાનવિદ્યાના જાની હતા તે સિદ્ધ છે. તેથી વાયુમાંજના પછી તેઓ વિદ્યાન હોવાનું નોંધે અને તેથી વર્ષાનો આધાર વાયુ પર હોવાથી વર્ષા અવધાની કારણથી પછી તેઓ અગ્નિ નદીન હોવા. સ. મંથન—મહાભારતથી જણાય છે કે આર્યો મુદ્ધમાં આગનેપાલ્લવ પ્રયોગ કરતા અને તેથી નાથ-યજ્ઞો અટકાવવા, તેના પ્રતિહાર તરીકે તેઓ અગ્નિના વિપ્રાપ્ત, જહાંજ વર્ષા લાવવા, વાયુઓને પછી ઉપયોગ કરતા. સંભાષણના જાણકારના રહ. ગા. અધ્યાયથી જણાય છે કે ૩ જાનનાં વાયુઓ હતાં. મેદ, તથા ઉષ્ણ (૧૮૧-૧૨ થી ૧૩), તો વચનોથી જણાય છે કે રસાયી

ગર્ભના થઈ તેણે, તથા વંધા થતો હોવાનું વર્ણન કરે છે કે 'પરશુરામ પર મેં વાવવાએના પ્રદાર કર્યો પણ શુભકામ્યથી તેણે તેને પ્રતિદાર કર્યો. પણ મેં મર્યા સાદિત આગેય ફેંક્યું. પરંતુ રામે વાણુ સાથું માણું.' પ્રખ્યાત અમેરીકન શીશુજ્ઞ જાન ને અમેરીકાનો દર્બેટ-રેન્ડર કહેવાય છે તેનાં 'દાર્બેર્નીયસ મેન' નામક પુસ્તકમાં તે વિદ્વાને એવો મન આપ્યો છે કે વીનળી દ્વારા વર્ષા પર ભવિષ્યનો મનુષ્ય અંકુષ મેલશે. તેજ ઉતારી લેખક કહે છે કે, મારી થીવરીનાં કારણ આ પ્રમાણે છે. હંડી દવા કરતાં ગરમ દવા વધુ વર્ણનમાં મારણ કરી શકે છે. મોટા મરંથી આપણે અમુક સ્થલની આસપાસની દવા અલસવારણ ગરમ જનાવીએ છીએ. આ ગરમ દવા ઉંચે જાય છે તેમ તે હંડી પડી જાય છે. જુદા ઉંચુ પરિમાણની વર્ણન સાથે તે આકારમાં અવધતાં, તેની વર્ણન કરતી રીત વાળા તરીકે નીચે આવે છે. શરૂર કે જરૂરના જગતનાં વર્ણન નથી પડતો તેનું કારણ એ છે કે દવા ગરમ થવાં છતાં તે ઉંચે જતાં વીનળાઈ જાય છે. મરંમાં મુખથી આદિ રંગો નાંખવાનું પ્રવેશન એ હેતુ સંભવિત છે કે તેથી વર્ણનાં જિંદુ થીય બંધાય છે. દવા ફેલાવાથી હંડી પડે છે ત્યારે બીનાસ દવામાં ઉંચાં પુણ વગેરે પરમાણુ આવે જાય છે. મારા મન પ્રમાણે દવાનથી એવાં રંગ તથા પરમાણુઓ અંતરિક્ષમાં આપણે ઘાસ કરીએ છીએ. એ રંગકણો મિનાસમાં વલોનાં મધ્યિનું આ રંગ પડે છે, વળી એ રંગકણો શોષક તથા પોષક છે. ઉંચાં વાળેમાં 'થીવરી'નો સાર છે. લેખ અપૂર્ણ છે.

આપણી સાર્વજનિક ભાષા કયું રંગીકારથી !—એ વિષે "વેલિંગ્ટન મેગેઝીન" ('દરિદ્ર') પાના અંકમાં ડૉ. ચોક્લસવર્થે એમ. એ. બેરિસ્ટર-ચેમ્સ-સા વિવેચન કરતાં કહે છે કે, અંગ્રેજ ભાષા શબ્દો કરતી અલસ છે. કેમ પણ મદામત્તએ પાસેથી ભાષા શબ્દો કરી જાણવામાં નથી રોમન રાજ્ય ઈ.સ.માં ૪૦૦ ઉપર વર્ષ રહ્યું. અને અખીરમાં, પોપ ગ્રેગરી, વગેરેના રોમન ભાષા લેટીનને ઈ.સ.ની ભાષા બનાવવાના પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવર્યા હતા. વળી અંગ્રેજ દાસમાં ૨૦૦ વર્ષના આપણા અભ્યાસ છતાં હેલી સિન્સસ પ્રમાણે ૩૦ કરોડમાંથી ફક્ત ૧૧ લાખ દીવાસીઓ જાણે છે, તેમાં તો માત્ર અંગ્રેજ દરમાં એકોડી બીનરી જાણનાર તથા ૨ લાખ ૭૦ હજાર દીવાસી વસ્તી પુરોપિસનો પણ આવી જાય છે. સારું અંગ્રેજ તો ૧૫ લાખ દીવાસીનેજ આપણું દશે, અર્થાત્ એકે ૦૮ દીવાસી, ૪૦૦ માં ૧ જાણનાર અંગ્રેજ જાણનારો છે ! દર એક અંગ્રેજ જાણનાર દી. ૨૨૦ જાણ દીવાસી, ૭૦ જાણ અંગ્રાની, ૩૦ જાણ તેસિય, ૨૫ જાણ મરાઠી, અને ૨૩ જાણ પંજાબી જાણે છે. હવે લાખ જાણ જાણનારી બોસે છે, તે ૧,૮૨,૩૭,૮૬૬ મરાઠી બોસે છે. ૪,૪૬,૨૪,૦૪૮ મરાઠી બોસે છે. અને ૬૭૪૩૧૨૭ દીવાસી-દીવાસીની બોસે છે; અને તે સમજનારા તો ૧૪,૩૪,૧૬,૮૦૦ અર્થાત્ વસ્તીનો કુલ અર્ધાં દીવાસી છે ! દીવાસીની ભાષાની એ શાખા છે-૧. દોરી, જેમાં સંસ્કૃત શબ્દો વિશેષ છે, તથા ૨-ઉડુ, જેમાં શાખા શબ્દો વિશેષ છે. તેમાં ૧૦૦ સંસ્કૃત શબ્દો એ પ્રમાણ છે. દોડુઓ, દીવાસીઓ અને મુસલમાનો ઉડુનો પણ કરતા દોડુઓ એ પ્રમાણ વિષ્ટ તથા જરૂરે રાજદારી પણ પડતો છે. ડૉ. ચોક્લસવર્થે કહે છે કે તેનું નિરાકરણ સરમ છે. દોડુ-ઉડુનો એક માત્ર સમજવામાં છે, સામાન્ય જાણવામાં જાણ નથી એ જાને મરંના લેખો બોસે તેવી હાથે તો પડી એ બંધા સમજાય એક સરખા છે. ઉપર એક છે કે સંસ્કૃત તેમજ હિન્દી-અરબીના ન વાળવા શબ્દો ઉપર શબ્દો વાળવાં નહીં કોઈપણ પ્રમાણ સંસ્કૃત વિદ્વાન અને જોઈવાની રવ. મદામત્તએનાં મુધાસર

દિવેદીના મત એજ હતો. મ. દિવેદી પોતાના એક નવીન પુસ્તકમાં લખનારાઓ, કસમ, પકડાતાં બહુ મદમસ્ત થઈને લખે છે તે માટે વિદ્વાપ કરે છે. તેઓ દાખલો આપે છે કે એક પંડિત એક દહાડો મને મળવા આવ્યા. હું ઘેર ન હોવાથી એમણે માણસ સાથે મન મોકલ્યો, જેમાં લખ્યું હતું કે “આપ કે સમાજમાર્થ મેં ત્રિવિસ આપ કે ધામ પધારા થા, શુદ્ધકા કપાટ મુંદિત થા, આપ સે બેટ ન હુઈ, હતાશા હોકર પદાવતી હુઆ!” વાંચું છું એટલામાં પંડિતને બતે આવતા જોયા. તેઓ જોશ્યા કે “કવ મેં આપસે મીઠને કે લીપે આપ કે પર પર ગયા થા, ધરકા દરવાજા બંધ થા, આપ સે બેટ નહીં હુઈ, લાચાર હોકર લીટ આયા.” આ પરથી લેખક સાર કાઢે છે કે રાજની વપસતની ભાષામાં હીંદી-ઉર્દૂમાં બેટ નથી. માટે જોશ્યાતી ઉત્તર હીંદી ભાષા સર્વે કામો સંગમતાથી સાર્વભૌમિક ભાષા કરી શકે એમ છે.

નાટકમાં ધીઓસોશી—કયા કયા સાંપ્રત પાશ્ચાત્ય નાટકમાં પુનર્જન્મ, ઇત્યાદિ ધીઓસોશીને અનુકૂલ સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે તેનું નીરિક્ષણ “ધીઓસોશી-સ્ટ” (બનેવારી-મત્રસ) માં મી. બેરારી હોગ્સન સ્વીકારે છે. તે કહે છે ધીઓસોશીસ્ટ સિદ્ધાંતને પુષ્ટ કરનારાં અનેક નાટકાં ઉપલીનના એળી યીચ્છરમાં થયાં છે. એ નાટકની દ્રવ્ય સંબંધી સઘળી વ્યવસ્થા મીસ હોર્નમેન કરતી હતી. નાટક દ્વારા લેખિને જોધ આપવાનાજ હેતુથી અને નહીં કે પૈસા કમાવા, તે પરમાર્થી બાળજે નાટકશાળા સ્થાપી હતી.

ઇરલાન્ડ ધર્મમાં નીતિ—એ વિષય ઉપરના મી. આબાસ એસ. તૈયબજી હીંદુસ્તાન રીવ્યુ (બનેવારી-અકબાબાદ) માં કહે છે કે, મદમદ પેધબરે પરધર્મીઓના તિરસ્કાર કરવો તથા તેમની સાથે સંબંધ ન રાખવો એવી આજ્ઞા છાંધીજ નથી. “પરધર્મી સાથે સંબંધ ન રાખવો” એમ કારાનમાં કહ્યું છે ખરું. પરંતુ મદમદ મક્કાથી મદીના ભાગી ગયા ત્યારે મક્કામાં પોતા પાછળ રહેલા મહેમોદનોનેજ તેમણે એ આજ્ઞા જોયા હેતુથી કરી હતી કે તેઓ દુસ્મનોને, તેઓ સાથે મળે તો નહીં કહેવા બેજ બાતમી આપી દે. જેઓ તેનો અર્થ હમરને માટેનો કરે છે તેઓ જે ખોટવીએ જીને કેળવણી ન આપવાના ટેકામાં એક દલીલ રજુ કરી હતી તેના જેવા છે. તે મોતરી તેનું એવું પ્રમાણ આપતો કે કુરાનમાં લખ્યું છે કે એક વખતે કેટલીક સ્ત્રીઓએ મદમદને પૂછ્યું કે બહેરત કેમ જવાય ? મદમદે કહ્યું કે “ધંદીએ દળવાથી !” આ પરથી મોતરી એના સાર પર આખ્યો હતો કે જીને બહેરત જવા સાથે કેળવણીની નહીં પણ દળણની મદમદના કથન પ્રમાણે જરૂર છે. મી. તૈયબજી કહે છે કે સત્ય એ છે કે, મદમદને એ પ્રજા પુજારી સ્ત્રીઓ તો રીખી ન શકે એવી ધરડી સ્ત્રીઓ હતી. મુસલમાન ધર્મમાં શુલામગીરી તથા લુલમ કરવાનું લખ્યું છે એ આક્ષેપના ઉત્તરમાં લેખક કહે છે કે, લગાઇમાં કેદ પડ્યાવતને યોડાજ દંડ આપેથી ઊગાવી મુકવા એવું કુમાલ છે. નહીં તો તેઓ શુલામ થતા પણ પુરોપીધનો અમેરીકામાં જેવા શુલામ કરતા તેરા નહીં. મદમદે પોતાના ૪૦,૦૦૦ અનુયાયીઓ સમક્ષના એક છેડા ભાગ લુમાં કહ્યું હતું કે “શુલામને તમારા જેવાજ કપડાં પહેરાવવાં તથા તમે આખ્યા નેતુંજ ખવડાવવું. જો તેઓ આશ્ચર્યગ્રસ્ત હોય કરે તો વેચી નાંજો પણ દુન્યા ના દોઝા. શુલામો કરવા એ જ યોગ્ય વાંધા લખ્યું નથી, પરંતુ ખ્રીસ્તીઓને તે સામે કશું કહેવાનું નથી કારણ કે બાઈબલમાં પણ તેનું વિધાન છે !

... પેકીનની યુનીવર્સિટી-નો ચીતાર આપતાં ઉક્તજ માસિકમાં ડૉ. આર્સ્-થીંગ, એલ. એલ. ડી. કહે છે કે પેકીનની ઇંપીરલ યુનિવર્સિટીનું મહાન બહુજ સાદું છે. તેના ચીનાઈ વિદ્યાર્થીઓ શરીરે બહુ નબળા છે. તેમના ચહેરા શીઠા, અને કમર લચકલી છે. ઘણા બંનેલા ચીનાઓ વિદ્યાનાં ચિન્હ તરીકે, સારી આંખે પણ ચરમા ધારે છે! ચીનાઓનું મગજ, શરીર કરતાં સારું છે. પણ તે રીવાજોના દાળમાં સંક્રાંત મળું છે. જર્મની, ઇંગ્લંડ, જાપાન વીગેરે દેશોના પ્રેફેસરો પોતપોતાની ભાષામાં પરદેશી વિષયો આ યુનીવર્સિટીમાં શીખવે છે. આથી દરેક વિજ્ઞાતીય પ્રેફેસરની માતૃભાષા શીખવવામાં ચીના વિદ્યાર્થીઓને બહુ બોલે પડે છે. ચીનમાં વિદ્યાની શક્તિ અર્વાચીન કાલમાં થતી અટકી જવાનું કારણ તેઓ અનુભવ, અને અવલોકનનો ઉપયોગ નથી કરતા તે છે. “તાતરજ કૃષો” ના સિદ્ધાંતવાળા તેઓ છે. એકજ ઉદાહરણ બસ થશે. આ મહાન પ્રાચીન રાજ્યમાં શરીરના અંગોનું જ્ઞાન મેળવવા કદાપિ એક પણ રાજ્ય ચીરી જોવામાં આવ્યું નથી! આથીજ યુનીવર્સિટીમાં ચીનાઈ વૈદક એવું શીખવવામાં આવે છે કે માણસને નવ નાધી છે અને બે હૃદય છે! જોડેના આરત્રમાં પાશ્ચાત્ય વૈદકમાં ભુલુંજ શીખવાય છે. જે આવું તોફાન સીનાઈ વૈદક શીખવ્યું હોય, તો પાશ્ચાત્ય વૈદક શા સારું શીખવ્યું? એ પ્રશ્નનો એક ચીના અધિકારીએ એવો ઉત્તર આપ્યો છે કે “ખદારથી ખતાવવાને!”

ભવિષ્યનો ધર્મ શું થશે?—એ વિષે, અમેરીકાના સૌથી વિદ્વાન, અને પ્રતિષ્ઠામાં ત્યાંના પ્રેસીડેન્ટ ટેકેટથીજ ઉતરતા, ત્યાંની સૌથી મોટી-ભૂતી હાર્વર્ડ યુનીવર્સિટીના મુખ્યાધિષ્ઠાતા, ડૉ. આર્સ્ ઇલીયટ હાર્વર્ડમાંની ધર્મ વિદ્યાલયમાં આપેલું લાખજુ એક સ્વતંત્ર લેખ તરીકે મોડર્ન રીવ્યુ (નવેવારી-કલકત્તા) માં આપ્યું છે. તેમાં તે કહે છે કે, ભવિષ્યના ધર્મમાં મૃત પૂર્વજો, શિક્ષકો કે રાજકર્તાઓની, કે દેવતાઓની પૂજા માટે સ્થાન રહેશે નહીં. ભવિષ્યનો ધર્મ ઉદાસીનતામાં પ્રવૃત્ત કરનારો અને સુખ ત્યાગ માનના રહેશે નહીં. ભવિષ્યના ધર્મનો ઇશ્વર જડ એવન સર્વમાં-સર્વવ્યાપક, અને તેની વચમાં કોઈ પણ મધ્યસ્થ વિનાનો એવો મનાશે. ભવિષ્યમાં સારું થશે એવી ખોટી આશા આપીને હાલનાં સ્ત્રી, પુરુષનાં હુઃખને ન માનવાની સલાહ નવો ધર્મ આપશે નહીં. દુઃખ ખમવામાં સહનશીલ માત્ર ખનાવવાની હાનિ કરવા શીવાય એવી માન્યતાએ બીજું કશું કીધું નથી. દુઃખને નષ્ટ કરવું એ નવો ધર્મનો મહા સિદ્ધાંત થઈ પડશે, આ દુન્યામાં દુઃખ સારજ જન્મ લેવા પડે છે એ વિચાર કલોરેક્ષર્મ અને કોકેન આદિ બેમાન કરનારી દવાઓએ ખોટો પાડ્યો છે! કેટલાક પાદરીઓ કલોરેક્ષર્મ ૬૦ વર્ષ ઉપર પ્રથમ સુચાવડું દુઃખ ન લાગે તે સારૂ આપવા લાગ્યાં ત્યારે ઇશ્વરની સત્તાની આડે ડોકટરો આવતા હતા એવો વાંધો લેના હતા. તેણ વાંધાને ભવિષ્યના ધર્મમાં સ્થાન નથી.

ચંદ્રગુપ્તની રાજ્યવ્યવસ્થાનું વર્ણન—તે મહાન આર્થરાજના મંત્રી ચાણક્યકૃત હાલમાં પ્રાપ્ત થયેલાં અર્થશાસ્ત્રમાંથી ઉક્તજ માસિકમાં શ્રીયુત નરેન્દ્રનાથ લો એમ. એ. આપે છે. આ વખતના લેખમાં ભુલો ભુલો સંસ્કૃત પારિભાષિક શબ્દો ખાસ અભ્યાસ કરવા લાયક છે. અંગ્રેજી પારિભાષિક શબ્દો માટે ચોખ્ખું ગુજરાતી શબ્દો ન મળતા હોવાની ફરિયાદ ધણે અંશે આ સંસ્કૃત ગ્રંથમાં વાપરેલા શબ્દોનાં જ્ઞાનથી દૂર થશે. ભાવિ ગુજરાતી કોશકારને તો તે સૌના

મહોત્સના અર સમાન થઇ પડશે. ચંદ્રશુભનાં સમયમાં પણ હાલની 'સીપીસ' તથા 'ફીમીનસ' ને કાંઈક મળતી આવતી કોઈ હતી. જે કમથી ધર્મસ્થાપ-તથા કંટકકોષ્ઠન કહેવાતી. દેકમાં ૩ ધર્મસ્થા ન્યાય ચુકવવા બેસતા. ધર્મસ્થીય ન્યાયાલયમાં ૩ ધર્મરૂમ ઉપરાંત ૩ અમાત્ય પણ બેસતા. "કંટકકોષ્ઠન" કોર્ટમાં ૩ અમાત્ય ઉપરાંત ૩ પ્રદેષ્ટા બેસતા. અમાત્ય તે દુન્યાના અનુભવી હાલના ભુરેશ જેવા તથા પ્રદેષ્ટા તે ભેચ્ચા ખરી ખજાર મેળવવા ગામમાં છુપી તપાસ કરનાર હતા તે હતા. કોણ ના પાડશે કે હાલમાં કોર્ટમાં જુદા સાક્ષીઓ વારંવાર ફાંપી જાય છે, ને વગર સાક્ષીએ ખરા કેસ હારી જવો પડે છે એવું ન્યાયનું થવું ખૂન "પ્રદેષ્ટા"ઓ હોવાથીજ અટકી શકે એમ છે? ધર્મસ્થીય કોર્ટમાં અદલ્દી (વાક્યપારુષ્યમ્), મહાન બાંધવા સંબંધી તકરાર, (વાસ્તુક), દાયવિભાગ, કમીસા ખરા જોડા હોવાની બાબત (વ્યવહારસ્થાપના), 'પ્રેસીગર' (વિવાદપદનિવેષ-કેવો સુંદર અર્થદર્શક સજ્જ) ઇત્યાદિ બાબતોનો નિર્ણય થતો. કંટકકોષ્ઠન કોર્ટમાં સાધુ લેખ લખીને અપરાધીને પકડનાર ડીટેક્ટીવો (સિદ્ધવ્યંજનેમનિવ્યવકાશનમ્) શરમંદ આકરમક મરણ-પોસ્ટ મોર્ટમ તપાસ (આશુ મૃતક પરીક્ષા) સર્કારી ખાતાઓમાં 'ડીસીપ્લીન' (સર્વાધિકરણરક્ષણમ્) ઉઘટ પાલટ તપાસ (વાક્યકર્મનિયોગ), મિથિત અપરાધી (અતિચાર) નો દંડ ઇત્યાદિ બાબતો પર લક્ષ આપતી. રાજ તથા તેના પ્રધાનોની અપીલ દોડે પણ હતી.

પુરાણોની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઇ તથા તેનો કર્તા કોણ?—એ વિષે ઉક્તજ્ઞ મહાસિકમાં ૧. ખી. સી. મનુમદાર કહે છે કે મહાભારતની પુરાણવાતોની પૂર્વે સ્વતંત્ર વર્તમાન પુરાણ દો નહોતા તે સત્ય છે, કારણ કે સાંપ્રત પુરાણોની વાતોએ મહાભારતની પુરાણ વાતોએથી પહેલ છે. અહુ તો માત્ર વાધુ, રૂપ અને અગ્નિ પુરાણો ભારતની પૂર્વેનો હશે. ભારતના વન-પર્વના ૧૬૭ માં તથા ૧૮ માં પર્વના ૧-૬ ડા અધ્યાયમાં વર્તમાન પુરાણો વિશેજ ધસારો છે તે સત્ય છે. પણ ભારતને ઉપનકર્ષ, જોનાર પણ કહી શકે કે એ લાગે તો તેમાં પ્રદિપ્ત-પા-છળથી ઉમેરેલો છે. પુરાણોમાં આવેલાં રાજગોની વંશાવળીઓ સત્ય નથી એવા વિચારને હવે મળતાં થવાય એમ નથી. સાંપ્રત પુરાણો ધણેખરે શુદ્ધ રાજગોના સમયમાં રચાયો છે એવા કેટલાકના વિચારનું કારણ એ છે કે તે રાજગોની વંશાવળીથી એ સધળાં પુરાણો વિરમે છે; પણ મી. મનુમદાર ધારે છે કે પુરાણકોટી વંશાવળી વધુ નહીં લંબાવવાનું ખરે કારણ તો છે. સ. ની ૫ માં સદીમાં હજુ પહેલાંઓએ શુદ્ધ રાજ્ય નહામટ કીધું તે પછી દેશમાં કોઈ અકર્ણી રાજનો વંશ લખવાનો પારણિકો માટે રોકાઈ નહીં તે છે! પછી વ્યારેલા અધકાર કાલમાં પુરાણોમાં પ્રદિપ્તના ધણી થઇ હતી. ઘણા પુરાણો ઓરીસામાં જાહેર થયું હતું, અગ્નિ પુરાણમાં ગયામાં નવાં પ્રકરણ વધ્યાં હતાં, અને ૫મ પુરાણી પુકરનો પુરાણોમાં મહિમા ગાયો. (પૃષ્ઠ ૧૨-૩૧૬-૨૧) ર્યાનિક તીર્થ આદિનાં માહાત્મ્ય ઉમેરવામાં આવ્યાં છે. પુરાણોનો કર્તા મહાભારત પ્રમણે શેમહર્ષણ છે. હવે વાધુ પુરાણ (૧-૧૬) માં કયું છે કે

લોમાનિ હર્ષણં ચક્રે શ્રેષ્ઠિયાનાં યત્સુમાર્ષિરે: ।

કર્મણા પ્રતિષ્ઠિસ્તેન લોન્દસ્મિન્ લોમહર્ષણ: ॥

અર્થાત્ જે પુરુષો અમહાત્મિક વાતોએના કંઠનથી લોહિને રેળાંય દે, તેઓ "લોમહ-

—પણ ” કહેવાય છે. પુરાણો એક પછી એક કમે કમે ચયાં તે પુરાણોમાંજ - લખ્યું છે. પુરાણના કથાકારો સ્તુત કહેવાય છે. હવે સ્તુત્યને માગ્ય એ સાંપ્રત સ્મૃતિ પ્રમાણે બ્રહ્મ જ્ઞાન છે. સ્તુતને વેદાધિકાર નથી એવું વાયુ પુરાણ (૧-૩૨) નું વચન છે. પરંતુ પુરાણનો કથાકાર તેવો હલ્કા નહોતો. અનેક પુરાણોમાં તેની કથા કહેનાર માકડેય તથા નારદ જેવા મુનિઓ છે. સત્ય એ લાગે છે કે ન્યારથી બ્રાહ્મણે પુરાણ કથાથી ક્યવ પ્રાપ્તિ કરવા લાગ્યા ત્યારથી તેઓ હલ્કા પડ્યા. બીજું કારણ એ છે કે ન્યારે સુદે મગધના સૂન્યો યથા ત્યારે તેઓ તરફથી પુરાણોનું કામ અબ્રાહમણ વર્ણોને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પુરાણો બ્રાહ્મણોથી સ્વતંત્ર થવાનાં આ કારણો હતાં.

પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓને ત્યાંના પુરૂષો શું વ્યવહારમાં સમાન અધિકારી તથા સમાન સ્વતંત્ર ગણે છે ખરા?—“ મોડર્નરીઝમ ” (જનવારી-કલકત્તા) ના એક અસાધારણ લાંબા લેખમાં પંતબનો પ્રખ્યાત લાકા હરદવાત એમ. એ. (જે હાલ અમેરિકામાં છે) તેની ના પાડે છે અને કહે છે કે તેઓ ખરું જોતાં તો શુભમગી જેવીજ છે ! લેખનો સાર આ પ્રમાણે છે:—છઠ્ઠાંમાં જો તેમો કઈ સ્ત્રીને પુછે કે તું એથીયામાં કે યુરોપમાં જન્મી મુખી થવા માગે છે કે કેમ ? તો જવાબમાં જણાવશે કે મારે સ્ત્રી રૂપે જન્મવું જા હુએ જોઈએ ? શું આ સ્ત્રીને એછી દુઃખદાયક છે ? જો કે દુનિયામાં પુરૂષોનો પણ મોટો ભાગ વહેવાર રાજકીય તેમજ કેળવણીનો જ્ઞાનરહિત હોવાથી અજ્ઞાનની બેડીમાં શુભમગીરી કરે છે તોપણ તેમની સરખામણીમાં સ્ત્રીઓની દશા એકદમ અંધ છે એ નિર્ધિવાદ છે. યુરોપના સુધરેલા દેશોમાં સ્ત્રીઓ શુભામે કરતાં પણ નીચી દશા ભોગવે છે તે અનેક દષ્ટાંત દલીલાથી માલુમ પડ્યા વિના નહીં રહે. આજકાલ દેશમાં આ (હીંદ) યુરોપીયન મીશનરીઓ વિગેરે અને આથી ત્યાંની સ્ત્રીઓના અનેક પ્રકારના સુધારા તેમજ કેળવણીનાં બાંજાં આંખો મીંચી પુકે છે. અને બીજા દેશ એટલે અહીંયાંની અજ્ઞાન ને વહેમી સ્ત્રીઓથી યુરોપની સ્ત્રીઓની ઉત્તમતા, સ્વતંત્રતા અને ગૌરવ વધારે છે એમ કહે છે. આ એકદમ હલ્કડાં જુલાણું છે ! ન્યારે ફ્રાન્સની રાણી મેરી એન્ટોનિટને ફાંસીનો હુકમ થયો છે એમ ખબર પડી ત્યારે જાકે કહ્યું કે—“ સ્ત્રીઓ મોટે પુરૂષો જ ગહાદુરી (શીવકરી) બનાવતા હતા તે વખત ગયો ! ” ખરું પુછે તો સ્ત્રીઓ મોટે કાંઈ પણ કામમાં પુરૂષોએ રક્ષણપરના બતાવી છે એમ યુરોપમાં હતુંજ નહીં ! જો વાંત તદન સત્યથી ઉઘડી છે. પુરૂષેતું માન સ્ત્રીઓએ અમુક રીતે સાચવતું તેમજ સ્ત્રીઓને પુરૂષે આ પ્રમાણે માન આપવું એવી રીતી ત્યાં કેળવણીના પ્રમાણથી પ્રચલીન છે એ વાત એકદમ પાયા વગરની છે. સ્ત્રીઓના સંબંધમાં તો પુરૂષો બધે સ્વાર્થીજ માલુમ પડે છે. યુરોપની સુધરેલી રીતી પ્રમાણે સ્ત્રીઓને ૧૫ વર્ષ પછી જાંદગી ધણીજ દુખાવણી રીતીથી મૂળ રવી પડે છે. આ ખાસ કાંઈ અમુક સ્ત્રી ઉપર રીકા નથી પરંતુ લગભગ યુરોપની સ્ત્રી જતી ઉપર છે. અપવાદો તો ઘણા છે. તેની હું વાનગ નયાં કરતો. યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડની પરણવાની ઉમર થાય તે પહેલાં તેણીને ઘણાજ ઓટો ડોગમાટ શીખવે પડે છે. પ્રથમ તેને ‘ સાસાઈટી ’ ના રીવાજ પ્રમાણે નાચતાં નખરાં કરતાં આવડાંજ જોઈએ ! આ ઉપરાંત મગધી, ડોંગ વીગેરે કરતાં શીખવું જોઈએ. ન્યારે કાંઈ ગ્રાહક (લખતા ઉમેદવાર) ને તે ઉપર પ્રમાણે ડોંગ બતાવી દો છે તોજ સમજવું કે તેણે બરાબર લાભકાર મેળવી છે. ઇંગ્લેન્ડની પરણવાની ઉમર ચડે થતાં તે પોતે કેવી રીતે પોતાને લાયક પતનીની શોધ ચલાવે છે એ વિચારવા જેવું છે. (Employment agency) નોકરી મેળવી આપનાર, જાનમી મેળવી આપનાર, પ્રગ કરાવી આપનાર

વિગેરે કંપનીઓમાં તે પોતાનાં નામ જોધાવે છે. અને પોતે નામ 'રંગ' બોલ વિગેરેમાં 'ધણ' પ્રવીણ છે એમ દુશીઆરી ભરેલી સામકાત બહાર કરી યુવાનોનાં ધ્યાન બહાર ખસાર દ્વારા ખેંચે છે. આ ઉપરાંત બાલમી અંદર નાચ કરતાં નવ્ય છે ત્યાં અનેક ગૃહસ્થીની મુશ્કાકાત લે છે અને નવાં જોગબાણુ કરે છે. આવા પ્રવૃત્ત કરતાં બે ધણી ન મળે તો નશીબનો વાંક કાઢી બેસી રહે છે. લાંબી મુદતથી આ સમજથી તેમની શુદ્ધિ બહાર મારી નાખે છે અને પોતાની જીંદગી ધણીજ દલથી પ્રકારે ચુનરાય છે એમ તેને સ્મરણુ રહેતું નથી. સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓને, મત આપી માન ખાટવા કરતાં માતા યવું ધણુંજ પસંદ પડે છે. પણ લાચાર ! મેં 'પચીસ' પચીસ વર્ષની યુવતીઓને દેવળમાં જતાં જોય છે અને જ્યારે તેઓ તેમની ઉમરની સ્ત્રીઓને માતા યજ્ઞેશી અને પતિ સાથે દેવળે આવતી જતી નીરખે છે તે વખતે તેમના મુખ ઉપર દેવળી જે ગ્લાનિ આવી જાય છે અને અંતઃકરણથી જે નિશ્વાસ મુકે છે. તેથી મને બહુજ લાગણી થઈ છે. જે દેશમાં મનુષ્યનો શીકાર (લગ્ન રૂપી) આવી રીતે થાય છે ત્યાં સાધારણ સ્ત્રીઓનાં શાં મળ ? ભોગ ભોગે. બે. સ્ત્રી કદાચી હોય તો તેને તો આખી જીંદગી કુમારીજ ગાળવી પડે છે, અને જ્યાં ત્યાં ભટકાં મારી જીંદગી પુરી કરવી પડે છે. જ્યાં આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની દુઃખદાયી સ્થિતિ છે તે દેશ કેળવણી પામેલા કદાચી કદી ચકાવ ? જોગથી પચીસ વર્ષમાં 'સ્ત્રી' યૌવન પુરેપુરું ખીસે છે અને તે વખતે તેનું હૃદય માતા યવાને ક્યારનું ઉજાગા માર્યાં કરે છે પરંતુ ધણી નહીં મળવાથી તેનું જીવન દુઃખમય થઈ રહે છે. જીંદગીની પોસ્ટ, ઓછીસમાં ધણી ખરી જગ્યાએ સ્ત્રીઓથીજ જરેથી હોય છે, જ્યાં જોઈએ ત્યાં બસ સ્ત્રીઓજ. એક ગૃહસ્થ કહે છે તેટલાજ કારણથી પોસ્ટ ઓછીસને નારી જતની કહેવી જોઈએ ! સાધારણ વર્ગની છોકરીઓ કલાકોના કલાકો સુધી મોટી શોપમાં વેચનાર તરીકે કાંટા પેટ અને પુતળા માફક, ઉભી રહે છે કે જે છોકરીઓ નહીં તો આજ દીન સુધીમાં માતાઓ થઈ હેત અને ધણીજ તનદુરસ્ત છોકરાંનો જન્મ આપે છે.

ધનાદય યુરોપીઓને જે સ્ત્રીઓને ધણુંજ માન આપે છે તેને લોકો પોતાની છોકરીઓ, બહેનો, લગ્નિજીઓ વિગેરેને ખીલની શુભામગીરીમાં જણી જોઈને સંપ્રદાય દે છે તે યોગ્ય સરમ ભરેલું નથી. પોતાનું ફરજન ખીલની શુભામગીરી કરે તેમાં દલકું નહીં સમજનાર નહન મુખ શીવાય ખીલિ ગ્રાહ ન હોય. પૈસા ખર્ચો ધણી લાવવો એ એક યુરોપમાં સાધારણ રીવાજ છે. પતિવિક્રય ત્યાં ધમધાકાર આવે છે, ખીલ દેશો કરતાં યુરોપમાં પૈસા ખર્ચો ધણી ખરીદી લાવવાને ધજોજ ત્રધ રીવાજ છે. મોઢક રૂપ તથા સાંદર્જ ગમે તેટલું હોય પરંતુ પૈસા મળ્યા એટલે લગ્નાલગ્ના ધણી યવા માગણીઓ કરે છે. ધનતા પ્રમળથી શુદ્ધ ડોસો પણ પંદર વર્ષની કન્યા લાવી શકે તેમજ શુદ્ધ ડોસી પચીસ વર્ષના યુવાન સાથે પરણી શકે. લગ્ન રૂપ સંદામાં ખીલ બધા દેશો કરતાં ક્રાન્સનો નજર પડેલો છે ! ઉમર આંખા પછી લાયક ધણી નહીં મળવાથી પોતાના બહેન પોષણ માટે સ્ત્રીને ખાસ કંઈ કરજું પડે છે, તે સાર તે વૈધવ્યનો, રવાનો, રીપાટરનો અવગ્રાસ કરે ન. આથી એમ સમજવાનું નથી કે તે પોતાના ઘાનની ખાતર આ કામ કરે છે. જ્યારે મરીજ વર્ગની સ્ત્રીઓની આ રૂપિત છે ત્યારે સાધારણ અને ઉંમર વર્ગની સ્ત્રીઓનું ધ્યાન, સૌંદર્ય, જીવનની રૂબરૂમાં તેમજ યુવાન રહેવામાં સમાવેશ છે. વળી તેમને અંતર્ગત વધી જાય તેના મજોજ મોં રહે છે, અને તે સાર અનેક કૃત્રિમ ઉપાયો બોલે.

છે. બનાવટી ડોળડમાટમાંજ તેથી તેમનું લક્ષ રહે છે. યુરોપમાં સ્ત્રીઓ કેળવણી પણ પશુની જ ઓછી લે છે. વાંચતાં લખતાં, અને જરા ટાપટીપથી યોગ્યતાં તથા અસરકારક યોગ્યતાં આવડ્યું કે તેણે સારી કેળવણી લીધી છે એમ ગણાય છે. ગર્ભમાં મારવામાં તેમનો નંબર ઉતરતો નથી. જે વાંચવું હોય તો ફક્ત નોવેલ રીવાય બીજું કંઈ નહીં. લાઇબ્રેરીમાં પણ જે સ્ત્રીઓ મેન્ડેર હોય તો તેમાં પણ વાંચવાની જુકમાં નોવેલ રીવાય બીજું કંઈ નહીં. આખો દીવસ ગર્ભમાં મારવાં, વહેમોમાં વધારો કરવો એ તેમનો ધર્મ છે. જે કે અમેરીકામાં વિજ્ઞાનની ઉન્નતિ ધણી છે પરંતુ ત્યાં પણ જોશી જાવા તથા હાથ જેનાય તો ખરાજ. એટલે સુધી કે જેમ દર રવી-વારે હાથમની ખાસ જરૂર જણાય તેમ તેના લોકોની દર પ્રસંગે જરૂર જણાય છે.

મીથનરીઓ એવી જે હરીકત પ્રગટ કરે છે કે હમારા દેશમાં સ્ત્રીઓ ઉંચો દરજ્જો ભોગવે છે તેમને યોગ્યતા બંધ કરી દેવા જોઈએ. જે તમે ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓની વાત સાં-ભળો તો તમારું હૃદય એકદમ શાંત થઈ જશે. નાની છોકરીઓને સવારથી સાંજ હદ ઉપરાંત કામ કરવું પડે છે. માતાઓને પોતાનાં બાળક મહોહાઓમાં રખાતાં મુકી મજુરી કરવા જવું પડે છે. એક યુરોપી વીદ્વાન કે જે સ્ત્રીઓને આટલું બધું માન આપે છે તે હજુ સુધી વિચાર કરી ચકતો નથી કે યુનાઇટેડ રોટસમાં ફક્ત સાઠ લાખ છોકરીઓ પોતાનું યોગ્ય, જેમ એક પ્ર-શસ્ત્રિદાર પુલ્લ જંગલમાં કરમાઈ જાય તેમ મજુરીમાં યુમાવે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ આખા દીવસની મજુરીમાં અહીંના ફક્ત બેજ આના કમાય છે. આલું મદદિતરું યુરોપ જેવો સુધરેલો દેશ અંબલા પાસે જોર જુલમથી કરાવે છે એનાથી બીજું હલકું કામ ટાંચ નથી. સ્ત્રીઓનું રક્ષણ નહીં થવાથી તેઓને પોતાનાં બાળકોપણ કરવાની ફરજ પડી જતે નાનાં મું'પડાંમાં જાનવરની માફક છંદગી ગૂંજારવી પડે છે. અને વળી પૈસાની તાણથી તેઓને બીજાની ગુલામગીરી કરવી પડે છે. મહેનત કરતાં પેટ ન ભરાવવાથી કેટલાક પેરાણા રાખી તેમની ગુલામગીરી કરે છે. લેખક યુરોપમાં આગ્રહાર ગણાતા ધણા જ પુરુષો પણ જાહેર સ્ત્રી ઉપરાંત ખાનગી ઉપસ્ત્રીઓ રાખે છે, એવા ફ્રેંચ વગેરે લેખકોના લેખિત મત પણ ટોકે છે. ત્યાંના વેસ્તાવાહાનું પણ ચિત્ર દોરે છે. લેખ સ્પષ્ટ અધિકૃતપુકત છે, પરંતુ ભાષા એવી જોશદાર અને જમકદાર છે કે લેખ મરો વાંચવા જેવો થઈ પડે છે.

ખરે આનંદ તથા મુખ્ય શામાં છે!—અત્યંત વિષમતા જીવનથી વીરની હાનિ થાય છે, અને જાન્યુની કમતાકાત થાય છે. જેમાંથી પ્રમેહાદિ રોગની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. શરીર નિર્જલ થવાથી આખરે શરીરનો અંત આવે છે. ઉપરપ્રગ્નમાં મણુ કે બે મણુ રની તળામ-માં સુવાથી શરીરનું રક્ત ખરાબર ફરી ચકતું નથી, તેથી રોગ થવા વિના રહેતા નથી. ધવેન્-ટ્રીક લેમ્પ કે કાંદસત લેમ્પના અજવાળામાં રહેવાથી આંખની જોવાની શક્તિનો હાસ અથવા નાશ થાય છે, ને સાંધારણ દીવાલા તેજમાં જરાખર દેખાતું નથી. પણ મેસા ન થાય, ને જમીન ઉપરની ધુળ ચોટે નહિ. માટે પગમાં રોટાંગ અને જુટ પહેરવાથી અત્યંત હાનિ થાય છે. પૃથ્વીની સાથે પગનાં તળીયાંને સ્પર્શ બંધ થવાથી અનેક જાતના રોગ જનક જહેરો શરીરમાં થી નીકળી જઈ શકતા નથી, અને શરીરમાં તેનો જમાવ થતાં રોગ થાય છે. શરીરની અને પગની વારંવાર અપી કરાવવાથી શરીરના સ્નાયુઓ દીલા થાય છે અને થોડા શ્રમથી દુઃખી આવે છે.

દાખલા તરીકે, બળવાન અને કસરત કરનારની ટીંચણી નીચેની પીડીઓ અત્યંત કંટાળે છે. બપોરે પચાસે પી કરેલા કરાવવાની પીડીઓ રૂના ગાંભા જેવી પાચી હોય છે ને જરા દુઃસ્વસ્થતા તેમાં સુચારો થાય છે. નિત્ય આવી તથીવત બેઠ જતાર ડાકટર અને વૈદ્યરાજા દરેક નાડી ભેદ અમુક જાતના પદાર્થ ખાવા અને અમુક ન ખાવા એ પ્રમાણે કહી જાય છે અને જે પદાર્થ ખાવાની આપણી રૂચિ યથા હોય તે પદાર્થ ખવાતા નથી અને અમુક ખાઈને અમુક રોગ થશે અથવા આજે તથીવતમાં વધવડ થવાથી કોઈ જાતનો બાધો થશે એમ સંકોચાય છે અને તેવા સંશયથી રોગ દેખાવ દે છે. ઉનાળામાં અનિશ્ચય કંડા સરખોતો અને આઈ રકીમ જેવા પદાર્થ લેવાથી શરીરની પાચક શક્તિ કમી થઈ જાય છે. કારણ હાંસના વિદ્યો નો એવો મત છે કે ઉનાળા, શીયાળા કે ચોમાસામાં દવામાં બેટલી ગરમી કે ઠંડી હોય તેવો પ્રમાણરૂં ઉતું કે ટાલું પાણી પીવું. તે પ્રમાણે શીયાળામાં ટાલું ને ઉનાળામાં ગરમીના પ્રમાણરૂં પાણી પીવાવું છતાં ઉલટા અત્યંત ઠંડા પદાર્થ પીવામાં અને ખાવામાં લેવાથી હાનિ થાય છે. શીયાળા કે ચોમાસામાં ટાલ ન વાય અથવા પવન ન લાગે માટે પેડી જેમાં ધરેમાં કમાડ બંધ કરી સુવાથી અત્યંત હાનિ છે. વિદ્યુતના ડોળ અને ફેશન બતાવવાની ખાન શોર્ટસાઇટનાં અને બીજાં સોનાની ક્રેમવાદાં ચસમાં ધાસવાથી આંખનું તેજ કમી થાય છે. ચસમાં સિરાય દેખાવું નથી, અને આંખની નળગામ વધતી જાય છે. ફેશનની ખાતર હાથ લાકડી રાખી ફરવાના અભ્યાસથી તેવા ટેકા વગર ચાલવું કડીયું થઈ પડે છે ને દીર્ઘકાળ સુધે તેથી ટેવ પાડવાથી કેડામાંથી વાંકા વળી જવાય છે, કારણ હાથમાં લાકડી રાખ્યા પછી ટેકો ઉભા રહી છાતી આગળ પડતી રાખી સાધારણ રીતે ચાલી સંકાતું નથી. સ્નાન કરવા, મ ઉતું ખજખજવું પાણી લેવાથી સ્નાન કરી રહ્યા પછી શરીરની અંગ ગરમી ઓછી થઈ જાય છે, શરીરની રુચિ કમી થાય છે, લોહીનો ફરવાનો વેગ ધીમો પડે છે ને શરીર નિર્બળ થઈ જાય છે. સ્નાન કરતી વખતે અનેક જાતના સાબુથી વાપરવાથી શરીરની ચામડીનાં છિદ્રો જે પદાર્થ શરીરની ચામડીને સુવાળી અને નરમ રાખવા બહાર નીકળે છે તે સાબુએ નહાવા ઓછા થઈ જાય છે અને ચામડી રૂઢ થઈ જાય છે. માંધાના વાળમાંથી સુગંધ આવે માટે અનેક જાતનાં તેલ, સેન્ડો, સ્પીરીટવાળાં અનેક તેલ અને અતર નાખવાથી માથા અને મુખ ઉપરના વાળ ઘીળા થઈ જાય છે અને આંખો નુંદાવરથા જાય છે. મુખાકું જોર દેખાવા માટે મુખ ઉપર પાઉડરો ધસવાથી મુખ ઉપરથી પસીના બહાર નીકળવાનાં છિદ્રો પુરાઈ જાય છે અને તેમાંથી પસીના ન નિકળવાથી તે રથને વિષમય પદાર્થ ભેગો થાય છે અ લાંબા વખતે મુખાકુંતિને વિરૂધ્ધ બનાવે છે. દાંત ધસવા માટેના અનેક દૂધ પાઉડરો (દંતમંજનો) આં છે એવા પાઉડરોમાં તેના બનાવનારાઓ પોતાની રુચિમાં આવે તેવી વસ્તુઓ ભેળવે છે. કેટલા પાઉડરો એવા હોય છે કે દાંત ધસવાથી દાંત સ્વચ્છ અને સફેદ થાય છે એવા થાય છે. એ પાઉડરમાંના એક પાઉડર મહારા એક રેનેલીએ મને બતાવ્યો હતો જે બીનાઇ માડીના વાસા ના કડકાને ખાંડી તેનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી જારીક ખલ કરી તેને બીજાં પદાર્થ સાથે કે પાઉડરમાં ભેળવ્યો હતો. તે પાઉડર દાંત ધસવાથી દાંત ઉપર ચટોલા મેલ દુર થઈ જાય છે, અ દાંત સફેદ થાય છે એ વાત ખરી છે પણ તેવા પાઉડર ધસવાથી દાંત ઉપર જે બીનાઇની (કોનામેલ) આવેલું છે તે ધસાઈ જવાથી દાંત નિર્બળ થઈ ગયા વિના રહેજ નહીં.

અદ્ભુત સમાચાર સંગ્રહ.

રશીયાનો એક ધુતારો—જર્મનીની બની બની બેઠાં અજબ યુક્તિથી ફાળી ગયા છે. તેણે બહાર કીધું કે, હું એક મોટા પાદરી છું, મારે માતા એજ વુને ૩. ૧૫ લાખનો વારસો આપ્યો છે, પરંતુ તે એવી શરતે કે તેને તે દશ વર્ષ બાદ અપવા હું એ તે પૂર્વ મધ્ય ત્યારે મને ! તે સારું મારે કોઈ સારી બેઠકમાં એ રકમ વગર બ્યાલે કીધેલી મુશ્કેલી છે. પણ રશીયાની બેઠકો પર મને બેસીશો નથી ! તેથી ને પરદેશી બેઠકને આ શરતોનો સ્વીકાર હોય તો તમે તે રૂપિયા લેવા. પછી માત્ર તેના બીજાની તરફેણમાં લખેલી ગ્રામીસરી નોટ લખી આપવી. આવી સ્પષ્ટ અસંભવિત વાર્તા છતાં, લોભીયાના ગામમાં ધુતારો બૂખે ન મરે એ કહેવત પ્રમાણે બર્લિનની ચાર સારી આંટવાળી બેઠકો ફક્ત પેલાની સૂચના પ્રમાણે તેઓએ કીધેલી આ. ૧ લાખ પાઉંડનો હુમળો લઈ આવવા માણસ મોકલ્યાં. બેઠકનાં લખત મટે તેમને પાવર બોર્ડ બોટનો પણ આપી તથા પેલા પાદરીના કહેવાતો પ્રતિનિધિ તેમને મળ્યો. તેણે રાજઆવની કેટલીક મુશ્કેલીઓ બતાવી, પણ એવું બધું નક્કી થયું, અને તે “ પ્રતિનિધિ”એ દરેક બેઠકના આવેલા અમલદારને તેને જુદે જુદે વખતે અમુક રકમે પેલા ૧ લાખ પાઉંડ લઈ જવા ને બાકીમાં પેલી પરપેસરીના નોટ લઈ જવા કહ્યું. યુગી એટલી જ કે આ દરેક બેઠકના અમલદારને બીજા અમલદારની તથા તેમને આપેલા બીજા વખતની ખબર નહીં. હવે ૧ લાખ પાઉંડની પ્રે. નોટ કાંઈ એમને એમ લખાવી નથી. તે મટે તો રશીયામાં ૭૫૦ પાઉંડનો સ્ટેપ લેખ્યો તેથી દરેક તે પણ ગાંડોના ખર્ચાં લેતો ગયો. પેલા પ્રતિનિધિ તેને વખતસર મળે, તેમાં કું લખકું તે, તે સ્ટેપ હાથમાં લઈને તેના વિચાર કરવાનો તથા લખવાનું સારું કરાવતો દોંગ કરતો. અને પછી આચાતક તે પીશાળ કરવાનો થતો ને બૂજમાં જ હાથમાં, તરત પાછો આવતો હોય તેમ પેલા સ્ટેપનો કાગળ પણ લેતો જતો. તેની લાધુ શંકા તો લાધુ હોવા છતાં દીર્ઘજીવ, અનંતજી રહેતી. તે પાછો જ ન ફરતો ! આમજ બીજા મેનેજરને બીજે કોણે મળતો ને આમ કરતો. આ સ્ટેપ કોણ હોવાથી તે લગભગ પૂરી કીધેને તેણે તે પાછા સરકારને વેચી દીધા, અને તેણે પાઉંડ હાથ પાઉંડ સારી કરી લીધા ત્યારે પેલા મેનેજરને ૧ લાખ પાઉંડ વગર બસ ૭૫૦ પાઉંડ બાદ થઈને બર્લિન પછા આવ્યા ! લેને ગઈ પૂત, બો આજ ખસમ તેવી વાત થઈ.

લગ્ન કરવાની રીત ઉતાવળ છે ?—અનુજી સુદર્ષ કદાપિ વહી જવું જ નથી એવી કેટલાક યુરોપીયનોની માન્યતા છે. જાહેરનાં સ્પેશીયલ રોકેટ નજીક પીલ્ચેકેવેરડ ખાતે એકમંડ કે. થોર્ન નામનો યુરોપીયન છેતર વર્ષની વયે સહારા કાંઠાજન નામની પંચેતર વર્ષની સ્ત્રી સાથે હાલમાં પરવે છે. મજબૂર વરણની આગલી સીને પેનાં પુત્ર પુત્રીઓને ત્યાં અને તેનાં પૈત્ર પૈત્રીઓને ત્યાં પણ બાળકો છે અને સહારાને ત્યાં પણ આજના ધર્મીથી પેલા ધર્મનાં બાલકોને ત્યાં પણ બાળકો દરતી ધરતે છે ! તેની મેરી નેડી બની મનેદાર !

પ્રાચીન પ્રાચીન અથવા આદ્ય શિક્ષા—બ્રહ્મીન કાલમાં અપરાધ કરીને તેનો નતિ સ્વીકાર તથા પશ્ચાત્તાપ કરીને અપરાધી પ્રાચીન કરતો એમ સ્મૃતિઓનાં પ્રાચીન પ્રકરણથી જણાય છે. એવો એકાર કરતો યુરોપ—અમેરીકામાં અસંખ્યાત્મ છે. પણ એ જાણવા તોમ દાખલો બન્યો છે.

સાકેય એવેન (ન્યુવર્સ)ના નેરસીસ માર્કીનરોમને જણાવ્યું કે ગામડાનો એક કાનુન તેણે તોડ્યો છે. આવી કેટલાં બેઠક લેતાં તેણે આ પ્રમાણે સ્વમાણ્ય કીધું:—“ માર્કીનરોમ, ચર્ચકીડનાં એક જાડ સાથે તારી થોડા બાંધવાનો આદેશ તારી ઉપર પોલીસે મેલ્યો છે. તું શું જવાબ દે છે ? ગુનાહાર કે નિર્દોષ ? ગુનાહાર ! તો હું તને (પંદર રૂબા) પાંચ ટાલેન્ડ દંડની શિક્ષા કરું છું. ” આમ બોલી તેણે સરકારી દંડ રાખવાનાં ખાતામાં નાણાં મેલ્યાં !

પાશ્ચાત્ય ફોરવો !—પુરોષ અમેરિકામાં પણ અનેક પુત્ર પૌત્રો ધરાવનારા અનેક છે. (૧) કેન્ડીશીના એક રહીશ જોન વેબના છ દીકરા દીકરીઓ અને તેમનાં બધ્યાંઓ તથા તેઓનાં બધ્યાં મળીને ૧૬૪૯ નાનાં મોટાં માણસોનો કબીલો થવા ગયો હતો. (૨) વેસ્ટ-આઇન્ડિયન મિસીસ લાઇટફુટ ને યોરો વખત ઉપર મરણ પામી હતી, તેને નવ દીકરા દીકરી હતાં, જેમને પેટે ૭૯ છોકરાંઓ થયાં હતાં અને તેમના બધ્યાંઓની સંખ્યા ૭૩ ની તથા એ છોકરાંઓનાં એક મોટા છોકરાને પરે એ બધ્યાંઓનો જન્મ થયો હતો, ને ચાર પેઢીનાં સઘળાં બેટા બેટીઓ મિસીસ લાઇટફુટ મરણ પામી ત્યારે એ મોટાંમાંના મરણ ઉપર વિશ્વાસ કરવાને હયાત હતાં. (૩) વિષવા ડચેસ ઓફ એનગ્લેન્ડ નામની એક ઉમરાવ બહુ પાંચ છ વરસની વાતપર ૬૩ વરસની જુદી વયે પોતાની પાછળ ચાર પેઢીનાં કુલ ૧૯૨ વારસો મેલીને છ'દડ'માં મરણ પામી હતી તે આપણા માઝ હિંદી પ્રયાલ લોર્ડ ન્યેન્જ હેમિલ્ટન અને હિંદના એક આગ્રતા વાઇસરોય લોર્ડ લેન્સડાઉનની સાસુ થતી હતી. તે છ દીકરા અને સાત દીકરીઓની માતા થઇ હતી, જેમાંની પાંચ બેટીઓ હજી હયાત છે, એ બેટા બેટીઓને ત્યાં થયેલાં પુત્રો પુત્રી તથા તેમને ત્યાં થયેલાં બધ્યાંઓથી ૧૬૨ જીવાનાં મરણમ ' મોટાં મા ' થવાને નસીબવતં થયાં હતાં. (૪) સ્ટોવેન્ગી લેડી ટેમ્પલ ૭૦૦ જીવાની દાદી બની હતી. (૫) મિસીસ વિલયમ મીલિંગ નામની ડોસીએ મરવા આગમય પોતાના કબીલમાં ૨૦૦ માં બધ્યાને જન્મેલું દીકું હતું. (૬) ફિલાડેલ્ફિયાનો એક ચિતારો ચાર્લસ ક્લેવ પોતાની પાછળ ૫૩૦ જીવાનો. (૭) સધારન ન્યેર્થયા ખાને રહેતી મિસીસ સેડી શિવર ૩૦૫ વારસોનો ખરણી-મુકી ગઇ હતી. (૮) પણ એ બધામાં વધારે મુખી અને બાબરશાહી નર મીઠો વિધ્યમ મુલતસન છે, જેણે હમણાંનું યોદ્ધું થઇ પોતાનાં સોનેરી લખ પસાર કર્યાં છે. તે સને ૧૮૫૧ માં તાં ૪ થી ડોસેમ્પરે મોલતન ખાતે સેંદ નિકાલના દેવલમાં પારવો હતો, ત્યાં તેણે આખી હાંમી જીતી છે. હાલમાં ધણી તેમના ધણિયાણી દરેની ઉમર ૭૫ વરસની છે. તેઓને પાંચ છોકરા છે, ચાર દેહીના છે, અને દોહીપાડું છોકરું એ છે. આગલા હાંબા વખતની પચેસી હાંમીમાં તેઓના કુટુંબમાં એક પણ મરણ થયું નથી.

છાકડા થનારને અજબ સત્ત—કાકોરેયાનાં ડેવર શહેરમાં એવો વિચિત્ર કાનુન હસતી એક ગ્રે છે કે કોઇ પણ રાજસ એ દાર પોને છાકડો થાય તો તેને ખોળે દિને ને કરવી હોય તે શિક્ષા કીધા બાદ મેજસ્ટ્રેટ તે છાકડો હતો ત્યારે ક્રેવ દેખાતો હતો તેનો ફેરિઆફ એક આપે છે. આ ચેતવણી ધણા દાખલામાં અતિરાય કામગાર થઇ પડેલી જણાય છે.

મીલને ઉદ્યોગ અને જાંતુઓનો નાશ—અમદાવાદના ઉગમણ બાગમાં કેટલીક રૂમાંથી સુવર કાપડ બનાવવાની તથા તેલ પીંચવાની મીલો છે, તેની વચમાં ગોમતીપુર ને એક શહેર પડે છે તેની હદમાં એજ નામની એટલે થી ગોમતીપુર સ્પીનિંગ કુંચની લીમિટેડ મીલ તેણવાર થઇ છે, આ મીલમાં હાલ ૫૩૦૦ ત્રાકો ગોડવી છે. પણ તેમાં ૮૦૦૦ સુધી ત્રાકો ગોડવાય. તેની સવડ રાખી છે. આ મીલને બીલકુલ બોઈલર છે નહિ. તે માત્ર હલકામાં હલકા ફેરોસીન તેલના વપરાશના એજનથી ચાલે છે, એટલે તેને સરકારને ને બેઇલર એજ છે તે લાગતો નથી, અને વરાળના મોટ બળતા લાકડાં કે પાણી ઉકળવાની જરૂર પડતી નથી એટલે બોઇલરમાંથી નીકળતું પાણી કાઢવાને તથાંવની જરૂર પડતી નથી તેમજ તેમાં ધુમાડો થતો નહિ હોવાથી ચીમની પાણુ કરવામાં આવતી નથી. તે માત્ર અનુબધી પ્રેક્ષીક માણસ પણ ચલાવી શકે તેમ છે. તેથી તેનો પણ વધારે પગાર ખર્ચવાનો નહિ. આ હનજનનાં સાંચા અંદાજથી ફરવાથી તેનો બામ-ગમ થઇ ન જાય મટિ તેના ફરતું પાણી અધર ટાંકીમાંથી આવી બહાર નીકળે છે, એ પાણી પણ વ્યર્થ નહિ જવા સાર મીલનાં કમ્પાઉન્ડમાં વહેતર કપું છે. તેમાં થોડા બાગમાં હજીપીન રૂ વાલેડું છે અને તેને ફીડવા આવી તૈયાર પણ થવા આવ્યું છે. રૂ પણ સાવ જણાય છે. મીલમાં સુવર એ કરવા ધારે તો ત્રીસ નંબર સુધી બને એમ છે.

આ મીલથી બીઠ બધી બાબત કરતાં તેમાં પાપતું કારણ એણું થવાનું. આદીના અમારા જીન બધુંએ અને બોમબોની મોટી મોટી મીલો છે. તેમાંથી કુટું ફરફટું પાણી નીકળે તેના મોટાં કરવા.

તલાવમાં પડે છે અને તલાવમાં પહેલાંનું કંઠુ પાણી હોય તેમાં આમન થાય છે. અમારા જૈન ધર્મ વાલાઓ અંકુષી બાંદી પાણીથી નહાવા બેસે અને જો પાણી વધારે ગરમ હોય તો તેમાં ઘેટું કંઠુ પાણી એકદમ રેલતા નથી પણ પહેલાંકંડા પાણીને ગરમ પાણીમાં મુખી તેમાં થોડી ગરમી આવ્યા પછી બેઠવે છે અને તે મોટે એમ છે કે પાણીની અંદર સાંખ્યાન સુધેમ હંવ દોય છે. તેથી કંઠુ અને ગરમ પાણી એકદમ એકતું કરવાથી તેમને નાશ થાય છે! આ વિચારના અમારા નાંઈની બાઈએના હિસાબે આખા કંડા પાણીના તલાવમાં ગરમ પાણીની નીક બેઠવવામાં કેટલાં ઝવની હાતી થતી હશે! મી. જુલવાદાસે આ નવી મીઠ કરવાથી તેમ થવાનું નથી અને એક રીતે તો તેમણે એમ કહી મોટું પુણ્યનું કામ કરેલું છે. અમે તેથી કહી એક આ જૈન પેપર હોવાથી તેમને મન્યવાદ આપીએ છીએ—“જૈન” તા. ૩૧ રીસેબર.

ઘરડાઓ: વિદ્વદ્ જુવાનીયાઓ: અને લાકુ વિ. યેપડાં!—વીસનગરનો “મુંબઈ સમાચાર” નો ખબરપત્રી તા. ૧૮ મી જાનેવારીના પત્રમાં ખબર આપે છે કે, ત્યાંના વીસનગર નાગર વાણીયાની ન્યાતમ્ જમણવારની પ્રાજઃધમાલ ચાલે છે. તેમાં ઘરડા અને જુવાનીયાની પાઈ પડી છે! જુઓ, લાકુ પસંદ કરે છે ત્યારે જુવાનીયાઓ યેપડાં પસંદ કરે છે!! બેની તકરારમાં જમણવાર અડકે છે, અને પાછી ચાલે છે, લાકુ યેપડાના મહાનુ, પ્રતો ઉપરજ દેરાની ઉન્નતિનો આધાર છે!

સુરતમાં વણીક મહાજનનું જમણુ અને ૩૧ મણુ મજાનો બગાડ—સુરતમાં એક વીરાઢા-હનાવીજ પ્રમાણે બાઈએનો બંદારો તથા ૫૦૦૦ માણસનું વણીક મહાજન ગયા માસમાં મજા પુરીથી જમણું હતું. આ વખતે દુધપાક તથા મજાનું ઉડાવતાં જમનારઓને દુકાણ ખડુ ચાદ આવતો હતો. કે હું તેથી મજા પુરો ખવાયા નહીં અને બધો ૩૧ મણુ વધે. બજાર મદતમાં પણ હુડાહુડ અને હુડાહુડ થઈ રહી. ભણે દુકાણાઓ તો પેતિલ હોય ને? આગલા મહાજનમાં તો એટલું વેચણું તથા હુડાણું હતું કે બધું બેસાંની મંગતમાંજ પૂરું થઈ ગયું અને ઘણા બાપડા જુખ્યા આવ્યા!

દેશમાં સુસાદ્રી કરવાની શાસ્ત્ર રત્ન આપે છે?—કુંજવરમ (મદ્રાસ હવાડા) માં મહિતાની એક મહાન સભા મળી હતી તેમાં હાલ કઈ અયોગ્ય ક્ષિપ્તો ચાલે છે, તેનો નિર્ણય કરવા સંબંધી હુડાહુડ થયા હતા. દેશમાં સુસાદ્રી કરવાની શાસ્ત્ર રત્ન આપે છે કે કેમ? એ સવાલની પણ ચર્ચા થઈ હતી! જો જવાબ નહાઈમાં આવે તો દેશ કે પનીગોનું શું થને? એ મહિતાનાં બેળ સાંખીન હોવા વિષે ધણીને આવ્યા પ્રત્યક્ષી ગંભીર રાક બધ છે.

અર્થાવલોકન.

“અર્થાચીન શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય વિચાર”—મી. સંમુઅલ લેમ ફત “મોર્ન સાયન્સ એન્ડ મોર્ન થોટ” ઉપરથી બાબતર કર્તા, રા. રા. મજનવાડ રતનજી વિદ્યાર્થી, બી. એ. બી. એસ સી. તે સાયન્સના અધ્યાપક, મેલ્બોર્ન કૉલેજ, વોરસા પ્રસિદ્ધ કર્તા, શ્રીમાન શેઠ રણછોડદાસ ભવાન, માલીક, હંકરોડ ફાવર, મીથ, સુબ્રહ્મણ્ય રમર, ટેબી ૧૨ પૃષ્ઠ, મુંબઈ આડ આનંદ, પ્રથમ આદિતિ.

આ ઉપરુક્ત ગ્રંથના બાબતર કર્તા તેમજ પ્રગટ કર્તાના સુગંધે નિદાવિહારી પ્રભાએ ખાસ ધન્યવાદ અપાવે છે. પ્રગટ કર્તાને હેતુ ગુજરાતી પ્રજા આ ગ્રંથ વાંચીને જ્ઞાની બને એજ છે, અને તે અર્થેજ પુસ્તકની કામના પડતલ બાવેજ તાપવામાં આતી છે. સાસ્ત્રીય વિષયો શુદ્ધ ગણાય છે. પાંતુ મી. લેગે તેના જુદાં જુદાં પ્રકરણો એવી સરસ તથા શોકમય રીતે લખ્યાં છે કે તે વાંચતાં કંઠાગાને સુદે આનંદજ આવે છે. મી. લેગે પેરે જો સ્વપ્નદીરહ હોતો તો કદાચ તેમ કરી શકતે નહીં. પણ પેરે એમજુર હોવાથી એક વખત તે હાંદી સરકારનો ખજાન્યી હતો—સાયન્સની પ્રશિખાના તથા શુદ્ધ સંસ્કૃતમાં દત્તી.

ન પડતાં તેની લોકરૂપિણી તથા આશ્ચર્યજનક અને બધા તરફ પાર પામી શકે એવાં બાળોજ તેણે મહત્ત્વ
 કરી તેપર વિચેચન કર્યું છે. જુદાં જુદાં સાંપ્રદાય આ નિબંધો છે. બાળાંતરકર્તાએ પણ સાંપ્રદાયિક
 વાપરીને બાળાંતર એવું સરજ કર્યું છે કે તે મૂલ ગુજરાતી જેવું જ વાંચકને લાગે. જે અંગ્રેજ વાંચનારાને
 સમજ પડે અથવા જેમાં તેમને રસ પડે તે ગુજરાતી વાંચનારાઓને સમજ ન પડે અથવા તેમાં રસ ન
 પડે. આથી બાળાંતરકર્તાએ બાળાંતર કરતી વખતે કંઈક બાળો જતા કર્યાં તે ઉત્તમજન પ્રાપ્ત છે.
 બાળાંતરકર્તા સાવચસના ચેત્સુએટ તેમજ શિક્ષક હોવાથી તેઓ બાળાંતર ઉત્તમ કરે તેમાં નવાઈ નથી. સા-
 ચસના અંગ્રેજ પારિભાષિક રાબ્દો માટે યોગ્ય ગુજરાતી પારિભાષિક રાબ્દો વાપર્યાં છે, જે આ અંગની ખાસ
 યુગી છે. પારિભાષિક રાબ્દો બાદ કરતાં બાળાંતર સરજ-બાળાંતર એક ઉત્તમ નમૂનો છે. વિષયનાં પુસ્તકો અને
 પુસ્તક જ્ઞાન વગેરે સાવેન્દ્રીક અંગ્રેજો બાળાંતર કરતું હતું નિકટ છે. આ અંગના બાળાંતરે રા. મગનલાલની
 યોગ્યતા ધનવી સારી રીતે દર્શાવી આપી છે. પુસ્તક ૧૦ પ્રકારમાં વિભક્ત છે:—૧-દશા કે અવકાશ; ૨-કાળ
 ૩-પ્રકૃતિ; ૪-ચેતનાત્વ; ૫-માનવોત્પત્તિ; ૬-મનુષ્યનું સુખમાં રથાન; ૭-અર્વાચીન શાસ્ત્રીય વિચાર;
 ૮-અમકાર મીમાંસા (મીરકશ); ૯-અમકાર રહિત ધર્મ; ૧૦-વ્યાવહારિક જીવન. રોમ્યુઅલ લેગે આ
 દશ પ્રકારમાં જે વીગતો બરી છે તે સાવચસને સર્વોત્તમ સાર છે. લગભગ દરેક વીગત ગ્રામી શીખવા
 લાયક છે. કર્જન નકારું નથી. રા. પ્રાણજીવન ગુપ્ત બી. એ. એલ એલ. બી. એ. આ. પત્રના આગ્રહા ૨
 અંગમાં “ વિદ્યદર્શન ” નામના લેખમાં જેવી અદ્ભુત હકીકતો વર્ણવી હતી, તેવી જ આ અંગમાં છે.
 બધે રા. ગુપ્તના મોટા આધાર લેંગ્વેજ આ જ અંગ હતો. પ્રુદિ તેમજ મનને જગવવા તેમજ વિશ્વ
 તથા તેનાં અંગોની રચનાનું જ્ઞાન આરક્ષા એક વિસ્તારમાં આ શિવાય બીજા પુસ્તકમાં મળતું. જે અસ્તિત્વ
 છે. જ્ઞાનપ્રિય ગુજરાતી માનને હમે રા. વિદ્યાર્થીકૃત “ અર્વાચીનશાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય વિચાર ” જે રા.
 રજીસ્ટ્રારસે કૃપા કરીને પડતલ કોમરે પ્રકટ કર્યું છે તે પોતાની ખાનગી લાઇબ્રેરી સાથે વસાવવા ખાસ બસામણ
 કરીશું. તે “સરતું સાહિત્ય” પ્રગટ કરનારી સત્તા આવા ઉપયુક્ત અંગ પ્રકટ કરે તો ધણી વિરોધ લાગે માય.

“ સતી સંગીતાવળી ”—સ્વયં તથા પ્રકાશ રા. રા. મહારાષ્ટ્રીસંકર અંબારકર રામી, ઉપ-
 દેશ, દેવલાલી ગુરુકુલ. પૃ. ૨૧૫, દાંચલ ૧૬ પૃષ્ઠ. કીમત ૧૨ આના. કવિ મહારાષ્ટ્રીસંકરની કવિ
 તરીકે ઓળખાણ કરાવવાની જરૂર નથી. આ કાંઈ તેમનો પ્રથમ પ્રયાસ નથી, જે કે કદાચ એક પ્ર-
 યાસ છે. પ્રથમ, પ્રસ્તાવનામાં, આર્યોના સૂર્યકૃષ્ણ મહારાજને બદનામ કરીને સતી અને સતીલથી બ્રહ્મ
 કરનારાં જે ગીતો બેઠવામાં આવે છે તે માટે લેખક વિલપ કરીને, સતી સતીનાં કર્તવ્ય તેમજ સતીધર્મનું
 તથા પતિસંવાદનું મહાત્મ્ય કેટલું અસાધારણ છે તે તેમણે મનુ, શલ્યસૂત્રો આદિ પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોનાં પ્ર-
 માણ્યથી દર્શાવ્યું છે. અંગનો હેતુ સીએને કવિતાની લહેરો ઉપર પાતિપ્રત્યના કીનારા ઉપર લઈ જવાનો છે.
 નીરાળા વિષયો ઉપર પણ કવિતા છે:—પતિ પૂન, સતીની પતિપ્રતી લગની, સતીનું શીશળ, સ્વામીનો સંગ,
 પતિવત તળનારી કુલદા, સ્વામી માટે થેલી સતી, સતીને શીખામણ, યોગ્ય પતિને પશ્ચુવા સલાહ, સાસરે
 કેમ રહેવું, શુદ્ધસ્થાશ્રમના ધર્મ કમીષિમર, સી માટે વેદવાણી, જ્ઞાન તથા શીતામાં એક સીએ, સંતાન
 કેળવણી, આધુનિક સ્ત્રી દશા, લાજ પડ્યા વહેમ અંડન, હાવરાં, સાસંગ કુસંગ, બચવા, સેવા કૃત્તવા તથા
 દેવદર્શન વિષે સલાહ, વિધુક્તા વિધવા વિરે, સ્ત્રી નતિ પાતો ૩ ઉપકારો, બકિં વૈરાગદિ, વિવાહ સંપત્તી,
 દીવાદિ. આ પુસ્તકની ખાસ વિશેષતા એ છે કે, વર્તમાન કાલમાં નાટકથી જનપ્રિય થઈ પડેલા રાહોમાં
 આ કવિતાઓ જોવામાં આવી છે. વળી જે જુદા ઢાળ પણ પ્રત્યક્ષ છે તેમાં પણ ધણી કવિતા ભરી છે.
 કવિની કૃતિનો આ એક નમૂનો છે:—

સ્વામી માટે થેલી સતી.

(સુણે રામગા હું તમ માટે થેલી થઈ જો.)

સુણે સ્વામીજી હું તમ માટે થેલી થઈ જો, સુણી જ્ઞાની આપ આપની થેલી થઈ જો—૨૬

અને કંઈ આપ પ્રીતિની, મેં તો પ્યારી જો, મેમ મૂળ-બદા સંખ-પતી વમરિણી:—૨૭

આંખ તારારહે મેં આંખની મૂર્તિ રચીએ, નેથી દાર પને તમ દરેને રહું મળી ને.	૨
હું છું ચોરી તમ આંખની ચંદા તણી ને. ચાણી તમણે અમોવેણું બિન્દુની ને.	૩
ભમરી યુગ્મી:હું આપ ચરણ કમળની ને, મધુ મહિમા કર અંકુરી કવિ તણી ને.	૪
કંત મોતી ચૂમવા બની છું દંડણી ને. ખમે આમૃતભો:કનુ કેલવ પખિણી ને.	૫
આપ દેહ કલ્પદુમે લપટું વેલડી ને, આપ આમ ન્યોતિનું ભવું પતંગી ને.	૬
તમારી બહિ કામધેનુની ગોવાલણી ને, તરસી માછડી રોવા કુખા સદયારિણી ને.	૭
યું યું આપ નથી યુગ મી નાથણ ને, યું યું હું ન ભવું આંખની સદયારિણી ને.	૮
હું તો તે સ્ત્રીને ગણું છું કુવડ મેલડી ને, પતિ વિણ અન્ય શરપચરે સગી ને.	૯.

શુભરાત્રી સ્ત્રીઓને દમ્ય કથામાં લઈ ન્યાય આ પુસ્તક છે. સ્ત્રીઓની સખામાં તેમજ સ્ત્રીનાં તેમજ સ્ત્રી સંબંધી બાપણે માટે આ મંથની કવિતાઓ પરમ ઉપયોગી થઈ પડતી જોઈએ. મંથ મુંબઈ આર્થ પ્રતિનિધિ સભા, ગીરગામ મુંબઈ, એ સ્થળેથી મળી રાકો.

‘ મહંત — એક કાવ્ય, મગર કર્તા રા. કે. પી. મહેતા પ્ર. ૧૧, ફેબ્રુ ૧૬ પૃષ્ઠી ૧૨૫, સ્વદેશી માસિકા ઉદ્યાન પરનો પ્રેમ, તથા દમ્ય શિક્ષણ સંબંધી નુરસાતાર કવિતાઓનો આ સંમદ છે. કવિતાની રીપણ તરીકે અનેક ધર્માચાર્યોનાં પ્રમણે આપવાથી મંથની ઉપયુક્તામાં વધારો થાય છે. ‘ પટેલ બંધુ ’ માસિકની ત્રીજા વર્ષની ‘ સ્ત્રી ’ તરીકે આ પુસ્તક કદાચવામાં આવ્યું છે.

નંપસંહિતા:— સર્વોં સદિત્ય વર્ષક કાર્યાલય (મુંબઈ)ની વિવિધ મંથમાળા-૧૩-૧૪મું પુસ્તક; બાબંતર કર્તા, સમીપ રાઠી, મળપતરાવ ગોપાલરાવ ખર્ચે. પ્ર. ૧૨૨૮, ફેબ્રુ ૧૬ પૃષ્ઠી ૭૧. પ:આના.

પ્રક્રો સમાજના મદામદાપરેલાં યદ્યત્તી બાજુ કેશવચંદ્ર સેને સ્થાપેલી પોતાની નવી સંસ્થા જેને તેણે “ ન્યુ ડીપેન્ડેન્સીયન ” નામ આપ્યું. ‘ દનુ ’ તેના અનુયાયીઓ માટે છવન દરમ્યાન પાસનું કરવાના પેને તૈયાર કરેલા જ્ઞાન નિષ્કેલું આ પુસ્તક છે. દોહની મુશ્કાલીએ આપેલા એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ નાટ્યકારને એવો મત હતો કે દોહસ્તાનમાં મેં જોયલા સધલા દોહીઓમાં:કેશવચંદ્ર સૌથી સ્વચ્છતાળ દત્તો. આ બાબંતરમાં આપેલું તેમનું ચિત્ર જનુ તેમ સુચવેલું છે. ‘ નેડુ ’ તેનું સ્ત્રીર સ્વચ્છતાળ દનું તેમજ તેની જુદી અને વણી જનુ દત્તી. સર વીઢીયમ દંદનેનો એ મત હતો કે કેશવચંદ્ર જેવી સુદર અંગેલ બાળા બીજ યોગ્ય દિહીઓ લખતા આ ક્રેષ કેશવચંદ્રની લેખિની તેમજ જુદીનું એક સર્વોત્તમ ફલ છે. નિષ્કેલ:ઉપચક જ્ઞાનાં તો સામાન્ય, અને સારી સમજને આધારે યજ્ઞવલ્લ લાને છે પાંદ તેની કમજદત્ત, નિષ્કેલ:ત્ત, વ્યાવહારિકતા, સર્વોપયોગિતા, અદિ જ્ઞાનાં તે એક નવીન ધર્મ પુસ્તક રૂપ થઈ છે. કેશવની નવચિત્ત જ્ઞાન સમાજને મન તે વેદ ન છે. અને જ્ઞાન સામાજક નડી એવાને જનુ તે જનુ એવું પૂખ્ય નથી. સૌથી એવાં તારારી, સર્વદેશીત આચાર વિચારનો આ સંમદ મુલ્ય માત્ર માટે જોધવાય છે એ પુસ્તક બાબંતર માટે ચુંદી કાઢવા સારુ થ. ખર્ચેને ખાસ પૂન્યવાન થઈ છે રા. જર્ને સરવ અને પ્રેમ શુભરાત્રીના સેમક તરીકે સંધાન રાઠી તરીકે કર્યાં જનુ એવા પ્રસિદ્ધ નથી. તેમજ આપેલાં કેશવચંદ્ર સેનનાં સંમિત જ્ઞાનચંદ્રિકા પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં વધારો થાય છે. કેશવ દિહીનો હોરો દત્તો, તે સખાનુ. દને તો જ્ઞાનાં ર. ૨૫ ની ચાણીથી છંદનીની રાઠવાન કરવાના બાજુ સાંમજા લેરેનેન-મર્નરો અને મર્નરો, સેનાપતિઓ અને વજ્ઞસરોયો ત્તા થઈ ગયા હતા તેમ ગયા ન ન દને. પ્રક્રોસમાજના અનેક અન્ય પુસ્તકો. ‘ જનુ બાબંતરને થાય છે.

કેટલાક નવીન ગ્રંથોની વિશેષતા.

સંત નિહાંતસિંદનો એશીયા પ્રવાસ—આ નવીન પુસ્તકમાં પ્રખ્યાત ‘ સિંહ ’ દેવકં સંત નિહાંતસિંદ પાસંત્ર નિષ્કાર દિહું સોની સ્વમજિક સીને થયડી અધમમાં માટે પુસ્તક ‘ વિદ્યપ ’ કર્યાં કરે

છે કે એશીયાના તેના પ્રવાસ દરમિયાન તેને માલમ પડ્યું હતું કે તે ખંડના અન્ય બીજા દેશોમાં સ્ત્રીઓની હાલત, શક્તિ તથા સ્વતંત્રતા ઘણી સુધરી ગઈ છે. દાખલા તરીકે ચીનમાં સ્ત્રીઓ સાંસદિક તથા રાજદ્વારી સુધારામાં ખુબજ બાજ લે છે અને તેઓમાંની ઘણીઓ બહાર કાઢે છે કે પિતાઓ તૈયાર કરેલાં નહીં પરંતુ પોતાની પસંદગીના પતિને પરણે છે. લેબનન પશુ કહે છે કે ચીની કુવારિકાઓએ એના નિમ્ન્ય કર્ષે છે કે, જો તેમને મરજી વિરૂદ્ધના પુરૂષ સાથે પ્રણ્યાયવાની પિતાઓ પેરવા કરશે તો તેઓ “લગ્નનો હડતાલ” પાડશે. પરંતુ બળાકારથી તો નહીંજ પરણે!

પરદેશોમાં હોંદુ વર્તમાન પત્રો:—પણ પ્રગટ થવા લાગ્યાં છે તે પરદેશમનનો તો કયાનો ક્યાં તેમાં સમાવેશ થઈ ગયો! લાંટનમાં કાફર શ્રી જસરાજસિંહ સીરોહીયા કેટલોક વખત. થયાં ૩. ૧૫ ના વાર્ષિક લવાજમનું “રજપુત” નામનું સુંદર સચિત્ર અંગ્રેજી, માર્શિક પ્રગટ કરે છે. તેથી વાંચકો અજ્ઞાન નથી. હાંદીઓના હકેનું રક્ષણ કરવા તથા તેમની દૃષ્ટિથી રિપતિનું અવગોળન કરવા. હવે કનેડામાં પી આર્ચર્ડ નામનું માર્શિક પ્રગટ થવા લાગ્યું છે. દક્ષિણ, આફ્રિકામાં તો ક્યારના અનેક, અનેક ખાસ હાંદી પત્રો નીકળે છે.

પૂર્વના ધર્મો અને ફીલ્સુફીઓ:—એ નામક પુસ્તક મી. જી. એમ. કનેડીએ હાલમાં લખી બહાર પાડ્યું છે. આર્થોની હત્પતિ ઇ. સ. ની પૂર્વે અત્યાર સુધી ઘોઘાળ સો વર્ષ થયેલી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માનતા. હવે તે બધું વધુ ખસતી ન્થ છે એ સતોષકર છે. આ પુસ્તકમાં મી. કનેડી તે નતિ ૬૦,૦૦૦ વર્ષથી એાહી પ્રાચીન નથીજ એમ સ્વીકારે છે. પરંતુ જનમથી વર્ષ માનવાની તે તરફેણમાં છે, જો કે અન્ય મિત્રાલોક તથા વિદ્વાનો, શું આ દેશના કે પશ્ચિમના, તેની વિરૂદ્ધમાં છે. તે કહે છે કે “અનેક ઘોઘાળની સેવા ચાકરી, ફેર એવી રિપતિ હબા કરો તોજ ઉચ્ચ અને સૌન્દર્ય સિદ્ધિ સિદ્ધતા, હૃદયવ ધર્મીસકે છે! તે કહે છે કે, જો બાદ-જોએ પ્રવર્તિવેદી એવી જ્ઞાતિઓ યુરોપમાં દાખલ કરીને તે ૩-૪ હજાર વર્ષ સુધી રહેવા દેવામાં આવે તો જરૂર યુરોપીયનો noble typeના થાય!

વિદ્યા તથા વિજ્ઞાનની નવીન શોધો ઇ. સમાચાર.

ઉના પાણીના ઝરામાં રેડીયમ:—સરતના લોકો ધારે છે કે દુન્યામાં માત્ર એકજ સ્થળે ઉના પાણીનો ઝરા છે અને તે હવા છે અને તે ઉનાઇમાં છે, હવે દુન્યામાં તો એવા સ્થાનો છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આપણા સુખજ ધવાઝમાંજ તેની સંખ્યા ૧૮૮૨ માં થયેલી બૂરતર શાસ્ત્રાત્મક ગણતરી પ્રમાણે ૩૦૧ ની છે. આ વિષય ઉપર ડીસેબરના ઇંગ્લીશન એડીકલ એજેન્ટમાં લખતાં, રયાનિક સેન્ટ એવીવર્સ કોલેજના રેવરડી કાધર સ્ટીચન તથા કાધર શીસેપ કહે છે કે, એ ઉના પાણીનાં ઝરાઓમાં પાણીના અનેક રાગ સારા કરવાનો ચુલ પ્રસિદ્ધ છે. હવે એ સિદ્ધ છે કે “રેડીયમ”ની નવી શોધાયેલી ધાતુથી અનેક અસાધ્યર રાગો તેરીજ રીતે સારા થઇ શકે છે. એ ઝરાનાં પાણી બહાર કાઢવા પંડી ઘોઝા વખત પંડી તેના આપધિક ચુલ નખ થાય છે એમ કહેવાય છે. તેથી પણ એજ અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે કે એ ઝરાનાં પાણીમાં રેડીયમનો અંશ છે, અને તેથીજ જમ રાગ સારા થાય છે તેમ પાણીમાંથી વખત જતાં રેડીયમનો અંશ ઉડી જવાથી તે પાણીનો ચુલ ઝાંઝો થઇ જાય છે. એ રેવરડીએ વૃષા, લગુન્ના તથા વજરામણ (થાણા જીલ્લા) નાં ઝરાઓનાં પાણીની તપાસ ૧૯૧૦ના ઉન્દાગમાં કરી હતી, તેથી તેમને માત્રમ પ્રગટ ૬૫૭ કે,

વજ્રપાદના ગરમ ઝરણામાં રેડીયમની ઝરમી, જાત્રો નથી. અને તેમાં જુદું ચૂરમ અંશે રેડીયમનાં કારો છે. લસુંદાના ઝરણામાં પુકંગ છે. તથા ખંભાન ગોધરાની વચ્ચે આવેલા તુલાના ઝરણામાં તો રેડીયમનો અંશ અસાધારણ વિશેષ છે. ઔરડીયા આખાં ગરમ પાણીનાં ઝરણાં માટે પ્રખ્યાત છે. તે પાણી મુંબઈમાં પણ વેચવા આવે છે. પણ તુલાનાં જેવાં ઝરણાં તો તે દેશમાં પણ જ ન છે, અને પણ પાણીમાં રેડીયમ તત્વ તુલાના ઝરણાથી વધારે છે.

મધમાખની હાજરો માઈસોની મુસાફરી—એક વિદ્વાન મધમાખ સંબંધી જાણવા જેવી હકીકત પ્રગટ કરે છે. તે જાણવે છે મધમાખીને ૧૫૦ એક ક્વાર્ટ (ગેલનનો ચોથો ભાગ) મધ ભેર્યું કરવા સારૂ મધપુષ્પ અને ફૂલોના રથગ વચ્ચે એટલી બધી આવળત કરતી પડે છે કે તેનો દીસાળ લગાવીએ તો તેને જોટલું મધ ભેર્યું કરવા, આઠરે ઉડતાળીસ હજાર માઈલની મુસાફરી કરતી પડે છે. વધારે આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે, જુન માસ કે જે વખતે ફળ, ફુલાદિ ધિરેમાંથી કસ ખેંચવાનો પુકંગ મળે છે તે વખતે મધમાખ એટલું ઝડપથી કામ કરે છે કે મધપુડો મધથી ભરી નાંખવાને સધળી માખીઓ મળીને તેમને પૂરી અને ચંદ્ર વચ્ચેના ૨,૩૭,૧૦૦ માઈલના અંતરથી જમણું ચાલવું પડે છે. આ દીસાળે ૧૦ ક્વાર્ટ (૨૧ ગેલન) મધ એકઠું કરવા એક દર મધમાખીને ૪,૭૫,૨૦૦ (ચોણાંપાંચ લાખ અને બસો) માઈલ જોટલું અંતર કાપવું પડે છે! ૧૫૫ લાખ માઈલની મુસાફરી તથા પરીનાલું પરિણામ એક મનુષ્ય ચોડા દહાડામાં ચોડા આઠા ખર્ચો ઉઠાવી નાંખે છે!

ચામડીનાં “ સમ્પેટ્રીટ્યુટ ” ની શોધ—શીશોરેશીવા (અમેરીકા) ની માઉંદ સીનાઇની દોરપીટલના યે. મેક્સ રોઝરે દાલમાં કરી છે. હજી સુધી ગળી મપતી અધવા કાપી લીધેલી ચામડીને ડેશલે નવી ચામડી તેજ અથવા મીઠા માલુસના ચીરના ઓળા ઉપયોગી લાગેમાંથી લેવાનોજ ઉપાય છે. નવું નાક કરવા સારૂ કપાળની ચામડી ચત્રવૈદો કાપે છે અને પછીની ચામડી કપાળ પર ચોટે છે. કપાળ રચા પછી તે મરી જતાં પડેલાં તે ચોટી નેહએ એ નિયમ છે. નહીં તો ચોટની તથા મળી જતી નથી. યે. રોઝરે માનુસની ચામડીની આ. ખટપટજ કાઢી નાંખી છે. તે કટ્ટે છે કે, મરણીનાં ઇંડાની કાટલાંની નીચેની પાતળી તથા લગાડવાથી પણ માલુસને નવી ચામડી તરોંકે તે કામ લાગે છે. તે ખરું જોતાં ખરેખર મધીની ચામડી છે અને માલુસમાં મળી જઈ રહે છે. પોતાની દોરપીટલમાં તેજે એ શોધ અજમાવી નેહ હતી અને તેમાં તે ફોટોમંદ ઉતર્યો છે. આ માટે દરેક પ્રયોગ વખતે અનેક કળન ઇંડાઓના નાશ કરવો પડે છે.

પર પ્રજાઓમાં અગ્નિહાહ—નો પ્રચાર થયો છે. (૧) આઈટન (ઇંગ્લેન્ડ) માં રહેના એક જેપાનીઝ લરકરી અમલદાર, મેજર કુરોકુવા ગઈ તા. ૯ મી જાનેવારીએ મરણ પામ્યો તેને જેપાનીઝ રીવાજ પ્રમાણે બૂમીહાહ ન કરતાં, મુખેથી પદનિ પ્રમાણે અગ્નિહાહ કરવા સારૂ ઇંગ્લેન્ડની “ ગોલ્ડસ” ટ્રીન ” વાળી વીજળીક ભરીથી ભરમ કરનારી રમસાન શુભીમાં લંડનમાં પ્રથમ સાધીને ખાજવામાં આવ્યો હતો. (૨) રથનિઝ “ ટાઇમ્સ ” માં એક પાર્સી ડોહટર પણ એક લંબાણ લેખમાં મુર્તી ચોધને ખવાડ્યાં કે દાટવા કરતાં પેલક તથા આરોગ્ય આદિ દ્રષ્ટિથી સર્વોત્તમ છે એમ સિદ્ધ કરીને કહે છે કે તેની સામે કામલાગ્યાએ તરફથી એજન્ વાંધા લઇ રાખાએમ છે. તે એ કે મુઠું એક વખત બગી જાય તો તેના સંજયમાં એર

દેવાનો કે બીજી રીતે મારી નાંખવાથી આરોપ સિદ્ધ કરવો અશક્ય થઈ પડે છે. તે દાટખ હોય તો પાલાકારનાં ચિન્હ કાયમ રહે. તેનો પ્રત્યુત્તર આપતાં તે ડોક્ટર કહે છે કે “મુઝાં બાળી મુકવા રમ્મ આપતા પહેલાં બધીજ તપાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. આથી એરથી ની પળેલાં મરણનાં પ્રમાણ ઘણે આરો ધટે છે. એર આધારી ની પળેલાં મરણ બાળવા છતાં શોધી કાઢી શકાય તેમ છે. મોરચુ યુગલ વગેરે એરી પદાર્થો ખાવાથી જે મરણ ની પળે છે તે મુકદ્દમે બાળવાથી ની પળેલી રાખમાંથી પણ શોધી શકાય છે. આલોકીયકલ નામનું એર જે કે બાળતી વખતે નાશ થઈ જાય છે પરંતુ તે એર જમીનની અંદર ઘટેલાં મુકદ્દમાંથી પણ કાઢવું મુશ્કેલ છે. (૩) પ્રાચીનકાલમાં યુરોપમાં કમમાં કમ ફેંકે દોઢામાં લાથને અગ્નિદાહ કરવાનો રીવાજ હતો તે દાહમાં અકસ્માતથી ચપલી શોષથી જળાનુ છે. ફેંકે લોઢાની એક પ્રાચીન રમશાન જમીનમાં અવશેષો એટલે ખાતે દાખ લાગ્યાં છે. તેમાં બાળેલાં મૂર્તિઓમાં અવશેષો દાખ લાગ્યાં છે. એ ઉપરાંત લાથ દાટવામાં પણ આવતી હતી. પરંતુ બાળવાનો પણ તેવોજ રીવાજ હતો.

શ્વેતાદારની વધુ શ્રેણી—માંસાહારને દાહ એક નવીન રીતો મળ્યો છે. વોરન બ્રૂમ તથા જેસ બ્રૂમ નામે બે માંસાહારી બ્રાહ્મણોને બોસ્ટનથી સાનફ્રાન્સિસ્કો પંજે માલતા દારવડે યુનીવર્સિટીવાલા પ્રોફેસર ડબ્લી સાર્જન્ટે મોકલ્યા હતા. એ બંનેને એકજ સરખો છેડો કાપવાનો હતો; શુભરે ત્રણેક હપ્તર માધલ હતો. પણ વોરને માર્ગમાં કેવલ વેછેરીઅન આહાર તથા જેસે માંસાહાર ખાવાનો હતો. આ અખતરો વેછેરીઅન વોરનની તરફેણમાં ઉતાર્યો છે અને તેના બાધ જેસે કણલ કીધું છે કે માંસાહારથી જમવા આદ્યથમ બે જણ કલાક તો તેને દીક લાગતું હતું પણ તેના બાધ વોરન કરતાં તે જલ્દી યાદી જતો, જ્યારે વેછેરીઅન વોરન ઉવડા મુશી બધવાન રહ્યો હતો.

કાગડાઓ—કેટલાં પારસીને સાર કહે છે કે તે પોતેજ કાગડા ખાય છે અને એમ કહેતાં રમખાણ ભગી થોળાબરખી સર થાય છે. મધુ હવે એ જનનરને ખાવાની ભલામણ પ્રોફેસર ગણશે કાધી છે. તે નામચીન ઉરતારે અસ્તોદાન સમજાય છે કે કુમશી વપના કોઝાં પકડી બરાબર મસાલા સહિત જે પકાવીને ખાધા હોય તો તેના જેવું સ્વાદદાર મિથાન. બીજું નથી અને વડી તે બહુ પુષ્ટિકારક પ્રોત્તર છે. આ “વજનદાર અક્ષતમંદ” દલીલ મુજબ વર્તી દેન્સાર્યાઓ શાગડો શીકાર કરવા લાગ્યા છે.—અપદ્ધપાત (સૂત.)

માંસાહારી પણ એજ માંસ કેમ ખયાલી શકે છે—તેનું કારણ શોષવા જર્મન સાયેંટીસ્ટ—પ્રોફેસરો—જુરીપન અને યર યંયાયા છે. સ્વશાયથી માંસાહારી પણ એનાં વધુ (લીવર) માં, યરીરમાં ઉત્પન્ન થતું અને માંસ ખાવાથી વિશેષારે ઉત્પન્ન થતું અનેક રોગોનાં મૂલ કારણુ રૂપ “ યુરીક એસીડ ” કહેવો નાશ કરવાની રીતિ, મનુષ્ય તથા અન્ય વનસ્પતિ-હારી પ્રાણીઓનાં વધુ કરતાં ૧૦ થી ૧૫ ઘણી વિશેષ છે. માંસાહારીનું લીવર જ આ પ્રમાણે શ્વેતાદારીઓથી ભિન્ન પ્રકૃતિનું છે. આ પરથી એ વિદ્વાન પ્રોફેસરો એવા અનુમાન ઉપર આવે છે કે, જ્યાંની પ્રિટિ બાલુએ મુકતાં, માણસે માંસ ભોજન કેવલ સ્વર્ગ્ય અને સાવનની કલિથી પણ કરવું ન જોઇએ. માંસાહારીઓમાં યુરીક એસીડ તત્વ સારીરમાં વધી જતાં તેથી અનેક રોગોનાં ભોગ યેધ પડે છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

કાળા કોલસાથી પાણીની શુદ્ધિ—અધુનિક સમયમાં દેશવણી પામ્યાનું અભિમાન ધરાવતા ધણી સત્તજનો, - કુષ અથવા કુષપાક ઇત્યાદિ પ્રવાહી પદાર્થોમાં ફેટલાક વિચારશીલ મનુષ્યોનું કોલસાના દુકડા નાંખવાનું કાર્ય વહેમનું જ પરિણામ (વહેમ જનનજ) અને છે, પરંતુ વસ્તુતઃ એમ માનવામાં કારણ કોલસા નાંખવાના પ્રયોજન સંબંધી અજ્ઞાન, એ છે. ઉપરની ઉક્તિના સમર્થનને માટે એક પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનના લેખમાંથી થેહું અવતરણ આપીશું:—

“ કોલસાના દુકડા નાંખવાથી તેમાં રહેલી કુર્મધ કણુવારમાં દુર ગાય છે. ત્યારે કુર્મ અથવા એવાજ પ્રવાહી દ્રવ્યો અતિશય તાપથી અથવા વધુ વખત રહેવાથી ખૂબી જવાની અણીપર હોય ત્યારે તેમને સ્વચ્છ અને પથ્ય રાખવાને માટે (ખનાવવા માટે) સહેલી અને સું નંદી રીત એવી છે કે સાધારણ લીજુના પરિમાણના કોલસાના દુકડા, તે પદાર્થવાળા વાસણમાં તે પ્રવાહી પદાર્થ ઉઠાંગતી વેળાએ નાંખવા. ” ઉપરથી “ શ્રીભાગ ” ના લેખકથી નીચલા અંતુમાત પર આવ્યા વગર રહેવાનું નથી.

“ અને આપણે જાણવાની જરૂર છે કે આપણા જીવિના સમયથી “ નજર ન લોગે ” એવા મીપથી ધણી ખરા પ્રવાહી પદાર્થોમાં કોલસાના દુકડા નાંખવામાં આવે છે, તેમાં શાસ્ત્રીય (Scientific) નિયમે સંબંધી આપણા જીવિનું જ્ઞાનજ કારણભૂતજ છે. સાધારણ રીતે આપણા જીવિ આ શાસ્ત્રીય કારણના જ્ઞાનને લીધેજ એવી રીતે વર્તતા દના અને આ સંપ્રદાય (Dootrine) પણ ખીલ બધા સંપ્રદાયોની સાથે તેમના વખતથી અધુના ઉતરી આવેલા છે. આપણા જીવિના ફેટલાક કાર્યોનાં કારણો આપણે જાણવાને ઇચ્છા અથવા ઇચ્છાના ન રાખવાથી, એ કારણો સંબંધી આપણું અજ્ઞાન વધતું અને વખતના વહેવાની સાથે આપણે તેમના ફેટલાક સત્ય સંપ્રદાયોની પણ સાથે લાંબી ઉઠાવવા મંડ્યા. તદ્વત આ કોલસાના વિષયે પણ ખરા શાસ્ત્રીય કારણને આપણે “ વહેમ (Superstition) નું પદ અર્પવાણામાં છીએ. ” કોલસાથી પ્રવાહી દ્રવ્ય સ્વચ્છ તથા પથ્ય થાય છે, તેના અનુભવમાં હાલની વનજીવિના પ્રત્યક્ષ સુધરેલા દાખલો છે, જેમાં પાણી કોલસા ભરેલા વાસણમાંથી પણ પસાર કરવામાં આવે છે; અને તેમ કરવાથી કોલસા પાણીની અંદર અપથ્ય તથા કુર્મધ મલેજ દરી લે છે અને જળ સ્વચ્છ તથા શુદ્ધ બને છે.

વિલક્ષણ દર્શો તથા તેના ખુલાસા:— ‘ વેધ’ કદપતર’ માં એક વેધ પૂછેલા ફેટલાક વિલક્ષણ દર્શોનાં પાંચ દાખલા હમે એક ગત અંકમાં આપ્યા દતા. તેના ખુલાસાં એ પત્રના ગતિક- માં એક જે લેખકોએ લખી મોકલ્યો છે. તેના; સાર એ છે કે જ્ઞને કાદવામાં કોડે ઉભરી રહે છે અને ગા દીવસ આગમ રહે છે તે દર મુદતજ થી રહેવાય. અને મેસેરીયા શીવાય બીજું મુદતજય દર નથી. તેની અંદર તે હોણી બોધ્યે. (૨) રવિવારેજ યતા મર્ગ, ખાલક મૃત્યુ આદિનું કારણ નિષ્ક્રિયતાજ જ છે. તે મૃતવસ્તુદીરીથી વાળી દશે. (૩) વાંદર સર્પ આદિ જન્મી મરી ગયાં તે કાંઈ ખરેખાર વાંદર આદિ અમાદુરી પ્રભ નથી, પરંતુ ખાલકની માત્ર તેને કાંઈક બળતી આવતી આકૃતિ છે, અને તેનું કારણ મર્ગ અપકવ હોવાથી અને પુરતો ખીલવા પહેલાં જન્મ થવાથી કદાપાપલ પ્રાપ્ત થવાનું છે. (૪) વિધવાનું પેટ મોટું હોવા છતાં મર્ગ નથી, પણ કુદો છે અને સ્તનમાં કુષ આદી છે. તેનું કારણ મનની હોંસ. હવાદિ. ભાગણી દરી. “ રંપુરીયસ મેગનસી ” અર્થાત મનોવિભારને. સધને. મર્ગવતી થતું તે પણ હોય.

અખૂટ

કોવત આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૪૫૫ ૧ ના રૂપિયા ૧.

તદ્વન પનરપતીની જ બનાવટ હોવાથી ઠાક પણ જાતની પડેજ
પાળતી પડતી નથી.

કુદરતી આદેલી કમતાકાતને' લખી સુશક્તી થોડા જ દિવસોમાં
સદંતર નાણુક છેડે છે.

અખૂટ કોવત આપવાનું અખૂટ સાધન છે, ફક્ત સાફ લાવે છે
પાચનશક્તિને સુધારે છે અને રમરશક્તિને વધારે છે.

ત્રીસ વર્ષો થયાં વધારે વધારે મળતી ફોલ્ડ અને લાખો સદિ.
શારો એની દીર્ઘિના મજબૂત સ્તંભો છે.

વૈવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાનોની જરૂર્યાદ થતી હાંદગીને સુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોનાં માર્ગ પચિશ્ચામનો આનેદુષ્ણ
ચિતાર આપી આરોગ્ય અને દિત્તિનો ખરો રસ્તો બતાવનાર આ
પુસ્તકની જૂદી જૂદી દસ લાખોમાં મળી આવે સુધી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાંચકોમાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે આજેજ પત્ર લખી તે મંગાવી લ્યો. જેમ તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વૈવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & BROS.

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Des to call the attention of the public to their large, choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns Carved and Silverware, Presentation articles of every description and an unique of Indian and English mounted Jewellery

209 Shark Monon Street, Bombay, Telephone No

હાલમાં રોકવાં પડે છે. અને દાદી રાખવી તથા કાપવી એ પણ દરજ્જાં જેવા એક દુનર થઈ પડ્યો છે. તેના અનેક નિયમો અને ઉપનિયમો રચાયા છે. અને પાતળા તથા જડા માણસોએ, આચ્છી તથા પુષ્કળ ઉગવાળી દાદીવાળી માણસોએ, જડા તથા તળા વાળવાળા માણસોએ, એ બેદો છતાં, તથા એ બેદને પ્યાનમાં લઇને કેવી કેવી જુદી જુદી મતની દાદી રખાવવી તેના પણ નિર્ણય ત્યાંના જુદિંમોન હાલમાં (આ બે રાખ્દો પરસ્પર વિદે છે એમ કાઢ્યે ધારણ નહી) એ કરી રાખ્યો છે.

હાલમાં તેનો અર્થ હાલમાં ફક્ત વાળ મુંડી નાંખવાનો પચાર એવો કરવામાં આવે છે. તેનો મૂલ અર્થ તો 'હાલમુંડ' કર્તવ્ય બોતાં તેની વાખ્યા આપમાણે હોવી જોઈએ. "શરીરના બાહ્યની રક્ષાં તથા શ્રુગાર કરવાની વિદ્યાં તથા દુનર" 'ટાઇનેટ' માત્રનો તેમાં સમાવેશ થાય છે એવંચા ધંધો જોઈએ. દાદી એ શરીરના અમુક અંગ ઉપર ઉગતો ગુચ્છ છે, અને તેની રક્ષાં કરવામાં તથા તેને સુંદર બનાવવામાં, અનેક જાતો પોતાતું મંદાય તથા માન પ્રાચીનકાલથી મોનતી આવી છે. હીંદુ મહા જાતિમાં માત્ર શિષ્યોજ એક ધર્મ તરીકે દાદી રાખે છે. રજપૂતો તથા રજપૂતાના મારવાડીઓ આદિ જાતો પણ તે ધારણ કરે છે. પરંતુ તેનું પ્રયોજન શોભા, અથવા પુરપાવન પ્રદર્શન વિશેષ છે. શીષ્યોનાં તો રૂપની આજ્ઞા છે કે નખ કંપાવવા નહીં તેમજ એ કદાપિ તેઓએ મુંડાવવા કે કંપાવવા નહીં. મુસલમાનોમાં પણ દાદી રાખવી એ સાધારણ છે. જોકે હાલમાં હીંદુઓમાંથી તે નીકળી ગઈ છે તો પણ પ્રાચીનકાળમાં તે રાખાનો રીવાજ દરી એમ માનવાનાં અનેક કારણો છે. અંજલ તથા શિવ આદિ પ્રાચીનદેવાની જમીયા આપણા જિવામાં આવેછે તેમાં તેમણે દાદી રાખેલી બતાવી હોય છે. જો પ્રાચીનકાળમાં એનો સર્વથા નિષેધ હતો તો એવી કલ્પના અસંભવિત હતી. આખી પૃથ્વીપર પ્રાચીન દાદાં દાદીતુ બહુ માન હતું. તે સંપૂર્ણ પુરુષત્વ વિન્દક તેમ જ સિદ્ધિ રૂપ હતી, કારણ કે ઉચ્ચાચાને તેમજ સ્ત્રીઓને તે હોતી નથી. પાંચાલ દેશમાં જે સ્ત્રીને મૂંઝ કે દાદીના આંકડા જરા પણ પુટે છે તેને લોભા કાંકણ ધારે છે, અને તેને જૂન જેવાજ પરણે છે! એટલુંજ નહીં પણ પુરુષની દાદીનું માન તથા ગૌરવ પણ જેવું તેવું નથી. તેના રૂપાંગમે તેમ કરવા એ મહા અમાન દાદી ઉગાડતા દેશમાં સમજવામાં આવે છે. પ્રાચીનકાલના રોમન લોકો દાદી રાખતાને દેશની રાજસભાના સભ્યો (સેનેટરો) પોતાની જુવંતી દાદી માટે જેવા તેવા અભિમાની હોતા. બ્યારે ઉત્તર તરફના ગ્રીકો જગતીઓએ (જે થી સંદીમાં) રોમ, ઉપર હુમલો થી ત્યારે રોમન પાર્લામેન્ટમાં સેનેટરો નિસેક કાંક મૂર્તિ પેઠે દિગ્ગમ્ય જેવાં જોશીજ રેલાં તો, એ તે જગતી ગ્રીકોએ રાજસભામાં પ્રવેશ કીધા. તો પણ કાંક પણ દાદીદાર સેનેટર દાદીયાધુ નહીં. જડભરત જેવા દિગ્ગમ્યદાને આમ જોઇને દાદી વગરનાં ગ્રીકો પોતે દિગ્ગમ્ય તથા માધ્યમ્યકિત થયા. તે પુતળાંઓ સુ અને કાંક છે તે વિરે ગ્રીકોને ચંકા થઈ. તથા એ શંકાસંમોધાન સાથે એક સેનેટરની જરા દાદી હલાવી જોઇ. જુદની સંતિ રૂપ મૂર્તિમાંથી મળિ જયો. દાદીને હાથ અંશકાર હરામખોરને પેલાંએ સંપાટો 'ચોદી કોરવો' આ માટે તે પ્રાણુને ભોગ આપવો પડ્યો, પરંતુ અપમાનનો આંશદ જરામ આપેલા હોવાના સતોય સેન તે મૂવો. હાલકાને રાજા જોન જ્યારે ઇ. સ. ૧૧૮૫ માં આંપરેડની મુલાકાતે ગયો, તરે તેણે કેટલાક ઉમરા-

જરા સીન્નેની પેઠે વાળનાર કુદ્દ, જોડણમનો રાગ લીધોપોલક હતો. મુરોપમાં દવે ધંધું દાદી રાખે છે, પરંતુ તે આછી અને ક્તરાવેલી. ફ્રેંચ લોકો વળી ખાસ દબનીજ. પ્રિકોલુ તથા અલીધાર ઘાટની દાદી રાખે છે, જે “ ફ્રેંચ બીપડને ” નામે પ્રસિદ્ધ છે. જો આપણા દબમો તેવી વગર રીંખે બનાવવા જાય તો દાદીને બદલે ખડીયા કે દાંડી જેવું ઠાંછક વેતરી આપે. ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત સાહ્યક રાજ્યના પ્રેમીડટા થયા છે તે સથળા દાદીવાળાજ હતા. ફ્રાન્સમાં ઇંગ્લાંડના જેવો દાદી મુજ મુડાવવાનો રીવાજ ખંડુ અસાધારણ છે. ફક્ત ફ્રેંચ નાટકકર્તાજ તે મુડાવે છે. ઇંગ્લાંડની હોટલોમાં ‘ વેટર ’ નો નોકરી કરનારા ફ્રેંચમેનોને જ્યારે ૧૯૦૦ માં સંખ્યાતાની નીચાની તરીકે મુજ મુડાવવા હોટલના માસીકોએ હુકમ કરીધો ત્યારે તેઓને તેથી એવું ‘ ખોડું ’ લાગ્યું હતું કે તેઓએ હજાજ પાડી હતી ।

રોમન કંથલીકા.

રોમન કંથલીક પંથના ધર્મ ગુરુઓ ધણું ખરું દાદી તેમજ મુજ બન્ને બોડાવીનાંખે છે. તે મહાપંથના ધર્મોપદેશ પોપો પણ બે સદી થયાં સારૂ સપાટજ મુખ રાખે છે, પરંતુ જોયા ખીસ્તી ધર્મના પરદેશીમાં પ્રચાર કરવાનું કામ કરે છે તેઓ તો તે “ પ્રભાવ પાડવા સાર ” ધારણ કરે છે । એ પંથના મંડોના જુદા જુદા નિયમો છે. “ ડોમીનીકન ” મંડના ધર્મગુરુઓ દાદી મુજ ઉતારાવે છે ત્યારે ફ્રેન્સીસ્કન મંડવાળાઓ (આજ એ મહાપંથના બે સાથી મોટા તથા મુખ્ય “ ઓર્ડરો ” છે) તે ઉગારે છે. પરંતુ મુડાવું તો સામંતુંજ; એક નદી, એ નિવમને તો અધાજ માન આપે છે. દાદો મુડાવી તો મુજ પણ મુડાવવીજ પડે. માત્ર ડાન્મેથીયા (ઓરડ્રીવાનો એક ભાગ) નાજ રોમન કંથલીક પાદરીઓને અપવાદ તરીકે કેવળ મુજ ધારણ કરવાની ખાસ પરવાનગી આપવામાં આવી છે, અને તે પરવાનગીનું કારણ ત્યાંની પ્રજાની તાકુબી (પ્રેમયુક્તિસ) તથા ચહેરાના બીજા કાંઈ જાનના દેખાવ પ્રતિનો સખત વિરોધ છે.

ઇંગ્લાંડની દેશન.

ઇંગ્લાંડમાં એક વખત એવો હતો કે જ્યારે રમથુ ધારણ કરવી એ દેશન હતી, રાણી એલીઝાબેથના સમયના જે પ્રખ્યાત રાજ દરબારીઓની તરવીર હજી જોવામાં આવે છે તે સથળા દાદીવાળા જોવામાં આવે છે. તેના ઉપર એક તરફ દબમો તથા બીજી તરફ પરવારતાઓ પુષ્કળ સમય વ્યતીત કરતા. દાદીને તેઓ સુગંધથી ભરીને સુગંધિત કરતા, તેમાં પાઉડર નાખતા, અને કાંસકી વગેરેથી તેને અનેક રીતે ઝોળાતા, વાળતા તથા આંકડાદાર બનાવતા. રાજ જોસના વખતમાં પણ તે ધારણ કરવાનો રીવાજ હતો. તે પછી રાજ ચાર્લ્સે તેમાં ફેરફાર કરીધો, એટલે અનુકરણ કરનારી પ્રજાએ પણ તેમ કરીધું. રામનું અનુકરણ કોણ નથી કરતું ? જોવાનનો મહારાજ દાદી રાખે છે તેથી સથળા મોટા અમલદારોને પણ તે થોડી ધણી રાખવી પડે છે. અને રાણી એનના વખતથી તો દાદી રાખવાની નીકળીજ ગઇ છે. ૧૮૪૦ માં આ રંગમાં જરા ભંગ થયો હતો. તે વર્ષમાં રેડીક્લ પક્ષનો મી. મુન્ટ્રા નામનો સમાસદ પાર્લામેન્ટમાં દાખલ થયો. તેણે આખી દાદી રખાવી હતી જેથી તેણે મહાસભાના અભિપ્રિન કાપવાનો ભંગ કરીધો, તેનો અપરાધ કરીધો તથા તેનું અપમાન કરીધું એવો આક્ષેપ ધણીક સમાસદોએ મુક્યો હતો. જાનવરોના પ્રખ્યાત ચીતારા જોમ્સ વોર્ડે (ઇ. સ. ૧૮૫૬માં મરણ પામ્યો) પણ જગતની પરવા ન કરતાં આખી અંજી સુદ દાદી રખાવી હતી. તે સારું તેમાં પર દિશના મહાર થયા સાચાં. પોલી છોડી,

તેણે કદાચ પકડી અને જાનવરો પર લાડો આપવાનું મુકતવી રાખી. મનુષ્યો પર આપ્યું. મિત્રો પાડવાને બદલે તેણે પવિત્ર દાદીના ભયભ્રમમાં એક ચોપાનું પ્રયત્ન કર્યું, જેમાં ૧૮ ફરીસેથી તેણે સિદ્ધ કર્યું કે, હુનરપ્રિય તેમજ જગતકર્તાને દાદી પ્રિય છે । હવે ઇંગ્લેન્ડના ઉચ્ચ મધ્ય વર્ગમાં દાદી માન નહીં પણ મુજ મુકતવાનું પણ સાધારણ થઈ પડ્યું છે, અને કહે છે કે, નાટકના ફિનિશ રીતે બહુમુશાબસના પાત્રો પ્રજાપ્રિય હોવાથીજ, બહુમુશાબસ પણ તેની સગે પ્રજાપ્રિય થયા પામ્યું છે. લશ્કરીઓને હોડ મુકવાની મના છે તેને શરણ થયું પડે છે તે માટે ઘણા બહુ દસગીર છે. ઘણું ખર્ચ બેરીસ્ટરો તો હમેશા મુજનું બચીદાન આપે છે. રાજદારીઓ તથા વર્તમાનપત્રકારો પણ સામાન્ય રીતે શાસ્ત્ર સૂતકનું પ્રાપ્ત કરે છે. આપણા ઉપરા આપરી બે વાઘસરોયો લોડ કર્જન અને લોડ, દાર્દ્રીજ મુજ વગરનાજ છે. માન દાદીવાળો તો હાખના વખનમાં એકજ દોતો અને તે વચસ્વી ન્યાયપ્રિય રવ. લોડ રીપન હોતો. તે રોમન કેથલીક હોતો, ઇંગ્લેન્ડનો વડો પ્રધાન મી. એસ્કવીથ પણ મુજ રાખતો નથી. લોડ મોક્ષી પણ તેમજ કરે છે એક અઘણિ પૂર્વે બેરીસ્ટર તથા બીજે વર્તમાનપત્રકાર દ્વારા પિતાપુત્ર ચોખ્ખાઈના પણ તેના હેઠ કરે છે. મી. લોઈડ-એન્જ તથા મી. બાર્ડર મુજના શોખીન છે. લોડ કાચરના પ્રખ્યાત વ્યાકાશ તેમનું ચિત્ર જોનારાની આંખ આંચળી તરી આવે છે. કોનન વેડીયો કરતાં લીબરલ રાજદારીઓમાં મુજ આપવાનો રીવાજ કાંઈક વિશેષ જગામાં આવે છે. વિદ્વાન તથા ભુવિધથી કામ લેનારા વ્યક્તિઓમાં મુજનું નિકરન કરવાની વૃત્તિ વિશેષ જગામાં આવે છે. પરંતુ તે કાંઈ સ્થાપિત નિયમ છે એમ કોઈએ સમજવાનું નથી. વિદ્યાપ્રિયો નિર્લેપક ઉપાધિના નિકરક હોય છે એ નિયમને પરિણામેજ વિદ્યાનાં વિશેષ ગ્રામી લીબરલમાં દાદી મુજનો નાશ થતપ્રિય કોન્ઝર્વેટીવો કરતાં વિશેષ થયેલા જગામાં આવે છે.

સાફ શું ?

આ વાંચીને કદાચ દરેક વાંચનાર મનમાં સુઝારો કે માટે કરવું શું ? ના અબી કે નહીં ? તેની સંતોષકારક સલાહ આપવી હમારા સામર્થ્યની બહાર છે. એકંદરે એ બાજત એટલી નિર્ણય છે કે, તેપર બહુ મંજીર વિચાર કરવાની જરૂર નથી. જો શોમાની દ્રષ્ટિથી જોઈશું તો તો, આ તથા મુજવાળા પુરુષનેજ શોમાલમાન ગણવાના સંસ્કાર જનમથી પડી ગયા હોવાથી, બહુમુશાબસ કદરૂપાજ ગણવા પડશે. મુજમાં કુદરતી શોમા છે એમ તો માની રાજાશેજ નહીં. તેમ હોત તો મુજવાળી સ્ત્રી સોયો ખુબસુરત ગણાતે. વળી મુજ વગરના હોકરો જેવો સુંદર ભાગે છે તેવો તે મુજ આવતાં લાગતો નથી. તે કુદરતોજ તે મહાત્મા પડતો તથા ચંદ્ર શુદ્ધમાંથી વદમાં જતો લાગે છે. પરંતુ મુજવાળા પુખ્ત વયના પુરુષોમાં મુજ વગરનાને કદરૂપો ગણવાની આપણી આંખને ટેવ પડી ગઈ છે. હવે પૂર્વ કાચમાં જ્યારે દાદી સર્વજન હતી ત્યારે દાદી વગરના જે દ્રષ્ટિથી સરાસર કદરૂપા લાગતા તેજ દ્રષ્ટિથી હવે મુજ વગરના કદરૂપા લાગે છે. હવે દાદી વાળા વધારે સુંદર લાગે છે એમ લોકો માનતા નથી-આંખ પણ તે વાત કશું કરતી નથી ? શા માટે ? એટલાજ માટે કે દાદીમાં સુંદરતાના સંખ્યુત આદર્શો પણ કરવાનાં સંસ્કાર પડી ગયા નથી. આપણું મનજ નહીં પણ આંખ પણ ટેવની ઘસ છે. જો સંસ્કાર કાંઈ એકંદર હુટ્ટો નહીં. ને નથી હુટ્ટા ત્યાં સુધી તે સ્વયં મનીનેજ ચાલવું પડશે. તે હુટ્ટાને જુલો નહીં પરંતુ પેદાઓ જોઈશું. તેથી હવે એક નિયમ તરીકે કહીશું કે શોમાની દ્રષ્ટિથી તો મુજ મુકવાની એ

હાનિકારક છે' પરંતુ બીજી દ્રષ્ટિ પણ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. બીજી દ્રષ્ટિ તે સગવડ છે. શોભા શીત્રાય તેના કશો ઉપયોગ નથી તેની કેલ્ચિના પાડશે નહીં. તેના વાળ જાડ, તાચુનાં તથા તં-
જાતાં દુઃખ આપે એવા છે. હરહમિશ સદૃ ન રાખે તો તેમાં મેમ' લક્ષવાનો તથા મેગના જર્-
તુઓ પ્રવેશ થવાનો પણ ભય છે. તેથી જો તેને દાદી સાથે વિદાય કરવામાં આવે તો કોઈ
ખાસ વાંધા જેવું તો નથી. આરોગ્યવિદ્યાની દ્રષ્ટિથી તો તે ઉત્તમ છે. પરંતુ આપણાં સંસ્કૃ-
તિની તે વિરુદ્ધ છે. એટલુંજ નહીં હિંતુ આપણા પુરુષવના અભિમાનને પણ એ મુશ્કેલી
અપમાનકારક છે. એ ધર્મસંક્રામાં એકજ નિયંત્રકજી હમને સૂઝે છે અને તે એ છે કે જેને જેમ
શવે તેમ કરે ! તેમાં કાંઈએ વાંધા લેવા નહીં !!

વનસ્પતિ રાજ્યના ચમત્કારો.

(લેખક:—રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, બી. એ. બી. એસ સી.)

(૧)

પ્રિય પાઠકગણ !

વનસ્પતિ તો આ કળાદુષ્પ દેશમાં ધણીએ જોઈ હશે, પણ કોઈ દિવસ વિચાર કર્યો છે કે એની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને ક્ષયના નિયમોનું સંશોધન કરી આધુનિક પાશ્ચાત્ય પ્રજા અને પ્રાચીન ગ્રામીણ પ્રજાએ અનેક-સામો ઉદ્ઘાટ્યો છે ? ખાત્રી છે, માફ કરશો, કે આપમાંના ધણ-
જ ચોક્કસ એ સંબંધમાં કંઈ પણ વિચાર કર્યો હોય ! ધણીનું શાસ્ત્રો અપાંચીન અને પ્રાચીન વિષયનું જ્ઞાન, ધણી 'વળન' અમારા જાપાનના સર્વે શાસ્ત્રીમાં કુશળ હતા એટલું કહેવામાંજ સ-
માપ્ત થઈ જાય છે. તેમના જેટલી કુશળતા કોઈ પ્રજાએ આવાપિ પધેત મેળવી નથી, અને
અનેક પ્રવૃત્તિઓ પણ મેળવી શકશે નહીં, આનાં વચનોના ઉદ્ઘાટમાંજ સર્વજ દેખાય છે. અક્ષ-
પત્ત દ્વાર દાસે ન્યાં ન્યાં પશ્ચિમની પ્રજાએ ભૌતિક શાસ્ત્રીમાં કોષિલા જ્ઞાનના વધારા તરફ ઓ-
પણા દેશીયોનું ચિત્ત આકર્ષાયું છે ખરું. પણ હજી તે જોઈએ તેવું નથી. જરૂરી સાધનોના
અભાવથી ઉત્સાહ મંદ થાય છે ખરો, પણ આપની સામાન્ય કહેવન " મન હોય તો ગળવે
ભય " પ્રમાણે આપણું મન પશ્ચિમના દુનિવર ઉદ્યોગ અને જ્ઞાન તરફ ખરોબર વળ્યું, તો જેમ
જાપાને અર્ધી સદી કરતાં ઓછી મુદતમાં જેટલું કરી જતાવ્યું છે તેથી વધારે તો કહાય નહીં
પણ તેટલુંજે કરી સમીપ એમાં કંઈજ રાક નથી.

આ સાંસ્કૃતિક અધીશતિનાં આંધારિતંત્રનાં પ્રસ્તુત સમયમાં આપણા પ્રાચીન અર્થોગિ કેળ-
વેલું અને મેળવેલું વનસ્પતિ વિજ્ઞાનું જ્ઞાન અત્યારે લુપ્તપ્રાયજ છે. એટલે ગમે એટલું સ્વદેશ-
ભિમાન હોવા છતાં સશોક હૃદયે પણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ મેળવેલું, કેળવેલું અને શોધેલું જ-
રાખર જમીને પચાવીએ તોએ બહુ સાદું. વનસ્પતિવર્ણનોનાં અંગ્રેજી વસ્ત્રો વાંચતી વખતે
ન્યારે એવું જાણવામાં આવે છે કે વિજ્ઞાપનમાં થોડા અંગ્રેજ વિદ્વાને મહાપ્રત્યેષર, કે વાલ-
કેશ્વર કે આસામ કે હિમાચલ ઉપર રહ વનસ્પતિ ઉગે છે ને પણ જાણે કે વળી તે કયા કા-
મમાં આવે છે, તે જાણે છે એટલુંજ નહીં પણ હિંદુસ્તાનની વનસ્પતિ ઉપર તેઓ પ્રસ્તુત

લજે છે ત્યારે એ વિદ્યાના અભ્યાસ ઉપર તેમને કેટલો શોખ, ઉત્સાહ અને કેયાં સારા સાધનો તેમની પાસે હશે એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન યદ્યપિ છે. જોયી ઉદ્ધુ' આપણા દેશના વિદ્વાનો અને અવિદ્વાનો, સાધનવાળા શ્રીમતો અને સાધન વિનાના ગરીબો પોતાનાં ફળીયામાં ઉગેલી વનસ્પતિને પણ ભાગ્યેજ ઓળખતા હશે ! ને ઓળખવાની દરકાર પણ ભાગ્યેજ કરતા હશે ! આશુ' ઓછા ખેતી વાત નથી. ! !

હાલના પ્રાચીન વિદ્વાનોની માફક પ્રાચીન આર્ય વિદ્વાનો પણ 'વનસ્પતિની શોધોળ' કરતા, તેના ગુણ દોષ તપાસતા, નવી જાણવાથી વનસ્પતિ નોંધી લેતા અને એ ધારણ ઉપર શોધ ઓળ આગળ ચલાવતા હતા. આ હકીકત આપણા વૈદક ઋષો ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. એક અંગ્રેજ વિદ્વાન આ દેશમાં આવી વનસ્પતિની ધણી શોધોળ કરી આખા પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનની તમામ વનસ્પતિનો વ્યવહાર અભ્યાસ કરી આપણને શીખામણ આપે છે કે:-

By natives of India alone can Botanical science be pursued in India with the same success which has attended the efforts in this direction of Europeans in Europe. x x x x x x x

Perhaps there are not half a dozen men in this Presidency, who could go into any ordinary Ghant jungle and tell its trees and plants by their leaves alone..... It will be a day of real progress in India, which sees the educated Brahmin going forth into that jungle to learn deeper lessons from it, than even the most elaborate of Soma sacrifices can teach him, "in a spirit of love and of sound mind;" and he may perhaps find that many a despised dweller in its recesses has a knowledge of its plants and animals, and of other things besides, which he and all his educated fellow-country-men would do well to respect and utilize. The great Moanstanuart Elphinstone was found late in life attentive-ly sitting amid students, to learn to the last whatever was to be learnt; and India will be great, in what constitutes true greatness, when her greatest men are not ashamed to do the like.

અર્થ:- "યુરોપમાં યુરોપીયનોએ વનસ્પતિ રાસમાં પ્રયત્ન કરીને જેટલી કુશળતા મેળવી છે તેટલીજ કુશળતા હિંદુસ્તાનમાં પણ તે દેશના પત્નીઓજ મેળવી શકે એમ છે..... હાલનો કદાચ, મા-તના એકાદાં જગતમાં જઈ પાંદડાં ઉપરથીજ વનસ્પતિ ઓળખી શકે એવા અર્થો ડગલ સખસો મળવા પણ સુરેલ પડશે..... પણ હિંદુસ્તાનના ખરેખરા ગુપ્તાનેતા બનત ત્યારેજ આવેશે કહેવાશે કે, જ્યારે કેળવાયેલા બ્રાહ્મણ સોમયજ્ઞોની લાંબી લાંબી કિચાટી મજાત જ્ઞાનને બદલે, જગતમાં જઈ વનસ્પતિ વિદ્યાની શોધ ઓળ કરી, તેનાં કરતાં વધારે ઉંડાં સ્ફરચનો જોઈ પ્રેમથી અને પદ્મ હુલિથી મેળવતો પડશે. ત્યાં અને એવું બાન થશે કે તે જગતમાં ઉડાણમાં રહેતા અને પિકકારપાત્ર ગણતા લોકોને વનસ્પતિ, માણી, અને બીજા જાણતેલું જ્ઞાન તેને અને બીજા કેળવણીવાળાઓને પણ માન આપવા લાયક અને ઉપયોગી યદ્યપિ એવું છે. છેક યદ્યપિ પણ તે મહાન માઉન્ટન્સડુઅર્ડ એક્સપ્લોરેટન વિદ્યાપ્રિયોની નેરે બેરી નેટડુ શીખવા યોગ્ય હોય તે શીખવા તત્પર રહેતો હોય અને જ્યારે હિંદુસ્તાનના મોટામાં મોટા માણસો પણ એના જેવુંજ કરશે ત્યારે આર્યાવર્ત ખરેખરી ઉન્નતિએ પહોંચેશે. ગણુરો—"

આ વાંકયો ધણું કીમતી છે. તે દરેક દેશે, નાંતિ ઇંગ્લેન્ડનાર સમગ્રને હાથમાં કે તાન સખવાં થટે છે. વિદ્વાનો મોઢ લાગવો એ ન્દાની સુની વાન નથી અને લાગ્યો એટલે ગમે એટલી અડચણ હોવા છતાં વિદ્યારૂઢિ કરવામાં ઘડપણ કે મોટપણુનો અર્થ રહેતો નથી. ધારું છું કે આટલું વિવેચન, કે પછી ઇષ્ટક કહો, (એ કે હું ઇષ્ટક આપના યોગ્ય નથી) મારા દેશ બં-ધુઓની સુસ્તી ઉઠાડવામાં, ખોટી નિયતિની કંદાસનો ત્યાગ કરાવવામાં પુરુષ છે; માટે હવે પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવીએ.

મનુષ્યોનાં જેવાં વિવિધ પ્રકારના રાજ્યો છે, તેવાંજ ઇતર પ્રાણીઓનાં અને વનસ્પતિનાં પણ રાજ્યો છે. આ રાજ્યો વિરાળ છે. એનો સંપૂર્ણ અસ્વાસ એક મનુષ્ય છંદગીમાં ચઇ રોકે એવો નથી. મોટે એના વિવિધ વિલાગો કરવામાં આગ્યા છે. એ જુદા જુદા વિલાગોમાં જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદી જુદી વખતે વધારા કર્યા કીધા છે. અને આપણે હેતુ સમગ્ર વનસ્પતિ રાજ્ય કે વિદ્યાનું વર્ણન કરવાનો નથી; પણ કેટલીક જાણવા જોગ હકીકતોની સંક્ષિપ્ત નોંધ કરવાનો છે. સંક્ષિપ્ત નોંધ વાંચવાથી પણ પુરુષાંદ મળી શકે એમ નથી. આ રાજ્ય બીલ-કુત્ર વ્યવહાર (Practical) છે. જંગમમાં કે જાગમાં કે શાળામાં વનસ્પતિઓનાં જિન્ન જિન્ન અંગોનો તપાસ સૂક્ષ્મદર્શક વંચ વડે કરી એવાથી જે આનંદ મળે છે, અને નવું નવું જાણવાનો જે ઉત્સાહ થાય છે, તે આનંદ અને ને ઉત્સાહ આ મારા હૃદ લેખથી કદિ ઘણ શકવાનો નથી. છતાં સામાન્ય માન્યતા અને શાસ્ત્રીય માન્યતામાં કેટલો તફાવત છે, એટલુંજ જણાય તોયે મારો ઉદ્દેશ સફળ થયેલો સમજીશ. અને તેથી શાસ્ત્રીય અવગણન તરફ આપણાં લોભાની અભિપ્રયી ધરો એમ ધારી રાકારો.

વનસ્પતિ અને જંતુ કે પ્રાણીમાં શો બેદ છે, એવું ટુંકમાં વર્ણન કરીએ તો એવું કહી શકાય કે વનસ્પતિ બહારના ખનિજ દ્રવ્ય, પાણી, વાયુ, કાર્બોનીક એસીડ ગેસ ઇલાદિમાંથી પોતાને જોંધ્યે તે પદાર્થ એથી લઇ પોતાના શરીરનું પેપણ કરે છે; પરંતુ પ્રાણી એમ કરી શકતાં નથી. પ્રાણીઓ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે પોતાને જોંધના પદાર્થ વનસ્પતિ પાસેથી લે છે. એટલે વનસ્પતિ કાયા યોગ્યતા તત્ત્વમાંથી પોતાનો જોંધનો યોગ્ય ઉત્પન્ન કરી લે છે, અને પ્રાણીઓ વનસ્પતિ પાસેથી તૈયાર માસ એળવે છે. છતાં કેટલીક વનસ્પતિ પ્રાણીઓની માફક તૈયાર માસ ખાતી અને તે વળી માંસ જેવી વસ્તુ ખાતી માલુમ પડી છે, અને કેટલાંક પ્રાણી એવાં માલુમ પડ્યાં છે કે જે સામાન્ય વનસ્પતિની માફક સાદાં તત્ત્વમાંથી જોંધતો યોગ્ય બનાવી શકે છે. એ ઉપરથી એ હુક્કડી કહે છે કે એ જે વચ્ચનો બેદ કેટલીક વખત અનિનો નથી પણ વધતાં યોગ્ય વિકાસનોજ હોય છે; એટલે અમુક સૈન્દ્રિય પદાર્થને પ્રાણી કહેવું કે વનસ્પતિ કહેવી તેનો નિર્ણય થઇ શકે એમ નથી."

આપણે એ નિર્ણય કરવાની અને જરૂર નથી કે વસ્તુનાં વનસ્પતિ આતે પ્રાણીમાં બેદ છે કે નહીં; પણ જ્યારે આપણે મનુષ્યને માંસ ખાવાની મના કરીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે માંસ લક્ષણ અશાસ્ત્રીય છે, ત્યારે માંસ લક્ષણ કરનારી, વિચિત્ર ગિરોધાવાસ-યુક્ત વનસ્પતિઓ કયી છે તે જાણવું જરૂર છે.

* અને એવી જરૂરમજ ન થતી જોઇશે કે હું માંસલક્ષણનો પક્ષકાર છું. માંસ-

વાંચનાર આશ્ચર્ય તો પામશે કે માંસલક્ષણ કરનારી વર્ગી વનસ્પતિ દુનિયામાં થી હશે? હા હાહ, 'થાય' છે; અને તે વર્ગી હિંદુસ્તાનમાં પણ શાય છે. એ કંઈ અમેરિકા કે યુરોપ તરફનો ગપગોળો નથી. અત્યાર સુધીમાં આજીજી 'વોડી' વનસ્પતિઓ જણાયેલી છે તેના આ વખત માત્ર નામ આપીયું-સૂર્યશિશિર; માખી પકડવાની જાળ તથા સાંપડો- (Venus flytrap); આસેન્દ્રા ભાંડા, સ્થાડી વનસ્પતિ, (Bladder Wort) ઘડા વનસ્પતિ (Pitcher plant) લેરી (sarracenin)

(અપૂર્ણ)

ભગવાન (ભાષ્યકાર) શંકરાચાર્યનું જીવન ચરિત્ર.

Western people can hardly imagine a personality like that of Shankaracharya. In the course of a few years to have nominated the founders of no less than ten great religious orders of which four have fully retained their prestige to the present day; to have acquired such a mass of Sanskrit learning as to create a distinct philosophy and impress himself on the scholarly imagination of India is a pre-eminence that twelve hundred years have not sufficed to shake. -The late *Sicamino Nivedita*.

અર્થ:-શંકરાચાર્ય જેવા વ્યક્તિની કલ્પના પણ પાશ્ચાત્ય લોકો કલિનાથી કરી શકશે. આ મહાન ધાર્મિક સમૂહો-જેમાંના આદે તો અઘણિપર્યંત પોતાની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ રીતે સાચવી રાખી છે. તેની યોગ્ય વર્ષોમાં સ્થાપના કરી શકવી; એટલી બધી સંસ્કૃત વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી શકવી કે જેથી એ સ્વતંત્ર ફીક્સુરી ઉત્પન્ન થાય અને આર્યવર્તના વિદ્વાનોનાં ચિત્ત ઉપર પોતા વિશે છાપ પડે એ-એક એવી વિશેષ બાબત છે કે જે બારસો વર્ષ વ્યતીત થઈ નવા છતાં ડગમગી નથી- સ્વ. સ્વામિની ભગિની નિવેદિતા (મીસ માર્કેટ નોબલ)

પ્રાતઃસ્મરણીય ભગવાન કૃષ્ણચંદ્ર પછી ભગવાન આલક્યશંકરાચાર્ય આર્યવર્તનાં નિરંસક દ સાથી મહાન ધર્માચાર્ય છે. એ મહા પુરુષ આર્યવર્તના ઉચ્ચતર કાડીના વિદ્વાન અને વિચારશીલ ધર્મપ્રેમીઓના એક બહુ મોટા ભાગનાં ચિત્તના મળા બારસો વરસ થવાં ઉત્તર ધ્રુવ સમાન છે. એ સન્યાસીઓના રાજનીતિ દિશામાં સાંપ્રત વિદ્વાત પ્રાંતજો તેમજ અન્યો પોતાના વિચાર અને આરથાના વલ્લભોનાં લગર નાંખે છે અને પકાપ કહે છે. અચ્ચીન, એવા પુરુષમાં કાંઈક અદ્ભુત આકર્ષકતા હોવી જોઈએ, નહીં તો વિદ્વાનો જેઓ સ્વભાવે તો વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વમતાવજ્ઞાનના પ્રેમી હોય છે, તેઓ એ સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વતંત્ર સ્વમતોના ત્યાગ કરીને, શંકરાચાર્યને મધ્ય ત્રિંદુ તરીકે સ્વીકારીને તેની આસપાસના 'વર્તુલની લીટીના' પરમાણુ ગાત્ર બનવા કદાપિ કશુંક ના થાય. શંકરાચાર્યમાં એવું 'પશ્ચિમ' આંધુનારી શી

લક્ષણ અનેક રીતે દોષયુક્ત છે, અને તે ઉપર " સત્ય " ના ખાસ પ્રલમ્બો ભરાય છે. મારા વિચાર પણ માંસાહાર વિરોધી છે.

દેવી શક્તિએ હતી ? એઓ કાશ્યુ. હાથ, શું કીધું, કેમ કીધું, ક્યારે કીધું, કેળાં કીધું એ પ્રશ્નો કુદરતી રીતે જાણાયા, હૃદયમાં ઉઠે છે અને તેનો સંસેપમાં ઉત્તર આપવાનો, તેનું આ જીવન ચરિત્ર એક ક્ષુદ્ર પ્રવાસ છે.

ભગવાન શંકરાચાર્યનાં જીવન વિષે ઓક શીસ્તુક સુકત્રાત્રી પેદે, કમનગ્રીએ, બહુ થોડું જણાવું છે. તેમના વિષે થોડુંજ નિશ્ચિત છે. તેમની ઉત્પત્તિ, જન્મતિથિ ઇત્યાદિ અનેક બાબતો પણ અનિશ્ચિત અને તકરારમાં પડેલી છે. જે મૂલ લેખો છે તેમાં અસંભવિત તથા અત્યુક્તિથી ભરેલી તેમજ સ્પષ્ટ પદ્ધતિ અથવા સ્પષ્ટ નિર્દા-રૂપના પાસથી ખરડાવતી વાતોનું એટલું બહુ મિશ્રણ છે, અને તેની શુંય પણ એટલી બધી વળી ગઇ છે કે ખરું એટું પારખી કાઢવું બહુ મુશ્કેલ લાગ પડ્યું છે. તેમનાં જીવન પર પ્રભાસ પાડનારા મૂળ પ્રયો, જે સત્તા સમાન ગણાઈ શકે, તે માધ્વચાર્ય (વિદ્યારણ્ય) જ્ઞાનદગિરિ, ચિદ્વિદ્યાસ તથા સ્વામી સદાનંદનાં “ શંકર વિચરો ” છે. તે ઉપરાંત રકષ પુરાણના નવમા અંશનું પ્રકરણ છે. શંકરમતના વિરોધી અને માધ્વ મતના પદ્ધતિના પંચિત નારાયણચાર્ય કૃત મધ્વ વિન્ય તથા મધ્વ મંજરીમાં પણ શંકરાચાર્ય વિષે કથન છે. તે પ્રયોપરથી એટલી તેમનાં જીવનની શુંખજા શંકરની મૂર્તિનાં ઝાંખા પણ ઓગળી શકાય એટલાં સાફ દર્શન કમાવે છે.

શંકરની જન્મતિથિ તથા જન્મસ્થાન.

ઈતકથા પ્રમાણે ભગવાન શંકરાચાર્યનો જન્મ કામ્પીન-શારતર દેહે લાગન ઉપર આવેલા અલદોષ નામના દેહે શેશનથી ૭ માસજ કુર આવેલા કલાડી નામના ગામમાં થયો હતો. શંકરનો શિષ્ય જ્ઞાનદગિરિ કહે છે કે તેમનો જન્મ સિંદ્ધારમમાં થયો હતો. પરંતુ તે મટે તેના શીવાય બીજાનું પ્રમાણ નથી. શંકરાચાર્ય જાતે નંજુરી જાણ્યું હા, કે જે નંજુરીઓમાં હજી પણ કૌથી મોટાજ લાઇ પડવાનો અને બીજા લાઇઓ નેર જાતી ઓઓને એમને એમજ શખી બેસવાનો અતિ વિચિત્ર ધારો પ્રવર્તે છે. નીચુરની પડોશમાં હજી પણ શંકરાચાર્યના માનું પક્ષનું વંશજ કુટુંબ વિદ્યમાન છે, તે “ પતુર પનાઇ ઇલ્લમ ” તરફ ઓળખાય છે. અને શંકરની માતાના કુટુંબ તરીકે તેને કણ્ણગમાં આખું મત્તગાર એકમત છે. જે રથને તેમની માતાના દેહને દાઢ કર્યો હતો તે રથય પણ દજી જાણ્યોને આંગળી કરી દેખાડવામાં આવે છે. શંકર કલાડી મત્તગારને અને નંજુરી જાણ્યું ઉપજાતિને હોવાનું એક સખગ પ્રમાણ, દિમાલપમાં આવેલા બદિકાકમના નારાયણનાં દેવાલયનો પૂજારી હપેશાં શંકરનોજ જ્ઞાનનો મત્તગારી નંજુરીજ નીમવામાં આવે છે એ છે. શંકરના સખયી એ શીવાજ છે, અને શંકરનો એ દેવાલય સાયનો સંબધ પ્રખ્યાત છે. તપોધનની નિમલ્ક તેની જ્ઞાનમાંથીજ કરવામાં આવે છે. તે શંકરની જ્ઞાન તથા જન્મસ્થાન સૂચવે છે.

શંકરનો કલ્પેલો ચમત્કારિક જન્મ-અમહાર.

શંકરના જન્મસ્થાન કલાડીમાં એક અમહાર હતું. અમહાર તે શું ? નીચકંઠ કહે છે કે, અગ્રં પ્રાહ્મણમોજનં તદર્થં હિયંતે રાજધાનાન્ પૂચ્ય કિયંતે તે શેશાદયઃ। અર્થાત્ એનર વગેરે રાજધાનમાંયો રાજાઓ તરફથી આપવામાં આવેલું જાણ્યું ભોજન મારેનું (વિધર્થ) દાન. તારાનાથ ચાર્યરપતિ કહે છે કે, મુચ્ચુલાદાયુત્તમલ્લચારિણે.દેવ્યં ક્ષત્રાદિ અર્થાત્ શુક્રકથા આવે.

લા બ્રહ્મચારીને (રાગ તરફથી) દાનમાં આપેલા થોડાં ક્ષેત્ર આદિ. આવી રાગચોની વિદ્યા-પોષકતાનો અગ્રદારની સરેથા એક રમરણુ રથેલ છે. હજુ પણ દેશમાં સઘળે રથળે બ્રાહ્મણોની ઉપજવિકાનું તે સાધન છે, અને વડીચોની ઉપજવિકાનું પણ બ્રાહ્મણો તે વિષે કહ્યો કરતા હોવાથી એક ઉપસાધન છે—જે કે હવે તેને વિદ્યા સંચે લેવાદેવા નથી. હવે તો બ્રાહ્મણો તેનો અગ્રહાર એવો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરતાજ નથી. અધરજ કહે છે. કનાડીમાં પણ એક અગ્રહાર હતું, જે પડોશના એક રાજા રાજાશીખરે રચાવું હતું. શંકર વિજયમાંના કથન પ્રમાણે તો આ રાગને એક રાત્રીએ શિવે સ્વપ્ન આપ્યું. દેખીની રીતે એ સમયમાં શિવજી સ્વપ્નમાં હાજના શ્રષ્ઠ અને અશ્રદ્ધાલુ સમય કરતાં પોતાની મુઝા ધંધી વધારે દર્શાવતા હતા. રાગને તેમણે સ્વપ્ન આપ્યું કે તેઓ તેના રાજનગરની પડોશ (કનાડી) માં સ્વપ્ન ઉપનન થયલા લિંગ રૂપે સાક્ષાત્ પ્રગટ થયા છે. ભાવિકે રાગને નવીન લિંગની સ્થાપનાથી શિવાસય બંધાવવામાં નિષ્ફળ ન કીધા. અને તે સાથે દેરાજવના પૂજારી બ્રાહ્મણોનાં પોષણાર્થે અમુક જમીન પણ અગ્રહાર તરીકે દાન કીધી. એ પૂજારીઓમાં એક બ્રાહ્મણ નામે વિદ્યાધિરાજ હશે. શિવજી તેનો એકનો એક પુત્ર હતો. શિવજી પણ ત્યાંજ ઉછર્યો, ભણ્યો અને પરણ્યો. પરંતુ તેના ગૃહસ્થ આશ્રમ દીર્ઘ કાલ સુધી દુષ્કિતન થયો. અપુત્રતાનું દંપતીએ પુત્રના આશીર્વાદ સાર શિવની બહુ જલ્દી પ્રાર્થના કરી. “શંકર વિજય” ગ્રંથ આપણને ખાત્રી આપે છે કે, તેને પરિણામે મહાદેવનું હૃદય આખરે પીચળ્યું. એજ સમયે, અકસ્માત્પી કે કરમાત્પી, મહાદેવની મુલાકાને દેવતાઓ, સનાતન ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા શિવ જી પ્રયાસ કરવા માગતા હતા તે વિષે પૂછપરછ કરવા આવ્યા હતા. શિવે તથા દેવોએ એવો નિશ્ચય કીધો કે સનાતન વેદધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા શિવજીની અપુત્રતા પાળીને પુત્રને આશીર્વાદ આપવો. શિવે શંકરની માતાની પ્રાર્થનાને તથાસ્તુનો વરદાન આપ્યો અને શંકરે આ તેજોજ સિદ્ધ કરેલા મયાવી જગતમાં પ્રવેશ કીધો. પ્રાચીનકાલના પ્રત્યેક મહાપુરુષની આગળ પાછળ અનેક અમલકારિક દંતકથાઓની ઘટનાનો શ્રંગર તેના શિષ્યો લખાવેજ છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ એમ છે. ઇસુ ખ્રીસ્ત, શાર્લમેન, માર્ટિન લુથર એ સઘળાઓ વિશે એવી અસંભવિત દંતકથાઓ લેખના ઉત્સાહી પ્રશસકોએ લખી છે. નવા ધર્મસંસ્થાપક માનને એ માન મળે છે. જરથોસ્ત, મહમદ અને યુધ્ધ વિશે પણ એવી અસંખ્ય અસંભવનીય (miraculous) વાર્તાઓ ગ્રંથલિખિત થઈ છે. આ સઘળામાં લક્ષમાં રાખવા જોય એકજ બાબત છે અને તે એકે, અમુક પુરુષ મહાપુરુષ તરીકે પુરતો પ્રખ્યાત થયા પછીજ, વિશેષાંશે તે મરણુ પામવા પછી, તેના અનુયાયીઓની કલ્પના શક્તિ નિરંકુશ ચઢીજ તેનો વધારો થાય છે. શંકર જેવા મહાપુરુષનું જીવન એવા ચમત્કારિ વગર રહે તોજ તે ચમત્કાર! વિદ્યારણ કહે છે કે, શિવે શિવજીની પાળીને વરદાન આપતાં પહેલાં હમેશાં સ્વપ્ન દ્વારા નિદ્રા દરમ્યાન પૂછ્યું કે તારે અનેક પુત્રો જોઈએ તો તો મૂર્ખજ મળશે. પરંતુ તેજરની જોઈએ તો તો એકજ મળશે. અને પણ અસ્પાધ્યુની થશે. માતાએ એકજ પરંતુ તાંઓમાં ચંદ્ર સમાન એવી પુત્રનું વરદાન માંગ્યું ને શંકર તેને મળ્યો.

(પણ આનંદમિત્રી ખીજીજ કથા કહે છે. તેનાં પણ તો શંકર ચિદંબરમ્માં જન્મવાનો છે, તેના કથન પ્રમાણે; તો શંકર પિતાના વીર્ધથી ઉપનન થયોજ નહોતો, પરંતુ ભગ-

માન ઇસુ ખ્રીસ્ત પેઠે ઉત્પન્ન થયો હતો. ચિદંબરમાં એક પવિત્ર આદ્ય પોતાની પવિત્ર મા-દેવી ત્રી સાથે રહેતો હતો. પતિએ સન્યસન લીધા પછી તેની પત્ની ચિદંબરમાં દેવી સેવામાં જ તક્લીફ રહી. તેથી દેવે પ્રસન્ન થઈને તેને ગર્ભધારિણી રીતે ગર્ભવતી કરી ! શંકરના નિર્દેશ સંખેડા મહિમંજરી ગ્રંથમાં શંકરના જન્મની આપેલી વાત ઉપસા ચમત્કારના આધાર પડેલીજ ઉપગમવેલી લાગે છે. મહિમંજરીકાર કહે છે કે, કાશ્મીરી એક આદ્યથી વિધવાએ વૈધવ્ય ધર્મનો ત્યાગ કર્યો, જેથી તેને ગર્ભ રેતો અને જો પુત્ર જન્મે તો શંકર હતો. હજી પણ મલગારના અનેક લાગોમાં એવી લોકવાયકા પ્રચલિત છે કે, એક દહાડો અનેક સૌમાગવતી યુવતી સ્ત્રીઓ સાથે એક યુવતી આદ્યથી વિધવા, કાશ્મી ગામના મુદાદેવનાં દરબારે ગઈ. તે સ્ત્રીઓએ સ્વભાવ પ્રમાણે પુત્રની પ્રાર્થના કરી. નિર્દોષ વિધવાએ પણ તેમનું જોઈ તે પ્રાર્થના કરી, અને બેળાતાણે તે પ્રાર્થના સ્વીકારી ! પરિણામે શંકરનો જન્મ થયો. આ વાર્તા મહિમંજરીકારના કથનનો પડઢો માત્ર લાગે છે. પરંતુ શંકરાચાર્યની મહત્તાનો આધાર અને કેટલું મહાપુરુષની મહત્તાનો આધાર તેની મહત્તા ગમે તેવા વર્ગ ઉપર, કે તેના પિતાની જન્મ જાતિ ઉપર રહેતો નથી. મહાપુરુષોના જન્મ તથા મરણના પ્રશ્નમાં વિવશશ્રુતા તથા અદ્ભુતના હોવાની ઈચ્છા તેના અત્યુસાદી અનુયાયી શિષ્યોમાં હોય છે. માતા પિતાના સંબંધથી પુત્રના યત્ના જન્મના નિયમને તેમના મહા ગુરુનો જન્મ પણ આધીન રહે એ તેમને બહુ શુક લાગે છે. વિના સંબંધના સૃષ્ટિનિયમથી વિરૂદ્ધ જન્મભંગ તેણે તેની કીર્તિ માને છે. ઇસુ ખ્રીસ્તનો જન્મ તેની માતા મરીયમ (Mary) નાં લગ્ન ભેસર નામના સુધાર સાથે થયો નથી પૂર્વે અર્થાત્ કુમારવસ્થામાં તે ગર્ભવતી થઈ. એ ખ્રીસ્તી દંતકથા પણ શિષ્યોની શુદ્ધ ભક્તિની દીક્ષા છે ! શંકરના સંબંધમાં કદાચ ખરું એ હશે કે તેના પિતાએ ગર્ભ સ્થાપના કરી પછી તે પુત્રના જન્મની પૂર્વે તેના દેહાંત થયો હશે ! શંકરના પિતા દેહાંત પછીના જન્મને લીધે ઉપરોક્ત અસંભવિત, અને પ્રક્ષિપ્ત વાર્તાનો જન્મ થયો હશે; અને મિત્રો તેમજ યજુઓએ તે વાતને પોત પોતાને ફચતી રીતે તેને મરડેલી મચડેલી દેખાડ આપે છે.

જન્મનિધિ

શંકરના જન્મનો સંવત્સર તેનાં સ્થવ કરતાં પણ વધારે અનિશ્ચિત છે ! માધવના ગ્રંથમાં શંકરની જન્મોત્તરી સુધ્ધાં આપી છે ! પરંતુ તે બહુ પાછગની અને બતાવરી છે એ બતાવવા એટલુંજ કહેવું બસ છે કે, ગમની જન્મોત્તરીનીજ તે નક્ક છે ! જન્મ સમય નિશ્ચિત કરવા કેટલોક આધાર છે ખરે. જુગેરી માના તેઓજ સ્થાપક હતા એ નિર્ણય છે. તેના ગુરુ પરંપરાની દીપ પણ મળે છે. અસહી પછીના શંકરાચાર્ય સંસાર ધાડણ કરનારા જુગેરી માના આચાર્યોનો ક્રમ તથા નામ તો વિશ્વાસપાત્ર છે. પરંતુ આ ધર્મરાજઓએ કેટલા વર્ષે રાજ્ય કીધું તે સંબંધી અનેક ગપાપટકો છે. દાખલા તરીકે, શંકરના ઉત્તરાધિકારી સુરેશ્વરાચાર્ય વિષે લખ્યું છે કે તે સાતસો વર્ષ સુધી ગુરુથાને હતો ! પરંતુ એ સ્થાપના જન્મ-વિક્રમની આઠમી સદીને ઉડે થયેલા કલા છે. તેથી શંકરનો જન્મ, ખ્રેસ્તિય મેસસ મુસરે ઇ. સ. ૭૮૮ માં થયેલા કલા છે, તે એકંદર ખરેખર ગણવો જોઈએ. સ્વ ન્યાયમૂર્તિ તૈશંગ આદિ કેટલાક વિદ્વાનો શંકરનો જન્મ ખ્રીસ્તી ૬ દી સદીને અંતે થયેલા માને છે. શ્રી તૈશંગનું પ્રમાણ એ છે કે શંકરકૃત શારીરિક સૂત્રભાષ્યમાં પૂર્વવર્ગનાં નામના એક બાહ રાજા વિષે ઉલ્લેખ છે, અને

પૂર્ણ વર્ષો ફેલી સદીના અંતમાં થઈ ગયો હતો. કેટલાક તો ઇ. સ. ની હજારો વર્ષો પૂર્વે શંકર થઈ જવાની વાતો કરે છે. પરંતુ વિદ્વાનો તો તેઓ ફેલી વા. ૮ માં સદીના અંતમાં જ થઈ ગયલા હોવા બેધએ એવા મતના છે. ખીજા મત માટે પ્રમાણ નથી. ઉરુદુ, પ્રમાણો તેવા મતની વિરૂદ્ધ છે.

શંકરાચાર્યનું શિક્ષણ.

શંકરાચાર્યને આશ્વાવસ્થામાં શિક્ષણ આપવાનો પ્રારંભ થયો હતો. અને તેઓ આશ્વાધારણ પ્રતિભાવાનુ બુદ્ધિના છે તે તરતજ પ્રદર્શિત થયું હતું. સાતમે વર્ષે તેને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવવાની સામગ્રી તૈયાર હતી, એવામાં પિતાને દેહાંત થવાથી તે વિધિ થઈ શક્યો નહોતો. અને માતાએ તે પાછગથી કરાવ્યો હતો. બાદ વેદવેદાંગના અધ્યયન માટે તેને મોકલવામાં આવ્યો. કોની પાસે તે સ્પષ્ટ નથી. શંકરના દિગ્વિજયના કાર્યોમાં કહે છે કે શંકર વેદાદિ સકલ શાસ્ત્રોમાં એ ત્રણ વર્ષમાંજ પારંગત થયા હતા ! અને આઠ વર્ષની વયે તે બહુ પ્રગાધી પણ હતા ! જ્યેષ્ઠજી નહો પણ કન્યાપિતાઓ, એ બાલક સ્નાનક બ્રહ્મચારીને પોતાની પુત્રી વરાવવા પ્રપંચી કરવા મંડી પડ્યા. આ વચનેનો અનાદર તો નહો પરંતુ ઉદાર અર્થ કરવાનો છે. તેનું તાત્પર્ય એજ હોઈ શકે કે શંકરની બુદ્ધિ અકાશ પરિપક્વ હશે, તેથી પ્રમાણમાં અલ્પ કાલમાં તેમણે પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો હતો. (અપૂર્ણ.)

વતંમાન સમયમાં વિદ્યા તથા અન્ય પુણ્યકાર્યોથી ધનદાનનો ફોટો જવાલામુખી.

સર્વેવામેય જ્ઞાનાર્થ પ્રસન્નવાન વિદિષ્યન્તે અર્થાન્ “ સર્વે જ્ઞાનોમાં સાચ જ્ઞાનનું દાન સર્વે તમ છે ” એ મતવાક્ય તે સૌથી વિશેષ બંધનદારમાં અવિતાર્ય આ દેશમાં યુષ્કિરના અને વિક્રમના સમય પછી વધુ હોય તે તે ક્યા માસમાં છે કે અનેક ધનાઢય જુદરથો અને રાજ્યોસીઓએ ગયા હી સેગર-જનેવાદીમાં વિદ્યાદાન અર્થે લાખોમાં દાન કર્યા છે. હોંદુઓ પ્રમાણેને મિધાન્ન આપવા શીશ્ય ખીજામાં દાન આપવાનું શીખ્યા નથીએ આક્રોષને છુટા છુટા પ્રતિભામાં થયલા દાનનાં નિર્ગન સમાચારોનાં ચુંકી કાઢેલા અને માયા રૂપે પોતપોતા સમગ્ર ધરવાળા કૃત્તા સમાન છે. વિશેષ સ્મરણ શમ્ભુ કે ગયા વર્ષમાં વિદ્યાર્થી દાન કરનારા દાનેશ્વરીઓ, સર સામ્રાટ જે. કેવીડ, સર પસંનજી ત્રિકમજી, તેમજ મુંબઈના લક્ષ્મણ સાયના નાઈટો અને બેરોનેટોને નામદાર રાજેનરાદે નાઈટ વા બેરોનેટની પદવી વિદ્યા સાર લાખેનું દાન આપવાથીજ આપી છે. સર હીરાજીરાદા ઝેલા તથા સર ઉદ્યાદીમ રતીમજીરાદાએ પાનું નાઈ તો મનડું દાન આ દેશમાં વિદ્યાની ઉન્નતિ કરવા આપ્યું છે. સરકારને ખાસ સિદ્ધાન્તદાન પર સૌથી વધુ પ્રેમ છે તે તેને કપાધિઓ સાર ચુંકી કાઢેલા પાત્રો પદવી સિદ્ધ થાય છે.

૧. કુજેરીમકના શંકરાચાર્યનું ૨. ૨ લાખનું દાન—પંડિતમાં પ્રથમ શંકરાચાર્ય આવે છે. આજ શંકરાચાર્ય આચાર્યની ૪ શિષ્યોમાં સ્થાપિત આર વિદ્યાપેદાનાં સૌથી પ્રથમ તથા મુખ્ય કુજેરી મકના વતંમાન શંકરાચાર્ય ૩. ૨ લાખને અર્થે માઈસોના રાજ્યનાર બેંગ્લોર ખાતે સંસ્કૃત મંદાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી છે. તેની સ્થાપનાની દિવા મહાસંમરપતિએ કરી હતી. ગયાં આજ કુજેરી દાન લેવાનું.

શીખેલા આચાર્યો પણ દાન કરતાં શીખે ત્યારે બાલકામલકાથી આશા રહે છે ! આ વિદ્યાલયનું મહાન તદ્દન પાલનું બંધાયું છે, અને તેનો હોલ ૧૦૦ ફુટ X ૫૦ ફુટ જેટલો વિશાળ છે. સાથે લાઠીયો પણ છે. વિદ્યાર્થી આશ્રમ પણ કંપાઈમાં બાંધ્યું છે.

હાંદુ યુનીવર્સિટીમાં લાખોનું દાન—હાંદુ યુનીવર્સિટીમાં દાનપાત્રમાં લાખોની રકમ ગઈ નીચ છે. દુર્ભાગના મહારાજા જેમણે ૫ લાખ આપ્યા છે, તેમની સાથે એક બીજા પ્રખ્યાત વડાદાર મહારાજા (વીકાનેરના) જેણે ૫ લાખ આપ્યા છે. કલકત્તામાં ગયા માસના મધ્યમાં મળેલી સભામાં એ રત્નપુત્ર મહારાજા પ્રમુખ થયા હતા. તેમણે યુનીવર્સિટીને રૂ. ૪,૩૬,૦૦૦ આપ્યા છે. દુર્ભાગના મહારાજાએ મુસ્લમાન યુનીવર્સિટીને આરબીવાદ આપીને રૂ. ૨૦,૦૦૦ આપવાની આજ્ઞા આપીને હાંદુ યુનીવર્સિટીને રૂ. ૫,૦૦૦ આપવાની કરેલી સભ્યતાના પ્રત્યુત્તરમાં આપવાની પ્રવિણા કરી છે. ‘ યોગેસિદ્ધિસ્ટ ’ (મનેવરી-મદ્રાસ) માં ‘ વોચ-ટાવર ’ના યેજમાં તાજેતુની મોટીસ એનીબીસ્ટ કહે છે કે મુબાદિના પ્રખ્યાત ઉદાર ભાઈઓ મેસર્સ ધર્મસી અને નરેન્દ્રભાઈ મેસરસ મેસરસ હાંદુ યુનીવર્સિટીને રૂ. ૧ લાખ આપવાનું હું મુંબઈમાં હતી ત્યારે વચન આપ્યું હતું.

કારણમાં બીકાનેરના મહારાજાના પ્રધાનપદ હેઠળ મનેવરીની અંતે મળેલી સભામાં તે મહારાજાનાં સેલ્ફીએ મહારાજાએ પણ રૂ. ૧ લાખ આપ્યા હતા. કારણની સભામાં કુલ રૂ. ૨ લાખ ૮૪ હજાર થયા હતા, ત્યારે કલકત્તાની સભામાં રૂ. ૮ લાખ થયા હતા. સાથી મોટી રકમ આપનારાઓમાં બાલુ મોટીયરે રૂ. ૧ લાખ, તથા તાજેતુના મહાન અત્યાર સુધી દાન લેનારા મહાન પણ દાન આપના થયા છે જેમ બાલુ અબ્દુલ્લાહ તથા આશાનલકા છે-રૂ. ૧૦ લાખ, આપ્યા હતા. દુબુઆનાં વિદ્યારા મહારાજાએ રૂ. ૧ લાખ આપ્યા છે અને વિરોધમાં વચન આપ્યું છે કે તેમનો પુત્ર યોગા વખતમાં ગાદીએ આવતાં બીજા બે લાખ તે પુત્ર આપશે. અત્યાર સુધી ફંદમાં આસરે હેસી લાખ રૂપિયા થયા છે. ટેકુડેરાન રત્નપુતાનાના રાનગોમાં ફંદે છે.

ગુરુકુલને દાન—અહ તા. ૩૦ મી ફેબ્રુઆરી માસેલના નામદાર મહારાજાને હરદ્વાર ગુરુકુલની ખાસ મુલાકાત લીધી હતી. સાથે યોગજ બીકાનેરના દાન, અને ધણે સાહે પોતાક પદેથી હતા. તેમણે ને નેચું તેથી તેઓ અતિ પ્રસન્ન થયા હતા અને એ સંદેશને રૂ. ૫૦૦ દાન કર્યા હતા. મધુરા ગુરુકુલને જેમ પંજાબી આર્થ સમાજનું હરદ્વાર ગુરુકુલ છે તેમ સંયુક્ત પ્રતિભા સમાજનું છે-ફંદાના ખાદશી હાલમાં મધુરા પવિત્ર તથા મુંદરના રથવ હોવાથી લઈ જનામાં આવ્યું છે. મધુરા સમાજના ગયા વાર્ષિકોસવ પ્રસંગે તે ગુરુકુલ આદિ મઠે રૂ. ૧૨,૦૦૦ અપીટ કરતાં મળ્યા હતા. હંદાવના પ્રખ્યાત વૈષ્ણવ કુંવર મહેન્દ્રભાઈ મધુરા ગુરુકુલ સદ ધણી મોટી ન્યાયા દાન આપી છે. દેવલાલી ગુરુકુલના ગઈ મહારસંક્રાંતિએ થયેલા બીજા વાર્ષિકોસવ પ્રસંગે આસરે રૂ. ૧૦ હજાર દાનમાં મળ્યા હતા, તથા ૧૦ નેવા બ્રહ્મચારીઓ દાખલ કરવાનો કાવ થયો હતો. નરેન્દ્રભાઈ કન્યા મહાવિદ્યાલયના વાર્ષિકોસવ પ્રસંગે રૂ. ૧૩,૦૦૦ મળ્યા હતા. રસમાં કન્યા ગુરુકુલ સ્થાપના મઠે રૂ. ૧,૨૦,૦૦૦ ની નંબીર ત્યાંના એક ઉદાર શૂદ્રરે આપી છે. ત્રયાગમાં મુસલમાન કન્યાઓનાં શિક્ષણ અર્થે ત્યાંની દાહ કોઈના બંદન ઓ. મી. નરીસકરભાઈ હુસેને રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦ ફેજવારીની અંતે મહાન ક્રોધા હતા.

કેનેડીયનોની હીંદીઓ અત્યેના દાન ને દાન-કેનેડાના ટોરોન્ટો શહેરના વતનીઓએ કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય ખંધત ઉપર ઉચ્ચ કેળવણી આપવા મા. રા. સર શરદાસ જેનરલના તથા રા. સરમણીકરી જેનરાની આગેવાની હેઠળ સ્થાપેલી નેશનલ “ કાઉન્સલ ઓફ વેન્યુકેશન ” ને રૂ. ૨૫ લાખ, કલકત્તામાં તેની વડી એલિસ સ્થાપના સદ મોહલી આપ્યા છે.

એક રાજકોટનીવાસીએ કેળવણી સંબંધે જતાવેલી ઉદારતા—રાજકોટના રંડીરા મી. અમૃતલાલ લીમણ દેસાઈને પોતાને નામે અને તેમના બાપ મી. રંડીરાલ બામજીના નામે દરમી મી. માળી વાડીયા કામના પુણી એન્જીનીયરીંગી કેલેજ અને મુંબઈની આંક મેટ્રીકલ કેલેજમાં

એમજીબીએસએસના અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીને પહેલાને ત્રણ વર્સ માટે રૂ. ૩૫૦ અને બીજાને વાર્ષિક રૂ. ૪૫૦ ની સરકારીય આપવા માટે નામદાર સરકારને રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની રકમ ભેટ કરી છે. સરકારે તે રકમ ઉપકાર સાથે સ્વીકારી છે અને બક્ષીસ કરનાર શુદ્ધરૂપ ઉપર આભારપત્ર પણ લખી મોકલ્યા છે. તે સમસ્ત હાંકુઓ કે હાંકીઓને આ ઉદારતાનો લાભ આપે છે તે તો વિશેષ આનંદ થતો. કેળવણીમાં ન્યાતન્તરી સંકુચિતતા રોજતી લાગતી નથી.

કચ્છમાંડવીમાં રૂ. ૧ લાખની લાટીઆ સમાવત-મોટા રોડ થયાં રોક હંસરાજ હામોદર
ટોપરાગી તરફથી રૂપયા એક લાખના ખર્ચે 'ભાટીઆ બાઈ' કચ્છમાંડવીમાં ખોલવામાં આવ્યું છે. તેના ઉપયોગ માટે હમર નરસી ખેતસીની વિધવા શ્રીમતી કેસરબાઈએ જંગલા સહીત પોતાની સુંદર વીરાજ બગીચા, જે 'મમજા ગામની વાડી' ને નામે ઓળખાય છે તે અર્પણ કર્યું છે.

સ્થાનિક અંગ્રેજો પણ વિદ્યાદાનમાં પાછળ નથી. યુરોપીયન અને એશિયન સ્ત્રીની સંયુક્ત પ્રયત્ન છે તે પરથી યુરોપીયન નામે પ્રસિદ્ધ છે, (અને આસરે ૨ લાખ છે, મેટ્રા બાંગ કલકત્તામાં છે) તથા નબુક વસવાદ કરી રહેલાં એંગ્લો-ઈન્ડિયનોનાં પુત્ર પુત્રીઓનાં તેઓનાં શિક્ષણ માટે પણ ખાસ કરીને પાદરી વર્ગ ખાસ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. હંજાંડમાં તે સાર ખાસ ફંડ (૨૫ લાખ પાઉંડ) ખોલવામાં આવ્યું છે. મખ્યાત વાઇલ્ડે લેડેલાની કંપની-જેની મુખ્યમંત્રી કાપડ વગેરેની દુકાન મુંબઈની સાથી મોટી દુકાન છે, અને કલકત્તામાં તો તેથીએ મોટી છે-ને દુકાનના એક માસીક લંડનમાં રહેતા સર રોબર્ટ લેડેલાએ કલકત્તાની યંગ્મેન્સ ફિસ્ત્રીયન એસોસીએશનને રૂ. ૧૫૫ લાખનો એક ચેક ટપાલથી ખીલી આપ્યો છે (તા. ૫મી ફેબ્રુઆરી). કલકત્તાની શ્રી સ્વચ્છ એન્ડ ઉદાર અંગ્રેજ વ્યાપારીની ઉદારતાથી ચાલે છે. તેણે અંગ્રેજ-વિદ્યાર્થી-ઓના શિક્ષણની ઉપકાર પોતાના ફંડમાં રૂ. ૭૫ લાખ આપ્યા છે !

સર શાપુરજી ભટ્ટચાની રૂપીઆ એક લાખની સમાવત-સર શાપુરજી ભટ્ટચાની ભરજોરજ ભરજોરજ
પોતાની કોમના લાભ માટે રૂપીઆ એક લાખની મોટી સમાવત હમણા કીધી છે. ગરીબ પારસી વીધવાઓ તથા નાવારસ બાળકોનાં સંકટ નીવારણ અર્થે એમણે ત્રામવે કંપનીના રૂ. ૧ લાખની અસલ કૌમતના પ્રેફરન્સ શેરો જેનું વ્યાજ ૬ ટકા ઉપર છે, અને જેના બજાર ભાવ હમણાં રૂપીઆ ૧,૨૦,૦૦૦ નો થવા બધ છે તે પારસી પંચાયતના તરફથીએ ભેટ આપ્યા છે. એ શેરોના વ્યાજમાંથી તરફથીએ ગરીબ પારસી વીધવાઓ તથા નાવારસ બાળકોને ઘણી મદદ આપશે. કેહ હાંકુ શ્રીમંત. સર નાહદાં આવું પત્રક મ કરશે ?

બ્રાહ્મધર્મનો મુંબઈ ઇલાકામાં પ્રચાર-કરવા સાર કલકત્તાની ૨ બહેન ઉપદેશકો રોકયા
તેના પત્રારના ખર્ચે સાર રૂ. ૧ લાખ મુંબઈના એક પ્રસિદ્ધ શુદ્ધરૂપે નનામી રીતે આપવા સ્વીકાર્યું છે. આ દાનથીર શુદ્ધરૂપના નામનું અનુમાન થઈ રહ્યું છે. બ્રહ્મ ઉપદેશકો પણ જ્ઞાનયોગીઓ છે. તેથી દેશને લાભ છે.

ડૉ. સ્ટોલે-જંદૂર (મદ્રાસ ઇલાકા) થયે સી કેળવણી સાર રૂ. ૩૦,૦૦૦ નું દાનમાં દાન કર્યું છે. જુવાન ઓકાએ શું નબુક નેહ્યે ? જુવાન પુરો શું નબુક નેહ્યે ? જુવાન પત્નીએ શું નબુક નેહ્યે ? ૪૫ વર્ષની મધ્યમ વયના પુરો શું નબુક નેહ્યે ? એ નામના ૪ નીતિ બોધક ૧-૧ ડૉક્ટરની કોમતના પ્રત્યયે મથોના કર્તા તરીકે એ અમેરીકન ડૉક્ટર પ્રસિદ્ધ છે.

વ્યાપાર ઉદ્યોગની વિદ્યાની હૉલેન્ડ-રયાપવાની લાગતી મુંબઈ સરકારના અધ્યક્ષ સર જે.ઈ. કલાર્કની ઉલટ ઉલટ હતી. આપણા શ્રીમંત નાગરિક મી. નબમોહનદાસ વર્લ્ડવનદાસે તે હજારો અમલમાં મેલવાની પોતાની બાદશાહી ઉદારતાથી સરવતા કરી આપી છે. અમલવાદમાં સર ચીનુલાલ માધવલાલની રૂ. ૧૫ લાખની મહાન ઉદારતાથી ત્યાં સ્થાપિત થયેલાં સાયન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટનો પાંચો નાંખવાની ક્રિયા પ્રસન્ન બાબજીમાં સાર એકે બહેર કીધું હતું કે રોક નબમોહનદાસે ઔદ્યોગિક જ્ઞાન આપનારી કૉલેજના પ્રેક્ટીસ ૧ પાર સાર રૂ. ૨ લાખ તે + મેર + પોતાના નામથી સંયુક્ત રાખવાની સહેલી સરતે આપવા કર્યું છે. અને રૂ. એન. એન. પદાર્થના દૂસરીએએ પણ સંબંધ મદદ આપવા કર્યું છે. અન્ય

શ્રીમતી પણ આ કોલેજ સિદ્ધ કરવા મી. જ્યોત્સનાદાસનું અનુકરણ કરશે એવી નામદાર ગવર્નરની આશા અર્થ નહીં બધા એની આશા છે. સર જેમ કેળવણીના કામ સાથે શ્રીમતીના વાદ્યોમાંથી ખરે લાખ લાખનાં નેવાંનો વર્ષાદ પડાવ્યો છે ! મી. જ્યોત્સનાદાસને સર જ્યોત્સનાદાસ નાહતના નામથી જોવાવવા સરકાર હચિત પ્રગણ કરશે એમ આશા રાખતી વાજળી છે.

વિદ્યાદાન માટે હાંદીઓએ બહુ કીધું એમ આપણી મેણી સજાવતો છતાં કોઈએ માની લેવાનું નથી. આજે કરતાં આપણે બહુ મુશ્કેલી પડતું પરિમને મુકાવે તો નહીં. રાક હોય તો અમેરિકા સંબંધી નીચલા સપાચાર ઘાંચો:—

“ અમેરિકાના શ્રીમંત અમેરિકનોએ ગયાં વર્ષમાં ફરેલી સજાવતોના બહાર પાડેલા આંકડાઓ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે, લગભગ ૪૫ કરોડ રૂપીયા (૩ કરોડ પાઉંડ) જેટલી રકમ સજાવત કરવામાં તેઓએ ખર્ચો હતો, જેમાં એક કનેક્ટીકટ કલેજી અને રોધવેલ પાછળ બિંદી લાખ - પાઉંડ, ફેરીક હુપુવોડ હોસ્પિટલ માટે આઠ લક્ષ પાઉંડ, બેસક મ્યુસિકેરે જર્નાલીઝમ, મ્યુઝીક અને આર્ટ માટે ૭ લક્ષ પાઉંડ, મીંગ ડેકેટરે કેળવણી અને તબીબી રોધવેલ પાછળ ૭ લક્ષ પાઉંડ, જેમ્સ નોરેટુ દાખતા દોમનો હાંદી રોધી બ્રંડા માટે ચાર લક્ષ પાઉંડ, મીચલ વલેન્સાઇન અને જોનબર્ડ ફરેક હોસ્પિટલો અને સેકેટ નિવાસેણ માટે ચાર ચાર લક્ષ, હેન્ડી બ્રેન્ડ અને મીસીસ સહીનેવેડકાંગ ફરેકામમાં કોલેજ અને સંખેલના કે ત્રણ નણુ લક્ષ, જેકબ શીર આર. એ. લોંગ, મેડીન, એ. એમીઆમર એન્ડ કંપની, અર્નેસ્ટ ડેન્સબોર એ ફરેક કેળવણી, હોસ્પિટલો અને આર્ટ માટે બન્ને લક્ષ, તેમજ મુસ્તાવ મેરીનર, મીસીસ એમ. સી. સી. વિલ્સન અને માર્ટીનોલા ફરેક વીસ હજાર પાઉંડની રકમો સજાવત અર્થે આપી હતી. ૧૯૦૦ થી ૧૯૧૦ સુધીમાં શ્રીમંત અમેરિકનોએ અબ્જાને પાઉંડની રકમ સજાવત કરવામાં ખર્ચો હતો, જેનો પાંચમો ભાગ એન્ડુ કનેક્ટીકટ એકતાએ ખર્ચો હતો.

જ્યાં બે લક્ષ પાઉંડના અર્થે દાવમાં અમેરિકામાં ન્યુયોર્ક શહેરમાં બાવોરા માજની એક હોસ્પિટલ બંધાય છે, જેના પાસા ઉપર એવો લેખ કોતરવામાં આવ્યો છે કે, “ કોઇપણ ન્યાત જાતના તકાવંત વિના માંદાઓ માટે ”

નણુ કરોડ પાઉંડની પુછ અને તેથી વધુ દાન માટે અરજ !—અખ્યાત અમેરિકન અંગ્લ નિધિપતિ, એડવર્ડ હેરીમન જે રહેલોના રાજ કહેવાનો તે પોતાની પુછમાંથી પોતાની વિધવાને ત્રણ કરોડ પાઉંડ આપી ગયો હતો તે સ્ત્રી જ્ઞાતા માટે અખ્યાત દોવાથી તેની પાસે ગયા વર્ષમાં એ તરફથી દાન માટે માંગણી થઇ હતી. એકદા પપરડા મળ્યો વા ખાતાંએજે કુલ, બંધી પુછ ધસદાઇ બધા અને પચાસ લાખ રૂપીયાનું સામું દેવું ચાર એટલી રકમની માંગણી કીધી હતી ! માર્ક માંગનારામાં ૩૮૦૦ લે લેખપુઓ હતા, ૯૦૯ ધર્મદા ખાતાંએ હતા, ૭૩ ઐતિહાસિક આદિ સખઓ હતી, ૧૭૫ રાજાઓ તથા મુનીશર્સીઓ હતી, ૫૮ આજ્ઞો, ૫૦ હોસ્પિટલો અને ૩૮૫ ધાર્મિક સંસ્થાઓ હતી. ફરેક માંગનારની યાચતા તથા ખાતતાની તપાસ કર્યા બાદ તેમને તે બાજે સહાયતા કરી હતી. આવી એવો કોઇ કનેક્ટ કે હેરીમેન જેવો ધનદાય કયાં છે કે તેમને અરજ કરે ? માત્ર વહાલીયનું એક કરોડનું એક ફંડ છે, જે ફીક સેવા ફરે છે.

વિદ્યા અને વિજ્ઞાનની નવી શોધો ઇ. સંબંધી સમાચારો (સપ્ટિક).

સીગાર પીનારાઓ અને વીજળી—વીજળી બાદ સીગાર પીનારાઓની સેવામાં પણ ઉપરિચિત યથા છે. હાલ એવી શોધ યથા છે કે જેથી સીગાર પીનારાઓને તંબાકુનાં પાંતરામાં થતાં જંતુઓથી બચવાનું રહેશે નહીં. એ પાંતરા એક ધાતુના પત્રા ઉપર મુકીને, નીચેથી તે પત્રાની નીચે વીજળીની બેટરી મુકીને, વીજળીની ગરમીથી તે જંતુઓનો નાશ કરવામાં આવે છે. પણ ' નીકિટાસનના ' ઝરનેના નાશ દેવી રીતે કરવામાં આવશે ?

લુખમરના નવા ઉપાયનું પરિણામ—હાલમાં મી. અપટન સીકલેર વગેરે અમેરીકન લેખિકાના લેખથી આ દેશમાં પણ કાંઈક પણ રાગના નાશ અર્થે અપવાસ સેવન કરવાની ફેશન ચાલી છે. તેને આર્થ વેલ્કમાં કાંઈ પુષ્ટિ છે. પરંતુ એ ઉપાય ખીજા ઉપાય સુદી વાદ્ય પછીજ બળવવા જેવો છે. વોશિંગટન સ્ટેટમાં એ ઉપાય અમલવવા જતાં એક ધનાઢ્ય આરોગ્યશીલ કુમારિકા મીસ કલેર વીલીયમસન મરણ પામી છે; અને એ ઉપાયની કરનારી બાઈ મીસીસ હેઝાર્ડ ઉપર મનુષ્ય વધના આરોપસર કામ ચલાવવામાં આવે છે. તે કુમારિકાની બહેન પણ એજ ઉપવાર કરતી હતી, અને તેણે લુખમનીમાં કહ્યું હતું કે ' હું ' પણ હાડપીંજર યથા ગ્રહ હતી ! પરંતુ બચી ગઈ. જે સેનેટેઈમમાં આ ઉપાય અજમાવવામાં આવતો હતો ત્યાં અતિશય સખત નિયમો હતા. મરવાની પૂર્વે મીસ વીલીયમસનના પેટ ઉપર મીસીસ હેઝાર્ડે હાથ એટલે જોરથી દાબ્યો કે તે બેલાન યથા મરી ગઈ હતી. લુખમચથી આંખે ગરમી ચડી જવા વગેરેના અને જન્મ હર અર્પગ યથા જવાના પર્વુપણ કરનારા જોનામાં જે દાખલા મળે છે તે, નિતા અચુકજ રાગ માટે એ ઉપાય બહુજ સાવચેતીથી અજમાવવો હોય તો અજમાવવો નેપછે. મીસીસ હેઝાર્ડનું શું થાય છે તે જોવું નેપછે. રાગ નાશ સાર આપ્યા લુખમરનું ઉપર પ્રમાણેનું પરિણામ જોવા પછી, તંદુરસ્ત માણસોને અર્થો લુખમરો વડવાની થીયરી વિષે નીચલો ' પેરા ' વાંચો.

અર્થો લુખમરના હીમાયતી અમેરીકન પ્રોફેસરને ઉત્તર-પશ્ચિમ તા. ૫ મી. ફેબ્રુઆરીએ કલકત્તામાં મળેલી બંગાલની એશીયાટિક સાયન્સીસ વાર્ષિક સભામાં, તેના પ્રમુખ કર્નલ હેરીસ, આઈ. એમ. એસ. પોતાના ધંધાભાષ મેન્બર મેકેએ અમેરીકાની થેલ યુનીવર્સિટીના પ્રોફેસર મોટેનસનની થીયરીનો જે રદીઓ આપ્યો હતો તેને રોકા આપ્યો હતો. પ્રો. મોટેનસનને એવો પણ છે કે, માણસો અમરતાજ કુખાવના કુસંસ્કારથી નેપછે તેથી બમણું ખાય છે ! જોરાકમાં જે એલ્યુમેન હોય છે તેથી અર્થોથી જીવન નીબી શકે છે; એવા તે પાતાનીયા પ્રોફેસરની વિશ્વ મેન્બર મેકે કહે છે કે હીંદુસ્તાનની જુદી જુદી જે જાતો કુદરતી રીતે અર્થોત ન મળવાથી બીજી જાતોથી અર્થ ખાય છે. તેમનાં શરીરની હાલહવાલ સ્થિતિ પ્રો. મોટેનસનની થીયરીને હમેશને માટે ખોટી દેરવે છે ! કર્નલ હેરીસ ભાષણમાં એવો મત પણ આપ્યો હતો કે બંગાળ બીનાસવાળી હવા વળું તથા સપાટીની નીચે હોવાથી ત્યાં એક પણ સ્થળ આરોગ્યાલય (સેનેટેઈમ) સ્થાપવા યોગ્ય નથી. પરંતુ સંયુક્ત પ્રતિમાં તેવાં અનેક સ્થળો છે.

માટે બંધાવીએ એ ત્યાં બંધવાં ! તેણે વધુ કહ્યું હતું કે આ દેશમાં દોસેરાની સ્થિતિ મુશ્કરી છે. ૧૫ વરસે પર બ્યારે કોસેરાથી શોએ ૪૦ જ સાઝા થવાનો સંભવ હતો ત્યારે હવે તેના ઉત્તમ પ્રતિકારની શોધને લીધે, શોએ ૭૦ સાઝા થાય છે.

કાગળની સર્વ વ્યાપકતા—રશિયાના એક ઉમરાવે કાગળનું હાથીના આકારનું મકાન બનાવ્યું છે. અમેરીકામાં ખમીશ (શર્ટ) ની ધોવાણ દોડીવાની ડોડી પર દહુનાં મુંગમથ પેઠે મોંઘી પડવાથી ઉતરતા વર્ગના લોકો કાપડને બદલે કાગળના શર્ટ પહેરે છે જેને તેઓ ૮-૧૦ દહાડે ભૂનાં થતા ફેંકી દે છે. અન્ય કોમે માટે પણ યુરોપીય પ્રજા કાગળ વાપરે છે એ તો પ્રસિદ્ધ છે. હવે દુવાલ અને રૂમાલ પણ કાગળના બન્યા છે ! અને આ અજબ મેળવણીથી બનાવે છે કે તે કાપડ જેવાંજ મુઠાયમ કુમાસના તથા ઘટ કરવામાં આવે છે. તે એવી કાગળીવા ટોવેલો ન્યુયોર્કમાં પેનીના ૮ અને નાના કલ્ના ૧૪ પેનીના ૪૫૦ મળે છે. જર્મનીમાં પણ અનેક સ્થળે તેજ વપરાય છે અને તે દેશની બહાર સ્નાનાયોની સભાએ તો સ્નાનાયોમાં કાપડના દુવાલો આરોગ્ય શાસ્ત્રાનુસાર ‘ફેડમ’ કરીને કાગળનાજ વાપરતા એવા ઠરાવ પણ કર્યો છે. કહે છે કે રૂના જેવાજ મુંવાળા તથા પાણી ચુસવાની શક્તિ ધરાવનાર આ છે. એનો વિશેષ લાભ એ છે કે દાંતોનું પેડ એકજ વાપરીને તે ફેંકી દઈ શકાય છે અને તેથી બીજાને લુછેલો વાપરવો પડતો નથી અને ધોવાણવો પણ પડતો નથી. આથી તે જંતુનાળા યદ્ય શકતાજ નથી. કાપડને હરીફ કાગળ યશે તેની કાપડને હવે બીક રહેશે. રોજાંદા છાપાએ સવારે વાંચ્યા પછી રાત્રે આદર તરીકે વપરાય એવા મુંવાળા જનાવવાનું કાંઈ સસ્તું તેજ શોધી કઢાય તો તેથી પણ થોડો લાભ થાય !

રક્તપિત્તાના નવીન ઉપાયની શોધ—રક્તપિત્ત આપણા વેદક શાસ્ત્રમાં ૧૮ જાતનાં કહ્યો છે પરંતુ મુખ્ય તો એકજ છે. તે અસાધ્યરોગ માન્યો છે. ખ્રીડીશ ગણનામાં તેની દવાની અજમાયશ કરતાં એમ માત્રમ પડ્યું છે કે ‘જેનઝોધ્લ ફસીરીન’થી સારો ફાયદો થાય છે. પરંતુ રસી નીકળે છે તે જગ્યાએ તે ચોપડવાથી તે બંધ થઈ જાય છે, અને જંતુ નાશ થાય છે. રોગીને રસી તરીકે સંદેરમાં મુકવાથી લાભ થવાનું શક્યમંદ છે.

વીજળીક શોધકોનો ઉત્સાહ અને આશાની નિરસીમ સીમા—“ વાઈલ્સ ટેલીગ્રાફી ”. નો શોધક મોર્કોની જણાવે છે કે, દસ વર્ષમાં આપણે મંગળ ઉપર સદેશોના મોકલવા શક્તિમાન થઈશું. મખ્યાને સાયન્સીસ્ટ નીકોલો ટેસ્લા જણાવે છે કે, “નાંબાંગારાના ઘાંધમાંથી મેળવેલા એક અજબજ હોંસ પાતરથી મોરો સદેશો મંગળના પ્રદ ઉપર જઈ પહોંચશે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તે કરતાં એકસો ઘણો વધુ દુર અને ઠંડ નેપ્ચ્યુન સુધી પણ તે સદેશો પહોંચાડી શકશે. આપણા સદેશોએના જવાબનો આધાર ત્યાં મનુષ્યની વસ્તિ હસ્તિ ધરાવે છે કે નહિ તે ઉપર છે, પરંતુ વસ્તિ હશે તો આપણને એવો જવાબ મળશે કે, ‘આખરે આપણે મળ્યા. અમે તમારી દસ હજાર વર્ષે થયાં શદ્દ જ્ઞેતાં શોભ્યા હતા.’ એક વખત જો મસ્કુરે સદેશોના ચલાવવાની રીતી અમમમાં આવી અને તે ઉપર બેસાજર જયદાદ અમલ થયો કે રોહરના એક લાગમાંથી બીજાં લાગમાં જેમ ટેલિફોન મોકલવામાં આવે છે તેમ આ દુન્યાથી પેલી દુન્યામાં સદેશો રવાના કરવામાં આવશે.”

“ નવી બાટલીમાં જૂનો દારૂ ”—એ અંગ્રેજી કહેવન અમેરીકન વર્તન ચરિતાર્થ

કરાવે છે. અમેરીકા, હિંદુઓના કેટલાક ઉત્તમ રીતિ રીવાજોનું અનુકરણ કરે છે. એકજ પાત્રમાં પાણી વિગેરે પ્રવાહી પીવાની હિંદુઓ સખત વિરુદ્ધ છે. જુદા જુદા માણસોના હોડ અડધા થી, દરેકના રોગના જાતુઓ પાસાની કાર પર આવીને ખીન્નના મોંમાં જવાનો ભય દેખીતો છે. છતાં અપાર સુધી પાશ્વર્યોને તેનો આધ નહોતો. તેઓ માત્ર એકજ વાસણની સગવડ પર લક્ષ આપતા રહેવે રોશન વગેરે સ્થળે પાણી પીવા એકજ પાત્ર રાખવાની ગોડવણ હજી પણ છે. અમેરીકાની મુનાઈડ રોડસની અનેક રોડેજો, જાહેર પ્રમળના ઉપયોગનાં સ્થળોએ એકજ પાત્ર ન રાખવાનો કાયદો થયો છે; પણ દરેક માટે જૂદું પ્યાલું રાખવું પણ અશક્ય છે, તેથી એવી સુકિત કરવામાં આવી છે કે, પ્યાસાની ઉપરજ પાણી રહે અને તે વધારાનું પાણી પીનાર એવી રીતે પીવે કે જેથી મોના સંબંધમાંજ પ્યાસાની કાર આવવા નાં પામે જ્યાં સમુદાયે એકજ પાત્ર વાતાં, હોટેલ, લાઇબ્રેરી વગેરે સ્થળોમાં પણ પ્યાસાં કાઢી નાંખીને ઉપર પ્રમાણેની નવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. વળી કાગળનાં પ્યાસાં પણ વાપરવાની ફેશન થઈ પડી છે. આ કાગળનાં પ્યાસાં વાપરીને ફેંકી દેવાય એવાં હોય છે. તે કાગળ હિંદુ વગરનાં, અને સાધારણથી જુદીજ જાતના હોય છે. વળી ઘણી વ્યક્તિઓ પણ કાચીરી ટોપી પેઠે વળી બીડી શકતાં ધાતુનાં પ્યાસાંઓ પણ ગળવામાં પોતાના ઉપયોગ સાર રાખતા થયા છે. આ સંબંધી કડાકુટ કરતાં આપણી મોઢે માંડીને ન પીતાં ઉંચેથી પીવાની દેવ સેા દરજ્જે શું ઉત્તમ નથી ?

હવામાં ઉડવાના ગેરફાયદા—મોડો યુનિવર્સીટીનો એક અનુભવી ફેંચ ડોક્ટર, હવામાં ઉંચે ઉડતી વખતે શારીરિક અસર કેવા પ્રકારની થાય છે તે માટે લેખ લખતાં જણાવે છે કે, પહોડો ઉપર અત્યંત ઉંચે જતા મુસાફરો કરતાં હવામાં ઉંચે ઉડતા બેલુનીસ્ટો ઉપર બહુ ખરાબ પ્રકારની અસર થાય છે. બેલુનીસ્ટો ત્રણથી ચાર હજાર ફીટની ઉંચાઈએ પહોંચતાં તેઓની શ્વાસ લેવાની ગતિ ધીમી થાય છે, નાડી જોરમાં આવે છે અને માથું દુઃખવા માડે છે, તેઓને સખત ઝેરોની ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ 'મિક' થઈ ગયા હોય તેવી અસર થાય છે. બેલુનીસ્ટોને નેટલા શીટ ઉંચે પહોંચતાં ૫૦ મીનીટ લાગે છે તેટલાંજ શીટ નીચે ઉતરતાં પાંચ-દશ મીનીટનો વખત લાગે છે અને ઝડપથી ઉતરતાં તંદુરસ્તીપર ઉંચે જવામાં કરતાં વધુ માઠી અસર થાય છે. નીચે ઉતરતી વેલા હજી વધુ બેસથી આવે છે, શ્વાસ અનિયમિત લેવાય છે અને કાનમાં ગણગણાટ થવા ઉપરાંત આંખો લાલ થઈ ચોહરા ઉપર આગ બળે છે, અને આંખ ઉધાડવાની દરશીય કરવા છતાં તે બંધ થઈ જઈ ઉંધ આવે તેમ થાય છે.

મગજના સ્નાયુઓ ઉપર વિચારની થતી અસરનું અવલોકન કરવાનું યત્ર—જર્મનીના પ્રો. મેક્સ એંડે હાલમાં સોધી કાઢ્યું છે. મગજમાં જે હિંદો (collis) વિચારનું કામ કરે છે તે આ પ્રમાણે એ યંત્ર દ્વારા બહારથી બેઠ શકતાં થવાથી, ક્યાં હિંદોના ક્યા પ્રકારના વિચાર કરવાનો ધર્મ છે તેની શોધ કરવાનો આર્થિક સરસ યંત્ર પડશે એમ ધારવામાં આવે છે.

મીડી પીશાબના રાગબાણુ ઉપાય—માટે એક લેખ લખતાં બ્યુરાંહનો ડૉ. ફ્રેંજ વોડ જણાવે છે કે, મજકર દર્દ ઉપર વાલપાપડીનો યોગ્ય બહુજ રામબાણુ છે. મજકર ઉપાધની સરખાન કરવા માટે એ ડોક્ટર સૂચવે છે કે, પ્રથમ મીડી પીશાબનાં દર્દીઓએ પોતાને મતપસંદ યોગ્ય લેવા, બાદ રહેતે રહેતે માંસ વિનાનો યોગ્ય લેવા અને તે

બરોબર હઝમ થાય ત્યારે તેઓએ વાતપાપડી ખાવાનું શરૂ કરવું. પડેની ડાહવી સાથે પાપડી લે-
વાથી વધુ ફાયદો જણાય છે, કારણ કે તેમાં કાંઈનો ભાગ નહિ હોવાથી તે વહેલી પાચન થાય છે.
પ્લેટીનમ ધાતુ અને ધરેણું-સોનાં રૂપાં કરતાં મોંઘી ધાતુ પ્લેટીનમની કિંમતમાં થોડા
વખતમાં બહુ વધારો થવા લાગ્યો છે. એજ પ્રમાણે તેની કિંમતના વધારો સાથે તેના ખર્ચમાં
પણ વધારો થયો છે. ઇંગ્લેન્ડ તેમજ સુરોપમાં કેટલેક ટંકણે એ ધાતુનાં ધરેણું બનાવવાની
પૈસાદાર વર્ગોમાં શરૂઆત કરવામાં આવી છે, અને અન્ય દેશોમાં પણ તેનો ઉપયોગ દેતાંબની
વધી રાખવામાં આવે છે. એક આર્ડિસ આંદોની કિંમત લગભગ એ શિલીંગ એક પેન્સ અને
એક આર્ડિસ સોનાની ચાર પાર્ડિસ આવે છે, જ્યારે તેટલાજ વજનની પ્લેટીનમ ધાતુની કિંમત
લગભગ સાડાઆઠ પાર્ડિસ થવા લાગ્યો છે. અને તેથી પણ વધુ તેની કિંમત વધવાનો સંભવ રહે
છે. એ ધાતુનો પ્રથમ ઉપયોગ શહેનશાહખાનુ મેરીસ તાજમાં કરવામાં આવ્યો હતો. વળી બ્રીટીશ
કોલબીઆની પ્લેટીનમ ધાતુની ખાણમાંથી એન્ડુ ગોર્ડન ફ્રેન્ચ નામના એક યુગ્મીએ. એક
નવીન પ્રકારની ધાતુની શોધ કરી છે, જે પ્લેટીનમ ધાતુને ઘણે અંશે મક્કની આવે છે અને
દેખાવામાં બીજી સઘળી ધાતુ કરતાં સ્વચ્છ અને ચક્રચરીત માત્રમ પડે છે. મજબૂર ધાતુને
પ્લેટીનમનાં નામથી ઓળખાવામાં આવે છે.

શ્રીચોપયોગી તથા શ્રીવિષયક સમાચાર (સટિક).

સાંસુ પાતાલમાં પણ સંકળી નહીં!—આ કાંઈ અનુક્રિત નથી. હિંદુસ્તાનમાં તો ત્યાં સાંસુ
હોય છે ત્યાં પુત્રવધુના ભાગ્યમાં સુખ કે શાંતિ કેવલિત્ત હોય છે એ સર્વે સ્વીકૃત છે. જો મી. લીડે-
રની પ્રાપ્તિનાં આશોકનેની ધીયરી નવાપણ ખરી હોય તો કાંઈ સાંસુ ધરી થતી ન જોઈએ. પરંતુ પડેલી
અને વહેલી બીચારી જીવાન વડુઓ મરે છે અને સાંસુ તો બીજું ને ત્રીજું એમ ઉપરાધાપરી ખાસકું ઉછાડા
કાળે હાવતી રહે છે! હવે તો ધારતા હતા કે હિંદીમાં સાંસુનો ત્રાસ હતો પણ અમેરીકામાં પણ એમજ છે!
નાના ઉપર સત્તા અને હુકમને હોર ચલાવવા એ એકાં માત્રનો સ્વભાવ છે. તે અમેરીકામાં પણ કાંઈ સુસ્ત
નથી. સુધિ નિષ્ક્રો તો ખંડ વ્યાપીને નહીં પણ વિશ્વવાપી હોય છે. સૌથી સ્વતંત્ર અને સુધરેલા કહેવાત
અમેરીકન દેશની સાંસુ પણ રોતાનની સાળી છે તે કાંઈ ઉપલક્ષ્ય રહેતું અનુમાન નથી. હમણે તે માટે કાંઈ
જેવો તેવો આધાર નથી. આધારમાં સફારી રીપોર્ટ છે! જરૂર સાંસરી કચ્છાઓની અમેરીકામાં સ્વતંત્ર કોર્ટ મળ્યા
વર્ષથી રથપાઠ છે તેના અમલદાર મીસ રોઝ મેકે, તે કોર્ટના કામકાજ સંબંધી વીગતવાર રીપોર્ટ રજુ
કર્તા છે જે ન્યુયોર્કના વીક મેગઝિન દ્વારા લોકના અનુભવક રોજ સહિત સત્તાવાર રીતે પ્રગટ કર્યો છે. મીસ
રોઝ કહે છે કે “વર્ષના સાંસારિક કગડાના ૩૮૮૩ કેસ” કેસ” કેસમાં આવ્યા હતા, તેમાંના વધારે મોટા
ભાગનું કારણ સાંસુએનું નાહક વચ્ચે માણું મારવાને લીધે બન્યા હતા. તે ઉમેરે છે કે પંચી
સાંસુ, પતિની મા હો કે પુત્રીની હો અને ધરમાં કંડાસના સરખા કોતરક છે! ત્યારે ફેર એકેશો કે અંદો
માત્ર પતિશાનની માતાદેવી કંડાસણી હોય છે અને ત્યાં તો પુત્રીની માતા પણ કચ્છાનું ઓહું ધારણ નથી!

આ હુકમના મુખ્ય કપીને કામદાર વર્ગમાં બન્યા હતા, કે જેઓમાંના યુવાનોમાં, સ્વતંત્રતાથી
પોતાનું તથા પત્નીનું પેણણ કરવાની શક્તિ આવવા પડેલાં પરણી નાંખવાની વૃત્તિ બહુ વિશેષ છે. આથી
માખાપને પેર તેની વડુને રહેવું પડે છે અને સાંસુ વડુ વચ્ચે ચક્રમક કરે છે! કોર્ટના માત્ર પ્રમાણે અ-

કવાડીયામાં કામદાર વર્ગના માણસો, રૂ. ૩૦-૪૦ કમાય તેલેથી સ્વતંત્ર રહી શકે. નહીં, માટે તેથી વધુ કમાય નહીં ત્યાં સુધી તેઓએ મુંસારી તેફતેથી બચવું હોય તો પરણવું જોઈએ નહીં ! નીપિઈમાં સામુને એની સલાહ આપવામાં આવી છે કે “સામુને પોતાની, પુત્રી, અથવા, પુત્રવધુને ઘેર એક કરતાં વધુ (અકવાડીયામાં કે રોજ તે લખું નથી હમે ધારીએ છીએ કે રોજ તો બારે પડી નવ તેથી અકવાડીયું ન હશે) વખત મુલાકાત આપવી નહીં અને ને એક સહેરામાં બન્નેનાં ધર હોય તો રાત્રે તો વાસો કરવોજ નહીં !” સંયુક્ત કુટુંબ તથા બાલકન આદિ રીવાજો આ દેશમાં અમેરીકાના કામદાર વર્ગથી પણ વિશેષ દિન વર્ગોમાં પણ હોવાથી, “સામુ વધુની લગાઈ” ના દાખલાં હાલમાં એકા થઈ જવા અશક્યવત્ છે.

સ્રીઓ માટે ફાયરેમંદ ધંધાઓ કયા છે ?—એ વિષય ઉપર ખાસ બાબતુબાળા અમેરીકાના એક સૌથી મોટા નગર (જે મુંબઈ જેવું છે) બ્રુકલીનમાં આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આ દેશમાં મૃદસ્થ ગર્જાતા વર્ગોની સ્રીઓને બચાવવા માટે નોકરી ધંધો કરવાનો નથી તેથી એ ખતર વખતે ઘણાને લેમનજબની લાગશે. પરંતુ જનની સ્થિતિ બહુની એ હમેશાં લાભદાયી છે, અમેરીકામાં યુવતી કન્યાઓને કોઈ પતિ મળશેજ એવો વિશ્વાસ નથી. ઉત્કૃષ્ટ પતિઓનો દુષકા છે. આર્ટીસ્ટ ઈંગ્લેન્ડ છે. તેથી શ્રીમંત શાવાવના વર્ગોની કન્યાઓ માટે ધંધે વજનવાળી પ્રથમથી તૈયારી કરવી ખંડુ સાધાણ છે. ધણી સ્રીઓ કયો ધંધો સૌથી લાભદાયી છે તે વિષે અજ્ઞાન હોવાથી વજન સમંજે ગમે તે લેતી, ધણી ખરી તો શિક્ષકતા ધંધામાં શ્રીવાવતી, તેથી “મસ્ટરલે” બહુ વધી પડી. સ્રીઓનો જે ધંધામાં ખપ છે, અને મેદાન છે, તેમાં રી રી ચોગ્યતા જોઈએ, તે કેમ પ્રાપ્ત કરવી તે ઉપર તે ધંધાઓના ખાસ અનુભવીઓ તરફથી ખાસ બાબતો બ્રુકલીનની કન્યાશાળાઓમાં આપવામાં આવે છે. સંસાર વ્યવહારમાં જે નથી નવી મુશ્કેલીઓ કયો ધાય છે તેવું નિરાકરું કરવામાં પણ પાયાલો કેમ ચુરુ અને નશ્વત છે તેવું આ નવી વ્યવસ્થા એક ઉત્તમ લક્ષણ છે.

બોપાલની બેગમ સાહેબાની યુરોપની મુસાફરી—વિષે પેલે એ બાબતુ બોપાલની લેખક કલમમાં ગણતા ૨૯ મી જાન્યુઆરીએ આપું હતું. એક પર્દાશીન મુસલમાન બેગમ પરદેશ નવ એજ બોલ આલકારદાયક થાત નથી બાપણુ દરમિયાન તેમણે ક્યું હતું કે હું સંતુષ્ટમાં ટાંઈના સુલતાન તથા સુલતાના સાદીઓને મળી હતી, અને સુલતાને મને પેશ્વર મહમદની દહાડીને બાલ સ્નેહસિંહ તરીકે આપ્યો તે માટે હું તેમની ખાસ આભારિણી છું. જે ધણું જીવું અને હું ઘણાને મળી. હાલ એટલું કહીશ કે યુરોપની હંડપ્રમંથ ઉન્નતિયુ કારણ ત્યાંની સ્રીઓને જે ઉત્તમ કેળવણી મળે છે, અને સ્રીઓ પોતાનાં બાળકોને જે ઉત્તમ શિક્ષણ આપે છે એ છે. માતાના બોળામાં બચ્ચાંઓને જે શિક્ષણ મળે છે તે તમે શાવથી રૂંક પર્વત સર્વત્ર જોશો ! રોજના જીવનમાં માતાઓ આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમનુસાર વર્તન કરે છે તેથીજ બાલકો આરોગ્યવર્ધક સ્થિતિમાં ઉછરવા પામે છે. આ બહુ જોવાઈ ગયું એમ ધારીને મેગમ સાદીઓએ હમેયું હતું કે તેમને યુરોપની સ્રીઓની સ્વતંત્રતાનો વિચાર નથી. પરંતુ હું કાંઈ તેની નક્ક કરવાની હરકેટમાં નથી તે સ્વતંત્રતા આપણા દેશમાં સંભોળેને છાંતી નથી ! ઉદાહરણ આપેલી સ્વતંત્રતાથી એક તમુ પણ આગળ જવાને મેકેનેટ સ્રીએ વિચાર કર્યો ન કર્યો. મદમદે જે સ્વતંત્રતા આપી છે તે પુત્રી છે. ઇ. ઇ. ૧૮૬૭ બાપણના આગ્રહ તથા પાછલા બાજુ વચ્ચે મરસપર વિરોધ આવતો અટકાવવા માટે મદમદે સ્રીને સ્વતંત્રતા આપવા સંબંધી ઉચ્ચારેલાં વાક્યોનો ઉદાર અર્થ કરવો અશક્ય છે. આગાખાનનો એ મત છે કે કુશનમાં પર્સી જે નહીં બેગમ સાહેબ કેમ તેનાં હીમાયની છે ?

સ્રીની ઉત્તતિ તથા દરશા સંબંધી સમાચાર.

સ્રીના વેદાધિકાર તથા સ્રીધર્મ વિષે થીમાનું શંકરાચાર્ય—માધવતીર્થ સ્વમીએ પાંચમાં આપેલું બાપણુ દંભીયાન ૧૫ હતું કે, “આપણામાં સામાન્ય રીતે જોવાય છે કે સ્રી સંદ્રવન

છે. પણ તે બાળક પર ઘડે વિચાર કર્યા પડેલાં સીને શુદ્ધ મની લેવામાં મોટી બૂલ છે. એ સી શુદ્ધ હોય તો પૂર્વકાળમાં મેનેજી અધિ અનેક પરમ વિદુષી સીને કેવી રીતે શુદ્ધ કરી તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે. પતિ ધર્મમાં લખ્યું છે કે સામવેદના મંત્રો વડે સીએ પતિની પૂજા કરવી એ ઉપરથી સીને વેદનો અધિકાર છે. તેમજ વ્યાસ મુનિ પણ સીને એક અધિકાર દોરવાનું જણાવે છે. જુદાજુદા ઇપનિષદમાં એક સ્થાને જણાવેલું છે કે મારે પુત્રી થાઓ તો પંડિત પાસે દાંડે એ વાત જરૂર વિચાર કરીએ તો સદાચારી જણાશે કે છે મોક્ષ મુખીનું એને જાન હોય તેને પંડિત મોક્ષ માટે સ્ત્રીએને વેદાધિકાર છે એમ જણાય છે. પતિની સાથે શા પતિ સંબંધી એ એ કાર્ય સીએ કરવાનાં છે તેમાં સીને અધિકાર છે, એટલું જ નહિ પણ જાનમાં વિવેકમાં પણ અધિકાર છે, એટલું જ નહિ પણ જાનમાં કર્મકાંડ, અને ઉપાસના કાંડો પણ અધિકાર છે. અને એ જાન ન્યારે સીને પ્રાણ ધાવત્યેન સી પોતાની સાથે પતિનું પણ કષ્ટાણ કરી શકે. પતિ આપોજી તેને શુદ્ધ કરાવીએ તો સી શુદ્ધ થઈ શકે તેમાં આશ્ચર્ય થા' સીને પતિ એમ જણાવે છે. સીને પતિનું વિશ્વવત્ છે! મનુ મનુસે સીને દુષ્કૃત રૂપ છે વસ્તુએ લખી છે તેમાં મધુપાન, કુસંજ, પતિથી જુદા પડવું, બાકડું, પતિ સિવાય બીજાના પરમાં સ્વપ્ને પણ ચાસે કરેલાં વિવેક દુષ્કૃત છે. દેવાત્તેયોમાં જણાવી પણ સીને મારે મના કરે છે. સીને પતિવત્તથી છજાવીને અન્ય માર્ગમાં પ્રેરનાર નકરનાલ અધિકારી છે. "

આ વર્ષની બાલિકા વંદિક સમ્યા નિયમિત રીતે કરતી હતી—એ સાર્વજનિક વાત સમાચાર કમનસીને તે બલિલા આસ દેવાંધીન પ્રાપ્ત થયા પછાયા છે. એ બાલક તે મોક્ષ (પંડિત) ના પંડિત વિશ્વવત્ ઉપરેલાની પુત્રી હતી, જેનો તે જો દેવાંધ વધે દેવો. પિતાને તેથી વર્ષમાં તેને સંબંધ મંત્રો કંઈક જણાવે દેવા, જેથી તે દેવ સંબંધ કરતી હતી !

એક પ્રાણલૂઈ ડાહડર વીત્યાપતમાં—ઉમરાવતીવાળા મો. જોશીનાં પુત્રી લંડનની એલ. આર. સી. પી. એમ. આર. સી. એસ. ની ડેકાની પરીણમાં ડીગ્રી નિષ્કા છે. તેને નેત્રી કુ. નીચર્સીની એલ. એમ. એન. એસ. ની પરીણ પણ પસાર કરી છે. આ એમ અને પદ્મી દિગ્ગજ છે કે જેને ડેકાની લાંબો આગે ડેકા અગ્રણ કરી લંડનની આ ડેકા મેજેસ્ટ્રી છે. મીલિસ બહાદુર જે જાણ્યોક્રમમાં મીસ લખા : (ડે. અમરસમ પંડિત લખાની પુત્રી) ને નામે જણી હતી, તેને પણ વીત્યાપતમાં ડાહડરની પદવી માંજ કરી હતી, પાંડુ તેની ડેકા મેજેસ્ટ્રી. મુનીચર્સીની હતી, એ લંડનની હતી જણાય છે. મજબાન મરુદમ ડે. અમરની જાણ એકે કેલકુલેશની આ દોરણાવતી વત હતી તે અમેરીકાની એમ. ડી. હતી. આર્થ સીએ પરદેશમાં આવી પાસોએ પ્રાણ કરે એ આપણા ડેકાની સી બલિનું માન અને ધારણ વધારવાની જાણ છે. તેથી પોતાની કલ્પિત જાણ દાડ છે એ વાત કરનાં પણ વધારે સંશોધ લખ એ છે કે, તે દ્વારા અન્ય ઓમની કલ્પિત વધારે સરખ થાય છે, અને અન્યાને કલ્પના તથા ડાહડરુ રૂપ તેઓ વધે પડે છે.

મુંબઇમાં સ્વતંત્ર લેડીઝ કોલેજની આસ જરૂર છે—એ મનવંતી સ્વર્ણ સ્વતંત્ર લાડ. મસમાં મલા માસમાં આવી હતી. લાડની કલેજમાં ઉત્તરમાં સાથે જણાવું કન્યાએ પસંદ કરી નહી, અને સ્વતંત્ર કોલેજ હોય તો માગ્યોને પોતાની કન્યાએને કેવી કેળવણી આપવાનું કલેજના મનો એમ છે. સૌંદર્ય કલેજમાં કોલેજ જાણ્યોમન લંડા કેવળી સાધુએ સજાવના દોષથી તેઓ કન્યાએને અ. વા. મુખી જાણ ન કરના તેમજે પણ એ પ્રતિજ્ઞે મારી જાણ છે. આ સ્વતંત્ર કોલેજની વધતી જતી નહીં જાય છે. કલ્પનામાં જણાવ કોલેજ સીએ મટે છે નો આવી સમય ન દોષે એકે !

પહેલી આઈરિશ રી—મુંબઈ મુનીચર્સીની આજના મીચીપુત્રિ એકનીવર અને દંડે સ્વતંત્ર પદિ સજાવના મો. એસ. દોષને પુત્રી મીસ એની દોષને હાંડેનો " રોસબરી એફ. આઈ. દેસ " ની સખતી સખતી હતી સીકાલમાં આવી છે. સખતી વધે સખતી સખતી પરીણ

એ તેણે પસાર કરી છે. તે સ્વતંત્ર ધર્મો ઇશ્વરમાં ચલાવનાર છે. ઇશ્વરનાં શ્રીઓની સ્વતંત્રતાનાં ધર્મ-
દાંતમાં આ પણ એક નોંધાવવા લાયક બાબત છે.

એક અદ્વૈતધર્મિ બ્રાહ્મણ વિધવાનું પુનર્લગ્ન—એણે સમય વેળાં સુરત જિલ્લાનાં એરપાડ
તાલુકામાં સરકારી રેલીનું ખાતામાં તપાસણી-કમિશ્નર (સરકાર ઈન્સ્પેક્ટર) રા. સોમેશ્વર અમૃતલાલ (જાતે
શ્રીમદ્ બ્રાહ્મણ અને વય ૨૬ વર્ષ) એણે તા. ૨૭ મી ડિસેમ્બરની રાત્રે, શ્રીમતી શિવલક્ષ્મી ને નેશી
વેલાબાઇ શુભાગ્રામની દીકરી થાય અને. પાછળના મહુમ મહેતા મણિલાલ પુરોષોત્તમની વિધવા થાય. તેની
સાથે યુગ્મમાં લગ્ન કર્યું હતું. તે બાદ મેયમ ૧૧૧૧ વર્ષની વયે રાંડી હતી.

ઉત્તર હાંદમાં એ પુનર્લગ્ન—વયાં છે સીધાર તારે એરાહુ ગામના રહીશ ૨૭ વર્ષની ઉમરના
મ. હરેશ્વરિંદાસે ગજબી નામની ૨૨ વર્ષની વિધવા નેડે પુનર્લગ્ન કર્યું છે. તથા બીજા મી. ગણપતરામ
નેડે ૨૫ વર્ષના છે તેમણે સતોડ નામની ૨૨ વર્ષની વિધવા નેડે. લગ્ન કર્યું છે. અને પાછળનારો
એદિશ્ય બ્રાહ્મણ છે.

સેફ્ટેન્ટ શ્રીઓ અને લગ્નના કસમ—પતિને પત્નીએ વશ રહેવું તાણે થયું એ ખોસ્તી
ધર્મના સિદ્ધાંત છે. અને તેથી પત્નીને “ હું તારે યજ્ઞ, ” એમ લગ્ન વખતે વિધિપૂર્વક પતિને કહેવું
પડે છે. પરંતુ “ સંપૂર્ણ સમાનતા ” ના વાતો વખતમાં આ કાયમ મતનો હક માંગનારી શ્રીઓને જરી
પુરાણ લાગ્યા. મીસ ઉના ડગ્લેસ નામની સ્ત્રી સેફ્ટેન્ટ છે, અને તે ખાનદાન કુટુંબની છે. મજબાત વાઈગ-
ઉંડ પીઝની તે જરીજ થાય. અને તેના પતિ મી. વીક્ટર ડુવ્રેન પણ સ્ત્રીની મતના હક્કની લડતનો પક્ષપાતી
છે તેમના લગ્ન વખતે કિયામાં “ તારે શબ્દ છેડી દેવા બંને તૈયાર હતાં. પરંતુ પાંદોએ કહ્યું કે તેથી
વખતે લગ્ન ગેરકાયદેનાં કરી એના વરીસોના મત છે ! આથી એ વિચાર પડેલો મેઘાણો હતો. સર નારાયણ
ચંદાવરકરે મૂર્તિપૂજા ન માનવા છતાં, પોતાની પુત્રીનું લગ્ન પૌરાણિક રીતે આવા કાયદાની બાંધીકીને
લોધે કરાવ્યું હતું એવો તેમનો બચાવ હતો. કાયદાની બાંધીકી દુર કરાવવા હવે સેફ્ટેન્ટો મંડરો ! એમના
ઉજાણા પણ જરા ગમ્મત ઉપખરે એવા છે.

રક્ત વગર યુગ્મ ન થાય એટલું જ નહીં પણ તેનું નીશાન પણ ન થાય !—અને
કરે તો શું ? તેના અવિનયી પુરખને પંદરેસો રૂપિયા ફંડના ભરવા પડે એમ અમેરીકાની કોર્ટ
કરાવ્યું છે. સમજીત વગર સ્ત્રીને યુગ્મન કરવું તે અપરાધ છે, અને એ સમજીતથી કાંઈ પોષ્યાત્વ શ્રીનું
સતીત્વ બંધ થતું નથી. પીરસબળિનો એક ઝિંકર ને એક ઝીને ચઢાવેલો હતો પણ જેની સાથે તેને
એકબાજુ કરાવવામાં આવી નહોતી તેણે પ્રેમના આવેશમાં એક પોસ્ટ કાર્ડમાં તેને યુગ્મનની નીશાની
તરીકે ક્રૂસનું ચિન્હ કાઢી મોકલ્યું હતું. ત્યાં ક્રૂસ તેમાં ચિન્હ તરીકે વપરાય છે. બાઈબેલ મુકરાનીની ક્ષિ-
યાદ માંડી અને સાહુકારના સો પાઉંડ એણે યજ્ઞ બાળના તેરલા વચ્ચે છે. યુગ્મનની છાયાની આલેશી
પ્રગમત તો વરતુની તો શું જી ન પડે ?

ફરાત છાંયુ વીજતીને પરણે તે સજોડું કે કલોડું ?—ઑસ્ટ્રીયા દેશના રાજકુવરો, રાજક-
ન્યાઓને ન પાછલાં, સાધારણ કુટુંબની કે નાકની શ્રીઓને પરણવા સારા રાજ્યમંબધ પ્રમાણે રાજપાટ, સ-
જાંકો, રાજ્યનોનો અને જાગીરો તથા પદવીઓ સંપાદનો ત્યાજ કરવા માટે સૌથી પ્રખ્યાત છે. એક બીજા
ઑસ્ટ્રીયન રાજકુવર આર્ચડ્યુક હેવીએ હાલ એમ કીધું છે તેના મોઝ બાઈએ તો સાધારણ કુટુંબની ક-
ન્યા સાથે લગ્ન કરવા એ સંપાદનો ત્યાજ કર્યો હતો. પણ નામાબાઈએ જતા રહ્યાપણ વાપરીને માત્ર લાકરની
નોકરી ભણી છે, અને ને ચુનીયમાં રહે છે, કે ન્યાંનેનો પ્રિયા રહે છે. હજુ તે પરણી નથી, પણ પરણતાં સાથે
તેનો અને પત્ની બંને ને તે રાજકુવર પૃથુ નહીં રહે તે ચીતારાનું કામ શીએ છે. આર્ચડ્યુક જીન સેલ્વે-
સ્ત્રી વાર્તા આપવમાંના પટેલા ૨ અંગમાં દંભ આગળ આપી ગયા છાંયે તે વાંચકોને સ્મરણ કરી. પ્રગત એ
હો છે કે રાજકુવર મરને અનુમતી નામાં વફરની રાજક-બાઈ પરણે. અને પછી વ્યભિચારાદિ કરે તથા પત્નીને

હુખી કરે તે કરતાં તેઓ મનપસંદ-સાધારણ કુટુંબી કન્યા પસંદ અને સહોદરી તથા સુખી રહે એ સહુઅર્થ 'શ્રદ્ધ' નથી ! છતાં રાજપરંપરા તેની ના પાડે છે. પિતા ભેદે યુવાવસ્થામાં કપડાં મૂતનો હોય છે પરંતુ પિતા થવા પછી પોતાના પુત્રના તથા પોતાનાજ આગલા મન સાથે મળતો પડતો નથી !

અમેરીકામાં સ્ત્રી પુરુષોનું લગ્નવાલ્તેય પ્રમાણ—યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાં ૧૯૧૦ ના ઉંઝા સેન્સસ રીપોર્ટમાંથી માલમ પડે છે કે ત્યાં સેક્ટર ૧૦૬ પુરુષ સ્ત્રીઓ કરતાં વધુ છે, અર્થાત્ પુરુષથી ઉલટું છે. આ વર્ષારો ૧૯૦૦ની સાલ પછીથી ભેદમાં આવે છે. એકંદરે પુરુષોની સંખ્યા ૪,૭૩,૩૨,૧૨૨ ની છે અને સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૪,૪૬,૪૦,૧૪૪ ની છે. કુલ દળશક્તિમાં સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં વધુ છે. તેઓની કુલ સંખ્યા ૯૮,૨૮,૨૬૪ છે, તેમાં ૫૫,૫૭૮ ભેદથી વધારો સ્ત્રીઓનો છે. અમેરીકા બહાર જામેલી પરંતુ અમેરીકામાં વસવાટ કરવા ગયેલી વસ્તીમાં દરેક સ્ત્રીએ ૨૬.૨ પુરુષો વધુ છે, આનું કારણ ફક્ત એટલું છે કે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષો પરદેશગમન વધારે કરે છે. અમેરીકામાં જ જામેલી, હોની, ગેરી પ્રભમાં દરેક સ્ત્રીએ ૪ પુરુષ વધુ છે. બીજા દેશમાં જામેલી એની ગેરી પ્રભ ને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની પ્રભ કહેવાય છે તેની સંખ્યા સ્ત્રીએ ૨૦.૬ની છે. અમેરીકામાં વસ્તી પ્રભ સર્વપ્રથમ બીજા ભાગ ભેદથી બહાર જામેલી છે. દર સાલ આ સંખ્યામાં વધારો માત્ર ૫૪૫૦૦ કરે છે. પરદેશી પ્રભની એટલી જલ્દી ભરતી થાય છે કે એક સદીમાં કદાચ અમેરીકાની વસ્તી થીન ભેદથી થઈ જશે !

વરધેલી અમેરિકન કન્યાઓ—સોઈસ્ટ વીઝી ન્યુસ જણાવે છે કે નેનસીયેનીયામાં વલકા નદીમાં અગર ઉછરીઓ દુખી ગઈ છે. તે જણાવે છે કે એની લોકચાલકા છે કે ને જુવાન મધ્યારે નદીએ નજ નહાયે તેનું તેજ વર્ષ દરમિયાન લાખ થઈ જશે. તે રાહેની લોક જુવાન ઊકારીઓ ને વર મેળવવાને હલુકા દની તે કેરેવ વખતે નહાવા ગઈ. નદીના વેગ પુર ભેદમાં દરો અને તેથી એ રીતચરિ બીજા બધી તણાઈ ગઈ હતી. પાયાત્વ દેશમાં પતિ મેળવવાની મુશ્કેલીઓ કેટલી બધી છે તેનો આ કંઈ ભેદો તેવો પુરાવો નથી.

સાંસારિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિ સંબંધી સમાચારો (સટિક).

બોઈબાઈનું ધતું પુષ્કલ વેચાણ—અથા જાનેવારી માસને અતે નામદાર ગવર્નરના પ્રમુખપદ હેઠળ મોઝી બાઈબલ સોસાયટીના ૯૩ મા વર્ષની સભામાં ગથ વર્ષના સભાના કામ-કારના વંચાલકા રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે. કે તે સભાને બાઈબલનો પ્રચાર કરવાનો ઉદ્દેશ બરોબર પાર પડે છે. વર્ષમાં ૨ લાખ પાંચ હજાર બાઈબલ (તેમાંના ૧૫ લાખ મરાઠીમાં ને ૫૫ હજાર ગુજરાતીમાં ઉપાય દર્તા. થલું દરિને રાગમાં ન ચાલતી છતાં સૌથી વધુ ખપતી ગુજરાતી કે મરાઠી ચોપડી આ પ્રમાણે બાઈબલ છે.) શુ ગુજરાતીઓ અને મરાઠીઓનું સ્વધર્મોગિમાન ! એકંદરે વર્ષમાં ૧,૪૭૮૩૨ નક્કો ખપી ગઈ હતી. અને તે નક્કો જુદી જુદી ૩૩ ક્રિસ્તીઆની ભાષાઓમાં હતી. બ્યારે બાઈબલ માટે ખીસ્તીઓ આટલું આટલું કરે છે. ત્યારે હીંદુઓ બીજા કોઈ સ્વધર્મનું ભેદ ન જાણ તે સાર ચોપડી ઉપાવતા પશુ નથી ! અત્યાર સુધી ઉપાવલા ધર્મ વિરૂધ્ધ સમજતા હતા, જુધિયોજ ગંભીર મનમેલ-પોજવાજ જુદી ત્યાં ઉપાય શું ?

પંડિતોનું કોંટબરમ ખાતે. ઈસ્ટિન્ડમાં મળનારું કોન્ફરન્સ—આ પતિપત્ની

પૂર્વવ્યવસ્થા કરતાં મળેલી સત્તા મદાસમાં છે. સર સુમલજીવ આપરને ઘેર મળી ચુકી છે. નિયમે તથા વિષયે નિશ્ચિન થયાં છે. પડિતો સંસ્કૃતના અભ્યાસને ઉત્તેજન, પરદેશગમન, પતિતપાવન, કન્યાસમકાલ, વૈદિકઆચાર અને ધર્મક્રિયાઓ, હીંદુ કાયદામાં કેટલાક સુધારા કરવાની જરૂર, પરધર્મી પ્રતિ સંસ્તરીશના, તથા પડિતોએ પારસ્પર માન રાખવાની જરૂર એ વિષયો ઉપર ચર્ચા કરશે. કહે છે કે ઉદાર સુધ્ધિથીજ ચર્ચા ચલાવવામાં તથા યોગ્ય સુધારા સુચવવામાં આવશે. વધુ મતથી નિર્ણય થશે (આમ કરતાં ગરમકામાવ જનમવાનો ભય છે.) સંસ્કૃતવેત્તા, રાવ બહાદુર એમ. રંગાચાર્યાર પ્રમુખરથાને બીરાજશે, અને એમને સર્ખો મત પડતાં વધુ મત આપવાનો હક રહેશે. પરિષદ દરમીયાન, અર્થાત્ જરા પહેલાં અને પાછળ સુદ્ધા ભોજનથી ૩૦૦ બ્રાહ્મણોના સત્કાર કરવામાં આવવાનો છે. એ તો પડિત સભામાં અલગત હોવાનું જોઈએ. નદી કે ઘોડા વગરની ગાડી જેવું ખાડું લાગે !

ખોદો હુંગર અને કાઢ્યો ઉદર-જેવા મોટા નામના પણ દમ વગરના, ઉપસાધા અને કુદરતક બાપતના નામના સુધારાઓ કરવાના હસો અનેક બહાર ગામની ન્યાતો કરે છે, અને તે અત્યંત અપ્રાનદથી દૈનિકામાં પ્રગટ કરવા મોકલવામાં આવે છે તેના એક નમૂનાનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

ગમ્ તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરીએ વાસણા ગામે (મંડીકાંડા સાખાનાં) વણિક મહાજનને એકા મળી સર્વાનુમતે નીચે પ્રમાણે હસો પસાર કરી મહાજનના ચોપડામાં તેની નોંધ મેંધ સહીઓ કરવામાં આવી છે:—૧. વાસણા ગામમાં લગન હોય ને જાન આવે અગર ગામની જાન બહાર જાય, ત્યાં કાંઈ પણ કંઠાણે સ્ત્રીઓ તથા છોકરીઓએ ફટાણાં ગાંધાં નહીં.

૨. લોપવાના કામ સીવાય કાંઈ મણુ સ્ત્રી કે છોકરીએ પોતાના મહોલ્લાની હદ મુકીને છાથુ લેવા જતું નહીં ! જાપ તેને રૂ. ૧ દંડ. આ હસવો જાણ કરશે તેના રૂપીઓ સવા દંડ લેવામાં આવશે. ૩. ન્યાતમાં ગમે તેવું મરણુ ઘાય તો પણ તેવું પંધાણું ફેર દોવસથી ૬૦ દોવસમાં ઉપાડયું, તેથી વધારે રાખવું નહીં. આ સીવાય મહાજન સન્મુખ નીચે પ્રમાણે એક અગત્યનો ચોથો હસવ લાવવામાં આવ્યો હતો:—“ આપણી ન્યાતમાં દરેક મરણુ પાછળ તેરમું કરવાનો સીવાજ છે. તેમાં ગમે તેવા જુવાનનું મરણુ યાવ, પીસ વસંતે જુવાન છોકરા અજીરી જાવ ને પંદર વરસની બાઇ થડે તેવે વખતે પણ ન્યાતના ધારા મુજબ ન્યાત કરવાનો વહિવટ છે. આ બાબત ઉપર મહાજનનો મત લેનાં ઉમર નહીં કરતાં જરા મુચવણુ ઉભી થવાનો સંભવ જણાતાં તે ઉપર એવો સુધારો મુજવામાં આવ્યો કે જે મરણમાં મરનારના સગાંબંધાલામાં ચીડીઓ લખવામાં આવે તેમાં જો દસમા ઉપર સાથ તેણવવાનું લખવામાં આવે તો તેની ન્યાત કરવી નહીં. પરંતુ જો મરણ લખવામાં આવે તો તેની ન્યાત કરવી. આ બાબત લખાણુ વીવેચન ચાંપ્યા પછી જે આર્દા જમણે બંધ યાવ તો તેને બહો અમુક રકમ નામની રકમ દરમી જમણુવારને બહો આ રકમ મહાજનમાં લેવા, અને તે ન્યાતના સુધારામાં વાપરવી. આવી જોડણુ ઉપર આવવાની પડી હતી; પરંતુ તેમાં જરાક મતભેદ પડવાથી આ વાત હાલ ખીજ અનુકુળ સંજોગો મળે ત્યાં સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી છે. ”

૪ થા હસવમાં સંગીનપણું હતું તેમાં તો લેખક કહે છે કે “ જરાબાબક મુચ

પણ અને જ્યાંઆચાઈ મતભેદ પડેલો અને " અનુકુલ સંજોગો મળે ત્યાં સુધી " મુક્તચી રાખવામાં આવી છે. બાકીના ફરિયા તો એવી બાબત ઉપર છે કે જેનો અમલ સર્વ મનુષ્યો-એજ ન્યાતના ફરિયા વગર પોતાનીજ મુક્તતાથી કરવાનો છે.

તરતની પરણેલી રાંડનારે કન્યાપર દરજ્જા—તગાળા ગામમાં વસંતપચેમીને શુધવારે દશા ત્રીમાળી જાતીની એક બાગનાં લગ્ન લાવનમરના એક રહીસ સાથે થયાં હતાં. વર બાર દશાક પછી એકએક લગ્ન બંધ પડી જવાથી ગુજરી ગયો. તગાળાની જાતીએ તે વરધાડીયાં પોંખ્યાં પહેલાં ગુજરી જવાથી પરણેતર પુરૂં થયું નથી તેમ (જણવા જોજો છે કે રાત્રે જોઇને નહીં પણ સાદી સમજનો ઉપયોગ કરીને) જણી સદરજ્જા બાગને પરણેતરનાં બોલમાં-થી મુક્ત કરી લેવિખની પ્રત્નનો આશીર્વાદ મેળવ્યો છે. તે જાતિએ સાદી શુદ્ધિના આ પ્રમાણે ઉપયોગ કરે તો તેના વ્યક્તિઓની ઉન્નતિ થતાં નિર્જન કાગે નહીં.

સુરેન્દ્ર બાપુ અને સુધારો—બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જેઓ એક પ્રખ્યાત વક્તા અને સંસારસુધારક છે તેમની ગદ્ય પત્રીના આશ્રમાં તેમણે રૂ. ૧૧, ૦૦૦ નો ખર્ચ કર્યો છે. એક સુધારક લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગમાં પણ ધીરી રકમ ખર્ચ કરવાની વિરુદ્ધ છે તો આ પ્રધમાં અર્થાત્ લાઠીએને દાન બોજન આપવામાં આવતી મોટી રકમ ખર્ચવી તો ધનની જરૂર બાકીજ કહેવાય. બાપુ સુરેન્દ્રનાથે એવી ધીરી રકમ કાઢી જાહેર સમાવતમાં આપેલી હોવાનો દાખલો નથી. દરિદ્ર દેશના નેતાઓ ધનનો આવો દુરુપયોગ કરે તેની સામાન્ય પ્રજા ઉપર કેવી ભયંકર અસર થાય છે, તેનો ખ્યાલ એ મહાનુભાવેને કિમિત્ત પણ હોય એમ લાગતું નથી. અથવા પોતાનું કર્તવ્ય લાજણેની ગર્જનાથી સમાપ્ત થઇ જાય છે, એમ તેમનો મત જણાય છે. જેમને મૃતક આદર્માં અંતઃકરણથી અદા હોય તેઓ તે કરે તે સામે કિમિત્ત પણ વાંધા લેવાનો હક નથી. પરંતુ અદા છતાં આવી મોટી રકમ ખર્ચવી એ તો નિરસદેહ દેશમાં કાચો દુકાળ પાડવાની પેરની કરવા જેવુંજ જણાય.

એક ભયંકર ક્રિયા—મીરજાપુરમાં થઇ છે. જ્યાંબાળી 1-જ્યાંબાળીના જન્મજયકાર કરીને એક મૂર્ખ ભક્તે એક પારકી નાની દરજ્જા કરેલી કન્યાને તૈયાર કરેલા ખાદ્યમાં છત્રી દાદી દોંધી દત્તી ! તેને ફાંસીની સજા તો થઇ છે. પરંતુ પ્રજાના ધર્મચાપોએ તેથી સંતુષ્ટ ન થતાં કાશીરેવીની ઉપાસના સંબંધીના પ્રજાન અચાન વર્ષના વિચારો ફેરવવા કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. એક રીતે એ મૂર્ખને અન્યાય થયો છે. તેને કાશી સંબંધી એવું પ્રમુખક શિક્ષણ અપનાસને ફાંસીએ દેવા જોઈએ ! કાશી તો માના છે, પરમાત્માનું જી નામ છે, તેની ભવંકરતા કેવલ દુષ્ટો મારે છે. તે તો રવમાવે દવાનું છે, તેને ફિંસાને તો ત્રાસ છે, ઈશ્વાર શિક્ષણનો પ્રચાર કરવાની અભારવશતા, આવા લગ્નજન દર વરસે બનતા બનાવા સિદ્ધ કરે છે.

ગૌવધ પ્રતિબંધ માટે હંગેલમાં હીલચાલ—જગતપુરના મી. જસરાવાળાએ ઘર કરી છે. અને જો પ્રતિબંધ છે કે દિંદની સરકાર ઉપર ખરી અસર તો હંગેલની પ્રજાના મતથીજ થાય છે. મી. જસરાવાળાના કામમાં મદદ કરવા માટે મી. કે. જે. તાસચંદ (જેઓ પોર્તા છે) પણ ગયા છે. તેમણે લેકેશીજના દોષ્ટન ગામ ખાતે મી. કામચંદના એક જગી ગેગાવડો કરી, વ્યાખ્યાન દર્શીવાન જગ્યાનું દુનું કે વીસ લાખ દિંદુઓએ વધ અટકાવવા માટેની અરજી પર સહી દીધી છે. અને તે નામદાર શહેરનાદ પદ ગૌસચની છે. દિંદમાં

રહેતા સેલજરોના ખોરાક માટે બેઠકું-તૈયાર માંસ આરટ્ટેલીવાથી મળી શકે છે. હિંદમાં માંસ માટે જે કતમ્ન થાય છે તેથી ખેતીને ઘણું નુકસાન થાય છે, અને રૂનો, પાક આજો થાય છે, વળી હિંદમાં થતો ગેત્તવ અટકાવવાથી ખીટીય રેવળનો ફાયદો છે. મી. અલીમહમદ બીમલજી અને આપરે મી. જોન સ્મીથની દરખાસ્તમાં હોલ્ટનના મીત્ર કામદારોએ કરાવેલી કીલ્ડે "દિંદો દોરોતો વધ થતો અટકાવવાને જે અરજી નામદાર ટહેનશાહને કરવામાં આવનારી છે, તે અરજીને તેમનો ટેકા છે." એ દસ્તાવેજો સાર નામદાર ટહેનશાહને મોકલી આપવાની સત્તા પ્રમુખને આપવામાં આવી હતી.

કેનેડાની નવી પાર્લામેન્ટમાં ચોખ્ખતાને મળેલું સંપૂર્ણ સ્થાન—કેનેડાની નવી પાર્લામેન્ટમાં સુદાયક સભાસદો કેટલાકના વર્ગના છે તે ખાસ જણવાજો છે. વકીલોની સંખ્યા સાથી વધુ જોવામાં આવે છે. બીજી નંબર એડ્યુકેશન છે, અને ત્રીજો નંબર વેપારી વર્ગનો છે. "કેનેડીઅન મેદ્ધ" પત્ર ઉપરથી નીચે પ્રમાણે નવા પાર્લામેન્ટના સભાસદોના ધંધા રાજગાર વિશે માહિતી મળે છે.

વેપારી વર્ગ	૨૭	કારીગર વર્ગ	૧૩
પૈસાદાર "	૨	એગ્રીકલ્ચરલિસ્ટ "	૬
વકીલ "	૭૫	દલાલ "	૫
એડ્યુકેશન	૩૨	વીધાયી "	૧
ડૉક્ટર	૧૮	ગાંધી "	૧
વર્તમાનપત્રકારો	૧૦	માપસૂચકનાર	૧
મજૂર વર્ગ પક્ષકાર	૧		
કોન્સ્ટ્રક્ટર વર્ગ	૬		
પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ	૭		
લગ્નરમિન	૧૧		

ખાસુ બીલ પસાર થયા વગર પણ ચલાવનારા ચલાવી લે છે!—(૧) તે

મધ તા. ૪ થી ફેબ્રુઆરીએ લાહોરમાં ઝોનરેખણ મી. કુદરીકાર અલીખાનના મકાનમાં સરદાર ઉમરાવસીમ મહીવાનાં મીસ એ. ગોટસપેન નામની એક ઓરડીયન યુવતી સાથે બહોળા વિધિ પ્રમાણે થયેલાં લગ્નથી સિંધ થાય છે. આ લગ્ન ૧૮૭૨ નો ૩ ને કાયદો, જેમાં ઝો. મી. બુપેન્દ્રનાથ બાસુ સુધારો કરવા માંગે છે કે, તે પ્રમાણે બહોળાધર્મના ઉપદેશક રેવરંડ-આર્ચબીશપો પોતાના ઉપદેશકોને (પાદરીઓને) ખ્રીસ્તીઓની નક્ક કરીને 'રેવરંડ' કહે છે—એ સી. મજુમદારે કરાવ્યાં હતાં. સરદાર ઉમરાવસીમ પ્રખ્યાત રવગેવાસી. સરદાર, દિવાલસીમ મહીવા જેણે લાહોરમાં ધાર્મિક કાર્યોમાં આંતરધર્મી સીખવવા અને સ્થાપવા દસ લાખ રૂપિયા આપ્યા હતા, (અને જે કોલેજના પ્રીન્સીપાલ પ્રથમ હોદ્દા પછી ખ્રીસ્તી અને હવે મુસ્લિમ બંને સુખ મુનબતા પ્રો. લેહીનકર છે) તેના નિકટના સંબંધી છે, (૨) કુચબીદારની કુમારિકા કુંવરી પ્રીન્સેસ પ્રેતોવાન મધ તા. ૨૧મીએ પુસ્તરહે પડનગણા મી. મેંડસ સાથે લગ્ન થયું હતું. એ કુંવરી કેચવચ્છેસેનો પુત્રોની પુત્રી થાય એક અમાપ્રીન્સેસનાં લગ્ન એક સામાન્ય અંગ્રેજ સાથે થયેલાં જાણી હોદ્દાને કંપચિત્ત આનંદ થઈ શકશે. શું બહોળા કે હોદ્દાઓમાં કદાચ યોગ્ય પતિનું કુંવરીને શોધે ન જાય?

ઇંગ્લેંડમાં ગયા વર્ષમાં પ્રગટ થયેલાં દસહજાર નવાં પુસ્તકો-નેવલ નવીન પુસ્તકો સંબંધી સમાચાર આપનારા 'પબ્લીસર્સ સર્ક્યુલર ઓફ બુક્સેક્સ રેકર્ડ', ૫૩, કહે છે કે ૧૯૧૧ના વર્ષમાં ઇંગ્લેંડમાં ૮,૩૫૦ પહેલી આજ્ઞાતનાં નવાં, તથા નવી આજ્ઞાતનાં ૨,૩૮૪ મળી કુલ ૧૦,૭૩૪ નવાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. આપણા ગુજરાતમાં જે સામીપયોગી તથા આંકની તથા પહેલી બીજી ચોપડીઓ બાદ કરીએ તો ૧૦ હજાર ચોપડીઓની નકલો પણ કદાચ અપી નહીં હોય ! ૧૦ વર્ષમાં ઇંગ્લેંડમાં નવીન પુસ્તકની સંખ્યા બમણી થઇ છે. ૧૯૦૧ માં ૬,૦૪૪ નવાં પુસ્તક (નવી આજ્ઞાત સહિત) પ્રગટ થયાં હતાં, અને દર વરસે સરેરાસ પાંચસો પુસ્તકોનો વધારો થતો રહ્યો છે. ફક્ત ગયા અક્ટોબર માસમાંજ ૧૫૨૭ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં, જ્યારે રાજ્યાભિષેકના ગયા જૂન માસમાં વર્ષના કોઇ પણ માસ કરતાં ઓછાં એટલે ૬૭૩ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. સાધારણ રીતે ૪ થો ભાગ બીજી ત્રીજી આજ્ઞાતને પામે છે. આ પ્રાંતમાં સેંચો ભાગ પણ તે માનવે પામતો નહીં હોય.

તમાચાને તમાચો !—વાંકાનેરની શ્રી વીણા શ્રીમાલી યાત્રિએ સુધારાનો ડોકો વગાડ્યો છે. બીજી યાત્રિયા પેઢે એ યાત્રિમાં પણ શ્રીમંત પ્રસંગે શ્રીમંતિની ગર્ભવતી જીને દેવર જામેલી હકના દેખતાં એક તમાચો ખેંચી કાઢે છે ! સીમતાન્વયન સંસ્કારની તે પૂર્ણાકુનિ છે ! દેવર પોતાના હાથને આબેદુજ રદેપ તો લાભીના ગણ પર પાડતો નથી, કારણ કે તે ગંબીર રીતે તમાચો મારતો નથી. એ તો માત્ર દિવર (જેના અર્થ સંસ્કૃતમાં લગભગ રીઝવેક પતિ થાય છે) ગેલ કરે છે—એમ તે ક્ષણે કહે છે. જે પ્રદાપૂર્વક મારે તો તે ધનની કાળી દુદી પડે છતાં પોલીસમાં જવાનું થાય નહીં ! કારણ કે પોતેજ ગણ ધરેલા ! દેવરની દ્વાપી જોકે સોગ તો નથી મુગી હિંમત પરંતુ બીચારી જીને સરમના માથાં શેરડા તો જરૂર પડે છે. બાબત ઓછી છે પણ કિંવા નિર્મળજ છે. તે બીચારી જીને શ્રીમંતને બધાં આનંદ દરી સેનારી છે. વાંકાનેરની વીણા શ્રીમાલી યાત્રિને તે કાઢી નાંખવા માટે ધન્યવાદ થયે છે; પરંતુ આમાં યાત્રિ કરાવ કરતાં વ્યક્તિઓએજ સારી સમજ વાપરીને તેના પોતાના કુદ્દામાં નિષેધ કરવો જોઇએ.

કેટલીક બાબતો ઉપર દુંધી ટિકાઓ.

બંગાલી સાહિત્યના સુર્ધ રવિન્દ્ર બાણુની ૫૦ મી જન્મતિથિનો મહોત્સવ-મંગલ-લાના કાથી પ્રખ્યાત, સર્વસ્વીકૃત એક સેખક-મંચકર્તા બાણુ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની વયના ૫૦ મા વર્ષની સમાપ્તિને પ્રસંગે, તે સાર પોતાના આનંદ તથા તેમના પ્રતિના સન્માન દર્શાવવા ગયા માસમાં બંગાલીઓની એક મોટી સભા કલકત્તાના ટાઉન હોલમાં મળી હતી. ગુજરાતમાં આવે કોઇ કે એથી અર્ધ પણ અંશે પતિષ્ઠિત સેખક વિદ્યમાન નથી એ સોજાનક છે. રવિન્દ્રનાથ પર પ્રગળા સકલ વર્ગો કેટલા આદિન છે તે જાણે સિદ્ધ કરવાનેજ, જમીનદાર અને રાજાથી તથા વણીક અને ડાક્ટરથી માંડીને રંક પર્વત તમામ વર્ગોના પ્રતિનિધિઓએ એ સભામાં હાજરી આપી હતી. રવિન્દ્રનાથની સેખનીની વિશેષતા એ છે કે તે સર્વ વિશેષે સેખક છે. તેના હાથમાં સપત્તું સોનું થઇ

નય છે, એવી એની લેખિનીમાં જાહેર છે. 'શું કવિતા, શું નિબંધ, શું નવલકથા, શું હુકી વાર્તા, શું ઇતિહાસ, શું નાટક, શું ધર્મ, એ સર્વ સાહિત્યમાં પ્રવેશના તે એક ચક્રવર્તી રાજા છે, ખાન દાન પછી એવુંજ છે. આદિચંદ્રો સમાજનાં સંયુક્ત સ્થાપક તથા રાજા રામમોહનરાયના મિત્ર, મહાદેવેન્દ્રનાથનો તે પુત્ર થાય. એનો પ્રખિતા દ્વારકાના ટાગોર યુરોપમાં ગયો ત્યારે કૃત્વરાજ હુમ્મલે તેને સહભોજનનું આસપાસનું માન આપ્યું હતું. નવાઓનાં વખતમાં જે બંગાળી કુટુંબોને મૈત્રેય ભોજનની વાસ માત્ર લેવા સારૂ પતિત ગણી જાતિ બહીષ્કૃત કીધા હતા અને જેઓ સર્વે માફને ખુશીથી મુસામન થઈ ગયા હતા તેમાં માત્ર ટાગોર કુટુંબજ, સાતિબંધાર રોકડો પડી રહેવા છતાં સ્વધર્મમાં રહ્યું. આજે તેના વંશજને જાતિ બહિષ્કાર કરનારાના વંશજ માત્ર નમસ્કાર કરે છે ! આજે મોટા પ્રેક્ષકો અને એમ. એ. એ. ડૉ. આનંદકુમાર સ્વામી ડી. એસ સી. જેવા ધુરંધર વિદ્વાનો અને સ્વામિની નિવેદિતા જેવી વિદ્યુધીઓ રવિદ્યાઓના બંગાળી લેખો તથા કવિતાનું અગ્રેષ્ઠ બાખાંર કરવામાં માન સમજે છે. તેમના લેખ માત્રમાં એક અદ્ભુત દેવી તત્ત્વ, મિશ્રણ તથા સૌંદર્ય છે. ફરીથી તે યુરોપને પ્રવાસે જનાર છે. કહે છે કે કેવલ રવિન્દ્રના અથો વાંચના સારૂ બંગાળીનો અભ્યાસ કરવાના શ્રમ લેવો સાર્યક છે ! પરંતુ માત્ર એમને દીર્ઘાયુ કરો અને શુભ્રતા પછી એવા લેખોને શુભ્રશરિરના ઉદ્ધાર કરવા ઉત્પન્ન કરો ! શુભ્રતાને શબ્દોની તોડતોડ અને દંતીતાવ્યવની શુદ્ધતા અશુદ્ધતાની ભાંગણ કરનારા પરવારતાઓની અપેક્ષા નથી. સુગંધ, તથા સરસ શબ્દોમાં વાક્યરચના કરી બાબુનારા અને આકાશમંથી અધર ઉતરી આવતા, એવા નવીન વિચારોના લેખોનીજ તેને અપેક્ષા છે. તેના લેખો બંગાળ અને કંઈક અંશે મહારાષ્ટ્ર ઉત્પન્ન કર્યા છે. બંગાળના સામાન્ય લેખકો શુભ્રતાના કહેવાતા સર્વોત્તમ સારસ કરતાં અવસ્થ મરીયાતા છે. શુદ્ધ ભાષાંતર કરતાં, પછી અહીં તો સાક્ષરમાં ખરે છે ! ખચ્ચીત, શુભ્રતા સાહિત્યને ઉચ્ચતર ભૂમિકા ઉપર આણુવા રવિન્દ્ર જેવા એક નવીન અવતારનીજ જરૂર છે.

કેળવણીના હોદ્દાઓ અદેખાયુ કેમ હોય છે ?—એ પ્રશ્ન મદ્રાસની એકમીકસુદીત કાલિન્દીના સ્વ. સમાસદ આ. મી. પી. કૃષ્ણસ્વામી આપ્પના અકાલ દેહાંતથી ફરીથી ઉપસ્થિત થયો છે. થોડાજ હોદ્દા સરકારી અમલદારો પ્રાપ્ત થયે પેન્શન ભોગવવા જેટલું લાંબું જીવે છે, બ્યારે એમ્નો-ઇડીયન પેન્શનરોના મોટા ભાગ તેઓએ જેટલાં વર્ષ નોકરી કરી હોય છે તેટલાં વખત લગભગ પેન્શન ભોગવે છે ! એમના પેન્શનની પુછડી નોકરીનાં શરીર જેટલીજ લગભગ જાડી અને લાંબી હોય છે. હોદ્દાઓના પેન્શનની પુછડી બહુજ હુકી હોય છે. ખીન સરકારી વર્ગના સુશિક્ષિત વર્ગની પ્રજા એજ કહાણી છે. જોને બહુ સાફ વર્ષ તેમની અવધિ છે. અસ્થાવ્યારુ 'લીડર' પદ જે અંગ્રેજોના પાયાનીય જેની અપતાની પંક્તિએ પહોંચ્યું છે તે, અકાલ વયમાં મરણ થવાના કટમાક પ્રખ્યાત હોદ્દાઓના નીચલા હોખત્રાઓ આપે છે—

આ. મી. કૃષ્ણ સ્વામી આપ્પ ૪૮ વરસની વયે, પંજાબના રા. આ. લાલા જાતસદ ૫૬ વર્ષની વયે, મી. રામોડે ૬૦ વરસની વયે, મી. તેલંગ ૪૩ વર્ષની વયે, મી. મનમોહન ઘોસ અને આ. પં. અન્નેધ્યાતથા ૫૨ વર્ષની વયે, મી. દીનેશસ ખાત્ર ૪૬ વર્ષની વયે, બાબુ કાકીચરણ ચેતરજી અને મી. આનંદમોહન બોઝ ૬૦ વર્ષની અંદર સાચા ગયા છે.

... 'લીડર' ના આ દાખલાઓમાં, આપણા પ્રાંતમાં પ્રો. કેટિલાસ્કર એમ. એ. તથા વડોદરા કોલેજના પ્રો. શાહ એમ. એ. જેઓ બંને ૪૦ વર્ષની અંદર થોડાજ વખતપર ગત થયા તેમના દાખલા ઉમેરી શકારો. જે હીંદી મહાન કાર્યકર્તાઓ વિદ્યમાન છે તેઓ પણ રોગવશ તો ખરાજ, ઓ. મી. ગોખલે તથા મી. તિલક 'એથેલીટીસ' (મીડી પીરાય) ના દર્દથી પીડાય છે. એ પ્રસિદ્ધ છે. હાલ, એથેલીટીસ આદિ રોગના ભોગ યજ્ઞ પંથ્યાનાં કારણ કેળ-વાયલાં હીંદુઓમાં શું હશે તે શોધી કાઢવા વાનપ્રસ્થ શેસ-સંગજી ૨૧. ૧. લાલાજીજીનાથે માથે લીધું છે અને નેત્રોત્તરી વિગત સાર તેમણે વર્તમાનપત્રોમાં મોળણી કીધી છે. તેઓની શોધનું પરિણામ ગમે તે આવે પરંતુ મુખ્ય કારણો તો વગર દુર-શોધના જવે જડે એમ છે. બાળ-લગ્ન, કીમંતાઇ પહેલાંની ગરીબી અને લીધે શરીર પર થયેલી માઠી અસર, તત્તર રહિત ખેરાક, સંયુક્ત કુટુંબને લીધે, ભોજનાદિની અગવડ અને અન્યવચ્ચ કરતાં પણ વધારે અસહ્ય સાંસારિક જંગલ અને કસ્ટ, શારીરિક કસરતની ખેપરવા, અસાધારણ માનસિક બોલે, ગમે તેવા શ્રી-મંત હોવા છતાં કંબુસાઇ કરવાની ગરીબાઈના વખતની પડી ગયેલી ટેવ અને સાધાધ્મી એકાં હેઠળ ચાંદુ રહેલા તે સંસ્કારો-એ મુખ્ય કારણો હશે. માનીએ છીએ.

“દેવજી મહારોજની જે !” —આવાવવાનો દેવજી એટલો બધો શોખ હતો કે તેને ૭ માસની વેક્રાણી, જેણી માત્ર એ, ગળ તા. ૬ ઠીએ મેથરૂટ્ટેડ મી. જાલીવીએરાને મોકલવો પડ્યો છે. ફર્ગુસનરોડ ઉપરના એક હોટલાને પોતાના તાલીમખાનામાં દેવજી ગુનને ઉસ્તાદ નીમ્નો હતો ને પછી તે જતો રહ્યો. હવે હીંદુસ્તાનના તાલીમખાનાના ઉસ્તાદો માટે ભાગે કેવા હોય છે તે બધો જાણે છે. તેમના માથામાં ઝાપડી હોય છે તો ઉધીજ વળેલી હોય છે. શરીરમાં પાત શીવાલ ખીજ સંપત્તિ હોતીજ નથી. અને માથામાં પવન એટલો હોય છે કે ગવનર પણ તેમના કરતાં જરા ઉતરે ખરે. મહામૂર્ખ હોવા છતાં તે પોતાને શાળામાં શરૂ સમજે છે અને લગભગ તેનો ધંધર સમજે છે. હીંદુસ્તાનમાં સૌથી સસ્તી સ્ત્રીજ ધંધરજી થઈ પડી છે. શુક્ર માત્ર-અખાડાનો પણ-ધંધર “સ્વરૂપ” યાય છે. ઘણી પણ એની ઘાટણના ‘ધંધર’-અંણુ પણ જોડો નહીં. તેથી દેવજીની પણ જે ! કસરતને અતે શાંતિપાઠ તરીકે બોલાતી. તેને કસરતશાળામાંથી નીકળી જતાં છતાં પણ મારા જેવા મહાપુરુષની જે કામ ન બોલાતી રહે ? એ પ્રશ્ન થયે. પોતાની જે ન બોલાવવા અખાડાના માણિકિ તેને ના કહી એટલે આ મધ્યે હોટલાજી તથા તેના લાગતા વળ-ગતાઓ સાથે તેમને આવડતો શાસ્ત્રી કીધો, જેથી તેઓને હોસ્પીટલનું સેવન કરવા જવું પડ્યું. અખાડાનો એ ધંધર દેવજી જેવો અનુભવી હોવાથી તેને મેથરૂટ્ટેડ ૭ માસની જે શિક્ષા કરી છે તે કેટલેપણ રીતે વિશેષ નથી. ગમે એવા શુરને હવે બહાર માન આપવાની પ્રણાલીથી એ શુરઓના ભેગાં કેનાં ચસકે છે તેની સાખીતી પોલીસ કેટમાંથી મળે છે.

સનાતની બંધુઓનાં શુરકુળો—સનાતન ધર્મ સજાએ આર્થસમાજનું અનુકરણ કરીને શરૂકે આપવાનો પ્રારંભ કીધો છે એ સંતોષજનક છે. એ બેઠે સર્નાઓ વચ્ચે દેખીતો વિરોધ છતાં, આ અનુકરણ તેઓનું સ્વયંજિંદુ તો એકજ છે, અને ખરા વિરોધ માટે તો અવકાશજ નથી એમ સ્પષ્ટ છે. હરિદ્વારમાં આર્થસમાજોના શુરકુળની સમીપજ સનાતની બંધુઓએ પણ સમિતિજ નામથી શુરકુળની સ્થાપના ૨ વર્ષથી કરી છે. જે સમયમાં ૧૦૬ વિદ્યાર્થીઓ છે. તેના દૂરડીઓની સંખ્યા અતિશય ઓડી સને છે. નવદાંડોની

પણ વધારે છે. તે સંખ્યા ૧૪૨ છે. હમે ત્રણકુળના ત્રણજાને મોટી, સંખ્યા ૩ મોટાં નામ માત્રથી પોતે ન અંગવાનો તેમજ અન્યોને ન અંગવાનો નિયમ કરવાની બધું બાવે બાકામણ કરીશું. અતે એ પ્રકૃતિથી શ્રમ વર્ધ થાય છે, માત્ર ઉપહાસ ઉત્પન્ન થાય છે. નામના દૂરદીઓથી માત્ર ઉપાધિ અને તેમને કાળજી વગેરે બીજાથી વગરેજ વધે છે. એ ૧૪૨, દૂરદી દેવોમાંથી માત્ર બેજ કુલને સહાયતા કરે છે. એક ૩, ૪ તથા બીજા ૩. ૧૦ માસિક સહાયતા આપે છે. બાકીના ૧૪૦ દૂરદીઓ પરપોટા ભેગા છે. તેમને મુક્ત કરવા શું છાં નથી ? કાશીની સમીપ સિં વપુર ગામમાં સનાતની બધુઓએ “ મહર્ષિદુલ ” નામનું એક બીજું ગુરુકુલ સ્થાપ્યું છે. એ પણ અનાદની વાત છે. આવાં ગુરુકુલો તો સૌંકડો અને હૃદયગર દેશનાં હૃદયે હૃદય અને તાલુકે તાલુકે આર્પિતમાજ તથા સનાતન સભાઓએ સ્થાપવા ઉચિત છે.

ભુદિને ઇંગ્લેંડમાં મળતો ન્યાય—જ્યારે આપણા દેશમાં ભુદિ અર્થાત્ શુલ્કર્મ પ્રમાણે ઉત્તરિનાં સાધનો તથા હજી ન મળવા બદલે એમ સિદ્ધ કરવા ન્યાયસાસ્ત્રની સહાયતા પણ ઘણાક પડિતો લે છે, ત્યારે ઇંગ્લેંડમાં શુલ્કર્મનુસાર મનુષ્યોને આજ જન્મમાં ફલ મળે છે તે આપણને લાંબની રોષત રેડીસીકકત સોસાઈટી (આંકડા સભા) સંમુખ હાલમાં વ્યાપકતા એક નિબંધથી જ્ઞાત થાય છે. બસ, ભુદિ તથા ઉલોગથી દરિદ્રવસ્થામાં જન્મેલા કેટલા ઉન્નત તથા તેની ખાસ ગણના, અજમાવણ તરીકે ઇંગ્લેંડના એક ઐતિહાસિક પરગણામાં કરવામાં આવી હતી. તે પરથી જણાયું કે, ખાનગી કારખાનાંઓ ચણાવનારી પેટ્રીઓના વડાઓમાંનાં સૌએ એક એ નહીં પણ સાઠ ટકા જેટલાએ લગભગ મજુરીથી “ હાંડગીનો દાર ” ચડવો “ ચાક ” કીધો હતો. મુનર કાંતવાના ઉલોગના હૃદયમાં ગણતરી કાલતાં માસમ પડ્યું કે મુનરની મોંઝામાં દર સો મેને હાંડગી રીફક્ટરોમાં ૧૦ જણ, દર સો મીલ મેનેજરોમાં ૪૨, અને મહદનીશ મીલ મેનેજરોમાં ૬૭ ટકા જેટલાનો જન્મ કામદાર વર્ગના કુટુંબમાં થયો હતો. આનું તાત્પર્ય એ છે કે ઇંગ્લેંડમાંના દિનના લગભગ અર્ધો અર્ધ ભાગ શરૂકુલોત્પન્ન છતાં તેજ જન્મમાં વસ્તુતઃ દિગ્ગતને પામે છે. શું તે દેશની ઉન્નતિનું ચુસ્ત કારણ બધ, ભુદિને અગ્રી મળતું હિતેજન નહીં હોય ? અહીંના સુત આલણોએ તેમજ શુદ્રોએ તેની વિશેષ વિચારણા કરવી નથી ઘટતી શું ? અમેરીકામાં પણ ધન કરતાં ઉચ્ચ તથા યોગ્યતા વિશેષ પૂજ્ય છે તે કેનેડાની પાર્લામેંટમાં ચુંટાયલા પ્રતિનિધિઓનાં વર્ગીકરણની અન્યત્ર આપેલી ખબર પરથી નિહિત યશે.

જગતના એક સૌથી મહાન્ મહોરપકારકનું મરણ—ગયા ફેબ્રુઆરીની અધ્યમાં લોર્ડ લીસ્ટરનું થયલું મરણ વેલક વિદ્યા—જેમાં ચરુવૈલકના સમાવેશ થાય છે—દ્વારા તેણે જગત ઉપર શું ઉપકાર કીધો છે તેનું સ્મરણ કરાવે છે. ઇંગ્લેંડના એ એકજ ડોક્ટર હતો જેને ‘ લોર્ડની ઉપાધિ મળી હતી. તે ૮૧ વર્ષની વયે મરણ પામ્યો છે. તેણે ચરુવૈલકની તાલીમ એડીનબરોમાં પ્રો. સીમ્સના હાથ દેહજ લીધી હતી અને તેનીજ પુત્રી સાથે તે પરણ્યો હતો. હોસ્પીટલના અનુભવથી તેને પ્રગટ થયું કે હોસ્પીટલમાં ઘરુપ્રયોગથી મરણનું પ્રમાણ ખાનગી ઘરોમાં તેમજ ચુલ્લેમાં કરતાં બહુ વધારે આવે છે. જ્યારે અન્ય ૧૦૦ એ. ૧૦-૧૫ જણ મરતા ત્યારે હોસ્પીટલમાં પ્રયોજ પછી ૪૫ મરતા. સાદી દ્રષ્ટિએ તો, હોસ્પીટલના ડોક્ટરો વધારે મરતુકડી અને કુશલ હોવાથી તેમજ, હોસ્પીટલમાં આવગત તથા જરૂરી સામગ્રીની સમ-

વડ, વધુ હોવાથી બહાર કરતાં ઓછા મરવાં જોઈએ. તેને બદલે ઉંધું કાલક કેમ? પ્રખ્યાત ફ્રેંચ વિદ્વાન માર્ચુરે તેની આગમન્ય સુદ્ધમજતુ રોગનાં કારણ છે અને હવામાં તે એક વજેરથી વધે છે એ શોધ તો કરીજ હતી. શુદ્ધિમાન ડો. લીસ્ટરે તે પછી એવું અનુમાન કયું કે, હોસ્પીટલની હવા ખીખ દરદીઓનાં જંતુઓને લીધે જંતુમય હોવાથી તે જંતુઓ પ્રયોગવાળા દરદીના ધામાં પ્રવેશ થાય છે, તેથીજ મરણનું પ્રમાણ વધુ આવે છે. આથી એણે જંતુનાશક ઔષધની શોધ ચલાવી અને કાર્બોલીક એસીડ જે-તે વખતે ગરમ માત્રમાં મુનીસીપેલીટીએ નાંખવા મોકલ્યું તેના ઉપયોગ કરવા માંગ્યેલા ધામાં તે જંતુનાશક રૂવા તે પુરતો અને પાટા પણ તેમાં બાળતે આથી જે નયકતાં દરદીઓ સારા થવા લાગ્યા, અને ૨ વર્ષમાં પોતાની હોસ્પીટલમાં મરણનું પ્રમાણ ૧૦૦ એ ૪૫ થી ઘટી માત્ર ૧૦ ઉપર આવ્યું એમ તે જાહેર કરવા સમર્થ થયો. હવે તો પ્રયોગનાં ચરત્રો પણ જેરનો એક ન લાગે તે સાર પ્રથમ જંતુ રહિત કરવામાં આવે છે. હજારો અને લાખો મનુષ્યોનાં જીવનાં ઉગારનું કારણ ડો. લીસ્ટર આ પ્રમાણે થઈ પડ્યો હતો. તેણે અનેક પ્રયોગ પણ વૈદક વિષય ઉપર લખ્યા છે.

ઉપાય નં. ૬૦૬ :- આ વિષય ઉપર કાંઈક ઉલ્લેખ કરવાનો હમારો ક્યારનો એ વિચાર હતો. અનાયાસે એ પ્રસંગ રૂટના ગઈ તા. ૮મીના તારે પ્રાપ્ત કરાઓ છે. પારીક્ષથી તેની એનર્જી ખૂબર આપે છે કે એ પ્રખ્યાત ઉપાયથી અનેક મરણો થયાં છે; જે શુભ રાખવામાં આવ્યાં છે, એમ કાનસના મહાન પેદાની મહાસલા " એકદમી દ પારી " ને પ્રો. ગોચે નિવેદન કરે છે. ઉપાય નં. ૬૦૬ એ ઉપદેશ (સીરીલીસ-ગરમી) નો સૌથી રાખઆણુ ઉપાય ગણાય છે-અત્યાર સુધી ગણ્યોતો હતો. તેનું વિચિત્ર નામ ' મહાસારત ' નાં નામો પેઠે પડ્યું છે. પ્રોફેસર એડવર્ડે સીરીલીસના ઔષધ તરીકે ૬૦૫ ભતતી દવાઓ બનાવીને અજમાવી. તે સંજગીમાં તેને કાંઈને કાંઈ ખામી જણાઈ, અને ૬૦૬ ફી શોધ તેને મનપસંદ પડી. યથાગુણ અથવા યથા અકરમાત તથા નામાભિધાન મહાસારતનાં અનેક પાત્રોનાં નામના સંબંધમાં છે તેમ આ ઔષધનું છે. તે આર્સનીક (મનસિસા, ફેનાસમન એ સંસ્કૃત નામો છે. શુદ્ધતામાં મનસીસ કહે છે.) ની શુદ્ધિયણુ ભરી બનાવટ છે. તે ઘણું ખરું પીકમાં પીચકારી વડે ઉપદેશના રક્તમાં બહારોબહાર મિશ્રિત કરવાથી છેક ત્રીજે તબક્કે અને છેલ્લે પાટલે જઈ બેઠેલા રોગ, ઘણું નાક અને કાનની લાલી સહીને ઉખડી ગયા પછી પણ નાણુ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ ધરાવે છે. તે અનેક પ્રયોગોથી સિદ્ધ છે. ૧૮૧૦ થી તે પ્રસિધ્ધિમાં આવી છે. મુંબઈમાં અનેક ડોક્ટરો તેની પીચકારી મારીને પચાસ-સો રૂપિયા-એટો જેવા પ્રાદક-સહી કરી લે છે. પ્રો. ગોચેનાં કથન પ્રમાણે એ ઔષધ સલામત નથી. કણુ તેથી મરી ગયા છે. પરંતુ પીચકારીની ખીજ અનેક દવાઓની રસી માત્રની તેજ કઢાણી છે. મરકી અટકાવનારી રસીથી અનેક જણુ પ્રારંભમાં જ-મર્મર્મિત દુખી થઈ પડવાના દાખલા બતાવ્યાં હતા. પં-ભજના મહોલવ ગામમાં ૨૦-૨૨ જણુ રસીને લીધે, મરકીથી જયવા જતાં ઉઠ્યાં તેના બેઠાં થઈ પડ્યા હતા એ પ્રસિદ્ધ છે. અને તેથી તે નિચે રીપોર્ટ કરવા; હાલ કલકત્તા અને તે વખતે મુંબઈ ખીજ જગજગ સર. લોરેન્સ જેન્ડીસનાં પ્રબુખપદ રહેલો નામદાર હોદી સરકારે ખાસ કમીશન નીમ્યું હતું. તે પછી રસી ઘણી વધારે સલામત બનતી જણાવાય છે. ૬૦૬ નંબરના ઉપદેશની રસી પણ એવીજ રીતે ભવિષ્યમાં હવે રહિત બનેલી શકાય એ અસંભવિત નથી. અને

પ્રો. ગોએ-તો-પ્રથમથી નં. ૬૦૬-વાળી દવાની વિરૂદ્ધ છે. ઉપદેશનું-દર્દી-એટલું-તો-ગંભીર છે. વ્યભિચારીના અર્પતાના પ્રમાણમાં એ-રોગગ્રસ્તી સિદ્ધા-એટલી-તો-વિરોધ છે કે આ-મહા મહેનતે શાંધેલો ઉપાય, એક વિરોધી વિદ્વાન્તા રીપોર્ટ માંથી અનોદરને પામે એ કાંઈ દવા-જીનું મન કશુંલ કરશે નહીં. પ્રો. ગોએના જ રીપોર્ટમાં અત્યુક્તિ કે દેવોરા કેમ નહીં હોય ? એ દવાથી હાંનિ થઈ હશે તે માન્ય દવા જેને ન આપવી જોઈએ તેને અથવા જે અતુલ્ય સહિત કોઈકટરને તેનો પ્રયોગ કરતાં નહીં આવડેતો હોય તેણે તેનો ધમર વિચારે જેનો તેના પર પ્રયોગ કરવાથીજ થઈ હશે. અને એ કાંઈ દવાના અપરાધ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

નં. ૧૩ નંબર ૬૦૬ ની રીપોર્ટ આપેલી અપરથી જુદી પ્રકારની અપર તેણે તા. ૧૨ મીના તારમાં આપી છે. તે નં. ૧૩-વિષે છે. તે કહે છે કે પાસિમેટ તા. ૧૩ મીએ ઉ-લ્લેખની હતી, પરંતુ નેશનેલીસ્ટ (આઈરીશ) સભાસદોને ૧૩ મી અમંગલસૂચક હોવાથી તેમના વહેમને માન આપી તે તા. ૧૪ મીએ રજા પછી ઉલ્લેખ કરી, ઇંગ્લેંડના એમ. પી. એને “પૃથ્વીની સૌથી સુશિશિત શિષ્ટ સભ્યો” ની ઉપમા મળી છે. નેશનેલીસ્ટો પોતાને અંગ્રેજ ન ગણતા હોય તો હવે પરંતુ આ તેમના વહેમ સ્વરાજ્ય માટે અગ્રેષ્ઠતાના કાંઈક અંશે સિદ્ધ કરે છે ! આજ વર્ષે અનેક સદીઓ નહીં તો ઘણેકાઓની લડત પછી, પાર્લિઅમેન્ટને એકત્રિત કરી, તેમને અતે મી. એસ્કવીથને મુજારક હાથે સ્વરાજ્ય મેળવીના આશા છે. સભામાં વિષ્ણુ ન આવે તેથી તેઓ જરા વધારે વહેમી પણ અને તો ક્ષમ્ય છે ! પરંતુ સુદેવીયનોની પોતે વહેમ વગરના હોવાના અભિમાનને આ સમસ્યા એક પ્રાણધોતક ફેટકા સમાન છે. મુરો-પીયનોના વહેમો વિલાપતી છે, આપણા ગાંધી છે એટલેજ મુખ્ય ફેર છે. એ સત્ય છે કે જ્યારે આપણા દિલ્લે અર્થાત ઉતરતા વર્ગોમાં પણ વહેમનું સામ્રાજ્ય છે, ત્યારે હવે તેઓમાં શુદ્ધ અર્થાત ઉતરતા વર્ગોમાંજ તે શેષ રહ્યા છે. નં. ૧૩ વિષે તો હજી ઉચ્ચતર વર્ગમાં પણ કાંઈક લખ છે. ૧૩ ને તેઓ વિનમ્રા વિષ્ણુ સમાન ગણે છે. હજીએ તેથી સ્ટીસરમાં ૧૩મા નં.ની રૂમ હોતી નથી. ૧૨ પછી ૧૪ મા નંબર હોય છે, કારણ કે ૧૩ મા નંબરની કાંઈ લેખ નહીં ! ૧૩ જાણ જમના કે બીજે કરો સાથે થવા પણ મુરોએ છે, કારણકે જો તેમ થાય તો તેમાંથી ગમે તે એક વર્ષ દરમિયાન મરી જાય અને મરી નહીં તો માંદો થાય એવા તેમને લાગે છે ! એ સંખ્યા અમંગલ ગણવાનું મૂલ્ય કારણ એ છે કે એક ઝડપથી પૂર્ણતા થાય છે, તેથી તે ઉપરાંતની સંખ્યા (જે ૧૩) તે ક્ષેત્રનું યદ. (વહેમીના આપરાધ પ્રમાણે) નકામા ૧૩ માનો કષ્ટજ થાય ! આથી તેઓ ૧૩ ની સંખ્યાને ખતના સુધી બોધાવવા કરે છે. આવો વહેમ માનનારાઓએ ખચ્ચીત આપણને આપણા વહેમોના સંબંધમાં બહુ બાર મુશીને સમાઈ આપવી ઉચિત નથી.

“સુદરી સુમોધ” નો રાજ્યાભિષેક અંક—હમને ગઈ તા. ૧૪ મીએ પ્રાપ્ત થયો છે, અને તેમાં દર્શનથી આનંદ થયો છે. રીસિંગર અને જનવારીના આ સંયુક્ત અંક છે. સુજાતી માસિકોના રાજ્યાભિષેકના અંકોમાં આ સર્વોત્તમ છે એમ બેધડક કહી શકાશે. આઈ. પેપર ઉપર આપેલાં સુદર મોહક ચિત્રો ખાસ અંકની આકર્ષણીયતામાં તથા કરે છે. સુખપ્રદ ઉપર તેમજ યુક્તકમાં આપણા રાજરાજેશ્વર તથા રાજેશ્વરીનાં સુદર ચિત્રો છે. પ્રમુખાર્થતા કરતી.

ગુર્જર મુંદરીનું કહિયત ચિત્ર એટલું શોભાવમાન છે કે તે તખતમાં જણવા લાગે પણ પડે છે. માતૃશ્રી સ્વ. મહારાણી વિક્ટોરીયા, રામ એકર્ક, વર્તમાન રામનું 'કુટુંબ', વડોદરાનાં મહારાણી માતૃશ્રી ચીમનાબાઈ, શ્રીમતી-ધારાણ સાર્દેશ, સુરત તથા અમદાવાદની વનિતા વિદ્યામતી સન્નારીઓના બે કુળ, ગુર્જરાતી સ્ત્રીની ઉન્નતિ માટે આપ્યા ગુર્જરાતમાં સતત પ્રયાસ કરનારી, અનેક સદ્ગુણ સંપન્ન આ સૌ જન્મનાબાઈ સફરે, તથા ગુર્જરાતની જાણીતી મેન્ડ્યુએટ જેનો, સૌ. વિદ્યાગારી તથા સૌ. મુમતી બેન એમના આર્ટ પેપર પડના મુંદર ફોટોથી આ રાજ્યાભિષેક અંક-વિશેષ જથ્થાના ઉપયોગના થઈ પડે છે. તેની બીજી વિશેષતા તેના એ અંકના ગદ્ય તેમજ પદ્યના લેખોના સમગ્રાજ લેખકો અપવાદ રહિત, સ્ત્રીઓજ છે, તે છે; જે પુરોષને કશું માત્ર માટે આ અંકમાંથી જાણીતું કરવાનો હેતુ પુરાની સહાયતા વિના પણ પોતાની જાણીતીઓને બોધ આપવાના કામમાં ચલવી લઈ શકે એવી એટલી ગુર્જર નારીઓ હવે છે એમ જાણવાનો હેતુ તો તે હેતુ સિદ્ધ કરવામાં એ પડના તંત્રી રા. રામમોહનરાય જસવંતરાયને ફતેહ મળી છે એમ સ્વીકારવામાં કરી દરકન નથી. " રમણીમણિમાલા " ના સિરંકે દેશ ગુર્જરાતની-સની સ્ત્રીઓના આપેલા. ઐતિહાસિક ઉદાહરણો ખાસ વાંચના જેવાં છે. સ્ત્રીઓને વાંચના જેવા વિષયો ની અચો કરતાં એકજ ગુર્જરાતી હીંદુ માસિક " મુંદરી મુગેષ " છે, અને આ અંક, તેજ માસિક તંત્રી તંત્રી દરેક રીતે ધન્યવાદ તથા ઉત્તેજનને પાત્ર છે એમ પુરવાર કરી આપે છે.

કેટલીક અદ્ભુત અને વિચિત્ર કથાઓ.

નવા નિઝામની મુંબઈની મુલાકાત—સાર રસાસો તથા બોલે બધા મહાસે સુખમાં આવી પુંગવા પછી માંડી વગાઈ છે ! અને રસાસો પાછો સીધાવી ગયો છે. તેમાં ૧૩ તો મોટરકાર હતી. આ પણ નવાની અધિરજા આ નમૂનો છે ! એવું તે શું અગત્યનું એવોતુ આવી પડ્યું કે મુલાકાત માંડી વગાઈ ? એવી સરુજ કેટલા દળર રૂપીયાનો દાનિ થઈ દરેક એમનાં પિતા મુંબઈ આવતા ત્યારે સરકારમાં ખાસ ખેલ દરાવવા કહેતા અને પછી ખેલા-દોમો વાટ જોઈ રહે પણ આવતાજ નહીં અને છ કલાકે જનરો નહીં એમ કહેવડાવતા ! આંચા છે કે આ બાજતમાં તે પોતાના પિતાને પગલે તેજો ચાલશે નહીં, જે કે ગાદીનચીત થતાં તે તેજોએ પિતાને પગલે ચાલવાની પ્રતિજ્ઞા કીધી છે.

લખનમાં દોડ કરેડની ભેટ અને તે પણ નાતરાં વાળીને ?—અમેરીકાના પાટ-નગર વોશીંગટનમાં ગઈ તા. ૧૮ મી જાનેવારીએ અમેરિકન સ્ત્રીજ દુરદ વાગા કરેડપતિ મી. મોર્ગનના, લામોદાર મી. રોટેસજરીનું મીસીસ એલીસર કોમરેલે નામની વિધવા સાથે લખ થયું તે વખતે કન્વાને એકદર ૧૦ લાખ પાઉન્ડની સ્ત્રીજની તેના નવા પતિના મિત્રો તરફથી ભેટ મંગી હતી. લખનની વિધા કન્વાનેજ ઘેર થઈ શ્રીસ્ત્રીઓમાં પણ આપખી પેઠે કન્વાદાન દેવાનો રીવાજ છે, અને કન્વાદાન (મહાદાન :) તેથી તેના પૂર્વ પતિના પુત્ર મરદર કોમ-વેસે પોતાના સાવકા પિતાને કીધું હતું !

અકકુલનો સાગર—મુબબ્બા “એક પારસી ગૃહસ્થ તરફથી મળેલી સૂચનાની રૂએ એક મોહમેદન વ્યાપારીએ દિમાસેય મહાત્મા સફમગોગીનું પુસ્તક તેની ઉપર એકલવાં માટે પોતાના નોટર પાસે અમારી ઓફીસથી મંગાવ્યું. પુસ્તક લઇ જવા પાડે ત્યાર ક્ષણે પુસ્તક લઇ જવાર શરૂ પાડે આપ્યો અને કહ્યું કે, આ પુસ્તક વપરાયલું અને કોઇ બીજાનું છે, જે તમોએ અંગેને ઠેસવી દીધું છે સભ્યને બદલી આપો, કેમકે પેલા પારસી ગૃહસ્થ તે પાછું વાળશે, એમ મારા શેઠે કહ્યું છે. અમે તરફથી અમલખી સહિત સવાલ થયે કે નવીન પુસ્તકોથી ભરેલી કોર્પોરેશનમાં તને આપ્યું અને બીજાનું છે એમ કેમ કહ્યું? અમારાં મનનું સમાધાન કરવા પેલા શરૂ કર્યું કે “આ કોઇ બીજાએ પોતાની માલિકી દેખાડનારી સહી પણ એ ચોપડી ઉપર કરી છે, અને એ મારા શેઠે બેવાયી બદલી લાવવા મોકલ્યો છે”! સહી અને બીજાની માલિકી કેમ શેઠ સમજ્યા તે વાચક સમજી શક્યા હશે. નહિ સમજ્યા હોય તો દો! મજબૂર પુસ્તકને પ્રયત્ન પાને લેખકના પિતાને ફોટો છે તે ઉપર “પેરાતનજી પ્રસમજ” એ સહી લેખ અને શેઠની સમજ સાથે લેખી પણ કંપી આંધળી રહે છે તેનું સાથે લાચર તોલ કરી લેા!—

(અપકાપાત-સુરત)

કુતરા ડીટકટીવ કે ચોર?—કુતરા ડીટકટીવ તરીકે તો પ્રખ્યાત છે. પરંતુ તેણે ચોર પણ હોઈ શકે છે. ઉદર-ખિન્નાડી તેમજ બકરી-ગાય વગેરે અધિક પ્રલાદારીઓ બૂખના માર્ગે ખીતા ખીતા ચોરી કરે છે. હિંસક અને માંસહારી પશુઓ મરણીયા બની તલપ મારી ભૂટ ચલાવે છે, પરંતુ તે બોભ્ય પદાર્થોનીજ. પરંતુ કાં-સમાં તો અખાલ ઓજેની ચોરી કરતાં કુતરા હાલમાં પકડાયે છે. જીના જોડાનો દુકાનમાંથી તે જોડાની જોડી જાનામાના ચોરી જતો હતો. ધંધાદાર ચોર જેવી તેની લુચ્ચાઇ ભરી આંખ અને ચાત્ર ઉપરથી પોલીસને તેના પર શક નેવા થયો, અને તેને પકડયો, પણ કાયદામાં માણસનેજ સજા હોવાથી અને કુતરાએ એકરાર કરવા ના ખાડવાથી તેને પ્રકત ચોરીમાં પોલીસે ચોડાક કલાક ગોંધી રાખ્યો. પછી છોડી મૂકતાં તે પોતાને રહેકાંજી તરફ જવાને બદલે સામી બાલુએ જમને બેઠો, અને પોલીસ ઉપર આંખના કટાક્ષ કરતો રહ્યો. તેથી પોલીસે ફરીને તેને પકડી કુતરાખાનામાં મોકલી આપ્યો, ત્યાં તે અકાલ ગતિને યરજી થઇ ગયો હશે. જો તેને ડીટકટીવ ખાતામાં રાખ્યો હતો તો તેથી પોલીસ ખાતાની સારી સેવા કરતે!

માંસનું છૂટકા!—જણાવવામાં આવે છે કે, અમેરિકામાં એક રસાયણ શાસ્ત્રીએ એવી શોધ કરી છે કે, ચોક્કસ રસાયન પદાર્થોની સાથે મુરઘી અથવા બકરાં, કાઠલાં, કુતરાનાં માંસને મેલેનીને જાળીતમાં ઘટ્યું હોય તો તે ઉપર ગ્રાહ ધાય છે અને તેની ઉપર માંસના લોચા ઉગે છે, જે પહોડી ઠાપીને ઘોરાક તરીકે વિખેળમાં લઇ ચકાય છે! એ અમેરિકન તોપમાં બાધ એટલીજ આવે છે કે હાલક કરીનેજ માંસ ખનાયોજાતું કેમ! તેણે માટે કોઇ બીજી શોધ એવી નહિ થાય કે જેથી માંસના લોચાને બદલે ગ્રાહ ઉપર છતાં પ્રાણીઓજ ઉગે (ઉદ્ભૂત).

બાવીસ માસમાં એક ડઝન બાળકો—ખુબી રહેવાય છે કે, ઈ. સ. ૧૮૧૮માં અમેરિકાના હિલારેલીઆના મરસર ગિલ્લામાં રહેલી આથરે બનીશ વર્ષની સ્ત્રીએ પાંચ બાલ-

કેને જન્મ આપ્યા બાદ દશ માસે બીજી વખત પાંચ બાલકોને જન્મ આપ્યા. એવી રીતે એક વર્ષમાં દશ બાલકોને જન્મ આપ્યા બાદ બીજી વર્ષે બે બાલકોને જન્મ આપ્યા હતા; એ વખતે તે મૃત્યુ પામી હતી. એટલે બાલીય માસમાં તેને ચોટ એક હજન છોકરાં અવતર્યા હતાં !

હાર્થો લુગારી બ્રમલો રમે—અને દાર્થો જોષી બ્રમલું બોલે !—શ્રી. જે. રવેન્સર. નામના ' પેગમ્બર ' નો પ્રકાશ કરાવના એક અમેરિકને આ દુન્યાનો અત આવવાની ૭ વેળા તદ્દન, સાચી (!) આગાહી કર્યા બાદ સાતમી વેળા એવી આગાહી કરી છે કે, ૧૯૨૫ માં આ પૃથ્વીના ગોળા તેની ધરી ઉપરથી ગળડો પડશે અને આ દુન્યાનો અત આવશે ! ! મજાકુર આગાહીની સંસ્મારના ટેકામાં તે જણાવે છે કે, એક ખરા પેગમ્બરની આગાહી ખરી પડે છે, તે મુજબ મારી ૭ વખત આગાહીઓ ખોટી કર્યા બાદ સાતમી વેળા તે જરૂરજ (!) ખરી પડશે. અને દુન્યા મડી થશે. પરંતુ જો આ દુન્યાનાં માણસોની એક મોટી સંખ્યા પોતાની વર્તણૂક સુધારી ફક્ત બ્રહ્માના કામ તરફજ ધ્યાન પહોંચાડે તો કુદરતને કાપ વર્તતા અટકી દુન્યા મોડાં વધુ વર્ષ સુધી દરિત બોમરી શકે !

અગ્રેજી માસિકોમાંના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ.

તગતના ક્ષાપી મહાન ૨૦ પુરુષો કોણ ?—એની ટીપ મી. કાર્નેટમે પોતાની ૭૪ મી વર્ષમાંને હિને વર્તમાનપત્રેના પ્રતિનિધિઓને લેર આપી હતી તેની ટીપમાં મોટા બામ સ્વામીની નજી રોષો કમલા દત્તા તે પછી, ફેબ્રુઆરીના રીબ્યુ એફ રીબ્યુક પત્રમાં, તેના તંત્રી મી. સ્ટેડે; જુલા જુલા મધ્યેન વિદ્યોતની જે ટીપ મેગવી હતી તેને કાર તથા પુણ્યસ્ત્ર પ્રગટ કીધું છે. જ્ઞાત્ય અવતરણોએ પોતા પોતાની ટીપ આપતાં તેમાં કાળો તથા મહા પુરુષની બાજબા પત્ર આપી છે. તે મન આપનારા વિદ્વાનોમાં ક્ષાપી વધુ મત મેળવનારા વીસ મહા પુરુષોના કામ નીચે પ્રમાણે છે:— ચેકરસીવર, ૨૧ મત; કાલગમ્સ ૧૬; જુલીયસ-સીકર ૧૪; ન્યુટન ૧૪; ક્રિ ડેવી ૧૩; ટર્વિન ૧૨; સોલોમીલીવ એલનના રોબક રીવનરમ ૧૧; દોમર, છુદ બજવાન, એરીસ્ટોટલ, ચિત્રકર અને શિલ્પી માઈગલ એન્ડ્રેસ, વીજળીના રોબક બેન્ડમીન ફ્રેલીન, સુલમેને ઓલનાર અમેરીકાનો પ્રેસીડેન્ટ અબ્રાહમ લીંકન એ દરમને ૯ મત; મેલીક (યુસા), સુકાન, વરાળ ચંત્રના રોબક વેલ અને હનુના રિત્ચ સેંટ પોલને દરમને ૮ મત ચીનનક ફીસુક કોન્ટુરસીવસ, જર્મન આચાર્ય સાલમેન અને લુથા, દરમને ૭ મત; આ મુદ્દમતલુકાર દોરકમાં મી. કાર્નેટના ૨૦ માંથી ૭ નાં ' પાસ ' થાય છે ! લીડસ્ટાલના વિદ્વાનોમાં માત્ર છંત નીદાલસીંકને ૫ મત મી. સ્ટેડે પૂજાઓ દત્તે તેની ટીપ જાણ્યા નેથી છે. મતુ બજવાન, યુસા, દોમર, કોન્ટુરસીવસ, છુદ, સીકર, એપોસ્ટલસ, મદમર, યુરેનગર્, કોલગમ્સ, ચેકરસીવર, ફ્રેલીન, મહાન ફેરી, વેલ, રીવનરમ, મોલે (સામન બાતના અમેલના પ્રચારનાતા કાંઈ તરફિ,) ટર્વિન, ' હિર ' નાં સુધ મતેનો રોબક મેલ્ડન અને ડેસો અમેરીકાના દલસીઓમાં સૌથી વેલ અને વિદ્વાન જુમ વેસ્ટીંગ્હન રવલામાં તેમજ કાલગમ્સને દોષે આ પદ ટીપ ' સીધું ' નહીં !

પશ્ચિમમાં કેવલ સ્વીટ્ઝર્લેંડની યુનીવર્સીટીમાં અભ્યાસ કરવાની મંજૂર—નારદ મુને ચો જન્મમાં વિચરતા. મધ્યસ્થ પંચમી, લાલા દરવાઘ એમ એ મોર્ડન રીબ્યુ (લગના ફેબ્રુઆરી) માં આપે છે. તે કહે છે કે, લીંકન-જમીનના અર્થશીલ્પ વર્ગે પોતાના પુત્રને કાલગમ્સ

ત્રિપા સમક્ષી તર ન હોતા હતાં, મૂર્ખ ન રહેવા દેવા સાર તથા જન સમાજમાં હવ્ય સાંક્રાંતિ
 પત્રો તેને મને તે અર્થે બેરીરશ જોડેની વિધાની ઉચ્ચતર ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરાવવા વિચારવા મોકલ્યા
 રસા છે. દ્વે એનુચેટ શીયાય બીજા દીંતીને બેરીરશ કરવાનું ચીલાયતની “હન” એએ બંધ રહ્યું
 છે, તેને હેતુ મને તે હોય પરંતુ તેથી દીંતીએને એ લાખ થશે કે તેએને વિધાનાં વધારે લાખથી ફોરો
 અને ધધાએ તારૂ લક્ષ આપવું પડશે. દ્વે દીંતીના મર્મશ્રીમંત યુવાનો એમ નથી. જરા સાંખત ને
 જોડેન (લંડન)માં પોતાનાં ધન તથા ચારિત્ર્યનીતિનો ભોગ આપના અદારો તેએએ વ્યાપાર
 નદન હોએ, દુનર અને થરીયાતી યાત્રિક બેનીનો અભ્યાસ પરદેશી યુનીવર્સીટીઓમાં કરતાં, એત
 સ આવતું, પરંતુ તે વિધાએનું હતામ જ્ઞાન તો નર્મની અને રાસમાં આપવામાં આવે છે. તે વિષયમાં
 એસર્ટ અર્થે અંગ્રેજ યુનીવર્સીટીઓ તો જડ પગલ, લગભગ મધ્યમલના રીવાજો અને વિચારોની
 છે તેમાં તો અનેક નિર્ણય વિષયો શિક્ષણ અપાય છે. તે સુદ્ધિની સમજાનમ્મિ રૂપ છે. તેથી
 જગલ અર્થે દેશના વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભ્યાસાર્થે ઇંગ્લેંડ ન જતાં નર્મની અને રાસ બધ છે. પૃથ્વીમાં
 પેરીસની યુનીવર્સીટી વિદ્યાતાનમાં સર્વોત્તમ છે. રશીયા, પોલેંડ, હરાન અને ચીનના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંજ બધ
 છે. હાલમાં પળ ત્યાં તથા સ્વીટ્ઝરેંડ બધ છે. હાલમાં તથા અમેરીકાની (ખાસ કરીને વેલ)ની
 યુનીવર્સીટીની બીજા ન્યુનતા એ છે કે ત્યાં ખર્ચ બહુ જાય છે. મુખપૂર્વક રહેતાં મહીનાના રૂ. ૩૦૦ જેઠ
 એ જો સમ્યાતી પો રહે તો એજા ખર્ચ જાય પરંતુ જેની પાસે ખન હોય તેણે તેમ ન રહેવું કાલજ કે
 એથી તંદુરસ્તીને દાનિ પડે એ, અને ખાધાકાદ રેશમાં રહેવા સર્વજ્ઞાન લાખ મળી રાતા
 નથી. પેરીસની યુનીવર્સીટીની દાનિ એ છે કે તે મહામર્મનું સર્વજ્ઞ સહેલાઈથી બધું છે. યુવાન
 વિદ્યાર્થીને ત્યાંની બધકર અનીતિમાં ફરાવાનો બધ છે, જે રીતો, બધ એજા છે, માટે સર્વોત્તમ એ છે
 કે યુરોપની માધમાં આવેલાં પદાદી સ્વીટ્ઝરેંડનાં પ્રવક્તાજ સાત્તની યુનીવર્સીટીમાં અભ્યાસ કરતા
 યુરોપમાં એ દેશ સૌથી સસ્તો છે. સમ્યતપૂર્વક જાં સસ્તામાં રહેવા પશુ અંગ્રેજ યુરોપમાં
 તેજ દેશમાં વાતમર્યાતમ કરે છે. હર્યત (દિન) દીંતીએ યુવપુત્રીઓ માટે તે દેશની લોસેન
 (Louanne) નગરની યુનીવર્સીટીમાં અભ્યાસ કરવા આવવા મારી બધામળુ છે. તે દેશ જાણ
 બેલી સ્વીસ પ્રજાનું મંથજિંદુ છે. અને ફેય તો છે, મતુમાં શીખી બધા રાકાય છે. આજો દવા તેમજ
 સુધિ સોંદર જલ સર્વોત્તમ છે. અર્વાચીન વિદ્યાર્થી પ્રાપ્ત કરવા પેરીસ કે લોસેન નહીં એ મંચની
 વચા કરવા જેવું છે. તે સદ લંડન નહીં એ મંચનું ધાતુએએ પાવમાં બરી આવેલું પાળી ખીવા
 બેરેન છે. હાલમાં યુનીવર્સીટીઓ તો મતુ યુરોપ આદર્શ છે. શા માટે ત્યારે મૂળ સોંદર નહીં
 ન પોડી મીન વિદ્યાર્થીએ મારી અમેરીકાની બર્લી, ખાવો આસી, સીએરલ વિગેરેનાં વિવિધાલયમાં
 નવાની સગલ છે.

છે. જનુ ગોરી પ્રભને પ્રતિફલ પણ હોંદીઓને અનુકૂળ છે. મેંબાસાથી અંદરના પ્રદેશમાં લીકોરીયા ન્યાન-
 આ સરોવર સુધી ૬૦૦ માઇલની જે રેલ્વે બંધાય છે તેમાં મનુરી પંખીઓની હતી. તેથી તેમજ મેંબાસાથી
 ૩૦૦ માઇલ દુર નૈરોબી જે એક સુંદર - સહેર છે ત્યાં પણ પંખીઓ-રેલ્વે નોકરો તથા વેપારી-
 વસ્તી છે. મેંબાસાથી બીજે દહરે જગખાર આવય છે. અહીં હોંદુ-મુસલમાનની મિશ્રિત વસ્તી છે.
 જર્મન અને પોર્ટુગીઝ પૂર્વ આફ્રિકામાં પણ હોંદી વેપારીઓ છે. છેક ૧૫ મી સદીની પ્રારંભમાં કેપને
 મર્લે હોંદુસ્તાનની સમુદ્ર માર્ગે પ્રથમ શોધ કરનાર. પ્રખ્યાત પોર્ટુગીઝ વહાણવટી વારકોટી-ગામાને
 હોંદુસ્તાનનો માર્ગ ખતાવનાર પુર્વ આફ્રિકાના મોઝાંબીકમાં આવેલા હોંદુ ખસારીઓનાં
 હતા ! મોરીસના યાપુની ૩-૪ લાખની વસ્તીમાં અહીં હોંદીઓની છે. ત્યાંના મુખ્ય નગર પોર્ટ-
 લુઇસમાં ડૉ. મલ્લીવાલ એમ. એ. ભેરીસ્ટર રહે છે. મોરીસમાં ઘણા ધનાઢ્ય મુસલમાનોનાં ખાંડના કાર-
 ખાનંઓ છે. ફિશિયુ આફ્રિકામાં નેટલ સંસ્થાનના ઉલોખના આધારરૂપ હોંદીઓ છે. કારખાનાં, ખણે, બે-
 તી તથા ઉલોખો તેમના વડેજ આવે છે. સંસ્થાનની વસ્તીનો અર્ધા ઉપર બાજ. આશરે ૧ લાખ, હોંદીઓ
 છે. હોંદી સંસ્થાનેનો બીજો મોટો વિભાગ તે વેરદ છંદીકના યાપુઓ તથા ફિશિયુ અંબેરીયા છે. દ. એન્ટ્રિ-
 કામાં છીટીશ ગાયેના કુમરિયા ભૂમી છે. આ એન્ટ્રીશ સંસ્થાન છે કે જેમાં હોંદીઓને સરખા રાજ-
 દારી હકો મળ્યા છે. તે સંસ્થાનની અર્ધ વસ્તી, ૧૫ લાખ હોંદીઓની છે. અહીં તેમજ ફિશિયુ આ-
 ફ્રિકામાં હોંદીઓ (મુખ્ય કરીને હોંદીઓ) છેક ૧૮૩૪ ના સાલથી વસવાટ કરવા લાગ્યા છે.
 આ બાબત પરદેશગમનના વિરોધીઓએ ખાસ ભયના લાવ્યું છે. ગાયેનામાં મનુર તરીકે આવનાર હોંદી
 જોત જોતામાં શેક બની નય છે. એક ત્રિંશબન મહારાજ કદાકીયા મનુર તરીકે આવ્યો, ને કદાચ પુરો
 થતાં અંજલુ યા કીયું. હું ત્યાં વનો ત્યારે તે મરણ પામ્યો. તે વખતે તેની પાસે બેકમાં ૧૫ લાખ રૂ-
 પીયા જમા હતા અને ક્વેરાલ, તથા બીજી મીઠાકત હતી ! બીજા પણ ધનાઢ્યો તથા મોટા
 જમીનદારો થઈ પડ્યા છે. ત્યાંથી ચીનીકાડ માં જતાં પણ એજ આનંદલાયક સ્થિતિ નજરે પડે છે.
 ત્યાં ૧ લાખ ઉપર હોંદીઓ છે. ૬૪ ગાયેનામાં ૪૦ હજાર હોંદીઓ છે, જેમાંના કેટલાક જમીનદારો તથા
 વેપારીઓ છે. ૬૪ (વકરા) એ હોંદીઓને સરકારી નોકરીમાં પણ રાખે છે, અને તે હોંદી પુરો મોટા
 ખાસ શાળાઓ છે જેમાં હોંદી શીખવાય છે. ત્યાં સીતલપ્રસાદ મહારાજ-ત્યાં બધા મહારાજ ૫૬ પાસ
 કરી છે કે કે હું ૧-૬ બ્રાશીયાનું કામ કરે છે અને તેનો છેકરો ૬૪ નોખા ખાતામાં અમલદાર છે. જમીન-
 ના યાપુમાં ૧૦ હજાર હોંદીઓ છે. ને તેમજા ધર્મની સંખ્યા નહીં લેવામાં આવે તો તેઓ ખ્રીસ્તી થઈ
 જ્યાનો બધ છે. યુગાઇમાં મહારાજને હવે ભેટ મળતી નથી અને માર્શીયાં એ લેવા દીવાળામાં નય છે
 ત્યારે અકલા થઈ પડે છે. ને તેઓ જમીન આદિ મકતર હોંદીમાં નય તો આવકાર પણ પામે અને ધર્મનો
 બોધ આવે તો ધર્મની પણ મઠમ સેવા યાય તથા ધનપ્રાપ્તિ પણ યાય.

હોંદી વસવાટના સંસ્થાનેનો ત્રીજો વિભાગ પેસીફીક મહાસાગરવાળો પ્રદેશ છે. કેલીફોર્નીયા-
 માં મોટા દખત શીખે છે. ત્યાં દરવાજ બંધ થયા છે, અને તેમની સ્ત્રીને અત્યાર સુધી દાખલ થવા દેવામાં
 આવતી નહીં. છીટીશ કોલંબીયામાં પણ એજ સ્થિતિ છે. ફીજીના યાપુઓમાં ૭૦, હજાર હોંદી-
 ડીઓ છે. સ્ટ્રેટસ સંસ્થાનો (સીંગપુર આદિ) માં મુસ્લીમો ગણ છે. સીલોન અને બર્મામાં
 પણ મુસ્લીમ વિશેષ છે. પરદેશમાં દખત હોંદી મનુરો જવા લાગવાનું કારણ ૧૮૩૨ માં શુક્રાખીરી
 કાદી નાંખવાનો છંદ હતો સરકારે કાયદો કરાવી સ્વતંત્ર મનુરી કમતાનો બધ નયો તે છે. હવે ને
 મનુરો જેમ જુના થાય છે તેમ શુદ્ધ મદી દિન થતા નય છે. અંતમાં હું યુવાન હોંદીઓને વધુ અને વધુ
 સંખ્યામાં પરદેશ જવા ભલામણ કરું છું. Sea-sickness is the best national tonic ! (દરી-
 યાઇ મોંઘી એજ પ્રજાકીય ઉનાતિનું : વૈત્તમ તાલક જો બ છે !)

કારાની સંસ્કૃત વિદ્યા તથા રાંધતમેન અને ઝોરગેજ-હત માસિકમાં પ્રી-
 નંદુનાય-સરકાર અસહી મુસલમાન લોખોના મંદને આશરે ઝોરગેજને કૃતિદાન લખે છે. -સાદન

હાનનો: નિચાર પાતાના સ્થાવીર વિકલ મુચનેજ માત્રી આપવાની હતો, જેથી તેને તેણે પાતા સાથેજ રાખી હતો. તેને દુર પ્રાંતના મુખા નીમતો તોપણ પ્રાંતમાં જતો હતો તો તેના મુખાને પ્રતિનિધિજ, પેને તે માત્ર ખમાર લેતો. આરંગજીએ સેનાપતિ તથા મુખા તરીકે રખડુ પડતું હતું. તેથી તે અનુભવી, ખડ તલ અને ક્રાંત્યો થયો, અને હારા માત્રા મેળી, અને મુખા રજા હારા, તેના હારા આગળના પડયા હોતો તે મુખી (જે હાંદુઓના વેદાંત જેવું છે) પધના હતો, અને તેથી તે હાંદુધર્મના કાંઈક પ્રેમી હતો. તે કામીમાં મુખા તરીકે હતો ત્યારે ત્યાંના પડિતોની સમા કરીને તેણે ઉપનિષદોનું જાતે સંસ્કૃતમાંથી કાલીમાં બાંધાંતર કર્યું હતું. બાંધાંતરની પ્રસ્તાવનામાં તે કહે છે કે: "મુખી તથા હાંદુધર્મ (વેદાંત) માં, માત્ર નામનો એક હોવાથી બેની એકવાક્યતા એ મન્મુખા-કલ-અદરેન (વેદાંતના સોપાન) તથા પંચાંગિક સંબંધોના મુખી ધર્મના તે અર્થના સમ્પત્તિ દર્શાવનારાં ગ્રંથ) નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. જે પદ ઉપનિષદોનું તેણે બાંધાંતર કર્યું છે તેનું નામ સીલ-કલ-અસરર છે, જે તેણે તા. ૧. ૬૧ નુસાણા ૧૬૫૭ ને દિને પ્રગટ કર્યું છે. તેના એક ગ્રીન ગ્રંથનું નામ બાબાલાલ સાથે સંવાદ છે. તેનો ખસ લેખક બંદ્રબાન છે. હાંદુ યેતી લાલદાસ તેમજ મુસલીમ દુશ્વર સરમદ જમયનો હારા શિષ્ય હતો. તેનાં સેના તથા નંબાહીની નીંદી ઉપર મમ્મુ એ સંસ્કૃતમાં કોતરેલો હતો. અલુખિત કરીને આરંગજીએ મુસલમાન પ્રાંતને તેની વિશદ ઉચ્છેદના ઉપર, ધર્મદ્રોહી હોવાનો આક્ષેપ મુક્યો હતો. રાજ્ય, જે છે તે મુસલમાન હતો, પણ ધર્મોદ્ય નહોતો અને પરમતમાં પણ ક્ષેપ હોય તે સ્વીકારતો નીમતો. પદવામાં તથા રમતનાં ગંપ વાસ માજવનો હારા આગ્રહ નહોતો એટલું જ ખરું છે. જે હારાને પિતાએ દુર મેણીને અનુભવી કર્યો હતો અને તે મેણી સહેનશાહ-યવા પડયા હતા તે આજે કદાચ આધીવર્તન સ્વરૂપ મુખી હતો. હાંદુ-મુસલમાનો બંધુઓ થઈ પડયા હતા.

જેલમાં ધાર્મિક તથા નૈતિક શિક્ષણ—આપવાની, રાજ્યાત મેંસુલી, સારાં કરી છે. ૧૬૧૦ ના દેવખાના વહીવટના રીપોર્ટમાં સરકાર નજાલે છે કે પાઠનગર બેંગલોરની સંદ્રલ જેલમાં હાંદુ રીજીને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરાવતું કામ અમંતરો તરીકે ત્યાંની થીઓસોફીકલ સોસાયટી તથા રામમુખ્ય મીસાને સોંપવામાં આવ્યું છે એમ ફેસુઆરીનું સેંદ્રલ હાંદુ કોમેન્ટેરિયે મેંસુલીને ખબર આપે છે. તે પત્ર તે કોમેન્ટેરિયે એલિમેન્ટરી ટેક્સ્ટ બુક શીખવવાની બાંધાંતર કરે છે. હવે નવી પાઠો કે જેલમાં વાતાવરણ તેમજ જેલની રીયલિટી એવાં શિક્ષણને અનુકૂળ હોય. રાજ્યાત બંદોબસ્ત કરી જેલની હતી કે આ તે બીરી થવા પછી ખાસ વાસના જેવું લાગે છે.

થીઓસોફીકલ સોસાયટીની ધનસંપત્તિ—થીઓસોફીકલ સોસાયટીની માસિક મુખપત્રિકા 'થીઓસોફીસ્ટ' નેના તંત્રિણી મીસીસ બેનીબારોટ છે તેના ફેસુઆરીના અંક એક અદ્યુત અંક છે. અંક ૨૬૦ આ પત્ર નેટલાં પાનાએલું તે પુસ્તક છે. છતાં તે કોઈપણ મુસલમી પત્ર કરતાં વધારે નિયંત્રિત, સ્થાયી પ્રથમ નીકળ્યું છે. હવે તે તા. ૫ મીએ મદ્રાસની મળી ગયું હતું. આ અંક મેટો થવાનું કારણ તેમાં એ સોસાયટીનાં જુદા જુદા ખાતાઓના તથા જુદી જુદી સાંખ્યાઓના વાર્ષિક રીપોર્ટો તથા હીસાબો સવિસ્તર પરિરેષ્ટ તરીકે પ્રગટ થયા છે, તે છે. અંક ૩૫૨ માર્ચના નેપારીઓના હાં ૧૬ ના સાક્ષના ચોપડાઓ ઉપાડા છે અને હીસાબ તૈયાર ન હોવાથી ક્રિસ્ટમસ એપ્રીલમાં, હવેનાની ખાંટ હોવા છતાં હવેના ક્રિસ્ટમસ બરી આપે છે ત્યારે આ અવ્યવસ્થા ધાર્મિક મંડળને ગઈ તા. ૩૦ મી નવેમ્બરે પૂરા થયેલાં વર્ષના રીપોર્ટ તથા હીસાબ એકાદ થઈ છપાઈ પેલું ગયો છે. થીઓસોફીકલ સોસાયટીનાં આવીશું. તે પાથી નજાલે છે કે, એ મંડળના ૧૬ મંડલિયોબાગોની તથા અવિભાગો સાંખ્યાઓ મળી કુલ ૮૬૭ સોસાયટીઓ હતી. હાંદુસ્તાનમાં તે ઉપરાંત ૬૩ સિધિલ મંડલો હતાં. વર્ષમાં કુલ સભાસભો ૩૭૮૭ થયા હતા ત્યારે ૨૨૪૪૪ કુલ હતા. હાંદુસ્તાનમાં સાં કરતાં વધુ મંડલો (૬૩ સિધિલ ઉપરાંત ૩૨૪) હોવા છતાં આખા વર્ષમાં આખા દેશમાં માત્ર ૪૧૦ સભાસભો નવા થયા હતા, ત્યારે અવિભાગો

માત્ર ૧૨૩ (દીલ્હીસ્તાનથીન ઉતરતી) રાજાઓ દોઢા છતાં પણ સમાસરો વધ્યા હતા. દીલ્હીસ્તાનમાં થીઓસોફી-મતજન્ય અમલમિય થઈ પડવતું આ બિલ્ડિ દાને છે. ઈંગ્લેન્ડમાં તેની ૫૧-શાખા તથા ૧૬૬૪ સમાસરો, આયરલેન્ડમાં ૨૦ શાખા અને ૧૦૦૪ સમાસરો, સ્કોટલેન્ડમાં ૨૬ તથા ૧૫૮૧, ઈન્ડિયામાં ૩૫ અને ૧૧૪૫, જર્મનીમાં ૫૨ તથા ૨૨૮૭, રશિયામાં ૮ તથા ૧૭૫; સ્કોટલેન્ડમાં ૧૩ તથા ૨૬૬; ન્યુઝીલેન્ડમાં-૧૮ તથા ૧૭૪; અને ક્યુબાના રાજ્યમાં ૩૬ શાખા તથા ૬૦૮ સમાસરો. ગયા વર્ષે અતિ કુશલતા થીન-જાળમાં થીઓસોફીનો મચાર બીલકુલ લાગ્યો નથી. વર્ષમાં ૮૬ નવી શાખાઓ સ્થાપિત થઈ હતી. ધન મકરજન્ય-વર્ષમાં બામાં, વાડી તથા વ્યાખ્યા આગળ ઉપરના કામમાં ૩, ૧, ૩૬, ૨૬૬. મરવા હવા, જેથી જનરલ કુંડ ૩. ૪, ૩૩, ૧૭૨, લગભગ ૪૫, લાખનું થયું હતું. અગત્ય બાને સોસાયટીની જાનના તથા મજાની કીમત ૩. ૫, ૩૧, ૪૩૫ થઈ છે. અર્થાત્ જનન તથા સ્થાપના મોડાનનો સરવાળો ૩. ૧૦ લાખ બાને છે દીલ્હી કેઈ બીલું કેવલ ધર્મિક મંડળ ધન સંબંધી જાતી સુંદર વ્યવસ્થા તથા સંમદ જાતીની રાંધરો નહીં. હમમાં કમ આ બાબતમાં તો થીઓસોફીનો સર્વથા અનુકરણીય છે.

“ થીઓસોફીસ્ટ ” માં આવતા આર્થિકલોમાંના કેટલાક તો એવા કૂટ છે કે મો. રોડ જેવાને પણ તેનો ખેતો લાગ્યો નથી એમ તે સ્વીકારે છે તો દમ્યાં રાં ગળાં અને બાંધાંતર અને તે પણ સાચાપ આપંતરમાં તો મુશ્કેલીઓ થઈ છે છતાં કેઈ સારો આર્થિકલ આવતો રહેશે તો શાંદેસ કરવા રહીયું.

ઉપરાંતવપરનું લીડિંગ-ઈન્ડિયામાં ઉપરાંત પદ ને પાર્સી સત્તામાં દોષ છે તે વેચ છે એવા આંદોષ પીયર્સેન્સે ગેરેક્રીનમાં મો. જેમ્સ દરવાસ મુકે છે. આ આંદોષ કાંઈ નવીન નથી, પાતું-તેમાં આંદોષમાં નવીનતા છે ખરી તે કંડે છે કે નાઇલુડનો બાવ ૧૫ હબર, બેરોનેટસનો બાવો અને ઉપરાંત-૫૬ (લોર્ડ) ને ૧ લાખ પાર્સ આંદોષ છે ! જેઠેએ તે લે ! આ પેલા કાંઈ પ્રમાણે લેવા નથી. તે દરેક પાર્સીની લાન ચલાવવા મહેતા ખર્ચના ગેરી રૂપ કુંડમાં જાય છે. આમાં ને આંદોષા માર્ફત સોરો ઉંતરે છે તેને કમીશન મળે છે. મો. દરવાસ એક લખડો આપે છે. એને ઉપરાંતવપદ ૮૦ હબર પાર્સ આંદોષ મળવતું હતું, હવાયને પાંચ દાઝ મળવાનું હતા. ૫૬ મરવા પછી તેને કમીશન આપવામાં “સરસો લીન પોંડ ” કીધા. અગત્ય કાંઈ જખાન ઉપરાંતવકોરનો લાખંતરની નથી બનતા કેટલાક ચોખ્ખા જોડોએ તે એમને એમ ઉપરાંતવ પદ આપતું પડે છે. હોય ૧૦ વર્ષમાં ને ૬૧ નવા લોર્ડો મરવા તેમનું પૂરકનું કરી મો. કેમ-લાસ કંડે છે કે, ૪૪ તો ચોખ્ખાના જલથી તે પડને પ્રતિત થવા, ૩૩ સે તે ખરી; કાંઈ અને ૧૦ સરિય છે ! દીલ્હીસ્તાનમાં પાર્સી નથી એ એક લખ છે. અગ્રી નાઇટ થનારોનું મન, માત્ર મલખંતરો બંદરે સખાવો-માંનું વપાય છે.

માંચુએના થીનમાં લખજનનની-અંગ્રેજી મોડાઓ પપાળી પડવતું આત આવતું તેમના ઉપર વંદે થઈએ મુળેએ કાંચે. પાતું જીવને દુનુદર માંચુએના પ્રમજનમાં તેઓ અંગ્રેજે તો નિર્ભિયાની મુર્તિરૂપ સિદ્ધ થાય છે ! મહાસિદ્ધાંત લેખોના લેખક તરીકે સૌથી પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લેખક રો. કીવને કેટિપરરી રીંચુમાં આપેલા એક લેખ પ્રમાણે માંચુએ કોન્ટ્રી કુટ રાજા કોટ છે, જનુ ૨૮ કોટ થીનખેથી તેમના થરી જાય છે. પછા ખરા થરીવના એવા તેમના દાખમાં છે. તેમના જાણે જનુ તેમનીજ અગતા દોઢા એકમે ! કેઈ થીનો માંચુ જવા ૩-૪ વર્ષની વાત પૂર્વે પડતી રાંધો નહીં ! થીનમાં રૂઝા તથા બીજા જુજીન રિપાનો ધારો છે જનુ તે મટે માંચુનું દરીર અતિ ધર્મિય છે. વત્તા દરેક માંચુ માવને થીનખા સીધાને અને વર્ષિક નાનું પેન્ડન રાજ્ય તરફની મજાનો અધિકાર છે ! જાદમાં ૪૨૨ સર્મરમાં આંગ્રેજોને જનુ આગલા એકપેલા દોઢા પથાવના નેડોના જનુ પાવનો ધરો અતિ કુશી છે, અને સખતું રો. મુન-જા-સેને મેલા કરી નાંખ્યું છે.

ચીનાઓ અને પરદેશ મમન-કાજા મહાસિદ્ધાંત મો. રો. નાઇટ લેખા કંડે છે કે થીનખો વિધજ્યાસાર્થે પારોજનમ કરવામાં પ્રવૃત્ત છે. એકલ વર્ષમાં અગ્રી થીનખા ૧૫ હબર વિધજ્યાઓ જેવા

નમાં બચુતા હતી એ કે હાલ ૪ હજારના છે. સરકાર તરફથી ૪ નર્સ સાથે ૧૦૦ ઇન્ફ્રાઓને અમેરિકા બહાર મોકલવામાં આવે છે. ચીના અને હાંદુમાં મુખ્ય ભેદ એ છે કે ચીનો જ્યારે તે ગમે ત્યાં બહાર જવામાં તૈયાર છે પણ કાંઈને દેશમાં આવવા દેવા દલગીર છે ત્યારે હાંદુઓ સ્વદેશમાં ગમે તે આવે તેના નિરપેક્ષ છે, પરંતુ પોતે દેશ બહાર જવા દલગીર છે ! હવે છઠ્ઠા તેમ નથી.

ફાય રોગનો ઇંગ્લેન્ડને શું ખર્ચ આવે છે !—ફાયથી ઇંગ્લેન્ડમાં દર વર્સે ૬૦,૦૦૦ માણસો મરે છે. નેશીઝ ઓગ્રોનીના એક અધિકારી ડૉ. હેલ્ડેન્ ગેસ્ટ તેનો ખર્ચ આ પ્રમાણેની યુક્તિથી ગણે છે. ૧૨ માણસની ઓછામાં ઓછી કીમત ૫૮ ૨૩ ગણે તો પણ ૬૦ હજારની કીમત, દર વર્સે ૫૮,૨૨૩ લાખ હપત આવી. હવે ફાય રોગનો નાશ કરવાનો ખર્ચ દેશને, તેની ગણતરીએ, પ્રથમ ૩૦ લાખ અને પાછળથી રોગનું નેર નરમ પડતાં ૨૦ લાખ આવશે. માટે શું દાખ પ્રતિબંધક કામ વધારે સરતું નથી લેખ કરના મત પ્રમાણે ફાય નાશનો મુખ્ય વચાય સેન્ટ્રિયમો છે. હાલ ઇંગ્લેન્ડમાં માત્ર રોગીઓના ૫ માં બાંહેડે રાખવા પુરતી સોઈ છે. તે ધારે છે કે જે બરોબર ખર્ચ કરવામાં તથા ઉપાય લેવામાં આવે તો ફાય રોગનો ઇંગ્લેન્ડમાંથી ૨૦ થી ૩૦ વર્ષમાં વરતી પેઠે નાશ થઈ શકે. હાંદુસ્થાનમાં તો હજી સુવાવડીઓમાં બરોબર ટેકણું નથી તો સારી પેઠે હીલચાલ કરી શકતા ફાય રોગીઓની તો વાતજ મિથ્યા છે.

સ્વરૂપવતી સ્ત્રીઓનું મહા પ્રદર્શન અને સ્વરૂપવંતીઓની રાણીની ચુંદણી—માંલીન રોમનેલું સ્વરૂપ હવેના રોમનોમાં રહ્યું નથી. એવી પરદેશી ધરોની ટિકાથી ઉરકાળને તેના ઉત્તર રૂપે રોમની સ્વરૂપવતી કન્યાઓનું રોમમાં સ્પર્ધાત્મક પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું. એ સાથે રોમના ૧૮ વિભાગ કીધા અને તેમાંની કન્યાઓમાંથી એક સૌથી સ્વરૂપવતી “ સાહબદી ” કહેવાય અને એ રીતે ૧૮ સાહબદીઓમાંથી પોતામાંની સૌથી સુંદરને પ્રત્યેક પદ્મવતી ચુંદણી એવો નિમ્નચ થયો. લેડીઝ રેકમ (ડીસેબર) માં આ વિચિત્ર વાત લખનાર ડૉ. પેરીનાથી કહે છે કે ૧૮ માં એક ને “ સાહબદી ” પ્રથમ ચુંદણીમાં આવી હતી તેની ચુંદણી ગેરકાયદેસર કરવાની બીજી ચુંદણી. ૧ લી એ પોતાની નવ્યાએ ચુંદણીના આ નર્મમાં મળેલી સભામાં હાજરી આપી, અને બાજણ કરી તેના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય પણ ગણું. પરંતુ બાહ્ય તરત ઘેર જઈને બારીમાંથી ગપલાલ્યું ને દેહત્યાગ કર્યો. દેખ આવે છે ! એ ૧૭ સાહબદીઓ તથા તેમની રાણી રોમના મહેલોઓમાંથી સરપસના આકારમાં ફરી હતી અને રોમની અર્ધી વસ્તી તેમને જોવા મળી હતી. બાગ્યસાદી રાણીનું નામ સીનેરીના પાકમીરના કેકની છે. તે સીગરેટ બનાવનારી ગરીબ કુમારિકા છે. તેનું વય ૧૮ નું છે. તે એની સ્વરૂપવતી અને સુંદર હતી કે એક અંગ્રેજ રિપ્પરસાક્ષી (જેણે હંમેશાં ધધાને હાથે સુઆકૃતિની ખાસ કદર કરનારા હોય છે) તેને પચણવા માંગતો હતો પણ તે મનથી એક ગરીબ કારીગરને વરી ચુકી છે. સ્વરૂપ (તેમજ યુધિ) મીમતોમાં સંકુચિત નથી તેનો આ એક દાખલો છે. એ રાણીને પરીક્ષક કમીટીએ ૩. ૩૦૦૦ નું ઇનામ આપ્યું છે તેથી હવે તે જાસહી પચણારી છે, પચણી ચુકી હશે. સાહબદીઓને પણ ઇનામ મળશે પણ એ શરતે કે આગામી એ વર્ષમાં તેઓએ લખ કરવાં. અને આ પ્રકારે પ્રખ્યાત થવાથી તેમને વરવા તૈયાર થનારાની ખેડ નથી.

સહિતા પ્રવર્તેલા અને પ્રવર્તતા ફેટલાક મુખ્ય સંવતો.

૧૫૧માં થયું ખડું નીચે લખેલા અક્ષરોના સંવત પ્રચલિત હતા અથવા છે:—

૧ સૂર્ય સંવત્-મહા પ્રથમ પછી આ સહિતા આરંભથી સં. ૧૬૬૮, વિદ્યો સુધી ૧૬૭૨૬૪૬-૧૭.

૨ ચીની-ચીનની રાજધાનીની સ્થાપનાથી ૯૬૦૦૨૪૧૦.

૩ ખતામ-ખતા ફેરાની સ્થાપનાથી ૮૮૮૪૦૨૮૭.

૪ પારસી-ઇરાનની રાજધાનીની સ્થાપનાથી ૧૮૬૨૮૦.

૫ મુસ્લી-એનસ રામના સમયથી ૨૭૫૬૪.

૬ કુસ્તુનતુન્દિમાં-આ નગરની સ્થાપનાથી ૭૫૧૭.

૭ ઇંગ્લેન્ડ-૭૪૦૩.

૮ ખ્રિસ્તી-સૂર્ય-સં. ૫૬૧૫ એવેજ રવિવરની સંવત્ ૫મી. આદમથી મથુનાં, કુ-
દેશમાં આવે છે.

૯ યાદુદી-૫૬૭૧ આદમના મતુથી.

૧૦ કલિયુગ-૫૦૧૨

૧૧ યુધિષ્ઠિર-૪૩૫૬

૧૨ મુદ્-૫૦૧૩ કલિયુગની આદ્યથી.

૧૩ હમ્માલીમ-૩૮૩૧.

૧૪ સ્પાર્ટો-નગરની સ્થાપનાથી ૩૬૧૪.

૧૫ મુસવી-૧૪૮૩ હજરત મુસાના મતુથી.

૧૬ કાઉદી-કાઉદના ' નખી ' બનરામ સમયથી ૨૬૪૫.

૧૭ યુનાની-૨૬૮૬ એલેક્ઝાન્ડ્રીયાની નગરનાદીથી,

૧૮ રોમ-૨૬૬૩.

૧૯ બાબુલી-બાબુલી રાજધાનીની સ્થાપનાથી ૨૬૪૭.

૨૦ બોદ્ધ-ગૌતમ ના શાકમ મુનિના યોગસાધનકાલથી ૨૪૮૪,

૨૧ સિકંદરી-૨૨૬૪.

૨૨ વિદ્યો-૧૬૬૮.

૨૩ ખ્રિસ્તી-૧૬૧૨.

૨૪ શામ-શાલીરાદનથી ૧૮૮૩.

૨૫ મહુમદી-મહમદ પેગંબરના સહાધી મદીના જવાનાં સમયથી ૧૯૨૬.

૨૬ પારસી સંવત્ પીળે-૧૨૭૭.

૨૭ નાનકી-ગુરૂ નાનકના ૪૪૧.

૨૮ દયાનંદી-મહર્ષિ દયાનંદનો દેહાંત થવાના સમયથી.

—૨૮ (આ સંવત્નો કેટલાક જ્ઞાતિ આર્ષ સામાજિક પત્ર-પત્રદારમાં, તથા સામાજિક પુસ્તકોના કર્તાઓ પુસ્તકના મુખ પૃષ્ઠ ઉપર કરે છે).

આ ઉપરાંત જે સંવત્સરો ગણે એ સદીઓમાં નથી કલ્પાયા છે તે તેની વિચિત્રતાને લીધે જાણવા જોઈ છે. ક્રાન્સના રાજા હુધ તથા તેની રાણી મેરી એટાનિટને પદમંથ્ર કરી તથા શિવચેદ કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપનારી મહા વિપ્લવ કરનારી પ્રજાએ, સત્ય, ન્યાય અને સમાનતાના મહા સિદ્ધાંતોના પૃથ્વી ઉપર પ્રથમજ સિમિન્ત્ય કીધા છે એમ માન્યું અને તે રેવોલ્યુશન (પરિવર્તન)ના સ્મરણમાં ખાસ નવો સંવત્ સ્થાપ્યો. પરંતુ કૈંય પ્રજાના આનંદનો ૧૮ મી સદીના અંત સાથેજ અંત આવ્યો ગયો. યુદ્ધમાંથી હોતામાં પડ્યા જેવી તેમની સ્થિતિ થઈ. નેપોલીયન બોનાપાર્ટે હુધે બુઝાવી નાંખે એવો સત્તાધારી થઈ પડ્યો, અને ૧૭૯૪ ના રેવોલ્યુશન પછી તો એવા બીજા ચાર રેવોલ્યુશન ગણે સદીમાં ક્રાન્સમાં થયાં તેથી તેઓ એ સંવત્સરનું નામ લેતાં ભૂલી ગયા છે.

બીજા વિચિત્ર સંવત્સર બાણુ હરિશ્ચંદ્રનો દ્વીદમાં સ્થાપેલો તે છે. વર્તમાન પ્રા. દ્વીદ બાણાના પિતા રૂપ તેઓ નિરસદેહ હતા. અનેક વિષયો ઉપર કાશીના એ સૂર્ય સર્વોત્તમ અને અમર પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમને સકલ સાહિત્યચાર્યોએ ભારતેન્દુ " ની ઉપાધિ આપી હતી. તેમનો અકાલ દેહાંત થયો. તેથી હિસાબમાં આવી જઈને તેમના પ્રાસંગિક એ તેમની મરણ તિથિથી નવો સંવત્ પ્રવર્ત્યો. પરંતુ મહાત્મ પ્રસંગો વિના નવા સંવત્ આવતા નથી. તે બહુજ અનુપમ માન છે. તે માન સારૂ તો બાણુ હરિશ્ચંદ્ર કરતાં પણ અતિ વિશેષ જગત્કલ્યાણ કરવું જોઈએ. પરિણામ એ આનું છે કે હવે પ્રા. એ સંવત્સરો ઉપયોગ કરવું નથી.

હિંદુઓની હિનતા.

(દિંદી માસિક " સરસ્વતી " [પ્રભાગ] પૃષ્ઠી).

પૂર્વ ધારી વીર ભારતમાં સન્ન કરી ગયા,
 કરી સમગ્ર જીવન સંઘર્ષ, સંસાર સાગર તરી ગયા;
 મુશ્કિ મુશ્કિ, સ્તરીતિ અંશેમાં ધસે પર ધરી ગયા,
 વંશજોના સર્વ આગામી અડગા હરી ગયા;
 શોક દા ! તે શાંતિ સુખમાં અર્ધ ગઈ છે ક્ષીણતા,
 નેષ લો મિત્રો ! અભાગિયા હિંદુઓની હિનતા.
 દેશ જે આ સત્ત્વ વિધાનો મહા આધાર હતો,
 દેવી પ્રકૃતિનો અગાધો રમ્ય લીલમર હતો;
 લોકમાં વિખ્યાત જેવી શ્રદ્ધાનો સાર હતો,
 સમપતાની રીત જેવાથી સંસાર શિખરો હતો;
 હાથ ! આજ તે ભારત કયાં છે ? કયાં ગઈ પ્રાચીનતા, ?
 નેષ લો મિત્રો ! અભાગિયા હિંદુઓની હિનતા.
 પૂર્વ પુરોહીની ભુરંધ પાનકીઓ તો કરે,
 શાં લોભી, શાં ભ્રમ શુદ્ધાત્મી એ તો કરે;
 ધર્મનું ગારવ, નિરાશા દેવે રચી કેવાં કરે ?
 લોક માખંડી બહાનેથી હાર જે કો ભરે ?
 શું અધિવા બાળ રહી પેલ યજ્ઞ અકુલીનતા,
 લોક લો મિત્રો ! અભાગિયા હિંદુઓની હિનતા.
 ભારત, ભાગ્યવાનો કામના ભાગે યજ્ઞ,
 એકતા ને પ્રાણ લેવાના પ્રાણ યજ્ઞ;
 પૂર્વની રમ્યક કથા રમ્ય આજ પૂરી યજ્ઞ,
 વીરો વર વૈભવ શાં પર વ્યાપી આજે મર્યાદા;
 નેષ લો મિત્રો ! અભાગિયા હિંદુઓની હિનતા.
 હિંદવ અચળ સ્થ ગુપ્ત યજ્ઞ, શિવ કાશ્યપ સુષુપ્ત ગયું,
 જાન ગારવ નર્મતનું તજીને વસતે દેર ગયું,
 રૂપ યજ્ઞને રમ્ય બધું, દેશ રજો કરી ગયું;
 અવિકાનું દાર, દુઃખની ભાવનાઓ ભરી ગયું,
 રાક્ષસી સમ આવી કુસી ઘેર ઘેર, હનતા હિનતા,
 નેષ લો મિત્રો ! અભાગિયા હિંદુઓની હિનતા.
 દંભ, આગસ, દ્વેષ-દુર્મતિમાં કરી દુઃખ પામતા,
 દુઃખની પેઢી મહા આપત્તિમાં અંધારી પડ્યા;
 કેમ ત્યાગી જાનના કાન રખાયા ગાંધારી,
 જે સાં દિનિદાસમાં નામ કાઢવા મધી રહ્યા;

ખાવ.છ મધ છ સ.કળ ને.દેશ દીપ્તતા શાલીનતા,
 કે.છ હા મિત્રો! અસાધ્ય દિદુખની હીનતા.
 કર્મચાર " સંવત " હવે અજ્ઞાનતા ને છોડી દે,
 દે.સકળ દેશના ઉદ્ધારમાં છવે જોડી દે;
 અન્ય દેશોમાં અજ્ઞા નિરસાર બધેન તોડી દે,
 સર્વ સુખમય સાધનેના માર્ગે મન વેંટાડી દે;
 શાખી શા પિયનની અનુકૂળ અર્ચાવીનતા,
 દુર કરા મિત્રો! અસાધ્ય દિદુખના હીનતા.

જ. વી.

ગંગા પ્રવાહમાં પ્રેમોન્મત પ્રાદા.

સંખ્યા શી ખીલી રવી હીનતા ચિખરે આ,
 ઉભી નાખતી ગંગના ઘેગ રાગના સાન્ત ઉન્નત મુદા,
 સરિતા સન્સર સરિ રવી, ત્રીપી વનોવન ગુહ,
 કેવું નીર્મલ નિર કૃપાની રસને દીપાલી જ્યોત્સ્ના !
 ધુ ધુ ધુ ધુ ધુપતી ઘેગ ગંગા આવી કુમારિ સખી,
 નિને પદ પ્રદક્ષિત મુનિજ્યોના સાધે મેરે પુત્રી;
 કહે શું અર્પું ગંગ સખી હે સન્નિહિતી સાધવી હું,
 આવી તું મુગ ઘેર આજે અતિથા અર્પું સરિતા કહે શું;
 કહેનો મુકું પ્રેનાં જિંદુ બે આ અશ્રુનાં અર્જુ તહારા,
 કહે નો મેંડું સરિ હેન ભરી તું હે માત તારાં ઉદરમાં;
 ના ના તું અણગી નથી મુગ થકી વ્દાથી પ્રવંડ ગંગા,
 રમતે છે તું સર્વ વ્દારી નસમાં જોડની એક ગંગા.

હાથિરસ, તા. ૧૨-૩-૧૨

નવલ

મેથેરાનમાં જોડારા સેનેટાર્ચમ—લીડુઓની વસ્તી હીંદુધર્મમાં સાથી મોટી છે. તેઓ
 સા. પ્રેમમાં સૌથી ધનદાય છે. પરંતુ સ્વકોમ મટે તેઓની લાગણી ધણું કરીને સાથી અરૂપ છે.
 જોરા જેવી પ્રામ પશુ સ્વકોમના અભિમાનમાં તેમનાથી વંદી ગઈ છે । તે કોમે હાલમાં મેથેરાન
 જેવાં સર્વોત્તમ આરાગ્યવર્ધક સ્થાનમાં, તે કોમના એક વડા સર અદમજી પીરલાની આગે-
 વાની હેરાજી કોમના લાલ સાર રપ બ્લોકો કુલ ર. લાલ લાખને ખર્ચે નંધાયવાનો દરાર કેટલાક મરી-
 ના ઉપર કીધો હતો, અને તેમાંના ૯ બ્લોક બધાજ તૈયાર થવાથી તે ખુશમાં મુશવની કિમ્મ ગઈ
 તા. રજ ફેબ્રુઆરીમાં મેથેરાનમાં રવા । આવી હતી રગ જોરાગોએ એક એક બ્લોકના પેસા
 અપવા રોક । છે. આવી રગ કુલ ર. મેથેરા મટે વ્યયુક્તી સગડયશે ત્યાં સુધી હીંદુઓ આવાં
 પંચપકાદી કર્મો નહીં કરે ત્યાં સુધી મથલીપશુનું જે તહેમત બીજી કોમો તેમના ઉપર મુકે
 છે તેમાંથી તેઓ મુક્ત થયા અશક્ય છે ।

શિવ તે વિદ્યુત્ દેવતા છે.

(૨)

પાર્વતી.

આકાશ જ્યારે વાદળાંઓની લાંબી ધરાઓથી આગ્નિજ્વળિ હોય છે, ત્યારે વાદળાંઓ કેવા આકારના દેખાય છે ? તે પર્વત જેવાંજ દેખાય છે. દિવાલપ કે, બીજા પર્વત સદરા તેની તુલના કવિઓએ વારંવાર કરી છે અને સાધારણ મનુષ્યનાં મનમાં પણ એજ તુલના રચુરે છે. આ કારણથી, વૈદિક ભાષામાં પર્વતનાં જોડવાં નામ છે તે મેઘના વાચક પણ છે. તેનો અર્થ વાદળ પણ હમેશાં થાય છે. પર્વતને જીજ્ઞે અર્થ મેઘ. આકૃતિના અભેદને લીધે સંસ્કૃત ભાષામાં બહુ સાધારણ છે. અને પર્વત (મેઘ) માંથીજ ઉત્પન્ન થતી વસ્તુ તે પાર્વતી છે. પાર્વતીના અર્થજ પર્વતોત્પન્ન થાય છે અને પ્રિયોત્પન્ન વસ્તુ તો વિદ્યુત્ છે. કેવી પાર્વતી તે વસ્તુતઃ સ્વયં વિદ્યુત્ છે. જ્યારે વિદ્યુત્તરી સક્રિય તેના અધિદેવ તે નો પતિ થાંકરે છે !

શિવ વા રૂદ્રાં વાહનં વૃષભ કેમ ?

શિવ રૂદ્રાં વાહનં વૃષભ કહ્યું છે. હવે “વૃષભ” નો ધાત્વર્થજ સંસ્કૃતમાં “વર્ષા કરનાર” એવો થય છે. તેના બીજા અર્થ ગોધા અથવા પોણીયો પણ થાય છે, તે પણ “વૃષ” માનના અન્યાર્થ પરથી છે. વૃષનો અર્થ રૂદ્રાં, તથા ઉત્પન્ન કરતું એવો પણ થાય છે તેથી મળતા ઉત્પન્ન કરનાર (ગોધાને) પણ વૃષ અથવા “વૃષભ” નામ મળ્યું. ઉત્પન્નકર્તા પુરુષ હોવાથી પ્રથમ વગ પુરુષ પ્રાણને સંસ્કૃતમાં રૂદ્રાં કહેવાય છે, શિવનું વાહન વૃષભ કેમ છે તે હવે સ્પષ્ટ થયા માટે છે. રૂદ્ર (મેઘ દેવ) નું વાહન વૃષભ (વર્ષા કરનાર મેઘ) છે. કારણ કે મેઘની સાથે, જાણે તેના ઉપજ તે સ્વાર છે. જો તમે સૂર્યપર્યંત રૂદ્રને મનુષ્યાકારને કરો તો તેનાં વાહનને પણ પણ કલ્પવૃક્ષ પણો, તેથી વાહન વૃષભનો પણ તરીકે જે અર્થ થતો તે ગ્રહણ કર્યો. આ શબ્દ જગમાં જોધ્યે તે કરતાં વધારે ફાસાવાળાં, તેમાં બહુ લપટાઈ જવાથીજ, પાછળથી બહાર નીકળવાનાં ફોર્સ મારવા પડ્યાં છે !

શિવની જટા.

શિવની જટાની કલ્પના પણ કાંઈ કેવલ કાલ્પનિક નથી. સત્યના શિરમાં તેનાં મૂળ છે ! મેઘની વચ્ચેના કટાર કરતી વીજળી ચારે તરફ ચમકે છે. તેનાં લાંબાં કોરોળોની ગુચ્છ જાણે તેનાં શિરમથી નીકળે છે. તેથીજ તે જટાજૂટ, કેશો અથવા ધૂળંડી કહેવાય છે. તે નામો સાચક છે.

મહાદેવ પિનાકપાણિ અર્થાત્ જોના હાથમાં પિનાક (ધનુષ્ય) છે એવો કહેવાય છે. મેઘમાં જે ધનુષ્યના પ્રેરણાન થાય છે તેજ પિનાક છે. જે વિદ્યુત્ પૃથ્વીપર પડે છે તે આણ છે. વિદ્યુત્તેનાં એ મહાવર્ણ છે કે જોના પર તે પડે. જોના પર તે કોપ યમન થાય, તેને ભરમજ કરી નાખે. શિવે કાંઈકને, ત્યાં જગતને અન્કવાર ભરમ ત્યાં દીધાની પુરણોમાં આવતી ખોલી આપણો કેમ મોતનરૂપ સંતનરી કહે છે કે, આ શિવ પર્વત ઠાક નહીં પણ પડત.

સાથે બધાને ભરમરૂપ કરી નાખનારી વિજળીના દેહરૂપ મહા દારૂ અગ્નિ છે. મેઘની ધટાના અનેક અલંકારો આપતાં કવિઓ કંઠાપિ કંઠાવ્યા નથી. તે એટલી વિવિધાનુનિયા ધારણ કરે છે કે, તર્કશક્તિ ખૂટી જાય છે પરંતુ નથી આકૃતિઓ ખૂટતી નથી. એ ધણ ધણી ખરીવાર ગજ ચર્મ, હાથીના આમણ જેવું રૂપ ધારણ કરે છે. તે ચર્મજ મહાદેવનું વસ્ત્ર છે એવી જો ધારણા છે તેનું પણ રૂપકર્તૃત્વ સાર્થક છે. તેથી જ રૂપનું એક નામ કૃતિવાસા (ચર્મધારી) છે.

શંકર અને સર્પ.

શંકરના ચિત્રોમાં તેને સર્પ સાથે જળગ્રી દેવગ્રી હોય એમ બનાવવામાં આવ્યું હોય છે. સર્પને તેજોજ વિવિધ કામે લગાડ્યાં હોય છે. હાથે કડકાં પણ તેનાં, કોટે માળા પણ તેની, ખભે પીછોડીમાં પણ સર્પગજ અને કમ્બપદ્મામાં પણ તેજ, આ માત્ર સર્પ મહાદેવને કેવો વશ છે, વિપ્રને શંકરે કેવું વશ કીધું છે તે સ્પષ્ટ છે. પરંતુ વિ. અને સર્પનો શંકર જોડે સંબંધ ક્યાંથી થયો? તે સંસ્કૃતના અહિ સજ્જના થતા એ અર્પના મોંઝાળાથી થયો છે. અહિનો અર્થ સર્પ તેમજ જલ થાય છે. હવે વસ્ત્ર દેવતા, મેઘ દેવતા, વિષ્ણુ દેવતા એવા રૂપને જલ સાથે તો પરમ સંબંધ છેજ. મેઘ જલનેજ સમૂદ્ર છે. જલ એ રૂપનું જૂલજુ છે. હમેશાં તેની આસપાસ વીટળાયું છે. મનુષ્યરૂપે શિવની કંપના કરતાં અહિનો જલના અર્થમાં શંકર મનુષ્યને તે અણુમણુ યથા પડે તેથી અહિનો ખીન્ને અર્થજ ને સર્પ છે તે ચતુરતાથી ગોઠવી દીધો! પરંતુ આપણે શંકરને તેના મૂળ અર્થમાં યથા જવા માંગીએ છીએ. તેથી અહિનો મૂળ પણ પદ્મજલ અર્થ ને જલ તેજ પાડો સ્થાપન કરવો જોઈએ.

શિવ ગંગાધર કેમ?

રૂઢ અથવા શિવ 'ગંગાધર' કહેવાય છે કેમ કે ગંગાનું તેણે શિવ પર ધારણ કીધું છે. ગંગા શબ્દ શમ્ ગરજંતિ જવું એ ધાતુમાંથી વ્યુત્પન્ન છે. (જુઓ, ઉચ્ચાદિ કોશ, ૧-૨૨૦) જળારી, પ્રચ્છાદથી ચાલનારી વસ્તુ માત્રને ગંગા કહી શકાય. તેથી મેઘની ધારણું નામ ગંગાજ છે. ચાલતી નદી હસ્તંત્રિ નામ પણ ગંગા છે, તે સંસ્કૃત કોશોમાંથી જણાશે. વિષ્ણુ દેવની ઉપરથી મેઘ ધારા પ્રાદુર્ભૂત થાય છે તે પરથી એ દેવતા શિવમાં ગંગા નીકળે છે એવી કલ્પના સ્વાભાવિક તથા વાસ્તવિક છે. ગંગા નામક નદીનું નામ જે મેઘ ધારાનાં જન્મથી એ નદી બની છે, તે પરથીજ પડ્યું હોયું નેહ્યું. ગંગા નદી આર્યાવર્તની ખીણ કાઢ પણ નદી કરતાં વધારે જૂનીને રૂપરૂપ કરે છે. હાં અથવા મેઘનું તે કામ કરે છે. વીજળીથી (દેખીતી રીતે) વરસાદ થાય છે. મહાદેવની જટામાં તેજ વિજળીના ચમકારા છે તે આપણે આજળ જોઈ ગયા. ગંગા વા વર્ષાની ધારાનો આધાર કમ્બના આગળ ચક્રાવર્તા એ વીજળીક જટા ઉપર રહે છે. તેથી જટામૂટ મહાદેવને ગંગાધર એ નામ તેના શુણ્ય પ્રમાણે કંઈયું છે. કાઢ શંકા કરશે કે મેઘ પોતે તો સૂર્યની ઉષ્ણતાથી બને છે, ત્યારે ગંગાની ઉત્પત્તિ સૂર્યથી પણ કેમ નહીં? તેનો ઉત્તર એ છે કે ગંગાનું એક નામ વિષ્ણુ (સૂર્ય) પદી પણ તેથીજ છે. તે વિષ્ણુના ચંદ્રચંદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલી તેને માની છે. અને તેજ પ્રાચીનર કમ્બના હોવાનું જણાય છે. ત્રિણા પમમાંથી નીકળી તે મહાદેવની જટામાં આવે છે. હાથી પવનોપર અને

પછી પૃથ્વ પર આવે છે, મૂલ ઉત્પત્તિસ્થાન સ્વર્ગ વિષ્ણુ છે. એમ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે.

ગંગાની ઉત્પત્તિનો સંભાવણુમાં ધતિહાસ.

સંભાવણુમાં ગંગાની ઉત્પત્તિ અંગ્રાંધી એક કથા આવે છે. તેનો સાર આ પ્રમાણે છે. આર્ય મહારાજ સગરના સાડા હજાર પુત્રો મહર્ષિ કપિલના શાપ-તેજથી લગ્ન થઈ જાય છે. સગરના વંશજ રાજર્ષિ ભગીરથ તપ પ્રસન્નથી વિષ્ણુના ચરણથી ગંગા નીકળે છે અને મહાદેવ તેને પોતાની જાતમાં ધારણ કરી લે છે. આ ભગીરથની પ્રવૃત્તિનાથી તે બહાર આવે છે, ભગીરથની પાછળ પાછળ આવે છે (જે પરથી ગંગાનું નામ ભાગીરથી પડ્યું) અને સગરના સંતાનોની સિવાય તે સ્પર્શથી શુદ્ધ કરે છે અને અતે સાગરમાં ધ્રુવ થાય છે. આ વાર્તાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

સગર રાજ તે કાણુ ? નિધંદુ (૧-૭)-માં કહ્યું છે કે, ઈર્વરમ્ । વિવત્ । સગર । સમુદ્રઃ ધ્રુવાદી જ્ઞાન નામો અંતરિક્ષા-આકાશનાં છે. સગર એ વસ્તુના રાજા નથી પણ અંતરિક્ષાનું નામ છે. દેવે આકાશના પુત્રોની સંખ્યાનું પૂછ્યું હતું ? પરંતુ તેનું મુખ્ય સંતાન તો કેવળ છે. પર્ણેશ્વર્ય યે માયત દિવસ્તુનાય મૌલુપે ધત્વદિધી અગ્નિદે (મંડલ ૨, ૭-૧૨૨)માં પણ પર્ણેશ્વર્ય અર્પિત મેધને દિવસ્તુ પ્રણા છે. ભગવાદ સાંવશાસ્ત્ર દિવોઽન્તરિક્ષસ્ય પુત્રાય અર્પિત અંતરિક્ષા પુત્ર મેધ એ અર્થ જ કરે છે. સગર (અંતરિક્ષ) ના પુત્રો (મેધ વર્ણોત્તમાં નિર્વતર અર્થ) કરે છે. (સંભાવણુમાં તેઓએ પિતાના ચેરાવજ્ઞા ધોડા સાર જમણુ કહ્યું એમ લખ્યું છે એટલી વિશેષતા છે); કપિલને પાસે ધોડા સહિત તેઓ જાય છે, અને તેને ચેરા દરાવવા પુત્રો મળે છે. આ કપિલ કાણુ ? એ નામના મહર્ષિ થઈ ગયા, અને સાંખ્યશાસ્ત્ર રચી ગયા. પણ અહીં તેઓને સંબંધ નથી. કપિલ એ મુખ્ય કરીને અગ્નિ નામ છે. તેથીજ કપિલાચાર્યજીને અગ્નિ, અંતરિક્ષ ગાંધ્યો છે. હેમચંદ્રમાં કપિલ નામ અગ્નિનું આપ્યું છે. આ આખ્યાયિકામાં કપિલ રાજર્ષી આગને સંક્રાંતનું જ કહેણું છે. એ અગ્નિશક્તિ વર્ણાસક્રાંતના અંતમાં મેધોનો નાશ કરી નાંખે છે. તેઓ ભરણીશૂન થઈ ગયા છે. પછી પછી ઓગમ આવે છે, અને બાદ ફરીથી વર્ણોનો આરંભ થાય છે. તેજ ભગીરથનો જન્મ છે. મગ નામ સૂર્યનું છે. રવ નામ રમણીય વસ્તુનું છે. પૃથ્વીને માટે સૂર્યની રમણીયતા વિશેષ કરીને વર્ણા છે. સ્વર્ગ તેજ વિષ્ણુ છે. તેનાં ચંદ્ર અર્થાત્ કીરણની ઉચ્છ્વાસથી પૃથ્વી પર વિશીષ વાદળ-મેધ થાય છે. આકાશમાં ગરભીથી સમુદ્રનું પાણી વરણ થઈને એકદુ થાય છે. વિષ્ણુદેવના પણ આકાશ પદ્માભાગની મુદ્રિની જાટામાં અર્ધાનુ એક નાના ભાગમાં જન્મ એકદુ થાય છે, તેજ ગંગાનું જાટામાં જન્મણું છે. ગંગાનો અર્થ અહીં એ નામની સંક્રાંત પ્રાણીની નદી કલ્પના નથી. તેનો અર્થ મેધધાનજ કરવેના છે. તે તથા ઉપર કહેલા બીજા અર્થ વિના સંજ્ઞિત ભાગતી નથી. હંમે મે મેમ્ યમુને સ્વરચ્ચતો એ રૂપમાં ગમનાર્થક્રમ ધાતુથીજ ગંગાની સિદ્ધિ ગાણણીયાર્થ જ મળે છે. એક દેવધારી જાતને સાડા પુત્રો દોષા પણ એટલા આ ભાગે છે કે સાડા રજાની જાત નો નેપાળે કાંડ પછી અસંલયન છે. કપિલ કહેવા જાની ચોગ મળતા આગળથી સાંદરને રચ્ય કરે નો નેપાળે ધૂણ પછી તે મહાપાણી અને દુદ્ધ દેવ દાણ આ કાલમાં બને તેજ ખેડમાં અગ્નિ મારે જડાંતે દેવ સર્વ તે દેવે અર્ધ સંજ્ઞતા સાંદ હંતર

પુત્રાનો કાનુ માનમાં દેહાં કરવાનો સ્વદસના ન્યાય કયાં? જેમણે અસંભવિત, અનુચિત, અનિર્ણય, આપે મદદગિણિને કષ્ટાકિને કરે એવાજ અથો માનવાનું ત્રણ લીધું હોય, અને પિતા પ્રણિતા તરફથી મજેલા વરણ તરી. જેઓ અસંભાવ્ય માનવાને પૂજા હોય, તેમને હમને એક શબ્દ પણ કહેવાનો નથી. હમને તો ઉપદેશી બુદ્ધિશીલ, સુદ્ધિશીલ શીલા સુંદર રીતે વર્ણવનાં ફાકનો અર્થ જ આતિ વિશેષ પસંદ પડે છે. સ્વયં જાન થયાં હમને તો શોકને સરે આનંદ થાય છે. અસત્ય ત્યગીને સત્ય પ્રદાય કરવું તે દરેકી સીમાના જાણમાં બારે સીજ મેળવવા જેવું કાલદેવેમંદ સાદું છે.

પ્રથમ શ્રદ્ધિએ સંકરનો વેશ ધરેા વિચિત્ર લાગે છે. વાદનમાં નંદી (જાત), જટામાં ગંગા, આજ્ઞાણમાં સર્પ યજ્ઞમાં ચર્મ અથવા દિગ્ગજન; તથા આંખ, પાંચ મુખ; શિરપત્રનો પટપાત, ત્રિશૂળનું અને શ્વશૂળનું ધારણ; પરી આ સ્વભાવના નિવાસ; ખૂણેા એ નામત્ર થાય. જેઓ એ વિષયમાં ઉંડા ન જાય તેમને તો આ દેશજામાં આવેલા દંતકથા વગરના દોષે મોંઘિને જ મસાંથી ત્રાણે! પરંતુ ઉંડા ઉતરનાં તે દોક વાળે મર્મ જણાય છે. માત્ર લોકો સૂઝમને ભક્તે સ્થાપને ખરી માની લે છે. પુરાણમાં મદદેવનું નિવાસસ્થાન પરાંત માન્યું છે. એ મદદેવને પુરુષ વિશેષ માનશે તો આ કથનને પુરુ કરત કાં સામીતી નહીં મજે. દેવતાસનું નિવાસ-સ્થાન-આગમ કહ્યું છે કે મેધ તેજ પરાંત છે. વેદમાં પરાંત, ગરિ, અદિ, ત્રાયા આદિ શબ્દો મેધ તથા પરાંત બન્ને અર્થોમ સામાન્ય રીતે વપરાયા છે. નિષંદુ ૧ ૧૦ માં મેધનાં પરાંત, શિવિ આદિ ત્રોસ નામ ગણાવ્યાં છે. યારક.અર્થ વળી નિરૂપ (૧-૩૦) માં કહે છે કે, મેઘોઽપિ ગિરિરેતસ્માદ્યેય। વસુદેવના ૧૬ મા અધ્યાયના બીજા મંત્રનું લાખ્ય કરતાં મદીપર પણ ગિરિ નો અર્થ મેધ જ કરે છે. ઋગ્વેદના ૧-૭-૩ ના ભાગમાં અદિ (પસંદ) શબ્દનો અર્થ મેધ જ કર્યાં છે. અને મેધમાં જ મદદેવ-શિવ-શરના નિવાસ છે કારણ તેના જ તે દેવ છે એ નો હમે કહેતા કહેતા કંટાળી ગયા છીએ! પૂરાંસ્તાનીય પવનોમાં દેવાસ પરાંત લોકો પ્રસંદ છે. દિમ તેના પર હંમેસાં જમા હાય છે તેવા સ્તાનવિશેષ મદદેવનું નિવાસસ્થાન દેવાસ દ્યાવનું સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રમાણે સંકરની અનેક લીલાઓ જે બુદ્ધિની આંખેથી અધિકારથી વ્યાપ દતી તે પીજતીનો દીવા પ્રતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. સંકર ઉપનાં તેન કોટુમ્બિક, ગણપતિ, પાર્વતી. તેનાં ઉપાંગો વંદ્ર આદિ, પાર્વતીનાં અનેક નામ, શિવનાં અનેક નામો એ સર્વની ઉત્પત્તિ તથા તેનું સમાધાન. સરળ અને સ્વાભાવિક રીતે, રૂઢ તે વળેદર, મેધદેવ વા વિષ્ણુવ છે એમ સ્વાભાવથી એના મેળે જ મધ બાય છે. તેની વિશેષ આકાંક્ષના આગમી અંકમા કરીયું. (અપૂર્ણ.)

જોાલી જાહેરખખરો—અમેરીકાનો એવો મન છે કે જાહેરખખરો આપવી તો સંગરી આપવી. ઉપરીનાં ન કરતાં પણ આગળ સમાવરી! શોકાગેા કોતેદમંદે વેવાની મી. શેરન. જે મધ્યા તથા વેચણના નિયમેને સાંવરીશીક ફિલ્મ ઉપર મુદ્રા મારે પ્રખ્યાત થયો છે તે કહે છે કે, “ જાહેર ખખર તો પંથમાં બંધવરમાંના અગિ સમાન છે. તેમાંજ ખખર આવે છે જે સહેજ જાહેરખખર આપીને કહે છે કે નનારી દાત થયે નથી, તે એના જેવો છે કે જે, એક સાદી મગમાતી પત્રી એક મોટા તપેલાનાં ખાસી ઉઠાવું નથી સારે કહે છે કે આગથી પાસી ઉઠાવું જ નથી!

ગંગતની પ્રાચીન અને અર્વાચીન લાઘવેરીઓ.

(૨)

વાયવ્ય એશીયા માધ્યમમાં આવેલા પરમેશ્વરના શાળાઓએ પણ ઈશ્વરનાં દેવોના વંશના ગંગાઓ સાથે સ્પર્ધા કરી હતી. વિદ્વાનો વિકાસ હજી હોવાનું હતું. ઈશ્વરનાં શાળાઓએ પ. પરમેશ્વરના શાળાઓની પુસ્તકો સંખ્યા વધારી. પોતની કૃતિ, કમી થવાનો ભય લાગ્યો. ઈશ્વરનાં શાળાઓએ દેવશક્તિથી, નીચ (નાથનું સંસ્કૃત નામ) નદી પર જ ઉગતા પેષા-કસર નામનાં જલનાં પાત્રો કે જે ઉપર જ તે કાળમાં લખાણ થઈ શકતું હતું તેની નીકાસ પરમેશ્વરમાં કરવાનાં સખ્ત પ્રતિજ્ઞા કર્યાં. તે છતાં ત્યાંનાં સાચી મોટી લાઘવેરીની પુસ્તકોની સંખ્યા વિવાદોથી પ્રસન્ન કરવાનાં નિરતર તપને પરિણામે જે લાઘવ જેટલી થઈ હતી. ઈશ્વરની લાઘવેરી, ભુતીયસ સીતર એલેન્ડના કાલમાં આજ કાળે, તેનાં તનમાં શહે-માં ઉગતાં પેષા-કસર તે નાશના બચ્ચા અને દીવાના તરીકે પ્રખ્યાત ઈશ્વરનાં, સાચી કસીંગેટને પ્રસન્ન કરવા તેના ઉપરની એવી સીતર જે લાઘવેરી નક્કી આપી તે આજ પરમેશ્વરની લાઘવેરી હતી.

લાઘવેરીમાં રહ્યાં ન હોય આદિની મૂર્તિ !

અખ્યાત અંધકારી ભુવેન (તેના કૃત સોલર-૩ ભુવેન) એક લીટી પરથી સૂચવ્ય છે કે, એ સમયમાં લાઘવેરીમાં દેવીની મૂર્તિ સામાન્ય રીતે હમેશાં પદ્માવતીમાં આવતી હતી. તે મૂર્તિ તે મીનમાં દેવી ની હતી. તે હમેશાં દરવાજા ની સમે ઉમા-કરલા એક આપાર-નિકા-નમાં સ્થાપિત કરવામાં આવતાં. મીનમાં દેવી એ આ દેશની દરિયા સંસ્કૃતી દેવીની પાશ્વર્ય આશિષ હતી. દેશને તેના મુકાબમાં લગાવ, સિદ્ધ, શોધ, વિજય, તરંગાન આદિ વિજયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી તે હતી. ઉપરના પરમેશ્વરનાં પુસ્તકોમાં તે હતી અને તે દેવી, ત્યાં જોડામ કરતાં (૧૮૭૮ માં ૧૮૮૬ સુધી) જમીનને મળી આવી તે દેવે ભૂમિની સંરક્ષિત છે. વર્તમાન લાઘવેરીઓમાં પણ તે પ્રાચીન લાઘવેરીમાં વિશેષ હતી. વ્યવસ્થાપિત શાળામાં અખ્યાત લેખકોના અર્ધ અથવા પૂર્ણ કલાનાં પૂજાર્થો મુકવામાં આવતાં કે જેમાં તે મહાનુભાવોના સાક્ષાત્કાર થઈ તેમનું અનુરણ કરવાની ઉત્કંઠા કાઢીને થયા પામે. આ ઉપરાંત અંધકારનાં વિચારો પણ પુસ્તકો સખતની દલીલો તથા અભિપ્રાય ઉપર ચિત્રરત્નમાં આપનાં પ્રાચીન કાળનાં દલીલ ગણનાં નમોમાંના અનેકમાંથી જોડામ કરનાં આવાં જૂનાં ખાનગી પુસ્તકોમાં તેનાં સાહિત્ય સહિત મળી આવ્યાં છે.

આ પછી ખ્રીસ્તી ધર્મનો ઉલ્લેખ થયો છે. તે ધર્મ શોડ જ વર્ષોમાં નવું ધર્મોય થઈ પડ્યો હતો. વિદ્વાનો તેણે નિરસ્કાર કર્યો, અને લાઘવેરીઓનાં તેણે નજીક નિરોધ કરી. અનેક ભટ્ટીઓ થઈ કેવળ ખ્રીસ્તી ધર્મનાં જ પુરોષાત્વાં પરંતુ આર્યો તથા મુર વિદ્વાનો વિદ્વાનો

૨. પેષા-કસરનાં પત્ર એ આ દેશનાં સાધકો જેવાં હતાં. હજી ખ્રીસ્તી મુકાબમાં તેના નમોમાં છે. અમિલ પેષા (કાગળ) કાગળ એ મૂળ, કાગળની જેમ સાંચવનાર નો નો અપભ્રંશ છે.

અતઃ દત્તા. સ્પૈતમાં મૂર રાજ્યોએ વિષા સ્થા ધનું કીધું હતું. તેમની કાર્યના વગેરે સ્થાનોની મુનીવર્સીઓના સ્થાનો દહા આપણા કાનમાં વગે છે. આરંભ શીશ્વેના મોટે ભાગે મીક શીશ્વેના મતાનુસારી દત્તા. તેમજે મુખ્ય કરી મોકમાંથી, તેમ જ સંહ્યામાંથી અમર-જીમાં ભાગાંરો કર્યાં દત્તા. સ્પૈતના મુસતમાન એમાયસ રાજ્યોના વખતમાં જે લાઘવેરી હતી તેમાં છ સાખ પુસ્તકોનો સંગ્રહ દત્તા કેટલા તથા ક્રીકોલીમાં પણ જંગી પુસ્તકાલયો દત્તા. અંદુરેશીયા પ્રાંતમાં જ ૭૦ પુસ્તકાલયો સ્થાપિત દત્તા. આ બનાવે છે કે જ્યારે પ્રાચીન સ્થાન અતઃ દત્તા ત્યારે મુસતમાન બીજોનો ચંદ્રમા જ અધિકારવાસ જગતને કલ્પક મકાસનો દત્તા.

સાંપ્રત પાશ્ચાત્ય સાહિત્યોએ-ગ્રીસીય ગુપ્તીયમ.

આટલેથી પ્રાચીન સાહિત્યોએના હનિદાસનો અંત લાગીયું. નવીન સાંપ્રત સાહિત્યોએના દબે જન્મ થાય છે. તેજે નિસ્સદેહ પુગાન સાહિત્યોએને કપારની કંપચક્ષી પાડી છે. તેની ઉત્કાંતિના હનિદાસમાં ઉત્તરવાની ખટપટ કરવાની જરૂર નથી. મત્ર વર્તમાન સ્થિતિનું જ અવલોકન કરીયું. સાહિત્યોની મદત્ત વિધાની ચપરી મદત્તાનું ચર્ચામંદર છે. વિધાના ભાગલત પ્રમાણમાં જ સાહિત્યો વધે છે. તેની ઉત્કાંતિની ક્રીકોલી તે માધ્યમત્ર છે. એ ક્રીકોલી જગતનો સૌથી વિદાનુ દેય ઇર્જાં છે. ત્યાંની સર્કારી સાહિત્યો જે ક્રીકોલી ગુપ્તીયમને નામે પ્રખ્યાત છે તે જગતની સૌથી મહાન અને અદિતીય સાહિત્યો છે. દેવતા સાહિત્યોમાં તે હંદ છે તેમાં વીસ સાખ હપેશ્વો મોટા પુસ્તક ઉપરાંત હપેશ્વ દત્તાશિખિત મથો છે. તે ઉપરાંત મોટાકા આદિ વર્તમાનપત્રો તથા નાનાં પુસ્તકો જુદાં છે. તે સપ્તજનો કુષ સરચણા અધરે અર્ધા ક્રીકોલીનાં થાય છે! ૧૭૫૩ માં આ પ્રચંડ સાહિત્યો દત્તીમાં આવી. એક પરોપકારી મુસતમાન સર હેન્સ કેસોને પોતાનાં પુસ્તકો, તથા વિચિત્રત્વ દેવ ૨૦,૦૦૦ પાકેડમાં દેવત્ર અપેજી કથા. ગાન વૈદર્જ બીજાએ ૧૭૫૩ માં ઇર્જાંના રાજ્યોની સાહિત્યો તેને અપેજી કરી, અનેક નામકિન વિદાનો તથા બીજાએ પણ તે પછી પોતાની ખાનગી સાહિત્યોએ આ પુસ્તક આપરમાં નાખતા. દેવને વાસમાં આપના ગાલુ-વાના સપ્તજ દેવોનાં, અને સપ્તજી સરીમોનાં, સપ્તજી સાપ્તજીનાં મુખ્ય પુસ્તકો આ મહા મધ્યસાક્ષમાં છે. આ ગુપ્તીયમને ગ્રીકોલીય રાજ્યમાં પ્રચંડ યત્ન મોટ પણ પુસ્તક મત્ર મોકલવાને તેનો પ્રચંડનાં કાલકારી જધારો છે. તેનો તે સારો લાભ લે છે! વર્તમાનપત્ર માટે પણ તેને તેવો જ દક છે. જરૂરે ઇર્જાંના જુદા જુદા ૩,૪૦૦ પેગિનું તે “ગ્રીકોલી” પ્રદક છે. અને તે દેવેને ખાંધીને તેની વાર્ષિક ફક્ત રાજ્યમાં આવે છે! પ્રાચીન દત્તાશિખિત પ્રતોને સંગ્રહ પણ આટલો ચમકારિક નથી. છેક છે. સ. ની પૂર્વે ૩૮ સદીમાં દાવે લખાવલા મથો તેની પાસે છે. પ્રાચીન ઓગ્સ-સાક્ષ રાજ્યોએ આપેલી અપ્ત સનદો (ચાર્ટર્) પણ તેની કને છે, જેની સંખ્યા પોણા લાખની છે. તેજે, ગ્રામનાં દત્તાશિખિત પત્રોનાં તથા નાશાઓનાં વગેરે દેક માત્રનાં જુદાં કમપૂર્વકરચિત-કેટકોનો: પણ ૭૫૫માં છે.

ઇર્જાંની જુદી જુદી ગ્રીકોલી તથા ખાનગીની પણ જે સ્વતંત્ર સાહિત્યોએ છે તે તેના વિચારણા સંખેષમાં અપૂર્વ અને અદ્ભુત છે. તેની પ્રચંડના આપણને લિખ: કરે છે. સાખવા તરીકે, નૌકા ખાનગી સાહિત્યોમાં ૪૦ દળા: અદે-કેનાં ખાનગીમાં ૧૫ દળા: પરિસા ખાનગી તથા ઉપરાંતની તથા અપત્તી સ્ત્રાની, દેવમાં સાહિત્યોમાં અર્ધા અર્ધા સાખ: દાદ:

યુની. છઠીયા એશીસની લાઇબ્રેરીમાં ૮૧ હજાર ઓનીયની વેધસાહ (આયુર્વેદરી)ની લાઇબ્રેરીમાં ૨૦ હજાર પુસ્તકો છે. વળી, ડચીની રાષ્ટ્ર સોસાયટીની લાઇબ્રેરીમાં ૫૫, ૨-લાખ પુસ્તકો છે.

યુનીવર્સિટીઓ તથા કોલેજોની લાઇબ્રેરીઓ ૫૫ મહા પ્રવંડ છે. ઓક્સફર્ડની લાઇબ્રેરીમાં આઠ લાખ મુદ્રિત તથા ૪૧,૦૦૦ હસ્તલિખિત પુસ્તકો છે. ઈંગ્લીશ યુનીવર્સિટીની લાઇબ્રેરી છેક ઈ. સ. ૧૪૨૫ ની સ્થાપિત થઇ છે. પ્રારંભમાં તે અઘણિયે તેના વર્ષો દરમિયાન તેની પાસે પાંચ લાખ પુસ્તકો એકત્રિત થયાં છે.

યુનીસીપલ લાઇબ્રેરીઓ.

મી. જી. ડી. આઉ નકૃત "ગ્રાન્ડ ટુ લાઇબ્રેરીયનશીપ." નામક પુસ્તક પરથી જણાય છે કે ઇંગ્લેન્ડની યુનીસીપલરીઓ તરફથી પણ પ્રજના ઉપયોગ સારા લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવામાં આવે છે. આ દેશમાં ગઈના કચરો પણ તેનાથી બરેબર સાદું થઈ શકતો નથી. તે પડી મળતો કચરો કાઢવાની તો તે વાત જ શાની કદે? તે પુસ્તક પરથી વિશેષ એ જણાય છે કે તે યુનીસીપલ લાઇબ્રેરીઓના પુસ્તકોને લાસ સ્ત્રી પણ પુરેથી જોડેલી જ લગભગ લે છે. લાખસા તરીકે વર્ષમાં એક લાઇબ્રેરીમાં ઓપરીઓ લઇ જનારા મનુષ્યોની સંખ્યા ૨૨ લાખ હતી. જેમાં સોએ ૫૬ ટકા પુરેથી તથા ૪૧ ટકા સ્ત્રીઓ હતી. ઇંગ્લેન્ડમાં સ્ત્રીઓ પ્રમાણમાં કેટલી વિદુષી છે તેનો આ પ્રવક્તા પૂરાવો છે. તે જ લાઇબ્રેરીમાં પુસ્તક વાંચના લઇ જનારાઓમાં સોએ ૪૮ ટકા ૨૦ વર્ષની અંદરના નવયુવકો હતા. ત્યારે ૫૨ ટકા તેઓ અધિક વયના હતા. ઓરી. ઉમર ઓછું વાંચવાની હતિનું આ પરિણામ છે.

લાઇબ્રેરીમાં લાપહો.

પાશ્ચાત્ય લાઇબ્રેરીઓએ વર્તમાનપત્રો તો ક્યારનાં લાખસં ક્યાં છે. હવે તો તેઓએ પ્રજાને જાની કરવાના અનેક નવા પ્રયત્નો આરંભ્યા છે. લાઇબ્રેરીનું કર્તવ્ય જરી પુરાણું વ્યાવહારિક નથી. નિવાસ નિગો ઉપર લાપહુમાણ્યો આપરી, પુસ્તકોનું પ્રેક્ષન, તેને પ્રજા પ્રસિદ્ધ અને પ્રજાપ્રિય કરવા ભરવું, બાળકોને મગમત સાથે જાન આપવું, અપંગો સારા ઉપસાધેમાં લખાણવાળાં પુસ્તકો લાખવાં, પરદેશમાં રહેતા મનુષ્યોને પણ પુસ્તકો મોકલવાની ભેગલાઇ કરી આપરી, "ટ્રાયેલીય લાઇબ્રેરીઓ" ની સ્થાપના કરવી, અને છેલ્લું, લાઇબ્રેરીયનનો ધર્મો નિયમિત રીતે નિર્ધારિત વિષય તરીકે શીખવવો એવાં અનેક કર્તવ્યો લાઇબ્રેરીઓ કરે છે. તાત્પર્યકે જાનના વ્યપાર માત્ર તે હવે કરે છે. પ્રખ્યાત અમેરિકન કોંગ્રેસિયન મી. એન્ડ્ર્યુ કાર્નેગીએ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પાંચ લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવા સવા એ કરોડ રૂપિયાની જે સખાવત કરી છે તેનાથી રૂપરૂબથી લાઇબ્રેરીઓના મકાનોમાં તો એ સંખ્યા ગોડવણો છે. સમ એ છે કે પ્રગતીય કળવંશોના એક લાખ તરીકે, સામાની પેઠે લાઇબ્રેરીઓ પાશ્ચાત્ય અને ખાસ કરીને ધ્રીવીય સંસ્થાનો તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં માનવામાં આવે છે.

લાઇબ્રેરીયનને આપરી પડતી પરીક્ષા.

અમેરીકામાં "લાઇબ્રેરી એસોસિએશન" (સ્થાપના થઇ ૧૮૬૬માં) તરફથી દર વર્ષે લાઇબ્રેરીયન ની ખાસ પરીક્ષા પણ લેવામાં આવે છે. તે દેશમાં લાઇબ્રેરીઓ શાળાઓ જેવી

હશે ત્યારેજ તે પરીક્ષામાં દર વર્ષે ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓએ ભેગા હશે, એ સ્પષ્ટ છે. તે વિદ્યાર્થીઓએ સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પ્રાચીન પુસ્તકોનું જ્ઞાન, પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ કેમ કરવું, કેટલીકે કેમ તૈયાર કરવાં; લાઘવેરીઓનો ઇતિહાસ ઇત્યાદિ અનેક વિષયોમાં પરાક્ષા આપવી પડે છે. તે એમાં મીએશનને સરકાર તરફથી શાસ્ત્રામાં શિક્ષણ આપવાની, તથા પરીક્ષા લાઘવેરીઓમાં આપવાની સંનદ મળી છે, અને તેની તરફથી લાઘવેરી વિષે એક માસિક પણ પ્રકટ થાય છે.

અમેરીકા.

લાઘવેરીઓની સંખ્યા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અતિ અધિક છે. ૧૦૦૦ થી વધુ પુસ્તકોની લાઘવેરીઓ ૧૬૦૦ ના સાક્ષમાં ૫,૩૮૩ હતી તે વધીને ૧૦ વર્ષમાં આશરે બમણી થઈ છે ! સાથી પ્રચંડ અને પ્રખ્યાત લાઘવેરી તે રાજધાની વોશિંગ્ટનમાં મળતી રાજસભા (congress) ની લાઘવેરી છે. ૧૮૦૦ માં સ્થાપિત થઈ ૧૮૫૧ માં તે બર્ણી ગઈ. તેથી શું ? સારું થયું કેટલું ગમે હોય તેમ નથી, તેથી પણ મોટાં પાયા પર ઉઠી કરી ! હાલમાં તેમાં ફક્ત ૨૬ લાખ પુસ્તકો છે ! તેનું નવું મકાન (૧૮૬૭) દુન્યામાં સાથી શ્રેષ્ઠ, લાઘવેરીના કામનું મકાન છે. તે પશ્ચિમ માત્ર ૩૩ કરોડ રૂપિયા (દસ એરી અંદરે) નો ખર્ચ થયો હતો. આ એકરજીવી જમીન તેનાં મકાનમાં ખપી ગઈ છે. રાજ્યનાં દરેક પ્રાંત (સ્ટેટ) માં લાઘવેરી સ્થાપવા સાદા ખાસ “ લાઘવેરી ટેક્સ ” નામક કર નાંખવાની મુનીસીપેલીટીને સત્તા આપવામાં આવી છે. અને દરેક નગરની મુનીસીપેલીટી તેના ઉપયોગ કરે છે. વાસ્તવિકપ્રમાણે સરકારી દેવીનાં એ પ્રસંગ આજ ખવા, એ કર ખુશીથી આપે છે. નાની વસ્તીનાં નગરો પણ એ કરની મોટી રકમો આપે છે. દખ્ખા તરીકે પૂર્વ એરિઝોન નગરની વસ્તી ફક્ત ૨૫ હજાર માણસની છે, છતાં તે લાઘવેરી ટેક્સ તરીકે દર માણસ દીઠ આશરે ૩ ૧ અર્થાત્ કુલ આ ૭૬ ૩. ૩૬૦૦૦ દર વર્ષે ખર્ચે છે. ૨૫ હજારની વસ્તીના હોલો મુનીસીપેલીટીની કુલ આવક પણ કેટલીક વાર એથી બમણાંમિ હોતીની ! અમેરીકાન લાઘવેરીઓની બીજી એક વિશેષતા એ છે કે, ત્યાંની લાઘવેરીઓના પુસ્તકો ધક્કા (લાઘવેરીયો) મોટે ભાગે આગે છે. લાઘવેરીનું એક કોમ બાલકોને વાતો આદિ કહીને જ્ઞાન આપવાનું છે અને આગેને સ્વાસ્થ્યિક ગ્રેમ બાલકો ઉપર હોવાથી તેઓ આ કામ ખુશીથી કરે છે.

(અપૂર્ણ)

વનસ્પતિ રાજ્યના ચમત્કારો.

(લખનાર-ડૉ. રા. મનલાલ રામજી વિદ્યાર્થી બી. એ. બી. એસ સી.)

(૨)

માંસાહારી વનસ્પતિ-સૂર્ય શિશિર.

રોષ કરતાં માર્દુમં પડ્યું છે કે આવી માંસાહારી વનસ્પતિઓ ધણીમાં ધણી પંચાસી છે. હામાં, કોચામાં, માખી વિગેરને સંપૂર્ણતે વેચાને સગાં મૂકી તેમાં એક જાતના ખાસ રસ

કાઠી, તેને ખાવા યોગ્ય રિધિનિમાં આણી શરિત્તી પુષ્ટિ માટે ગ્રહણ કરે છે. પણ ખીખ માંસ ખાનારાં આણીની પેઠે જો તે આણીએને મારી કાઢીને માંસ ખાતી નથી, નાના નાના શીઝ, પનગીયાં વિગેરેના શરિત્તી ખારના લાગ સડવાને ખાણ છે. ગાય, બેંસ, મેંઢાં, બકરાં વિગેરે ખાવાને તેમની છલ રસાળ થતી નથી. એટલે બધી માંસલક્ષ વનસ્પતિને કીચ દે પનગીયાં ખાનારીજ કહીએ તો આવે.

આખણ દેશમાં બંગાળા ધસાકાનાં હુમલીના કાઠ કાઠ લાગમાં સૂર્ય શિશિર (sun-tail) નામની એક વનતની માંસ લક્ષક વનસ્પતિ ખાસ બેવામાં આવી છે. હિંદુસ્તાનમાં ખૂબી જો મળે જનની આવી વનસ્પતિઓ લાણેલામાં આવી છે. અમેરિકા, યુરોપ, ઑસ્ટ્રેલિયા વિગેરે ખડેલા દેશમાં ઠેક ઠેકાણે જુદી જુદી જાતની આવી વનસ્પતિ મળી આવી છે. પહેલું કીચે પ્રસારે ખેતરમાં કે બીનાશખાળી જગ્યામાં આવી વનસ્પતિ ઘણી થાય છે. પણ તે સર્વ બહારી નાની છે. સૂર્યશિશિર મોટી છે. એટલું અંગ્રેજી નામ 'ડ્રુસેરા' (Drussera) છે. એ ધણી જડા દિત્તર લાગમાં અને હિંદુસ્તાનમાં હુમલી સિવાય સિદ્ધિમ, આસામ, બરમા, છોટા નાગપુર, મદ્રાસ, મગણ, વર્ધમાન વિગેરે રજોની નેતણ તથા બીની જમીનમાં બેવામાં આવેલી છે. જમીન ઉંચાં સરાસરી પાંચ ધમની હોય છે. એનાં પાંદડાંનો ઉપલો લાગ સેંકટી નાના નાના વાળાં વાળો હોય છે. અને વાળનાં ઉપલાં લાગમાં એક દાણમંથી (gland) હોય છે. આ દાણ મંથી ઉપર એક સુનિર્મલ પરંતુ મીઠાણા પાણી જેવો પાંચ હોય છે. સૂર્યોદય થયાં છતાં પણ આ બિંદુ ઉડી નહીં જતું હોવાથી એ વનસ્પતિને સૂર્યશિશિર નામ આપવામાં આવેલું છે. એનાં પાંદડાં કીનારાનાં વાળો વચ્ચેનાં વાળો કરતાં લાંબાં તથા વંચાં આસમાની રંગનાં હોય છે. આ વાળોને ટાવિન, ઉત્તેજનીય કે અનુભવ શક્તિવંશી વાળો (sensitive hairs) કહે છે. આ વાળોની સ્પર્શાનુભવ શક્તિ એટલી બધી તીવ્ર હોય છે કે નાના મધેજ રેના વગર કાઠ એક વાળના ઉપરના શિશિરબિંદુને સ્પર્શ કરે તો એ કેસ તરત તેના અનુભવ ક્રીડા થકે છે, પરીક્ષા કરીને જોતાં માત્રમ પડ્યું છે કે એક જોના ઉલ્કાનું મો લાગ જોટલો લાગ મુકવાથી એ કેસ વાંકા થવા માટે છે. વગી એમાં આશ્ચર્ય જેવો વાત એવી છે કે આંટલાં થોડાં લાંબાં જાતનાં થતા વાળો વધારે લાંબાં જાતનાં થતા નથી? વાયુ વાવાથી કે વનસાર પંચાથી કે એવાં ખીખ કારણથી ઉપડા કાંટા પર કશી અસર થતી નથી; અથાત તે જાતનાં થતા નથી.

કાઠ નાનો કાઠો અથવા માખી સૂર્યશિશિરનાં કાઠ એક કાંટાના શિશિરનાં બિંદુ ઉપર બંધે કે તરતજ ચીકસથી લપટાઈ જાય છે અને તે કાંટા ધીરે ધીરે ચોટા વળવા માટે છે, અને તેની બેડે બીજા વાળો પણ વળવા માટે એટલે તેમની દાણમંથીઓ માખીના સ્પર્શ કરે છે; તેની સાથે કે પની ગાંઠમંથી ધણે રસ નીકળીને પેલી અભાગિયણ માખીના ઉપર વરસે છે. આ ક્રિયા પરી કષ્ટ રહેતાં એટલે બધા કાંટા વળી રહેતાં અને કાંટાનો વચલો લાગ જર. ખાણ જેવો થતાં ૪ થી ૧૦ ફલાક કેધી. જળા લાગે છે; પણ કીડાઓ કે માખીઓ તે પ્રાંચામાંથી નીકળતા ખાટા રસમાં હુમલીને ૧૫-૨૦ મિનિટમાં મરી જાય છે. અને પછાં ડકાં લાગ પાંદડાંમાં કાંટી જળન વનસ્પતિની અંગેમાં ખરી જાય છે.

આ પ્રમાણે બીજાવાં પાંદડાં ઉઘડતાં કેટલું વખત ૧૭-૧૮ કલાક, તો કેટલાં વખત દસ દસ દહાડા-બેટલો લાગ્યાં વખત લાગે છે. ઉઘડ્યા પછી રસ કાઢનારી કાપની ગોઠામાંથી માછો રસ નીકળતાં વાર લાગે છે. થોડા વખત પછી એમાં રસનો જમાવ થાય છે ત્યાર પછીજ એ પાંદડા શીકાર પકડી શકે છે. પણ એક મત્ર એથી વધારે વખત આ કામ બળતી શકતું નથી. એ કામ બળતી રહ્યા પછી પાંદડાં સુકાઈ જાય છે. અને નવાં પાંદડાં લેવી જગ્યાએ આવે છે. જો કે એક પદિયું થોડાજ કાગ મારે છે પણ એક જાડ એકંદરે ઘણા કાગ મારે છે. એવિનની ગંધુની પ્રમાણે એક સૂર્યશિશિર કોકડો કાગનો નાસ કરી શકે છે.

સૂર્યશિશિર ખરેખર એના શીકાર પચાવી શકે છે કે નહીં, અને પચાવે છે તો કેવા પદાર્થ પચાવી શકે છે તે જોવા સાર એવિન લુદી લુદી બળતાં એવાક વાપરી જોવા હતા. ઇંગ્લીસી સંદેલી, ટાણું માંસ, રંધિલું માંસ, બીલાંડીના કાનનો ટુકડો, કુતરાના દાંતનો વચ્ચો ભાગ, રંધિલી કાળીજ, પુષ્પરેલું, માણસના નખનો કકડો, માણસના માથાના વાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પદાર્થો આપી જોઈને તેણે એકું કે વચ્ચારનીતું પુત્ર્યે સિવાય બીજા જાતના પદાર્થ સૂર્યશિશિર પચાવી શકતું નથી.

આ વનસ્પતિ માંસ સિવાય બાળ પદાર્થ પણ ખાય છે. એનાં પાંદડાં રાત દહાડો ઉઘડ્યાં રહે છે એટલે પનગિયાં સિવાય બીજા ઘણા પદાર્થો એના ઉપર આવી પડે છે, જેના કે પુષ્પ રેલું, કાંટા વિગેરે તે પદાર્થોને પણ ઉપતી કાગ કે માખી ખાવાની રીતેજ ખાઈ જાય છે. આ સિવાય વળી રંધિલાં શાક, લાછ પણ ખાઈ શકે છે. જેમ ઘણું ખાવાથી માણસને મોડાચી થાય છે તેમ આ વનસ્પતિ પણ ઘણું ખાવાના દોષથી અછતું થવાથી ક્યખતે મરી જાય છે.

સૂર્યશિશિર માંસ તેમજ શાક લાછ ખાતર વનસ્પતિ હોવાથી કેટલાકે એથી લાંકા કરી હતી કે વસ્તુનાં એ વનસ્પતિ માંસહારી નથી પણ એવાજ તાંકિજ માંસ લક્ષણ કરે છે. પણ આ લાંકાનું સમાધાન હાવિનના પુત્રે અને બીજા જર્મન વિદ્વાનોએ પ્રયોગ કરાવે. કરી દીધું છે, અને સિદ્ધ કાઢું છે કે કાગ, પનગીયાં વિગેરેને મારી ખાવાની ક્રિયા એવાજ માટે નથી પણ સરીર પોષણને માટેજ છે.

માખી પકડવાની જાળ કે સાપડો.

સૂર્યશિશિરના વર્ગની આ એક બીજા વનસ્પતિ છે. એનું વૈજ્ઞાનિક નામ ઇન્ડિયાનિયા અને સામાન્ય નામ માખી પકડવાનો સાપડો કે જાળ (Venus' flytrap) છે. આ વનસ્પતિ ઉત્તર કેરોલીના (અમેરીકા)ના પૂર્વ ભાગમાં માલુમ પડી છે. એ ભીની તથા વેરાન જમિમાં થાય છે. એને ચડ-હોતું નથી. પાંદડાં-મૂળમાંથીજ જનીત ઉપર આવે છે. એનાં પાંદડાં મોટાં તથા પહોળાં હોય છે. પાંદડાંની ઠીંટી પછી એના જે લાગ થઈ જાય છે. કાનરાના લાગ પર કાંટા હોય છે. આ કાંટા લાંબા ઘણાજા અને થોડે-છેડે છેડે હોય છે. દરેક કાંટા એક ઇંચના વીસમા ભાગ જેટલો હોય છે. આ કાંટાની સ્પર્શતુલ્ય શક્તિ બહુ જન્યત. અને આશ્ચર્યકારક છે. એક ટાને અતિ ધીમથી અજાણી પાંદડાંના જન્મે લાગ તરત બંધ થઈ જાય છે. સૂર્યશિશિરની પેઠે એના વાળ વળવા મોંઘી ધીમે ધીરે બંધ થતા નથી. પણ એને તે વહેજ અડકવાથીજ વળવાની સચેતની મારફત તત્ત બંધ થઈ જાય છે. એકાં પત્તંબીયું કે માખીના આરીક પગ અજાણજ એકદમ જન્યત થકેને જન્યતમાં પાંદડાંના એ લાગ બાજુની પેઠે બંધ

ચાલે અભાગિયાં જીવડાને તરત કદ પકડી લે છે. એક વખત ફેરી થયા પછી અભાગિયાં જીવડાં-
ઓને નાસવાનો કાઠ માર્યો જડતો નથી. પણ કદિ જીવડો ઘણોજ નાનો હોય તો કાઠ કાઠ
વખતે પાંદડાંના દાંતાના સમિસનના ચુસ્કા રહેલા માર્ગમાંથી જોડાએથી કરીને નારી નંધ
છે. વળી કાઠ કાઠ વખતે જોરાવર જીવડું પાંખ કપાતી મેલીને જોરથી નારી નંધ છે. છતાં
આણું ક્ષયિતજ બને છે; કારણ જે પાંદડાં સવેળા બંધ થઈને દાખીને ફેરી જીવડાને તરતજ
મારી નાંખે છે. અને જે લાગો જોવા તો મરજી બંધ થઈ જાય છે કે જોરથી જીવડા પાંખ
પછી પણ પાછા સવેળથી અને અવાજ કરીને બંધ થઈ જાય છે.

સાપલાનાં પાંદડાં જે કે ઘણી ઝડપથી બંધ થાય છે, પણ પાંખાં ઉઘડતાં વાર લગાડે છે.
શીકાર સપડાયા સિવાય કે કાઠ બીજાં કારણસર બંધ થયાં હોય તો પાંખાં ઉઘડતાં
૩૮ કલાક લાગે છે. અને શીકારને લઈને બંધ થયાં હોય તો ૮-૧૦ દિવસ પછી ઉઘડે છે.
ઘણી વખત તો એક પાંદડાંએ પોતાને જોડાએ તરતો ખોરાક લઈ લીધેલો હોય તો પાંખાં ઉઘડ-
વાનું નથી અને ધીર ધીર સૂકાઈને મરી જાય છે. ટૂટ નામની એક અમેરિકન સ્ત્રીની શોધ પ્રમાણે
માખી પકડનાર સાપલાનાં પાંદડાં ત્રણ વાર માખી અથવા જીવડાં હજમા કર્યા પછી થાકીને
મરી જાય છે. સૂઈ શિથિર જેમ ઘણી રીતે માંસ પચાવી શકે છે તેમ આ સાપલા ફરી શકતો
નથી. એની પચાવવાની શક્તિ બહુમાં બહુ જે ચાર જીવડાંના દેહ પચાવ્યા પછી થાકીને લીધું
થઈ જાય છે.

આંત્રેન્દ્રા ભાંડા.

આ પણ કેસેરા વર્ગમાંની વનસ્પતિ છે. અને મૂળિયાં હોતાં નથી. એ બાંધ્યા પાણીમાં
તરતી ફરે છે. એનાં પાંદડાં ઘડને ઘેરીને ઉગે છે. અને તે ગાંજાકારમાં હોય છે. પાંદડાં ઉપરની
શિરા પાસેની જગ્યા ઉપર કાંઈકેથીવાળા નાના વાળો હોય છે. આંત્રેન્દ્રા ભાંડાનું પ્રતકાર્ય તથા
અનાવડ ઘણી ખરી માખી પકડનાર સાપલાના જેવી હોવાથી એ વનસ્પતિને નાનો માખી
પકડનાર સાંપલા પણ કહી શકાય.

આ વનસ્પતિ આસ્ટ્રેલિયા, યૂરોપ અને હિંદુસ્તાનમાં થાય છે. આખા ક્રાન્સમાં કેવળ
જે જગ્યાએજ મળે છે. કલકત્તાની દક્ષિણમાં ક્રેસ કાઠ તથાવમાં અને આનજાની પાસે મળે છે.
કલકત્તાના રાયલ ગેરેનીકલ ગાર્ડનના સુપ્રાન્ટેન્ડેન્ટે એક તથાવમાંના આ વનસ્પતિના ઘણા નમૂના
ઝાંખિન ઉપર મોકલ્યા હતા.

એના પાંદડાંની વચલી નસ તથા તેની પાસેના લાગમાં જે બારીક કાષ્ઠચિત્તો હોય
છે તે સ્પર્શાનુભવશક્તિ વાળી હોય છે. ચુસ્કાં પાંદડાંની આબુજ બુ અહીં તહીં ફરતાં નાનાં
જીવડાં એ કાષ્ઠ અંથીઓને અડકવાથી તેઓ જાગત. ચતાં પાંદડાંના જે લાગ સાંપલાની માફક
બંધ થાય છે. અને ફેરી જીવડો જે લાગના ઘ્યાણથી મરી જાય છે. પછી તે અંથીઓમાંથી રસ
નીકળીને એને જીવું કરી નાંખે છે. એટલે એના રસ આંત્રેન્દ્રા ભાંડાના શરીરનું પોષણ કરવા
ની રીતિમાં આવે છે.

પિગિફુસા.

આ નામની એક જાતની વનસ્પતિ પહાડી અથવા પાણીવાળા ઝરેરામાં ઉપજી શકે છે
અને પશુ પાંદડાં ઉપર કાષ્ઠ અંથી અને કાંડા હોય છે. આ કાંડા અંધથી દેહ ધ્રુવ લાંબા હોય

છે. પ્રાથિમાંથી એક જાતનો ચીકણો રસ નીકળે છે. એ રસમાં ઘણાંક નાનાં નાનાં છવડાં ચોટી જાય છે. એની પચાવવાની દિવા પણ આગળ વર્ણવ્યા પ્રમાણેની માંસ ભક્ષક વનસ્પતિ જેવીજ છે.

વિંચિટ્ટા વર્ગમાંનો આટ્રિક્યુમેરીય જાતની સ્થાત્રી વનસ્પતિ (Bladder wort) નામની એક વનસ્પતિ છે. એ ઝાડના કંઈક ભાગ સ્થાત્રી (ચાળીને) ઘણે અંશે મળતો આવતો હોવાથી 'વિપત્ત' નામ પાડવામાં આવ્યું છે. આ વનસ્પતિના ઘણી જાતના વિચિત્ર વંશ (Species) છે. તેઓ બધા ઘણું કરીને ગંદા, બંધાણલા, અને ઊંચાંકાં તળાવમાં તથા ખાજોયામાં ઉગે છે. એનાં પાંદડાં પીંછાના જેવાં બારીક અને બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગમવાં હોય છે. ઘણી ગમલી વનસ્પતિનું એક ઝાડ ઉમેરીને જોવાથી એવું જણાય છે કે આ સ્થાત્રીઓ નાનાં જેડી નામના છવડાં પ્રાણી જેવાં છે. જેડીમાં બધાં જોડે આ વનસ્પતિને એટલું બહુ મળતાપણું છે કે સ્વદેશીક વંશમાં જોવા પડી જાય છે કે આ સ્થાત્રીઓ ગર્વિને એક એક સ્થાત્રીમાં દસ દસ સાપ્તમીસ નામનાં છવડાં લરીને એવું છે કે તેઓ તેમાં અડધી તરફ દોડાડા કરી મૂકે છે, અને પછી એ સ્થાત્રીમાં એક દરવાજા જેવો ભાગ છે તેનાં બારણાં ધકેલીને અંદર પેચી જાય છે. પછી બહાર આવવાનો કંઈ રસ્તો નહીં મળતાં સ્થાત્રીમાં મરી જાય છે. સંધારણ રીતે સ્થાત્રી પાણીથી ભરેલી રહે છે. આપણામાં છવડાંનું ચરીર સડી જાય છે. સ્થાત્રીનાં ચરીરમાં તથા વાજમાં જે નાની ક્રાપમંથિઓ હોય છે તેમાં શોષણ શક્તિ હોય છે. એ શક્તિ વડે સહેલા જાતનું શોષણ થઈને વનસ્પતિનું પોષણ થાય છે.

ઘડા વનસ્પતિ.

આ વનસ્પતિનું વૈજ્ઞાનિક નામ "જે પેન્થસ" છે. અંગ્રેજીમાં એને Pitcher Plant—પીચર પ્લેન્ટ અર્થાત ઘડવા જેવા આકારની વનસ્પતિ કહે છે. આ વનસ્પતિ હિંદુસ્તાનમાં મળી શકતી નથી. એ સિંગાપુર, પિનાંગ તથા આસ્ટ્રેલિયામાં મળે છે. આ વનસ્પતિના પાંદડાંની અણી ઉપર એક ઝુલતો ઘડનો આકાર હોય છે. દરેક ઘડને એક ઢાંધણું હોય છે. અને એ ઘડનાં મોંમાં મજબૂત જેતું હોય છે. મોં આગળ મધના રસવાળી ક્રાપ પ્રથિય હોય છે. એનાં દરવાજાનું બારણું પૂરું ઉઘડતું નથી, ઘડના મોંથી અંદરનો ભાગ ચારે બાજુએ ઝીણા ઝીણા નીચે ઝુલતા કેશોથી ભરપૂર હોય છે. આ વાળો ઘણા મુંઘળા તથા નીચે ઝુલતા હોવાથી અંદર જવાનો માર્ગ ઘણો સરળ થઈ જાય છે. અને એથી ઉડતું અંદરથી બહાર નીકળવાના માર્ગમાં નમેલા વાળ ઘણી દરકત નાંખે છે. આ વાળવાળા ભાગની પછી ઘડે અંદર નિર્મળ પાણીથી ભરેલો હોય છે. આ ભાગમાં પણ ઝીણી ઝીણી ક્રાપમંથિઓ હોય છે. આ પાણીમાં ડુબીને નાનાં નાનાં છવડાં અને જવઝીવાં ડુબી મરે છે.

મધ મેળવવાની આશાથી કે પછી બીજા કોઈ કારણથી નાનાં છવડાં ઘડનાં મોંપર આડીને બેસે છે. જે છવડું એને વટાવીને નીચેના વાળવાળા ભાગમાં મુસાફરી કરવાને લીધેતવાન થાય છે તે નિઃશંસપ ઘડમાં રહેલા પાણીમાં ડુબી જાય છે. ડુબી ગયા પછી ઘડનાં મોં પની ગોઠા કીડાના ચરીરને અડકવાથી રસ કાઢે છે. આ રસ ખાંડો હોય છે. અહિંયાં "પેપ્સીન ફર્મેન્ટ" ઉત્પન્ન થાય છે. ખાંડો રસ તથા પેપ્સીનથી કીડાનું ચરીર પીગળી જાય છે. અને પછી શોષક ગોઠાથી શોષીત થઈને ઘડા વનસ્પતિના ચરીરનું પોષણ થાય છે. અપૂર્ણ.

આ. બાબુ ભુપેન્દ્રનાથ બાસુનું લગ્નના સુધારાનું બીલ.

ઓનરેબલ બાબુ ભુપેન્દ્રનાથ બાસુએ વાઇસરોયની ધારા સભામાં આજેથી બીજા-પર જાતિ-
આ તથા પરધર્મીઓ વચ્ચેના લગ્નને કાયદેસર ગણવાનો આજેનો ધારાનો ખડો-૧૧ વિરૂદ્ધ ૪૨
મતે રદ ગયું છે. વડી સરકારે આ બાબતમાં જે દુર્જલતા દર્શાવી છે તે તેના પરાપૂર્વના નિ-
યમનો ભંગ કરનારી છે. અત્યાર સુધી સરકાર, સંખ્યાએ નાના પણ વિચારમાં આગળ વધવા
પડ્યું, મોટી સંખ્યાના બચના શ્રેયથી ખાસ કાયદાથી રક્ષણ આપતી. મુસલમાનોને સુટણીના
ખાસ હુકા આપવાનું સરકારે તેજ પ્રયોજન આગળ કર્યું હતું. પરંતુ શિક્ષિત તથા સુધારા
વર્ગના હિંદીઓની 'માધનારીની' ના હુકાનું રક્ષણ કરવામાં તેણે તેની તત્પરતા બતાવી નથી એ
જાણનાર છે. બીજાના બચાવમાં બીજાના પિતા બાબુ ભુપેન્દ્રનાથે જે વાંચનું બાંધ્યું. કીધું હતું
તેમાં તેમણે છેલ્લાં સા વરસ થયાં સરકારે હમેશાં અદાત પ્રગતિ વર્ગની ગમે તેવી દ્ર. વિરૂદ્ધના
છતાં, સંસાર સુધારાનાં બીજાને દેખ આપતી આવી છે તે વધી ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કીધું હતું.
અદાત પ્રગતિ તો ચાલતા આવેલા અને ધર્મ પંડિતમાં દાખલ થઈ ચુક્યાં ગમે તેવા ભવંકર
રીવાજને પણ યોગ્ય ગણે છે. સતીના રીવાજ નષ્ટ કરવાનો કાયદો પસારથી વાઇસરોય લોડ.
વીલીયમ બેન્ડીકે ૪૩૫૦ ત્યારે ૧૮૩૫ માં રિફાઓનાં પુનર્ગતિ લોડ ડેફેક્ટિસીએ કાયદેસર
તથા ધર્મપૂર્વક દાખ્યાં ત્યારે ૧૮૫૬ માં, અને લોડ લે-સાઉને ૧૨ વર્ષની અંદરની બાળા
સાથે પતિ પણ શરીર સંબંધ કરે તેને બચાવવાનો ફજાદારી અપરાધ ગણવાનો કાયદો (સમ-
તિ વપનો) કીધો ત્યારે ૧૮૬૪ માં, એ સર્વે મહાન પ્રસંગોએ હિંદુઓના મહાન અદાત વિ-
ભાગ તે સર્વેની સખત વિરૂદ્ધ થયો હતો. એવા કાયદાથી પતિ ધર્મ કે શીખને જેવું રહેશે
નહીં, લગ્નની પવિત્રતા તથા સ્વતંત્રતાનો નાશ થશે, હિંદુ સમાજ ઊન્નતિ થશે ધર્મોદ્ધિ બી-
પણ અવિચ્છ વાણીઓ, એ કાયદાના વિરોધીઓના આગેવાનોએ ગંભીર રીતે કરી હતી. લગભગ
આખી હિંદુ સમાજ તે દરેક કાયદાની એક અવગતિ વિરૂદ્ધ હતી. તે દરેક કાયદો કરતાં તો બી-
બાસુએ સ્વયંવેલો કાયદો સમાજ વ્યવસ્થામાં આજે ઉચ્ચ પ્રાથમ કરનારો હતો. એટલું જ નહીં
પણ તેના પદમાં અગાડી કાઢ પ્રસંગે નહીં એટલી મોટી સંખ્યા હતી. જૂના ધણા વિચારના
હિંદુ અંગેસરો પણ તેની તરફેણમાં હતા. એટલું જ નહીં પણ, પરધર્મી સાથેનાં લગ્ન કરવાની
અનેક સરળતા કાયદાએ અત્યાર આગમ્ય તો કરી આપી છેજ તે સામે તો હિંદુ સમાજ ગં-
ભીર વાંધો ઉઠાવી શકી નથી. જે ન થવાનું તે તો ક્યારનું થઈ ગયું છે. બાસુનું બીલ તો
માત્ર લગભગ પાર પામેલી બાબતની પૂર્ણાંકિત હતી. તે નેતા સરકારે તેમજ પ્રજાએ વાંધો
થેવાનું સાચી આજી પ્રયોજ્યને હતું. પ્રજાને અદાત વર્ગ તથા અદાતોની સરદારી લેવાની ઇચ્છા
કરતો થોડો શિક્ષિત વર્ગ એક નિયમ તરીકે વાંધો લે તે સમગ્ર શંકાપ્ર એમ છે. પરંતુ પ્રજાની
એકમતરૂપ દ્ર વિરૂદ્ધતાનો પણ અનેક વેળા તુલ્યકારનાર સરકાર આ વખતે પૂર્વ કરતાં બહુજ આજી
બહુમતિવાળી અને વિશેષ ગેરવાજબી વિરૂદ્ધતાને સ્વીકારે એવી ધારણા રાખવામાં આવી નહોતી.

હમે તે એટલાજ મારે દિવસીર નથીકે બીજ રદ થયાથી, અનેક પરધર્મી સાથેનાં લગ્ન અટકી
મરો, કારણ કે ઉપર કહ્યું તેમ તેનાં લગ્નની તો અમુક સરતે ૧૮૭૨ નો તથા બીજા કાયદો છૂટ આપે

ઉપર, હમે પોતે પરધર્મી રાહના લક્ષ્મી દિમાલ્લી નથી. તે ઉપર પણ બાહુ નથી. તેની બનેક હાનિ તથા હાનિના બધ પલુ છે. પરંતુ તે સાથે તેના અર્થ વિરોધી પણ નથી, એટલામા માટે કે, બીજાની સ્વતંત્રતાની આટે આવવાનો આપણને આશ્રય નથી. પર જાતની કન્યા લાવનારને હીંદુઓએ લગ્ન પામવાનું પ્રયોજન નથી, કારણ કે તેઓ તેને નાનિ બીજાનું કરી શકે છે, અને જાતનીની તે સંતાની આટે મી. બાહુનું બીજ આવતું નહોતું. જાતનીની સત્તા તે અખંડ રહેતી નથી. બીજ રૂઢ થવાથી હમને શોક એટલા માટેજ થાય છે કે, પરજાતનાંને હીંદુ હોવા છતાં, હીંદુ નથી એવા અસત્ય રાખ લક્ષ્મી રજીસ્ટર સન્મુખ લેવા પડશે; અને જે હીંદુને સ્વધર્મ કરતાં અન્ય વચન વધારે મિલ હશે તે તો પોતાની પિતાના ધર્મના કદાચ પાણનાં પૂરે અંબી કારકરશે. બાહુની પાંચવેક થતે તો પરધર્મી હીંદુ થવાના સંભવ હતો તેને સટે હંમે પરધર્મી ઉદ્દેશ પરધર્મી થયો એવું બેચેરી એટ હીંદુ સમાજને મરો. અત્યંત જે હીંદુઓ હીંદુ ધર્મીઓના સંખ્યા વધતી જોના કરતા નથી. જેઓ તે સંખ્યાની પ્રતિષ્ઠા કરે તેનામા હીંદુ ધર્મનું મરજી અને બાહુ માને છે. તેમને કાં. આ એટ નથી ખેડવા જાય છે. પરંતુ હીંદુ ધર્મના પુણી તેના ઉપર સિદ્ધાંત માત્રથીજ નહીં પણ તેના માનવાસ્યોના આધિક સંખ્યાથી પણ છે. અને મારકું તાણ લોકી ઉત્તમ પ્રવેશ કરવા પામે તેથી હીંદુ સમાજના બજારી વદિ થશે એમ માનવાસ્યો આમાંના એક હમે ઈચ્છા. મોટાકર, પરધર્મીઓ નહીં પરંતુ જગત માત્ર હીંદુ અધાર વેદધર્મનું પાણી થાય એમ. મરજીવાસ્યોમાંના એક હમે જીએ! આપણા વેદધર્મ જગા અને મોતરની વચ્ચે સંક્રમિત માનવા હમે તા પાડીએ જીએ-તે!! નદાઓથી નહીં પરંતુ સાગરોથી-મખાલ છે, તે વિશ્વમાળી છે એમ માનવું હમને વિશેષ નહીં ધર્મોપમાનજ કે માગે છે. હીંદુ સંખ્યાની વૃદ્ધિ થાય, તેની કરતી થાય, જગતના ધર્મમાં હીંદુઓના મેન્દરીથી થાય એટલા માટે હમે મુખ્ય કરીને બાહુ બીજની તરફેણમાં જીએ.

જગ એ પરધર્મી સ્ત્રીને સ્વધર્મી કરવાનું હીંદુ પુણ્ય માટે એક સર્વોત્તમ સંધિન, 'કોઈ પગથીજ' છે એ દાવો તમે નહીં સ્વીકારો તો હમારી તરફેણ એક મોટું કારણ નહીં થાય છે. જો પરધર્મી સાચાનાં બજારી ઉદ્દેશ હીંદુ પરધર્મી થઈ જવાનો બધ હોય તો તો હમે તેની વિરોધી જીએ. પરંતુ હમણે તો વિચાર છે કે, હીંદુ માત્ર એટલા વિશેષ ધર્મોપમાનમાં છે કે, પરધર્મીઓ સ્ત્રીના ધર્મથી આકર્ષાઈ જવાન બદલે તે ઉદ્દેશ સ્ત્રીને પાતાના ધર્મ પ્રતિ આકર્ષી લાવના. તેમજ હમને હીંદુ કન્યાઓ બાહુ બીજને લીધે પરધર્મીઓ સાથે જન કરી થશે એવા પણ બધ નહીં જો કે એ. બાહુ હુમેન્દ્રાય બાહુનો પરિચય તેનીનાં ગ્રીન નિષ્કર થયો છે, પણ તેના અને આકર્ષના પ્રાપ્ત થયા છે. તે સંબંધી ગયાએ પ્રગતને સાદા રીતિ કેળવી છે. કોઈને વિચાર કરતાં શીખવ્યું છે. સામાયિક સ્વતંત્રતાની વિરુદ્ધ પ્રાંત પૂર કરતાં બધુ આજી છે તે નથી તેની આજી છે. મુખ્યકર અને તેના વિરોધીઓની મેન્દરા એ બીજથી અજુગાયે લેવામાં આવે છે. અત્યંત ગંભીરો સૌથી પ્રાપ્ત થયો છે. તે પરથી, સંધિકર દર ૧૮૮૪ ની સમમિતિપત્રી વાગવાર સ્વર્ગ પેર દસાનું પંચ્યું કે તે રપાટ થયું છે. જો કે દર ૧૫ તેનું વિરોધી હમે કદાચ દસાનું મોટું હશે તેની ના નથી. પરંતુ નવીન મુન્દરાની વિરુદ્ધ વધારે મોટો લાગ તો મુન્દરાના દેશમાં મોટું હોય છે, તો અહીં ન હોવાની આશા ગ્રામી અર્થ છે.

પરધર્મના મદારાજએ બીજ સંધિકર અંબીમાં ન જવા દેતાં તે તરતજે રૂઢ કરવાને

આથક સૌથી વધારે કાંધા હતો. તેઓ બીજાની વિરૂદ્ધ એટલું તો સખંત અને આડું તેડું બોલવા હતા કે તેમને સભાના પ્રમુખને વારંવાર પોને “ ઓર્ડર ” બહાર છે એવા બોલ વારંવાર પડ્યા હતા. એ ક્ષત્રિય મહારાજનું લોકી તાપી જતાં વાર લાગતી નથી. તેઓ ચાલીપદાનમાં પ્રથમથી ખુદ કુશલ છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજ રાજદૂતરી મી. કેર હાર્ડી કે જે એક વખતે ઇંગ્લંડનો વડા પ્રધાન થયો સંભવ બહાર નથી તેને અંગ્રેજ મહારાજાએ “ કુશીના સદાંરની ” ઉપમા આપી હતી ! જે ખાસ બીજાના વિરોધીઓ તેને સીલેક્ટ કમીટી પર મોકલી આપવાની પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા તેવામાં શકિમાન થયા તેથી તેઓ એમ ધારતા હોય કે તેઓએ મોટો ગઠ જીત્યો છે તો તે તેમની ભુલ છે, કારણ કે જે કણે કલકત્તામાં બંદોબસ્ત મહારાજા બહાદુર બીજાની વીરુદ્ધ વાક્યાણના પ્રદાર કરતા હતા, લગભગ તેજ કણે લાહોરમાં પરધર્મીઓ વચ્ચેનાં પરસ્પર લગ્નની કિયાનો મંત્રાવ્યાર થતો હતો. ગદ્ય ૨૦મી ફેબ્રુઆરીએ બ્રહ્મસમાજના સ્થાપક રામનાથ મોહન-રાયની પ્રવૃત્તિ અને રૂપેનીય કન્યા પરણનાર કપુરચાલાના મહારાજાના ખાનગી સંકેટરી કેપ્ટન હનહીની બહેન જે ધર્મે જોહો છે-કુમારી સરલા દેવીનું લગ્ન કારમીર રાજ્યના વડા મેડીકલ ઓફીસર -જે ધર્મે શીખ છે-ડૉ. મોહનલાલ ધીઆ સાથે પૈદિક તેમજ શીખ ધર્મની સંકુલ લગ્નવિધિ પ્રમાણે થયું હતું.

મી. ખાસના બીજાથી સુધારકોએ નાસીખાસ થવાનું નથી. પરધર્મીઓ સાથેનું લગ્ન એજ કાંઈ તેનો એક ઉદ્દેશ નહોતો, જે કે તેના તેજ ઉદ્દેશ પ્રતિ વિરોધીઓના વિરોધ હતો. તેનો એક બીજો મુખ્ય ઉદ્દેશ પરધર્મની નહીં કિંતુ સ્વધર્મની પર વર્ણની કન્યા કે વર સાથેનાં લગ્ન કાયદેસર ઠરાવવાનો હતો. વર્તમાન હોંદુ કાયદા પ્રમાણે તેવાં લગ્ન ધર્મ વિરૂદ્ધ તથા ‘ગેર-કાયદેસરનાં’ છે. પ્રાચીનકાળમાં તેવાં લગ્ન થતાં એ નિર્વિવાદ છે. મન્વાદિ સ્મૃતિમાં તેનું સ્પષ્ટ વિધાન સુધ્ધાં છે. તેવા લગ્નના શાસ્ત્રકારોએ જે વિભાગ પાડ્યા હતા, અનુલોમ અને પ્રતિલોમ, ઉતરતી વર્ણની કન્યા સાથેનું લગ્ન તે અનુલોમ તથા ચડતી વર્ણની કન્યા સાથેનું લગ્ન તે પ્રતિલોમ લગ્ન. મૂલ્ય ૪ વર્ણમાંની ૧૮ આદિ સંખ્યાની જે કાંઈપનિક ઉપવર્ણો હોંદુ જાતિમાં ઉત્પન્ન થઈ છે તે આજ અનુલોમ, પ્રતિલોમ લગ્નને લીધે છે એવી વાચકા છે. તે બીજાના એ લગ્નનો પ્રાચીનકાળમાં પુષ્કલ પ્રચાર હોવાનું સ્વયં છે. અનુલોમ લગ્ન તો પ્રસ્તુત હતાં પણ પ્રતિલોમ તેટલાં નહોતાં, અને વ્યભિચાર વધી પડવાથી અથવા જન્મ વ્યવસ્થાનું જોર વધતું જવાથી અથવા સંકુચિત વિચારોનું સામાન્ય ચતારી પ્રથમ પ્રતિલોમ અને તે બાદ અનુલોમ લગ્ન અપ્રશસ્ત ગણવાં લાગ્યાં, અને જન્મે અંતે બધ પડી ગયાં. તેવાં લગ્ન કરનારા પણ જાતિ બાદ ગણવા માંડ્યાં. વર્તમાન સમયમાં એવાં લગ્નથી એવી હાનિ નથી, ઉલટું એ બધ પડવાથી હોંદુ જાતિ વિલકત, હિન બિન અને પરસ્પર સદ્ભાવ રહિત થઈ ગઈ છે એમ બેઠ રકનારા હવે જોતા થયા છે. સૌથી બુનાં વિચારવાળાઓ પણ એટલું તો સ્વીકારે છે કે વર્ણ વચ્ચેનાં લગ્ન હિતમ કે પ્રશસ્ત તો નથીજ તો પણ તેવાં લગ્નને વ્યભિચાર ગણવાનું-કે એમ હાલનો કાયદો સીવાજ (જેને કાયદામાં ફોર્મ કાયદાથી વિશેષ માન્યો) છે તે માન આપીને ગણે છે-પ્રયોજન નથી, ખાસ બીજાના વિરોધીઓએ પણ જે માત્ર પરસ્પર વર્ણ વચ્ચેનાં લગ્ન કાયદેસર ઠરાવવામાં આવે તો તેમને વધી નથી તેઓ જે તો લગ્નના પવિત્ર કિયાનો ખાસ બીજાથી લોપ થાય તેથીજ લખતી થઈ ગયા હતા, જાણે કે લગ્ન

કરનારાઓને દિવસની તુલ્ય જોટલી પણ તમા હોયને, અને તે વગર કેમ ચલાવી લેવું તેની મુંઝવણમાં પડી ગયા હોય ને ! તેવીજ મતલબનો ખાસ કાષ્ટો ધણવાની મુશ્કેલી અનેની મો. દર્શતરીવાળી આર્ચન સૌશીલિક કલ્પને કરી હતી. જો તેટલું પણ યાવ. તો તે જસ છે પર-ધર્મી સાધનાં લગનની ખાસ આવડતકતા નથી. તેના કાલઃ જતાં કાંઈક ભય પણ છે, જો કે ભય મોટે ભાગે કાષ્ટનિક છે કે તે લગન સાર કાંઈ તેની દિમાખત કરતુંજ નહી, પણ તેની હેઠળ રહેલા સ્વતંત્રતાના તથા હીંદુ ધર્મીભિમાનના સિદ્ધાંત સારજ તેની હીમાખત કરવામાં આવી હતી. ખરું જોતાં તો તે બીજથી હીંદુ ધર્મનું વધારે રક્ષણ થવું હતું, પણ હીંદુઓ જો-તેથી રક્ષણ થવું નાં માને તો તે ભલે લાંબી પડે, દમને તેની સામી પરવા નથી. પર વર્ણનાં અત્ત-લંબનો વિષય હવે વડી ધારા સમાના સુધારક વૃત્તિના નોન-ગોશીચલ જોનરેખલ સલાસદોએ ઉપાદી લેવો જોઈએ.

આદ્ય શંકરાચાર્યનું જીવનચરિત્ર.

બાળ વયમાં શંકરનો સંન્યાસી થવાનો વિચાર-માતાની કમરજી અને આતુર્સ-ચાસ.

શંકરાચાર્ય માટે દિવિચર્યો તો કહે છે કે આઠ વર્ષની વયમાં તે સકલ વિદ્યાઓમાં પારંગત થઇને પાછો દુર્યો હતો, અને તેને માટે માગાંની પણ પદપડી ઉમેદવાર સમરાઓએ કરી હતી ! પરંતુ નજીકરી આદ્યોમાં જિની જાતવયમાં લગન કરવાનો રીવાજ ન હોવાથી, એ વાત અમાન્ય મણીને કાઢી નાંખીજ પડે છે. આ પ્રસંગમાં, કહે છે કે, એકદા ભગવાન મહર્ષિ અગસ્ત્ય અન્ય મહર્ષિઓ સહિત શંકરને ઘેર પધાર્યા. શંકરની આયુની મર્યાદા પર વિવેચન ચાલતાં, અગસ્ત્યે, શંકરની માતાને તેણે અનેક મુખને જાહેરે એકજ અદ્યાયુ, પરંતુ ઉત્તમ પુત્રનું વરદાન માંગ્યું હતું, તેનું રમરણ કરાવીને તેને ખમર આપી કે શંકરનાં લગ્નમાં તે અદ્યાયુ હોવાનું લખ્યું છે. જન્યા પછીનું આ લખિય લાખેલું લાગે છે. આ સમાચારને લીધે અથવા ગમે તે કારણે, શંકરે જાતવયમાંજ સંન્યાસ ધારણ કરવાને નિયમ કીધો. માતાએ તેને જાદુએ વાપ્યો, અને યાદ આપી કે તું સંન્યાસી થશે તો મારી આગ મુકવા કેણુ રહેશે ? (કારણ કે શાસ્ત્રાનુસાર સંન્યાસીને મન માત્ર માતા ન રહેવાથી તે આગ મૂકી શકેતા નથી) શંકરે પ્રતિજ્ઞા કરી કે શાસ્ત્રાત્તા ગમે તેમ હોય પરંતુ તારી આગ હું મુકીશ. એમ કહીને તેના મનનું સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો. જતાં પુત્રવત્સલ વિધવા માતા પુત્ર સંન્યાસી થઈ ગય એ વિચાર સહન કરી શકી નહો. માતાની રગ વિના પુત્રને પણ સંન્યાસ લેવો ઉચિત ન લાગ્યો, પરંતુ તે પ્રસંગની શોધમાંજ રહ્યો. એક વખત પ્રસંગ આવ્યો. માતાપિતા એકદાં નદી-એ સ્નાન કરવા ગયાં હતાં જળમાં ડુબકી મારતાં, શંકરને લાગ્યું કે શીઘરે સાર પ્રેરતાં કાષ્ટ મળે તેના પગ આધેર છે, અને તે તેને જોયો આગ્યો ! જોયાના તે બોલી ઉઠ્યો કે હું માતા ! હવે તો હું મંથોજ જાણુ ! મળર મને ધસડી ચાં યો ! હવે તો મને સંન્યાસી થવાં દે કે કાંઈ નહો તો સંન્યાસી થવાની મારી અંભિગ્રાયા તૃપ્ત થાય અને હું સાંત થયેતે દેહપાત, હર !

તોનું શિશુ કરવા દેતા નદી તેથી કુમારિદેસે જાત રીતે ઘેાષ બનીને, એક બાથ મદા પડિન પામે બૌદ્ધ ધર્મનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. કેટલોક વાર તો દીક દીક માણ્યું પરંતુ એક દિવસ બૌદ્ધ ગુરુએ વેદની હાથરતા તથા પવિત્રતાની એવી તો અસાધારણ અને અરહીલ નિંદા કરી કે કુમારિદેસની ઘાંજિકતા પણ તે સડન કરી ન શકી અને અનાપાસે તેની આંખમાંથી આંસુનું એક દીપું નીકળું મયું! સદશિષ્યોએ આ જોયું. પોતાના ધર્મનાં જિંદે પાખી જનારને છ-વતો જવા દેવો એ તેમને આપતિકારક લાગ્યું. તેથી તેઓએ તેના અંત લાવવાનું સાદસ કરવા નિશ્ચય કર્યો. તેથી એક દિવસ જ્યારે તે સધળાઓ બૌદ્ધ ગુરુના ઘરની અટ્ટરિકા પર બેસીને વાતો કરતાં હતા, તેવામાં એવાંના તેઓએ કુમારિદેસ બટ્ટને જીવતો તે પરથી ગળાવી રીધા! વેદમેસ્ટ કુમારિદેસે પડતાં પડતાં ગુરુલાકરણના નિયમને માન આપતાં જતાં, ઉદ્ગાર કારણ કે “યદિ વેદ ધર્મર પ્રણીતજ્ઞ હોય તો તે મને બચાવશેજ” ભગવાનનું કરવું તેમજ થયું! તે જમીન પર પડ્યા છતાં જયી મયો: માત્ર એક આંખ ધૂટી ગઇ. હદે છે કે “યદિ” પ્રયાગ કરીને તેણે, વેદનો હર્ષરમણીતગ્રામાં એટલો અણમાત્ર સંદેહ પણ પ્રદર્શિત કરીધો તેથીજ તેને એક ચમુના નાશની શિક્ષા થઇ! જે બેઠેલા તેણે પ્રાણ લેવા પણ ઉદત થયા તેમનું નિકંદન કરવા, માંડ તેમના પંજનમાંથી છુટેલા અને વેરાગિનથી બંદામ બળતો કુમારિદેસ કેમજ ચૂકે! તેણે તો બૌદ્ધોનો નાશ કરવા જન્મેજ્યે જોયો સર્પનો મત આરંભ્યો હતો. તેવો મત આરંભ્યો! બૌદ્ધો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા અને તેમનો રથજે રથજે અને પદે પદે પચાળ્ય કરવા માંડ્યો! જ્ઞેત જ્ઞેતામાં તેણે બૌદ્ધધર્મને જર્જરિત કરી નાંખ્યો! અને વેદધર્મનો મદત્તા કામમ કરી તેની નખી ચપટી પ્વજન આકાશમાં પાછી ફરકાવતો કુમારિદેસ બદ અતે ગાન સુખવાની નગરીમાં આવી પહોંચ્યો.

(અપૂર્ણ)

સત્યજીત.

(લખનાર-પ્રવાસી.)

પ્રકરણ ૫ મું.

નિદુઓનું રાજ્ય.

નીચ-પર્વતના નિદુઓ જુદી જુદી ખીણોમાં રહેતા હતા. શામને વખતે જરૂરી એક મંદ વચાવનામાં આરતો હતો અને એક પચાવનામાં સર્વ નિદુઓ નરીન-ખીણ જે મુખ્ય ખીણ ગણાતી હતી ત્યાં આમગ એકા થઇ જતા. તેઓ મરીતામાં એક વાર મોટી છુટ જતા અને આરગ પાછળના આમવના લોકોને ત્રાસ આપી અનેક ચીજો છુટી આવતા હતા. કોઇ પણ મુસાફર પર્વતને રસ્તે જાય તો તેઓ અચ્છનક અને પાકના અને એક બોલ બોલવા વગર પર્વતની ડોચ પર લાઇ જતા. રસ્તે જતો મુસાફર જે સામે થાય તો એને ત્યાંનો ત્યાંજ

“ હાં, ઉભા રહેા. ખીજ એક વાત અત્યન્તી ખાતરી છે. અહીંથી જેવા તમે જાદાર જાઓ તેવા ગમે તે ધરમાં પેસતા નહીં. કેટલાક કુસુમપુરના રહેવાસીઓ આપણા રહેરમાંજ રહેવા માગે છે માટે કાઠિયો તેમને હેરાન કરવા નહીં. જે ધરો ખાતરી છે તેમાંજ તમે મુકામ કરજો. ”

આ વખતે ડાહ્યા વચ્ચેના ખોલી નીચેની ખુશ થતો પોતાની જગ્યા પર બેસી ગયો. મંડપનાં માથાઓએ પોતાનું પીણું સરકાવ્યું. પીવાપ એટલું પીધું. મરત બન્યા-ગાંડા બન્યા અને એક ખીજા પર પડવા લાગ્યા. નીચેનામાં રહેજા હાથપણ હતું. એણે માંત્ર શરૂ પાડી પીધું. નિદુઓને દરબારમાંથી હાંસી કાઢવા આકરોને હુકમ કરી કુસુમપુરનો નાવક જે મહેલમાં નિવેશીત અત્યાર સુધી રહેતો હતો ત્યાં આવી ગયો.

નિદુઓનું આપણું ટોળું જાણે જાણે એણે ટોળું ટોચ એવું વિફરેલું બન્યું. એક ખીજાને મારવા લાગ્યા અને રસ્તાની અંદર જંગલી પશુઓની માફક વિચરવા લાગ્યા. નીચેની ઇચ્છા મુજબ કંઈ પર મુકામ કરવા લાગ્યાં છતાં તેઓ કાઠિયો વિચાર આપ્યો નહિ. જે જે ધરો તેઓને નિવાસ કરવા યોગ્ય લાગ્યાં તે તે ધરોમાં તેઓ જવા લાગ્યા. જે ધરપણીઓ મજબુત હતા તેઓએ નિદુઓને મારવાની બહાર કાઢ્યા. જે મનુષ્યો નિર્બળ હતા તેઓની છુરી દણ ચઢા. કેટલાકની આજર ગાંઠ અને કેટલાક પંચત પામ્યા.

આવા વર્તનથી નીચા ખીજાઓ, પણ એનો સંસ્કાર શરીર માથાસની દાન કરવાની ઇચ્છા જેવા નિરર્થક હતો. તે કંઈ કંઈ સક્રિય એમ નહોતું તેથી એના મનમાં પ્રકટ થયેલો આગ્રહ એના મર્મ-સ્થાનને જ ખાળી સમી ગયો.

નીચા જન્મથી જ જુદારો નહોતો. એ દર્શિયુમાંથી નોંચ-પર્વત આગળ મુસારી કરવા આંગ્યો હતો, એ જાતજાતના લોકોનાં સંબંધમાં આંગ્યો હતો, અને તેથી વિવિધ સ્વભાવવાળા માણસો સાથે કેમ વર્તેલું એ સારી રીતે જાણતો હતો. જ્યારે નિમ્ના ખીજાના પ્રદેશ આગળ આંગ્યો ત્યારે નિદુઓએ એને પકડ્યો અને ખીજાની ટોચ પર લાંબ ગયા. ત્યાં જ્યારે એને નીચે મજાલી દેવાની નિદુઓ તૈયારી કરવા લાગ્યા ત્યારે નીચાએ તેઓને કરગરતે સ્વરે આજીજી કરતાં કહ્યું કે જો તમે મને બચાવશો તો હું તમારો ઉપકાર કરી બૂલીશ નહિ અને દાસ જે છંદગી તમે બોલવો છો તેના કરતાં વધારે સારી છંદગીમાં તમને મુકવા હું જાન કરીશ. નિદુઓમાંના કેટલાક પુરોષો વિચારણા કરતા. કારણ કે તેઓ અત્યલ્લી લૂટારો નહોતા. તેઓ લૂટારોની ટોળીમાં ન હોવાને કારણે થયા હતા, અને લૂટારોની છંદગી ગાળી કંટાળી ગયા હતા. એણે વખતે પર્વતની ઉચ્ચ સપાટી પર આંધી તેઓ વાતો વિનંદ કરતા અને તેટલા વખતે લૂટારોથી છુટા પડતા હતા. જ્યારે નીચા સમીપે વિચાર ચલાવવામાં આંગ્યો ત્યારે નીચ-પર્વતના અસહન વળીઓ વિખુટા મડવા પણ તેઓને અનેક લાગ્યો આપી સમજાવવામાં આવ્યા. આ રીતે નીચા ખીજામાં આંગ્યો અને ઘોડા વખત પછી ત્યાં જ પડેલો પડી ગયા. એક પક્ષ નીચાની મરજી મુજબ વર્તતો અને ખીજા અજાણની ઇચ્છા જાળવતો. નીચા પોતાના પડના માથાસની સલાહ લઈ કામ કરતો અને કાંઈ પણ પ્રસંગ આવે પોતાના સાથીઓને લાંબને ખીજામાંથી આજી બચાવવાનું કરતો.

બધારે કાચ-ભુવનની કુંચી વિષે તકરાર થઇ ત્યારે નજીવા કારણસર જક કરી દાઢે કરી દારી જઇ નીમના પોતાના પક્ષવાળાઓને સાથે લઇ ચાલી ગયે.

આ રીતે નીમનાને કુસુમપુરમાં નાવક યવાનો સંપૂર્ણ હક હતો, અને તેથી એના પછે નીમનાનેજ પોતાના નાવક તરીકે કશુંક કપોઈ જો તોફાન કુસુમપુરમાં થયું તે નીમનાની સાથે આવેલા લૂટારાઓનું હતું. પણ ઉપલા કારણોને લીધે એ કંઈ કહી શક્યો નહિ.

બીજે દિવસે કુસુમપુરના રજા સહા અગ્રણી પુરોએ નીમનાએ બોલાવ્યા અને નિહુએ કુસુમપુરના રહેવાસીઓને દુઃખ આપવા નથી માંગતા એમ જણાવી તેઓને શાંત કર્યા.

હાલ તુરત તો કુસુમપુરનું નાવ બીન અનુભવી ખલાસીઓને હાથે ધીર ધીર આગળ ચાલવા લાગ્યું, પણ તે નાવ સહીસલામતિથી ક્યાં લગી હંકારાઇ શકશે તેની ખાતરી આપવાર કુસુમપુરમાં શ્રેષ્ઠ નહોતું.

(અપૂર્ણ)

આનંદાનંદાનંદ !!!

એક દહાડે હમં પાંચ પચ્ચી પચાસ મિત્રો લાંગ પીને બેઠા બેઠા ત્રણાઠા મારના હતા અનેક ગભીર વિષયો ઉપર દલ હંચે હસતા હસતા રવેચન કરતા હતા. જાતમાં વાત એ નીકળી કે સાથી સારો જન્મ કેનો? દરેકના આગળ જન્મ કેનો મળે તે ગમત ન વિષે રીક્ષા બોલીને બધાએ કશુંક કરવું અને બહાર વાત કરવી નહીં, એવો પણ હાંસવ થયો. દરેકના મન ભેજાના ફરત થયો, એક એકે કહ્યું કે આપણને તો પરીત્રની સાથી રેશનેજલ મડમતો, કુતરા થવાનું સાથી પતંગ છે! મડમના બેજામાં અને અંતી બહેનપણીઓ અને સહીબોના બેજામાં બેસવાનું મળે, વળી સંસ્કરમા સુર સાહુભાઈ શેઠ નોખર નહરપાલે ત્યારે શેઠ, ન્હાવ, શેઠાણીના શેઠ તો શેઠાણી સાથે આવે તાતપાલે અને નહીં આવે તો શેઠાણીને આવે પણ મારા વગર તો કશું ન ખસે! મને તપોવીક્ષ્મક્ટે તો જ હું પ્રભુડી, હસાણું અને શેઠાણી કહે તને ભલાનું તથા 'ચક્ર' બરવાનું મળે. ખસ! મોટરમાં ફરવાનું અને મડમ શેઠાણીના ધાધનમાં બેસવાનું, બગી, બગી, સતીઓન આ શેઠાણીઓને મને અડકવાનું, બાધ નહીં, આથી વધુ સુખ, કંઈવડું પણ અશકર છે. પણ સહુએ! આ બરો તો હીડું છે, પણ તમે, કોઈ આવના જન્મમાં તેની ઉમેદવારી માટે સાંતળીને કરતા નહીં.

એક બીજે મિત્ર જેને લાંગ જરા બિચી પણ વધારે ચડી હતી તે કહે કે આપણે કાંઈ મારા આગળ મિત્ર જેટલું પુણ્ય તપ હીડું નથી કે મડમના કુતરાનો અવતાર મળે, આ પછીને તો સાહેબનાં છોકરાંને ધવાનારી મદ્રાસી છાતીને અવતાર મળે તો ખસ છે. ખસ, બેસ બેચી મજવાનું અને બે આગ ચાર ધણવવાનું એમાં સી મહેનત કે છોકરાંની મા મડમ માર કરત સો ગળી સુરી. અને એનો વર રહે તે જાણ મહેનત કાઢે. મડમ બાણે છોકરાં વગર રાંધે આનંદાનંદની મા નો હું! એ ના સવકંડા જેના અને હું બેસધી પણ વગડી મડમની મેલી-સવડું અને સેન્ટેનન, કાંઈકેર અંધ અને પેરોફર એક છાતર જાતની દડને

તીખી દવાઓની શીશીઓ અને પીડીઓ બેઠી બેઠી ખાવા પીવા કરે પણ કેમે કરી વળેજ નહીં. અને આપણે તો દૂધ, માખણ અને બીલીટા પણ મોજે ઉઘાડીએ, અને રોજ રતલ રતલ વધતાજ જઈએ. કપડાં પણ ઉગળાં. દુધ જેવાં ઓઠવાનાં અને કામમાં પુલ જેવાં હાલકાં છો-કરતે ઉચકવાનું અને અમરતું ધવડાવવાનું. એમાં મારી માતું 'ગયું' શું? ભેંસ પણ મારાથી ઓછી સુખી હશે! ભાઈએ, મારી વાત જાણી મારી અદખાઈ કરશે નાં.

ત્રીજો મિત્ર જે ભાંગે તણે રહેશે રચે પી ગયો હતો તે જોડ્યો કે આપણને તો દર જણુ થવાનું સૌથી ગમે. માત્ર એટલીજ સરત કે દરજી મળે તે જરા ધરકી હોવાનો ભ્રમ. બસ પછી મારા સુખનું પૂછવું જ શું? કાપડો અચળ નહીં; કેમકે મારો વર દરેક થોડું થોડું મારાં કપડાં સારૂ ધરાવે છે તરીને વેતરીજ રાખે; અને સીકાઈ તો હાથનો દુનર; અને વળી પ્રિયને કહ્યું એટલે નવરાસે તદ્દલવેલા રંગમાંથી છેલ્લી તરેહનું સોવે કે ગધા તે જોઈને કંઈ રંગને માટે આ બનાવ્યું છે એમજ પૂછીને મારા દરજી દેવને હેરાન હેરાન કરી મૂકે. પહેલાં કાપડીયાની બાવડી થવાય તો વધારે સારૂ એવો મારો વિચાર હતો. પણ કપડાંની કીમત હવે રહી નથી. હવે તો સીલાઈજ મોંઘી છે. તેથી વિચાર ફેરવીને દરજીને ત્યાં જન્મવાનો દરખાવ છે. દેથી કરતાં ફીરંગી દરજી ઠીક પડશે. મગનાં તેમજ દેશી બન્ને જાતનાં કપડાં ફીરંગી દરજીથી પહેરાય છે. વળી જાંતમાં પણ જવાનું થશે, ત્યારે કપડાંથી દીપી નીકળવાનો અશ્વેષ પ્રસંગ મળશે. ગવર્નેસ તો જાણે દુન-પણ બસ અમારમાં શું છે? બહાણું તો વાપુ નથી, અને તેપર રસોઈની વાત શી?

બીજાઓની ભાંગેના અમલ આ વખતે ઉતરી જવા આગ્યો હતો. તેથી તેઓએ તો બધાએ કહ્યું કે "મેલ ક્વંત મોટીના મોટી" — હમારે તો જીએ તેવાજ થયું છે. હાલે મારો વારો આગ્યો. મારાં ભાઈ તો તે વખત તદ્દન ઉતરો ગઈ હતી, તેથી આપણે તો સરાજ પડ્યા અને કહ્યું કે હું તો પુનર્જન્મ માનતોજ નથી!

કોણ કહી રાકશે કે "હમે સાહેબ લોકો કરતાં ઓછા સુધરેલા છીએ?" માત્ર એમના અને આપણા સુધારા 'સિડીલીઝેસનમાં' ફેર છે. પછી તે ફેર આસમાને જમીનનો? કેમ ન હોય, ઉપર તળેનો પણ કેમ ન હોય. પણ તેથી શું થયું? ફેર તે ફેરજ બીજું 'કાંઈ' નહીં. હાખલા તરીકે પોષાકની જાગતમાં સાહેબ લોકો આપણાથી બહુ સુધરી ગયલા જણાવવામાં આવે છે. એ લોકોનાં માર્ગે કેસ જુદો, ઓશીસ કેસ વળી આજ, ઇંગ્લીશ કેસ વળી ચીને અને નાઇટ-કેસ પાછો જુદો. હવે આપણમાં ફેર પહેલે પેશાક નથી બદલાતો પણ પ્રસંગ પ્રમાણે બદલાય છે. જુલો કે જમતી વખતે સુગટનો પોશાક. પહેરીયે છીએ, જાડે ફેરવા જતી વખતે પણ ખાસ જૂલોજ યુનિફોર્મ પહેરવો પડે છે. ન્યાતમાં વળી અજોડીયુંજ પહેરવું પડે છે, અને શાદજન મહાજનમાં વળી રેશમી કીનારનું ધાતીયું અડાપીએ છીએ. વરમાં પાંચ હાંપીયું, પંચીયુંજ પહેરીએ છીએ. આ તો કદિ પ્રદેશ પર્યટના પોશાકના ઇતિહાસ-જૂગાલ થયા. હવે શિરની ક્યા સાંભળે. સૂનમાં ટ્રેટા પહેરીએ છીએ, શોકમાં કોળી પાંચડી ધારણ કરીએ છીએ અને નહીં તો હાલ લીલી વિવિધ રંગની પાંચડી પટકાંથીએ છીએ. કાધુનાં વળી જંગાળી બની જઈએ છીએ. આટલાં સુધી ટાપીયાં ચલાવીએ છીએ અને સમામાં પાંચડી માથાને બદલે ચૂંટકાન પહેરાવીએ છીએ. આટલું સાહેબ લોકો કરતાં આપણે કેટલા

બધા આગળ વધી ગયા હોય ? એ લોકો હજી આપણા કરતાં કેટલા બધા પાછા છે, આપણા આગળ છોડ્યા જવા છે, કારણ કે આપણામાં છોડ્યા જેમ ટોપી પહેરે છે તેમ એ લોકો પેશુ ટોપી પહેરે છે. એ લોકોમાં પાધડી હજી છેજ નહીં, એ શોધ, તેઓમાં યજ્ઞ નથી. એ લોકો નકલ કરવામાં ગમે તેવા હોશીયાર છે પણ પાધડીની નકલ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યાં છે. એ લોકોને એના અટાપંદા બાંધવાજ ન આવડે. પછી કેવી રીતે પહેરે ? અરે. પાધડી બાંધવાનું પહાવજુંજ ક્યાંથી લાવે ? માથા પર હજાર તાકો લગને ફરવાની કમા આપણામાંજ છે. હજી પણ આપણા યુનિફોર્મ સાંભળો. જોગણ લેતાં માથું મુંઝાવીએ છીએ, લગન વખતે લપાળી પાધડીનો ભપકો કરીએ છીએ, અને અપરણી વખતે વાંકી ટોપી ગમે કાને કલમ, પહેરી, ધમ્મી. ટંકુ થઈને દોરતોમાં ફરીએ છીએ ! સાહેબ લોકોમાં તો બહુ તો પન્ન જાનની માત્ર ટોપીઓ, પણ આપણામાં તો ઉવાડું માથું, ટોપી અને પાધડી ત્રણે ! અને તે દરેકમાં પાછા કેટલા બધા વિભાગ ? ધન્ય છે આપણા સીવીલીઝેશનની વિચિત્રતાને. સાહેબ લોકો હજી આપણી તોલે આવતા બહુ વાર છે, વાર !

૩૧

“ રૂમકડું.”

માસિકોના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સાર.

જાત માસમાં અમેજી માસિકોમાં મુખ્ય વિરોધતા ઈન્ડિયન રીબ્યુ (મદ્રાસ) માં આવેલાં કેટલાક છવનચરિત્રો છે, જેનો સાર નીચે આપણમાં આવે છે.

હોંડુ કવિ મોસ તુરૂ દત્ત અચવા યેરુલતા દત્તનું છવનચરિત્ર—જ્યાં દેશુઆરી માસના ઈન્ડિયન રીબ્યુ (મદ્રાસ) માસિકમાં મી. રોયપ્રિ એમ. એ. આપે છે. તે વિદ્યુતોના જન્મ ૧૮૫૬ માં કલકત્તામાં થયો હતો. એ પરમપ્રભાવિ આ નવ્વાર વિષમમાંથી ઉગી યુવાનીમાં સદાને માટે તેને દૂર ન કરી હતે, તો આ સમયે તેની મનોરંજક કવિત્વ શક્તિથી અમૃતધાતુનું પાન કરવા સંમત થઈ બાળ્યશાળી નીવડી હતે ! અંગ્રેજ પ્રભુ પણ વખતના બેલા સાથે, તેની અદ્ભુત રસાલકારથી પ્રભુત્વ કવિત્વ શક્તિ મટે અવશ્ય ગ્રહણાત ગાને; અને સહિત્ય પ્રદેશની પ્રવાસિની બનેલી વિદ્યુતી બાલિકા, પૂર્વે વાં પાશ્વર્ય સહિત્યના નેતાઓની હાથમાળામાં ગણવા બાળ્યશાલિની બનેતે, પણ દુષ્ટ દેવને તેમ ગમ્યું નહિ. પાપણુ દુષ્ટી નિર્દય દૂર કાળ-યમદેવ, તેની યુવામ અવસ્થાને અતિથિ થયો. તુરૂદત્ત જગતને તુરી લાગી યેલતા વિરાળ વિષ્ણુવાણીમાં યોદ્ધા અપ છવન ગાળી અદ્રશ્ય યદ્ધ જેવું કર્યું ! જેવું ભાગ્ય ! તેવું વંશવંશ અતિ પ્રસાસનીય તેમજ હૈય્ય પકિતવું હતું. બંજવામાંના પ્રસિદ્ધ રામબજન દત્તના વંશની તે દીપ્તિ હતી. તેનો પિતા બાળુ ગોવિન્દ દત્ત પોતે એક સારો કવિ હતો. જ્યારે હતો કોકો રા. બા. શરદીચન્દ્ર હતો. ત્રણે બાઈ બહેનોમાં તે સર્વથી નાની હતી. તેનો વડિલ બંધુ અબજુ અને અરૂ નામની બેઠે બંને યુવાનીના પ્રભાતમાં ઉગી કળીએ પેડે કાળના મુખ પ્રદેશમાં નિડરતાથી બ્રમણ કરતો કરતાં ચૈદ અને વીસ વર્ષના દૂક સંસાર પ્રવાસમાં મણુ-સંરણુ થતાં હતાં. ત્રણ વર્ષ પછી ચેરીસને વર્ષે તુરૂદત્ત પણ તેજ મતિને પામી દત્ત. યુવેષ આદિ પ્રસાંનાં પિતા સને તે ગદ્ય હતી, અને માત્ર નેર વર્ષની વયે સહિત્ય પ્રવાસમાં વિજયી નીવડવાને ત શક્તિવાન નીવડી દત્તી. ૧૮૭૩માં તે પાળી કૂટી દત્તી. પત્ન્યાલે શિક્ષણ પૂર્વ સંસ્કૃતનાં જ્ઞાન પપુ તેણે સંપાદન કર્યું

હવે તેના સર્વ કૃતબોધો એકાન્ત હિંદી માગતા હોવાથી અંગ્રેજોના સહવાસમાં આવી નહોતી. નવારે તેણે વિશાળ અંગ્રેજ કવિતાના સાહિત્ય-સંગ્રહની અંદર 'મૅક' નામથી સમજ કરવા માંડ્યું. ત્યારે હરેકની માન્યતા એવી હતી, કે એ ઉપનામ કોઇ અંગ્રેજ-હિંદીયને પાસલ ક્યું હશે. "The Ancient Ballads and Legends" નામક કાવ્યો તેનું નામ જગ-હિતહાસમાં પ્રસિદ્ધ બન્યું છે. ઉપરોક્ત કાવ્ય તેની દેવાતામાં પ્રચલીત નહોતું થયું. વિદેશી ફ્રેંચ ભાષાની અંદર ચિતરાયતી "Le Journal de Mile Dancers" નામક નવનકપા પણ તેની અદ્વિતિય સાહિત્ય શક્તિનું બાન કરાવે છે. ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં કવના દેવાથી પચારીસ થઈ હતી, અને એમણે માસની ૩૦ થી વારીએ તેનો દેહાંત થયો. તેણે ઉપરોક્ત કાવ્યોમાં સતી સાવિત્રીને એક આદર્શ પાત્રી અને સિન્ધુને એક આદર્શ-પુત્ર તરીકે બને-નો તાદરશ ચિત્રાત અતિ ઉત્તમ રીતિયે વર્ણવ્યા છે. લક્ષ્મણ, પ્રહલાદ, દુષ્યણ, સીતા આદિ અનેક રસમય અન્ય અંગ્રેજ કાવ્યોની અંદર કવિત્વ શક્તિની માધુર્યતા દર્શાવેલી છે. જોગમાયા ઉમાતું તેનું કલિપત કાવ્ય પણ અતિ પ્રસંસાપાત્ર છે. બાલીતા અંગ્રેજ લેખક એટમંડ ગોસના હાથમાં અચાનક રીત્યુ મળે ત્યાં કવિતા આવી અને તેના 'દીવ્યુ થીન' તે હંગાડમાં પ્રખ્યાતિને પામી છે.

સ્વામી રામતીર્થ—જીવન જ્ઞાત ઉત્તમ માસિકમાં શ્રીયુત પુરુષયન હોય છે. પંજાબમાં આવેલા શુભરાતવાસી : હરિલાલ એક નાના ગામમાંની અંદર એક અતિ કંગાળ બ્રાહ્મણને ત્યાં ઈ. સ. ૧૮૭૩ માં તેનો જન્મ થયો હતો. હાંદી રામાયણના કર્તા વૃક્ષસીંહાસના સ્વામી રામતીર્થ વંશજ હતા. પ્રખ્યાત વૃક્ષસીંહાસના પંશના સુલીલાળા ગોસ્વામી બ્રાહ્મણો છે એવી આધુનિક સમયમાં માન્યતા છે. તેના પિતા ગોસ્વામી હિરાનંદની આજીવિકા પેશાવર અને દેવાતની ખીણોનાં પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરવાથી થતી હતી. જન્મ પછી ત્રણ દિવસે માતાનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. ન્દાનપણથીજ તેઓ વિદ્યાના રાગી હતા, ને શતના બાર વાગ્યા સુધી વાંચતા અને તે સદૃ તેજ ખરીદવા અત્ર પણ વેચી નાંખવા અચકાતા નહીં ઉપરોક્ત અમુક્ય દ્રુષ્ટાંત અન્ય વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ મળે અનુકરણીય છે. બીજાના જેવા સ્વામીશ્રી અનિર્ધારિત નહોતા. થોડા વયની હુંક વયમાં ગૃહીત શાસ્ત્રમાં તેઓ એમ એ થયા હતા. ચાર વર્ષ બાદ તેઓ મૈદેસર હતા. વર્ષ સુધી સને ૧૮૮૬ ના અન્ત પછી એક વર્ષપર્યન્ત અસહ્યમાં એકાન્ત જીવન ગાળી વૃષ્ણનો ત્યાગ કરી ૨૬ વર્ષની વયે સત્યાસી થઈ ગયા હતા. હાશીક, મગરથી, ઉપરખ્યામ અને, હંડાનના અન્ય પ્રખ્યાત સુફીઓની સાહિત્યપ્રસાદીનું તેમણે કંઈ અંગ્રયન, ક્યું : હવું, હિન્દી, હું અને પંજાબી કવિયોનાં કાવ્યોની માધુર્યતા અને રસ પણ તેમણે થોડા પાંચે નહોતો. જાન ૪૦ માહવ સાથજુ તેને મન રહેલું કાર્ય હતું. અમેરીકાના સોલનસોની સાથે ૪૦ માહવ થયે સોડવાની, શરત તેઓ રહેલાઈથી કલ્યા હતા. ગંગાતરી, જન્મોત્તરી અને બદ્રીનારકલ્યામાં હીનથી ઢંકાયલા : યુગ-ગીરિ પર માત્ર એક ધામળી અને સાધારણ વસ્ત્ર સાથે પ્રવાસ કરીયા હોય. તેઓ કહેતા, કે Experimental Religion (અનુભવ સિદ્ધ ધર્મ) હું માતું છું. ટેકાઓ છપ્પરીયત સુવીવસ્ત્રીના સંસ્કૃતના અને તત્ત્વ જ્ઞાનના આચાર્ય શ્રીયુત છે. યાકાકયસુ (Takakushsu) જ્ઞાનરે સ્વામી રામતીર્થ સંગે મળ્યા હતા તેને પરિણામે તે વિદ્વાને એવો અભિપ્રાય પ્રદર્શિત કર્યો હતો કે 'હિન્દુસતાનના અનેક અન્ય મહાત્માઓ અને વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓને હંગ્લાનમાં મૈદેસર એકસ સુલકને ત્યાં અને જર્મનીમાં અન્ય સ્થળે હું મળ્યા હોતે. પણ સ્વામી રામતીર્થ જેવો પુરુષ હંગામાં મેં નથી જોયો.' "અમેરીકાથી હિન્દુસ્તાનમાં પાછા ફરતાં હજી પત્રી મશીનની અંદર મુસલમાનો સમજા ફાર્સી ભાષામાં તે ભાષણ કરતાં તેહરીઆરવાગની સમીપ એક દિને અંગામાં સ્નાન કરતાં, પગ લપસી જવાથી તેમનો દેહાંત થયો હતો. મુલુતી, બે, ત્રણ શણ પૂર્વે જાણે અંગ્રજી ભવિષ્ય વાંતી કરતાં તેઓ બોધ્યા હતા કે—હે યમને ! તો મિત્ર વેમન ! જે તારી મોતભવનાસ લેયો નો મર, મૂવ આદિ પદ-ચોથી બરેલું આ નાશવત કલેવર કલેલ. હજી મારે બીજાં અનેક નીન શરીરની અંદર પ્રવેશ કરવતું—જીવવતું છે. નહિ નાગોની અંદર હવેલો પલિત નામનું સમજા કરો કરો—સુખથી રજવાય—રખડીય.

દરબંગાનાં મહારાજાનું જીવન વૃત્તાંત—પ્રતીન કાળના જનકસત અને મદદમાં પાત્રમ
 જમિ આદિ અન્ય મદદા પુરોના મિત્રિત વિવાસ સેવા તરીકે પ્રસિદ્ધ. ૧૫મી મિથિલા દેશના નારાયણ સર
 રમેશ્વરશાંત્ર કે. સી. આઇ. ઇ. મદદાત્મ બદાહુરની જીવનકથા ઉડીયત રીઝુમાં લખતાં 'પ્રસાંસ' લખનાં-
 નો લેખક કહે છે કે રાજકીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૦ ના બન્યુઆરી મહિનાની ૧૬ મી તારીખે થયો હતો. સો-
 જમાં રહેલા પ્રાદેશમાં અગર પામેથી દરબંગાના રાજ્ય સુદ મગી હતી. અને તેના વડાને રાજની પદવી તે
 મોગલ બાદશાહે આપી હતી. મોગલ શહેનશાહેએ દરબંગા મદદાત્મના પૂર્વજને વંશ પાંચમા એવી રાતે
 દરબંગાનું રાજ્ય આપ્યું હતું કે ત્યાંના રાજ્યએએ ગરીબોમાં કષ્ટ કાપવા, દુષ્ટીઓમાં દુષ્ટ દાખવાં, દુષ્ટિદારો-
 ને તેઓના કર્મોમાં સુદાયતા આપવી અને ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય ચલાવવું. ઉપરાંત પ્રતીન નિયમાનુસાર
 દાહના રાજના પૂર્વજેએ, નિમકદશાવીથી તંત્ર ચલાવ્યું હતું. આમથા કાળમાં દરબંગાની રાજવસતા
 અંગાથી તે કોશી નદી સુધીમાં આવેલા મુલકરોત, દરબંગ અને ચંપારન પ્રદેશો પર્વત વિસ્તારી હતી.
 રાજ મહેશ્વરશાંત્ર બદાહુરના ત્રણ પુત્રોએથી દાહના મદદાત્મ સર્વથી નાના છે. હોડ લીડને અને
 ૧૮૭૮ માં દાહના મદદાત્મ શાહેએ રહેસુદારી સીટિંગ સર્વિસમાં નીમ્યા હતા, દરબંગા, આરા અને
 બામલપોરના મેટીયા અને મારનીશ મેટરેસ્ટ્રેટ કાર્લ તેને કુળનાથી ક્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના
 મે મહિનાની ૧૪ મી તારીખે તેને બ્રિટીશ ગવર્નમેન્ટે રાજ બદાહુરનો ઉત્તમ અધર્ષ કર્યો હતો. વડિલ
 બંધુના નેપથ્યવાસ પછી અને ૧૮૯૮ ના શરેતમર મહિનામાં રાજ બદાહુર રમેશ્વરશાંત્ર દરબંગાની શ્રાદ્ધે
 આવ્યા હતા. અને ૧૯૦૭ માં મદદાત્મ બદાહુરના ઉત્તમગથી નચાત્રવામાં રાજકીને આવ્યા હતા. કલકત્તાની
 મેટ્રાલ ઇન્કના તેઓ મુખ્ય ડાયરેક્ટર અને ચેમ્બક છે. બોહરની પંચાયત મંદીના તેઓ પ્રમુખ છે. કા-
 કત્તાના વિશ્વવિદ્યાલય મારે અરી લાખ રૂપિયા રાજ આપવાથી મદદાત્મને ફિઝા નીમવામાં આવ્યા હતા.
 મિથિલ શાહોના તેઓ વડા છે, શ્રાદ્ધ સમયથી સર્વ કાલ્યણોનો ફરિયા તેઓ કરે છે, અને તેમને સુ-
 કારો અતિમ, બનુકીધ અભુષ છે. દિનક, હુડ, ફાર્સ અને અમેલ બારા અર્ધનું તેમનું જ્ઞાન ઉચ્ચ પ્ર-
 કારનું છે. બાર ન્યેનિર્માણ, ચાર પામ અને સાન પુરીની પ્રસિદ્ધ પોને કરેલી છે. પોને વગર ધર્મચુસ
 મનુષ્ય છે. દિવસમાં ૫ કલાક પર્વત એક સાધારણ મનુષ્ય પ્રમણે પોને કાર્લ કરે છે. પોને કાપને વરા કર્યો
 છે, તે સર્વ સાહજીમાં રાજ પ્રમણે તેનાં ફરિયા પ્રમણે છે. પોના સાધારણ અનુચરો પર પખુ પટે
 કાપે બચતા નથી. પ્રતિ વર્ષે કમ્પાની પુલ્લ, હન્ડપુલ અને દુર્ગા-દેવી પુલ્લ સ્વયં કરે છે. વર્તમાન
 સમયમાં રાજનપરમાં મોટે ખર્ચે આરસપદ્મનું અગિ કુદર મંદીશ બંધાવે છે. આર્થ પ્રજા મોટે દિનક વિચ
 વિચારવ મોટે પાંચ લાખ રૂપિયાની રકમ તેમને આપી છે. શ્રાદ્ધે આવ્યા પછીના બાર વર્ષના દુક આરસમાં
 મદદાત્મ બદાહુર સાર્વજનિક ઉપયોગ શાહ રા. ૪૨,૪૩,૩૮૫ વાપરી ચુક્યા છે. શેવંતની રાજ રમતમાં પોને
 અતિ પ્રતીન છે અને 'ફેરસ' ની રમતમાં પણ નિપુણ છે. ઉચરે તેમને ત્રણ સંતાનો આવેલાં છે. શ્રાદ્ધ નાતર્ષ
 કુમાર કામેશ્વરશાંત્ર અને ૧૯૦૭ ના નવેમ્બરમાં જન્મ્યા હતા. મદદાત્મ બદાહુરને છેલ્લાવપુર, મોરીસા
 અને બોહરના ત્રણ દિલાલી નવી એકાદીપુત્રી કાન્તીકા સંખામ નીમવાનું નક્કી થયું છે.

પુણના મદદાત્મ આદિ અરેપર્યોની ગણતરી અને વિચિત્ર—ની જે વપાસ, પુણની
 એકીકલ્પક કલેલા પ્રોત્સાહિત છે. દેશ જે એ કાલી હતી તેનું રનાં દીર્ઘદિનેત્રે ને અમેલ
 માર્યાના દિનકેસામ રીઝુ (આકાશ) માં આવે છે. આપાશના સમયનો સાધુપોત આ બન્યું
 નદરી જાન બેનું કરવામાં છે. એને વ્યક્તિ કર્યા હતા તે કહે છે કે પેરવલું પાવત્ત પુત્ર પ્રથમ તે
 મામડું હતું, અને દાહનું નાર તે અને તેણે જવણ ગમમંએનું બનેનું છે. શહેરની વસ્તી ૧૧૧
 હજાર, કેલનેટની ૩૨,૭૭૭ તથા બદાત્મનાં ૬,૧૧૨ છે. શહેરની વસ્તીમાં આગરે ૭-૮ હજાર
 અરેપર્યો છે. ૧૮૮૧ ના સાર્દી ગરીબીવામાં તેઓ રિષે જુ બચત મન આવેલાં છે—'દેસે આગમ,
 પ્રમતી, અમમકા, શાદીયા, દેહી અને લાહી છે! સ્ત્રી પુત્ર બન્ને અતિનિમલ છે, અને માછ પ્રમણે
 પતિ, પત્નીના ને પત્ની પતિના લગ્ન કરી લય છે! તેઓ મદદા દરિદ્ર છે અને પેર ધાનના વચ્ચડી બે-
 ન છે, તંત્રવચ નબ ફરે છે અને મદદા અને મેકેસામાં એક પાવત્તેલ માડ છે' રા. મેન કહે છે કે એ

વર્ણનનો ક્રમમાં ક્રમ અર્થે બામ ખોટા પડ્યો છે, એવું તેમની સ્થિતિમાં પરિવર્તન થયું છે. એક વર્ગ તરીકે તેમની ઉપરોક્ત વાત બદલદીલ છે. તેમના વિષે ધક્કી બારીક વીગત મેળવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમનાં ૧૪૦૦ કુટુંબો છે; તેમાં મહારાની વસ્તી ૨૦૬૬ અને કુટુંબો ૫૫૫ છે, જેના બે વિભાગ પાસે શકાય. વતનદાર વર્ગ હોય છે; તેમની જમીન તથા પાંડા છે, અને તેમણે પોતાની જમીન ઉપર એક બાંને પામાં અને સગવડ બંધા ધર બાંધ્યાં છે. વતન વગરના, જમીનદારની જમીનપર રહીને મજુરી કરે છે અને તે પર હુંપડું બાંધીને રહે છે. શેડ સંડાસ શીપાય બીજું, ક્યું પુરું પાડતો નથી પોપાળો બાગ એવાં મજુરી કરનારા વતન વગરના મહારાનો છે. એ ૨૦૧૬ માંથી, ૯૪૨ કમાતાં હતાં, ૫૭૪ પુરુષો, ૨૬૭ સ્ત્રીઓ અને ૭૧ ઓકસઓ. તેઓ મ્યુનિસિપાલિટીમાં આટલા તથા કુલી તરીકે, ફેલેમાં, કારખાનામાં, ધરનોકર વગેરે તરીકે પેટ ભરે છે. આ તપાસ કરવાનું પ્રયોજન અસ્પર્થોની ખરી સ્થિતિથી વાકેફમારી મેળવવાને હતો અને તે કામ મઠિ તેણે લીધેલી પુષ્કળ મહેનત જોતાં તેના આ આર્થિકની શ્રમન અસાધારણ ગુણવી જોઈએ.

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ—પ્રજ્ઞ, ઇન્ડુષ્ટ્રિસ્ટ, નરસેસ્ટ, મહર્ષિ મૈત્રેય કાલ્યાદિ નામં તથા સરીર પાશુ કરનાર મૂળ એક જ આત્મા વહે વહે રૂપે દત્તા એકા થીઓસોફીસ્ટની તરીકે માન્યતા છે. અને તેજ આત્માએ આ કાળમાં મદ્રાસ ક્ષણિકાના એક સ્વર્ગવાસી થીઓસોફીસ્ટના પુત્રના રૂપમાં જન્મ લીધો છે, અને તે પોતાનું જન્મનું ઉપદેશ કરવાનું પૂર્વ મહાજન્મોનું કર્તવ્ય કરનાર છે એમ તેમનું વધુ માનવું છે. તેનું નામ જે. કૃષ્ણમૂર્તિ છે. થીઓસોફીસ્ટ પોતાની માન્યતા તથા દિવ્યશક્તિ ઉપરાંત એ અસાધારણ માન્યતા મઠિ ક્યું કારણ આપતા ન હોવાથી તેનું સત્ય માન્ય ન રાખતાં પણ, તે સુવચ મહા તેનું સત્ય તે નિરસદેહ છે. માર્ચના થીઓસોફીસ્ટ (મદ્રાસ) માં તેનો સુંદર ફોટો આવ્યો છે. જેમાં તેની પ્રકાશમાન કંતિત્વ પ્રતિબિંબ જોવામાં આવે છે. તે હજુ તરૂં વિદ્યાર્થી છે, અને એક્સકર્ફના મેન્સુએટ કરવાતો તેના વાલી મીસીસ એનીબીસ્ટનો વિચાર છે. આમથી સફરમાં તે સાથે તેને મીસીસ બીસ્ટને ઈંગ્લેન્ડ લઈ ગઈ હતી. પણ ત્યાં મી. લીબેર શીપાય બીજા કોઈને તે શીપાય એમ ન હોવાથી મીસીસ બીસ્ટને તેને પાછો પોતા સાથે ઈન્ડિસ્તાન લાવ્યો. પડ્યો હતો. મીસીસ બીસ્ટને ઉત્તર માસિકમાં કહે છે કે સુરોપમાં હાલ પોતે ગઈ છે તેની સાથે તે બાવિ પેપરને તે લઈ ગઈ છે, અને એક્સકર્ફની મ્યુનિસિપાલિટીમાં મી. કૃષ્ણમૂર્તિ દાખલ થાય તે સાથે મી. જનરલનાર તેને સંસ્કૃત તથા પાલીના અભ્યાસ કરાવે છે. કૃષ્ણમૂર્તિના સર્વે જન્મનું એક જ નામ ' એક્સપિયન ' થીઓસોફીસ્ટને આવ્યું છે, અને એજ લેખા તેના સર્વે પૂર્વ જન્મોનું જ્ઞાત કાણુ જોઈ ક્યાંથી લાવીને વીગતવાર આવે છે. કૃષ્ણમૂર્તિએ વિદ્યાર્થી વયમાં " એટ થી શીટ એક્ક થી માર્ટસ " નામક અંગ્રેજી પુસ્તક તેમના કહેતા પ્રમાણે મહામત્યોની પ્રેરણાથી લખ્યું છે અને તેની અનેક આવૃત્તિઓ થઈ છે. એટલું જ નહીં પણ અનેક ખર બાતઓમાં તેનાં બાતવતરે થયાં છે.

ગુજરાતી.

ધનવન્તરી (પીશનગર), માસિકના તંત્રીનું આત્મનિવેદન—“ આ માસિકના તંત્રીનો જન્મ સંવત ૧૯૧૦ના પોસ માસની પ્રતિપદાને દિવસે થયો હતો. મારી વય વર્ષ ૫૬ની હાલ થઈ છે. લગભગ ત્રીસ વર્ષ ઉપરાંતથી વૈદકના ધંધાનો મને અનુભવ છે. નામદાર માયકવાડ સરકારના રાજ્યની નોકરીમાં હું પંદર વર્ષની ઉંમરે દાખલ થયો હતો. સંવત ૧૯૩૧ની સાલમાં હું જ્યારે દહેગામ હીવાની કોર્ટમાં સિસ્ટેન્ડારની ન્હો ઉપર હતો તે વખતે મને આઠ દસ દિવસ તોવ આપ્યો હતો, જે વખતે મારી ઉંમર ૨૧ વર્ષની હતી. લગભગ ૩૭ વંધમાં તાવની જે બીજ કોઈ જાતની બીમારી મેં જોવાની નથી. તેમજ હું માંડે રોગનું કામ કરવાને અરાકત પણ થયો નથી. માંડે સરીર નીચેથી રાખવાને માટે હું કોઈ દવાનું સેવન કરતો નથી. મેં સંવત ૧૯૩૦ની સાલથી રાખેલી નોંધપોથીપત્રથી પછુ ખાત્રી થયા વિના રહે તેમ નથી. કોઈ પણ વખતે મને નો આંગ્રિક ન્વર આવ્યો હશે તે એક બે દિવસ થોડાવાર સહી ઉતરી ગયો હશે. માત્ર દાંત અને દોઢાં હજુ કાયમ છે તથા કમળ વસ્તુ હું ચાલી રહ્યું છું. માત્ર સરીરની આમડી ઉપર કચલી, પડી નથી. મેં

‘શોઈ’ સાઈદનાં ચરમાં કોઈ પણ વખત પહેર્યા નથી; તેમજ લખવા વાંચવા સિવાય હું ચરમાનો - કપડોય કરતો નથી. મારું શરીર સુદૃઢ અને નીંદાળી છે. હું દરરોજ બોઝામાં બોઝા સોળ સત્તર કલાક કામ કરું છું; છતાં મને કંટાળો આવતો નથી. રાત્રિએ મને ઘાસ નિદ્રા આવે છે, ગુલામમાં સાંઝા ચાર કે પાંચ વાગેટું હું. ઉઠતાં બરાબર હું કેટલીક જાતની કસરત કરું છું. કસરતને લીધે જોડાનું સાંઝ પાચત થાય છે અને દસ્તની બીલકુલ કમળથત રહેતી નથી. તે પછી ધન્યન્તરિઃ માસિકના પહેલા બીજ વર્ષમાં રનાત કરવાનો જે વિધિ મેં લખેલો છે તે પ્રમાણે ચલાવિધિ રનાત કરું છું. તે પછી નિયકર્મ અને ધંધાના કામમાં જોડાઈ છું. લગભગ થીસ માસથી હું સાંજે ઘાડું અન્ન અને ફૂલો લેઉં છું. કાચા ઘઉં, મગફળી જેવા પદાર્થો પણ ખાધેલા પચી જાય છે. ઘણા માનુષ્યને પોતાનું શરીર જોતરડપ અને પીડાણ લાગે છે. છતાં મૂંઝવેય મદેશાં કદેશી કસરત અને રનાતથી મારા મનને ને શરીરને જે આનંદ લાગે છે તે વાંચકપર્યંતે બનાવવા મને સંપૂર્ણ જાણતાં નથી. દયારામ કવિએ કહ્યું છે—“ મુને સહર ખાધીદે, મુઝાને રવાન થયું; રવેં મનં જાગું, બીજને ન જાય કયું.” એ પ્રમાણે મને જે આનંદ થાય છે તે હું હસાવી શકતો નથી. ધન્યન્તરી-જાતેવારી.

પાઘડી અગર ટોપીમાંથી સાપ કાઢવાની રીત—આ જેઠ પગીવાર તમારા ઘિવામાં આવ્યો હશે. આ જેઠ સાધારણ મદારી અગર જેઠાડી જેને આપણે વાદી કહીએ છીએ તે કહે છે. તેમાં જાડુ જેવું કાંઈપણ નથી. પણ માત્ર દાંડળાવાળી તથા ઝડપ કરવાની સફાઈ છે. આ મંદારી પોતાની પાસે જોઈમાં એક જાતનો એડવા નામનો સાપ આવે છે (જે કાંઈ પણ ઈજ કરતો નથી) તે પોતાની પાસે અમાડીથી રાખે છે. અને જેઠ કાતી વખતે જોનારામાંથી કોઈ પણ માનુષ્યની ટોપી અગર પાઘડી તરફની જમીનપર પછાડે છે તેની સાથેજ પેટો બાંધમાનો સાપ પણ એકદમ બહાર ફેંકી દે છે. જે જોનારને અચંબો પમડે છે—

જાડુગર (માર્ચ).

હેરેલોનાં ખાણું/પીણું—“ મુધદેશાં અસાના આ જમાનામાં કોઈ દેશો શાં માટે ન મુધ ? આપણે કુરિયાલો કર્યા કરીએ છીએ કે આપણામાં દેવો વધવા જાય છે અને તેજ વખતે દેવોના મુખમાં પડવા માટે આપણે સૌ દોડી રવા છીએ ! હાલમાં હેરેલો એ એમાનું એક મુખ્ય વસ્તુ છે—દેવોનું ઘર છે ! એ હેરેલોમાં દેવોનાં બી કડોય છે અને તેના ગાલકેને અરસપરસ વહેંચવામાં આવે છે ! ખાણું/પીણુંના શોખિનેને મળે આ કહતો છું—દોડી કવરો નહિ ! દેવ એ વસ્તુ જે મુર્તિમાન એટલે શરીરવણી હોત તો અર્થ આ થા, દોડી અને બહુયાં પતરચેલીવાંના શોખિન શહેશામીએને એ દેવ કાંડુ પકડીને બતાવી દેત ! પણ કમનશીએ એ વસ્તુઓમાં દેવ કોઈ આકાર ધારણ કરીને બેઠો નથી. દેવોનાં બીજ ત્યાં અદ્રશ્ય રીતે હજારે છે અને ખાણું/પીણુંની આ સર્વ વસ્તુઓ સાથે આપણે એ અદ્રશ્ય બીજ આપણા શરીરમાં નાખીને ચાલતા માંડીએ છીએ. તમે રસ્તે ચાલતાં હડી દેઈને હેરેલોમાં મુકો છો ! પાણીની તરસ લાગી કે સોડાચીરની ગાલથી મોઢે મોઢો તો અથવા હેરેલોનાં ટંબર બરીને ચાલે છે તે ચટપટાટ પી લેજો છો અને જે ચાર પંચા આપોનાં ચાલવા માંડો છો. તરસ મારાવાને માટે જે કુતરાની નિર્મલ પાત્રી મફત અથવા મુંબઈ જેવાં શહેરમાં એક પ્રાચીન એક હોટા મળી રહે તે મુકીને મદા સંચાલનામાં દલદી,ખળુંના લોકોવા દાવમાં બનેલાં મુંબાં પાણી વેચા પીએ છો ! આ કોણીના શોખિને—ચાલણ, વાળીઆ અને બાઈયા જેવી કંઈ ગણાતી ટિંદુ શક્તિના જુવાનો રસ્તે ચાલતાં હેરેલો દેખે છે કે તેમાં મુકે છે ! ટંબર ખુરશી અને બીડી તથા બાકસ (દીવાસજીની પેડી) ત્યાં તેમને સહાર કરવા માટે તૈયાર હોય છે ! મુખમાં સાદેબ સરખો (દલદર ફિંગી જેવો) વેશ તો દોષ છે, તેમાં ટંબર ખુરશી બેસવાન મળે છે; રવ લેરંગી રાગી પ્યાલોએ ખાણજાડ, અને સોડાનેધર, લેમંદાં હંબરેટ જેવાં બનાવરી પીણુંની બાટલીએ - મુકવાનો ફેશદર અવાજ સાંખીને ‘દયાકુડા જુવાનોનાં અંદ પ્રકરને’ બોલ કાય છે—‘વેંધ કડપતર (અમલતાર) ના આ લેખ સાથે હમે સંપૂર્ણ રીતે મળતા પાંખી છીએ. શાનિઓ વીલાયત જાતને બદલે મંદી દોડવમાં જમારએને ન્યાત બહાર મૂકે તો વધુ લાભ થાય !

આર્યાવર્ત તથા જગતની સાંસારિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ તથા ઉન્નતિનું અવલોકન.

જગત વ્યાપી કોંગ્રેસો—આપે હાલુસ્તાનમાં અમુક વર્ષોની અમુક જાતિના અમુક લાલ તથા ક્યારેક શ્વેત સાર અમુક ગામમાં 'કોન્ગ્રેસ' ભરાય છે ત્યારે યુરોપના દેશોમાં, તે કેવલ દેશના લાલ સાર નહીં, યુરોપ ખંડના લાલ સાર નહીં. કિંતુ જગત માનના લાલ સાર સાર્વજનિક સાર્વભૌમિક કોંગ્રેસો ભરાય છે ! તેમાંની ઘણી કોંગ્રેસોની તિથિ પણ મુશ્કર થઈ ચુકી છે. (૧) પૂર્વ તરફના દેશોના સાહિત્યના વિદ્વાનો (એડિટર ટેલીગ્રાફ) ની કોંગ્રેસ તા. ૪ થી એપ્રિલે ગ્રીસના પાટનગર અને ગ્રાવીનકાસમાં એક વખત સીવીલાઈઝેડ પૂર્વના મહાપાટનગર એથન્સ નગરીમાં મળનાર છે. (૨) જગત માનમાં વક્તૃત્વ ઉપરની માનવી પ્રતિભા નીલિત અને નીતિમાન કરવાનું શિક્ષણ આપવાં કેવા ઉપાય મોજાવા તેના વિચાર કરવા એક બીજી સાર્વભૌમિક કોંગ્રેસ, દેશ પરદેશો વચ્ચેના કટ્ટવાદના દુર્યોગ કરનારી દ્વિધામયુક્તનાં સ્થલ તરિક પ્રખ્યાત ચમકી ધી હેમ (હાલિવેડની રાજનગરી) માં તા. ૨૨ થી ૨૭ મી એપ્રિલ સુધી મળશે. આ હેલુની કોંગ્રેસ પ્રથમ ૧૯૦૮ માં લંડનમાં મળી હતી, જેમાં પૂર્વના ૨૧ સ્વતંત્ર દેશોની સરકાર તરફના પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી હતી. આ વખતનો પ્રમુખ જર્મનીના એક્સેનબર્ગનો યુગ છે. આ વખતે નીતિને ધર્મની માન્યતા સાથે શું સંબંધ છે તે પર ખાસ ચર્ચા ચલાવવામાં આવશે. શારીરિક બળ, આરોગ્ય, સ્વચ્છતાના નિયમો, કસરત, રમત, ગમન, તથા ભોજન એવી મનુષ્યની નીતિ ઉપર શું અસર થાય છે તે પર પણ વિચારચલાવવામાં આવશે. વ્યક્તિગત તેમજ સંયુક્ત સ્પર્ધા-દરીદ્રાશયી નીતિ દેટલી બગડે છે કે સુધરે છે તેના નિયમ તથા તેની દલનું પણ સંશોધન થશે. ગ્રામિક શિક્ષણ લેનારાના ધંધા, સાધારણ તથા યુનીવર્સિટીનું શિક્ષણ લેનારાના ધંધાની નીતિ પણ તપાસવામાં આવશે. લુદી લુદી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ, શારીરિક અશક્તિ વા જોડ વાળા વિદ્યાર્થીઓ, મુલાની શતિવાળા વિદ્યાર્થીઓનું આરિય-નીતિ કેમ સુધારવું તે પર પણ ચોગ્ય ઉદ્ઘોષ થશે. આ વિષયનાં નામ માત્ર વાંચીને પણ આદમાને આનંદ થાય છે તો તે વિષયોના અનુભવી વિદ્વાનોનાં વિવેચન તથા વાદવિવાદથી તો આત્મા તૃપ્ત થઈ જવા વગર રહેજ નહીં ! તત્કાલાઈ જાતિગત હાલુઓ, બાજુ જગત પર દ્રષ્ટિ કરીને જગતના પણ ચોગ્ય નાગરિક મવા પ્રયત્ન કરે. તેમ યશ વિના આવી કોંગ્રેસમાં તમારા પ્રતિનિધિ હોવા અશક્ય છે. અને તે વિના જગતને મન તે મીઠુંજ છે ! (૩) લંડન પણ કોંગ્રેસથી ખાલી રહેનાર નથી. બ્રીટીશ મહારાજ્યની યુનીવર્સિટીઓ (જે આશરે પચાસ ઉપર છે) નાં પ્રતિનિધિઓની કોન્ગ્રેસ ત્યાં આવતી વસંત (જુન-જુલાઈ) માં મળનાર છે. ન્યુ-ઝીલેન્ડ, આસ્ટ્રેલીયા વગેરે દુર સ્થળોના પ્રતિનિધિઓ પણ તેમાં ભાગ લેવા આવનાર છે. આ દેશની પાંચે યુનીવર્સિટીના પ્રતિનિધિ પણ હાજર થશે. સર્વ યુનીવર્સિટીના સામાન્ય હિતની વૃદ્ધિ કરવા તથા ઉચ્ચ શિક્ષણના સંબંધમાં વિચાર કરવા આ કોંગ્રેસ મળનારી છે. લંડન અને ખાસ-ગોની યુ. નો એન્સેલર લોર્ડ રાઈમ્પરી ૧ લે દિને તથા તે પછીને દિનોએ લોર્ડ કર્ઝન (એડ-લાઈડ યુ. નો એન્સેલર) તથા કેમ્બ્રિજ યુ. નો એન્સેલર લોર્ડ રાઈ પ્રમુખસ્થાને બીરાજશે, પ્રતિનિધિઓ ઈંગ્લેન્ડની યુનીવર્સિટીઓ અને નેશનમાં તથા પોતાની યુ. સાથે પ્રેરણા લેવા કરવા સુસાધન લેવામાં ૧ મહીના ગાળનાર છે.

ઇંગ્લાંડમાં હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ— ડીસ્ટ્રેસ્ટ ઇન્ડિયન સ્ટુડન્ટ્સ એડ-કમિટી (નિર્વાહક યથા પદેલા હિન્દુ વિદ્યાર્થીઓને સહાયતા આપનારી મંડળી) જણાવે છે કે ઇંગ્લાંડમાં હમણાં ૧,૭૦૦ હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ છે, જેમાંના ૧,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ લંડન શહેરમાં વસે છે. ઉપરોક્ત કમિટી પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના માતૃપિતાને સૂચના કરે છે કે, કેાઇ પણ યુવાન વા યુવતીને લંડન જેવા વિશાળ શહેર અને ઇંગ્લાંડ જેવા વિસ્તૃત પ્રદેશમાં ૧૦,૦૦૦ અંગ્રે દેશ હવેના રોકડા સાથે ગાંઠ બંધાવ્યા વિના કૃપા કરીને ને મોકલવા દેવયોગે વળી કમિટી વધુ ઉભરે છે કે ધણું ખરાં વિદ્યાર્થીઓ ઉદ્યોગી અને હિતમં આચરણ વાળા છે, પણ ઘણાં એવાં છે કે જે ન આગ્યા હવે તોજ સાટે ! વગર સાધને સ્ટીમરમાં ચડી બેસતું એ ધણું ખરું એક કઠણ-રસિક સાહસજ યથા પદે છે. ઉપરો મોટા આંકડો તેમજ કમીટીના મન પરદેશમનના વિદ્યાર્થીઓ માટે વિચારવા જેવાં છે.

પાશ્ચાત્ય વિદ્યુષી વેદાંતના અભ્યાસાર્થે ફલકતામાં—આવી છે. તેનું નામ એલે-કઝાંડ્રા નીલ છે. અને તે હિંદી મહા મંત્રી લોર્ડ કુચુના લગ્નમણુપત્ર પણ સાથે લેતી આવી છે. જ્ઞાનના પ્રધાને તેને રાત્ર્ય ખર્ચે આ દેશમાં વેદાંત આદિ આર્યોના તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા ખાસ મોકલી છે. તે ક્ષેત્રે સુનીવસંદીમાં પ્રોફેસર છે. જ્યારે પરદેશની સ્ત્રીઓ અને રાત્ર્ય પણ આર્યોની શીશુશીના પ્રેમી બન્યા છે ત્યારે સ્વદેશ આંધવો તેને હસ્તા શીખ્યા છે એ કેટલા શોક અને અશ્વર્થની વાત ?

આણંદજી કલ્યાણજી પેઢીની દોલત પરની સીસ ઉખરો ગણ છે !—અમ 'જૈન' પત્રના તા. ૧૭ મી માર્ચના અંકથી જણાય છે. તે જૈન દૂસરીઓ પેઢીનો પોતાનો હીસાખ અનેક જ્ઞાતાં કાઢીને ખહાર પાડવાની ક્ક રીતે ના પાડતા હતા તેથી તેની પુંછ વગેરે શું છે તેની તે દંડના ખરા માલીક એવી જૈન પ્રમતને પણ ખબર નહોતી. આખરે તે પેઢીના પ્રતિનિધિઓની સલા મળ્યા માર્ચની મધ્યમાં મળી હતી. તેમાં રહુ થકા હીસાખથી બેંક ખુલ્લો છે. તેની પુંછ એમણુ આગીસ લાખ જનીસ હવેર છે. ૧૦ લાખ ઉમેરનાં બા કરોડ થાય એટલી છે. વાર્ષિક આવક ૧ લાખ ૧૬ હજાર છે. મંજવર ધર્મદા. રકમના પ્રમણુમાં તેનો ખીસકુલ સદુપયોગ થતો નથી, એવા સુધારક જૈનોનાં કચનની ફરીયાદને આ આંકડાથી દેશ મજે છે. આખરે ભરમ ખુટયો છે અને જલુ લાકડાં બાગવાથી કાંઈક પણ શુદ્ધ થયો એવી આશા છે.

ઇંગ્લાંડ હુમેશ ઠાડી જનારા અંગ્રેજો—ઇંગ્લાંડમાં માનુષ્યમિતે છેલ્લા પ્રચામ-રામ-રામ કરી પ્રદેશ પ્રણણુ કરનાસઓની સંખ્યાના આંકડા ઘણા અર્થસૂચક છે. સને ૧૯૧૧ માં ગ્રેટ બ્રિટનમાંથી કેનેડામાં ૧૩૮,૦૦૦, ઓસ્ટ્રેલીઆમાં ૫૬,૦૦૦, અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૪૬,૦૦૦ મનુષ્યો જઈ વસ્યાં હતાં. આખા વર્ષમાં ગ્રેટબ્રિટને કુલ ૧૬૧,૦૦૦ નગરવાસીઓ શુભાચાર્ય છે. આ વર્ષની અંદર હજી : ૫૦,૦૦૦ સુદોષીવનો પોતાને દેશથી આપીને કેનેડામાં વસે એવી કેનેડાની હજી છે.

અક્ષસમાજનું વસ્તીપત્રક—સમગ્ર હિન્દુસ્તાનના અક્ષસમાજનો વસ્તી ૬. સ. ૧૯૦૧માં ૪,૦૫૦ હતી. તેને સને ૧૯૧૧ના ૫,૫૦૪ની સંખ્યા સાથે સંખ્યાવર્તા ૧,૪૫૪ નો વધારો બતાવે છે. ઉપરોક્ત સંખ્યામાં ૨,૮૩૬ પુરોષ અને ૨,૬૬૫ સ્ત્રીઓ છે. પરિચય પંચજનમાં ૨,૬૫૮, મુખ્ય ઇસ્લામમાં ૧૩૧, પૂર્વ વર્ણજનમાં અને અક્ષસમાં ૧૦,૮૮. મગસમાં

૬૭૯, પંચત્યમાં ૬૮૮, અને મુખ્યત્વે અંદર માત્ર ૨૮ મનુષ્યોની સંખ્યા છે. અહિંસામાં અનુયાયીઓની સંખ્યા ખાસ ન વધવામાં શું કારણ છે ?

ભાટીયા મહાજન અને જોપાન—ભાટીયા ગૃહસ્થ દેવશ. નાગજી જોપાન ગયા હતા. મુખ્યત્વે ભાટીયા મહાજને તેમણે સ્વધર્મના આચાર પ્રમાણે તે દેશમાં રહ્યા હતા એમ પ્રતિજ્ઞા-પૂર્વક જણાવવા માત્રથી તેમને પાવન કીધા છે. આ આનંદની વાત છે. પણ યુરોપ જનારા ભાટીયાઓની પ્રતિજ્ઞા કેમ મહાજન માનતું નથી ? ન માનવાનું આ મહાજનનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો નથી ? હમે ધારીએ છીએ કે હવે કેાઈ વીજ્ઞાપત વચ્ચે તેની તેવી પ્રતિજ્ઞા મહાજન સ્વીકારશે. અગારીનું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું છે. એ સર વીજ્ઞાપન હવે વીજ્ઞાપન જવાની હામ લાગે ખરા ?

જોપાનમાં ઈસ્લામી ધર્મ—અહ તા. ૨૬ ફેબ્રુઆરીએ લાહોરમાં મી. ફઝલ હુસેનના પ્રમુખપણા હેઠળ ત્યાંના મુસલમાનોની એક સભા મળી હતી, જેમાં એવો ફરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે ડૉ. ઇકબાલના પ્રમુખપણા હેઠળ એક મંડળને જોપાન ખાતે ત્યાં મુસલમાન ધર્મ કેન્દ્રાવવાના હેતુથી મોકલવું, અને તે મંડળે જોપાનમાં ત્યાંની સ્થિતિનું અવલોકન કરવા બે માસ સુધી રહેવું. વધારામાં બીજા ફરાવ એ ક્યો કે ત્યાંની અનલુભન-લીમાયને ઇસ્લામને માટે એક વરસમાં બે લાખ રૂપિયા ભેગા કરવા. ફરાવ અમલમાં મુકાય ત્યારે ખરા. જોપાન તો ધર્મ સહનશીલ છે અને દરેક ધર્મની પરીક્ષા લેનાર છે તેથી ત્યાં પ્રચાર થવો અસંભવિત નથી પણ ઇસ્લામને હીંદમાં શું જોણું કરવાનું છે ?

ધનાઢય ભીખારી નં. ૨—મુખ્યત્વે ધનાઢય ભીખારીની એક કથા હમે આગળ આપી ચૂકી છે. આજે બીજી આપીશું. પોલીસને ડીવાઈસરોડ ઉપર પોતાની ઓરડીમાં રહેતા ભીખારી કાયદા બાજુ (નામે કાદરખાન ઉસમાનખાન) તરફથી પોલીસને ગયા માસમાં એવી ખબર આપવામાં આવી હતી કે તે સાંજે ૬ વાગે ઓરડી બંધ કરી બીજા મોંગરા ગયો. ૮ વાગે આવતાં ઓરડીમાં કપડાં બળતાં જોયાં. બહારથી સળીયામાંથી આગ સુત્રાથી અંદર દાખલ થતાં તેને જણાવું તેણે ૩. ૧૭૦ ભેગા કહેતા તે તથા ૩. ૩૦ ની કામગીરીમાં કપડાં ગુમ થયાં ! અને પંડારી બે પકાણે સાથે ગુમ ચંપતા. જેમ ચંપતાં જડ એવન બધા સાથેજ હોવાનો પોલીસને સમ હોવાથી તેમની તપાસમાં તે છે. મુખ્યત્વે ભીખારી ધનાઢયો તો ઘણા છે પણ ધનાઢય ભીખારીઓ પણ જોવા હોય એમ લાગતું નથી આવા ભીખારીઓને દાન આપનારા આગાઓ હોય ત્યાં તેઓ હોવા વગર પણ કેમ રહે ?

આર્યસમાજના પુરુષાર્થને નકરો—૩૩ વર્ષમાં આર્યસમાજે અડી લાખથી વધારે પુરુષોને શિક્ષક ધર્મ માનનારા બનાવ્યા છે. એ લોકોના ધનથી હાલ ૧૭૦ અનાયાસોમાં લગભગ ૨૦૦૦ અનુધોનું પાઠન પોષણ વાપ છે. ૩૩ સમાચાર પત્રો આર્યસમાજ તરફથી લુટે લુટે સ્થાને નીકળે છે. સમાજ પ્રતે ૧૨ જાપખાના છે, ૮ ગુરુકુલ છે જેમાં લગભગ ૭૦૦ શ્રવણારીઓ વિદ્યાધન કરે છે. ૧૨૦ શુક્રા છે, જેમાં ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ છોકરા છોકરીઓ શિક્ષણ મેળવે છે. ૮૧ અંગ્રેજી શુકલ અને ૧ કોલેજ છે જેમાં લગભગ ૩ હજાર વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. આયર મિડલ લગભગ ૨૦ ગ્રામ રૂપિયાની છે. ગ્રામ મળીન પાર્થિક બાંસ નવ લાખ રૂપિયા. અડી લાખ આ તો મોટા પરાપકાર માટે ખર્ચ છે. આપોઆપ કોકરે ૨૩ દિવાલ ૧ ઇ. બપોર ૬૦ દુગામાં મેંદર પણ છે.

યુરોપના કેટલાક મહાન પુરુષો જન્મથી મુદ્ર હતા—તેના કેટલાક ઘાબડા એક મિત્ર નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે:—

કાર્લિનસ લુથેરી ધર્મચાર્ય ખાટકાનો પુત્ર હતો.

સર રીચર્ડ આર્ચરલ્ડ હબ્સબર્ગનો પુત્ર હતો.

વોલ મોર્ગાનો પુત્ર હતો.

સ્ત્રીવન્સન કુશીનો પુત્ર હતો.

ચોક્લીવર કોમ્બેસ (હંડેન્ડેને તારનાર) હુહારનો પુત્ર હતો.

શેક્સપીયર (શ્રેષ્ઠ મહાન કવિ તથા નાટકકાર) લારવાનો પુત્ર હતો.

વર્ડ્સવોર્થ (રોમન કવિવર) મેચુરનો પુત્ર હતો.

હોરેસ (લેખક) ગુલામનો પુત્ર હતો.

હોમર અને બન્સ (મહાકવિઓ) ખેડુના પુત્ર હતા.

ક્રાસબસ (અમેરીકાનો શોધક) વણકરનો પુત્ર હતો.

આ પરથી નીચ વા ગરીબ કુટુંબ વળાં યુરોપમાં કમથી મહેત્તા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ દેશમાં તે સાર કેટલી સરજના છે ! નહીં જેવી.

લયાસપુર સંસ્થાનના નાના સાહ્યોનો અસતિપ—કૃત્રિમ નહેરોથી ફેરી પંજમ જ્ઞાનેરી યથ ગયું છે. બીથાજાન જંગલ વારી રૂપ યથ ગયું છે. લયાસપુર હજો પહેમાં જંગલ હતું તે હવે નહેરને લીધે ધડેલા થતા અગાધ પાકથી ત્વણે કૌથી સમૃદ્ધિવાન હજો યથ પડ્યો છે. ત્યાં ખેતી માટે વસતી કરવા બીજાં હજોના ખેડુતેને સરની આંકણી વગેરે ખાસ કામચો આપવામાં આવ્યા હતા. પણ ચારત એટલી કરવામાં આવી હતી કે ખેતરનો માત્રીક, માત્ર કૌથી મોટો છાંદરો થાય અને તે અવિસફત રાખવું. તેઓએ હા લણેલી હોવા છતાં પંજાબનો સરકેન્ટ ગવર્નર ફરિયાદ કરે છે કે લયાસપુરના સંસ્થાનવાસીઓ હવે એ ચરતથી અસંતુષ્ટ છે. પરિસ્થિતિઓ તથા તેની વડુ સીવાય અંધાર તેથી નારાજ છે. આપને તો કૌ દીકરા વહાલા તેથી નાના છોકરાઓ સાથે તે પંજુ તાકમાં પેનાના સુર મેગવે છે. પણ ક્યારને વસતાર મહેવાની ફરજ પર પંજાબનો હાકિમ હકાએ છે. મીલકતના કટકાયાનાં થતાં અલગથી પુર જમીન સ્વ જ્યાં છતાં તેઓ એ પદ્ધતિને હાનિકારક જોઈ શકતા નથી એ ખેડકારક છે એમાં કોઈક અન્યાય છે, પરંતુ નૈતિક તથા સામાજિક દ્રષ્ટિથી એવ વ્યવસ્થાલાભવાળી છે. મોષકન અવિસફત અમુક હર મુઠી મહેવાથી દેશને લાભ છે. જમીન ધિન્ન ધિન્ન થતાં હીરા વગેરે કીમતી પત્થર પેડે તેની કીમત તથા ઉપયોગીપણું કમતી થઈ જાય છે, અને વ્યવસ્થા થતી નથી. રાજ્યના છોકરાઓ રાજના ભાગ સાદ લેતે તો પ્રથમમાં તેવા સંસ્કાર પડે તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

સ્ત્રીની સ્થિતિ તથા ઉન્નતિ સંબંધી કેટલાક સમાચાર (સરીક).

ચીનમાં સ્ત્રી સરકેનેટો !—હર મેગહી તા. ૧૩ માર્ચના તારમાં ખબર આપે છે કે ચીનના નાનકાળા નવા પાંચાન્ટમાં ચીનકા અસમાસદો જાઓન સ. સદે સુદવાના સંબંધમાં મન આપવાના હતાં જાજતમ જાજતમ ન આપના હતાં આસપુર યદન ચીન.

ની એમેઝોનની એક ટાળીએ, પશ્ચિમની ભગિનીઓનું અનુકરણ કરીને રાજસભા ઉપર હુમલો કરી, બારીઓ ભાંગી નાંખી, પહેરેગીરને ઘાયલ કરી, અને સભાસભાને એવા અમકાળના કે તેઓને સ્વસ્થતા સાર લક્ષર યોગ્યતા પડ્યું અને સાથે સ્ત્રીને મતનો અધિકાર આપવાના વિષય ઉપર પ્રીતી ચર્ચા કરવાની જરૂર પાડી! ચીના સ્ત્રીઓમાં કેટલીક ધણી સુધરેલી અને પશ્ચિમની યુનીવર્સિટીઓમાં ડેખવાયતી છે. રાજ વિપ્લવને પરિણામે જેમ પુરુષો લાંબી ચોટલીને તિલાંજલી આપવા લાગ્યા તેમ સ્ત્રીઓ પણ ખાનદાન દેખાવા અત્યાર સુધી પણ બાંધવા રાખતી તે બાંધવાનું તેઓએ છોડી દીધું છે! અત્યાર સુધી તો તેઓ મહા હીન અને બ્રહ્મ અવસ્થામાં હતી! ઘરમાં એકરાની મા યતાં પહેલાં તેનું માનન નહોતું. તેને કેદી સત્તા નથી. કન્યા તરીકે પિતાની, સ્ત્રી તરીકે પતિની અને માતા તરીકે પુત્રની આજ્ઞાને વશ વર્તવું એ સ્ત્રીનો આર્થાવર્ત પેઠે પરમ ધર્મ મનાતો. ચીનના મનુ કોન્ટ્રીપસનું તે તેમનું પ્રખ્યાત સૂત્ર છે અને કોન્ટ્રીપસે તે મનુમાંથીજ દલાજ લીધું હશે, કારણ શબ્દો અને વિચાર એકજ છે. સ્ત્રી સ્વાન્તંત્ર્ય નાહિતિ (સ્ત્રી સ્વતંત્રતા યોગ્ય નથી) એમ મનુ કહે છે. માત્ર આર્થાવર્ત સ્વતંત્રતાનો અર્થ એકતરી નં. રાખવી એવા ઉદાર કાષી ત્યારે ચીનાઓએ તેને પરવશ તથા સત્તાહીન રાખવી એવા કાષી, એજ ભેદ થયો. હવે મામલો બદલાઈ ગયો છે. ઘણો વખત થઈ ડેખવાયતી ચીના સ્ત્રીઓ અનેક દૈનિક ચીનાઈ પત્રોનાં તંત્રીનું કામ કરે છે. જો કે તેવી સ્ત્રીની સંખ્યા અલ્પ છે, પણ તેમની સત્તા, વગ અને પ્રભાવ ધણો છે. રૂર ને સ્ત્રીઓને ' એમેઝોન ' કહે છે તેમ શું અર્થ કરવો? આફ્રીકાનું ડેલોમી રાજ્ય ફ્રેન્ચના રક્ષણ હેઠળ આવવા પૂર્વે ત્યાં આફ્રીકન સ્ત્રીઓની પમટણો હતી, અને સારી રીતે તરવારના પટા ફેરવી શકે તે સાર તેઓ જમણાં રતન કપારી નાંખી (હવે તેવી પલટણ નથી) તેવી સ્ત્રીઓનો વર્ગ ચીનમાં ઉભો થયો છે એવો સાર, શું, રૂરના કયન પરથી કહવો? પ્રાચીનકાળમાં ગ્રીસમાં પણ લડાયક અને રાજકર્તી સ્ત્રીઓ એમેઝોન કહેવાતી અને સ્પીરના આદિ પ્રાચીન નગરો તેમણેજ વસાવ્યાં તથા છતાં હતી તેનું તો ચીનમાં નહીં હોય? કેવળ સ્ત્રીઓ રાજ્ય કરવાને અને મેદાનમાં લડાઈ કરવાના દલાય તો ગણાજ છે. બાકુ તો બારી બારણાજ તેઓ હવે ભાંગી શકશે. આ તાજન પણ વિવિધ સમાચાર જગતના સંસારના સ્ત-સામાં ધર્તિકંપના પ્રવાહનો વેગ કેવો વિસ્તીર્ણ તેમજ જમરંદસ્ત છે તે યોગ્ય રીતે સૂચવે છે. બ્યારે પશ્ચિમમાં ટર્કીશ સ્ત્રીઓ પર્દામાંથી નીકળે અને પૂર્વમાં ચીના સ્ત્રીઓ પગના પાટા છોડી રાજસભાસભા સુંટવા માંડણી કરે, ત્યારે સ્ત્રી જાતિ હવે, પહેલાં જેવી અપૂર્ણાંક ગણાતી તેવી ગણાઈ શકશે નહીં! પૂર્ણાંકરૂપ પોતાને અત્યાર સુધી સમજતા આવેલા પુરુષો ગમે તે દલા તેથી ક્રોધાવમાન થાય પણ આ નવા વટાગીયાને તેમણે કાંઈક તો નંગન કરવુંજ પડશે!

સ્વ. સ્વામિની નિવેદિતાનું સ્મારક—સ્થાપનાના સંબંધમાં વિચાર કરવા કલકત્તામાં શનિવાર તા. ૨૩ મી માર્ચે કલકત્તાના ટાઉન હોલમાં સુરોપીવનો તેમજ હાંદીઓની એક સભા શેરીફના આમંત્રણથી મળી હતી. મેસર્સ ગોખલે, સુરેન્દ્રનાથ, રાસબીકારી ઘોશ, ભૂપેન્દ્રનાથ, બાસુ જેવા પ્રખ્યાત નેત્રોએ સભામાં ભાવના આપ્યાં અને તેઓ પ્રમાણે રૂ. ૫૬ ગણાઈ શકે, તેમજ તેમની દાગરી સ્વામિનીને માટે આર્થાવર્તમાં કેટલું અગાધારણ માન હતું તે પણ જાણી શકાય. લેડી મીટીંગ દરમિયાન એક પત્ર પણ સભામાં મી. બાસુએ

માંથી હતો, જેમાં આગલા વોઇસરોયની એ-ભણી પત્નીએ જણાવ્યું હતું કે “ સ્વામિનીના દેહાંતથી જગત્ની દરિદ્રતા વધી છે.” તે અસુખિત નથી. સજામાં તેણે હિંદુસ્ત્રીઓને કેળવવા ક્ષમતામાં સ્થાપેલી કન્યાશાળા સમારક તરીકે આજુ રાખવા ઠરાવ કીધો હતો. પણ ફક્ત તે સજામાં ૩. ૩ હજારરૂબ થયું હતું. એ સંતોષકારક નથી. એવી મહાન સ્ત્રીના સમારક માટે તેમજ શાસ્ત્રના કામ માટે તો એક લાખનું ફક્ત પચુ વિશેષ નથી. પ્રારંભ જોકે સંતોષકારક નથી તો પણ એક વખત તો જગત્ત્રીઓ જગત્તમાં ઉડેલા દાસ નાંખશે એવી આશા છે. તે કેવલ પરમાર્થ નથી. તે સ્વાર્થ પચુ છે. અન્ય પ્રતિભાએ પચુ આ સમારક ફક્ત સહાયતા આપવી જોઈએ.

ધાંચી સારથે શ્રાદ્ધહી, અર્થાત્ ચાંડાલ લગ્ન—અમદાવાદના સમજાવના મી. સરેવાની ઇર્ષ્ટમાં કાશીનાથ નામની બ્રાહ્મણીએ પોતાના પુત્રનંદનના પતિ મનસુખ રાયચંદ ઉપર બરણ-પોષાણુર્થે રૂ. ૫૦૦૦ નો દાવો માંગ્યો હતો. ગી. સંઘએ ઉપરોક્ત સ્ત્રી પુરુષનાં લગ્ન. હિન્દુ ધર્મના કાયદાનુસાર નથી એમ જણાવી દાવો કાઢી નાંખ્યો હતો. બાઈએ હાથકાટમાં અધીજ દરતાં ન્યાયમૂર્તિઓ સર ના. ગ. ચંદાવરકર અને ગી. બેરોતર સન્મુખ ચાલતી હતી તે દરમ્યાન પ્રતિવાદી મનસુખ રાયચંદ પરતોડક થયો હતો, જેથી તેના પુત્ર જમનાદાસને પ્રતિવાદી તરીકે નાંધવામાં આવ્યો હતો. આ લગ્નનું જવાંત વિચિત્ર છે. કાશીનાથ જ્ઞાણ વર્ષની વયે વિધવા થઈ હતી અને પચાસ વર્ષ પૂર્વે, રાજનિમાંકે દિવસમાં પચુ તેને કાંધ યોગ્ય લાયકો ન. જડ્યો કે ગમે તે કારણથી તેના દાવમાં મૂલ પ્રતિવાદી આવ્યા, જે ધાંચી હતો. તે ઇંગ્લેંડના રાજા આદેશા હેન્રી જેવો હતો ! ધાંચીને તો આનંદોત્સવ થઈ પડ્યો. અનેક વર્ષ બીચારી બ્રાહ્મણીનાં પાપનનો ઉપગ્રામ કરીને શુદ્ધ થયા આવી એટલે તેનો ત્યાગ કર્યો, અને તે પચુ તેનાથી તે બાઈને એક બે નહીં પણ આઠ સંતાનો થયા પછી. આ કુટુંબના છતાં, હિંદુ કાયદાની બારીકબારી ખૂબીને લીધે ધાંચીની મીત્રકન, સ્ત્રીના નિર્વાહના કારથી મુશ્કેલ થઈ છે. આવું લગ્ન થયું હોય તો પચુ તેમની વર્ણુ છુદી હોવાથી, તે લગ્ન હિંદુ કાયદા વિરુદ્ધ જગજેએ જણાવ્યું, તેથી તે માત્ર વ્યભિચાર થયો. એટલુંજ નહીં પચુ બ્રાહ્મણી સાથે શુદ્ધવર્ણીનું લગ્ન નો સંબંધજ કેમ ? એ તો ‘ ચાંડાલ ’ નામી લગ્ન થયું. જગત્તને એ હજાર કરતાં ખેદ તો અનિશ્ચય થયો હશે પણ મનોઘટિત કાયદાથી નહીં પચુ હિંદુ કાયદાથી તેણે અપાપા હતા તેથી તેમને દાવો કાઢી નાંખવો પડ્યો હતો. આવાં લગ્ન ગમે તેવાં ગેર કાયદેસર હોય તો પચુ શુદ્ધ ન્યાય-મંડલાટી-પ્રમાણે સ્ત્રી રહેતે રહેતે જુદા થાય અને સંતતિવતી થાય તો પછી તે લગ્ન મૂળ પ્રારંભમાં ગમે તેવાં કાયદા વિરુદ્ધ હોય, કે અપવિત્ર હોય તો પચુ કાયદાપૂર્વક અને પવિત્રજ ગણવાં જોઈએ. તેને અપવિત્ર હોય તો તેની શિક્ષા પુરૂષને થવી જોઈએ, નહીં કે તેના પ્રાસનાં રક્તનાર નિરાધાર અજગરને ! ધાંચે દિવસે લગ્નપણા દેશની નવી પરદેશી સરકાર પણ “ એરેન્જીસડ બાઈલો ” (કાયદા પ્રમાણે સ્થાપવામાં આવેલી) કહેવાય છે, દ્વીપાકીની નવી ઇટેલીયન સરકારને પણ તેમ ગણવાને મુદોપીયન રાજ્યોએ સ્વીકાર્યું છે તો આ તો પરસ્પર રાષ્ટ્ર પ્રુથીથી કહેવાં લગ્ન સંબંધને અનેક વર્ષનાં નીતિપૂર્વક સંબંધ તથા પ્રજેત્વપતિ પછી કાયદેસર ન હરાવવા દેવાં તથા સ્ત્રી પુત્રને એ બંદાને રક્ષાવાી દેવાં એ કાયદો નથી. હિંદુ કાયદામાં અને ખ્રીષ્ટ કાયદાના અર્થમાં મુધારો થવાની દેખીતી જરૂર છે.

જ્ઞાણ વર્ષની અંદરની બાજકીઓને બદમાશોથી રક્ષણ આપવા કાયદાનો ખર્ચ—પડી ધારાસભાની ચાલુ બેઠકમાં આજુવાની અમર નાગપુરના એ. મી. (હવે ખતમ થયેલી) એમ. બી. દાદાજીએ આવી હતી. તેના ખર્ચે સંસ્કાર સ્વીકારો રાકશે કે કેમ અને સ્વીકારી શકે

તો કેટલે અંશે તેની તપાસ વડી સરકારનું કાર્ય બાંધી કરે છે. મુખ્ય સરકારે તો પુણ્યની નિરાધાર પાલક રક્ષક સલામત સેફ્ટરી ડૉ. હેરફડ મેનની તેનું રક્ષણ આપવાની અરજ એ કારણસર નકારી છે કે “તે વયની અંદરની છોકરીઓને રાખવાના થશે તાન આખરદાર વર્ગોમાં ચાલે છે.” ! આખરદાર વર્ગોમાં એ રીવાજ હોય તો તે આખરદાર ગણ્યો બહુ સુરક્ષિત છે. અતીતિમાન પુરુષો નાની વયની કન્યાઓનું કૌભારત્વ અને કુવાની લૂંટીને, પ્રજા ઉત્પન્ન કરી તેમને બાળ કરી, સ્ત્રી તેમજ સંતતીના ત્યાગ કરે છે, એથી વેસ્થાપણને જ ઉત્તેજન મળે છે અને કન્યાઓ પ્રજા પંથુ એ વય મુધીમાં જ યત્ન છે. તે પહેલાં જો આમાંથી કંઈ લાગી જાય તો પછી બીજી રહેતી નથી તે જોતાં આવી વસ્તુ બીજા આવશ્યક અને આવકારણ્ય છે. અને તેને સરકાર પોતે ટેકા આપશે એવી આશા છે. દીકરીમાં મળે ત્યારે જોઈશું.

એક પ્રાચીન જૈન પુસ્તક અને વિધવા વિવાહ—સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાગ્યશરને જૈન ધર્મનું અગ્રણી સદીમાં લખેલું એક પુસ્તક હાય આમું છે. એ પુસ્તક હસ્ત લિખિત છે, અને તેમાં લખ્યું છે કે:—એક બ્રાહ્મણ ધનારમમાં પિતાધ્યવન કરતો હતો. તેની વય ૩૫ વર્ષની હતી. તે પોતાને ગામ પાછો જ્યો: ધનહીન હોવાથી તે કુમારિકા પરણી શક્યા નહિ. તે એક જૈન પંડિત પાસે ગયો. તેણે તેને સલાહ આપી કે વિધવા વિવાહ કર. એ સાંઝળી તે કંઈક વિચારમાં પડ્યો. તે પરથી તે જૈન પંડિતે તેને પારાસર સ્મૃતિનું નીચે પ્રમાણેનું અગાળ્ય આપ્યું:—

પ્રત્યૈ પ્રઘાજિતે વલ્લેષે પ્રનષ્ટે પતિતે મૃતે ।

પંચત્સ્વાપત્સુ મારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥

આ પરથી જણાશે કે ૧૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે પણ પરાસર પ્રાપ્તિના એ સ્ત્રીકના અર્થે વિદ્વાનો વિધવા વિવાહની તરફેણમાં કરતા હતા. ૧૧ મી સદીના પુસ્તકમાં પણ પત્તો નહીં કિંતુ પ્રત્યૈ શબ્દ છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, વેશવાસ થયલા પતિનો જુના વિચારવાળાઓ જે જન્મશરતી અર્થે કાઢે છે તે નહીં કિંતુ લગ્ન કરનાર પતિનોજ અર્થ થાય છે. આતો જુના વિચારવાળા શાસ્ત્રીને જવાબ મળે. પરંતુ વિધવા સાથે લગ્ન કરનારને એ સ્ત્રીકનું કામજ શું છે ?

દૈનિકપત્રમાં સ્ત્રીવારાજ—સ્ત્રીવારાજ કોઇ હવે મોરબી નાટક કંપનીનીજ રંગભૂમી ઉપર માત્ર નાટક તરીકે નથી. તે અમેરીકામાં તો અનુભવસિદ્ધ વસ્તુ છે ! અમેરીકાના પીટ્સ બર્ગ નગરમાં ગઇ તા. ૨૯ મી ફેબ્રુઆરીના દિવસ સ્ત્રીકની લડતમાં ઐતિહાસિક હતો. તે દિને ત્યાંનું અગ્ર દૈનિક (સાપ્તાહિક) પત્ર ‘સન’ (Sun) સ્ત્રીમતની હીમાયતી, સ્ત્રીઓએ, સ્ત્રી જાતિ પણ શું પરાક્રમ કરી શકે છે તે જગત સમક્ષ સિદ્ધ કરવાં પોતાને સ્વાધીન લીધું છે. તે પત્ર અહીંના જ્યાં દૈનિક નથી. રોજ એકવાર નહીં પણ ચાર વાર બેપારથી સાંજ મુધીમાં નીકળે છે ! મોટી આગ વગેરે અસાધારણ બનાવ વખતે તો દર પાંચ પાંચ મીનિટ નીકળે છે ! આમ ચાલે ને જાયું પણ ચાલે ! આ ‘સન’ પત્ર પણ ચાર વાર નીકળે છે. અહીંના કેટલાંક પ્રજાના અધિપતિ, સાથે, સર્વ લેખક, કલાકાર છે. છે, ત્યારે આ પત્રનાં તો કેવલ અધિપતિઓજ ૧૩ છે. એ ‘સન’ ઉપર પત્રની સપ્તમી અધિપતિશીયા (કે અધિપતિઓ?) સ્ત્રીજ છે; તેમજા રીપોર્ટર પણ એજ જાતિની છે. પેપર ઉત્તમ રીતે ચાલે છે. લંડનમાં જોયેલા સલામતી નીકળી છે જે તરફથી જુના જુના પાછો રંગ ભૂમી ઉપર વગાડ્યોમાં આવે છે. તોમાં પ્રમાણ ૧૪ મજા પણ સપ્તમી સ્ત્રીઓજ : કો આ દેશમાં તો ૬૧૯ ૩૧૫ કળાસર :

સીઓ છે. દરજી, મોથી, 'ને રાધનારમાં' પંચુ પુરવો બાગ છે. માત્ર હાથે દળવામાં તેમનો હાથ નથી. આથી કાંઈ નહીં તો આપણી સોસાયટી સાથે, અને ઝગડા વિનાની રહી છે.

સી જાતિના ઉદ્યોગ તથા ઉન્નતિનું પ્રદર્શન-જર્મનીના પાષતપ્ત બર્જિનમાં જર્મન મહારાણીના આશ્રય હેઠળ ભરવામાં આવનાર છે. એ પ્રદર્શનમાં બાતુ મ્યુઝિશીઓનાતું બેંડ મ્યુઝિક રજુ કરશે અને તેમાં બાતુઓએ તૈયાર-કરેલું કંપોઝીશન રજુ કરવામાં આવશે. બાતુ-ઓનેજ હાથે લખાવમાં પુસ્તકોની એક લાઇબ્રેરી ખોલવામાં આવશે. બાતુઓનાજ હાથનાં પેઇન્ટિંગથી એકઝીબીશન હોલ શરૂઆતમાં આવશે, તેમજ બાતુ-આર્ટિસ્ટોનેજ હાથનાં કાન-રાખમાં પુલર્સ બતાવવામાં આવશે. બાતુઓએ લગાવનાં મેદાનમાં દર્શાવેલી બહાદુરીનું બાતુ પથ વિશે મારફતેજ દર્શાવવામાં આવશે, અનેક ધખાઓમાં સીઓએ પુરવો સાથે હરીશાહ કરી ને-ઓની 'મોનોપોલી' તોડી છે, તે સથળે તેઓ આક્રમ અને દલીલા સહિત રજુ કરશે. પ્રદર્શનમાં અનેક ટુનર, વ્યાપાર, કાયમ, દવાઓ, પેપર બાતુ, દેવડ, પોલીટીકસ, નાટ્યપણા, નાટ્ય પ્રયોગો, મેનેજમેન્ટ દર્શાવે ચાખાઓમાં બાતુઓએ કેવો ભાગ ભજવ્યો છે તે દર્શાવવામાં આવશે. પ્રદર્શન ખુબી પડી 'નેચનલ કોન્ગ્રેસ ઓફ જર્મન વિમેન'ની બેઠક 'ભરવામાં આવશે, જેમાં બાતુઓને લગતા અગત્યના સવારો ઉપર તકરાર ચલાવવામાં આવશે, અહીં તો હજી ચક્કીનોજ દડો તેમની પાસે મેટે ભાગે પકડાવી રાખ્યો છે!

માફ કરો છીછીનન!-કાંક લેવે-કુરડીની બાપડી ક્રાંસીસે એવેલ ન્યુજર્સોની કાર્ટમાં ફાઈ કીધી કે ક્રિકે મારી પીક. ખંખેરી! જતલે પુછતાં અરોપીએ કબૂલ દીધું કે તેમ તે-નાથી થક ગયું હતું જે માટે તે દિશગીર હતો. આથી જતલ સતોપ પામ્યો નહીં તથા આપ્તા કીધી કે તેણે ધણીઆણી આગળ ધુંટણ મરડી હામા કરવી. આ મુજબ તેણે કીધું એટલે જતલે દુરમાન આપ્યું કે તેણેને બર દરવારમાં ચુખી લેતી!! લેવે-કુરડીએ કાર્ટના રથજા ધુને એવે સાદે ક્રાંસીકને ચુખી લીધી એટલે તેનો ત્યાંથી છુટકો થયો. અમેરિકામાં કાકોના ન્યાય જાણા ચાપ છે.

છુટાછેડાનું કારણ-કેન્સાસ સીટીની રહેવાસજી મીસીસ ૬૦ ન્યુટને એવું જણાવી છુટાછેડા માંગ્યા છે કે તે સત્તર વર્ષ ઉપર લીવરપુત્રમાં પરણી હતી. પરંતુ ધણીજીએ હજી સુધી તેને માટે નવીન પોષાક સીગરબા નથી. હાથે જાઈ, છું કેવી બદનસોબ! પોષાક વિ-નાતું જીવતરજ બન્યું; ધણીને શું આગ લગાડે?

પ્રથમ સી ન્યાયાધીશ-મિસીસ મેગલ વેન ડાઇક બેસ જે ફેલીગટન કેન્ડુકીની રહેવારી છે તેને કુનાછેડેડેડસની કમીલનર દાખલ નિમવામાં આવી છે. આ આકામાં તે અધિક મુકદ્દમામાં ન્યાયાધીશ તરીકે વિરજે છે. અને સી જતલ તરીકે તે પ્રથમ છે. સીન્સી-ન્નાટીની ફેરજ બીહીંગમાં તેની કાર્ટ છે, જ્યાં દરરોજ જવા પૂર્વે પોતાનાં બે બાગડોને તે બેઠે ધાંધ તૈયાર કરી નિચાળે મોકલે છે.

ધન્ય છે માતા-સેંટ લુઇસ મિસીસ 'ફડ વોલ્ફહોર્ટે' ત્રેવીશમાં ફરજીને હાલ જન્મ દીધું છે. તેનાં બાવીશ બેકરોં હજી હયાત છે અને સાથેજ રહે છે. આ ત્રેવીશમા બાગક વિશે તેને પુછતાં તે બોલી કે જેમ બેકરોં વધે તેમ મારું લાગ્ય પથુ ઉદય પામશે. પારસીઓ આ વાંચો જરા વિચાર કરશે! (હાલમાંજ બંધ પડેલા સુતતાના રમુજ આકાટીક પત્ર અપરજાપાત-માંથી આ ઉપરના ચાર પેરા લીધા છે. તે તે યવના છેલ્લા પત્રમાં અમેરીકાયા તેના માતાક માં. અને તેના અધિપતિ, મીસીસ રીનરા ધર્મીવાનીજ 'મીસીસ આર્લીસ' તરીકે લખી મોકલ્યા હતા.)

દાન પ્રવાહનો ગયા માસમાં ચાલુ રહેલો ધોધ.

ગયા માર્ચ માસના અંકમાં હમે તેની પૂર્વના એ માસમાં આ કાલમાં અગાડી કદાપિ ન થયેલું એટલું દાન શિદ્ધાંત આદિ પરાપકારના કામ માટે અપૂર્ણ તે માટે આનંદ પ્રમટ હશે હતો અને તે દાનની કેટલીક વીચિત્ર ક્રમપૂર્વક આપી હતી. એ દાન પ્રવાહ ગયા માસમાં પણ ચાલુ રહ્યો છે એ થોડા આનંદની વાત નથી. દુષ્કાલ સાર; તથા પાસી જનરથ હોરેપીટલે સાર થયેલાં દાનો ઉપરાંત ખીજાં મુખ્ય દાનો ગયા માસમાં નીચે પ્રમાણે થયાં છે:—

એક સુસાલમાને કેળવણી સારૂ કરેલું “ભરી ભીખારી” નું દાન—નાવાસ બહત ન્યાર પોતાના ગેસ્તામી મહારાજને પોતાનું સર્વસ્વ, તજાઈ, ગોદમાં સુધારે દાનમાં આપી કે તેને મેષ્ટુએ “ભરી ભીખારી” કહે છે. તેવા પ્રકારનું દાન ભરીસાવના મેહેમેદન નબીરાર એમદેખર દાદા મદમદ હરમાયક અને હાકમાં કીધું છે. ગઈ તા. ૨૭ એ કસકતામાં ગોત ઈંચા ચોરનેમ હીંગનું, કોન્ડરન્સ, હાકના નવાય સહીમુસ્લામાનનાં પ્રમુખપણુ હેજા મરુનું હતું, તેમાં પ્રમુખપદેથી નવાય બહાદુરે એ દાનના સમાચાર આપતાં સમા વાનખી રીતે લખિત થઈ ગઈ હતી. દાતાએ પોતાની સંખ્યા નબીર મેહેમેદન કેળવણી સારૂ આપી છે, જેની આવક દર વરસે રૂ. ૩૫,૦૦૦ની બહુકની મળશે. આ માટે સખાએ તેમના દાર્દિક મંચવંદ માન્યો હતો. સુસાલમાનોથી હાંકિયા રૂ. ૪૦૦ ?

અમેરીકામાં ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે છ નવી શિષ્યવૃત્તિઓ—પં.ભંબની હાલ શીખ સરદાર કુવાપાસણે સ્થાપી છે, અને એ નજીબે વિરોધ આનંદ થાય છે કે-કયાઓ મટિ પાલુ તે ખુલ્લી છે. ૧૯૧૨ ના જોગરથી રાઈ થઈ દર સ્કોલર્શીપ એકામાં એકાં કે વર્ષ દર વિદ્યાર્થીને મળશે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં આવેલાં બર્કલે નગરની યુનીવર્સિટીમાંજ શિષ્યોએ અભ્યાસ કરવો પડશે, અને તેમને રૂતિમાં નાહું નહીં, પરંતુ નવાના રશીમ ખર્ચ સીચાય, સર્વે ખર્ચ તેમની વતી કરવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીને ૪૬૯માં સ્થાપેલાં સુર નાનકદેવ વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં રહેવાનું છે. ત્યાં ખીડી કુંવા તથા દારૂ પીવાળી મ નાહ છે (શીખ ધર્મ પ્રમાણે). વિદ્યાર્થીને, M. S., M. L.; M. Sc Ph. D. M. D. એવા ઉચ્ચતમ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરવાની વ્યવસ્થા આશ્રમ પોતાને ખર્ચે કરશે. પાછા ફરનાર પુરૂષ વિદ્યાર્થીને ૩ મ તથા સ્ત્રી વિદ્યાર્થીને ખીજા વર્ગનું સીમરનું બાહુ આપવામાં આવશે. ધનાઢય દેશાંજિમાની હાંકિયા પોતાની સંપત્તિ આશ્રમને સુધારે ઉપયોગ કરી રાકશે નહીં. આવી હેતુમ વ્યવસ્થા મદે-સરદારને અનેક ધન્ય-દૈનિકપત્રમાં લખેલું.

ઉપર માત્ર નાટક તરીકે નથી. તે જા તેમજ વિચાર વ્યાપકતા માસ કરવા અર્થે પાંચ પચાસ બર્ગ નગરમાં ગઈ તા. ૨૯ મી ને ગોઠમવાની ધનાઢયોએ વ્યવસ્થા કરવી નેહંબે ને હાંકુ યુ દિને ત્યાંનું વ્યય દૈનિક (સાપ્તાહિક) હાંકુ ધનાઢયો તેમને અભ્યાસ કરાવવા આજા બંધાયા નથી. જાતિ પણ શું પરાકમ કરી રહે છે કે. રાઈ લાખનું વધુ દાન—આપણું લેહમિય ગર્વનર સર તે પત્ર અહીંના જેવાં દૈનિક નથી. રાજા સાગમ, એ સર શીરોચંદ્રાદ મહેતાએ અમદાવાદની ગુજનીકણ છે ! મોટી આજ વગેરે અસાધારણ લઈ લેવા મટિ તે નીમદારને આપેલી સુનાયકબાદનો આજ ચાલે ને છાણું પણ ચાલે ! આ જાણું હતું કે ને સર ચીતુબાઈએ કોલેજ સરકાર લે તે ટલાક પત્રોના અધિપતિ, સાથે, સર્વ લેખક, સરકાર લઈ રાકતે નહીં. તે હજાર અમદાવાદી નાગરિકે હાલ અધિપતિએજ ૧૩ છે. એ ‘સન’ ઉચ્ચ, પવા રૂ. ૧ લાખ તથા તેની લાંબગેરી સ્થાપવા રૂ. ૧૦ લાખ રૂપિયા કેળવણી આદિ પરાપકારી સર્વોપયોગી હીજા છે; તેમજ સીપોઈરો પણ એજ નાહીં મેરોનેક થવા રાખપણુ સંકયો અને પ્રથમ પામ હોય એજ પામ સાસાહકી નીકળી છે ને તરફથી મેરો પિતા ચુગોરસાલ કોલેજાનાની કોલેજ નેમી તેથી છે. તેમાં સમાઈવાક ૧૪ મરુ પાલુ કાપળી છે.

૨૧. બા. લાલચંદ. રમારક-દયાનંદ એચ્છે વૈદિક કોલેજ (લાહોર) ના પ્રાણ સમાન, તેની મેનેજીંગ કમીટીના પ્રમુખ, લાહોરની ચીફ કોલેજના વંચીવ તથા કામ ચલાકે વગેરે સાથે બોહાદુર લાલા લાલચંદના રમારક તરીકે, તે કમીટીએ રૂ. ૨૫૦૦૦૦૦ ફંડ કરીને, તેના નામની એક લાયબ્રેરી કોલેજ સાથે જોડવાનો કાર્ય કર્યો છે. રૂ. ૫૦૦૦ બચાઈ ગયા છે. આ પુસ્તકાલયમાં સંસ્કૃત તથા હિંદી અને દંતિહાસના પુસ્તકોનો ખાસ સંગ્રહ કરવામાં આવશે.

લેડી-રોયલ્ટર પી. એન કૃષ્ણમુર્તિ—મહીસુરના રવ. દીવાન સર પી. એન. કૃષ્ણમુર્તિને પેન્શન તરીકે રૂ. ૫૦૦ ના સરકારે આપવા માંગ્યા હતા. તેમણે રૂ. ૧૦૦૦ નો દાવો કીધો હતો. સરકારે તે દાવો સ્વીકાર્યો નહોતો. તેથી અધ્યાપતિસ્થાનના મરુમ અમીર અમરુદ રહેમાને કમીટીના સરકાર પાસેથી ૧૮ લાખનું સહાયચાલુ ન લેતાં તે ચૂકવા દીધું હતું તેમ સર કૃષ્ણમુર્તિએ રીસમાં ચોક્કસ પંડેર પેન્શન લીધું નહોતું. હાલ રકમ વધીને રૂ. ૩૫૦૦૦ થઈ હતી જે તેની વિધવા રોયલ્ટરને મળ્યો છે. તે રકમ તે બન્ની બાઈએ સંસ્કૃતની પાઠશાળાના કામમાં આપવા નિશ્ચય કીધો છે. ધન્ય છે આવી વિધવા માતાઓને. બાલકમાં આવીજ પળે આંતો આર્થિક નિવહતીનાં દુખના દાખંડા આપ્યા છે. પરંતુ પંદરમી પણ ધન્ય નથી, તે નીચલા દ્રષ્ટાંતથી વિદિત થાય છે.

સર જેકબ સામુનું રૂ. ૩ લાખનું દાન—ગરારી મહારાજ જેન અને મહારાણી મેરીનાં શુભાવમનના થોડા ધોરણ સ્મરકુરુધન તરીકે પાંચના બંદર પછી ખુશી નખીને ઉપર આરસપડાણનો એક પ્રચંડ દરવાજો રૂ. ૮ લાખને ખર્ચે બાંધવાનો સરકારે કાર્ય કીધો છે. તેના ફંડમાં સર જેકબ સામુને રૂ. ૩ લાખ આપ્યા છે.

આર્યે મુખી હાંદુસ્તાનની રકા કરી છે. યુરોપનું એક જ ઉદાહરણ આપીયું. તેનો એક જ આંકડો આપણા સરવાળા કરતાં મોટો છે.

બાદા બ્રહ્મચારી ઉમરાવે અનાયોને પોતાના પુત્રો માન્યા—૧૭ વર્ષની ઉમરે, માર્ચના પ્રારંભમાં મરણ પામ્યા હતા. ઉમરાવ લોર્ડ વેન્ડસર્થ પંદર લાખ પાઉંડની દોલત મેલાની પાછળ મુખી ગયા છે. તે લીમરક પડ્યો હતો અને જન દરમીયાન લીમરક પડ્યોના સિદ્ધિ તથા લડન સાર મેરી રકમે આપતો. તે બાલ બ્રહ્મચારી હતો. અર્થાત્ તેણે કદિ લગ્ન કીધું નહોતું. પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ એણે ૧૨૫ લાખ પાઉંડ (એક કરોડ ૮૭૫ લાખ રૂપિયા !) એક પ્રચંડ અનાયાલય સ્થાપવા સાર આપવા લીમરક ફરમાવી ગયા છે. જે દેશમાં આવા દયાળુ દાનેશ્વરીઓ હોય તે દેશમાં હારિદ્રધનો નિવાસ અરહાય છે !

ત્યારે હાંદુ વગેરે વ્યક્તિઓએ ઉપર પ્રમત્તે ઉદાર દાન કર્યું છે ત્યારે કેરવાક સ્થિતિમસ્ત વ્યક્તિઓ તથા સમજિઓનાં દાન ના ગયા માસમાં મનેવા. સમાચારની ઉપવા સાથે તુલના કરી, હસણ હોય તો હસો અને રડવું હોય તો રોડો—

સુરત વલ્લિક મહાનન કમીટીની એક સજા—મહાનન રોડ બહુબાઈ દ્વારકાંદાસને ત્યાં મળી હતી, જે પ્રસંગે મહાનન તરફથી કાઢવામાં આવનારી વીરોને લગતી બાબત નીકળતાં મુબહતા એક શુદ્ધરૂપે રૂ. ૨૦ હજારની રકમ આપવાની કરેલી માગણી ઉપરથી તે રકમ ભેગી કરવાની વાત નીકળતાં એવું બહુવચમાં આવ્યું હતું કે તે શુદ્ધરૂપે બહુવચું છે કે, હાલ રૂ. ૮૦૦૦૦ની જે ફંડની સીલક છે અને વીરો કાઢતાં તેનો માસિક ખર્ચ રૂ. ૩૦૦ નો થતો બધ. તેથી રકમની આકર ઉભી કરવાને જે રૂ. ૧ લાખની ચાલુ જોઈએ, તેટલી રકમ ભેગી કરવા પછી એ રકમ તે મુબહિતી શુદ્ધરૂપે તરફથી આપવા બહુવચમાં આવે છે. આથી તેથી રકમ થવાની કંઈ મોઝવણ નથી. ત્યાં મુખી એ બાબત લીમરક રાખવાનું ક્યું હતું. દાન કરવા માગનાર શુદ્ધરૂપે વીરો ખર્ચનું ‘ બજેટ ’ માંગણી કીધા પછી તૈયાર કર્યું !

પંચયુતી ઉપર આવેલા શ્રી મેડીજ મહારાજના દેશસારના હોલમાં શ્રી દેશસારની જે જ. મહારાજ (૧) ગીરાને જ, જે મોંઘી ૫ ઉપરેલા ધર્મનાં કાળે થતાં રાજાં છે. મડક કે તેમનો કાળે જ બાણુ દરબાલ હવેની બાણુબાઈ દરબાણુદ રૂપે રૂપિયા પાંચ હજારની સખાવત કરી હતી. આ રકમનું વ્યાજ દર વર્ષે બાણુના ફંડ પ ને રીપરે બર્ડન બાઈએને ચાલુ રૂ. ૧ મંગવાપવામાં આવશે. (સુખદ સમાચાર.)

કેટલીક અદ્ભુત અને વિચિત્ર કથાઓ.

પોલીસ સંખ્યોની લગાઈની ગોળાંચો ગણી લેવાને મુદોપતું દરેક રાત્રી એટલું આગર છે કે તે સારૂ છુપી ખજાનો મેળવવા તેઓ દર વર્ષે જામુસો રોકી લાખોનો ખર્ચ કરે છે. પરંતુ દેશમાં રાત્રીનાં કીડાઓ, લગાઈ નેકાઓ તથા અચાનક જાંબાઓની બીજર રૂં રચના અને અવરથા છે તે જાણવાને પ્રયત્ન કરતાં પરદેશના ગુપ્ત દૂતો પકડાતાં તેઓને ભારે શિક્ષા થાય છે. રશીયા, ફ્રાંસ, જર્મની અને દેવિડ એક બીજાને ઘેર આવા જામુસ પરાણો આપે છે ! અને તેઓ અમે તેટલી સખતી છતાં, કીડા વગેરે જાંબાઓના છુપા નકશા તથા ચોજનાઓ મેળવવા વારંવાર ફતેહમંદ થાય છે. માણસોને તે સારૂ ભારે લાંચ આપીને ફેડવામાં આવે છે. કોલ્લાના નકશા ગુપ્ત થતાં તથા પરદેશની પરદેશખાતામાં કે લગાઈ આરીસમાં તે જવાને સંશય થતાં દુરમનને તે નકશા નકામા થઈ પડે તે સારૂ તે કોલ્લાની રચના પણ ફેરવવા નવેસરથી હામો પાડેલા ખર્ચ કરવામાં આવે છે ! એ દૂતો દેશોલીઓને લાંચ આપીને, કીડાના નકશા તેમની પાસેથી મેળવવા એવી તો જખરદસ્ત લાલચો આપે છે કે, તે દ્રાહીઓ, બીજાઓને જાણવા વગર આપી શકે તે સારૂ વિચિત્ર સુઝિતઓ વાપરે છે. પરંતુ સાધી વિચિત્ર સુઝિત તો શરૂ થયા માલુમના એક તારમાં આવી દત્તી તે તારમાં જણાવવા પ્રમાણે રશીયાની સીક્રિટ સર્વિસ તરફથી જર્મનીના મદના નકશા મેળવવા જર્મન સેક્રેટરીટ સારવેદરને ફેડવામાં આવે છે. અને નકશો પુરો પાડે તો ગાં લાખ રૂપિય તેને આપવાનું વચન મળ્યું હતું જર્મન અમલદાર તરફે નકશા તેને સ્વાધીન હત્ય, પરંતુ દેખરેખ એટલી સખત હતી કે નકશા હાથે હાથ આપવા કઠિન હતું. આથી તેની વિગાહના કુમારિશની પીઠનો તેણે ઉપયોગ કીધો છું છુપી ગ્રે કોર્ટમાં ચેલાના ખારમાં પડેથી તે ખાત્રી પીડપર તે નકશો પાડે તો પીઠ ભરાઈ જતાં બાહ્ય પીડ રશીયનોને બનાવીને તેને ફેરિ તેઓએ પાડી લીધો. કસર પ્રમાણે પાંચ હજાર પાઉંડ સડી થયા. લાઇ અને બાઈ એ પાઉંડ વડે એવી તો મઝા મારવા લાગ્યા કે, જાણું લક્ષ એમાંય, અને શાં ઉત્પન્ન થયે પીડ પકડાઈ કારણ કે નકશો જુસ્સાપ એવા રંગનો નહોતો. પાપ દ્રુદ્ય, અને હવે તેઓ બન્ને જોલની જાત્રાએ છે ! દેવદોષ, ચાતુર્વ, ખાર, ધનસોમ, ઉગાઉખાને શાખ એ ગુણોની આ કહાણીમાં અગળ મેળવણી થઈ છે. નવજ કથામાં પણ આથી વધારે દોમાંયક અને અદ્ભુત ચિત્ર નહીં ચીતારાયું હેય.

આત્મચાત કરનારાઓની સભા !—પણ રશીયાની રાજધાની મિંટપીટર્સબર્ગમાં દસ્તી મરાવે છે. મુદોપમાં જે વિચિત્રતા અને વિચલણતા ન હોય તે આછી ! છ શટથી ઉચી બાનુઆના વિચિત્ર અંગેજ બાનુઓની સભાની વિચિત્રતા પણ “ ફેડસ આર ડેય ” ની આ સભાની વિચિત્રતા આગળ જાંબી પડી જાય છે. આપખાન એ શેઝદરી અપરાધ હોવાથી તે ગુપ્ત રાખવા મેંબરોની સભા સાંજ પહેલર પછીજ ભરાય છે, તથા સમાસદો છુપા જવાવા આવે છે. આત્મચાત લીમાલત કરનાર પ્રખ્યાત જર્મન શેફમુદ શોપનહોર તથા અન્ય નિરાશાવાદી તત્ત્વવેત્તાઓના નિત્રે સભાનાં હેઠમાં ટાંચા છે. તેના હેલત મરતન ઉપર; તેમનું સુવ “ જેઓ દાખલ થાય તેઓએ આશા ઘાડા દેવા ” એન આકર્ષિત રાને ચાતુર્ય છે. જીવન બન મરણ વચ્ચેનાં આત્મકારિક હર્ષુ ચિત્ર પણ જાણ પર એનારું હતું. જેન દીકરા આરુ વધે મેંમુઝા કરવા

એવો નિયમ હતો. યજ્ઞયાનમાં, પ્રમુખે એક સ્ત્રી સમાસદ જેવો આપવાન કીધો હતો અને માન ધાવ્ય થઈ હતી પણ હજી મરણ પામી નહોતી, તે મરણ પામશે એવી આશા દર્શાવી હતી ! આત્મકથા નથી મુદિતથી દરવાની બાબત ઉપર વારવિવાદ ચાલતાં, જે નવ જગ્યુને આત્મકથાની રીકીટ આપી હતી તેઓમાં શંકો વગેરે સાધારણ સર્જનથી આત્મકથાન ન કરવાના કસમ લઈ ચુકનારાં માંનાં હતાં. અસાધારણ નીતિ રીતે આત્મકથાન કરવાના હેતુ એ હતો કે તેથી પ્રજા આશ્ચર્ય અને સજાના સમસાદ વધે! એવી પણ કલ્પના કરવામાં હતી કે એક પ્રખ્યાત ફેરનેગલ દેહલમાં સમાસદોએ ખાતું સેવું અને અતિ મેર પીને તરત સામટા મરણ કે જેથી ઘડેર દિનમુક થઈ જાય અને આત્મકથા પ્રત્યક્ષ થઈ પડે ! દીવાન.ઓમાં પણ અમુક દલગ્ન કદાપણ ખુબ હોય છે.

૬૫૬ પિતા આદિત્ય મરણ નિપજાવવાનો 'ધાર્મિક' રીવાજ!—અમેરીકાના મૂળ વતની 'રેડ ક્રોસીયન' આમરોસ નામે ઓગળાતી જનમાં પ્રવેશ છે! એમ તેઓમાં ફરી શરીને સારી દોસ્તી બાંધવાને અત્યંત છટેલીન મુસાફર ક્વૉર્ટ નીએમેશ કરે છે. અને આમ દરવાનો હેતુ, ધર્મનીયન, અર્થાત્ કુર્બાનોનો નાશ કરવાના કુદરતના કાર્યને શોધિયા નિપજાને અનુસરીને છે. દાખલ તરીકે આમરોસો જાતવાગ્યો કુર્બાલ છોડાંઓ કુદરતી રીતે મરી જાય તે સાર વાદ જોવાને બદલે, કુદરતનો ધીમે કાપો પોતેજ દાખમાં લઈને કુર્બાલ જાળકનો તેમના નાંકડના સંબંધીઓ દ્વારા નાશ કરે છે. ૨૬ પુરૂષ ૭૦ નો થતાં નીચલી િંધા કરવામાં આવે છે:— " જાનના સરકાર તથા તેના કુટુંબનો સમગ્ર તેને બેસાડવામાં આવે છે. તે બધાને નખત કરે છે, પછી તેને વર્ણિત પુત્ર, ખાસ કરણ કરસા દંડ સંદિત પાછળથી આતીને તે દંડને પુમાવીને ઝોસાની બેપરી પર આવે આખાં દંડકારે છે કે નગર પ્રજાંત ધાવ છે. " ખુશી એ છે કે, ૬૫૫ ઓઓલુ તેમ કરવામાં આવતું નથી. " તેનુ તો અકાષિરણ સન્માન કરવામાં આવે છે. રીવાજ થવા પછી શું વસ્તુરિક અને યોગ્ય કરવામાં આવતું નથી ? મૂન પતિ સાથે પત્નીને ઘટવના રીવાજવાળા દેશમાં જવાદ 'એરેન્ડીયન નાઇટ્સ' ના સૌખ્યાં બસાસીની વાતોજ ઉપરોક્ત પાત્રોને કીધેક મળતી આવે છે.

સંજોબમ સારૂ સર લાલચંદ્ર !—પણ મુપુરનો રથનિક દિનિકનો એક નવરો ખજાર પત્રી લખી મોકલે છે કે " હમારા ખુરશિદ નામદાર નવાજ સાહેબને પંદર દિવસ ઉપર સખત સંજોબમ થઈ જવાથી રંગમાં ચાંદ પડી ગયા છે અને કાકો કુશી ગયો છે. તેથી ઓરાક બેરોજર ન લેવાતપણી નગરમાં પગુ જણાય છે. તેથી સવાદ સર મુંજાણો સર લાલચંદ્ર તથા ડે. રીકીને તેજગ્યા દવા. ડે. રીકી પાઠા ઉપક્રી ગયા છે. પણ સર લાલચંદ્ર કાલવાર કરવા રોકાયા છે. વ્હાકાપ કરવાની ખાંડકુત જરૂર નથી એમ બચા કેકરેલો: એકમત છે. " જો એકમત છે તો જરૂર છે એમ કહે કહ્યું ? એ સતેખર અને કાકો કુશી મટે સર લાલચંદ્ર અને ઓપરેશનની જરૂર પડે તો ખાંડ દોરી મટે છે શું ન કહ્યું પડે ! ખજારપત્રી રરકરો પણ કીક છે. તે અતિ લખે છે કે " એ વખતે રોપની લેલગ સારૂ કહ્યું તેમને જલ્દી આરામ કરો એવી સૌ ાઈ પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે. " લેકીને જલ્દી કામજ નહીં ચલતું હોય ! કાકી ખુશામદની પગુ હા લેવી લેકીએ !

રેકીક દરેકનો નરો!—ખમેરીકાના માંડેક નવા એરેન્ડીયન રીકીક દુરુનો નરો ગયે વરે એક કાકા આકાશ ન ન પડેક ! કંઈકા લાક ક. રાકરવના રાકાક એકમત કંઈકા નીન દર વરેક લાક કરાક દલાવ નાં. લાક છે કે કરાક બ નાકે કીક ! ખખરીકીક વરોને

દર વર્ષે જે નફો થાય છે તેટલી આવક પણ હૈદરાબાદ, ત્રાવણકોર, પંડોદરા, અને મેઇસુરની કરોડ ઉપરની આવકવાળાં સાથી મોટાં હોદ્દાનાં દેરાની રાજ્યોને થતી નથી. તાત્પર્ય કે રીટ દરેકના માણી-કો. આપણા નીજમો અને આવકવાડો કરતાં પણ વધારે ધનાઢ્ય છે ! પુરાણનાં પોર્ટુગલ, આદિ સંઘનાં નાનાં રાજ્યો કરતાં પણ દૂરો વધારે આવકવાળાં અને ઓછી ઉપાધિવાળાં છે !

પાંચ માળના ઘરના છાપરા પર ચઢી ગયેલો બળદ !—બેજ શાંતિની મૂર્તિ છે, તે પશુવર્ગમાં મહાત્મા રૂપ ગણાય છે. છતાં કોષના આવેશમાં તે પશુ શું પ્રારંભ કરી શકે છે તેના દ્વારે ઈશ્વરના ઇસ્તીમદનના એક બળદે પુરો પાડ્યો છે. તેને પણ બગ્ગર તરફ રેતે લઈ જતાં તે ભ્રમકથો અને નોકો, અને બીજો જવાબુ ન મળતાં પાંચ માળના એક ઉવાડાં મકાનની સીડી પર અજાણ્ય જેવી રીતે ચડ્યો અને પછી પગથીઆં ઝાળંગી તે છાપરા પર ચઢી ગયો ! તેને જોવા હજારો મનુષ્યોની ઠક જામી. તે કુદી પડશે એ જીકથી નીચેના લોકો ખસી જતા કે રજો ને કચડાઈ જઈ શકે ! ત્યાંના રીપોર્ટરો મંદા સાહસિક હોય છે. બેઝનેસ 'ઇન્ડ્યુ', લેસા એક રીપોર્ટર છાપરા તરફ ગયો. પણ તેની નોટ શુક જોતાજ બેજ એથા ધર્યો કે 'હવે લાઇને બાંધો ! પણ ફોટો પાડવા બેજ ઉભો રહ્યો ! તેને ઉતાર્યો કેવી રીતે ? પોલીસના આદેશોએ આવીને અતિ તેને ગોળીથી વીધી નાંખ્યો. છાપરાના નળીબનો તો પુરો ચઢ ગયો હતો. થોડાં મંત્રાનમાં ધરને માલીક તે સાર બળદના માલીક ઉપર 'ગુસ્સાનીની શરિયા કરવાની વાત આપણે સાંભળીશું'.

કન્યા મેગરી આપવાની આડતા !—આ સુરત શહેરમાં સી. એમ. 'દી. માર્કેટ નામના ગૃહસ્થ તરફથી " માંગલિક કાર્યોદય સંસ્થા " નામની એક મંડળી રથાપવામાં બહારી છે, જેનો મુખ્ય હેતુ એવો જવાવવામાં આવે છે કે બીજા અનુભવી ગૃહસ્થો પધોગેય નાણાંની રકમ ખર્ચે છતાં તેમને આ મેગરી વિનાની જીવણી ગાળવા પડે છે. તેથી મજબૂર મંડળી જોડે ઘટિત બદોખરત કરશે તો તેમને કન્યાઓ મેગરી આપવામાં આંરશે. એમ કહેવા લાકડે ગાંડું બેસી નહિ જાય તે સાંભળતું થટે છે. રાજ્યના વરેલાની શાળા હોય તો સાર !—

અપકૃષ્ટ પાત, હુરત.

એકવીશ છોકરાની લાચરશાહી માતા—તેનમાં ગ્રે મહિને અકાંચ ભાંડિયો સાથે મળવા પામ્યા હતા, પાતાની માતાની વર્ગમાંની ખુશાલીનાં દિને તેઓ જુદે જુદે રથોથી આવ્યા હતા. બે કેનેડામાં ખેતી કરે છે ત્યાંથી, ને કાષ્ટ લરકરી નેકરીમથી આવ્યા હતાં. અજાણ્ય થવા જોડું એ હવું કે, તથા બાંધ્યોને તો માતાએ પરસ્પર ઝોળખ કરાવી ત્યારે તેઓ એક બીજાને પિછાની રાક્યા હતા, કારણ કે નાના ભાઈઓના જન્મ વખતે મોટા ભાઈઓ નોકરી થઈ બહાર ચાલી ગયા, તે હાલમાં ધરે આવી રાક્યા હતા તેઓને કાંઈ ઝોળખ નહિ એવા હેતુથી બધે તથા તરુની સંખ્યામાં તેઓ વડે ચાકતે નાટક જોવા ગયા હતા, પરંતુ તમારાગીનોને એ વાતની બગ્ગર મળતાં તેઓએ તે સંખ્યા બાંધ્યોને લોચા કરાને નેની ખુશાલીમાં ગોળે લલકાર્યો હતા.

વિજ્ઞાન, વિદ્યા અને વિદ્યાખ્યાર સંમંથી ફરલાક સંમાચાર.

મંગળ નિવાસીઓ કેવા છે ?—પેરીસનો ખજેલવિદ્યાનો અભ્યારી મેસ્યે પેરીઅર મંગળના (માસ) નિવાસીઓ કેવા છે તેવું થઈ જુદાં જુદાં અનુમાન અને તર્ક સાધ્યને આધારે

કરે છે. તે કહે છે કે મંગળનું વર્ષ પૃથ્વી કરતાં જમણું છે, અર્થાત્ સૂર્યની આસપાસ ફરતાં મંગળને જમણો સમય લાગે છે. તેથી ત્યાં સરીરની પ્રવૃત્તિવતતા તથા વિકાસ પણ ધીમી અને મોડી થાય છે. ને વનસ્પતિ અને ન્હાના છત્ત-જંતુઓને સુવાસનામાં આવતાં જમણો સમય લાગે છે. મંગળ ગ્રહની ભૂમીનાં વૃક્ષોમાં અતિ અસાધારણ કદના હોવા નોંધ્યે; પુષ્પો સુંદર અને આશ્ચર્યચકિત, અદ્ભુત આકૃતિવાળા પક્ષીઓ સંગીનમાં અધારે મધુર અને નિપુણ, તેમનાં પીંજાં વધારે રંગીન અને સુંદર; પશુઓ પણ પુષ્કળ રંગાડીનાગી ચામડીનાં હોવાં નોંધ્યે. ત્યાંના પ્રાણીઓ મંજુલ ભાંધાવાળા, જોજા વજનવાળા અને તરીત ગતિવાળ હોય છે; અને ત્યાંના રીંછોની શરીરાકૃતિ અહીંના શીકરી કૃતરા સમાન હોય છે. આપણી પૃથ્વીની અત્યુપપ્રકૃતિ અને મંગળ ગ્રહનાં મનુષ્યોની પ્રકૃતિ-સ્વભાવમાં અત્યંત ભિન્નતા છે કારણ કે ત્યાંની અને આપણી વાતાવરણમાં અતિશય ફેર છે. શરતાકર્ષણનું જન. સૂર્યનાં દુરપશ્યને લીધે ત્યાં જોઈ હોવાથી ત્યાંનાં અનુભવો આપણા કરતાં ઉચ્ચમાં અધિક, અને સૂર્યનો પ્રકાશ એટલો હોવાથી દૂકા વાળવાળાં હોય છે. મંગળકરો (માઈનર) આ પૃથ્વીની રેતડીનેત્રીયન જાત સાથે કદાચિત્ સંબંધિત વધુ મગના આપશે. તેઓની ખોપરી અસાધારણ મેટા કદની હોવી નોંધ્યે. ' મોંસ્પેરીયર મંગળના ગ્રહનાં અનુભવોને બૂદી ચામડીના, મંજુલ ને, લાંબા મોના નાક વાળા, બારે વજનવાળા કાનવાળા, મોંટા કદનાં માથાં વાળાં, કઠાવર ઝળી, લાંબા પથ્થ, લાંબા પાનળા અવયવો વાળાં અને લાંબી રેડવાળાં હોય છે ! અને એવાં કાવ્યનિક પણ સંભવિત અનુભવનું ચિત્ર પણ તેણે દોર્યું છે ! કવિઓ કરતાં પણ કેટલાંક ખગોલવેતાઓ તર્કવિતની લીજળીના ઘોડા ઊઠવામાં વધારે કુશલ હોય છે, તેનું આપણુ આ ખગોલવેતા એક ઉદાહરણ છે. પરંતુ આમાં તો સત્યનો એક નાના પણ સંગીન અંશ છે, જ્યારે કવિ તો વારંવાર અધારામાં સૂઈ જતાયે છે !

લુદાં લુદાં પ્રાણીઓનાં વજન—બહિના વજનના પ્રમાણમાં તેનાં મગજનું પ્રમાણ કાંઈક અંશે હોય છે, પરંતુ લુદી લુદી પ્રાણીઓની જાનોનાં સરેરાશ વજનના બીજા જાનોનાં પ્રાણીના મગજની સરેરાશ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, તે તેમના મગજના વજનના નીચલા અંકકદ પરથી જણાયે—દાખીનું મગજ ૧૧.૪૪, આર્કિસ, મક્કરમંજુ ૮.૩૭૮ આર્કિસ, અનુભવનું ૪.૩૪, ઘોડાનું ૧.૧૬; ' ગોરીશ ' જાનના વાંગરનું ૧.૫૦; ઉરાંગ-ઉરાંગ (માંકડાં) નું ૧.૪૧; પેટાનું ૪.૭ અને કૃતરાના મગજનું વજન ફક્ત ૩.૭ આર્કિસ છે. સરીરના પ્રમાણમાં માણસનું મગજ સર્વ પ્રાણીમાં કદમાં મોટું છે. કદ તથા ભુદિ વચ્ચે કાંઈ કારણનો કાંઈક સંબંધ છે તે તો સ્વીકૃત વાત છે.

હીંદના લુદાં લુદાં પ્રાણીમાં કેળવણી સંબંધી સ્થિતિ—હીંદી સરકારી ગેઝટના માણસ અંકમાં હીંદના પ્રાણીમાંની કેળવણી સંબંધી સ્થિતિ દર્શાવનારી વીજનો પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, સરકારી કેળવણી આનાંઓના લાભ લેનારાંઓની કુલ સંખ્યા ૪૦,૩૦,૦૮૪ પુરૂષો અને ૭,૮૩,૧૪૬ ઊંઠરીઓ જેટલી અને ૧૯૧૦-૧૧ નાં વરસમાં હતી અને તે પાછળ ૨,૭,૧૮,૬૮૦,૦૦ જેટલા આપ આપ દતો.

એ વરસમાં અદાસના ધવાકામાં એકલ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૨,૧૫,૭૧૫ હતી. સુબંધ ધવાકામાં ઊંઠરીઓ માટેની કેળવણી આપનારી જાહેર સંસ્થાઓ ૧૧,૨૬૭, પુરૂષો માટે, તથા ૧,૧૨૧, ઊંઠરીઓ માટે અને ૧૯૧૦-૧૧ ના વરસમાં હતી. વિદ્યાર્થીઓની એકલ સંખ્યા ૮,૧૬,૫૩૫ હતી. અને ૧૯૦૧-૦૭ નાં વરસમાં ૭,૧૦,૫૪૭ જેટલી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હતી.

બંગાળમાં કુલે વીવાર્યાઓની સંખ્યા ૧૫,૧૮,૨૩૯ હતી.

સંયુક્ત પ્રાંતોમાં તેજાઓની સંખ્યા ૯૫૪૫ જેટલી હતી. વીવાર્યાઓની કુલે સંખ્યા ૬૪૫૭૮૭ જેટલી હતી.

પંજાબમાં વીવાર્યાઓની કુલે સંખ્યા ૩૪૬૬૪૦ જેટલી હતી.

હીંદમાં સ્ત્રી પુરુષોની કેળવણીનું વ્યૂત્ત વ્યુદ્ધ પ્રાંતોમાં પ્રમાણ દર હજારે નીચે પ્રમાણે છે.—

પ્રાંતોનાં નામ.	પુરુષ વર્ગ.	સ્ત્રી વર્ગ.	પ્રાંતોનાં નામ.	પુરુષ વર્ગ.	સ્ત્રી વર્ગ.
બરમા	૩૭૮	૪૫	આસામ	૬૭	૪
મદ્રાસ	૧૧૯	૯	પંજાબ	૬૪	૩
મુંબઈ	૧૧૬	૯	સંયુક્ત હરિયા	૫૫	૩
બંગાળ	૧૦૪	૫	કાશ્મીર	૩૮	૧

બંગાળીઓ સૌથી ભણેલી પ્રજા છે, એ સામાન્ય વિચાર આ આંકડો બતાવે છે.

બેસક, આ આંકડો બોલે ભાગે પ્રારંભિક શિક્ષણ ગાળેના કામનો છે, અને મગજનો સુધારા માટે તેટલું બીજાનું ખસ નથી તે બાબમાં મોટાને સીધી કેળવણી સાંવૈજનિક છતાં ભાંના વાત.

આ બોલે ધારિત ખૂબ રિપતિ ખતાવી આપે છે.

આંકડે આંકડું બેસી નહિ જાય હુજાર ગીખવવાની લાંબનમાં શાળા—ઈંગ્લેંડ દેશની એક આ.

કાશીના પ્રખ્યાત ડૉ. ગણિશપ્રસાદ ભાર્ગવ કૃત

નમક સુલેમાની.

(SULEMANI SALT.)

માત્રી	ગીરીની	કીમત	રૂ. ૪	તથા	રૂપાત	ખર્ચ	આના	૭૧૨
નાની	"	"	રૂ. ૧	"	"	"	"	૨૦૨

આ નમક સુલેમાની પોતાના અદ્ભુત ગુણોથી આખા ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યું છે. એના સેવનથી વધુ તથા અપાયતલ્ય સર્વ રોગ નાશ પામે છે. ભુખ ઉત્તર થી વધે છે, અને નેટ્રજી આવામાં આવે છે તે ઉત્તમ રીતે જગી થય છે, તેથી દેક પ્રકારથી કુખરોગ નાશ થાય છે. આ નમક સુલેમાની, અંજીર, બદામી, ખાટા અથવા અમીઠા જેવાં ફેલાડાં પે. રના બીજાં દરેકે, સંમરણી, અતિરુદ્ધ, ખાટી, કમળવાન, ભુખ ન લાગવાનું દર્દ બિદાં, કિડની ગુણુ બતાવી આવે છે, ખાંસી, દમ, ગરો અથવા અધિક પીણાન, એ રોગોમાં જરૂર એ નીમક ખાસ શુદ્ધકારક છે.

આ નીમક સુલેમાનીનું ચાલુ સેવન કરવાથી ઓઝોના માસિકતા પણ દર્દ દૂર થઈ જાય છે.

આપે અથવા વીંકુળે જે જગ્યા ઉપર કંચ માર્યો હોય તે ઉપરથી અમલ કરા આ નીમક મસજીદાથી આરામ થય છે.

સુરતીનું તેલ

(કીમત ગીયા ૧ ના આના ૮. રૂપાત ખર્ચ આના ૪)

આ અથવા સર્વે લાગવાથી અને નિરુદ્ધ નાશ કરવા આ તેલ પ્રાચીન કાળથી જરૂર બહી આદામ થય છે. હાથ પ્રજાં સોમા મરોહા ગળ્યામાં દર્દ તેમજ કમળેલી જરૂર લેથી આદામ થય છે. સકવાના રોગોથીને તેથી કાયદો થય છે. અંગ મોચવાન તેમજ દરેક દે કમળ પર પચુ લગાડવાથી તરત રોગને થાય છે. હાલ, ખુશી, વગેરે આમીટીય રોગો પર આ તેલ લગાડવાથી હાલ થાય છે.

મગધનું ટીકણું—મી. નૈનિવાસિંહ ભાર્ગવ
એવરેડ, નીમક સુલેમાનીનું કારખાનું
આગપર—મી. (Benares)

સુવિદ્યમના સહ કુદરતી જ્ઞાનના પ્રચાર માટેજ ખાસ તૈયાર કરાવેલું તથા
પરંતુ લાવે વેચવામાં આવતું

અર્વાચીન શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય વિચાર

નામનું કુદરતના અમલકારના જ્ઞાનમંડાર રૂપ પુસ્તક.

મૂલ અગ્રેજી લેખક-મી. સેમ્યુઅલ લેન્ડ

ભારતીય કર્તા-મી. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, બી. એસ. બી. એસ. સી.

તે વેરાદરા ગ્રેજ ટ્રેનીંગ કોલેજના સાધનના અધ્યાપક.

પ્રમટ કર્તા-શેઠ રણછોડદાસ ભવાન હવરાજ, માલિક ડેનનોડ દુકાનર ગોલ-સેન

આ પુસ્તકની ભાષા ઘણી સાદી, સરસ તથા શુદ્ધ છે. જનતા અગ્રેજ કોળાં વા

છે. ૧. સંખ્યા ૨૫૧; પાકા પૃષ્ઠો સહિત-છતાં ક્રીમીત માત્ર ૮ આના રાખી છે. પૈ

તથા બી. પી. ખર્ચ જુદો.

મગવાવું સ્થળ:-

આર્થ પ્રતિનિધિ સભાના સેક્રેટરી,

દાદગાડી-ગીરગામ એન્ડ રોડ-મુબઇ.

અદીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુણ્યરશ્મિ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તક

(અત્યાર મુખીમાં ૩૦ દાતાઓએ પેલાના નામની ઓરડીઓ બંધાવી છે.)

નવીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટા વધારો

થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ઘણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મુખ્ય

રચણમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ઓરડીઓમાં અનાથ,

અપંગો વિગેરેના ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ઓરડીઓમાં લગભગ પંચસો

રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, તથાથી કોઈ દાતા શુદ્ધ્ય એક વર્ષે રૂ. ૨૫૦) આપશે તો તે શુદ્ધ

રચના નામની એક ઓરડી બાંધી તેના મુખ્યદાર ઉપર આરસપાદાજીની તખ્તી ચોટી તે સખી

દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં આર હજાર રૂપીઆ મુખી ખર્ચ

થાય તેમ છે પરંતુ કોઈ ક્રીમીત રાખી મહત્તમ ત્રણ હજાર રૂપીઆ સામરા દાન આપે તો એ

આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે કૃતાર્થ મહત્ત્વ; આ મકાન આશ્રમમાં ઘણા

આજીવ પડતા સ્થળમાં ધોડાજ સમયમાં બંધાવશે હોવાથી ધનદાસ સત્કર્મો આ ઉત્તમ ત

કરો લાભ લેવા ચુકો નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ નવીઆદ.

હવેતદાન આપનાર સો પાંગક પણ નહીં નીકળે ?

હોન વસેલો !! મજુની ખાતર દવા લાવો અને અનાથોના પાંગક બને. દર માસે રૂ. ૭

આપનાર ધર્મોભાના નામથી ખાંદ વાંચી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૮-૦

આપનાર ધર્મોભાના નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યાદાન આપી સનાથ

નાનીશું. આ પુણ્ય જીમીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા માત્ર સો (૧૦૦) પાંગક પણ

નહિં નીકળે ? જરૂર દવા લાવી રાખો.

મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ નવીઆદ.

અખૂટ

કેવલ આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૨૫ની ૧ નો રૂપિયા ૧.

તદન વતરપત્રની ના જતાવડ દોઢાથી પ્રાંત પછી જાતની ખરેજ
પામતી પ્રકતી નથી.

કુદરતી આદેશી કમતાકતને ધણી સશક્તી થોડા ન દિવસોમાં
સાદતર નોબુદ કરે છે.

અખૂટ કેવલ આપનારું અખૂટ સાધન છે, ફરત સાશ લાવે છે
પાયનશક્તિને સુધારે છે અને સ્મરશક્તિને વધારે છે.

ત્રીસ વર્ષો થયાં વધારે વધારે મળતી ફોદ અને લાખો સહિ
પ્રાંતો અને દીર્ઘતા મળતી રતંગો છે.

વેવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જાગનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાનોની બરબાદ થતી રુદ્ધીને સુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોનાં ગણાં પરિણામનો આગેદુખ
ચિતાર આપી આરોગ્ય અને દિગતિનો ખરો રસ્તો બતાવનાર આ
સુસ્તકની જૂઠી જૂઠી દ્રશ્ય લેખાઓમાં મળી આવે સુખી લગભગ
સાત લાખ નોકરો વહેંચવામાં આવી છે.

જે તે તમારા વાંચવામાં ન આવેલ હોય તે નીચે જણાવેલ
મરનામે આવેલ પત્ર લખી તે મંગાવી લેયો. જેમ તેની કિંમત
તેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વેવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જાગનગર-કાઠિયાવાડ.

“ બાળકને. ”

શોભેરી બાલકી, શોભે, લાગ્ય આજ કપાળે શું ?
 રવચ્છ આકાસો જાગે, રૂંદિ તેજ અપૂર્વ શું ?
 જેવું લખું અરીમ તેજ અને સુકાસ,
 તેવુંજ અંતરે લખું પ્રીત બાલુકાનું.
 આવાકૃતિ અંતરમાં ન બેદ,
 તે શોભે જાગ્યો તુજમાં અપૂર્વ.
 અમિત (વ્યાપને) કાર્યથી યનાં, દ્યોતિતને મન શોધવું,
 શોખીના દશનાકાએ, સર્વ દુઃખ જળી જવું.
 તે હર્ષ હુંમાં સહુ કાલ ના રહે,
 રહેરો ધુમી શાન્ત સરોજને ઉંડે.
 અસાન્ત વારી સધળું જનાવે,
 તેવુંજ દુઃખ મુજ અંતરમાં રહે છે.
 ધ્યાતો સાધીશ્યા કાંઠ, પ્રતિદાગે પુરાય ના,
 કાં. આસમો કાળ, સદૈવ રાખી રાખ ના,
 પતી વેલમાંથી એ, નીરંતર રસ જો વહે,
 પાપ આ જાલ તેથી તો, આરા મુજ સદૈવ રહે.
 નવેલમાં જ્યાં રસ કાંઠ લેઈ,
 શું પોપડો જ નીજમાં નથી તે.
 યનની દોરી જે છે, ને, રમ રહારા વૃદ્ધનું,
 હો રસથી પ્રમે તેને, અધીરમ અમૃતથી.

વ. લ. એકા

તપોવન.

ગાનિ રાનિ સર્વ શયજે સોમ્ય શો બપોળી રાનિ ?
 ખાનડે તરંગેલ, થાપ દિલ આ દરથ અભિરામ વાગી.
 થા ઉભાં આ ખડગ યાને સિખરો ગિરિવરોનાં,
 તેથી ઉભાં ખડક અન્ન અદકાં પરિવરે એમવામાં
 કેદમીર કરતો ગિરિજા પદથી. આ ગિરિ અન્ય કેવો
 થાને સલીલ મધ્યે ઉપે શિર દશે એ લટકતો !
 બંને પ્રવાહ નમ મરગથી જાગે સમાધિરથ શિવ, બોલો,
 આ ! આ પ્રેમે જલ મદીં જગકતો શિવનો એવી ગોલા:
 અન્ન મરગો નથી રજાં વન કરનાં ઘેરાં પવન વારીનાં આ
 સીંધો જાગે નામ કવચેલામી શો બાકી માનવિયાં

મુઠ્ઠા નિમલ મુધામય સલીલ પદ્મવમાં ભર્યું,
 મુરખી સર-જળે ઝાઝ ઝનીચી ઝીમ, લગણું ચણું;
 ઉદજા કુંજ આ નિઃકરમાં છે પુષ્પ વાટિકા મધ્યે,
 લતાઓ લયમયી રહી પદ્મવે શાન્ત મુજે,
 બેઠા વેદ વિચારતા બટુક બહુ પીત વૃક્ષા ધરીને;
 કેા સમાધિ લઇ આવતા મુર કને, કેા આવતા જલ ભરીને.
 કરતાં કલકલ પશિયો ક્ષિતિજમાં લગણું તિરોહિત થયાં;
 નીરવ મદકલ મંભુ રવ એ અનીલ રવમાં ભળી ગયા.
 પશ્ચાત ભંગારેવ તથા બધે પુણ્યેતઃ શાન્તિ છાઇ
 પ્રિયવર એ મુસમયની શું કહું હું રમવા છ ?

હાયરસ તા. ૧૨-૪-૧૨

નમસઃ ?

“ દિવ્ય દ્રષ્ટીયે દુનીયા. ”

(ચોટક.)

નીરખ્યું જમને બહુ લલ્લ કરી, વીકાજ અતિ રહ્યું ભલ્લ કરી,
 ક્ષાદ્ય અનુપમ બાજ રૂપે, પલ્લ સેવનમાં એ લાલ રૂપે.
 છુલ્લ પ્યાર છે શક સહોદરના, એ નીર્મળ નીરછે સાગરનાં;
 પડ રિપુને બાળી ભરમ કરે, એ ભરમની અંગે વિશુન ધરે,
 તથા જાળને માળ અક્ષય ધરે, નીજ રૂપને શોધવા કાજ કરે;
 દિવ્ય અયુનો જો હું વીકાસ કરે, તરી જાઉં ફરી કદીયે ન મરે.

‘ ઉદાસી. ’

“ દુન્યામાં વધી પડેલી સોનાની પેશા-ને લીધેજ મોંઘવારી આળી દુન્યામાં વધી
 પડી છે, એમ ધણા વિદ્વાન્ અર્થશાસ્ત્રીઓનું અનુમાન છે. પચાસ વર્ષ ઉપર દુન્યામાં દર વર્ષે દાન
 ૭ કરોડ આઉંસ સોનું ખાણોમાંથી નીકળતું. દરે ને દર વર્ષે આશરે એકવીસ કરોડ આ-
 ઉંસ જેટલું નીકળે છે. જલ્દીયા સોનું ખોદી કાઢવાની ચપલી પંજોની શોધથી આમ બન્યું
 છે, નહીં કે નવી ખાણો શોધવાથી. માત્ર ઇંગ્લેન્ડની જ નહીં ખાણ શોધાય છે. બીજી ખાણો
 તો ખુલ્લન છે. દુન્યામાં નીપજતાં સોનામાં સોએ ડેઝ ટકા, (ગ્રીન હિરાંન લાગ) કેપસ ટ્રાન્સ-
 વાલમાં થાય છે; યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં બાઈને એથો લાગ; હીન્ડુસ્તાન, ચીન, રશીયા, મેક્સિકો,
 દ. અમેરિકા મળીને ૧૫ ટકા, તથા બાઈના પંદર ટકા જેટલું આસ્ટ્રેલીયા વગેરે ઇતર બ્રીટીશ
 સંસ્થાનોમાં થાય છે.

હીંદુઓ શું ધર્મોધ છે ?

વૈષ્ણવાદિ સાંપ્રદાયિકોની પરધર્મીઓની શુદ્ધિ કરવાની ઉત્સુકતાનાં કેટલાંક પ્રમાણો.

(૪)

‘સત્ય’ના પ્રથમ (ગયા જુલાઈના) અંકમાં હીંદુઓ સ્વભાવતઃ અને ધર્મતઃ ધર્મોધ નથી અને તેઓ ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ ધર્મોધ કેમ લાગે છે તે સંબંધી વિવેચન હમે કીધું હતું. ઉચ્છેદ પ્રાચીન સમયના ખ્રીસ્તીઓ તથા માર્કલના મુસલમાનો અતિ વિશેષ ધર્મોધ હતા તે કમવાર ખીમ (ઓગસ્ટના) તથા ૬ ફા (ડિસેમ્બરના) અંકમાં હમે અનેક ઉદાહરણોથી દર્શાવ્યું હતું. આગળના અંકમાં તે ગણ નહીં લેખોના અનુસંધાનમાં, હિંદુઓ કેવા ધર્મસહન શીલ છે તેનું દિગ્દર્શન આપણે કરીશું.

જો અધર્મોધતાનું એક મુખ્ય લક્ષણ પરધર્મીઓને સ્વધર્મમાં પ્રાવન કરવા કષ્ટ કરવું એ હોય તો તેમાં પણ હીંદુ ધર્મીઓ પાછળ હટી જાય નથી. સામાન્ય રીતે હીંદુઓ વિશે એમ મનાય છે કે, હીંદુઓ પરધર્મીઓને સ્વધર્મમાં સ્વીકારતા નથી. પરંતુ એ હોદુધર્મને અન્યાય કરનાર ક્યન છે. સત્ય એટલું જ છે કે, પરધર્મીઓને માત્ર હોદુ યાત્રીઓમાં આવવાનો પ્રતિબંધ છે. અને ધર્મ તથા શાંતિ એ જ જિન્નાજિન્ન અને સર્વથા ‘સ્વતંત્ર’ સંસ્થાઓ છે, એ પ્રમાણ છે. એક શાંતિમાં અનેક ધર્મો (પંથો) છે અને એક ધર્મમાં અનેક શાંતિઓ છે. હીંદુ મહાસમાજનો અમુક અંશ જાણ ગમે તેવો ધર્મોધ હોય પરંતુ જિન્ન જિન્ન સંપ્રદાયોના સ્થાપકો તો ઘણું ખરું પરધર્મીઓને પણ પારન કરવામાં વાંધો ન લેતા. એટલું જ નહીં પણ તેમ કરવા ઉચુક હતા !

ઐતહાસિકોમાં વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગીઓ સૌથી જુના વિચારના ગણાય છે. પરંતુ તેમના પંથની જડ ધમ્મતર ગોસ્વામી નિવૃત્તતાચક્ર (જેઓ ભગવાન ભાષ્યકાર વલ્લભાચાર્ય કર્તા પણ અનેક રીતે વિશેષ : કુધિવાન અને ચતુર હતા) તેમ જેઓ ‘ગોસાધ્યજી’ ને ઉપનામે ઓળખાય છે તેઓ મુસલમાન જેવા હીંદુદ્રોષી પરધર્મીને પણ પોતાના બનાવવામાં હીંદુધર્મનાં ગૌરવની શુદ્ધિ માનતા હતા. “ ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા ” તેમનાં જ પરાક્રમોનું જ્ઞાત છે. એ પુસ્તકને વૈષ્ણવો આદરમાનથી જાય છે. તેમાંની કેટલીક વાર્તાઓ પરધર્મીઓને વૈષ્ણવ કરવા સંબંધી છે ! તે દ્વારા સર્વથા એતિહાસિક નહીં હોય તોપણ વાંચનાંની ‘વંચન’, આપણા પાંચને પ્રુષ્ટ કરે છે. તે વાર્તામાંથી ચોક્કસ પ્રમાણો અત્ર આપીશું.

૨૩ મી વાર્તામાં કહ્યું છે કે, ગોકુલાષ્ટમીને દીને, બાદશાહ અકબર વેરા બદલીને, ખીરખતી પાછળ ગયા. ખીરખત ધીંગેકુલમાં દર્શન કરવા જતા હતા. અકબરે પણ છુપે વેરા દર્શન કીધો ! આ વખતે ગોસાધ્યજી મી નવનીતમિયને જુઝાવતા હતા. તેમણે અકબરને પાદખી કાઢ્યા. એવળના સ્પર્શથી દેવાસ્ય કષ્ટ થવાનો વિચાર આવવાને અને તેવા વિચારથી ખીન્ન થવાને બદલે, ગોસાધ્યજી, અકબરને ગુપ્ત રીતે, પાછા વળનાં મહામસાદ મોકલાવ્યા ! જો આજેની હરકત ન હોત તો ચતુર ગોસાધ્ય અકબરને વૈષ્ણવ અને હીંદુ બનાવવા ચૂકતે

નહીં ! તેમણે અનેક મુસલમાનોને કદર વૈષ્ણવ બનાવ્યા હતા ! ૩૩ મી વાર્તામાં કહ્યું છે કે, મુસલમાનોમાં પણ સૌથી ધર્મોંધ એવા પદાણુ જાતના જન્મે એકેએક અંદીખાનની પુત્રી વૈષ્ણવ હોવાથી શ્રીનાથજી સ્વયં તે કન્યા સાથે નૃત્ય કરતાં ! પરમાત્માનો આવો એકદેરી વિચાર ગમે તેવો અનિષ્ટ હોય પણ અહીં આપણે તો માત્ર આ વાર્તાઓના પ્રેરક, પ્રારંભના પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્યોની પરધર્મીઓ પ્રતિની દ્રષ્ટિજ ભેજની છે. તેમના મતથી પવિત્ર મૂર્તિને પણ પરધર્મી સાથે સદનૃત્ય જેવા બ્યવહારનો પણ વાંધો નહોતો. એજ વાર્તાની ખરી શીઝુરી છે. ખુદ અંદીખાન પદાણુ ઉપર ગોંસાઇજી એટલા પ્રસન્ન હતા કે તેમના આવવા સુધી ગોકુલમાં ગોંસાઇજી મુખોધિનીની કથા પણ કરતા નહોતા, અને તે રીતે તેમને માટે ખાસ વાટ ભેંવાંથી બીજા વૈષ્ણવો અપ્રસન્ન પણ થતા તેની ગોંસાઇજીને પરવા નહોતી. વળી ૮૧ મી વાર્તામાં સાદ્ કહ્યું છે કે પ્રખ્યાત મુસલમાન ગયેલા “ તાનસેનને ગોંસાઇજીએ શરણુ લીધા. ” ૧૩૩ મી વાર્તામાં ૬૬ કરી છે. યમુના તટ ઉપર પદાણુના એક છાંત્રીએ ગોંસાઇજીને સાક્ષાત્ ‘ ક્રાટિકદર્પણાવરુમય પૂર્ણ પુરંચાતમ ’ ૨૫ દીઠા તેથી તેણે પોતાને શરણુ લેવા ગોસ્વામીને વિનંતિ કરી. તેમણે તેને યવન છતાં (દેવી છવ જાણી) નામ નિવેદન કરાવ્યું. ૨૫૨ વૈષ્ણવોમાંના એક રસખાન પદાણુની ખાત આવીજ રસમય છે. તે પદાણુને પણ ગોંસાઇજીએ ‘ નામ નિવેદન ’ કરાવ્યું હતું અર્થાત્ કંઈનિલક આપી વૈષ્ણવ કાધી હતો. એ પદાણુનાં ચારેક કાર્તીનાં આજે કાષ્ટિય અને વૈશ્ય : હોંદુ વિષ્ણુનો રટણ કરે છે ! જે વૈષ્ણવો આ લેખી પ્રમાણની વિરૂધ્ધ કહે તેઓ ગોંસાઇજીના વડાદાર ભક્ત નથી, તેઓ અસહી વૈષ્ણવ નથી એમજ માનવું પડશે. ભલે ગોંસાઇજીની રાજનીતિનો અંત તેમના ઉત્તરાધિકારી ગોસ્વામીઓએ આંખેાં હોય, પરંતુ તે તેઓનીજ નૈતિક ભૂલો અને તેઓનીજ ધર્મોંધના કહેવારી. નહીં કેમજ સંપ્રદાય કે તેના સ્થાપકની.

હીન જાતિ તથા પશુ મક્ષીના પણ સુનકદાર.

ગોંસાઇજી તો પરધર્મીઓનેજ નહીં કિંતુ હજમને (વાર્તા ૧૪૦ મી જુવો) અને માછી-મારજેવાં અંરપરખોં (મેહો દીમરતી ૧૫૧ મી વાર્તા જુવો) ને પણ શરણુ લીધા હતા ! જે સાંપ્રત વૈષ્ણવો તેમને સદા કાલ સાદ્ ક્રૂષ્ટ રાખવા કહે છે તેઓ પોતાના પૂજ્યતમ શુર ગોસ્વામીને શું દગો દેતા નથી ! અરે ! ગોંસાઇજી મહારાજ તો એ વિષયમાં એટલા દ્રઢમતના હતા કે અધ્યુક્તિ કરીને હારખનક વાતો પણ તેમના વિષે કરવામાં આવી છે. દરેજ કમમાં કમ એક નવો વૈષ્ણવ કરવો એવાં તેમનાં નિયમ હતા. બે કદચિત્ કાષ્ટ દહારે ખાલી જતો તો પશુ પક્ષીને પણ “ દેવી-છવ જાણી ” તેઓ વૈષ્ણવ બનાવતાં ! તો પક્ષી મનુષ્યને બનાવે એમાં તો ત્રાઈજ શી ? “ મરગદ ” લેનારી વૈષ્ણવ સ્ત્રીઓનાં વર્તનના કાંઈ હમે પ્રશંસક નથી ! પરંતુ તે સ્ત્રીઓ ભૂદી ભૂદી વર્ણની હોવા છતાં પરરપર સિન્નભાવ રૂખતી નથી, અને એકજ વર્ણની હોય એમ વર્તે છે તે. તેમના ધર્મોંધાના અધકરમાં ચંદ્રનાં કીરણુ સમાન છે ! વૈષ્ણવ મહારાજો હજી પણ વેશ્યા સ્ત્રીઓને પણ પાન કરે છે એ તો પ્રખ્યાત છે, અને વૈષ્ણવ ચર્તા ગણીક અનીતિનો ધંધો છોડી પણ દે છે. તેવા ગોસ્વામીઓ પરધર્મી નીતિમાનોને વૈષ્ણવ અર્થાત્ હોંદુ તરીકે સ્વીકારે એ કાંઈ વિશેષ નથી.

આચાર્યોની પરંપરાએ પ્રાચીન કાલથી હિંદુધર્મને ઉદાર-વ્યાપક . . .
કરવા સતત કહેલો પ્રયત્ન.

જે પશુ-સુધારક થયો થયા છે તે સર્વે હિંદુ ધર્મના દરવાજા વધારે પહેળાં કરવાના હેતુથી જ થયા છે. ભગવાન ગૌતમ જુદાના સમયથી એમ ચાલ્યું આવે છે. કમનસીબે દરેક સુધારક આચાર્યના સમય પછી દરવાજા એવા બોરથી પાછા બંધ થયા છે કે પહેલાં કર્તોએ વળતે વધારે સપટ દેવામાં હશે ! આચાર્યો મૂળ તો હિંદુ-વૈદિક ધર્મ વધારે ઉદાર, સહનશીલ અને વ્યાપક કરવાની ચેષ્ટા કરતા, પરંતુ, દેશના પ્રારબ્ધથી કહો કે આચાર્યની કોર્પોરેશનના દોષથી કહો, કે તેમના શિષ્ય પ્રશિષ્યોની લઘુ દ્રષ્ટિથી કહો, અથવા તો આજુબાજુ નવાં તાલો દસ્તી-માં આવવાથી તેમની ગણતરી ઉધી વગવાથી કહો, એક વા અનેક મિશ્રિત કારણોથી વારંવાર બકરે કાઢનાં ઉંઠ પેસવા જેવી વિક્રિયા થઈ છે. તેથીજ સત્તાતન આર્થધર્મ ઉપર ધર્મોધતાના મહા મિથ્યા આરોપનું આરોપણ કરવાનાં તેના દેશીઓને કેટલાંક બંદાનાં મગ્યાં છે. એ ધર્મના માનનારાઓનાં ચિત્ત ઉપર ધર્મોધતાની લીલ બાજવા માંડવા સાથે તે સાફ કરવા ગૌતમ જુદાના જન્મ થયો. તેના સમયમાં પરધર્મીઓ નહોતા, પરંતુ શત્રો સાથે અનુદાર વર્તીવ મિત્રબાલિમાંની યદ્યથા શક્તિ આજીવો કરવા લાગ્યા હતા. તેથી તેમણે ઉપાસિ આદિ હાનમ આદિ શત્રોને પ્રતિષ્ઠિત પદવી આપીને, હિંદુ ધર્મને અધર્મોષ કરવાને જાગીર ધરાવ કર્યો હતો. જે તેમના શિષ્યોએ જુદાના ઉપદેશને સ્વતંત્ર મત તરીકે રચાયા ન હતા તે વેદોદ્ધર્મ તેનાં પૂર્ણ અસહી તેજને પ્રાપ્ત થતા પશુ તેમ કરવાથી, પરિણામે આજીવોએ બોદાને વેદ જાલ ગણીને તેમને નિરૂદ્ધર્મી ગણ્યા હતા. આ ધર્મબેદ છેતાં, ભગવાન ભાષ્યકાર સંકરાચાર્ય જેમણે તો જીવ બંધની એકતાના સિદ્ધાંત રૂપ સત્યથી સર્વે પ્રાણિને એક સમાનજ ગણીને વૈદિક ધર્મની મૂળ ઉદારતા અને જગત બ્યાપકતા પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો મહાન પ્રયાસ આદર્યો હતો, તેમણે બોદાને સદસો અને લક્ષોની સંખ્યામાં વેદધર્મમાં પાવન કર્યા હતા, અને પ્રાચિત્ર પશુ કરાખ્યાનું આપણુ જાણ્યામાં નથી. પશુ અત્યંત એટલું બાપ્ત હતું કે તેમના દેહાંત પછી, ચાર સંતાના ચાંદરણા પછી પાછી ઘોર અધારી સતત સામ્રાજ્ય ફેંચાયું. સંકરની ત્રુટિ સુધારવા ભગવાન ભાષ્યકાર રામાનુજાચાર્યે પ્રયત્ન કર્યો. જિંગપૂજની વધી પડેલી ગિલસતાને નાશ કરવા તેમણે નારાયણ અને (શ્રી રામાનુજનુયા-મીએ શ્રી વૈષ્ણવો કહેવાત છે) અર્થાત્ લક્ષ્મીની પૂજનો પ્રચાર કર્યો, તેમજ કન્યાના મધ્યાચાર્યે (વચ્ચે ૧૧૬૮ ઇ. સ.) પશુ જિંગપૂજને ગિલ કરીને શેવ વૈષ્ણવ વચ્ચેના બેદ ભાંગવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ વૈદિક ધર્મની મૂળ ઉદારતા રચાપન કરવાનું સૌથી વિશેષ માન તો રામાનુજ કરતાં તેના શિષ્ય રામાનંદને (૧૪ મી સદીને અંત) થયે છે. તેના પ્રખ્યાત ૧૨ શિષ્યોમાં જાટ. હાનમ અને મુસલમાન પણ હતા. તે પંખતની માનવતાઓને તેમણે હિંદુધર્મ ઉદાર કરવાના કામમાં સારા ઉપયોગ કર્યો હતો. રામાનંદની દગીઝ હતી કે જો, સ્વર્ગ વિષ્ણુ ભક્તને ખાતર વરાદ આદિ યજ્ઞો પશુ અવતાર કારણે કંદ છે તો સૌથી નીચ ગણાતી કામોમાં પશુ " ભક્ત " કેમ ન હોય ? તેમણે હિંદુ ધર્મનો પ્રભુ માનમાં પ્રચાર કરવાનો હતો. તેથીજ તેમના ભક્તમાલ આદિ પુસ્તકો સંસ્કૃતને બદલે સરસ ચાલુ પ્રાકૃતમાં લખાવ્યાં છે. જે કે એ પ્રધિમાં જાન વિરહ, ધણું કથન છે પણ તેનો એક મુખ્ય આલય આજીવોના ધર્મપ્રમાદ, મિથ્યાભિમાન, એકસનાત્વ, સર્વોપરિતા અને પ્રજાની ધર્મોધતાનો ત્યાગ કરાવવાનો હતો. તે તરવજ અંહી લક્ષ્ય છે. રામાનંદને

શિષ્ય કમ્પીર જાતિએ સુસજ્જમાન હુમલો દતો, અને હવે તેના વર્તમાન શિષ્યો હોંદુ છે તે પણ હોંદુઓની ધર્મોદારતાનીજ પુષ્ટિમાં છે. જંગલને પણ વામમાર્ગથી હોડવવા તથા જ્ઞાન એકદાથ કરી બેઠેલા બ્રાહ્મણોનું મિથ્યાભિમાન ઘોષવવા ગૌરંગદેવ (ચેત-પે) કરેલો પ્રયત્ન પણ એજ દિશામાં હતો. ધર્માધ, તથા જ્ઞાન અને સુદ્ધિને એક દ્વાય કરી બેસી રહેલા બ્રાહ્મણો પોતા શિવાય બીજા નરકમ. જરો એમ માનવા. બહિષ્કારમાંથી પણ મેક્ષ છે એવી આશા આપીને દેડા અને ચમાર જેવી જડ યજ્ઞ ગણવી જાતિઓને પણ ચેત-પે એવન કર્યા હતા ! તેણે તેમનામાં આધર્મભાસિમાન સતેજ કર્યું હતું. આવીજ રીતે શિષ્ય ધર્મના મૂલ સ્થાપક નાનકને પ્રયત્ન પણ હોંદુઓ તેમજ સુસજ્જમાનોને એક કરીને, તેમને સધજાને નિરાકાર પરમાત્માની પ્રાચીન આર્પણી પૂજન તરફ પ્રવૃત્ત કરવાનો દતો. આ પછી જે અનેક નાના મોટા આચાર્યો થયા છે તેઓએ હોંદુ ધર્મને બનતા સુધી વધારે ને વધારે વ્યાપક કરવા તરફજ, પરધર્મના તથા દીન વર્ણના મનુષ્યોના અગીકાર કરવા પ્રતિજ્ઞ લક્ષ આપ્યું છે. સુજરાતનાં ગઢ સદીમાં થયતા સ્વામી સહજાનંદે પણ અનેક સુસજ્જમાનોને પોતાના સ્વામી નારાયણ પંથમાં સ્વીકાર્યાં છે એ પ્રસિદ્ધ છે. રાજા રામમોહનરાય પણ વેદધર્મમાં પરધર્મને લેવાના પૂર્ણ પક્ષપાતી હતા. અને સ્વામી દયાનંદ વિષે તો કથન કરવાની જરૂરજ નથી. તેમણે સ્થાપેલો આર્ધસમાજ તો પરધર્મને વેદધર્મમાં પાવન કરવા માટે સૌથી પ્રખ્યાત થયો છે, અને હવે તો સનાતન ધર્મ સજાઓ પણ મૂક હોંદુ પરંતુ આપદાદાયો અથવા પોતાના જીવનમાં પરધર્મમાં પવિત્ર થયલાને પણ પાવન કરતી યજ્ઞ છે. દેખીતી રીતે હવે, પરધર્મને હોંદુ કરવા સંજ્ઞા વધીજ નથી. વરોદરાના નૃસિંહાચાર્યના શ્રીશ્રીપરસાદક અધિકારી વર્ગમાં પણ સુસજ્જમાનો છે ! શિવાજીના સમય દરમિયાન તથા તે પછી તુકારામ, રામદાસ નામદેવ આદિ પ્રખ્યાત જ્ઞાનોને હિંદુશ પણ સુદ્ધિ અર્થાત ધર્મ કેવલ બ્રાહ્મણોનેજ સ્વાધીન નથી, પણ બધાના હાથમાં તે છે તે બનાવવાનોજ દતો. સતો પોને બ્રાહ્મણ નહોતા કેટલાક ચૂક હતા !

વાંધા માત્ર ભોજન તથા લગ્ન સંજ્ઞાથી, અને બીજા રાષ્ટ્રોમાં, જાનિયવદારનો છે. અને તે તો જોવામાં દાર્ણમાં હાંટ પેડા પછી તેની પૂછડી નદી જવા દેવા જેવી વાત છે. જે વેદ માનનારા વૈષ્ણવો વેદ ન માનનારા જૈનોને એકજ જાતિમાં (જેવી કે પોરવાડ, શ્રીમાડી દત્તાદિ) સહન કરે છે, જે અનેક વૈષ્ણવ જાતિઓ આજાખાની સુસજ્જમાન ધર્મના માનનારને જાનિમાં ખારી રીતે રહેવા દે છે તો શુદ્ધ સદાયરણી અસજ્જ પરધર્મને પણ હવે સ્વધર્મભિમાની શિક્ષિતને ન લાખક કરવામાં ન્યાય કે ન્યાય-શાસ્ત્ર નથીજ ! પણ તેથીજ કાંઈ નિરાશ થવાનું પ્રયોજન નથી. હોંદુઓના શાસ્ત્રો અને આચાર્યો અધર્માધ છે, પરંતુ તેમના પંદિતો અને સામાન્ય પ્રજાની સમજણ તેવી નથી. અજ્ઞાન અને પરંપરાની રૂઢીના શેતાન તેમને હજુ જીવ સવાતી રજા છે. જે સ્વામીનારાયણીઓને વૈષ્ણવો અને વૈષ્ણવોને તેમના વારામાં લેવો, જાનિ જલ્દીકૃત કરવા કરાવવા હજુ ધર્માધનાના આવેશમાં પ્રયત્ન કરે છે તો, જનમથી દિજ કે હોંદુ નદી એવી જાતિઓ, એ દિજ જાનિના લોખંડી દરદાનમાં સામેજ થવાની કેમજ આશા રાખી શકે ? હોંદુઓમાંજ એક જાનિ બીજી સાથે લગ્ન પગહાર અને પહે એ સોજન બંધાર નથી કરતી તો પાશ્વ ધર્મ પાગાની રી વાત ! વળી જાનિજા તે નિ જાનતી ! રૂપમાં તે તેમાં રાખત ન રાખત ? રાજ્ય પણ પૂજવાનો

બીજાને હક નથી. દરેકને પોતાની ' જ્ઞાતિ કલ્પ ' સ્થાપવાનો તથા તેના બીજાને સલાહજન કરવાનો તેટલોજ હક છે ! આ પ્રમાણે હિંદુઓ પ્રાચીન કાલથી અર્થાત શુદ્ધદેવના સમયથી આત્માર સુધી કેટલે અંશે ધર્મસંહનશીલ રહ્યા છે તેનું આપણે ' દુઃકર્મ ' ઇતિહાસના બીનારાની ટોચ પર ઉભા રહીને સિંહાવલોકન કર્યું છે. કાઇ આગામી અંકમાં, શુદ્ધદેવ પહેલાના સમયમાં આયો કેવા ધર્મસંહનશીલ હતા, તેનું ઇતિહાસના દર્પણદ્વારા અવલોકન કરીને આ લેખ સમાપ્ત કરીશું.

ઇસ્તરમાં મળેલી સામાજિક-ધાર્મિક અને અન્ય પરિપદાનાં કાર્યોનું અવલોકન.

ઇસ્તરનાં અઠવાડિયાને સાંપ્રત કાલમાં ભગવાન ઈસુ ખ્રીસ્તનાં સદેહ સ્વર્ગારોહણ થવાની દંતકથાના આનંદમાં ખ્રીસ્તી માત્ર પર્વ તરીકે પાલે છે. નાગરિકી ખ્રીસ્તી મહાપ્રજા સંગે હિંદુઓ પણ તે પાળે છે, અને તે પર્વ તેમને એક આશીર્વાદ ' રૂપ મધ પડ્યું ' છે. પોતાની પ્રાચીન જાતિનું તારણ કરવા, તેની સ્થિતિની સુધારણ કરવા; તેની ઉન્નતિ સાધવા; એ પર્વમાં હિંદુઓ સ્વયં સ્વયં પરિપદો ભરીને, રળતા દીવસોનો સદુપયોગ કરે છે. ગયા માસમાં પસાર થયેલા ઇસ્તરના તહેવાર દરમિયાન, આ તથા અન્ય પ્રજાકાંડો રાજદ્વારી, સામાજિક, ધાર્મિક તથા અન્ય પ્રકારની ઉન્નતિ કરવા મળેલી પરિપદોથી હળીમળી રહ્યાં હતાં. એ જાણતી ઇસ્તરનાં પ્રાચીન અર્થ સાથે પણ બંધ બેસતી છે ! ઇસ્તરનો મૂળ અર્થ ' તો વસંત ઋતુના પ્રારંભનાં આસની દેવી એ છે, અને અસતી ' જગતી ' અપ્રેક્ષીની ' આસતારા ' દેવીનો ઇસ્તર એ માત્ર અપ્રકટ રાજ છે. વસંત ઋતુમાંજ જગતમાં નવું જીવન આવે છે, વૃક્ષો પણ નવ પાંદવોથી જાગે નયો દેહ ધારણ કરે છે, પક્ષીઓ પણ આજ ઋતુમાં વિશિષ્ટ ઉડાસથી કદરોલ કરે છે, અને પ્રાણી માત્રમાં નવું ચેતન, અને નવી ગતિ તથા ત્વચ આવે છે. સરસ્વતી દેવીના અને માતૃભૂમીના લગ્નો આ દેશમાં એકજ યજ્ઞને ઇસ્તરમાં પરિપદો ભરે છે તે જૂલ કુદરતને અનુકૂળ અને કુદરતના હેતુનેજ સંકલ્પ આપવા સરણ છે. એ પરિપદો અને શાન્દરસો તે ઇષ્ટિઓ અને યજ્ઞો છે, અને યજ્ઞનો સર્વોત્તમ કાલ વસંતનો પ્રારંભ જ છે ! પ્રાચીન કાલના મહા યજ્ઞો એજ સમયે યજ્ઞ-તેનું બહુ રૂપ હોતી તેમજ સૂચવે છે. પરિવર્તથી સત્રો પણ હોળીના યજ્ઞની યાત્રાકાલમાંજ ભરાય છે, અને એ પ્રકારે પૂર્વના અને પશ્ચિમના દેશોના પ્રાચીન અને અર્વાચીન રીતિરીવાજો એકજ બની જાય છે. પરિપદો આચાર્યનંદ છે, અને તેની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ ચઢાવી એ અત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યની રચના છે. એટલું કહી હવે, આપણે ગયા ઇસ્તરની પરિપદાનાં કાર્ય ઉપર ટુંક દ્રષ્ટિ કરીશું.

ચીતગોંગમાં બેરીસ્ટર મો. રસેલનાં પ્રમુખપદ હેઠળ ગઇ તા. ૬ મી એપ્રિલે મળેલી બંગાળ પ્રાંતિક પરિષદ તથા કોનકુરમાં ' હિંદુસ્તાન સંઘ ' ના તરફી અને બેરીસ્ટર, મો. મો. સર્વિસનાં હસ્તેનાં પ્રમુખપદ હેઠળ તેજ દિને મળેલી સંયુક્ત માંતેની પ્રાંતિક પરિષદ રાજદ્વારી પ્રકરણની હોંબાંથી તેની આપણે અમે માત્ર ગોષ્ઠી સંકલ્પ.

લાહોરમાં તો. ૫ મી એપ્રિલે બેરીસ્ટર એલ. લાલા હરીચનલાલ, બી. એ. નાં પ્રમુખપદ હેઠળ મળેલી હીંદુ શિક્ષણ પ્રચાર પરિષદ આપણને આ પત્રે અર્થાં માટે નહીં કહેલા વિષયોમાંના એકના સંબંધમાં હોવાથી, હમને વિશેષ આકર્ષે છે.

આ પરિષદમાં પ્રાથમિક, ઔદ્યોગિક, તથા કન્યાનાં શિક્ષણ અને અરબીય જાતિના શિક્ષણ તથા ઉદ્ધારના મહા મહત્વના પ્રશ્નો પર વાદ વિચાર થયો હતો. લાલા હરીચનલાલ શિક્ષણથી બેરીસ્ટર છતાં તેના ધર્મી કરતા નથી. તેઓ પંજાબમાં ઉદ્યોગ અને વ્યાપારના વિકાસના વ્યવહારિક ઉપાયો યોજવામાં પોતાને સમર્થ માને છે. અનેક બેંકોના નેતા તથા લાહોરના ટેકનીકલ કન્સ્ટ્રીટ્યુટના તેઓ પિતા છે. મુંબારક પણ તેવાજ વ્યવહારિક છે. પંજાબી છતાં પર સાતિની અને દક્ષિણી ગ્રેન્યુએટ કન્યા સાથે જનમ દીધું છે. પંજાબમાં વાણીજના દોઢગાણ દાયમાં બાપીકા ધર્મી રહ્યા નથી તે માટે તેમણે શોક દર્શાવ્યો હતો. તેથી ઉદ્યોગને નાશ થયો છે. હીંદુઓને કેળવણી લઈને નોકરીમાં પડવાને જરૂરે વ્યાપાર તથા ઉદ્યોગમાં પડ્યા તેમણે જે સલાહ આપી હતી તે કાળજી કાતરી રાખવા યોગ્ય છે. તે વિના હીંદુઓની મુશ્કિત નથી. ઉદ્યોગ તો એજન્ટનો કોષણ છે; અને બીજા મુદ્દામાં તે વિના અશક્ય છે. સત્તાએ પંજાબની મુનેરને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવા ખાસ પ્રબંધ મુંબઈની મુનીવર્સિટી પેટ કરવાનો આમદ કરવાનો કર્યો કરાવ તે સલા અમરાકર્ય નહીં યદાવે એવી આશા છે. પંજાબના હીંદુઓ બીજા કાષ્ટ પણ પ્રાપ્તના લેખો કરતાં વધારે આશા આપવાય છે. સૌથી ઓછી સહાયતાએ તેઓ આશ્વનતિ કરે એવા છે. સૌથી વાતુડીયા જ્યારે બંગાળી અને ગુજરાતી છે ત્યારે સૌથી વધુ દામ કરનારા પંજાબી છે, તેથી તેમને માટે હમને સૌથી મોટું માન છે.

અમદાવાદના રા. બા. લાલચંદર ઉપાધ્યાયકરના પ્રમુખપદ હેઠળ અદલાબાદમાં ત્રીં પન્દ એ મળેલી ૬ છ વીસજનનારા નાગર પરિષદથી પણ આશ્ચર્ય પામશે કે મુકત પ્રતિમાં પણ વીસજનના નાગરો મોટી સંખ્યામાં વસે છે ! સાતિ પરિષદ માત્ર જો કે. પ્રથમ દર્શને મિલનના મુચક છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે એકતા મુચક છે. ગુજરાત અને અન્ય પ્રાંતના વીસજનના નાગરો એકત્ર થાય એ પ્રાંતની સામાન્ય એકતામાં અતે રૂપિય કરનારીજ બીના છે. નાગરો એક થયો તેથી તે બીજા કામોથી વધુ પીણુટી પડવાનો ભય નથી. તેમજ તે ઉદ્યેય પણ નથી. આથીજ, જો કે સાતિ કોન્ફરન્સ આદર્શ નથી તોપણ હમે તેનાં અગિયત્વને અંતઃસહુથી એક કામચલાઉ ઉપયોગની સંરચા તરીકે આવશ્યક આપીએ છીએ. પરિષદમાં જાગજાગ આદિ સંસારિક ભાષાઓ ઉપર હાથો તથા હાથોથી થતાં દનાં તેમાં જો કે વર્તમાનપરો વાંચની સામાન્ય પ્રગતને નવું કદ્મું નથી પણ પરિષદમાં થણા જાગજાગ નાગરો માટે ને થણે અંગ્રેજો નવુંજ દર્ગ.

કોણવરામમાં દક્ષિણ આશ્વર્વર્તના પંડિતોનું કોન્ફરન્સ તા. ૪ થી એ મંદાસની હાથ કાર્ડના જગ્ગ કર એસ. મુખજલ્લ આપરનાં પ્રમુખપદ હેઠળ મળેલું હતું. કોન્ફરન્સ અસાધારણ હતું. વિદ્વાન પ્રમુખે પંડિતોને સંસ્કૃતને રટણ આત કરવાની અજવાલ કરીને પદ્ધતિને લાગ કરીને, ગુજના વગેરે કરીને તેના અજવાલ કરવાની પાયાલ પદ્ધતિને રતીકાર કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. નહીં-ચાંચાની દીમ્દીમાં એવું શિક્ષણ આપવા સહીરે તરફથી ખાસ સંરચા રચવાનાર છે તેનો લાભ લેવા તેમણે આગ્રહ કીધો-હતો. પરદેશગમન, નિષ્કલિપ્ત અર્થ વિવાદાત્મક વિષ-

યોમાં શાસ્ત્રો મત શા છે તે પર, પરિતોએ વાદવિવાદ કોઈ હતો પણ પરિણામ શું આવ્યું તે જણાયું નથી, ધણું કરીને, કારણ કે આન્યુજ નહીં હોય, પરંતુ પ્રયાન આવરકરણક છે અને શિક્ષિત તથા ઉદાર વિચારના પિદાને પરિતોના નેતા છે તેથી તેઓ સખત જતાં પરિતોને પોતાના મત તરફ વાળશે એવી આશા રહે છે. તેથી આવી કાન્દરસો બને દર વરસે મળતી રહે.

સુંમધની-સાંસારિક પરિપદ.

આ ઇલાકા માટે ભાષી અવધનું કાન્દરસ કામજી કાવસજી છે. હોલમાં ડા. સર. રા. મે. લાંબરદરનાં પ્રમુખપદ હેઠળ મલેલી હોદ્દા સાંસારિક સુધારણાનું હતું. પરિવર્તી પ્રમુખ વિચોપના એ હતી કે, પ્રથમજ વાર તે રાજદારી કાન્દરસથી સ્વતંત્ર રીતે મળતા શિક્ષિત વાન થઈ હતી, પરંતુ ધાર્મિક તલવની ગેરહાજરીને લીધે, તથા એના એક વિષયોની અસી કરવી હોવાથી કાન્દરસમાં અનુસાદ તથા શુષ્કતાના મોટા અંશ જોવામાં આવતો હતો, જેકા પિદાન પ્રમુખે દાલત સુધારો આગ્રહ જમાના કરતાં કેટલા આગળ વધ્યા છે તેનું શીલ્પી ભયું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું, આસારે ૧૨ દરબ પસાર થયા હતાં અને તે બાબતને આદિ હમેશના હતા કાન્દરસ હવે દરબ તથા લાપણીથી તુલે ન થતાં વ્યાવહારિક કામ કરવા તૈયાર થઈ છે એ આત્મ આતંકની વાત છે. સુધારકો વધુ એકમિત થાય તથા પરસ્પર મત દર્શાવી શકે તથા કામ કરી શકે તે સાર, દરેક છદ્ધામાં સુધારકસમા રચાવવાનો અને તે રચાવના સાદ શિક્ષિત અનુસાર (નાથવા આવકને એક ટકા) દરેક સુધારકે ધન આપવાનો, અને આ કાર્ય સિધ્ધ કરવા એક કમીટી નિમવાનો દરબ કરવામાં આવ્યો હતો, આ પણ અને દરબજ છે. ઘોરા કામજી પર તે શોખીનો છે, માટે અમુકમાં મુકતાં સુધી તેની પ્રાદમાદ કરવી સુલતવી રાખવી એજ વધારે પ્રાસંગિક થઈ પડશે. કમીટીએ નીમાણ પ્રજા તે એટલી લો કચિત્ત. કેસા વ્યાવહારિક પગલાં જરે છે કે હવે તે નીમાણ માત્રથી અને તેના મોરા ઉદ્દેશથી અનુભવ પિનાનોજ ઉલ્લાસમાં આવી શકે. દક્ષિણ આફ્રિકાના સંરચના માટે, “ ગીરમીટીયા ” મલુરો લીડરસ્ટાનથી મહા દુષ્પી દાસ દરબ લાઇ જવા દેવું જઈ કરવાના, કાન્દરસે મી. તત્તજનની સુચનાથી જેમો દરબ કાન્દરસના કામની મયાદ આવરકરણક રીતે વધારે છે બાબતને આદિમાંજ સામાજિક સુધારાની સમાગિત તથી પરંતુ પ્રગતી રહેણી દરબી તથા રિથિત માત્ર તેની અંતર્ગત છે, એ પણ પરિપદે આપા દરબથી ગીરમીટી છે. સામાજિક રિથિતને પ્રગતી રહેત ઉપરાંત પરકૃત દુષ્પો સાથે નિકટ સંબંધ હોવાથી પરકૃત દુષ્પો પર પણ પરિપદે વિચાર અપાવેલો થયે છે. બ.સુખીસ સરકારે રદ કરવામાં દરબ માટે એજ દરબકાનો પરિપદે દરબ કરીને સુધારકોમાં તેની વારતવિકતા વિષે લગભગ મતએક નથી એમ બનાવી આવ્યું છે. માત્ર મળજ જણે વિશ્વ મંત આપેલો હતો. આનુષીકમાં હોદ્દા વચ્ચે પરસ્પર લાગ કરવાની છુટ આપવાની બાબત પરિપદે હવે જોરથી ઉભારી લેવી થયે છે. તેમાં કમને વાંચી ન હોવાથી તેવી છુટ આપનાર બીસ પસાર કરવા સરકારને લાગણ્ય દુષ્પો નથી. મીસીસ રામોદેનાં પ્રમુખપદ હેઠળ લીસાગમાં એટલી મરિયા પરિપદે પણ સીઆની પેવલું કામ પેલે અપાવી લેવાની તેમનામાં આવેલી સામજીક આપકમ બાબતે છે. તે ઉત્તમ સમાજી પોતાના હેતુ પૂર્ણ હોવા મનો.

આર્થિક પરિપક્વ.

મુખ્ય ઇલાકાની આર્થિક સમાજોએ અમદાવાદમાં સ્થાવી નિર્વાહદળના પ્રમુખપદ હેઠળ ભરેલી આર્થિક પરિપક્વતાને જોડમદદી માટે અમદાવાદની આર્થિક સમાજને ધન્યવાદ થયે છે. મહીનાઓ થયાં તેની ગોઠવણ ત્યાંના ઉત્પાદકો આર્થિક સામાજિકો કરતાં હતા. સામાજિક પરિપક્વતા આર્થિક પરિપક્વતા સાથે સરખાવતાં, જનનેમાંની વિલક્ષણતા સ્પષ્ટ થાય છે. ઉત્પાદકો હેતુ અમુક હેતુ સુધી એક છે. આર્થિક સામાજિકો પણ સુધારક છે. પણ તેઓ માત્ર સામાજિક સુધારક નથી. ધાર્મિક સુધારક પણ છે. અને ધર્મના રાગદેવથી સત્તાશક્તિ પરિપક્વ દુર રહેલી હોવાથી, હિંદુઓ તેમાં વિશેષ લગવાતું અનુભવ થઈ શકે છે. પરંતુ વ્યવહારમાં શું જીવામાં આવે છે ? અમદાવાદની આર્થિક ધર્મ પરિપક્વતાના લઘ્યમંડપમાં આસરે દસ દસ હજાર માણસ જમા થતું ત્યારે અહીંના નાનો હોલ પણ ભરાતો નથી. એક વખત તો મંડપમાં આસરે હજાર સ્ત્રીઓ થઈ મંડ હતા અને પુરુષને જોડવાની જગ્યા નહોતી. ધર્મથી આત્મા બહિષ્ટ થાય છે, અને તેથી તે આત્મા શો ગણું વધુ ધર્મ કરી શકે છે તેના આ પરિપક્વ એક દાખરો છે. ધર્મના પ્રગટમાં જનતાં સુધી ન ઉતરતું એ ખરું છે, પરંતુ તે ભવથી ધર્મની માન્યતાજ મનમાંથી કાઢી નાંખતી એ તો સહેજેમ ન થાય તે સાદા નાક કાપી નાંખવા જેવું છે. ૧. સ્વામી ધર્મ દેવ ઉદ્દેશી. જોઈ સેંટ-માર રોજાઈસન બી. એસ સી., આર્થિક સમાજમાં નવીન પરિપક્વ ધર્મી અમેરીકન ભગિની મીસ એલિસ, એમ. એ. પં. તુલસીરામ સામવેદ લાખકાર આદિનાં ગાયકોથી અમદાવાદની પ્રજા પ્રસન્ન થઈ હતી. રાજનિક સમાજના ૧૦૦ સલાસદો વંધ્યા હતા, વેદ પ્રચાર તથા યુરુકસમાં આસરે રૂ. ૫૦૦૦૦૦ દાન થયું હતું અને અમદાવાદ શ્રીમાં કામરો વૈદિક ઉપદેશક રાખ્યા એક સભાને રૂ. ૫૦૦૦ આપ્યા હતા. ૧૦,૦૦૦ માણસની હાજરી અને ૧૦,૦૦૦ રૂપિયાનું દાન જનને પરિપક્વતાને જોડેલો સાર છે. આર્થિક સામાજિકો દેવે વ્યાવહારિક કાપ તરફ એટલું વિશેષ લક્ષ્ય આપે છે કે, તેમના અમુક મન સાથે મળનાં ન થઈ શકનારાઓ પણ તેમના હિતોથી યથા છે. યુજરાતમાં જુદેજુદે રથો આવી પરિપક્વ ભરેલાંની દેવ વર્ણથી રાદ થયેલી પૃથા ચોક્કસ રહેશે એવી આપણે આશા રાખીશું.

ગુજરાત સાર પરિપક્વ.

વડોદરામાં મળેલી વરોહ અને રાજદંડ રા. રજીસ્ટ્રારના ઉલ્લાસ દેવના પ્રમુખપદ હેઠળ મળેલી ગુજરાતી સાર પરિપક્વતામાં અંગત સારો ઉપયોગી લાભ પણ તેના વિદ્વાન પ્રમુખપદ હેતુ. ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસના તથા વિકાસના કરનારાઓના પ્રસન્ન દત્તિદાસ તેમજ આદિથી અંતે પર્વત કહી સંજ્ઞાઓ હતા. સાહિત્યની નૃત્યતાઓ તથા તે દર કરવાના માર્ગે પણ સુચવ્યા હતા. ગુજરાતી લાખાનાં પુસ્તકો તથા લેખો ગાયકોમાં લખવા છાપવાનો તેમજ આસ અંગદ કોષો હતા અને તેની સામેના વાંધાઓ તેમજ સજળ રહીયા આપ્યા હતા. તે છતાં દહેવું જોઈએ કે ગુજરાતી લાખા જુદી છે ત્યાં સુધી તેના અંદર જુદો હોવા માટે વાંધો લેવા એ રાજાં માટે વાંધો ન લેવો પણ તેની જાણ માટે વાંધો લેવા જેવું છે. એક સાપ્તાહિકની પ્રિય રાસીતું અનુકરણ કરી કહીએ તો ગુજરાતી અંદરથી તો ગુજરાતીનાં “ ગુજરાતીપણ ” છે પણ આ રથો એ વિશે વિશેષ વિચેચ કરવું અરયાન થઈ પડશે. સૌથી આનંદપ્રદ બીનાં નામદાર મહારાજ ગાયકવાડે પામાલ્ય સાહિત્યના ઉત્તમ પુસ્તકો લોચીતર કરેલા

૩. ૨ લાખની રકમ આપવા બતાવેલી તૈયારી છે. જો કે સાહિત્યને આથી વેગ મળશે પરંતુ ખરો અને જાગૃતનો દેશ તો પ્રાચીન વાંચનપ્રિય-ધરો તેનાથીજ મળશે. પરિપક્વને જ્ઞાત દૈનિક પત્રોએ સંતોષકારક પ્રગટ કર્યા નથી, પરંતુ પરિપક્વમાં વંચાવસા જે જે નિખંધા પ્રગટ થયા છે તે બેનાં સર્વે નિખંધાનો જાત સર્વોત્તમ હોય એમ લાગતું નથી. અને નિખંધા પરિપક્વમાં વાંચવા એ માસિકોનું કામ માત્ર કરતી પરિપક્વને બતાવવા બરાબર છે. અસાધારણ પ્રકાર પ્રાપ્ત શીવાય બીજા નિખંધા વાંચવાનું સાક્ષર પરિપક્વમાંથી બંધ થવાની ખાસ જરૂર છે.

વનસ્પતિ રાજ્યના ચમત્કારો.

(ચતુર્થી અનુસંધાન—૩.)

(લેખક રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી. બી., એ., બી. એસ. સી.)

ફૂલોના વિવાદ સંસ્કારાદિ.

ભેરી.

આનું અંગ્રેજી નામ સારાસેનીયા—*Sarracenia* છે. એ ધોળી ખરી ઉત્તા અમેરિકામાં થાય છે. એ પણ બીનાશવાળી જગ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. ભેરી અને ઘડા વનસ્પતિને ઘણા નીકરના સંબંધ હોવાથી એને ઘડા વનસ્પતિની એક જાત પણ કહી શકાય. એનાં ઘણાં પોંદરાં બંધ થઈને ભેરીના (દોડ) જેવા એક ચમત્કારિક આકાર ધારણ કરે છે. આ ભેરીઓ ત્રણ ચાર ઇંચ ઊંચાં અને એક-દોઢ ઇંચ પહોળાં હોય છે. ઘડા વનસ્પતિની માફક તેમને પણ એક ડાંઘું હોય છે. આ ડાંઘું નિયમિતઃ ઉઘડે છે અને બંધ થાય છે. સૂર્યોદય સાથે ઉઘડે છે અને અસ્ત વખતે બંધ થાય છે. સૂર્યોદય પહેલાં ભેરીમાં સ્વચ્છ પાણી ભરાઈ રહેલું હોય છે. અને તે વેળા ડાંઘું બંધ હોય છે. સૂર્યની ગરમીથી અર્ધોઅર્ધ પાણી વરાઈ થઈને ઉડી જાય છે, અને રાત્રે પહેલાં પ્રમાણે સૂર્યોદય થતાં સુધીમાં પાણીથી પૂર્ણ થઈ જાય છે.

આ ભેરીનાં પાણી વિશે કેટલાક ભેરી કલ્પના કરતા કે તે પાણીનું પક્ષી કે પતંગને મારે વિધતાએ સારાસેનીયાની ભેરીમાં પાણીને સંચય કરી રાખેલા છે. સુવિખ્યાત વનસ્પતિશાસ્ત્રી લિન્નેયસે—*Linnaeus*—પણ આ વાતમાં ભૂલ ખાધી છે. તેના “*Natural Theology*” નામના ગ્રંથમાં, ઉપરનાં પાણીનાં સંચય વિશે, ઈશ્વરનો ઉદ્દેશ તથા સંકેપ સિદ્ધ કરવા નતાં, સૂચન કર્યું છે. પણ હવે એનો ભ્રમ સ્પષ્ટ નથી. ભેરીનું પાણી તૃણ મટાકાદાં પાણી નથી, પણ ઉઘડે જતું નવાં નીકરો છે. એમાં આથી બીનીટ દુબી રહેવાથી પતંગીમાં મરી જાય છે.

પાંખરાળાં અને પાંખ વિનાનાં ઝીણાં ઝીણાં કવચાં ઉપરનાં પાણીથી લેખાય છે. વખતોવખત તપાસ કરતાં માનવ પશુ છે કે એમાં કીડીઓ ઘણી લેખાય છે. એ કવચાંઓ ઉપર પાણી પીને પાણી નર્તી રાખતાં નથી, પણ પાણી પીધાથી ઘાકાકામાં એવાં થઈ બેઠુંથઈ થઈ જાય છે, અને તેમને ચાર છ ખગ હોવા છતાં બે પત્રવાળા ઘાકા માનુસના પગની માફક એના પગો રિંગર રહી રાકતા નથી, અને આખરે ફરી ફરીને પાણીમાં ડૂબી જાય છે. કેહ કેહ કવચાં રચાયે ખરડાવથી પાંખ કાઢવાને માટે પાંખ પગ ઉપરનાં નવાં નીકરો ફરી રાખતાં નથી તેટલે વધી જાયને ભેરીમાં હમીયને માંસી ડૂબી જાય છે. આ ભેરીની યથા-વચની કિંમત ઘડા વનસ્પતિના નીકરોના પાંખવાળાં કિંમત કરતાં વધારે છે. પાંખવાળાં કિંમત કરતાં વધારે છે. આ ભેરીની યથા-વચની કિંમત ઘડા વનસ્પતિના નીકરોના પાંખવાળાં કિંમત કરતાં વધારે છે.

થી પશુની ખરાબ વાસ નીકળે છે. પરંતુ પર્વતોનાં છવડાં—પર્વતોની સાંખ્યા એવી હોય તો ખરાબે દુર્ગંધ એવી આવે છે.

ઉપરું વર્ણન ધણું જ દુર્ગંધ છે. માંસ ખાનાર વનસ્પતિઓની હાજરીએ સોંપ થઈ નથી; પણ એટલી સોંપ થઈ છે તે ઉપરથી તારવી કહેવું ઉપરું વર્ણન વનસ્પતિ રાજ્યની ચમત્કૃતિ વિષયક માંદગીની અર્થ પૂર્ણ છે. માંસાહારી વનસ્પતિ વિશે તો આપણે બેઠ ગયા; હવે વનસ્પતિમાં લગ્નક્રિયા કરી રીતે ચાલે છે તે જોઈએ.

લગ્ન એક પવિત્ર માંક છે કે કેમ? યીશુત ભુષેન્દ્રનાથ આસુનું બીજ એ પવિત્ર માંકને પવિત્ર બનાવે છે, કે અપવિત્ર બનાવે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન હાલ તરત જાણીએ મૂકી, વનસ્પતિઓ કરી રીતે લગ્નની ગોંડથી બચાય છે, લગ્ન કરવામાં તેમનો રોલ હોવા સહેલો છે તે જાણત પદ્મ દત્ત આવીશું તો આપણામાંના ધણકને એ વિષયે ધણો જોશ મળશે.

તપાસ કરતાં માણસ પોં છે કે કેમ? રાજ્યમાં કંઠો, કે પછી વનસ્પતિ રાજ્યમાં કંઠો, જન્મથી તે મરણપર્યંત એટલાં કાર્ય થાય છે તે સર્વનો અંતિમ હેતુ લગ્ન કરીને સંતાન પ્રાપ્તિ કરવાનો છે. વિવાહને માટે જીવતા રંગનાં પાંદડાંપ અળ સંધવાતું સોઠું થાય છે, વિવાહને માટે પ્રપંડ થશે નાનાં તરબોળે પડે છે, વિવાહને માટે વિચિત્ર રીતોચારો કલ થાય છે, અને તેમાં વિવિધ ભતની ગોડવણી થાય છે. કુંડમાં વનસ્પતિનું આપું છવન તેનાં કુંડનાં લગ્નને માટે ધિયાવણું હોય છે, અને લગ્ન થયે તો કૃત કૃત્ય થાય છે. વનસ્પતિઓને આવી છુટ્ટા હોય તો બુધિવાળાં માણસોને તેથી છુટ્ટા હોય, અને તેને અને “શ્યામ સાર્માનાં સાદરો” કરે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. પ્રોતાના ફરજોનો વિવાદ અને તેનાં ફરજોનો વિવાદ જોવાને હરેક હિંદુ માણસ ઉત્સુક હોય છે, અને તે જુએ છે ત્યારે તેમનો છવ જુએ નય છે. આ વાત સર્વ લોકોને પરિચિત છે. એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી. માત્ર એ છ. ગ્રામ, જુઓનાં, કુહોની માફક જટુલાને ન થતાં અકાળે થાય છે તે જોઈને જિદ્દ પામવાનું કારણ બને છે. સ્વાભાવિક છુટ્ટાઓને કાળવાતું કદરત કંઠની નથી; પણ તેના યોગ્ય કાળે યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું સૂચવે છે.

ધણું ખરાં કુંડનાં એક પરમાં પુરુષ અને સ્ત્રી બનેનાં બંધી વાસ હોય છે—કે જેમ માનવજાતમાં એક માણસનાં પુત્રપુત્રીનો હોય છે. વનસ્પતિને આપણે સામાન્ય રીતે અજાણ પારીએ છીએ એટલે એવા પણ અભિપ્રાય બાંધી બેસીએ કે ઉપરનાં બાહ્ય બંધોનાં એક બીજાં જોડે પડેલી લેતાં હરો અને વંશરુદ્ધિ કરી લેતાં દરો. નહીં, જો તેમ થતું હોત આ પૃથ્વી ઉપરથી ક્યારની એ સર્વ વનસ્પતિ નારા પામી ગઈ હોત. જે નિયમો સજાંબાઈ બંધોનાં સંબંધમાં આપણે ત્યાં પ્રવર્તે છે તેવાજ નિયમ. કુહોનાં સંબંધમાં પણ પ્રવર્તે છે. કુહોને નીચ નીતિડીન ધારણ નહીં. સુગંધ વેષ, ગંની, ચપડયા, વિગેરે ધણી ભતની વનસ્પતિમાં પુરુષ તથા સ્ત્રીનાં જુડાં જુડાં આડમાં જન્મે છે. દુધીયું કેળું, તાજ ખાનુ, એરડો વગેરે ભતનાં પુરુષો એક આડમાંથી ઉત્પન્ન થવા છતાં, એક માત્ર પેટમાંથી જન્મતાં નથી. નાની હરે, બડામ વગેરેમાં એક માત્ર પેટમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રી જન્મે છે પણ અનેક કાર્વવર્ણન તેમનાં લગ્ન થતાં નથી. પરીભક્ત, ધંતુરો વગેરેમાં પણ નર નારી એક માણસમાંથી જ થાય છે, પણ તેઓમાંએ બાઈ બંધોનાં લગ્ન કરવાની રીતિ નથી. કાંઈ કાંઈ ઉપ્પત પુરુષ બીજની ભજમાં સપડાઈને બંધન જોડે લગ્ન કરી દે છે, તો. પરિણામે સ્ત્રીને ક્ષમણની વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. વળી કેટલાક પુરુષોની મતલબ વિવાદ કરી સંતાનોત્પત્તિ કરવાની દોલી નથી, અને તેવે પ્રસંગે જો પ્રભ કાંચ ઉત્પન્ન થાય છે તો તે ફળજ અને અદ્યાયુરી થાય છે. આ નિયમ આપણે ત્યાં પણ ક્યાં નથી પ્રવર્તે? સંતાનોત્પત્તિની દિશામાં અભિવે સ્ત્રી પુરુષનો સંયોગ કેવું ફળ લાવે છે તે ક્યાં અભળ્યું છે? આપણી સામાજિક, માનસિક, નૈતિક અને રાષ્ટ્રીયિક દુર્બળતાનું કારણ એવા કુમેચારકિંત વિવાદસંકરિત છે.

*કુંડના ચાર ભાગ હોય છે. ૧. પુરુષ બાજુમાં, ૨. પુરુષનાં કેળાં, ૩. પુરુષ, અને ૪. સ્ત્રીનાં. આમાંનાં કેળાં બેને અનુક્રમે બંધે પુરુષ કે વર અને સ્ત્રી કે કન્યા કહ્યા છે.

કુલતા ગોર.

કુલતાં લગ્ન કરવાવાળા ગોર પવન, મધુકર અને પાણી છે. વારંવાર અસંખ્ય વેરાને લઇને પવન દેવ કુલકામની યાત્રા કરવા આવે છે. એ બધું નિષ્પણ્ણી ગોર છે. લાંચ રૂસવત જેમાંથી એક પસ પાસેથી લેતો નથી. જેને ને વર ગમે છે તેને તે આપે છે. માનવ સમાજ કાતાં એક જુદી રીતે કુલોમાં લગ્ન સંભવે છે. કન્યા જતે કે કન્યાવાળા લોકો વર ધરતી સોણમાં નીકળી પડતાં નથી. અથવાતો દોઢાંતો વર કન્યાને માંડવે આવી પહોંચે છે. લગ્ન થયા પછીયે કોઈ કુતુમ કુમતી સ્વામીના સંસાર કરવા તેને ધેર નતી નથી. બધા જમાણ્યોને સસરાને ધરતી રહેવું પડે છે ! માનવસમજમાં આ રીવાજ જંગમી બણાતી પ્રલભાંજ છે. પણ એ લાન કુદરતી નથી ? ગમે તેવા હોય પણ એ સીલબુદમાન તરફ કંઈક દોરે છે ખરો !

બીજા નંબરનો ગોર મધુકર (બ્રમર) થોડો લાલચુ છે. મધં મળે તેજ એ લગ્ન કરાવી આપે છે. પવન દેવ જેવો નિરવાર્ણી નથી. તેથી એની પાસમા કુતુમકુમતીઓને પોતાના બંદરમાં મધ એકઠું કરી રાખવું પડે છે. વળી કેટલાક બ્રમર એકાંત મધથીજ તૃપ્ત થતા નથી. તેમને તો દાન ઉપર દહિણાપિ ભેજા છે. તેથી તેમને વધુમાં મુગધી, અત્તર આપીને નોતરવા પડે છે. કદાચ બ્રમરને દિશાનો બ્રમ થાય, કદાચ તે વરને બીજે ઘર લઇ જાય, મઠે ઘણી કુલકુમતીઓ ઉપલી સામગ્રી ઉપરાંત વિચલિચિત રંગ, અને સુંદર વસ્ત્રો સામ્ર થાય છે. એટલે તેના લાલચુ ગોર કાંઈક વરને બાંધે છેસાગીને લઈ આવી વર કન્યાનો દરતમેળાપ કરાવી દે છે. લોકો કહે છે કે કુલ ખોડે છે તેથી મર્ચથી મસ્ત થાય છે અને પવનમાં ફરે છે. અને મજી આરે બાલુ મુગધી ફેલાવીને દુનીયાને ઘેરો ઘેરો પરીપકાર પાલુ કરે છે. ના, દે બાઈ ! એવું કશું નથી. એ તો બ્રમરને આકર્ષવાની, સ્વાર્થ સાધવાની બધી ગોડવાલુ !

કેટલીક કન્યાઓ ઘણી આદરભોજી હોય છે. પોતાના બાળબાળ લગ્ન કરાવી આપવાને મધ એકઠું કર્યા હવે છે અને અતિસય શ્રમ લેનાથી માંદો પડી જાય છે. એટલે પશુભુષિ, મજ્જેપતિને મઠે નાલાયક થઇ જાય છે. પણ સાલચુ ગોર બ્રમર આવીને પોતાના બાળ્યોમાં લગ્ન કરાવવા દેરા પારદેશ લઈ જાય છે તેથીજ તેઓ જાતને કુતારૂય થયથી સમજે છે. કેવો આભરો છે ! આવું અંતુરણ આપણા સમાજમાં છે ? બાળને સુદૃઢ હૃદયુદ્ધ બનાવી, પોતાનાં સુરોક્ષિત વસત્કંઠરો ત્યાગ કરી બીજાને સુવિદ્યા આપવાનાં કર્તવ્યમાં માખાપને મઠે કરનારી, અખંડ કેમાર્થવત પાળનારી બહેનોનો આપણા સ્વાર્થી સમાજમાં કે અભાવ છે. શું ? એમ કેમ કહેવાય ? દરે વિરલ દ્રષ્યોતો.

કોઈ કોઈ કુલકુમતીલુ ઘર પાણીમાં હોય છે, તેથી વરને પણ પાણીમાંજ રહેવું પડે છે. આ દેખાડે વિવાહ કાવનાર વાણુદેવ પાણી, મેલેજ છે. પ્રાવનાવરણ થવાનાં આરંભમાં વર પોતાનું ઘર છોડીને પાણી ઉપર તરે છે. બીજા બાળ્યો કન્યાઓ પણ ગોં બહાર કાઢીને-વાણુદેવની કૂપાની વાટ ભેટી ઘેસી રહે છે. એઓમાં સ્વયંવરની રીત પ્રચલિત છે. વાણુદેવ કુમતીઓને દરવાજે દરવાજે વરને લઈને ફરે છે. જેને ને પસંદ પડે તેની સાથે તે વિવાહ કરી આપે છે. પછી મર્ચસંચાર થતાંજ કન્યા પીકી પડી જાય છે. દેવતાલુ મન દરણુ કરવા મઠે ને સર્વ વસ્ત્રભૂષણ સમ્યાં દતાં તે સર્વને હાથે ત્યાગે છે.

બાઈબહેનોનાં લગ્ન થતાં અટકાવવાને નામ પ્રકાશની કળા વાપરવામાં આવેલી જણાય છે. આંકડાના એકાદ કુલમાં પુરુષ અને સ્ત્રી બંને ઉત્પન્ન થાય છે. બહેનને ઘેરીને આદર આપ્યો બાળ્યો રહે છે. કદાચ બાળ્યોને ઉઠાવીને પવનદેવ તેમને બહેનોનાં ચરીરમાં નાંખે એ ધરતી આવી ચોળના કચેલી હોય છે. આ-કિંક (orchid) નામનો એક જાતનો પંદોપલ્લવી (parasite) વેલો છે. એને ત્યાં લગ્ન વ્યવસ્થા અતિ સુંદર-મનોરંજક છે. બ્રમર ઉડતો-ઉડતો પાણી આવે છે, ત્યારે એને નીચે ઉતરવાને વાસ્તે સુંદર રસ્તો અને દિશા ન બૂલે મઠે રસ્તાની બંને બાજુએ ચિન્હ કાંપેલાં હોય છે. ફક્ત રાત્રીના કુશળ મુસાફર હોઈને આ બાળ્યમાં ઘણું લખ્યું છે. પરીભક્ત, પ્રણય, તલ વિમેદમાં પણ આવી સુંદર વ્યવસ્થા છે.

કેટલાક ધરોમાં બાઈબહેનોની હમરમાં યજ્ઞો લક્ષ્ય હોય છે. કોઈ જગ્યાએ બાઈ મોટા બહેન નાની, અને બહેન મોટી તો બાઈ નાનો હોય છે. એમની જાન મહત્ત પાલુ વિચિત્ર છે. ઉપજો સર્વ હજી.

કત જે વનસ્પતિને ફૂલ આવે છે તેને લાલુ પડે છે. પણ કેટલીક વનસ્પતિને સમૂગમાં ફૂલ આવતાં નથી. વનમાં, પાણીમાં, કોચકમાં, ખાજેલીયામાં થયેલી નાની મોટી વનસ્પતિ ફૂલ વિનાની થાય છે; જેવીકે જલ જલની લીલ, હંસેરાજ (Fern), ખીલાડીની ટોપ કે કાગળ છત્રી વિગેરે. એઓમાં પણ ફૂલ ન હોવા છતાં ઉપરથી વિવાદ પ્રકૃતિને મજબી રીતિજ પ્રચલિત છે. બહારનો આડંબર બહુ એછો છે. પુરૂષ તથા સ્ત્રી કૃપી રીતે રહે છે; એઓમાં સ્વયંવરની રીત વિશેષ જોરમાં ચાલે છે. યર ધનુ મળે છે; તેઓ અવગણા કેડગણા કન્યાને ઘર આપ્યા કરે છે.

વનસ્પતિમાં ગતિ શક્તિ અને ચેતન.

કેટલાક માને છે કે વનસ્પતિમાં ચેતન નથી. પણ અવલોકનદ્વારા સિદ્ધ થયું છે કે વનસ્પતિમાં પણ ચેતન છે, અને જેમ જીવિમાન મનુષ્ય સારું નરતું સમજીને, અસારનો ત્યાગ અને સારનું મદ્ય કરે, છે તેમ વનસ્પતિ પણ કરે છે. બીજાના તરફ મૂળીયાંની ગતિ અને પ્રકાર તરફ પાંદડાંની ગતિ તો ધનુએ જોઈ હશે.

લગ્નવતી (લગ્નમણી) નામની વનસ્પતિમાં એવી તીવ્ર સ્પર્શાનુભવ શક્તિ છે કે તેને અગ્રીએ તો તેનાં સર્વ પાંદડાં બીજાઈ જાય છે. જેમ કુજવાલ સ્ત્રી સોડીયા વાળે છે તેમ વળી એક વન—ચંદ્રવતી નામનું વૃક્ષ વિવશસ્તુ વૃક્ષ છે. દિવસે મેષ ન હોય તો એ જાડતાં પાંદડાં પોતાની મેજે બંધ થઈ જાય છે. અને મેષ હોય તોજ ઉઘટે છે. માણસે જેમ કયોરોફોર્મ સુધવાથી બેચેદ થઈ જાય છે તેમ આપણી લગ્નમણી પણ યથા જાય છે.

સોપારી, નાજીયર, તાડ અને આંગાનાં બીજ તો બધાએ જોયાં હશે. કેટલાં કાણુ છે ? મદા મદનેતે બેદાર્થ રાકે છે. પણ નેચા સુકામળ અંકુર આ કાણુ હાલને વખર સુરેકીએ બેડીને ઉપર માણુ લાવે છે. અંકુર કુટવાની વખતે બીજામાંની કુમળી કેપિક હાથ અસાધારણ શક્તિ ધરાવે છે.

કોઈ વનસ્પતિમાંથી રાત્રે અનવાણું નીકળે છે. કુમંડ નામના સુસાફરની હાકીત પ્રમાણે આર્યેલી-યામાં સ્વાન નદીને કીનારે એક જાનત છત્રીના જેવા રોષા થાય છે; આ રોષા રાત્રી વખતે એટલા બધા પ્રકાશ આપે છે કે દીવાની મદદ વગર વાંચી પણ શકાય છે. દરિયા અમેરિકામાં સાગ્રીવમાં એક જાનતાં છત્રક છે; તેમાંથી કીકા રંગનું અનવાણું નીકળે છે. આપણા દેશમાં એક જાનતાં એવાં જાડ થાય છે, કે જેનું માણીવાણું નીચલું યડ ખાંચીમાં બીજાવવાથી પ્રકાશિત થાય છે. ત્યાં સુધી પાત્તી રહે છે ત્યાં સુધી આ અનવાણું જતું નથી, અને સુકાઈ ગયા પછી અનવાણું બંધ થાય છે.

વનસ્પતિમાં અનુભવશક્તિ પણ છે. સ્પર્શ પારખવાની શક્તિ, પ્રકારનું જ્ઞાન, ગરમીનું જ્ઞાન, વેલ્લખીની યોગ્ય આશ્રય શોધવાની શક્તિ, આ ખાતું અને આ નદી ખાતું આ બધું શું સૂચવે છે ? એક વિદ્વાનના પ્રયોગ પ્રમાણે તો મજાસના મનેમાવ જાણી લેવાની શક્તિ પણ વનસ્પતિ ધરાવે છે. પ્રકૃતિ અને વનસ્પતિમાં ઘણેજ થોડા તફાવત છે. અત્ર કમવિકાસનો કે ઉત્કૃષ્ટિનો અંશ્યલમ્

હિંગ-લવંગ-આદિની કૃત્રિમ બનાવટ તથા ભેળસેળ.

(લેખક-રા. મગનલાલ માલુકલાલ અવેરી.)

સાધારણ રીતે, હવે, હિંગને આરંગ લોકોના ધનના મેઘની જે ઉપમા અંગાન લોકો આપીને ખાતા નહોતા તે નહિ થઈ ગઈ છે. હિંગના અનેક ગુણો વેદકમાં લખેલા છે. હિંગની વાસને લીધે કટકાક તેને ખાતા નથી-પછી ભલે તેઓ કંઈ લસણુની વાસથી ન કંટાળતા હોય. હિંગનો એટલો બધો કંટાળો તેમને હોય છે. સાધારણ રીતે બે કંઠાય ખાવા પીવાની વાન નીકળે તો પહેલાં પૂછશે કે “ તમે હિંગ ખાઓ છો કે ? ” હા, તો જવાબ મળતાંજ તેઓ કંટાળાની લાગણી પ્રગટ કર્યા વિના રહી શકતા નથી. -કંઠાય તે ખાનારા માણસોની પૂછા તેને થાય છે.

શુદ્ધ હિંગ ધરાવતી આવે છે. ગાંધના ગાંધા કંઠાનથી મટી લીધેલા આવી, તેનાં લુકાં લુકાં રવરૂપ અને કરવામાં આવે છે. ચોરસ ચોસલાં-ચુંદર ઉપાગોમાં ભરી વેચાવા આવતા હોવાથી આદક લાગેજ સાદા પેકીંગમાં ભરાવતી શુદ્ધ હિંગ પસંદ કરે. આવા ફેરી ઉપાગો કે જે બે ઉપયોગને સારૂ ખાસ વિજાયતથી મંગાવવામાં આવે છે-તેમાં લાગેજ શુદ્ધ હિંગ હોય છે. જેમ પેકીંગ ઉપર અને ફેરી-તેમ માલ હકો. કાંચુલીયો પણ અહીંનાજ વેપારીયો પાસેથી ખરીદી વેચે છે !

હવે આપણે બનાવટી હિંગની બનાવટ તરફ નજર નાંખીશું. બનાવટી હિંગમાં મૂળ ચાર બીજ આવે છે. ચુંદર, લાકડાનાં છોડાં, લોટ, (કંઠાય, કંઠક રંગ અને પાણી) અને મરચાંની લુકી. લાકડાનાં છોડાં આવે છે તે તો સાધારણ રીતે આપણા લોકો સમજી શકે છે. પણ મોટો ભાગ તેને આમાંથી ઉપાડતાં આફ્રી ગણેલા જાણી પરવા કરતો નથી. કટલોડો જિમ પણ સમજે છે કે ચુંદરના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સાધારણ રીતે સારી હિંગને પકાળી (દલદીમાં તો તેનાં બારધનના પાણીથીજ કામ ચલાવવામાં આવે છે) મેલે છે. ખોટા અને ચુંદરનું ત્યારબાદ મિશ્રણ કરવામાં આવતું જાય છે અને મરચાંની લુકી નાંખી આ હિંગનાં પાણીથી તેના પાસે કરવામાં આવે છે-મોટા બાંધીયે તેમ બાંધવામાં આવે છે. તેમ કરતાં તેમાં લાકડાના નાના નાનાં કટકા ભેળવવામાં આવતા જાય છે. બાદ કટકા ફેરી, નામ પાડી, અને સુકવવામાં આવી, પેકીંગ કરવામાં આવે છે; રંગ લાવવાની જરૂર હોય તો રંગનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ‘રસમાં’ લાકડાના કટકા નાંખવામાં આવતા નથી તેમ મરચાંની લુકીની પણ જરૂર રહેતી નથી. બીજી સરેદ હિંગ હોય છે તેમાં પણ લાકડાના કટકા હોતા નથી; આટલો વિશેષ ઉપયોગ તેમાં કરવામાં આવેલો હોય છે. બનાવટી હિંગના કારખાનામાં ચુંદર તેમજ હિંગ-આટા સાથે જળવા ખાસ ઘંટીઓ-ખાંચરથી ચાલતી-ગાંધેમાં આવે છે! તેમજ લાકડાના કટકા પણ એકઠાં તે ચાખના નાના મોટા થાય તેને સારૂ મથાનનો ઉપયોગ કરેલો હોય છે !

ધાટીઓ તેને ભેગ છે અને આપણા લોક-જેઓ લોકમાં પાણી પડનાં એટલા માત્રી અન્ય નવતિના લોકોને અંકુચ દેતા નથી-ધાટીને હાથે બધાવેથી, અને સુરત વેળુન લાટિયા આદિ તરફથી વેચાતી, આ 'કણુક' હિંગ ખાસ મરમલો ઉપયોગમાં લેવા-કારણ આદિના નેવેલમાં સુધ્ધાં વાપરવા ખંચાતી નથી. આ હિંગની સાધારણ બનાવટની રીત (Formula) છે; જરૂર પડવે વધુ એછા પ્રમાણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

આથી જણાશે કે હિંગનો, જે હેતુ સિધ્ધ કરવા આપણે ખાધએ છીએ તે, સિદ્ધ થતો નથી. બારદાનનાં મેલાં પાણી મુદ્દાંતથી બનેલી હિંગ આપણે ખાધ બધએ છીએ ! હિંગનો ધંધો 'આધિજો' છે-એટલે કે તેમાં કયો સારી, અને કયો દુલકી, તે પારખતું ધણુંજ અધર છે. ઉપરાંત તેમાં પેંસા ધણીજ સારી છે, કારણ કે એ કાંઈ 'નંબરી માદ' નથી. વેપારીઓ તેને નામે ગમે તે ચીજ આપણને ખવડારી શકે છે; અને આપણે સધળો આધાર અને આ-ચીર તેઓ પરજ અવલંબિત છે. બે આનાની હિંગ પર ત્રણ ચાર આનાનો ફેન્સી ડબ્બો પે-કીંગમાં વાપરવામાં આવેલો હોય છે !

આપણા વેપારીઓ જે જાતના વેપારમાં કુશળ છે તેનો આ એક નમૂનો છે. આવા હિંગ લવંગ વગેરેમાં ભેગસેળ અને તુકશાનકારક તત્ત્વો ઉમેરનાગ વેપારી થાય છે. હિંદની અંદર આવાં આવાં હુન્નરો કેવા મોટા પાયા પર આવે છે તે આપણે જાણી શકતા નથી કારણ એ કારખાનાં ધણીજ ગુપ્ત રીતે, પણ ધણુંજ મોટા પાયા પર અલાવવામાં આવે છે. અમારો આવા એક ખુલા કરવાનો આશય એજ છે કે જે કેટલાક લોક કહે છે કે "કલિયુગમાં ગોળમાં ગળપણું નહિ, સુગામાં સળપણું નહિ, ખાંડમાં મીઠાચ નહિ, મિત્રમાં મિત્રતા નહિ." વગેરે, તેમને ખબર પડે કે એ કૃપા કરનાર મહા પુરુષો કાણ છે. બીજું, વિલાપતી દવાઓ કેટલીક વખત દેશી દવાઓ પર સરસાધ ભોળી જાય છે. દેશી દવાઓ વખત પર ફાપરો નથી કરતી તેનું કારણ શું ? તે આ વસાણાઓની ભેગસેળથી જણાશે. બીયારા 'કલિયુગના પાપેથી અત્યંત વેદો અને હકીમો આ પાપીઓના પાપથી અને ઠગાઓથી ક્યાંથી વક્રિ હોય ! તે તે આ પેંસા-વજન-પ્રમાણે દવાઓ મેળવે અને લવંગાદિ ગુટિકા, હિંગાદિક, કેશરદિ વડી વગેરે બનાવે, પણ રોગીને ફાપરો ન થાય એટલે રોગી કહેશે 'અરે, દેશી દવામાં ફાપરોજ નહિ.' અમે હઝીએ છીએ કે દેશની ઉન્નતિ અને દેશી યૌનોની પણ ઉન્નતિ માટે, જાણકાર ગુરૂઓ આવી હુન્નરો પ્રકારની ભેગસેળ ખુલ્લી પાડે તો એક મહદુપકાર ક્યાં જેવું થશે. ખાપરીયા, બારાસ, કસતુરી, શીલાજીત, અંબર, લોખાન, એવળી, રૂમી મસતકી, જાવણ, અને એવીજ બીજી અનેક દવાઓમાં અનેક પ્રકારની ભેગસેળ થાય છે. જાણકારો બનારસી આવે છે. કેટલીક દેશી દવાઓને બંદેસ વેચે સુધ્ધાં વિલાપતી વરતું લઈ તેને દેશીને નામે વેચે છે ! અમે હઝીએ છીએ કે એ બધાનું પોકળ ખુલ્લું થાય જ્યેથી નરીન થનાર વેદો અથવા ધરતુ દવા કરનારાઓ ચેતીને રહે અને લોકોને એ પણ જણાય કે આવા દગાથી જે લોકો પેંસા કમાઈ શકે છે તે હુન્નરથી અને સત્યાપથી પાશ્વર્યોની માફક વેપાર કરે તો શા માટે ન કમાય ?

વળી આ પરથી લેખના મનમાં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું આવા પાપથી કમા-યલા લાખો રૂપિયામાંથી સો. બજો રૂપિયા દાન આપવાથી તે બધાનું પાપ ધોવાઈ જાય છે ? અંશે નથી ધારતા કે તેમ થતું હોય. પણ એ વેપારીઓ પોતાનો પરલોક સુધારવા સારે એ ખાખત પોતાના પડિતો, ગુરૂઓ, કે આચાર્યોને પુણે તો સોર. આ એક વખતસરની મુશ્કેલી છે,

લવંગ

હિંગની બનાવટ આપણે આગળ જોઇ ચા. દરે લવંગની જોઇએ. 'જંગમી' અને 'દેશી' એ બે જાત લવંગમાં આવે છે. ઉચ્ચમાં હલકા માંસની ભેળસેળ થાય તે તો સીક; પણ બીજી ભેળસેળ બેઉમાં સેની કરવામાં આવે છે તેની આપણે તપાસ કરીએ.

લવંગની ટાંડી કે જેને 'હરી' કહેવામાં આવે છે તેની જે ભેળસેળ થાય છે તે સિવાય બીજી જે ભેળસેળ થાય છે તે અર્ક કાઢી લીધેલા લવંગની-કે જે વિશ્વાયતથી અર્ક કઢાઇ રહ્યા બાદ આવે છે અને તેથીજ જેને 'વિશ્વાયતી' લવંગ કહેવામાં આવે છે, તેની કરવામાં આવે છે:

આ વિશ્વાયતી લવંગની સેંકડો ગુણધર્મો આપાત થાય છે. તેની ભેળસેળ કરવા પહેલાં તેને રંગવામાં આવે છે. અને તે રંગ જેટલી હોય કે ગમે તેવું હોય તેની વેપારીને જરા પણ પરવા હોતી નથી. સાધારણ રીતે તેને લાલ, કાળો થા તંપખીરીયા રંગ ચંદાવવામાં આવે છે. તંપખીરીયા રંગ વધુ નુકસાનકારક હોય છે.

કાળા, લાલ અને ધાઉન રંગની ભૂષીને પાણીમાં ઉકાળી, તેમાં વધુ જોડવું પાણી મેળવી, લવંગ (વિશ્વાયતી) ઉપર છાંટવામાં આવે છે. બરાબર રીતે બધે સરખો રંગ લાગે તેવી રીતે ઘાટણો તેને ચોળે છે. બાદ જરા છાંયડામાં સૂકવી ગુણધર્મો ભરી દેવામાં આવે છે, કે જેથી તેનું વજન પણ ઘટે નહિ!

બાદ તેને જરૂર હોય તો તેલ દેવામાં આવે છે. ઘણું અર્ક કાળા રંગ પર, અથવા જે લવંગને રંગવાં ન હોય તેની ઉપર તો ખાસ તેલનો હાથ દેવામાં આવે છે કે જેથી તે અર્ક ચક્રના દેખાય.

આવાં લવંગ, છુટક જે લવંગ આપણે ખાદ્ય પેસાનાં લાતીયે છીએ તેમાં જરૂર આવે છે. ઘણી વખતે 'લવંગ લીમાં નથી' એવી ધણુકો ફર્માઇ કરે છે પણ તેનું મૂળ કારણ તો તેમાંથી અર્ક બીજકુત કાઢી લીધેલા હોય છે તેજ છે. જરૂરી લાવવા થા બીજા કોઇ કારણથી લવંગનો ઉપયોગ કરવા હજી રાખી હોય તો તે આ મુજબ સફળ થાય છે! બંદરના કેટલાક વેપારીઓના તેને સારૂ ઉપકર માનવો જોઇએ!

લોકોપયોગી કામોમાં અને ઉદ્યોગ ધંધામાં માત્ર અપમાનના વિચાર રાખવાથી થતી હાનિ.

(લખનાર—માર્ચવેદ ગણતમ સુંદર—જેતપુર)

સાધારણપણે દુનીઆદારીના એવો ચાલ છે કે, આપણે મોટા કીએ, આપણું માન ઉંચી જાતનું છે, અને બીજા લોક આપણથી હલકા છે! તેને આપણે બેતાબત મદદ કરવી એ તદ્દન કબજાઈતું કામ ધણુએક લોકોને લાગે છે. પરંતુ તે કેવી ઝોડી બૂલ છે? આપણે મોટા થયા, આપણા સરકાર દરબારમાં માન મેળવ્યો થવા લાગ્યો, પોતાનો દરજ્જો વધવા લાગ્યો, અને લોકોમાં પણ સારૂ વતન પડ્યું, તોપણ આ

પણ કરતાં કમીપણના—દાણ દેડળને ત્યાં પણ મદદવાર ન પડું છું ! સર્વત્ર મન મુઠી ચાલવું એમ નથી; પરંતુ તેને ચાલોગ્ય સખતું અને ત્યાં સખવાની જરૂર નથી ત્યાં ને તેમાં ન સખતું બેઠવું જન્ય-વાની જરૂર છે. " દાણમાં પંદેરમાં દાણમંત્ર રોકે અને પત્તામાં પંદેરમાં પત્તામંત્ર રોકે; " ત્યાં ને વખતે એમ વર્તવું એટલે ત્યાં તેમ વ્યસ્તિદિન અને સામાજિકદિન માટે સમજાતાં—વર્તતાં આવડતું લેઈએ.

મનાપમાન મનથી મનની અભિમાની બનવું ન જોઈએ. કાલ રહે એક જીવન બાધ બાંધે ચલાવવા માટે બીતાં બીતાં બે ચુદરથ પ્રત્યે બોલી, કેમકે વિચારો લેવા કનાદેલ બાંધે પાતાના એકતાથી ચડે તેમ નહેતો, અને તેને માથા ઉપર મુકે તેવું કાલ તેને ચડે તેમ જીવન પણ તેડવામાં ન દડવું; તેથી બધુ ચાલે એક. મુઠાવાથી ઉંચકે તેવું તે બે ત્યાં ચુદરથો પ્રત્યે વિનવિત કરી હતી; પરંતુ તે મનથી એકે નાચેલાં ચડતી તેની મારતી કરી; આ પણ તેની કુસીલતા; અને બીજા ચુદરથે તેની તેની વિનવિત એક, તેમ ન કરતાં તેની નજીક ત્યાં બાઈ બેન કરી તેને બાંધે તેને માથે ચડાવવા છાંયો અને પ્રવળથી તેના પચાસમાં આવી મળું કે આને કાલ ન ચડાવે તેમ છે તેથી તે જીવને તેથી માલ કરી તે માલે પણ મર્મજ છે. તે પછી કુસીલતા આ બે તબક્કાની કુસીલતા ખરી; પણ તે બેડમાં આરમાન લખીનેલાં આંતર.

દેવેન.

ધોણ વર્ષ પહેલાં, ચીનનું મિયામિયાલ દુર કરતા માટે નવાનની તે પર ચડાવ્યું થઈ હતી. તે વખતે એક ટકી ઉપર બાઈ તેણે ચડાવતી પડી હતી. તે વખતે તેણે ચડાવતાં ધોણ બાતી જરૂર હતી. તેથી તે તેણે ચડાવવામાં જોડવું બધુ દેવામાં જોડવાં ખચકાત ને ધોણ વિરોધે એકબે તે આવતું પચાસ થઈ ત્યાં દતાં, અને અને તેણે ચડાવવામાં જોડવું પણ ન દડવું, છતાં એક ચીનનું તેણે નજીક આવી પડવાથી જરૂર જાડ પડી; તેથી તેને ધોણ ધોણથી પણ ચડાવવા લાગ્યા અને ધોણ ધોણથી પણ જાણી ચડી જોઈએ એમ ધણું; પરંતુ તે ધણુનાં બિચી પડી અને તેણે જો તે ટકી ઉપર ન ચડે અને તેના જોળાને માફે સામે આવતા ચીનનું ઉપર ન ચાલે તેા પાછળ રહેવા કુસીલ દેવતી દેવતી થઈ બધુ તેમ દડવું; તેથી બધુ જરૂર હતી આવું એક, તરારવા મુખીએ ખાચું ખાતા દતા તેં તેમને પડતું મુખું અને પોતાના ધોણો ત્યાં લઈ ગયા અને તેણે ચડાવવામાં દેડળને જોડવા; પરંતુ તેા પણ તેણે ચડી ચડી નહીં. કેમકે ટકી બધુ દેડળજીવાળી હતી; આટું એક તે જોડીને પાછળ રહેવા જન્ય ઉપરથી બોલતા કે, " હવે દેડળું બધુ એકબે ? " ત્યારે તેણે ખાતાને ઉપરી ધોળા કે, " એક ધોળાનું થયું બધુ દોણ તેા ચડી બધુ " પરંતુ, બીજા ધોળા વિરોધે એકલા આવતું વિચારે કયા દતા કે તે આવે ને તેણે ચડે તે પડેમાં તેા તે ચડાવવાની દેવતી થઈ બધુ આવું એક તે જન્ય જન્ય બોલતા કે, " તમે સર્વજન્ય અને આ સમ ધોળા ને જા કરો છે તેમાં અમે જન્ય મન્ય એક ધોળાનું બધુ આવેશું " એમ કરી તે પછી તેમાં જુલ્યા અને એક રહે તાજાપરકે એકું જોર ચાલ્યું કે, તે તેણે એ દેડી ઉપર ચડી જુલો. અને તેના માટે ચાલુ કર્યો અને ધોળાનું દમજાતું દેડળું નહુ કર્યું ને દેડળું ને સાધી મુખું. આવા પ્રવલમાં તેણે તરારવા ઉપરી ઉપરથી કરીને બધુ કરવાના બધા ધોળા બની ગયા. આમાં તેને એકી પરીક્રમ પડ્યો કે તે કસ્ટી છતાં પસોવાથી ને ચાલથી લોપલોપ થઈ ગયા તેા પણ બાતી રીને મનુષ્ય તેા છું પણ જન્ય કામ પણ, પોતાના દેડળીન માટે ક્યું. આ પણ ધોળાનું મન અને કુસીલતા-દેસલતાના ન્યાં આવા સર્વ દેડળા સમવર્તનજન્ય જાનવાન દોણ ત્યાં તે દેડળી કરાને કેમ ન થાય ? આજના દેશમાં ધોળા ક્યું બાંધે બિચા છે; અને તે દેશમાં બીજાવાળી અને સરવ, વિદ્યાન અને દેડળીનમવની તથા મરીન તરીકે જાલ આદે, એક સગે અને સખન મુખ દુલ્લે વર્તનનાં વિચાર છે તેથી તેના ઉપર આજેનાં ફર છે.

એક વખત અમેરિકાએ પુનઃજન્ય મનુષ્યની ખરી સ્વાતંત્રતાની સેવા બજાવતા મંદે મન દેડળામાં મર્મયુગ આવડું દડવું, પરંતુ તે સમયે દેડળાં પુનઃજન્ય, ખોરીની કોલામાં અને સ્વાતંત્રતાને તથા સમજા-વનાં સમયે તેની સામે ધવાં દતાં, કાલ, જાણીતા દુનિયાં કુચમાં પડી દોર પ્રમદે ચેલતા તેા લાગ તેવાથી પોતાનાં કમી નાહી દેડળાં ખાવાથી તેની પાસે દોર પ્રમદે માલે પાતું કામ કાપવાનું કી

પરંતુ હવે; પરંતુ આ વર્તન અમેરિકામાં ઘણા સીમંત ધાર્મિક લોકોને ન ગમ્યું તેથી તેણે તેની સામે ધાપા-
ઓમાં ચોકાર ઉઠાવ્યા. પરંતુ તેથી; એ સમજવા નહિ; આથી છેલ્લે સાર સંમતિ મેળવી મુધિ સરકારે ૫.
૯૫. પરંતુ આમ મેદાન પડવા પહેલાં બ્રિટન વિગેરે બીજા સમગ્ર અન્ય દેશોને પણ સમર્થનવાળી અને
સાથે લેવાની તૈયારી હતી. અને તેમ કરવા સમર્થનવાળો સમર્થ વ્યવસ્થારે કરવા સમગ્ર અન્ય દેશોને, તેથી તેના
અમેરિકામાં ઘસતા વિદ્વાનોમાંથી ૫૦ ને સૂચના મોકલવા અને તે મઠે પ્રમથો મળી અમુક વેતન હેતુ લ.
૫૫; પરંતુ આ વાત ધર્મની હતી તેથી બીજા જવાબા અર્થે શિવાય કરું વેતન ન લેવાનાં અને કંટો ત્યાં
જઈયું તેના સોગન સાથે તેલ દિવસે ૨૪ કલાકમાં તેઓની હાના નવલખ ફરી વળ્યા. એટલું નહિ; પણ
વગર પુછેલા એવા બીજા વિદ્વાનોને ખબર પડી તેમ તેમણે પણ તેથીજ માગણીઓ વગર. માગ્યે કરી અને
તેમાંની ૧૫૦ સભામાં માન્ય થઈ. એમ આ બાબતનું જળ હમું કરવા ૨૦૦ વિદ્વાનો પરદેશી ખસે બીજા
રાજ્યો સાથે સજાઓ આપવા મેળવવા તથા બાજુએ કરવા, પોતાના હમરી કમાઈના ચાલતા મધા પરતા મુઠી
ચાલી નિકળ્યા, અને ૩૦૦ વિદ્વાનો અમેરિકાના લોકોને સુધમાં મેદાન પડવા ધર્મની ઉષ્કણીનાં બાજુએ હેતા
તળ અમેરિકામાંજ જ્યાં ત્યાં રમણે રમણ લોકોના તે મઠે મળતા જવાઓનાં બાજુએ હેવા લાગ્યા. એટલુંજ
નહિ પણ દેશના કિમતી વિદ્વાન છતાં જ્યારે પુદ ઉત્તર અને દક્ષિણ યુનાઇટેડસ્ટેટસ વચ્ચે આ પ્રસંગમાં
કુદ્ર ચાલુ થયું ત્યારે તેમાં પણ તે મધ્યના બાજુ ખસ જોડાયા. પ્રમ્ય! ત્યાં જે દેશના આવા નર
હોય ત્યાં, ખીતામાં કહ્યા મુજબ ધારીલી વાતનો જય રા મઠે ન થાય? આવાં કિમિમાં ત્યાંના ધાપાવાળાઓ
અને અધિકારો પણ થોડા બાજે બળવતા નથી. લોકોને સમર્થનવાળા સંસ્કૃતિઓ ખસ દેશના
હોય છે. અને તેને લીધે તે દેશના મેચી ને હેડનું કામ કરનાર અને મંજુર રીક્ટે પણ તે વાતથી વાકેફ
અને તેમાં મદદ હેનાર અપસરોસંદ તૈયાર થઈ રહેલ અને છે. આ યુવામગિરી યોડાવવાના સકળ જગતે
એવરના કામમાં એટલીયના આદિ રાખેના સત્ય લોકોને પણ તેઓજ બાજ લીધેા હતા. ત્યાં આવા લોકો
ત્યાં શુભ અને સંપત્તિ જમે છે દેખીતુંજ છે. અને ત્યાં તેનું ન હોય ત્યાંથી તે પલાયન થાય. એ પણ
પ્રદર્શન છે.

અને ઇસ્રાલીનો એક કાખતો પણ દર્શનું તેા પરતોજ ગણાયો. ન્યારે મારાં રાજ્યોમાં ઇસ્રાલી દેશ
એક રાજ્યસત્તા રૂપે ગણ્ય થતા ન હોતા અને તેથી સર્વ રાજ્યના એકતીના મંથકમાં ઇસ્રાલી એકલો હીન
હેતુ લેખાતું તે જોઈ 'ગ્યારીએસ્ટ્રી' નામના ઇસ્રાલીનો એક ખરના હવરા રાખીને એકલો લાંબો અલખું
અને તેણે એમાં હીમાયત કરી કે દેશની જુદી જુદી રાજ્યસત્તા ઉપર એક રાજ્યસત્તા રથાપવી કે જેને ફરે
રાજ્ય માન્ય રાખે તથા તે મારફત દેશ વિદેશ પ્રત્યેના ધારા કાંઈકે પસાર થઈ રહે તથા એકલો મોંઝાંતો
રાકાય અને તેને બીજાં રાજ્યનાં એકલોએતી પેડે પણ આખાં દેશનાં એક રાજ્ય તરફનાં એકલો તરીકે ગણે.
તેમ બને તેવા ચલ પાર પાડવાની તેણે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી અને તેને મઠે ન્યુસમાં, બાજુઓમાં અને વિદ્વાન
બાજુઓને રથગોરથળ બાજુએ કરવા પ્રવર્તવાને સમર્થનવાળો અને માર્સીકો તથા અધિકારને તેને ટકો
મળે તેની પ્રવૃત્તિનું લખણુ લખવા મઠે સમર્થનવા મઠે અમુક સમય મુખી સર્વ દેશખેર ફોર્સ અલ્લી
રસિ આખા દેશને એકમંત કર્યો, અને ઇસ્રાલીનું રાજ્યની યોગ્ય પાલોમેન્ટ સંદિત, મહાસાન્ય રથાપું.
આ વખતે દેશની સંમરત, પ્રમ્ય, "તમા મહારાજન ચાલ્યા" તેમ સર્વ અલ્લી વિલવવા લાંબો, પરંતુ આ
બીજામાં વંજુનિશા લેવા નિકામ દેશક્રિતકારી તરે એ પાત માન્ય નજ કરી. અને કહ્યું કે, "હું કાંઈ રાજ
મેળવવા કે સર્વ દેશનો, નેચાલ્યન પેડે રાજત થવા અમ્ય મંથો નથી; માત્ર દેશને એકત કરવા અને તેથી
અનંત કાયદા મેળવવા મથ્યાહું, અને તેમાં હું નહિ પણ અને મદદ કરનાર મારા દેશીઓ પાર પડવા
લે તે જોઈ આને હું ધણેજ આનંદ પામેજ છું અને તેમ મારા દેશીઓ પણ આગળ પાછળને અને આગળની
સ્થિતિને વિચાર કરતાં પામ્યા હશે. અને રાજ્યને અધિપતિ જે આને, પૂર્વે નાનકું થઈ અમેરિકા પણ આજ
સુધી અદ્યત હેતુ પોતાના પૂર્વે રૂપમાં રહેલું છે તેજાજ આવા મહાન અધિકાર મઠે હકક છે તે જો તે વાત
મઠે સર્વ મારી સાથે સંમત થાઓ તો તેને આ ગાદી મારે આપવી છે અને તે તેના પરાક્રમ વડવાના
વંચાનને શોભશે અને દેશ સમરતને પણ માન્ય કરેલું દિવસો ને ગમશે." આજુ તેવું રાખી સર્વમે તેજ વખતે

એકે અપાછે તે 'વાન મંજુર' કરી તથા તેવા સમયના વંશજને તે દેશની સાર્વભૌમસત્તા મેઘા દગ્ધતા સ-
હિત સંભરણું કરી અને પોતે પાછો પોતાના જગત મધ્યેના નિવાસસ્થાન પર્ણકુટીમાં જઈ
રહેા અને પુનઃ ખડાના કામ પર લાગી પોતાના નિર્વાહનો કમ ચલાવેલું પણ પ્રજા રાજ-પાલેથી તે પેન્શન
પણ લીધું નહીં.

કાનસમાં વ્યવસ્થાનો પ્રચાર કેમ થયો ?

એકાદી નવી બાબત વ્યવહાર અદિમાં સાધારણ ગરીબ માણસ અમલ કરે કે ચલાવે તો તેની
લોકો ક્ષેત્રી કરે છે અને અપમાન કરે છે; તેજ વાત મટે એકદ રાજ કે અમીર, સાધુશર કેડ બાંધીને માન
અપમાન ખીંટીએ મુખીને કરવાનું ધારે તો તેનાથી તે કામ તથા પણ પડીત. તેને મટે સાધારણ મૂખી
એક 'પણ' શબ્દ બોલવાના નહિ ! એટલું નહિ, પરંતુ ઇચ્છે પોતે પણ તેજ પ્રમાણે તેનું સ્વરૂપ પુરું ન
ભલવા છતાં આચરે પણ છે. પરંતુ આમ છે છતાં તેની રીતે બહુ કરવાને આ દેશના કહેવાનાં મેઘા
કેણ મેદાન પડે છે ? અને લોક દાનીમારક રસમ-રીતિઓ વિગેરે મેદાનને મથે છે કેણ ? જો એવાથી
તેમનું એમ બંનનું હોય તો સાધારણ મૂખ જેવાં ગરીબોની આ દેશમાં આવી અધમ દશાજ રાખી
હોય ? હીક ! કાનસ દેશમાં પ્રથમ બેઠા દાખલ થયા, ત્યારે તે ખાવાને આ દેશમાં જેમ માણસો
હુંગાળી વિગેરે ખાવા મટે અમાવ દશાને છે તેવા અર્થે દર્શાવવા સાચા પરંતુ તે વખતે ત્યાંના રાજ
સેનામાં હુધ્યે તે ખાવાની રાજઆટ કરી અને તેણે પોતાના અમીરો વિગેરેને વાવવા ખાવાની ભલામણ કરી,
અને તેમ થતાં આખા દેશભર સર્વ રહ્યાં થઈ ખાવા લાખ્યાં અને તેથી તે વડે ગરીબો વિગેરેમાં સરવા
અનનના અર્થ સર્જી.

હુસાંડના રાજકુલનાં ઉદાહરણો.

હુસાંડ મધ્ય હિમાચલીકતા અલગી બધી વધેલી છે તેનું પણ એકાદ કારણ છે. આપણું હમણાંનું
દયાલુ રાજકુળ વિગેરે આવાજ ઉઠાવે વિગેરે ઉપર ધ્યાનવાન અને કાર્યવાન છે. તેથીજ દેશમાં વૃદ્ધિ સિદ્ધિ
દાસ્તી બંધાને તેનું પાત્રી ભરે છે. આપણાં માણ વિગેરેની આ મદદગમી સાહેબ પણ ઉદ્યોગાદિમાં ધ્યાન
દેવામાં બહુજ કાળજી રાખતાં અને પ્રજાનાં ખાનગી કમીની પણ ખજર અંતર પુરતાં. અને તેમાં ખામી
હોય તે હુર કરવાને મુશ્કેલી દેતાં; અને તેમાં મુશ્કેલી વધારે કરવાને કહેતાં. આવીજ રીતે આપણા હમણાં-
ના મદદગામના કુટુંબનું વર્તન પણ છે. વડાજીવી તરીકે દેશમાં જેવતાં તેમના હાથને આંધળ પોતાં ! કે
પરને જેવી સિદ્ધિ સહન કરેલી ! ખાતુ આપણા આ દેશના ઘણા ખરા રાજ કારખારીને તેના અધિકાર
મર્યાદા છે, તેનું અધિકાર બધે ગમે તેટલું અડપ હોય, તેવે નાના પ્રકારના નિજાસ, સારંગ, એરા આવામ-
માંજ મુશ્કેલી બધું છે. પરંતુ પોતાની ગરીબ પ્રજાને મટે બીલકુલ કાળજીવાળા નથી એ પણ રાજકુળ
અને રાજમદદલ, આપણું એવર્ડ મદદગામનું કુટુંબ વિગેરે જ્યારે નાની નાની લોકહિતકર કામ પર ધ્યાન
દઈ તે સિમિ છે તથા તેમાં હું હું ખામી છે તથા હું હું મુશ્કેલી થઈ રહે તેમ છે તે તેના મદદિતવારને
બોલાવી પુખી સિમિ પ્રજાને સિમિ છે ને તેથી મુખી કરે છે. ત્યારે આપણું દેશના અમીરો મુખ્યાં પોતાનાં
એરા આગમ સિવાય લોકહિતમાં એક તરફ તોડવા મટે પણ લાંબ સમયે છે ! શી દશા ? આપણા દેવ
જીવાંતરી પ્રિય મદદગામ એવર્ડ નાનપણથી સ્ટેકિંગ તૈયાર કરવા સિમિતા અને તેમના પુરુષ યુગ એક
થાક દેરા બનાવવામાં મુશ્કેલી કરવામાં ધ્યાન રહે. પુરું આવા રાજ આ દેશમાં નોંડાના એમ નથી; વીરચિત્રમ
જેવા અને બોલ જેવા ઘણા થઈ ગયા છે અને તેમણે પ્રતિદિત ઘણાં કરેલાં છે. પણ કાંણાઈ એટલીજ કે
હમણાં તેના નવકેસર નિષેધે છે અને તેથી આ ભારત વર્ષ આવી અધમ દશા બોળે છે.

રેશીયન મદદગામ મહાન પીર.

રેશીયનો મદદગામ-કાર થી પીર એક પોતાના દેશના ભજા મારે પોતે પરદેશમાં ગુપ્ત રીતે
ફરીને સિખાને મુતાર, હુવાર આદિનું કામ કેડ સિખ્યા તે સર્વ કોઈ જાણે છે. બુલંતી દાદી ઉદ્યોગીને દાનિ
કર્તા ધારી તેણે પોતે તે કપાની નાંખવામાં દાખલો બેસાડ્યા દોને એવી હુનર કળા સર્વ દેશમાં દાખલ

કરનારને આખી રશિયન પ્રજા પોતાનો દેશ હિતકર વીર કહીને પ્રેમથી સંભાળે છે. વિદેશમાં મનુર ગેબ્યા આદિના રૂપે વર્તતાં ઘણાથી ઘણે રથને પીઠરે માનાપમાન પણ પામતો, પરંતુ તે પોતાનો કંઈ સ્વચ્છતા, દેશહિત સાધન કરતાં, મોટી દૃઢતાથી સંઘન કરતો ને બેઠતું સર્વ શિખતો-સમજતો. તેનામાં કોઈ દેશહિતેન્દ્રિય !

જર્મનીના મહારાજા.

જર્મનીના માછ બાદશાહ એટલે વિષ્ટેરીયા મહારાજાનો જમાણા છાપખાનામાં કંપોઝ વિગેરે કામ જાતે શિખીને તેમાં નિપુણતા મેળવી તેણે છાપખાના સંબંધી કેટલાક સુધારા સૂચવ્યા હતાં. અને તેને બેઠતું કામ મોટી શિવાય કેટલું ઉચ્ચ ને તૈયાર કરે તે તેને નિદે છે; પરંતુ યુરોપની તરફ જુઓ. ત્યાં બેઠતું મોઢા લોક તેવા કામમાં પણ પ્રવીણતા મેળવી તેમાં લાયક સુધારો કરે-સૂચવે છે. આપણા હર્મદેશદેવ તેમાં બહુ પ્રવિણ બનેલ છે.

આપણા વરક, 'ઉત્તમ ખેતી' કહેવાય છે છતાં તે કામ ખેડુતજ કરે છે; પરંતુ બહુલા 'કે મોટા લોકો તે કરવામાં દક્ષતાયુ' ને અપમાન સમજે છે ! ખીલ દેશો તરફ નિદાણે. બપાનનો બાદશાહ સ્વતઃ પોતાના ખપીયામાં ખેડતું કામ કરે છે. બાર નિકાલસ ખીજે પણ તેવીજ રીતે ખેડતી સર્વ માહિતી મેળવીને ખેડુતોમાં ખેતીના પંધામાં સ્વેદ ખાખીઓ દૂર કરવામાં મરાદુર યત્ન કરે છે. આપણા દેશની મોટા લોકની સ્ત્રીઓ આ બાલુની નજીસ બીજી બાલુ મુકવામાં હલકું સમજે છે; પરંતુ સ્ત્રીની સાચી જાતે દેશમ ઉપેક્ષે છે અને તૈયાર કરે છે.

આપણા દેશમાં મોટા કાળથી ચાલેલા વંશ જાતિ કોઈ અને વટલવાની અજાન રૂઢીથી માન અપમાનની ફિરીઆરી બહુલ વપેદી છે. એક મેલાં-મંદાં કપડાંવાળો વાણીયા, પોતા નેવા સ્વચ્છ પણ જાતે કણખીથી ઉચો છડ તેમ સમજે છે. છતાં તે કન્યા વિક્રય કરી-ચોક્કણ પાથરી પુત્રીના પૈસા તો કણખીનાથી મધુ વધારે લે છે; પરંતુ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ આમ પૈસા લેવામાં નીચતા નહીં; પણ પોતે વૈષ્ય છતાં અને શાસ્ત્રમાં વૈષ્ય સાથે વૈષ્યે બોલન લેવામાં બાધ નથી તેમ જુલારો છે છતાં પોતા નેવાના જ્યાની અપમાન દુષ રૂઢીના ચોટ કહાણુ વડે તે સાથે બોલન વહેવાર કરવામાં નીચતા કે માનાપમાન સમજે છે. વળી જો એવી રીતે કે, મારવાડી તે જાતના વાણીયા મારવાડમાં ને ખીજે કણખી જેગા આવે છે છતાં તેવા પોતાની જાતના (પોરવાડ) વાણીયા સાથે ખાવામાં કે તેની કન્યા લેવામાં નાનમ-અપમાન સમજતો નથી. આવી ફરક જાતિની, અજુના ઘણી હોતા છે, કે જે સુતો જાણે છે. આવી આવી રૂઢીની ફિરીઆરીથી વ્યવહારમાં હરદમેશમાં મોટી મોટી અડચણો આવે છે. તે અને કહેતાં પાર ન આવે એકદમી છે. પણ આમ છતાં તે અસ્તવ્ય દૂર કરવાને તેવા નવા અપેના સમજ મોટા પણ તે મહેતી, સુધારણા-એકમ વ્યવહાર કરવાને, કેટલું રથજમાં તેમ છે છતાં, એમ બધે પ્રવર્તવાવાને મિથ્યા માન અપમાનને એક બાલુ રાખી, તે સંબંધી સમ્યક સમજાવવા મેદાન પ્રતી રાક્તા નથી રી કરા ?

વળી હમણાં આ દેશમાં સાધારણપણે ધણુપવા લોકોની એવી સમજણ થઈ પડી છે કે; ઉચ્ચ બહુતર શિખવ્યા શિવાય આપણા દીકરા પેટ ભરી રાકરોન નહીં. એટલે હંમેશાં વિધા-બહુતર-માર્ગા શિખ્યા શિવાય અને દાહસ્ક્રમ અને કોસેજમાં સોજ પગપટ્ટી કર્યો સિવાય ક્યાંય નોકરી મળશે નહીં; અને પેટ ભરી રાકરોન નહીં. એકવાર હંમેશા બહુતર મેળવી ક્યાંયથી નોકરી મેળવીને પેટપચાત મેળવી એટલે જાતે જ થયા એમ સમજવાનું થઈ પડ્યું છે. આ સિવાય તો કોઈને ખીજ દિશા પણ જુલતી નથી. તેમાં આકાલ વિગેરે અચરજ તો મચાવે છે; પણ બીજ વર્ણ પણ તેમજ સમજવા શિખ્યા છે, અને પોતાના પંધા નેવે સુખ્યા લાવ્યા છે. આમ થવાથી નોકરી મેળવવા કરવાની પ્રગપટી થઈ રહી છે. છતાં પાકી લાજવા ને હેમીવારી હોય તેવા ચોક્કણ તે મેળે છે અને બાકીના તે મેળે તૈયાર થયેલા અપેના એવી એવી રહે છે, કેમકે નોકરી મળવાની જગ્યાએ કરતાં તેને કરનારોની સંખ્યા જાતે ઘણી થઈ

પડી છે, તેમાં કેટલાક તો અમુક જગ્યા ખાલી પડવાની હોવા દોષ પ્રમાણે પણ જોઈ બેસી રહે છે, કે જેમાં ચોટાંત ફેરે છે અને બાકીનાના મનસુખમાંજ પાછા પરવારે છે. છતાં પણ આવી રીતે નિરૂપ નિવડનાર ભણતર, મેટાઈ અને તત્ત્વન્ય મિશ્નરોજીને એક ખીણી ઉપર, અમુક મુદત સુધી ટીકાડી તથા મન સાથે તનની મહેનતમાં બળી તે મળેલા કેટલા તેવા મેટા કહેવાતા અન્ય ધોષા દુન્યાર શિખે કરે છે ? હું નોંધીજ પેટ બંદે અને, આખી પૃષ્ઠીના છત્તા લોકો ધોષા દુન્યારથી પેટ બંદે, છે તેમ તેનું પેટ નહિ બંદે ? પરંતુ આમાં માન, અપમાનથી મળતું સુખ દુઃખ અને કષ્ટ સદનના કરવાની ત્વર છે, અને તે મદિ આત્મભગ અને દ્રઢતા સદનતા વિગેરે શુભેલી ત્વર છે. અને એથી તે સાધવા જોઈએ અને પછી રીતે મેળવે તો તેવા બળેલાને ધોષા દુન્યાર શિખવામાં જીવન અમળના નેટથી ઘસીમન પડતી નથી તેને મારે દેખત પુરાવો એ કે રંજન વિગેરેમાં અધુરા બળેલા નહિ રહે છે તો આવા બળેલા ભવ તો ન રહે શું ? પરંતુ દુઃખાનુની દેરાની પડતીના વખતમાં તે તેવાના મ્યલેમાં આવે છેજ ક્યાં ? છતાં જમીને મેટા થએલા આમ, મેળવેલી મેટામ સંપાદન કરે તેજ મનુષ્યોમાં પણ મેટા થવાનું નહિ તો તેના મનમાંજ પછી મનુષ્યોમાં નહીં જ.

ભગવાન ભાષ્યકાર શંકરાચાર્યનું જીવનચરિત્ર.

(૩)

કુમારિદક્ષ ભટ્ટનું જીવન અને જ્ઞાનાર્થ

શંકરના જીવનચરિત્ર સાથે કુમારિદક્ષ ભટ્ટનાં જીવનચરિત્રને નિકટનો સંબંધ હોવાથી હમે શંકરના જીવન ચરિત્રની અંતર્ગત એ મહા પુરુષનાં જીવન વિશે પણ કાંઈક ઉલ્લેખ જતાંકર્તા કર્યો છે. કુમારિદક્ષ ભટ્ટનો ધાર્મિક વારસ એક રીતે શંકરાચાર્ય છે, અને શંકરે ક્યા જન્મતાનો વારસો મેળવ્યો તે જાણવા કુમારિદક્ષનાં જીવન ચરિત્ર પર દ્રષ્ટિ કરતી આવશ્યક છે. હવે, તે રાજ સુધન્વાની નગરીમાં આવી પહોંચ્યો તે આપણે ગતોંકમાં જોઈએ. સુધન્વા રાજ પાતે બ્રાહ્મધર્મી હતો. પરંતુ તે કાઢના રાજ બદુધા ધર્મધ નહોતા. સત્યતા અમુક અંશે પરીક્ષક હતાં. તેમના મધ્યસ્થપણા દેહજ કુમારિદક્ષ અને બ્રાહ્મ આચાર્યો વચ્ચે ભગીરથ રાજ્યાર્થનું સંઘર્ષ થયું. દિગ્વિજયકારો તો કહે છે કે તેની પ્રયત્ન મર્જનાઓથી પૂરી તો શું પણ આકાશ પણ ડેલાવમાન અને કંપાવમાન થય ગયું. દિગ્વિજયોની કવિતાઓમાં અતંકાર રૂપી પુષ્પોમાં ધણું કરીને આ તેમનું સર્વોત્તમ પુષ્પ છે. કુમારિદક્ષે બ્રાહ્મીનો નિતાંત પરાન્ય કીધો, અને તે પશ્ચાત રાજાને વેદ એ સ્વતઃ પ્રમાણ કેમ છે તથા રમ્ભિ પુરાણ આદિ ઇતર શાસ્ત્રો પરતઃ પ્રમાણ કેમ છે તેની સમજ આપી વેદના મતાદિ પ્રતિષ્ઠક વિભાગોની તેજે અનેક પ્રશંસા કીધી. પરંતુ રાજાને કાંઈ એ સુધમવાદની સમજ પડી નહીં તેજે તો રિત્તની એવી વિમિત રથલ કસોટી કરવી કે, જે સમીપના દુર્જના શિખર પરથી ભૂરો મારે છતાં જીવે તેનેજ હું તો જીવેતો જાણીચી! બ્રાહ્મીનો એ લીમ્મન આવી નહોં. પણ જહાદુર કુમારિદક્ષ વેદધર્મની ઉન્નતિ સાદુ તે કસોટીમાં પડુ જીવા કમર કસી. ફરીથી વેદધર્મ પરતી પોતાની અમ્મ શક્તા ઉદ્ધાર કર્યાંથી કુમારિદક્ષે ભૂરો માર્યો. સુદિમાન કરતાં શક્તાના વિરોધ એવા કહે છે કે, તે છતાં જીવેતો તપોથી પડેજો હોય તેમ કુમારિદક્ષના સરીરને કથી દાનિ

યદ નહીં! પરંતુ બોદ્ધોએ રાજ્યને ન્યાય સ્વીકારવાની સંમતિ આપવાના પાડી કાઢી અત્યંત આપધના પ્રયોગથી કિંવા યોગીની કાઢી એવું પ્રક્રિયાના પ્રભાવથી તેમ, યજુ હોય એમ પ્રતિપ્રસન્ન કરીને ઘંઠા કરી! આથી સુધન્યા ધણી કોષાયમાન થયો.

શાસ્ત્રાર્થ !—“બોલો ધડામાં શું છે?”

તેણે બીજી ઉપાય કર્યો, તેણે એક ધડો મંગાવ્યો, અને તેનું મુખ બરોબર ખંધ કરાવીને સલામાં તે હાજર કીધો અને કહ્યું કે આ ધડામાં શું છે તે જો પક્ષ કહેશે તે પક્ષને સત્ય માનીને તેના સિદ્ધાંત હું અદલ્ય કરીશ! બીજે દિને પ્રાતઃકાલમાં સભા મળી ત્યારે પ્રસન્ન પૂજારી બોદ્ધોએ કહ્યું ધડામાં સર્પ છે! બરે કહ્યું કે ધડામાં શેવનાગ પર રાજ્યન કરવાર વિધ્યુ છે! બ્રાહ્મણના આ શબ્દો તેના મુખમાંથી તીકળતાં સાંભળે છે કે “સરોવરમાં જલ સુકાતાં જેમ કમલ કમીઈ જાય તેમ રાજ્યનું મુખ કરમાઈ ગયું.” પરંતુ તરત આકાશવાણી થઈ કે, બ્રાહ્મણને પક્ષ સત્ય છે? આથી રાજ્યના સદેહનું નિવારણ થયું, અને તેણે તરતજ આજ્ઞા કરી કે, “મારી જે પ્રજા બોદ્ધાનો નાશ ન કરે તેનો પશું નાશ કરી નાખવો. બોદ્ધાનો સર્વત્ર દિમાલપથી તે કન્યાકુમારી પથે નાશ કરવો!” માધવે આપેલી આ વાતોમાં સંતોનો અંશ હશે તો પણ બહુ સ્વરૂપ હશે, કારણ કે, આર્ચ ધર્માચાર્યો તેમજ સંન્યાસી ધર્મજીવો આદ્યે બધે અંશે ધર્માધ અને દુષ્ટ યરાને એક પણ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટાંત આપણને દસ્તાવેત્ત થયો નથી. એ વાતોમાં પ્રત્યેક વાત સંલેપિતતાના દરેક નિયમની વિરૂદ્ધ છે. સૈદ્ધાંત વર્ણી બોદ્ધો અને બ્રાહ્મણ સાથે સાથે નિવાસ કરવા છતાં વિશેષ વૈભવરૂપ નહોતું અને એકદમ એક દહાડે તેઓ એક બીજાનું નિકરન કરવા તંપર થાય એ કેવલ હાસ્યજનક છે. તેમજ આ કાંઈ શાસ્ત્રાર્થ નથી. જુગારથી પણ ખરાબ છે! જીવળી, એ કાળમાં આવાવર્તનો એ કે બીજી કાંઈ પણ રાજ્ય અમર્તી નહોતો કે જે દિમાલપથી રોજગૃહ પર્વતની પ્રજા પર પોતાની આજ્ઞા અસાધી શકે! સુધન્યા એવો ચાવર્તી હતો તો એકવાર કાપાલિકાથી બંધી ગયો તેમ ન બંધીતે, જેઓ સંત્યની શોધનાં માર્ગે ધડામાં શું છે? તે ખરું કહેવાની ચરત બકે તેઓને સત્યના શોધક માનવા કઠિન છે. આકાશ વાણી થવાની વાત પણ તોટલીજ અસંભવિત છે. પરંતુ અસત્યમાં પણ રૂપેન્સર કહે છે તેમ સત્યનો આત્મા નિવાસ કરે છે. તેમ એ વાતોમાં એટલું ખરું કે બોદ્ધો અને કુમારિણ વચ્ચે જખરજસ્ત શાસ્ત્રાર્થ થયેલો, કુમારિણી જીવર આવી શાસ્ત્રાર્થ કરેલો, અને મંથરેય રાજ્યને અનેક યુક્તિઓથી પોતાને વશ કરીને તેની પાસે સત્તાવડોનાં પક્ષનો પરાજય કરાવેલો, અને રાજ્ય બ્રાહ્મણ કરી નશી તેની પ્રજા પણ વેદધર્મનુયાયી થયેલી.

કુમારિણનો આત્મઘાત અને શંકરનો તે પ્રસંગે થયેલો સમાગમ.

પોતાના જીવનનું આ વિજયથી કુમારિણી સફરે થયું ગંધ્યું પ્રાચીન આર્ચાતી સંત્યપરાયણતાનું કુમારિણ એક ચીરજીવ ઉદાહરણ સ્વરૂપ છે. બોદ્ધો પાસેથી પોતે બોદ્ધ હોવા અસંભવ લાગણ્ય કરીને બેઠક રથો શીખ્યો હતો. આ અસત્ય લાગણ્યનું પાપ કદાપિ નષ્ટ થાય એમ તે મહા વિદ્વાન સ્વીકારી શક્યો નહીં. વર્તમાન સમયમાં તો પાદરેની નદીમાં કુખડી મારવાથી, બહુ તો ગંગાસ્નાનથી, કે પાંચરાપોળમાં ગાયને પૂજી ખવડાવવાથી અસત્ય લાગણ્ય કરતાં પણ દસ ગણું મંબીર પાપોન્ધવે તો અસત્યનું પાપ-સંભવજ જેમ રાગમાં ગણીતો નથી તેમ-પાપમાં ગણીતું જ

નથી !-જોત જોતામાં ધાનાઈ નાચ છે. પાપ નાશની એ સરત કુંચીઓ કમમાં કમ મદાન કુમારિણને છોટ નથી તેણે તો નિમગ્ન કીધા કે એનું પ્રાંચસ્મિત્ત તો આત્મકુતંભથી જ છે ! ચિદ્રિલાસ કહે છે કે, શંકર જ્યારે રક્ષુરમાં હતો (માંખવના કથન પ્રમાણે તે પ્રાણ હતો) તેવામાં કુમારિણની બીજમ પ્રતિજ્ઞાના સમાચાર તેને કાને પાયા. તરતજ શંકરે તે મદાનુભાવનાં દર્શન કરવા પ્રયાણ કર્યું. આવીને જોય છે તો ક.૭ અને ધાસ અને જાંઘાના દગ્ગામાં મધ્યાં વેર કુમારિણ દરાવતો હતો, અને તે બાગતણુ સળગી ઉઠેલું પણ દગું, પરંતુ હજી ઝાંખનું જોર કમ હતું. શંકરે કુમારિણને સ્વઆગમનના સમાચાર કહ્યા અને આ વિચિત્ર અને બીજાણુ વર્તનનું પ્રણાલન પૂછ્યું. ઉત્તરમાં તેણે નિવેદન કીધું કે, હવનનું સિંદાવલેકન (રીંચુ) કરતાં બે આશ્રમ પાપ કીધેતાં મને માટેમ પડ્યાં છે, એક એ કે, મેં બોલોનો નાશ રાજ સુખ-વગરે લાધે કરાવ્યો તેમાં મારા ગુરુનો પણ નાશ થયો છે. બીજો તે બૌદ્ધ હતો, પરંતુ ગુરુ તે ગુરુજ. બીજું પાપ મેં એ કીધું છે કે, વેદ ધૃત્યકૃત છે અને મુક્તિ અર્થે કર્મનીજ જરૂર છે એમ મિથ્ય કરવા મારે ધૃત્યરત્ન અનસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડ્યું છે. ગુરુકથા તથા નારિતઃતાનાં પાપનું આપશ્રિત રમતિઓમાં અગ્નિકુંડ પ્રવેશ છે. જગતને ઉદ્ધારણુ રૂપ મધ પડ્યા અને રમતિનું માન રાખવા મેં તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવાનો નિમગ્ન કીધો છે. શંકરે જોવાં પ્રાંચસ્મિત્તની આવશ્યકતા નથી એમ તેની ખાત્રી કરવા શસ્ત્રાર્થ કરવા નિર્માને કરી. પરંતુ આ વખતે તો કુમારિણ અર્ધ ભરમ થઇ ચુક્યો હતો. બલાકારથી તે એટલું અંતે બોલ્યો કે સાત્રાર્થ કરવો હોય તો, કર્મ-યોગી પ્રખ્યાત મંડનમિત્ર પાસે જતો. તે પણ મારા જોવા જ ('ધૃત્યર') છે. એટલું દલી તેણે પ્રણુભાગ કર્યો. કુમારિણનું નામ ઇતિહાસમાં અમર રહેશે.

મંડન કુમારિણનો બનેલી યાવ. તે મગધ દેશની પ્રાચીન રાજનગરી મદિભતીમાં રહેતો હતો. શંકરે તેની સાથે સાત્રાર્થ કરવા તરતજ પ્રવાજ પ્રતિ પ્રસ્થાન કીધું. મંડન તો મદિભતીમાં હામાકથી રહેતો. તે યાત્રાને મુખ્ય પંક્તિ હતો. મદાત્રપમાં તેનો નિવાસ હતો. અને અનેક શાસ્ત્ર દારીઓ તેની ક્ષેત્રમાં નિરંતર ઉપસ્થિત હતી. ઘરમાં મેના પોપટા પણ અનેક હતા. અને તેઓ પણ પોતાના ગુરુને મદા સિદ્ધાંત સ્વતઃ પ્રમાણે પરતઃ પ્રમાણે એમ " પોપટજી અચરે અચરે રામ " બોલતા ! મંડન કમળીસાંકક હોવાથી તેને લાગ અર્થાન સંન્યસત તથા સંન્યાસીઓને મારે સ્વામાયિક રીતે નિરંકાર શુદ્ધિ થઇ હતી. સંન્યાસીઓને તે, એ કર્મ-વાદ સંકેશરને કીધો, અથવા તેમના સમજના સામાન્ય સંન્યાસીઓએ કર્મ માત્રનાં કહેલા લાગતી કીલાને જોવાથી. તેમને તે અપરિચિત તથા સંસર્ગ મારે અપાત્ર માનતો. જ્યારે શંકર તેને ઉમરે આવી પહોંચ્યો ત્યારે મંડન મિત્ર આઠ વર્ષજીની કિંયા કરતો હતો.

શંકર અને મંડન વચ્ચે 'સગય' શાસ્ત્રાર્થ.

તેને જોઈનેજ મંડન તાંત્રી ગયો. તેમના વચ્ચે પદ્મિની. રીતે પ્રમાણે માંખવના કથનાનુસાર ગામિશાસ્ત્રાર્થ સર થયો, જો કે એના સ્વયં વિષે જદુ સાત્રધનથી બોલોતો મેત્રવાનો છે. મંડન શંકરને પૂછે કે કે હે મંડેશા ! ક્યાંથી ? (મુદિતઃ ક્રુતઃ) શંકર દ્વિ અર્થ કરીને કહે છે મંદ-નથી ઉપર મુડેણ છે !

મંડન-અરે ? મેં તો પૂછ્યું કે ક્યાં મારો ?

શંકર-અને મારો તને શું ઉત્તર આપ્યો ?

મંડન (સીદાંધને)-તેણે ઉત્તર આંખો કે, " તારી માતા વિધવા છે ! "

શ્રી.- ગરબર, તેણે કહ્યું તેમ તારી માતા વિધવા છે ! આ પ્રમાણે ગણિપ્રદાનનું દિ-
અર્થકૃત દંડયુધ આર્યુ, અને વાત વધતી ક્યાં અંત આવતે. તે કળાતું નથી. પરંતુ શાહ
નિમિત્તે. અલભ્યોગ્યધિ આલેશ આલેશોએ વચમાં પડી બન્નેને શાંત કીધા !

આશ શંકરાચાર્ય, વર્તમાન શંકરાચાર્ય જેવા નહેતા. શાસ્ત્રાર્થનું આદ્યાન થતાં હાસના
શંકરાચાર્યો ચેત્ત્રાને હવાસો આપે છે, અંતરકુતરી રમે છે, બહાના આજમાં પોતાની કુશલતા
ખતાવે છે. આશ શંકરાચાર્ય જુદાજ પ્રકારના હતા. તેમણે તે સન્માસી તરીકે મંડન માટે
શાસ્ત્રાર્થની શીક્ષા માગી, મંડન પણ શંકરની તરવારને કાપકતો મહા યોદ્ધા હતો. તરેતર
તેણે વંચદાન કર્યું !

મંડનની પત્ની ભારતી મધ્યસ્થ થાય છે.

મંડનની પત્ની ભારતી જે કુમારિલક્ષ્મીની બહેન થાય તે મહા વિદુષી હતી. સ્ત્રીઓને રસોડાની
જ પડિતા થવાનો હક છે એવો દાઢ સુધી પ્રવર્તતા વિચાર ભારતીને ઐતિહાસિક દાખલો
સહાયને સારૂ ખોરો પાડે છે. તે એવી અસંખ્યાય વિદુષી હતી કે તેને શાસ્ત્રાર્થમાં મધ્યસ્થ
(સવાહ, જગ) બન્નેએ સમ્મતિથી નિયુક્ત કીધી. એવી થયત હતી કે જે દારે તેણે વિગ્ર્ય
વાળતા આશ્રમ સ્વીકારવો. અર્થાત્ શંકર દારે તે તેણે ભેખ કાઢી ગૃહસ્થી થયું અને મંડન
દારે તે તેણે કમંડલુ ધારણ કરવું. આ બીંધવ્ય પ્રતિજ્ઞા પરંપર કરીને એ ધર્મ યોદ્ધાએ
પોત પોતાનાં શાસ્ત્રાચો હોડવાં શરૂ કર્યાં. ભારતી કંઈ શાસ્ત્રાર્થ દરમીયાન દાગર રહેતી ન
હોતી એમ દિગ્વિગ્ર્યમાર કહે છે. તે તે ધારનું કામ પણ સંભાળતી. તેણે માત્ર બન્ને
મજમારના કંઈમાં એક એક પુણ્યમાત્રા આપેલી હતી અને સતીનું ચંપુ વચન હતું
કે જે દારે તેણે દાર પ્રથમ કર્યો. દાગર આ વાત પ્રેક્ષિત લાગે છે, કારણ
આથી જોડી રીને ન્યાય નિર્ણયમાં ભુધિમાન ન કરે. અનેક દિવસ શાસ્ત્રાર્થ આપ્યા
પછી, મંડનની માત્રા પ્રથમ કરમાવા માંડે તેથી તેણે બહુ કમનથી પોતાને પરમજ્ય
સ્વીકાર્યો. સત્ય એ હશે કે માત્રા તે બીજેજ દહાડે બન્નેની સુકાંઈ મેઘ હશે. પરંતુ
પાદમાં વાચ્યતુર અને વિદ્વાન શંકરે મંડનના તીર્થે એવો ઉદ્દેશ કીધો હશે કે તે નિરૂત્તર અને
સુખ બની ગયો હશે. શરત પ્રમાણે મંડન પરાસ્ત થયો તેથી સન્યાસતજ તેના ભાગમાં આવ્યું
તેથી પત્નીને મન તેના દેહાંત યથે. અને તે તે ઘર છોડી આવી જ્યાં તેવાર થયે. દિગ્વિગ્ર્યો
માં કહ્યું છે કે તે ભારતી સરસ્વતીને અપવાર હતી. કોપની પ્રખ્યાત મૂર્તિ મહર્ષિ દુર્વાસા
એકવાર બ્રહ્મા સ-મુખ, સુસામાં વેદમંત્રને ઘેંપ કરતા હતા. તેણે ઉચ્ચારમાં કાંઈક ભૂલ કીધી
તેથી સરસ્વતી તેને બહુ સંભામાં હસી. એ અપમાનથી દુર્વાસાને કોપનો પાર રહે નહીં, અને
તેને પૃથ્વીમાં પડ " એવો તલકાવ શાપ આપ્યો ! કહ્યું ભારવા જલુ બહુ આજીજ કરી
તેણે તેની અવધિ માન રૂપાળી ! નહીં તો તે શિક્ષા અનંત કાલની હતી ! અને પુણ્ય
કરમાનો કાલ તેજ તેના શાપનો અંતનો કાલ થયે પડ્યો. તેનું પૃથ્વીમાં કંઈ અંત શંકરની
સવેચતા સિદ્ધ-પ્રસિદ્ધ ખ્યાલુ હતું. તે તે જતી હતી પણ શંકરે તેને અટકાવીને કહ્યું
મારી સાથે પણ વાર્તાવાપ કરા અને હું હું તારેજ જલુ એમ સ્વીકારવા કૃપા
કરો ! દેવીએ બન્ને વિગ્રહિતજ સ્વીકારી. શંકરે મંડન પ્રતિ કહ્યું કે તારા પૂર્વમી

માંસોનો કતી ભગવાન જૈનમની પણ મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થમાં દ્વારી ગયા હતા, માટે અનિર્વાણને શરણુ થવું એજ માર્ગ છે. આથી સંતુષ્ટ મને મંડન સંન્યાસી થયા તૈયાર થયાં. પરંતુ આ પ્રસંગે, ભારતીયે પતિને વાર્ધા અને શંકરને કશું કે હું મંડનની અધ્યાંગના થાઉં, અને તું મંડનને મારા વગર અર્દજ હજાઓ છે, માટે મને શાસ્ત્રાર્થમાં પરાગંવ કરે તોજ મંડનને સંપૂર્ણ પરાસ્ત કંઈકા ગણાય. સ્ત્રી સાથે શાસ્ત્રાર્થના નિવેષ છે એમ શંકરે જ્ઞાનું કાંડવું પરંતુ ભારતી કાંઈ હજે એમ નહોતી. તેણે સામો દાખલો આપ્યો. અતિ શાસ્ત્રાર્થ થયો. ભારતીયે અનેક શાસ્ત્રોના શંકરને અર્થ પૂછ્યા, પરંતુ સઘળાનો તેણે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો. કાંઈ નહીં રાંક્યુ ત્યારે કામંશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન પૂછ્યો ! પરંતુ એ નિયમમાં સંન્યાસીને રાત્રી માઢિની હોય ? તેથી તેના ઉત્તર સાઃ એક મામની મુઠન માંગી. ભારતીયે રજા આપી. (અપૂર્ણ)

સત્યજીત.

(સખનાર-પ્રવાસી,)

(ગતાંશ્લી અનુસંધાન.)

પ્રકરણ. ૬૬.

પરજગી.

કીરીવાળામાંથી કીરીચો ઉત્પત્તિ તે પ્રમાણે કુસુમ-પુરની સુરંગમાંથી માણસો બહાર નીકળતા જણાતા હતા. રાજ-મહેલમાં અમૃત દ્રવ્ય ભરેલું હતું; તે સર્વ પેટીઓમાં ભરીને મી-પ્રાણ્યો ખેંચી લાવતા હતા. અને એટલું લઈને નાસી જતું એજ તેઓનો ઉદ્દેશ હતો. અનેક જ્ઞાનનો સામન સુરંગના મ્હોં આગળ પડેલો હતો. જેવી મહેલમાં આગ જ્વેલામાં આવી કે નિત્રોહિતે સુખની અને શોભનાને સુરંગને રસ્તે ચાલી જતા કશું. આખો મહેલ સળગી ગયો. દાંડા કે નિત્રોહિતે પણ સુરંગનો રસ્તો લીધો. કીરીચાર તો કાંઈને યાદ નહોતો. કંગલ અવરથામાં તેઓ કુસુમ-પુરની બહાર આવી પડેલા. અચાનક આંખેથી આપતિથી સર્વનાં મુખો મ્હાન દેખાતાં હતાં.

જ્યારે સુખતિએ પોતાના પુત્ર કીરીચને ન દાંડા કે શુભ પાંડી ઉડી કે કીરીચાર ક્યાં છે ? આટલાં યોગાં માણસોમાં કીરીચને શોધી કાઢવો એ અવકાશ નહોતું; પણ જ્ઞાનનો આશ્રય લેનાર કીરીચ જમીન પર હોઈ રોકે નહિ. રાણી નિરાશ થઈ ગઈ. અત્યાર સુધી તો એણે પોતાની દીપત ટકાવી રાખી; પણ જ્યારે એણે પોતાના પુત્રને ન જોયો ત્યારે એની દીપત ન રહી. કુસુમપુરની રાણી કુખના થા પોતાના અશ્રુજગથી ધોરા લાગી. મ્હોંને હાઃ સુખતિને દીવાસો આપ્યા ઉપરથી નહિ.

રજવાથી સુમતિ યાત્રી, આંસુ છુટ્યાં, ઉભી થઈ અને પ્રધાનને કહ્યું કે નિસેહિતજી ! ચાલો હવે આમ પડી રહેવાથી કાંઈ દહાણ ન વળે. આપને યોગ્ય લાગે તે કરો. મારી જીવિ જડ થઈ ગઈ છે માટે હવે આપજ ને પ્રમાણે આ લોકેનું ભણું થાય તે પ્રમાણે કરો. હું સર્વ સત્તા તમનેજ આપું છું. એ સત્તાને ઉપયોગ તમને ફોંટ લાગે તેમ કરજો.

હરિતા અને સાગરમતિના સયોગ આગળ એક પરજી નામનું ગામનું આવેલું હતું. જમીન રસાળ હોવાને લીધે તે ગામ આગ્રા હતું. ત્યાં વસતાં ત્રણેક હજાર માણસની હતી. આ ગામ ચંદ્રસેનનાજ તાગામાં હતું; તેથી નિસેહીને ત્યાં જઈ રહેવાનો નિશ્ચય કરીશ અને તે સ્થાને જ્યાં પોતાના માણસોને આરાધ્યા આપી..

શોભના સુમતિની સાથે જ હતી પણ એક રાત્રે પણ બોલતી નહોતી. વચ્ચે નિસેહીત, સુમતિ, શોભના અને આગળ પાછળ કુસુમપુરનો અધિકારી વર્ગ ચાલતો હતો. આ રીતે કુસુમ પુરનું મુખ્ય સરખસ પરજીની દિશામાં માર્ગ કાપવા લાગ્યું.

કુસુમપુરમાં લૂટ પડી કે ત્યાંના બીકણ માણસો ગાંડગાં પોટપોટાં બાંધીને નગર બંદાર નીકળી ગયા હતા. તેમાંના ઘણા ખરાબોએ પાછળ ગામમાં જ ઉતારો લીધો હતો. રાત્રે કુસુમ પરજી ગામમાં જ આવે છે એવું જાણે તેઓએ સાંભળ્યું કે તરત તેઓ સામા આવકાર આપવા આયા. ગામડાના બોળા ભોળા રાજગાના પગત્રાથી ગામની શોભા વધશે એમ ધારીને બેઠા સાથે લઈ આવ્યા.

આપણા મૂળ સરખસને યદિત માન આપવામાં આવ્યું. સુમતિ લોહિતો પ્રેમ-ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થઈ. આખરે પરજી ગામમાં સર્વ જઈ પહોંચ્યાં. ગામડામાં સારમાં સારાં મકાનો હતાં તે સુમતિ અને નિસેહીતને રહેવાને માટે આપવામાં આવ્યા. આગળ દીવસ ચિંતામાં ગાળેતો હોવાથી કુસુમપુરનાં માણસો યાત્રી ગયાં હતાં અને તેથી જરૂર જેટલી શરીરની સેવા કરી તેઓ નિદ્રાવસ થયાં.

નિસેહીતની આગાથી એક મોટી સભા એક ખુદશા મેદાનમાં સવારના બેઠાં વાગે મળવાની હતી. સર્વ કુસુમપુરવાસીઓને ત્યાં આવવાનું હતું. સવારના સાતથી લોકો આવવા લાગ્યા. મેદાન મનુષ્યોથી ઘીસાર બન્યું. આઠ વાગે નિસેહીત શોભના સહિત આવ્યો અને વચ્ચે પોતાનાં જગ્યાએ બેઠો. સુમતિ આ વખતે નહોતી.

મોટી વાર દાંત બેસાડી નિસેહીત ઉભો થયો અને સામાને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો !

“ મેં દાંત આપણે કુસુમપુરમાં હતા. આજે આપણે પરજીમાં છીએ. મધ્ય રાત્રે આપણે મહાનગરમાં હતા આજે આપણે ખુલાં મેદાનમાં છીએ. મધ્ય રાત્રે આપણે રાત્રીઓની ટોટી કરતા હતા આજે રાત્રીઓ આપણી ટેકડી કરવા હોયો. આ બનીયો એજ બતાવે છે કે દેશ રિધિનિયો કાળ સાથે સંજય છે. જેમ કાળ બદલાય છે તેમ રિધિતિ પણ બદલાય છે. આથી આપણે સતેષ માનવો જોઈએ કે અજની અવરથા પણ હમેશને માટે રહેવાની નથી. અવનના અપકારમાં આ એક વારનું આવ્યું છે. પવનના એક સપાટા સાથે તે વિખરાઈ જશે. મોટે મહાત્મા બહાત્તા બાપુએ ! આ રિધિનિયા સમયે તમારે નિગરા ચલાવું જોઈ નથી. ”

“ આપણા ભૂપેન્દ્ર ચંદ્રસેનનું મરણ ખચિયન બેદરજનક છે પણ તેને માટે ખાસ શોક કરવો આપણા જન્મ-મરણના નિયમોના જ્ઞાનને શીઠા ભરેલું નથી. એના આત્માને સંપૂર્ણ સંતોષ મળે એ જ પ્રાર્થના પૂર્વક આપણે આજે સભાનું કામ આરંભીશું. ભવિષ્યની આશા રૂપ આપણા રાજકુમારોનો પતો હજી મુઠ્ઠી લાગ્યો નથી; પણ બધાં તેઓ હશે ત્યાંથી તેઓ આપણું રમણ કરના હશે એ આશા આપણને આપણા કાર્યમાં ઉત્તેજન આપે છે. ”

“ રાણી સુમતિ તરફથી મને જે સત્તા આપવામાં આવી છે તે તમારા પર રાજ કરવાને માટે નથી પણ તમારું જે પ્રમાણે દિત સધાય તે પ્રમાણે તમને દોરવવાને આજ્ઞા કરવામાં આવી છે. આથી તમારે વાદ રાખવું કે જે હું કરીશ તે મ્હારા સ્વાર્થને માટે નથી પણ તમારા સ્વાર્થને માટે છે. તમારો સ્વાર્થ તમને બહાલો હોવો જોઈએ; તેથી જ તમે તમારા સ્વાર્થને ચઢાતા હો તો મ્હારા વિચાર પ્રમાણેજ વર્તજો. ”

“ ત્રણ બાજુનો પર આજે હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. પ્રથમ આપણે આપણા સમાજની રિયલિટી સુધારવા યત્ન કરવો જોઈએ. આપણા સમાજની દુર્દશા આપણા ન્યાતિ બંધનેને આભારી છે. ન્યાતિબંધનરૂપ કંટકે આપણા સમાજને ઉઝરડી મૂક્યો છે. આટલા બધા ન્યાતના નાના નાના વાઘઓ આપણેજ મતગેડને લીધે ઉભા કીધા છે. તેઓ કાઢ પણ રાખેના નિયમને આધારે બંધાયેલા નથી. અનેક વિભાગો અને અંતર વિભાગોને લીધે આપણી ક્રિયા શક્તિ છિન્નહિન્ન થઈ છે તેથી આપણે કાંઈ કાર્ય સાથે રહી કરી શકતા નથી. મારું કહેવું એમ નથી કે પ્રાકૃતિક, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર જાતિઓને સર્વથા એક કરી નાંખવી જોઈએ. પણ અહીં તો રામનું રાગાવલ્ય થઈ ગયું છે. કયાં ઉપલી ચાર જાતિઓને કયાં આજની અસંખ્ય જાતિઓ ! આપણો પ્રથમ યત્ન આ અસંખ્ય જાતિઓને ચાર જાતિઓમાં લાવવા હોવો જોઈએ. એ ચાર જાતિઓજ આપણા સમાજને લગભગ બંધ બેસતી છે. તેમ કરવાને માટે અનેક લાપણીથી અને અનેક લેણીથી લોકમત બદલવાનો યત્ન કરવા કરતાં જાણે એક વિભાગનું અસ્તિત્વજ નથી એમજ આપણે વર્તવું જોઈએ. એ વિભાગો પર નજર નાંખવાનીજ જરૂર નથી. જેમ જેમ આપણે એને વધારે વળન આપીએ છીએ તેમ તેમ તેઓ વધારે વળનદાર થતા જાય છે અને આપણનેજ ભારે પડે છે. એથી સામા પક્ષને આવેશ વધે છે અને ખાતરી ચર્ચામાં વખત નકામો જાય છે. ”

“ આય! આપણાં ન્યાતિબંધનો પર બને એટલું બાધું હક્ક આપનાં આપણે શીખવું જોઈએ કે જેથી ધીરે ધીરે એની મેળેજ તેઓ અવગણાઈ જશે. ”

“ જીજી જે મારે કહેવાનું છે તે આપણા સમાજના અજ્ઞાન વિષે છે. આપણો સમાજ અજ્ઞાનને પરવશ થઈ ગયો છે અને તેથી એનું એવન ઉડી ગયું છે. આ અજ્ઞાન ટાળવાને માટે આપણે યોગ્ય કેળવણીના આશરો લેવો જોઈએ. કેળવણી વગર કંઈ દેશની ઉન્નતિ થઈ નથી અને થવાની નથી. ”

“ કેળવણીના જે અર્થ થઈ શકે છે. જ્યાં મનુષ્યના મગજ અને શરીરને અનુકૂળ કેળવણી આપવામાં આવે છે તે ખીચણી કહેવાય છે; જ્યાં મનુષ્યના મગજ અને શરીર ખવાઈ જાય એવી કેળવણી આપવામાં આવે છે તે મોકળણી કહેવાય છે. એજ કેળવણી ખીચણી

કહેવાય કે જેથી મનુષ્યનાં મગજ અને સરીર ખીંચે છે; પણ જે કેળવણીથી મગજ અને સરીર સક્રિય પામે છે તે ખરેખર તે પુષ્પોની સેકવણી છે. ”

“ આથી કરીને મનુષ્યની મનુષ્યતા, ખીંચ-શકિત પામે એવી કેળવણી આપણે દાખલ કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી બાળી બનતી કેળવણી આપણે સારાં ફક્તો શકાય નહિ ત્યાં સુધી આપણે ઘોડા બગાડેને સારી રીતે ચાકતાં શીખવતાં, ફરાર બીમારોને અનેક જાતનાં લાવ કરવાતું બતાવતાં, પોપટ મેનાને અર્થ વગરનાં વાક્યો ગોખવતાં અને એવી બીજી વિવિધ ક્રિયાઓ કરતાં અટકવું જોઈએ. પ્રથમ મનુષ્યે મનુષ્યત્વ સાધવું જોઈએ અને પછી પરશુ પરશુન કાઢવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ”

“ ત્રીજી બાબત એ છે કે જે દેશો આજે ઉન્નતિના શિખરે જઈ પહોંચ્યા છે તે દેશો કયા પ્રકારે ઉન્નતિને પામ્યા છે તેનો અભ્યાસ કરી તે મુજબ તમારે વર્તવા ચલ કરવો. મંદા પુરુષોના પગને આસી જે પ્રમાણે એક મનુષ્ય પોતાનું જીવન સુધારી શકે છે ” તે પ્રમાણે જે નિયમોથી કેટલીક પ્રજાઓએ સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના સંયોગ કાઢ્યા છે તે નિયમો તમારા દેશમાં કરવાથી તમે ઉન્નતિનું દર્શન કરી શકો એમ છે. “ અગામી આમ હતું અને તેમ હતું ” એવા વિચારો કરવાથી તમારો દંડારો વળે એમ નથી. હમણાં તમારી પાસે એવું નથી એ સ્મરણમાં રાખી જે હતું તે લાવવા ચલ કરો. ”

“ હવે તમે તમારા કર્તવ્યમાં જોડાઓ. જે નવીન દેશે તે પ્રસંગોપાત્ત કહેવામાં આવશે. આજે જાઓ. જે કહ્યું છે તે તમારા હૃદયપટ પર કાનરી ગ્રખજો. ”

આટલું ગોલી નિલોદીતે સભા ધરખાસત કરી.

જે કે રાજાએ પોતપોતાના દેશમાં પોતાનો સમાસ કરી શક્તા નથી અને મહાભાઈ સહી મરે છે પણ સંપૂર્ણ જેતું જાણ્યું થઈ પડ્યું હતું એવી કુસુમપુરની પ્રજાનો સમાસ સદેશાં ધૂંધી પરજળમાં થઈ ગયો. વસ્તી વધવાને લીધે વેપાર વધ્યો અને વેપારને લીધે નવું અત્યંત ફાકાં.

નિલોદીતના અખંડ પ્રયાસથી પરજળ વાસીઓએ પોતાનું મુખ્ય સ્થળ એ માની લીધું હતું કે “ જે યોગ્ય હિત સાધે એવી હોય જાણી લાગે તે વિવિધ હોય પણ તેને અમૃત માફક મહદુ કરવી અને જે યોગ્ય અહિત સાધનારી હોય પછી લાગે તે અમૃતમય હોય પણ તેને વિષ ગણી ત્યજ દેવી. ” જ્યારે કુસુમપુરની આ કર્મ-કથા હિંદુસ્થાનમાં ખદાર પડવાની છે તો નવીન પરજળ વાસીઓને ન્યાય આપવાને માટે એટલું લખવું જરૂરનું છે કે જેલુંક તેઓ અસંખ્યા સઘનાજ રીત રીવાજોને, અસંખ્યા મન મનાવોને અને દુકંમાં અસંખ્યા સર્વે વસ્તુઓને અધઃપદ્ધા રાખી પોતાની ઇચ્છાની આપેલી વિવેક વિચાર શક્તિને વેચી અને નવીન જમાનાની નવીનતા પર પડેા નાંખી ચામજૂરી માફક વળગી રહેતા નહોતા; તેમજ રહેજ રહોજ વિચાર કરી, જે જે નિયમો અવંધક લોકો હોય તેને અસંખ્યા ગણી દૂર કરી અને ખદાસતા ડાંગથી ભુલો શુભ કરી જેટલું જૂનું એટલું નકામું ગણવાનું સાદસ કરતા નહોતા. તેઓને નિમોદીત પર પ્રજા વિશ્વાસ હતો અને નિમોદીત નિરસ્થાયી બુધ્ધિનો હોવાથી અને ખદાસાને વિચાર કરવાની શક્તિ વાળો હોવાથી જે પ્રમાણે અઢવાળા નવનું લક્ષ્મી ઉન્નતિ

જેવી થાય છે તે પ્રમાણે નિર્મોહીનના વિચારો પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનારા પરબળ પામીશ્યોને।
ઉદય-સમય દરમિયાન વધારે ને વધારે સમીપ આવતો ગયા.

પૂર્વ દીશમાં સૂર્યના સાદરી અરુણની લગામો જેવી દેખાતી કે પશ્ચિમમાં ઘંટના
ટોકાર થતા અને તરતજ જેમ મુગન દુર્ગમની સગવિ છેડે તેમ ત્યાંના લોકો નિદાને સત્તર
ત્યાગ કરી રનાવાદિ ક્રિયા કરી નિર્મોહીનની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાના કનંબનું સૂચન કરનારી
નીચેની ઇશ્વરની સ્તુતિ કરનાર—

“ હે વિશ્વઆપી પરમાત્મન ! આપનું પરમ્વ અમારાપર વર્ષો હે મંગલમર્તિ ! આપ-
ની મંગલના અમારા હૃદયને મંગલરૂપ કરે। હે દયાનિધિ ! આપને નિધિ ને અમારો નિધિ
મધ્ય રહે। ”

“ હે ભગવાન ! આપ જુરા જુરા કૃપામાં અમારા નેત્રોને દેખાઓ છે। અમારા
હૃદયમાં તામસ શુભ પ્રધાન હોય તો આપનું તામસ રૂપ પ્રિય પ્રાપ્ત છે. અમારા હૃદયમાં સા-
ત્વિક શુભ વિશેષ હોય તો અમને આપનું સાત્ત્વિકરૂપ સત્ય ભાસે છે; અને અમારા હૃદયમાં
જો રાજસ શુભની પ્રગલ્ભા હોય છે તો આપનું રાજસિક રૂપ અમને આનંદ આપે છે. અ-
મારામાં શ્રી રામના સદશયો પ્રકાશિત મળા હોય છે તો અમે શ્રી રામનું રમરશ કરીએ છીએ
અને અમારામાં શ્રી બુદ્ધના વિચારો રમી રવા હોય છે તો અમે શ્રી બુદ્ધને અમારું સર્વેશ
ગણીએ છીએ. અમે અમારા હૃદયના ભવ પ્રમાણે આપને ભક્તિ છીએ અથવા તો અમે જેવા
દોષો છીએ તેવા આપને અમે ઓગળીએ છીએ વરુણ ! આપ એક છે। આપનાં વિવિધ
ક્રમોં એજ આપની કૃપાઓ છે. સુરી પુરુષ આપની એક કૃપાને ઓગળે છે; સુરી પુરુષ આપને
એક ઇશ્વર તરફિ જામે છે.

“ હે અબ્ધ વિજ્ઞાતી ! અમે અચાર સુખી એક એકનું ખંડન મંડન કરવાનું વન
દાશી છે. એકે આપના મન્નનનું પૂરન કર્યું, બીજાએ આપના દરનું ઝાંચા અને બીજાએ
આપના પાદનું સેવન કરીકાયું. આવી રીતે આપનો એક અવતાર કાળીને અમે જગત્માં ધુખ્યા.
આપના મન્નનનું પૂરન કરનારે આપના દરનું ઝાંચનારને દરકા કમાવ્યો છે, દરનું ઝાંચનારે
આપના પાદ સેવનારને કડવા રાજો સંભળાવ્યા છે અને પાદ સેવનારે તત્ત્વ જાનીઓ પર વાદ
પ્રહાર કર્યો છે. ખરે ! અમે અમારી વિદ્યા અમારું અજ્ઞાન બતાવવામાંજ વાપરી છે !
અમે આપનું રમરશ લીધું પણ માત્ર આપની એક પ્રમા જ લેઇ. આપ છો તે પ્રમાણે એ-
લખ્યા નહિ. એક ભક્તે રમરશ ભક્તિનું મંડન કરીધું અને શ્રવણ ભક્તિનું ખંડન કરીધું. એક
જાનીએ આપના નિરાકાર રૂપનું મંડન કરીધું અને સાકાર રૂપનું ખંડન કરીધું. આ રીતે એક
બીજાનું મંડન ખંડન કરવામાં અમે શ્રમ કર્યો, આપના વિરિધ શુભ ક્રમોં માનવા નહિ માનવામાં
ગમન ગરબો પણ હે પ્રભા ! અમારા આ વિચાર-મંથનમાંથી એક પણ દબુ મળી શકે મા-
ન્ય સ્વરૂપ રૂપ નીકળ્યું નથી. આપે તટસ્થ રહી આ ગાથું લેવા કયું. આપના કાલકાળે
જેતી મેલે કામ કયું, અમને અમારા કાલોનું જય મળ્યું. દિવસની રાત્રી રજ કા, દમારા પર
દુર્ગમ ચોમાસાના પાંડવની માફક કટી પરડું.

“ હે હવેના હવન ! આપની કૃપાને માટે અમે ઉપવાસ કર્યો, સ્વિચાર સોમવાર

કાષા, પુણ્ય તીર્થોમાં ભટક્યા, તારા છતાં સ્નાન કરીશું, ચંદ્રની સાક્ષી લઈ આવું. આ વિગેરે અનંક કષ્ટો વેઠ્યાં પણ હવે અમને માત્રમ પડે છે કે અમે ઝાતપાંડગને માટે યતન કરીશું અને થડને જતું કરીશું. ”

“ હે આકાશ રવિ ! આપના આપેલા બીજના હોષ્ટપર અંકુશ મૂકવા અમે યતન કરીએ છીએ; આપના આપેલા સુખનો સ્વાદ લેતાં અમે બીજના મુખોપર ત્રાપ મારીએ છીએ; અને આપના ઘરમાં રહેતા અમે અમારા બાંધવો સાથે લડી પડીએ છીએ. ”

“ હે હરેશ ! અમે અમારાં આ સર્વ પાપો માટે પશ્ચાત્તાપ કરીએ છીએ; અમારા કુબ્ધો માટે આપનું સત્તન કરીએ છીએ. ”

“ હે સત્યપ્રેમી ! અમારો પ્રયત્ન સત્યના જ્વને માટે છે. આપ સત્યસ્વરૂપ પરમાત્મા છો તેથી આપને માટે જ અમે દીલ્લસના કાર્યમાં બેગપએ છીએ. ”

“ હે સર્વેશ ! અમારો યતન આપના જ જય માટે હો ! અમારો વિજય આપના જ કાપે માટે હો ! અમારું કાર્ય આપના જ મશ માટે હો ! ”

“ હે દેવ ! સદ્ધર્મનો ફેલાવો કરવા અમારા હૃદયમાં અમૂટ બળ આપો; સત્ય પ્રાકૃત્ય માટે અમારી વાત્સા દૃઢ કરો; અને સત્ય વિચારવાને માટે અમારું મન સ્થિર કરો. ”

“ હે સ્વામિન ! આપના સાનથી અમારું અનુત્તમ મેળવતાં આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. આપના ઐશ્વર્યને બેતાં આપથી અભિનંદન થઈએ છીએ. આપના શુભો ગાનાં અમે અમારામાં શમીએ છીએ. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: ”

(અપૂર્વ.)

ઉત્તર ઇંદ્રની ગંગા !-ગંગા નદીના જલમાં એવો અસાધારણ શુભ છે કે તેમાં રોગકારક જંતુઓનો સ્વભાવતા નાશ થાય છે. સંયુક્ત પ્રતિભા સંસ્થાન-અનરવ દો. લેન્ડોને તે સિદ્ધ થયું હતું અને પ્રખ્યાત અમેરિકન હાસ્યલેખક માર્ક ટ્વેને પણ તે સ્વીકાર્યું હતું. બે એમ ન હોતો તો તેના પાટ પર આવેલા તમામ શહેરોના અર્થદૈન્ય રાજો અંત કરી વગેરે નગરોનાં મનુષ્યોનું નરક તથા મંલમૂત્ત સંબંધી મ્યુનિસિપેલિટી તરફથી ગંગા નદીમાં હવે નાંખવામાં આવે છે તે પરથી સાચું ન હોતો ઇંદ્રનીનાં પ્રજ્વલ અને પ્રત્યેન નગર વેનીસ (જે અનેક રીતે કારણોના મળતું આવે છે) નહેરો વાળું નગર છે. નહેરો તેમ તેના સવા છે ! ત્યાંના લોકો ‘ વીક્ટોરિયા ’ ને બદલે ‘ ગંગોત્રી ’ નામની બેઠમાં બેસે છે. મ્યુનિસિપેલિટીની ગરેરોનું સંબંધી ખરાબ પાણી વગેરે એ નહેરોમાં પડતું લોપાથી તેથી કલેશ વગેરે રોગ ફાટી નીકળવાનો બધ લાગ્યો, તે નહેરોમાંનાં પાણીનું તે સાર પ્રજ્વલન કરવામાં આવ્યું. પણ ગંગાનદીની પેઠે જંતુનાશક દ્રવ્યો હોવાનું તેમાં સિદ્ધ થયું. જરૂરી તેમજ બોલતું, શીયળા તેમજ ઉનાળાનું, શહેરના ઉપરના તેમજ નીચલા ભાગનું, મધ્યનું તેમજ હેરનું સમગ્ર જનતા પ્રાણીના નમૂના એકિટેલોલોજિકલ ખાતાએ જાતે જાતે તપાસી લેવા પડે છે કે તેમાં જંતુનાશક રસ સરખી રીતે માત્રમ પડ્યા તેમાં જંતુ મરણ થામતા. શું પ્રજ્વલિ લીધા અને ક્યા છે ? આવા જલને ગંગાના જલથી જલ બોલું પવિત્ર શા માટે ગમતું નહોતું ?

વર્તમાન કાળમાં 'શિક્ષણનું' મહત્વ.

(હિંદીમાંથી લેવામાં).

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જે પ્રકારે શિક્ષણનો પ્રચાર વધતો જાય છે તેનો યથાર્થ અનુભવ તે ભારતવાસિયોને થાય છે કે જેઓ પોતે તે દેશોમાં જાય છે. પ્રત્યેક સભ્ય (Civilized) દેશ બીજા દેશથી વિદ્યોન્નતિમાં વધવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એક દેશનો વિદ્યા રસિક બીજા દેશમાં ભ્રમણ કરવા જાય છે, ત્યાંની શિક્ષણ પદ્ધતિની ચોટા કરે છે અને તે પદ્ધતિ પોતાના દેશમાં લાગુ કરવા યત્નો આદરે છે. સંસારનો કાંઈ સભ્ય દેશ એવો નથી કે જ્યાંની પાઠશાળાઓની પ્રશાસી પર અંગ્રેજી ભાષામાં પુસ્તક ન હોય. પ્રતિદીન એવા અધ્યાપકોની સંખ્યા વધતી જાય છે કે જેઓ પોતાની રમ્મનો સમય વિદેશમાં વ્યતીત કરે છે અને પોતાના અનુભવને ધન્ય લાગીક આપ્તાનરૂપમાં સ્વીકારે પોતાના સ્વદેશી અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવે છે.

એવા સભ્ય દેશમાં પ્રતિદીન નવી નવી પાઠશાળાઓ સ્થાપાય છે, વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે અને હજારો રૂપિયા શિક્ષણ પ્રચારમાં ખર્ચાય છે.

જોવી દશા જોઈ સ્વભાવતઃ એવો પ્રશ્ન ઉદભવે છે કે આખરે આ ઉન્નતિનું કારણ શું છે ? પૂર્વોક્ત સભ્ય દેશોની કાપા પસંદી રહી છે તેવું કારણ શું છે ? અને તે કારણ કયું છે કે જેને અંગ્રેજો હજારો સ્ત્રી પુરુષો વિદ્યા પ્રચારાર્થે પોતાની જીવન ગર્વજી કરવા માટે તૈયાર છે !

એ સિદ્ધાંત છે કે જેવી રીતે દરેક મનુષ્યને પોતાના શરીરની રક્ષાને માટે જોગ્યન અને વસ્ત્રની આવશ્યકતા છે, તેવી રીતે જાનોન્નતિને માટે એ વાતની આવશ્યકતા છે કે મનુષ્ય પોતાની ભાષા વાંચી લખી જાણે અને દ્વિસાથ રાખે શકે તેને પ્રાયશઃ શિક્ષણ કહે છે. જે મનુષ્ય પોતાની ભાષા વાંચી લખી જાણતો નથી તેના જન્મ વ્યર્થ છે, જે બાળકને તેના માતા પિતા શિક્ષણ આપી શકે નહીં તેવા બાળકના શિક્ષણને ભાર શાસ્ત્ર અને સમાજ પર છે. આ સિદ્ધાંત ધણેજ વિચારણીય છે. દેશપર તેના ધણે પ્રભાવ પડે છે. આપણા દેશમાં અવાધિર્મત મનુષ્યો જોમ માને છે કે સમાજનો એક વિશેષ ભાગ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી છે અને કોઈક ભાગ અધિકારી નથી, પણ અન્ય દેશોમાં દરેક સ્ત્રી પુરુષ પોતાના પોતાપણને-પોતાનો અધિકાર સમજે છે. તેઓ જાણે છે કે શિક્ષણ મેળવવાનો તેમને પુરો અધિકાર છે-પછી તે પાઠશાળા ઘેર જન્મેલા હોય કે સુતર સ્વચરવાવાળાને ત્યાં જન્મેલા હોય. મ્યુનિસિપાલિટી અને ડિરેક્ટર બોર્ડ જે કરે છે તેના મોટા ભાગ પોતાની હદમાં શાળાઓ ખોલવાના કામમાં લે છે. ત્યાંના લોકો દેશના જન્મ્યાંઓને સમાજની પુણ સમજે છે. દેશનું દરેક બાળક, ગરીબને ત્યાં જન્મ્યું હોય કે તરંગરને ત્યાં જન્મ્યું હોય, આખી જાતિનું એ અંગ છે. જેવી રીતે આપણે તેમના તરફ વર્તન રાખીશું તેવી રીતની જાતિ ભવિષ્યમાં થશે, કારણ કે આજ જે બાળક છે તેજ કાલે મોટો થશે, અનેક માતા પિતા પોતાનું ધન પોતાના બાળકોના શિક્ષણાર્થે વાપરે છે. પોતાનો નિર્વાહ ગમે તેમ કરે છે, પણ : પોતાના બાળકોના શિક્ષણમાં કસર આપવા દેતા નથી.

જેવી રીતે અનેક પુરુષો નિઃસંતાન હોય છે તેવી રીતે અનેક બાળકો પંચ માતા પિતાહીન અર્થાત અનાથ અને નિરાશ્રિત હોય છે. સમ્ય દેશોમાં નિઃસંતાન પુરુષ અનાથ બાળકને માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચી પાઠશાળાઓ સ્થાપે છે, અને ત્યાં સુધી તે દેશના સોડા પોતાના ઉદાર હાથ લખાવે છે કે, કદાચ કોઈ અવિવાહિતા અથવા વિધવા સ્ત્રીને બાળક જન્મે તો તેના બાળકોના પાત્રન પોપણુ મોટે પણુ અને શિક્ષણના પ્રયત્ન કરવાને માટે સંસ્થાઓ સ્થાપે છે.

વિદ્યાના મહત્વની સાથે સંબંધ ધરાવવાના આ બે સિદ્ધાંત વિશ્વવ્યાપક છે. પહેલા એ કે થોડી ધણી વિદ્યા સંપાદન કરવાનો દુઃખ દરેક સ્ત્રી પુરુષને છે, પછી તેની સામાજિક અવસ્થા ગમે તેવી હો, જન્મથીજ છે. બીજો એ કે દેશના બાળકો સમગ્ર જાતિનું ધન છે. તેની રક્ષા કરવી-તેના પાત્રણ પોપણુ અને શિક્ષણના પ્રયત્ન કરવા-માતા પિતા, શાસનકર્તા અને સમાજના મર્મ છે.

ગામડાંઓમાં શાળા, અધમ શ્રેણીના લોકોને માટે શાળા, અરપરખ જાતિના બાળકોના માટે શાળા, નાની અવસ્થાના કેદીઓને માટે શાળા-આવા પ્રકારની શાળાઓની સ્થાપના વર્તમાનકાળની સમ્પતાની વિશેષતા છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રચારાર્થે કામદા ધણ છે. કેટલાક સુધરેલા દેશોમાં કોઈ પણ બાળક ૭ અથવા સાત વર્ષ પછી પોતાને ઘેર અલગ રહી રાકતો નથી. કદાચ એમ માન્ય પડે તો તેના પિતા દંડને પાત્ર થાય છે અને સમાજ તેના તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જુએ છે. જેઓ મજુરી કરે છે તેમને માટે સાંજે અને રાત્રે લણવાના પ્રયત્ન તૈયાર છે. આંધળા, બહેરાં અને મુગાં બાળકોને માટે શાળાઓ હોય છે. આંધળાઓને લણવાની ચોપડીઓ મોકલ તથા ઉપસેલા અશરોધી છાપેલી હોય છે, જે હાથના આધારે આંધળાઓ વાંચી પોતાની વિલક્ષણ ઉત્તમ કરે છે. મુગાં બાળકોને હસારાથી લણવાવામાં આવે છે. આંધળા અને મુગાં વિદ્યાર્થીઓ લેખન થયા છે.

આ તો પ્રાથમિક શિક્ષણની અવરજી થઈ. મનુષ્યને ત્યારે પોતાની માનુસ્યામાં લખનાં, વાંચનાં અને હિસાબ ગણના આવડે છે ત્યારે જ વિચાર અવરજ પેદા થાય છે કે હવે તેને કયા પ્રકારના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે. કદાચ તે ધનવાન હોય છે અને શુદ્ધ શાસ્ત્રોત્તુ અવલોકન કરવા છત્તે છે તો તેને માટે વિશ્વવિદ્યાલય ખુલા છે. કદાચ તે પોતાના નિર્વાહને માટે કમાવા છત્તે છે તો જે રોજગારમાં તેનું મન આકર્ષાય છે તે રોજગારના શિક્ષણ અર્થે તેણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ટુંકાક્ષરી વિદ્યા, ટાઇપથી લખવાની વિદ્યા, ચિત્ર વિદ્યા વગેરે કામ આ શાળાઓમાં સીખવવામાં આવે છે.

જે કોઈ મનુષ્ય પ્રાથમિક શિક્ષણ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તેના વિદ્યાનુરંગ દરદ મેશ વધતો જાય છે. તે નિર્મલ અને નિર્મળ વાતોને માનતો નથી. તેને સંસારની સર્વ શક્તિઓનો સ્વસ્થ જાણ્યા વિના શાંતિ થતી નથી. તેની વિચાર શક્તિ વધે છે. આપણા દેશમાં જ્યારે કોઈ પ્રાર્થનિક ઘટનાનું કારણ કોઈ અજ્ઞાનીને માન્ય નથી હોતું તો તેને એમ સમજાવવામાં આવે છે કે એ તો ભૂત પ્રેતદિનો કર્તવ્ય છે અથવા પરમેશ્વરના અમલકાર છે, પણ અન્ય દેશોમાં

ઉચ્ચ શિક્ષણ સંપાદન કરેલા પુરૂષો પોતાનાં કર્તવ્ય સમજે છે. ગામડાના લોકો, મજુરો અને સર્વ સાધારણ મનુષ્યોને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનાં મૂલ્ય તત્વો સ્વર્ણ કરી સમજાવવા તે પોતાની હઠથીની સાર્થકતા માને છે. તેમનો પ્રત્યેક ત્યાંના વિશ્વવિદ્યાલયો કરે છે. મોટા મોટા વિદ્વાનો "મેટ્રિક લેન્ટર્ન" ની સદાયથી પોતાનાં વ્યાખ્યાનો દેવાયે જનારી સાધારણ મનુષ્યોને મોટી મોટી શ્રદ્ધા વાળા પોતાના દેશની વ્યાપારમાં સમજાવે છે. એવાં વ્યાખ્યાનોના વિષયો મુખ્યત્વે કરીને "કેમિકલ" "મદ્ય" "દાય" "આંખ" વગેરે હોય છે. ત્યાંના લોકોને જૂનું ગ્રેનનો વાતો કંડી ફેસવાવવા અસંભવિત છે. એવાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવાને મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ જાય છે. ધારો કે એક પુરૂષ દર્શનશાસ્ત્રનો પંડિત છે, પણ તેને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર બજારના સમય નથી મળતો, તેના લોકો આવા વ્યાખ્યાનમાં જ્યાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનાં તત્વો સમજે છે, વર્તમાનકાળના શિક્ષણનો એક એ પણ ગ્રિધ્યાંત છે કે દરેક વિદ્વાન એક વિષયનો પુરુષો જાણ હોય છે, અને અન્ય વિષયનો થોડો થોડો જાણ હોય છે, એક શાસ્ત્રનો સંજોગ બીજા શાસ્ત્ર સાથે છે. માત્ર વ્યાખ્યાન બજારવાળા આપણા દેશની માથે ત્યાં વિદ્વાન ગણાતા નથી. ત્યાં વ્યાખ્યાન સાદિત્ય સિવાય, ઇતિહાસ જૂગોગ સિવાય અને સાદિત્ય ઇતિહાસ સિવાય અપુરુષ સમજાય છે.

વર્તમાનકાળના શિક્ષણમાં વળી એક બીજી વિશેષતા એ છે કે વ્યાખ્યાન શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓમાં નતિયતાનો ભાવ ઉપન્યમ થઈ જાય છે. તે પોતાના દેશની સ્થિતિ પર વિચાર કરવા લાગે છે અને દેશ સુધારણાથી વિચાર કરે છે. તેનાં યશ્નું કારણ છે. ઇતિહાસ, જૂગોગ અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસથી તેના વિચારની મર્યાદા વધતી જાય છે. ધારો કે અમુક દેશમાં ખરાબ સિવાજ છે અથવા કોઈ પ્રકારનો મિથ્યા વિશ્વાસ ફેલાયો છે, અભ્યાસના વિદ્વાનો અન્ય દેશોની અવરયાથી મુકાબલો કરી અથવા તેજ દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસની શોધ કરી ઘુરત જાણી લે છે કે આવા સિવાજ અથવા વિચાર ખોટા છે. શિક્ષણની આ વિશ્વશ્રુતાનો પ્રભાવ પ્રમાણ, રાજનીતિ, ઉદ્યોગ-ધંધા સદુ પર પડે છે. અને તે આવા શિક્ષણના ફળ છે કે જેનાથી ચીન અફ્રીકાની ખેડવાથી હાંધેલું છે, જાપાન સંસારના અમગજ્ય દેશોમાંથી એક મનાયું છે, અને લાતમાં પણ જાપાનનાં ચિન્હો દેખાય છે.

પરીખ,

દીટનીકનો ત્રાસગ્રનક નાશ અને મી. રેડેનો શોકગ્રનક દેહાંત.

તા. ૧૪મી જુલાઈએ અમેરીકાના ક્રીનાસથી ૬૦૦ માઈલ દૂર દેશીરૂક મહાસાગરમાં, આશરે ૧૬૩૫ ઉત્તરમાં સહિત ૫૫નીની એક ક્ષાત્રી મોટી અને મજબુત ગણાતી રેડો-મર ડૂબી ગઈ. તે બનાવે જગતને ઉત્તરથી સ્ફિલ્ટ-કુવપર્ષત હિંમત કરી દીધી છે. જમતના સામુદ્રિક ઇતિહાસમાં જનમાલના આટલા મોટા નાશનો આ પ્રથમજ જનાવ છે. જે રેડીમર માટે એમ અભિમાનથી કહેવાયું કે "જુલુ કુલે પણ દીટનીક ન કુલે, જે રેડીમરેલી ગુપ્તી ગણાતી, જે સૌથી ઉશ્કેલી શોધા પ્રમાણે જનાતીને દરિયામાં તરતી કરેલી, તે લોખંડી રેડીમર માત્ર જરફના તરતા કુંભર સાથે સર્વ સમુદ્રના જગમાં મંથરાતીએ ૧૬૦૦ ઉત્તરમાં

સહિત તળીએ જઈ બેઠી । મનુષ્યની ગમે તેટલી દીર્ઘદ્રષ્ટિ અને શક્તિપ્રયોગ પ્રભુની નિરિસમ સત્તા અને અગાધ બલ વ્યાગલ નિષ્ફળ છે, એજ વિદ્યાર આપણને આ બનાવ પરથી કાઢવા પડે છે. વોટર-ટાઇટ કંપાઈમેટો; (જલ પ્રતિબંધક યોજનાઓ) સાવચેતી ભરી આમ, લોખંડી કામ, નવી બનાવટ, લાઇફ બેસ્ટો અને લાઇફ બોટો, મર્કીનીની શોધનાં ચંત્ર, ઇ. ઇ. ઇ. સંપૂર્ણ સર્વ વ્યવસ્થા પરમાત્માની દ્રષ્ટિથી તો અપૂર્ણજ છે એમ પ્રવક્તા જાણે સિદ્ધ કરવું ન હોય. તેમ કુદરતે કીધું છે. મૃતના આત્માને શાંતિ તથા તેમના કુટુંબને સહાનુભૂતિ મળે એજ આપણી પ્રાર્થના છે. કનેક્ટો રૂપીયાનો પળવારમાં નાશ થયો છે. સ્ત્રીમા કંપનીઓને પ્રીમીયમ માંધું થઇ પડ્યું છે એ માટે એટલું નથી લાગતું. ૧૩૦૦ મનુષ્યોના સમૂહના વીજળીના પત્રકારા દરમ્યાન, નોટક પ્રેટ થયલા નાશની વાર્તાજ આપણી આંખમાં આંસુ અને શરીરમાં કંપારી વ્યાણ છે. દીલાસાતું તરવ એજ છે કે સ્ટીમર દુન્યા પ્રસંગે પણ મુશ્કેલી અસાધારણ થઈ તથા માનુષતા દર્શાવી હતી. અમલાઓ અને બાલકોને લાઇફ બોટમાં પ્રથમ જવા દીધા હતા, અને પછીજ થોડા પુરુષો ગયા હતા. પ્રમાણમાં વિશેષ ઉપયોગી પુરુષોને પ્રથમ જવાવા બેઠતા હતા એવો કેટલાકને આ દેશમાં વિચાર થતો હશે. પરંતુ સ્ત્રી બાલકને જવાવાનો સિદ્ધાંત વધારે ઉચ્ચ છે. સ્વર-કાણુ માટે તેઓ અસમર્થ છે, તેઓ પુરુષથી પાલ્ય છે. ખરી મરદાનગી જવાવામાં નહીં કિંતુ આત્મભાગથી, જવાવામાં છે, અને જે સ્ત્રીઓ જાય છે તેઓ કાંઈ પુરુષથી જાય નથી. ધણીક પતિનો ત્યાગ કરી બોટમાં જવા માંગતી નહોતી, અને તેમને જાગરજાગતીથીજ તેમાં નાંખવી પડી અને કેટલીક સતીઓ તો નજ ગઇ. પશ્ચિમમાં પણ સતીઓ નથી એમ આ વૃત્તાંત પછી કોણ કહેશે । ખીચારા જયનારાઓ આ જોઈતા બનાવથી એવા આભા બની ગયા હતા અને હંડીથી અકડાઈ ગયા હતા કે બધા પછી પછુ તેમને રકવાતું ભાન રહ્યું નહોતું. આ બનાવથી માયાં ગયલા ખલાસીઓ વગેરેનાં નિરાધાર યત્ર પરેડાં કુટુંબોને સહાય કરતા લોક નના હોઈ મેધરે તકાલ રથપેલા ફૂડમાં બે લાખ પાઉંડ ભરાય ચુક્યા છે. એ સંતોષની વાત છે. ઇંગ્લાંડની આ વાકત માટે આખી દુન્યાએ દીક્ષા લીધી છે, (અને જર્મન રાજ સભાએ તો ઉભા થઇને એકમતે દિલ્હીનીને દરાવ પસાર કર્યો હતો.) એ સંતોષની બીજી વાત છે. આવા અકસ્માતો સર્વથા નષ્ટ કરવા તો અસંભવિત છે પરંતુ તે યોજા કરવા, તે કમ કરવા તો શક્ય છે. સ્ટીમરો આવી મોટી કરવી, લાઇફ-બોટો વધારવી, બરફના કુંગ્રો-વાળા સાગમાં સ્ટીમરો ન લઇ જવી, માલ ધીમી કરવી, ઇલાદિ ઉપાયો થોડા શક્ય એમ છે, અને ખુબ મનુષ્યોને પ્રાણ એટલે કે જીવન છે કે એમ તેમ કરીને તે ઉપાયો અંશમાં મેલનાં પાછી પાતી કરવી બેઠતાં નથી. અંગ્રેજ પ્રજા તેમજ સરકારની આંખ ઉઘડી છે, અને આ બાબે અકસ્માતથી વ્યવહારિક ઉપાય લેવાના કાંઈક લાભ થશે તો કુદરતે કરેલી શિક્ષા અતે આકેતરી રીતે સર્વથા અંદિતકર્તા કે દુષ્ટ કહેવાશે નહીં.

ટીટીનીક ના નાશ માટે તીવ્ર શોક થવા છતાં, તેનો એક ઉતાર, રીન્ડુ બોર્ડ રીન્ડુ માસિકને તંત્રી મી. વોલીયમ-એમસ રેડ્ડના બીજા ભાગે થયેલાં અકાલ મરણ માટે તેથી એ અધિક શોક થાય છે. ટીટીનીક તો અતિ પછુ એક જન્મ-ઓખું હતું, અને મી. રેડ્ડ તો સ્વયં પ્રકાશક હોતા હતા. પુરુષોનું કાષ્ઠપણ માસિક તેનાં માસિકની પ્રતિજ્ઞા બેગવતું નહોતું. નવાં જન્મલોકમને તે પિતા અને નેતા હતા. આણી મામ પર સમજાવ રાખનારો, દયાળુ હૃદયનો,

કુખોનો, દુઃખન, નિર્બલોનો મિત્ર અને ગદકર્તા; નિષ્પથ અને નિર, સત્યાગ્રહી અને ઝાંની, ઉલોમી અને ઉત્સાહી, એવા અનેક સદ્ગુણોના સમૂહના ભાંડારરૂપ મી. રટેડ હતો. અનેક ઉગતા લેખકોનો આશ્રયસ્થાન અને પ્રેરક તે હતો. તેની ભાષા સારી, સ્પષ્ટ, અને સાથે આલંકારિક તથા માર્મિક હતી અને લેખોનું પ્રતિપાદન એવું પ્રમાણયુક્ત અને દલીલબળ હતું કે ઇંગ્લેંડમાં મી. રટેડ શું કહે છે એ જાણવા બધા ઉત્સુક રહેતા. તેનાં ગ્રંથોમાં અનેક સુતરૂપ વાક્યો હવે સર્વસ્વીકૃત થઈ પડ્યાં છે. જર્મની કરતાં ઇંગ્લેંડનું નાકા બળ બમણું રાખવું જોઈએ તેની પુષ્ટિમાં તેણે કયેલા ૮૫૦ keels to one ને સિદ્ધાંત સર્વત્ર હવે વપરાય છે. મી. રટેડ સ્વાશ્રયથી મનુષ્ય કેટલી ઉચ્ચ પંક્તિએ પહોંચી શકે છે તેના એક દ્રશ્ય છે. ૧૪ વર્ષની વયે તે આશીસમાં ઉંચા શિક્ષણનો કોર્સમાં મધ્ય પછી સેવા પહેલાં સાધારણ ક્લાઈક તરીકે રહ્યો હતો. એ નાની વયે પણ તેને પત્રોમાં લખાણ કરવાનો શોખ હતો. તે લેખોને પરિણામે તે 'નાર્થની એકાદના તંત્રી નીમાયો અને પૂર્વ દેશોના સંબંધમાં એવા સુંદર લેખો લખ્યા હતા કે મી. ગ્રેડરેટન અને કાલોસ્ટ જોવાએ પણ તેની ધણી પ્રશંસા કરી હતી. તે પછી લંડનના તે વર્ષનું તના લીજરલ દૈનિક 'પોલ ઓલ એજેટ' નો તે ઉપતંત્રી નિમાયો. તે લંડન આવવા નારાજ હતો. 'પણ તે પત્રનો લાહોય તંત્રી લોર્ડ (તે વખતે મી.) મોર્લી તેને લકચારી લા-બોર્ડ' મોર્લીએ રાજદ્વારી થતાં પોતાનું પદ છોડ્યું અને ૧૮૮૩ થી ૧૮૮૬ સુધી મી. રટેડ તે દૈનિકનો મહાતંત્રી થયો. તેણે તે દરમીયાન તે પત્રિકાની જ નહીં પણ તેનાં અનુકરણથી ઇંગ્લેંડમાં દૈનિક માંત્રની કાયા પ્રજાટાવી નાંખી. તેનાં વખત સુધી દૈનિકો ઉધણસરી, મંદગતિ અને અક્ષમાં ચાલનારા હતા. 'અપ-ટુ-ડેટ' નો ગંધ મી. રટેડે આણ્યો. જાણીતા મહાપુરોહને મળીને, ચાલુ વિષય પરનું 'તેનું' ઝાન તથા મત પૂછી તે પ્રગટ કરવાની પહેલ તેણે જ કરી. પ્રખ્યાત જનરલ ગોર્ડનને સુપ્રસન્ન શોકગ્રસ્તો કે નહીં તે વિષે પ્રધાનમંત્રી સુંબસણમાં હતું, સારણ કે ગોર્ડનના મતની તેને ખજર નહોતી. તત્કાલ મી. રટેડ તેને જીવન મર્યાદા અને તેને વાંધો નથી એમ પત્રમાં ખજર આપી. તે વાંચતાં, તરુન પ્રધાન મંત્રી તેને શોકગ્રસ્તો હાથ ડીધો; પોતાના લેખો આદિથી મી. રટેડ રાજનીતિને અનેકવાર પ્રેરિત કરવા તથા જાગ્રત સમર્થ થયો હતો. યુરોપના જેટલા રાજ્યોને મી. રટેડ મર્યાદો હતા તેટલો ખીજે કાઢી વર્તમાનપત્રકાર મળ્યો નથી-એથી મુશ્કા-તોનું માન-કોમને મળવાનો સંભવ નહોતો. પોતાનાં તંત્રીપદ દરમ્યાન, લંડનમાં ચાલતાં અની-તિનાં અવાચ્ય-આવાચી સીમાલિનાં વળતાં સત્યાનાથની તેણે એક લેખખાસા શરૂ કરીને એવો ત્રાસદાયક ચિતાર આપ્યો હતો કે તેથી પ્રજા ભડકી ગઈ હતી. તે લેખોને પરિણામે કન્યાનું સમ્મતિ વય પૂર્વે ૧૩ થી ૧૫ નું કરવાનો કાયદામાં સુધારો કરવામાં આવ્યો, જેથી કાંઈક અંશે નાની વયમાં કન્યા વેચનારા ધંધામાં પડતી નહતી હતી પણ આ માટે નેન અનેક રીતે આત્મભોગ આપેલા પડ્યા હતા. સરસ્વતે કચેરા માફ કરતાં તે તેને હીરે પણ ત્રાકયો હતો. શિષ્યમંડળે તેને નિમંત્રણ કરતા જામે કર્ષા દતાં, અને એક ખોટો આરોપ ખરો મળ્યા-વાથી તેને ૩ માસ કેદમાં જવું પડ્યું હતું. તે કહે છે કે " મારાં જીવનનો સૌથી સુખી ભાગ જેલમાં કાટો વખતનો હતો. " ત્યાં પણ તેનાં કલમ ચાલુ હતી. તેના લેખોમાં અનિવર્ત રીતે આવેલી ગોંઝાવટોથી તેની વિરુદ્ધ પ્રજામન દાખવતે એટલા બધા થઈ ગયો હતો કે તેને દૈનિક પત્રનાં તંત્રીનું અંતે રાજીનામું આપવું પડ્યું. સસમજને તે આપ્યું, અને સ્વતંત્ર માસિક કાલુ.

૨૦ વર્ષમાં પૃથ્વીશાલી તે આજે પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રાંતમાં સૌથી પુષ્કલ પ્રચારને પ્રાપ્ત થયું છે. ગયે વર્ષે ૨૦ વર્ષ પુરાં થતાં, તેની સમાપ્તિના શુભ સ્મરણમાં, પૃથ્વીના અનેક 'લાગોના' મહા-વિદ્વાનો, રાજદારીઓ ધર્માદિએ ધન્યવાદ મોકલ્યા હતા, અને અભિનંદનનો જે એક તાર આપણી માતૃથી મહારાષ્ટ્રી મેરીએ મોકલ્યો હતો તેનો તો મી. રેડે પોતાના પત્રમાં ફેરિયાજ ન છાવી દીધો હતો. મી. રેડેના પત્રની વિશેષતા એ છે, એક, તેની નિઝર ટિકા. તથા બીજી, પૃથ્વીની અંગ્રેજ તથા અન્ય પ્રત્યેક લાપામાં નીકળતાં. માસિક પત્રોના લેખનો યથાવર્તિત સાર. આ દેશની ભુદી રિયતિ આદિ લક્ષમાં રાખીને, આ પત્રમાં 'લાખલ કરેલું' 'માસિક સાર' નું વિશેષ તત્વ, મી. રેડેનાં માસિકનુંજ અમુક રાકષ અંશે અનુકરણ છે. તે હીંદીઓના મહાહિતેથી હતો, અને ગમે તેવા વ્યક્તિની સખત ટિકા તેને મન રમત હતી. અગ્રિય સત્વ બોલવાની આપ-સ્વકતા હોય તો તે કામમાં મી. રેડે પ્રથમ આવતો. જેમ સત્વ અગ્રિય વિશેષ તેમ તેના બોલવાનો ઉત્સાહ વિશેષ. છુર લગાઇની આખી અંગ્રેજી પ્રજા તરફેણ કરતી છતાં તો દુષ્ટ લેણાની વિરુદ્ધ મી. રેડે હતો, અને તેથી તત્કાલ રીવ્યુના આદક ધટી જવા છતાં અને તેના કરોડપતિ-મિત્ર મી. રોહાસ તેને નહીં તો પોતાના રૂ. ૧૨ કરોડનો પારસો આપવાનો હતો, તેની તેણે જરા પણ પરવા કરી નહોતી. મી. રેડે લાંબા, શુષ્ક, સરકારી કે બીજા રીપોર્ટો તેમજ પુસ્તકોના સાર કાઢવામાં એવો કુશલ હતો કે મી. મોર્ફીના હાથ તણે તે હતો ત્યારે મી. મોર્ફીએ તેની તે શક્તિને ગમે તેવી કહણ ગોઠાવાળાં લાકડાંનાં સાક પાટીયાં ચીરી કાઢનારી કુંડું કરતી 'કરવત' ની ઢિપમા આપી હતી. 'શુષ્ક' 'લાંબા લેખનું' 'મનોહર લાગનું' 'ઉદય-કાલનું' એ કાંઈ વાંસદોડીયાનું કામ નથી. એમાં પણ એક પ્રકારની નેસર્મિકં છુદ્ધિનો ખપ પડે છે, તેના પૂર્વ અવધાસ વિના ઉત્તમ લેખક થયું કુદરત છે. જગતના થોડાજ વર્તમાનપત્રકારની મી. રેડે જેટલા ધન્યજન અને પ્રતિષ્ઠા હતી; તેનું કારણ તેની રકટિકા પ્રમાણિકતા, રખેટતા, અને નિઝરતાનાં ઉદયનાં ગુણો એ મુખ્ય હતું. મહારાજેદારીઓ, મહાધનાકો અને મહાવિદ્વાનો, મી. રેડે તેમાંનો એક પણ ન હોવા છતાં, તેના મિત્ર હતા. પ્રસિધ્ધ સચીદ રોહાસે પોતાની કરોડોની મીલકતની 'વીક્'માં મી. રેડેનીજ સૂચના પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી હતી તે, લગાલગા મી. રેડેની સૂચના અને સંમતિને કેટલા માનની કષ્ટિથી જોતા તેનું એકજ વિદાહરણ છે. 'તે તેના આદક માનનો મિત્ર હતો. શાંત-રાજીના હૃદય દરખાર વખતે, બહાર દેશથી ધંધાંડમાં આવેલા તેના પત્રના આદક માંત્રને જાતે મળવાની તેણે ખાસ ઉત્કંઠા બતાવી દેતી. તેનામાં લાલાલાખનાં સમતોલનનો ગુણ ન હતો. જે પણ લેતો તેનેજ અડી પડતો, અને વિરોધીઓ સાથે લડી પડતો એ તેનો એકજ હોય-કહેવાય છે. મૃત મનુષ્યો પરદુન્યામાંથી આ દુન્યાના માણસો સાથે વાત કરી શકે એવી તેને અત્યંત દૃઢ શ્રધ્ધા હતી ! તે કહે છે કે મેં મારા મૃત પુત્ર સાથે જાતે વાત કરી છે અને તેનાં સરીરને બેઠું છે. તેની માર્ફત અનેક મૃત સ્ત્રી પુરૂષો સદેશ લખાવતા એવો તેનો દાવો હતો. 'જુલીયા' નામક સ્ત્રીએ પરલોકમાંથી તેના પર લખેલા પત્રોનું પુસ્તક તેણે પ્રગટ પણ કર્યું છે, અને પરલોકનાં સદેશ લખવા મોકલવાની 'જુલીયાજ બ્યુરો' નામની ઓફીસ પણ તેણે પોતાના પત્રની ઓફીસના મકાનમાંજ એ એક વર્ષ યથાં કાઢી છે ! એ વાત અસત્ય હોય પરંતુ તે તેનો જિમ્મો હતો. તે જાણીશુંજને અસત્ય : વહતાં એમ તો કાઢતી દરવાંદ નથી જ. મનુષ્ય માન-દોષને ખાતર છે, પરશાંજ હોય ત્યાં કમરો દાખલ. અને રેડેમાં મધ્ય એકાદ એ

દોષ હશે. પરંતુ તેના મન તેમજ અંતઃકરણના અનેક મહાચુલ્લો જોતાં તે દોષ કાંઈજ નહોતા. તેના દેહાંતથી વર્તમાનપંચોનાં જગતને એક અપૂર્વ તથા સામાન્ય જગતને એક મોટી ખોટ મઠ છે. 'લીટીનીક' મઠ તો ૨ વર્ષમાં તેનાથી બેવડો મોટી ખીજ બંધાશે, પરંતુ ખીજને રોકે તો ૫૦ વર્ષે પણ મળવો કઠિન છે. તેનું કમનસીબ સન્નિગ્રહને લીધે તેને છેલ્લા શબ્દે બોલવાની તક પણ મળવા વગર થયું મૃત્યુ આપણા રોગકી લીલતા વધારે છે. પ્રભુ તેમને શાંતિ આપે !

ઉત્તમ અંગ્રેજી માસિકોના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સાર.

પુણીની છુદી છુદી અસ્પર્ધ્ય લલિતોની આવક લખકનું જાહેર—પોતાના આગામી લેખના અનુસંધાનમાં હિંદુસ્તાન રીવ્યુ (અલ્ફાબા—એપ્રિલ) માં પુણીની સાયન્સ કોલેજનો બહો પ્રીન્સીપાલ ડૉ. હેરોલ્ડ એચ. મેન આપે છે. અસ્પર્ધ્યની ઉન્નતિ કરવાની વાતો વાતાવરણમાં બહુ ઢીલો છે, પરંતુ તેના ઉપાય ચોળવા પૂર્વે તેમની સ્થિતિનું ચોક્કસ જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે. તે હેતુથી પુણીના અસ્પર્ધ્યોને ઘેર ઘેર ફરીને તપાસ કરીને ડૉ. મેને નીચે પ્રમાણે અતિ નજીવાજોગ ખબરો મેળવી છે. મદદોમાં સંયુક્ત કુટુંબ નહીં જેડું છે. સામાન્ય રીતે લગ્ન થતાં પતિ પત્ની જુદાં રહે છે. પણ સ્ત્રી પુરુષ બંને કમાતાં હોવાથી ઘરમાં નાનાં બેટાંની સંભાળ રાખવા રહ્યું મળતા કે પિતા તેમને ઘેર વારંવાર રહે છે ખર્ચ. મહાર પુરુષની સરેરાસ માસિક આવક રૂ. ૯-૯ સ્ત્રીની ૪-૧ તથા બેટાંની ૯-૧ છે. મંગીલામાં આગમન બહુ બોલુ છે. પુણીના ૫૨૧ માંજ કુટુંબો (એકરૂં ૧૯૮૧ માણસો) ની તપાસ લેખકે કીધી—કરતી હતી તેમાં પુરુષ, સ્ત્રી ને બેટાંની સરેરાસ આવક ક્રમથી રૂ. ૯-૧, ૩-૮ તથા ૪-૫ છે. અમારેક કાંઈ નેહા સીવવા છતાં જાતું કમાતા નથી. ક્રમથી તેમની માસિક આવક રૂ. ૧૦૧, ૪૧ તથા ૪-૩ છે. ૩૭૩ બંગાળીઓની ડૉ. મેને તપાસ કરી હતી. તેમની આવક ક્રમથી રૂ. ૭-૭, ૭-૭ તથા ૫-૬ છે. સ્ત્રી પુરુષની આવકમાં ખાસ ફેર ન હોવાનું કારણ એ છે કે તેમના માલીકો તેમનું કામ કુટુંબને જ મેને તે બલવે તે તેમને એક સરખું છે. આવક પણ જોયા પછી નવરક પાતું જોતાં, ડૉ. મેન, ૭ માણસના એક મહાર કુટુંબનો દાખલો આપે છે. તેમાં કમાનાર ૩ હતા, ૧ પુરુષ ને ૨ સ્ત્રી. પુરુષની આવક રૂ. ૯-૧૩, ને ૨ સ્ત્રીની રૂ. ૪-૪. કેવ આવક રૂ. ૧૭-૧૩ આના થઈ. આથી વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૧૪ થઈ. તેમનો ખર્ચ દર મારે વીજતવાર આ પ્રમાણે હતો:—અનાજ, આ, મીઠું, તેલ, ખાંડ વગેરે ખાંધ ચીજો રૂ. ૯-૧૦-૬; દારૂગાળી, રૂ. ૧-૧૨; 'માસવેટ', અને લાકડાં રૂ. ૧-૨-૦; ખીરી ૭ મઠ છુસતી રૂ. ૧; કુલ રૂ. ૧૨-૮-૬માં ટપવા ! બારે છુસતાં વર્ષે રૂ. ૧૫૦-૧-૦ થયા. ડૉ. મેન તે ઉપરાંત બીજાં વર્ષિક ખર્ચ નીચે પ્રમાણે આપે છે:—૨ પુષિયાં વસ્ત્ર, રૂ. ૧૩-૬; ૨ સ્ત્રીઓનાં ૧૦૧, ૩ બેટાંનાં ૫-૧૪-૦; તહેવાર ૫૨ મોળતા રૂ. ૧૨; ધાર્મિકક્રિયાઓ ખર્ચ રૂ. ૬ ! અનાજ રૂ. ૧૩; પરચુલુ રૂ. ૧૨; કુલ બજેટ રૂ. ૨૨૦-૨-૦; ખેલ, આકરે રૂ. ૬ ! આ ખેલની કસર કેપડાંથી કાઢવી પડે છે. આ પ્રમાણે અસ્પર્ધ્યો આરોરે મળીને રૂ. ૨૧૧ માં ટપન નિર્વાહ કરે છે !

અકુશાનીસ્તાનમાં કેળવણીની ચદતી પરતી !—ડું વિચિત્ર ઐતિહાસિક ગ્રંથ. " દુસ્તની " સંસાધારી હિંદુસ્તાન રીવ્યુના થતાંકમાં દોરે છે. તે દેશના વતનીઓને બહાદુર સૈનિકાનું ક્ષેત્ર ધારીને તેમની બહાદુરીને વિધાથી બ્રજ ન કરેલા એવા ન્યારે દોહના બાદશાહો મેળવેલા હતા અને અકુશાનીસ્તાન તેમને તાજે હતું તે વખતે વિચાર હતા. તેથી બાદશાહોએ તેને વખતે પણ તેમને શિક્ષિત કરી બ્રજ કાપાં નહોતા ! કદે તો સીપાઇઓની ફેજની કમીથી જાણી કરવી ! પગેથી ઈશન એક વખત વિલાતું ફેંટ

હતું, પણ અફઘાનીસ્તાન તો સનાતન કાલથી વિદ્યાથી અંતર્યર્પિત છે, અને ત્યાંનાં બંધુની મુલ્કાઓ, હજુ પણ તેમાંનું તેવું "અફઘાનીસ્તાનપણું" છે મગરૂરીથી ધારીને તે નજવવા ચલવાનું છે. મરદુમ અમીર અબ્દુર રહેમાનની પોતાની અફઘાન પ્રવૃત્તિશક્તિઓ આત્મીવીર આપવાની ઇચ્છા હતી. પણ તેઓ તે અમલમાં મેલી ન શક્યા. સ્વયંવચનચરિત્રમાં તે લખે છે કે બહુ નહેરખજર આપતાં, વાંચી લખી શકે એવા કે જ મને મળ્યા । વર્તમાન અમીર હખીખુલાખાનના વિચાર પ્રવાસથી ઘણું ઉદાર થયા છે અને તેઓ વિદ્યાપ્રિય છે. તેથી તેમણે સાંપ્રત શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત કરી. તે હેતુથી ૧૯૦૪ માં લાહોરથી ૫ મુસુલમાન બ્રેન્સુએટને અફઘાન સર્વેશિના પુત્રને પાઠ્યાલ્ય જ્ઞાન આપવાની યોજના અમલમાં મેલવા બોલાવ્યા, પણ ધર્મોદ્દેશ મુલ્કાઓએ તેથી અફઘાનો કાફર યર્થ જોય એમ એવું બુમરાણ ઉઠાવ્યું કે યોજના માંડી વાળી, બ્રેન્સુએટને વિદાય કરી દીધા. મામલો શાંત થતાં ઉત્તરિના વિદેશી મુલ્કાઓએ સમજાવી પડાવી શાંત કરી ધાર્મિક શિક્ષણ પણ સાથે સાથે આપવાની તેમની વાત ખુશીથી મંજૂર કરીને હખીખુલાખે યોજના પાર પાડવા લાહોરથી જો. અબ્દુલ ગની બી. એને બોલાવ્યા. કાઠી તો રાજા પણ નામ આપ્યું તોય હખીખીયા યુનીવર્સિટી સંકલ્પ તો ૪૦ છાત્રાઓમાં ૪૦ માર્થિક શિક્ષણની શાળાઓ સ્થાપીને બાદ ૨૦ માર્થિક તથા ૬ હાઈસ્કૂલ અંતે સ્થાપવાનો હતો. ફારસી, અંગ્રેજ વૈષ્ણક જોયો તરત્તુમા કરાવીને વૈષ્ણકની શાલા પણ યુનીવર્સિટીની દેખરેખ હેઠળ સ્થાપવાની મંજૂરી તેમણે આપી. છેક બી. એ. સુધી વિદ્યાથીને આગળ જતાં બહુવિધાને અને દેહલકને બાદ ચઢતી વિદ્યાઓ સાર પશ્ચિમના દેશોમાં મોકલવા સુધી યોજના થઇ હતી. અલીશાહ કેલેલનાં નામદાર અમીરે ૧૯૦૭ની તા. ૧૬મી નવેમ્બરથી આપેલાં બાપલુ માં આ વાતને તેમણે સ્પષ્ટ રહેઠાં અર્થોદ્દેશ પણ હાંસલ પ્રવાસ પછી અમીર કામુલ આપતાં યોજના ફરી પડી ગઇ. યોજના વખતમાં હખીખુલા તથા રાજકર્તા કુટુંબનાં અન્ય માણસોને છેરે આપી જન લેવાનાં કાવતરોમાં સામેલ થવાના આરોપ ઉપર અફઘાનીશાનમાં જાનરુચ મકારિત કરનાર જો. અબ્દુલ ગનીને અપ્રાસ કેદખાનામાં પુસ્તકમાં આવ્યા । દર્જોના સુસહમન, ચત્તવમાં શિક્ષણ પામી પ્રવૃત્તિ મુલ્કાને પદમ્પદ જણા, એ બતાવથી હખીખુલાખાને તેના વિદ્યાર્થીવરોથી સલાહકારોને આજ્ઞાદ એમ ઠરાવ્યું કે તમે પ્રવૃત્તિ પામ્યાલ્ય શિક્ષણ આપશો તો તમારા પણ એજ હાલ થશે. બસ યુનીવર્સિટી અને આખી યોજનાને તથા દેવણ અને સીક જરાઇ । ને અફઘાનો શિક્ષિત થાય તો તેઓ દેશને અનેક લાભ, પ્રદોશ્યો અને દેશની દરિદ્રતા દુર કરે એ દેખીતું છે.

પૃથ્વીપર કૌંથી વધુ નહેરો હાંદુસ્તાનમાં છે—મગજના રાતા મદમાં મચ્છ હુનિમ નહેરો, તેમાં દુર્બોધથી દેખાતી સ્ત્રીથી લીધી ઉપરથી છેવાળું ખજોલવેતાઓ કહે છે. તે ખરું હોય કે નહીં, પણ આ પુસ્તકગ્રંથ પર તે હાંદુસ્તાનમાં સૌથી. મચ્છ નહેરો છે તે નિરસદે છે. ઉત્તર માસિકમાં નહેરો સંખ્યાની લેખમાં મી. ઇપીસાહ કુતીપન, નામક મદ્રાસી લેખક, સરકારી ઓફિસને આધારે જણાવે છે કે કુત્ત બ્રીટીશ સરકારે જે મોટી (નાની જ્યા. દેતાં) નહેરો બાંધી છે, ત્યાં અસલ નદીનું સમાર. કામ થયું છે તે પાછળ આરે કે જા અજાળને ખર્ચ થયો છે. તેથી સરકારને વર્ષે રૂ. ૩૫ કરોડ મહેસુલના મળે છે અને તે તે નહેરોથી ફતદુષ થઈ જમીન ઉપર રૂ. ૬૦ કરોડો પ્રાપ્ત થાય છે । માણેકસરી પૂર્વિમાને દિવસે નક્કરમાંથી આટલા રૂપિયાનાં તો મેટી ખજા કાલ માછલીના મેમાં વસતાં હોવાની દંતકથા ખરી હોય તો પણ તે અત્યંત દરમી કામગીરીમાં નથી । અન્ય દેશમાં નહેરો છે ખરી, પરંતુ હાંદ સાથે સરખાવતાં બહુજ એકા વિસ્તાર તે ફતદુષ કરે છે. નહેરોથી યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાં ૭૬ લાખ એકર, મીસર દેશમાં નાઇલ નદી છતાં ૬૦ લાખ, ઇટલીમાં ૪૦, સ્પેનમાં ૨૮ અને ફ્રાન્સમાં ૪ લાખ એકર જમીન ફલિત થાય છે. અર્ધીન બ્યારે રેલ્, જમીનમાં નહેરોથી ૨ કરોડ ૧૫ લાખ એકર ફલિત થાય છે ત્યારે એકલા હાંદમાં તેથી અઢી ધણી (દેશ સંખ્યાની તથા નદીની નહેરો મળી પાંચ કરોડ એકર) જમીન ફલિત થાય છે. આના સંખ્યામાં ઉત્તર ધોળા નદીની નવી કે નહેરોની ત્રિપુટિ જુલ્હી મુકવાની શ્રીમાન વાઇસરોયે ગંધા માસમાં કરેલી કિયત સંખ્યા દૈનિકમાં પ્રગટ થયતી વીજલ વાંચવાથી નહેરોની ઇજનીયરીંગ વિજ્ઞાન પ્રતાપને પુરો ખ્યાલ હમારા વાંચકને આવશે.

જાપાનના અસ્પર્ધી—આપણને હજી અસ્પર્ધીને સ્પર્ધ કરવાના વાંધાસાંધા છે. તેમની વિચિત્ર શું છે તેની ખબર પણ ન હોવાથી બીયારા ડૉ. મેનને અસ્પર્ધીના ગંધાતા ધરોમાં ફરી-ફેરોને તપાસ કરી પડે છે, ત્યારે જાપાને પોતાના અસ્પર્ધીને એક તરફ કેવા ઉપધાર ક્રીધા તેની વીગત નજીવા મટે જાપાન-રીબ્યુના ગયા ફેશ્વરારીના અંકમાં ડૉ. મોન્ટેનેલિ “જાપાનના અસ્પર્ધી” વિષે લખેલો ખાસ લેખ વાંચો. તે કહે છે કે ૧૮૭૧ સુધી જાપાનના અસ્પર્ધી જેમને ‘ઇચી’ કહેતા તેઓને નામરિકના હક નહોતા. તેમનો સ્પર્ધ પણ ઉચ્ચ અનુભવી જાતિ કરતી નહોતો. તે અસ્પર્ધી લાદમાં મૂલ છતા-વાથી ગુલામ કરવામાં આવેલાની તથા દેશના મૂલવતની (એમેરીકન)ની સંતતિ હતા. બૌદ્ધધર્મના જાપાનમાં પ્રચારથી, હિંદુધર્મના ધર્માઓ (જેના કે ગામડાંનાં, ખાદીના) ને જાપાનીક બૌદ્ધો નિરસ્કાર તથા ત્યાગ કરવા લાગ્યા. તે ખાદી ધર્મી જાપાનમાં ‘ઇચી’ સીવાય બીજું કશું નય? આથી ધર્મા સાથે તેના કરવાસ પણ અસ્પર્ધિત થયા. હાલમાં પણ મોટા ભાગે એમજ છે. યુરોપીયોના ધર્મના બદલર અસ્પર્ધીજ છે! બીજું કશું તેમના રસોડામાં નય? જાપાનના મીકાડો મહેલ તથા તેના વિદ્યાન સલાહકારો એક પલકારમાં જોઈ શક્યા કે જો દેશનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તેમાં વસતી દરેક જાનો પણ ઉદ્ધાર થવો જોઈએ. દરેકને અનુક્રમિક હક સરખા મળવા જોઈએ, અને તેથી ૧૮૭૧ના વાદમાર વર્ષમાં શહેરી તરીકેના સર્વે હકો ખાસ ગ્રેડે બદલ પાડીને મીકાડોએ તમામ ‘ઇચી’ અસ્પર્ધીને આપ્યા તેવા હકોથી જાપાનનો સનાતન ધર્મ હુબો નહીં, હટા તર્યો. તે તેમની તે પછીની અનુક્રમિક ઉન્નતિ સિદ્ધ કરે છે. હજી અંદી તો હોકો અગ્રાય કે નહીં તે વિષે શાસ્ત્રોની ‘લાક્ષણિકો’ જોવા કરે છે. આથી વ્યાવહારિક બાબતોમાં અને હાલના ફેરવાયલા સંજોગમાં જાપાનના અને જાપાનના વખત મટે નિર્માણ કરેલાં શાસ્ત્રો તેવાં એ હાલ દેશને કચરો વાગે ઉપડે છે તે જોવા સાર રહેલાં રહે કરેલાં જાપાન-દેશનો જોવા જેવું છે!

મી. ફૂજુમૂર્તિને વિષે થીઓસોફીસ્ટોમાં પડેલો વાંધો—મીસીસ બીની બીસ્ટ અને સેટ્ટલ હાઉસ કોલેજના બૂચર્સ ‘મીન્સીપેલ’ મી. આરટે, એક મહાસી વધીયના પંપ વર્ષના અંતિ અંગ્રજ પુત્ર મી. જી. ફૂજુમૂર્તિને નરચેસ્ટ આદિ પ્રાચીન સકલ ધર્મોના મુખ્ય પેગમંટોમાં તેઓને એકાં આભા હતા અને તે પુત્ર પુત્ર નંચદારાઈ અન્ય શરીરે જાપાનો હતા અને હવે તે ફૂજુ મૂર્તિ રૂપે જાપાનો છે અને જાપાનો ઉપધાર કરશે એ મતનું મંડન કરીને, તેને પુત્ર કરવા “પૂર્વનાં તારા (તે ફૂજુ મૂર્તિ) ને બિહાર” નામક સંસ્થા સ્થાપી છે. ફૂજુમૂર્તિના હાવાનો પ્રચાર કરવો એ તે મંડલનું કામ છે. આ મંડલની માન્યતાની વિરુદ્ધ, હાઉસી તમામ થીઓસોફીકલ સોસાયટીઓની વડી ઓફીસનો નવા જનરલ સેક્રેટરી, મનુરમૂર્તિનાં રદરથનો પ્રખ્યાત વિદ્વાન કર્તા, દેશ સેવા સાર સીવીલ સર્વિસમાંથી રાજનાથ આપનાર, લાલા બચવાનદાસ એમ. એ પોતામાં “થીઓસોફીકલ ઇન ઇન્ડિયા” મસિક (કારી-એમીય) માં ઘણી નય રીતે, પણ સ્પષ્ટ રીતે, એક લંબાનુ-લેખ લખે છે. તે કહે છે કે થીઓસોફીકલ ઉદાર સિધ્ધાંત ક્યાં અને આ મતવાદ તેમાં ક્યાંથી હુસ્યો એની ફરી-વાદનાં પલ્લક અંગ્રેજ અદ્દિ થીઓસોફીસ્ટોના પેરા અને મત્યા છે. જેઓ ફૂજુમૂર્તિને ન માને તેને અધ-કચેરા થીઓસોફીસ્ટ અને બેલે-મસ્તાં-સુકાં-પાંતરાની મી. બીસ્ટ ઉપમા આપી છે તે માટે લાલા બચવાનદાસ મીસીસ બીસ્ટ પ્રતિની અતિ ખૂબ જુલિય છતાં ખેદ જતાવે છે, ફૂજુમૂર્તિનું મંડન મીસીસ બીસ્ટ થીઓસોફીકલ પ્રધાના તરીકે નહીં પણ ખાનખા વ્યક્તિ તરીકે કરે છે. એવા બચવાનદાસ જનર આપતાં મી. બચવાનદાસ કહે છે કે તે વિચિત્રમાં સોસાયટીની મુખપત્રિકામાં ન માનનારઓ માટે કશું બાધમાં મીસીસ બીસ્ટ ઉપનું ઉચિત નહોતું. મી. બચવાનદાસ કહે છે કે હું ફૂજુમૂર્તિ મટેનો હાલો સ્વી-કારતો નથી; તે હાલ માત્ર બીન અનુભવી કચો વિચારી છે અને કેવા નીજો છે તેની શું ખબર? અને હાલો આદ્ય અવધથી સ્વીકારવાની દોહરોઈ કવળતની તથા બીન બંદરી છે. તે ખરેખર ખબર દોરો તો બેની મેગે પ્રજા તેને સ્વીકારશે. બૌદ્ધોનાં બુદ્ધ અને જીનોનાં જીનેશ્વર બચવાનદાસ કરતા આદિ સ્પર્ધો મહામા તરીકે પ્રખ્યાત સ્વીકાર્યા હતા. તેને હાલો પૂર્વથી સ્વીકારવાના અગાળથી કઈ ગોઠવણ ક્યાં થઈ

હતી ? તે વખતની તેમજ મહમદના વખતની સ્થિતિ હોય કરતાં બહુ જ સ્પષ્ટ, પ્રગટ મહાં અજાણ અને વહેમી હતી, અને હાલ તો સુધરેલી અને બહેલી છે. તેથી પૂર્વ કરતાં પણ જોડાઈ નંદર છે. દાવો પ્રથમ દાવાવાળાએ સિદ્ધ કરવા લેઈએ, હાલ તો માત્ર કહેવાનું જ છે. મી. ગમવાનદાસ ખીસીસ ખીસેને તેમજો મારે છે કે “ સીકેટ ડોપ્ટીનમાં તેની સુર-માદામ બેન્ડેસસીએનો જાણનાં સંપર્ક પાળનાં અચાર-સાર પ્રથમ ઘોઝા-ભુજિમાનેને જ્ઞાતી કરી તેઓ દ્વારા ઘટતર પ્રયત્ને-જ્ઞાતી કરવાનો ઉપદેશ કર્યા છે. અને આવતા જનદશુદ્ધી તેજો તો કરી-બવિધ્ય-વાણી કેમ નથી કરી. ? આ લેખ ક્રમ: ૧૨ પાનાનો છે, તેનો આ સાર માત્ર છે.

મી. લીડબેટરના તહેડાં—“ થીઓસોફી પર ટકરુ-શુક ” માંનાં પ્રકરણો થીઓસોફીસ્ટ (મદ્રાસ) માસિકમાં દર માર્ચે પ્રગટ થાય છે. નવમું પ્રકરણ ગયા અગ્રિમતના અંકમાં (જે હેતુને તા: ૩૧ મી માર્ચે મળ્યું) પ્રગટ થયું છે. અદ્ભુત વસ્તો અને રોચિતો શોધોનાં પણ સત્ય સિદ્ધ થાય તો મી. લીડબેટર પૃથ્વીના સૌથી મહા પુરુષ ગણાય: એમનાથી હબર ગણા પ્રખ્યાત મહુધો: (ન્યુટન આદિ) એ એ માટે આ એક જ પ્રકરણમાં વધુવિધી રોચિતો હબરમે દિસરો શોધ કરી નથી તેનાં શોધોનાં ઉદાહરણ અને યોગ્ય:— (૧) સૂર્યની પાસે વલ્લન તામનો એક અવિહિત અહ છે. તે તેનો ગ્રીમે અવતાર છે. (૨) આપણી આર્થ જતિ અત્યુષ્ઠ પૃથ્વીની પાંચમી “ રૂઝ-રૈસ ” (એક પ્રકારની જતિ) છે અને તેની પૂર્વે યથંથી જતિ તે એકલેદીયન હતી. (૩) સામાન્ય રીતે ઉર્ધ્વતિલાસ માનવ જતિમાં અડધાથી સહેજે વધુ છે. (૪) હાલ નો અવન-પ્રવાહ પૃથ્વી અંદર પરજ-વિરોધ છે. પરંતુ મંગલ અને શુક્રના ગ્રહોમાં પણ અવન છે. (મી. લીડબેટર તો અનેક વાર સૂર્યમ દેહે ત્યાં જાય: આવ્યા છે) (૫) મનુષ્યમાં પ્રાચીન કાલમાં સ્ત્રી પુરુષ જેવી જતિન નહોતી (તે એકજગત્ય જેવો હતો. ડાવીનનું પણ તેજ કહેવું કંપન છે. પરંતુ તે વખતે મનુષ્યાકૃતિ નહોતી પણ ખીજન હતી એમ તેના સિદ્ધાંત છે. આ તેથી જાણ આવગળ છે. તેઓ સ્વતંત્રત્રિષી તો ગ્રીમ “ ચક ” ની મધ્યના કાલમાં થયા. (૬) ઉર્ધ્વતિ અને ઉર્ધ્વતિનો અંતિમ હેતુ “ મહાત્મા ” થવાનો છે. માં પ્રાચીનતર શુદ્ધિવાસીઓ વધુ આવળ વધેશા હોવાથી તેઓમાંના યજ્ઞને આ શ્રદ્ધ પર આપણને તેમાં મદદ કરવા માહત્તવામાં આવ્યા છે. તેથી જ આપણે વિરોધ સુદિરાણી જોએ આ સર્વ સિદ્ધાંત મટિ એક પણ પ્રમાણ આપ્યું નથી. એમ તેનો દોષ છે.

“ ઇરેડો ” નું પૂર્વ જીવન—ખીસીસ એની ખીસેટ પણ ઉપરોક્ત જેવી જ અદ્ભુત રોચિત પોતાની દિલ્લે રાજિત્રી કરે છે. ઉપર માસિકના જીવન લેખમાં “ ઇરેડો ” નામક મનુષ્ય પૂર્વેકાલમાં ધારણ કરેલા જન્મોની તિથિ તથા જન્મ દેશની વીજન તે આપે છે. તે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૬૪૧૬ માં કેલિફોર્નિયામાં જન્મી, ૭૬ વર્ષે મરણ પામ્યો. બાદ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૭૦૭ માં ઈંગ્લેન્ડમાં જન્મ્યો, અને ૧૬ મી વખત ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં (વર્ષની વાત પર) બનેદીયામાં જન્મ ધારણ કરી ૧૬ વર્ષે મરણ પામ્યો. આ વીજત કયાંથી આપણે એમ મહા આશ્ચર્ય છે.

અમેરિકામાં હોદી સ્ત્રી પુરુષો—મોહન રીબ્યુ (કલકત્તા-એમીજ) થી નાજીને આનંદ થાય છે કે, હાલના મી. સુધિન્દ્ર મોત્ર એમ-એ-ને આયોવા (ન્યુ સ્ટેટસ) યુનીવર્સિટીના પાલ્લે દેશની પોલીટીકલ તથા સીનીવીજેશનના વિષયોના પ્રેફેસરનીમવામાં આવ્યા છે. મી. જોએ આખા અમેરિકામાં ફરીને હોંડરતાનના અનેક વિષયો ઉપર જાણે આયો હતાં. હોંડરતાનના વિદ્વાનોની કદર થવા તેમને પાતાં જ મળે પડે છે. એમ માસિકમાં મૂળ સુરતના ડૉ. યુ. એલ. દેસાઈની બંગાલી પત્ની શ્રીમતી સંત્યખાલા દેવીકું જિવ તથા અગ્રિમ આપ્યું છે. તેની પોણ તથા સુરવરથી અમેરિકાનો પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ ગયા છે. તેનો માં રેકરો પણ વેચાતાં મળે છે. તેને સરકાર, બંગાલી, સુજાતી, મરાઠી, તામિલ, પંજાબી, હોદી, ફાર્સી તથા અગ્રિમ એટલી જ જાણમાં આવે છે. તે માત્ર ૨૦ વર્ષની યુવતી છે. તેનો ૧૮૬૨ માં જન્મ થયો હતો, અને તેનો હાલો તે જાણ કામાજીનાય-ઉત્પાદનાય નામક એક જન્મીદાર થાય. તેના પિતા સરવરથી તે એમની એક પુત્રી હોવાથી તેજો તેને શ્રદ્ધ સિદ્ધાંત આપ્યું હતું. ૧૬ વર્ષની વય સુધી તેજો કેમનાની બિયુન

સ્કુલમાં અવધાન કામો હતાં. આ વિદ્યાર્થી બાંધબે. સંગીત-સંભાર, સંગીત-પારિજ્ઞાન આદિ સંગીતના મૂળ સંસ્કૃત મંથનો તથા સામવેદ. ગાનનો અભ્યાસ કર્યો હતો. કેટલાક વખત થયાં પતિપત્ની અમેરીકામાં છે. મી. દેસાઈ 'સુભાગી' માં અમેરીકાનોની અનીતિ વિશે પુછાજ લખે છે.

ધંધાંડમાં ચાલતા સેકરેટ વર્ષ સુધીના દાવાઓ-કેસલ્સ મેંગેઝીન (લંડન-માર્ચ) માં આ સંબંધી લખતાં મી. ડી. ડબલ્યુ. વીલીન્ગ્ટન કહે છે કે ઇંગ્લંડની ચેન્સરી-કોર્ટને હરેતક વાંધામાં પેટેલી દોલત હાલ પાંચ કરોડ પાઉંડની છે ! તેના દાવાદારો નથી એમ નથી. નીકળે છે ત્યારે તેનો નીકાલ કરતાં એ કોર્ટને એટલી વાર લાગે છે કે તે કોર્ટ દીવની કહેવત રૂપ થઈ પડે છે. એક-ફેબ્રુઆરી નામે જુન-૧૯૨૮ માં મરી ગયો. બીન માલીકીની તેની દોલત કોર્ટ લીધી. દાવાદારો નીકળ્યા, તે કેસ ૧૮૭૮ સુધી ચાલ્યો, અને અખીર ૧૮૮૩ માં ચુકવાઈ. કુલ ૬૬ વર્ષ થયાં ! લેસ્ટ્રી અને લોર્ડ બ્રાઉન વચ્ચે જે વાંધા પડ્યા તે ૭ પેઠીએ ૧૮૬ વર્ષ ચેન્સરી કોર્ટમાં પડ્યા ! અને તે પછી માંડવાળ થઈ ત્યારે કમીશન ચઢતું એટલે અમલદારોને ઉતાવળ જેવું તો હતું જ નહીં.

... યોદા પછારી કોલસેા પછુ જરો કે શું ?—કહે છે કે યોદા ગામીયો કરવાથી તેમને 'દાદા' મૂકી 'રેડીમ' દાખલ કરી. પણ તેની ઉપરથી બોધી નથી. રેડીમ સાથે પાખી જેવું અને પાખી ગરમ કરવા સાથે કોલસેા જેવું, અને કોલસા સાથે ઇંગ્લાંડની ખાણો ખોદવી જેવું, અને તે 'ખાદેનારા' ઇંગ્લાંડમાં હડતાળ પાડે તો બધાની જ હડતાળ એની મેળે પડે તે આપણે જાણ જાણે છે. 'રીવ્યુ એન્ડ રીવ્યુ' (લંડન-માર્ચના અંક) માં સ્વર્ણવાસી મી. રેડ વર્માઈ આપે છે કે, કોલસાને બદલે ફેરોસીન (આયરોન) તેલથી ચાલતી એન્જીન-લીયા તામની ૫૦૦૦ ટન વજનની રેડીમને તૈયાર થઈ છે. તે એક નવીન-ચોક્કસ અને નવા યુગનો પ્રારંભ છે. તેમાં ૬૦૦ ટન જેટલું તેલ સામલું બરાબ શકાય છે. અને ૨૦,૦૦૦-મીલિયન સુધી તે દરિયામાં વચમાં કોલસા કે તેલનું બધું બાંધવા કોઈ બંદરે તેને ઉઘાડે. રહેવાની બરાબ નથી. હીસાબે કે ૧૧ ના ધાસલેટની ધરમીથી ૫૦૦૦ ટનનો વજનની રેડીમ એક માઈલ જેટલી ગતિ કરશે ! તેના ખર્ચ અનેક લાભ છે. કોલસેા બરવા કરતાં એન્જીન નવા ધાસલેટ દોલરો. બોલિવેની 'બર' રેડીમને રહેતી નથી એન્જીનનમાં ચોખા લાખ જેટલાજ મશીનો જેઈશે. અંગ્રેજી શહેનશાહની રાજદ્વારી મહત્તાને આથી કશો પડશે ! તેની મહત્તાનું એક કાણું એ છે કે દુન્યાના સધળા ભાગમાં કોલસેા બરવા મહિનાં તેની પાસે બંદરો છે જે બીજાં સભ્યોને નથી. તેલ-કોલસાનું કામ કરતાં એ સમયની બદલ રહેતી નથી. જો કે સીનેડીયા દ્વારમાં, બોલ રેડીમ કરવાના ૨૨ દરવાજા માઈલની કાપડે દોડે છે તેટલી ઝડપે નથી દોડતી (તે ૧૨ માઈલને હીસાબે ચાલે છે), પરંતુ ઝડપ વધારવી અશક્ય નથી. કોલસાનો ખર્ચ રેડીમ પર બધા પડતાં, ઇંગ્લાંડ કયાં અને તેના ૧૦ લાખ માઈલનું શું થયે ! અને સધળાને સારકારો તેમજ શાહુકારોને પોતાની રેડીમનો કોલસાને બદલે ધાસલેટની બેગપાઈ. બાળી નથી બનાવવી પડશે અથવા ભૂતી સમસ્યા પડશે. નવી ચોખીથી, તેમજ ભૂતી ચોખીને નવું વ્યાવહારિક રૂપ આપવાથી કેવાં પરિવર્તન થાય છે તેનો આ દાખલો છે.

... દુન્યાની સભામાં હાંદની પ્રતિષ્ઠા કેમ વધારવી !—એ વિષે મોર્ડન રીવ્યુ (કલકત્તા-એપ્રિલ). માં યુરોપ-અમેરીકામાં પ્રવાસ કરતા બારતના યુવાન વિદ્વાન 'યોર' પંતનને લાડા હરદયાળ એમ એ એક લેખ લખતાં કહે છે કે તેઓ ઉપાધ્યક્ષ એક એક નહીં પણ સેનાની સેના પરદેશમાં જાયો ! બંધન કરતું શું તો કે રીમો અને રીખરો. શું રીખરું તો કે ત્યાંની નવીન વ્યાવહારિક વિધાઓ અને શું રીખરું તો કે આપણા દેશની ફીક્સરી અને પ્રાચીન કળાઓ ! ફીક્સરી એ હાંદુઓના ઇતિહાસનું આજ-મોલ રત્ન છે. વ્યાકરણ પણ રત્ન છે. પરંતુ પશ્ચિમને તથિત પ્રત્યેક અને બહુરુદ્ધિ સમાજોની અપેક્ષા નથી ! મહિત, વેધક આદિ આર્થ વિધાઓ છે ખરી પણ આધ્યાત્મિક તેમાં બહુ આગળ વધેલા હોવાથી તે પછી રીખવવી નહીં છે. સંસ્કૃત સાહિત્ય તથા દર્શનશાસ્ત્રના પશ્ચિમને નવાં તથા શિક્ષણીય છે. જ્યાં સુધી નવધંપનો અને સ્વરૂપવંતી કુમારીઓ જગતમાં છે ત્યાં સુધી કાલીદાસ હજી યનાર નથી ! પછી એકાં સં

સંસ્કૃત શ્રેણીમાં કવિતામાં ઉત્તમ ભાષાંતર તે 'અંગ્રેજી' કરશે. કેટલીકનીવાની યુનાવર્સિટીના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર ડૉ. રાઈડરે સુદૂર અંગ્રેજી પદ્ધતિમાં કંઠશીલતામાં મુશ્કેલી, મેધકૃત તથા સંકૃતશાળી ભાષાંતર કર્યા છે. હાંદીઓ તેમ કરવા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનને પ્રેરી રાકે. ફીક્સુરીમાં હાંદીઓ તેથી પણ વિશેષ કરી રાકે, પાશ્ચાત્ય શેણીમાં તેને મટે અસાધ્યભૂત હાંદીમુતા છે. ડૉ. પાલ યુએસને સાંસ્કૃતભાષ્યનું, પ્રો. યુર્બાનને સાંસ્કૃત પર અનિરૂદ્ધતાં ભાષ્યનું, નર્મનમાં ભાષાંતર 'ક્યુ' છે ! હાઈડર યુનીવર્સિટીના પ્રોફેસર જી. એચ. હુડરે હાંદી ખાસ નજરે ત્યાંની શીક્ષુશી માપતો અભ્યાસ કર્યો. અને તે યુનીવર્સિટીમાં હવે સંસ્કૃત ફીક્સુરી પર તે ખાસ ભાષ્ય આપે છે. અને સંસ્કૃત વિદ્યાર્થીઓ પતંજલિના યોગના મૂલ સૂત્રો પર પ્રો. હુડર સાથે વિચાર કરે છે. જે વિદ્વાન યુવાન હાંદી, ફીક્સુરીના અભ્યાસ કરે અને પશ્ચિમને ગળે ઉતરે તથા પચે એવી ફીક્સુરીમાં તથા રાજ્યોમાં, તેનાં ખાસ શ્રેયો રમે તે, યુરોપ-અમેરીકાના વિદ્વાન કવચતર વર્ગોમાં હાંદી-ઓ હાલ જે મૂર્ખ ગણાય છે તેને સટે પ્રતિષ્ઠિત તથા માન્ય ગણાય. માત્ર છ' દર્શનથીજ પતવું ને નેહરુ, લેન, બોધ અને ચાર્લોક્ની ફીક્સુરીનું નિપજ્ઞ રીતે પ્રતિષ્ઠાન કરવું; તેમજ કાશીના પંડિત પેડે અમુક માર્ગો ન બનવું તેમજ એ ફીક્સુરીને અમુક ધર્મ સાથે ભેળવવી નહીં. પાશ્ચાત્યો માત્ર તેમાં ન્યાય-બુદ્ધિ અને જ્ઞાન કેટલું છે તેજ નેહરુ, તે પ્રમાણે તેની તુલના કરે છે. પાશ્ચાત્ય ફીક્સુરી સાથે વિચારવું મળે તાપણ બતાવવા તેમજ તેમાં વપરાતા શબ્દોમાં આપણી ફીક્સુરીનું દિગ્દર્શન કરાવવા તેના ખૂબ વિદ્વાન હાંદીઓએ અભ્યાસ કરવો નેહરુ.

ચીકગોના યુનીવર્સિટીઓ—ના સંજમમાં લખતાં, ત્યાંની હાલસ યુનીવર્સિટીના એક વિદ્યાર્થી મી. કેલાસકત પ્રોફેસર, મોડર્ન રીવ્યુ (કલકત્તા-એપ્રિલ) માં કહે છે કે રાઈડરની વસ્તી ૨૨) લાખની અને નળત્વા દ્વાયી મોટા નગરોમાં તે ૫ મું હોવા છતાં વિદ્યાર્થીઓ તે ચારજ છે. જે કે કલકત્તામાં ૧૨ છે. તેમાં બે યુનીવર્સિટીઓ છે. અને બે ઇન્સ્ટીટ્યુટ છે. ચીકગોનો મુખ્ય યુનીવર્સિટી નળત્વા દ્વાયી શ્રીમંત નર બેન ડી. રોકફોર્ડે સ્થાપી છે. તે સારૂ તેણે રૂ. ૧ કરોડ આપ્યા છે ! એન્જનીયરીંગ વર્ગ હોવા કરવા તે, દાનથી રૂ. ૧૧ કરોડ મેળવીને તરત ઉભા કરનાર છે. રોકફોર્ડે ઉપરાંત બીજાઓએ રૂ. ૨૧ કરોડ જ્ઞાનમાં આપ્યા છે ! તેમાં બહુવાની ફી વર્ષે રૂ. ૪૮૦ છે. તેમાં નેહરુ પ્રોફેસર છે તેટલા આપણી કેલેન્ડરમાં વિદ્યાર્થીઓ નથી. ૨૭૭ પુરૂષ તથા ૭૫ સ્ત્રી પ્રોફેસરો છે ! ૧૩૧૦ વિદ્યાર્થીઓમાં ૩૩૭૧ કન્યાઓ છે. ચીકગો રાઈડરની બહાર આવેલી હાંદીયોનાઈસ યુ. માં ૭૧૦ પ્રોફેસરો, ૨૮૦૫ પુરૂષ અને ૮૨૮ સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓ છે. હાલસ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, તેના સ્થાપક મી. હાઈડરે રૂ. ૧૬૧૧ લાખ વીત્યાં આપી જતાં અને વ્યાજ વધાવે મુંડી રૂ. ૨૪ લાખ થતાં તે ૧૮૯૬ માં સ્થપાયું હતું. તેમાં મીડીકલ એન્જનીયરીંગ (એમ. ઇ.) ની ટીચી મટે એન્જનીયરનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. ગયે વર્ષે તેમાં ઉત્તીર્ણ થયેલા એ વિદ્યાર્થીઓમાં એક હાલસો શ્રીપત નેગેશ્વર દ્રવેશ હનેલ તેને આ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં ફો રોકફોર્ડે તેની ચપલતા આદિ શ્રેણીને લીધે મળી હતી. એક પંજાબી મી. રામો પણ અહીં રીપેર છે.

ફક્ક વગેરેના પશ્ચિમમાં પ્રચાર સંજમથી ખબરો—(૧) પાકીના રાજ્ય પર યુરોપમાં સત્તા સમાન ગણુતા, તથા તે વિષય પર સત્તા સમાન ગણુતાં ક્રયના કર્તા, રાજ્ય વિના તે રાજ્ય નહ કરવાના સંસ્કૃતમંદ હીમાયતી, આસયોની-સી-હેસ્ટીટલના મુખ્યત હા. રોબર્ટ બેલ એમ. ડી. ઇ. છે. હેસ્ટ બોર્ડ ધી ગ્રેટબ્રિટ એન નામક હેલના ત્રિમાસિકમાં એક લેખમાં કહે છે કે માંસાકાર બલ મટે આવશ્યક છે એમ હું તેની વિરૂદ્ધતાં અનેક ચતુમાન કરવામાં કાસ્ટો નેતો રહેવા છતાં, પૂર્વેની સંસ્કારને આધીન રહેને, મારી ધંધાની રાજ્યાત પછી મેં માન્ય ન કીધું. એવું કારણ માર અજ્ઞાન અને ધર્મન છે ! ફ્રાંસાદની યવા પછી મારાં જલમાં રહી પછે છે અને હું હલકો યુવાન થયો છું. ૧૯૦૦ માં લોપેશો મારે ફેટા મેં એક મિત્રને જતાથી તે વિષે મત માગતાં તેણે કહ્યું કે તેમાં પણ તબીબત સારી સ્થાપ છે. પણ તેમાં તમે બલ કરતાં વધારે બલ લાગે છે !

(૨) ઉના અને હાંદીનું અમેરીકાને જોડનારું મેંડીશીનું પ્રવસતાક રાજ્યનો નવો પ્રેસીડેન્ટ

જેનાર મોરેડો ફાહાદારી છે. (ખ) ચીનમાં નવાં પ્રજાસત્તાક સત્ત્વનોગ અને ચીનનો યુ. સ્ટેટસ ખાતેનો ભૂત પૂર્વ એલ્બી. ડી. લુ-ટીંગ-ફે ફાહાદારના સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કરનારા ઈઆંગના મુખ્ય મંદળ 'આર્ટર આંક ધી ગોહન એન' નો સલાહકાર થયો છે અને ચીનમાં ફાહાદારની હીમાયત કરે છે. ત્યાં તેણે નવી સરેરાશ કાઠી છે જે વિશે હવે એક મતાંકમાં ફેરફાર આપી છે.

(૩) ૫૦ માઈલ સુધી સાબકલ પર દોડવાની આહીરણ હરીફાઈની શરતમાં આ વખત પણ એક મળ નામક નૂનો ફાહાદારી છતી ગયો છે. ૧૨ હરીફાઈમાં તે ૧ લો આવ્યો છે, ને ૨ બધી તે ૪ મીનીટ વહેલો પહોંચ્યો. ડબ્લીનના રસ્તા પર કલાઈનાં ૨૧ માઈલે તેણે સાબકલ દોડાવી હતી. વનસ્પતિના ચમકાર !

ફાહાદારની તરફેણમાં—લંડનના ફાહાદારના હીમાયતી પ્રખ્યાત વિમાસિક ધી હેરલ્ડ એન્ડ ધી ગોહન એન ના ગયા બ્લેન્વરી-માર્ચના અંકમાં, ડો. એ. બી. બોહલન એમ. ડી. એક વિદ્વાતા યુગ લેખ લખે છે. તે કહે છે કે ફલ માત્રમાં પ્રધાન તત્વ નથી છે. જે ધાર્મિક ફેરિયાં સેચે દો ટકા જે-ટલું હોય છે. જે કે તે શીવાય મુખ્ય તત્વ તો રચાર્ય અને ખાંડ છે. કેટલાકમાં ચરબી પણ છે. ફળની અંદર રહેલું ખાંડનું તત્વ રોડી વર્ગેરમાથી બનાવવાની ખાંડ કરતાં વધારે યુરિકાસ અર્થાત આલંદાલક રવાદવાયું છે. તે તૈયાર પરદેશી ખાંડ છે. ફળમાં જે વિવિધ એસિડો છે તેથી તેનો મનોહર રવાદ છે. સર્વે ખાંડ-પદાર્થોમાં સૌથી સહેલાઈથી પચાવાય પણ છે અને ન પચાવાની કોઈ કુરુપદ આવે છે તેનું મૂલ એ છે. કે તે બહુ કાચું કે પહું-ઉતરેલું અથવા અત્ર સાથે ભેળવે. અતિ પુષ્કળ ખાવામાં આવે છે. ફળ બહુ યોગ્ય કે નિયમિત ભોજન-શીવાય ને અનિયમિત વખતે ખાવાનો ખાસ લાભ નથી. ફળના તાલ રસ અને શરબતથી પણ ઘણો લાભ છે. તે માત્ર દ્રવ્ય કરતાં સોગવું સારું. બંજુ, સંત્રા, પેર, રેડોબેરી, કેળાં આદિમાં ઝડો સાફ લાવવાનો સારો ગુણ છે. તે કિચિત રૂચક છે. લીવરને નિયમિત કામ નશવવામાં ફળમાં એસિડો અને ફોસ્ફો ખાસ કામમાં છે. જેને ભોજનની અરચિનો વ્યાધિ હોય તેને માટે શુદ્ધ ફલનો યોગ્ય દિવસનો આદાર જેવો ઉત્તમ ઉપાય નથી. તે સાથે તે બંધે થોડો ખાત-ખાચ સંત્રા, લીંબુ વર્ગેરથી પીણાબના શેષ પણ નષ્ટ થાય છે ને તે સાફ ઝડો લાવે છે અને તે દુસ્તા-કચરોસફાઈથી કાઢી નાંખે છે. અવિશય ચરબીથી લાલ પરેશ બંધાંપણના વ્યાધિના ઉપાય તરીકે મીઠાં લીંબુના રસના ૨-૩ ખાલા પીધાથી ચરબી એકઠી થાય છે. પણ તેણે તે સાથે ખોરાક કમની કરવો તથા કસરત કરવી એકમ્મે. ઓડીવ ફલ સર્વોત્તમ છે. તેમાં તેલમાંનું ચરબીનું તત્વ સર્વે ચરબીઓમાં સૌથી સહેલાઈથી પચાવાય છે. જે લોહો ઓડીવ બેંકાઈવના ગુણ નહોતો તો અવર્જનીય દુર્ગંધી અને અસહ્ય ખરાબ રવાદનાં કોંડ લીવર બોહન કે જે પસા ડોહરોના વિશ્વાસનું કાલજ હમે સમજી શકતાં નથી તેનું વેચાણ તરત બંધ પડે નય.

ગુજરાતી.

અતિ દીર્ઘાયુષી ગુજરાંતીઓ—“મારી (ધન્વંતરીના તંત્રીની) જન્મભૂમી મોજે આંસોદાર તાણકે બોરસદમાં છે. જો કે નડીયાદમાં અમારાં ઘર બાર છે, તો પણ તે આંસોદારમાં પણ અમારાં ઘરબાર તથા જમીન છે. સદર ગામ આંસોદારના રહેનાર શેઠ લગવાનદાસ પરસોતમની બહેન ધીવમા કોઈ હાલ હયાત છે. તેમનો જન્મ સંવત ૧૮૬૬ની સાલમાં થયેલો છે. એટલે તેમની ઉંમર હાલ સો વર્ષની છે. આ બાબતે માટે ત્યાં બોલાવી તેમની સાથે મેં કેટલીક વાંતચીત કરી હતી. તે આંખે સારી રીતે બ્લેઈ થકે છે. તેમને ચસમાંની જરૂર, પણ પડતી નથી. તેમના દાંત ગણુ ચાર. વરસથીજ પડી ગયા છે. ત્યાં સુધી તે પોતાનો ખોરાક ચાવી શકતાં હતાં. શુભરે ત્રીજા વર્ષની ઉંમરમાં તે વિધવા થયાં હતાં. હજુ પણ તે બે ત્રણ ગાઉ સુધી ચાલીને બંધ તેનાં છે. ખાણુ વર્ષની ઉંમર સુધી તેઓ કુવે ખાણીનું બેનું સિંધ ભરવા જતાં હતાં. સદર શાહ શીવજાને એક દિકરો છે, તેનું નામ અખાદાસ બોમીદાસ છે. તેમની ઉંમર પણ

અંગેજીતે વર્ણની છે. તેમને પણ મેં નજરે લેયાં છે. તેમના જન્મ સંવત ૧૮૬૭ના આશ્રિઃ સુદ ૧૫ તા રોજનો છે. સદર બાઈ શ્રીજીના બાપના પીત્રાઈ બાઈ વલ્લભાસ જાડવજી. શ્રી વર્ણની વયે ગુજરી ગયા હતા. તેઓ ખરા લકત હતા. સદર શિવજી ફેણતા સગા લાઈ ભગવાનના પરસોતમદાસ પણ પંચાલ્યું વર્ણની ઉમરે ગુજરી ગયા હતા. તંત્રીના નિકટના પીતરાઈ કાકા જોશીકુવા તાપે બોરસદના રહેનાર ભોગીલાલ ઉત્તમરામની પત્નિ અંબેરમા એકઝો ચાર વર્ણની ઉમરે ગુજરી ગયાં હતાં. તંત્રીનાં માતુશ્રી કાશીબાના જન્મ સંવત ૧૮૮૭ માં છે; તેઓ હજી હયાત છે—તેમની વય બપાસી વસંતી છે, છતાં તેઓ હજી પોતાની જાતે રસોઈ કરી અમને જમાડે છે, તેમજ ઘરમાં દરીદ્રી રોકે છે. અમે હજી ચત્તવંતે મોટાં કંઈ છોડ્યાં અને ચાર પાંચ દાંત પણ કાઢ્ય છે. તંત્રીના વડીલ કાકા જોશીબાલ ઉત્તમરામ ૮૪ વર્ણની વયે સંવત ૧૯૪૫ માં ગુજરી ગયા હતા. તંત્રીનાં સગાં ફોઈ ઈજ્જા ઈજીતે વર્ણની વયે સંવત ૧૯૫૬ માં ગુજરી ગયાં હતાં, તંત્રીનાં બીજાં ફોઈ કાશીબા પંચોતે વર્ણની વયે ગુજરી ગયાં હતાં. તંત્રીના બાપની મા. અંબેરમા ભગમય પંચાશી વર્ણની વયે સંવત ૧૯૨૮માં ગુજરી ગયાં હતાં. તંત્રીના સગા મામા ગીરધરાસ ગણપતરામ સતિતે વર્ણની વયે ગુજરી ગયા હતા તેમજ તેમનાં માતુશ્રી અને માતુશ્રીનાં મા પણ બાણીલાંબી વયે ગુજરી ગયાં હતાં. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે આસમાની સુવર્ણની કે અપવાદરૂપ મરણને બાત્ર કરીએ તો ધરે લાગે માતા, પિતા કે કુટુંબનાં માણસો દીર્ઘાયુષ ભોગવતા હોય તો તેમની સંતતી પણ દીર્ઘાયુષ ભોગવી શકે છે. મેં જે જે દાખલા બતાવ્યાં છે તે બધાં માણસોએ સદા અદ્વાર અને છંદગીનો મોટા ભાગ ખુશી હવામાં અને ગામડાંની હવામાં ગુજરેલો છે.” ધન્વંતરી (વૌશનગર-અપ્રીત)

સાહિત્ય પરિષદ વખતે ચર્ચવા લેવા એક વિષય !—(૧)—દર વરસે ગુજરાત સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં વીચરનારા “સાદાર” નામનાં લેખન ધારણ કરવા વિસ્તૃક બનેલાઓની પરીક્ષા લેવી. (૨) જે ઉત્કૃષ્ટન વધારેમાં વધારે સંસ્કૃત શબ્દો વાપરે અને ચાલુ ગુજરાતી શબ્દોનો સમુદાય બદલવાર કરે અગર બીજાં જાણ વાપરે તેને પરીક્ષામાં પસાર કરવો. (૩) પરીક્ષા પસાર કરનાર જે વિદ્યાર્થીની સેત્રી સાધારણ ગુજરાતી ભાષા બોલનારાઓ ન સમજી શકે તેવી હોય તેને “કાપર મેડલ” યાને “તામ્રપદક” અર્પણ કરવું. (૪) જેની સરસ સેત્રી સાક્ષરે ગણાતા વિદ્વાને પણ મહા મુશ્કેલીથી સમજી શકે તેવી હોય તેને “સીલ્વર” મેડલ યાને “રૂપ્યપદક” એનાયત કરવું. (૫) જે મહા પુણ્યની ઉચ્ચ સેત્રી તે પોતે પણ મહા મુશ્કેલીથી સમજી શકે તેવી હોય તેને “ગોલ્ડ મેડલ” યાને “સુવર્ણપદક” હનામંતે આપવું. (૬) જે સાદાર શબ્દામણીની સર્વોત્તમ સેત્રી એવી હોય કે તે પોતે માત્ર જ્યાં સુધી અક્ષરો લીધાં હોય ત્યાં સુધી જ અંતિ પરિચયે સમજી શકે. (સાદી સુકાઈ ગયા પછી બીતકુત નહીં હો ! !) તેને ખાસ “લાયમન્ડ મેડલ” યાને “હીરક પદક” અર્પણ કરવું. (૭) જે મગરથી ન તો લખતા પહેલાં, ન તો લખની વખતે કે ન તો લખ્યા પછી કાંઈ ખજી પોતાના સર્વોત્તમ કાંડીનાં લખાણમાંલું વાંચી કે સમજી શકે તેને ખાસ આફ્રીકાની અંતિ એકાંડાંની ખાજોમાંથી સર્વોત્તમ તેજસ્વી પાણીર રીસાંબો (રેડના નહીં હો ! ! !) મંગાવી “ભયંકર વિદ્વાન” એવા શુભાભાવ લેવી અને લાભસ્વમય શબ્દોનો દાર બનાવી પરિતાના માવજ ઉપરથી તેના અનેકાં શુભાવું વર્ણન કરી તાળીઓના, દાસના, નગરાંના અને

શખતા મહાન ગગન ભેદી ધ્વની વચ્ચે, તે સદ્ગર શશિમણીના મોહક કંઠમાં અરિપવોહા-
જાદુગર' (મુખ્ય).

જાદુગર. પત્ર મુખ્ય.

સ્ત્રીની ઉન્નતિ અને સ્થિતિ સંબંધી પ્રકરણ.

પરદેશમાં આવી સ્ત્રીઓ—પણ હવે જાતી થઇ છે તો પુરોગામી હવે શું કહેવું છે અને અમદાવાદ જેવું જૂના વિચારનું કેન્દ્ર હાલુ છે. અમદાવાદના સુભાષ રોડ અભ્યાસાલ સારાભાઈ સાથે તેમનાં પત્ની સરલાદેવી તથા બાલપુત્રી તથા તેમનાં એક બહેન વડોદરાનાં કલાલવનનાં પ્રીતીપેલના પત્ની મીમીસ કાંતા હોટાલાજી બેઠાં સુરેષને પ્રવાસે ઉપડી ગયાં છે. રૂ. અ. બાલાજીની મોટી બહેન વેલકનો અભ્યાસ કરવા તે પૂર્વનાં ઉપડી ગયાં છે.

ઈંગ્લેન્ડની હુગર પાઉન્ડના પગારવાળી બે સ્ત્રી પદાધિકારિણીઓ !—મનનચી મી. જોર્જ લોઈડ જોર્જનાં નવા વીમા કાલદાને અમલ કરનારાં જોર્જનાં તેણે મુખ્ય બે અમલદારી બે સ્ત્રીઓ નીમી છે ! એક મીમીસ કેટન છે તે લંડનના મહુમ બીરપત્રી વિધવા થાપ. બીજી મીસ વીલ્સન છે. એ કુવારિશએ પોતાનું જીવન સ્ત્રીનાં ઔદ્યોગિક નિયમના અભ્યાસને અર્પણ કરી છે. તે પૂર્વે ઔદ્યોગિક અકસ્માતો સંબંધી રીપોર્ટ કરવા નીધાપત્રી કમીટીની સભાસદ હતી. તે બાદ વેપાર ખાતામાં હતી, અને અનેક બ્યાપારને મદદ કરી હતી. વીમાના કાલદાને પંહોંચત કરનારા કમીશનરોના જોર્જના સલાસદ તરીકે તે બન્નેને એકેક હુગર પાઉન્ડના પગાર મળશે. દર મહીને રૂ. ૧૨૫૦ થયા ! ઈંગ્લેન્ડમાં નાટકકાર શીવાય બીજા કોઈ આબજાર ધંધામાં કાલજી સ્ત્રીને આટલો મોટો પગાર મળતો નથી. સ્ત્રીઓની પુરુષની દિશામાં તે ઈંગ્લેન્ડમાં ઉન્નતિ થતી જાય છે.

સ્ત્રીની એમેસોન સ્ત્રીઓ—વિષ ગતાંકમાં હમે લખ્યા પછી, માર્ચના ' રીવ્યુ ' આદિ રીવ્યુઝ ' માંથી, ગતાંકમાં એ સ્ત્રીઓના સંબંધમાં વિશેષ ખબર મળી છે. તેમની તો લશ્કરી પબ્લિક છે ! તેનો ફોટો એ પત્રમાં આપ્યો છે. હાથમાં બંદુક ધારીને અંગ્રી તો હોવાનું શાની ?—કેટલીક બેઠી છે, ને કેટલીક ઉઠી છે. ખાસાં કોટ પાટલુન અને ટોપી પહેધી છે ! એ " અખલ્લઓ " ને ધણી વાદવિવાદ તથા વિચાર પછીજ નવી પ્રજાસત્તાક સરકારે લશ્કરમાં દાખલ કરી છે. મોટે ભાગે તેઓ ઉચ્ચ કુટુંબની કન્યાઓ તથા ત્રિધાર્થી દશામાંની છે. નામકીન તથા શાંગાલીમાં તેઓ હાલ લશ્કરી તાલીમ લે છે. ફોટો પરથી તેમને કોઈ સ્ત્રી ભારી રહેજ નહીં, કારણ તદ્દન મરદના પોશાક પહેધી છે. પણ મરદના પોશાકથી મરદનું મગજ આવડવું અશક્ય છે. સ્ત્રીની સમોતતાનો આ તો દુરપયોગજ છે. પણ વખત આવતો કુદરત તેનું ચોખ્ખું સમાધાન કરી દેશે.

સ્ત્રી વિક્રયનો સરકારી સ્ટેપપર દુસ્તાવેજ !—યુરોપમાં પણ બેવકુફી અને અતા-નનો હજી અંત નથી. ર્પોટરને ડના સુરેષમાં ગણતા એક સૌથી સુધેલા દેશના સુદિઅમેય ના

મના ગામમાં થોડા વખત ઉપર એક ખાલદીને તેના ધણીએ તેને સમ્મતિથી ખીંચીને વેચી નાખી ! ખરીદનાર છટેલીયન હતો, તે કાંઈ કાચો નહોતો. આ વેચાણ કાયદેસરનું કરવાને સરકારી રહેવાના કાગળ ઉપર લખાણ કરી તે પાકું કીધું, અને તે પર સાક્ષી તરીકે સહી કરનાર જે મહાશયો પણ મળી આવ્યા ! આ પંચ પ્રદર્શનમાં મુકવા લાપક હોયું જોઈએ. ખાલદી એક ખીનીમાં “ વેચાઈ ” હતી !

૩. જા હુતારની જોડોની જોડી !—નવરાસ અને પેસાવાળી અમેરીકન ખાનુઓ જોડી જોડી નજીદ વાળની પરવારતીજ નંબી કરોડપતિની પત્ની મીસીસ એમની પાસે હીસ જડિત છુટ્ટની છ જોડી છે અને તે પહેરતી નથી, ત્યારે એકની ત્રીજોડીમાં મૂકે છે. જૂના પૂર્વ પ્રેસીડેન્ટ ફ્રેન્કલિન પુત્રી પણ કરોડપતિની પત્ની છે. તેણે કાચની એકી પહેરવાની રીત આપી કરી હતી. મધ વસંત ઋતુમાં અમુક ગાનારી જાનનાં ગ્રીયાં સુંદર પક્ષીનાં પીંચીથીજ જોડા શોભિત કરવાને પવન તેમનામાં કુંકાચો હતો. આ માટે અનેક પક્ષીઓનો પ્રાણ લેવો પડતો અને છુટ્ટ ખડક મોંઘા પડી જતા હતા. દર જોડી ૫૦૦ પાઉન્ડની પડતી. સારે નંદીએ વા વધુ ચાલ્યો નહીં.

પરણવાનો મ્યુનીસીપલ લુકમ !—આ દેશમાં પરણવાની પચાત છે તે પશ્ચિમમાં નહિ પરણવાની પચાત છે. ડર્બીશીર (હર્મ્સડ) ના એક તાલુકા જોડોની મ્યુ. કાઉન્સીલ ઉપર એક આપીસી કન્યાએ લખેલો કાગળ સંસામાં રજુ થયો હતો. તેણે લખ્યું હતું “ કે જે કાઉન્સીલરો પોતાની ફરજ બજાવે તો મારે દેશનીમાત્ર ન થયું પડે. મ્યુ. હસ્ટકની કામચરોની ચોક્કસમાં મોટે ભાગે કુમતાઓ રહેતા અને ખરાય મુલકા બાપરતા હોવાથી તે ચાલીઓ આગળ વખત સમસાવડી પડતી. જો તેઓને પરણવાની ફરજ પાડવામાં આવે તો ચાલીની રિયાત સુંધરે ! તકરાર ચાલ્યા બાદ દરાર કરવામાં આવે કે “ મ્યુ. ચાલીના લાકુતોએ પોતા ત્રણ માંસમાં પરણ્યું. નહીં તો તેમની ચાલી ખાલી કરવાની નોટીસ કાલે પ્રમાણે આપવી ! ” કમાતા થવા પછી લગ્ન ન કરવું એ સ્વાર્થ અંદાજ છે અને સરકાર તેને નિરંતર આપવું યોગ્ય છે.

ગ્રાહકોને ખુશ ખખર.

આ પત્રનું વર્ષ આવતા જુનથી સમાપ્ત થાય છે. નવા વર્ષના મંગલાચરણમાં હમે સુદર ગ્લેજ કાગળ પર છપાયેલી લેટનું એક સુદર પુસ્તક ગ્રાહકોને અર્પણ કરીશું, અને જુલાઇના અંક સાથે તે ગ્રાહકોની સેવામાં રવાના કરીશું. તે સંબંધી અપૂર્ણ વીગત આવતા જુન માસના અંકમાં પ્રગટ થશે.

આ લેટના અધિકારી જેઓ આગામી વર્ષનું લવાજમ પ્રથમ ભરશે તેઓજ થશે, અને આ અંક હાઈડ્રસ્ટાનની બહારના, આફ્રીકા આદિ દૂરસ્થ ગ્રાહકોને મોટા ભાગે, તેથી તેમને વિનંતિ છે કે તેઓએ આ ગળર વાંચીને મનીઆર્ડરથી પોતાનું લવાજમ રૂ. ૨-૧૨-૦ તરત હમને લેટ જલ્દી મેળવવી હાય તો મોકલી આપવું.

સાંસારિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિ સંબંધી સમાચારો (સરિક.)

દાન પ્રવાહ-દુનિયા આ પૂર્વે તેમજ પશ્ચિમ બાજમાં દન પ્રવાહ ચાલુ છે. ૮૪ વર્ષની વયે, સરૂ વૈદ્યને લાય રહિને કનારે પ્રવ્યવ પ્ર. લીસ્ટર ગૃહ તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરીએ મરણ પામે. તેના વીરણુ પ્રેબેટ પા. ૧૪,૧૨૦ મારે લેવાયું છે. ૧૦ હજાર પાઉંડ તે સમાવતામાં આવી ગયા છે. ૩ સાબ લીસ્ટર ઇન્સ્ટિટ્યુટને, તથા દસ દસ હજાર પાઉંડ આર હોસ્પિટલો તથા યુનીવર્સિટીના કામ માટે આપ્યા છે. (૨) બેન વોન્ડરર્થે અનાથોને દવા માટે પુત્ર કામા તે સંબંધી દાન લખી ગયા છીએ. સર્કારને પ્રેબેટથી તેની પૃષ્ઠમાંથી આચારે રૂ. ૪૦ લાખ મળ્યા છે. તેના વીરણમાં કાથી બધાના બેગ કલમ એ છે કે, જોડીકયુટો બે એમ ધારે કે અમુકયું મારે દેવું છે પ્રથુ કોવાથી તેનાથી તે વસુલ થઈ શકે, નહીં તે તેવું દેવું પશુ આપવું, ને તે સાર રૂ. ૧૦,૦૦૦ હું બુદ્ધ મુકું છું." આના સત્ત્વ પ્રેરણા હંચાંકમાં છે ત્યાં મુખી તેની ઉન્નતિ સલામત છે !

હીંદુસ્તાનમાં પણ દાન પ્રવાહને જોડે અબુદ છે. (૧) ગૃહ તા. ૧૦ મીએ દાનોડી નગરીઃ કાધા ખાતે ના. મનરને દાન દીધુઆ માટે કાય આરોગ્ય ભંડોળ ખાંધું મેલાયું. તે પાછળ રૂ. ૬૮,૦૦૦ ના ખર્ચ થયો છે, જે કનથી મળ્યા છે. સાથી મોડી રૂ. ૧૨,૦૦૦ની રકમ હતી. કાપુ પ્રમાણ આ દેશમાં લઈકેર છે. દર હજારે ૩૧ મુસવમાન, ૫૧૦ દીંદુ મરે છે. પાર્સીઓમાં માત્ર ૧૪૦ તથા યુરોપીયનો તો ૩ હજારે જોડાં એવી મરે છે. આ બેત્રાં આત્મા ખાતાની આત્માસકતા હતી. એ કામ પાર પાડવા આર મારે લાકમદે આદિને ખાસ ધન્યવાદ મરે છે. દાન ૧૪ ફેબ્રુ તૈયાર થયાં છે.

(૨) બૂલા વિચારવાળાઓ પણ જોડી રતા નથી. તેમનાં મન ઉપર લાગણ્ય ધરાવનાર અને મુજબના મારવાડીઓના પૂજ્ય સનનન ધર્મ મહો મંડળના મૂન રથાપક પણ દાન તેમની પુટા કલ્યામાં આવેલા, પ્રખ્યાત મહાવક્ત્રા પં. લીલવાલુ સામાંના પ્રણયથી મુંબઈમાં, કસકનેશી વિશુદ્ધાનંદ પાડવાના જેવી પાડવાના મારવાડી વિચારવાળાં સાર રથાપક સમયમ રૂ. ૧ લાખ ભેગા થયા છે. હી. બા. સર કસુરવંદ લાયા, તથા સ. દરનંદગવ સમનસાયાયુ દોરે રૂ. ૨૧,૦૦૦ તથા બીજાંમાં ૧૧ તથા ૫ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે. તે કાંઈક અગ્રિય દિશાનુ સંબુદ્ધ કરવામાં આવશે તો વિશેષ લાભ થશે. આ ગ્રંથે નૂન અને આશા જનક દીલવાય છે.

(૩) મુંબઈ દિશાન ગદાર ગ્રામમાં પણ પરમયે મિત્રે નયન છે. સુરનારે એક મુત્રાં લંગડાં આંધળાં, આંધળાં અવરંધર દિન અગ્રા (અપંગ) નિરાધારો મારે એક આશ્રમ ગયા માસમાં રથાપતામાં આંધળું છે.

કેટલીક જગદ વ્યાપી કેરેશો-વિરે દાને ગાંધીમાં લખી ગયા છીએ. કેટલીક પણ મંગલા સમાચારે દાન મળ્યા છે. જોડીએટલ કેરેસ-પુરોમાં દર ૩ વર્ષે મળે છે. તે ગૃહ તા. ૭ મીએ ૧૪ મુખીમાં એવં-સમાં મેમરે હતી (૩) નસીબ કેરેસ-પુરોમાં દેશની નસીબી કેરેસ પાતાની તેમજ ધર્મની અન્યો ઉકેલી કસકો ઉપામ પાડવા અન્યો કેરેસમાં કોલેન (જર્મની) માં મળવારી છે. હીંદુસ્તાન સુધમાં સર્વે હજારે દેશનાં નસીબ

એકાગ્રીબળનો તરફનો રીપોર્ટ તેમાં રજુ થયે (૩) પ્રાચીન વસ્તુ શાસ્ત્રની કોંગ્રેસ રામમાં આવતા અક્ટોબરમાં, ૧૯૬૦ની પ્રાચીન વસ્તુની ડિરેક્ટર-જનરલના પ્રમુખપદે હેન્રી મ. બે. તેમાં ૬૪ વિભાગોમાં સામયિક કામ આવ્યે. (૪) તે ખતમ થયે હુનરના ઇતિહાસનું કોંગ્રેસ મળશે. દરેક દેશના હુનર તથા કળાના સંબંધમાં ખારીફ વિચાર તેમાં થશે. (૫) સાદાં હાથન તથા આરોગ્યદાયક લોજનનું કોન્ફરન્સ તથા પ્રદર્શન ઇંગ્લાંડમાં થઈ પાપન ઉપર મીસ એથેલની આજેવાની હેન્રી બરવામાં આવ્યું હતું. પ્રદર્શનમાં ફોટોગ્રાફીનાં લાભ પ્રવર નિરિધ અખતારથી લાવ્યું કર્તા તથા પ્રયોગ કરીએ તરફથી પતાવવામાં આવતા હતા. એક જણ આવે છે. તળાઈની આર ૩૨ રીતે પાથરી શકાય છે. તે પાથરી પતાવતો હતો, અને તેના લાભની તથા ખુશીની સમજ આપતો હતો. કુમારી તથા કુમારીઓએ એકલાં રહેતાં ને ઘર સંસારી આવડન મેળવરી બેઠયે તે પછી પતાવવામાં આવતી હતી. અસાધારણ સમયવાળાં ચુકો તેનું એક આર્થિક સાધન હતું. (૬) યુલનીક કોંગ્રેસ આવતા જુલાઈમાં લંડનમાં ભરનાર છે. તેના હેતુ નિરોંખી અને આરોગ્યવાન સંતતિજ ઉત્પન્ન કરવા દેવાનો છે ! તેની કોન્ફરન્સ મીસીસ ગોટો છે. દેશ દેશાંતરથી તેની તરફેણ કરનારા અનેક સાંઘડીસ્ટો આમાં ભાગ લેવા આવનારા છે. ગમે તેવા મૂર્ખ, અપારિત્યજાના પંથોની ગમે તેટલી સંતનિ ઉત્પન્ન કરે, અને તે રાગી, દીવાની માના પિતાના વારસા રૂપે નીચડે તે કરતાં તેમને પશુપાત્ર ન હોવાં એવો કામો સરકારોએ ધડો બેઠેએ એવી આ કોંગ્રેસની હીમાયત છે. હુનરનો મોટો ભાગ પોતાની સંભાળ ન લઈ એવા પુત્રોની ઉત્પત્તિથીજ છે એમ તેનું કલન છે. જુદી જુદી જનિઓ (races) પરસ્પર લગ્ન કરવથી સંતનિ કેવી થાય છેવદિ લગના વિષયો પર પણ વિદ્વાનો વિચાર કરશે.

માંદેમાં ગુજરાતી લાઇબ્રેરીની સ્થાપના—તા. ૩૦ મી માર્ચે થયેલી જનશુનિ આનંદ થાય છે. “ મહુતર ગુજરાત ” નો જન્મ થયો. ગુજરાતીઓ શરીરે દુર્લભ છતાં મનજે તીવ્ર તથા સર્વે પ્રાંતોના વનનીઓમાં સૌથી સાહસિક હોવાનો આ એક અનુપમ પુરાવો છે. માંદે જે વીજમનથી મધું દુર છે ત્યાં પણ ગુજરાતીઓની કટકો મોટી સંખ્યા હશે. ત્યારે આ લાઇબ્રેરી સ્થાપવામાં આવી. ત્યાં પણ ગુજરાતીઓ મોટી સંખ્યામાં છે, એટલુંજ નહીં પણ તેઓ વાંચવાના પણ શોખીન છે એ દાંડ તેમની જોવી તેની પ્રશંસા છે ! આ માટે લાઇબ્રેરીના કોન્ફરન્સ ડો. મુનન તથા મી. આદિ-તેઓ પાસે છે કે હાંકુ તે હમે નથી કહી શકના, ગમે તે હો, તથા એકજ છે-ને ધન્યવાદ હરે છે.

ભારતીયા વસ્તીનો ચતો નાશ—એક ભારતીયા ગૃહસ્થ તા. ૨૩ એપ્રિલના “ મુખ્ય સંપ્રદાય ” પદે લખે છે કે, ૧૯૦૬-૦૭ માં જન્મમાં ભારતીયોની વસ્તી ૩૨૦૦૦ હતી. ૧૯૬૧ માં સરકારી ગણતરી પ્રમાણે તે વધવાને બદલે ઘટીને ૨૦,૦૦૦ થઈ હતી, ૩૫ વર્ષમાં ૧૨૦૦૦ ઓછા થયા. કચ્છીનું તેજ લાલભ ભારતીયાનું થયું છે. લાલાર (કાઠિયાવાડ) પ્રાંતમાં ૧૯૬૧ માં ૨૫૨૦૦ ભારતીયા હતા. ૧૯૬૧ માં સીધા બાદ કરતાં ફક્ત ૧૬૬૦૦ થઈ ગયા. ૧૨,૬૦૩ ભારતીયા હતા. મુખ્યમાં પણ વસ્તી ઘટી છે. કચ્છની અગત, તેમનાં મરણનું મોટું પ્રમાણ, કુપતી વિધવાઓની મોટી સંખ્યા અને તેઓને લગ્ન કરી પ્રત્યેષિત કરવાનો જીન અસાધારથી કરેલા પ્રતિજ્ઞ, ૨૬ લગ્ન ઇત્યાદિ અનેક કારણોથી વસ્તી ઘટે છે. તે જોતાં ૧૦૦ વર્ષમાં ભારતીયોનું નામનિશાન ન રહે એ સંભવિત છે. હજી પણ તેઓ એવીને સ્થિર કરશે, તો નાતિનો એવો આત્મધાન અટકશે.

આર્ય પરસ્પર લગ્ન મંડલી—ની સ્થાપના થઇ છે એમ કાશીનું હાથનું ગ્રંથ તા. ૨૫ મી એ હમને આવે મળેલું “ નવચંન ” (હીટી) માસિક ખગર આવે છે, મુંબઈના રા. રજીસ્ટ્રારના લેવાન તેના પ્રધાન છે, સ્વામી ધર્મદેવ ઉર્દૂ મી. રોપર્ડસન જી. એસન્ડી. તેના મુખ્ય મંત્રી છે, તથા કાશીના એક ગૃહસ્થ તેના કાર્ય કર્તા મંત્રી છે. આવીસ કાશીમાં ‘ નવચંન ’ પત્રની ગોપીસમાં રહેશે. ત્યાં થતો પત્ર બચ્ચર કરવો તથા ત્યાંથી અર્થપત્રો મેળવવા. જ્ઞાતિવંશથી મુક્ત થવાનો આજ સમયથી ઉપાય છે. પરંતુ પુરૂષ ઉમેદવાર નીકળવાથી અને અર્થપત્રમાં સર્માન દર્શાવરા માત્રથી કાંઈથવાર નથી. આ સમાહાર જન્મની ત્રિતિ પ્રમાણે નહીં કિંતુ ગ્રંથ ‘ કર્મ ’ સ્વમારની ન્યાયવિદ્યાની સમનગતી કુટુંબી જ્ઞાતિ પ્રમાણે લગ્ન સંબંધ યોગ્યતામાં આવશે. આત્મસમર્પણ અને પોતની પુત્રીઓને દેખાના રીતે ભોગ આપવા વગર આ સંસ્થાની સિદ્ધિ નથી એમ જાણીનેજ બે તેના યોગેડા કામ લેશે તો તેના વિજય છે.

જેતોતે ચિતવનાર—“ હું તીથે સહી કરનાર નાઇ દેમકેવર તે શા. હોરાકાજ કંડેલન તહેવારી લાવનગરનાની ચોરન આથી સર્વે દેશકાને ખગર આપું છું કે મારા પતિ સદરહુ હોરા લાવ મુંબઈમાંથી આજ કેટલાક દિવસ યમાં પોતના શેની રમ લીધા શિવાય ઉચ્ચશોની એ પડી લઇને નાશી ગયા છે; તેમને નસાવ્યામાં કાઇ મુનિમહારાજના હાથ લાગે છે કેમકે આગઉં પેલું મુનિ મહારાજ.....પાસે તેમણે જીવેને વેશ પહેરેલો તે ખાજા લાવેલા. માટે હું જ્યાંને જાહેર કરું છું કે કોઇએ અમારા પતિ હોરાકાજને શિક્ષા આપવી નહીં અને જ્યાં હાથ ત્યાંથી મને ખગર આપવી. કાઇ પચ શિક્ષા આપશે કે અપાવશે તો તેમના ઉપર હું કાયદેસર પત્રમાં લાઘા.” આ જાનપતમાં આપેલી જાહેર ખગર છે. જેઓમાં સહુ સંબંધી એટલી ફરીવારો વધી પડી છે કે, હોનોએ પત્નીની મરજી તેના નિકટ પતિને શિક્ષા આપનાર સાધુ તથા તેના મદદગારને કાયદાથી શિક્ષા થઇ શકે એવો કાયદો ધરના હીંદી સરકારને ક્રેડેન્સ હાથ પ્રાપ્તના કરવા હાથ કરવો જોઇએ.

પરોઢરા રાજ્યના ગયા વર્ષના રીપોર્ટમાં કેરલાક જાણુયાઓગ આંકડાઓ— તે રાજ્યની સામાજિક સ્થિતિ ઉપર ઘણા પ્રકંઠ પાડે છે. રીપોર્ટમાં આગમન પ્રતિબંધક કાયદાના અમલ વિષે જાણુવવામાં આવ્યું છે કે “ કાયદાના બંધારણમાંથી છુટવા એકંદર ૧૬૪૦૩ અરજીઓ આવી હતી. એકંદર ૯૫૮૬૩ જેટલા અરજદારોને લગ્ન કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી અને ૫૮૬૩ જેટલીજ અરજીઓ નામંજુર કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત લગભગ ૧૫૦૦ થી વધારે લગ્ન કાનુન વિરુધ્ધ યમાં હતો જેમણે શિક્ષા ભોગવી હતી. (તે સિવાય લગ્ન નોંધતારા પરોઢરાની બેદરકારીને લીધે એટલાંજ આગમન જીવન યમાં હતાં.) ૯૫૮૬૩ અરજી મંજુર કરવાને બદલે તેટલા ૮૬૩ નામંજુર કરવી હતી. અને પાંચ ટકામાંજ પરવાનગી આપવી હતી. કાયદાને બે કાંઈક સખવાથી અમલ ન થાય તો કાયદાનો જામ રહેત નથી. નામ જાનનામ થયું છે તો પડી તેના વળતો લાભ લેવો જોઇએ ! રીપોર્ટથી વળી વધુ પ્રકાશિત થાય છે કે એ રાજ્યમાં દર-હજાર સ્ત્રી પુરુષોમાં ૪ વરતી અંદરના હોકરાઓમાં ૩૬ પરણેલા છે. અને તેજ ઉમરની હોકરીઓમાં ૮૩ પરણેલી છે. ૫ થી ૯ વર્ગની ઉમરના હોકરા તથા હોકરીઓની સંખ્યા આ સંબંધમાં અનુક્રમે ૧૧૨ અને ૧૮૮ છે. અને ૯ થી ૧૪ વર્ગની ઉમરના ૧૦૦૦ હોકરાઓમાં ૨૩૬ પરણેલા છે તારે તેજ ઉમરની ૧૦૦૦ હોકરીઓમાં ૫૧૫ પરણેલી છે ! સાહસ કરનાર શું સાહસ કરશે ?

જેથી મહારાજને અપેલું !—મહારાજ રાજ્યનો ગયા વર્ષને પોલીસ રીપોર્ટ પ્રગટ થયો છે. પોલીસનો ધંડોએકર જન્મકર તેમાં લખે છે કે, બાલકવાના વર્ષમાં ૭ લગાવ બન્યા હતા. તેમાંના એકનું કારણ એ હતું કે, જોડીએ બાલકની કુટુંબી પરથી ભવિષ્ય લાખ્યું હતું કે, તેના જન્મ માતાને આત્મચાલક થઇ પડશે. આથી કુપ થવાવારીએ તે બાલકને વખતસર માર કર્યો ! અજ્ઞાન હીંદુસ્તાન !

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથ્થાબંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંખાગોર, સુખવેલ, ક્રોમ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખા હુમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, ભાતમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. તથા મંત્રથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બહાર ગામના વેપારીઓ મોટે આ મીલમાં ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માલની બદલાયરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણો ફેરફાર હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી.—સ્થાપનાથપુરા—સુરત.

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ હનામ મેળવેલો.

૧. વામન ગોપળનો આયોદ્યહાસ

સાસાપરિલા

આ વજ્ર જાહેર સાસાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલો છે કે જે આંખથી કોઈપણ કાલજથી બગેલાં ભેદોને સુધારી પધારો કરે છે. જ્યાં લોકો છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં સુધી તે બગેલું હશે, ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. આ રિવાયઃ ખોજ સુખ્યકરે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાસાપરિલા ધણેજ સારો અથ્થુ ધરાવે છે. ઉપરના ચોરસે ગરમી સરખો મીલે ભપકર રાગ કોઇ નથી આ રોગનું જેર જે શરીરમાં રહે તો શરીરમાં ખખડો રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રવ્રમાં પણ તેનો અંશ આવે. શીયાળ ખોજ અનેક રોગો જેવા કે મદાપાત, સંધીવા, સાંધાને હાડકાંના દુખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના તબીબાપર કાંઈક પ્રધા પડવા, સ્પર્શવાન તથા વાસનાસકિતનું કમી થવું, મોઢામાં અન્નજી તથા જડાંઓ દુખાવો ને લાળ પડવી, કુર્ચુ તાંવ ને ઝંઝારી આવવા વગેરે સમયમાં દરદો નાશ પામે છે. જે વગેરે દરદો ઉપર આ સાસાપરિલા જેનું બીજું એક પથ્થુ આંખથી નથી તે પથ્થુસ વરે યથા અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું છે, એક બાટલીની પકી. ૩. ૧. પો. ૫ આ તો હેલું. સાસા અથ્થુ મોટે ડું બાટલી વાપરવી. એકદમ લેનારને દરમિત ૩. ૪.) પારોજ ૬. આના આ રિવાય અનેક દવાઓ અપમાત દરખાનામાં તૈયાર છે. કેટલોક મગાવો.

મિરિય સુચના—કોઈ પણ દવાઓ એકદમ અથ્થુકારી કરે છે તો જ્યાં ત્યાં લેવી નહિ વાપરવાં છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહિ સર્વે નરલયો સાધ્યેતો રહેજો.

માલેક—જાતમરાવ કેશવ—ગોરદ્વાર—મુમ્બઈ.

કાશીના પ્રખ્યાત ડૉ. ગણેશપ્રસાદ ભાર્ગવ દ્વંત

નમક સુલેમાની.

(SULEMANI SALT.)

મોટી શીયીની કીમત રૂ. ૫ તથા ટપાસ ખર્ચ આતા બાર
તાની " " રૂ. ૧ " " " બાર

આ નમક સુલેમાની પોતાના અદ્ભુત ગુણોથી આખા ભારતમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યું છે. એના સેવનથી યકૃત તથા અપાયનના સર્વ રોગ નાશ પામે છે. ભુખ ઉત્તમ રીતે લાગે છે, અને જોરજુ ખાવામાં આવે છે તે ઉત્તમ રીતે પચી જાય છે, તેથી દરેક પ્રકારની કુર્મલના નષ્ટ થાય છે. આ નમક સુલેમાની, અલ્બી, બદદખી, ખાસ અથવા અક્ષરા એલકાર, પેટના ખીન્ન દર્દો, સંઘડપી, અતિસાર, ગાદી, કમઝવાન, બુખ ન લાગવાનું દર્દ એમાં પોતાના ગુણુ ખતાવી આપે છે, ખાંસી, દમ, ત્રાંસ અથવા અધિક પીચાગ, એ રોગોમાં પણ એ નીમક ખાસ સુચકારક છે.

આ નીમક સુલેમાનીનું ચાતુ સેવન કરવાથી શ્રોત્રોના માગિકના પગ સર્વે નિઃશ્વર હર થઈ જાય છે.

સાથે અથવા વીંધુએ જે જગ્યા ઉપર ડંખ માળો હોય તે ડંખેની જગ્યા ઉપર આ નીમક મસજતથી આરામ થાય છે.

સુરતીનું તેલ

(કીમત શીયી ૧ ના આતા ૮, ટપાસ ખર્ચ આતા ૪)

જા અથવા સરેલી લાકડાંથી ચને તિબ્બ નમક કરવા કદર આ તેલ પ્રાપ્ત કરવાથી ખંડુ જાદી આરામ થાય છે, દાખ પેજમાં સાંધા થઈ જતાનાં દર્દો તેમજ કમજોરી પણ તેથી આરામ થાય છે. કમજોરતા રોગીએને તેથી ફાયદો થાય છે. અંત માથાના તેમજ યાગે તે જગ્યા પર પણ લગાડવાથી તરત ફાયદો થાય છે. હાથ, ખુંચડી, ચમેર ચામડીના રોગો પર આ તેલ લગાડવાથી લાભ થાય છે.

લપકો નથી !

લપકો નથી ! !

HAIR GROW.

મગજમાં ઠંડક પેદા કરી મગજને શાંત રાખે છે.

બાલની વૃદ્ધિ કરી બાલ ઢાળા નરમ રેશમ જેવા બનાવે છે.

આંખની ગરમીને દુર કરી આંખમાં કુદરતી તેજનો વધારો કરે છે.

દુનીયામાં હેર ઓ (Hair Grow) ની બેરોબરી બીજા બાબતે તેક ક :

શકનાર નથી.

ખરી ખુબી એ છે કે હેર ઓ (Hair Grow) માં જે માથામાં તાલ પડી હો ત્યાં પણ પ્રથમની આફક બાલ ઊગાડી શકવાની શક્તિ ધરાવે છે, તેમજ હેર ઓ રનારના કપડામાં રાધ પણ પડતો નથી. કિંમત રૂ. ૨૭ છે.

તે ઉપરાંત, દરેક જાતની પેટેટ દવાઓ અમારે ત્યાંથી તૈયાર મળશે.

હેડ ઓઈસ

મુબર્ક નં. ૩.

વેદ એન્ડ કંપની,

ગીરગામ બેંક્રોડ, પોલીસ સ્ટેશન નજીક, મુબર્ક નં. ૩

અહીંસો રૂપીઆમાં અંમર નામ.

પુખ્તરીલ દાતાઓ માટે ઉત્તમ તંક :

(અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાઓએ પાતાના નામની ચોરડીઓ બંધાવી છે.)

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટો વધારો થયો છે.

પચાસી અનાથોને રહેવા વિશેષ માટે ઘણો અંગવડ પડતો હોવાથી, આશ્રમના સભ્યોમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની ચોરડીઓમાં અનાથો અપંગો વિગેરેના ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક ચોરડી બાંધતાં લગભગ ખર્ચ રૂપીઆ ૫૫ થાય છે, તથા ૩૫ દાતા ગૃહસ્થોએ વળતે રૂ. ૨૫૦ આપશે તો તે ગૃહસ્થના નામની એક ચોરડી બાંધી તેના મુખ્યદાર ઉપર આરસબદાણની તખ્તી ચીતો તે સંપાદાત નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મુકાન બાંધતાં આર. દગ્ગર રૂપીઆ ૫૫ થાય તેમ છે પરંતુ ડાહ્ય સીમંત સળી મરચુ મગ્ગર રૂપીઆ સામેલ થાન આપે તો આખું મકાન એ જાતના નામથી બંધાવી એને કૃતાંજ્ઞ મગ્ગર; આ મકાન આશ્રમમાં પશુ આગળ પડતા રક્ષણમાં યોગ્ય સમયમાં બંધાનાર દોષાથી દાનરીસ સન્મુખો આ ઉત્તમ કોના લાભ લેવા મુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

મંત્રી, હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડીઆદ.

હૃદયીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે ?

હીન વતસભો ! ! અબુની આતર દવા લાવો અને અનાથોના પાળક બનો. દર માસે રૂ. ૫ આપનાર ધર્મોપાતા નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને, અને દર માસે રૂ. ૩-૪ આપનાર ધર્મોપાતા નામથી એથી નાની ઉમરના અનાથને પાળી વિવાહન આપી સનાય નાતીક. આ પુણ્ય બુનીયાદી અનુથના પ્રાણદાતા એવા મન સો (૧૦૦) પાળક નહિ નીકળે ? જરૂર દવા સારી લખો.

મંત્રી, હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડીઆદ.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૬૦ થી ૧ નો રૂપિયા ૧.

તદન વનરપતીની જ બનાવટ હોવાથી કોઈ પણ જાતની પરોજ
પાળવી પકતી નથી.

કુદરતી આવેલી રમતાકાતને કાંઈ સજાઈથી ચોગ જ કિંવચોમાં
સદતર નોંધુ કરે છે.

અખૂટ કેવલ આપવાનું અખૂટ સ્વપ્ન છે, હવે સાચ લાવે છે.
પાંચતરાકિને મુધારે છે અને રમરજરાકિને વધારે છે.

ગ્રીષ્મ વર્ષો થયાં વધારે વધારે મળતી ફોલ અને લાખો રુદિ-
શીરો એની કીર્તિના મજબૂત રત્નો છે.

વૈવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાનેની બરખાદ થતી છદ્મગીત મુધારી

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

જીવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોનાં માહાં પરિણામો આમેલુણ
ચિતાર આપી આદોષ્ય અને ઉન્નતિનો ખરો રસ્તો જાણાવનાર આ
પુસ્તકની જાદવી જાદવી દશ લાખોમાં મળી આવેલ સુખી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાંચવામાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે આજેજ પત્ર લખી તે મંગાવી લ્યો. જેમ તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટેજ પણ લેવામાં નથી આવતું.

વૈવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & BROS.

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

& AND

FINE ART MANUFACTURERS

Des to call the attention of the public to their large varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Fr. & imitation articles of every description, and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery

209 *Shank Memon Street, Bombay*, Telephone No 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા કમોડતા ચાલુ જમાનાને બનાવે શુદ્ધ
હાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

બનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શંકરમણી સ્ટ્રીટ મુંબઈ

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪

જો બહાનુ મનાશે તો પેર ફરિયાદ આપવી જોઈશે

અખૂટ
કૌતવ આપનારી.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૯થી ૧ નો રૂપિયા ૧

તદન વનસ્પતીની જ જનમટ હોવાથી ડાઘ પછુ જાતની પડેજ
પામી પડી નથી.

કુદરથી આદેવી કમતકાતને ઘણી સુધાર્યા થોડા જ દિવસોમાં
સદંતર નાશુદ કરે છે

અખૂટ કૌતવ આપવાનું અખૂટ સાધન છે, છતાં સાફ લાવે છે
પાચનશક્તિને સુધારે છે અને રમણશક્તિને, વધારે છે

ત્રીસ વર્ષો થયા વધારે વધારે મજાની રહેદ અને લાખો રૂપિયા
ફાંટા એની દારૂના મજાજન રતબો છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જમનગર-કાઠિયાવાડ.

લાખો લુચાનોની જરખા. થતી છઠગીને સુધારી.

સુખી કરનાર.

કામશાસ્ત્ર.

લુચાનીમાં થતી ભયકર લલોના માઠાં પરિણામોના આગેદુમ્બ
ચિતાર આપી આરોગ્ય અને ઉત્પત્તિનો અરો રસો બતાવનાર આ
પુસ્તકની જૂદી જૂદી દશ લાખોમાં મગી આજ સુધી લગભગ
સાત લાખ નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જો તે તમારા વાચનમાં ન આવેલ હોય તો નીચે જણાવેલ
સરનામે આજેજ પત્ર લખી તે મજાવી ત્યો જેમ તેની કિંમત
લેવામાં નથી આવતી તેમ તેનું પોસ્ટલ પછુ લેવામાં નથી આવતું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જમનગર-કાઠિયાવાડ

ગઝલો મસ્તાન.

ગગન ગીતે ગમગીશું, અમે પાગલ
 કુને ધત્તી કુમગીશું, અમે પાગલ ... ૧
 ખીસદર પંથોની સાથે, ગુસ્સી મંચી
 અનંગ દક તે બગાવીશું, અમે પાગલ ... ૨
 મુઝારક તખ્ત તાકે હા, અમારું તો
 ગીરી ધૂંગે જમાવીશું, અમે પાગલ ... ૩
 શીકરતા ફાકી ફાકીશું, ફરીરીને
 વરી બેગમ બનાવીશું, અમે પાગલ ... ૪
 ઘડી ઘેલાલ પર યારો અમે આફ્રીન
 હુગર અસારક તાવીશું, અમે પાગલ ... ૫
 છકર છે કીમની, ના અન્ય આવો તો
 શરખે બસ ભોળીશું, અમે પાગલ ... ૬
 બગીચો તરબતર ગુને, ગુમે મસ્તાન
 હશે પગલ બનાવીશું, અમે પાગલ ... ૭

મુ'મલ, તા. ૨ જુન, ૧૯૧૨

ડી. ખી. કંથારીઆ.

વાંચકોને નિવેદન.

આ માસિક પત્રિકાનું પ્રથમ વર્ષ આ બારમાં અંકથી સમાપ્ત થાય છે. જે માહકોએ હમને આહકે યહને હમારાં કર્બને સહાય કીધી છે તેમને આ સ્થળે આગ્રહર માનીએ છીએ. અમે તેમનું આરોગ્યપૂર્વક દીર્ઘાયુ ઇચ્છીએ છીએ. વળી નિર્વિદ્વે હમે એક વર્ષ પર્થત હમારું કર્તવ્ય કરી સકયા તે માટે પુરમકૃપાલુ પરમાત્માનો પણ અંતાકરણથી ધન્યવાદ માનીએ છીએ, અને અર્જુન ગિરા બોલતી શ્રુતના આ પત્રિકાદ્વારા સેવા કરતા રહેવાનું સામર્થ્ય તે સર્વશક્તિમાન હમને પ્રદાન કરે એમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આ પ્રસંગે હમારી પત્રિકા વિષે પણ થોડા સખ્ત વાંચકોના વિચાર અર્થે લખીશું. આ પત્રિકાને ઉદ્દેશ ગયા લુલાક્ષના પ્રથમાંકમાં દર્શાવ્યું હતું, તેમ સત્ય જ્ઞાન માત્રનો પ્રચાર કરવાનો છે. તજદ્વારી જ્ઞાન છોડીને-કારણ કે તે જ્ઞાન પ્રકાશિત કરનારાં પત્રો તો કુડીયાં છે-મનુષ્યને દિલકર અને સુખકર સામાજિક, ધાર્મિક, વૈજ્ઞાનિક, દાર્શનિક, ઐતિહાસિક, શિશુકોષ વગેરે વિષયક આદિ વિષયોનું સત્યતોલ પ્રચાર કરવાનો, ને તે વિષયોમાં વજતલી રિયાત અને ગતિ શું છે તેનું વિચારન કરાવવાનો, તથા જગતના મહા વિદ્વાનોના તથા મહાપ્રજાઓના તે વિષયો પર શું સિદ્ધાંત છે, તે દર્શાવવાનો પત્રિકાનો મુલધીજ જે ઉદ્દેશ હતો તેને મધ્યમિદુ તરીકે લક્ષમાં રાખીએ આ સાધના બારેબાર અંકમાં લેખો, લખવામાં તથા અન્ય પત્રોમાંથી સાર આ

પત્રમાં આજો છે, તે કાંઈક ખાનધી પરીક્ષા કરનાર વાંચકને પ્રતીત થયું હશે. જે જાણકારી છે તે પત્ર કેટલાક પરોમાં વારંવાર અને છે. તેમ. શુદ્ધ, પિંટ કે હજી ન જાણે તેની સંભાળ લેકે, અને તેટલા રોચક, નવીનતાદર્શક અને ઉદ્દેશપૂર્વક સખાઓના પ્રવન હમે કરો છે. પુસ્તકમાં કદીએ તો 'સત્ય' ના પ્રથમ વર્તી કલ્પને 'અવતાર' ઉપરનાં 'સાત્ય' રૂપે યશ્ન પડે એમ હમે ધ્યાનસિદ્ધિ કર્યું છે.

આ પત્રના ઉદ્દેશો પ્રાચીન અમુક ઉત્તમ અગ્રિય પત્રનું અનુકરણ કરીને નિર્મિત કર્યા નથી. રીકનાં ઉત્તમ નવ્યતાનું વ્યાસક્તિ મિશ્રણ કર્યું છે. 'રીન્ડુ' એક રીન્ડુમાંથી માસિ-કોના સાર પ્રદણ કરીયા છે. 'રૂપ'માંથી તેના સ્વર પત્રનો ગ્રેમ પ્રદણ કરીયા છે, અને 'મા-ર્ન્ડુ' રીન્ડુમાંથી તેના વિચારપુર્ણ પ્રદણ કર્યો છે. આ પ્રમાણે હમે માનીએ છીએ કે, હમે ગુજરાતી માસિકોમાં એક મારી જોઈ થયે એક પૂરી પાડી છે, અને આ પત્રિકા તેના જોનાના ઉદ્દેશો તથા વિષયોમાં ગુજરાતી મસિકોમાં એક છે. તેમાં ન્યુનતાઓ નથી એમ નથી. ઉત્તમ અગ્રિય માસિકોના પ્રમાણમાં આ ગુજરાતી માસિક પુરુ આપ અને ગાંધી સ-માન છે. તે પત્રો સાથે તુલના કરતી મિત્ર છે. અગ્રિય ગુજરાતી વિદ્વાનોથી સખાવત્તા વિવિધ લેખો આપના નથી એ ન્યૂનતા કંઈ આપ માસિકની નથી. એ વિશિષ્ટ લક્ષણ છેક ગુજરાતી માસિકની છે, અને યજ્ઞ વર્ષ પર્વ ન રહેવાની. અને વિદ્વાનેના લેખો પત્ર વારંવાર તેમની પ્રગાથિને ન્યાય આપનારા હોના નથી તેથી નામથી લોભાત ન જવાની પત્ર ગુજરાતી વાચક વર્ગે સં-ભાળે રાખતી પડે છે. સત્ય એ છે કે, ગુજરાતીઓમાં વિદ્વાન લેખકની સંખ્યા એટલી અલ્પ છે, અને જેઓ વિદ્વાન છે તેઓને પત્ર વિદ્યાપુર્ણ તથા વિચારપૂર્ણ લેખો લખતા મટે લેખકતા પુરુષ સમપત્તે એટલી અભાવ છે કે, તેમની તરફના સંદર્ભ લેખો ઠીક પત્ર મસિકમાં માર-વીને આપના થતા મટે વાંચકોએ પત્રો વર્તી ધીરજથી વાદ નેતી પડતી. વિદ્વાન લેખકોના લેખો પ્રગટ કરવા હમે તૈયાર છીએ, પરંતુ મૂંઝવે કે કૃપાથી પત્ર તેઓ લખવા તૈયાર નથી તેથી માસિકના તંત્રીઓ નિરુપવ છે. અને આ તંત્રીઓના સુખ ઉદ્દેશ કાંઈ જુદા જુદા લેખ-કોના લેખકોના સમદ મત્ય પ્રગટ કરવાનો નથી. વિદ્વાન તરીકે નમોએન વિવિધ લેખકોના ના-મના લેખોની ગમે તેટલી ભારે છોખલ આંધાને દરેક પુખ્તવાર છે. જે કે 'સમવા'ના સમાપન થતા વર્ષમાં નક્કાના લેખો એટલા જતા નથી આપ, પરંતુ નામ સીસવર્ણ રામ કરવ ને પ્રગટ નો પેલાની અપવર્તિત પ્રપંદો, મિત્રની સહયોગથી હમે કર્યો છે તેની ખાતરી આપના તી વરુ નથી. હજી પત્ર વર્ષારે પ્રગટ હમે કરતે, પરંતુ છ હેમનાં પત્રમાં વિશેષ લેખો અને વિશેષ વિષયોના સમાવેશ કરશે અલગ્ય હતા ઉત્તમ અગ્રિય માસિકોની પત્રો પર આ પત્રને લાગ-વા લેવું કે વધારવાની ખાસ જરૂર છે. તેમાં કમમાં કમ જોગ ૧૬ પાનાં વધારવાં હોઈએ. ૮ નોકાની ઉપરનાં પત્રો પત્રો ઉપર જેમ મોતીમ દરજત અને મિત્રમ પત્રો ૫૦ જાન-છે. અને આ પત્ર ૮ નોકાની ઉપરનાં એક છે. તે સદનુસાર હમે પત્રો કે રમદનાં વર્ષાદ છીએ. જે મદનોની સખા વધારેનાં ખર્ચ મારી રોં આપના પુર્ણ વધે નો વધારે લાગવમાં કંઈ પત્ર વધારે કરવા પત્ર આ પત્ર કે વધારે હમે નિર્ણય કરી છે. પરંતુ તે મટે હજી છે તેના થપત્તવ અલગ્ય પ્રદેકે થતા અંધાર ૪, કોનુ કે ગાંધીનાં નેમદોં દંખે ઉરોતોં વધારેનાં ખાતરોના તુલા અધોમનો ખર્ચ પત્ર હમારે જિર પડે એમ,

છે. જો હમારાં વિદ્યમાન મોઢકો સરેરાશ આં. એક આઠક પછી મળતી આવે તો હમે હમારી તરફથી આવતોજ એક ૬૪ પાનાનો કાંદનાની ગ્રંથના કરીએ છીએ. પરંતુ આઠકના ઉત્સાહ વિના હમારો ઉત્સાહ નિરથક છે. બેટથી આઠકનું કાર્ય સમ્પન્ન થયું છે. જો કે કાંદકને આ ૫ વિધાનું વાર્ષિક મૂલ્ય વધારે લાગશે. પરંતુ તેના કલ્યાણ પ્રમાણમાં તે ગુજરાતનું સાધી સસ્તું માસિક છે. ૩ હાથી હમાનો (૨૪ પાનાં પાનાં) માસિકનું લગાજન ઓળખાં આપ્યું. ૩. ૧ હાથ છે, અને તે હીસામે આ માસિકનું માત્ર કાળજના જગ્યાની દ્રષ્ટિથી ૩. ૨૧ હોયું. બેઠકથી ૫ હમાનો (આઠમાં ૪૦ પાનાં) નાં માસિકનું ઓળખાં આપ્યું લગાજન ૩. ૨. છે, અને તે હીસામે આ માસિકનું લગાજન ૩. ૨-૬-૬ હોયું જોઈએ, અને કાંદ પછી માસિકમાં રમોષ પાલકા ઝીણાં ટાઇપમાં મેટર આવતી નથી. આજ માસિકમાં આવે છે. તે જોતાં આ પ્રવિધાન લગાજન ૩. ૨૧ થી ૨૧૧ હોયું જોઈએ. કેટલાંક ગુજરાતી પત્રોનું કદ હમારા જેટલુંજ હોવા છતાં લગાજન ઘણું વિશેષ છે. આજ છે કે એક સારું નહીં કિંતુ સાધી સસ્તુંપત્ર હોવાનો હમારો દાવો વાળખી છે એમ સઘળા કમુદ્ય રાખશે. પુરતી આઠક સંખ્યા વધેથી, ૫૪ સંખ્યા વધારીને, ૪૮ છે તેની ૬૪ કરવાને ૬૭૭ પછી સરતું કરવાનો હમારો વિચાર છે. હમારો મન પ્રમાણે ૧૦૦ ૫૫૫ વિના માસિક ઉત્તમ કદેયું અશક્ય છે. સાધારણ વાંચક આખાં માસ રોજ પુસ્તક વાંચે તેટલું વાંચન એક માસિકે ૫૪ પાડવું જોઈએ. અને તે વાંચન ઉપયોગી, તેના વિચારને વિરુદ્ધ તથા ઉદાર કરનાર, તેનાં ઘાતને વધારનાર, જેને આર્થિક આપવા સાથે મનપર ગંભીર અસર કરનાર, હોયું જોઈએ. તે વાંચન આવું હોયું જોઈએ કે તેથી તેના સામાજિક, નૈતિક તથા ધાર્મિક વિચારોની, તેની શારીરિક, માનસિક, તથા આર્થિક દશાની; તેની શ્વાર્થી તેમજ પારમાર્થિક; રસિક, હૃદયિક, તેમજ તેનાં દેશની, તેની સકલ રીતે, અર્થ પછી ઉચિતનું માર્ગ દર્શક અને સાધકજ યથા પડ્યા વિના રહે નહીં. તેનું યથા પડવાને આ માસિક સંમાપ્ત થતાં વર્ષમાં યથાશક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે કે નહીં ? એ પ્રશ્નનો હમારા સુઘ વાંચકો શું ઉત્તર આપશે તે વિશે હમને નિશ્ચય વિશ્વાસ છે. જેમનો ઉત્તર હકરમાં હોય તેમને આગામી વર્ષમાં પછી હમારા કૃપાથી સાધી અને સાથી રહેવા હમારી વિનંતિ છે !

જગતનાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન પુસ્તકાલયો.

(૩)

જગતની બીજી મહાન લાઇબ્રેરીઆ વિશે વિશેષ વિવેચન કરવું બહુ જરૂરી નથી. એટલુંજ કહેવું પુરતું યથા પડશે કે, કુનાના સમયના આગળ વર્ષના દેશોની લાઇબ્રેરીઓ પછી હજારે તથા પુનાહરેક રોટસથીજ ઉતરે છે. ફ્રાન્સની સ્વથી ઓરી લાઇબ્રેરી તે પેરીસની ' લીબ્રેરી ડે નેશન ' છે. ફ્રાન્સ અને જર્મનીના પ્રખ્યાત અને પ્રખ્યાત, તથા સ્વયં પોષને દરેકે અભિવિકાત મદદગારનિહાર શાસ્ત્રિય (ઇ. સ. ૮૦૦) ના કાળના વખતથી તે શાસ્ત્રિય વસાવેલાં દસ્તખિત પુસ્તકોથી એ પ્રાચીન પુસ્તકાલયનું મંજુલ થયું છે. કેવળ રાત્રીઓ પુસ્તકાલયનું

દત્તા તેથી પુસ્તકાલયની અભિવૃદ્ધિ થતી આવી છે. મહા સદીના પ્રારંભમાં, જેવા કાર્તિવિદ્યારી તેવાંજ વિદ્યાવિદ્યારી નેપાલીયન યોનાપદે તેને સાર્વજનિક કરવા ધજો પ્રપત્ત કર્યો હતો. સરકારી મદદ તેણે વધારી અને એન્ગ્રીયા, જર્મની, ઇટલી, રુસેન આદિ જે પણ દેશો તેણે હંત્યા ત્યાંની લાયબ્રેરીઓનાં ઉત્તમોત્તમ અને દુર્લભ ગ્રંથ ગણ્યાં પુસ્તકો તેમજ મુંદર કાતર કામો પણ માંથી લૂંટી લઈને, બહારી જઈને, તેણે ક્રાન્સનાં મુખ્ય પુસ્તકાલયમાં પધરાવ્યાં ! પરંતુ બર્લિન, હેનેવર, શ્લેઝેન્સ, વેનીસ, રોમ, થી હેંગ વગેરે પ્રખ્યાત પર નગરોમાંથી આણેલાં તે પુસ્તકો ક્રાન્સને આગ્રીવાર પત્થાં નહીં. ૧૮૧૫ માં વોટર્સની લગ્નકામમાં નેપાલિયન હારતાં અને હેવાના રવાના થતાં, ક્રાન્સને તે પુસ્તકો હોજરીમાંથી પાછાં આણવાં પડ્યાં અને સખળા દેશોને પેલપેલ તાનજ ચીજ સીપુર્ફ કરવી પડી તોપણ તેમાં હવે લાખો પુસ્તકો છે.

જર્મનીમાં ઉપરોક્ત જેવી મહાન લાયબ્રેરીઓ નથી પરંતુ સાધારણ મોટી લાયબ્રેરીઓની સંખ્યા ઘણી છે. ત્યાં સાર પ્રકારની લાયબ્રેરીઓ છે. સરકારી, સ્વતંત્ર, યુનીવર્સિટીઓની તથા મ્યુનિસિપેલીટીઓની. ફક્ત રાજનગર બર્લિનમાંજ ૨૬૮ લાયબ્રેરીઓ ૨૨૨૨૨ થયેલી છે.

ચીનનું ૩૦૦૦ વર્ષનું જૂનું શિક્ષા-પુસ્તકાલય.

ચીનની રાજધાની પેકિંગમાં જે એક વિચિત્ર પુસ્તકાલય છે તેની નોંધ લેવાનું, ચીનની લાયબ્રેરીઓ સંબંધી લખતાં સહી જવાથી અત્રે લખ્યું. પ્રાચીન એશીયા દેશમાં મટોડીની ઈસ્ટ ઉપર લખેલા લેખોની લાયબ્રેરીઓ હતી તે આપણે જોધ ગયા હોય. પેકિંગની એક જાહેર લાયબ્રેરી પચ્ચરનાં ચોસલા રૂપી પુસ્તકાલય છે. ઇ. સ. ની પૂર્વે એક દળર વર્ષ ઉપર ત્યાં ક્યુંચો-ટેન્ગ-ચીન નામક યુનીવર્સિટી હતી તેને લગતી આ લાયબ્રેરી છે. તે ૧૮૨ ચોસલાઓની બનેલી છે અને તે વખતે જે વિદ્યા માત્રના ચીનાઓ માતા દત્તા તેના સાર આ ૧૮૨ વિચિત્ર વોલ્યુમોમાં કાતરી કાઢવામાં આવ્યો છે. એ વિશ્વવિદ્યાલયમાં તે કાલમાં ચીનાઇ મહારાજને પોતાને પોતાનાં કર્તાવ્ય સંબંધી, તે સંસ્થાના નેતાનાં લાલચનું શ્રવણ કરવા જવું પડ્યું, અને તે તેના જે કાંઇ દોષ-ચુનતા બતાવતો, તે તેને સાંભળી લેવા પડ્યા ! ચીનનાં રોન-ચી પ્રાંતના ચી-ચન-ગુ ગામમાં પણ તે પ્રાચીન કાલમાં પચ્ચર રૂપી કાગળ પર લખાયેલી એક પ્રવંક લાયબ્રેરી હતી અને પેકિંગની લાયબ્રેરી મૂલ તેનીજ નકલ હતી.

ચીનની 'લયંકર' એન્સાઇક્લોપીડીયાઓ !

ચીનાઓની સ્વતંત્ર શૈથિક શુદ્ધિ સર્વ-સ્વીકૃત છે. તેઓ દુનિયાની એક સાથી પ્રાચીન સાક્ષર પ્રજા છે. જાપાનાની કલા સુરેષમાં ત્યાંથીજ આવી છે. વિદ્યાને દુસ્મન દાઢ ગોળો પણ લાંબાજ મસાલો છે ! તેથી ચીનમાં પુસ્તકસંગ્રહ સાથી પ્રાચીન કાલથી સાથી અખંડિત હોય તો તે સંભવિત છે. એ વિચિત્ર મહાપ્રાંત ઇ. સ. ની પૂર્વે ૩ ૭ સદી સુધી વાંસની પાતળી ટાલ પર લખતી ! તે સદીથી તેઓએ રેશમ અથવા સૂત્રનાં વચ પર લખવાને પ્રારંભ કર્યો અને કાગળ પર લખવાનું ઇ. સ. ની ૨ ૭ સદીમાં શરૂ કર્યું. (કાગળની શોધ સાઇ-લૂન નામના એક ચીના નપુંસકે ઇ. સ. ૧૮૫ માં કરી હતી.) ચીનના પ્રથમ તહેનચાહે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૨૦ માં વેલક, એનિય તથા બેનીના વિષયો મુક્ત કરીને અન્ય સર્વ વિષયો ખર્ચા પુસ્તકો " બંધાને પ્રારંભ માંથીજ વધે જોઈએ " તે ચાર બાળી નખાવ્યા હતા ! શુભ

યવસાં પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવા, ખાદ્ય પ્રપત્ન કરવામાં આગ્યો હતો. ઇ. સ. પૂર્વે ૧૯૦ માં પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો પ્રતિજ્ઞ પશુ કાઢી નાંખવામાં આગ્યો હતો, છતાં ધણાં પુસ્તકો તે હમેશાને માટે ગયાં. અનેક રાજાઓએ પુસ્તકસંગ્રહ તૈયાર જનવું કર્યું હતું. રાજા લીયુસીએંગ (ઇ. સ. પૂ. ૮૦-૯) ને સાહિત્યનું વર્ગીકરણ કરવા તથા પુસ્તકાલય રચવા ખાસ નીમવામાં આગ્યો હતો. તેનું અપૂર્ણ કામ તેના પુત્રે પૂર્ણ કર્યું હતું. તેઓનાં પરિશ્રમનું પરિણામ એક કેટલક હતું જેમાં ૬૨૫ ગ્રંથકર્તાઓનાં ૧૧૩૨૨ ગ્રંથોનો સાર આપ્યો હતો. ચીનાઓ પ્રાચીન કાલથી વિદ્યાવિસારી છે. રાજ્ય તેમજ ખાનગી ગૃહરચો પુસ્તકોના સંગ્રહ માટે ઘણો ખર્ચ કરતા. ચીનાઓનાં ઘણાં પુસ્તકો અનેક ગ્રંથો (વોલ્યુમો) ના હોય છે. પરાપૂર્વથી તેઓના વિદ્વાનો ગ્રંથકર્તા હતા. તેમના પ્રખ્યાત વ્યાધ ધર્મનિર્ણયતા અને તત્ત્વચિંતક કોનફુસિયસ (ઇ. સ. પૂ. ૫૫૧-૪૭૯) પશુ ગ્રંથકર્તા હતા અને તેણે “ હુ રાજ્યનો ઇતિહાસ ” લખ્યો છે, જે કે તે મહાનુભાવની અમરતા તો તેનાં નીતિનાં વચનોથી થઈ છે; પરંતુ અમર થવાની તેની આશા તો ઉક્ત ગ્રંથથીજ થવાની હતી. જે ચીનાઓ પુસ્તકપ્રિય ન હતા તે ચીનાઈ મહારાજા યુંગ લો (ઇ. સ. ૧૪૦૩-૨૫) ને સકલ જ્ઞાન એકત્ર કરવા જ્ઞાનચક્ર (એન્સાઇક્લોપીડીયા) તૈયાર કરાવવાનું સૂચને નહીં કે તેનું પ્રયોજન રહેતે નહીં. એ ગ્રંથ તૈયાર કરવા તેણે, ૩ કમીશનરો, ૫ ડીરેક્ટરો, ૨૦ સબ-ડીરેક્ટરો તથા ૨૧૪૧ એસીસ્ટન્ટોની નીમણુંક કરી. ૫ વર્ષમાં તેઓએ ચીનાઈ સાહિત્ય માત્રમાંથી ૯ લાખ ૧૭ હજાર ૪૮૦ પાનાઓનાં અમૂલ્ય ગ્રંથો નિઃકર્ષ કીધાં! તેના ૩૬,૬૯,૯૨,૦૦૦ (૩૬ કરોડ ૯૯ લાકડાં) અક્ષરો થયા! પશુ વ્યાપક મોટું પુસ્તક છાપવું કેમ? હાથી મેરે ત્યાંજ દંડાય તેમ થયું. છાપવા સાર નકલ પશુ કરી પરંતુ એટલો દાષપ આદિ સાહિત્યનાં લડેળ ક્યાંથી કાઢવો? બીજું એ નકલો યદ. ૧૬૦૦ ના સાલમાં પેકીંગમાં જે ઘેરો ધરાયો હતો તે દરમિયાન ચીના શાંચાં બીજાં બંધો વોલ્યુમો નષ્ટ થયાં. આ એન્સાઇક્લોપીડીયા ૧૧૦૦૦ વોલ્યુમોની હતી. ત્યારે ચીનાઈ સાહિત્યની વિપુલતા અને શ્રીમંતાઈ કેટલી હશે તેનો વિચાર કરો અને જુવો કે ગણનાત્તમર આવે છે કે નહીં? ઇ. સ. ૧૭૨૩-૩૬ ચીનાઈ રાજા યુંગ એંગે બીજા એન્સાઇક્લોપીડીયા તૈયાર કરાવી હતી. તે ઉપરના પ્રમાણમાં બચ્યું છે. ૫૪ બચ્યું તો બચ્યું પણ જેનું તેનું નથી—તે હાથોનું બચ્યું છે! તે (દરેક વાચકે ૨૦૦ પાનાનાં) વોલ્યુમોમાં ૧૮૮૬ માં શેંગાઈમાં પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. પ્રથમ તેની ૧૦૦ નકલો જેરુસાલેમમાં આપેલા દાષપથી છાપવામાં આવી હતી. ચીનમાં, અજ્ઞાત, પાશ્વર્ય પદ્ધતિની લાઇબ્રેરીઓ પ્રાચીન કાલમાં ન હોતી, પરંતુ પેકીંગ વગેરે મોટાં શહેરોમાં હવે તો થઈ છે.

મધ્યકાલ (પાંચમી છઠી સદીના) ના આરંભની સ્થિતિ કેવી હતી તે આપણે તે સમયમાં આપેલા વિદ્વાન ચીનાઈ યાનજુઓ શાન્ગીએન તથા હીમેન-ટરેંગે કૃત ગ્રંથોમાંના વર્ણન ઉપરથીજ મોટેભાગે જાણવા જાગવું થઈ શકે. ગ્રંથ સંગ્રહનાંજ એ પ્રતાપ છે.

હીદુસ્તાન.

આર્યાવર્તની વર્તમાન લાઇબ્રેરીઓ સ્થિતિ કેવી હતી તે આપણે સમય કહીશું. પ્રાચીન કાલમાં ગ્રંથોનાં સંગ્રહ કરવા સાધારણ હતો ને તો નિરસ દેવ છે. તે ચીનાં ગ્રંથકર્તા પશુ અચાર્ય છે, અને પ્રચલિત અચાર્ય ગ્રંથકર્તાઓ અનેક; સંસ્કૃતમાંથી છે. પાંચમી

પાશ્ચિનીની અપ્રાચ્યાયી પરંતુ મરાઠાણ્ય તેણે અનેક પુસ્તકોનું અધ્યયન, મનન, અને સંપ્રદ કરેલા હોવાને કારણે એમ સૂચવે છે. રાજા મહારાજાઓ પણ ગ્રંથોનો સંપ્રદ કરતા પરંતુ કમ નસીમે પાશ્ચાત્ય પ્રદક્ષિત પરની જાહેર લાઇબ્રેરીઓ તે સમયમાં હતી તેના કારણે પુરાવા મળતો નથી. ખાનગી ગૃહસ્થો પાસે જે દસ્તાવિજિત ગ્રંથો હોય તેની શોધ કરીને, તેની ટીપ દીધી સરકારે પ્રોત્સાહ કરી છે. હાલમાંજ કે. સી. આઇ. ઇ. ચપ્પા, વૈષ્ણવદ, સંસ્કૃતના મહાવિદ્વાન છે. સર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર, તથા રવ. ડા. શુક્લર આદિએ શોધ ચલાવીને તત્સંબંધી પુસ્તકો લખ્યાં છે. પરંતુ અમુક દસ્તાવિજિત પ્રતો મોટે ભાગે જર્મની અને ઈંગ્લંડ ઉપરથી મળે છે. પડિતો ઉદાહરણ તરીકે ગ્રંથોને મોટી કોમળની લાગણી પરદેશીઓને વેચી દે છે. પરિણામે સંસ્કૃત પુસ્તકો આપાવતેની લાઇબ્રેરીઓ કરતાં હવે શ્રીકૃષ્ણ મુકીયમ અને વર્ણીન તથા ગોટ્ટીંગન વગેરેની જર્મન યુનીવર્સિટીઓની લાઇબ્રેરીઓમાં વધારે છે. કલકત્તાની સંસ્કૃત કોલેજમાં ૨૭૬૯ દસ્તાવિજિત અને ૧૬૫૨ મુદ્રિત સંસ્કૃત ગ્રંથો છે. દસ્તાવિજિત ગ્રંથોમાંના કેટલાક તો ૭૬૫૪ થી સદી (૬૦૦ વર્ષ) જેટલા જૂના છે એ આનંદની વાત છે.

તાંબેરની તાડપત્રોની લાઇબ્રેરી.

પરંતુ હિંદુસ્તાનની સૌથી વિશિષ્ટ લાઇબ્રેરી તો તાંબેર (મદ્રાસ પ્રદેશ)ની છે. ૧૬મી સદીના અંતમાં તાંબેર જે તે વખતે તેણે નાલક રાજાઓના હાથમાં હતું ત્યાં તે રાજાઓ તરફથી એ લાઇબ્રેરી સ્થાપવામાં આવી હતી. તેણે લીપીમાં પ્રખ્યાત સંસ્કૃત ગ્રંથોનો તેઓએ અનુપમ સંપ્રદ પ્રાપ્તિ કરેલ. રાજા સાંતો ચોણ ૧૨૨૦-૩૦ દરમિયાન કાશી ગયા તે વખતે સૌથી મોટો ભાગ તેમણે ખરીદી લીધો. હાલ તેમાં દેવનાગરી, નંદીનાગરી, તેવેણ, કાનરી, અધી, મલીવાલમ, ખંભાસી, પંજાબી, કાશ્મીરી અને ઉડીયા (ચોરીસાની) એ ભાષાઓમાં લખાવડાં ૧૮,૦૦૦ જૂનાં દસ્તાવિજિત ગ્રંથો છે. તેમાંના ૮,૦૦૦ તો તાડપત્રો ઉપર લખાવડાં છે. ૩. અનંતજન તેના કેટલાકમાં ૧૨,૩૭૫ ગ્રંથો વર્ણવ્યા છે.

સાંપ્રત હિંદી લાઇબ્રેરીઓ-વડોદરાની સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીઓ.

સાંપ્રત પુસ્તકોની સૌથી મોટી આપાવતેની લાઇબ્રેરી તો મુંબઈમાં સ્થિત હોલમાં આવેલી રાજા એશાપાટીક ચોસાપાટીની મુંબઈની રાખાની લાઇબ્રેરી છે તે છે. તેમાં આશરે પેદોલા લાખ ગ્રંથો છે. તે ૧૮૦૪ માં પ્રથમ સ્થપાઈ હતી. તેમાં દસ્તાવિજિત પ્રતોનો પણ સારો સંપ્રદ છે. ૬મી પાર્સીઓના વડા મુસ્તાફ મુસ્તાફ દીરાજે ૧૮૩૧ માં મુખ્ય કરીને અરબી તથા ફાર્સી દસ્તાવિજિત ગ્રંથોનું પોતાનું પુસ્તકાલય પ્રખળતા ઉપરોક્ત મોટે એ લાઇબ્રેરીને અર્પણ કર્યું હતું. તેથી લાઇબ્રેરીની મહત્તામાં કોઈક વધારો થયો છે. પરંતુ યુરોપની ત્રીજી વર્ગની લાઇબ્રેરીમાં પંચ આ આપાવતેની સૌથી પ્રચંડ લાઇબ્રેરી મુકી રાજાશે નહીં. તેનાથી નાની લાઇબ્રેરી તે. ધોખીતવાત પરની નેટીવ જેનરલ લાઇબ્રેરી (સ્થાપના ૧૮૫૪) છે. તેમાં ૧૧૦૦૦ પુસ્તકો છે. એટલાં તો યુરોપમાં સાધારણ નિદાનોના ઘરમાં પુસ્તકો હોય છે! સદ્ગત દત્તિદાસવેતા લોડ એકલની લાઇબ્રેરી જે. મી. કોર્નેલએ ખરીદી લોડ મેક્લીને અર્પણ કરી હતી તે એથી બહુ મોટી હતી તાત્પર્યે કે આ દેશમાં લાઇબ્રેરીઓ હજી કેવલ બાલ્યાવસ્થામાં છે. પ્રખળ હજી સાનપ્રાપ્તિ એ કષ્ટમય વિષય છે. સીમતો તરફથી તેને આશ્રય કે ઉત્તેજન નથી,

સતોય માત્ર એટલોજ છે કે, શ્રીમાન મહારાજ ગાયકવાડે લાહોરની ઉપબોધિતા, પ્રજા કેળવણીના કામ સારે પોતાના પરિચરમાં પ્રવાસ દરમિયાન પિજાની છે, અને અમેરીકાની પદ્ધતિની લાહોર સ્થાપિત કરીને પોતાની પ્રજાને સારી કરવાના પ્રયત્ન આદર્યો છે. તે વિદ્યાવિલાસી મહારાજએ પોતાની ખાનગી લાહોરની પ્રજાના કિનારે રોટ સંદ્રલ લાહોરની સીપુટ કરી છે અને એમના વિદ્વાન લાહ, શ્રીમંત સંપતરાવ ગાયકવાડની સુંદર લાહોરની પણ રોટ લાહોરની મળવાના સંભવ છે. આ લાહોરની ઘણું કરીને અમેરીકન પદ્ધતિ પ્રમાણે ચલાવવામાં આવતી એકજ લાહોરની હીદમાં છે. સરકારવાડમાં તેનું સુંદર મકાન હાલ છે, અને એક પ્રવંશ મકાન બંધાય છે. લાહોરની નૂતન પદ્ધતિને એક અનુભવી અમેરીકન લાહોરની આ લાહોરનીને ખાસ ડીરેક્ટર નીમવામાં આવ્યો છે. તેના ગુજરાતી વિભાગ પણ ઘણી પૂર્ણતાને પામ્યા છે. એટલે કે ગુજરાતની બીજી કોઈ લાહોરની તેટલી કે તેથી અધીક પૂર્ણતાએ પામી નહીં હોય. ગુજરાતનાં સર્વે વર્તમાનપત્રો તેમાં મંગાવવામાં આવે છે, અને ઉત્તમ માસિકોની આગલા વર્ષોની કૃષ્ણ પણ રાખવામાં આવે છે. આથી આ લાહોરની લેખકોમાં ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસનું ક્ષેત્ર અને સાધન થઈ પડવાના પૂર્ણ સંભવ છે. આજે આશા રાખીશું કે અંગ્રેજી પણ જેટલુંજ હાલ ગુજરાતી પણ પ્રતિ આપવામાં આવશે.

વિદ્યાવિલાસી મહારાજ ગાયકવાડની આ લાહોરનીમાં નવીન અંગ્રેજી પુસ્તકો એટલાં તે મોટા પ્રમાણમાં મંગાવવામાં આવે છે કે, તેનાં કેટલકે જાપણી પણ અસંખ્ય ધંધ પડ્યાં છે. તેથી અમેરીકાની 'હાર્ડ સીસ્ટમ' (જેની સમજ લીગતવાર આપવી અને અસંખ્ય છે.) અખતાર કરવામાં આવી છે. આ લાહોરની સર્વોત્તમ લક્ષણ એ છે કે તેમાં વાંચવાને તેમજ પુસ્તક ઘેર લઈ જવા માટે એક દમડી પણ લેવામાં આવતી નથી. જો શ્રીમંત સરકાર બીજા કરી પણ પડોષકાર ન કરી હોત તો પણ તે એકલી વાંત તેમના નામને ગુજરાતીના હંદમાં હમેશને માટે મનની લાગણીથી સ્થાપના પુરતી છે. વડોદરા રાજ્યના ગામે ગામ નાની નાની લાહોરની સ્થાપવાનો પણ તેમનો પ્રયત્ન છે. સંકર સ્થાપના ચૂરી પણ છે અને વધુ સ્થાપના. લાહોરની ઉમર પુણેવાની ખરી રાખે છે. ઉમરતી પ્રજા માટે રાગાતી આનંદપ્રકર્તા છે તેટલીજ તેમના પિતાએ માટે લાહોરની આનંદપ્રકર્તા છે. લાહોરની એ રાગાતી અનુસંધાન, અને પાઠ પૂર્તિ નહીં તો બીજું શું છે ? સદાચારુ એ દર્શાવે છે. તેની મદિય કરી એ જગતની બીજી મહા પ્રજાઓએ તેમજ તેમની સરકારે પોતાનું ચરકતર્ય માન્યું છે તે બધું લગાણી દમે ઉપર બતાવ્યું છે. શ્રીમાન ગાયકવાડે પણ તેનું અનુકરણ કર્યું છે. હમે અતંકરણથી આશા રાખીશું કે લોર્ડ હાર્ડિંગની સરકાર પણ એ કરતબને પ્રધાન ગણીને હોંદુસ્તાનને ગમે ગામ લાહોરની સ્થાપવાની ઉદાર રાજનીતિ સ્વીકારશે તેમજ અમલમાં મુકશે. જો તેમાં કંઈક ખૂબ થશે તો આ લેખને આશય સંપૂર્ણ રીતે ફલિત થપશે ગણાશે.

(સમાપ્ત.)

જામતની એક સાથી સ્વરૂપવાન અને શૂરવીર પ્રજા-સીકેશીયનો.

પૃથ્વીમાં સાથી સ્વરૂપવાન પ્રજા કઈ છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તર આપવા કરતાં કંઈ પ્રશ્ન નથી તેના ઉત્તર આપવો ધણો સહેલો છે. અને સ્વરૂપનો આધાર સ્વરૂપની વસ્તુ કરતાં પણ સ્વરૂપના જોનારના વિચાર ઉપર વિશેષ હોવાથી સ્વરૂપની વૃક્ષનામાં પ્રામાણિક મતભેદ પણ અતિશય છે. વ્યક્તિઓ અને પ્રજાના સંસ્કારો પણ તેમાં પોતાનો રંગ પૂરે છે. સ્ત્રી વધારે સ્વરૂપવતી કે પુરુષ ? એ વિષે પણ મતભેદ છે. સ્ત્રીઓ મુગ્ધ જાતિને અને પુરુષો સ્ત્રી જાતિને પોતાનાથી વધારે સ્વરૂપવાન ગણે છે તો કયા પ્રદેશનાં સ્ત્રી પુરુષો સાથી સ્વરૂપવાન છે એ વિષે મતભેદ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? તે જતાં ક્રેડિસસમાં આવેલા સીકેશીયા તથા જોર્જીયા પ્રાંતોની પ્રજા એકંદર સાથી સ્વરૂપવાન છે એ વિષે મતભેદ સાથી આપો છે !

ગોરી આમરીને સ્વરૂપનું જ્યાં મુઠ્ઠી મનુષ્યોએ સાથી પ્રથમ અને મુખ્ય લક્ષણ માન્યું છે ત્યાં મુઠ્ઠી ચીના વગેરે મોગોલીયન, અરબ વગેરે સીમીટીક, હબશી વગેરે કાળી અને હાંદુ, સિંહાલી, વગેરે ધર્મવર્ણી આમરીવાળી પ્રજાઓને સ્વરૂપવાનો પ્રદર્શનમાં દાખલ થવાનો પણ સંભવ નથી. સ્પર્ધાતુ સ્ત્રી શીતકાંઠામાં આવેલાં પૂરોષ, અમેરિકાના અંશુક જાગો અને પશ્ચિમ એશીયા જ્યાં ચામુ ઠંડી મોસમને લીધે આમરી સફેદજ રહે છે, તે જ છે. એ જુદી વાત છે કે, આફ્રિકાના કાળી આમરીમાંજ સ્વરૂપ જોવા છે, અને જોવાની તથા ચીનાઓ પોતાની સ્ત્રીઓનાં બેઠકાં નાક તથા ઉપરનાં જડખાંમાંજ ખુબસૂરતીનો અંશ જોઈ શકે છે. એ અપવાદો આદર કરે તો, નિસ્સંદેહ પૃથ્વીની સમસ્ત પ્રજાઓમાં સાથી સ્વરૂપવાન પ્રજા તો રશીયાના ક્રેડિસસ ક્ષેત્રમાં આવેલાં જોર્જીયા તથા સીકેશીયા પ્રાંતોની છે. ધર્મરે શારીરિક સ્વરૂપ મધ્યરશીયા અધિકારમાં દાન આપ્યું છે ! જુદી અને વિદ્યોના તેની સાથે સંબંધ રાખેલા નથી. વિદ્યા અને જુદીથી મૂળ સ્વરૂપમાં વિશેષતા અને તેજ આવી શકે છે એ સત્ય છે; પરંતુ મૂળ ચૂંડી વિના જુદી અને વિદ્યા; પોમ્પ્લમ, પદ્મ, પાઉર અને વિવિધ પ્રકારના પોષાક પણ કાંઈ કરી શકતા નથી. તે બહુ તો બેડોગપણું ધૂણાવી શકે પણ એશરી સ્વરૂપ તો આપણી શક્તાંજ નથી.

આવું એશરી સ્વરૂપ પરમાત્માએ ક્રેડિસસના પહાડ પર વસાવ્યું છે. ક્રેડિસસ અથવા ક્રેડિશીયાનો પ્રાંત રશીયાના તામાનો છે, અને ઝાર મહારાજ તે ઉપર પોતાના ગર્વનર-જનરલ દ્વારા રાજ્ય કરે છે. તે તદ્દન પહાડી પ્રદેશ છે, અને તેના વિસ્તાર પોણા બે લાખ ચોરસ માઈલ ઉપર છે. જ્યારે વસ્તી લગભગ એક કરોડની (૧૮૯૭માં ૬૨, ૪૮, ૬૯૫ હતી) છે. આમાં વાવચમાં આવેલા સીકેશીયા પ્રાંતની વસ્તી માત્ર ૨૦ લાખ મનુષ્યોની છે, જ્યારે જોર્જીયાની વસ્તી આંશરે ૧૩૦ લાખની છે. એ કાંઈ સુંદરથી જાતો નથી, અર્ધ જંગલી છે. પરંતુ સ્ત્રી પુરુષો સ્વભાવથી અસાધારણજ સ્વરૂપવાન, આદરણ્યવાન અને બલવાન છે. જોર્જીયન કરતાં પણ સીકેશીયન કન્યાઓ વધારે સ્વરૂપવતી છે.

પુરુષોના સ્વરૂપની તો વાતજ કરવી નહીં છે. કારણ કે જાનરમાં તેનું મૂલ્યજ નથી. એ રોજના બાવ સ્વરૂપનાં યોર જાનરમાં જોવાના નથી. જ્યાં મુઠ્ઠી

પુરુષ જ્ઞાને પરણે છે, લગ્ન જાય છે, એ સંસ્કૃત પરિવચન નો ધાત્વર્થ છે—ત્યાં મુંઝી જમણ રહેશે. એ બાબતમાં મનુષ્ય દત્તર પ્રાણિઓથી વિરુદ્ધ છે—પછી તેને તેની વિશેષતા ગણે કે નહીંતા ગણે. પણ પક્ષીમાં માદા સ્વરૂપવાન નરને પ્રથમ પસંદ કરી સાથે સંબંધ કરે છે. અને હાલીન આદિ સમસ્ત ધ્વનિયુક્તનીરોનાં અવલોકન તથા ગત પ્રમાણે અમાતુષી યાત્રિઓમાં પીછાં, કસેળી, સુંદર રંગો, તથા સુંદર વાળો આદિ સ્વરૂપવર્ધક લક્ષણો કેવલ નર જાતિમાં હોવાનું કારણ એવાજ સવિશેષ સ્વરૂપવાન નરો સાથે માદાઓનો સંબંધ કરવાનું, પસંદ કરવાનું અને તેથી પિતા જેવા સ્વરૂપવાન પુત્ર સાથે ઉતરવાનું છે. આથી જો કે પશુપક્ષીની સૃષ્ટિમાં કુદરતમાં પુરુષ વિશેષ સ્વરૂપધારી છે, તોપણ મનુષ્યોએ, કહો કે પુરુષોએ, એ કુદરતી દમ ઉઠાવી નાંખીને વસ્ત્રાલંકારો મારી જીને બતાવીને, તેમને કૃત્રિમ રીતે વધારે સ્વરૂપધારિણી પોતાના મનોરાજ્યમાં ફાંસી છે. આ કારણથીજ હમે કૌકિશીયન પુરુષોના સ્વરૂપની વાત ન કરતાં સ્ત્રીનાંજ સ્વરૂપની વાત કરીએ છ.એ. આ સ્વરૂપ કાંઈ કામની તામસી દ્રષ્ટિથી નહીં દિંતું ચિત્રકાર કે સિંહાવીની હુન્નરમંદ સાત્વિક દ્રષ્ટિથીજ જોવાનો આપણો ધર્મ છે. તેમાં પ્રચુની પ્રભુતા, તેની અદ્ભુત લીલાના અર્વાચ, તેની શક્તિ અને શુદ્ધિનો છેલ્લામાં છેલ્લો અને સરસમાં સરસ ઉપયોગ અવલોકવાનો છે. શું જડ કે શું ચેતન વસ્તુનાં સ્વરૂપનો ઉચ્ચતમ હેતુ તો ધર્મરતાનો-સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે. અને હોવા જોઈએ. Beauty is the nearest approach to Divinity અર્થાત્ સુંદર સ્વરૂપ એ ધર્મ-રતાની સૌથી વધુ સમીપતા બોધે છે એ ચુનું અવલોકન કરીને, વર્તન કરવામાંજ સ્વરૂપનું સાધક્ય છે. સ્વરૂપથી દુઃખઃસન્નુષ્ણ થવાને સટે, સ્વરૂપ-તેના પ્રાપ્ત કરનારાઓને વીરવાર તેનાથી વિમુખ થવાનું કારણ ચઢ પડે છે એ મહા શોધનું સ્થાન છે.

જઈવનો અને સીકેશીયનોની પણ એજ દુદૈશ, યદ છે. રશીયાના તાંબામાં તેઓ ૧૯ મી સદીના મધ્યમાં આપણા પછી રિશ્તિ ધણી વધતી છે. તોપણ તેમનું સ્વરૂપ તેમને અંશરિ પાંદને બદલે શાપ સમાન યદ પડ્યું હતું. સીકેશીયનોની પુત્રીઓ અતિ સ્વરૂપવતી હોવાથી પૂર્વ દેશોના મુસલમાન રાજાઓ તથા ધનાઢ્ય વ્યક્તિઓ—ટર્કી, હરાત વગેરેના—નાં જનાનખા-નામાં તેઓને સારો આવકાર આપવામાં આવતો ! સીકેશીયન પુરુષો ઘણા બહાદુર હોય છે; રશીયાથી સ્વતંત્ર રહેવા તેઓએ મરણીયા ચઢ ૨૦ વર્ષ સુધી જે બહાદુરી બતાવી હતી તેથી આજુ પૂરેણ ચકિત થયું હતું, અને તેમની દાઝ તથા પ્રસંશને પાત્ર તેઓ યદ પડ્યા હતા. પરંતુ સ્વરૂપવતી પુત્રીઓ પિતાના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાને નહિ તેમના લોભનેજ પ્રસન્ન કરી શકે. તેઓએ પિતાના આત્મસ્પર્શ ઉતેજન આપ્યું. પુત્રીના વિદ્યપથી મતાપિતાને મોં માગ્યાં દામ મળતાં સીકેશીયન રમણીઓના ટર્કીશ વ્યાપારીઓ તેમને વેચાતી લગ્ન મુસલમાન કામી સ્ત્રીમતેને સારે નદે વેચતા. ધોડાજ સીકેશીયનો આ પ્રમાણે પુત્રીને વેચતા નહીં; અને પુત્રીઓ પણ એટલી બધી હતી કે પોતે પણ એ નીચ સોદો ખુશીથી મંજુર કરતી. એ અભણ અને દરિદ્ર જાતિ સ્વરૂપની કીમત માન ધાતુંનીજ ચત્તણીથી કરતી અને કરે છે. કન્યાઓનો નીકાસ વ્યાપાર એટલો તો વધી પડ્યો હતો કે કન્યાઓની પણ અહત યદ પડી હતી અને જે કાંઈક પ્રતિબંધ ન થયો હતો જાતિ નાટ થવાનો દીવસ સમીપ આવી પહોંચતો. અપમતા એટલી બધી વ્યાપી ચઢ હતી કે આ લિંગમાં આખી જાતિ કાંઈ શરમ પહોંચતી નહોતી. ટોરોની પંઢ છોકરી ઉછેરવી એજ મોટા ભાણે એકેય અને માનીતો ઉદોગ ચઢ પડ્યો હતો. અને લગ્નક પ્રગ્નમાં ન્યારે

છોકરીઓ એક બાધા તથા ઉપાધિ સમાન ગણાય. મુદ્ધમાં જન્મ લાપક એવા પુત્રોનું જ મોટું મુદ્ધ ગણાય ત્યારે સીકેશીયન અને જોહીયામાં છોકરીનું જ કે. આ. પૈ.માં મુદ્ધ ગણાતું મુદ્ધ ગણાય. કન્યાઓને પણ પરદેશમાં સાસરે સુખવૈસવ વિશેષ મળતાં તેથી તેઓ પણ સ્વગતિના કાંઈ યુવાન સાથે લગ્ન કરીને જાણનાં જાણનાં યાપવા તથા રોટલા દીપવામાં અને કેટલાક વખત ધણીને હાથે પોતાની રોટલી દીપાતી એવી હાંધી કાઢવા કરતાં જનનાનખાનામાં અનેક સુખ વૈભવનો ઉપયોગ કરવો વધુ પસંદ કરતી. ભલે અનેક શોકો હોય, ભલે જનનાનખાનામાં ગોંધાઈ રહેવાનું પરંતુ વસ્ત્ર તથા ભોજનાદિનું સુખ તે ખરું એવી તેમની પણ માન્યતા હતી, સીકેશીયન મુંદરીઓનાં સ્વરૂપનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. તે કુદરતે શરીરમાંજ એટલું સંપૂર્ણ અકલું છે કે, તેમાં મનુષ્યની શુદ્ધિને વૃદ્ધિ કરવાનો વિશેષ અવકાશ નથી, પાઉર અને સાથુ, ર અને પીછાં, સાડીન અને રેશમ, મખમલ અને મલમલ એ કૃત્રિમ સાધનોની જરૂર તો કુદરતે જ કમનસીબોને કદુપા ધડા હોય તેમને હોય. તે ચીજોને જાંખી પાડનારી સીકેશીયન રમણીઓને તેની શી જરૂર ? ગોવર્ધન કાંઈ તેઓની વિશેષતા નથી. તે તો મૂંઝવણ અને પશ્ચિમ એશીયામાં સર્પ સાધારણ છે. ત્યાં માછલું અને ઘોળણું પણ ચાક અને ચુનાને શરમાવે તેવી ગોરી તો હોય છેજ. આદિતિવાન મુખાવિંદ, સુંવાળી તથા, અંગઅંગનું સુખમાણું, અવધવાનીના લખતા, ચક્રચક્રિત ચાંપ, સ્વાભાવિક હાસ્ય અને ચપ્પલતા, શરીરની ઉંચાઈ અને નાડાણું ચોચ અને પ્રવર પ્રમાણુ એ સર્વે તત્વો સ્વરૂપ માટે આવશ્યક છે. તે સર્વે સીકેશીયન કન્યાઓમાં હોય છે. જોતાં વાજ સ્વરૂપની સાધન કે પ્રીત્સુરી ન ગણનાર પણ પ્રસન્ન થાય, પ્રેમી પ્રેમી ધાય; ચિત્રકારની પીછી અને શિલ્પીનું શસ્ત્ર અને કવિની કલમ ઉલોચી યનાઉલાહવાન થઈ નાચ એ તે સ્વરૂપ, દમયંતીને જોવા પછી થંડને જોનાર કવિને કદપતા થઈ કે ચંદ્રમાં જો કાળા ડાઘા છે તેનું કારણ ચંદ્રમાંથી તેટલા લાગતું રૂપ પરમામાએ દમયંતીને સ્વરૂપયતી કરવા ચડાણ કરી લીધું. તેમ સીકેશીયાની અપ્સરાઓ અને દમયંતીઓ વિષે કહી શકાય કે, જગત્ની કદુપી સ્ત્રીઓનાં રૂપનું કદરૂપું દર તેમને રૂપયતી કરવા શીડું છે. તેમના હંસ જેવા કંઠ, અને મોતી જેવા દાંત એજ કાંઈ તેમની શોભા નથી. તેમની વિશેષતા તો તેમના હાથ પગની આદૃતિ સાથી મનોહર હોવામાં છે. તે એવાં તો નાણુક અને પાંદડા જેવાં પાતળાં, સુંવાળાં અને આદૃતિયાન છે. કે ચુરોપાધનો સુખ કરતાં એ પરજ મોહી પડ્યા છે. છતાં તેમની નીતિ ખડુ લમ કરનારી સુસહમાન પ્રભા કરતાં અવશ્ય ચડીપાતી છે, ઘરણું કે તેઓએ તેમનાં સ્વરૂપની દૃશ્ય પ્રસંસા કરીને સતોષ માન્યો છે. સીકેશીયનોના કેટલાક રીતિરિવાજ પણ નાણુપા જેવા વિચિત્ર છે. પુરોષ સ્વાભાવિક લગાયક ઘંતિના છે. તેથી યુવાન પુત્રોને શિલ્પમાં ઘોડેસ્વાર ચલાવું, બંદુક તાકવાનું, ફેંટી કરવાનું અને શરીરનું ઝમ-વધ એવી કસનનીજ તાલીમ આપવામાં આવતી અને હવે ઘણાં માટે અવકાશ ન હોવા છતાં મોટે ભાગે એજ શિલ્પ આપવામાં આવે છે. તે પ્રદેશ ગમે તેવો જંગલી અને પાદાડી છે. પરંતુ ત્યાં યુરુકુરની પ્રણયી કાંઈ અંશે હસ્તી ધરાવે છે. વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાશુભી સાથે રહીનેજ ભણે છે. ઉપતાં શિલ્પ ઉપનાં તેઓને માત્ર પોતાના વિચાર મોટી, કુંકામાં, જોશથી અને મુગસર કેમ ઘોંચવા તે શીખવવામાં આવે છે. આતું કારણ એ છે કે, પ્રાચીનકાલમાં સીકેશીયનો પ્રભુસત્તાક હતા અને તેમની રાજામાં દંડને બોલવાનો તથા તનય મન આપવાનો હક હતો. તેઓ હવે ધર્મે ચુની મુસલમાન છે. પણ અગાડી તેઓ એક

પત્નીગામી હતા તેથી હજી તેવાજ રહ્યાં છે. તેઓ પોતે નીતિવાન તથા પત્નોન્નત ધારી છે. તેમનું સ્વરૂપ તેમની નહીં કિંતુ સમીપની અસ્વરૂપવાન પ્રગતી નીતિની બ્રહ્મતાનું કારણ થઈ પડ્યું છે. સ્વરૂપવાન તો આકર્ષક તત્વ છે તેથી હાનિ આકર્ષિતને વિશેષ છે. તેમને જોઈ પોતે નહીં પણ બીજા કામોષ બને છે. પોતે તો માત્ર તેમના શીકાર, સાધન અને હથિયાર થઈ પડે છે. સ્વરૂપવાન પોતે કદાપિ સ્વરૂપને લીધે કામી હોતા નથી. જે સંપત્તિ જેમને સ્વભાવથી પ્રાપ્ત હોય છે તે પર તેમને વિશેષ રુચિ કે પ્રીતિ ન હોયી એ કુદરતનો નિયમ છે કદાચને કદાપિ પોતાની મીઠાઈ જોઈને મોંમાં પાણી છુટ્યું નથી. ઘડના ઇન્જીનવાળા કુકનસર ઘણું કરીને પ્રગતમાં સાથી જોઈએ મઘપ્રિય, સાથી ટેમ્પરેટ છે ! તે જોતાં સીકિંશીયનોતી સારી રીક નીતિનું કારણ સહજ સમજી શકાય એમ છે. બધાને પોતાની આસપાસ ફેરવનાર પોતે, સુર્વ અને મુવ સમાન સ્થિત હોય છે !

સીકિંશીયનોના કેટલાક સામાજિક સદ્ગુણો આપણે સંધેલા ગણતા માટે પણ અનુકરણીય છે. વડિલ પ્રજા એ તેમનો અંક ગણ્ય છે. મોટા ભાદિને હંમેશાં લઈમથુ રામને ગણતો તેમ સીકિંશીયામાં નાનો ભાઈ ગણે છે, જીટલે સુધી કે ધરના જોડામાં નાનો ભાઈ જોડા હોય ત્યાં મોટો ભાઈ હોય તો તે સન્માનાર્થ ઉભો થશે, અને તે જોયે ત્યાં સુધી પોતે મુગો રહેશે.

તેઓમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ગુણો નિવાસ કરે છે. અતિપિસહારી એ તેમનો એક બીજો સદ્ગુણ છે. બહારથી પચોણો આવતાં સમસન કુટુંબ ઉભું થઈને તેને આદર કરે છે. ગમે તેવો દુશ્મન પણ પેર આવે તો તેનો હૃદયથીતેઓ સહાર કરે છે, અને બીજા દુશ્મનોથી તેને રક્ષિત રાખે છે. તે હોય ત્યાં સુધી તેનો વાળ વાંકો ન થાય તેનો યજમાન ઉતરઘાતા છે ! તેને જતાં તેને સહીસલામત પુગાડવા માટે પહેરેગીર વગેરે સક્રિત પ્રમાણે આપવા પણ તે અપાયો છે.

આ આતિથ્યસહાર સાથે સાથે એવો પણ રીવાજ છે કે, કુટુંબીના મારનારને કુટુંબના કોઈ એ અર્થવા મરનારના સગાએ મારવોજ જોઈએ ! જે મારનારના સંબંધીને બહાલામાં ધન આપીને રુઝામતી ખરીદે તો અત આવે છે. ફોપાપમાન સંબંધીના કીનાને શાંત કરવાની બીજી પદ્ધતિ એવી છે કે મારનારે, મરનારના કુટુંબના નવા જન્મેલા કોઈ સંતાનને લઈ જવો, તેને ફક્ત એવો ગણીને ઉછેરવો અને બાણાવવો અને મોટો થયે પાછો તેના મૂક કુટુંબને અર્પણ કરી દેવો. આથી પણ કલહની શાંતિ થાય છે !

કન્યાવિક્રય છતાં, સ્ત્રીમાન વિનાની એ વિલસણ પહોડી પ્રગત નથી. કોઈ દુરમન તમારી પાંઠ પૂંઠે તમારો સંહાર કરવા દોડતો હોય, તમારો કાંઈ ઉપાય ન ચાલતો હોય અને જો એ વામાં કોઈ આવની સ્ત્રીનો હાથ તમે પકડો, અથવા તેના ઘરમાં જાઓ તો પછી બલે પારણ ઉવાડું હોય પણ દુરમન તમારો વાળ વાંકો કરી શકશે નહીં. તમે સ્ત્રીની છાયામાં છો તેથી દુરમન તમારો સ્પર્શ પણ નહીં કરી શકે. સ્ત્રીનું એવું માન તેઓ રાખે છે !

વિરુદ્ધ ગુણોની એકવાક્યતાનો અત આટલેધીજ આવતો નથી. ચોરી વિષે પણ તેમનાં આચાર નિયમો છે. ચોરી કરવી એ પણ કાંઈ જોઈકણ બાંધવાનું કામ નથી ! તેમાં પણ દોષમન અને મદોનગી જોઈએ છે. તેથી તે કૃત્ય એવું ખાસ ખરાબ નથી. સીકિંશીયન ધોરા ચોરીનું પાપ, ને કરવામાં નહીં પરંતુ તે ચોરી પકડવામાં આવે છે ! પ્રાચીન સ્પર્ધાના મજા

આજ મત હતો. લાઘવના ધંધા કરનારા એવા સંસ્કાર સ્વાભાવિક છે. ચોરી કરનાર પકડાય તેને શિક્ષા માત્ર એટલીજ થતી કે ચોરી કરનારને સજા સમજા આપેલી મતા તેના માણીકને સ-
ખાનાં ઉપદ્રાસ વચ્ચે પાછી સ્વાધીન કરતી પડતી. અર્થેજ તે મૃદુ ભવ્યની રહેતો. હવે સી-
કેંશીયનો અનેક રીતે મુશ્કેલી ગયા છે.

સંસારનું ભાવી મહાસામાન્ય.

સંસારના કોઇપણ વખતનો અથવા કોઇપણ દેશનો ઇતિહાસ એવાથી માનુષ પડે છે કે મનુષ્ય નીતિનું ઇવન રાજનીતિથી શરૂઆતાયું છે. મનુષ્યના ઇવન સાથે રાજનીતિનો ધ્વનિક સંબંધ છે. રાજનીતિ મનુષ્યનું ઇવન પાસે કરવાવાળો એક-એકી સંજ્ઞા છે, કે જેના સિવાય મનુષ્ય છતી રાક્ષસ નથી. સંસારના દરેક દેશ અને દરેક સમયના મનુષ્ય કોઇ નહીં તો કોઇ-રીતથી રાજસાસન કરતા આવે છે. કોઇ દેશના મનુષ્ય પોતામાંથી એક બગવાળ મનુષ્યને પસંદ કરી તેના હાથમાં સાસનમત રીંછી દે છે; કોઇ દેશમાં મનુષ્ય સાસનમાર પોતાના હાથમાં લઇ રવયું દેશનું સાસન કરે છે; કોઇ દેશના મનુષ્યો મુઠેલા પ્રતિનિધિ દ્વારા સાસિત થાય છે. સારાંશ એ છે કે જેવી રીતે મનુષ્ય-ઇવનને માટે ભોગ્ય અર્થાત નીતિનું છે તેવી રીતે રાજનીતિ પણ અર્થાત નીતિની છે. મનુષ્યના આ સ્વભાવનું લક્ષ કરીને ક્રીસ્ટના એક વિખ્યાત અને રાજ નીતિજ્ઞ-મહાભાષિ બહુ સમય આગમ્ય કરેલું છે:—“man is by nature a political animal” અર્થાત “સ્વભાવથીજ મનુષ્ય એક પ્રાણી રાજનીતિજ્ઞ પ્રાણી છે.” તે કોઇ બીજા કારણથી નહીં, કિંતુ સર્વ મનુષ્યોમાં સાધારણ રીતિપર મળવાના એક સમાન-સ્વભાવનાં કારણથી મનુષ્યના રાજ, રાજનીતિ તથા રાજ પ્રવૃત્તિ સંબંધની નીતિ પડે છે. સંસારનાં બિલ્લ બિલ્લ રહેા એવાથી માનુષ પડે છે, કે કેટલીક વાતો એવી છે કે જે દરેક રાજ્યમાં સમાન રીતિ પર રેખાય છે. હાલના તરીકે અભ-રાજાને લીધે સેનાની યોજના અપસર્થિ દાખી દેવા માટે હંડ વિધાન; રાજ્યના કાર્યમાર ચલાવવા માટે કર નાંખવા વગેરે, વગેરે. આવી રીતે દરેક નીતિના મનુષ્યમાં ફરકા એવા રહ્યું માનુષ પડે છે કે જે સાધારણ સર્વ મનુષ્યોમાં વિદ્યમાન છે. મનુષ્ય માધ્યમ મળતા તે કુળો વાંચુ થા એવા પ્રમથનમાં દરેક નીતિના ભરીય કુળો પણ ભય છે. આ સમાનતાનું હોવાપણું એ વાતની સાબિતિ થયે છે કે મનુષ્યના હોરા નાના મોટા રાજ્ય બનાવવાના નથી પણ એક એવું રાજ્ય બનાવવાના છે કે જેની અંદર સંસારનાં સમસ્ત રાજ્ય આવી ભય અને ભેદાં સંસારના સર્વ મનુષ્યોના સમાન અધિકાર રહે.

મનુષ્ય પોતાની પ્રાથમિક દસામાં, (જેને અંગ્રેજીમાં “Stone age” અર્થાત પ્રતેર યુગ કહે છે,) નંગરોમાં બંધા કરતા હતા. આધુનિક સમયના કેતી, લોચ તથા અફ્રિકા અને એસ્ટ્રેલિયાની નંગરો નીતિનો આ અવસ્થાની રૂપા છે. પ્રીમે પ્રીમે સમયના આગળથી કંઈક અંતરે પરિવર્ત અવગ કહેવા લાગ્યા. આ પરિવર્ત વધતા વધતા. નાની, નાની. નીતિઓ, બની મઠ. નીતિથી વધતા વધતા આગળવા મોટા મોટા રાજ્ય બનાવવાની બહુ બહુ. મનુષ્ય નીતિની કન્વર્સિઓ અંત નથી. આગળથી આગળ પણ કન્વર્સિઓ એક દરવાજો છે. તે દરવાજો “Universal Empire” અર્થાત સંસારનું સામાન્ય છે. મનુષ્ય સમાન અર્થાતિ પર્વત આવી ભગતુ સામાન્ય સ્વરૂપિત કરતા રાજ્ય થઈ નથી. કોણ બહે કેટલી રાજાનિધિના મુલતરી ત્યારે આ સામાન્ય સ્વરૂપિત થયે. જનુ સંસારમાં આવી ભગતુ સામાન્ય સ્વરૂપિત કરવાના પ્રયત્ન સંસારની ઇતિહાસમાં કેટલીક વખત થયા છે, જેથી માનુષ પડે છે કે આવી નીતિ સામાન્ય સ્થાપિત કરવાના વિચાર, જેથી સર્વ દેશના મનુષ્ય એકીકરના ભાગ સમાન્ય અને ભેદાં સર્વના

સમગ્ર અધિકાર રહે, તે મનુષ્યના હૃદયમાં બહુ દિનથી બંધાયેલું છે. આ પ્રયત્ન બિન્ન બિન્ન દેશોમાં બિન્ન બિન્ન સમયે થયા છે. પ્રથમ અને આપણા દેશના ઇતિહાસથી તેના પ્રારંભ કરીએ છીએ.

મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્રની વાતોથી સમગ્ર માનુષ્ય પડે છે કે તેની એ એક બહુ મોટી ઇચ્છા હતી કે અંગ, બંગ, કલિંગ, મગધ, અયોધ્યા, મિથિલા આદિ નાનાં નાનાં રાજ્યો તેણી તથા રાજ્યોના અગ્રિમાનને મોટી એક વિરાટ સામ્રાજ્ય કરવું. મહાભારત યુદ્ધમાં બિન્ન બિન્ન દેશોથી જે યોદ્ધાઓ રાજ્યભિમાં લડવાને માટે આવ્યા હતા તેથી પણ એવું માન્ય પડે છે કે ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રને ઉદ્દેશ માત્ર ભરતનું સામ્રાજ્ય બનાવવાનો નહોતો પણ એક એવું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો હતો કે જેમાં પ્રાયઃ એશિયા મહા ભૂ-રાજની સર્વ ભૂતિઓ એકત્ર થઈ જાય. એક મહાભારત યુદ્ધ સિવાય સર્વનો ગર્વ ખર્ચ કરવો અને સર્વને એક કરવા અસંભવ બહુ મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્ર મહાભારત-યુદ્ધને સામ્રાજ્ય નિર્માણનો એક જ ઉપાય સમજ્યા હતા. મોટા મોટા વીર યોદ્ધા યુદ્ધમાં જોડાયા. સર્વના ગર્વ ભંગી ગયા. સર્વની શક્તિઓ, શીલ યદ્યદ્ધ: સમય આવી ગયા; હતા કે આ મહાસામ્રાજ્યનો કોઈ મહાત્મા નિયુક્ત થાત. પરંતુ "Man proposes, God disposes;" અર્થાત્ "આદર્શો બહુ રહે, હર કરે શો હોય." એ શીલુસાર ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રનો અધ્યાત્મિક હેતુતંત્ર યદ્યદ્ધ: ગયો અને તેને ઉદ્દેશ "મહાભારત"ની સામ્રાજ્ય પૃથ્વીમાં રેખા રહ્યો.

બીજે પ્રયત્ન સિકંદરને હતો. એ એશિયા માધ્યમ, ફિનીશિયા, ત્રિસર આદિ દેશોમાં વિજય કરતો કરતો ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં પહેલા પંજાબ સુધી આવ્યો હતો. તેનો ઉદ્દેશ એક એવું વિશાળ સામ્રાજ્ય બનાવવાનો હતો કે જેમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ-એશિયા અને યૂરપના દેશોની ભૂતિઓ સમાવ હોય એક જ યુદ્ધ નીચે આવી એકમેકની સાથે બાનુભાવથી વર્તે. આવા ઉદ્દેશથી તે પશ્ચિમી મનુષ્યોની પોતાની ફેલાઈમાં ભરતો કરતો હતો અને પોતાના ઓક શીપાઓને એશિયાની ભૂમિ સાથે લગ્ન ગાંધી ભેદવા ઉદ્દેશિત કરતો હતો. આવી રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમને મેળવી દઈ તેનો ઉદ્દેશ એક એવી ભૂતિ મનુષ્ય-સમાજ ઉત્પન્ન કરવાનો હતો કે જે તેના ઉદ્દેશાનુસાર "સંસારના સામ્રાજ્ય" ને અટકાવ કરવા યોગ્ય થાય. આ બીજે પ્રયત્ન પણ સિકંદરની આકસ્મિક મૃત્યુથી નિષ્ફળ થઈ ગયો. આ પ્રયત્ન નિષ્ફળ થવાનું કારણ માત્ર સિકંદરનું આકસ્મિક મૃત્યુ નહોતું પણ એક મોટું કારણ એ પણ હતું કે તે એક બીજાથી અત્યંત બિન્ન ભૂતિઓને એકમાં મેળવવા આહતો હતો.

માગીન સમયમાં એક બીજો બહુ મોટો પ્રયત્ન રોમન લોકોએ આ રીતે સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવા કર્યો હતો. રોમન લોકોને આ યત્ન સિકંદરથી અધિક સફળ થયો તથા અધિક સમય સુધી કાયમ રહ્યો. રોમન-સામ્રાજ્ય સિકંદરના સામ્રાજ્યથી કેંઈક અધિક વિસ્તૃત હતું. પ્રથમ સમસ્ત યૂરપ તથા આફ્રિકા અને એશિયાનો મોટો ભાગ રોમન સામ્રાજ્યના યુદ્ધ નીચે હતો. તે સમયે રોમનો એમ સમજવા લાગ્યા કે તેઓ સમસ્ત પૃથ્વીપર-રાજ્ય કરવાને ઉત્પન્ન થયા છે. રોમન લોકોની શક્તિને જે દેશો સુકાબલો કર્યો તેમને રોમન સામ્રાજ્યમાં જોડી દેવામાં આવ્યા. સિકંદરની વરાળર રોમન લોકોમાં સીઝર નામક બાદશાહ આ રોમન-સામ્રાજ્યને સુખ્ય નજારા હતા. પરંતુ અંતમાં રોમન લોકોને પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ થયો. સિકંદરના સામ્રાજ્યનો અંત એવી આવ્યો કે એ એક બીજાથી અત્યંત બિન્ન ભૂતિઓની ખોચડી કરવા માંગતો હતો. પરંતુ રોમન-સામ્રાજ્યના પતનનું કારણ એ હતું કે રોમન લોક સમસ્ત વિજિત ભૂતિઓની સંસ્કૃતિને નાશ કરી પોતાની સંસ્કૃતિ (સીવિલાઇઝેશન) ફેલાવવા ઇચ્છતા હતા. અથવા એમ કહીએ તો આસે કે તેઓ સર્વને રોમન બનાવવા માંગતા હતા. આ યત્ન એવોજ નહોતો કે અંગેજી ધારે કે તે આર્યોની સંસ્કૃતિને નષ્ટ કરી અંગેજી સંસ્કૃતિ આપા હોઈમાં ફેલાવી દેશે. રોમન લોકોના પ્રયત્નમાં આજ એક મોટો દોષ હતો. સંસારમાં કોઈ પણ ભૂતિને અધિકાર નથી કે તે બીજા ભૂતિની સંસ્કૃતિને નાશ કરી દે. અંતમાં રોમન-સામ્રાજ્ય નર્મન લોકોના સમત વિદાયથી નાશને પ્રાપ્ત થયું.

પોતાને સમયપર સંસારના એક મહાન પુરુષ-જે પોતાના જન્મલાભાં સંસારને કંપાવવા વળે- ('Thunderer of the world') કહેવાતો હતો-એક વિશાળ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે મહાપુરુષ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ દતો. તે યુરોપમાં એક એવું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવા ચાહતો હતો કે જેમાં યુરોપના સર્વ દેશ એટલે તે સામ્રાજ્યમાં અને સમગ્ર જ્ઞાન એ સામ્રાજ્યનું પ્રધાન અંગ હતું. નેપોલિયન પોતાના સમયમાં આવું સામ્રાજ્ય વિભાજન કરવા ઇચ્છતો હતો. તેણે સ્થાપન કરવામાં રોમન લોકોને સૌકસ વર્ષો લાગ્યાં હતાં. નેપોલિયનનો પ્રયત્ન પણ બીજાનો માફ નિષ્ફળ ગયો. જર્મન લોકોએ તો વિચાર થયું, એટલુંક, પોતાને નેપોલિયનને આધિન કરી રીતે પણ જર્મનીની જે મોટી રીવાજ-પ્રસિદ્ધિ અને ઔદ્યોગ-બદ્ધ દિવસોપર્યંત નેપોલિયન સાથે યુદ્ધ કરતી હતી. અંતમાં તે પણ કંસિના કુંડા નીચે આવી ગઈ. યુરોપની સર્વ જાતિઓને નેપોલિયન પોતાના સામ્રાજ્યની અંદર લાવવા સમર્થ થયેલું પણ રવજત્રતા દેવીના સાથે હાસિક એકલા અંગેજ એવા હતા કે જેઓ નેપોલિયનનો હમિયો મુકાબલો કરતા તથા અને અંતમાં નેપોલિયનના અધઃપતનના કારણ થયા. જ્યારે યુરોપની સમગ્ર જાતિઓએ એક જ યજ્ઞને નેપોલિયનનો વિરોધ કર્યો ત્યારે જ્ઞાન તે વિરોધ સહી શક્યું નહીં. અને નેપોલિયનનો રાજમુકદ, જેને કાણ જાણે કેટલું ખૂન (blood) વહેવાની પાણી હતું, તે માટીમાં ખણી ગયો. આવી રીતે નેપોલિયનનો એક જુદા સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન રોમન સામ્રાજ્યની માફ નિષ્ફળ ગયો. રોમન સામ્રાજ્યના અધઃપતનને જે જે કારણો હતાં તેજ કારણો નેપોલિયનના સામ્રાજ્યના અધઃપતનનાં પણ થયાં-અર્થાત્ રોમન લોકોની માફ નેપોલિયન પણ સંસારની જાતિઓને સંતોષવાની શ્રેણીમાં સમાવેતો હતો અને સામ્રાજ્યને પોતાના અંતર્ગત અને રોમન વધારવાના દરેક સમજતો હતો.

જે કે અન્યાર મુખી સંસારનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવા ઇચ્છા પ્રકરેલો થયા છે તે સજ્જા નિષ્ફળ ગયા છે તોપણ સંસારમાં ખિલ જિલ સમયમાં આવી રીતના પ્રયત્નો થયા છે. જે વાતથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે આવી રીતનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવાની ઇચ્છા મનુષ્યના હૃદયમાં વિશ્વમાન છે, જે સમય પસંદે અવશ્ય હજારો. સમય કે જે અટકેલો કંઈ હવામાં કાઢેલો થયેલી જાતિ પાંખાઓમાં વસંતના પ્રાદરમરણથી નવ હવન સંચાર કરે છે, જે યુરપની જમણી જાતિઓને સમયવાળા જન્ય શિખર પર લાવે છે, જે રોમના નાના રાજ્યને સંસારનું સામ્રાજ્ય બનાવે છે-તેજ સમય-એક દિન અવશ્ય આ સંસારમાં એક એવું મહા સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરશે કે જેમાં સંસારના દરેક દેશના પ્રતિનિધિ-કાળા અને ગેરા-એક સાથે એકી સંસારના સુખ અને સમૃદ્ધિ માટે હાથ ધરશે. આ બાબી મહા સામ્રાજ્યનું વિજ અચેહના મહાકવિ રેનિયને હનમ રાજોમાં બિચ્યું છે.

પરીખ.

પરીખ-પરીખનું સર્વેથી મુંઝવે મનોહર મહા નગર છે. જ્ઞાન દેશમાં મહાપુરુષો બહુ મોટી સંખ્યામાં થયા છે, અને કેવળ લોકો પોતાના અગ્ર પુરુષોને મહાપુરુષ બનાવવામાં સૌથી ઉત્સુક પડ્યું છે. પરીખમાં પોતાના મહાપુરુષોની કીર્તિનું સ્મરણ રાખવા, જાહેર રજાઓ, બાગો, ચક્રાઓ તથા ચોપાડીઓ ઉપર તેઓએ તેમનાં પદ્મ, તથા પાનનાં જે પુતળાં ઉભાં કર્યાં છે તેની સંખ્યા ૫-૨૫ નહીં પણ ચોળામાં આવી એક હજારની છે. ચોટિર વગેરે મહા લેખોનાં તો ૫-૧૦ પુતળાંઓ છે. મુખાકમાં ૨૫ પણ નહીં હોય, પણ તે પ્રમાણમાં અર્વાચીન છે. મહાપુરુષની હર તે એવું નામ, જે હજારમાં સ્વર્ગત્રા અર્ધિ આર્ષકારિક, દંતકથામય પુતળાં જે માનુષ્ય-કૃતિનાં ઉભાં કીધાં છે તેનો સમાવેશ થાય છે.

ભગવાન સાધ્યકાર શંકરાચાર્યનું જીવન ચરિત્ર.

(૪)

રાજ્ય અમરૂની રાણીઓ સાથે લીલા કરીને અમરૂના શરીરમાંથી શંકરના આત્માએ કામશાસ્ત્રનું મેળવેલું જ્ઞાન.

શંકર હવે કામશાસ્ત્ર શીખવા નર્મદાને કાનારે ગયો છે. તેણે પોતાનું શરીર મૌનિક શક્તિથી જીવંતી બુદ્ધ પાડી તેને કાઢીને એક જગ્યામાં સંતાડ્યું. શિષ્યોને તે શરીરનું રક્ષણ કરવા આજ્ઞા કરી અને પોતે જીવાત્મા રૂપે કોઈ યોગ્ય સ્થાનમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જવાની શોધમાં વિચરવા લાગ્યો. સદ્માએ તેને તરતજ મરણ પામેલા રાજ્ય અમરૂનું કામ હાથ લાગ્યું. તેમાં પોતાના પ્રાણ પ્રવિષ્ટ કરતાં અમરૂક દટાર થયો અને શંકરાચાર્ય અમરૂક નગરમાં પ્રવિષ્ટ થતાં, નગરવાસીઓ સાનંદાચ્છવ્યથી મુગ્ધ થઈ ગયા. પરંતુ રાણીઓને તથા પ્રધાનોને તેની વિચિત્ર વર્તણૂકથી થોડીજ વખતમાં એમ શક આણવાને કારણે મજબૂત કે, કોઈ મહાત્માને જીવ અમરૂના શયમાં પ્રવિષ્ટ થયો છે. અને તે જીવ પાછો મૂક શરીરમાં આપ્યો ન જાય તે સાર રાણીઓ અને પ્રધાનોએ એ મહાત્માનાં મૂક શરીરને શોધીને તેને ભસ્મ કરી નાંખવા જંગલમાં દુતો મોકલાવ્યા. દરમિયાન શંકર નકામો નહોતો બેઠો. રાણીઓ સાથે અન્ય શરીરે શંકર કામશાસ્ત્રનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો હતો અને તે જ્ઞાન તેણે પુસ્તક રૂપે પ્રકટ પાછું કીધું કહેવાય છે. તે પુસ્તક અમરૂકશતક નામે પ્રસિદ્ધ છે. સ્વરૂપવતી સુંદરીઓ અને મનમાનતા ભોગવિલાસનાં આનંદકેશિકામાં શંકરે પછી શિષ્યોને એવું જ વચન આપ્યું હતું કે હું એક માસમાં પાછો વળીશ તે ભૂલી ગયો. આથી શિષ્યો સામી તેની શોધ કરવા નીકળ્યા. અમરૂકનું અસ્તુતપાપુલું પુનર્જીવનનું જ્ઞાન સાંભળી એ શંકરનું જ પરક્રમ એમ તેમની ખાતરી થઈ. તેઓ તેમને મળ્યા અને ગામન રૂપે એવાં દાર્શનિક તત્ત્વોનું સ્મરણ થાય એમ કહ્યું કે શંકરને પોતાની જાતનાં સ્મરણનું સ્પુરણ થઈ આવ્યું. તરતજ શંકરના પ્રાણુઆત્મે અમરૂકના શરીરને ત્યાં કીધો અને પોતાનું શરીર પહેરવા તે જ્યાં સંતાડ્યું હતું ત્યાં ગયો. હવે અહીં શું અને છે? રાણીઓ અને પ્રધાનોએ તેનાં શરીરને ખાળી મેળવા મોકલેલા દુતો તેને આજ લગાડી ચુક્યા હતા. પરંતુ શંકર તો એ ભયજીન હાલતમાં પછી દાખર થઈ ગયો અને તેણે વિશ્વને નૃસિંહ સ્વરૂપે કાંપીને સદ્વાચાર્ય પ્રાર્થના કરી. નૃસિંહે તે સાંભળીને તરતજ વર્ષા કીધી જેથી ભંડકા વખતસર હોતવાઈ ગયા અને શંકર પાછો શરીર સંયુક્ત થયો! આ વાર્તા અસાધારણ રસયક છે. પરંતુ તેમાં અસંભવનીયતાનું પ્રમાણ એટલું મોટું છે કે, હવે મૂક વાંચોનેજ પોતાની સ્વશુદ્ધિથી સત્યો સત્યનો વિવેક કરવાનું જોખમી છે.

એક દિવિવજ્યમાં શંકરે કામશાસ્ત્રના અંગ્રાસે માટે ૧૨ દહાડાં વધુ સુતંત આંગવાનું અને ભારતીએ તે આપવાનું લખ્યું છે. શંકરે પાછો ફરીને, રાજ્ય અમરૂકની વિધવાઓનાં ચારિત્ર્યને ભોગે મેળવેલાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો ભારતીનાં પ્રસ્નોના ઉત્તર આપવામાં ઉપયોગ કરીને ભારતીએ સ્વીકાર્યું કે શંકર સર્વત્ર છે! માંધવ કહે છે કે, બાદ તે પોતાને પૂર્વ ધામ સ્વર્ગે આવી ગઈ. પરંતુ ચિદ્રિહાસદેવના કથનાનુસાર તે હજામાં હજી અધરે રહી અને તે શંકર

સાથે શ્રંગેરી ગઈ, ત્યાં શંકરે એક દેવાસથ બાંધ્યું અને તે તેને અર્પણ કર્યું. દલામાં અધર રહેવા વગર પણ શ્રંગેરી જઈ શકાય છે, તેથી અધર રહેવાની વાત ન માનતાં ચિદ્વિલાસુનીજ પાછલી વાત વધારે સંભવનીય છે. ત્યાંજ તેમની હતી. અને હજી પણ શ્રંગેરીના મંદિરમાં અનેક ભક્તો ભારતીની પૂજા કરે છે.

મંડન સ્વામી મુરેશ્વરાચાર્ય તરીકે

મંડને પોતાની મીઠકતનું દાન શંકરને કરવા આપ્યું, પણ સત્ સન્નાયી શંકરે તે ન સ્વીકારતાં દીનોમાં-તે વહેંચવા કહ્યું, જેમ યશું. પછી તે શંકરનો શિષ્ય થયો, અને નવા મતને મેળવ થતાં તેને શંકરે સન્નાયીની દીક્ષા આપી. તે હવે સ્વામી મુરેશ્વર આચાર્ય થયો. મંડન મિત્રની વાતોં આર્યોની પ્રતિષ્ઠાપાત્રતાની અવધિ જતાયે છે. આવીજ એક વચનીયતાથી આર્યોની કીર્તિ ઊજ્જવલ છે !

કુતરા દેવની દક્ષિણાયોની પૂજનો શંકરે કરેલો નાશ.

શંકરે હવે મહારાષ્ટ્ર પ્રદેશ ભણી વેદાંત મતે સ્થાપના નજર દોડાવે છે. દક્ષિમાં મહાદેવનું વાહન નંદી કહ્યું છે. પરંતુ દક્ષિણ દેશમાં તેનું વાહન શંકર કામમાં આત હવું ! મેહદેવને તેઓ “ મહાદેવ ” નામે પૂજતા. હજી પણ દક્ષિણમાં અનેક મરાઠા કુટુંબોના ઇષ્ટ દેવતા મહાદેવ છે. તે પરથી મહાદેવના આદિ નામો દક્ષિણમાં હજી સાધારણ છે. કુતરાને મહાદેવનાં વાહન અર્થે પ્રતિનિધિ તરીકે પૂજ્ય ગણીને પૂજવાનાં પ્રમાણમાં દક્ષિણાત્ મહાદેવપૂજકો, અગ્નિઃ ઋષિઃ સ્વપતિઃ સ્વયં લો નમો નમઃ એવા વેદમંત્રો જાવાવતા ! પરંતુ એ મંત્રોનો તેવો અર્થ નથી થતો અને કુતરા એક અપવિત્ર પ્રાણી હોવાથી તે અપૂજ્ય છે એમ શંકરે સિદ્ધ કર્યું. શંકર પોતાના કોશમાં એક મહાન સુધારક હતા. વેદવિરુદ્ધ વર્તનને તથા વહેમી, બ્રાહ્મ અને દુષ્ટ દ્વિષાઓના તે કટર અને ઉપાડા શત્રુ હતા. પોતાના કામનો, શંકરાચાર્ય માર્ગને વ્યુત્પન્ન અર્થવા દવાનંદ હતો. રક્ષક જીવિના જૂના વિચારના મનુષ્યો તેને એવાં કે એઓથી પાંજુ વધારે તીવ્રકરણીય સમજતા.

કાપાલિકો અને ભૈરવોની તેમજ કીધેલી ખંખર.

શંકરના સમયમાં ધર્મને નામે થતી દ્વિષાઓ ભયંકર હતી. દાલનો સમય તો શંકરભાઈ આચાર્યોની પરંપરાના પુરુષાર્થને પ્રતાપે પ્રમાણમાં ઘણી સરસ છે. પરંતુ એમના કાલમાં તો આચાર્યોના અંદરમાં ધર્મપ્રકરણમાં સામ્રાજ્ય હતું. ભયંકર દ્વિષાઓથીજ સુક્તિ મળવાની માન્યતા સર્વત્ર પ્રસરી ગઈ હતી. અનેક પથો પોતાની દ્વિષા વધારે ભયંકર કરીને વધુ આકર્ષક બનાવવાની સ્પર્ધા કરતા. એ પથોમાં એક કાપાલિક પંથ હતો. તેમનો ઇષ્ટ દેવતા ભૈરવ હતો. એને અગ્નિ શીખ દત્તો વિદ્યાન આશ્રણની જોપરીઓના સંગ્રહનો એને ખાસ પ્રેમ હતો; જેમ વિદ્યાન વિશેષ તેમ તેની જોપરીની કીર્તિ વધુ ! તેથી કાપાલિકો પોતાના એ દુષ્ટ મનોકામિત દેવને પ્રજ્વલતા કરીને તેનું માથું ધરાવતા ! કરાડી નામના મરાઠા બ્રાહ્મણો વિષે દક્ષિણમાં કહેવાયું કે તેઓ એકવ્રત દોઢા વરેમાથું ધારાળુંઓને જાતામંજા પકડીને પછીંથી પાછને આપ્યું વરસ જાડા કરેતા (હાથમાં જતના જામરને તથા પ્રદર્શનમાં છતામ માટે ન ચલાવ ત્યાં સુધી કુકરને વિલાપવતમાં જાડા કરવામાં આવે છે તેમ) અને દ્વેશને દિને દુર્ગા દેવીને તેનો બોળ આપતા, કાલીને બોળ આપવા માટે એક કરાડી શંકર. એક સર્વોત્તમ

પાત્ર કામ્યું ! સંકરના હૃદયમાં આપણો ભોળાશો મધ્યમ કહે છે કે, કરાડીએ તેને કહ્યું કે તેના વેદાંત સિદ્ધાંત અનુસાર યજ્ઞજ મથા છે તેથી તે પોતાનાં મરતકનું દાન આપશે તો કાંઈ જોવાશે નહીં ! સંકરે કહ્યું, હાને, જ્યારે હું સમાધિપથ દોઢે ત્યારે તે કંઈ જણ્યું. એવી અવસ્થામાં એકદા સંકરે હતા તેવામાં તે કાપાલિકે આવીને તેના શિરોસ્પર્શ કરવાની તૈયારી કરી. એટલામાં ભોળાજીએ પદપાદ આવી લાગ્યા અને તેણે કાપાલિકને બેઠાં કરતાં વિરોધ લગાડ્યો નહીં. માધવ કહે છે કે, આ પ્રસંગે પદપાદના શરીરમાં ટસિંહ લગવાનું પદ્ધતિ હતો. અવતારવાદ તે સમયના વિકસરોને એટલો તો પસંદ પડી ગયો હતો કે બીજા જરૂરી રીતે પણ ઇશ્વરનો તેઓ હરેક બાબતમાં અવતાર ધારણ કરાવતા ત્યારેજ તેમને એક પાત્રું.

શ્રૃંગેરી મંદીરી સ્થાપના.

સંકરે દક્ષિણમાં જામણ અને પ્રવાર કરતો કરતો તુંજમદા નદીને મૂળ સુધી પહોંચી ગયો. ત્યાં તેણે પોતાના આગમનના સ્મરણમાં એક દેવાલય બંધાવ્યું અને તેમાં ચારદા દેવીની સ્થાપના કરી. હજી તે દેવીની ત્યાં પૂજા થાય છે. ચિદ્વિલાસ કહે છે કે, એ કામમાં તોના ત્યાગિક રાજા વીરસેનની સહાયતા હતી. મદિરે સાથે તેણે એક મંદીરી પણ સ્થાપના કરી અને તેના આ આર્ચ તરિક, પૂર્વાશ્રમનાં મંડન મિત્ર (મુરેશ્વરનાથ) ને નિયુક્ત કર્યા. આ મંદીરી તે મંદીરનું પ્રખ્યાત શ્રૃંગેરી મંદ છે. માધવ અહીં સંકરનાર્ચની દીનચર્યાનું વર્ણન આપે છે, અને તે દાસ મંદમાં સન્યાસીઓ જે દીનચર્યા પાળે છે તેને મળતું જ છે. સંકરના શિષ્યો વેદાંતીઓ હતા અને અહંવાદ નો ભેદભાવ ભૂલી જતા એજ વેદાંતનો સાર છે. પરંતુ એ મંદના મૂલ સ્થાપકના મૂલ શિષ્યો પણ તે બીજાકુલ ભૂલી જઈ ચક્રા નહીં. એ વેદાંત ઉપર જેવી તેવી ટિંકા નથી. શિષ્યો પંચમર મહાદેવ કરતા. સંકરે વેદાંત બાળ્ય કાશીમાં લખ્યું હતું તે આપણે અંગ્રેજી ભાષામાં જોઈએ તે બાબતના અર્થના સંબંધમાં અવગણના ન રહે તે સાર તે પર કારિકા-ટિપ્પણ લખાય એવી સંકરની દૃષ્ટિ હતી. તેના મત પ્રમાણે એ કામ સાર કાર્મિક તેમજ વેદાંત દર્શનનાં પોતાનાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે મુરેશ્વરનાથ સાથી ચોખ્ખા હતા, અને તેણે તેને તે કામ ઉપાડી લેવા વિનંતિ કરી. પરંતુ આ માન તેના બીજા શિષ્યો સદન કરી ચક્રા નહીં. તેઓએ તે માટે પદપાદ ચોખ્ખાતર છે એમ કહ્યું. તેઓએ સંકરને સ્મરણ કરાવ્યું કે મંદના કાંઈ હૃદયથી વેદાંતી નથી. પરંતુ પદપાદીજ તેણે દંડવત્ કર્યા છે, અને તેના આંતર સિદ્ધાંતો તો હતા તેના. તેજ છે. બાળ્ય ઉપર અનુભાવ્ય કરતાં તે, જાણી શુદ્ધને અથવા અનુભવપૂર્ણ, પૂર્વનાં સંકેતોને વશ વર્તીને, પોતાના પદ્ધતિ સમર્થન કરીને, સંકરનો સકલ પુરુષાર્થ નિષ્ક્રમ કરી નાંખવાનો ભય છે. પરંતુ પદપાદની શુદ્ધ પ્રત્યેની પદ્ધતિ નિરશંક છે. તમે તેને શ્રી મુખ્યત્વે ત્રણ ત્રણ વાર સિદ્ધાંતને અગ્રણ્ય કરાવો છે. જો કે તે જન્મથી તો પ્રસાકર (મી. માંદેસરીની એક શાખાના સ્થાપક) બનીતો હતો, પરંતુ સુવાચસ્વાથી તેણે તે મતનો ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ પદપાદે ધોને એવી ચૂસના કરી કે એ કામ, મહારાષ્ટ્રમાં સંકરના શિષ્ય કાયદા આ નંદિગિરિ ઉર્ધ્વ દસ્તામકને સોંપવું. પરંતુ આ ચૂસના કરવાનો હેતુ માત્ર પોતે શુદ્ધતા પ્રદિએ સ્વાર્થ અને દેશી ન દેખાય એ હતો. સંકરની દૃષ્ટિ તે કામ મંડનમિત્રનેજ સોંપવાની હતી. પરંતુ શિષ્યોનો વધુ મોટો ભાગ પદપાદના પદ્ધતિ હતા તેથી લાચારીએ સંકરને તે કામ તેને સોંપવું પડ્યું. મંડનમિત્રના મતજાને સાંત કરવા ઉપનિષદોનું બાળ્ય કરવાનું કામ તથા

એક બે નરીન પુરનોડા લખવાનું કામ તેણે-મંડળને સોંપ્યું. પદ્યપાદે દિકા લખી તેમાં તેણે પ્રભાકર મતનું અત્યંત ઉપકારણ અનેકવાર વિશ્લેષણ કરીને કીધું હતું. ધણું કરીને પદ્યપાદે જાણે અને અર્થિષ્ટ હતો. તે કામ સમાપ્ત કરીને, તે પોતાનાં પદ્યપદ્યનું પ્રસંગ કરવા સમેશ્વર કે જે પ્રભાકર મતનો તે સમયે ગદ્ય હતો અને જે તેનું મૂલ્ય વધન હતું ત્યાં ગયો. માર્ગે ચિદંબરમ્માં પોતાના કાકાને ઘેર પોતે ઉતર્યા. કાકા પ્રભાકર મતનો હતો. પોતાની ચતુરાઈ બતાવવા ભગીરથને સંકરના લાલચપરની પાતાની દિકલા કેટલાક લાગે કાકાને જતાવ્યા. ભગીરથએ કહ્યું કે સમેશ્વરથી પાછા ફરતાં મુંઝી તમે તે દસ્તાવિજન ગ્રંથ રહેલા છે. કાકાને તેજ જોઈતું હતું. અને બ્રાહ્મણની પીઠ ગ્રંથ તરફ યતન કામએ પદ્યપદ્યની દિકાનો ગ્રંથ અર્જન દેવને આનંદથી સ્વાધીન કીધાં અને તે પ્રાણે ફરતાં આ “અકરમાત્” માટે પોતાનો હાર્દિક પ્રગટ કીધો ! કાકાએ ભગીરથની બડાસ અને શીશીવારી તેમજ સ્વમન્યવાળો પુરો કીધો પણ લીધા. પારકાનો દ્રેપ પ્રગટાવવાને ધના માયુએ કદાપિ કારણ ન આપ્યું એ બાધ આ પદ્યથી મદલુ કરવાનો છે.

પદ્યપાદ સમેશ્વર જ્યાં પડી શંકરાચાર્યને સમાચાર મળ્યા કે તેની માતાની તબીબત બરોબર રહેતી નથી. અને તે સંખ્યાવશ છે. તેને મળવા તે એકસો માતાને ગામ કસાડી ગયો. માતા પુત્ર સુખતા દર્શનથી અતિ પ્રસન્ન થઈ, અને માતાવત્સલ્ય પુરે દેવી માતાનાં પગને સ્પર્શ કરીને પ્રણામ કીધા. એમ કરતું સન્ધ્યાસ ધર્મથી તે વિરુદ્ધ છે, પરંતુ શંકરાચાર્ય માતા પ્રતિના ધર્મને સન્ધ્યાસ ધર્મ કરતાં પણ વિશેષ માન્યો. આ દેખીતો નિર્જીવ બતાવ, શંકરાચાર્ય કેવી સુધારક હતિવાળો મહાપુરુષ હતો તે આપો આપ પ્રકાશિત કરે છે. તે સ્નાતના ધર્મના શાસ્ત્રાક્ત બધેને અને નિયમેને માન આપેના, પરંતુ વેદ તથા શુદ્ધિની વિરુદ્ધ હોનાં તે સ્વીકારતા નહીં. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં પ્રસંગ તથા આવશ્યકતા પ્રમાણે શિષ્યતા પણ કરતો, અધ્યક્ષદંથી શાસ્ત્ર વચનના અદ્યક્ષને વળગી ન રહેનાં તેનો ઉદાર તથા શુદ્ધિપૂર્વક અર્થ કરવાની તેની પદ્ધતિજ આપણું તેને માટે અસાધારણ માન ઉત્પન્ન કરાવે છે. શુરુ દવાનાં ખાંપનો શાસ્ત્રનો અદ્યક્ષઃ અર્થ કરીને કુમારિશ્વ આશ્રમકલન કરવા તત્પર થયો તે અદ્યક્ષે સંકરને હજી નહોતો અને શાસ્ત્રાર્થ કરવા માંગણી કરી હતી તે આપણે આગળ જોયું છે જે કુમારિશ્વ ચિનામાં બળવો રાજ ન થયો હતો તો શાસ્ત્રાર્થ કરીને વિગત્ય બેળવને એ પણ નિસ્કંદ છે. કુમારિશ્વે આશ્રમબેળવથી દાખલો બસાડ્યો છે એ જગનને મદાન લાભ છે, પરંતુ કુમારિશ્વના નારાયણ જગતને જે હાનિ થઈ તે શાભ કરતાં વધારે ન હોવા વિશે કાંઈ શક છે.

માતાના આમાને યમરાજના હુતો લઈ જવા સજ્જ થયા હતા એની તેની અલ્પિમ સ્થિતિ પોતાને યાત્રી. પુત્રની ધર્મચાર્ય તરફની પ્રસિધ્ધિ તેને કાને પણ આપી હતી તેથી તેણે પુત્રને વિશ્વાપ્ત કરી કે મારા આમાને મુક્તિ મળે એનો ઉપદેશ મને આપ ! દિવિ-જ્યકાર કહે છે કે, શંકરે તો પોતાની પેદાશની ઉચ્ચ શીઃસુરીજ જાંઘવા માંડી અને જીવનની એકતા સિદ્ધ કરવા ઘટકાણ, મહાકાણ અને પટકાણનાં ઉદ્ધારણથી માતાને ગળશતી દીધી ! માતાએ કહ્યું કે એવી બહી બહી વાત મને સમજ પડતી નથી, માટે કાંઈ સુગમ્ય સીધું સાદું કહે તોં હીક. શંકરે તેથી શિવની સ્વકૃત સ્તોત્ર વડે સ્તુતિ કરી. તરજ્જ શંકરના મંત્રો પ્રત્યક્ષ થયા ! પરંતુ તેમના કામરચિત્રા ભવેદપદક દેખાવથી ડોરણી કરી ગઈ અને તેની સાથે દૈશલ જન્મ ના પાડી ! ! ત્યારે શંકરે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી એકસો વિષ્ણુના હુતો પ્રત્યક્ષ થયા. તેઓ તો સિદ્ધામણ સુંદર હતા. તેથી શંકરાચાર્ય નેમને બાજવના માટે પુત્રને અર્પણદેવો પ્રસાદ મા-

થો અને આ શરીરનો ત્યાગ કરીને દુતોની સંગીતે વૈકુંઠ ગયો. આનાં સત્ય માટે હમે ઉત્તરદાના નથી. એ લાગણેજ જાણાવવાની જરૂર છે.

સંકરે વિશેષ કારણથી ફરીથી સન્યસ્તધર્મનું ઉત્કાષ્ઠન કરીધું. માતાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે તેનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાને તે તૈયાર થયો. પરંતુ સન્યસ્તધર્મનો આ હૃદયહીનો વિરોધ તેના ન્યાતીકાઓ સાંખી શક્યા નહીં. તેમને મન તો સંકર મહા પાપી હતો. મહાપુરુષને ન્યાતીકાઓ તથા પોતાના ગામવાળાઓ માન આપતા નથી. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે Nobody is a hero to his own valet અર્થાત્ પોતાના પરિચિતનો નોકર (આદિ) ગમે તેવા મહાત્મ શેઠને મહાત્મ ધારતો નથી. તેમ સંકરભાઈ વિશે થયું. તેણે તેમને બહુએ વિનંત્યા, પટાવ્યા. પણ તેઓએ એકના એક થયા નહીં, અને રાજ્ય ઉપાડવા આવવા ના પાડી ! અરે, તેને બાળવા માટે અગ્નિ આપવા જ્યુ ના પાડી ! સંકરે ચાકીને પોતેજ કમર બાંધીને માતાનું રાજ્ય ઉત્કાષ્ઠને ધરના પાછળના લાગમાં આવેલા વાડમાં તે લઈ ગયો. કહે છે કે પોતાની ફેરી શકેતથી તેણે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી. એ વાત ખરી હોય તો તેમની હુદ્દિ માટે માન જોઈ શકાય. પણ વગર રહે નહીં. સંબંધીઓનાં ચિત્ત ઉપર એવા ચમત્કાર કરવાની વધુ જરૂર હતી. વળી એમ પણ કહેવું છે કે, સંકર માતાને આખી ઉપાડવા અસમર્થ હતો તેથી તેના હુકમે હુકમ કરીને તેણે તેને વાડમાં આણી (સંકર જેવો મહાત્મા આપી કમકમાટ ઉપજાવનારી વર્તણૂક ચકાવે એ માન્ય નથી.) અને તેની પાસે લાડમાં પણ નહોતાં, કેળના રથબોજ, દત્તા. તેણે દેવીશક્તિથી તે કીધા રથબો સજાગ્યા. આ જ્ઞાંત લખનાર બહુ બોલો હોયો જોઈએ.

સંકરનો સંબંધીઓ ઉપર ક્રોધ.

સંકર તો જીવજાતી એકતાના સિદ્ધાંતનો સ્થાપક હતો, તેથી ક્રોધાદિના તેના હૃદય-કાશમાં અવકાશ ન હોયો જોઈએ. તેણે કામને વશ કરીધો પરંતુ ક્રોધને તેટલી સંપૂર્ણ રીતે નહીં. મહાપુરુષો જ્યુ સર્વથા ન્યુનતાથી મુક્ત નથી. તેણે આ દ્રષ્ટાંત છે. માતાનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યા પછી પોતાના કુટુંબ સંબંધીઓ પર વેર વાળવાનો સંકરે નિશ્ચય કરીધો. સંકરે તે અર્થે ત્યાંના રાજાને સમજાવીને એવી આજ્ઞા તેની પાસે પ્રગટ કરાવી કે (૧) એ સંબંધીઓએ વેદમંત્રોનો ઉચ્ચાર ન કરવો, (૨) સન્ધારીઓને અનિચિત્તરીકે તેઓએ ન રાખવા (૩) દેવે પોતાના ધરના વાડમાં ખુણા કુટુંબના મનુષ્યનું રાજ ત્યાંજ બાળવા માટે અજાહેરો રાખવો. અને (૪) પોતાને કંઈ પડ્યું હતું તેમ રાજના હુકમ કરીને પછી તે બાળવા !

૧૭ પશુ સંકરની ગાંતિના નંજુરી બ્રાહ્મણો રાજના તિલામ કરવાની નામ માત્ર વિધિ પશુ કરે છે ખરા. રાજના અનેક અંગેને ચાકીને આણી અસાધ્યમાં અવિ છે. બહુ કુટુંબમાં ૬૭ પશુ ધરના વાડમાં રાજનો દાહ કરવા અજાહેરો ખુણા કાઢ્યો હોય છે. એ પણ સત્ય છે કે અનેક નંજુરીઓ વેદમંત્રો ઉચ્ચાર કરવાનું શીખવવા ના પાડે છે. તેનું કારણ પૂછે છે તો તેઓ ઉપરી વાનવોજ દત્તાતો આપે છે.

સંકરનો પૂર્વ કીનારા ઉપર પ્રવાસ-પ્રવાર અને શાકત-મદન.

માતાનિમિત્ત નિવાપાંચલી આદિ સંકર ગંગેરી પાડો આગે. અને હેરામંડળના પૂર્વ કીનારા તરફ જમણ કરી. જગનાથપુરીમાં તેમણે એક પીચું મહ રચાવ્યું, જે ત્યાં ૬૭ દહાત છે. તેના અંકારાર્થે તેના રેહુઆરી-માઘમાં મુંજળ મંથામાં હતાં. તેઓ પ્રવાર કરવા શુપ્તવસ્ત્ર રાખીને

રાજનગરીઓ, વિદ્યાનાં સ્થળો તથા યાત્રાનાં સ્થળો (પૂર્વે એ એ સ્થળો એક દત્ત) ખાસ પસંદ કરતા તે જે પણ અસત્ય, વેદવિરોધ અને દુષ્ટ, અન્યાયી ગણાય તેનું બેધક અંકન કરનાં શંકરનાં સમ-
 વર્ષે શાકતોનું નોરે એવિ વિશેષ હતું. હાલ તો શંકરે અસાકત કરેલી પૃથ્વી મેદાન પરેલી છે. તેથીજ તેની પંડીના દયાનંદ અને રિવેકાનંદ પથેત ધર્મોચાર્યોનાં શાપની સરસતા તેમજ તેમના પુરુષાર્થની સફળતા વિશેષ હતી તેનું માન શંકરને ધો છે. શંકરેજ ઉત્તરાચાળે માટે દુર્ગરપર પગથીયાં બનાવ્યાં હતાં. ગંગા શાકતમનના નાચાં એ તેનું કૌશી મુખ્ય પરાક્રમ હતું. કાંઈવરામ શાકતોનું મુખ્ય મથક, તેમનું દાંત્રી હતું. રાખાઈ, આદિથી શંકરે તેમને પચારત અને નષ્ટ કર્યાં. તેમના મંદિરોમાંથી સોઠા દુર કરી પવિત્ર કર્યાં. હજુ પણ મધુરાની વનમાલ શાકત દેવીઓ નામે કામાક્ષી અને મીનાક્ષી (આ નામોજ સિદ્ધાંત મુજબ છે) જે પ્રતિષ્ઠા મેળાવે છે તે ભાગેશુ ભર્ય તેની પડતીના વખત પહેલાં તેની પૂર મહોત્સવાડીની ભરતીના વખતમાં કેવું બળવાન અને અપૂર્વ દશો તેનો ખ્યાલ આપે છે. શંકરચાર્યે પ્રખ્યાત ચેત્ત અને પાંડર કાળોના રાજ્યોએ સ્વધર્મનુવાથી કર્યાં તે આજ પ્રવાસે દર્શાવ્યા હતા. શાકતો ઉપરાંત કાપાલિકો, ગણપત્યો દર્વાદિ કળસગ શાકત જેવાંજ અપૂર્વ અને ચેષી અનીતિ વદક, અને દિંસા-બોધક-પથો ઉપર પણ શંકરે આજ “ સ્વારી ” દરમ્યાન પ્રાણધાનક પ્રહાર કર્યાં. અને તેમના ઉપર ઋતુ ઋતુએ પ્રહાર કરવાની અને અતે તેમનો સંહાર કરવાની તમુકની વ્યવસ્થા શ્રંગેરીમાં તેણે કરી, અધીન એક જમણ કરતા યોગ્ય ઉપદેશક વર્ણની સ્થાપના કરી, જે ચોમાસા શી-વાય શ્રંગેરીની બહાર પ્રચાર કરતો.

ઉત્તરમાં દિગ્વિજય—ગુજરાતમાં આગમન.

હવે શંકર ઉત્તરમાં દિગ્વિજય કરે છે. દમપંતીના સ્વરૂપે પ્રખ્યાત કરેલા વિરત (બીર) દેશમાં પસાર થકને તેઓ ઉત્તરપતી નગરી-મારત વર્ણના બોલિશીઓનું મીનીતિ-અતી પડેલો છે. કાલીદાસ કૃત મેઘદૂત આદિ પુસ્તકોથી વિદિત થાય છે કે, અદી “ સૌપૂત્ર એવા પ્રકાશની થની હતી કે જેથી બહુ પશુઓનાં કિર્ણન પડત થતું હતું. દયાથી શંકરેનું રાજ તેથી તપી નેત્યા વગર રહ્યું નહીં. તેણે પ્રથમ શુદ્ધિમતાથી રાજને પેતાનો શિષ્ય કર્યો, અને ભેરવો શાસ્ત્ર કે તક સમગ્રથી નહોં એમ શંકરની ખાતી હોવાથી રાજને ભેરવનાયને ખતીત આપવાની રાજને એ દુષ્ટ દિપ્તિઓ ખતીતનથી છાપી દેવા આપદ કર્યો. લોકો શંકરે વાણીથી પણ કરેલા ખંડેથી બહુ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા, અને “ સનાતન ધર્મ વિરુદ્ધનાં ” તેનાં વચનો ન સહન થવાથી દુષ્ટ પલ મચાવ્યું હતું, જેનો કેપન એક કક્ષ નામનો મનુષ્ય હતો.

ઉત્તરપતીની શંકરે ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું અને દારિકામાં તેણે માની સ્થાપના કરી. તે માં હજુ વિવશાન છે, નેત્યા આત્મર્થ સ્વામી માધવનીય છે. ત્યાંથી ગંગાને કીનારે કીનારે ચાલતાં ચાલતાં અનેક પ્રખ્યાત વિદ્વાનો સાથે સાત્તાઈ કરી. દિગ્વિજયકારોએ વિદ્વાનોમાં બેકર, બાણ, દોન, મયુર, વગેરે પ્રખ્યાત નામો આપ્યાં છે. પરંતુ તેમનાં પલ્લ તો શંકરના વખતમાં નહોતાં, તેઓનાં તેઓનાં નામ પ્રકિષ્પ ભાગે છે. ત્યાંથી હા દરબીર દેશ પથેત તે ગયેલો રહેવાય છે. શંકરે તે પછી આસામ (કામરૂપ) દેશ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું હતું. ગાંધીમાં શાકત ભાવ્યર અગ્નિવ શુભ સત્રે તેને પ્રચંડ સાત્તાઈ થયો હતો, અને નેમાં શંકરને વિજય મળ્યો હતો, આ દા-ર્યા અગ્નિવ શુભને એટલું જાણી મળ્યું હતું કે તેનું તેણે કાળી વિદ્યાની મદદથી

રાખે છે, તે બદલી નાંખવી નેહ્યો. પ્રમાદધનનું ગાયન (અંક ૨૨) નકામું છે. દોષના આવેશમાં સંમીત હરમેશ ઉભરાય એ નિયમ ગુજરાતનાં કવિઓને કેણે સમજવો હશે ! ગાયન (અંક ૨૧) કેવલ અથોગ્ય પ્રસંગનું નથી પણ કુસુમ એ આપને પણ નજદી અને અધ્યાત્મિક ઉપદેશ છે. આપને અંક ૩૧ વખતે પણ કુસુમના સ્નેહ ઉપરનો ભાવ દર્શાવેલો નથી. 'કુસુમ સુદરીના સ્નેહ ઉપર અસાધ્યભૂ શરમાળપણનો આભાસ નથી. વિદ્યા સંપન્ન નથી. ઉત્પન્ન થતી સ્વસ્થતા નથી, અને હૃદયનાં લીકાશૂની અનુભવો પ્રતિબિંબ નથી; સરસ્વતીચંદ્રના સ્નેહ ઉપર માત્રી ધૃષ્ટતા છે પણ એટલકાદી અને ગંભીરતા નથી. એ એ પાત્રની ઉપર મુગ્ધાની ખામીઓ દૂર થાય તો એ એના નીચાં શરીરની ખામી ઠંકાઈ નથ સંમીત સંબંધે પણ ઘોડાક સુધારો કરવામાં આવે તો સારું. આવે તો લગભગ દરેક અર્થવાક્ય છે અને અમુક અમુક પ્રસંગે પણ સુસ્તીઓ "કમાક છે," "ખટમ છાડી છે" એવું એવું બોલે છે એમ ખરું. તો પણ કોઈ પણ ગાયનથી એતાઓને ઉત્સાહનવર ઉત્પન્ન થતો નથી; એટલે કે કોઈ પણ ગાયનનાં પદ લક્ષિત્ય અને અર્થ ગૌરવ એવાં નથી કે એતાનાં કાનમાં બેસી દિવસ ગુનગાન બગાડી રાખે. 'હીંમત ઊડી પિતામહા," "અવની પત્થી નબ અસ્થુ વારિ" એવે દોષમિત ગાયનોમાં ઉત્સાહનવરના નાંદો છે.

અંથાવલોકન.

શ્રી લુહિચરિત્ર—અને શ્રી લુહનો ઉપદેશ—પ્રયોજક, રા. મણિલાલ નયુભાઈ ડોશી બા. એ; પ્રમાણ, સર્વ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય, પૃ. ૧૫૨, તથા ૯૮, સંવત્ ૧૬ પેછ, મૂલ્ય ૧ આના.

સર્વ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલયે નવીન પુસ્તકોની માસિક અંથાવલિ ઉપરાંત ચરિત્રાવલિ માસિક પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરવાની કહેલી યોજના અનેક ધનવાદને પાત્ર છે. તે સંસ્થાનાં સાધુ મંત્રી ભિન્ન અખંડનદે મુગ્ધરૂપે આ યોજના કરી તથા તેને અમમ્મમાં મુકી ગુજરાતી પ્રજાની જે સંગીન સેવા કરવા ધારી છે તે અનુપમ છે. અને તે દીર્ઘકાલ પર્વત ચાલુ રહેશે એવી હંમતી પ્રાર્થના છે. ચાલુ રહે તો સંપૂર્ણ રીતે નિર્મલ્ય છે તે એ ભક્તિ ચિંતુએ ઘોડાજ, કાલનાં પોતાનાં કામથી બતાવી આપ્યું છે. આ પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યની એક જાદુ પુરી પાંડો. દોશી પોતાને તેના પ્રયોજક માત્ર કહે છે તેના અર્થ એ છે કે ભુખ્ત લગભગની અનેક જીવન ચરિત્રો વિદ્યામાન છે તેનું છેદન માત્ર તેમણે કીધું છે. લુહનાં જીવનના અખંધમાં પાછળથી તેના અનુયાયીઓએ અનેક અસંલગ્ન, અત્યુક્તિયુક્ત, મોહરૂપ વર્ષિક ગેપાંટકો પુસાડી દીધાં છે. તે સ્પષ્ટ બેનાં વાર તરત જણાઈ આવે છે. પરંતુ ખેરી વાતો એટલી આછી છે કે જો એ અસંલગ્ન કથા કહાણીઓ ઊડી દે તો જીવન ચરિત્રરૂપે લખવાનો મસાલો લગભગ રહેજ નહીં. દેખીતી રીતે રા. દોશીએ જીજ મુસ્કેશીથી જીવનના અખંધમાં જેમની તેમ એવી પાંતો આપી છે. મૂલ અનેતિહાસિક હોવા છતાં અનેક સંદર્ભોના સ્ત્રીકાર્યોએ અસંલગ્ન વાતોએ એતિહાસિક રૂપ ધારણ કીધું છે. અંથની ભાષા નેશદાર અને સરલ છે. વાર્તાનો રસ પણ અખંડિત રહ્યો છે. જો કેટલાક વહેમોને વહેમ તરીકે સ્પષ્ટ જણાવીને તે ઉતાવાં હોતે તો, વહેમો વાંચકોની પ્રયોજક વધારે સારી બતા કરી શકતે એમ હમને લાગે છે. જીવનચરિત્ર કરતાં પણ વધારે નયુકનો ઉપયોગી, જો કે અનિર્વાર્થ રીતે વધારે શુદ્ધ. અંથનો લુહનો ઉપદેશનો ખીએ ભાગ છે. ઉપદેશ એ લુહનું ધમ્મપદનું ભાષાંતર છે. એ અંથ લુહના ધર્મનું મૂલ છે. નીતિના પ્રકરણમાં અને તેની સચોટ સાદાઈમાં દુન્યા માત્રની નીતિનાં અંધમાં તે અદ્વિતિય જણાય છે. ચીન્મય, અંગેજ, દીંદુરતાન

આદિ લાપાંતરોની મદદથી આ ગુજરાતી લાપાંતર કીધું છે. તેના એકજ નમુના આપવાથી ખ્યાલ આવશે:— પ્ર. ૧૯ મું. ધર્મશીલ વર્મ જે ધણુ જ્યારે છે તેથી તે પ્રકૃતિ કહેવાતો નથી. વેર વગરનો અને નિર્ભય છે તે પ્રકૃતિ કહેવાય છે. "બાધાના વેર અને મનુષ્યમૃતિ રૂપ આ અંધનું જ્ઞાન ગુજરાતીએ અને આ અંધથી સુગમ થયું છે.

ભારતનાં (પ્રાચીન) સ્ત્રી રત્નો:—વચનાત, રા. શિવમસાદ દલપતરામ પંડિત (બતાં, દાદા રાજ્ય) પ્રકાશક, સ. સા. ૫. કાપાલક પૃ. ૬૮૩ (રોષણ ૧૬ પેજ) મુદ્રા માત્ર ૨. ૧

આં અંધ તેની કોટિમાં અપૂર્વ છે. ૧૨૪ પ્રાચીન મહાન આપાંઓનું સંક્ષિપ્ત જીવન આમાં છે. મહાભારત તથા પુરાણોમાંથી ધણું ખટું સાહિત્ય સ્વાભાવિક રીતે એણે કંઈ છે. અને બંગાળી અંધોનો લેખક મુખ્ય આગળ લીધો છે, તેથીજ પુસ્તકની સૌથી તેમજ નવીનતામાં વિશેષતા હોવાનું અનુમાન થાય છે. રા. કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદીકૃત સ્ત્રી મંડળના બે ભાગો ઉપયોગી છે, છતાં કહેવું નેહરો કે તેના કેટલાક દેખો આ અંધમાં નથી. સતીમંડળમાં જીવન વારંવાર એક પ્રકારનાં તથા દરેક સ્ત્રીઓની પ્રશંસા એકજ પ્રકારની હોવાથી વારંવાર કંટાળો આવે છે. લેખકની પ્રસ્તાવના ઉપરથી તેઓ એકજ વિદ્વાન પુરુષ હોવાનું આપોઆપ જણાઈ આવે છે. તેમાં તેઓ પોતે સદેહ કરે છે કે, "અનેક સ્ત્રીઓની વાતોમાં ઐતિહાસિક તત્વ નહીં હશે." સામારે પેલિંગ હોના વિવેક કરીને તેણે શંકાપ્રાપ્ત તરફ ગતી ન નાખ્યું ? તેથી અંધ નાનો ધવા છતાં તેની ખરી ક્રોધમત વધતેજ ! પ્રજાને યાની કરવાનો હેતુ તેમને સત્યાસત્યને વિવેક કરતાં રીખવવાનો છે. પણ ખરી યોગી વાતની—શીરનીરીની—એજ એજ પોતે અંધકરો કરે તો જોણી શુદ્ધિમાત્ર વાંચક પ્રજા શુંજ વિવેક-નિશ્ચય કરવાની આશા રાખી શકાય ? જુદાજુદા પુસ્તકોમાંથી સાર એકઠો કરી તે યાપવા ઉપરાંત અંધકર્તાનું ખીણું કર્તવ્ય અંધની વાતો સત્યજ છે એની જાતે ખાતરી કરવાનો છે. ટુંકમાં અંધ ટિકાચુંકત-કીટકિસ-હોયું નેહરો. લેખકની પ્રસ્તાવના તેમનામાં તે શકિત છે એમ સિદ્ધ કરે છે, છતાં અંધનો ભાર કમ થઈ જવાના લાંબથી કે શા કારણથી તેમણે તે કીધું નથી તે શોકકારક છે. વિદુરપત્નીની ૪૫ મી વાતો આનું એક ઉદાહરણ છે. કહે છે કે, કુર્યોધનને મુધ્ય ન કરવા મનાવવા કૃષ્ણ ગયમા તેમાં નિષ્ફળ પામનાં માર્ગમાં તેઓ વિદુરને ઘેર ગયા. વિદુરજી ઘેર નહોતા. સ્ત્રી (તેનાં જીવનચરિત્ર છતાં તેનું નામ પણ નથી આપ્યું !) નમ્ર થઈ જ્ઞાન કરતી હતી. કૃષ્ણે કમાડ ઠોક્યાં. મનમોહન સ્વરથી જુઓ. યમાન સ્ત્રી નમાવરથામર્જા બારણું ઉઘાડવા દોડીને કૃષ્ણની તથા એની આંખ મળવા છતાં એમણે ઉભી રહી ! કૃષ્ણ રામાંધા અને પીતાંબર પહેરવા આપ્યું ! બૂખ્યા કૃષ્ણે ભોજન માંગતાં એ સ્ત્રી કેળાં લઈ આવી. પણ કૃષ્ણપરનાં પવિત્ર પ્રેમથી ઘેલી બનેલી સ્ત્રી એટલું બધું બાન બૂલી ગઈ હતી કે કેળાં હોલતી મઈ તે ગરને નાખી દેતી મઈ ને છેત્રાં કૃષ્ણને ખાવા આપતી ગઈ. શુદ્ધ પ્રેમના આવેશની આ અનુપમ અવધિથી કૃષ્ણે પણ મહાપ્રસન્ન થઈ છેત્રાં ખાધાં ! બાદ વિદુર આવતાં સ્ત્રીને આ સાદું કપડાં આપો. પણ કૃષ્ણ કહે છે કે છેત્રાં જેવા સ્વાદ ગરમાં નથી ! આ વાતોથી લેખક એવા બોલકારે છે કે, "વિદુરપત્નીની એકાગ્ર ભક્તિ પ્રશંસનીય છે." હમને બય છે કે, પોતાની સ્ત્રીનાં સંજોષમાં કાંઈ પણ પતિ નમાવરથા પણ બૂલી જાય એટલી તેની " એકાગ્ર ભક્તિ " ની પ્રશંસા કરશે નહીં. કૃષ્ણ અને મહાત્મા માત્ર પૂન્ય છે, પરંતુ ભક્તિની પણ મર્યાદા હોવી નેહરો. આ વાતો તો વિદુરપત્ની અને કૃષ્ણ બન્નેને બેવકૂફ બનાવે.

વનારી છે. પરંતુ હમારે સાથી મોટે વાંધા તેને શંકાસ્પદ સાર છે તેજ નથી. તે અનૈતિકાસિદ્ધ છે. મહાભારતમાં એ વાત બીજીજ નથી. અને મહાભારતમાં નથી તે બીજા અંધમાં ક્યાંથી આવે ? કારણ કે એ વાત મહાભારતના કાલ તેમજ પ્રસંગમાં જ નથી શકે એમ છે. વળી સાત્રોમાં નગ્નસ્નાનની મના છે, અને વિદુરપત્ની શત્રુવિરોધ વર્તે એ પણ સંભવિત નથી. એ વાત કૃષ્ણ ભક્તિને હસવા જેવી હદે પાછલા કાળમાં લઈ જવામાં આવી ત્યારે ઉપગતી કાટેલી છે. તેની પ્રિયત્વતા, નિર્જનજતા, હાર્યારપદતા આદિજ તેની પ્રશ્નિતાનો કાલ ક્યુવે છે. આશા છે કે મધ્ય કાલ તથા અર્વાચીન કાલનાં સૌ રત્નોનાં જીવનનાં અથો હવે પછી લેખક પ્રગટ કરનાર છે તેમાં વિદુરપત્નીઓ ઝાંઝી નહીં હોય !

આ ઉપરાંત ત્રિવિધ અંધમાર્ગનાં (૧) “કાશ્મીરના અવાસ અને દસાપી (લાડીના રવ. દોહર સુરસંગીત) ના સંવાદો તથા સ્વીડન બોર્ગના વિચારો” (૨) રા. મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેસાઈ બી. એ. એસ. એલ. બી. એ. લાપાંતર કરેલાં “રા. વિવેકાનંદનાં પત્રો” (સંક્ષિપ્ત છપ્પનરેખા સહિત) તથા (૩) વૈદ્ય અમૃતલાલ પટ્ટીયાર કૃત “નવા યુગની વાતો” ભાગ ૨, એ ૩ પુસ્તકોની પહોંચ પણ માન સહિત સ્વીકારીએ છીએ. ત્રણે પુસ્તકો અતિ ઉપયોગી છે. સ્વા. વિવેકાનંદના પત્રો વિશેષ ઉપયોગી છે. સ્વા. સ્વા. વિવેકાનંદનાં વચનો સત્તાં રૂપ ગણાય છે. અને તેમની વાણીમાં પ્રસાદી છે. એ પત્રો સ્વા. વિવેકાનંદની ધર્મ ભક્તિ તેમજ દેશ ભક્તિને, તેનાં મોટાં અથો કરતાં વધારે સારાં ચિતાર આપે છે; તેનાં વિશાલ અંતઃકરણનું મોટું માપ પત્રોમાં જણી, સંદર રીતે જણાય છે એટલું અથોથી પણ જણાતું નથી. પત્ર માંત્રી અથ કરતાં એ વિશેષતા છે. લાપાંતર કરતાં એક જાણીતા લેખ લેખક છે, અને આ સુંદર લાપાંતર કરીને તેમણે શુજાતી પ્રગ્નને આભારી કરી છે.

મનુષ્ય ધર્મ અથવા આત્મરેલવની ઉન્નતિ; ભાગ-૧ લે; ૨મી પ્રશ્નિક કર્તા, વૈદ્ય સાંગી માધવજી ત્રિવેદી (અમરેલી) પૃ. ૯૯ રૂપી ૧૨ પેટા છી. ૬ આના

વાર્તાના રૂપમાં આ પુસ્તકમાં લગભર આદિ અંધોમાંથી મનુષ્યના સ્વાર્થ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનારા સ્તોત્રો તેના અર્થ તથા ઉચિત વિવરણ સહિત આપવામાં આવ્યા છે. છપાઈ બેઠે એ તેની સારી નથી.

શ્રી પ્રસેદભાઈ દરણ આર્ય અનાયાસમને ૩ જે વાર્ષિક રીપોર્ટ-૧૯૧૧ નો.

વડોદરાની આ સંસ્થા કેટલી ઉપયોગી છે તે બતાવવા એટલુંજ કહેવું બસ કરશે કે, અહીં પણ વાર્ષિક કે સામાજિક સંસ્થામાં સર્કારી અમલદારોએ ન બેઠાવાનો નામદાર ગાયકવાડ સરકારને હુકમ છે, છતાં આ સંસ્થામાં બેઠાવાની બીજાનું સરકાર તરફથી ખાસ છુટ આપવામાં આવી છે. વડોદરામાં આવી એકજ સંસ્થા છે, અને વડોદરાની પ્રગ્ન તેના નિર્બોધ કરવામાં મંદ છે એ કાંઈક શોકજનક છે. ગયા વર્ષમાં આગ્રમમાં ૧૬ અનાથો હતા. તા. ૩૧-૧૨-૧૧ ને દિને તેમની સંખ્યા ૨૨ ની હતી. ૪ અનાથોને તેમના વાલીઓ લઈ જવા છતાં આ સંખ્યા સ્તી છે. અનાથોને શાળામાં કેળવણી આપવામાં આવે છે અને તેઓ ઉપવે નગરે પસાર થઈને અહીં વર્ગમાં ગયા છે. ૨ વડોદરાના કલાશનનમાં છે. વર્ષમાં અર્થ ૩. ૧૬૬૦ થયો છે અને ઉત્તમ વ્યવસ્થા બેતાં તે તારીફ લામક કરકસરનું પરિણામ ગણાવું બેઠેએ. બચક ૬૬૩. ૩૭૦૦૦ છે અને કુલ ૬૫ અનાથોને સંખ્યાની હાલ સગપડ છે. આગમમાં લાંબેરી પણ સારા પાયા પર છે. વીર્મીટરના અભિપ્રાયે પણ નિરપવાદ રીતે તેમનો સતોષ પ્રકટ કરે છે. તેના ઉત્સાહી મંત્રી રા. અંજીલાલ

વસન્તઃ દેસાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી. તેમજ અનાયાસના યોગ્ય મુખરીન્ડેડ રા. અંબા-
જાત એ એને વ્યવસ્થા માટે ધન્યવાદ થો છે. આ આચરણના મૂળ યોગદોષ વગેરેના આર્થ સમાજ
છે. અને દુષ્ટતામાં આર્થ સમાજનું આ એકજ અનાયાસ છે તે માટે તેમને અભિમાન હોયું
જોઈએ. પરંતુ તેઓ તેને યોગ્ય સહાયતા આપના નથી. એ એકજ નક છે. સામાન્ય રીતે હોંદુ
પ્રગતિએ તેને સહાયતા આપવી એ તેમને ધર્મ છે, અને વગેરેના રાજ્યની હોંદુ પ્રગતિ તે તે
ખાસ કેવળ છે.

શ્રી નદીઆદ પાંજરાપોળનો ૧-૪-૧૯૧૧થી ૨૨-૧૦-૧૧ મુખીતો પ્રથમ રીપોર્ટ વ્યવસ્થાપક
મંડળની આજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ કરતાં મંત્રીઓ, મુનીશાલ હથેલસા તથા બીજાના હથેલસા પેલે.

નદીઆદ ગુર્જર સાક્ષરોનું જાન તો લાંબા વખતથી છે. પણ તે હવે પદોપકારના ગમ તરી-
કે બદલ પડ્યું છે એ આનંદની વાત છે. ત્યાં અનાયાસ તથા નિરાશ્રિત દુષ્ટની ઉપયોગી
સંસ્થાઓ તો છે. તે ઉપરાંત પાંજરાપોળ પણ છે. પૂર્વે તે સ્થાનના નામથી જોગખાની અને
મુસાદરેની ધર્મસાક્ષી તરીકે તે આર્થવાદ સમાન હતી. મુસાદરેનાં બેમાં બીજાં દેવોને પણ
સારા વખતમાં ત્યાં નિર્વાહ થતો. પરંતુ પાસની અવસ્થા હવે એ કિયતિ ફરવાઈ ગઈ છે. પાંજરા-
પોળ મહાજનને હસક હતી. અને તે સંબંધી મુસાદરેના સાથે તકરાર થતાં, ઘોર મામલો
જતાં, મહાજનની સંપૂર્ણ માફીથી સંકર થતો હતો. પાંજરાપોળની આંતરની મસીદ હતી તે
મુસાદરેનાને હોંદુઓએ ઉદ્ધારતાથી અપવાધી વૈમનસ્વનો અંત આવ્યો. ખાદ પાંજરાપોળની સુ-
અવસ્થા માટે ૧૯૧૧ ની તા. ૨૮ માં આજ્ઞાએ એક કમીટી નીમણ અને તેણે રૂ. ૮૦૦૦ નું
ફંડ ઉઘરાવ્યું. સારા વખતમાં તેમાં ૧૫-૨૦ જોડાં દાર હતાં અને હવે ૨૦૦-૨૫૦ છે, અને
વધુ નામવા કમીટી અચકા છે. આ મોટી ફોજનું પાસન કરવામાં લગમગ બધી રૂમ ખર્ચાઈ
ગઈ છે. તે સ્વાભાવિક છે. અને મંત્રીઓ મદદ માટે જે અપીલ રીપોર્ટમાં કરે છે તે બેરુસ
કાને પર નહીં પડે એવી આશા છે. દુષ્ટાને લોકોને કાંઈક દવાયુ બનાવ્યા છે એજ તેનો કાંઈક
દીવાલો છે !

વિવાદ પ્રતિજ્ઞા-કર્તા, રા. મન્નાલાલ નરવણ હાસ, (વગેરે) મુખર સાથે ૧૬ પેલ, ૩૮
૫૫૬ થી ૩ આના

આ એક નાની નવલકથા છે, અને તેની રસમરી વરુમકમના માટે તેના
પુવાત્ કતાને ધન્યવાદ થો છે. વાર્તામાં કન્યા વિવાદની પ્રતિજ્ઞાનું ધર્મ પૂર્વક અનેક સંકેતો
છતાં તે સહન કરીને પાસન કરે છે. તે સ્ત્રીની નિર્મલિ શક્તિ કરે છે અને આત્માને ઉત્તર કરે
છે. એ લેખક અસંલગ્નિતતામાં અજો ન આવતા પામે તે લક્ષમાં વિશેષ રાખશે તો આજ્ઞા
દર્શી આ પ્રકરણમાં લેખક તરીકે તેઓ સારું કામ કરવાની અથા આપે છે.

આજ્ઞાવર્જનક ઘંટી ઝીર મન્ય રોચક કથાઓ—ખીલત સમયેલ કે જેમનાં નામથી
વાંચક મુખરિચિત છે તેમની કમળની આ બીજી કૃતિ છે. ‘સત્ય ગ્રંથ માતા’ નો આ બીજો
મણોડ, ચાર નાની નાની વાર્તાઓનો બનેલો છે. જેમાંની ત્રણ પ્રસિદ્ધ દિંદો માસિક પત્રિકા
“સરસ્વતી.” માં જ્યારે સમયેલ અમેરિકામાંથી લખના ત્યારે પ્રકાશિત થઈ હતી. આ ચાર
વાર્તાઓમાં ૧ આજ્ઞાવર્જનક ઘંટી, ૨ કીર્તિકાંક્ષિમા ૩ માતા (જેમ નોવેલ Neekles નું
લક્ષતર.) ૪ કાપર છે. પહેલીમાં, દર વાળની એક વધીકાળના દોષાને પ્રતિદિન એક સાંદુ-
બની આજ્ઞાતમાં રાજ્યની એક મૂલી બાતનીસ ઘંટી (ઘંટી) માં થય છે. કાપરન સમજવાથી

સાહેબ બહુ ગમરાય છે. અને ખીજાનું પકડે છે. અંતને સમયે એક વૈજ્ઞાનિક આવી એક ખુશી કરે છે તેથી સર્વ શંકા દૂર થાય છે. વૈજ્ઞાનિકે જે સાચું દાખલો આપી આ બેલ સમજાવ્યો તે ખ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હોવાથી અમો દૂકમાં વાંચકસમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ. ત્યાર પહેલાં એટલું ખ્યાનમાં રાખવું કે જે ધરીયાળા અર્ધા માસલ દુર પર વાગતું હતું અને તેનો પ્રતિધ્વનિ-સાહેબની ઝોશીસમાં સંભળાતો હતો, તે પ્રતિધ્વનિને બરાબર ખીન હરકતે આવવા સાથે સામસામી બા-નીઓ ખુલ્લી હોવી જોઈએ તથા પવન તે બાબુનો હોવો જોઈએ કે જોઈ તે. બરાબર તે અ-વાજને ઘંટડી તરફ પહોંચાડે.

વૈજ્ઞાનિકે એક સારંગી તથા એક કાચનું ગ્લાસ મંગાવ્યું. પહેલાં ગ્લાસ પર આંખોની દુકાની મારી ધ્વનિ ઉત્પન્ન કર્યો. અને સારંગીથી ધ્વનિ ઉત્પન્ન કર્યો. બેઉની ધ્વનિ-કંપના એક થતાં બેઉમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ ઉત્પન્ન થયું. આથી સારંગીનો જેવો અવાજ નીકળતો તેવાજ અવાજ ગ્લાસમાંથી પણ પોતાની મેળે નીકળતો !

કયા નાની પણ બહુ જોષદાયક છે. ક્રીસ્ટિફલિમામાં, અમેરિકામાં હોલી મજુરા પર કેવો આતંકાર થાય છે તેનો તેમજ અંગ્રેજીની હોળીના (Halloween Night) સારો ચિતાર કરાવે આપે છે. સાથે સાથે એ બંધુ બાળકો છે કે અમેરિકન સ્ત્રીઓ કેવી દયાળુ દેવી સમાન-છે અને વેદાંત ધર્મની આપણી ઊંચી ટિંડુ શીશસુરી પર કેટલો પ્રેમ રાખે છે. માલિયામાં કરાવે પારકા દામીના દાવી પહેરવામાં કેટલાં જોખમ છે અને તેથી કેટલું દુઃખ વેઠવું પડે છે તેનો ચિતાર આપે છે. કાયરમાં પુરુષાર્થની આવશ્યકતા બતાવી આપવાનો કરાવે પ્રયત્ન કર્યો છે.

ચારે વાર્તા રસપ્રદ છે; જેમાં પહેલી ખાસ જોષદાયક હોય આપણી આંખોએ ક્રીડા મનન કરવા યોગ્ય છે. કૌમિત હ આતા. ઉપાધ ઉત્તમ. સત્યદેવ, સત્ય અધ્યમત્સા ઝોશીસ, કલ્ક-કર્તાથી પ્રાપ્ત. માહાના ગ્રાહકોનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪૫ છે. પ્રત્યેક માસે એકાદુ આપું પુસ્તક બહાર પાડશે. આવી વાર્તાઓ કરતાં સત્યદેવજી તરફથી વધુ સંગીન સાહિત્યસિવાની આશા રાખી શકાય.

હુબેલી રશીમરમાંનું ચોતું કેમ કઢાય છે?—વિદ્યાવંતથી હોદ્દસ્તાન આવતાં વચમાં હુબી 'બચલી રશીમર' 'ચોરીયેના' માં કેટલું ચોતું રૂપ કઢાય છે તેની વિગત તારથી રૂપર, વારંવાર આપેલી રહે છે. પણ તે કાઢવડું તે વાંચવા નેટલું સરળ નથી ! 'ચોરીયેના' તો પાણીની નીચે માત્ર હો કહે છે. હુબી માત્રતા વધુમાં વધુ રૂપ કૂટ નેટલા હંડા હજી સુધી જઈ શક્યા છે. તેથી હંડા જડ અચકચ છે કેમકે, માથે પાણીનું વળન વધે છે. 'ચોરીયેના' મઠિ હુબી મરિનારજ પર પાણીનો દર ચોરસ હંચ દીક ૭૦ થી ૮૦ રતલનો બાર આવે છે. સામાન્ય રીતે તે બોર, દર હંચ દીક ૪૦ રતલનો હોય છે. આમાં દર દસ રૂક હંડા જતાં દર હંચે રાત રતલ વધે છે ! વળી પાણીનો અધકારમાં જઈને રશીમરનો અસુખ ભાગ રોધી કાઢે, તે પણ જોઈ તેવી વાત નથી ! 'ચોરીયેના' નો કામગીર ધાતુનો ચોરો તો તાવથી વચડેલા હોત. તેની કુંચી કેળના કેળીનમાં હતી. ગામ્લીમાં રહી કેમીન રોધવી, વળી તેમાંથી કુંચી રોધવી, તે કુંચીથી તાણુ યોગવડું અને બાદ લક્ષી ઉપર લાવવી એ મદદભારત કામે હુબી માત્રતા ગળાએ કીમાં છે ! અંદર જળતા સખત પ્રવાહની સાથે તેમને બાય બીડવાની તે જુદી. પ્રવાહ તેમને અ-નેક વાર ઉપાડીને ફેંકેતા હશે કેટલીક વાર તેમને ઉપરનાં હોરડાં પણ પગમાં બેરેવવાં તે છોડી દેવાં પડતાં. બોંગેલા કાટ દુર કરવા પાણીમાં ૧૦૦-૨૦૦ ફીટ નીચે દાખીએ પણ વાપરેલા પડે છે. સાથી હોરીયાર હુબી માત્રતા જલની અંદર રપ મીનીટથી વધુ રહી શકેતા નથી-તે પ્રાણયામની બચીદારી છે, અંદર નવા કરતાં ઉપર આવતાં વધુ સારાચેતી સખતી પડે છે. એ ૭૦ રતલ નેટલો બાર શરીર પર થાય એટલે જડે તે ગમેા હોય તેા હોરીમાં 'નાઈન્ટીન' વ્યાપી જાય છે તેથી એ તે જડથી ઉપર આવે તો તેને પસાવાતનો નેમ રપ લાગુ પડી જાય. આ કારણથી હુબી માત્રતા ૧૦૦ ફીટ નીચેથી ઉપર આવતાં આવતાં અધીક કામ નેટલો લાંબા પંખત પણ વારંવાર ફે છે.

સત્યજીત.

(એક સ્વયંકલ્પિત વાર્તા ગાંધી બાપુ)

લખનાર પ્રવાસી.

પ્રકરણ ૬.

આ રીતે બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ સર્વ એક સરખી રીતે સવારના કાર્યરત્ન આરાધન કરી પોતપોતાના કર્તવ્યમાં પ્રવેશતા. આવી રીતની પ્રાર્થના નહીં કરવામાં નિયોદીનને એ ઉદ્દેશ હતો કે ધર્મને નામે એક બીજા પર ગીચાં વાશપ્રકાર કરી માઠામાંઠે કુસંપ થતો અટકે. સ્ત્રી વર્ગમાં સુધારો ફેલાવવાનું કામ શોભનાએ માથે લીધું હતું. દર અડવાડીયે એકવાર એ પોતાને ઘેર સ્ત્રી સમાજ ભરતી અને સ્ત્રીઓનું શું કર્તવ્ય છે, સ્ત્રીઓની અધીશતિનાં શું કારણો છે, સ્ત્રીઓ જન સમાજમાં કેવી જાતનું પદ ધારણ કરવાને લાયક છે એ વિગેરે ઉપ-યોગી વિષયો પર ચર્ચા કરતી. આ પરિશ્રમનું પરિણામ ધીરે ધીરે ધણુંજ સતોષજનક આવતું થયું અને ટુંકમાં જુદીજ શેરીથી સખીએ તો ત્યાં એટલો સુધારો માત્રમ પડ્યા હાથે કે દરેક સ્ત્રી સાધારણ વણવાનું કામ પણ જુદીજ રીતે કરતી. તેઓ પકે વણતી તો પકે માંતા કાંકરા ન વણતી પણ અંદરથી પકે ઉંચકી સેતી કેટલી વાર ગામડાની સ્ત્રીઓ તેઓના મનને લાગતું આ ગાંડપણ જોઈને કહેતી કે બહેન ! આમ શું કરવા વધારે મહેનત કરો છો ! કાંકરા વણી કાઢો એટલે વણતાં બહુ ઓછો વખત લાગશે. તેઓને જવાબ મળતો કે હા, વાત ખરી છે પણ તમને ખબર છે કે અપાર-સગી આમ દુર્ગુણથી કાંકરાજ ઉંચકવા કરવાથી અમને શી હાનિ થઈ છે ! સદૃશ્યો અહણ કરવાને માટે મહેનત હમેશા વધારે પડે છે. પણ તેની ખુબી ચારીજ છે. અસલ, આજસ, છપ્પાં, ઉદતાઈ વિગેરે દુર્ગુણોથી હાલ અમે રંછળીએ છીએ અને તેથી અમારા વાંસા કારણ જાય છે. હમે એવી જાતની રેવણી એટલા બંદીએ છીએ કે તેમને અડકવાની હમારી હીમન હવે ચાલતી નથી. સદૃશ્યથી પકે વણી ચુકીયાન થતાં હમને વધારે શ્રમ પડે તો ભલે પણ મહેનત જવાવરા આ રીતે અમે ચલ કરશું નહિ. કુની-યામાં કામ કરવાને માટે અમે જન્મ્યા છીએ. આ એક વધારે કામ કરીશું. અમને કાષ્ટ દીવસ કહેવ ન પડે તેથી અમે શોભનાની સજાદથી અમારે વર્તન આટલે સુધી બદલી નાંખ્યું છે.

પરજાની પ્રગતિનું કંઈક સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે હતું.

પ્રકરણ ૭ મું.

કીચોડ.

કીચોડ નંદીમાં પડ્યો તેને લાચો સમય થયો છે. અંતાર સુધી સેખિનીએ કીચોડને નંદીમાં તરતો ગાંધી તેથી એને અનાથ થયો છે. પણ સેખિની રૂપ પ્રવાસીને લાચો માર્ગ

કાંદવાના દેવાથી તે કીશોરની રિધેનિયું વધુન કરવા સક્તિવાન થઈ નથી. હવે આપણે જોઈશું કે એ પ્રવાસી પોતાના પ્રવાસને શું દેવાઈ આવે છે.

“પ્રથમાશ્રમમાં કીશોર પોતાના ગુરૂના હાથ નીચે તરવાની વિદ્યા પણ શીખે છે તેથી કુસુમ-પુત્રનમાંથી જ્યોત્સના અને નદીમાં પડેલા કે તરત નીચે જઈ ઉપર આવેલા અને પછી તરવા લાગે.

એની પછવાડે પરોક્ષ મનુષ્ય નિદુ-હતો. જે કેદી, મહેસના દરવાજા આગળ મરણ પામ્યો હતો તેના એ ભાઈ થયો હતો. એણે પોતાના ભાઈને જુદોતો જોયો પણ ભૂટાડ્યો. તેનાં મેનમાં એને બચાવી રાક્યો નહિ. જ્યોત્સના કીશોર નદીમાં પડેલા જોવામાં આવ્યો કે તરત વેર લેવાની ઇચ્છાથી એ કુદ્યો, પડ્યો અને એક મુખની પાછળ જેમ વાજાંત્ય તેમ કીશોરની પાછળ તરવા લાગ્યો. અંગાડી અને તરવા જતા હતા, અંતમાં અચાનક કીશોર પાણીની અંદર ડુબી મરી અને તેથી આવેશમાં તરતો નિદુ કીશોરની અંગાડી વધી ગયો. આંકડાણે હરિતા નદીને સાગરમતી નામની બીજી નદી મળતી હતી. કીશોર આ નદીને લાભ લીધો અને પુર ઝડપે સાગરમતીમાં પળી ગયો. નીડુને કીશોરના હાથનાં અવાજ સંભળાયા તેથી એ એણે, પાછો ફર્યો અને વધારે ઝડપથી તરવા લાગ્યો.

કીશોર એક ખરેખરો કીશોર હતો. એ અપંગ અને અજ્ઞાન હતો પણ નિદુ સાથે એ દૃઢ રાક્યો નહિ. આખરે કુમાર દાંડી ગયો અને તેથી નદીના કીનારા પર ચડી ગયો. નિદુ સાથે જ હતો.

“મેં તમારું શું બગાડ્યું છે ?” કીશોરે વીંચે મોઢે પૂછ્યું.

“હરખોર ! શું બગાડ્યું છે ? મારા ભાઈને મારી નાંખનાર તમે લોક કે ખીન્ન ? હવે હાથ દું કેવા હાથ કરાં છું તે તું જોજો.” નિદુએ હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું.

“હમે તો એને હમેશા ખાવાનું આપતા હતા. ફક્ત એ અમારી લીંબામાં જોવાને આવ્યો ત્યારે એની શિક્ષા તરિકે એને દરવાજા બહાર બાંધી રખાવ્યો.” કીશોરે ન્યાય મેળે પવાની આશાથી કહ્યું.

“હું તને એની શિક્ષા તરિકે શું કરાં છું તે તું હમણાં જોઈશ. મ્હારે હાથે હાથે નહિ જોઈએ. ચાલ મૂંઝો મૂંઝો મ્હારી પાછળ.” એમ કહી નિદુએ કીશોરને કનેથી હાથીયર લઈ લીધું અને આગળ ચાલવા લાગ્યો. નિરાધાર કીશોરે પાછળ ચાલવા માંડ્યું.

હતો નિહટ થતો ગયો. ત્રણ વધી સાંજ પડી અને સમયું શૂનકાર થઈ ગયું. એક મોટા વિસ્તાર વાળું વડું આડ આવ્યું. ત્યાં નિદુ ઉભો રહ્યો અને કીશોરને એના ગંગે કાઢી નાંખવા કહ્યું. કીશોરને તેમ ક્યાં સિવાય છૂટકા નહોતો.

કીશોરે ગંગે કાઢ્યો કે તરત એને વડના થડ સાથે ઉભો રાખવામાં આવ્યો અને નિદુએ વડની દોરીથી કીશોરને થડ સાથે એનાં હાથ છૂટા રાખી ઉભો ને ઉભો બાંધી દીધો. આવેશમાં ને આવેશમાં વેરથી જોણે પોતાની મનુષ્યતા ખોઈ છે એવા નિદુએ પોતાના માની લીધેલા સંકુને ત્રણ ચાર તમાચા લગાવી દીધા અને મરતાં સુધી ઉભો રહેવા કહ્યું.

આખરેમની નિદુ ચોંટકે રજ લઈ આવ્યો અને કીશોરની સામું જોઈ દસતો દસતો ખસી લાગ્યો. સ્વેદ રડાઈ ગયું તે કીશોરને આવ્યું. કીશોરે તે ખાવાનું ઘરસામાં નિદુના

મોંપરનું ફેંકયું. આથી નિદુ ઘીડાંએ અને કીશોરને એક લાકડી લાવી ખુડતા મંડાયેલ કીશોરના શરીરના કેટલાક ભાગોમાંથી લોહી ઝરવા લાગ્યું. એ આંસુ કીશોરની ચમકતી આંખોમાંથી ખરી પડ્યાં. આ સપ્તગાએ મળીને દુષ્ટની દુષ્ટતા કંઈક ઘટાડી.

લાકડી દુર ફેંકી દઈને નિદુ પોતાની પાંચેનું પલ્લ જમીન પર પાથરીને તેના પર સુતો. નિદાલેલીથી પશુ આ સપ્તગું ખમી શકાયું નહિ. સર્વ પર સમાન દ્રષ્ટિ રાખનાર નિદા આજે પ્રજાપાતી બની. સેતાનના સ્પર્શથી પોતે અપવિત્ર થશે એમ ધારી એની કનથી એ અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. આખી રાત સેતાનનું હાથ એને ઠેનડા લાગ્યું. કીશોર તો પોતાની દશાનાજ સ્વપ્નમાં હતો.

લખવાની કોઈજ જરૂર નથી કે આની જનના મનુષ્યને લગ્નનવે એવાં વર્તેના દુનીયામાં મોલુસ જનના સત્તા ભોગવવાના લોભના પરીણામ રૂપ છે. એક બીજાપર સત્તા ભોગવવાની શ્રેયુષતા કાંઈ લો અને જન-સમાજમાં જે દેશાવતાર વેરરૂપ સર્વ તરત નાશ પામશે, પશુ અંદ્રોસ ! જેમ હરિશ્ચંદ્રે સુતની ખાતર પોતાના વૈભવનો ત્યાગ કર્યો તેમ દુનીયાના સુખની ખાતર પોતાની સત્તાનો ત્યાગ કરનાર આજે છે કોણ ?

બીજી દીવસ આમને આમજ ગયો. આજે જે ખાવાનું નિદુએ કીશોરને આપ્યું તે એણે લીધું અને ખાધું પશુ ખરું. ખાતો એક નિદુ બોલ્યો:—

“ કેમ ભાઈ ! આજે કંઈ નાંખી દેતા નથી. કાલે તો બહુ જીર હજુ ને ”

“ ઉભો રહે દુષ્ટ તને મ્હારો સ્વાદ ચખાડું છું. ” એમ કહીને નિદુ પાસે ઉભો હતો તેને કીશોરે પોતાના હાથની ત્રપાક લગાવી. નિદુ ખસી ગયો; પશુ કીશોરની વીરી એની આંગળી પરથી સરી ગઇ અને નિદુનાં કપાલ પર જોડી અચકાઈ. નિદુના કપાળમાં લોહીના આંસો થઇ ગયા ! સેતાન અકળાયો. એનો ખીનસ ગયો અને ખરું સ્વરૂપ પ્રકટયું.

“ માદ રાખજે કે આ શુંદા માટે આવની કાલે ત્હારા શું હાલ થાય છે. પહેલાં તો મ્હારો વિચાર ત્હારી હાંધી આમને ગામ વ્યર્થ કરી નાંખવાનો હતો પશુ હવે તો આવની કાલે ખીજાવની ત્હારી જાતી નહિ રિંધી નાંખું તો મને નિદુ નહિ કહેતો. મર્ખની આજની રાત તો તું ત્હારા રાખનું સ્મરણ કરી લે. ”

ઉપતા શબ્દો નિદુના મોંમાંથી લગજાતી માફક ખર્ષા અને કીશોરના મગજમાં વિજળીની માફક ચમક્યા. શરીરની તબીબો દયમયી ગઇ. લોહી આખા શરીરમાં ઉછળવા લાગ્યું. દીવસ પસાર થયો. સાંજ પડી. શોકનો વધારો કરતી રાત્રી વળતા લાગી. કીશોર ઝાંઝા યદ સાથે અમેજાતો નીચેના શબ્દોમાં પોતાના શોકના સ્ફગરને ખાલી કરતા લાગ્યો.

“ નિદાધારની વ્હારે પાનાર વિભુ ! શું આ દુષ્ટ મ્હારે છે તે પ્રમાણે આવની કાલે એ મ્હારો નાશ કરશે ? શું જગતમાં આવા મનુષ્યો ફાવે ? શું આની ખતર આવને ન હોય ? નહિ એમ બનેજ નહિ. હાટ ! આપ હતામ મ્હારા કર્મનું ફળે આપના દરો પશુ જો જો એમ કરતા. દુઃખી મનુષ્યને હાંધે સદાચ નથી કરી એવો દોષ આપનાં પર રસી નહિ લખ. પૂર્વે મ્હારા જેવા મનુષ્યોને આપે મરદ કરી છે પશુ આ પ્રસંગે જો હું આપનો કૃપાનો લાગીદાર ન થઈશ તો હું એ બધી કરિની કલ્પનાજ ગણીશ. હે દીનમંથુ ! આપ મ્હારી વ્હારે ક્યારે આવશે. પશુ અમ્હા ! રાત્રી ચાલી જાય છે. દુષ્ટ સાંસા ગદલે છે. આવની કાલેનો સ્વં મને કેવો નિઃશ લાગશે !

“ સૂર્ય નારાયણ ! પરમાત્મા તરફથી, મેળવેલા પદનો આપ શું આવતી કાલે આવો ઉપયોગ કરશો? આપનો જગત માત્રને પોષી છે નહિ કે નાશ કરોછો તો શું આપનો હિંમત પછી આ દુષ્ટથી મ્હારો નાશ થશે. ”

“ એટલામાં નગર ઉઘે ગઈ ! ચંદ્ર દેખાયો, તેને કહેવા લાગ્યો.

“ મુમિત્ર ! ત્હારા કિરણો તો અનેક જનને શાંત કરે છે પણ આજે તેઓ મ્હારા પર અઝીલી જવાળા જેવું કામ કરે છે. વણ પુરૂષો તો ત્હારામાંથી અમૃત ગ્રે છે એમ કહે છે પણ તેમાં તેઓની ભૂલ છે. ખરી વાત એમ છે કે તે વખતે તેઓ પ્રસન્ન હોય છે. આ પ્રસન્નતાનો સંયોગ તેઓના હૃદયમાં વિરાજતા પરમાત્માના પરમ તત્વ સાથે થતાં પરીણામે અમૃતના રેલા હૃદયમાંથી તેઓના શરીરમાં વહે છે અને તેથી તેઓ અમૃતમય થાય છે અને પછી તેઓ “ જેવા આપણે તેવું આપું જગત ” એ નિયમ પ્રમાણે દરેક મોજને અમૃતમય નેય છે. હશે, ગમે તેમ હો પણ ભાઈ ચન્દ્ર ! તું મ્હારું એક કામ ન કરે? આટલો વખત એટલું જ કર કે ત્હારે ત્હારી જગ્યાપરથી અર્થોદય થવા આવે ત્યારે ન ખસવું ! સૂર્ય ગમે એટલું કરે પણ ત્હારે મ્હારી ખાતર જઙ્ગી થવું. જેને ભૂલીશ નહિ હો. ”

કીશોર દીન થયો, ધૂટ્યા યત્ન કરવા લાગ્યો, ઝાડો સામું જોઈ નહીં, મરણનો સુખ સમાય આવ્યો જાણી અમકયો અને વધારે ભેરથી મર્મના કરતો બોલવા લાગ્યો.

“ વૃક્ષો ! ટગર ટગર મારી સામું. શું જોઈ રહ્યા છો ? મોડા આગળ એક મનુષ્ય ટળવળે એ જોઈ તમારાં હૃદયો નથી ચીસતાં ? આ તમારાં યોડો શું કામનાં ? તમે ધારો તો આ માણસપર ટુટી પડી એને તમે કયડી નાંખી રોકો એમ છે, પણ હા, કોને કોની પડી છે. જગત સ્વાર્થી છે એ શું બોલું છે ? તમને તમારે મેલરાજ પાણી આપે કે થયું. શું કરવા તમારે કોઈની દરકાર રાખવી જોઈએ; પણ માદ રાખજો કે જમારે આ નિહાળ્યાં બૂઝી રસ્તા કરે ત્યારે તમારી શું વચે યાય છે તે. હાલતો ધુઓ, તમારો વખત છે. ”

કીશોરને કંઈ માદ આપું હોય એમ ઉઘે જોઈને કોઈને બોલાવવા લાગ્યો.

“ પિતા ! જગતમાં જન્મ આપનાર પિતા ! તમને પણ અત્યારે સ્વર્ગમાં કેમ ઉપ આવતી હશે. શું તમે નથી જોતા કે તમારો પુત્ર કીશોર યડની સાથે બધાયો છે ને કાંલે મૃત્યુ પામવાનો છે. શું તમે એમ કહે છો કે ત્હારી સાથેના આ વડને ત્હારો હેવામ કહે પણ જ્યારે આપ સ્વર્ગીય પુરુષ યદને કંઈ કરી નથી શકતા તો એ જડ ચીજ મને શું મદદ કરશે! ”

કીશોરને માતા વાદ આવી, તેવું અંતકરણ પીગળ્યું. જગતજો શંક બોલવા લાગ્યો,

“ માતા ! હેતાળ માતા ! તું હમણા ક્યાં અચકાતી હશે ? તું ક્યાં ? ત્હારા પુત્રે ક્યાં ? અદાહા, દેવની મતિ ન્યારી છે. સર્વ સર્વત્ત વાળી સુમતિને હે. દેવ ! તે આજે હાલહેવાસ કરી મૂકી. માતાજી ! હું હવે જલ્દી, સત્વજત મ્હારા કરતાં વધારે સમજુ છે. એ મ્હારી વની ત્હારી બેવડી ચાકરી કરશે.

“ બ્હાલા ભાઈ સત્વજત ! તું અને મ્હારા આગળ નથી પણ ત્હને મ્હારો સદેશો કહેતો જઈ છું, તે સાંભળ. અચાનક મ્હારું મૃત્યુ આવતી કાલે થવાનું છે તેથી હું ત્હને ત્હારા કાર્યમાં મદદ કરી રાખીશ નહિ પણ હું ત્હને જ્યાં હોઈશ ત્યાંથી મ્હારા મનદારા પુરેક કાર્યમાં નિજથી નિવડે એવા સજળ સંકલ્પ કરીશ.

ચંદ્ર શીકો પડી ગયો અને તેની સાથે કીશોર વધારે-શીકો પડી ગયો. ચંદ્ર કહેતાં વચને કોંઈ ગયો તેથી કીશોર તરફ નિશ્ચય થઈ ગયો.

સૂર્યને પ્રવેશવા દેવાને વિચારમાંની આંખોથી પૂરનાં દાર હકકાટ કરતાં ઉઘડી ગયાં. દિશા દેવીઓ ન્હાઇને વસ્ત્રો બદલીને કીશોરની છાંછી જવારવણું વાદળ ભાવતા ચૂરતું પૂજન કરીને પ્રસન્ન કરવા તત્પર થઇ ગઇ. ટૂંકોમાંથી ગીકોળો રસ બહોતો હતો અને પૃથ્વી પર ઝાક-જા પ્રેરેલી હોવાથી જાણે દિશા દેવીઓ પોતાની આંખમાં સ્વર્ણ યજ્ઞે યોગ ધારી તેઓ પોતાની આંખોમાં આનંદશુભાવતાં હોય એમ જણાતું હતું.

નિદુ જાણે, હાથ મારતો ઉઘેર અને કીશોર છે કે નહિ તે જોવા લાગ્યો. કીશોરને જોઇ નિદુ હસ્યો. થોડાંક રૂંધો પાસે પોતાં દંતાં તે જાણે આખાં અને કીશોરને એ તથા આખાં પથુ તે ઉપકાર સદિત નહિ સ્વીકારવામાં આવ્યાં.

પોતાના ભાઈના મરણના બાદમાં કીશોરનું મરણ લાવવા એક હાથમાં મોટો ખીસો લઇ અને ખીજા હાથમાં મોટો મોટો લઇ નિદુ અનુભવે નહિ શોમે એવું કાર્ય કરવા ઉત્તરો યયો. જાણે કીશોરનું પહેરણ ચીરી નાખ્યું અને છાતી સાથે દેખાઇ એમ ક્યું. બરાબર જગ્યા જોઇ ને છાતી પર એક હાથ વતી ખીસો મૂક્યો. છાતીમાં મોટા ધમકાતા ચતા દંતા અને તે ખીજાના હાથ નીચા થવાથી જીનરને રપટ દેખાતા દંતા કીશોર આ વખતે માથ ઉંચું જ નેહ રહેા. નિદુએ કહ્યું કે " જોજે મ્હારા ભાઈને મારવાથી મું રૂપકો યયો છે તે હમણાં જ બતાવું છું. " આટલું બોલતાં તે નીચ નિદુએ શોધવાજો ખીજા હાથ ઉગામ્યો. આ વખતે આખું વાતાવરણ રાખ્યું થઇ ગયું. રૂંધે મગનમાં જગતમાં આવી દિશા થતી જોઇ, પોતાનું કર્તવ્ય બૂરી યોગીવાર સિધ થઇ ગયો. આખું જગત રાખકાર બન્યું. હાથ ઉગામ્યો, રહેજ નીચે આવ્યો-વધારે નીચે આવ્યો-પડ્યો-પથુ પર છે એટલી વારમાં તો વડમાંથી એક નામનું મોટું યુદ્ધનું કુટુંબના માથાપર પડ્યું. તારના ભારથી નિદુ જમીન પર ગમડ્યો. જેવા જે નીચે ચેતો પડ્યો કે નાજે નિદુના પગ પર ચુક લગાવી અને એની છાતી પર ફેણ ઉંચી રાખી બેઠો. થાવકો મનુષ્ય પર નાજ વિકરાળ આંખથી જોઇ રહેા અને મોંઢામાંથી છામ વારંવાર કાઢતો યુદ્ધ વધારે ચક્રવર્તી લાગ્યો.

કીશોર જે નિદુના નીચે પડવાથી જાણ્યો હતો તેના કાનમાં નીચલા સખ્દો સંભળાયા.

" કુમાર! આટલી વખત અને આ નામના હાથમાંથી હોવાય. "

" હા, હું છોડ્યું. હું તારા જેટલો નિર્દોષ નથી પણ પહેલાં તું મ્હને આ તારા બાંધેલા બંધનમાંથી છોડ આપને આમ હું ત્હને કેવી રીતે છોડતી શકું ? " કુમારે જવાબ આપ્યો.

નિદુથી કંઈ બોલી શકાયું નહિ. નાજે લાગણાટ પચિક ડંખ નિદુની છાતી પર માથાં અને પડી નિદુને સુગમાંથી મૂકેા કરી વડના ઘડને રસ્તે કંઈક ચાલ્યો ગયો.

કીશોર આશ્ચર્યમાં લીન થઇ ગયો. શું થયું કેમ જાયું તે પણ એને બરાબર યાદ રહ્યું નહિ. બંધનમાંથી તરત ને તરત પૂટવા એનામાં સંકિત નહોતો. નખવતી જાણે વડની દોરીને એક પાડી એક તાર કાઢવા માંડ્યો. એ તથા કટાકે મૂકેા યયો. નદીમાં જઇ હાથ, પગ અને

બનાવવાની તે દુશ્મનપર ફેાડતાં તે હકી ન હોતી ! તેપેભાં દાકેળા તરીકે પોતાનું જીવન પલ્લ-વાપું હતું ! અતિ-માનસેને રાક્ષસીની સ્વતંત્રતા અખંડિત રહે એવી રાતો, કચી પડી હતી. કમનસીબ રાક્ષસિ એની પ્રભુએ ભારી નાંખી હતી ! બહાદુરીને આ બદલો ? (૧) ઉદયપુરના રાજાની પ્રખ્યાત અને મહાવરપત્ની સોમે સમુદ્રારવાળી અને સોળ વર્ષની સ્વામા પુત્રી કૃષ્ણ કુમારીની કાલ્પાર્તિક આપ્યાથી કોણે નથી સાંભળી ? એની ખ્યાતિ સાંભળીને નેદપુર તેમજ નેપુરના રાજાએ વર થવા ઉમેદવાર થયા. રાક્ષસ ધર્મસંકટમાં આવ્યાં જેને ન આપે તેની સાથે સનુતા અને મુદ્દ થાય ! અને સંકટનું કંટક રાગવા પુત્રીને અપમાદ કરવા સૂચના થઈ ! એ સ્વરૂપની મૂર્તિએ, સ્વરૂપનાં મોઢક મધ્યાર્ધમાં પોતાની બહેનને હાથે તૈયાર કરેલું 'જેનાં રસનું' ખાણું, કંઠમાં આલંદથી પીધું અને ૧૮૧૦ માં (સોળ વર્ષની વાત ઉપર) પોતાની પ્રાણ ત્યાગ કર્યાં ! (૭) પોંડાલો, સાથે પતિને સહાય કરવાં તેમની પોંડારણે પલ્લ હતી. એ એમેજોને તદ્દ વધા ઉંદર રવાર થતી ! એ વારતા, વધારે સારા કામને લાગતી હતી. (૮) મહાદરપુરની લગ્ન (૧૮૧૭) માં માન વીસ વર્ષની વયની લીમા બાઈ ને બીજા પ્રખ્યાત નર સી ગુલસી બાઈના દત્તક પુત્રની બહેન થાય તેણે ૫૦૦ યોરિવારોની પલ્લપલ્લ લીધું હતું. તે યોરિવાર હતી અને તેણે પડખે તરવાર તથા હાથમાં બાણો ધારણ કર્યાં હતાં. (૯) ૧૮૧૨ થી લોપાળમાં બેગમેજ રાજ કરે છે. ૧૮૧૮ માં નવાબનાં, મરાઠુ, પાળી તેની વિધવા સીકંદર બેગમે પોતાના દત્તક પુત્ર જેની તેની પોતાની ઠાકરી સાથે સગાઈ થઈ હતી તેને રાજ્ય લગામ ન આપતાં, પોતે તે ધારણ કરી, તે પછી વચર પ્રુલ્કે ચહેરે દરબાર બસતી ! (૧૦) મહુડા (૧૮૮૯ થી ૧૭૦૫) ની રાણી મગમલે મહુડા, મરાઠિયા, મહસોર વગેરેના દુનલાથી બચાવ્યું હતું. ધર્મ સદનસીબ પલ્લ ધળી હતી. ખ્રીસ્તી ધર્મ તરફના પ્રભાવે વિરોધ તે સાંત કરેલી. હાલમાં મહુડામાં જે વાવ, કુવા, રસ્તા તથા મંદિર છે તે તેનાંજ બંધારેલાં કહેવાય છે. તે પોતાના સગીર વયના પુત્રના 'રીન્ડ' તરીકે રાજ કરતી. દુશ્મનોએ તેના પર રાજનો દ્રોહ કરવાને આરોપ મુક્યો, કેદ કરી, અને બુખે ભારી નાંખી ! તેની આંખ આંખ લોળન મુકતાં પલ્લ તે તેને પહોંચી રાકે તેથી દુર રાખતાં આ પ્રમાણે યજ્ઞાતી યજ્ઞાતી રાક્ષસોએ એ વીરંગનાને કાશમદમાં દેહાંત કરીયા ! ભારતને આવાંજ અપહરણોના સાખ પડ્યા છે ! એ પર-ધર્મી, ખ્રીસ્તી સી આર્થ સીમે વિષે આપે અંજિમાન મુકત લેખ લખે એ 'આનંદનંદ' છે.

અદ્ભુત રીતે આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયું ! - પી થીઓસોફીસ્ટ (મે) હંચલંડના 'હંચલંડ ન્યુસ' પત્રમાંથી એ બહુવાચન ઉતારે આપે છે. તે પ્રમાણે ઈરિશી-કેરીન નામની એ ૨૦ વર્ષની બાળા હંચલંડમાં હર્નહીલ ખાતે રહેતી હતી. ૧૪ વર્ષની વયથી તે ઝાંડી પડી અને તે પાંચ વર્ષ સુધી હતી રહેવા પલ્લ અરાત હતી. બહુએ દવા કરી અને હોટપીડીઓમાં અડ પાડુ કેસ બગડેલો નહોતો. ૨૮ ડેક્ટરોએ તેની વાતકરી નિપૂલ સારવાર કરી ! છેલ્લા ડેક્ટરે અડવાણીમાં મરો એમ કહ્યું. વિના કારણે કે દવાએ અડ તા. ૧૮ મી ફેબ્રુઆરી અને રવિવારે તેની નષ થયલી, લેવાની તથા સાંભળવાની ક્ષમિ પાછી આત્મી અને તે પચારીમાંથી ઊઠી ! ક્યું ક્યું નથી એમ કહ્યું, બાળ પેરે હરીફરી અને ખાણું ! ક્યા પોતે કહે છે કે આ અદ્ભુત બનાવ બનવા પહેલાં મને અગ્નિનું એ વર્તુલ દેખાયું. તેને બે હાથ જેવું હતું. તે બે હાથે માથે હાથ પાડ્યા અને મેં 'અવાજ' સાંભળ્યા કે 'ઈરિશી ! તારા દુખખા દહાડા પુરા થયા હવે ઊઠ. તે બે હાથે માથે હાથને ભરી આંખે લગાડ્યા અને તળાઈમાં બેઠી થઈ નેલું. 'તો મેં માથે માતખિનાને નિર્ધા ! ' છેલ્લા બે વરસમાં જે ડેક્ટરની સાતવાર હોળ કન્યા હતી તેની જુગની હંચલંડ ન્યુસ પત્ર ખાડ આપે છે. તે હંચલંડના એકે આર. સી. એસ. અને ૨૫ વર્ષનો અનુભવી છે, તેથી આ આશ્ચર્યની વિચિત્રતામાં વધારો થાય છે. અન્યથા એકત્રિત બલવાળી ડાહ્યાની પ્રાર્થનાથી આ આશ્ચર્ય થયો છે એવી 'સીવરી' રજુ કરવામાં આવે છે. તે આખી વાત રસીકાતા પહેલાં વંધુ બારીક તપાસ થવી જોઈએ.

આર્સીસ મોરમેકાર્થી મેન અને હીડુ ગાયન-વાદન-દાસમાં મરાઠુ પામેનાં પ્રખ્યાત અંગે દાતિદાસાર નંદની મેઝાઈની પુત્રી મીસીસ મેન, આર્થ ગોધર વિધાની એ બંનેવતી હાથારા

છે. તેનો તેમજ હતમ અભ્યાસ કર્યો છે અને સાંપ્રત અંગ્રેજીથી તે ચક્રીય હતું છે એવો તેનો મત છે. ઘોડા વખતે ઉપર તેણે હાંદુસ્તાનની આ વિષય પૂરતો અભ્યાસ સાર મુલાકાત પણ લીધી હતી, થીઓસોફીસ્ટ (મેટાફિઝિક) ખરેખર આવે છે કે હાલ ઉત્તરમાં તે પ્રતિક્રિયા વર્તના એવાઓ સંમુખ આવે શાકેવ વિધા વિધે ભાવેલો આવે છે, અને બીજાઓ તેના એ વિષયપરનો કાચુ સ્વીકારે છે. તે થીઓસોફીસ્ટ મંત્રી છે અને ગાયનમાં 'ઓક્ટોફીઝમ' દાખલ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. એના મોડર્ન રીવ્યુમાં તેણે હાઈનોટીકમનો ખેલકેટ કર્યો એટલે એ મતલબનો એક લેખ લખેલો જેવામાં આવે છે. પાશ્વર્ય વાદિઓમાં સરેલ હમેશાં તુટેલાં હોય છે એ કારણસર તે વાદિઓ તે રદ કરાવે છે.

સામાજિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિના કેટલાક સમાચાર (સટિક).

હાલપરામમાં મળેલી પડિત સભામાં ઝરેલી વ્યકત્ત અને પરદેશ ગમનનો નિર્ણય:—ગયા ઇસ્તરમાં મળેલી ધાર્મિક સામાજિક પરિષદનું મે માસના 'સત્ય' માં અવલોકન કરતાં હમે ક્રિશ્ચિયમમાં મળેલાં પડિતોનાં ઇંગ્લેન્ડની પણ નેધિ લીધી હતી. તે વખતે એ સભાનો સંપૂર્ણ અહેવાલ હમને મળ્યો નહોતો. વિરોધમાં એમ જણાય છે કે કુલ ૮૧ પડિત રાજે આઘ્યા હતા. પશ્ચિમમાં તમતમતથી (પ. હાથોઆઈ હરો) અને પૂર્વમાં ઓરીસા પર્વત પ્રતિષ્ઠા પડિત-પ્રતિનિધિઓ પધામાં હતા. પ્રમુખે એવો આમદ કીધો હતો કે પ્રાચીન કાલ પહેં મળેલા નિર્ણયાર્થે મધ્યસ્થ નીમવો હવે અશક્ય છે. છતાં અનેક પડિતોના અભ્યાસદર્શી કેટલાક મધ્યસ્થ નીમાયા, પરંતુ અસહ્ય હમે એક બાબત દસજણે દોઃ સો વખત બોલવાની પદ્ધતિથી સાધાર્યો સાક્ષતાં તેનો અંતજ નહીં આવે એમ લાગ્યું અને બંધાને કંટાળો આવ્યો તેથી મધ્યસ્થને રજા આપી. આથી થોડાક પડિતો રીસાયા અને સાધાર ગયા. ૬૧ પડિતોએ બાદ માત્ર વિવેચન કિયું. પરદેશગમન વિષે તેમનો સામાન્ય મત એવો હતો કે હાલિય, વેસ્વ અને ગુદને તેનો બાધ નથી; અને આહાલ્ય પણ કાંઈ તેથી સાતિપતિત થતો નથી. પરદેશગંતા આહાલ્યમાં પણ તે સાર અર્થુક પ્રાયશ્ચિત ન કરતાં સુધી મતદાઈ કિવાકમતિદ કરાવવા પુરતી મુદ્દિ આવની નથી. મું પ્રાયશ્ચિત કર્યું તેનો નિર્ણય સભાએ કીધો નથી પણ ૩ વર્ષનું ચાંદાપણ જન છે એમ મળ્યું માનવું છે. હવે પરદેશગંતા આહાલ્યો કાંઈ સરાવતો વગેરેની કિયા કરવાજ નથી એટલે તેમજ પ્રાયશ્ચિત ન કરવાનો વાંધો તો બહુતો પરલોકમાંજ આવશે ! બાલ લખ વિષે સભાનો સામાન્ય મત એવો હતો કે હતમ લખ તો કન્યા રચરચતા યરા પૂર્વેનજ ! પણ તે પછીનાં લખ કરે તો કાંઈ પાપ નથી. માત્ર-તે ઉતરતાં જણાય. કેળીનું છે કે પડિતો પણ સમયના જગમાં મળે અંશે પશ્ચમાં છે. આવી પરિવર્તો બનિયમાં પણ ભરાનારી છે એ આનંદની વાત છે. સમાવું સંપૂર્ણ રવાન હવે પછે પ્રવૃત્ત યત્નર છે.

જૈન વસ્તીનાં પાંચ ભાટીઆ વસ્તી પેડે નારા-યેલોં જાય છે. 'જૈન' વચ કહે છે કે, " આજ પણ દાવકા યથા દર દસ વર્ષે ગઈજાની સંખ્યામાં સહેજ એક લાખ કરતાં વધુ ઘટાડો થાય છે. બીજી તરફથી આંખો નોંઘે છે કે બીજી કામનાજાઓમાં વસ્તી વધે છે.

આના સંબંધમાં આપણા જૈન આગેવાનો તથા કોન્ફરન્સ જેવી સંસ્થાઓ આ તપાસ કરવાની જરૂર છે. વસ્તી ઘટવાના કારણો ને આપણે નહીં શોધીએ અને તે વધવાના ઉપાય નહીં જાણી કાઢીએ તો અમને હાથે છે કે વંધન આપનાં આપણી વસ્તી નષ્ટ થશે અને આપણો ઉત્તમ ધર્મ હાથ પામશે. છેલ્લા વસ્તી પત્રક પ્રમાણે સકળ જૈન કામની વસ્તી લગભગ ૧૩ લાખ જેટલી જણાઈ છે. આમાં ત્રણ શીરકા એટલે ધોરે કે શ્વેતાંશ્વર મુર્તિપુરગતી પાંચ લાખ, દુઃશિયાની ચાર લાખ, અને દીગંજની ચાર લાખ, એટલે આપણા શીરકાના પાંચ લાખમાં બે લાખ ભીંચાણું પ્રમાણે એણે લખ્યું તો માત્ર પુરોણું પ્રમાણ ત્રણ લાખનું આવે છે. તેમાં એક લાખ છોકરાં લખ્યું તો માત્ર બે લાખ પુરોણું છે. હવે આમાં પણ અનેક ભેદ, અનેક સાધુના અને આપક. તો કહો કે જૈન ધર્મ વધવાનાં કારણો આપણને મળે છે કે ઘટવાનાં? ને ઉચ્ચ ગણતરી દિવ્વ નીતિઓ આ ચાલુ ઘટાણું; કારણું શોધીને ઉપાય નહીં કરે તો આ દેશ માત્ર રોડનું સામ્રાજ્ય થવાની પુરાણોની લવિષ્ણવાણી ખરી પડવાનો ભય રહે છે !

જૈન પત્રના તારીખની બદલની કોર્ટને હંડ તથા પત્ર વિષે મેજિસ્ટ્રેટનું મત— જૈન બદલની કેસમાં માજિસ્ટ્રેટે હેન્ડીંગ પ્રગટ કરનાર મોહનકાંત લાલજીભાઈને રૂ. ૧૦૦ નો હંડ કીધો છે અને ત્રણે જાપાવાકાને રૂ. ૭૫ ના હંડની સજા કીધી છે. માજિસ્ટ્રેટે સુકાદો આપતાં જણાવ્યું કે શ્રીયાદી લગુભાઈ ફતેહચંદને કાંઈ આજરજ ન હતી. મજકુર જૈન પત્ર એક ચીપરીયું હતું અને ત્રણ સિવાયના મોજે ફકરા કાંપડેસર હતાં પણ અમુક ત્રણ ફકરામાં આશોપીઓએ જોડ્યું તે કરતાં વધુ સખ્ત ભાષા વાંધી હતી તેથી તેઓ શું-હેમાર રહે છે. માજિસ્ટ્રેટે વળી જણાવ્યું કે આશોપીએ પોતાની જૈન તારીખની ફરજ બાબતમાં તેમ લખ્યું હતું, પણ ત્રણ ફકરામાં હદ કુદાવી જલુ જોડ્યું નહોતું. આ પ્રમાણેનો તાર 'જૈન' પત્રને પ્રસિદ્ધ કરે છે.

:(જૈન પત્ર વિષે મેજિસ્ટ્રેટે નિસ્સદેહ વધારે પડતી ટિકા કીધી છે. એ પત્ર ને કે દોષદિત નહીં હોય તો પણ અનેક રીતે તેણે જેનોમી સારી સેવા કરી છે.)

સરસ્વતી દેવીનાં જૈન લેખકને સાક્ષાત્ દર્શન અને વરદાન !—વડોદરા મણેશી ચોથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં જૈન મુની મહારજ ધી' ભુલ્લીસાગરજીએ મહામહોપાધ્યાય ન્યાય વીરારાવ જૈન કવી શ્રીમદ્ પશોવીગજીજી "તેમનું જીવન અને તેમનું ગુજરાતી સાહિત્ય" એ વિષય ઉપર એક નીમંધે રજુ કર્યો હતો જેનો એક લાગ નીચે સુજ્ઞાન છે:— એક દીવસ શ્રીમદ્ના મનમાં સરસ્વતી દેવતાને પ્રલદા કરવાનો વીચાર સ્પુરી આવ્યો. તેમણે ૨૧ દીવસ પર્વત ઝંકાર બીજાપુત્રે સરસ્વતી મંત્રનો ભાષ કર્યો. ૨૨મા દીવસની રાત્રીમાં સરસ્વતી સાક્ષાત્ આપનાં-સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં વીગજીજીને વર માગવાનું કહ્યું. પશોવીગજીજી જૈન ધર્મના ઉદ્ધાર્ય સાચા રચવામાં સદાવ્રતા-માગી. સરસ્વતીએ તે પ્રમાણે ચાચો એમ કહ્યું અને અંત-ધોન ચંડ ગ્યાં. આ વાત તેમના રચેલા જંજુ રવામીના રાસમાંના મંગળાચરણના દુહામાંથી નોકરી આવે છે."

સરસ્વતી એ હાંડુ દેરી છે જેને જૈન માનતા નથી. જનાં તેમના વિદ્વાનો તેને માને એ આભાર છે. વિદ્વાન મિત્રોએ પણ સરસ્વતી દેરી એ વિષયે એક સુંદર અભિધાર છે એમ માને છે. સૌ વિપરીતતા કે ધર્મ ન અભિધાર દેવિ માને અને ધર્મથી માનવતા હવે તે

ન માનતા થયા છે ! સાહિત્ય પરિષદમાં આવી આધાર રહિત કલ્પનાઓ કરતાં વધારે શુદ્ધ પૂર્વક વાતો વંચાવી ઘટે છે !

ગાયકવાડીમાં મરજદી જેઠ સાથે લાલીના વ્યભિચાર-પાટણનો મુંબઈ સમાચાર-નો ખખર પત્રી તા. ૩૦ મી એપ્રિલના પત્રમાં લખી જણાવે છે કે “ અહીંના ગાંધી સ્વરૂપચર પેતાની સ્ત્રી મણી સાથે પોતાના વડીલ ભાઈ બાપુસાથ કે જે મરજદી ધરમ પાળે છે તેણે અ-નીનિ કર્યા બદલ ફરીવાર કીધી હતી, તેના તપાસ કરી અત્રેના મુનસફ મેં પ્રમાણ કર ભાઈ બાપુસાથ તથા મણી બંનેને નવ નવ માસનો સખત કેદની શીક્ષા કીધી છે. તેઓએ તે વિરૂદ્ધ સેસન્સ જજને અરજ કરવાથી હાલ જામીન ઉપર તેમને છોડ્યા છે.” મરજદ લેનારી વિધવા-ઓ પણ વ્યભિચાર કરી શકે છે તો મરજદ લેનારા પુરુષોએ શું પાપ કીધાં ! એ ન્યાયે હમે “ વડિલ ભાઈ બાપુસાથને ” નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકીએ છીએ ! એમ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે, મરજદના સિદ્ધાંતના બીજા ગમે તેટલા દોષ હોય તો પણ આવા વ્યભિચારથીજ તે સિદ્ધાંત ખરાબ છે એમ ફરાયવા માંગનારાઓ સાથે હમે મળતા ચતા નથી. તે માટે તો, બીજાં સ્વતંત્ર કારણો હોવાં જોઈએ. આ ખખર વિશેષ જાણુવા જોગ એટલા માટે છે કે, ગાયકવાડીમાં વ્યભિ-ચારથી સ્ત્રીને પણ પુરુષ પેટિજ શિક્ષા કરવાનો કાયદો છે. બીટીશ કાયદામાં વ્યભિચારી સ્ત્રી નિ-દોષ ગણાય છે. કાયદાની દ્રષ્ટિથી તે તે બીચારી ફસાવવી અખત્રા છે, અને, બુખાની આપી ન આપી એટલે બસ. ગાયકવાડી કે બીટીશ કાયદો વધારે ન્યાયપૂર્વક છે તે તો એક શીક્ષુ શીને અટપટે સત્તા છે, જે માટે એક લેખમાત્ર લખવી પડે.

ભિખારી દશામાં આવેલો લક્ષ્યાધિપતિ-સદાનું પરિણામ-નુયોગમાં પહેલાં સાક્ષ્યથીમાં, તેમજ વટવચ્ચદારમાં એક આગરતર અને શ્રીમંત તરીકે પ્રસિદ્ધ પચેલા જે લક્ષ્યા-ધિપતિને સ્તામાં બીજા ભાગવા માટે લંગી કાર્ટે આંક દિવસના કેદખાનાની શિક્ષા દરમાવી હતી તે માણસનું નામ કર્નલ બાલવીન છે, કે જે પૂર્વે સેનક્રાંસીસદો અને ઇસ્ટર્ન રેલ્વેમાં બોડીને પ્રમુખ હતો. તેની ઉંમર આપારે ૪૫ વરસની છે. ૧૬ વરસની વાન ઉપર તેને પચીસ લાખ પાઉંડને વારસો મળ્યો હતો અને સદાના ધંધામાં તેણે પોતાની મુડીમાં તેલકાળીકે વધારો કર્યો હતો. તે મોટી મોટી રેલ્વેઓમાં અને વેપારી પેટીઓમાં અગ્રેસર હતો. ત્રીસ વરસની વાસ ઉપર તેની દોઝત એટલી બધી હતી. તે સદે એકસમાં પાછું જતો નહીં પણ તેમાં ધીરે ધીરે તેની પડતી યવા કાગી અને તેની પાસે કાંઈ રથું નહીં અને તે બીખારી દશામાં પહોંચ્યો. સદાગીયાઓ, ચેનો !

હરદાર ગુરુકુલનો ૧૦ મો વાપિકૈસત-ફરદના પર્વે દરમીયાન ગુરુકુલ જૂમીમાં ઉજવવામાં આવ્યો હતો. ૧૫૦૦૦ સળો તેમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. આવનારા ઠંઠ મદ્રાસ, બંગાળ અને ગુજરાત વેરથી આવ્યા હતા. પ્રખ્યાત મહુમ મીરઝા કાદીનાં (જે પોતે ઇશ્વરનો પેદાબર હોવાનો દાવો કરતો) નો ચોખ્ખ પુત્ર, અનેક મોવડીઓ સહિત આવ્યા હતા. સાહો-રની સકરી ચોરીએટલ કાલેજના પ્રીન્સીપલ ડૉ. સાગ્રી પ્રચુરત એમ. એ., પી. એચ. ડી. બી. એસ. સી. ઇ. ઇ. તથા રામકૃષ્ણ આશ્રમના સન્નાસીઓ તથા પેરીસથી આવેલા એક ફ્રેંચ પ્રિદાને પણ હાજરી આપી હતી. તે ફ્રેંચે તો એક નાનું ભાવશુ પણ આપ્યું હતું. ગુરુકુલ માટે અપીલ કરતાં આશરે રૂ. ૭૦,૦૦૦ મળ્યા હતા.

માછલી ભારવામાં દુષ્ટતા—નથી એમ કહેવાક મરખાહારીઓ કહે છે અને તે માટે મરાઠાં બકરા 'ધેંઠે કાંઈ રીસ પાડતી નથી એવું' કરણ આપે છે. પણ આ સંબંધી રીપોર્ટ કરવા યુ. રે. ના અભ્યાસમાં રેટનાં એક્ષર (જે નામની માછલી શીપ માટે ભારવામાં તથા ખુબ ખાવામાં પણ આવે છે) ના સંબંધમાં નીચાવતાં કમીશનરે પ્રેસીડેન્ટ મી. જોન કોર્ટ કહે છે કે એક્ષર માછલીને તેની શીપમાંથી કાઢતાં અત્યંત દુઃખ થાય છે. તે જીવતી આમળી કાઢી લેવા જેવું છે. માટે તેને બને તેટલી દયાવાદી રીતે અને જલદીથી શીપ કાઢવા પૂર્વે મારી નાંખવી જોઈએ અને પછીજ શીપ કાઢવી અથવા ખાવી જોઈએ. હાલતો તે, જીવતી પણ ટેબલ પર ખાવા સુકવામાં આવે છે ! છતાં અમેરિકા સત્રાંગ મુંબરેલું કહેવાય છે ! મરેલી પણ શા માટે ખાવી જોઈએ ? તે શું આશું કમકમાટ ભર્યું છે ? મી. કોર્ટ મત્સ્યપ્રેક્ષાં તે ખાવી નહોં તેમજ તેની છીપ કાપી ન કાઢવી એ સંબંધી સરકાર પાસે કાયદે લગાવવા માર્ગ છે. દયા તરફ આ પ્રવૃત્તિ રીક છે, પરંતુ તેનો ખરો ઉપાય અરુચનો અનાદારજ છે.

શુદ્ધિ--ખિદર પ્રાંતમાં ભારત શુદ્ધિ સમાજના ઉપદેશક પંડિત દ્વારકાદાસે ૮૦૦ મુસલમાનો કે જેઓ પૂર્વાવસ્થામાં હિંદુ હતા અને તેમને મુસલમાન કરવામાં આવ્યા હતા, તેમની શુદ્ધિ કરવામાં આવી હતી. હોંદુ સંખ્યા વધે એ હવે હોંદુ માત્રને ઇષ્ટ છે.

કુરુક્ષેત્ર ભૂમી (પાણીપતના મેદાન) માં શુરકુળ વિદ્યાલયની—તા. ૧૬ મી એપ્રિલને દિવસે સ્થાપના કરવામાં આવી છે. રા. જ્યોતિપ્રસાદજી નામના મદારશયે કુરુક્ષેત્રમાં એક શાખા શુરકુળ જોડવા માટે પૌતાનું કન્યક નામનું અર્ચુ ગામ દાનમાં આપ્યું હતું. તે દાન સાથે ઉક્ત ગૃહશયે શુરકુળના મકાનને માટે રૂ. ૧૦,૦૦૦] અને તેમનાં ઇષ્ટ મિત્રોએ રૂ. ૩૧૦૦] પ્રદાન કર્યા હતા, જે ઉપરથી ઉપયુક્ત શાખા શુરકુળ જોડવા માટે શ્રીમતી પં. જનમ આર્પ પ્રતિનિધિ સભાની સંમતિ લેવામાં આવી હતી. ઉત્સવ ઉપર 'શ્રીમાન મ. મુન્શીરામજી, આદિ હાજર હતા. ઉક્ત દિવસોમાં કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્ય મંદિરને મેળો હતો પરંતુ આ વ્યાખ્યાનની શરૂઆત થવા માંડી અને મેળામાં આવનાર યાત્રીઓને તે બાબતની ખબર પડી કે મેળો હોડીને હવેના ધર્મજ્ઞતાસુ સ્ત્રી પુરુષો વ્યાખ્યાનને લાભ લેવાને આવી પહોંચ્યાં વ્યાખ્યાનોના અંતમાં મ. મુન્શીરામજીએ શુરકુળ માટે અપીલ કરી હતી જેમાં રૂ. ૨૮૪૧] રાશી મળ્યા હતા જ્યારે રૂ. ૧૬૨૫] માટે વચન મળ્યાં હતાં. મ. જ્યોતિપ્રસાદજીએ, ખીજી ૧૦૦ વીધાં, અને મ. ભાગીરથ લામજીએ ૧૭૫ વીધાં જમીન શુરકુળને દાન કરી હતી. શરૂઆતમાં ૧૬ અઠવાર્યોને શુરકુળમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. એક ગૃહસ્થ જેઓ તીર્થસ્થાને માટે ત્યાં આવ્યા હતા તેઓ શુરકુળનો વેદારંભ સંસ્કાર જોઈને એટલા બધા પ્રસન્ન થઈ ગયા હતા કે તેમણે અઠંગોજન માટે આજેલું શીપ કોર્ટ ઘી ખાંડ વિગેરે પાક મણેક લાડુને આશરેનું આંકાજોને ખરાવવા માટે લીધેલું બેજન શુરકુળને દાન કરી દીધું હતું.

મધ્ય ભારત શુરકુળ (હોંશંગાબાદ) નો આરંભોત્સવ—ધામધુમથી ઉજવાયો હતો. ૨૧ અઠવાર્યોને વેદારંભ સંસ્કાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. અપીલ કરતાં રૂ. ૫૦૦૦] દાન પ્રાપ્ત થયું.

સાયન્સ, વિજ્ઞાન, વૈદ્યક, આદિની કેટલીક નવીન શોધો તથા ગણતરીઓ.

ખેડુતો ! હજારને બદલે દારૂગોળો વસાવો ! — અમેરિકાના વર્ડેસ વર્ડેમાં મી. એફ. એ. ટેલમટ 'ડીઇનામાઇટ' દારૂ ગોળાથી ખેતી કરવાની સૂચના કરે છે. લગભગ દરેક શોધ પેઠે આ શોધ પછે અકસ્માતથી જ યથા હતી. એક ખેડુતે કહ્યું જમીન ખોદવાની અશક્તિના ભ્રમને નીકળવાને જમીનમાં કાણું પાડી તેમાં દારૂગોળો અંદર ભરી ને જંગલીથી સળગાવ્યો. જમીનનાં ઉંડાણથી ઝીણા દુકડે દુકડા યથા ગયા. આથી ખાતર ઢેક અંદર જઈ રહ્યું છે, જમીન વધારે ઉંડી ગયાય છે, મૂળીયાં ઢેક સુધી પોતી જમીન હોવાથી સહેલાઈથી અને ઝડપથી ઉંડાં ઉતરે છે. દારૂગોળાંથી પાડેલાં છિદ્રોમાં ઊગાવેલાં ઝાંડા કાંટાળાંથી ખાદી કાંટાં છિદ્રોથી બમણાં ઝડપે ઉગે છે. કેનેડા તથા મેક્સિકો તેમજ ક્યુબાઈડ સ્ટેટ્સમાં તો દારૂગોળાંથી ખેતી કરવાનું હવે બહુ પ્રચલિત યથા ગયું છે. ૩ની ખેતીમાં તો તે આશીર્વાદ સમાન છે, કારણ કે રના છાંડને અંદરની જમીનની સરખી બીનાસ મળે છે. વળી ડીઇનામાઇટથી ખેતી કરનારો ખાસ અનુભવી ખેડુતોનો નવો ઉલ્લેખ આથી ઉત્પન્ન થયો છે. નીચાણના ભાગ વાળી બીની રહેલી જમીનમાં પશુ ડીઇનામાઇટ ભરવાથી જમીન સુધરી જાય છે. જમીન ઉંડી કાંટાં ઉપરનું પાણી પૃથ્વીના પેશમાં આકર્ષ્ય જતાં જમીન સુધરી જાય છે. જમીનમાં જૂનાં ઝાડનાં મૂળીયાં કાઢવાથી ખેતી સુધરે છે. તે કાંટા સાથે પશુ દારૂગોળાં જ રાખવાજી છે. કલાવના મી. જી. પશુજી નેવા મોટા દોઢાં ખેડુતોએ અવસ્થા આ યુક્તિ અજમાવવી ભ્રમજી.

હું ગાયવાળાઓ તમે હાર્મોનીયમો વસાવો ! — નીકોલ્સોન (અમેરિકા) નો મી. જોશીયાહ ઍટ હાલમાં ઇંગ્લેન્ડ પધાર્યો છે. તે સ્વાનુભવ પરથી એમ કહે છે કે ગાયને દહોતી વખતે હાર્મોનીયમ જેવું વાજન વગાડી મુંદર સરોદ કાંટામાં આવે તો તેથી ગાય દુધનો જથ્થો તેમજ માત વધારે સારી રીતે આપે છે ! તે કહે છે કે તે સ્થિતિમાં ગાય ૩૩ ટકા વધુ દુધ આપે છે. તેના મતानુસાર ગાયનાં ઉરોરાયનાં ઝાનનંતુઓને ચાંત કરવા મધુર નરમ અવાજનાં વાજન નરમ રીતે વગાડવાં ભ્રમજી. પણ જો ભોંભોં જેવો સુર વગાડશો તો ઉરતું ખરાબ ખાટું દુધજ તમે દહોવા પામશો ! મંદિરો તથા પાંજરાપેશ વાળાઓની ગાસાળાઓમાં આ અખતરો સામોટો અજમાવવામાં ન આવવો ભ્રમજી ? મી. ઍટે તો અખતરથી અમેરિકામાં આની ધણીની ખાતરી કરી આપી છે તેથી ખેડુતો તેમ વર્તે પણ છે. મી. ઍટ કહે છે કે ગાયને માથુસ પેઠે રાખવાથી પણ ધણો હાલ છે. તે ઓહીયોના શ્રોમંત ખેડુત મી. શોક્ષનો દાખલો આપે છે. શોક્ષ પાસે નંદરાજની પેઠે હજારો ગાયો છે. તેણે થોડીક ગાયોને પ્રથમ અથથી સારી રીતે દાંતણ કરાવ્યું હતું. તેમજ દીવખર આપી ન બેસે તે સાથે સણનાં કાપડનો ઝંભો પણ પહેરાવ્યો હતો. આથી દુધની જાનમાં તથા જથ્થામાં અજબ જેવો સુધારો થવાથી તેણે તે રીતિ અખતર કરી છે. હાલમાં સાયન્સીસ્ટોન એવું મંન છે કે ઉરોરાયની કે ગલરાયથી ગાયનું દુધ જંતુવાળા દુધથી પણ ખરાબ છે. તે સ્થિતિમાં ગાય દહોવામાં આવતાં તે દુધમાં થરીનાં ઝેરી તરવો ભળવે છે ! માટે પણ હાર્મોનીયમો જરૂરી છે !

નવા સૂર્યો ઉત્પન્ન થાય છે!—જગત્ની ઉત્પત્તિ વિશે વિદ્વાનોની કલ્પના એવી છે કે, વાયુ રૂપ તરવે મૂળ હોઇને પાટી આ નક્કર સૂર્ય તથા ગ્રહો તેમાંથી બન્યા છે, અને વિશ્વમાં હજી વાયુ રૂપ સકલ સૂક્ષ્મ મૂર્તિ નક્કરપણાને પ્રાપ્ત થઇ નથી. આકાશમાં જે આછી ધોળી ગાકારાગંગા દેખાય છે તે હજી વાયુરૂપ (Gaseous) છે, અને તેમાંથી ગ્રહો અને સૂર્યો હજી બનશે એવી અચાર સુધી ખગોલવેત્તાઓની માન્યતા હતી. કેલીફોર્નિયા (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ) ની યુનીવર્સિટી તારકી, તેની નજીકના વીક્સન પર્વતનાં શિખર ઉપર દુર્બીણો ચડાવીને નક્કારૂપ આકારાને અભ્યાસ કરતારા ખગોલવેત્તાઓએ હાલમાં એવી આશ્ચર્યજનક શોધ કીધી છે કે, અતે આકાશગંગા રૂપ ગાસ કંટો પરીને નક્કર થઇને સ્વતંત્ર સૂર્યાદિ ગોઠાડો, ખરેખાર રચાય છે ! નવા સૂર્યમંડલો (નોકર સીસ્ટમો) રચતાં આકાશગંગાનું કાંઈ નષ્ટ થશે. પણ એમ થતાં સહેજ હજારો અને લાખો વર્ષ થશે. ગંગાના એક અતિ નાના ભાગનાજ સૂર્ય હજી અને છે. તેના ફોટો પારી લીધા છે, પણ પરિણામ નિશ્ચિત કરવા સારું હજી એ વધુ શક્તિવાળાં દુર્બીણો હોવાની જરૂર ખગોલવેત્તાઓ જણાવે છે.

કાળા સૂર્યો—પણ ગળમાં વિદ્યમાન છે ! જો નવા સૂર્યો હજી બને છે તો બની ચુકેલા વાનપ્રસ્થ થઇને, નિરતેજ થઇ, આકાશમાં વિચરે છે ! શોડા સમય ઉપર હિંદના સર્વેશ્વર-જનરલ કર્નલ એસ. ઇ. બારડે કલકત્તામાં "પ્રેક્ષી એક ગ્રંથ તરીકે" એ વિષય ઉપર આપેલા એક ભાષણમાં કહ્યું હતું કે : પચાસ વર્ષ ઉપર કાળા તારાઓની વાત જાહેના સ્વપ્નમાં નહોતી. બહુ શક્તિવાન દુર્બીણથી જ તેની શોધ થેલાં ૩૦ વર્ષમાં પ્રથમ થઇ છે. અને એવા તારાઓ (જે આપણા સૂર્ય જેવાજ પ્રચંડ છે) તેની સાંખ્યા પણ કરોડોની છે ! એક દહાડો (ગજરાતા નહીં, ફોટો, વર્ષ બાદ) આપણા સૂર્યની પણ એજ સ્થિતિ થવાની છે. વારંવાર આકાશમાં નવા તારાઓ પ્રથમવાર દુર્બીણમાં દેખાય છે, તે શાથી ! ખગોલ વેત્તાઓનો ખુલાસો એ છે કે એ કાળા તારાઓ પદરૂપ એવા તો જોરમાં અવકાશ છે કે, પૃથ્વીની ગામીથી નવો ગોરો-ચળકતો તારો નવીન ઉત્પન્ન થાય છે. કોટોની કાપડો, એવો છે કે Two blacks do not make a white અર્થાત્ સામસામી બે જોડારાંથી એક, ખરું નથી થતું. પણ ઇશ્વરના આકાશની કુસ્તરમાં તો તેવો કાંઈ છે ખરો !

પૃથ્વીનું વજન બહારની સહાયતાથી, વધે છે !—ખગોલ વિદ્વાનો અમલકારોને અતેજ નથી. ખગોલવેત્તાઓએ એવી ગણતરી કરી છે કે પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, તે દરમ્યાન તેના ઉપર ખરતા તારાઓ (જેને જેમ બીચારા વહેમીઓ તે મરી જતા હોવા તેમ 'સંમરંમ' કરે છે,) જે નાના ઉપગ્રહો છે તે તથા તેની રજ પૃથ્વી પર પડવાથી વર્ષ દરમ્યાન પૃથ્વીને વાર એક કરોડ રૂન લેટલો વધે છે ! આ ભાર વધવાથી તેની સૂર્યની આસપાસ ફરવાની શક્તિ ઓછી થઇ જાય છે ! ૨૭૦૦ વર્ષ સુધીમાં આ કારણથી પૃથ્વીને બધા ૪ કલાક વધુ અ. કાલગુથી થયા છે. બેબીલોનીયાના પુરાતન દફતરમાં પૃથ્વીની ઝડપની જે ગણતરી કરેલી હતી તે સાથે હાલની ઝડપ સાથે સર્વાંગત આ સારું કલાકનો ફેર કાઢવામાં આવ્યો છે.

મુડાનનાં રણોને નગર તથા ખેતર બનાવવાનો પ્રયત્ન !—જગતમાં લગભગ સઘનતાનો નાશ કરવા અને શાંતિને સત્વશઃ પ્રવર્તાવવા પ્રખ્યાત ખાતાથી દાનેશ્વરી કાર્નેલ એકેડેમી

રૂપીયા દાન કરીને સુનાઈટ રોડસની રાજ્યધાની યોગેશ્વરનમાં રૂપિયા દાનેજી દેવડીટુકન તરફથી દહાડ અને મુગાનાં રણો મધુપથી નિવાસ બનાવી રાકાય કે કેમ તે વિષે તે સ્વર્ણનું અવલોકન કરવાને યોગેશ્વરની ને ટોળી રોડર ડી. ડી. મેકડુગલનાં વડપણ હેઠળ મોડલ-વામાં આવી હતી તે પાછી કરી છે. રૂપરના પ્રતિનિધિને ડો. મેકડુમસે કહ્યું હતું કે હવે પછી હમારી ટોળી યોગેશ્વરનાં રણો તપાસવા જશે. મુગાના રણની રેતી ખસેડી તે નિવાસ બનાવવાની રોડરને આશા છે. ધારણ કે ત્યાં વર્ષો નિર્મિત છે! સીપીયાના રણ વિષે હમને યોગેશ્વર આશા છે. તે રણમાં પવનના વાવાઝોડથી અનેક રથને પચાસ માઇલ લંબા અને દોઢ માઇલ પહોળા મુંદર કુરતી બાદ્યાદી રસ્તા બની ગયા હતા; અને તે રસ્તાની વાડ તરિકે ૬૦. ઘુટ હિંચા રેતીના ઢગો હતા! ત્યાં રાતે સખત દંડી અને દીવસે સખત ગરમી પડતી. અન્નગલ હમારે મોટેતમજ હમારા ઊંચા મોટેદમારે લઇ જવાનું હતું. રેતી ઉડતી ત્યારે રાજ-ખીમાં ભરાઇ જતું પડતું. રસ્તે ઉંચા તથા માજુસીનાં દાડખીંદા હમે જોતા. પશ્ચિમના શોષકો વિગ્રથ પ્રાપ્ત કરવા લેહ પાતવિપ્પ્યામિ વા કાર્યે સાપવિપ્પ્યામિ (દેહ પાડીથ વા કાર્ય ચિદ કરીશ) એ પ્રનિતા પ્રથમ લઇને પર્ચંગ કાર્યારંભ કરે છે. તેથીજ મુગા, લીખીયા અને રાદ-નાનાં રણો પચ કાંઈ વખત રાતનો રથ ચવાનો સંભવ છે! કાંઈ રથ કદિ મુંદરશે! હજી એ દેશમાં રેલવેના પાંચ છે તો રથનું શું?

કરોડીયાનો તાંતરો—અટલો માનેક છે કે એક શેર વજનમાં લેવામાં આવે તો પૃથ્વીની આસપાસ વોંટાઇ શકે. દર શેર લેવામાં આવે તો ચંદ્ર સુધી પહોંચી શકે અને ૭૫ મણ ઉપરાંત લેવામાં આવે તો સૂર્ય સુધી પહોંચી શકે. પૃથ્વીથી પાસેમાં પાસેના તારા સુધી મહોંચવાને પાંચ લાખ દળ જેટલા વજનમાં તાંતરો જોઈએ. આ તાર સુધી જો રેલ્વે બંધિ-વામાં આવે અને એક માઇલે એક પાઇ બાકુ રાખવામાં આવે ત્યાં સુધીનું લાકું ૭,૫૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીયા થાય અથવા દુનિયામાં જેટલા મોનના ચીકા છે તેથી ૬૦ ગણ થાય.

ફની હંટરો—ફની મીઠમાં રહેતો કચરો નકાતો જાય છે. તેનો ઉપયોગ એક ફેર-મેને શોષી કાઢ્યો છે. તેને બેળથી લાઢી જેવા બનાવી બાદ તેની ઇંટ બનાવવામાં આવે છે, અને માટીની ઇંટથી અધો વખતમાં આ ઇંટથી ધર બનાવ છે! ફની ઇંટનાં ધરનો ખર્ચ પચ બેલુગ આજો છે. માત્ર ત્રીજે લાગજ લાગે છે! વળી ૩ છતાં ઇંટ અમિથી બની શકતી નથી. એકધુએટો અડી નોકરી મોટે રખડે છે તેના કરતાં કાંઈ રાસમાં જઈ આ વિશા શોષી શાવે તો તે મીઠ માટેજા જેવા બને!

વિદ્યાર્થી કુતરા!—કાન્સાસ (અમેરીકા) નો યુનીવર્સિટીમાં દરમાં વિદ્યાર્થી તરીકે શાખત કરવામાં આવેલા ૩ કુતરાઓ એટલીવાની સ્વ ખેતમ ઝામેના સામેના વારસ કુતરાનોજ આજીવનસરી જાતા છે. તેમને શાખત કરવાનો હેતુ એ છે કે, તે યુનીવર્સિટીના પ્રોફેસર બી. રી. ડાકરા કુતરાનો જાન પચ. ફેટી દર સુધી શોષી તથા લિગરી શકે છે તેને, તેમને શોખવા તથા વિચાર કરાવવા પ્રયત્ન કરીને, અનુભવ મેળવશે.

લેનાની ઘોરી અને અદલાબદલી—ત્રિપ્લા એ ખરા બનેલ બનાવ રહેવાં છે. (૧) 'ફેલરી' પવન લેખક મો. રીંગ્લન દ્વારા પ્રમાણે લેના અને મુલોકની પોલીસ

એક અમળ્ય 'કસ' ની તપાસમાં શું થાય છે. થોડા વર્ષ ઉપર લંડનમાં રહેતા એક જુવાન, બહુ હોશીયાર પોલીસ યાહુદી અગ્રણ્યેક શ્રમ યથો હતો. ધણે વર્ષે તે ન્યુયોર્કના એક ખુશામંથી મંજી આભ્યો, જે વખતે તે ઉલંબુ જેવા હતો. તેનું કારણ હાસ અમળ્ય જેવા સંભોગો વચ્ચે માલુમ પડ્યું છે. ન્યુયોર્કમાં એક ડોક્ટર થોડા દલાગની વાત ઉપર મરણ પામ્યો હતો. તેનાં એક કાગળમાં તે જુવાન યાહુદી ઉપર, તેણે કેવી રીતે રાત્ર પ્રયોગ કીધો હતો, તેનું વર્ણન કીધું હતું. તે ડોક્ટરનાં એકનો એક પુત્ર હોશીયાર હતો. પરંતુ એનાં રોગથી તે ખૂબ જેવા થઇ ગયો હતો. આથી લંડનથી તે પેલા જુદિશાળી યાહુદીને કહ્યું આભ્યો અને પોતાના ખૂબ ચક્રગવલા પુત્ર તેમજ તેને બંનેને કલોરોફોર્મ આપીને તેમની ઓપરી ઉઘાડીને, તેમાંથી એક ઉપાડી તેણે તે અદલખદલ કીધાં અને આદ પાટા મારી દીધા ! બંને પાછા ઉક્તાં જુદિમાં પરિવર્તન થયું. ડોક્ટરનાં ઉલ્લુ પુત્ર મેલા ચતુર અને જુદિમાનુ થયો અને યાહુદી ખીયારો દીવાના જેવાં થઇ ગયો ! ડોક્ટરના પુત્ર ઉપર ખીમનું બેલું ચોરવાનો આરોપ હજી અટલાજ માટે નથી મેકવામાં આભ્યો કે, તે એક બહુ પ્રતિષ્ઠિત આદમી છે અને કાંપદની બારીકાતો વાંધા આવે છે. (૨) જાહીમેર (યુ. રોડસ) ની સેન્ટ જોન્સ હોસ્પિટલના વડા ડૉ. કર્શોજે આવુંજ એક કામ લોકમાં કીધું છે. મી. બકન નામના એક શ્રીમંત જમીનદારની ઓપરીમાં રંગનાં X કીરણો દ્વારા સડો પાઈસક તેને દેખાયા, તેથી તે બેલાન જેવા રહેતો. હીમત કરીને દરદીને એક દલાડો કલોરોફોર્મ આપીને, આખું મગજ ઓપરીને તે બહાર કાઢી તેમાંથી સડો ભાગ કાઢી નાંખી એક તરતના જન્મેલા અને તરતના મળેલા જાળકનો તે ભાગ તેની જગ્યાએ મુકી પાંકું આખું મગજ પરીકું દોષ તેમ મુકીને ઓપરી સીવી દીધી. તેનું જીવન દોલાખમાન છે પણ તે હજી કુધી જીવેતો છે એ થોડાં આશ્ચર્યની વાત નથી.

પાંચ કલાક મુધી ચાલુ બગાસાં-ઈંગ્લંડના બ્રીક્લન શહેરમાં એક તંદુરસ્ત જુવાન નોકરડીને આવ્યાં હતાં. સાંજના પાંચથી જે રાત્ર થયાં તે રાત્રે ૧૦ વાગે ઉઘી જતાં મુધી આવ્યાંજ કીધાં. પાછળથી ડયાં પણ બહુ દુખી આવ્યાં હતાં. આવું કારણ એક તખીય જીવુ આવે છે કે બગાસાં એ જાનતંતુને વિકર છે. અને જાનતંતુને મગજ તથા તેના વિચાર સાથે નિકટ સંબંધ છે. તેથી ખીમને બગાસાં ખાતાં જ્ઞેધન, અથવા તેના પોતે વિચાર કરવાથી પણ આવે છે. અમુકજ જાનતંતુને બગાસાં ખાવામાં ઉપયોગમાં આવે છે, જેના માંસતંતુઓ ઉપર કાણું છે. પ્રસ્તુત દાખલામાં પહેલાં ૨-૪ બગાસાં તો થાક આદિ સામાન્ય કારણથી આવ્યાં. આદ તે છોકરીએ અને બગાસાં આવે છે એમ વિચાર કીધો અને તે વિચાર દ્રઢ થતાં, બગાસાં વધ્યાં. અને બગાસાં વધતાં વિચાર દ્રઢતર થયો અને તેમ થવાથી વધુ બગાસાં આવ્યાં અને એ પ્રમાણે આઘાત અને પ્રત્યાઘાતથી ઉત્તરોત્તર બગાસાંખાલું થઇ ગયું. ડોક્ટરો પણ કાંઈ ખરો ખુલાસો ન જડે તો શું દોહલા મારે છે તેના આ દાખલો છે.

તરસ છીપાવવા સાડ "કંડાં પીણાં" - જરૂરી છે એ માન્યતા બહી લંડો છે. અનુભવથી સિંધ છે કે તપી ગયલા ચરીચી જીભ તરસી બની હોય તો "ગરમ પીણાં" થી જેટલી સરસરીને તરસ છીપે છે તેટલી કંડાં પીણાંથી છીપતી નથી. ગરમ પીણાંથી જરસાંજ પણ પ્રેક્ષિત થાય છે એ ખીમ લાગ છે. કંડાં પીણાંથી તે અગ્નિ હંદાઈ જાય છે.

પાણીથી મૃત્યુ—ઈંગ્લેન્ડમાં યોગ્ય વખત ઉપર એક મહત્ત્વ પ્રશ્ન ગેઝન લેટરુ પાણી હાંસી ગયો ! અને તેથી તે ગેઝન ચલુ થયો. પાણી પેટમાંથી કાઢવા, બાદપંપ યંત્ર અણુત્રામાં આવ્યું છતાં તે શુદ્ધિમાં નજ આવ્યો અને મરણ પામ્યો. જલ પાણી દ્વારેનાં સંભાળને !

શ્રીઓની ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતિ સંબંધી સમાચાર (સટિડ).

સૌથી સારી ધરવાળી ક્યાંની ?—સૌથી સારી રીતે પર સંસાર ચલાવનારી શ્રી (Housewife) દુનિયામાં સ્વીટર્જેન્ડની પ્રત્યક્ષતાક રાજ્યની છે એવો મત તીર-બીરુસ (લંડન-તા. ૨૭ મી એપ્રિલ) સાપ્તાહિકને તંત્રી આપે છે. તેનું કારણ એ છે કે, ત્યાં ઊઝરીઓને ધરસંસારી કામ શીખવવાની ખાસ શાળાઓ છે. એ સૌથી રમણીય પ્રદેશના સુંદર થન સેરાવના તટ ઉપર આવેલી એક શાળામાં તો ૧૫૦૦ કન્યાઓ પર સંસારની વિદ્યાનું શિક્ષણ લે છે. અમેરીકા તથા કેનેડામાં પણ આવી શાળાઓ છે. ઈંગ્લેન્ડમાં નથી. અને હરે પ્રત્યક્ષ તેની તરફેણમાં દોવાથી ઉદ્ધરો. હૌરતાનમાં તો હજુ કન્યાઓને બાસખરી અને સરવાળાના વાંધા છે તો આવી શાળાના શા આચારા ? માથે પોટામાં અને બગડામાં ઊંઠા કરાં ઘિપાડવામાં તથા રોટલા થડ્યા અને જાડુ કાઢવામાં પર સંસાર બધાં મુધી ખૂદ મરદોને મન આવી રહે છે ત્યાં મુધી શ્રીઓને, ઉચ્ચતર અને ' સાયેન્ડીરીક ' યાનવાળાં પર સંસારની કેળવણી સેવા શાળામાં મોકલવી પણ મિથ્યા છે. આ દેશમાં પુરુષોને સુધારવાનો એટલો બધો અવકાશ છે કે, શ્રીને સુધારવાની દુર્સદ નથી ! સ્વીટર્જેન્ડની શ્રીઓનાં એ ધરણી સરુણેને લીધે તેમને નીચેના યેશમાં વળુવેલા નહીં હોય હાલ પ્રાપ્ત થયેલા હોવા નિશ્ચયે !

સ્વીટર્જેન્ડની શ્રીઓ પહેલીજવાર માણસાઈમાં આવી—અધ્યાર મુધી તેઓ જલ થવા છતાં કાપડમાં સગીર-વાલીના બધનમાં જલુતી. ૧૯૧૨ ના પ્રદર્શનમાં થયેલા નવા કાપડથી તે હવે ધમ્મની પ્રતિમાના ભંખી નુકસાન વગેરે માટે રવંત્રાપૂર્વક ફરિયાદો માંડી ચકરો, પોતાની કમાણી પોતે માસીક ખરો, નિષ્કામ પોતાના પુત્રની વાંચી થરો, અને વીત પણ કરી ચકરો. કાપડાથી સમ્મતિવચ ૧૬ થી વધારી ૧૮ નો કરવામાં આવી છે. આથી કાપડો અને લંપટોને બે વર્ષ વડુ યોગવડું પડશે, કારણ નહો તો તેઓ બજારકારના ગુન્દામાં આવે અને શિક્ષાપાત્ર યામ; પણ કન્યાનાં શીખવતી રહ્યા વધારે સારી થરો, કારણ કે ૧૮ વર્ષે તો સ્વદિન કન્યા વડુ સારી રીતે સમજાયે છે. અહીં ૧૩ વર્ષે છે તે પણ આપણા ડેરલાક ભાણ્યોને ભારે પડે છે. તેઓ કેટલાં હોવા નિશ્ચયે તે અનુમાન કરવું નહાયું છે. છુટા છેડાનાં કારણે ઈંગ્લેન્ડમાં શ્રી પુરુષ માટે જુઠાં જુઠાં છે જાન પરબી-સાથે બ્યભિચાર કરે તે ઉપરાંત શ્રી સાથે કુર રીતે વર્તે તોજ તેની શ્રી છુટાછેડતી અધિકારી થાય છે. પણ શ્રી તો મામ પર પુરુષ સાથે બ્યભિચાર કરે એટલે પતિ છુટાછેડતો અધિકારી થાય છે ! એ અન્યાય સ્વીકારેલા નવા કાપડમાં નથી. અનેને સમન લક છે. સુખમાં પણ સ્ત્રીના મુરતી દક પીજનામાં ડેરલી બધી લીડ થાય છે તે આ પક્ષી નેકર થકુવ છે.

જેપાનમાં સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની લડન—જેપાનની સ્ત્રીઓ દુનિયામાં સૌથી આત્મચિંતિ મણી છે. ઘરે સંસારમાંજ મન્યા રહેવાનો તેમના ધર્મ અત્યાર સુધી મનાતો. જે કે હાથ તેમને મને ધણી છુટો મળી છે. તેપણુ હજી તેમને તેમજ તાની વચ્ચે આજકાલે રાજદારી સભામાં હાજરી આપવાની પોલીસ એકટથી બંધી છે ! આ પ્રતિબંધથી તેમને મુક્ત કરવાનું ખીત જેપાનની રાજસભામાં એક સભાસદ મી. હીમો લાગ્યો હતો. તે પર કમીટી નીમાતાં કમીટીએ સંવાનુંમતે ખીત રદ કરવાનો કાર્ય કમીટી દતો ! તેથીયેની રાજસભામાં રીપોર્ટ રજુ કરતાં, કમીટીના પ્રમુખે કહ્યું હતું કે કમીટીના મન પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓ રાજદારી સભાઓમાં પ્રવેશ મળે તો તેઓ ઘર સંસારી કરતે પ્રતિબેદરકાર થશે. વળી પત્ની પતિથી વિરુદ્ધ વિચાર દર્શાવે તો નવું ધર્મસંકટ નજી અને કુટુંબના સંપત્તિ નાશ થાય ! ખીતના પિતા મી. હીમોએ એ વિચાર પાયા વિનાને જણાવતાં કહ્યું હતું કે “ જેપાનીસ સ્ત્રીઓ કાંઈ સુરોપ અને અમેરીકાની મોંઘારીયણ સ્ત્રીઓ જેવી નથી. ” (આનંદના માણુ અવગિ). સભાએ ખીત રદ કીધું છે અને જેપાનીસ વામન વામાઓને રાજદારી સંસદમાં આમંત્રણ થવા હજી વાર ઉમેદવારી કરવી પડશે !

વાજખી કાયદો—પરલેખી સ્ત્રી તથા સંતાને શી ખાસ રંગ વિના હવેથી બહુનીસે બહુનમાં ઉડી શકશે નહીં એવો કાયદો આસ્ટ્રેલિયામાં લગતો આવ્યો છે. પિતાદિન પુરૂષ પતિની સમ્મતિ વિના સાધુ ન થવું એવા કાયદો જેટલોજ આ કાયદો વાજખી છે. પત્ની તથા સંતાનિવાળાઓને બહુનમાં ઉડવા જેવા જીવનને જોખમમાં નોખેનરો ધણી કરવાનો કે રમત રમવાનો કરો હક નથી.

એક વિદુષી આર્થા સ્ત્રીનાં વેદાંત વિષયપર વિદેશમાં વ્યાખ્યાનો !—કાન્ડાપુરના દરબાર—સરખત ૩૦, એકડર નિઝાપતમાં ગયા હતા તેમની સાથે તેમના પત્ની ગંધુઆધ્યમે આગ્રહ સમાજને વેદાંત વિષયની માહિતી આપી હતી. શ્રીમંતી ગાંધી ત્યાં આગ્રહમાં ઉત્તર વિષયપર લાખણુ આપતી હતી. ઇંગ્લેન્ડ સમાજમાં વેદાંત જેવા વિષયપર લાખણુ આપનાર આ પહેલીજ વિદુષી સ્ત્રી છે. એટલીટનથી પ્રગટ થતાં એક પત્રથી જણાય છે કે આગ્રહ જનસમાજ આગ્રહી અગ્રવણી પામી છે. અર્થિક દામ અને એકદાર વહેર દેકાણે શ્રીમંતી ગંધુઆંદનાં વ્યાખ્યાનો ગયાં હતાં. હિંદુસ્તાનને, મુખ્યત્વે કરી હિંદુઓને અને તેમણે વળી આગ્રહને આ ખાસ શોભા લાડુ અને અભિમાન લેવા યોગ્ય છે.

જેશીના વતરિ સ્ત્રીનાં પ્રાણુ લીધો—એક. જેશીના બનિય કથનથી શુદ્ધદારી નોમની એક ૩૧ વરસની સ્ત્રીએ કલકત્તા ખાતે આપવાત કરવાને શોકજનક ખનાવ બન્યો છે. નિશ્ચમણી નામના એક શુદ્ધદારી એક સેમની કંઠી ચોરાતાં તેણે જેશીની સહાય માગી. જેશી મહારાજ તે કંઠી એક શુદ્ધ દારી નામની સાથે લીધો. બનિય બાપુ. તે ઉપરથી નિશ્ચમણી શુદ્ધ દારીને ત્યાં જઈ તેના ફનેલી અને સગાં વચ્ચે તેનું ઉપર કંઠી ચોરાવાને આપ મુક્યો અને પોતાને ધરણ પાણું નાહી આગે તો કાંઈદેસર દયાજન લેશે તેવી ધમકી આપી. તે નિદોષ સ્ત્રીને પોતાના ઉપર આદરવેશ ખાટા આજ્ઞાથી ધણુ દનાં આગ્રહ અને દામદારી નામમાં રચવાના ભયે તેણે અરીણ ખાધ આપવાત કર્યો ! એ વખતે હમ એક બાપુજી અને રમત

ત્યોતિય પાત્રની મદદથી મહીસુરમાં યવાનો ખખર ત્યાંના સરકારી ડીપોટ પહોંચી આપી હતી તે વાંચકોને રમણ હશે.

બે બ્રાહ્મણ પુનર્લભો—(૧) ગ્રહ તા. ૨૬ મી એપ્રિલે મહુમ મુધારક શેઠ માધવદાસ રૂઝાચદાસના પુનર્લભ હોયમાં દેશરથ (દક્ષિણી) બ્રાહ્મણ ગાંધીની એક વિધવાનું પુનર્લભ તેજ ગાંધીના એક બીધુર સાથે કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે થી યોગ્યે પ્રેમીડેસી સોસાયટી રફિર્મ એસોસિએશન તરફથી એક મિળાવણે કરવામાં આવ્યો હતો. પુનર્લભ કરનાર બાઈ ગીતાબાઈ ૨૦ વર્સની ઉંમરની છે, તેણી ૧૧ વરસની ઉંમરે પરણી હતી અને ૧૬ વરસની ઉંમરે તેનો સ્વામી મરણ પામ્યો હતો. તેનો નવો પતિ મી. રૂમચંદ વામન કુશકરણી ૩૫ વરસની ઉંમરના એક કળાકાર ગૃહસ્થ છે. તેઓ જળગામની એંગ્લો-વર્નાકુલર મુસ્લિમ હાઈ સ્કૂલ છે. તેમની પહેલી સ્ત્રી બે વરસ ઉપર ગુસ્તી ગઈ હતી. (૨૦) ગ્રહ તા. ૪ મેને દિને સંજના ૭ વાગે કાઝમદેવીપર આવેલા કાન્તા ખીરગામ પુનર્લભના વિધવામાં પ્રખ્યાત શેઠ વલ્લભદાસ રણછોડાસના અધ્યક્ષપણા નીચે એંગ્લો-ઈન્ડિયન મોડર કું. ના એસીસ્ટન્ટ મેનેજર મી. એન. કે. બેશીનું બાઈ ધનસુકમી સાથે પુનર્લભ થયું હતું. મ. બેશી રાષ્ટ્રીય આર્થિક સમાજના એક સભાસદ હોઈ જાને બ્રાહ્મણ છે. તેમનું વય આશરે ૨૮ વર્ષનું છે. કન્યા જતે ઐદિય બ્રાહ્મણ. વય ૧૭ છે. બાઈનું પ્રથમ લગ્ન ૧૧ વર્ષનાં વયે થયું હતું અને તે પછી દુકં મુલનમાં તે વિધવા થઈ હતી. વર પક્ષ તરફથી મ. બેશીએ બાઈ ધનસુકમીને સ્ત્રીધન તરફે કુલ રૂ. ૨૦૦૦ ની મંત્રા આપી હતી.

આનંદાનંદાનંદ !!!

પતિગંજ એક દહાડો છુમ નિચાર કરતા કીચોરમાં પડ્યા હતા.

પતિએ સદગ પૂછ્યું, “ શો નિચાર કરો હો ? ”

“ હું આશ્ચર્ય પામું છું. ”

“ શું ? ”

પતિ—એ ! આપણા લગ્ન પછી તેં મારી બીડી પીવાની, માણસના તારાસમ આવ્યાની અને બગાસાં આવ્યાની ટેવ ઊડાવી. પછી હલકું સાહિત્ય વાંચવાનું ટળાવ્યું. પછી કુંવારો જતાં મેં જો જિલ્લસ ચિત્રો બેગાં કીધાં હતાં તે નંબાવી દીધાં. પછી નવા દરજી પાસે મારાં જુદીજ તરેહનાં કપડાં સીવડાવ્યાં. પછી જૂતા મિત્રો એક પછી એક, ઊડાવી નવા કરાવ્યાં. વળી એક પછી એક સગા પહોંચાને ત્યાં હું દર રવિવારે જતો તેં હવે તેં બંધ કીધું છે, તેથી તેમની સાથે બોલવાનું વહેરાર રહ્યો છે. તારી સ્વસ્થતા મેં પાતાં, ગંજડો, અને નાટક ચાટક પહોં ઊડી દીધાં છે આથી આશ્ચર્ય પામું છું.

સ્ત્રી—પણ તેમાં શું કામ આશ્ચર્ય પામવાનું ?

પતિ—“ કાણકે એ આ બધીજ રીતે હું અસતોષકરક હતો તો મારી સાથે ખાસમાં પડવાનો એવો કયો સુખ તેં મારામાં જોયો હશે ? ”

મોકળેટ પકતા—“ એક એવો પશુ નખત આવશે કે જ્યારે સીંચાને પુરવતો ખો પગાર મળેનો.”

એક શ્રીતા—નખત આવી લાગ્યો છે. મારી સીને દર સનિવારે સાંજે મારો પગાર (વીસાવનમાં દર અઠવાડીયે પગાર આપવામાં આવે છે.) મારી તરફથી મળે છે.

હોડીવાળો આનંદથી ચેતરાવે બીરી પીતો હતો ત્યાં જોવામાં એક જમાદાર આવ્યો અને પૂછ્યું કે ક્યાંશા નામની હોડી તમારી છે? તે તમે આજે ભાટે આપી હતી?

હોડીવાળો—હા, એક જુવાન સી અને જુવાન પુરુષ તે ભાટે લઈ ગયા હતા.

જમાદાર—પણ તે હોડી ઉધો તરતી મળી આવી છે.

હોડીવાળો શીક્ર પડી ગયો અને કહ્યું કે હોડી તો મળી પશુ તેમાં તકીયા અને સે દડો તે ક્યાં છે?

જ.—તે આમત્રમાં ગયા પશુ તે એ માણસ ક્યાં છે?

હોડીવાળો—માણસ તેમની શીકર નથી. તેઓએ તો આગમચથી બાકુ આપ્યું છે.

અમેરીકામાં સુશમોને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી હું પોલીસ વાર તે દેશની મુસાદરીએ ગયો એક વધ દબાવી ને પ્રથમ સુકામ હતો તેને હું દક્ષિણમાં મળ્યો.

મેં તેને પૂછ્યું ‘ લગ્ન પછી તમે સ્વતંત્રતા મળીકેતી ?’

જવાબ—નહીં કાદેજ! છુટો થતાં હું પગલો.

સ્વદેશી ભારત સ્ટોવ્સ

ચુલા.

તથા સ્ટોવ ઉપર લાઈટ કરવાના ભારત પેટન્ટ

સ્ટોવ લાઈટ બસનરો તેમજ વિલાયતી દરેક ભવના

ચુલાઓ તેમજ દરેક ભવના ચુલાઓને લગતો છુટો

સામાન છુટક તથા જથ્થાગ્રાંથ દિક્ષયત ભાવે મળે છે.

તેમજ ચુલાઓનું રિપેર કામ સીકર અને દિક્ષયત ભાવે કરી આપવામાં આવશે કેટલોગ મફત.

આવતા વર્ષનું લવાળમ તથા બેટ પુસ્તક.

આવતા વર્ષનું લવાળમ મ. એ. કે. એચ. રીંગે લા. ૩૦ મી જુન સુધીમાં ન બેઠાનાઓને બેઠનું પુસ્તક તા. ૧ લી થી ૧૦ મી જુલાઈ સુધીમાં વી. પી. થી રાખા કરવામાં આવશે. ભેટ-પુસ્તકની વિગત આ પત્રમાં પાછળ આપી છે. તે પુસ્તક છપાઇને તૈયાર છે. લવાળમ પદોચાલનાઓને તે આવતાં તા. ૧૦ મી થી ટપાલથી મોકલવામાં આવશે. ભેટ-પુસ્તકનો મંદિરપણ ટપાલ પર્થ લેવામાં આવશે નહીં. દમને તે બરીજી. અદે શીઘ્ર લવાળમ બરી દેવા વિનંતિ છે, કે જેથી તરત પુસ્તક મોકલી દેવા. બીજા વર્ષનો ૧ લો બંક (જુલાઈનો) નિર્ધારિત સમયે પ્રગટ કરવા તથા મોકલવામાં આવશે. વી. પી. કરતાં તેની ખર્ચ આઠકને પો. કર. થી આપવામાં આવનાર નથી.

બંધા તેમજ નવા માલકોને વિનંતિ છે કે જે કે હમે વી. પી. તો અતિ કઠિન પરંતુ તેઓને તે રૂ. ૨-૩-૦ નું લવાળમ મનીઓઈથી મોકલશે તો હમે તેમના વિરોધ ઉપજાવ કરીશું. તેથી તેમને ભેટ-પુસ્તક વહી મળવા ઉપરાંત બીજા પાત્ર લાભ છે. મ. એ. ની દમથી તેમજ પોસ્ટ બેઠીસની પદોચ મોકલનાર પારો રહે છે. તેથી કમચ બૂલથી હમારાથી લવાળમનાં નાણાં જમા ન થાય તો ખમ તે બૂલ વળ પડે. પદોચ મોકલીને દમથી પારો સુધયથી સાચ છે. વી. પી. નાં નાણાંની પદોચ માલકોને પો. આ. આપવી નથી તેથી દમથી બૂલની માલકોને ખાત્રી કરી મુજબ પડે છે. વળી વી. પી. લાઈવાર રખા નય છે તો તેનો ૩-૩ માસ સુધી પેનો નથી મળે એ દમમાં યથા વર્ષનો અનુભવ છે. વી. પી. નાં નાણાં હમને પો. જો. થી ન મળવા છતાં તેની ફરીયાદ કરવા માટે નવા મળતા મળે. ૧ અહીંનો ખર્ચ કમચ પડશે, અને તે છતાં તેનું પરિણામ ધન્યવાર કરું. આવાનો સંજ્ઞ નથી, કારણ કે પો. આ. મોકલી તેની તપાસ કરવા પૂર્વે જે ધીમેતા માય છે તે દમથી પારો લેવી અસંભવિત છે. એ સર્વે કમચ તથા જોખમ ઠાળવાનો મુખ્ય માર્ગ મ. એ. થી લવાળમ મોકલવાનો છે.

આઠક તરીકે ન રહેવા છપાનાઓને વિનંતિ—“સત્ય” માસિકે ચોતાના માલકોની આ વર્ષમાં પ્રથમથી તે આ બંક પરિત રાખ સેવા કરી છે, એમ છતાં, નવા વર્ષમાં માલક ધવાની દેખા નહીં. હેય તેમને વિનંતિ છે કે, તેઓએ કીધા દમને તે પ્રમાણે પોસ્ટ કરીથી ખર્ચ આપવી કે જેથી તેમનું નામ કાઢી નાંખવામાં આવે, અને તેથી વી. પી. તથા ટપાલને નાહક પર્થ હમને પાલ નહીં.

માત્ર અથા જાનેવારીથી આઠક ધનારાઓએ ભેટ-જીક મેળવવા શું કરવું?—આ પર્થના યજ્ઞથી માનક યતારા યજ્ઞના માર્ગથી માલક થાયે, પરંતુ કેટલાક યથા જાનેવારીથી માલક થયા છે. અર્થાત્ તેઓનું આવતા વર્ષમાં ૭ ન માસનું લવાળમ મળે છે. બેઠનું પુસ્તક આવતા વર્ષનું પુસ્તક લવાળમ આગમયથી આપનાઓને મળી શકશે એવો નિયમ દોવાથી યથા જાનેવારીથી માલક ધનારાઓએ મ. એ. થી બાળીના ૭ માસના લવાળમના રૂ. ૧-૨-૦ મોકલી આપવા ન મોકલનાર ઉપર રૂ. ૧-૨-૦ ના લવાળમ માટે ભેટ પુસ્તકનું વી. પી. કરીને તેમને ૧૯૧૩ ના જુન સુધી માલક મળવામાં આવશે.

જાન્યુઆરી આઠકો—જાન્યુઆરી આઠકો દમને ધેર અથવા પ્રીન્સિસ ઓઈમાં આવેવી બેઠીસમાં ખમ લવાળમ આવતી તા. ૧૦ મી જુનથી આવી અથવા મોકલવી શકશે. ભેટનું પુસ્તક તૈયાર દોવાથી તેમને લવાળમ મળતાં સમયે તે આપનામાં આવશે. પદોચ લીધા ચિત્રા લવાળમ આપવું નહીં.

જેઓને વી. પી. મોકલવામાં આવે, તેમાં વંધો હેય તેમને વિનંતિ—જે કે જોતાના તે વંધાની હમને આવતી તા. ૩૦ મી જુન સુધીમાં ખર્ચ આપવો. નહીં તો જોતાનું લવાળમ મ. એ. થી મળી શકવું નહીં હેય તેમને સરખાને લુલકને બંક વી. પી. થીજ મોકલવામાં આવશે. કેટલાક દમતા રજાનિક મિત્રો તથા મેળખાણુવાળા વી. પી. થી લવાળમ વસુલ કરવામાં કાંઈક અસંભવિત કરવું માને છે. એમને વિધાય અથવા જે વી. પી. ની સમજાને લીધે તેમ કરવામાં આવે છે. લવાળમ જેવી નાની રકમ સાથે બીજા કરતાં અને ઉપરાંત રીપાઈ રાખશે એ અસાચ છે.

આઠકો વજોઈના આઠકો—વી. પી. થય. રાખવું નથી. તેથી તેઓએ લવાળમ રૂ. ૨.૫૫ મનીઓઈથી દમતા ઉપર અથવા મોકલી આપવા કૃપા કરવી. ને મળેથી તરત ભેટ પુસ્તક રાખા કરવામાં આવશે. જેમનું લવાળમ તા. ૩૦ મી જુલાઈ સુધીમાં નહીં મળી નય તેમનું નામ માલકની રીપનાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે.

કાશીના પ્રખ્યાત ડૉ. ગણેશપ્રસાદ ભાગેવ કૃત

નમક સુલેમાની.

(SULEMANI SALT)

મોટી શીશીની કોમન ૩. ૫ તથા ટપાલ ખર્ચ આના બાર
નાની " " ૩. ૧ " " " " આર

આ નમક સુલેમાની પોતાના અદ્ભુત ગુણોથી આખા ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યું છે. એના રોચનથી યકૃત તથા અપાચનના સર્વ રોગ નાશ પામે છે. લુપ્ત ઉત્તમ રીતે સાગે છે, અને જેટલું ખાવામાં આવે છે તે ઉત્તમ રીતે ખલી જાય છે, તેથી દરેક પ્રકારની દુર્બલતા નષ્ટ થાય છે. આ નમક સુલેમાની, અંચલું, જલદજી, ખાટા અથવા અકારા એકકાર, પેટના પીચનું દર્દો, સંગ્રહણી, અતિસાર, ખાલી, કળાણાત, લુપ્ત મંદ સાગવાનું દર્દ એમાં પોતાને ગુણ બતાવી આવે છે, ખાંસી, દમ, ઝાડો અથવા અધિક પીણાબ, એ રોગોમાં પણ એ ની મક ખાસ ગુણકારક છે.

આ નીમક સુલેમાનીનું ચાહુ સેવન કરવાથી સ્ત્રીઓનાં માસિકના પણ સર્વે વિકાર દૂર થઈ જાય છે.

સાપે અથવા વીંછુએ જે જગ્યા ઉપર ડાબ માથો દોષ તે ડાબેલી જગ્યા ઉપ આંટીનીમક મસળવાથી આરામ થાય છે.

સુરતીનું તેલ

(કોમન શીશી ૧ ના આના ૮, ટપાલ ખર્ચ આના ૪)

૫૧ અથવા સરદી સાગવાથી થતા વિકાર નષ્ટ કરવા સાર આ તેલ મોલીસ કરવા બહુ જરૂરી આરામ થાય છે. હાથ પગનાં સાધા ગંદાઈ જવાનાં દર્દ તેમજ કમજોરી પણ આરામ થાય છે. લકવાના રોગીઓને તેથી ફાયદો થાય છે. અંગ માંચવાય તેમજ ત્રાગે તે જગ્યા પર પણ લગાડવાથી તરત ફાયદો થાય છે. ઘર, ખુજલી, વગેરે આંમલીના રોગો પર આ તે લગાડવાથી લાભ થાય છે.

મગવાનું ટીકાણું:—મી. નૈનિહાસસિંહ ભાગેવ

ગેનેજ, નીમક સુલેમાનીનું કારખાનું

ગામપાટ—ઘાટી (Benares)

મેકા રેકર્ડ!

૧૯૫૦-૫૧, હપ્તલ સાપ્તિક મેકા રેકર્ડ-દરેકતા રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram.

મંગતરામ

૧૮૩	{	૨૧૩૮૨ ધર્મ પંથ ફેલાવો ઘર ઘર દ્વાર	આશાવરી
		૨૧૩૮૫ કરારે મીચો વેઢોલા પ્રચારપહાડી
૧૮૪	{	૨૧૩૮૪ સમજ મના કયો કીરે લટકતા	...	ભેરવી
		૨૧૩૮૬ શરણુ તેરી મેં આપા પ્રભુ બળ	...	"
૧૮૭	{	૨૧૩૨૦ સમજના કયો કીરે લટકતાભેરવી
		૨૧૩૨૧ શરણુ તેરી મેં આપા પ્રભુ બળ"

Dhanu Ram.

ધનુરામ

૧૮૨	{	૨૧૪૦૦ જે જે પીતા પરમનંદ હાતાભજન
		૨૧૪૦૨ ચલ રે મના હરી દર્શન પા	...	"

તે શીવાય બીજાં ધણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી બરમીઝ, ફેરો, ગાઇનીઝ, ઇંગ્લીશ, ઇન્ડીયન, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીઝ, ફાર્સી, પંજાબી, પુરતુ, સંસ્કૃત, સીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, રુક્ષિ, ઉર્દુ વીગેરેના કેટલોગ મંગાવો, જે સુરત મોકલી આપવામાં આવે છે.

નવા ઓડીયન રેકર્ડ !

{ ૧૦૩ " (પાંચા અગીયાર : ઇંચ) હપ્તલ સાપ્તિક રેકર્ડ-દરેકતા રૂ. ૩-૪-૦
નીચે લખેલી ભાષામાં બહાર પડ્યા છે. વીચત માટે કેટલોગ મંગાવો.

ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સીંધી, બંગાલી, બરમીઝ વીગેરે

Arya Samaj Bhajan—

આર્ય સમાજ ભજન

Mangatram

મંગતરામ

૧૧૩૪	{	૬૫૩૫૪ અરે રાવત તું ધમરી દીખાતા કીસમાંડ.
		૬૫૩૫૫ ધરમકેસાચ હરએકી મહિયાવદેશ.

અંગ્રેજી મેકા, ઓડીયન, અને બુમવો, રેકર્ડો તથા સીને. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO

પડતર ભાવે ખાસ તૈયાર કરાવવામાં આવતાં પુસ્તકો.

તૈયાર છે !

અનેના બાપતરકર્તા:—

છપાય છે !

અર્વાચીન શાસ્ત્રો

શ્રી ૩ મંગેનલાલ સ્વનંદુ વિદ્યાર્થી

સ્પેન્સર તત્વદર્શન

અને

બી. એ. બી. એસ. સી. વડોદરા.

માર્ગોપદેશિક.

શાસ્ત્રીય વિચાર.

પ્રગટ કર્તા:—

શ્રી ૩ રણુછોડલાલ ભવાન-મુંબઈ.

નામ નોંધાવે કર્તા પાસે

પુસ્તકોની ભાષા, સાદી, સરળ અને શુદ્ધ સંખ્યામાં આવી છે. વિદ્યાભાગે ઉત્તમ અભિ-
પ્રાયને પાત્ર થયાં છે. અનેની કિંમત માત્ર આઠ આનાં વીં વીં પીં છુટું. અગાઉથી છપાતાં
પુસ્તકો માટે નામ નોંધાવનારને છ આને.

મંગવાનાં ઠેકાણાં:—

૧ પુસ્તકાધ્યક્ષ આર્યસમાજ.

૨ પુસ્તકાધ્યક્ષ-આર્યસમાજ.

નં. ૪ મુંબઈ.

ખાડીયા-નાગરની યાડી-અમદાવાદ.

૩ કર્તા પાસેથી-લીમડાપોળ

૪ મોહનલાલ મનસુખરામ બુકસેલર.

સવપુરા-વડોદરા.

લહેરીપુરા-વડોદરા.

ધી બોંબે મરચંટ બેંક લિમિટેડ.

હુડ બ્રાશીસ: મોતીલાલ મેનશાન્સ, એપેલો: સ્ટ્રીટ મુંબઈ.

શાખાઓ.

કરાંચી, કલકત્તા, મુંબઈ, અમદાવાદ અને રંગુન.

ભસાયેલી થાપણ રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦૦.

આજુ ખાતુ રૂ. ૫૦૦ થી ઉધાડવામાં આવે છે. અને રૂપીયા પાંચસોથી એક લાખ
સુધી રાગની બાકી ઉપર દર સેંકડે દર વેરસે દરેક ગ્રંથ પ્રમાણે વ્યાજ આપવામાં આવે છે.
એક લાખથી વધુ રકમનું વ્યાજ રૂગરમાં નહીં થઈ શકે. જે ખાતાનું વ્યાજ રૂપીયા પાંચથી
આજુ છું મદીનામાં થતું હશે તેને આપવામાં આવશે નહીં.

સેનીમ્સ બેંકની માફક જ દરેકનું વ્યાજ મળશે. અરજ કરવાથી ખજા ધોરણ મળી શકે.
બાંધી મુદતની હીપોથેકા:—આર ખાસ માટેની રકમો પાંચ દહા. લેખ: લેવામાં
આવે છે અને બીજી મુદત માટેના વ્યાજના ભાવે બેંકમાં તપાસ કરવાથી માહુમ પડશે.

લેાન, આધરદ્રાઈટ્સ અને ફેશ-ક્રેડીટ્સ આ બેંક પસંદ કરેલી જમીનગીરી ઉપર
ગ્રાહ્ય કરેલી સરતોએ નોંધી ધરે છે. આ બેંક તેના ગ્રાહકોનાં તરફથી શેર તથા જમીનગીરી
રીઓ સહામત સંખ્યા લે છે અને તે ઉપરની વહેંચણી તથા વ્યાજ ઉધરાવે છે. વળી સરકારી
કમળો તથા સખળી જ્વતના શેરો અને તથા સરળ પડતા બાવે-વેચી તથા ખરીદી આવે છે.
તેની સરતો બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળી શકે.

જયનારાયણ ઇંદુભલ દાણી, મેનેજંગ ડાયરેક્ટર.